

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTÁ

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SIMONYI ZSIGMUND.

XXVII. KÖTET.

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNÝOMDÁJA
1898.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

JAN^{STACKS} 17 1971

P 6301

P 6301

V. 2

A MAGYAR NYELVŐR

1898. ÉVI DOLGOZÓTÁRSAI ÉS GYŰJTÖI.

Albert János	Éles Károly
Alexander Bernát	40 Feltóthy László
Arany János	Fenyő Miksa
Ásbóth Oszkár	Ferencz Miklós
5 Balassa József	Fiók Károly
Bálint Kelemen	Gencsy István
Balkányi Kálmán	45 Gergulecz Gábor
Baloghy Dezső	Goldziher Ignác
Bánffay	Gombocz Zoltán
10 Bárdos Remig	Györkönyi L.
Bartók Jenő	Győrffy Iván
Bartha József	50 Gyulai Ágost
Bellaagh Aladár	Harmath Géza
Belányi Tivadar	Harmath P.
15 Benkő József	Hegedűs Pál
Bergmann Ágost	Herman Miksa
Berký Gusztáv	55 Herman Ottó
Bérczy Jenő	Hubert Emil
Biedermann Adolf	Ince Béni
20 Bódiss Jusztin	Istvánffy Gyula
Bodonyi Nándor	Jaksics Lajos
Bodor Dezső	60 Jámbor Tamás
Brancsics Blagoje	Jendrassik Ernő
Brassai Károly	Jenő Sándor
25 Brukner Gyula	Joannovics György
Budapesti Napló	K. Gy.
Czuczta János	65 K. Zs.
Csapodi István	Kalma István
Császár Elemér	Kalmár Elek
30 Csefkó Gyula	Kardos Albert
Cs. E.	Katona Lajos
Csúzi Antónia	70 Kimnach Ödön
Demek Győző	Korányi György
Deutsch Ármin	Kóth Sándor
35 Dobozi	Kovách Albert
Domokos István	Kőrősi Sándor
Duliskovich Elek	75 Kőszeghy János
Ekker J. Szende	Krausz Sámuel

DOLGOZÓTÁRSAK ÉS GYÜJTÖK.

	Krebsz Ernő	Simonyi Zsigmond
	Kropf Lajos	115 Somssich Sándor
	Kúnos Ignác	Sőrös Pongrác
80	László Géza	Stricker Simon
	Lukács Lőrinc	Stromp József
	Magyarország	Szabó Béla
	Magyar Hirlap	120 Szarvas Gábor
	Marczali Pál	Szemnecz Emil
85	Máté Lajos	Szente Arnold
	Melich János	Szigeti József
	Molecz Béla	Szigetvári Iván
	Molnár Sándor	125 Szilasi Móric
	Nagyszigethi Kálmán	Szokolay Hermin
90	Nagy Lajos	Sztrókai Lajos
	Navarra József	Tarka Ferenc
	Nyácsik Béla	Tell
	Oldal János	130 Természettudományi Közlöny
	Országos Hirlap	Tolnai Vilmos
95	P. Thewrewk Emil	Tóth Béla
	Paal Gyula	Tómlő Lajos
	Paál Sándor	Trencsény Lajos
	Paitly Nándor	135 Trencsény Károly
	Patrhubány Lukács	Turcsányi Andor
100	Papp Dániel	Vajna Károly
	Pápay József	Valder Lajos
	Perényi Adolf	Vázsonyi Izidor
	Pesti Hirlap	140 Vida Sándor
	Petz Gedeon	Vikár Béla
105	Pollák Béla	Viszota Gyula
	Pordán Manó	Voith Antal
	Prónai Antal	Volák Lajos
	Pudrinsky Vaszul	145 Ifj. Vozári Gyula
	Radó Antal	Vozári Gyula
110	Rechnitz Ignác	Zilahy József
	Ribinszki József	Zichy Jenő
	Rupp Kornél	Zlinszky Aladár
	Sassi Nagy Lajos	150 Zolnai Gyula.

Megjelenik
minden hónap
 - 15-én
három ívnyi
 tartalommal.
MAGYAR
NYELVÖR
SZERKESZTI
SIMONYI ZSIGMOND.
Szerkesztőség
es
kiadó hivatal
Budapest
New-York palota.
XXVII. kötet.   **1898. JANUÁR 15.**   **I. füzet.**

A NÉP BÖLCSESÉGE.

Nálunk is elégé ismeretes már ez az angol szó: *folklor* vagy mint az angol írja: *folklore*. Németül ez felelne meg neki: *Volk(s)lehre* s ez összefoglaló névvel meg van jelölve minden, amit a nép tud és tanít, ami a nép ajkán nemzedékről nemzedékre száll: történeti emlékek, mondák, mesék, dalok, orvosi ismeretek stb.

De egy-egy népnek tudományát, bölcseségét semmi sem fejezi ki jobban, jellemzőbben, mint az ezer meg ezer közmondás, amely szájról-szájra jár s amely jelentékeny s föltűnő eleme a nép gondolkodásának s beszédének. Közmondásáiban mintegy leszürődik az egész népnek világnezete. Egy-egy tapasztalt s köztisztelhető álló emberének velős mondásait ellesi a nép, ismétli s néha átalakítja új meg új, elmés és tetszetős formával. S ez az átalakítás a tartalmat sem kiméli s néha csekély módosítással épen ellenkező világnezetet visznek bele a közmondásba. Ismeretes például ez a pesszimista téTEL: Jótét helyébe jót *ne várj*, de az optimista mesemondó így mondja: Jótét helyébe jót várj (Arany-Gyulai Népk. Gy. 2:446; így Arany J. Aristophanesében 3:234; I. „Gondolám, jó-tétemért jót várhatok viszont“).

S nem hiába olyan érdekesek a közmondások, a művelt nemzeteknél egész irodalom foglalkozik gyűjtésükkel s magyaráztatukkal. Nálunk is ismereteseb Decsi, Kisviczai, Szirmai, Dugonics, Erdélyi, Ballagi gyűjteményei, s ezeket akarja helyettesíteni legújabb s legteljesebb gyűjteményével Margalits Ede.* Munkájának sok jó tulajdonságát dicsérhetni. Egyesítette benne majdnem minden, amit elődeinél találunk s fölhasználta a Magyar Nyelvör s a Nyelvtörténeti Szótár gazdag anyagát.

* Magyar közmondások és közmondásszerű szólások. A Magyar Tudományos Akadémia s a Kisfaludy-Társaság támogatásával. Kiadja Kókai Lajos Budapesten, a „millennium évében“. (12 füzet 40 krjacárjával.)

Mindezt az anyagot igen jól elrendezte, úgy hogy amit keresünk, könnyen megjeljük. Magyarázataiban elég óvatos, talán kelleténél takarékosabb, de minden esetre helyes, hogy mellőzte a magyaráztatul annyiszor föltálgatott sületlenségeket, cigányanekdotákat s más efféléket, amelyek legizléstelenebbül Dugonicsnál vannak fólhalmozva.

Az nézetem szerint nem helyes, hogy elődei példájára a közmondások közé elegyítette a „közmondásszerű szólásokat“. Ezeknek fogalmát nagyon nehéz meghatározni, s a szerkesztő minden esetre túlment a kellő határon, amikor néha a legjelentéktelenebb szólásokat, sőt egyszerű jelzős főneveket is besorolt a közmondások közé, aminők például *alpári ember, alamusta teremtés, faragatlan ember, fán akadt, lucspocsos idő, írtgy mint a koldus, írtgy mint a kutya, légy tova* (pusztulj innen) stb. Ilyen van egy pár ezer, pedig ezeket ugyancsak nem fogja senki a közmondások gyűjteményében keresni.

Másfelől azonban meg kell jegyeznünk, hogy Margalits gyűjteménye mégsem olyan teljes, amilyennek látszik. Először is elke-rülte figyelmét néhány apróbb gyűjtemény, így például Pelkő Péteré: Eredeti magyar közmondások és szójárások (Rozsnyó, 1864.), így Kriza János gyűjtése a Vadrózsákban, Máriafi: Pázmány Péter munkáiból gyűjtött közmondások és példabeszédek (1788), Kresznerics és Kassai tartalmas szótárai stb. Maga meg-vallja, hogy „Pázmány és a népdalok még nincsenek kellően kiaknázva“, pedig Pázmány közmondásait az imént említett Máriafin kívül többen is összeállították már a *Magyar Nyelvészeti és Nyelvtudományi Közlemények* című folyóiratokban. De legföltünöbb mulasztás, hogy egyrészt a fólhasznált gyűjteményeket sem aknázta ki teljesen, másrészt pedig a többi irodalomból, jeles írókból s népies humoristáinkból úgyszólvan semmit sem idéz. Fölötte különös, hogy aki, saját állítása szerint, harminc évnél tovább gyűjtötte a közmondásokat, e hosszú idő alatt semmit sem jegyzett ki olvasmányaiból, holott például Jókainál, Vas Gerebennél s más íróknál is minden lépten-nyomon akadhatott volna fólhasználható anyagra. Hiszen az ilyen írók magát az élő nyelvszokást tükrözhetik vissza, holott magukban a gyűjteményekben sok koholmány s fordítás van, ami sohase lehetett magyar közmondás, s amit Margalits is kritika nélkül ismétel Dugonics, Ballagi s más gyűjtők után.

Hogy fogalmat adjak róla, mennyi valóságos közmondás

hiányzik szerzőnknel, íme fölsorolok egy csomót, amelyet csak utóbbi időben, alkalmilag jegyezgettem, s amely jobbára egészen hiányzik Margalits könyvéből, részben csak más, kevésbé sikertűlt alakban van meg:

Az alamus macska is elfogja az egeret: etiam piger felis intercipit murem. Provbium. (Beregsz.: Diss. 113.)

Amely *asszonys* igen hánya-veti jámborságát, fekszik ott valami. (Kovács: Kózm. 26. M. — hibásan — Ballagiból.)

Az aszu fa mellett az nyers is megég. (Csanaki: Döghalál 1636. 14. I. Pázm.: Préd. 301. M. csak Erdélyiből.)

Egy régi jó magyar közmondás szerint a csapás csőtől szakad. (Főv. Lap. 1895: 963. M. csak így idézi Erdélyiből: A szerencse ritkán elégszik meg egy csapással.)

Dobbal nem fogják a verebet. (Jókai: Fekete vér II. 1. fej.)

Egyszer *dobi*, másszor *kopi*. Dobi, kopi. Nagy dobinak nagy kopija van (székely mondások, a. m. egyszer bőven, másszor szűken; egyszer dobasz v. dobár az ember hasa, máskor koplal, koppan a szeme; Nyelvőr és M. Tájszótár).

Faj fajra út. (Beregsz.: Diss. 1815. 93. M. csak a Nyelvőrből.)

Elébb a *forgács*, aztán a szekrény. (M. Paedagogia II. 559.)

A *fösvény* kétszer fizet, a lusta kétszer jár. (Wolf, Nyr. II. 314.)

Sürű gæda, ritka csuha. (Zala vm.)

Minden ember egy *halállal* tartozik, én is többel nem (Kriza 364).

Hamar elvész, ami hamar kész. (Batsányi 55.)

Hamari hamvas, késő kedves. (Faludi jegyz.)

A *hamis* és csalárd egy fának ágai.

Ha főlkötöttem a *harangot*, tehát illő, hogy húzzam is. (Nagy Ig.: Tisztuj. III. 4.)

Jól találja a magyar közmondás: *Hetesével* jár a rossz. (Jókai: egy nevezetes csók. M. Szalón 1893. okt.)

Gonosz *hirnek* sebes a szárnya. (Kovács: Kózm. 155.)

Főlkél a nap *holnap* is (Dug.: Szerecsenek 1:193).

Akkor mondj *hoppot*, mikor átugrottad az árkot (Kresznerics megjegyzi, hogy ez természetes magyar hexameter).

Ijúnak ereje, öregnek esze. (Kovács: Kózm. 149.)

Akasszák föl, aki *kártyajátékba* igazságot kíván (Kriza 362).

Ha én *kend*, -kend is kend (vö. Tóth Béla: Szájrul-szájra 215).

Nehezen felejti . . . vágását farkának a *kigyó* (Gyöngyösi: Chariklia).

Ha az *koncával* jól laktatok, az levét es reá ti megigyátok. (Tinódi: Eger, 247.)

Jobb, ha az ember előtt viszik a *lámpást*, nem utána; jobb, ha még életében ad a lelke üdvösségeért misére pénzt (M. így javítja: mint utána s elhagyja a magyarázatot. — Nyelvőr, 21:381.)

Jobb a kevés *magamé*, mint a sok másé. (Nyr. 6:267.)

Magda Magdának, Magda az egész világnak. (Dug.: Pb. 1:134. — M. nem nevezi meg a forrást.)

Ami meglett, nem tehetni többé meg nem lettnek. (Dug.: Pb. 1:92).

Minden jó *mész* nyalatja magát. (Nyelvőr, 21:391. M. így javítja:

A jó *mész* nyalatja magát.)

Már közmondássá vált az egyszeri embernek az az éles megkülönböztetése, hogy más a kell és más a *musedj*. (Kieska E. Nyr. 25. k.)

Aki két *nyulat* hajt, eggyet se vér. (Dug.: Pb. 1:281.)

Fekvő *őkrön* nem szántnak hódat (hold földet. Tofeus; Zsolt. 1683. 712. l.).

Nem mindig *papsajt*. (Veszprém.)

Jutékony *rókának* síkos a szőre, fekiszékeny rókának rongyos a bőre. (Órségi, vasmegyei közm. Magyar Nyelvész. 5:104.)

Jobb a *síralmas* házhoz menni, hogysem lakadalmas házhoz. (László: Petrarca 180. 1720-ban, szintúgy 1672. Nógr.: Idv. 488.)

Távolrul jó szeretni a jó atyaftit. (Nyr. 10:134.)

Köszönj a barátnak, de csak *távolra*, mer ha közerre mész, a kereszt a tiéd lesz. (Nyr. 10:45.)

Ott *telik*, ahol van. (Dug.: Pb. 1:156. M. csak Erdélyiből.)

A törött *tojást* a kovács se forrasztja össze. (Dug.: Pb. 2:107.)

A fősvénytől jut, a *torkostul* nem jut. (Nép. Veszprém.)

Addig uszik a *tök* a vizen, míg egyszer elmerül. (Nyr. 10:524.)

— Addig uszik a *tök* a Dunán, hogy egyszer elmerül. (Lehr: Toldi 348.)

Aki a *tüenél* van, melegszik. (R.-Palota.)

Mit (ér) egy *úrnak* egy arany? (néha ezt is hozzáteszik: kóny-nyen kicsapja, ha van).

Reggeli *vendég* nem szokott meghálni. (Nyr. 8:561.)

Ki a *esidónak* nem köszön, általesik a küsziőbön. (Nyr. 1:244.)

Margalits sokszor újabb forrásokból idéz oly mondásokat, melyeket más források sokkal régibbnek bizonyítanak; például már Decsinél megvan: Addig keressz lágy párnát..., holott ő csak Kisviczaiból idézi, s így többször is.

Nagyobb hiba, hogy idézetein önkényes változtatásokat tesz, hozzájuk told vagy elhagy belőlük, vagy szóalakokat módosít stb. Például Dugonicsnál ez van: Bolondnak bú a járása (Példabesz. 1:115), s ő így idézi: A bolondnak ... Viszont Dugonicsnál: A polgár s paraszt között csak a fal van közben (1:291), s ő nála: Polgár és paraszt... Hol szóval, hol bottal az ember ellen (1:136), ő nála csak: Hol szóval, hol bottal. Dugonicsnál *gedő* (1:54), ő nála *gedő*; a Nyelvőrben: Botnak is végén a *bunkaja* (2:143), ő nála *bunkója*; s így sok más esetben. Nyelvészek tehát csak óvatosan, kritikával használhatják e legújabb gyűjteményt. A kritika hiányosságára vall az is, hogy például Dugonics-tól három közmondást idéz, melyben előfordul az *ujjorc* szó, holott maga ez a szó elárulja, hogy ezek nem lehetnek a népnek közmondásai.

Dugonics és más gyűjtők is sok közmondást koholtak fordítás útján, például Dugonicsnál: A bolondok és gyermek leghamarabb kimondják az igazat, — nyilván a németnek fordítása: Kinder und Narren reden die Wahrheit; vagy: Ember lappang a kis bőrben is = In kleine' Häut' stecken oft grosse Leut'. Az ilyenek nem valók magyar gyűjteménybe.

Igaz, hogy élőbeszéd útján is elvándorolnak a közmondások egyik néptől a másikhoz, s igen érdekes és szükséges tanulmány volna az ilyen egyező közmondásoknak s általában a közmondások eredetének kimutatása. A mieinknek is jó részét a két nyelven beszélők honosították meg németből, szlávból, olaszból, latinból stb. Ime néhány példa az efféle feltűnő egyezésekkel, melyeket a legritkább esetben tulajdonithatnánk a véletlen szeszélyének.

Némettel való egyezések: Nem mind arany, ami fénylik. Es ist nicht alles Gold, was glänzt. — Új sőprő jól sőpör (Petőfi írja, l. Arany s Petőfi lev. 16., de már Kisviczainál is előfordul). Neue Besen kehren gut. — Hivatalan vendégnek ajtó mögött a helye (már Kisviczainál). Németül már régi iratokból idézik: Wer kompt Gast ungebeten, der mag hinter die Thür treten. (Lásd Zeitschrift für die deutsche Sprache 8:788.)

Szlávvval való egyezések: Sok bába közt elvész a gyermek. Egészen így mondják a horvátok és szlovénék is. — Meghalt a gyermek, oda a komaság. Igy a szerbeknél (de a cseheknél s németeknél is). — Gazda szeme hizlalja a jáoszágot. Kisviczainál: a lovát s így a szerbeknél is; a horvát azt mondja: A gazda szeme hizlalja az ökröt s a lovát. — Kár haszonba jár. Szakaszott így mondja a tót: skoda do osuhu id'e. — A lónak négy lába van, mégis megbollik. Ugyanilyen mondasuk van az oroszoknak.

Olasz (velencei): *Gh'é piu dí che lugagna* — több nap, mint kolbássz (erre Radó Antal figyelmeztetett).

Latin eredetiek: Sok kicsi sokra megy. Levia multa faciunt unum grande. (Archiv für lat. Lexicographie 8:23.) — Sok kicsiből halom nő. Congere minuta et faciunt ingentem acervum stb. (Ugyanott.)

Némely közmondásunkat különféle nyelvekben viszontláthatjuk. Pl. Adjon Isten sok irigyet, kevés szánakodót. Jobb egy irigyszáz szánakodónál. Ném.: Besser Neider, als Mitleider. Fr.: Il faut mieux faire envie, que pitié. (Görög eredetű, már Herodotosnál előfordul.) — Pénz emberség, ruha tisztelesség. Ném.: Vor schönen Kleidern zieht man den Hut ab. Ehrt eure Kleider, sie ehren euch

wieder. Kleider machen Leute. Olaszul: I vestimenti fanno onore. Si è stimati, come si va vestiti. Latinul: Hunc hominem decorant, quem vestimenta decorant. Vestis virum facit stb. — Mindenhol jó, de otthon legjobb. Az erdélyi szászoknál: Es ist überall gut, aber am besten daheim. Alsó-Ausztriában: Überall ist gut sein, aber daheim ist's am besten. (Norvégiában azt mondják: Jó a kelet is, a nyugat is, de mégis otthon legjobb.) Latinul: Domus optima. Nullus est locus domestica sede jucundior. Nusquam commodius, nusquam liberius vivitur quam domi.

Van aztán sok közmondás, mely Európa-szerte el van terjedve (nagyrészt bibliai vagy klasszikus eredetűek). Ilyenek pl.: Aki másnak vermet ás, maga esik bele. Az alma nem messze esik fájától. A fát gyümölcséről megismerheted. (Más példákat idéztem A M. Nyelv c. könyvemben 2:153.)

Reméljük, hogy derék fiatal nyelvészaink és etnografusaink a magyar közmondásoknak eredetével is foglalkoznak majd. Mar-galitsnak ez nem volt célja, ö csak össze akarta gyűjteni közmondásaink gazdag kincsét s fáradságos munkájáért (ámbár vannak telemes hiányai s hibái) elismeréssel adózhatunk neki.

SIMONYI ZSIGMOND.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.*

I. Általános fölfogás a nyelvről.

Steinthal Heymann föllépése új korszakot kezd a nyelvészet történelmében. Továbbépítve azokon az alapokon, amelyeket nagy elődjé, Humbolt Vilmos rakott, ö volt az, aki a modern nyelvészeti irányt tulajdonképen megteremtette. Főérdeme az, hogy a Herbart-féle lélektan eredményeit a nyelvészeti szempontjából értékesítette, elmeletileg nagyobb munkáiban (*Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft*. Berlin, 1871. *Abriss der Sprachwissenschaft I. Die Sprache im allgemeinen*. Ugyanazon mű 2-dik

* A jelen számmal meginduló cikksorozatban annak a nyelvészeti iskolának alapelveit szándékozom fejtégetni, amelyet egyideig új-grammatikus iskolának neveztek (*Junggrammatische Schule*). Az egész munka nem kíván más lenni, mint néhány alapvető, a modern nyelvészeti elveit tárgyaló munkának (kül. H. Paul, *Principien der Sprachgeschichte*) bővebb, bár talán kissé elkészett ismertetése s a finnugor összehasonlító nyelvészeti eredményeinek ily szempontból való megvilágítása.

A SZERZŐ

(kiad. 1881. Berlin), gyakorlatilag az 1860-ban alapított *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* című folyóiratban. Steinthal alapjában véve mindig inkább filozófus volt, mint nyelvész, s bár egyes speciális kérdéseket is előbbre vitt, — így az attrakció tanát,* — főérdeme inkább abban van, hogy irányt szabott a haladásnak, általános elveket állított föl, amelyek termékenységét a gyakorlati nyelvészet terén az új irány meglepő eredményei fényesen igazolják. A logika, lélektan és nyelvtudomány helyes viszonyának megállapítása nagyrészt az ő érdeme. Steinthal működése nélkül olyan kitüntő könyv, mint Paulé, aligha keletkezett volna.

Két gondolat az különösen, amely a mai nyelvészet alapját teszi. Az első annak belátása, hogy a nyelvi folyamatok sohasem, vagy csak nagyon ritkán tudatosak s a második a leksi asszociáció-viszonyok fontosságának fölismerése. Ebből a két alapgondolatból kiindulva, megváltozott a nyelvészet módszere, megváltozott fölfogása a nyelvi jelenségek legnagyobb részéről, sőt magáról a nyelvészet tárgyáról is. Pedig hogy a kutatóra elsőrendű fontosságú, hogy tisztában legyen annak a tárgynak természetével és körével, melynek kifejlődését vizsgálja, nem szorul bizonyításra.

A régibb irány leíró nyelvtana olyan volt, mint a boncoló, aki szétszedi az emberi testet legkisebb alkotórészeire, elválasztja a húst a csonttól, izomtól, kifejti az idegeket, de hogy ezek hogyan működnek, arról fogalmat csupán boncolgatás útján nem szerezhet. Így tett a leíró nyelvtan is. Följegyezte azokat a nyelvtani alakokat, amelyek egy nyelvezgeségen belül bizonyos időben járatosak, amelyeket mindenki használhat anélkül, hogy félreértenék vagy a hallgatókat idegenszerűen lepné meg. Tartalma nem a beszédben valóban megtörténő tények, hanem a tényekből levont abstrakciók. A történeti nyelvtan egy lépéssel tovább ment. A nyelv életének különböző koraiban állapít meg ilyen abstrakciókat, s azt találja, hogy azok különbözök; talán bizonyos szabályszerűséget is fölfedez kölcsönös viszonyukban, de a változások tulajdonképeni mivolta felől — ép úgy, mint az az anatómus — fogalmat nem alkothat. Az oki kapcsolat rejtve marad, amíg csak ezeket az abstrakciókat vesszük számba. És ez természetes is, mert abstrakciók között egyáltalában nincsen összefüggés, oki kapcsolat csak valóságos tények között van.

* Assimilation und Attraktion. Ztschr. f. Völkerpsych. I:83—179.

Ezzel eljutottunk az új-gramatikus iskola alapelvéhez. A régis irány főhibája, hogy Ziemer szavait használjam, az, hogy a nyelvet nem azok szerint a tényezők szerint ítéli meg, amelyek az emberben mint a nyelv hordozójában működnek, hanem eleve formált s nem a tényekből következő nézetekkel lát a dolgok vizsgálatához. Más szavakkal kifejezve a dolgot, a nyelvészettnek nem logikai, hanem lélektani alapra kell helyezkednie. A nyelvészett is a történeti kulturtudományok közé tartozik s a lelki elem a legfontosabb tényező minden kulturai fejlődésben; de tisztán lelki alapon nincsen kultura, az emberi lélek csak a testtel, a környező természettel együtt képes kulturai haladást létrehozni s az eredmény ép annyi lelki, mint fizikai tényezőtől függ. Ismerni kell tehát a lelki törvényeken kívül azokat a törvényeket is, amelyek szerint a fiziológiai tényezők működnek. Kutatni kell azokat a föltételeket, amelyek szerint a lelki és fizikai tényezők a maguk különös módja szerint közösen működhetnek egy célra.

Az első és legfontosabb doleg eszerint nem választani el a nyelvet a beszélő embertől. Ebből önként következik a második; amint láttuk, a nyelvészettnek tekintetbe kell venni azokat a lelki erőket, amelyek a beszélő tevékenységnél közreműködnek s a fiziológiai tényezőket, amelyek fontossága nem csekélyebb; de minden ilyenmű hatás, csak az *egyes* ember lelkében lehet végbe; lélek hatása egy másikra csak közvetve, fizikai eszközökkel történhetik. A nyelvészett tulajdonképpen tárgya tehát az összes egyének lelki világa, a nyelvtévékenység összes nyilvánulása minden egyes egyénben s e lelki egyedek egymásra való kölcsönös hatása. minden nyelvi jelenséget az *egyes* emberből kiindulva magyarázni meg, valamely hang, szóalak, jelentés vagy szerkezet általános használatát az egyénre vezetni vissza: ez az alapgondolat, mely Paul könyvén végigvonul, következetességgel, majdnem makacsággal, ez a vezérő eszme nyer a többi új-gramatikusnál is többé-kevésbé világos kifejezést.

Minden hangalak, amit akárki hall, kiejt vagy gondol, a vele asszociált képzetekkel, melyeknek jelképe, ezek legkülönbözőbb viszonyai, vonatkozásai a nyelvtörténet körébe esnek. De a működő erőknek csak kis része nyilvánul. A Herbart-féle lélektannak talán legfontosabb eredménye annak belátása, hogy a lelki folyamatok egy nagy része a tudat mögött megy végbe s hogy ami egyszer a tudatba belépett, az a tudatból való kiesése után is ható tényezőként marad a tudat mögött. Steinthal érdeme, hogy a lélektan-

nak ezt a fontos eredményét fölhasználták arra, hogy a nyelvészeti kérdéseit és főadatait új oldalról világítsák meg. Ily szempontból azután kibővül a nyelvészeti tárgya. Így nemcsak a beszélés és hallás nyelvtörténeti folyamatok, nemcsak az általok fókelteit vagy a gondolkodás közben a lelken átvonuló beszédképzetek. A nyelv történetére nézve a tudatos folyamatok mellett épöly fontosak, vagy talán még fontosabbak azok a folyamatok, amelyek a tudat mögött játszódnak le. A léleknek e mondhatalmának homályos részében van minden nyelvtevékenység kútforrása. Ott van fölhalmozva minden nyelvanyag, természetesen képzeteik alakjában, ami fölött az ember közönséges körülmények között rendelkezhetik. Ezen képzeteik csoportokba alakulásának törvényeit vizsgálja Steinthal *Einleitung in die Psychologie und Sprachwissenschaft* című munkájában.

Az emberi lélek természetéből következik, hogy ezek a képzeteik nem maradhatnak a lélekbén egymástól elszigetelve; asszociatív (kapcsolt) viszonyba jutnak egymással, ami nem jelent más, mint hogy, ha valami körülmény az egyik képzetet a tudatba idézi, ez magával vonja a vele kapcsolatban levő képzetet is, vagy legalább megkönnyíti tudatba jutását. Ezek a csoportok azután viszonyba kerülnek egymással s egy sokféleképen összeszövődött képzetszövedéket alkotnak, amelynek, mint minden szervezetnek, megvannak a maga működése törvényei. Ez teszi lehetségesé, hogy ami egyszer a tudatban volt, kedvező körülmények között oda vissza is térhet, hogy amit egyszer mondunk vagy megérteztünk, azt ismét mondhatjuk és megérthetjük. A nyelvtevékenység által a tudatba bevitt kézeti nyom nélkül el nem enyészhetik, bár sokszor a nyom nagyon gyenge. Épen úgy, mint két összehangolt hangvilla közül, ha az egyiket megütjük, a keletkező hang rezgésekbe hozza a másikat: valamely kedvező kézeti hatása új életre ébresztheti az alvó kézettel s a tudatba juttatva, tevékenységre indíthatja.

A fejlődésnek legalacsonyabb fokán az a hangsor, amelyet pl. egy gyermek előtt kiejtenek, illetőleg a hangsor nyomán támadott kézetsor társul azzal az eleinte mindig közvetlen benyomáson alapuló érzéki képzettel, amelynek jelképéül a beszélő a hangsor választotta. Evvel az érzéki képzettel s így közvetve a vele kapcsolatban levő hangképzettel társul a kiejtéssel együtt járó mozgásérzetek sora, mely akkor jut a beszélő tudatába, amikor a hallott hangot reprodukálja. De a fejlődés itt nem áll meg.

Nemcsak egyes hangalakok, szók, egész mondatok is társulnak gondolati tartalmukkal. Ezek a képzetcsoportok, amelyeket mint láttuk, legalább eleinte a külvilág szolgáltat, bonyolult szövevénnyé alakulnak, mely nagy részben sohasem jut ugyan tiszta tudatra, de fontossága azért nem csekélyebb.

A fejlődés további menetében azután a szerzett képzetek külső benyomás nélkül is csoportokba alakulnak. Társulnak egyenállal egy szó vagy kifejezésmód különböző alakjai, egy névszó különböző esetei (*ember, embernek, emberben, emberre . . .*), egy ige különböző idei, módjai, személyei (*várok, vártam, várni fogok . . . ; várok, várjak, várunk . . . ; várok, várssz, vár . . .*), egy tök különböző származékai (*kicsiny, kicsinység, kicsinyit, kicsinyedik . . .*) az alak vagy jelentés közössége alapján. Társulnak ugyanazon szereplő szavak: főnevek, melléknevek . . ., különböző tövekből ugyanazon képzővel képzett származékok (*aranyoz, esüstöz . . .*), az összes genitivusok, az összes többesszámok stb., végre alakra vagy jelentésre egyező mondatok.

Mindezeknek az asszociativ csoportoknak a régibb nyelvtanban grammatikai kategóriák felelnek meg, de az a nagy különbség a kettő között, hogy amíg a grammatikai kategóriák holt abstraktiók, addig ezek a csoportok való dolgok, élő, fejlődő képzetekből alakulnak.

Az asszociációk természetesen nem egyenlő erejűek s folytonos változásnak vannak kitéve. minden egyes mozzanat, mely megújítás vagy az öntudatban való újabb megjelenése által erősítést nem nyert, mindenkor veszít erejéből. Másrészt a beszélés, hallás vagy gondolkodás minden tevékenysége kapcsol valami újat hozzá. Tehát a régi elemek erősítése vagy gyengítése és új elemek bevitelé az a két tényező, amelyek hatása alatt az asszociáció-visszonyok folytonosan változnak.

Egy másik fontos dolog, amit sohasem szabad szem elől téveszteni, az, hogy a nyelvre vonatkozó képzetek organizmusa minden egyénben külön fejlődik s így sajátos alakot nyer. Még ha mindegyiknél ugyanazon elemekből állana is (ha pl. két ember minden külső befolyástól menten tökéletesen egyforma viszonyok közt nőne fel), még akkor is a különböző elemek különböző sorrendben, különböző erővel kerülnének a lélekbe és így kölcsönös erőviszonyuk és ezzel együtt csoportokba rendezkedésük különböző lenne, egy szóval ugyanazon elemekből álló, de egymástól mégis sokban eltérő két organizmus jönne létre. Ez all még akkor

is, ha az egyes ember különös lelki tehetségeit nem vesszük is figyelembe.

Ezek a leírt lelki szervezetek azok, amelyek a nyelvtörténet folyamán változnak.

Tévedés azt mondani, hogy egy szó egy régibb szóalakból fejlődött. Mi a szó? Egy hangsor, tisztán fizikai termék, amely a beszélő szervek mozgatta levegő rezgése által keletkezik. Ha a beszélő szervek nyugalmi helyzetükbe visszatérnek, a szó nyomtalanul eltűnik. Ugyanigy a hallgatóra való fizikai benyomás. Ami megmarad, ami állandó, ami tehát fejlődésre képes, az csak az a képzet, amelyet a hangsor a hallgatóban fölkelt, vagy amelynek jelképül a beszélő a hangot választotta. Ha én háromszor-négy-szer ugyanazt a mozzást végzem el beszélő szerveimmel, ezen egyenlő mozgások között semmi oka kapcsolat nincsen; a közvetítő ismét a lelki organizmus. Csak ebben marad meg nyoma a nyelvtevékenységnek, ami az újabb tevékenység feltétele. A szó fizikai értelemben csak eszköz, rendeltetése csak az, hogy a lelki szervezetek egymásra való hatását közvetítse.

Most már a leíró nyelvtannak rendeltetése az volna, ha biztos alapul akar szolgálni a történeti nyelvtannak, hogy valószerű dolgokat, t. i. ezeket a lelki organizmusokat írja le. A tökéletes leíráshoz szükséges volna tulajdonképen valamely nyelvközösséghoz tartozó minden egyén beszédorganizmusát és ezek viszonyát megfigyelni. De természetesen ez nagyon is ideális cél; valóságban ennél sokkal tökéletlenebbel kell megelégedni. Rendesen csak néhány egyén beszédorganizmusát figyelhetjük meg, sőt ezeket is csak részben. Az egyes organizmusok egybevetésével azután bizonyos átlagot nyerünk, amely szerint a nyelvi átlagot, a nyelvszokást állapíthatjuk meg. Ez az átlag természetesen annál tökéletesebb, illetőleg pontosabb lesz, minél több egyén volt a megfigyelés tárgya s a megfigyelés minél pontosabb volt. De azért mindig lesznek kétséges esetek, mikor nehéz lesz megállapítani, mi az egyéni, mi az általános.

Hogy magyarázzuk már most az előbb tárgyalt szempontokból a nyelvszokás változását? A felelet önként kinálkozik, csak nem szabad szem elől téveszteni azt, amiből kiindultunk, hogy a nyelv nem elvontan, magában él, hanem csak az egyes egyén lelkében, s másodszor azt, hogy a nyelvi folyamatok nem tudatosak.

Hangsúlyoznunk kell mindenekelőtt, hogy a nyelvszokás változása sem történik tudatosan. Igaz ugyan, hogy a nyelvhasználat

önkényes változtatása nincsen kizárvá, csak a nyelvújításokra kell gondolnunk. így, mondhatnánk, erőszakolta Révai az újabb magyar nyelvre az ikes igéket; egy híres író fölkap egy szót, használja s tekintélyének súlya alatt eleinte kisebb körben, de sok esetben aztán az egész nyelvközösségen elterjed. De az ilyen változások az önkényes változásokhoz képest, mindig elenyésző csekély számmal lesznek, az ok legnagyobbrészt magában a közönséges nyelvtevékenységben rejlik. Itt céltudatosságról nem lehet szó, minden a pillanatnyi szükség a döntő. A beszéd célja, hogy t. i. az egyén gondolatait a másikkal megértesse, célszerűséget követel meg, s a célszerűség kisebb vagy nagyobb foka dönt, hogy a szó vagy kifejezés megmaradjon-e vagy sem? Ez az egyik. A másik dolog, amit minden szem előtt kell tartani, az, hogy minden nyelvi jelenleg lelke folyamat s mint ilyen csak egyes ember lelkében mehet végbe. A nyelvhasználat változása is egyes emberben indul meg s ha találkozik több egyén önkéntes egyirányú eltéréssével, meg van adva a lehetőség a szokás megváltozására. Hogy pedig ez az eltérés az általános nyelvszokástól az egyes emberben megindulhat, az onnan van, mert a szokás sohasem uralkodik teljesen az egyéni nyelvhasználaton, s minden van az egyes szabadságának helye. De mivel nem minden egyéni eltérés talál kívülről, a nyelvközösséghoz tartozó más egyénektől támogatást, nem mindegyik változtathatja meg az általános nyelvszokást.

Az egyéni és általános nyelvszokás viszonyának helyes felfogása rendkívül fontos, s az egyes nyelvi jelenségek magyarázatában gyakran lesz alkalmunk reá hivatkozni.* A nyelvi változásnak három faját különbözteti meg Paul.

I. pozitív változás: új hangok, szók, szerkezetek keletkezése, jelentésbővülés stb.;

II. negatív változás: hangok, szavak, jelentések, mondattani szerkezetek kihalása;

III. midőn a két folyamat egyidejűleg történik: az elveszöt rögtön az új helyettesíti, szoros értelemben vett átváltozás. Ez az eset forog fonn a hangváltozásokban.

Tartalmi tekintetben vonatkozhatik a változás a nyelvnek

* Fontossága eléggé kitetszik Paul szavaiból: „Es ergiebt sich demnach, dass sich die ganze principienlehre der sprachgeschichte um die frage concentrirt: wie verhält sich der sprachusus zur individuellen sprechfähigkeit“.

külső, hangbeli alakjára (hangváltozás); azokra a képzetekre, amelyeknek a hangalakok jelképei (jelentésváltozás) és arra a viszonyra, amelyben a szavak az összefüggő beszédben állanak (mondattani tagolás eltolódása, ragok, képzők keletkezése stb.).

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

D Ő Z S Ö L.

A *dőzsöl* ige etimológiáját mindeddig senki se vizsgálta behatóban. Hallgatagon beletörödtünk abba, amit róla Dankovszky 1833-ban állított, írván a következőket: „*Dőzsölni* (tischeln, tischen, german.) mensae accumbere, epulare, compotare, bei tische sitzen, tischen, schmausen, zechen“ (Lexicon, 274). Aki ismeri a Dankovszky tárgyalása módját, már ebből az idézetből is következtetheti, hogy Dankovszky a szót német jövevénynek tartotta. Magam a német jövevényszök összeállításában szintén átvettettem a Dankovszky-féle származtatást, sőt meg is toldottam a következőkkel. „Bár egy dial. *dischen* alakot nem találok forrásaimban, de ilyenre következtethetek már csak azért is, mert az osztr.-baj. nyelvjárásban igen gyakori a *d:t* megfelelés szó kezdetén; osztr.-baj. *drämpl*: irod. *trampel*; osztr.-baj. *drottł*: irod. *trottel*“ (Nyr. 24:159). A *drämpl* és *drottł* példák azonban nem támogatják a *dőzsöl* – *tischen* etimológiát, mert hisz köztudomású, hogy finyás-kodó beszédünkben jó magyarán *trottli-t*, *trampli-t* mondunk. A *dőzsöl* – *tischen* etimológiánál azonban magyarázatlanul maradt, holott magyarázatot követelt volna, a *d:t* megfelelésen kívül az *ő-i*, *zs-sch* hang is. Hogy pedig mindeddig ezeket a körülményeket a kutatók figyelmen kívül hagyták, annak egyes-egyedül az az oka, hogy a *dőzsöl* „mensae accumbere“ és a ném. *tischen* egyezés nagyon is kelleti magát.

De vajon a *dőzsöl* csakugyan azt jelenti-e: „mensae accumbere“? A NySz. a *dősöl*, *dősölés-t*, „zechen, compotatio-val értelmezi. Itt mindenjárt meg kell jegyeznem, hogy a mai nyelvből kiindulva a *dősöl* alakot *s*-sel semmi se igazolja. Mind a közbeszédben mind pedig a nép nyelvében csupa *zs-s* alakokat találunk, s ez följegyithet arra, hogy a régi adatokat szinte *zs*-vel olvassuk. A Nagy Szótár szerint a *dőzsöl* a. m. „korhelyek, dorbézolók módjára dúsítva eszik-iszik, részegeskedéssel tölti az időt“. Néztem szerint a *dőzsöl* ige származtatásánál első sorban a MTsz.

adatait kell figyelembe vennünk. A MTsz.-ban ezt olvassuk: 1) *dézsüni, dőzsöl*: henyél, veszegel, hiába tölti az időt. Ott *dézsütem* egy egész óráig. 2) *dőzsöl*: ellenkedik, ingerkedik, torzsalkodik || *dőzsölés*: mértékteren evés-ivás. (Nézetem szerint a Tsz. *bősölés* adata, mivel csak egyszer fordul elő, olyan sajtóhiba, amely a szó közlőjének, Buczynak a kéziratában már íráshiba volt.) Ebből a *dőzsöl* igéből van aztán elvonva a *dőzs* fónév (vö. Zolnai Nyr. 20:171) s jelentése: 1. lárma, zsivaj, 2. eszem-iszom, dőzsölés. Ez elvont fónévi alak aránylag újabb keletű lehet, mert hisz a régi nyelvben semmi nyoma.

Ezekből az adatokból mármost joggal következtethetjük azt, hogy Dankovszky a *dőzsöl*-nek azért adta a „*mensae accumbere*, bei tische sitzen“ jelentést a helyes „*compotare, epulari*“ jelentés helyett, hogy így annál világosabb legyen a *dőzsöl* < *tischen* etimológia. Ez az etimológia pedig egyszerűen a jelentések szempontjából is megtámadható, mivel a *dőzsöl* németül legkevésbé se *tischen* (= *tafeln, speisen*, vö. Grimm: Wbuch 11:513).

A németben tudvalevőleg van egy *dösen* ige, amelynek Grimm (Deut. Wb. 2:1310) így írja körül a jelentését: „*stille sein, schlummern, betäubt, verwirrt sein, dann auch schlemmen*“. Egy Fastnachtsspielból meg a következő példát idézi Grimm: „*Ob wir ein geltli köntent lösen, | dasz wir die firtag heigent zdösen, | als ander puren duont binı win*“; vagy egy másik, de kevésbé találó példa: „*die (bösen) yetz in freud und wollust dösen*“. Ez a német *dösen* csak alakváltozata a *tosen, tōs* (*tosender braus, lärmb, Sanders, Kluge : EtymWb.*⁶ 378) igének. Az osztrák-bajorban ennek a *dösen*-nek „*corrumpere*“ jelentése is volt (Schmeller 1:548). Ebből a német *dösen* „*schlemmen*“ igéből való nézetem szerint a *dőzsöl*, amelynek szóközépi *zs*-je akár a magyarban is keletkezhetett.

Meg kell még említenem, hogy az erdélyi szászban van egy *dēžəln* (getöse machen, lärm, *gedēžəl* gelärm, getöse, Keintzel, Archiv 26:216, *dēscheln*, Kramer: Idiotismen 18) ige, amely azonban aligha magyar eredetű. Keintzel ugyan az ilyen *š*-ről azt állítja, hogy magyar hatás szüleme (stimmhaftes *ž* kommt auch sonst in Idiotismen vor, zuweilen in folge entlehnung aus dem magyarischen, Archiv 26:215), de a *dēžəln* legfeljebb analógiás alakulás és semmi köze a mi *dőzsöl*-ni szavunkhoz.

MELICH JÁNOS.

OLYAN, AMILYEN.

Már ezentúl a szegény ember szerény házacskája nem lesz olyan, amilyen; sem ugyanaz, amelyik eddig; nem úgy lesz már, mint volt régen; nem eldeglünk jó egésségben, lassacsán: úgy, ahogy; sőt az egésséges arc sem lesz többé szébb, mint a rózsa: hanem lesz a ház olyan, mint amilyen; ugyanaz, mint amelyik és úgy, mint ahogy volt; az egésséges arc helyett pedig a hozomány lesz szébb, mint amilyen a rózsa. Legalább ilyen buja fattyunövéseket hajt most ez a *mint* kötőszó. Vegyük föl vaktában akármelyik lapot s azonnal találunk bőven ilyen sallangos pleonazmust, de még könyveink, sőt legjobb íróink is tenyésztik ezt a dudvát. „Falairól még sohasem verődtek vissza *olyan* beszédnék hangjai, *mint a minőt* ma II. Vilmos mondott“ (Egyetértés 1897. szept. 22. 1 l.). A nemzettel való együttérzés hamisítatlan tiszta-sága kellett ahhoz, hogy királyunk *oly* férifiakról, *mint aminők* Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek voltak, kegye-lettel emlékezzék meg (uo. szept. 26. 1. l.). Az érseki helynök-ségnak *abban* a formában, *mint amelyben* Cselka idejében volt, nincsen semmi értelme (Magyarország 1897. szept. 24. 6. l.). A román királyi pár fogadtatása (mért nem csak: fogadása?) a budai királyi várban *ugyanolyan* lesz, *mint amilyenben* Vilmos német császárt részesítették (Magy. Hirl. szept. 25. 7. l.). Azt hittem már, a bajom épen *oly* gyorsan elmül (!), *mint amilyen* várat-lanul jött (Pesti Napló szept. 22. 1. l.). A doleg mégsem *olyan* egyszerű, *mint amilyennek* látszik (uo. okt. 7.). *Annyi* mondani-valót sohasem bíztak semmi szoborra, *mint amennyit* mi bízunk erre a tízre (Pesti Hirlap szept. 29. 1. l.). A tér nem *olyan* sivár, *mint a minőnek* Nagl úr látja (Nyelvőr XXVI, 418. l.). Sőt még a nép(?)dalba is belejutott ez a libegő-lobogó sallang: Volt nekem szeretőm mindenféle fajta: Szakácsné, szolgáló, szobaleány, dajka, De még *olyan* sohse volt, *mint amilyen* most van: Göndörhajú zsidólány szeretőm van mostan. (Tályai cselédtől hallottam.)

Mindezekben vagy a *mint*, vagy az *aminő* fölösleges: ahogy az előrebocsátottakon kívül a következő példák is bizonyítják: Pedig az is van palotának *olyan* palota. *mint* a soproni törvény-ház. (Nyr. 26:416. l.) A királyi pár lakosztálya is *ugyanaz* lesz, *amelyben* Vilmos császár lakott. (Magy. Hirlap szept. 25. 7. l.)

Csak olyankor lehet a kötőszót halmozni, 1) ha a mutató *úgy, olyan* stb. ki van hagyva: Erőtelen mindkét erő, Győztes, legyőzött, mint ahogy Két bírkozó egymásra rogy (Arany); sőt

ha a vers nem kivánná, itt is elmaradhatna a *mint*; 2) középfok mellett ilyen esetekben: „*Ez a rózsa szébb, mint aminőt vártam*”, mert ez különbözik a másik kifejezéstől: „*Ez a rózsa szébb, mint vártam*”. Az utóbbi esetben épen ezt a rózsát vártam, csak kevésbé szépnek gondoltam, mik az előbbi esetben nem épen azt a rózsát vártam, melyet kaptam.

De már az alapfokban csak az egyik kötőszó állhat: Ez a rózsa olyan, mint vártam, v. Ez a rózsa olyan, aminőt vártam, mégis érezzük a finom különbséget a két mondat értelme között, de a *mint aminő*-vel zavarossá tesszük e különbségtételt.

A *mint aminő* első példája Mikesnél fordul elő, utána pedig egyenest Kazinczyra kell átugrani, hogy ismét példát találhassunk rá (l. NySz. 2:1122. Simonyi: M. Kötőszök 3:160—169 és 181—184 ll.). A jelen században azonban már sürűen élnek vele s még legjobb íróinknál is megtalálhatni. De azért álllok amellett, hogy nem kinccsel, hanem cafranggal gyarapítottuk benne nyelvünket. Ugyanis a *mint minő* csupán a *mint midőn*, *mint ahol*, *mint aki* kezdetű hasonlatok hibás utánzásából származott. Pedig ezekben a második szó már nem hasonlítható természetű, hanem egy oly mutatónévmásra vonatkozik, amely a hasonlító *mint után* volna kitehető: minden oly ünnepélyes, hallgatag, mint ahol halászlót virrasztanak (Tompa): mint ott, ahol stb. És ilyen a Simonyinál „*mint aki, mint ahol stb.*” cím alatt közölt példák legnagyobb része (egy kisebb része középfoki természetű: Sokkal máskép toroltatott volna meg, mint ahogy a györi eset hősével elbántak) és csak a legkisebb rész hibáztatható: „*Nem talál emberben annyi igazságot, mint amennyi lakik ezen nagy Deákban*” (Sárosi), itt nem lehetne a *mint* után kitenni a *mennyi-re* mutató *annyi-t*, azért hibásan két hasonlító kötőszó van, a gondolat nagyon kiterpeszkedik.

Legbiztosabb vezető tehát a hiba elkerülésére az a könnyű kérdés, hogy az alapfokú hasonlításban megállhatna-e a *mint* után egy mutatónévmás; ha nem állhatna, vagy a *mint*-et vagy a másik szót ki kell törülni.

KALMÁR ELEK.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Mi orthologusok az imént lefolyt évben is megtettük a magunkét. Munkásságunk sikéréről csak annyit tudunk mondani, hogy az új év kénytelen átvenni a mult év végeig életben maradt magyartalanságokat és azt a hanyag, pongyola nyelvet, amelynek

egyik különlegessége az, hogy csakúgy hemzsegnek benne a szük-ség nélkül használt idegen szók.

Egy napilap vezércikkének a címe ez: *Blamázs*. Gyönyörű alak, francia honpolgár sujtásos magyar köntösben! Pedig teljesen megfelel jelentésének a *kudarc*; másodrendben még a *felsülés* is. Elő is fordulnak ezek magában a vezércikkben a *blamázs* mellett. De hát nem emelik ki kellően az utóbbiban rejlö finomságot és előkelőséget, nemde?

Ilyen a magyar szók közt már olvasva járó, újabb keltű *affér* is, e különös kifejezöje a párbajügynek és másféle kellemetlen dolgoknak. E fogalmat mindenkor az *ügy* fejezte ki. Hisz *affaire* is csupán csak *ügy*-et jelöl. Mi szükségünk van hát az *affér*-re? Nos ezek: *rezsim*, *kampány*, *szoár*, *egzisztál*, *precedens*, *attrakció*, *szatiszfakció*, *denikve*, *protezsál* (nem is *protegál*, hanem franciásan a *zs* hang révén), hát ezek szükségpótló, és már meghonosodott szók-e, amelyeket okvetetlen magyarosan kell írni?

Az ilyen nyelvhasználat láttára méltán kérdezhetem: mire-való az a sok régibb és újabb jó szavunk? mikor íme mindenféle nyelvekből fölszedett szókkal is lehet magyarul beszélni és írni, miheilyt magyar képzőt vagy ragot függesztünk a jövevényhez és — ami a födolog — magyar ruhát adunk rája.

És most mutassunk be néhány honi barbarust. Ezek abban különböznek amazoktól, hogy testük magyar; de így sincs köszönet benne.

Által névutó. Ferde használata; pl. a bizottság *által* kidolgozott javaslat, e. h. e bizottságtól kidolg. . . — „senki *által* ki nem számítható“, e. h. senkitől . . . „a mindenki *által* perhorreskált irány“. — Az *Antibarbarus* szabatosan magyarázza e szónak a szereplését: „*Által* az eszközt jelenti, melynek közvetítésével eszközölk a cselekvést; pl. kifárasztották az országot a szakadatlan támadások *által*“. Mondja továbbá, hogy még az eszközt is még többször jelöljük -vel raggal: szeretetét megvetéssel viszonozza; ellenkezésével megharagítja.

Ennek kapcsán ideiktatom Arany Jánosnak azt az *által*-os mondatát, amely 1867. évi (akad.) főtitkári jelentésében olvasható: „ma már engem is meglep szokatlansága *által*“. Ezt is igy mondhatni: szokatlanságával. Ha már ott áll a mondatban egy -tól, -től ragú név, a részről szót tesszük a másik név után, az *által*-bitorrolta helyre; pl. a választók *részről tőle* megvont bizodalom. — Az eszközt nem egyszer az útján, révén szók is jelölhetik; pl. kieszközöltem szerencsés alkudozások *útján*; befolyásos atyafigsága *révén* jutott hozzá. Mivelitető igével szerkesztett mondatokban a hibásan alkalmazott *által a -vel* ragot is kiszorítja a forgalomból; pl. a fia *által* másoltatta le, e. h. a fiával; melyik szabó *által* készítettek ruhádat? e. h. m. szabóval. — Ne terheljük meg tehát az *által* névutót mindenféle végzendőkkel.

Gyanánt névutó. Ferde értelmet tulajdonítanak neki; pl. föltétel *gyanánt* kötötte ki (e. h. *föltételül* v. *föltételnek* k. ki). *Gya-*

nánt helyettesítést fejez ki; e példában tehát a fültétele nem valódi, hanem álföltételek tünteti föl, amit a mondat írója nem akart kifejezni. Helyes példák a következők: Jó pénz *gyanánt* adja vki a rosszat (Antib.) — Az ötvös arany *gyanánt* árulja a sárga rezet (Füredi Ign.) — Bálványt Isten *gyanánt* ne imádj (NSz.) — Anyám *gyanánt* tisztelem (*mintha* anyám volna).

Alkalomkor, alkalmakkor, sőt még: *ennel* az alkalomnál is = *bei* dieser Gelegenheit. Az utóbbit csak annyit mondok, hogy a parlamenti legjelesebb beszédek egyikében bukkantam rá a mult évrenek végső napjaiban, tehát nem régen. A másik kettőről is csak azt jegyzem meg, hogy csak így van helyesen: *alkalommal* nem pedig: hasonló *alkalomkor*; és így a többese is csak így helyes: az ilyen *alkalmakkal* és nem: *alkalmakkor*. A sok *a*-nak kellemetlen hangzása nem elegendő ok rá, hogy megdöntsük a ragozás szabályait.

Közepett névutó. Személyragos (*közepette*) alakját sokan ragtalan név után teszik: a *tó* közepette (e h. a *tó* közepett, v. a *tónak* közepette). — E kétféle viszonyítás egyszerűbb kiterjed minden független névutóra: a *fa* alatt v. a *fának* alatta; nem: a *fa* alatta. Nem alanyesetben állnak itt a névutók, mint áll az igazi birtokszó, amelynek birtokosa a mondat természetéhez alkalmazottan, ragtalan is, ragos is lehet; pl. a *ház teteje*, v. a *háznak* a *teteje*. E névutók személyragozva a rájuk vonatkozó névnek -nekn ragját kívánjak meg kivétel nélkül: a pártok fölött áll v. a pártoknak fölötté áll és így: *erdőm közepett* v. *erdőmnak* közepette.

Összetételek, amelyekben hol az előtag, hol az utótag szükség nélkül meg van toldva; pl. *semmittevés, míttevők* (legyünk); — *bérfölemelés, kormegalkotó, világfelszabadító*; e h. *semmitevés, míttevők*; — *béremelés, koralkotó, világszabadító*. — Összetételekben 1. az előszónak tárgyeseti rajját nem szokás kitenni: *biróküldés, borjúnyízés* (péntek), *számvétés, addémelés, a-mondó* (vagyok), *korszakalkotó* stb. Ezekben: *ellen-áll, ellen-mond* az előtag ige-határozó: *ellen-mondás, ellene mond vminek*. — 2. Az utószónak határozójául szolgáló igealak csak ott kap ige-kötöt, ahol az nagyobb világosság kedvéért vagy épen kétértelműség elkerülése végett szükséges; pl. *adóbehajtás* (e h. *adóhajtás*), *adófelhajtás* (*adóhajsza*), *önmegtagadás, önfentartás* (*öntartás homályos értelmű*), *önfelaldozás, szókimondó* stb.

Hibás szólás: következtetést *levonni*. — Az előzőleg mondtakból (praemissákból) következményt szoktunk *levonni*, t. i. következtetünk *vmit*, tehát: *következtetést teszünk, eszközlünk, viszünk végbe*. — Mondják is a latinosan beszélők: Megtettem; *le* is *vonom* belőle a *consequentiákat* (vagyis: a ténynek *logikai következményeit*). Más példák: (Nem jött el); de ebből még nem következik (nem kell mindenöt azt következeti); hogy beteg. Hogy lehet ez előzményből ilyen következményt *levonni*?!

JOANNOVICS GYÖRGY.

TISZTESSÉGTUDÁS A NÉPNEL.

Csak úgy lehet ennek fejlődése tüneteit jól áttekinteni és észrevenni visszahagyott nyomait tettben, gondolkozásban, ha a nép közt élünk és közvetlen érintkezés alatt szerezzük be tapasztalatainkat. Vegyük a fejlődésben levő alsóbb osztályok bármelyikét, azonnal észlelhetünk, hogy a részeges kántorok, tudákos parasztok, a korcsmákban okoskodó, fontoskodó csizmadiák jellemzői las-sankint eltünevezve ismeretlenné válnak, eredeti alakuk nem állják meg többé helyüket a népszínűekben. Helyettük tisztelefreméltó jellemzők lépnek elő, akik szorgalommal dolgoznak, tanulnak, tovább hatni igyekeznek és tanítanak; tisztelességesen, okosan viselkednek és beszélnek.

Ezt észleljük a pórnépnél is. Magyar embernél — legyen férfi vagy nő — úgyis meg volt mindig az a szép vonás, ha csak egy csepp nevelése van is, hogy beszéde közben soha nem használ durva szólásmódot vagy tisztelességtelen kifejezéseket. Legyen bár a népből való, gondosan elkerüli, hogy haragjában vagy ha csodálkozik valamivel, fenét vagy még rosszabbat, csúnyábbat ne emlegessen. Kerüli a durva tréfát, bár jókedvének szívesen enged szabad folyást jóhangú enyelgésekben.

Néhány ellesett beszédképben lehet leginkább ezt az összehasonlítást. a régi móddal szemben, szemlélhetővé tenni annak ugyanis, aki mind a kettőt alaposan ismeri. Szolgáljon erre például néhány ellesett beszélgetés.

1. Fiatal menyecske meséli az öregebb asszonynak, mint visszaemlékezést elmult eseményre :

„Nekem emlékezetes marad a mindenkor tája, akkor voltam én csak a bajban egyszer !”

„Hát mit talált akkor *irmagom*,* bajba' voltál ?“

„Az ám, lássa Ila néni, akkor még csak olyan süldő menyecske voltam, mikor oda hittak a testvér-nénémhez, hogy ott legyek, még a betegágyát fekszi, akkor volt, tudja, mikor megbabázott. E még csak hagyján lett volna, mert nem volt neki semmi baja. Egyik nap este egyszerre csak fölfült, olyan-piros volt a két orcaja annak, mint a bazsarózsa, osztán el kezdett kiátozni (kiált), hogy elfutok. elfutok, gyere, gyere, osztán köröskörül, futkosott a szobában. Én, tudja, illet sohase láttam, ugy megijedtem, még a hideg is rödött bele“.

„Mi a lölke ! Annyira volt ?“

„Az ám, nem is tudtam már hová lenni vele ; jó meleg volt a szoba, hát azért én rajtam csak a kis *röpikém* volt (rövid, könnyű karton ujjas), ebbe' ültem a kályha mellett, mikor neszinezni kezdett. Ottkinn meg dudult a szél, az ura meg fuvarba' volt. Mit csiná-

* Irmag : magszem, a legnemesebb fajtából. S még : egyetlenem, csilagom is az értelme.

lok itt magam vele, már az eszem is elment, annyira féltem, mert a szóra oda se hallgatott. Kaptam az ura régi kőcölléjét, magamra öltöm, becsuktam, osztán eszem nélkül futottam segítségért".

*

Az aláhuzottakat — az elsőt kivéve — csak két évtizeddel előbb is sokszor durva, ilyen forma kifejezések pótolták: ugy féltem, majd a f...e kórságja gyötört ki bele; ugy kátozott, mint a veszett farkas.

A másikat ez: mi a fészkf...e találta hát?

A harmadik meg akkor *rékli* vagy *kacabajkó* volt.

Az ilyen szépséges kifejezések, mint a *ludvér*, *rossz-seb*, melyek egészen napi használatuk voltak, ma már legfölebb régi öregek vagy elkorcsosult, elzüllött, elvetemült emberek beszédében fordulnak elő.

A trágár tréfák pedig legfölebb a mulató duhajok ajkán jelennek meg — tarsas körben, a közbeszédben nem szokás velük elni.

Úgy a rút szitkozódások, eget rázó káromkodások is mintha kihalnának lassankint, mert az ilyenekre a saját háznépe, a szomszédság, úgy a közmegvetés azonnal kimondja a megrovó elbirálást: azt ugyan másképp is megmondhatta volna; vagy pedig: most így jobb? többet ért el vele? Néha az útról is bekiáltanak: szomszéd, de neki van keseredve, de kigyött a sodrából.

2. Lehet, hogy a bor hiánya is okozza, de a részegeskedés is alább hagyott az utóbbi évtizedekben.

Jobb módú, a neveltség bizonyos fokaig eljutott községekben a multban is szégyenletes dolognak tekintették, ha valaki közülük részeg fejjel támolygott haza felé az utcán.

Emlékben van még egy eset a húsz év előtti időkből; egy nagyobb faluban akkor közbeszéd tárgya volt s az öregbíró maga adta közre, mint egy közbejött eseményt, az ő ifjúsága idejéből:

„Egyik őszön igen jó borunk termett, magam is egy kicsit bele találtam kóstolatni, mikor a hordókra szürtük, még a szugatól is megszéddítettem.

Ekkor esett meg velem először, de merem mondani utoljára is, hogy a lábomba szállott az ital. Akkor voltam első éves kisbiró, nagyon rősteltem a dolgot, ha nem tudnék egyenesen állva végig menni az utcán, egész falu csufja késérne hazáig.

Én *abban* is voltam, mikorra elindultam, hogy nem látszik meg a járásom, mert erősen tartottam magamat. Rá se néztem a csutorára, amit a tarisznyámba' haza hoztam, hogy édes szülém is ihassék egy kortyot az édeséből.

Csak rá egy esztendőre mondta meg a csordás, hogyan *bistogattam* magamat az úton, osztán pörbe álltam a kadarkával, hogy az az oka mindennek, ha szégyenben maradok.

Hallotta, hogy azt mondogattam magamban, mikor meg-megtáncoltordtam: Kadarka, ne taszigálj; kadarka, ne izélj velem, ne szégyenítsd meg a falu biraját.

Pedig én úgy tudom, hogy nem táncoltam.

Meg is fogadtam akkor, hogy többet ki nem fog én rajtam, de nem is fogott ám; mert annál utálatosabb nincs a világ földjén, mint az elázott ember.

Szerencsémre, mire a faluba értem, egészen kijózanodtam az aggodalomtól, hogy meglátszik-e rajtam? Mert ha észreveszik, sohase lettem volna az öregbirótok, aki mast vagyok“.

3. Egy más csoportban gazdag lakodalom emlékét elevenítik fől, a terítéket emlegetik:

„Volt ott, tudjátok, a Jézus tudja, mi minden. Eleinte csak úgy módjával gyött az étel, mint más szegényebb embernél; hanem mikor a pecsenyékre került a sor, az volt osztán a valami! Az embernek szeme, szája elállott rajta (v. tőle)“.

,Milyen volt hát, mondjad csak“.

„Tudod, volt ottan egy hizott lud, az ugy meg volt teremve, hogy — nem mondok sokat — akkora nagy tálát befogott, mint egy kenyérstű tekño. Osztán fől volt cifrázva mindenfélével, borzas volt a bele fűzdelet szalonnától, végig a hátán meg rózsák voltak vörösrépából, körű-körű a szélén koszorut csináltak, sárgarépából meg vakart tormából volt a virágosa, hasogatott savanyú buborka volt a zöldje közte. Az ember alig mert hozzá nyulni, olyan szép volt.

Jól körül volt teremtettéze — szóltak bele itt, ott.

Hát inkább jó volt-e — kérdezték a csodálkozók.

„De elhiszem ám! nincs mód rá, hogy az ilyen jóság valakinek ne izledjék. (Eredeti szó náluk.)

Hozzá még a jó vörös bor, már áltében mozgatta az ember lábat, vigan volt ott örege, apraja, kedvünk lett volna nyomon összecsókolóni a lányokkal.

,Volt hát jó világotok“.

„El lehet gondolni. Ottkinn meg összecsödült a népség a nagy muzsikaszóra, egyenkint hullároztak az ablak alá, hogy valamit lát-hassanak is belüle. Ugy irigyelték mikor a seapora csizmakopogásunkat hallották a táncolás alatt.

Nem is ürült ám a pohár rákospontó nélkül, szórtuk a boldogságot jobbra, balra, áldottuk az apját, annyát a menyasszonyak; vőlegénynek, sógornak, komának kijutott belőle, csakugy sírtak-rettak az asszonyok, lányok bele“.

,Osztán lett-e foganatja a sok áldásnak, lett-e sok menyasszony a lakodalom után?“

„Ugyám, szerit-számát sem tudnám venni“.

,Talán te is vőfél voltál ott?“

„Én voltam harmadiknak, az elsők a lányokat táncoltatták én meg ott saslogtam a menyecskék körül, hogy azok is jól mulassanak“.

Igy és ehhez hasonló beszédekkel füsszerezik együttlétüket munkaközben, vagy ha vasárnapokon a házak elő kiülnek, s így a tengeri-fosztásnál. Mint az aggodalmait, úgy önti a humorát is a nép elbeszéléséibe, s ma már olyan móddal üzi enyelgő tréfáit a neveltebb része, hogy megválogatott kifejezéseit akárki utána mondhatja, más körökben is.*

SZOKOLAY HERMIN.

NYELVTANI MŰSZÓK.

A készülő Középiskolai Műszótárból.**

<i>Ábécé</i> : Alphabet, Abc.	diges S.; s. complexe; <i>általános a.</i> allgemeines Subjekt; <i>logikai a.</i> logisches S.; s. logique; <i>nyelvtani alany</i> (ném. fr.) scheinbares, grammatisches Subjekt (es); sujet grammatical (il, ce); <i>állítmányi v.</i> állítmánykiegészítő v. magyarázó alany; <i>1. állítmányi névszó</i> .
<i>ablativus absolutus, ablativus modi, limitationis</i> stb.	
<i>ablaut</i> (hangzóváltás).	
<i>accusativus cum infinitivo</i> .	
<i>ajakhang</i> : labialis; Labial, Lippenlaut; labiale.	
<i>ajakhangeó</i> : Labialvokal (<i>ajakmüködéssel ejtett magánhangeó</i>).	
<i>alak</i> : Form; Genus (des Zeitwörtes). <i>Kettös a.</i> Doppelform. <i>Cselekvő a.</i> activum; Activ, thätige Form (Thätigkeits-form). <i>Szenvedő a.</i> passivum; Passiv, leidende Form (die Leideform).	
<i>alaktan</i> : Formenlehre, Morphologie (szóalaktan *).	
<i>alaktani</i> : morphologisch.	
<i>alany</i> : subjectum; Subjekt, Satzgegenstand; sujet; <i>puseta a.</i> nacktes oder reines Subjekt; sujet simple; <i>teljes a.</i> vollstän-	
	<i>alanyeset</i> : nominativus; Nominativ, Werfall, erster Fall (nevező †); <i>puseta a.</i> reiner Nominativ; <i>személyragos a.</i> Nominativ mit Possessivsuffix, Possessivnominativ; <i>állítmányi a.</i> l. <i>állítmányi</i> .
	<i>alapfok</i> : gradus positivus; Positiv. Grundform (alsó fok †).
	<i>alapseó</i> : Grundwort (amely alapul szolgál valamely származéknak).
	<i>alárendelés</i> : subordinatio, hypotaxis.
	<i>állapot</i> : Zustand.

* Az ilyen elbeszélések régebbi időkben ritkán folytak le cífránál cifrább káromkodások nélkül: rézangyalt. mit emlegetve.

Megjegyzés. A harmadik elbeszélésben aláhúzott szók értelme: *módjával*: mérséklettel, okkal-móddal. Mondják is, ha valamelyik nyelve kissé félelre járt: „csak módjával a beszéddel!“

Biztoggattam: biztaggattam.

Meg volt (van) teremve: nagyra nőtt, kihizott.

Körül volt (van) teremtettéve: furcsa módon körül cífrálták, ördöngösen kieszelték a módját.

Hullároztak: szállangóztak fölváltva vagy sorban.

Szörtek a boldogságot: sokat kívántak nekik belőle.

** A Műszótár szerkesztője közli mutatványul s azért, hogy a szakemberek a kétesebb részletekhez még hozzászóljanak. (A † elavult, a * ritka, a ? helytelen műszót jelöl.)

állapothatározó: Zustandsbestimmung; complément circonstanciel d'état.

állitmány: praedicatum; Prädikat, Satzaussage (mondomány †); *puseta állitmány*: nacktes oder reines Prädikat, prédicat simple; *bővített állitmány*: erweitertes Prädikat, prédicat complexe; *igeállitmány*: Prädikatsverbum (állitmányi ige); névi **állitmány**, **állitmánykiegészítő alanyeset**: l. **állitmányi alanyeset**.

állitmányi: prädikativ, Prädikats-; **állitmányi alanyeset**, lat. gör. fr. subjectum praedicativum, complément attributif prädicatif (**állitmányi alany**, **állitmányi nominativus**, **állitmányi névszó**, **állitmánykiegészítő alany**, névi **állitmány**, magyarázó alany; vő. **kettős nominativus**); **állitmányi accusativus**, l. **állitmányi tárgy**; **állitmányi főnév**: Prädikatssubstantiv; **állitmányi melléknevek**: prädikatives Adjektiv.

állító: affirmativ, positiv, -ive. **álseenvendők** v. **álszenvedő igék**: l. **igék**.

analógia: Analogie.

analógiás képzés: Analogiebildung.

anyagnév: Stoffnamen.

anyagszó: l. **fogalomszó**.

arány, viszony: proportio, Proportion.

átvitel: fr. liaison (hangátvitel).

átvitte értelelem: übertragene Bedeutung, übertragerer Sinn.

Beszéd: oratio, sermo; Rede, Sprache; discours; *egyenes beszéd*, oratio recta, direkte Rede, discours directe (független b., nem függő, egyenesen idéző b.); *függő beszéd*, oratio obliqua indirekte Rede, discours indirect (nem egyenes v. viszonyított beszéd).

beszédrések: partes orationis, Re-

detheile, parties du discours; *nem ragosható beszédrések*, particulae; Partikeln, unbiegsame Wortarten.

betű: litera, Buchstabe, lettre; *nagy b.* Majuskel, grande lettre, l. majuscule, l. capitale; *kis b.* Minuskel, petite lettre, l. minuscule.

betürend: alphabetische Ordnung, Alphabet.

birtok-képeő (-é): possessives Stammbildungssuffix.

birtokos: possessor, Besitzer.

birtokos-eset: genetivus, genitivus, Genitiv, Wessenfall, zweiter Fall, possessiver Genitiv (genitivus; *sajátító eset* †); *dolog birtokos esete*, Genitiv der Sache; *alanyi b. e.* genetivus subjectivus, subjectiver Genitiv; *tárgyi b. e.* genetivus objectivus, objectiver Genitiv; *minőségi b. e.* genetivus qualitatis, qualitativer Genitiv (pl. *a tett embere, siralom rölyge*); *résszelő b. e.* genetivus partitivus, partitiver Genitiv.

birtok-szó (-é képző): nomen possessoris.

bizonyosság: Gewissheit, certitude.

bővelkedők: abundantia.

bővítmények (a mondat bővítményei): Ergänzungen.

cédille (pl. a leçon szóban; horgacs):

célhatározó: Umstand des Zweckes; complément circonstanciel de but.

cselekvés: actio, Thätigkeit, Handlung, Zeitstufe (cs. *módja*); *folyó cs.* actio imperfecta, imperfectum, unvollendete H. (*folyamatos cs.*, *tartós cs.*); *befejezettsz* cs. actio perfecta, perfectum, vollendete H. (*bevégezett cs.*); *bedőlő cselekvés:* actio instans, eintretende H.; vő. *jelen, mult jövő.*

cselekvő: activum, aktiv.

- csillag* (*): astérisque, étoile.
Dativus, l. *eset*; *dativus commodi*, lat.; *ethikai d.* dativus ethicus, ethischer Dativ (pl. *ide nekem ne gyere*, ich lobe mir . . .).
disseimildíció: dissimilatio.
Egyenlő-hangedsú szók: homonyma; gleichlautende, lautverwandte Wörter (*hasonló-h.*, *rökon-h.*)
egyes, eggyesseám: singularis, Einzahl.
egyezés: congruentia, accord, concordance (*széegyezés*, *egyestetés* ; értelmi e. constructio ad intellectum, ad synesin.
egyidejűség: Gleichzeitigkeit, simultaneité.
egytagú: monosyllabum, einsilbig.
ékezet: gör. accentus, Accent(zeichen); éles é. acutus, scharfer Ton, accent aigu; *tompa* é. gravis, gedämpfster Ton, a. grave; *hajtott* é. circumflexus, gedehnter Ton, a. circonflexe.
elemzés: analysis (*mondattani* e. analyse syntaxique; *szótani* e. an. grammaticale).
ellenét: oppositio, Gegensatz.
ellenétes: oppositio, entgegengesetzt, gegensätzlich.
elmaradás: l. *kiesés*.
előidejűség: Vorzeitigkeit, antériorité.
előmondat: Vordersatz.
előrag: gör. augmentum.
elősek (körmondatban): Vordersatz.
előszó: praepositio, Verhältniswort (*elüljáró*, *viszonyesző*).
előtag: (összetételben): vorderes Glied (Bestimmungswort).
elv: principium, Princip, Grund-satz.
elválaszthatatlann (igekötő): ném. untrennbar (el nem választható).
elválasztható: ném. trennbar.
elvont: abstractum, abstrakt.
eredet: origo, Abstammung, Herkunft.
eredethatározó: Ursprungsbestimmung.
eredményhatározó: l. véghatározó.
értelmező: appositio (é. jelező; értelmezvény ?); *meghatározó* é., appositio praedicativa.
eset: casus, Fall; *szólító* e., lat. gör. vocativus, Vocativ (*megszólítás esete*); *függő* e. casus obliquus, abhängiger Casus; részes e., dativus, Dativ, Wemfall, dritter Fall (rézes tárgy esete, tulajdonító); *helyhatározó* e., lat. locativus, Locativ (*helyeset*); *határozó* e., lat. gör. ablativus, Ablativ (*távolító* †); vő. *alany-, tárgy-, birtokos* e.
eseközéhatározó: Bestimmung des Mittels.
Foissámnév: Artzahl (pl. egyféle, einerlei).
felső-fok: gradus superlativus, Superlativ; *nyomatékos f.* (pl. leges-legjobb; túlzó-fok?).
fogalom: Begriff.
fogalomszó: Begriffswort (*anyagszó*?).
foghang: dentalis, Zahnlaute.
fok: gradus, Grad (l. *alapfok*, kö-sépfok, felsőfok).
fokhatározó: Bestimmung des Grades.
fokozás: comparatio, Steigerung (*fokragozás*?); *körülírt* f., lat. comparatio periphrastica; *hiányos* f., lat. defectiva gradibus.
folyónév: Flussname.
fosztó képző: magy. suffixum caritivum, Caritivsuffix : *fosztó melléknév*, adjektivum caritivum.
földök: lat. gör. Haupttempora, absolute Zeiten.
folkáltó-jel: Ausrufzeichen, point d'exclamation.
föltétel: conditio, Bedingung; *való* f., réelle B.; *nem-való* f., irréelle B.

- föltételező*: 1. *mondat*.
föltevés: suppositio, hypothesis, Vor- aussetzung.
fömondat: Hauptsatz; proposition principale (*alapmondat**).
fónév: (nomen) substantivum, Substantiv, Hauptwort; konkrét f., s. concretum, konkretes S.; el-vont f., s. abstractum, abstraktes S.; *fónév gyanánt* (*fónévi-leg*) használt szó, substantivisch gebrauchtes Wort.
fónévi: substantivisch.
fónévképzés: Substantivbildung.
förész: Hauptglied.
fúvó: 1. *hang*.
Gégehang: laryngalis, Kehlaut.
genitivus: 1. *birtokos eset*; 2. *absolutus*. gör.
gerundium: lat.
gerundivum: lat.
gondolatjel: Gedankenstrich; points de suspension, points suspensifs.
Grimm törvénye: ném. Lautverschiebung (*hangmosdítás*, * *lautverschiebung*).
gyökér: radix, Wurzel (*szógyökér*, *gyök*).
gyökérhang: Wurzelvocal.
gyökérszó: primitivum, radix, Wurzelwort (*gyökszó*).
gyökérszótag: Wurzelsilbe.
gyöngit: abschwächen.
gyűjtőnév: nomen collectivum, Sammelnamen (*gyünév*!).
Hang: sonus, Laut; *zöngle h.* (magánhangzó és folyékony h.), Stimmlaut; *folyékony h.*, liquida (r, l, m, n); *orrhang*, nasalis, Nasenlaut (*orrhangú magánhangzó* és *orrhangú mássalhangzó*); *lágy h.* vagy *zöngés h.*, stimmhafter (tönender) Laut, Sonorlaut, weicher Konsonant; *kemény h.* v. *zöngétlend h.* stimmloser L., tonloser L., harter Konsonant; — *sárhang*, muta, explosiva, Verschlusslaut, explosiver L., momentaner L. (néma h., *pillanatnyi h.*); *lágy zárhang*, media, stimmhafter V.; *kemény z.*, tenuis, stimmloser V.; *hehezes z.* aspirata; *részhang*, spirans, Reibelaut (*fuvó h.*; a *folytonos hang*, Dauerlaut, pontatlan, mert a zöngle hangokat is magában foglalja); *ssiszegő h.*, sibilans, Zischlaut (a foghangú részhang); — *ajakhang*, labialis, Lippenlaut; *foghang*, dentalis, Zahnlaut, *inyhang*, palatalis, Gaumenlaut; *torokhang*, gutturalis, Kehllaut; *magas h..* hoher Laut, hoher Vokal (*felhang**); *mély h..* tiefer Laut od Vokal (*alhang**); *közös hang* (e, é, i, í; nem: *középhang* v. *közelő hang*; sem éles hang), indifferenter Vokal; *sárt(abb) h..*, geschlossener(er) Vokal; *nyilt(abb) h..*, offener(er) Vokal.
hangátvetés: metathesis, Umstellung.
hangkilökés: elisio (*hangresztés*).
hangsúly: accentus, Ton; *fő-h.*, Hauptton; *mellék h..*, Nebenton (*másod h..*).
hangsúlyos: betont.
hangsúlyozás: Betonung.
hangsúlytalan: tonlos, unbetont.
hangtan: phonetica, Lautlehre.
hangtani: phonetisch.
hangtörés: Brechung der Vocale (e => i, u => o).
hangtörvény: Lautgesetz.
hangutánzás: onomatopoeia. Schallnachahmung.
hangváltakozás: Lautwechsel (*hangcsere*).
hangváltozás: Lautwandel.
hangvegyülvés: krasis.
hangzó: 1. *magánhangzó*; *ajaktalan h.*, illabialer Vokal (*ajakmükö-*

- dés nélkül ejtett magánhangzó;*
l. ajakhangzó).
- harmadéles:* gör. προπαροξύτονος.
- háromtagú:* dreisilbig.
- hasonlítás:* comparatio, Vergleichung.
- hasonlóság:* similitudo, Ähnlichkeit.
- hasonulás:* assimilatio; *teljes h.,* vollständige Assimilation oder Angleichung.
- hasenálat* (igemódok -a, igeidők -a): usus, Gebrauch, emploi.
- határozatlan:* indefinitus, unbestimmt.
- határozó:* adverbiale, (adverbiale) Bestimmung, präpositionales Objekt, (complément) circonstanciel; [NB. nem „kiegészítő“, sem „vonztat“; vör. Nyr. XI. 210.]; állandó *h.*, ständige B. („vonztat“); képes *h.*, metaphorische B.; *hasonlító h.* (pl. munka jobb a koplalásnál); *rézes h.*, dativus, Dativobjekt, entfernteres Objekt (rézestárgy? távolabbi tárgy?); *h. birtokos esetben*, Genetiv-Objekt; — l. még *hely-h.*, *idő-h.* stb.
- határozó-szó:* adverbium, Adverb,
- Umstandswort (*határozó szócska*; *igehatározó?* *határozó?*); *hely-h.-szó.* adv. loci, Umst. des Ortes; *idő-h.-szó*, adv. temporis, Umst. der Zeit stb.
- határozott:* definitus, bestimmt.
- hegynév:* Bergname.
- hehezet:* spiritus, Hauch; *kemény h.*, sp. asper, rauher H.; *lagy h.*, sp. lenis, weicher H.
- hehezes:* l. *hang.*
- helyesírás:* orthographia, Rechtschreibung.
- helyhatározó:* Ortsbestimmung, B. des Ortes, circonstanciel de lieu.
- helynév, helységnév:* Ortsname.
- helyrag:* l. *rag.*
- heteroklisia:* Heteroklisie.
- hiányjel:* Apostroph.
- hiányos-ragozsák:* defectiva casibus (egyes esetekkel bíró szók, hiányos esetük).
- hiátus (*hangür*).*
- himnem:* genus masculinum, männliches Geschlecht.
- himnemű:* masculinum, männlich.
- hossean:* gedeckt, lang (*nyujta*).
- hoszsúság:* Länge; *h. jele, nyujtás jele*, Dehnungszeichen.

(Vége köv.)

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSÉBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

- r o b b a n.* Nagy mozgás lón. A nép felrobbant a padokról (a tornajáték nézése alkalmával). 2:64.
- r ó z s a m á l i b o r* 2:66, 83, 112. 5:77. stb.
- r u s n y a b örtön.* 3:41.
- s á p í t á s.* Barbara (vén hű cseléd) mondott valamit üres sápitásokkal és mély érzéssel vegyítve. 3:17.
- s á p p a t a g.* Sőt ha arca sáppatagabb volna, stb. (Férj és nő. 75.)
- s á t é:* vizi növény. Mert sáté- és nádvánkosain megbödült a nilusi barom. 2:145. És fanagyságú sáték setét árnyában pihent az óriás gyik. 3:160. Ezek (a hangok) népesíték meg a tengert Nereus sátfüzér leányaival. (Férj és nő. 51.)

s a r u. Holdaru. 3:158.

s e g é d: segítség. Nincs szükségem uraságod segédére. 5:54. Világos szavakkal nem mondá, minő segédet vár Markháztól? 5:97. Eleonora, ki imént segédért zörgetett, ijedve vonult hátra. 5:112. stb.

s e r k e d: fakad, keletkezik. A székelyek elégletlensége három fő okból serkedett. 2:41. A csillámló tó tükréből kis vizszalagok serkedtek s terjedének szét. 2:153. Azon kútföből, honnan mostanig erény serkedett. 2:162. A börtön falán egy vékony vérsugár serkedett egész a boltozatig. 5:118. Ki fogja találni a dohány használatából serkedő eszméket. 5:20. Illy szabad és független szelcemből serkedő megjegyzés után. 5:64. Serkedő vérceppék áztatták a ciliciumot. 5:166.

s i k a m l ó. A pálya, melyen járok, sikamló. (A kétszinű Gergely mondja magáról.) 1:63. Sikamló célzat (ma: sikamlós) 5:96.

s i k ú l. Pierro... ovakodva, mint a tojás közt táncoló, sikult a kertajtó felé. 5:77.

s i n d e v é s z: betegeskedik. Aztán mig sindevészett, nem hozattunk-e sebeire drága balzsamot s más patikai szereket? 4:5.

s í r á m : siránkozás. Cartigam síráma. 1:67. A viharzúgás sírámai közé egy tördeit, de tisztán érhető „Gesu Maria!“ olvadt fel. (Férj és nő. 51.)

s i v a r (e h sivár) 5:134. 4:152. stb. stb. Sivarabb. 3:127. **s o h a n n a.** Ti ebek, ... ti szemeten fogantatott, sohannában hizlalt kölykök! 4:4.

s u d a r törzs. 3:158.

s u h a d : csúszik, zuhan, súlyed. A szánt szándékkal hamis adatokat közlő (vádoló egyén) a vádpadról azon ülhelyre megy (a kaszattömlő felett lesüllyedhető széket érti), mellynek kockakőve a vashenger mozgása szerint suhad le. 4:18.

Vozári Gyula.

NYELVUJÍTÁSI ADATOK.

Gyöngyösi és **Faludi.** Lukács Lőrinc a Nyr. 25:342—45. és 396—99. I. összefoglalásban közli azon szavakat, melyekkel Faludi irodalmi nyelvünket gazdagította. Természetes, hogy ilyenmű kutatásaink eredményein, amennyiben nem felelnének meg a valóságnak, nyelvtörténetünk érdekében folyton igazítanunk kell. Szükségesnek tartom tehát közölni azt a néhány adatot, melyre Gyöngyösi nyelvének tanulmányozása közben akadtam.

Az idézeteket Dugonics kiadásából veszem. Ez adatokra nézve megbizható Dugonics kiadása. Egybevetettem régebbi kiadásokkal.

Nem Faludi adott tehát irodalmi nyelvünkben polgárjogot a következőknek:

Bal-sors: Van-e még valaki az én bal-sorsomban — A' ki segíteni kéványa dolgomban. Pal. 133. — Illy hely volt, a' hová a' bal-sors ezeket Jádzatva vetette vala szegényeket. Char. 12. És még több helyen is, így: Char. 59; RK. 245; KJ. 407, 479.

Bal-szerencse : Mostoha sorsából a bal-szerencsének . . .
Igaz szeretetét hozta meg szívénk. KJ : 480; és még: Char. 40;
MV. előb. 2; KJ. 358, 412, 430 stb.

Ki-fitít : bizonyára a népnyelvből vette Gyöngyösi; a MTsz.
szerint ma is használatos Csongrád m.-ben ugyancsak ily jelen-
tésben: kifordít, kimutat: Szinből engemet is sokat nyala s' fala —
De kígyó volt belől ki-fitított hala. Char. 19.

Meg-hittség : Bízott meg-hittséget egymáshoz viseltek . . .
Kevés meg-hittség van, melly minden megtartson. MV. 30.

Teremtmény : A bölcs Isteneknek ritka teremtménnye.
Char. 231.

Vér-patak : A' kik' záporától vér-patakok nőnek — El-sza-
kadtt a' nyaka már nem kevés fönek. KJ. 564.

EKKER J. SZENDE.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Hogyan mondják ezt magyarul? *Aufschlagen ein Buch: felütni* könyvet? Ez a ma divó szó más németnek is látszik, rosszhangzásúnak is, az ige kétertelműségénél fogva. Ballagi Teljes Szótárában olvasom: akárholt *üsd fel* a könyvet; nem helyesebb-e: akárholt *nyisd ki* a könyvet? Ma így mondják széltiben: *üssétek fel* a huszadik *oldalt*; egy régi jó tanárom mindég ezt mondta: *nyissatok a huszadik lapra*.

Aufgezwirbeltes Schnurzbärtchen; sich zieren, Ziererei; er schiebt alles der Katze in die Schuhe; das war eine Leistung; Vermächtnisnehmer; findig—spitzfindig; es ist mir flau im Magen; er hat frisch vom Fleck weg geheiratet; Gelbschnabel, Grünschnabel; einer Gewohnheit fröhnen: das ist ein (gefundenes) Fressen für ihn; auf Freiersfüßen gehen, freien, werben.

Hogyan mondják ezt németül? *Trabális, drabális; két pofára dolgozik, eszik (mit vollen Backen essen? Pozsonyban: einhauen); majszos*: a kis fiú szája majszos ebéd után; *jukker*, a dsentri nyelvből való: *jukker-leány, -koci, -ló* (hogy mondják ezt magyarul is?); *fejére olvasni vkinék vmit*; *csillagot rúgni* és *rúgatni valakivel*; *fruska, kis fruska, futri*; *kardos menyecske, kuruc asezony, tüzről pattant asszony*; *lehurrogni, lehurrogatni vkit*; *meg-ajteni a vásztást*; köti az ebet a karóhoz: *ponyvairodalom*.

TOLNAI VILMOS.

Christkindl. Midőn Jézus születését ünnepeljük, midőn a kis és nagy gyermekek annyira várnak a karácsonyi ajándékokat, lépten-nyomon egy átkozott, rossz hangzású, gyütt-ment szó, a *krisztuskérő* sérti jobb sorhoz szokott fülemet. A német gyerek rettenetesen örvend az általa jelentett valamirek, de a

szegény magyar fiúcskát és lánykát majd kileli a hideg tőle, t. i. a *krisztkindli* szótól.

A karácsonyfák szép honában, a remek Székelyföldön, bezseg senki sem ijesztgeti gyermekét a *krisztkindlivet*, mert ott régi szokás szerint most is *karácsonyfiát* hoz a jó angyalka a jó gyermeknek, épen úgy, mint ahogy a legény *vásárfiát* vagy *bucsfiat* ad az ő kedvesénék.

Ha e párt sort közzéteszi a t. szerkesztő úr, talán meg fogja szállni a jó lélek a budapestieket, s a jövő karácsonykor nem *krisztkindlit*, hanem *karácsonyfiát* fognak venni. PÁL SÁNDOR.

Napilapokban már többször szóvá tették azt a kellemetlen hangzású *krisztkindlit* s a többi közt *angyalfiát* is ajánlottak helyébe.

A SZERK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fél szem, egy szem. Joggal veti szememre Wolff Béla, hogy szótárának ismertetésében (Nyr. 26:510) hibáztatom az *egy szem* kifejezést, holott szótárában nem is az van, hanem ez: *egyik szemére vak*, auf einem Auge blind; ez az én bűnöm, beösmerek. De evvel még nem mondom azt, hogy ez a kifejezés: *egyik szemére vak*, magában, pusztán, mint szótári adat, megállja helyét és jó is. A kifogásolt kifejezés támogatására Simonyi Zs. egész példatárt sorol föl s én azt hiszem, hogy nincs olyan ép fülű magyar ember, aki ezeken kivetni vagy hibáztatni valót találna: *Vak egyik szemére*, *egyik lábával léptére* (Abafi, Göcseji Népd. 87); *egyik szeme csak úgy nevet* (Népdal, id. CzF.); *egyik kezében kard, másik kezében háborúi zászló* (Petőfi); *egyik kéz a másikat* mossa (Kisviczai, PP.); *egyik kézzel épít, a másikkal ront* (Dug.); *egy szemökkel sírnak, más szemökkel kacsintanak* (Erdélyi, Közm.). Hozzátehetjük: sirt az ég *egyik szemével*, a *másikkal* nevetett (Arany, Gyerm. és sziv.) és fölöszen szaporíthatnók a példákat, melyekben mind előfordul az *egyik, egy* oly nevek előtt, melyeket rendesen páronként egynek szoktunk venni. Régi szabály, hogy „a magyar minden, ami párosan fordul elő, egy egésznek veszi, azért neki *fél* keze, *fél* lába, *fél* szeme van, nem *egy*“. (Lehr, Toldi, nagy kiadás, I. é. 10. vsz., 9. vsz., IV. é. 23. vsz., V. é. 9. vsz.) Ha ez a szabály valóban áll, akkor kell is okának lennie, mikor *nem* jár el szerinte a beszéd, hanem azt mondja: *egyik keze, egyik szeme*. Ha már most az előbb említett példákat jobban szemügyre vesszük, meg is találjuk az eltérés okát. Az első két példát kivéve, mindegyikben az *egyik* szem, kéz nem magában, mint önálló kifejezés áll, hanem ellentétben a másikkal, hangsúlyozva, kiemelve a pár *egyik* fele a másik féllel szemben, ami kivált a hozzáartozó állítmányból is következik: *egyik kezében kard, másikban zászló*; *egyik* mossa a *másikat* (*egyik* mos, a másik mosódik); *egyik* épít, a *másik* ront; *egy* sír, *más* nevet,

Knesint. Nem is volnának ezek a kifejezések elég erősek, sőt helyesek sem, ha így mondaniuk: *fél* keze épít, *fél* keze ront; *fél* szeme sir, *fél* szeme nevet. Hisz épen ez az *egyik* és *másik* névmásoknak szerepe, hogy kiválasszanak, kiemeljenek: alter eorum, einer von beiden, der eine und der andere. A két első példában, ha nincs is külön megemlíte a *másik*, így *kell*, csakis így lehet érteni az *egyik* használatát: „Vak *egyik* szemére, *egyik* lábával lép tére; *egyik* szeme csak úgy nevet”; mint a mágnesnek, ha *egyik* sarka megvan, föltétlenül ott kell legyen a másik is, ezekben a mondatokban is ott érezzük a *másikat* ellentétül. (Talán ott is van, de nincs módonban az eredeti szöveget idézni.) Igy nézve a dolgot, nem tarthatjuk helyesnek, ha szótárban, egymagában, önállóan olvassuk: *egyik* szemére vak; ha nincs ott az ellentét, a *másik*, akkor nincs ok az *egyik* használatára és akkor az ilyen kifejezés: *auf einem Auge blind*, nem hangozhatik másképen; mint így: *fél* szemére vak.

Barack, kajszin. Wolff Béla (Nyr. 26:553) nem jól értette megjegyzésemet, melyet szótáráról szóló ismertetésben a *barack* szóra tettem. Azt hiszi ugyanis, hogy én a német *Aprikose*, *Marille* szót kifogásolom, holott a magyarra céloztam. Az *Aprikose*, *Marille* igenis *Prunus Armeniaca*, de nem *barack*, ami tulajdonképen a *Persica* neve. A *Persica* már a régiségben is, s a mai általános nyelvszokás szerint *barack* (*baraszk*, *borock*, *boroc*); fajai a *magvaváló* *barack* és a maghoz tapadó *duránci*, (*duránci*, *duránszki*) vagy *Szt.-Iván-barack*; minthogy kesőbben érik, mintegy összefoglaló névül használják szerte az *őszi-barack* nevet. Ennek német neve *Pfirsich* (*Pfersch*, *Pferschn*). Az *Aprikose*, *Marille* igaz magyar neve *kajsei*, *kajszin* (*Prunus Armeniaca*), mely az előbbihez hasonló külseje miatt kapta a *kajszin-barack* nevet; minthogy korán érik, *nyári-barack*-nak is hívjak. A régiségben *tengeri*, *kopasz* *barack* is. Zalában két faját különbözötték meg: a *kajsei* a húsosabb, édes magú, a *sárga* *barack* az apróbb, keserű magú. Az *őszi* *barackkal* semmi rokonságban sincs; kertész emberek jól tudják, hogy *kajszint* szilva-vadócba jó oltani, mik a másfajú *barack* a vele rokon mandula-vadócon fogamzik meg és terem legszebben. Ezért szótárban pontos különbösséget kell tennünk (*őszi*) *barack*: *Pfirsich* (*Persica*) és *kajszin*, *nyári* *barack*, *sárga* *barack*: *Aprikose*, *Marille* (*Prunus Armeniaca*) közt. Hozzáteszem még, hogy a *kajszin* Wolff szótárában nincs meg.

TOLNAI VILMOS.

Paprika. Tolnai Vilmos baráttommal a paprika hazai történetét kutatgatjuk. Itt természetesen csakis a szóval foglalkozhatom. Nincsen benne se a régi szótárakban, se a NySz.-ban. Újabb, még pedig délszláv jövevény. Melich Jánosnak köszönöm azt az adatot, hogy a délszlávsgában is elsőben Jambressich szótáranak (1742) indexe említi: „*paprika* : *pyperis*” (igy). Mindmostanig azt hittük, hogy a *paprika* mint magyar szó először Csapó József Új füves

és virágos magyar kertjében (Pozsony, 1775) bukkanik fel. Fontos hát Pap János kegyes-tanítórendi kormánysegéd, régi kedves tanítónak az a szíves közlése, hogy a jászberényi születésű Franyó Rajmund szeged-felsővárosi piarista h. plébános számadáskönyvében már 1748. okt. 5-iki kelettel olvasható ez az adat: „Pro paprika 4 xr.“ 1758. jún. 3-án Tapolcsányi Gergely szegedi piarista rektor írta a rendház számadásaiba: „Pro plantis Papricae 6 xr.“, és egy héttel később, jún. 10-én: „Servilibus ad conventionem pro Papricis 39 xr.“ Ezeket az igen becses adatokat közleni fogom egy nemsokára megjelenő könyvemben; de azt hiszem, az elsőség mégis csak a Nyelvőrt illeti meg. Példát akarok adni a magyar kutatóknak: mikép járjanak el, ha munkaközben nyelvtörténeti kincsre bukkannak. Igaz, hogy az adat nem vész el a könyvben sem; de kérdés: megakad-e rajta és mikor akad meg a nyelvészek szeme? Haj, sok az olvasni való! minden szerzői hiúsánál elsőbb nyelvünk ismerete. Még egyet mondok, még pedig a mi tudós szerzeteseinknek: régi számadó könyveikben bizonnyal sok nyelvkincs hever. Kövessék Pap János példáját. „Colligite fragmenta, ne pereant“.

Esse. A NySz. szerint: vox increpandi. A négy idézet közül három („esse lelke“, „ez esse fiai“, „esse-,* bestye-flával“) melléknévre mutatja, egy („ezek az essék nímetek“) főnév voltára vall. Sokszor töprenkedtem már rajta, mert bizony titkos értelmű egy szó. Tudniillik magam is azt hittem, hogy *egy* szó. Holott *három* szó. Mindjárt megmondom, hogy-mint. Gyulai Lestár följegyzéseit olvasgatva nem rég, a Csukat Péter hires birkózásáról szóló anekdotában szemembe tünt, hogy a gáncsvető törököt földhöz vágó magyar így szitkozódik: „Nem tudtam, *esez* lélek, hogy fortélyos légy“ (MonIrók. XXXI. 30). Mi ez az *esez*? Kolumbus tojása! *E s ez*,** az a még rejtelmesebb *esse* meg *e s e* (*ez s ez*). Szerencsés véletlennek köszönöm, hogy ép azon órában nyitottam gróf Bethlen Miklós önéletirásának e soraira: „Szidogatám: *ez s ennek* a fia, ihon a te paráznaságod s hittől való szakadásod miatt az Isten majd ideveszt bennünket“ (I. 337). Ezek után, azt hiszem, nem is kell sokat bizonyítatnom, hogy az *esse* nem érdemelt saját cikket a NySz.-ban; igazság szerint az *ez*, *e* származéka között kellett volna említeni. Igen érdekes az *essék* alak, mely *essezek* (*ez s ezek*) helyett áll, s arra vall, hogy azt a három szót gyakran egynék éreztek a régiek; gyakran, de nem mindig, mint Bethlen Miklós teljes alakú *ez s ennek* irásából is látszik. Megjegyzem, hogy egy rozsnyói ember szájából ma is sürűn hallom az *ez s ez* szavakat, mindenféle rossz és csunya

* Ez a kötőjel sajtó- vagy íráshiba.

T. B.

** Ugyanígy magyarázta a Debrecen város régi jegyzőkönyveiben előforduló „*essez* lélek leánya, *essez* fiának szidta“ kifejezéseket Zolnai is, ebből *ez s ez*, I. NyKözl. 1896. évf. 345. l. A SZERK.

jelző rövid és tisztes sommáza gyanánt. Vagyis ez a szólás voltaképen euphemismus. Hogy csak egy világos példát emlísek: a Bethlen-féle „ez s ennek a fia“ bizonnyal azt jelenti: „kurva fia“ vagy „ördög fia“.

TÓTH BÉLA.

Krisztár. Ez a sajátszerű jövevény probálhat meghonosodni a magyar nyelvben. Szükség ugyan nincs rá, de mégis félős, hogy itt reked. Ismerkedjünk meg legalább a származásával, amikor még a laikus is megérzi az új sütet szagát. Később tán a bőlcsek is törhetnék rajta a fejüköt.

A kerületi betegsegéld pénztár poliklinikáján igen sok tót munkás jár el rendelésemre. Az intézet szolgája a tolmácsom, de a magam füle is kezdi már megszokni, megérteni a gyakorabb kifejezéseket. A foglalkozásuk bevallásakor föltünt a *kristar* elnevezésük; de talán kevésbé ügyeltem volna rá, ha magyar munkás is nem mondta volna, hogy ő *krisztár*. Kérdésemre, hogy mi az, az volt a felelet, hogy *állványos, állványkészítő*. Tehát azokat a munkásokat nevezik *krisztár*-nak, akik a házak építéséhez szükséges állványokat (túl a Dunán *állás* a nevük) összerőják. Hogy az állás-rovó vagy állvány-készítő munkást miért híjják tótul *kristar*-nak, annak okát talán a tót nyelvben kutattam volna, ha tótul tudnék. Mivel azonban én inkább a német paraszt nyelvében vagyok járatos, a fülem emerrefelé sejtett ismerős hangokat. Azt hiszem, nem csalódok, ha a szláv nyelvek tudósainak figyelmét illyetén világításban irányom reá erre a magyar székesfővárosban termett tót mesterszóra.

Az építkezéshez való állásokat Budapesten külön munkásosztály készíti, amely semmi egyebet nem szokott dolgozni, csak az állások összerovásában ügyeskedik. E munkások legnagyobb része tót, de vezetőik, oktatóik, vagy legalább a pallérök németek. Persze ezek a németek nem éppen az irodalmi német nyelvet beszélik, hanem afféle nyelvjárásként, amelyekben pl. a *gerüst*, *állvány*, *krüset* sőt *kriszt* formát ölt. Az ő hangot nem ismerő tót munkás természetesen a *kriszt* alakot fogadja el. Ezen a néven nevezi foglalkozása tárgyat, erről a tárgyról veszi aztán a foglalkozása nevét, a saját munkája jelzőjét is. Előt tót képzővel lesz e munkások neve *kristar*. Mivel pedig oly sok a tót *kristar*, ne csodáljuk, ha a magyar munkások nemtörődőmsége mellett megél itt a fővárosban az új magyar *krisztár* is.

Ezért tartottam érdekesnek, sőt szükségesnek e kis közlést.

CSAPODI ISTVÁN.

Belenyugodni vmbibe, megnyugodni vmbiben. (Nyr. 26:515.) Helyes mind a ketted; de az én érzésem szerint jelentésük nem egy. Aki csak *belenyugodott valamibe*, még nem *nyugodott meg benne*. Mert más a *belenyugvás* és más a *megnyugvás*. Az ember *belenyugodhatik* olyasmibe is, amit nem vall helyesnek; de amiben *megnyugszik*, azt már igaznak kell ítélnie. Az egyik a „*fiat piscis*“, a másik a „*iustum est*“. Tudtam, mit akarok mondani, mikor azt írtam: „e ferdeségekbe nem nyugszik bele mindenki“. *Ferdeségekben megnyugodni* contradictio in adiecto. Ha valamit ferdeségnek bélyegzünk, nem ny-

godhatunk meg benne, legföljebb belenyugodhatunk; mihelyt megnyugszunk valamiben, már nem illethetjük a ferdeség szóval. A Joannovics György idézte hasonló példákban ugyancsak jelentésbeli különbségekkel találkozunk. *Belégyezni valamibe*: magam is megtehetem; *megegyezni valamiben*: legalább két ember kell hozzá. *Belefáradtam a munkába*: az a munka fárasztott el, abba a munkába untam bele és kétséges: fáradt vagyok-e már egyáltalán. *Elfáradtam a munkában*: bizonyos, hogy fáradt vagyok, és elfáraszthatott volna bármi más munka is, nem ép ez. Aki *belemerül valamibe*, mondjuk adósságba, még csak a kezdetén van a dolognak; de aki *elmerült benne*, annak már a füle se látszik. Aki *megbotlik a köben*, még odább is mehet; de aki azt mondja: „*Belebotlottam ebbe a köbe*”, alkalmasint a földön never; az utóbbi szólás nagyobb bajt jelent. Ez a két szerkezet, azt hiszem, minden ilyen jelentésbeli finom különbségekkel jár. Gyűjtésük, meghatározásuk kívánatos. Talán ez egynéhány rövid magyarázatomat is érdemes lenne meghányni-vetni, mert több szem többet lát, s mikor az érzéknél kell döntenie, jó, ha nemcsak egy ember mondja el: mit érez.

TÓTH BÉLA.

Francia szók a magyarban. Én is tudok egyet: *zsánfutér*. Ez a fr. *jean-foutre*. A franciában „hitvány, gyáva, pimasz” az értelme. Nálunk azt hiszem, csak katonás káromkodás. Gyermekszégenben sokszor hallottam. Irott nyomát hirtelenében csak az Adomák és jellemző vonások a forradalom és honvédeletből (Pest, 1868) könyvből idézhetem: „No, zsámfutter! (így) most már menjünk! szóla a nekibátorodott kátor elhatározottan” (115. l.). Bizonnyal a francia háborúk idejébeli jövevény. De érdekes lenne tudnunk: meg van-e eredeti francia jelentése is? A huszár, de még a bakancsos is nagy megvetéssel *kránfutérnak* hívja a *szanétécet*, a betegápoló katonát. Honnan került ez a szó? Tévedek-e, ha azt hiszem, hogy a *krankenwärter* népetimológiajának és a *zsánfutérnak* keveredése?

BÁLINT KELEMEN.

Szittya. Szilády Áron újra a *szittya* szóról beszél az Irod. Közl. 8:122. lapján. Újabb védekezése is olyan gyöngé, hogy az ítéletet bátran közös olvasóinkra bízhatom. Csak két megjegyzést teszek rá. 1) Sz. így kezdi most: „Bocsád meg Dugonics szelleme, hogy értelmetlennek mondja szócsinálásodat a magyarkodó orthologia!” Ez félreértés. Én a Nyrben nem Dugonics szócsinálását mondtam értelmetlennek, hanem Szilády fonétikai magyarázatára mondtam, hogy nincs értelme. — 2) Sz. rám fogja, hogy én azt állítottam, hogy õ a Pannóniai ének *Zythya* szavát nem olvashatta máskép, mint *Seythiának*, tehát nem olvashatta *Szittyanak*. Pedig minden elfogulaiban olvasó csak úgy érthette utolsó soraimat, hogy azt a *Zythát* csak *se* kezdőhanggal lehetett olvasni (nem *s-c*-vel). SIMONYI ZSIGMOND.

Henc (26:266). Kiss Ernő szerint a vas- és sopronmegyei *hencek* (a szó eredetibb alakjában *hiencék*, *heancék*) neve a *Hans* változata. Az Ungrisches Magazinban (4:76.) ezt az adatot lelelem: „*Hienzen*

nennt man die Deutschen im Eisenburger Komitate, weil sie unter andern, anstatt itzt, *hienz* sprechen (Die zu Pressburg üblichen Idiotismen). Az bizonyos, hogy a *hienz*, *heanc* a németseg díftongizálását csúfolja. De mi az elterjedt szó? [Itzt = jetzt. A szerk.]

BÁLINT KELEMEN.

Liba. A hőlgyekre alkalmazva ez a kitétel bizony elég sértő. Nem épen butaságot jelent. Ennél kevesebbet, de a naivságnál többet. amennyiben a gyöngébb szellemi tehetségre való célzás ebben a szóban benne van. — A *csirke* elnevezés sokkal enyhébb és a *bakfisokra* [süldő lányokra] alkalmazva nem is ritka.

(Szerk. üz. VIII. 13.)

PESTI HIRLAP.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Államgimnázium és o-tővek. Még költő-filológusok is, azaz oly filológusok, kik költők, azt hiszik, hogy ők államgimnáziumban tanítnak, vagyis oly gimnáziumban, mely állam! Pedig, amennyire az én államtudományom terjed, ilyen gimnázium a föld kerekén sehol sincsen, hanem csak olyan, mely az államé, tehát röviden *állami gimnázium*. Mert van ugyan tyúkfej, mely a (vagy helyesebben egy) tyúké, csirkécomb, mely egy csirkéé és beször az ebcson, mely egy ebé; de az a fej nemcsak a tyúké, hanem egyúttal bizonyos mértékig tyúk is, a comb nemcsak a csirkéé, hanem csirke is és a csont is egyúttal egy darab eb, míg a gimnázium nem egy darab állam. Sót nem is annyira az ebé, csirkéé, tyúké az a csont, fej és comb, hanem belőlük való, a birtokviszony itt az eredettel, anyaggal van párosulva. nem az alannya, azért nincs az összetételeben a birtokosnak ragja. Az államtudományban is az állam kiindulópontja a tudománynak, nem az állam tud valamit, hanem róla tudunk, az államot tanuljuk és tudjuk. De az *állami gimnáziumnak* az állam pusztán birtokosa és ha a gimnáziumot intézménynek vesszük, akkor alanya is: állami intézmény, az állam intézi általa az oktatásügyet. Adjuk meg az államnak ami az államé, az alanyi birtokost i képző illeti meg. De viszont a *győzelmi dal*, *győzelmi rivalgás* példájával, mikor a győzelem dalol, vagy dalra indít, daloltat, nem lehet védeni, mint épen most tette valaki, a *győzelmi reményt*, hisz itt a *győzelem* nem alany, hanem tárgy: a győzelmet reméljük.

Az állami gimnáziumban tanítják a latin nyelvet s ebben az o-tőveket, mintha azok a tővek o-k volnának, vagy legalább o-ból volnának. Rég csiklandoz ez a furcsaság, s ahol alkalmam volt, ki is pótoltam a helyes szerkezettel, de nem tartottam érdemesnek külön szóvá tenni. De most már megérintem, mert még a legutóbbi években írt nyelvtanokból sem szorult ki, pedig ezek szerzői közt olyan is van, kinek magyaros nyelve más téren méltán érdemel elismerést. Pedig nemcsak németes ez a kitétel, hanem kétértelmű is. Ha papok, litterátusok (tényeket beszélek) kis öccsüköt, fiokat a latin nyelv kemény

gyakorlóterén meg akarják regulázni, ügyessé edzeni, leülnek melléjük s nap-nap után tanítják őket. Hamar eljutnak az *a*-tővekhez, utánuk az *o*- meg az *i*- és *e*- vagy *u*-tővekhez és megtanítják szépen a fiatal csemetét, hogy az első deklinációban minden szónak a tőve *a*, a másodikban mindeniké *o* stb. Ez az egy betű a tő. Igazuk van. Aki magyar nyelvérzékkel, nem német filológiaval tanulja a latin nyelvtant, az e kitételeket csakis így értheti és a fiú is tudni fog annyit, hogy az *a*-t többnyire oda kell tenni a „szóhoz“, melynek van egy isten-adta *a* tőve is a rag előtt. Könnyen érhető ez, hiszen a magyarban is van a „szó“ után a rag előtt egy kötőhangzó. És eszembe jut erről, hogy valaha régen ifjabb és öregebb pálya- és kartársaimmal nem egyszer értekeztem a felöl, és nem mindig volt könnyű gyönyörök abbeli fölfogásommal, hogy nem az *a* a tő, hanem az egész szó az *a*-ig ezzel együtt.

Azért hát kérjük a latin nyelvtanok szerzőit, hogy mikor új kiadást fog érni nyelvtanuk, szúrassanak be az *a* és *o* után egy kötőjelt s egy magyar *s* betűt, hadd legyenek a latin nyelvnek a már úgyis régen jól kifejezett mássalhangzós tővek példájára *a-s* és *o-s* stb. tővei, mert itt meg birtoka az *a* a tőnek, nem eredete vagy tárgya, hogy képző nélkül állhatna az előtagban. KALMÁR ELEK.

Kikeriki. A multkor a városban járkálva, egy ujságos bolt kirakatában látok egy képes lapot, fején nagy betűvel e szó: *Kikeriki*. Meglepődtem ezen, mert tudtommal a bécsi *Kikeriki*-t irántunk való nagy jóakarata miatt tiltották az országból. De mennyire fokozódott meglepetésem, mikor közelebb lépve azt látom, hogy nem német a lap, hanem magyar. *Magyar Kikeriki!* Lehetséges-e ilyen nevű *magyar* lap? Háromszor is *nem*. Talán szörszálasogatásnak vehetné valaki, kicsinyeskedésnek, hogy egy lapcímbe kapaszkodom, egy szóba, mely tulajdonképen nem is szó, hanem csak állat hangjának utánzása. Pedig nem kicsinyeskedés ez. A nyelv szelleme nemcsak nagy dolgokban nyilvánul, értelmes, művészileg épült szavakban, sajátságos szókötében és szólásokban, hanem még olyan kezdetleges dolgokban is, mint a hangutánzó szó. Hallott-e már valaha magyar fül *kikeriki-teni?* *Kukorít* bizon, *kukuríkú* az igaz magyar kakas szava; valamiképen a liba németül *wuri-wuri* szóról ért, magyarul pedig erről, hogy *li-li-li* — s a német *quack-quack* békát is, rucát is jelent. magyarul az első becsületesen *kuruttyol* meg *brekeg*, avagy *vartyog*, a második pedig *hápován*, azt mondja, hogy *sáp-sáp* vagy *tas-tas-tas* — német kutya *wau-wau*-ozik, a magyar mély torokhangon ugatja: *u-u-u*. Folytathatnám váltig ezeket a példákat, melyekből minden az tűnik ki, hogy a magyar nyelv egészen másképpen fejezi ki az állatok bangjait, mint a német, s azt hiszem, hogy minden nyelv más-más módon teszi ezt és hogy ezeknek egybehasonlításából igen sok érdekes adatot meríthetnénk. Bámulatosan gazdag a mi nyelvünk az állathangok utánzásában és elnevezésében és ha jól tudom, egy kiváló nyelvtudósunk már jóval több anyagot gyűjtött egybe, mint amennyit a német Wackernagel (*Voces variae animantium*, Basel, 1867.) halmozott össze

és magyarázott meg egy igen tanulságos és érdekes programmrétekezésben. Nagyértékű volna ilyen magyar gyűjtemény is. Hanem akit rávisz a lelke, hogy a *Kíkeriki* szót magyar szónak írja le, idegen az vagy legfeljebb amolyan ótotti *magyar* (lásd Szinnyei Magyar Tájszótárat). **TOLNAI VILMOS.**

Nagy kezdőbetűk. Kétségtelen, hogy a nagy kezdőbetűk használatában valami megállapodásra kell jutnunk. Ennek tisztázásában ezúttal csupán a természettudományi nyelvnek azt a szokását ajánlom a nyelvészek figyelmébe, hogy nagy betűvel írja a *Nap*, *Hold*, *Föld* szavakat, mint ezen égitestek tulajdonnevét. De természetesen ez csak csillagászati közleménybe s könyvbé való, ahol a *Jupiter*, *Mars*, *Vénusz* neve mellett amazokat is megilleti a nagy kezdőbetű. Sőt ilyen közleményben az *Oroszlán*, *Göncöl szekere*, *Fiastyúk*, *Kaséás* stb. is így írható. Ellenben a köznyelvnek semmi szüksége sincs rá, hogy a *nap*, *hold*, *föld* régi írásamódjától eltérjen. Az meg a természettudományban sem járja, hogy amikor változó jelenségekről szólunk, a napvilágot, napsugarat, holdfogyatkozást, holdújságot, holdtoltét nagy betűvel írjuk, hacsak nem a tárgyalt égi test, a Nap sugarairól, a Hold fogyatkozásairól értekezünk.

Csapodi István.

Tetszhalott : holteleven. A Nyelvőr nov. számának „Kérdések és feleletek” rovatában a *tetszhalott* ügyében azt a feleletet olvassom, hogy Antibarbarus már rég ajánlott kifogástalan szókat e fogalomra: *áthalott*, *áhaladt*. Ezeket azonban senki sem akarja elfogadni; van is helyettük egy igen jó és nagyon szép régi szavunk. Ez a régi jó és nagyon szép szó a *holt-eleven*. A NySz.-ban a szónak magyarázatai ez olvashatók: 1. exanimus, semimortuus C. semianimis, intermortuus, enectus M.A. (halbtot, scheintot, ohnmächtig), tehát kétségtelennek látszik, hogy teljesen fedi a *tetszhalott* fogalmát. A NySz. ban közölt példákat a következővel szaporíthatom Gergui Argirusából:

Asszonytól adatott tömlöt megszorítja,
Álomhozó szellőt urára hocsáta,
Mely miatt Árgirus úgy elaludt vala,
Mintegy holt-eleven ágyra borult vala.

Azt hiszem, semmi sem áll útjában annak, hogy e szép és jó régi magyar szót újra forgalomba ne hozzuk. **HEGEDÜS PÁL.**

A budapesti vincellérképződe évkönyvéből (1885). 31. l. évenkint *ujbólítandó*. Uo. a magoncok benemesítetnek. 32. *bogyárok* gyűjteménye. 33. a tanítás támogatására szolgálnak az *üszdeládák*. — Vajon ma is ezek a műszavak járatosak a vincellérképzőben?

PERÉNYI ADOLF.

EGYVELEG.

Kérelem. Fölkérjük mindenkoron gimnáziumokat és önképzőköröket, valamint t. olvasóinkat, akik érdeklődnek a magyarországi diákok nyelvének speciális szótára iránt, hogy azon diákműszókat s kifejezé-

seket, amelyeket tudnak 1898. febr. 15-éig küldjék el Dobos Károly tanárjelölt (Budapest, VI. Andrassy-út 33, II. 7.) címére. Az eszme igen életrevaló s mindenki, aki a diákokat szereti, örömmel fog véleményünk szerint e kérésnek eleget tenni.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. A *csímadia* szó jó magyar szó-e? Nézetem szerint képezve van a *csíma* szóból, de tudomásom szerint -dia főnévképző a magyarban nincs, illet kutatva se találok. A szerb nyelvben -dia képző gyakran előfordul: *Srbadja*: szerbség, *momćadia*: legénység, s az a nézetem, hogy a képzés nem magyaros és maga a képzett szó szláv eredetű.

F. A *csímadia* ép olyan jó szó, mint a többi meghonosodott jövevényszók. Mint foglalkozást jelentő név a NySz. tanuságtétele szerint a XVII. században fordul elő először. A magyar szó története nem is igen régibb e századnál, esetleg a XVI. végénél. Hozzánk a *csímadia* szó délszláv, szerb-horvát úton került, ahol meg viszont török eredetű. Íme az adatok: horv. *čišmešija*, *čizmegija* (XVI. száz.), *čišmešija* (XVII. sz. Akad. nagy szót és Jambr.); szerb *čizmedžija* (Vuk). Vuk adatát csillaggal láttá el, ami nála azt jelenti, hogy nézete szerint a szerben török eredetű a szó. A magyar szó délszláv eredete meg van írva Dankovszky ismeretes lexikonában is. A *csíma* szóra meg vő. Mikl. Türk. El. Denkschrift. 37:24; Fremdwörter 15:82. A törökben a csímadianak *čizmedsi* az alakja, amely a -dsi foglalkozást jelentő névszóképzővel van ellátva. Hogy mikép lett ebből a *čizmedsi*-ból a szerb *čizmedžija* stb., azt a szerb-horvát nyelvészeti ismerőire kell bíznunk. Hogy azonban a t. kérdezőnek nincs igaza abban, hogy a *csímadia* olyan -dia (helyesen: *dija*) képzővel van alkotva, mint a *Srbadja*, azt az eddig elmondottakon kívül bizonyítja a következő, Miklosichból vett idézet: „serb *ija*, in den meisten fällen fremd, dient a) zur bildung von fem. aus masc. b) von collectiven, vorzüglich aus fem.-themen auf -adb. Zu den collectiven sind auch die namen von ländern zu zählen. An -adb wird -ija gefügt in *grčadija* graeci. *momćadija* pueri. *njemadija*: iuventus, terra germanica. *njemadija*, *srbadija* serborum natio, *turadija turcae*“ (Mikl.: Verg. Gr. 2:71). A *csímadia*, melynek a magyarban *csímazija* (MTsz. NySz.) mellékalakja is van, nem fogható tehát egy kalap alá a *srbadija*, *momćadija*-félé szavakkal.

MELICH JÁNOS.

2. Az itt következő és egyéb kocsiműszavak eredeti ós magyar szavak-e, vagy milyenek? *Szekér*, *kocsi*, *iga*, *járom*, *juhafa*, *kisefa*, *suraglya*, *nyujtó*, *tengely*, *lőcs*, *nyereg*, *kápa*, *istráng*, *sabola*, *ostor*.— Vannak-e még más ilyen, a kocsihoz tartozó szavak? vagy voltak-e s talán már kivesztek a használatból?

F. A *szekér*, *szán*, *tengely*, *nyereg*, *ostor* a honfoglalásnál is régibb szók. A *nyereg*, *ostor* a rokon finn-ugor nyelvekben is meg-

van; a *szán* s talán a *tengely* is török eredetű; a *szeckér* eredete bizonytalan. — Szintén régi, eredeti magyar szók a *nyujtó*, *juhafa*, *késefa* s a *hintó*. Az utóbbi nyilván hintázó-kocsit jelent; a *nyujtó* a *nyújt* igéből való; a *juhafa* első része az elavult *juh*, *joh* szó, mely belsőrészét és gyomrot jelent; a *késafának* eddig csak hozzávető magyarázata van (l. M. Nyelvőr 1896. 280. l.). — Eredeti magyar szó a *kocsi* is, de ez csak a XV. században keletkezett a komárommegyei *Kocs* helység nevéből (mint a Philologai Közlöny 1896-iki évfolyamában kétséget kizárolag be van bizonyítva). — Az *iga*, *járom*, *zabola*, *saraglyá*, *eplény* szláv jövevényszók, a *kápa* az olaszból vagy a déli szláv Ağaból, az *istráng* a németből jött hozzánk. A *löcs* kora és eredete bizonytalan.

Az utolsó kérdésre igennel felehetünk, de hamarosan nem állíthatjuk össze az idevágó szókincset. Át kellene nézni a Nyelvtörténeti Szótárt s az új Tájszótárt. A Nyr. különböző köteteiben szintén vannak közölve kerék- és nyeregggyártó műszök, s találni efféléket a sokszor közölt gazdasági műszök között is (az ill. helyek föl vannak sorolva az új Nyelvőrkalauz 29. lapján).

3. Szíveskedjék velünk tudatni, hogy a következő francia mondat magyar fordításai közül melyik a helyes:

Il ne les lui a pas encore apportés.

Ennek magyar fordításai:

Nem hosta el neki még azokat.
Nem hosta el még azokat neki.
Még nem hosta el azokat neki.
Még azokat nem hosta el neki.
Még azokat neki nem hosta el.
Azokat még nem hosta el neki.
Azokat nem hosta még el neki.
Neki nem hosta még el azokat stb.

F. Leghelyesebb a következő két fordítás:

Még nem hosta el (őket)* neki;

vagy nyomatékosabb tagadással:

Nem hosta még el (őket)* neki.

Minden egyéb fordításnak más francia fogalmazás felel meg; pl.

Neki még nem hosta el (őket) —
A lui il ne les a pas encore apportés.
Azokat még nem hosta el neki =
Ceux-là il ne lui a pas encore apportés.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Az *őket* szó, mivel hangsúlytalan, el is maradhat. L. Simonyi: M. nyelvtan felsőbb oszt. 166. szakasz.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Sopron megyéből: *Káskét, káskétos sipka*: aminek ellenzéje van, *süök* (süveg) csak ritkán hallani. A díszítetlen paraszt kabát neve leginkább: *mántli*; a *dómán* díszesebb; a *bekecs* prémés, zsinórós rövid posztó kabát; ha hosszú, úrias, *buda* a neve; a *krispin* nevet egy kopott, zöld, bő fölöltőre hallottam, a barna vagy fekete posztó szűr *dék*.

A mellény neve *lájbi*, van azonban a falusi embereknek *mellesük* is, olyan ujjatlan ruha, melyet hátul kötnek össze, avagy már úgy van összekötve hátul, hogy bele lehet bújni, elül a mellen elég bő, hogy az ember a kebelibe rakjon egyetmást.

A leányok *cipüöt* v. *cipelliüöt* viselnek, úri gyerekek cipőjét választékosan *topánká*-nak is mondják; a botosra *kalap-csienna* nevet hallottam (olyan szővetből készül, mint a kalap).

A kendő inkább annyi, mint törülköző, a viselő kendő neve *kesskenyű*. A kötő mindig *kötön*; kötőnek a keskeny galandot mondják, pl. gatyakötő, kapcakötő, a kötény kötője.

A testhez álló női kabát *majku*.

A nadrág vagy *magyar nadrdg* vagy *némét nadrág*, inkább tréfásan *bugyogu*. Egy időben divatba jött a lengyel *nadrág* is.

Akin semmi ruha sincs, *mesztelen*; akin csak fejernemű van, *püôre*.

Csapodi ISTVÁN.

Szólások.

Marostordamegyeiek.

Kejj fel te, mer a kúdus már a harmadik faluba énekel!

Akinek nem fáj, nem köti.

Menny el innet, te kapával vágot szájú!

Játékhúsnak híg a leve.

Órókké puffad, ha az ember megmondja neki az igazat.

Fene ingem egyen meg apróra, mind a mákot, ha valaha még egy párnára teszem veled a fejemet!

Kejj fel, most estél el!

Az igaz, hogy mű is összezándorodunk némejkor az apjakammal, de amejik kinyeren megharragszunk, azon meg is tudunk békálni.

Amióte [igy?] egy són, egy kinye-

ren élünk, még csak egy ujjal se bántott az én uram.

Ha haragszol, harapj a hasadba.

Annyit kinlódtam a fogammal, hogy még a kigyófiúnak se kivánom.

Ugy vótam vele, hogy az Isten még a kigyót is őrizze az ojan fájdalomtol.

Se tücs ki, se hajcs ki! Ugy maradt, mind az ujjam, semmi nékül.

Még egy bornyufarkat se hagyatt rám apám, s az Isten mégis megsegített.

Annyira szereti a feleségit, hog, még soha egy szalmaszálat se tett keresztre előtte.

Annyi kinyerünk sincs, amit
égy légy a szárnyán elvihetne.

Égy fuvintásnyi lisztet sőt tudtam őrnölni.

Ugy kiborultak avval a kicsi szánkával, mint égy kupa liszt.

Ha vasbocskort kötsz és addig megy, amíg a lábad térgyig vásik: még se kapsz többet ojan igaz lelkű fejérnepet, mind az a te feleséged.

Égyik füle bal, a másik nem hall.

Bizd csak rějám, majd beszélek én a fejivel.

Azt mondam, nem érzi javát ez az ember, azér van ojan szokatlan jókedve.

Gyer ide, lássuk, tudsz ojan betüt vetni, mind én?

Férre csipar, hogy férjen a fazék is!

Na te! ugy úsz ott, mind Homoród végin a menkő!

Ojan, mind az ért kilis: mingyár vannyag, ha égy kicsit hozzá ér az ember.

Hadd el csak, mer megkaplak valahol, de kitekerem a nyakadat!

Egyik eszemmel azt gondoltam, hogy én biza hozzá menyek; de a másik eszemmel ujbol csak abba tökétem el magamat, hogy ne mennyelek.

Koporj Kurta, s neked is lesz!

Fizetsz, mind Kurta s aztán vége!

Nem szégyeled a kutyától, hogy az ellen támadsz, akivel elmontad a hütet!

Na én hütet merek tenni az Istenem előtt, hogy azt montad.

Ha nem hiszed, hágj fel a hiszemfára.

Ugy elverte a jég, hogy csak a siralmas föd maradt; égy szakasztó szál buza sincs a lábán.

Tisztességes hazugság nem szégyen.

Na az igaz, hogy azt a fertemes vén boszorkánt borsószalmán kéne megégetni!

ZILAHY JÓZSEF.

Párbeszéd.

— Szerencsés jó napot, komám uram. De elmerülve megy az úton, alig vesz észre.

— Adjon Isten! De régen nem láttuk egymást. Merre jár erre kend?

— Én biz Balkányban voltam papot választani.

— Ne beszéljen, csak tán nem halt meg az öreg tiszteletes úr?

— Hát nem hallotta kend, még télen meghőtt Nagy Kálmán úr, az Isten nyugosztalja meg szegényt. Mondom, tennap vót a pap-választás. Hát onnét jövök most.

— Oszt kit választottak el?

— A léhai tiszteletes urat. Én is arra szavaltam (a. m. szavaztam). Ma napfelkelte előtt vót kin a mi tagunkon is egy ember, kortes vagy miféle, a' felszedte egy szekérre a kálvinistákat és vitte őket Balkányba. Hát ken' mér' nem ment be szavalni?

— Nem tudtam a dologról, komámuram esz szót se. Meg osztán nem bánom én, akárki fog engem eltemetni, csak istenes ember legyen. Máskülönben hogy megy a munka kenteknél?

— Hát takarunk javában. A nagyságos ur nem kapott elég

aratót, hát bejár (a. m. eltart) a takarás még az egész jövő héten. Hát még, ha olyan rossz idő lesz, mint eddig vót!

— Ott is vót olyan zivatar a mút szeredán, mint mi felénk?

— Zivatar épen nem vót, ha' folyton esett az eső.

— Dejszen mi nálunk jég is vót, az eső pedig csak úgy duhogott. Engem meg épen Biribe kűdött a tiszt ur lovon. Visszafelé jöt-tömbe oszt' utólért a rossz idő. Míg a lú is nagyon nízett, amikor a jég az orrára koppintott, én meg csak vígignyúltam a nyeregbe, oszt' ha a lábamra csapott, még ugyan fújt.

— Borzasztó ez az idő. Emiatt van az idén olyan rossz termés. Ezelőtt pár héttel még szép szem játszott a búzában, azt hittem tudj' Isten mennyit ad majd keresztle. Jött ez a sok eső, oszt' egészen elhomályosította a szemet. Alig lesz fél véka egy kissebb fajta kereszben, amilyet a tótok csinálnak.

— Olyan kicsik a keresztek?

— Bizony nem egyformák. Amiket a magyar takarók csinálnak, jóval nagyobbak, mint amiket a tótok. Némelyiknek alig bírták felenni a papját (a legfelső kévet) a tetejire, olyan nehéz vót. Adjon egy kis pipadohánt, komáumuram, az enyim elfogyott és elfelejtettem venni Balkányban trafikot.

— Szívesen. Hát azt nem hallotta ken, ami nálunk történt tennapelőtt?

— Nem én.

— Úgy vót ah, hogy behordtuk a szénát a szérűbe. A kazlat nagyon magosra csinálták, oszt' megintelen keskeny vót. Hát este fele eccerre csak zsupsz, lefordít az egész jobb ódala. A tetejin vót két ember: az egyiknek nem lett kutyabaja se, de a bíresgazda, ak kitörte a lábat. Még az éccaka bekütte a nagyságos ur a doktorho'. Összekötözte a lábat ott a bokájánál. Fekszik benne vagy tíz hétig.

— A többieknek nem lett semmi bajuk se?

— Hál Istennek, nem. De ha csak két perccel előbb történt vóna... jaj akkor. Mer' akkor öt ember tilt a lábtón (= létra, lajtorja) és adogatta fel a szénát. Ezeket mind beborította vóna a sok széna. Egy se menekült vóna meg elevenen.

— Mér' nem állítottak drugárt (a. m. támasztófa) a szérűhő', ha látták, hogy olyan görbin áll?

— Vót ott négy is, de mind eltörte az a nagy esés.

— Ki most az első bíres, amíg a gazda fekszik?

— Az én sógorom, Kis Gyuri. A gazda őkrei meg pihennek. Legalább nincs velük baj, mer' az egyik nagyon gyepelős (a. m. rakoncátlan) és nekimegy a keresztnek.

— Ösmerem én azt a Gyurit jól. Együtt szolgáltunk a Kecskesen bíres képibe. Jó cseléd vót a'. Szorgosan dógozik, de azir'a lelkét nem hajtja ki a jószágból. Ösmeri kend a mi kocsisunkat?

— Vas Janit, mán, hogy ne ismerném. Egy szomszidok vótunk mi tavaly. Oszt' mi van vele?

— Hát a nagyságos úrral ben vót a mút vasárnap a faluba. Hát amikor a nagyságos uram ebéd után akarna jönni hazafelé, csak

keresi a Janit. Nincs sehol. „Ejnye adta, teringette — aszongya — hol van az a kocsis?“ Nagy sokára meglelik, ott feküdt az óiba, nagyokat hortyogva. Felülteti a bakra, de úgy dülöngőzött csáléra-hajszra, hogy nem lehetett vele menni. Mérges lett a nagyságos úr. „Ejnye mihaszna, semmirekelje — aszongya — takarodjál innen le. Mars, hazá gyalog. Keríték magamnak — aszongya — más kocsist“. Le kellett szállni Janinak. Egy félóra mulva aztán megindult a nagyságos uram, vót ott kocsis, amennyi csak kellett. Alig érnek ki a faluból, látják, hogy a falu végén nagy mulatság járja. Húzta a cigány, a nép meg ott táncolt nagy vigan. Oda níz a nagyságos uram, hát la, a Vas Jani ott járja a csárdást egy menyecskével.

— Akkor tán nem is vót részeg.

— Hát részeg nem, mert akkor nem tudott vóna a lábán megállni, csak ittas* vót. Hanem komám uram jó sokáig elbeszélgettünk, már magasan áll a nap. Nekem mennem kell, hogy dére otthon legyek. Isten áldja meg!

(Nyírség, Abapuszta. Szabolcs m.)

BALKÁNYI KÁLMÁN.

Rímes mondások.

Buszullod-ő, bánod-ő?
Szemed szőrit szurja-ő?

Három huszas, látod-ő?
Ha megiszom bánod-ő?

Olah fáta, fáj a háta,
Kenje meg a járompáca.

Lepattant az ipi pap ipa
Papi pipa-kupakja.

Ezt én irtam, akarki
Ha nem hiszed, vakar' ki.

Probatio calami,
Kell-ő neked valami?

Rezes villa, rezes kés,
Gyere pajtás, táncojj téz.

Addig szoricsd, meddig él,
Mert ha meghal, semmit ér.

Kicsi leány, kicsi kócs,
Mikó... visznek, ne sikócs!

Ezt a kicsit csinyád ki,
Nainnyádat kiács' ki.

Mincsább beled [igy] táncónék,
Inkább tőkét bütünék.

Jár ki lábam, ne hibájz,
Ha nem dockás ős a ház.

Az én csidmám bornyubőr,
Ha megesapom, amúgy bőg.

A bocskorom disznyóbőr,
Apó hozta Sükőbő.

Zergő dió, magyaró,
Megveszett az unio.

Ide vigyájz figurára,
S nem az anyád fazakára.

Az én gágyám lengyénvászon,
S abba van a kalajbácom.

Tenta, penna, kalamáris,
Enyim vagy te szűvem Máris.

Jár ki fiam bácsivá,
Beszéllettem anyóvá,
Anyó bizén nám bánnya,
Csak a csidmát sajnájja.

* Érdekes, milyen különbséget tesz a nép az *ittas* és *részeg* szók között.

B. K.

Kicsi nekem ez a ház,
Majt kirugom a pádlást.

Hopp a Jézus hirivé,
Szűz Mária képivé.

Ésszevágom magamot
S kivetém az ablakon,
Mégsem hagyom magamot.

Ingem szeress, nem anyád,
En csókolom meg a szád.

Pista Pista piárista,
Vesd a gagyád áristombá.

Kejj fē Ferkő, ég az erdő.

Minden jókot, páros csókot.

Térékbuza csutika,
Enyim vagy te Jucika.

Sok a baj s mind szorgos,
Sok a gyermek s mind rongyos.

Ugy teszek, pálinkává bort veszek.

Ammi étöt, étöt, s ammi éköt, éköt.

Hej Udvarhelyszék Korondon születtem, nő te nő!

Nézd meg, mijen legény löttem, nő te nő!

Ott tanótam meg táncóni, nő te nő!

S a lányoknak gratulálni, nő te nő!

(Székelyf.) GYŐRFFY Iván hagyatékából.

Tájszók.

Hajdú megyei eiek.

gamó: juhászbot.

gyökér: petrezselyem.

hamis: mérges, rossz. „Hej, hamis ember az a kis tanító úr, olyan pelágákat adott, csak ugy csattant.

kanyargatni: jágen csuszkálni.
kasita: fás kosár.

kasaka: kézi kosár.
kiálló: vasúti állomás. „A kiállónál vótam én három évig cseléi“.

keszkenő: a före való kendő, megkülönböztetve a nyakba való kasmir és nagykendőtl.

komót: szekrény.
menyecske leány: megesett

leány. (A templomban is úgy hirdeti ki a pap: Nagy Péter eljegyezte Kis Mihály menyecske leányát, Lidiát.)

suppant: út.

suprikálni: megverní.

takaros: szép, becsületes. „Nem is takaros ember az egy percig se, komám“.

tanyázni: időt tölteni, beszélgetni. „Mit csináltatok a piacra olyan soká te? — Tanyázunk egy kicsit Rébus nénénkkel“.

vaszók: aszalt gyümölcs. „De jó vóna egy kis vaszók!“

zug: keskeny utca. „Hol laktok te? — A Madarász zugjába“.

(Hajdú-Szoboszló.) FELTÓTHY LÁSZLÓ.

Heves megyei eiek.

misling: csalamádé azaz sűrűn vetett s nem magnak, hanem takarmánynak szánt tengeri.

„Megyünk mislinget venni“. morvány: tézsutasütemény. (Rimaszombat.)

- m i h e j**: mihelyt. „Mihej lesz, tűstént lesz“.
m u s k a t á l g y u f a: komisz. (Gúnyosan.)
o t t e n g: osztán, azután.
ő r v é n y t e l e n: érvénytelen. Pl. „őrvénytelen a szerződés“.
ő s s z e c s i k k a n t o t t a: ősszekoccsintotta (a poharat).
p i s k á t n é k: piskálhatnék, pelsenhetnék (3. szem.).
r á v i r d í t: ráordít.
r e z o n i r o z: zsenírozza magát.
 „Ne rezonírozzák kee“.
r ö g v e s t: rögtön.
s e r g e t: forgat. „Sergesse meg a menyasszont“: forgassa meg (táncban), járjon vele körül.
s z á l l í t. „Szállítónk mi az öreggel a hegynek“: átszállunk, átmegyünk a hegyen.
- s z é j j e l n ö a d u n n a**: szétmegy. **s z e m ö k**: szemrevaló, hamis (?). „Szemök kis lány Marcsu“.
s z é v e l: széllel (vento).
s z o d r á s z o t t a b o t t a l: hadnászott, forgatta a botot a feje fölött.
t e z o l a: szekérrúd.
u r i t: kiabál. „Ne most urijj, maj később kiabájj“.
ü t. „Üssünk egyet az pohárvá“: koccintsunk.
v a s t a g o n ettek: sokat ettek.
v é k o n y: csekély, kevés. „Engedelmet kérek a vékony szolgálatért“.
v e r d i k: vedlik (a kígyó).
z s a g g ó d i k: folyton kér, pl. a gyerek.

Vozári Gyula.

(Sirok, Heves m.)

Különböző vidékiek.

- e l d í b e r e d e t t a k e z e m**: megdermedt a kezem: megdermedt a fagyótól. (Hatvan vidékén.)
f e l e t é k o r: Pál fordulóján (feletélkor). (Hatvan vid.)
g á g ó: nádvágó eszköz, olyanformá, mint a régi kasza volt. (Hatvan vid.)
- ö d a l b a k e d v e l l e k**: oldalba ütlek. (Szűcsben vagy Csehiben.)
k i s e g r e s: savanyú kis szőlő. (Hatvan vid.)
i r i n g á l: csúszkál a jégen. (Hatvan vid.)
b é t e l ö: előfogat 24 órára. (Mar-kaz, Gyöngyös körföl.)

Vozári Gyula.

Tiszavidékiek.

- h u s n y á n t a g**: husnyántagon van ásva az árok, ha a fala lejtős, nem meredek.
k o p ó t á j a van a halnak. (A ragtalan „kopóta“ használatát kikerülük. Igy tesznek az orja, garaggya szavakkal is; de: orjaleves.)
k a r s z é k: a közönséges (háttámasztós) szék.
k a p ó c s k a: kis kövecsek fel-
- d o b á s a** és elkapásából álló gyermekjáték.
k a r i s z t o l, megkarisztol: hamarjában könnyűszerrel (az öt újjával) megfésulkodik, a haját rendbe szedi.
k u p a: pakli. „Aggyék egy kupa masinát“.
k e c é l: kecélnek a gyermekek, ha szókdosnak, ugrándoznak.
k i s k o r i g: egy kissé.

- kőt a dinnye, tők, ha a virágzás után az apró gyümölcs látható.
- kabát: szoknya (de csak Tisza-Dadán).
- láccódik: láccik.
- lustáság: piszok, rondaság.
- lápító (T.-Dada) létra.
- lopos: „Csak úgy csendessen losposba (lopva) halgatóztam“.
- macksondik a rosszul sodrott fonál, összegubancolódik. A feszülés abbahagyásával egyes szakaszokon kétrét vetődve még egyszer sodródik.
- mandró: fekete, rosszul sült kenyér.
- nyomozni. „Nagy még a sár felétek? — Vigyázva már el lehet nyomozni“ a. m.: az egyik nyom képezte mélyedésből a másikba lépni.
- nyústöl (tréfás): ostorral csapdos. „Eleget nyústöli a szegény párát, de még se húz“.
- nótafa: a sok nótát tudó aszszonyféle vagy leány.
- nyezzen, nyezzenés: „Mikor eltört a lábam, hallottam a csontya nyezzenésít“.
- öklök, kiöklök, öklés: pattanás, persenés a bőrön.
- póka: pelenka.
- páholyog a szél: lassan fújdolgál.
- pacétkák: Prunus padus (nem T.-Dob vidékitől hallottam).
- porong: kicsi, pár □-méternyi sziget.
- ponyóka szájú: akinek vastag, lelőgő alsó ajaka van. „Csak úgy ponyókára veszem, lelőgősan“ (slampetul).
- pendül. „Úgy látom a kis jány pendül már“: veszi magát, gyarapszik.
- pisla: csúfnév, pislogó szeméről így nevezve.
- pászít, hozzá pászit: szorosan hozzá alkalmaz.
- pezsűl a Tisza: kissé árad.
- ragaszt: a rendes fogathoz még egy másat hozzácsatol.
- rér, lér: sütő cső.
- sancol: sanyargat.
- senec (ritkán hallani): tajtékipára mondta, hogy sences szennyes, piszkos.
- senye, sete: balog kezű.
- serkeszteni; elserkeszteni: szép szerivel a kompaniából ki-rekeszteni; beserkeszteni: vmi úton-módon praktikával a kiválasztottak közé bejuttatni.
- seggeln: hátrálni; megseg-gelni: coitust végezni.
- sijedés: a víz medrének ki-mosás következtében való hirtelen bemélyedése.
- simakoni, meg simakoni: megfésülködni. Egy régi gyermekversikében: „Hej simakoggy meg szépen, hej törülközz meg szépen“. (Ritkán hallani.)
- suharc: vastagabb, kasfonásra nem alkalmas vessző.
- sillámlik: hirtelen föl- és el-tünik mint a repülő fecske.
- sillom: illaberek! uzsgye! „Ott fekütt a vackán, aszt hittem már meghött. Eggyet fordulok — sillom — már az uccán termett.
- szelice: eleven sóvény (Lycium).
- szipoj, hószipoj: zuzmorából képződő, télen a fákat, bokrokat ellepő fűrtszerű csapok.
- szér: a kötél alkotó elemei. „A kötél megfagyott, a szerei megtágultak“.
- szúró: a kisebb vágómarhát (borjút, birkát, sertést) őlő mésszárós.
- szirony: színes csík a levelet.
- szironyos: csíkos, tarka.
- tetejéz, tetéz: „megtetejéz-

- tem lapdával a kéményt, a tor-
nyot": fel birtam a kéményig,
toronyig hajítani.
t e n g e r i s z ö l l ö : ribizke.
t ö k i t , e l t ö k i t : félre tesz az
útból, elszikkaszt, elprédál, meg-
emészt. „De sok szemet tökit
el naponként az a kassai gáz-
gyár!"
t o j o g a t : takargatva, vigyázva
ápol, gondoz, babosgat.
t i p p a n í z : tikkánó, tippanó
ízű. „Se édes, se savanyú, se
sós, ojjan tippan ize van".
t u d , l e t u d . „Eszt is letuttam":
ezt is elvégeztem.
t u t a j ; benger formára összekötött
nád, káka; összegöngyölgetett
ruhadarabokból is csinált
egy bába tutajt, a vajudó asz-
szony fara alá.
t e r m í s : pattanás, kiütés a szem-
golyón. „Termis van a szeme
bábján" (cornea), vagy a szem-
héjon.
- úlet: üllep, alfél.
v a k ú t é s : a nem vérző út és
nyoma, ha a bőr nincs meg-
repedve, megsértve.
v a k n a p : világos folt a felhős
égen.
v á s z o n e d é n y : mázolatlan
cserépedény.
v i s z á l n i : mielőtt a fonat a sz-
szesdornák, meg kell viszálni,
nehogy megmacskásodjék.
v i t a : „nagy vitába vagyok": nagy
zavarban.
v a s : 1. békő, bilincs, még pedig
csincsér vas (legkönyebb), ka-
tonavas és nehéz vas; 2. pat-
kolás: „Vasba van a lú":
meg van patkolva.
v ö g y i : még pedig a kelés
vögyi (közepe belsője); a ve-
télő vögyi, a mozdulatlan
tengely, amelyen a csíve forog;
a rúd vögyi a rúd töve, a
melyen rúdszeg megy keresztül.

(Tisza-Dob.)

JAKSICS LAJOS.

Székely tájszók Jósikánál.

(Jósika István, 4:220—222. l.)

- a z s a g :** piszkafa.
b o c s : medvekölyök.
b o d a c s : csigbig marha.
b ū : ocsmány.
c s a p o s : fiatal, még rugalmas
fenyőág.
c s e p e s z : főkötő. „A csíki nők
fekete csepeszt vagy csepszét
viselnek annak emlékezetére:
midőn egykor férjeik a hír szerint
Brassó környékéről érkező
tatárok elibe menjén, a fekete
fővegekkel ellátott nők, férjeik
távollétében az Udvarhely felől
érkező tatárokat visszaverték".
c s e r g e ; pokróc.
c s u t i k a : gyümölcsstorzsa.
- élet: telek.
é r z é k e n y : becsületes, érzékeny
embőr.
é v e g : üveg.
f e t e k e : fekete.
f i u - l e á n y : székely leány, hol
nincs fiú a háznál s kire az
őröksgé száll.
g y a k r a n : a székely e szót
,sűrű helyett is használja; pl.
Gyakran van a gerenda házá-
ban.
g y ű l e k e z e t : csorda, pl. Dödf
ki a gyülekezetbe — annyit
tesz: hajtsd ki a csordába.
h ó h á r : hóhér.
k a p u z á b é : kapufélfia.

kecsekörázni:	bukfencezni.	pest megett:	kemence mögött.
kecsekolló:	kecskegidő.	pilisznye:	penész.
kiszáradt járma:	a. m. el-	radina:	keresztelei lakoma.
döglött marhája.	döglött.	sodalja:	kemence alja.
kiszí:	háromszéki pép.	szilany:	olvadásnak indult hó.
korcsolyázni:	szánkázni.	szőrdisznó:	tővisdisznó.
kőrelepcs:	palacsinta.	tapasifüles:	nyúl.
kujak:	őköl.	toportyánférereg:	medve.
ménes:	a székely egy lovát is	yéesz:	ingoványokká vált, ha-
ménesnek nevez.	ménesnek nevez.	lomra gyűlt rothadt fák a szé-	kely rengetegekben.
mézesmákos laposka:	szé-	virics:	nyírvíz.
laska.)	kely étel (úgy látszik mézesm.	zecse:	székely szür.
négyelni:	megverní.		
nyugalom tőkéje:	nyereg.	Közli:	BARTHA JÓZSEF.

Tolnamegyeiek.

babos:	himlőhelyes.	terhes kocsira vaspántokkal erősített hordóból áll.	
elhal:	elájul.	lapít:	félrehúzódik; lapít a bűnös a lelkismeret nyomása alatt;
elhibint:	elhibáz,	lapít a nyúl, ha vesztét érzi.	
elkukul:	elnémül.	lélektelenség:	bűn, vétek.
elvádol:	beismert.	saraboló:	vasból készült, kézzel és lőrővel használható útgyomláló.
felnótás:	feleszű, együgyű.	sumagolini:	hévizálni.
gága:	gége.	sunyít a ló, mikor fülét hátra húzza s rugni akar.	
géva-gomba:	hydnum repandum, kanyargós gerben. Van földi és fa-géva.	szegedés:	oldalnyilalás, szúrás.
gondoskodni:	tünödni, fejét törni vmin. „Épen azon gondoskodtam, hogy ...“	szuszsa:	náthás disznó.
gurgulálni:	labdázni.	tálas:	fazekas.
horgás, horhó:	hegyszoros, hegyszakadék.	tutyi:	vastag pamukból kötött lábbeli. A svábok viselik.
kászli:	egylovas kis szán.	vederni:	inni; „ne vederj anynyit“.
kecmereg:	feltápászkodik.	vermellő:	kőfejtő csákány.
klumpa:	egy darab fából készült sárcipő.	vetet:	porció (széna), egy vilára való.
kosár:	véka.		
kutyaszorító:	térjmeg-utca.		
lajt:	vízhordó szekér, mely egy		

(Dombovár.)

TÓMLŐ LAJOS.

Családnevek.

Agócs. Albert. Antal. Balajti. Balázs. Bálint. Balla. Bárdos. Bari. Barta. Bata. Bató. Benes. Bencsik. Berki. Berta. Bial. Bódi. Bodor. Bojti. Bojtos. Borbás. Bozó. Bőd. Cene. Cikó. Cikora. Címer. Ciprusz.

Cirják. Csák. Csank. Császár. Cseh. Csernei. Csóka. Csutor. Dancso. Danko. Deme. Dér. Elek. Endrész. Fodor. Frecksz. Futák. Fűrész. Gál. Góbis. Gonda. Görög. Habodász. Holló. Hován. Hurcoki. Imre. Jakab. Jamriska. Kamogya. Károlyi. Keresztes. Király. Kisbenedek. Kispap. Kiszel. Kónya. Koren. Kőböl. Körtvélyes. Kriston. Lajban. Lajtos. Lakatos. Lengyel. Lesták. Losonci. Lőrinc. Mag. Magyar. Makó. Marik. Marusi. Matalya. Mede. Mihályi. Novák. Oláh. Orosz. Ortó. Ökrös. Pantikál. Pelle. Pengő. Pucsok. Pusztai. Putnoki. Radics. Rusznyák. Serét. Simko. Simon. Surányi. Szigyártó. Szőke. Tanko. Tar. Turcsányi. Túri. Turza. Utasi. Vas. Vég. Veres. Virók. Vitko. Zagyi. Zimányi. (Gesztele, Gömör m.) MÁTE LAJOS.

Gúnynevek.

Basa Belembogya. Borzas. Bozselska. Bödi. Bruncik. Buborka. Cepedli. Cica. Csálé. Császki. Csibe. Csiri. Csucusos. Dalfi. Darvas. Dölczi. Dölles. Egér. Enyves. Erőszakos. Farki. Fogaci. Fót. Gebe. Heves. Hosszúlábú gólya. Imre papa. Isten papucsa. Juci. Judás. Ketyi. Koca. Koléga. Koroncica. Kőmény. Kricsi. Kuka. Kuki. Magagyűtt. Mátha nyanya. Medve. Mese. Mettsi. Mingyárkéri. Misi. Mityusz. Mocskos. Mokoga. Muci. Nyisti. Nyizger. Pacska. Patykó. Pápa Pejkó. Pintyőke. Piszok Náci. Piszter. Pogány. Potyesz. Próféta. Purci. Puci. Puskás. Rögtönkéri. Sajtos. Sintér. Sörge Katí. Sós. Szentes. Szepi. Szifri. Szirgi. Sziszsi. Tasakli. Tacski. Talpas. Tarisznyás. Tikfos. Tiz a paci. Toldi. Torkos. Turhás. Zód béka. Vadas.

(Súmeg.)

ÉLES KÁROLY.

Helynevek.

Dalók nevei: Ámintai d. Veszprémi országút. Kódis telek. Zsidó temetői d. Hegyesdi-uti, Fenyős-dombi, Belátai dáló (Bélátó domb). Kamocsai d. Királykuti d. Kisberki, Almafai, Magyarósallaji, Murva-gödri, Diskai úti, Diófáki, Hatosi, Pátra dáló. Raposkai út. Raposkai malomi meg pénzes réti dáló. Kölesheli d. Viszlói sédre d. Billege melletti d. Érhidi d. Két gát közti d. Kertallaji d. Kiskuti d. Kesztheli úton aluli, homoki alsó d. Füzesi Lesencze-tomajai határra d. Alsó-prágai úton aluli d. Felső homoki d. Vizesi d. Csonkási d. Varjadi d. Kesztheli meg súmegi ut közti dáló. Magyarósdombi d. Piros keresztfai d. Alsó-prágai úton felüli, fölső-prágai úton fölül d. Viszlói d. Gátvereti d. Véndeki hegy. Város erdeje. Urodalom erdeje. Szent-kúti d. Csuszkatói d. Póznási d. Sürű-haraszti d. Palánkosi d. Város fölötti d. Hértói d. Puskaporosházi d. Nagymezői legelő.

(Tapolca, Zala m.) VÁZSONYI IZIDOR.

Megjelenik MAGYAR *Szerkesztőség*
 minden hónap N Y E L V Ö R *és*
 15-én *SZERKESZTÉ* *kiadó hivatal*
 három ívnyi *SIMONYI ZSIGMUND.* *Budapest*
 tartalommal. *New-York palota.*

XXVII. kötet. 1898. FEBRÚÁR 15. II. füzet.

ÚJ KÍSÉRLET A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSÁRA.

I.

Gulyás István debreceni tanáré ez az új kísérlet.* Tulajdonkép nem is új. Mert Gulyás csak elfogadja és pontosabban körülönbeli a Dóczi Imre debreceni igazgató határozó-rendszerét, melyet a Tanáregyesületi Közlöny 1885. évfolyamában fejt ki (A határozók logikája), Görög nyelvtanában pedig alkalmaz is.

Mielőtt azonban fölállítaná Gulyás a maga és a Dóczi közös rendszerét, egy terjedelmes és beható kritikai részben bírálja használatban levő nyelvtanaink határozó-osztályozásait. E kritikai rész igen nagy szorgalommal és helyenkint éles elmével van megírva. És bár kritikája nem mindig találó, szempontjai nem mindig helyesek; mégis egészben véve sikerül kimutatnia, hogy legkiválóbb magyar nyelvtanainknak is rossz — vagy legalább nem elég jó — a határozó-rendszere.

A határozók osztályozása szempontjából három csoportba foglalja össze nyelvtanainkat. Az első csoportba az úgynevezett *kiegészítő* nyelvtanokat sorolja (Imre Sándoré, Király Pálé, Szvorényié, Ihász-Barbaricsé stb.), melyek a hely-, idő-, mód- és okhatározón kívül más határozót nem ismernek; ami e négy osztályba be nem illik, azt vagy egyszerűen tárgynak vagy tárgyi kiegészítőnek nevezik s mint állandóan vonzott mondatrészt tárgyalják. A második csoportot azok teszik, amelyek már minden viszonysszóval ellátott mondatrészt — kivéve a tárgyat — határozónak neveznek, de a legelvontható viszonyokat kifejező mondatrészek („gondolkodik valamit”) számára az állandó *határozó* vagy *képes helyhatározó* kényelmes nevét használják, mint pl. Bárány, Bodnár, Torkos, Halász Ignác, Szinnyei stb. A harmadik csoportba végre azokat a nyelvtanokat sorolja, amelyek a viszonysszóval ellátott

* A határozók rendszere középiskolai magyar nyelvtanításunkban. Külön lenyomat a Debreceni Protestáns Lapból. 1897. Debrecen.

minden mondatrész a határozók határozott névvel megjelölt valamelyik osztályába sorozzák, mint pl. Simonyié, Kalmár Eleké. Ezeket egyszerűen *határozós nyelvtanoknak* nevezi.

Miután mindezeket a különböző rendszerű nyelvtanokat több vagy kevesebb sikерrel s meglehetős hosszadalmassággal végig cífolta, előadja a határozók új osztályozását, a maga és a Dóczi közös rendszerét.

Gulyás szerint a magyar határozók mostanság szokásos osztályozása tele van határozatlansággal, zavarral, rendszertelenséggel: még pedig azon oknál fogva, mert a „*határozó mondatrész tár-gyalásban valamennyi nyelvtan a határozó mondatrész alapjául szolgáló névszó jelentéséből indul ki...* Ez a szempont az, ami a határozatlanságnak, rendszertelenségnak oly tág kaput nyitott. A névszók ugyanis annyiféle dolgot jelentenek, ahányan vannak, minthogy minden egyes névszó valamely érzéki vagy gondolati dolognak a neve. Ezen az alapon a határozó mondatrésznek is annyifélének kellene lenni, ahányfélle jelentésű névszó van. Ez pedig egyenesen képtelenség és biztos áttekintést, rendszeres csoportosítást nem eredményezhet még akkor sem, ha a határozókat a névszók bizonyos kategóriái szerint osztályozzuk is“. Ez a Dóczi foggása is.

A debreceni grammatikusok tehát elvetik a határozók osztályozásának eddigi alapját, a névszói — fogalmi — kategóriákat, a hely, idő, állapot, módozat kategóriáit. Ez valóban merész lépés, gyökeres reform. De vajon mit tesznek hát helyébe?

Dóczi „a legtermésszetesebbnek s a nyelv szellemével is legjobban egyezőnek tartja, ha a határozó *ragok* és *névutók* jelentését véve osztási alapul, a kifejezésökre szolgáló nyelvanyagok szerint osztjuk föl és csoportosítjuk a mondat határozó tagjait“. „Tehát az osztási alap: a határozó *ragok* és *névutók* jelentése. Ha pedig ezeket vizsgáljuk, az összes viszonyszók jelentésök szerint három csoportra különülnek: egy csoport jelenti a cselekvés eredetét, a másik a cselekvés folyamatát határozza meg, a harmadik pedig azt az irányt vagy végpontot jelöli, amely felé törekzik a cselekvés. Vagyis a határozóknak ez alapon három osztálya van: 1. eredethatározók; 2. folyamat-határozók; 3. vég-határozók.

„Az eredethatározók általánosabb kategóriája alá tartoznak: 1. a honnan kérdésre felelő helyhatározók; 2. a mióta kérdésre felelő időhatározók; 3. az eredethatározók; 4. az okhatározók. — A folyamat- vagy nyugváshatározók jelölnek: 1. helyet ezen kér-

désre : hol ? 2. időt ezen kérdésre : mikor ? 3. állapothatározást ; 4. módhatározást. — A véghatározóknál tekintetbe kell vennünk : 1. a helyet, a hova a cselekvés irányul ; 2. az időt, a meddig tart ; 3. a távolabbi tárgyat (részess- és végh.), melyre hat ; 4. az előttünk lebegő célt, melyre cselekvésünkkel törekszünk ...“ (Gulyás, *A határozók*... 60—61. lap.)

Ime a Dóczi határozó-rendszere, mely a következő táblázat által válik még áttekinthetőbbé:

	Helyhat.	Időhat.		
Eredethatározó	honnán ?	mióta ?	eredeth.	okhatározó
Folyamathat.	hol ?	mikor ?	állapoth.	módhatározó
Véghatározó	hova ?	meddig ?	részess és véghatározó	célhatározó

E felosztást elfogadja Gulyás is, csak az eredet, állapot és tárgy (részess és végh.) kategóriáit küszöböli ki, mint amelyek a főcsoportok neveit egy-egy alcsoportra szorítják. Az állapothatározót pedig Gulyás egyszerűen módhatározónak veszi, mert a cselekvésre és a névszóra vonatkozó határozók megkülönböztetését ő nem tartja jogosultnak. Ami nem hely-, idő- és mód-, ok-, célhatározó, azt Gulyás nem osztja be alcsoportba, hanem meg-hagyja „általában” eredet-, folyamat- és véghatározó néven a főcsoportban. Ez azonban csak didaktikai fogás lehet, de nem logikai osztályozás. A valóságban mégis csak úgy áll a dolog, hogy a főcsoportok egy csoportja helyhatározó, egy másik csoportja időhatározó, egy harmadik csoportja ok-, mód-, célhatározó (körül-ményhat.), egy negyedik csoportja pedig külön névvel meg nem nevezhető határozó. Tehát a kiküszöbölés logikai módszerével, Gulyás akarata ellenére is, önkénytelenül megcsinálja elménk azt a negyedik csoportot, melyet a Dóczi rendszeréből elhagyott. Csak az a különbözőség, hogy míg Dóczi a fogalmi kategóriák elnevezésben Simonyit követi, addig Gulyás visszamegy Gyurits Antal álláspontjára (Mondattan, Pest, 1861.), aki épen így osztotta be a határozókat : hely-, idő-, mód-, ok- (beleértve : cél-) és többrendbeli határozók (Gulyásnál : általános eredet-, folyamat- és véghatározók). A „többrendbeli” és az „általános” határozók kategóriája egyaránt

az a bizonyos ‚lomtár’, melybe minden belefér, amit nem tudunk megnevezni és amelyet Gulyás gramatikáinkban oly erősen támadott. A Gulyás táblázata a következő:

	Helyh.	Időhat.		(Általában)
Eredethatározó	honnan?	míota?	okhatározó	eredeth.
Folyamathat.	hol?	mikor?	módhatározó	folyamath.
Véghatározó	hova?	meddig?	célhatározó	véghatározó

Azt hiszem, mindenki meglepetve fogja kérdeni, mi ebben az új osztályozásban az új? Valóban semmi lényeges dolog. Megtartja a *fogalmi kategóriákat* is (hely, idő, mód, ok, cél), épen mint azok a nyelvtanok, melyeket ezért annyira leszűlt; megtartja azt az ‚általános’ lomtárt is, melyet Szinnyei képes helyhatározónak, Simonyi tágabb értelemben állapothatározónak, mások kiegészítőnek neveztek el, és amelyet szintén annyira elítélt; megtartja határozóknak a három irány (honnan? hol? hova?) szerinti felosztását is, amelyet Simonyi már legrégebb nyelvtanaiban is világosan bemutatott. Új mindössze is az, hogy e három irány nevét, az eredeth., folyamath. és véghatározó nevet, melyet Simonyi régebben csak a tágabb értelemben vett állapothatározók körében alkalmazott, Gulyás és Dóczi kiterjesztik valamennyi határozóra, amint azt magam is tettem (Nyelvőr, 26:392); továbbá, hogy ők a három irányból indulnak ki, az irányt határozzák meg előbb, s csak miután már meghatározták, hogy valamely határozó eredet-, folyamat- vagy véghatározó-e, azután határozzák meg, hogy e kategóriákon belül melyik fogalmi kategóriába tartozik, a hely, idő, módozat vagy csak az általános (?) kategóriába-e. Van-e ebben lényegileg különbség? Semmi.

És erre az újnak hirdetett osztályozásra mondja el Gulyás, miután előbb az összes eddigi osztályozásokat alaposan lecáfola: „Ime, ez a Dóczi — *mi* hozzá tehetjük: és a Gulyás — szigorú logikával felépített rendszerének a vázlata. Osztályozása szilárd, mert nem önkényes alapon indul el, a *kiinduló pontot a nyelv legbensőbb természetében kutatja fel*. Rendszere általános, nem egyes nyelvre van felépítve; minden nyelvre illik, mert az *emberi gom-*

dolkodás törvényei, az ember és világ közötti viszonynak minden népnél és minden időben egyformán megnyilatkozó formái találnak benne a lehető legszerencsesebb kifejezésre“.

Tant de bruit pour une omelette!

A debreceni grammatikusok új osztályozásából kevés haszna lesz a határozók néhányszéknak. Mindössze más alakba önti az eddig anyagot; a táblázat negytszögén fordít egyet: ami eddig oldalt volt, nálok fölülre kerül. Sőt a fogalmi kategóriák megállapításában határozott visszaesést mutat; Gulyás eleji az állapot-határozóknak már rég megállapodott és a tárgyhatározóknak (képes helyhat., kiegészítő) nagy nehezen alakuló kategóriáit. Az eredet-, folyamat- és véghatározó elnevezések kiterjesztése valamennyi határozó-kategóriára elfogadható, csak a „folyamat“ helyett kellene jobb elnevezést kitalálni. Azonfölül részéről helyén valónak tartanám negyedik irány-kategóriául a *mérték* fogalmát is fölvenni. Mert igaz ugyan, hogy a térbeli vagy időbeli mértéket sokszor a „honnán—hova“ jeleivel fejezi ki a nyelv, de van külön ragja is, az *-ig*. Ez új kategória fölvétele véleményem szerint hasznos volna, ha nem is épen elkerülhetetlenül szükséges.

(Vége köv.)

BALOGH PÉTER.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

II. A hangváltozásokról.

Talán semmi sem nehezítette meg a régibb nyelvészeti ahangváltozások mivoltának megértését úgy, mint hogy nem voltak tisztában avval, hogy tulajdonképen mi változik. Az általános fölfogás a hangot, mint a beszélő szervek és a levegő rezgése által létrejött fizikai terméket tartotta a változás tárgyának. Mint a nyelvészeti legtöbb kérdésében, úgy itt is az új grammatikus iskola érdeme, hogy a lélektani elv bevitelével a dolgot tisztázta.

A hang mint fizikai termék, a beszélő szervek mozgásának megszüntével nyomtalanul elenyészik. Ha egymásután kétszer vagy többször ismételjük ugyanazt a hangot, ezen hangok között semmiféle oka kapcsolat nincsen. Egymástól teljesen elszigetelt, független fizikai türemények ezek s így természetesen egyik a másikból nem is fejlődhetik. A hang e szerint nem teszi a hangváltozás tárgyat. Mi változik tehát?

Hogy a helyes feleletet megtaláljuk, tisztába kell előbb jön-

nünk azzal, hogy micsoda tényezők szerepelnek a hang képzésekor. Ennek a folyamatnak is két oldala van: fiziológiai és lelki oldala. A hangképzésnek fiziológiai része a beszélőszervek mozgása. A mozgató idegek tovább adva a nyert benyomást, ingerlés útján tevékenységre indítják az izmokat. Az így mozgásba jött tüdőből kitördülő levegő a hangszagok és a szájrészek segítségével artikulált hangot képez.*

De mint az emberi test minden működésének, úgy ennek is van lelki oldala is. A beszélő szervezet fentebb leírt mozgásait, szükségszerűleg érzetek kísérik: a mozgásérzetekek sora. A keletkezett hang érzeteket kelt a hallgatóban: a hangérzetekek. Ez vonatkozik természetesen magára a beszélőre is, ki rendes körülmenyek között maga is hallja, amit beszél. Az emberi beszédet tehát mindig két érzetsor kíséri, a mozgásérzeti és a hangérzeti és épen ebben különbözik lényegesen a jelbeszédtől; természetesen a hangérzeti a hallásérzék finom kifejlődésénél fogva sokkal erősebb, mint a mozgásérzeti. Magától értetődik továbbá, hogy azok az érzetek, amelyeket az idegközpontban a szervek mozgása és a keletkezett hang előidéz, nemcsak fiziológiai, hanem lélektani természetük is, mert a fizikai hatás megszüntével, vagyis mikor a beszélőszervek nyugalmi helyzetükbe visszatérnek, megmaradnak az érzetek emlékezetkép alakjában. Ez az emlékezetkép köti össze az egymástól független fizikai folyamatokat. A véghezvitt mozgás emlékezetképet hagy hátra a lélekben s ha most az illető hangot újra képezní akarjuk, ebből az emlékezetképből indul ki a hatás a mozgató idegközpontra s adj meg ugyanazon hang ismétlésére a föltételeket.

Beszélő szervezetünk mozgása idézi föl lelkünkben mind a mozgásérzettel, mind a hangérzettel, de azért a kettő egymással nem áll, legalább szükségszerűleg nem, oki kapcsolatban, bár a külső társulás megvan, mert a beszélő maga is hallja, amit beszél. Ezért csupán a hangérzeti nem adja meg a mozgásérzettel. Ha valamely hallott hangot újra képezní akarunk, sok próbálgtatásra, kísérletezésre van szükségünk. A hallott szó hangképet hagy lelkünkben. Ehhez a hangképhez hasonlítjuk most azt a hangképet, amely akkor jut lelkünkbe, mikor a hallott hangot újra képezzük, s

* Lásd bővebben Techmer, Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft I. 69—170. Sievers, Grundzüge der Phonetik. Leipzig, 1893. Balassa J. A phonetika elemei. Budapest, 1886.

beszélő szerveink mozgását abban az irányban változtatjuk meg, amint azt a hangkép, ha nem is mindig világosan, elénk szabja: csak így juthatunk el a hangkép pontos reprodukálásához. Ha az utánzandó hang olyan, amelyhez csak némileg is hasonló artikulációjú hang a magunk nyelvében teljesen hiányzik, a hangkép egyáltalában nem segít a képzés utánzására. Aki valamely nyelvet tanul, minden saját hangjaival igyekezik a hallott hangot visszatudni. Így a fr. *génie* (*šenī*) *šenī* alakban megy át a németbe, mert a németben a zöngés ſ hang ismeretlen. A latin *technika* a magyarban *tehnika* vagy *teknika* lesz.

A régibb nyelvészeti iránynak egy másik tévedése is számos félreértsére adott okot: hogy a tudatoságnak nagyon is nagy szerepet tulajdonítottak a hangok képzése körül. Azt hitték, arra, hogy egy szó, mint bizonyos hangok sorozata, a vele társult képzeteket fölkeltse, szükséges, hogy az egyes hangok tudatosakká legyenek. A képzet, amelynek az illető szó jelképe, nem az egyes hangokkal társul, amelyekből a szó áll, hanem minden egységes hangképpel, amit a kiejtett szó lelkünkben fölkelt. Még egy mondat megértéséhez sem szükséges minden, hogy az egyes szavak tudatosakká legyenek. Sőt még az irásnál sem jut a tudatba minden egyes betű, amit leirunk. Legjobban mutatják ezt a tudattalan iráshibák, amelyeknek magyarázata az, hogy a képzettársulás vagy gyenge, vagy megzavaratlik más társulás által bármi oknál fogva.

A szó egyes alkotó részei tehát nem tudatosak, de tulajdonképen nem is beszélhetünk itt egyes alkotó részekről. A szó nem bizonyos számú önálló hang összetétele, legalább a beszédbeli szó nem, hanem alapjában véve, minden végtelen sok hang folytonos sorozata. Ha ezt a hangsorapot nézzük: *ama*, ez nem három hang, *a*, *m*, *a* összetétele; a három betű csak az artikulációnak legjellemzőbb helyzeteit jelei. Amíg a beszélő szervek az *a* artikulációjától átsikamlanak az *m*-éhez, a hang tovább tart s így közbe egész sor átmeneti hang esik (l. Sievers 33). S így van ez mindenütt, ahol a beszélő szervek helyzete változik a kilegzs folytatódása közben.

Ami a hangképről áll, még jobban áll az a mozgásérzetről. Gyakran még a tudományos vizsgálat sem tud kellő fölvilágosítást nyújtani a beszélő szervek mozgásának természetéről. A folyamat a következő. minden mozgása a beszélő szerveknek bizonyos mértékben izgatja az érző idegeket, s érzeteket idéz föl, amelyek a mozgásnak a mozgató idegek eszközölte létrehozatalával társulnak. Ha

a társulás elég erős, ami hosszas gyakorlás, ismétlés után áll be, akkor az érzet emlékezetképe a vele társult mozgást, mint reflexet hozza létre. Az érző ideg ugyanis átadja az ingert a mozgató idegenek, és ez az izmok segítségével mozgásba hozza a szerveket, anélkül, hogy ez az egész folyamat a „tudatküszöb” értékét elérné. S megint, ha az így létrejött mozgás fölkeltette érzet az emlékezetképpel egyezik, megvan a biztosíték a mozgás egyezésére is.

De azért, ha ez a folyamat nem tudatos is, az ellenőrzés nem lehetetlen. Igaz, bármilyen sokszor halljuk vagy ejtsük ki ugyanazt a hangot, nem jut eszünkbe, hogy a hang természetét vizsgáljuk. Amíg a hangkép az emlékezetképpel egyezik, nem tűnik föl az egyezés, de amint a hallott hang kiejtése a szokottól eltér, észrevesszük a különbséget. Az ellenőrző és megkülönböztető tehetség határai egybeesnek.

Ezek előrebocsátása után, nem lesz nehéz a hangváltozások tulajdonképen mibenlétét megmagyarázni. A gyermekkor kiejtés ingadozásai után a kiejtésben bizonyos állandóság áll be. De a dolog természetéből következik, hogy ez az állandóság nem föltétlen. Bármilyen fejlett is a mozgásérzeti, azért sok tekintetben mégis mindig a véletlentől függ, hogy vajon a hang képzése tökéletesen pontos vagy a rendestől némi csekélyel eltérő lesz-e? Épen ezen utóbbi esetek lesznek a gyakoriak, mik az előbbieknél csak kivételeseken fognak előfordulni. Ha tehát a hang képzése sohasem tökéletesen egyforma, az érzeltek, amelyek a képzéskor a lélekbe jutnak, szinte különbözők lesznek.

Ha a mozgásérzeti, illetőleg a nyomában maradt emlékezetkép mindenkor ugyanaz maradna, akkor az előbb említett eltérések, mindenkor ugyanazon pont körül történnének ugyanazon maximummal. De mivel az emlékezetkép mindenkor érzeltek együttes eredménye, amelyek a lélekben a hang minden egyes képzésekor támadnak, természetes, hogy minden új érzel az emlékezetképen bármilyen csekélyet, de mindenkor módosítani fog. E mellett tekintetbe kell venni azt is, hogy ezek a képzetek nem egyszerre, hanem hosszabb időközökben jutnak a lélekbe. És mivel az újabb, a későbbi érzeltek hatása erősebb, mint a régieké, az emlékezetkép nem az összes képzetek átlaga, hanem a számra nézve kevesebb képzetek frissességek által elnyomhatják a nagyobb számú, de régebbi s így homályosabb képzeteket.

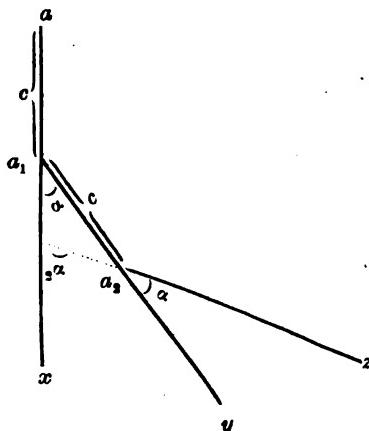
A hangképzés ellenőrzése mindenkor a mozgásérzetei emlékezetképéhez való hasonlítás, ha tehát ez eltolódik, feltéve, hogy a

maximális kitérés ugyanaz, lehetségesse van téve a határpontok eltolódása is.

Ezeknek az eltéréseknek megvan a maguk oka, mely a mozgásérzettől függetlenül működik. Ha ezek az okok vagy erők mind a két irányban egyenlő erővel működnek, hatásuk nincsen. A két ellentétes irányú egyenlő nagyságú összetevő megsemmisíti egymást. Ez azonban a legritkább eset. Legtöbbször az egyik vagy a másik oldalon lesz a túlsúly.

Bármilyen csekély legyen is az eltérés, mivel ezáltal a mozgásérzet egy bizonyos minimummal eltolódik, a következő alkalmmal már megvan adva a lehetőség nagyobb eltérésre és evvel ismét a mozgásérzet újabb eltolódására.

A mozgásérzet iránya legyen ax . Ha valamely ok állandóan egy irányban működik, megtörténetik, hogy valamely c idő mulva a mozgásérzet kitér ay irányba, ha az α azt a minimális eltérést jelenti, amely a megkülönböztetés és így az ellenőrzés határán innen esik. Ha az erő tovább is működik, úgy ismét megvan adva a lehetőség az α eltérésre, de most már az a_1y iránytól és így tovább. Sok ilyen eltérés együttes véve, bár külön-külön észrevehetetlen, a hangnak eredeti mivoltát egészen megváltoztatja.

Annak az oka, hogy miért hajlik a nyelv az egyik vagy a másik kiejtés felé, a *kényelemsszeretetben* keresendő, legalább sok esetben. Mindig arra törekszik a nyelv, vagyis jobban mondva a beszélő ember, hogy minél kevesebb izommunkával értesse meg magát. Nyilvánvaló ez a célzat a hasonulásoknál. Hogy *egésség* kiejtése könnyebb, mint *egészségé*, nyilvánvaló. Ugyanezen ok hat, ha a magyarban *prókátorból porókátor, trombitából torombita*, a franciaiban *scolam > escole > école* lesz.

De nagyon sok eset marad, ahol a kényelemsszeretet elve semmit sem magyaráz meg. Ehhez járul, hogy a kényelem nagyon szubjektív valami. A közös finn-ugor nyelv zöngés zárhangjait a szuomi-finn nyelv zöngétlenné változtatta, míg a finnmarki lapp még a zöngétleneket is zöngéssé. Nyilvánvaló a kényelmesebb kiejtés felé való hajlás, minden több nyelvjárás az *el(mégyök)* ala-

kot é(mégyék)-ké változtatja, de ha ez a későbbi fejlődés folyamán sok helyütt 'é(mégyék)-ké lesz, kényelemkeresésről nem igen beszélhetünk. Vagy mennyivel kényelmesebb a keleti finn *moa* (föld), *peä* (fej) kiejtése, mint az irodalmi *maa*, *pää*-é (vagyis *má*, *pé*-é)? S így bármely nyelv történetéből akárhány példát idézhetnénk.

Másban is keresték a hangváltozások okát; így Osthoff a természeti viszonyok befolyásában, mely szerinte hat a beszélő szervezet fejlődésére. Felhozza például a kaukázusi nyelveket, hol urál-ajtáji, indogermán s őseurópai népek laknak s hanganyaguk a közös éghajlati viszonyok befolyása alatt csaknem azonos. De azért mindig marad nagyon sok eset, ahol meg kell elégednünk egyszerűen a tény megállapításával.

A mozgásérzet fentebb leírt egyéni elváltozásának minden megvan a maga ellenőrzője, gátja: a hangkép. Míg a mozgásérzet minden csak az egyes szervezeteinek mozgásaiiból alakul meg, addig a hangkép nemcsak azokból az érzetekből alakul, amelyeket a saját maga ejtette hangok keltenek, hanem a mások ejtette hangok érzeteiből is együttesen.

A hangérzet így folytonosan javítja a mozgásérzetet. Amíg az egyén eltérésre való hajlamával az egyetemes szemben áll, addig hajlamának tért nem engedhet. Jelentősebb eltérés csak akkor áll be, ha a hajlam egy csoport minden egyénében, vagy legalább az egyesek nagyobb részében megvan, kik a közlekedés élénkségére s a kifelé való elzártsgára nézve egy önálló egészet képeznek.

Egy nemzedéken belül az eltérés minden csekély. Ha azonban egy nemzedéknél bizonyos tekintetben többség van, a következő nemzedék mozgásérzete már a többségé szerint fog igazodni. De megtörténetik, hogy az ifjabb nemzedék mozgásérzete eleitől fogva eltért az idősebbétől. Azok az okok, melyek az idősebb nemzedéknél a mozgásérzet eltolódását eredményezték, hatnak az ifjabb nemzedékre is és tovább viszik az illető irányban. A hangváltozásnak főként a nyelvnek új egyénekre való átvitelében rejlik.

Hangváltozás tulajdonképen nem is jó szó, inkább eltérő újráképzésnek kellene nevezni.

Érdekes példát említi Setälä Emil *A liv nép és nyelve* című értekezésében. A liv nyelvben épen most folyik az a változás, amely egészen el fogja pusztítani az ö és ü ajakmagánhangzókat.

Az öregeknél még tisztán hallani ezeket a hangzókat, bár gyenge ajakműködéssel; a középkoruak rendkívül gyengén labializált saját-ságos magánhangzókat ejtenek, míg a fiataloknál már tisztán *e* és *i* hangot hallani.

A hangváltozások különböző szempont szerint való részletes osztályozásra nem akarok kiteríni, csak egy fő főlosztást említek meg: az önkényes (spontán) és föltételezett (kombinatórius) hangváltozásokra való főlosztást.

Önkényesnek nevezzük a hangváltozást akkor, mikor, legalább jelenlegi tudásunk szerint, nem tudjuk megmondani az okot, mely a változást előidézte.

Ilyen hangváltozás pl., hogy a finn-ugor szókezdő *p*-nek *f* felel meg a magyarban. Ha azonban több ilyen önkényes hangváltozás közös irányát kimutathatjuk, úgy fölvehetjük legalább közvetlen oknak a nyelv hajlamát az artikulációnak bizonyos módja iránt. Igy a finn-ugor és magyar *p* > *f*, *k* > *h*, szóközépi *d*, *t* > *z* hangváltozások* közös jellege, hogy záraphangból réshang lett. Természetesen minél fejlettebb a tudomány, annál kevesebb önkényes hangváltozást enged meg. A végcél az volna, hogy minden önkényes hangváltozást föltételezettnek ismerhessünk fől.

A ismeretes Verner-féle törvény azt a látszólagos spontán hangfejlődést, amely a Grimm-féle hangmozdítást keresztezte, egyszerre föltételezett hangváltozásnak tüntette föl.

Föltételezett vagy kombinatórius hangváltozás alatt azt értjük, hogy valamely hang a környező hangok vagy a hangsúly hatása alatt változik át s rendesen különös nevet adunk neki: nazálizálás, palatalizálás stb. Ilyen föltételezett hangváltozás a finn-ugor *k*-nak magyar *h*-ra változása mélyhangok előtt: finn *kala* ~ *hal*, finn *kuute-* ~ *hat*, de már finn *käte-* ~ *kéz*.**

A hangsúly hatása alatt a magyarban a második nyilt szótag hangzója kiesik háromtagú szavainkban, pl. *széder*, de *szédérés* > *szédrés*. Ugyanez a törvény megvan más rokon nyelvben is, pl. a vogulban. Ide tartoznak a hasonulások, hasontalanulások, amikre példákat szükségtelen főlhozni.

A szorosan vett hangfejlődésekétől meg kell különböztetni

* A rövidített nyíl (> vagy <) a fejlődésnek irányát mutatja, tehát pl. *p* > *f* annyi mint *p*-ból fejlődött *f*; *f* < *p* = *f* a *p*-ból.

** A ~ jel nem fejlődést, hanem általában megfelelést vagy egybevetést jelent, pl. *kuute-* ~ *hat* = a finn *kuute*-nek megfelel (v. *kuute*-val egybevetendő) a magyar *hat* szóvalak.

azokat a hangváltozásokat, amelyeket nem a mozgásérzet fokozatos eltolódása, hanem az egyéni nyelvhasználat általánossá válása magyaráz meg.*

Valaki beszédközben véletlenségből pl. felcserél két hangot. A hiba emlékezetképe már elősegíti annak ismétlését, ez pedig ismét az új emlékezetkép erejének javára történik. Ez folytatódhatik mindaddig, amíg a hibás ejtés emlékezetképe erősebb lesz a réginél. Ha ez egy egyénről többre is átterjed, megvan adva a lehetőség az általános elterjedésre.

Ide tartozik a hangátvetés: 1. Két egymás mellett álló hang cserél helyet: pl. *szöcske* -> *szökcse*; *laska* -> *laksa* Nyr. 5:474. Finn *anneskele* -> *anneksiele*. 2. Két nem egymás mellett álló hang cserél helyet; pl. *kalabér* -> *karabél* (Thaly), *kalán* -> *kanál*.

Még egy fontos kérdésről kell megemlékeznünk: a hangtörvények kizárával a lagosságáról.

Legtanulságosabb e tekintetben az indogermanisztika története. Eleinte egybevetettek minden, a szanszkritot véve alapul, ami alak vagy jelentésre többé-kevésbé egyezett. Bopp még épen nem riadt vissza ugyanazon fonétikai helyzetben levő hangnak több megfelelőjét venni fel. Schleicher pedig már oda jutott, hogy pl. az eredeti *k*-nak a szanszkritban *k*, *č*, *č*, *p*, *h* megfelelőit feltételezte. Ez az állapot idővel türhetetlen lett. Hangsúlyozni kezdték azt a tapasztalást, hogy ami mechanikusan fejlődött, annak egy-öntetűen kellett fejlődni, s a kivételeknek egy más szabály alá kell tartozniuk. Már Curtius törekvése oda irányult, hogy a hangfejlődésekben szigorúbb szabályosságot födözzön föl, mint elődei.** A hangtörvények kizárálagossága mellett nyilatkoznak Osthoff és Brugmann is.***

Ez az egyformaság természetesen csak akkor nyilvánul, ha

* L. Brugmann: Zum heutigen Stand der sprachwissenschaftlichen Methoden.

** Gradr. 80: Vielmehr lassen sich gerade in dem Leben der Laute am sichersten feste Gesetze erkennen, die sich beinahe mit der Consequenz von Naturkräften geltend machen.

*** Morph. Unters. I. 13:1. Aller Lautwandel, so weiter mechanisch vor sich geht, vollzieht sich nach ausnahmslosen Gesetzen d. h. die Richtung der Lautbewegung ist bei allen Angehörigen einer Sprachgenossenschaft stets dieselbe und alle Wörter, in denen der der Lautbewegung unterworfenen Laut unter gleichen Verhältnissen erscheint, werden ohne Ausnahme von der Änderung ergriffen.

az analógia működését nem tekintjük. Azt lehetne tehát mondanival: a hangállapot magában véve egyforma. Kérdés, megáll-e ez az állítás?*

Minden új egyénnek, ki valamely nyelvtársaságba belép, minden az a törekvése, hogy előrei beszédét lehetőleg pontosan utánozza. S valóban az újabb nemzedék a régibb nemzedék hanganyagát részben átveszi, de a másik részében, amint már láttuk, változások állnak be. minden egyénnél fog változás beállani, mert a tökéletes utánzás nem sikerülhet. S ha valamely ok az egyéni eltéréseket minden egy irányba viszi, úgy létrejön a hangváltozás a föntről leírt módon. Már maga az a körülmény, hogy a szokott iránytól való eltérés minden egyénben külön megy végbe, kizára a hangállapot egyformaságát. De meg a hangállapot egyformasága nem alapulhat máson, mint a mozgásérzet emlékezetképének egyformaságán; hogy pedig ez mennyi változásnak van kitéve, azt szintén láttuk. Nemcsak, hogy a különböző egyének mozgásérzete nem tökéletesen egyforma, hanem még egy ugyanazon egyénnél is folytonosan változik. Igy, ha pontosan akarjuk magunkat kifejezni, hangállapot egyformaságáról csak egy egyénnél s akkor is csak életének egy pillanatában beszélhetnénk.

Nem lehet helyeselni azt a fölfogást sem, mely a hangtörvényt egynek veszi a természeti törvénnyel. A hangtörvény megötöntények között megállapítható egyezés és semmi rokon vonása nincsen a természeti törvénnyel, legalább olyan értelemben, mint ezt a fizikában vagy kémiában alkalmazzák.

A fizikai törvény nincsen időhöz kötve. Ezer évvel ezelőtt ép úgy működött, mint most működik. Hogy pedig a hangtörvény minden helyhez, időhöz van kötve, elégé ismert dolog. Hogy egy kinálkozó példát idézzek, a német vendégszók *ch*-ja egy bizonyos korig *h*-ra változott a magyarban (*kelch* -> *kehely*), később ezt a hangváltozást fölváltotta egy másik: *ch* -> *k* (*wachter* -> *bakter*).

A hangtörvény tehát nem természeti törvény. A hangtörvény nem más, mint megállapítása a hangállapot helyhez és időhöz kötött kisebb vagy nagyobb egyformasággal végbemenő változásának.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

* Ellene: Schuchardt H. Über die Lautgesetze. Delbrück: Einleitung in das Sprachstudium. Friedrich Müller: Sind die Lautgesetze Naturgesetze? Techmer. Int. Zschrft f. allg. Sprachw. I.

OSZMÁN-TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Csollák. E szót gúnynevnek ismerik egy Alattyán nevű közszégben, Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében. A Molnár családot gúnyolják ott e szóval. Az eleik közül — beszéli a közlő — egyiknek a keze hibás volt, s csak bal kezével tudott dolgozni; de mivel minden munkája csonkásan esett ki, azért elnevezték *Csollák*-nak, s így nevezik ma is a *maradályait* (Nyr. X:142). A Tájszótár szerint Nagy-Körösön kancsolt, Kis-Kún-Halason félszeműt is jelent e szó. Eredetileg bénát jelenthetett, és gúnynevvé csak később válhatott, mikor eredeti jelentése homályosodni kezdett. Az oszmánli nyelvben megvan az eredetije. Az oszmánli *čolak* olyan béna embert jelent, akinek karja vagy keze hiányzik, és általában nem tudja használni a tagjait. Nyilván ebből a szóból keletkezett a *Csulak* tulajdonnév is.

Szarahora. A Nyelvtörténeti Szótár a következő adatokkal ismerteti: „Kakas Gergelynek attunk, hogy Nógrádba ment az *szarahorák* hirök vinni. A császár Isabella királyné asszonyt minden vitéző népével öszve fegyver nélkül *szarakori* módjára Budából kiküldé. Az kovács mestereket ne háborgassátor sem kaszálással, sem *szarahorsággal*, sem más dologgal“. MA. *solvagus, vulgivagus*; vagyis csavargó, bolygó jelentéssel ismeri. Az adatok olyan fróktól valók, kik a török hódoltság idejében éltek, és olyan munkákból, amelyek ezen korszakkal némi kép összefüggésben is vannak. A *szarahora*, amint a példákból — habár homályosan is — kitűnik, valamely hódoltsági fogalom lehetett, és fegyvernélküli embert, amelyet szolgá-félért jelenthetett. Ismeretes az oszmán nyelv régibb hadászati műszavai közt egy perzsa eredetű *silah-šor* szó, melynek tulajdonképen jelentése: fegyvertisztító. Ahmed Vefik pasa — Thury szerint — úgy magyarázza e szót, mint udvari szolgának a nevét, akinek a fegyverek gondozása a feladata. És ilyen minőségeiben az *emrahor* vagyis a császári istállómester parancsnoksága alatt áll. Ismerik e szót még lovász jelentésében is, és azt hiszem, hogy ezzel a jelentéssel került át a mi nyelünkbe. A *silah-šor* népies kiejtése manapság is *salahor*, és ez az alak magyarázza meg a magyar *szarahora* szót, melynek vég *a*-ja délszláv közvetítést bizonyít.

Csanak. A Tájszótár adatai szerint jelent 1. kis cserépedényt, 2. fából készült, néhol kanál-alakú, hosszabb vagy rövidebb nyelű vízmerítőt, melyet a víznek a csónakból való kihányá-

sára vagy ivásra használnak. Ugyanilyen, főleg cserépedény-féle jelentése van az oszmáni *csanak* szónak is. *Csanak-káleszinak* vagyis Edény-várának nevezik a Dardanellák egyik erősségét, mert ott készítik a *čanak* nevű cserépedényeket és a mindenféle alakú cserépkorsókat. (Vö. *Csanak* nevű falut Györmegyében.) Mint halászó műszort Munkácsi is megemlíti a magyar népies halászat műnyelvével foglalkozó értekezésében. — Aligha török szó nem lappong a Tájszótárbeli *csini-csanak* kifejezésben is, mely haszon-talan apró edényt jelent és törökül is *csini-csanak-nak* hangzik. A *csini* szó ugyanis az oszmániban porcellánt jelent és tovább-képzet alakja a *csin* (China) szónak.

Kokonya. Tóth Béla szóbeli közlése szerint Borsodban mint csúfolódó szó ismeretes és főleg vén asszonyt, szipityfélét jelent. Az oszmáni nyelvben is van egy *kokona* szó, mely valószínűleg az új-görög nyelv *κοκωνα* alakja révén került a törökségbe. *Kokonának* nevezik a törökök az európai kereszteny dámákat és általában az úri asszonyokat, az örmény nőket kivéve, akiket *dudunak* neveznek. A magyaron kívül az oláh nyelvben is megvan e szó, ahol a nőneműnek magyarázott *kokona*-ból, egy hímnemű *kokon* „fiatal úr, legény” jelentésű szót is elvontak. Nem lehetetlen, hogy az oláh nyelv közvetítésével jutottunk e török szó birtokához.

KÚNOS IGNÁC.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Valahányszor hozzá akarok fogni valamely kérdésnek behatóbb tárgyalásához, legott incselkednek velem olvasás közben azok a többnyire régi ismérőseim, vagyis a barbarizmusok nagy nemzetiségek tagjai, és arra ingerelnek, hogy újra meg újra foglalkozzam velük. Vannak köztük halottak is, akik a hazajáró lelekük módjára csak nagyritkán mutatkoznak és újra eltünnek; például ezek: *sikerűs*, *szeretetteljes*, *horderő*, *látképesség*; *pártfogol*, *kárpótol*, *meg nem élém* (*erleben*) stb. Hátha még ezek is — hogy az ő nyelvükön szóljak — csak *tetszhalottak*! Mindegy; nem bajlódom velük; hanem mutatok be olyan korcsokat, akikkel ma is lépten-nyomon találkozunk. Lássuk őket:

Föllép. „Hisz ez kifogástalan szó” — ezt mondják rá teljes joggal. Én is mondom. Ámde mi minden föl nem léptetnek a mostani irodalom színpadján! Példa: A járványok újra föllépnek (németül: *Die Epidemien treten wieder auf*). — A nagyobb tömegekben föllépett sászkák. — Ez állatocskák, igaz, hogy élő teremtések; a szárnyon kívül lábuk is van. De azért mégsem szoktak fellépni a magyar nyelv birodalmában, hanem: *mutatkoznak*, *jelenkeznek*, (elég illedelemesen) *beköszönnek*, *ellepik a mezőket*.

— A járvány is *támad*, *mutathozik*, *beköszön*, *pusztít*. Ha tehát beszélünk vagy irunk a járványok vagy kártékony állatok áldásos „működéséről”, ne *léptessük föl* őket, hanem viszonyítsuk az itt elősoroltam igékkel.

Megszívlel (a német *beherzigen* révén); pl.: Remélem, hogy *megszívleled* majd az intő szót. — Azt hiszem, hogy ezek: *figyelembe*, *fontolóra*, *gondolóra* *vessed*, *szivedbe* *vézed* (*szivembre* visszem, *incordio*. Pápai P.) — föltéve, hogy a megintett egyénen egyláthatában fog a szó — elegendők az intés sikerének biztosítására.

Szível ige van a magyarban. *Szüvelli*, *diligit*, *vel dolet*, *grativer fert*, Vajda, *meg szüvelli*, Faludi (Kreszn. szót.). Leginkább tagadólag használjuk: *nem szívelhetem* ezt az embert. — Ezt az igét, mint látjuk, *megszíveli* a nyelvünk; de már a *megszível* nem kell neki; époly kevssé kell, mint a *nézlel*, amelyre csak most akadtam rá. Én már a *nézlel* alakot is megsokaltam; és íme a szótárakban nemcsak ezt találom származékaival együtt *nézelés*, *nézelő*, *el-*, *magnézel* stb.), hanem a *nézlel* igét is (ein wahrhaftiges *Näseln*!). A NySz. amazzal bővebben foglalkozik (*nézlel*, *nézél*: *contemplo*, *inspecto*, *aspetto*; *nézélés*, *nézéllés*: *contemplatio* (*betrachtung*). Számos példát idéz: Mindeneket *nézel* vala és . . . Decsi Sall. J. 60. — A dolgokat *vizsgállya*, *nézeli* (Com. Jan. 167). — *Nézlel*: *accurate intueor*, *sorgfältig besichtigen*. — Megjegyzem még, hogy *nézlets*, *nézlet* (összevonva) nincs a szótárakban.

Amaz igéknek van e szerint törvényes multjuk. Mégis azt javaslom, hogy érjük be ezzel a puszta multtal. A *nézlet* különben sem töltene be érezhető hézagot. Világiszemlélet szabatosan megfelel a *Weltanschauung* fogalmának (l. Antib.).

Meglepetés és társai. Az *at et*, *tat tet*, külszenvedő értelemben használva, erősen uralog nem egy alakon. Nem támadom meg a jegyzőkönyvnek *elfogadtatik*, *tudomásul vétetett-féle passivumát*. Irtunk erről már eleget. A nem hivatalos nyelvről van itt szó. Ebben is gyakran pattog, még pedig szükség nélkül az *at*, *tat* stb.; pl. Nagyon bámul *meglepetésében*, e h. *melegpettségen*. Az utóbbi époly kifogástanak képzés, mint a már használatos *izgatott-ság*, *elfoglalt-ság*, *megterhelt-ság*. Emezeket még nem igen régen az *elfoglaltatás*, *megterheltetés* előzte meg; de most már hátrasorítja az *elfoglaltság* stb.

E helyett: *rendeltetése* helyére juttatni, ezt mondjam: *rendeltései* h. j. — Ennek egészben más a *rendeltsége* (*Bestimmung*). *Hivatal* (*missio*, *Beruf*) helyett *hivottság*-ot kellene mondaniunk; de már ezt alig merem remélni szemben az annyira megszokott és kellemesen hangzó *hivatás*-sal. Mindamellett is célszerűnek tartottam szóba hozni amiatt a helyes képzésű alakot is.

Elhagyatva, *indítatva* (*érzem magamat*), *vezéreltetve*. Ezekkel mindenáltalán találkozunk; pedig jobb is, szebb is a rövidebb forma:

„elhagyva (kerülve leányaitól” Vörösm.), indítva, vezérelve. Gyakori terjengés ez is: elhagyatottan (a hexameter kedvéért); holott elhagyottan, magára hagyottan a helyes szó.

Megtiszteltetés, megválasztás, kineveztetés helyett is bátran használhatjuk ezeket: nagy megtisztelés érte; megválasztásom két-séges; várja kinevezését. Gyakran az igekötő hozzájárulása is elegendő arra, hogy a cselekvő jelentés szenvedőre változzék; pl. (Ezt szemeltek ki?) rossz a választásod; — ellenben: megválasztásod biztosítva van. Eljösz a választásomra? Itt is szenvedő a jelentés: de más az árnyéklata. A meglepés használata is helytáll ott, ahol a meglependő egyénre áthatolag alkalmazzuk; pl. a betegnek ilyen módon való meglepése helytelen eljárás.

Nap nap után. Mineddig így beszélünk: minden nap pöröl (*minden áldott nap*); vedd be háromszor naponként (így is: napjában); a baj napról-napról növekedik; — és be is értük e kifejezésekkel. Nemrég azonban a fönny kitett új időjelés mutatkozik itt-ott. Mikor csöppent ide, és aki gyártotta, „Vaj' ki ő és merre van hazája?“ A szótárok nem iktatták a nap szóra vonatkozó cikkeikbe. Fölösleges nyelvgazdagításnak, következéskép kerülendőnek tartom; ha csak hiteles kútföből ki nem mutatja valaki e kifejezés jogosultságát; amiben kétkedem.*

Ami, amely. Egy vezércikkben ezt olvastam: „... bilincsekől, mit a hiúság stb. rájuk rak“; továbbá: „reformnak, mi a bajokat megszüntetni ... képes“. Itt elég lesz csak annyit mondanom, hogy ezt: bilincsekől nem követheti más, mint: amelyeket, és ennek: reform nem felelhet meg más, mint: amely. Az előbbi mondatban a cikkirő a visszamatató névmás minőségét is, számban egyezését is elhibázta. A képes szót élettelen tárgyakra nem vonatkoztnám, hanem a helyett azt írnám: a bajok orvoslására alkalmas volna, v. a bajokat orvosolhatná, v. a bajok orvoslását elbsegíthetné.

Rendőri hírek. Ez több napilap állandó rovatának a címe. A jelző itt hibás; mert nem egyes rendőrök viselt dolgairól van a szó, illetőleg: nem egyes rendőrök (*Polizeimann, Polizist*) tudatják a híreket, hanem a rendőrség mint testület, mint hatóság teszi ezt. A helyes cím e szerint: *Rendőrségi hírek*. A tárgyalt szó ekkor, igaz, hogy egy taggal hosszabb; de ez még tűrhető, úgy hiszem.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* Aki ezt a kifejezést újabb irodalmunkban meghonosította, bizony nem csekélyebb író, mint Arany János. Ő írta 1877-ben a remek Tetelemre lírában: „Vérben, ahogy volt, nap nap után hever egyszerű ravatalán“. Alkalmasint a népnyelvből vette, a nép pedig ilyen szólsokból: nap nap után elmúlik stb. Vd. „Év év után gyorsan lejár“ (Ar : Keveháza).

A SZERK.

A MOHÁCSI NYELVJÁRÁS.

A Magyar Nyelvőr pályázatán második díjjal jutalmazott pályamunka.

A mohácsi nyelvjárás az alföldi nyelvjárás-területhez tartozik; jellemző sajátsága, hogy az *é* hangzó helyett *ő*-t mond a törszavakban, valamint a képzőkben és ragokban. Példák: 1. szótőkben: *bötü*, *Cögled*, *csörösznye*, *csömöte*, *deröglye*, *Dömötör*, *Döbröcon*, *föst*, *görözd*, *gereböny*, *köcsöge*, *kötröc*, *röcsögi*, *rönd*, *szökrény*, *Tömös-vár*. — 2. képzőkben: *kérelöm*, *segödelöm*, *kényös*, *pézös*, *töréköny*, *szépöbb*, *kéköbb*, *épöbb*, *keményöbb*, *szögényöbb*, *kövérböbb*, *vényöbb* (=vénebb), *lisztöl*, *tisztöl*, *szemetöl*, *vermöl*, *röndöl* (de: *födel*, *tögyel*, *vögyel*, *nevel*, *ügyel* stb.); *nyögdécsöl*, *szökdécsöl*; *lépdös*, *nyel-dös*; *csörgedöz*, *sörkedöz*, *zöngedöz*; *csipkód*, *lépkód*; *nevetkéröz*, *sütkéröz*; *vetemödik*, *élemödött*; *fehérödik*, *elevenyödik*; *tröz*, *lisztöz*; *veszeködik*, *ügyeködik*; *vétközök*, *törvényközik*; *izög(-mozog)*, *szédö-lög*; *möndögél*, *érdököl*; — többes képző: *képök*, *késök*; — 3. ragokban: *képöt*, *széköt*, *illedelmöt*; *pérön*, *téjön*; *kerthöz*, *ételelöhöz*; *mesze-lök*, *melegszöl*, *kértök*, *építöttetök*; *kéröm*, *kéröd*, *kérítök*, *kertöm*, *kertöd*, *kertötök*.

Az *é* hangot ejtik a következő szavakban: *Bérétva*, *Bérta*, *Bertalan*, *Dék*, *dérék*, *désszka*, *éb*, *éddy*, (*fazekas*), *gérenda*, *gyértya*, *hérnyó*, *hervad*, *le*, *lélány*, *lékvár*, *lent*, *né*, *sé*, *sém* (*sémmi*), *szérda*, *té*, *téhát*, *ténnap* (*tégnap*), *Téra*, *Térka* (*árenda*, *áréddál*, *téa*, *fér-tály*), *plétyka*.

I. Hangtani sajátságok.

Magánhangzók változásai.

1. Rövid helyett hosszú magánhangzó: *forró*: *fóró*, *orrom*: *órom*, *forrás*: *fórás*, *vitat*: *vittat*, *atyafi*: *atyafí*, *hurut*: *horút*.
2. Hosszú helyett rövid: *bátya*: *batya*, *lángos*: *langos*, *szánkó*: *szankó*.
3. *a* vagy *o* helyett *i*: *sapka*: *sipka*, *szakaszt*: *szakiszt*, *golyva*: *gilva*, *polyva*: *pilva*, *abroncs*: *abrincs*, *lapos*: *lapis*, *ká-poszta*: *kapiszta*, *lapocka*: *lapicka*, *hosszú*: *hosszi*, *koldus*: *kódis*, *lyuk*: *lik*, *tyük*: *tík*.
4. Mélyhangzó magashangzóra változik: *dombos*: *dömbös*, *vasárnap*: *vésárnap*.
5. *a* helyett *o* és *o* helyett *u*: *arra*: *óra*, *amarra*: *amóra*, *magas*: *magos*, *aztán*: *osztán*, *varr*: *vör*, *sarló*: *sörö*, *tarló*: *törö*, *kamara*: *kamora* és *kamura*; *bokor*: *bukor*, *bokréta*: *bukréta*, *borít*: *bürít*, *borul*: *bürul*, *dohány*: *duhány*, *dorong*: *durung*, *golyó*: *gulyu*, *hogyan*: *hugyan*, *hol*: *hun*, *kukorica*: *kukurica*, *nyuszolya*: *nyuszolya*, *ostor*: *ustor*, *óta*: *úta*, *sonka*: *sunka*, *sajtó*: *sutú* (*bor-sajtó*), *vánkos*: *vánkus*, *turó*: *tíru*, *bojtár*: *bujtár*, *rózsa*: *rúzza*. Viszont *o* h. *a*, *u* helyett *o* áll: *borbély*: *barbél*, *borona*: *baránnya*, *portéka*: *partéka*; *font*: *funt*; *Hunyadi*: *Honyadi*, *hurut*: *horút*, *unoka*: *onoka*.

6. e helyett é vagy i: erre : ére, emerre: emére, betevő: betévő, cső : cséve, hüvelyk : hívek, keszeg : keszég, menykő : ménkő, kel : kél, nyel : nyél, nyer : nyér, ver : vér, tej : téj, gerezd : gerizd és girizd, gerinc : girinc; egyenes : igenyös, veder : vidör, kegyelmed : kigyelmed, lepedő : lepidő, messze : messzi, össze : össze, pecsenye : pecsénye, sekely : sikély, setét : sitét (sütét, sötét), zsellér : zsillér, penész : pinisz, pehely : pihe és pihé, őt(el) : itet, őket : iket.

7. ö, ő helyett ü, ū: bő : bű, bőr : bűr, cső : csű (és cséve), cővek : cüvek, Duna-Szekcső : D.-Szekcsűl, fütyöl : fütyül, gyeplő : gyöplű, gyökér : gyükér, jön : gyün, kő : kű, lőnek : lúnek, lők : lük, ő : ū, sötét : sütét (és sitét), tőle : tülle (és tille), töröl : türül, töve : tüve, tővis : tüvisk, dörgeti : dürgeti, korsó-csöcs : a korsó csúcse.

8. Más magánhangzó-változások: enyém : enyöm (és ényöm), éhes : chös, gégéje : gegéje, néném : neném, hirtelen : hörtelen, ing : üng és ümög, tuskés : tüskes és tuskös, hétfő : hetfű és hetfe, szérfű : szürű, békelyeg : billeg, émelyeg : imölög, Irénke : Irínke, hiába : héába, lép : líp, tép : títip, vén : víny, néz : náz, kőmíves : küméhes, ri : ré, villa : vella, villog : véllog, giliszta : galisztya.

Mássalhangzók változásai.

1. Ajakhangok változásai: mozog : borzog, József : Józsep; próbál : tróbál, paradicsom : paradicsony; v helyett h: zihatár, küméhes.

2. Foghangok változásai: hintál : hincál, kocog : kotog, bajszom : bajcom, szöcska : sécka, bodza : borza, dugó : gyugó, pióca : pióka; gerencsér : gölöncsér, liba : riba, hol : hun, hanem : halém (halom és helöm), szelel : szenzel, dalol : danol, talál : tanál, salata : sajáta, fon : fony, ken : keny, csalán : csalány, kalán : kalány, csinal : csinyál, vén : vény (és víny), eleven : eleveny, borona : baránnya, nő : nyől, egyenes : igenyös, tekñő : teknyő, rokon : rokony, vászon : vászony, haszon : haszony, Iván : Ivány, István : Istvány, Kálmán : Kámány.

3. Inyhangok változásai: borjú : borgyú és bornyú, sarjú : sargyú és sarnyú, varjú : vargyú és varnyú, gyász : jász, jön : gyün, hagyma : hajma, vőfely : vőfény; torony : torom.

4. Torokhangok változásai: bogrács : bokrács, huny : kum (bekumja a szömit); szum (a bújósdi játéknál : én szumok, a Józsi szum; de : jól bekumd ám a szómöd!).

Mássalhangzók kihagyása.

1. A szó elején: zászló : ászló, zacskó : acskó, záp : áp, a tojás mögápul, ápfog.

2. A szó belséjében: inkább : ikább, rothat : rohad, öregebbik : örebbik, pénz : péz, szedhet : szöhét, kellene : köne és kéne, forró : fóró, sarló : sóró, tarló : tóró, pulyka : póka, sajtó : sutú, fejkötő :

fékötő, tejföl : téfő, alkuszik : ákaszik, helyre : hére (jó hére mönt), olyan : oan, halkal : hakká.

3. A szó végén: hamar : *hama*, majd : *maj*, már : *má*, lám : *lá*, mert : *mer*, mindenjárt : *mingyá*, inkább : *ikább*, iká. A magánhangzó megnyújtásával vagy megváltoztatásával: pehely : *pihe* és *pihi*, bagoly : *bagó*, Gergely : *Gergő*, messzely : *messző*, tengely : *tengő*, zsindely : *sindő*, törköly : *törkő*, pisztoly : *pisztó*, zsámos : *zsámbó*.

Az *l* kihagyása. A szótag és szó végén álló *l* rendesen kamarad, még pedig a következő módon:

1. Ha hosszú magánhangzó előzi meg, ez változatlan marad kapálni : *kapáni*, kaszáltunk : *kaszátunk*, beszéltünk : *beszétünk*, henyeítünk : *henyétiünk*, eltünk : *étünk*, jól van : *jó van*, szóltak : *szótak*, kimúltak : *kimútak*, megnyúlnak : *mögnýünak*, meghűlik : *möghütek*. Az *l* nem marad ki e ragos névszóalakokból : *vállba*, *tálba*, *szakálba*, *nyálba*, *bálbá*, *ólba*, *halálba*, *kanálba*. Ha az *l* után *r* következik, az *l* áthasonul *r*-ré: *vállra* : *várra*, *tálra* : *tártra*, *szakálra* : *szakárra*, *halára* : *halárra*.

2. A rövid magánhangzó megnyúlik az *l* kiesésekor: alföld : *áfőd*, alkuszik : *ákaszik*, alhatik : *áhatik*, nappalra : *nappára*, sokalja : *sokája*, éjjelre : *éjjére*, ételel : *élet*, tiltva van : *tilva van*, molnár : *mónár*, voltunk : *vótunk*, toldás : *toldás*, patkolják : *patkóják*, öltés : *ötös*, zöld : *zöd*, tanulnak : *tanúnak*, megdrágult : *mögdrágút*, meg-sárgultak : *mögsárgútak*, ültünk : *ültünk*, elkerülte : *ékerülte*, épült : *épít*.

3. Az *l* hangot megelőző rövid magánhangzó zártabbá válik: alma : *óma*, szalma : *szóma*, nyalták, falták, mégis megcsalták egymást : *nyóták*, *fóták*, mégis mögcsötök : *égymást*, element : *émönt*, kitelelt : *kitelét*, meszeltünk : *meszétünk*, kiteletünk : *emétünk*, évisélük, közelre : *közére*, fölvállalta : *förvállta* (és fördítta), hajoltak : *hajútak*, dolgozni : *dúgozni*, gondolta : *gondúta*, szagolta : *szagúta*, kérlelte : *kérlöte*, bélélte : *béllöte*, fütyölnék : *fütyílnek*, lehelnék : *lehünék*, megérlelte : *mögérlöte*. Az *l* nem marad ki e szavakból: *falba*, *felke*, *telke*, *tollba*, *ólbe*, *tulkot*, *nyíltan*, *llka*.

Néha a szó végén levő *l* is elmarad, ha az utána való szó nem mássalhangzóval kezdődik is, vagy ha nincs is utána más szó: pacal : *pacó*, kazal : *kazó*, gondol : *gondú*, nappal : *nappá*, éjjel : *éjjé*, távol : *távú*, pirul : *pirú*, legel : *legé*.

Kivételes eltérést mutatnak ezek; kefelní: *kefelní*, *keféje mög*, *lékfstük*, mesélni : *mesélni*, *meséje el* azt a szép mesét! cserélni : *cserélni*, *écsérétem a lovamat*.

Szótagok kihagyása.

Mángorol : *mángol*, vándorol : *vándol*, hová : *há*, aztán : *oszt*, hát hiszen : *hász*, tetejére : *tetire*, hadd lássam : *hadd lám* és *hallám*.

Hangátvitetés.

Comb : *bomc*, elegyit : *egyelít* és *őgyelít*, kanál : *kalány*, teher : *teri* és *terű*, eredj : *ergye*, térdel : *térbetyl* (térd = *térgy*, tehát térgyepül helyett : *térbetyl*); kanális : *kalánis*.

Hangok betoldása.

a) Magánhangzó betoldása: barack : *baracka*, akác : *agáca* és *agárci*, Csongrád : *Csongorád*, kenőcs : *kenyőcse*, min : *mijönn*.

b) Mássalhangzó betoldása: család : *csalárd*, furulya : *furuglyá*, szőke : *szölke*, csók : *csolk*, penézes : *piniselős*, egészen : *egészlen*, történik : *történlik*, pedig : *peding*, ragaszos : *ragasztos*, arasz : *araszt*, alkú : *alkum*, piac : *piarc*, kerék sin : *kerék sing*, innen : *innend* és *innent*, onnét : *onnend* és *onnent*, osztán : *osztánd*.

c) Mássalhangzó-kettőzettség: elülled, felülle, belülle, mellüllem, tüllum, nállam, élld, szélled, szöllás, utánna, kocsonnya, esző, sáppad, kutat : *kuttat*, vitat : *vittat*.

Mássalhangzók hasonulása.

Nagy tél : *nattél*, nagy tál : *nattál*, nagy lábú : *nallábú*, hogyné honnē, ügyse : *useé*, söhogysö : *söhossé*.

II. Alaktani sajátságok.*Képzők.*

Igen gyakran használják a -csa, -cse és -ka, -ke kicsinyítő képzőket: *marokcsa*, *virágcsa*, *szögcsa*, *kendőcse*, *székcsa*, *verébcse*, *tálcsa* és *tácsa*, *nadrágcsa*, *gyerőcse*, *vastagcsa*, *szépcse*, *mézcsa*; — búza : *búzika*, szoknya : *szoknyika*, tarka ruha : *tarkika ruhika*, katona : *katonika*, alma : *ómika*, szalma : *szómika*, kefe : *kefike*, körté : *körtike*, csibe : *csibike*, gyufa : *gyufika*, gyenge : *gyöngike*; *lábikdája*, *kézikéje*; *kövike*, *töríke*, *lovíka*, *borsíka*, *házika*, *szömike*, *fiú* : *fíka*, szita : *szitka*.

A -ka, -ke a kicsinyítés fokozására -kika, -kike kettőzetetet alakot is felvehet: *aprókika*, *picikike*, *pohárkika*, *kosárkika*, *hordbkika*, *borsókika* (babocska), *sókika*, *padlkika*, *könyérkike*, *gulambkika*, *födkike*, *rétkike*, *fácskika* (fa).

Az igekeképzők közül használják az -oszik, -öszik, -amosz-ik, -emösz-ik képzőt: *bátoroszik*, *vereköszik*, *keveröszik*, *kövéröszik*, *leheveröszik*; *folyamöszik*, *veteremöszik*, *elemöszik*.

A -va, -ve határozói igenévképző -val, -vel vagy -vá, -vé-nek hangzik s a v gyakran illeszkedik:

Lé van *vággal*, mög van *üttel*, lë van *írral*, ki van *ódozzal*, ki van *tével*, fö van *szántval*, be van *gyuggal*, mög van *títtal* (tiltva), *tátval*, *meszével* (meszelvé). Vagy:

Lé van *vággal*, mög van *üttel*, lë van *írral*, ki van *ódozzal*, fö van *szánttal*, be van *gyuggal*, lë van *törrel*.

Lé van *vággá*, mög van *ütté*, ki van *szöddé*, összi van *horddá*, mög van *kötte*, be van *sózzá*.

Egyéb eltérések: *koptat* : *koplat*, *szoptat* : *szoplat*, *alig-alig* : *aligság-alig*; egyetlen egy : *égyyületlen éggy*; *futkos* : *futosgál*, *rekedtes* : *rekecső*.

Ragok.

A birtokos személyrag é-je ragok előtt i-nek hangzik: *kertjiben, bőviben, szűkiben, melegiben, kedviben, pézire.*

A birtokos személyrag a több. 3. személyben -ik-nek hangzik: *házik, főggyik, lovik, leányik, kalapjik, könyvik, búzajik, tálik, kárik.*

A mélyhangú igék mellett a föltételes módbeli -nék rag illeszkedik: *adnák, hoznák, vónák, tunndák, birnák, várnak, szalannák.*

A tárgyas igeragozás 3. személyében a mélyhangú igék mellett a rag -i, a magashanguak mellett -a, -e, -ja, -je: *adi, hozi, bánti, óvási, íri, tudi, láti, tagadi.*

Meszeli: *meszéje, veszi: vőssze és vőgye, teszi: tössze és tögye,* megeszi: *mögössze és mögögye, kisöpörje.*

A többes 2. és 3. személyben: meszalitek: *meszjétök, veszitek: vőgyétök, keveritek: keverjétök.* (Józsi! hát igazán mögmeszjétök a házat?)

Meszlik: *meszjék, kergetik: ketgetjék és kergessék, ütik: ütjék és üssek, sütit: süssék.* (Mögsüssék kétök ma a récét?)

Tárgyas személyrag helyett alanyi személyrag: *elhozunk a könyvet; összívágunk a fát; mögítünk még mögötetünk a lovat kiájunk (kiássuk) a fát, mögíssünk a vizet.*

Elhoztunk a könyvet; mögájtunk a vermöt, évágtunk a kötele, mögkapátunk a szöllöt, mögöttünk az ebédöt.

Iktelen ige ragozása ikes igék módjára: *adjál és adjá, írjál és írjá, végy: vőgyé, tégy: tögyé, légy: lőgyé, menj: mönnyé, hozzá, várjá, kaparjá, állj: ájá.*

Ikes ige ragozása iktelen igék módjára: *iszok, ászok, öszök, fázok, haragszok, ugrok, ázok, játszok.*

Igyak, ögyek, aluggayak, haraguggayak, ugorjak.

Igyék: igyon, ögyön, aluggyon, ugorjon, fázzon, másszon.

Inndák, önnék, alunnák, ugornák. (Ha én mögönnék egy titkot, egészlen jól lakkának.)

Inna, önne, alunna, játszana, fázna. (Nem inna az úr egy kis mustot? vagy tán iká önne valamit?)

Az -ít képzős igék végső t hangzóját a fölszólító módban így ragozzák: *tantíja mög a fiamat; meríjjön kē ékkis vizet: segíjje az Isten: számíjja ki kē a buza árat; pusztíjja kē szét azt a sátorot; igazítja mög ezt az órát!*

Ikesen mondják ezeket az igéket: *fagyik, fogyik, rogyik, vívik.* Az *engedni* igét a fölszólító módban így mondják: *engess, engessön, engessünk, engessetök, engessenek.* El ne felejtse helyett: *é nē felejje, felejjetök, felejjék!*

Ragok kettőzettsége.

Mája: *májája, szarva: szarvája, apjaik: apjaikak, anyjaikak, lovaikak, házaikak, rétjeikek, fődjeikek, faikak, könyveikek;* — meszet: *meszetöt, öt: itet és ütet, azt: aztat és aztotat, ezt: eztet és eztötöt, kellett: köllötött.*

A birtokos névmásokhoz oda teszik az -é képzőt:

Enyém: enyömé, tiedé, mienké, üviké, tietöké. Ez a könyv az enyömé, a kréta mög a tiedé; mienké vót ám az a ház, aki most a tietöké.

A ragok végéről az -l elmarad:

- nál, -nél h. -ná, -né: Az ablakná meleg van; a falná állók.
- ból, -böl h. -bú, -bü: A házbú gyűvök; a vidörbű iszik.
- ról, -röl h. -rú, -rű: A Dunárú fűj a szél; szögrű-végrű éveszött.
- tól, -töl h. -tú, -tű: émék a háztú; sénkitű sé felök.
- stul, -stül h. -stú, -stü: Ruhástú fekszik; tüvestű kiáltunk a fat.
- ul, -ül h. -ú, -ü: Magyarú mög némítű beszélők.
- val, -vel h. -vá, -vé: fává mög szenné tüzelünk.

A -ban, -ben helyett minden -ba, -be hangzik, s a -hoz, -höz rag helyett -hó, -hö vagy -hol, -höl:

A falhó dítem; az étéhö kalány kell.

A falhol átam; né mönj a vizehö.

A -szor, -szér, -ször ragok h. minden -szó, -sző: kécő, háromszó, öccő, valahányszó, ezörszó.

A -vá, -vé rag helyett gyakran -val, -vel-t ejtenek. Arany-nyal vát (arannyá vált), kámforral vát, sémminivé lött.

(Vége következik.) KALMA ISTVÁN.

NYELVTANI MŰSZÓK.

(Vége.)

Idegen szó: Fremdwort (vö. jöve-vényesső).

idézet: Citat.

idézőjel: Anführungzeichen, guille-mets.

idő: tempus, Zeit; *egysserű idők*, einfache Zeiten; *összetett idők*, zusammengesetzte Zeiten, um-schriebene Zeiten; l. *jelen*, *mult*, *jövő*, *földő*, *mellékidő*, *cselekvés*; *idők viszonyulása*, l. *idővonalat*.

időhatározás: Zeitbestimmung, Be-stimmung der Zeit.

időfolyás: Zeitabschnitt (*időszak*, *időtarás*).

időmérték: quantitas, Zeitdauer (*időtarlam*).

időpont: Zeitpunkt, moment (de l'action).

idővonalat: lat. consecutio tempo-rum, Abhängigkeit der Tempora (*idők viszonyulása*).

ige: verbum, verbum finitum, Zeit-

wort; *cselekvő i.*, v. activum thätiges Z.; *ssenvedő i.*, v. pas-sivum, leidendes Z. (*külssenvedő ige* †); *disszenvedő i.*, lat. gör. v. deponens; *réssben állsenvedő i.*, semideponens; *visssaható i.*, v. reflexivum, rückbezügliches Z. (*belszenvedő i. †*); *tárgyas i.*, v. transitivum (*átható ige* †); *tárgyaillan i.*, v. intransitivum (*átnemható ige* †; *körép ige?* †; *benható ige?* †); *műveltető i.*, v. causativum (*tételező ige* *); *tehető i.*, v. potentiale (*ható i.*); *gya-korító i.*, v. frequentativum; *mo-zzanatos i.*, v. momentaneum; *kesdő i.*, v. inchoativum; *kap-csoló i.*, copula; *seemélytelen i.*, verbum impersonale, unpersön-liches Zeitwort (*egysemélyű i.*, *harmadik sszemélyű i.*); *mon-dást jelentő i.*, v. dicendi, v. declarandi; *akarást jelentő i.*,

v. volendi; érzéstjelentő i., v. sentiendi; hiányos i., v. defectivum; rendhagyó i., verbum anomalam, unregelmässiges Z.; erős ragosású i., starkes Z., ablautendes Z.; gyöngé ragosású i., schwaches Zeitwort; magánhangzós tövű i., lat. gör. verbum purum; mássalhangzós tövű i., lat. gör. verbum impurum; folyékony-mássalhangzós tövű i. verbum liquidum; néma-mássalhangzós tövű i., verbum mutum; össenvont i. gör. verbum contractum; ikes ige, magy. Z. auf -ik; iktelen ige, Z. ohne -ik.

igedállstmány, l. állstmány.
igeidő, l. idő. jelen, mult, jövő.
igeképzés: Bildung der Zeitwörter;
igéből való i. B. der deverbalen Z.; névszóból való i. B. der denominalen Z.

igekötő: praeфикс (verbale), (Verbal-)Präfix.

igemód, l. mód.

igené: nomen verbale, Nominalform des Zeitworts; fönévi i. infinitivus, Infinitiv (*határosatlan mód* †, *igehatárosatlan?* †); fönévi i. viszonyssaval, präpositionaler Infinitiv; melléknévi i., participium, Particíp, Mittelwort (*részessülő?* †); folyó i., participium praesentis (*folyamatos cselekvés igeneve*; jelen részesülő? †); befejezettségi cselekvés (*bevégszett cselekvés igeneve*, participium perfecti (*multirészessülő?* †); bédő i., participium futuri (*beálló cselekvés igeneve*; jövő részesülő? †); határozó i., gerundium (*állapotjegyső* v. -jelső †).

igenlés: Bejahung.

igeragosás: conjugatio; körülírt i., lat. conjugatio periphrastica.

íkerész: Zwillingswort, Reimwort.

ílesszthedés: Vokalharmonie; l. még umlaut.

indulatsező: interjectio, Empfindungswort.

ínyhang: palatalis, Gaumenlaut, son mouillé (jés hang).

írásjel: Interpunctionszeichen.

Járulék v: gör. νέφελονταπτικόν, bewegliches v (*mosgó v, függelékes v*).

járulékhang: parasitischer Laut (köebeseürás).

járulékhangsó: l. segédhangsó.

jel, l. idézőjel, összefoglaló jel, választó jel, kötőjel, szárójel.

jelen: praesens, Gegenwart (jelen idő); folyó (*folyamatos*) jelen, praesens imperfectum, unvollendete Handlung in der G. (jelenben folyó cselekvés; végezzen j. ?); befejezettségi (*végsett*) jelen, praesens perfectum, perfectum, vollendete H. in der G. (jelenben befejezettségi cselekvés; mult? általános v. értesítő mult); bédő j.: pr. inchoativum, eintretende H. in der G; elbeszélő j., pr. historicum, historisches Präsens (*történeti jelen*).

jelentés: significatio, Bedeutung.

jelentéstan: Semasiologie.

jelentéstani: semasiologisch.

jelzett szó: Hauptwort mit einem Attribut.

jelső: attributum, Attribut; melléknévi j., attributum qualitatis. attributives Adjektiv (*tulajdon-sdgj.*); birtokos j., attributum possessivum besitzanzeigendes Attribut (*fönévi j.?*); értelmező jelső, appositio, Apposition (*értelemző; értelmezévény**); viszonyszó j., präpositionales Attribut (*előszós v. névutós j.; jelsől használt határozó*); meghatározó jelső attributum praedicativum (*állitmányi j.*); diszű (ékesző) j., stil., epitheton ornans.

jövevénysső: Lehnwort (*meghonorált idegen szó; kölcsonos?* vendégszó?).

jövő: futurum, Zukunft (*jövő idő*);
folyó (*folyamatos*) j., f. imperfectum, unvollendete Handlung
 in der Z. (*jövőben folyó cselekvés* ; *végzetlen* j.?); *befejezett*
 (*végzett*) j., f. perfectum, f. exactum, vollendete H. in der Z.
 (*jövőben befejezett cselekvés* ; *jövőműlt* †, *működő* †); *bedőlő* j., f. inchoativum, eintretende H. in der Z. (*jövőben
 bedőlő cselekvés*).

Képes: derivat, format; ableiten, bilden; pl. igékből *képsett* szók, deverbalia; névszókból képezett igék, verba denominalia.

képzés: derivatio, formatio; Ableitung, Bildung; *új* k., l. *új* szó; *többesszám* k.-e, Bildung der Mehrzahl, Pluralbildung; *az idők* k.-e, B der Zeiten.

képzet: phil. Vorstellung.

képső: suffixum derivativum, Ableitungssuffix (Ableitungssilbe, Ableitungslaut); *fosztó* k., suffixum caritivum.

kérdés: interrogatio; Frage; *egyenes* k., interrogatio directa; direkte Frage (*kérdő főmondat*); *függő* k., interrogatio indirecta, indirekte Frage (*kérdő mellékmundat*); *előtöntendő* k., Entscheidungsfrage (névmástanon k., amelyre t. i. igen vagy nem a felelet); *kiegészítendő* k., Ergänzungsfrage (névmássas k.), amelyben t. i. kérdő névmás van, pl. ki volt itt? hol voltál? hogy vagy?); *szónoki* k., stil., rhetorische Frage.

kérdő: interrogativus, fragend.

kérdőjel: Fragezeichen.

keresztnév: Vornname.

kétjegyű betű: Doppelbuchstabe; *kétjegyű magánhangsó*, fr. monophthongue (ai, ou stb.).

kéttagú: zweisilbig.

kettőspont: colon, Doppelpunkt.

kettősés: reduplicatio, Verdoppelung (kettőstetts).

kezdőbetű: litera initialis, Anfangsbuchstabe.

kicsinyű: deminutivum; *k* szó, nomen d., Verkleinerungswort; *k. képső*, suffixum d., Verkleinerungssuffix.

kiegészítő: l. tárgy; állitmány *kiegészítői*, Ergänzungen des Prädikats.

kiejtés: pronunciatio, Aussprache.

kicsés: Ausfall, Wegfall, Schwund (elmaradás, elvesztés); *magánhangsó* k.-e, syncope (hangvesztés).

kifejezés: Ausdruck.

kihagyás: ellipsis, Ellipse.

kihagyásos: elliptisch.

kikesdés: Alinea.

kivétel: exceptio, Ausnahme.

kiszáras: exclusio, Ausschluss.

konkrét: phil. concretum, konkret (magánvaló*, összessent*).

koronis: xorowic, Koronis (gamó? horgacs?).

körmondat: periodus, Periode; *k. tagjai*, Glieder der P.; *k. fordulója*, Wendung der P.

körülírás: paraphrasis, Umschreibung.

körülírni: umschreiben.

körülírt: umschrieben, peripheratisch.

körülményhatározó: Umstandsbestimmung.

kötőhangsó: Bindevokal.

kötőjel: Bindestrich, trait d'union.

kötőmód: [a magyarban nincs]; conjunctivus (*kapcsoló* m. †; *foglaló* m. †; *kötömód!*)

kötősső: conjunctio, Bindewort (*kötő!*); *mellérendelő* k., beiordnende (coordinierende) Conjunction; *alárendelő* k., unterordnende (subordinierende) C.; *egymásra vonatkozó* kötőssők, correlativa Conjunctionem; k.

- nélkül való kapasolás*, asyndeton, asyndetische Verbindung.
- következetlés*: conclusio, Folgerung.
- kőbeszéd*: lingua vulgaris, Umgangssprache.
- kőbeszúrás*: incisum, Einschaltung. Zwischensatz (*kőbeszúrt kifejezés, k. mondat, kőbevezetett m., kőbevezetés*).
- kőstépfok*: gradus comparativus, Comparativ.
- kőszépeártáságú*: halbgeschlossen.
- kősnév*: nomen appellativum, Gattungsnamen (*kőzs-név**).
- kőnyelv*: lingua communis (körülj), Gemeinsprache.
- különféle-ragósásuak*: heteroclita (más-más alakuak).
- Lehetőség*: möglichkeit, possibilité.
- Magánhangzó*: vocalis, Vokal, Selbstlaut (*hangzó ; önhangzó!*); *rövid* m., kurzer Vokal; *hosseú* m., langer Vokal; *egyszerü* m., einfacher Vocal; *kettős* m., diphthongus, Doppellant (*ikerhangzó* †); *orrhangú* m., voyelle nasale; m. elvesetése, Vocalschwund (Apokope, Synkope); l. még hang, *hangzó*.
- magánhangzó-gyöngülés*: Vokalschwächung.
- magánhangzó-illeszkedés*: Vokalharmonie (*illeszkedés; hangvonat* †).
- magánhangzó-nyújtás*: Vokaldehnung.
- magánhangzó-rövidítés*: Vokalkürzung.
- magánhangzós szófők, magánhangzós-törük*: vokalische Stämme.
- magánvaló*, l. konkrét.
- másodéles*: παροέβονος.
- másodhajtott*: προπερισπάμενος.
- mássalhangzó*: consonans, Konsonant, Mitlaut; *rövid* m., kurzer K.; *hosseú* m., langer K.; *kettősített* m., verdoppelter K.; *egyszerü* m., einfacher K.; *kettős* m., zusammengesetzter K., Konsonantendiphthong; *egyjegyű* m. (pl. *k, t, s*); *kétjegyű* m. (pl. *gy, ny, sz, sch*); *kemény* m., tenuis, harter K.; *lágy* m., media, weicher K.; *folyékony* m., Liquida; *orrhangú* m., Nasalkonsonant.
- mássalhangzós szófők (mássalhangzós-törük)*: konsonantische Stämme.
- medium*: *alanyi* m., medium subjectivum v. dynamicum, das subjective oder innerliche Medium; *tárgyi* m., medium directum v. objectivum, direktes M.; *dativusi* m., m. indirectum, das indirekte oder dativische M.; (*tulajdonlói, közvetett, vég-határozói* m.); *miveltető* m., causativum.
- megengedés*: concessio, Einräumung.
- megszólítás*: stil., Anrede.
- megszorítás*: restrictio, Einschränkung.
- mellékidők*: lat. gör. relative Zeiten (történeti idők?).
- mellékmondat*: Nebensatz (*függő mondat, alárendelt mondat*); *kérdő* m., interrogatio obliqua, indirekte Frage, indirekter Fragesatz (*függő kérdés; nem egyenes kérdés*); *alanyi* m., *alanyi mondat*, Subjektsatz; *tárgyi* m., *tárgyi mondat*. Objektsatz (*ki-egészítői* m.?); *helyhatározó* m., ortbestimmender Nebensatz; *idő-határozó* m., zeitbestimmender N.; *okhatározó* m., causaler Nebensatz, Causalsatz; *célhatározó* m., Zielsatz; *megengedő* m., concessiver N. stb.; *főnévi* m., Substantivsatz; *melléknévi* m., Adjektivsatz; *határozói* m., Adverbialsatz.
- melléknév*: *adjectivum, Eigenschaftswort* (*tulajdonstágnév*);

feszítő m., adjectivum caritivum; *jelző m.*, attributives Adjektiv; *állitmányi m.*, pradicatives Adjektiv; *igei melléknév*, adjectivum verbale (*igemelléknév*). *melléknévi*: adjektivisch. *melléknévképzés*: Adjektivbildung, Bildung der Beiwörter. *mellékrezs* (a. mondatban): Nebenglied. *mellérendelts*: coordinatio. *mennyiséggelző*: attributum quantitatis (*számjelző*). *mértekhatározó*: Massbestimmung (pl. *egy össel hosszabb*). *metaplasmus*: Metaplasmus. *mód, állítás módja, igemód*: modus, Aussageweise; *jelentő mód*, indicativus; *anzeigende Art*; *föltételes mód*: conditionalis (*föltétes m.*); *fölszólító mód*: imperativus, befehlende Art (*parancsoló mód*); *shajtó mód*: optativus, Wunschform; *kötő mód*: coniunctivus, verbindende Art, subjonctif; *l. modus*. *módhatározó*: Modalbestimmung, Bestimmung der Art u. Weise. *modus*: realis, unrealis; coniunctivus potentialis, conditionalis, obliquus, adhortativus, concessivus, optativus, causalisch, finalis, consecutivus stb. (megmaradnak latinul). *mondat*: I. Satz; *puszta m.*: nackter S. (*tömondat*; *csupasz m.?* *tisza m.?*); *bővített m.*: erweiterter S.; *kihagyásos m.*: elliptischer S. (*hiányos m.*); *értesítő m.*: Mittheilung; *jelentő m.*: Anzeige; *fölszólító m.*: Aufruforderung, Befehlssatz (*parancsoló m.*); *fölküldő m.*: Ausrufesatz; *shajtó m., kívánó m.*: Wunschsatz; *kérő m.*: Fragesatz; *állító m.*: Behauptungssatz, positiver S.; *tagadó m.*: Verneinungssatz, negativer S.; *tiltó m.*: Verbotsatz.

II. *egyszerű m.*: einfacher S.; *összetett m.*: zusammengesetzter S.; *többszörösen összetett m.*: mehrfach zusammengesetzter S.; *halmozó m.*: zusammengezogener S. (*összrevont m.*); *főmondat*: *Hauptsatz*; *mellékmondat*, *Nebensatz*; *alárendelt m.*: untergeordneter, subordinierter S., (*függő m.*); *mellérendelt m.*: beigeordneter, coordinierter S. (*egymás mellé sorozott m.**; *összesorozott m.**; *független m.*); *főmondatok kapcsolata*: *Satzverbindung*; *fő- és mellékmundatok kapcsolata*: *Satzgefüge*; *közbeszürt (közbevetett) m.*: Zwischenatz, eingeschalteter S.; *idéző (bejelentő) m.*: Ankündigungssatz; *idézett m.*: Anführungssatz. III. *kapcsolt mondatok*: copulative Satzverbindung; *választómondatok*: disjunctive Satzv.; *ellenétes mondatok*: adversative Satzv.; *megengedő mondat*: concessiver Satz; *magyarázó mondat*: erklärender S. (*megokoló m.*; *okadatoló m.*); *következető m.*: Consecutivsatz; — *alanyi m.*: Subjektsatz; *tárgyi m.*: Objektsatz; *főnévi m.*: Substantivsatz; — *határozó m.*: Adverbialsatz; *helyhatározó m.*: Localsatz, Ortsatz; *időhatározó m.*: Temporalsatz, Zeitsatz; *körülményhatározó m.*: Umstandssatz; *dílapothatározó m.*: Adverbialsatz des Zustandes, Zustandssatz; *eredethatározó m.*: Advs. des Ursprungs; *véghatározó m.*: Advs. des Ziels; *módhatározó m.*: Advs. der Weise, Modalsatz; *okhatározó m.*: Advs. des Grundes, causaler Adverbials.; *célhatározó m.*: Advs. des Zweckes (der Absicht). Finalesatz; *föltételező m.*: Advs.

- der Bedingung, Conditionalsatz ; megengedő mellékmondat:** Advs. der Einräumung, Koncessivsatz ; **következményes m.:** Konsecutivsatz, Folgesatz ; **hasonlító v. összehasonlító m.:** Vergleichungssatz, Komparativsatz ; **jelző m.:** Attributsatz ; **relativ m.:** Relativsatz ; **melléknévi m.:** Adjektivsatz ; **kötőszós mellék.:** Konjunktionalsatz.
- mondateleme:** Satzanalyse.
- mondatkép:** Satzbild.
- monatrend:** Satzfolge ; **fordított m.,** Satzinversion.
- monatrész:** Satztheil, Satzglied (**monattag**) ; **egynemű (egyfajta) m.-ek:** gleichartige Satzglieder ; **közös m.:** gemeinschaftliches S.
- mondattan:** Satzlehre, Syntax.
- mondattani:** syntactisch.
- mondomány:** I. állítmány.
- mult:** praeteritum, Vergangenheit ; **folyó (folyamatos) m.:** pr. imperfectum, Imperfect (**folyó cselekvés a m.-ban** ; fémult †) ; **befejezett (végzett) m.:** pr. perfectum, Plusquamperfect (**befejezett csel a m.-ban** ; régmult †) ; **bedíllő m.:** pr. instans (**bedíllő csel a m.-ban**) ; **elbeszélő m.:** pr. historicum, Aorist (**történeti m.** ; fém. †, aligm. †).
- Nem:** genus, Geschlecht ; **ingadozó nem:** schwankendes Geschlecht (pl. der, das Scepter) ; I. **hímnem, nőnem, semleges.**
- nóma:** muet, muette.
- német:** deutsch ; **föln.:** hochdeutsch ; **óföln.:** althochdeutsch ; **középföln.:** mittelhochdeutsch ; **újföln.:** neuhochdeutsch ; **al-n.:** niederdeutsch.
- nemváltoztatók:** heterogenea (különböző nemük? más-más nemük?)
- népnév:** Volksname, Völkernamen.
- név:** nomen, Namen ; **egyedi név:** nomen individuale (**egyéni név**) ; I. **gyűjtő-n., tulajdon-n. stb.**
- névelő (határozott és határozatlan n.):** articulus, Artikel, Geschlechterswort ; **rézzelő n.:** article partitif.
- névmás:** pronomen, Fürwort ; **azemélyn.:** pr. personale, persönliches F. (**személyes n.**) ; **birtokos n.:** pr. possessivum ; besitzanzeigendes F., Possessiv ; **visszaható n.:** pr. reflexivum ; Reflexivpronomen, zurückbezügliches F. ; **mutató n.:** pr. demonstrativum ; Demonstrativpronomen, Demonstrativ, hinweisendes F. ; **kérő n.:** pr. interrogativum ; Interrogativpronomen, fragendes F. ; **határozatlan n.:** pr. indefinitum, unbestimmtes F. ; **vonatkozó n.:** pr. relativum, Relativpronomen, Relativum, bezügliches F. (**visszszámutató n.†, visszahatózó n.†**) ; **főnévi n.:** pr. substantivum ; **melléknévi n.:** pr. adjectivum ; **határozó n.:** pr. adverbiale.
- névragozás:** declinatio (ejtegetés†).
- névszó:** nomen, Nennwort ; **állítmányi n., I. állítmányi alanyeset ; i. név.**
- névszóképzés:** Bildung der Nennwörter.
- névtörök:** postpositio.
- nominativus, I. alanyeset ; nominativus cum infinitivo.**
- nőnem:** (genus) femininum, weibliches Geschlecht.
- nőnemű:** femininum, weiblich.
- nyelv:** lingua, Sprache ; **irodalmi nyelv:** Schriftsprache.
- nyelvhang:** lingualis, Zungenlaut.
- nyelvjárás:** dialectus, Mundart, (tájszólás).
- nyelvoktatás:** usus (loquendi), Sprachgebrauch.

nyelvtan: grammatica, Grammatik,
Sprachlehre.
nyelvtani: grammaticus, grammatisch.
nyilt: apertus, offen, ouvert.
nyújtás v. nyúlás: Dehnung; *sseerves nyújtás*: organische Dehnung;
pótló *ny.*: Ersatzdehnung.
Ok: causa, Grund; *indító ok*: motivum, Beweggrund.
okhatározó: adverbiale causae, Causalbestimmung, Bestimmung des Grundes.
orrhang: nasalis, Nasenlaut; *l. hang*.
országneve: Ländernamen.
összejötés: synesis, Verschleifung
(összeolvásztás).
összefoglaló-jel: accolade (—).
összetétel: compositio, compositum, Zusammensetzung, zusammengesetztes Wort; *mellérendelő ö.*; beiordnende (coordinierende) Z.; *alárendelő ö.*: unterordnende Z.; *valódi (tulajdonképi) ö.*: eigentliche Z.; *nem valódi ö.*: uneigentliche Z.; *többszörös ö.*: decompositum.
összetett: compositus, zusammengesetzt.
összevonás: contractio, Zusammenziehung.
összevont, l. konkrét.
Participium attributivum, midőn a participium jelző; *participium praedicativum*, midőn határozó (-va, -ván); *part. coniunctum*, midőn mellékmondattal fölbon-tandó.
pont: punctum, Punkt; *elkülönítő pontok*: diaeresis, tréma (választó pontok).
pontosvessző: semicolon, Strichpunkt.
rag: suffixum, Endung, Flexionsendung, Biegungssilbe; *esetpótló ragok*: casusartige Endungen; (*esetfélé ragok, esetragfélé vég-ződések, esetnemű végződések?*);

helyhatározó ragok v. helyragok: Localsuffixe (marasztaló, beható, kiható, vezeteglő, határ-véb stb. rag †); *időhatározó rag v. időrag*: Temporalsuffix (kor-rag); *módhatározó ragok*: Modalsuffixe; *okhatározó rag*: Causalsuffix (okadó rag †); *rész-határozó ragja*: Dativ-suffix (tulajdonító rag †); *tárhatalozó ragok*: Comitativ-suffixe (segítő, társító, tömege-sítő r. †); *véghatalozó rag (-vá, -vő)*: translativus ragja (átváltoztató r. †, fordító r. †); vő. még személyrag.
ragoz: abwandeln, abändern, affi-gieren, agglutinieren; *főnevet ragozni*: declinieren (ejtegetni); *igét ragozni*: conjugieren (haj-lítani, hajtогати).
ragozás: flexio; Suffigierung, Ab-wandlung, Flexion; *alanyi(ige)* r.: subjektive (objektlose) Kon-jugation (tárgyatlan r.; hatá-rozatlan r.?); *tárgyas(ige)r.*: objektive Konjugation (határo-zott r.?); *erős r.*: starke Kon-jugation, starke Declination; *gyönge r.*: schwache K., schwa-che D.; *vegyes r.*: gemischte Declination.
ragozástan: Flexionslehre.
ragozatlan: unflexiert, undecli-niert.
ragozhatatlan: indeclinabile, un-flectierbar.
ragtalán: suffixlos.
rekeszjel v. rekesz: parenthesis, Klammer (zárdjel; zárjel!).
rendes: regularis, regelmässig.
rendhagyó: irregularis, unregel-mässig.
rendszámnév: l. sorszámnév.
részess határozó: l. határozó.
részessűrű, l. igenév.
rokonértelmű szók: synonyma, sinnverwandte Wörter.

- szokon-hangzású**, l. *egyenlő-hangzású*.
- rokonjelentésű** : synonym.
- rövidítés** : abbreviatio, Abkürzung.
- rövidség** : brevitas, Kürze.
- rövidülés** : Verkürzung, Kürzung.
- Segédhangzó** (pl. álm : álom; hatalm : hatalom) : Hilfsvokal (*járulék-hangzó*; — NB. nem = kötőhangzó).
- segédige** : verbum auxiliare, Hilfszeitwort, Hilfswerb.
- semleges(-nemű)** : neutrum, generis neutrius, sächlich.
- simuló**, l. szó.
- sorszámnév** : numerale ordinale, Ordnungszahl (*rendszámnév* †).
- szájhang** : oralis, Mundlant.
- szám** : Numerus, Zahl; *egyes szám* : singularis, Einzahl; *többes szám* : pluralis, Mehrzahl; *kettős szám* : dualis, Dual; *csak egyes számban használatos főnevek*, ném.: *singularia tantum* (pl. Gehorsam); *csak többesben használatos főnevek* : *pluralia tantum* (pl. Eltern).
- számhatározó** : Zahlbestimmung.
- számnév** : numerale, Zahlwort; *határozott sz.* : n. definitum, bestimmtes Z.; *határozatlan sz.* : n. indefinitum, unbestimmtes Z.; *szorzó sz.* : n. multiplicativum; Vervielfältigungszahl (pl. kétszeres, kétrétű); *tört-sz.* : fractio, Bruchzahl; l. még *sor-sz.*, *tő-sz.*
- számnévképzés** : derivatio numerium, Zahlwortbildung.
- számsor** : Zahlenreihe.
- származék** (sz. sz. sz. ige, sz. névszó, származott szó stb.) l. képzett szó.
- személy** : persona, Person; *első (második, harmadik) sz.* : p. prima (secunda, tertia), erste (zweite, dritte) P.; *a beszélő sz.* : die sprechende P.; *a megszólított sz.* : die angesprochene P.;
- a szóban levő v. forgó sz.* : die besprochene P.
- személy-alak** : Personalform.
- személynév** : nomen personae, Personenname.
- személynémás** : pronomen personale, persönliches Fürwort (személyes névmás †).
- személyrag** : suffixum personale, Personalsuffix, Personalendung;
- alanyi sz.** : subjektives Ps.; *tárgyas (tárgyi) sz.* : objektives Ps.; *birtokos sz.* : Possessivsuffix (*személyi birtokragok* *).
- szenvedő** : passivum, passiv.
- széphangzás** : euphonia, Wohlaut.
- szerkeszteni** : construieren.
- sziszegő** : sibilans (l. *hangok*).
- szó** : vocabulum, vox, Wort (plur. szók, szavak, eggyaránt helyes); *új szó* : Neubildung; *származott szó*, l. *származék*; összetett szó : vox composita, compositum, zusammengesetztes W.; *képzett szó* : derivatum, abgeleitetes W., Ableitung (*származék*, sz. szó); *hangsúlytalan szók* : atona, voices procliticae; *szimuló szók* : voces encliticae.
- szóalak** : Wortform.
- szóalkotás** : Wortschöpfung.
- szócsalád** : Wortfamilie.
- szócska** : particula, Partikel; *kérősz.* : p. interrogativa; *tagadó sz.* : p. negativa; *határozó sz.*, l. *határozó-szó*.
- szógyökér**, l. gyökér.
- szóképzés** : Wortbildung; *belő sz.* : innere Wortbildung.
- szóképző**, l. képző.
- szókészlet** : Wortvorrath, Wortbestand.
- szókincs** : Wortschatz.
- szókezdet** : Anlaut; *szókezdő* : anlautend.
- szóközép** : Inlaut, Wortinneres.
- szóközépi** : inlautend.

- szórend**: Wortfolge; *egyenes sz.*: gerade W.; *fordított sz.*: invertierte, versetzte W. (*a rendestől eltérő sz.*).
- szótag**: syllaba, Silbe; *szótagok elválasztása*: Trennung der Silben.
- szótan**: Wortlehre, étude des mots (lexilogie); *szótani*, in die W. gehörig.
- szótő**: Wortstamm, Stamm (*tő, szó-tőve*); l. *tő*.
- szóvégi**: Auslaut, Wortende.
- szóvégi**: auslautend.
- szupinum**: supinum.
- szükségeség**: necessitas, Nothwendigkeit.
- Tagadás**: negatio, Negation, Verneinung.
- tagadó**: negativus, negativ, verneinend.
- tárgy**: objectum, Objekt. Accusativ-Objekt; (*mondattárgy*; *szenvedő tárgy*? *közelebbi tárgy*? *kiegészítő*?); *külső t.*: äusseres O.; *belső t.*: inneres O.; *kettős t.*: doppeltes O.; *állitmányi t.*: objectum praedicativum (*állitmányi accusativus*, *magyarázó tárgy*); *távolabbi t.*, *részes t.*, l. *részes határozó*.
- tárgyas, tárgyi**: objektiv.
- tárgyeset**: accusativus, Accusativ: a személy tárgyesete: A. der Person; t. fönéri igenével: accusativus cum infinitivo; *idő-határozó t.*: accusativus temporis.
- tárgyrag**: Accusativsuffix.
- társhatározó**: comitativus, sociativus.
- tekintethatározó**: respectivus.
- tompahangú**: *tompa*, *gravis*, *βαρύτονος*.
- torokhang**: gutturalis, Guttural-(laut).
- tő, szótő (szó töve)**: Stamm, Wortstamm; *változatlan tő*: unveränderlicher St.; *változó tő*: veränderlicher St.; *teljes tő*: voller St.; *csonka tő*: verkürzter St.; *hangnyujtó tő* (pl. *csere*: *cseré-l*; *kapa*: *kapá-t*); St. mit Vokaldehnung; *hangrővidítő tő* (pl. *madár*: *madarat*; *szekér*: *szekerek*): St. mit Vokalkürzung; *hangvesztő tő* (pl. *ájom*: *ájomot*; *forog*: *forgok*): St. mit Vokalverlust; *hangváltoztató tő* (pl. *erdő*: *erde-i*; *ajtó*: *ajta-ja*); *erős tő*: starker St.; *gyenge tő*: schwacher St.
- többes, l. szám**.
- többtagú**: mehrsilbig.
- tőhangzó, l. tővégi hangzó**.
- tőszámnév**: numerale cardinale, Grundzahlwort.
- tőszótag**: Stammsilbe.
- tőváltoztatók**: metaplasta.
- tulajdonnév**: nomen proprium, Eigename; *földrajzi t.*: geographischer E.; vő. még: *személynév*, *keresztnév*, *népnév*, *helynév* stb.
- tulajdonság-jelző**, l. *jelző*.
- Umlaut**: Umlaut (hátraható illeszkedés).
- utóidejűség**: Nachzeitigkeit, posteriorité.
- utómondat**: Nachsatz.
- utószak (körmondatban)**: Nachsatz.
- utótag (összetételben)**: hinteres Glied (einer Zusammensetzung).
- Választójel**: Trennungszeichen.
- valóság**: realitas, Wirklichkeit.
- valószínűség**: Wahrscheinlichkeit.
- végéles**: δέκτονος.
- véghajtott**: περιστάμενος.
- véghatározó**: Bestimmung des Ziels.
- vessző**: comma, Komma, Beistrich (vondás*).
- végröðdni**: auslanten.
- vezetéknév**: Zuname, Familienname (családnév).
- viszony**: relatio, Verhältnis.
- viszonyítás**: relatio, Beziehung.

vizonyozó: Verhältniswort; prae-
positio, Präposition.
visszaható: reflexivum, reflexiv,
räckbezüglich.

Zárhang: Verschlusslaut.
zártjel, zárójel, l. rekeszjel.
zárt: geschlossen, fermé.
zöngé nélküli, zöngés, l. hang.

NYELVUVITÁSI ADATOK.

Dugonics műszavai. Dugonics Andrásnak 1784-ben megjelent *A Tudákoságnak Könyvei* című munkájából a műszókat kivonatosan közölte Simonyi Zs. Nyr. 3:408. Pótlásul közlöm az alábbiakat (a II. kötetből), köztük olyanokat is, melyek nem maradtak fenn, de mint kísérletek is igen érdekesek.

<i>Adatott pont</i> : adott pont.	<i>kerekkör</i> : körvonal.
<i>Behelyeztetés</i> : behelyezés.	<i>kerék-kívül</i> : a körön kívül.
<i>Ellen oldal</i> : ellenkező oldal.	<i>kerek-öreg-húrja</i> : a kör leghosszabb húrja.
<i>Függő</i> : függőleges.	<i>kerekszegő</i> : körszelő (secans).
<i>függősen</i> : függőlegesen.	<i>kerekzelet</i> : körszelet.
<i>Gondolom kinyilással</i> : tetszés szerinti nyílással.	<i>kerekszelő</i> : körcikk.
<i>Hasítóhosz, hasító</i> : átló.	<i>kerekzárék</i> : a kör középpontja.
<i>hasonló</i> : hasonló.	(Dugonics jegyzete: „A' Tojás' székről vettet e nevezetet: mert a' Tojás' közepét Tojás-széknek mondgya a' Magyar" 15. lap.)
<i>hasonlatosság</i> : hasonlóság.	<i>kereksugár</i> : körsugár.
<i>hármazni</i> : háromszor venni.	<i>kertelet</i> : idom. (<i>Rendetlen-, szabálytalan-</i>)
<i>háromszögellés</i> : trigonometria.	<i>kertelik</i> : határolják.
<i>háromszög</i> : háromszög. (<i>Derékszögű-, derékszögű-; egyenlőoldalú-, egyenlőoldalú-; egyenlőszáru-, egyenlőszáru-; egyenlő-, egyenlőtlenoldalú-; éllesszögű-, hegyesszögű-; tompaszögű-, tompaszögű-.</i>)	<i>kertelet talpa</i> : az idom alapja.
<i>hártyácska</i> : hártya, réteg.	<i>kettőzni</i> : kétszer venni.
<i>hossz</i> : vonal. (<i>Egyenes-, egyenes-; egyközű-, párhuzamos-; horgas-, görbe-; horghorgas-, hullám-; hórihorgas-, törött.</i>)	<i>kétannyi</i> : kétannyi.
<i>hoszszer</i> : lap.	<i>földkereksége</i> : a föld gömbölyűsége (köre).
<i>öreghúr</i> : leghosszabb húr, átmérő.	<i>keresztlüválni</i> : metszeni.
<i>Ij</i> : ív.	<i>kietlen távol-léte</i> : nagy távolsága.
<i>Íz</i> : fok.	<i>körfél</i> : félkör.
<i>Kerek</i> : kör.	<i>kör-negyed</i> : negyedkör.
<i>kerekérdeklő</i> : érintő.	<i>kör-negyedfél</i> : a kör nyolcada.
<i>kerekbe foglalni</i> : körbe írni.	<i>körszög</i> : kerületi szög.
<i>kerekhúr</i> : a kör húrja.	<i>kurtuló</i> : rövidült.
<i>kerekíj</i> : körív.	<i>Megkurtul</i> : megrövidült.
	<i>mellékoldal</i> : befogó.
	<i>mellékszög</i> : mellékszög.
	<i>műv</i> : eredmény (szorzat).

Négyezni: négyeszerését véahl.
négyszög: négyszög.
Pais: rotibusz, dülény. (*Nyált-, romboid, dülényded.*)
párkány: kerület.
piciny: perc. (*Első-, első-; másod-, másod-; harmad-, harmad-.*)
Sokszoroztassék: szorozzuk.
szegő: körszelő (*secans*).
szelet: metszet.
szeres: arányos. (*Főszér, arány; főszeres, arányos; szert álla-nak, aránylanak; szeresen kur-tulnak, arányosan kisebbed-nek; viszál szerben, fordított arányban; fő-középpserű, mér-tani középarányos.*)

szögletű: a szög csúcsa.
 szög szárai: a szög szárai.
Talp: alap. (*Fel-, az aláp fele.*)
 távorszám: távolság.
 temérdek: test. (*A henger temérdeke: a henger köbtartalma.*)
 tér: tér.
 tompa szög: tompa szög.
 több lap: szögletes test. (*Rendszabályos test.*)
 többszög: sokszög.
 Udvár: terület.
 Váltószög: váltó szög.
 vég nélkül terjed: végtelenül terjed.
 vétel: feltétel.
 vittatás: bizonyítás.

A könyv végén Molnár János tíz versszakból álló költeménye dicsőíti Dugonicsot. A kilencedik versszakban elmondja, hogy mi volt szükséges e könyv megírásához:

„Uj Fáradsg, Nyelv-ujjítás
Kellett, és nagy Elme“. SzABÓ BÉLA.

Pethé Ferenc műszavai. Pethé F. Mathesis-ából (Bécs, 1812) a műszök nagy részét közölte Simonyi Zs. Nyr. 8:409. Minthogy azonban az összeállítás nem teljes, pótlásul közöljük még a következőket:

egyeniszári: rectilineus.
egy-, két-, háromtagú: monom,
 binom, trinom.
határozatlan: indeterminatus.
határozott, meghatározott: deter-
 minatus.

húr: chorda.
meg: plus.
számvonási. arithmeticus.
szár: crux.

KIMNACH ÖPNÖN-

Képeze. A M. Paed. Szemle (2.99. l. jegyzetben) a tanítóképzőkről szólva e szóról a következőket közli. „Ekkor (ez intézetek keletkezéséről volt szó) még praeparandiák. A képeze szót az ezekre kilátásba vett tanárok hozták létre, Soltész Dániel seregedi pályatárs indítványára 1846-ban a pesti dunapartnál induló-félben levő bécsi hajón, melyen tapasztalásszerzés végett állami költségen Bajorországba voltak indulandók. Azóta országos használatú a szó”. Nyugodiék békében! RECHNITZ IGNÁC.

KEMÉNY ZSIGMOND SZÓKINCSÉBŐL.

„Gyulai Pál“. 5 kötet. Pest, 1847. Hartleben.

s u h a m. Fülében vijjongás és suham, agyában örtült káprázatok, szívében jég félelem. (Egy ifjú állapota, ki rémitón magos kösziklára mászott, s az anyakeselyt látja közeledni.) 2:135.

s u h a m l i k: suhan, Mogyorófák és hárs ernyőiből a közelgő lódobogásra vadgalambok szárnya csattogott, a bábaszarka suhamlék tovább, a banka tévedett ki stb. 3:143. A villám kékvörös lángja a meny [így!] egyik szögétől a másikig suhamlott át. 4:31.

s u n y o g: Nem merész banditák vagy kalózok, de zseborzók, fráshamisítók, ledér nők és kétszin [így!] udvaroncok találták ki e sunyogó, álnok szót: titok. 2:143. Sunyogva vegyült tehát a tömeg közé. 5:77.

s z a k a d. A kis polgárléánykák igéző tündérekké váltak s oly bűbájjal lebegtek előttünk és köröttünk, hogy nálamnál fratalabb legénynek esze szakadt volna minden mozdulatuk után. (Férj és nő 84.)

s z é l t ö l: szélen, szélről. Ezek addig kityegnek, míg puskaport fognak szagolni, jegyzé meg egy kék darabant széltől. 5:47.

s z e l e z. Az a fiatal titkár mindenent elszelez (= elsiet, elhamar-kodik.) 5:45.

s z e r e n t ú l: szerfölött, nagyon is, túlságosan. Szerentül közlékennyé lön, 5:11. Karjai szerentül fedetlenek valának (a kacér lány-nak) 5:12. Ily hírré azon komor hangúlatban tán szerentül keveset építene. 3:116.

s z i l o k. Ha szinte minden pillantása égő kanóc volna is s te mellette egy puskaporos hordó, melly fedél nélkül áll és legott szilokra pattan. 1:38. Olly ósvényeken, hol egy ballépés öt és terhét szilokra zúzta volna 3:146. Szilokra tépik öt a haragos planétákban rejlő erők. 5:79.

s z i r t (hol magas, hol mélyhangú ragozással.): szirtjeikkel. 3:143. szítre. 3:146. szirtok. 3:160. szírtokra. 3:142. szírtól. 3:145. vég-szírtokra. 3:152. szirton. 4:79.

s z ū k ö l: szorul. Gyógyszertárra nem szűkölő egésszséggel. 5:55. **s z ū r k ü l e d i k.** Valamellyik felső szobában, noha még alig kezd szürküledni, mécslámpa- vagy kandalóvilág volt. 3:161.

t e r ü : teher. Terütf (terhet). 4:185. Terűhvel (teherrel) 5:90, 179. **t o r z o m b o r c** [így] alakú kék darabant 5:47.

t ö r z s e s ú r. 3:165. (Igy is: köpcős úr, zömök úr v. vastag úr. 3:160—176. lap közt). Törzeses lovag. 4:37.

t ū c s ö k. Ezt ismételtem saját tűcskeim ellen száz meg százszor. (Férj és nő. 190). E finom tapintat s a kellem, mely Eliz kiváló tulajdona, hamar elűzé Albert tűcskeit s megint a régi hangba esett vissza. (Férj és nő. 257.)

t ū r e m l i k. Csontos szikár arcán habzó indulatok türemlének. 4:19. A patyolat asztalterítő öblei türemlének. 3:130. Fehérvárt semmi párafátyol redői nem türemlettek a hajnal szűz arcára. 4:105. Türem-lés (gyűrűdés, ránct). 1:75. 4:135. 4:137.

türkölődött, férkezék, haladott, míg végre a hídfőhez jut. 5:41.

türkőzötté [igy] fecsegési hajlamait. 1:85.

türkőző szélvészekkel (cseveg) 1:59.

tüzni. Hol veszély tüzi elő magát. 3:140.

uhu: bagoly. Vadász-uhu. 3:145.

ványol. Senno bősz féltékenységgel őrzé nejét. Ez a hőszívnek volt-e érdekes gyarlósága vagy egy blazirt s elványolt indultnak mocskos önzése: ki mondhatná meg? 1:75. Kimerült arccal, forró homlokkal, zsibbadó, elványolt és dermedező szívelt szalmagyán. 3:49.

verhenyeg. Fűrteit fehér hálósapka takarta, melly verhenyeg, sőt csaknem vörös arczinével éles ellentében állott. 1:10. Az üregben a vadállatok halomra gyűlt csontjai közt verhenyeg földnemekkel szinezett források apró mocsárok teremtének. 5:143.

vers: Gyulai több versen kialulta mámorát. 1:53. Senno több versen gördítette maga elébe. 1:128. Balázsna kôtelességévé tette naponként több versen meglátogatni a maestrot. 3:45. stb.

vesvén y 5:106.

viszong: viszalkodik. Rég megszokván bátyjával viszongani. 2:137.

vonzalom: vonzalom. 2:156.

zökög. Az alatt, hogy a kőpadra kényszerített vén úr ezen szavakat kizökögte. 4:3.

zendül: Észvirágainak egész tavasza kiszendül. 2:95. (Zsendül a barack, a teneri = érik, pirulni kezd. Debrecen.)

Erdekesebb nyelvtani alakok: magosabb 4:31. stb.; társgató 2:59. stb.; derekban 1:66; alkot: alkot 1:174 stb.; nedvalkota. 4:151, 5:106; váras: város 3:38; hófuvatog 3:160; öklezés 4:170; marcougol 3:71; vállolat 1:156; átvállolta 1:25; álmadott 2:121; hazaszállangó 2:109; boszont 1:57; bontokozik 5:18; hátdat 1:30; ángyam asszony 2:101; közülek 4:164; híretök 3:44; ágokat 1:58; ajkok: ajkak 5:9, ajkokkal 5:76, ajkokat 1:4; kosarok 5:4; lámpákot 1:90; füstököt: füstököt 1:88; másodikot 2:71; tollakot 4:150; villákot 5:73; férfiakot 5:186; vádot 4:162; nehányon 5:43.

Erdekesebb összetételek: moh-szakál 1:54; völgytányér 3:158; szirt-halánték 3:158; rom-párta 3:158; fokonérzet 3:77 (de: rokonszenv 1:117); varju-zug 1:26; iszapsápadt 1:56.

VÖZÁRI GYULA.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A Katzenjammer-kérdéssel most már elég jól állunk. Ime a helyette ajánlott magyar szavak: *macskajaj*, *macskanyaköször*, *korchely-láz*, *borcsömör*. Mások a Háromszék vármegyében divatos gósnya (gózsnya, guzsnya, gósnýadozik) szót ajánlják, ami teljesen megfelel a Katzenjammernek. A Szinnyei-féle Magyar Tájszótár szintén ismeri ezt a szót, de úgy látszik, nemcsak ez az értelme,

hasnem Kriza Vadróbbai szerint ez is: „nagyon gyorsan harapózó fene“. Ezt a szót nem tartjuk alkalmasnak, mivel kis térré szorítkozó tájszó s amellett szemmel láthatólag idegen nyelvből (oláh?) van kölcönvéve.

Más helyről azt írják nekünk, hogy Mosony, Győr és Heves vármegyékben, sőt Halason is (ami jelent valamit) a katzenjammeres embert *zököngetős*-nak mondják. Más vidéken meg a zavaros, megtört bort hívják így. [Ismét máshol a *mámos* szót használja így a nép, l. MTsz.]

Azt gondoljuk, hogy eddig a *borcsömör* a legjobb valamennyi között, tréfás fordításnak pedig a *macskanyakoször*.

(1898. I. 8.)

PESTI HIRLAP.

Válaszok a januári kérdésekre. a) *Aufgezwoirbeltes Schnurrbärtchen*: fölpödrött v. fölkunkorított bajusz: *sich zieren, Ziererei*: pípeskedni, pípeskedés; *das war eine Leistung*: ez aztán virtus; *Geibschnabel, Grünschnabel*: nedves fulú; *auf Freiersfüßen gehen, freien, werben*: háztűrnézni v. leánykérőbe jár, házasuló, leányt megnézni. — b) *Trabdlis, drabális*: vierschrötig; *lehurstogni, lehurstogni vkit*: niederdonnern, abkanzeln; *megejtani a választást*: die Wahl treffen; *ponyvairodalom*: Bänkelliteratur, Bänkelschriften.

Csúzi ANTÓNIA.

Christkindl. Kalotaszegen az *angyalfa* és *angyalhozta* járja. Itt a nép nem állít föl karácsonyfát. Az angyal a *kócsjukon* (kulcslyukon) jön be és az alvó gyermek párnája alá, vagy lábbelijébe helyezi el, amit hozott.

Aufschlagen ein Buch. A Ballagi-szótár 1854. évi kiadásában is úgy van: *könyvet felütni*; azonban helyesebb *kinyitni* a könyvet, mint *fölütni*, s fölösítő módon csak így helyes: *nyissátok ki* könyveteket! *Keressétek meg* (de nem *föl*) ezt vagy azt.

Geldschnabel. Erre Kalotaszegen jó kifejezés van: *zabolás*; talál a verébsíura is, az éretlen kamaszra is. CZUCZA JÁNOS.

Das Buch aufschlagen. Ennek a német kifejezésnek fordítását én kísérieti úton tudtam meg. A tanulóktól kérdeztem s két évben ugyan meddő volt a kísérlet, mert a tanulók is csak a németes *yölt* kitételel tudták s nekem kellett azt mondani, hogy jobb ennél a *fölnyit* igét használni. De mikor egy újabb osztályomban újra föltettem a kérdést, hogy mikép kell kifejezni azt, ha hirtelen nyitunk föl egy könyvet s ahol épen rányítottunk, ott olvasni kezdjük, vagy ha gyorsan vesszük elő a könyvet s azon a tájon nyitjuk föl, ahol a keresett dologról szó lehet: akkor egy nagyszalontai fiú (V. osztályos volt) azt mondta, hogy ilyenkor *fölvetjük* vagy *fölcsapjuk a könyvet*.

S ez a két kifejezés tetszik is nekem. *Fölvetjük* a könyvet, mint lesütött szemünket, a kártyának is lapjai vannak s „kártyát vetünk“. *Fölcspeni* a könyvet, ez meg épen szép párja ennek: *bececsapni* a könyvet.

KALMÁR ELEK.

Hogy fordíthatni találóan a következőket?

Sparmeister (vö. „Az öreg Zsedényi volt az ország legnagyobb sparmeistare“ P. N. 1897. V. 13. 6. l.).

Kraftausdruck (vö. „Megszoktuk már, hogy a N. I. elevenek és holtak fölött Kraftausdruck-okban szokott ítélezni“, Néptanoda. Idézve Nemz. Isk. 1897. 45. sz. 5.).

Prügelknabe (vö. „A nép a régit meguntta és új Prügelknabét akar“ M. Hir. 1897. XI. 30. vc.). Kiss József ostorosnak mondja egyik költeményében.

Hinterland (vö. „Ausztria megkapja Dalmácia Hinterlandját, Boszniat és Hercegovinát“ B. Hir. 1898. I. 30. 5. l.). Érdekes, hogy a franciaiák is használják ilyen értelemben a *hinterland* szót.

A SZERKESZTŐ.

Morgue. Szemrehányó levelet kapott a szerkesztő, hogy még a Budapesti *Hirlap* is *morgue*-ot ír s nem nevezi magyarán ezt a fájdalom olyan gyakran szereplő közházat. Igaza van a fölszólalónak, mulasztás, ha rajtunk szárad ez a francia szó, mert biz az nem valami ritkán tollhegyre kerülő kuriózum, ami bátran megmaradhatna idegen nevén, hanem úgyszólvan, naponta leíródó intézmény. Igaz, sok idegen szó meghonosul az átvett új fogalom révén, de azért ne hagyjuk szabadjára, hogy minden itt rekedjen, amit röstelek voltunk megmagyarázni. Aztán meg éppen a *morgue* írása, a köntöse olyan idegenszerű, hogy képtelenség így megtartani. A franciaul tudó olvasó *morgue*-nak ejti; aki nem tud franciaul, annak az ajkán *morg-u-é-vá* alakul. Ha pedig magyarosan *morg*-nak írjuk, belefurakodik a *morog* igénk családjába, ahogy a Nyelvőrt már is értesítették, hogy a fővárosi közép *morgó*-nak béráltá el. Itt az ideje, hogy tiszteletes magyar nevet adjunk neki:

A *morgue* szó magyarországi használata, egyes régebb közléseket nem említi, alig egynéhány éves, szorosan az üllői-úti pompás törvényszéki orvostani intézet fölépüléséhez csatlakozik. Addig csak azt tudtuk, hogy híres hely a párisi *Morgue*, de új intézetünk, melyben olyan kitűnő berendezésű kamara van, ahol üveges szekrényben, mesterséges fagyon akármeddig változatlanul eláll az ismeretlen tetem, kitesz immár a párisin is. Járult a dolgunkhoz egy kis főhajázás is talán. Jól esett, hogy nektünk is van már *morgue*-unk. Nem is gondolkoztunk többé, hogy magyarul nevezzük. Még azt hinné a világ, hogy a mienk nem igazi *morgue*, hanem csak afféle közönséges *halotház*, *temetőház*, *halottaskamra*, vagy hogyan is nevezik ezt a minden kórházból és temetőben meglevő szomorú helyet.

Ebből a fölfogásból csak annyit helyeselhetünk, hogy okvetelilennél meg kell különböztetni az új intézetet egyéb halottaskamráktól. Egészen más a berendezése, más a célja. De az is világos, hogy az eddig kisebb szabású rokon helyek megnevezése módjától messzeire nem távozhatunk. Összetett szót kell szerkesztenünk, mert nyelvünk mai

fejlettsége mellett nem szabad félenni, hogy valami szócsontkímány megélhet, ami pl. a *morgue* lefordításával születne. Hiszen ki tudja, hogyan lett a „búszke, gögös tartózkodás, merev hivatalos arc, sértő önhittség, gög, búszke dac” jelentésű francia *morgue*-ból ama bizonyos intézet hivatalos neve. A Nyelvörnek beküldött *morgó*, legfőlebb az intézet szolgáira illene, akár mert morognak, ha a nézők nagyon tolunganak, akár pedig, mert franciául is *morgueau* a nevük.

A magyar mesterszó egyik alkotó része a *hulla*, *halott*, *holttest*, *tetem* lehetne. No, a *hulla* szótól borsózik a közönség háta, inkább állatokra érzi, habár Arany János énekelte is: Mint *hulla* a *hulla!* vészett a pogány. A *halott* kifejezést bizalmasabb értelműnek vesszük, az ember a maga halottjáról szeret beszálni. Az ismeretlen tárggyá vált halott csak *holttest*, *tetem*. Ez a *tetem* szó figyelmet érdemel. Igaz, eredet szerint *csont* volt az értelme, a Nyelvtörténeti Szótár adatai így ismerik. De ma már alig értenénk meg, hogy Isten Évát az Ádám oldala temetéből alkotta s nem a feje temetéből. Egyes egyedül az ember kezecsuklóján támadó intágulást, az *überbein-t* nevezik még *holttetem-nek*. Nem éppen ritka jelentésváltoztatással ma már *holttest* lett a temetőből. Így ismeri már a régi Tájszótár, mely megjegyzi, hogy „leginkább erőszakos halál következésében”; a Tájszótár jegyzi fől a *tetemre fölhívás-t*, *tetemre esküvés-t* is. Arany *Tetemre hívás-a* pedig, tűj életre keltezte irodalmunkban. A kiveszőben levő *tetem* szavunk nemcsak megérdelemné, hogy megővükké, hanem a köznyelvből való eltűnése egyenesen olyanul jelöli meg, amit az orvosi mesterszavak között kell értékesíteni.

A *morgue* magyar kifejezőjének másik alkotó része lehetne ugyan *ház*, *camra*, *hely* stb., de mivel ezek már a fontebb említett értelemben le vannak foglalva, inkább a hely célját kifejező igére kell gondolnunk. Ilyen, hogy ott *kiteszik* a temetet a látogatók elé, de még inkább, hogy ezek a látogatók azért járnak oda, hogy *magnézzék*, ki lehetett, akit oda kitettek. Így minden nehézség nélkül megalkotjuk a *tetemnéző-t*.

Csak használni kell. Jó is, szép is, választékos is. Ne sajnáljuk cserébe adni érte a búszke *morgue-ot*.

(B. Hirlap, 1897. 341. sz.).

CSAPODI ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bence. Kubinyi Ferenc régi magyar nomonclaturájában (18:87) azt állítja, hogy a *Benc* meg a *Bence* a *Benedictus* származéka. Azt hiszem, téved. Már abban csak Páriz Pápainak van igaza, hogy *Bentenz*, *Vintze*, *Vintz*, *Bentze*: „*Vincentius*”. Mert, bár Gilles Ménage még mindig él, és nem is hal meg soha, aligha akad szófejtő, aki a *Benedictus*-ból ki tudná hüvelyezni az *encet*. Egyszerűen a régiségbeli *Benc*, *Bench*, *Benche* rossz olvasásáról van szó; *Benk*, *Benke* az. Jómagammal is megesett, hogy Georgius Sirmiensisből fordítván egyet-mást, a *Benche* nevet *Bencének* olvastam; de a betű (*textus*, Pázmány) legott megoktatott rá,

hogy a *Benedictus* magyar kicsinyítőjéről van szó, tehát mégis csak *Benke* az, akitel dolgom van. Nem tudom, van-e, volt-e *Benc* nevünk. Ha van, ha volt, a *Bencenc* csonkulása, valamint a *Bence* is; tehát *Vincentius*. A magyar Benedek-rendiek ennél fogva szent Vincét vallják patrónusuknak, mikor *bencéseknek* mondják, írják magukat. *Scientibus dico.*

TÓTH BÉLA.

Duttyán. Dugonics András (Példabeszédek és jeles mondások, 2:4) azt mondja a szabácsi török rabokról: „Árnyékos duttyánokban nevekedtek, munkára nem szokott herék, sima bőrük voltak“. A *duttyán* szó, melyet máshol nem lelek, nyilván hódoltsság korabeli maradvány; az arab-török *dükian* („bolt, zárt hely“) délszlávos *dutyan* ejtéséből keletkezhetett. Hátha belőle lett a *dutyi*?

BÁLINT KELEMEN.

Vakfül. Eddig csak a *vakszem*-et ismertem, halánték jelenéssel. Van azonban ennek az érdekes szavunknak párja is. Bőke professzortól hallottam, hogy a fül mögött levő csontdudorodást, a *csecsnylványt* (*processus mastoideus-t*) *vakfül*-nek nevezte. Megkérdeztem, honnan vette. Azt mondta, náluk Komárom megyében széltében így mondja a nép. Az észjárás világos. A *vakfül* ugyanaz a fülnek, ami a halánték, a *vakszem*, a szemnek. Vajjon egyebütt tudnak-e róla?

CSAPODI ISTVÁN.

Bitangságba venni (Nyr. 26:558) nem eredeti és nem is népies szép-szólás, mint Lukács József hiszi. A gazdátlan, kóbor jószág Földes község környékén meg az egész Hajdúságon *bitangságba esett*, *bitangságba került* (az ember ott bitangságra jut); ha pedig behajtják a jószágot a községházára, népies titulusa: *bitangságban fogott*, hivatalos neve: *gazdátlan állat*. Annál igazabb, hogy a *bitangságba* vétetett kifejezésnél csakugyan megcsúszott a jegyző pennája, s azt akarta vele nyilvánítani, hogy az 1 darab, koros, félszemű, pej kanca és a 10 éves, sárga kanca az 1894: XII. tc. rendelkezései folytán a gazdátlan állatokról vezetett nyilvántartásba vétetett föl s így kerül a törvény értelmében eladásra, — ha ugyan az árverés napjáig gázdája nem akad. Ezt a föltételel ugyanazon jegyzői penna így magyarázza meg: „*ki nem sajátítás esetén*“. Nos hát ez sem *stilus curialis*, hanem az előbbivel együtt bolond-gomba.

NAGY LAJOS.

Mazúr. (Nyr. 26:315.) Adán (Bács-Bodrog vm.) így használják: „Minδ. úr ez?“, „Biz’ ez csak mazúr!“ (Szegény úr, nem úr.) Hallottam még így is: „Nízd, miben mazúros a kezem!“ (Sebes, karmolt.) De ily alakban alighanem a *pleeúr* (blessure; seb, vágás) elrontása.

Kötés és társai. (26:128. és 26:174.) Ami Hont megyében *biracs*, Komáromban *cstripiisseli*, az Adán *csirondié*. Leginkább bőjtben eszik. Mivel igen édes, kenyérrel is fogyasztják.

Kész van. Ádám Imre közöl ehhez hasonló szólást Szeremléről a Nyr. októberi füzetében. Hasonló szólást hallottam Adán ilyen alak-

ban: Húzd fő' aszt a ducit (ködmönt), mer' fázik van! Vagy: Montam néki, hogy fázik lész! Vagy: Fáj vót a fogá.

Sok lúd mit is győz? Nem kardoskodom Kulcsár mellett, csak az igazságnak teszek eleget, miidőn megjegyzem, hogy Baján is hallottam *farkast* említeni *disenő* helyett. CSEFKÓ GYULA.

Gyöngyösi István és a Nyelvtörténeti Szótár. Harmadéve, mikor a Nyr.-ben (25:343) „Mely szókkal gazdagította Faludi az irodalmi nyelvet?“ elmű dolgozatomat közé tette: az összefoglalásban nem kevesebb mint 189 szót kellett megszülgözni, melyek Faludi munkáiban előfordulnak, de a NySz.-ból vagy egészen kímaradtak, vagy csak későbbi korból vannak idézve.

A Nyr. legutóbbi füzetében (27:27) Ekker Szende viszont Gyöngyösi munkáiból sorol fel hat olyan szót, melyeket én, a NySz.-ra támaszkodva, Faludinak tulajdonítottam. E szótár tehát, fájdalom, Gyöngyösi illetőleg is megbízhatatlan.

Ekker Szende behatóan foglalkozik Gyöngyösi nyelvvel s be is bizonyította, hogy teljesen hivatva lenne annak a kérdésnek eldöntésére: „mely szókkal gazdagította Gyöngyösi az irodalmi nyelvet?“ Nagy munka lenne ez, de olyan munka, melyért minden magyar nyelvész és irodalomtörténetíró hálával tartoznék neki. LUKÁCS LÖRINC.

Jeles dolgozótársunk nyilván gáncsképen mondja, hogy a NySz. Gyöngyösi illetőleg megbízhatatlan, mivelhogy nem idézi Gyöngyösinék minden egyes szavát. Ezzel tehát — mint már annyi más gáncsolónk — azt kívánja a NySz. volt dolgozótársaitól és szerkesztőitől, hogy tökéletesek és minden tudók legyenek. Már pedig ez homlokegyenest ellenkezik azzal az elnézéssel, melyet a kereszteny felebaráti szeretet parancsa rendel. — Egyébiránt reméljük, hogy még ez évfolyamban bővebben ismertethetjük Gyöngyösi István szókincsét. A SZERKESZTŐ.

Boron-szöszön. Regöci Balog körteményeit birálva (Nyr. 26:460) a „S ha kinádom azt se kérdik: *Boron adom vagy szőszön?*“ idézetre azt mondja: „csináltnak, pillanatnyi szükségből előkapottnak látszik“; pedig dehogys az! Debrecen vidékén a nép általánosan használja e kifejezést: „Aggyák aszt szószon-boron, csak vegyik!“

Mi sem. (Nyr. 26:563.) Hajduszováti jegyzeteimben a következőket találom e kifejezésről: Mi sem könnyebb annál; mi sem könnyebb, mint beszálni. Mit se tett írte; mit se mondott finék; mit se akart írni. Mikor se bezártam véle; mikor se vótam ott. Mivel se lehet írt jobban megharagítani, mintha a csúfnevin szólítják. Hogy mindezen alakokban valami értelmi különbség volna a *sem* *mi sem* változat ellenében, arról egyáltalában nem tudok, de még — határozottan állíthatom — a szováti nép sem sem tud. A *mi sem*, *mit sem*, *mivel sem* kifejezések nagyon közönségesek s általánosak*; ellenben a *mikor se* változatok többnyire idegenben járó lúkupecektől hallhatók.

RECHNITZ IGNÁC.

* Úgy látszik Kalotaszegen is használják a *mi sem*-félé kifejezést, pl. *miba se külömbörök ymitöl* (l. alább a Válaszok között, *fenn van alatti*). Z. Gy.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Hivők. Mikor a herceg-primás *misét olvas*, a kar (Vavrinec Mór vezetése alatt) egyházi *dalokat* ad elő, és a *hivők* nagy számmal vannak jelen. Ezeket a kifejezéseket minden sátoros ünnepe után meg méltóztatnak találni az újságokban. Mind a három a magyar nyelvérzék romlásának hirdetője. A tösgyökeres magyar ember érzi és tudja, hogy a templomban csak *ének* van, *dal* nincs, nem szabad lennie; s alkalmassint elráncigálnák a kántort az orgona mellől, ha virágos kedvében *dalra* találna gyújtani. A másik kettő még durvább barbárság. *Misét olvami*, a német „die Messe lesen”; a magyar pap *misét mond*. A *hivők* szintén német: „die Gläubigen”. Magyarul *hívek* a „fideles”. *Hivők*: „credentes”. Aki *híve* valamely vallásnak, bizonytalán *hívője* is, logyika dolgában hát nincsen hiba. De hogy az idegen észjárás kedvéért végkép sutba kerüljön az ős magyar *hívek* kifejezés, talán csak azért, mert egy újság tudósító a *kedves híveim* megszólítást, vérében levén a „Gläubigen”, *kedves hívőimnek* értette. az nincs rendén. **TÓTH BÉLA.**

Letört. A sok mindenféle izmus mellett megtermett már irodalmunkban az anglicizmus is. Az angol lovászok a rokkant futtató lóra azt mondják: „*is broken down*” (letört). Mióta ez az istállói mesterszó hozzáink került (kell-e mondanom, hogy a szolgá-módon fordított *abgebrochen* révén), jónevelésű magyar nem élhet többé a parasztsos *rokkant*, *sánta*, *hibbant*, *béna* stb. szavakkal; *letört* minden. Sőt még a képes beszédben is ez a szó járja. Az én időmben a tönkre jutott gavalléra még azt mondta, hogy vedlett gavallér. Ma már „*letört gavallér*”. (L. Budapesti Hirlap, 1897. dec. 30. a Törvényszéki Csarnokban, mely szintén csak azért törvényszéki csarnok, mert német újságok ezt a rovatot nagy elmésen *Gerichtshalle*-nak nevezik.) **BÁLINT KELEMEN.**

Izsony-viszony. Cs. M. szerint (Nyr. 28:520) Makón a. m. „tiltott szerelem”. Meglehet. Én azonban a mondó volnék, hogy az illyesmit kár a népnyelvhagyományok közé sorozni. A neologusok persze tapsolnak az efféle jelenség láttára; azt mondják, íme a nyelv-újítás szavai meggyökereznek a népben is. Szerintem ez nem meggyökerezés, csak elősködés. Törvény, hogy a magyar nép nyelvérzéke koholt szót nem fogad be; a barbarizmusokkal idegenségek módjára bánik el. A romlatlanok etimológia alá fogják (*gyuha*, *cibar*, *stan-felügyelő*, *dedő* stb.), a tudálékosok ferdén használják (*tessék igénybe venni*: „*tessék megmondani*”, *igényea*: *egyenes*). És Haraszti Sándor (Nyr. 26:552) még azt óhajtja, bár sikertelen otthont szerezni az irodalomban az olyan szóknak, aminő az *őrvényes*: „*őrvényes*! Quod Deus avertat! A nép nyelvének romlását kötelességünk figyelemmel kísérni és gyászos betűvel följegyezni; de hogy a kincs közé sorozzuk a szemetet, az bizony nem járja. **BÁLINT KELEMEN.**

Kerüljük a németességet. Szigeti J. a magyaros szerkesztésre vezérlő könyvében a mit *Rücksicht* kifejezést így fordítja: *tekintve*

ast. Harmat G. azonban helyesnek tartja az ilyen fordítást is: *tekintettel arra* s ezt a Simonyitól vett következő idézettel támogatja: „*A M. Nyr. össze fogja állítani a magyar szók és szólások eredetét, tekintettel a műveltség történetére, ismertetni fogja a tudományos nyelvtannak, kivált a mondattannak fontosabb eredményeit, egyszersmind a stilusra való tekintettel*“ (26:222).

A németesség annyira átszivárgott már nyelvérzékünkbe, hogy még a nyelvész sem tud tőle mindig megszabadulni. A *mit Rücksicht* kifejezésnek *tekintettel arra* fordítása is tiszta németesség, s a Simonyitól vett idézetnek épen azért nincs bizonyító ereje, mert a kifejezést nagyon is tudatosan — a rosszhangzás elkerülése végett — használja kétféle alakban; és nyelvérzékünk csakis az utolsó alakot (*a stilusra való tekintettel*) vállja helyesnek, míg az első alaknak (*tekintettel a m. történetére*) már kifordított szórendje is elárulja idegen eredetét (mit *Rücksicht auf etwas*).

A népnyelvben sem találjuk e kifejezésnek más alakját, mint: *vmire való tekintettel*, pl. *egészségedre való tekintettel, elutasztásodra, becsületére, állásunkra való tekintettel* stb. Ezt kell tehát a *mit Rücksicht* kifejezés fordítására első sorban ajánlanunk s csak ezután jöhet tekintetbe a Szigeti fordítása, megjegyezvén: 1. hogy nem az ő alkalmazta szórenddel (*tekintve azt*), hanem épen megfordítva, pl. *egészséget t., tehetségeidet tekintve*; 2. hogy amikor alarendelt mondat előtt van is, a mutató névmás (*azt*) minden elhagyandó: *tekintve, hogy ...* A Harmat G. fordítását azonban mint németességet föltétlenül mellőznünk kell, mert ha helyesnek tartanók, akkor az ilyen alakokat is meg kellene engednünk! *Nézzel az égre* nem szerzesz harapni valót; *jutással a pokolra* bunteti Isten a gonoszt; *mászással a fára* veszélyes dolgot mivel sz stb.

Az ilyeneket pedig bizony csak ne ajánlgassuk a mi székesfővárosunk „aranyos“ ifjúságának.

BARTHA JÓZSEF.

Mi van nekem? Nekem van nyelvérzékem s ez azt mondja:
„**Mim** van nekem?“ — Ki mit szól hozzá?

„*Itt tartunk* az olvasásban“. Sokszor felbukkanó germanizmus az iskolai életben. Én rendesen ezzel szoktam visszariasztani a fenekeitlen mélybe: „*Itt olvasunk*“; vagy: „*Ez következik olvasásra*“.

BODONI NÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. I.a) osztály vagy a)I. osztály? melyik a helyesebb? Néztem szerint a második, mert nyelvünkben a jelző áll elül s nem a jelzett szó.

F. Igaz, hogy erre a kérdésre: *melyik első osztály?* volta-képen magyarosan így kellene felelni: az *a) első osztály*, vagy a *b) első osztály*. Csakhogy azok az általanosan elfogadott jelölések — I. a), I. b) stb. — úgy is magyarázhatók, hogy „az I. osztálynak a) fele“, „az I. osztálynak b) része“. Hogy ami jeleket mégis

így szokás olvasni: „első á osztály”, „első bé osztály”, az csak olyan kényelmeskedő rövidítés, összevonás, mint ahogy pl. az elemi iskola I. osztályát vagy a realiskola II. osztályát rövidség kedveért ezzé alakítjuk át: első elemi, második reál stb.

2. Agazo. Régi latin okleveleinben a. m. lovász. Vajjon nem magyar szó ez? mintegy *aggazó* vagyis gondozó, mert *aggodalom* is a. m. gond.

F. Szó sincs róla! *Agaso* v. *agaso* ósrégi latin szó, már Plautusnál teherhordó-marhahajtót jelent. (Némelyek *ago* és *asinusból* magyarázzák, úgyhogy eredetileg szamárhajtót jelentett volna.)

ANTIBARBARUS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

1) A 26:135. l. tett kérdésekre:

Élelem: Kalotaszegi kiejtéssel: *ílelém*, „tisztán-pusztnán” az enni-valókat jelenti.

Élelmes: Kalotaszegi kiejtéssel; *ílelmés*, a székely életrevalóságot jelenti Kalotaszegen, de ez az életrevalóság ki is terjed *azomba* minden teremtett állatra. *Ílelmés az embér*, ha *ügyesen* tud élni. (Az ügyesség bizonyos erkölcsi szempontból elítélendő cselekvényekkel *tanálkosik* — néha-ritkán.) Ki nem életrevaló: *ílhetetlen*. *Ílelmés* a disznó, ha eltúrja társait a *vállutul*; a veréb, ha a majorság közé oroszkodik s egy pár búzaszemet *elkaphat*; *ílelmés* a csóka (varju), ha félkapja a kicsi csirkét; a macska, ha ellopja a tálból a húst; a prókátor, ha *mögnyeri* a pört; a *bornyu* (borju), ha *kiszophatja* a tejet az asszonya tútta nélkül; a kutya, ha még *tuggya* keresni a *magájét* stb.

Fenn van: Jelenti a magasban levést. Gúnyosan emlegetik: *no ugyan fénhorgya az órát* (orr). Egyebekben a Paal Gyula *széké*-közlésétől a kalotaszegi mondás *mibe sè' külömbözik*, minthogy a *fenn* határozót lágy *n*-nel és zárt *é*-vel ejtik. (L. 26:565.)

Lovat játszani: *Lovasdit jáccani gyertek!* így *kijád* (kiált) a kiszegi *gyermek* (= mindig fiú, a leány: *lejánya*; vaj (vagy) hozzáteszik jelzésül: *lejánygyermék*).

Mesitelen: Épen ebben az alakjában használatos *erre mi felénk* Kalotaszegen — úrisabb kifejezéssel. *Haném ašír* (azért) amúgy *magyaroson* (parasztosan) csak így mondják: *púrdi* (csúrdé, csóré).

Míg: Nálunk *amég*. „*Fussunk, amég tudunk. Együnk, amég van mit. Igyunk, amég üünk. Né fiz (félj), amég engöm lácc*“.

Rováncs: Itt teljesen ismeretlen. *Rovás*, az igen. *Szíltibe* (szélteben) mondjuk: *Rödd az órodra!* *Sok van a róváson.* *Lé is kéne már faragni a róvást* (= tisztába kéne jöjjünk egymással).

Szegett szemmel néz: Ilyen alakjában nem ismeretes Kalotaszegen. A merev-nézésnek két változata van *ndíllunk módiiba*’ (= divatban, forgalomban). Egyik az, mikor a gyermekek *farkas-szemet* néznek *csupa* játékból; másik az, mikor a megnézett így szól: *né neszén*

ágy rojám mér' mégigis! (Igér.) A félvállról való nincsnek a kifejezése: *góbre szénnel nás rám*; vagy csak íppen *úgy nás rám*, mindenha vasvillárral lökné, vaj mégőltem vóna az apját

Naponként, másként: *Naponkint, máskint, halljuk néha-néha, de gyakorta halljuk: napról-napra, másikíppen.*

Ötön, haton: Igy beszélünk mik is. De mondjuk azt is: ötössel, hatossával, ugyanazon mondatszerkesztésben. (Kalotaszeg.) Czucza János.

2) A 26:472. l. tett kérdésekre:

Fülad v. füllad: Hajdú-Szováton így beszélnek: A tűz megfűl; a tűz megfüldült (elalszik). *Meggyül*, meggyüldült a szalma. Az a ház is mán dűlő-félbe van; de mondják még: ez az épület is dűlledező-félbe van. Rechnitz Ignác. — Kalotaszegen mindenig: *füllad*. Czucza János.

Leljék: *Eh-hejt asszit mongyuk*: „Szeresse kedves“ és ha a kinált ételt vonatkozik v. kiszedelméskédként elfogadni, megsürgetjük: „*szeresse nő!*“ S ha jól laktunk, úgy szóllunk: „*mégelígéttünk, mér mik csak akkor lakunk jól, ha mëghalunk*“. (Kalotaszeg.) Czucza János. — *Ieljék* (*islien* v. *islhethetik*) alakot sohasem hallottam a nép szájából. E helyett a nép Hajdú-Szováton a következőképen beszél: „Ha most úgy jóllaktok, majd nem *islik* az ebéd“. „Hogy *islett* a vacsora?“ „Ha én annyit ettem volna, nekem seholgy se *islenék* az ebéd“. „Anynyit ett, mint egy farkas, hát hogy *essék* neki az ebéd“. Tehát az *islik* alakot használja a nép a jelentőmődben, de a többi módonban már szokásosabb az *esik*, *jól esik* kifejezés. „De jól esne most egy kis meleg leves“. A kérdésben levő mondatot pedig csak így mondják: „Ha most annyira jóllaktok, hogyan esik akkor a vacsora?“

Szül: Használatos H.-Szováton. „Nehezen szülte meg a gyereket“. De pl. e német kifejezést „Sie ist schon entbunden“ már így mondják csak: „mán lebetegedett“ s nem: megszült.

Mi minden: H.-Szováton hallani ilyeneket: „Hej, ha tunnád, mi minden beszílt rólad az az ember!“ „E' se tunnám beszíni, mi minden látni ottanik (ott)!“ Rechnitz Ignác.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Férfi ruhák: Ing, gatya, mándi, újas, mandli, nadrág, suba (= bunda), bekecs, untercug, kalap, sipka, bandsur (az alja mint a bekecs), csizma, nyakravaló, bocskor (csak sallóba használják).

Női ruhák: Ingvál, pendel, szoknya (téli, moldonból), rokolya (nyári szoknya), velesz ruha (alsó kék szoknya), kik tarka felső ruha, pongyolka (testtől elálló pongyola, felső ruha), paridon (ünneplő felső ruha posztóból), pruszlik, galaris (= üveggyöngy), fülbevaló, gyűrű, kendő, kötő, mider, vizitke, ködmön, kis bunda, cipő, istrimfli, bakkancs, kamásli, topánka, csizma, pepike (karton ruha), fikető, rece fikető.

(Tisza-Sas, Heves m.) Kovách ALBERT.

Mesterműszök.

Kovács mesterség.

Fűvő, két lábon álló, cső és két rúddal, nagy álló, sárvas-álló, nagyobb s kisebb kalapácsok, gömbölyű és szegletes lukajtók, ráflukajtó, lópatkó-lukajtó, körül-vágó, karika-hajtó, marokvas-homorító, vas gömböjtő, gombozó, kiszebb-nagyobb tűzfogók, pántfogó, harapófogó, hidegvágó, tengelyfogó, sotú, srótvágó, fűrő, arófokat lefejező, szegfejező, ráshúzó, bak, köröm, kis harapófogó, reszelő, vágó, lószáj-tisztító vas, zábla-kalapács, érvágó.

(Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Szólások.

Menny fijam, hidd haza azt a jó magat!

Akasztófára való gazember; megérdemelné, hogy a lábánál fogva csaptassák fel.

Kejj fel, most estél el!

Aki nem hiszi, hágjon fel a hiszemfára!

Nincs az az óra, hogy belém ne kössen; örökké bennem lakik, mind a szú a fába.

Nem is élek vele, hanem égek.

Nem is élet már az én életem, hanem égedelem.

Ne eméssz már többet, mer eleget emésztődém én a nyomorúság miatt.

Eleget fö a fejem a sok gond mijatt, dehát mit csináljak? Fel csak nem akasztam magamat, mer nem akaram, hogy még a más-világban is kárhozatra jussak; elég kárhozat az én életem itt is!

Nem szorultam én éggyiketekre se; megsülel, megrötyögak a magam zsirjábo.

Nem fáj a kutyánok.

Ha nem teccik, alá is út, fel is; mehecc, amíg a két szemeddel lácc.

Kóstold csak meg, ojan édes, mind a lépes-méz.

Ugy megijett, hogy egyszerre ojan lett, mind a szürt vijassz.

Kerüld meg a kemencét, ha nem hiszed, térij vissza. (Fonák beszédre mondják.)

Tudad, ki vette el Fejér Mányit? Az a szapara beszédjű somosdi ember, akiivel a bodoni hegyen találkoztunk.

Gyere haza, te kajlafutty, mer ma bocskorszíjut hasítak a hárdból!

Mindent a begyébe szed; nem lehet előtte beszálni.

Akinél a kötőfék, annál van a csitkó is.

Eriggy, fogd meg te is a végit, ne féjj, nem esik ki az aranygyűrű az ujjadról.

Na, nem igen erőltette meg magát aval a félvékányi törökbuszával, hogy a malomba vitte; biza, nem szakadt meg alatta.

Neked se török el a derekád, ha lehajóssz érte.

Egyenesen ájj előttem, minden nyársot ettél vóna!

Ojan gyenge, beteges szegény, mind a harmat; csak hálni jár beléje a lélek.

Né, csak né, bácsi! hátul van a sorka!

Vigyázz, fíjam, magadra, mer a
füled közi szoritam a fejedet!

Beh fenn esik neki, ha az em-
ber megmongya az igazat!

Most nagyan felhágott az uborka-
fáro, de még eljő az údő, hogy
neki is letörök a szarva.

Hányódik, vetődik, mind a pénz.

(Maros-Torda m.)

Ugy elfutatt, hogy a lábo se
írte a födet.

Ahol tó nincs, béka sincs.

Még a szalmaszámbó is belé-
koppaszkadik, mind a vízbeháló
ember.

Az ördögnek is mécsset kell tartani.

Ojan még a patikába sincs!

ZILAHY JÓZSEF.

Rímes mondások.

Szita, szita, paszita, kilenc apru pogácsa, iédes anyám süttötte,
mégse éttem belülie.

Hej karácson, karácson, van-e kalács a rácson, ha nincs kalács
a rácson, mitse ér a karácsony.

Jaj, jaj, nagy a baj, kilenc tehín, még sincs vaj.

Gazdája maraggyon, ruhája szakaggyon. (Igy köszöntik fől azt,
aki új ruhát vesz magára.)

Ha nem jó a perece, döllön fő a szekere (kiabálja a gyermek-
sereg a lakodalmas nép után, hogy perecet dobálnak nekik).

(Alsó-Lendva.) SZENTE ARNOLD.

Tájszók.

Pótások a MTsz. II. 2. füzetéhez.*

püstély: pisztoly, tréfasan (H.-Nánás.)

pite: összetört krumpliból zsír-
ral készült étel (H.-Nánás.).

pitty: Várj egy pittyet! =
várj egy kis ideig (Kiskúns.).

pityeg: Visszapityegni: visz-
szafeleselní (uo.) L. pötyög.

pityeri legényke: síró fiúcska,

aki hamarsírva fakad (Tiszafüred).

pőssős idő: esős idő (Kiskúns.).

pötyög: visszafelel, szaggatottan

beszél (H.-Nánás.).

prics. Szólás: prics vagyok: (tré-
fásan) végem van, vesztettem (uo.)

pucér. Szólás: [kártya között] pu-
cir lettem: mindenemet elvesz-
tettem (Sárvár).

prücsök. Szólás: Te kis prü-
csök: kis pöttön (H.-Nánás.).

pumedi. Szólás: Nem vagyok
én a te pumedlid: t. i. kivel azt
teheted, amit akarsz (Tiszafüred).

pléh: az alsószoknya keményít-
tett szegély része (Kiskúns.).

pócis: taknyos (Tiszafüred).

* Figyelmeztetjük a t. gyűjtőket a M. Tájszótár szerkesztőjének azon kérésére (l. az egyes filzeteik borítékát), hogy a pótlásokat és a helyreigazításokat egyenesen hozzá sziveskedjenek küldeni, még pedig minden egyes adatot külön lapocskára (egy közönséges nagyságú ív tizenhatod részére) írva.

A SZERKESZTŐSÉG.

p i c ő k: ökör (Szatmár): [tulajdon-név? A szerk.].
p o g á n y b o r: jó bor, nem keresztelt (H.-Nánás); **z s i d ó - b o r**: ua. (Jászberény).
p ő f e t e g: daganat (Kiskúnas.).
p u p a: kis baba (játékszer), kis gyermek (Kiskúnas.).
p ú n i (púzni): evaporare (Tiszafüred).
p u p á k: kamasz, kótyagos eszű (Tiszafüred).
k i p u s k á z n i: kisütni, rájönni vmire (H.-Nánás).
p i s k á l, **p i s i k á l**: vizelni (H.-Nánás).
p u t i k: kis házikó, dűledező kunyhó (Kiskúna).

r a k. **Szólás**: Berakni: jöllakni (H.-Nánás).
r á m p a: sikló, hegyipálya (Pest).
r a n g o s. **Szólás**: Ezt ugyan rangosan elverték: alaposan, erősen (H.-Nánás).
r e d, **r e d n i**: kályhacső s takaréktűzhely sütője (H.-Nánás).
L. rédli, **rérni**, **rer**.
b e r e k e d a kocsi a sárba: megakad a sárban (Tiszafüred).
r i s z á l. **Szólás**: Részálja a torkát: ráspolja a torkát (Jászság).
r i s z á l: csikorgat (pl. palaveszszővel) Karcag.
r i z s: rizsá-nak mondják katonáék (Pest).
r a n c s: kerítés (Fehér m.). **L. veréce**, **recekapú**, **saraglya**.

KIMNACH ÖDÖN.

Beregszásziak.

a b o r a: szénatartó. Négy földbe ásott oszlopon háztető alaku tető van, melyet föl lehet emelni s leereszteni, amint a szénacsomó fogy.
alkó: „Nem alkó azt hinni“ = nem elhinni való.
b á b a s z i l v a: a szilvafa elnyomorodott termése (Somogyban ‚tökössziva’).
b e g é r á z i k a víz, mikor fagyni kezd, ‚bebőrödzik‘.
b e g y: „a föld begye“: kidomborodó része.
b ö d ö n: a kutba helyezett kivájt fatörzs, mely megakadályozza, hogy az oldala bedőljön.
b u k ó: petrence. Pl. „egy bukó széna“.
c i r u: cirok.
c s e p r e n t e, **c s i r i t t y a** v. **c s i l i t t y a**: a földből kinőtt apró fahajtás, cserje.
c s e r p á k: 4—5 literes, fából készült mérő edény, melynek

egy dongája hosszabb és fogantyút képez.
c s ú s z ó: kigyó.
c s ú s z ó f u l á n k: folyóffű, szulák.
e l t i r h u l n i: elfutni, elszelgni.
f e c s k e f o n a l: a lóherét kioldó „aranka“.
f ü l e n c s e: békalcse.
g a g ó: gólya.
g a r a s z o l n i: az utakat a gaztól megtisztítani (Somogyban ‚sarabolni’).
g e r d ó: gerinc (állatoknál).
h a n c s o k: alacsony földrakás, határdomb.
h i d e g f o g á s: hideglelés; „elfogja a hideg“.
k a c s a b i r i: hóvirág.
k o n g ó: kisebb kolomp.
k ó t i s: fakalapács, sulyok.
k u k i c s k a: őszikikirics (Somogyban ‚zsibavirág’).
l a p i n t a: tavirózsa (*Nymphaea alba*).
l a z n a: gaz, **l a z n á s**: gazos.

legényvirág: nebáncsvirág.
lingár: naplopó.
lomotöl: lomol, rendetlenséget csinál. Használják „zajong” értelemben is.
mujolni: majszolni, rágicsálni.

bábán, prés bábán: a borsajtónak az alsó sarka.
bozog: mozog.
borzánvan: lazán, az új ásott föld, az új rakott boglya.
etetőt hord a madár a fiainak.
farcinya madár: ruticilla.
gurgató játék: mikor karikát gurgatnak a legények.
kőserven: keservesen.
magpént: tökepénz.
miskároló: emse-herélföld.
nem addig: nemsokára, rövidesen, hamarosan.

sörény: a nádas és zsúppas háztető gerince.
vajtakó: a molnárok által vám-szedésre használt mérő eszköz, a köböknek $\frac{1}{16}$ része (köpéee).
vider: veder.

TRENCSÉNY LAJOS.

semmi hogyan se: semmiképpen sem.
soha: „illet még soha láttak”: sohase.
szakos üdő, út: sáros, nedves
tapródi: tipródi a ló.
tötövara: egy öregasszony códor neve.
történyik: megesik, megtörtenhetik, meglehet.
tul a felül: túl.
utas: útkaparó.
záporon esik az eső.

(Vas m. Hegyhát. Körment vid.) TURCSÁNYI ANDOR.

alányalni: jól odafelelni vki-nek.
écseszte, éfuseráta: elrontotta.
flangiroz: kószál.
főkácmárogni: föltápász-kodni.
gibernyuz: sovány.
honciroz: pajkoskodik.

koslat: jár, kel.
krahicsol: köhög.
lédítani: hazudni.
makutyi: alamuszi ember.
marhulni: bolondulni, durvának lenni.
pacs mag: gyáva.
selma: tréfás.
sifli: hitvány, mit se érő.

(Esztergom.) PAITLY NÁNDOR.

Növénynevek.

aranpár alma: angol arany par-mén.
csarapfű, vadzán [?]: erica (?).
hódikó: sásféle. A marha felfuvódik tőle.
kecskeharapta fű: hasonló a vér-fűhöz.
kokastara-fa: iharfa.
ludlab-fa: jávor-iharfa.

pölye: parafadugasz; taplógomba.
siérübdött fű: lathyrus silvestr.; a sérült ember bajárul használ.
scunyadó: hóvirág, galanthus nivalis.
vázes: bab, paszuly.
szivorka: sekélyes patakban uszkaló soklábú apró állatok.

(Vas m. Körment vidéke.) TURCSÁNYI ANDOR.

<i>Megjelenik</i>	MAGYAR	<i>Szerkesztőség</i>
<i>minden hónap</i>		<i>es</i>
15-én		<i>kiadó hivatal</i>
<i>három ívnyi</i>	<small>SZERKESZTI</small>	<i>Budapest</i>
<i>tartalommal.</i>	SIMONYI ZSIGMUND.	<i>New-York palota.</i>
XXVII. kötet.	1898. MÁRCIUS 15.	III. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

III. A jelentésváltozásról.

A megelőző fejezetben azokat a változásokat tárgyaltuk, amelyen a szó, mint bizonyos számú hangok sorozata, tehát mint fizikai termék átmegy. A nyelvváltozások második csoportja a szavak jelentésére vonatkozik, azokra a képzetekre, amelyek a hangalakkal társulnak, amelyeknek ezek a hangalakok jelképei.

Valamely szó jelentése alatt sohasem szabad logikai fogalomra gondolni; igen sok dolgról beszélünk, amiről szoros értelemben vett logikai fogalmunk nincsen. A szó jelentése alatt minden csak azt a képet értjük, tekintet nélkül logikai tartalmára és értékére, amely a kimondott vagy csak elgondolt hangalakhoz kapcsolódik. Hogy ez a képet aztán tartalmára nézve képzetelem-e, esetleg a tárgy lényegét egyáltalában nem érintő szemléleti tulajdonság vagy képzetszövedék, vagy akár fogalom a fejlődés legmagasabb fokán: az részint a beszélő értelmi fejlettsegégtől, részint magának a tárgynak természetétől függ, amelyet a hangalakkal megjelölök.

Már az a kifejezés, hogy a hangsor a képet jelképe, magában foglalja azt, hogy a kapcsolat köztük nem mélyreható, hanem csak külső, felszínes s csak az asszociativ tényezők segítségével alakul meg. Ha például a nyelvet tanuló gyermek gyakran hallja, hogy valamely tárgyat bizonyos hangsorral jelölnek, a tárgyról benne keletkezett érzéki képet társul ama hangsorral. Ennek eredménye azután az, hogy az illető tárgy szemlélete vagy képetének a tudaiba való jutása önkéntelenül kelti fel a hangsor képetét; hogy azután valóban artikuláljuk-e azt, az mellékes. És viszont a hangsor épügy felkelti a tárgy képetét. Ez a viszony eszerint a szó és jelentése között tisztán lélektani természetű, társuláson alapul s épen nem szükségszerű. Ezt a tényt erősen hangsúlyoznunk kell, mert ez adja meg magyarázatát

annak, hogy a szó alakja és jelentése egymástól teljesen függetlenül fejlődik. Ezt kell szem előtt tartanunk, ha a jelentéselkülönödés magyarázatában tévedésbe nem akarunk esni.

Ezek alapján mármost könnyű lesz megérteni azt a folyamatot, amely akkor lefoly, amikor valaki meg akarja magát értetni egy másikkal; könnyű lesz meghatározni ennek a megértésnek feltételeit. Hogy két egyén megértse egymást, ez minden a lelki organizmusok, vagyis jobban mondva az asszociáció-viszonyok egyezését feltételezi, ami nem jelent mást, mint hogy az a hangsor, amelyet a beszélő a megértetni kívánt képzet jelképéül választott, vagy jobban mondva amely a beszélőnek az asszociatív tényezők segítségével önként jött ajkaira, a hallgatóban ugyanavval a képzettel asszociálódjék. Ez pedig az asszociáció-viszonyok egyezését feltételezi. Minél nagyobb az egyezés két egyén lelki organizmusa között, a megértés annál biztosabb, s annál inkább ki van zárva a félreértés.

Ez a képzet, amely a hangalakkal társul, teszi tárgyat a jelentésváltozásnak. Változás alatt természetesen itt is fokonként való fejlőést értünk. A jelentésváltozásnak a dolog természetéből kifolyólag két fő faja lehet: a jelentés tartalmának gazdagodása vagy szegényedése, aminek a jelentés szükülése vagy tágulása felel meg. A jelentés teljes megváltozása csak úgy jöhет létre, ha ez a két folyamat fölváltva több izben követi egymást. Legjobban nem egy központú körökkel érzékhethetnők meg ezt a folyamatot, amelyet Gabelentz találón hasonlított a hernyó araszolásához.

Az analógia a hangváltozásokkal nem egészben teljes, mert még ott az új hang keletkezése egyidejű folyamat a régi elveszésével, itt új jelentés fejlődése nem zárja ki a régi fenmaradását.

A főkérdés, mi szolgáltat alkalmat vagyis jobban mondva mi teszi szükségképivé a jelentésváltozást?

Erre a kérdésre az új-grammatikus iskola úgy igyekezik választ adni, hogy vizsgálja az egyéni és általános nyelvhasználat viszonyát jelentés szempontjából. E célból két új elnevezést kell alkalmaznunk: az *alkalmi* és a *szokásos jelentés* elnevezést. *Szokásos jelentés* alatt azt a fogalmi tartalmat értjük, amelyet valamely szóval egy nyelvközösség minden tagja összekapcsol. *Alkalmi jelentés* alatt azt a fogalmi tartalmat, amelyet a beszélő épen abban a pillanatban, amidőn a szót kimondja, a szóhoz kapcsol s amit a hallgatóval is vele összekapcsoltatni akar.

Ez a két jelentés egymást a legkevesebb esetben fedи. Leg-

gyakoribb lesz az az eset, amiben a két jelentés köre nem minden részében lesz közös.

1. A szokásos jelentés rendesen elvont lesz, az alkalmi jelentés konkrét, értve konkrét alatt olyan fogalmat, aminek előttünk érzékelhető megfelelője van, elvont alatt, aminek az anyagi világban nincsen megfelelője vagy legalább nem gondolunk néki megfelelőt.

3. A szokásos jelentés olyan fogalom, melynek köre van, mig az alkalmi jelentésnek köre nincsen, legtöbbször egyedi fogalom.

3. Valamely szónak lehet több szokásos jelentése, alkalmi mindenig csak egy.

Ide tartozik mindenekelőtt az az eset, midőn eredetileg egymástól független szavak konvergens hangfejlődés folytán összeesnek, pl. *ár*: Fluth, *ár*: Pfriemen, *ár*: Preis; *lép*: Milz, *lép*: er schreitet; az északi vogulban: *khotél*: honnan, *khotél*: nap, *xuri*: alak, *xuri*: félénk. Igaz ugyan, hogy azt lehetne mondani, hogy itt nem egy szóval van dolgunk; de utóvégre is két egyező hangsor ugyanaz a szó, s ha minden, a megértést segítő mellékkörülmény nélkül ejtem ki pl. az *ár* szót, semmi sem igazít el, melyik jelentést kapcsoljam vele össze.

Többféle jelentésről beszélhetünk a szó szoros értelmében ott, ahol a hangalaki egyezés mellett etimológiai azonosság is fenforog. Ezt látjuk az átvitt értelemben használt kifejezéseknel a képes beszédben: *fakó*: szín, *fakó*: bizonyos színű ló; *róka*: állat, *róka*: raval ember; *gerinc* emberrel, *gerinc* hegynél, *gerinc* hajónál.

Az első példában a *fakó* szónak jelentése kétségkívül kettős, épügy érthetem alatta a szint, mint a lovát, alkalmi jelentése azonban mindenig csak egy lesz.

Magában véve, hogy valamely több értelmű szóval mindenik jelentést kapcsolom össze, az minden az egyéni asszociáció-viszonyuktól függ, vagyis a hallgató lelkében a hangkép hatása alatt minden az az érzet fog feltolódni, amely hosszas ismétlés, vagy más valami oknál fogva legerősebben társul az illető hangsorral. minden mellékkörülmény nélkül kocsis mindenestre először lóra, festő színre gondolna.

De rendesen van olyan mellékkörülmény, amely, mondhatnánk kényszerítő erővel hat a hallgatóra, hogy a kiejtett hangsorral azt a képzetet kapcsolja össze, amelyet a beszélő vele összekapcsolattni akar.

1. Ilyen először az általános szemléleti kép, amely valamely hangsor kiejtéskor a hallgató szemei elé tárul, mely olyan képzeteket szolgáltat, amelyek a lélek asszociatív működését szükségszerűleg egy bizonyos irányba terelik.

Más képzet fog a hallgatóban feltámadni, ha a tengerparton beszélek arról, vagy ha egy boltban; ha kávéházban beszélek lapról, vagy ha geometria-tanulás közben. Ha levélírás közben levelet említek, senki sem fog falevélre gondolni stb.

2. A szokásos, tehát elvont (általános) jelentést konkréttá (határozottá) teszi a beszédbeli előzmény (ami az imént volt mondva). A tudatba újonnan bevitt képzetek frissességükkel fogva uralkodnak a többi felett s az asszociációt magukra irányozzák.

3. Tekintetbe kell még vennünk azt a különös erőt, amellyel egy képzet a hallgatóra hathat a szemléleti kép és a megelőző hatása nélkül is. Ilyen különös erőt nemely képzet ugyanazon tartózkodású, életkorú, gondolkodásmódú egyéneknél nyerhet. Görögül az ilyen jellemű képzetet *κατ' ἔχογην*-nek szokták nevezni. Igy lett az *urbs* (*város*) szó rómaira egy jelentésű Rómával; még ma is, ha egy paraszt ember azt mondja, bemegyek a *városba*, azt a várost érti, amely kerületének, járásának főhelye, vagy mely falujához legközelébb esik, amely reá nézve katexochén város.

4. Egy szó konkrét jelentését átvisszük a másikra, különösen németben, Franciaországban, pl. *et les vents altérés m'ont mis la lèvre en feu.* (Musset.)

Ilt a *me* szó konkrét jelentését átterjeszti a *lèvre* szóra is.

Mindezeknek az eddig felsorolt eseteknek az a közös vonásuk volt, hogy mellékkörülmények a szó szokásos jelentését tartalmilag gazdagították, vagyis hogy a szokásos jelentés köre tágabb volt az alkalmiánál. Ugyanezek az esetek szolgálnak kiinduló pontul a jelentés-specializálódásra is.

Van azonban másnemű eltérés is a szokásos és alkalmi jelentés között, amikor t. i. az alkalmi nem foglalja magában a szokásosnak minden elemét. Ez rendesen olyankor történik meg, mikor a szokásos jelentés képzetszövedék. Ilyenkor megtörténetik, hogy alkalmi használatkor a képzetszövedéknak csak egy elemét értem. Ha azt mondjuk, hogy ez az ember szamár, ez bizonyára nem matematikai egyenlet, hanem csak annyit mond, hogy a szamár képzetének bizonyos eleme, pl. az ostobaság jellemző vonása az illető embernek.

Harmadszor érthetem valamely szó alkalmi jelentésén a vele okilag vagy helyileg összefüggőt.

Mindezen esetek alapul szolgálhatnak a valódi jelentésváltozásoknak.

Ha valamely szónak alkalmi jelentése többször fordul elő, úgy a következő alkalomkor könnyebb az alkalmi jelentés tudatba jutása, s ez a folyamat addig ismétlődhetik, amíg az alkalmi jelentés és a hangsor között erősebb lesz az asszociatív kapocs, mint a szokásos jelentés és a hangsor között, ami más szóval anynyit jelent, mint hogy a szó jelentése megváltozott. Természeten ez a folyamat egy egyében nem igen lehet végbe, mert a többiekkel való közlekedés kiegyenlitené az eltéréseket; de ha a szokásos jelentésnek valamely akár tágabb, akár szűkebb alkalmi jelentés felé való hajlása több egyében önkényt egyidejleg indul meg, annak eredménye az lehet, hogy az eredetileg egyéni és alkalmi szokásossá lesz s az egész nyelvközösségre kiterjed. Hogy nem minden lehet pontosan megállapítani, melyik jelentés alkalmi, egyéni s melyik általánosan használatos, magától értetődik; a közbeeső fokok egész sora lehetséges. Akkor mondhatjuk csak tulajdonképen, hogy jelentésváltozás ment végbe, ha már az új, előbb alkalmi jelentés tudatba jutásánál nem szerepel az emlékezetkép, amelyet a jelentés megelőző használatai hagyta hátra, hanem ha a társulás öntudatlanul folyik le.

Egy fontos tényezőt azonban a jelentésváltozásoknál sem szabad figyelmen kívül hagyni: a szó jelentésének az új nemzedékre való átvitelét. A gyermek természetesen minden alkalmi jelentéseiben tanulja meg a szót, de minden általánosít is, megszinálja az átlagot, a szokásos jelentést. Hogy ez sohasem lesz a megelőző nemzedékével tökéletesen egyező, az már az előbb mondottakból következik. Mert feltéve, hogy az új szokásos jelentés a régeinek minden elemét magában foglalja, ami pedig nem minden úgy van, még akkor is ezen elemek erőviszonya, ami az egyes alkalmi jelentések tudatba jutásának számától függ, minden eltérő lesz. Az asszociáció-viszonyok ilyen megváltozása több nemzedéken keresztül a jelentés teljes megváltozását vonja maga után.

Mivel a jelentésváltozás alapjában véve minden alkalmi jelentés szokásossá válása, azért itt is ugyanazok az esetek lesznek, amiket már ott felsoroltunk.

1. A jelentés-specializálódás, a fogalom tartalmának bővülése.

Érdekes példa erre az újfn. *ehe* házasság szó, melynek gót (*aivs*) és ófn. megfelelője (*éwa*) hosszú időt, örökévalóságot jelent, innen sokáig tartó szövetséget, míg a mai szót csak egy bizonyos fajta szövetségre alkalmazzák. Ilyen a bibliai *der jüngere* kifejezés, a görög *μαθητής* fordítása, mely csak Krisztus tanítványaira értetik. A francia *viande* (latin *vivenda*) még a XVIII. században is általában élelmet jelentett, ma csupán húst. *Severer* (*separare*) alatt azelőtt mindenféle elválasztást értettek, ma csupán a gyermek és anya elválasztását. Az általában elválasztást kifejező ugor **pada* a finnben speciális értelmet vett fel (*pato* halfogó sövény; a magyarban *fal*). A magyar *odu*, *odor* általában üreget jelent, míg a vogul *voniér* alatt csak az anyaméhet értik. Folytonos jelentésszűkület tüntet fel a *szerzet* szó, melynek eredeti jelentése *institutum*; a második fokon már *institutió*-t jelent, majd fokozatosan *religiót* s végre *ordo religiosust* jelent.

2. A jelentésváltozásnak második főiranya, amidőn a szó jelentése eredi tartalmának egy részére szoríttatik. Ez az eset forog fenn a képies kifejezések legnagyobb részénél. Ide tartozik az emberi testről vett szemléleti képek átvitele a természet tárgyaira. Beszélünk a hegy lábáról, derekáról, gerincéről, a korsó talpáról, füléről, hasáról és így tovább. Az egyik érzékre vonatkozó kifejezéseket átvisszük a másikra, az anyagi világra vonatkozó kifejezéseket a szellemre. A németben *hell*, *süss*, *schön* eleinte csak a hallásra vonatkozott. A votjákban *poś* forró jelent, a vogulban fényeset. Az ilyen kifejezéseket *atlátni*, *felfogni*, amelyek eleinte csak az anyagi világra vonatkoztak, képies átvitellet alkalmaztuk a szellemi világra: atlátni vminek az igazságát, felfogni valaminek az értelmét. Egy-egy kiemelkedő tulajdonságot tartva szem előtt, beszélünk *Catóról*, *Ciceróról*, köznévvé téve a tulajdonnevét.

3. A jelentésváltozások harmadik csoportját végre azok az átvitelek képezik, hol az átvitel alapja helyi együttlét vagy oki kapcsolat. Helyi együttlét alapján: a német *Kragen* még Luther-nál nyakat jelent (ma gallér), vogul *pasän* asztal és lakoma, *tur* hang és torok. Gyakran az anyag nevét használjuk a belőle készült tárgy helyett; pl. *gyékény* tkp. bizonyos nád vagy sásfajta növényt jelentett (némely vidéken még ma is azt jelenti) s ma rendesen a belőle font takaróra gondolunk, ha valaki *gyékényt* említi. A vogul *jiv* jelent fát és koporsót. Oki kapcsolat alapján való átvitel: vogul *pāñx* galóca, meg a galóca-nedv ivásának eredménye: részegség. Egészen hasonló az orosz *chmel'*, mely komlót s mámort jelent.

A legérdekesebb jelentéstani türemények egyike a jelen-té-sel-külön-ödés (Bedeutungsdifferenzierung). A nyelvi élet folyamata hozza magával, hogy az analógia hatása alatt vagy konvergens jelentésfejlődés folytán több rokonértelmű kifejezésmód támad; vagy az is megtörténhetik, hogy egy szónak különböző irányú hangfejlődésnél fogva több alakja támad, amelyek minden-egykéhez esetleg több jelentésárnyalat fűződik. Ide lehet még számítani azt az esetet is, mikor egy nyelv olyan fogalomra vesz kölcsönszót, amelyre saját szava is van. Az ilyen fölösleges teher a nyelvben nem maradhat meg sokáig. A nyelv megszabadul tőlük vagy negativ, vagy pozitív úton. Negativ úton úgy, hogy az egyik kifejezés egyszerűen elvész, pozitív úton meg úgy, hogy az egyik alakot más jelentésárnyalatra foglalja le. Hogyan megy ez végbe? Ha valamikor két hangalak mindegyikének több jelentése vagy jelentésárnyalata van, ez azt jelenti, hogy mind a két jelentés minden a két hangalakkal egyenlő erős asszociativ viszonyban van. Hogy ez a nagyon is véletlentől függő egyensúlyállapot soká nem tarthat, az a nyelvi élet természetéből, abból, hogy a nyelv folytonosan változik, önként következik.

Láttuk, hogy a szó jelentését minden alkalmi, különös jelentéseiben tanulja meg a nyelvközösségebelépő új egyén. Köny-nyen megtörténhetik mármost, hogy az egyik jelentés többször társul az egyik hangalakkal, mint a másik s így a kapocs köztük erősebb lesz. Már maga az a körülmény, hogy ez az új állapot, egy hangalakhoz egy képzetnek asszocialása, kevesebb munkával jár mint a megelőző, tovább viszi a fejlődést a megjelölt irányban. Hogy melyik jelentés melyik hangalakhoz kapcsolódik, az nagyobb részt a véletlentől függ s a nyelvjárási eltérések egyik forrásává lehet jelentéstani tekintetben.

Jelentéselkülönödés mutatkozik némely melléknevekben, amelyek főnévileg használva is járatosak a közbeszédben.

Melléknévi alak : önkéntések, főnévi: önkéntesek, mn. *tudósak*, fn. *tudósok*, mn. *adósak*, fn. *adósok*.

Nyelvjárási eltérést okozott a különböző jelentéselkülönödés a dunántúli s néhány erdélyi nyelvjárás között. Erdélyben *törpe* klein, niedrig, *alacsony* erkölcsi értelemben; a dunántúli nyelv-járáskban jórészt megfordítva.

Más példái a jelentéselkülönödésnek: *nő*: *né*; *fő*: *fej*; *szedres*: *szederjes*; *szól*: *szaval*; *helyes*: *heles* (Dunántúl); *véres*: *vörös*; *merő*: *merev*.
(Folyt. köv.) GOMBOCZ ZOLTÁN.

ÚJ KÍSÉRLET A HATÁROZÓK OSZTÁLYOZÁSÁRA.

(Vége.)

II.

Nem szándékozom részletesebben foglalkozni Gulyás értekezésének kritikai részével. Hogy jelenlegi nyelvtanaink határozórendszeré több tekintetben hiányos, azt mindenjában érezzük; magam is rámutattam néhány hibájukra már említett értekezésemben. Lehetetlen azonban szó nélkül hagynom Gulyásnak néhány feltűnő tévedését.

Gulyás is — mint minden nyelvtanunk — azt hirdeti, hogy a határozó (ide értve a tárgyat is) az állitmány közelebbi meghatározására való. Ez határozott tévedés. Valamint a jelző nem az *alany*, hanem minden főnél közelebbi meghatározására szolgál: úgy a határozó sem az állitmány, hanem minden cselekvésnél (ige, igenevek, cselekvést jelentő főnév) meghatározására való. Világosan mutatják ezt a következő kifejezések: a *völgyben harcolni, egész napon át harcolni, ritázul harcolván, harc a szabadságért* stb.

Épügy tévedés az is — ebben sem áll Gulyás egyedül — hogy azt hiszi, a legegyszerűbb határozó-felosztás a legjobb. Hiszen ha az a határozó olyan egyszerű, könnyen áttekinthető valami volna, akkor bizonyára igen egyszerű lehetne az osztályozása is. De mikor köztudomás szerint igen-igen nehezen megférkezhető, mert valóságos élettől nyüzsgő jelenséggel állunk szemben, akkor nem lehet oly igen egyszerű az osztályozás sem. Az egyszerűség és áttekinthetőség nem mehet az igazság rovására. Az egyszerűségre való törekvésből Gulyás elítéri az állitmányra és alanyra (Kalmár, Simonyi) vonatkozó határozók megkülönböztetését. Helyesen szólva nem is az alanyra és állitmányra vonatkoznak azok, hanem a cselekvésnévre és a főnévre. Ezt azonban lehetetlen szem-behunyással elvitatni. Az ily határozók, mint: a „gyermek a kertben van, himlőben van, sárosan lép a szobába, sokan vannak” — bizony nem a cselekvés módját határozzák meg, hanem a cselekvő személy helyzetét, állapotát. Alakilag, a többi határozók mintájára, az állitmányhoz tartoznak ezek is, de értelmileg nem. Tudtommal egy igen logikus fő, Kármán Mór, tette meg nálunk először e megkülönböztetést.

Nem szerencsés Gulyásnak a polemiája a kiegészítők

nyelvtanok ellen sem, különösen nem Maklári Pap Miklós, sárospataki gramatikus ellen, aki egészen új alapról védi a kiegészítőt.

Régen a kiegészítőt tisztán formális értelemben vették: ami az állítmánynak nem teljes értelmét szükségkép kiegészíti, bármely kategóriába tartozott is az fogalmilag. E felfogással: „*tart* valamennyig, *eljut* valahova” stb. is kiegészítős mondatok volnának, mert *tart*, *eljut* stb. igék értelmét egészítik ki; pedig ezek nyilván idő- és helyhatározós mondatok. A régi „kiegészítős” elmeletnek ép az a baja, hogy összekeveri a fogalmi és az alaki kategóriákat. Maklári szakít e felfogással. A *kiegészítő* nevet meg-tartja ugyan, de azt már — legalább a Gulyás idézetében — nem formális értelemben veszi, hanem igyekszik számára egészen külön fogalmi kategóriát teremteni. Igy például azt mondja a többek között: „*Kinál* igének tárgya a *császárkörtéből*, *szalon-nából*; *bizom-nak* tárgya a *Istenben*; *figyel-nek* tárgya a *tanítóna* vagy *elbadásra*; *metsz-nek* eszköze, tehát tárgya (?!) a késsel s nem határozója; vagyis a fenti vonatkozásokban épen olyan tárgyi kapcsolat van, mint a *szánt* ige és a *földet* tárgya között, azért neveztem én az ilyen ragos és névutós neveket „egyenes gondolkozással” tárgyi kiegészítőknek; majd — az irodalmi Kör óhajtására! — egyszerűen kiegészítőknek. A tárgyi jelzővel megjelöltetem a helyragos nevek tárgyi minoltát, a tárgyrágos névvel való rokonságát, a kiegészítővel a tárgyrágos névtől, mint egyetlen, szoros értelemben vett tárgytól való megkülönböztetéstőket. A tárgyi kiegészítő tehát ennyit mond: az állítmány értelmét mint tárgy egészíti ki, teszi teljesebbé. Az ellen nem lehet szólanom, hogy ha tárgy, legyen minden tárgy; mert ez így logikus. De az én gondolkozásom azt érzi, hogy az a tárgyas ragozás, az a tárgyrag megköveteli, hogy szorosan csak egy tárgy legyen; azok a helyragos tárgyak legyenek tőle megkülöböztetve”. (Idézve Gulyástól „A határozók rendszere” 25. lapján.)

Ez egészen logikus beszéd, melyet Gulyás korántsem cáfol meg, midőn azt veti ellene, hogy Maklári „elhiteti magával s el akarja hitetni másokkal is, hogy a -vel, -ra és a többi ragos mondatrész meg az állítmány közt ugyanaz a mondatbeli viszony van, mint a -t ragos mondatrész és az állítmány közt. Ezt értse meg, aki tudja. Hogy „kenyérrel, kenyérből kinálni valakit”, vagy „kenyeret kinálni valakinek”, a közönséges beszédben értelmileg körülbelül egyértékű kifejezések, az érthető; de hogy nyelv-

tanilag is egyértékűek volnának, azt el nem hiheti sem Maklári, sem más. De ha még ezt elhinné is valaki, nem sokat érpe az egész elmélet, mert a hit nem tudomány s csak subjective oszthatja el a homályt. A Maklári hypothesisét elfogadó is félvetheti a kérdést, miben leli a magyarázatát az, hogy ha ebben a mondatban: „bizom *Istenben*” — a -ben ragos mondatrész tárgyi viszonyban van az állítmánnyal, miért nincs ilyen viszonyban ebben a másikban is: sétaik a *kertben*“.

Bizony ez a Maklári logikus okoskodásának igen gyönge cífolata, melynek az a legfőbb argumentuma, hogy: ezt nem lehet megérteni, ezt nem lehet elhinni. Általan valamint itt cífolásában, úgy a saját határozó-elméletében is Gulyás nem tud megszabdalni a nyelvtani formák (ragok és névutók) nyügétől. Pedig hova jutnánk — nem a nyelvalakok csoportosításában és elemzésében, hanem azok jelentésének és használatának a magyarázatában, ha nem tudnánk megbarátkozni a szók és nyelvtani alakok eredeti jelentésének teljes elhalványulásával, háttérbe szorulásával. Legyünk vele tisztában, hogy aki a határozók osztályozásába kezd, az voltakép igen komplikált gramatikai és logikai együttes feladatara vállalkozik; a logikai feladatot természetesen nem az elméleti logikára vonatkoztatva, hanem a nyelv gyakorlati logikájára. A határozók osztályozásában nem lehet puszta nyelvtani alakokból indulni ki, mert akkor „bizom az *Istenben*” és „sétaik a *kertben*” csakugyan egyazon kategóriába kerülnének (amint hogy Gulyás nem is tudja megmagyarázni köztük az éles különbséget), s ezzel aztán ott volnának a régi alaktani alapon álló gramatikai rendszernél. Nem lehet tisztán magának a határozóul szolgáló főnévnek a jelentéséből sem kiindulni; nem is indul ki tisztán ebből senki, amint ezt Dóczi és Gulyás tévesen állítják. Hiszen akkor „bizik a puskájában” meg „golyó van a puskájában”, — „a diófára gondol” meg „a diófára mászik”. — ugyanabba a határozó-kategóriába tartoznának, mert a határozóul szolgáló főnév minden mondatban ugyanaz. Földög a cselekvés vagy másfélle állapot viszonya a főnév jelentette fogalomhoz. E viszony megállapításában nem szabad megtévesztetni magunkat a szók és ragok meg névutók jelentésének elhalványulásától, a képes beszédtől. A képes beszéd, a jelentés meg változása lélektani működések folyománya, tehát *lélektani mozzanat*; míg ellenben a határozó viszonya a cselekvéshez a nyelv logikájának a kér-

dése. Itt nem arról van szó, mily úton jött létre valamely logikai viszony, hanem hogy miben áll ez a logikai viszony. Érdekes lélektani folyamat hozhatta létre például „a gyermek gondol *valamire*, gondolkozik *valamiről* v. *valamin*” kifejezésekben a különböző viszonyok használatát; egyszer úgy fogta fel a lélek, hogy a gondolat az alanytól megy a tárgyra, mászzor meg hogy a tárgyról indul ki az alanyhoz, aztán meg hogy az alany huzamosabban rajta van a tárgyon az ő gondolkozásával. Ez azonban tisztán lélektani mozzanat. A logikai viszony mindegyik kifejezésben ugyanaz: a gyermek a cselekvésnek a l a n y a, az a d o l o g pedig, amin gondolkodik, a cselekvés t á r g y a.

Ezen logikai viszonyok megállapítása a határozók osztályozásának a tulajdonképpeni célja. A lélektani folyamatok megérteése már a grammatikai magyarázatok dolga. Ez is lényeges és érdekes része a nyelvtannak, amannál tán még érdekesebb, de nem ez a cél, mikor a határozók osztályozásáról van szó. Nem az itt a kérdés, m i k é n t a l a k u l t a k k i b i z o n y o s k a t e g ó r i á k , hanem hogy m i a z e r e d m é n y e a m a k i a l a k u l á s i f o l y a m a t n a k , vagyis hogy miféle kategóriákat lehet felállítani. Természetes dolog, hogy, ha már megállapítottuk a kategóriákat, e kereteken belül helyet lehet és kell adnunk a grammatikai alakok érvényesülésének is, ami egyértelmű a lélektani mozzanatok számbavételével. — Legyen ez felelet ama szerkesztői megjegyzésre is (Nyr. 26:392), mely ellenmondást lát ama felfogásomban, hogy „ne az alakok vezessenek mondattani kategóriák felállításában” és ama másikban, mely megengedi, hogy a tárgyatározó „csoportok megállapításában... kiindulhatunk a helyragokból is”.

Maklárít az ő „kiegészítőjének” a megalkotásában már nem a régi formális szempontok vezéreltek, hanem egészen helyes elv; a cselekvés meg a dolog közt levő logikai (szerinte: mondattani) viszony megállapítása. Rendszerét a maga egészében nem ismerem; nem tudom, szabatosan körvonalazta-e kiegészítőjének a határait. Annyit azonban a Gulyás idézeteiből is látok, hogy a kiegészítő körülbelül ugyanaz a kategória, mint amit én t á r g y a t á r o z ó n a k neveztem el (Nyelvőr 26:389), és amelyet újabb nyelvtanai-ban Szinnyei is használ. A felfogás egy, a név más. De helyes-e ez az elnevezés? Szerintem nem helyes. „Hiszem az Isten” fogalmilag Maklári szerint is tárggyal (Isten) van bővíve; „hiszek az Istenben” szintén olyan értelmű kifejezés, a hivés cselekvése meg az Isten közt ugyanaz a logikai viszony van, vagyis tárgyi viszony.

Az efféle rokonértelmű kifejezések között (gondolok *valamit* és gondolok *valamire* v. gondolkodom *valamin*; csodálok *valamit* és csodálkozom *valamin* stb.) néha semmi különbség nincs, néha egy kis árnyalati különbség van. De elég ok-e ez arra, hogy őket egészen külön kategóriába sorozzuk, s az egyiket tárgynak vegyük, a másikat kiegészítőnek, vagy akár tárgyi kiegészítőnek? Ha mindenkét nemű kifejezésben tárgyi viszony van a cselekvés meg a doleg közt, miért nevezzük akkor az egyik esetben tárgynak, a másik esetben meg már kiegészítőnek? Ami logikailag összetartozik, mért választjuk azt szét a grammatikában? Ez eljárás helytelensége szemmel látható. Maklári itt a régi kiegészítős grammatikusoknak tett engedményt (az Irodalmi Körnek!). A kategória tartalmának a megállapítása új és helyes felfogást mutat, a logikus viszonyra támaszkodik; az elnevezés már formális jellegű, azért hibás.

A kettéválasztást is elég tetszetősen okolja meg Maklári, habár nem lehet is igazat adni neki. Azt mondja, hogy a *-t* tárgyrag és az igének avval járó tárgyas ragozása megkivánja, hogy a *-t* ragos tárgyat megkülönböztessük a helyragos tárgytól. Ez igaz. Mert a *-t* ragos tárgy csakugyan kiváltságos helyzetben van a mondatrészek között általában, többi társai között különösen, azért, hogy az ige is jelzi tárgyas személyragjával a (határozott) tárgy jelenlétét a mondatban, míg ellenben a helyragos tárgyat nem jelzi. Ez grammatikai szempontból lényeges különbség, melynek a mondatrészek osztályozásában kifejezést is kell adni. De eme grammatikai megkülönböztetésnek nem szabad odáig menni, hogy — ha már egyáltalán a mondatrészek logikai osztályozásába kezdünk — a logikailag összetartozó mondatrészek egészen külön kategóriába kerüljenek. A *-t* ragos tárgy meg a helyragos tárgy legyenek egy kategóriában, aztán e kategórián belül különböztessük meg a *-t* ragos tárgyat, mely nemcsak a cselekvéseknek a tárgya, hanem a mondatnak is, a többi, helyragos tárgyaktól, melyek csak a cselekvésnek a tárgyai. Még ahhoz is hozzá lehetne járulni, hogy a *-t* ragos mondattárgyat és a helyragos tárgy határozókat mondattni szempontokból két külön kategóriába soroljuk ugyan, de a tárgy elnevezést minden kategóriára alkalmazzuk (mondat-tárgy és tárgy-határozó); de azt a doleg lényege meghamisításának kell tekintenünk, hogy az összetartozást semmi se jelölje.

Logikai szempontból az sem volna olyan nagy baj, ha

valaki a -t ragos és a helyragos tárgyat nem osztaná be a határozók közé, hanem tárgy néven egy egészen külön kategóriába foglalná össze. (Vö. Imre Sándor: valódi és kiegészítő tárgy, a határozók mellett.) Elvégre is a cselekvés aktiv és passzív tényezői (alany és tárgy), meg a cselekvés körülményei (hely, idő, módozat) logikailag csakugyan különböző dolgok, s a cselekvés alanya és tárgya semmikép sem sorolható logikailag egy kategóriába a cselekvés körülményeivel, mint Simonyi a már többször említett cikkekben vonatkozó szerkesztői megjegyzésében állítja.

Hogy részéről mégsem vagyok az egyszerű tárgy elnevezés mellett, hanem a tárgyhatározó elnevezést pártolom: annak az az oka, mert a logikai kategóriákat nem tartom — aminthogy senki sem tartja — egyszerűen átvihetőknek a grammatikába is. A grammatikai kategóriák nem mindig esnek össze a logikai kategóriákkal. A logika azt kutatja, hogyan gondolkodik általában az ember; a grammatika ellenben azt vizsgálja, mikép gondolkodik nyelvben ez vagy amaz a nép. Épen itt, az érintkezés határán, kell szorgosan ügyelni a két tudomány szabatos elkülönítésére. A grammatika nem lehet logika, de logikusnak kell lennie.

E szempontból fogva fől a kérdést, nem lehet a cselekvés különböző tárgyait, amint azok a magyar mondatokban kifejeződnek, kivenni a cselekvés körülményeit (hely, idő, módozat) meghatározó mondatrészek — vagyis a határozók — általános kategóriájából, ha logikailag nem is tartoznak oly igen szorosan oda; mert legnagyobb részt grammatikailag ugyanazokkal az exponensekkel (ragokkal és névutókkal) vannak kifejezve, mint a határozók. Grammatikus előtt nem az az egyedüli és tán nem is az a döntő szempont, hogy logikailag mikép áll a dolog, hanem azt kell tekintenie a magyar grammatikusnak, hogy mikép fogja fel a dolgot a magyar ember. A magyar ember pedig nem tesz éles különbséget — amint sokszor nem is lehet — a cselekvés tényezői (alanya és tárgya) meg körülményei (helye, ideje és módozatai) között. Ez okból ugyanazokkal a jelekkel látja el a cselekvés tárgyait is, mint körülményeit. Ez oly fontos grammatikai tény, amely előtt nem szabad szemet hunynunk. Határozónak kell tehát valamennyi mondatrész neveznünk az ige mellett, mint Brassai akarta, de ez általános kategórián belül aztán éles szemmel meg kell állapítanunk az egyes logikai kategóriákat, amit Brassai már nem tett meg.

Ezt a munkát a magyar gramatikusok — különösen az úttörő Simonyi — a külföldi gramatikusoknál már eddig is jóval több sikertől végezték, de véglegesen elfogadható osztályozást eddig még nem sikerült adniok. Ezt mindenki érzi, látja. A legtöbb nehézség, a legnagyobb zavar épen a körül a kategória körül forgott, melyet én tárgyhatározónak neveztem. mindenki érezte és érzi, hogy itt egy külön, önálló kategóriával van dolgunk, amelynek azonban senki sem tudta megtalálni a logikai alapját. E logikai alap kijelölése volt a célja a mult évfolyamban megjelent cikkemnek is, valamint ezúttal is meg kellett ragadnom az alkalmat e kérdés tisztázására. A tárgyhatározók kategóriája tartalmának a megállapítása azonban ezzel még nincs befejezve, sőt meg sincs kezdve. Ezt még a jövőben kell megtennünk lehetőleg sok adat főhasználatával.

BALOGH PÉTER.

A MOHÁCSI NYELVJÁRÁS.

(Vég.)

III. Szókincs.

Személyek állapota és egymáshoz való viszonya. *Embör*: férfi, egyszersmind a férj megszólítása („hali kê embör!”); *surgán legény*: serdűlő, 15–16 éves ifjú; *polgár* és *pógrár embör*: földmíves; *mestőrembör-asszony*: iparos neje; *mestőrembör-leány*: iparos leánya; *mókher*: az iparos gúnyneve. — A gyermek édes apját úgy szólítja, hogy: *édös apám uram*; anyját: *édös szülém*; öreg apját: *öreg apám uram*; öreg anyját: *öreg szülém*. Az asszony úgy hívja a férjét, hogy: *uram*; férjének a bátyját: *örebbik uram*; férjének az öccsét: *kiszebbik uram*; az ipát: *apám uram*; a napát: *anyám asszony*; idősebb sógoránját: *asszonyom*. — *Férhő mönt*: ezt a leányra már akkor mondják, miután megkérték, azaz *kinyerték*. Az öreg asszonyok megszólítása: *szüle* („Szüle! há mén kê?“). A fiatalabbak a náluknál idősebbeket *ké-nek*, a fiatalabbakat pedig az idősebbek mindenkit nemen *te-nek* szólítják, s ez így van a testvérek s már az apró gyemekek között is. A keresztkomáknak a gyermekük is *komá-nak* hívják egymást. A kereskedő, iparos és alsóbb rendű tiszviselő megszólítására a *maga* szolgál. A megtisztelő megszólítás: *kigyelmed*. — *Cseléd*: családtag, kivált a gyermeket jelenti („három kis cselédkéje van“). *Család*: szintén családtag („öt családdal vagyok“; „kin vannak a *csalárgyaim* a réton“).

Hiltvány és *górcsös*: sovány; *nyiszlett*: vezna, gyenge; *vizsla*: szemes, figyelmes; *viszony*: viszály („má régúta viszonyba vannak egymással“); *hére* (helyre): derék („hére legény“). *Kiposzrátá*

magát: kiépült, megerősödött. („Kis koraba mindég oan nyiszlett, betegös vót, de kiposzrata magát, oszt most jó egéssége van.”) *Szutiyogati az úját*: dugdossa, mártogatja vmbibe. („Ha möggýúlik az újad, szutiyogasd fóró vízbe.”)

Viselet. *Farcuk*: hajlonat; *cifra bársony*: gyöngyös bársony párta; *bikla*: fehér szoknya; *bájkó*: téli kabát; *lóböz és leves*: könnyű nyári kabátka („vödd rád a levesödet, vödd rád a lóbözöt”); *pruszlik*: mellény; *mamussz*: szörharisnya; *csosza*: szörcipő; *keszkenyő*: kendő; *rostos keszkenyő*: rojtos kendő; *islang*: csillagó fémlemezből való apró karikák, melyeket a nagykendők diszítéséül varnak fel.

Háztartás. *Bendi* és *bendis*: a rostély nélküli bőszájú korsó, úgy is hívják, hogy: *naszszájú*; *szapu*: szalmából szakasztó módra font kerek vivő kosár; *vöndő*: zsíros bődön; *tévő*: a sütő kemence ajtaja, melyet a kemence nyilásához támasztanak; *ház*: a szoba is („ergye be a bēső házba!”); *búszos*: fülladt; *búszmeleg*: fülladt meleg. („Búszos má a ház, azé ászik el a lámpa!”) *Pintő*: kancsó.

Konyha és tálkozás. *Pempő*: csecsemőknek főzött pép és a tejbe áztatott zsemlye is; *csócsa*: a csecsemő számára megrágott táplálék; *korcina*: tepertő (*pörc-nek* is hívják); *peszmeg*: lekvár; *durrogatott kukorica*: pattogatott k. („kukoricát durrogat”); *borsó*: bab (a borsót *cukorborosz*-nak hívják); *vakotás*: a bab között a hibás szem (kivált fehér bab között a sötét színű, hibás szemetek hívják így, amelyeket kiválogatnak). *Kolompér*: burgonya; *petrezsírom*: petrezselyem; *cukorral megsónni*: cukorral meghinteni; *tányér*: a befelé hajló szélű cseréptányér; *tácea*: oly cseréptányér, melynek a széle egyenesen áll fölfelé; *koros tál*: kisebb tál, melybe egy ember számára tálalnak.

Gazdaság. *Pisó*: így nevezik a lovát kis gyermekek előtt; *marha*: a tehén („szép marhát vöttem; itasd mög azt a marhát!”); *a ló mögdobi*: a ló megrúgja; *siska*: a lecsüngő fülű sertés; *göbe*: az emse; *a kecskék tukkónak*: öklelödnek; *a bornyú tusdáli az annyát*: szopáskor döföli; *fejőke*: a fejő sajtár; *főcstéj*: fiatal borjas tehén teje, amely összemegy és türös lesz; *lábitó*: lajtorja; *lézsa*: lécszerűen készített vesszőkerítés; *göcs*: tuskó; *csömöge*: cefre és az összetört szőlő az elszürés előtt is, után is („a csömögét még nem szürtünk é; a csömögét kiőztünk pálin-kának”); *böndő*: a kicsike szőlőfürt; *meröglye*: babkaró; *pipöre fű*: szikfű; *cötkény* (cetkény): kutyatej, fűtej; *bönt* és *bent*: a folyó védő töltése; *limány*: a Duna árterének mélyebb helyein kinmaradó víz, melyet kenderáztatóul használnak (limányok); *malát*: az árvíz visszatérte után az iszapolt földből kinövő vesszők, bokrok („ezt a malátot akarjuk kiirtani”); *összecsőcsáta a jég*: összetepte, szaggatta.

Külföldi ételek. *Bütök*: csemő a cérnán vagy madzagon; *halpénz*: a halpikkely; *a halnak a szárnyai és sörénye*: úszószárnyai; *szilvány*: kopoltyú; *pécájni*: horoggal halászni; *plunca*:

kilyukgatott kicsike bárka, melyet halászatkor a ladik mellett visznek s abba rakják a megfogott halakat, abból aztán otthon a nagy bárkába; *csikli*: kis csolnak; *horútol*: köhög; *tom*: tor, áldomás; *tatyolás*: padmaly (a sírüreg fenevének oldalt kibővítése, hogy egy sírba három koporsó is férjen); *elkövetközött*: elbúcsúzott; *átall*: röstel; *pityurka*: kavics; *paléta*: idéző, fizetésre felhívó, intő levélke; *cinge*: labda; *plincike*: büge (két végén hegyes rövid fácska); *pucok*: piszok és vakond („puckos a csizmád; pucoktúras”); *Szent-György-virág*: gyöngyvirág; *sillye*: a padlásnak sövényből vagy deszkából készült végfala (kibli); *bőved-este*: karácsonyeste; *kaparás*: vállalkozó; *kamarás*: pénztáros; *adonyi*: adakozó; *pogány*: könyörtelen; *csempe*: csorba; *görhes*: rosszul táplált, leromlott (görhes ló); *külfjeja*: emlékkő; *dángobál* és *tészöllög*: ácsorog; *möghívül*: meghül (az étel v. ital); *bök*: szür; *forró hideg*: láz; *tüleködik*: civódik; *hibázik*: hibát tesz és hiányzik; *elrohad a jég*: elmálik; *lécáfota*: leszidta, lehordta; *kicsupáli*: kitípi; *böllenködik*: incselkedik; *szétpuszttí*: széjjelbont, széjjelszed („pusztítса kē széjjel azt a sútt tíkot”); *kovaszol*: vmit ütögetve zörög; *gondoskodik*: gondolkodik („nē gondoskodjon kē annyit, nē törje kē a fejét!”); *képössen* és *képösint*: módjával, mérsékelten; *jelen voltam*, ezt úgy mondják, hogy: *jelonleg vótam*; *mömmög*: ismét (meg-meg); *üstöllést*: egyenest (irányjelző: „ezön mönjön kēd üstöllést!”); *öreg*: régi is (öreg embör, öreg cipő); *étrafáta*: eltalálta; *esönnen*: sóvárogva („oan esönnen nizte, hogy öttük azt a dinnyét”); *arra lévest*: arra nézve; *csuriz*: a gyermek a verebet így is hívják, mint a csacsit *csuzi-nak*; *szivárványos kút*: szivattyús kút; *mögéggyesütünk*: megegyezünk; *ringő*: bölcse; *vacak*: lim-lom, szemét (emberre is mondják); *igyöm* és *ügyöm*: minden alkalommal használják, amikor az *izé* volna megfelelő, rag nélkül, pl. „Hát igyöm ott vótam, de igyöm sénki sě vót ott-hon”. *Cifra bótos*: diszmúarus; *gajdina*: rántotta; *balogsuti*: balkezes; *lepény*: a lángos is, ha tejfeles.

Az *igen* szó helyett — ennek állító, helybenhagyó és bizonykodó vonatkozásaiban — feltünő sokszor használják ezt a szót: *há*, melynek teljesebb alakja volna *hát*. Pl. „Émüt má 5 óra? — Há!”, „Má látom, hogy a szomszédomrú léműlik ez a ház; de úgy kő néki. — Há!”, „Mér mög nem böcsüte a feleségit... Há!”, „Most lá' itt hatta... Há! Peding av vót a jobbkeze. — Há!”, „Émönt ám a Pétör Mohácsrú, szomszéd uram, isz tán hallotta is kē?... Há! má hallottam. — Tuggyá kē, av vót a baja, hogy a nénnivel-é vagy kivé... Há, há, há! — nem tudott kigyünni”.

Hocci és *hocide*: hozd-sza és hozd ide; *aci* és *acide*: add-sza és add ide; *mámma*: ma.

Óvónő h. *óvóné*, postásnő h. *postásné*, tanítónő h. *tanítóné*, varrónő h. *varróné* stb.

Mondások, szólások. Ha vmit egyesült erővel ütem szerint kell meg-megrántva húzni, pl. a dunai malom horgonyát, akkor az ütem jelzésére ezt a mondatot használják: *Há van*

szived! . . . (az első szótág nyomatékkal és nyújtva hangzik). Ezt a mondatot a munkások közül sokan nem is ismerik az értelme szerint s mint valami varázsszót így mondják: *Hávasziva!*

Ha valaki idősebb, vagy főlebbvaló ember beszédébe akar bele szólni, evvel a mondattal teszi: *Szavát né felejje kigyalmed* (vagy *ké*)! vagy pedig: *Szavába állok kigyalmednek* (vagy *kének*)!

,*Jó szaga van* h.: azt mondják: *szép szaga van*.

,Igen nagy, igen szép, igen sok h.: azt mondják: *csuda nagy, csuda szép, csuda sok; ojan szép, hogy csuda*.

Ha valakit, akit *ké* megszólítással illetnek, az alanyi felszólító jelen egyes 3. személyében kellene szólítani valamire, akkor az igét többes számú 1. személybe teszik. Pl. e h. adjon *ké* egy kis vizet: *adjunk ké éggy kis vizet; hozzunk ké éggy darab dészkat; ögyünk ké; igyunk ké; gyerünk ké* (jöjjön); *vágunk ké éggy ágot*.

Feltételes mondatban a *nem* tagadó szó helyett a *ne* szót használják: *Ha né esött vóna ez a kis esső, kát nem lött vóna a buzábú semmi; ha né vónék olyan betegős, hát émőnnék; ha é né mönté vóna; ha né vóna olyan sovány ez a tehén.*

A vonatkozó névmások között az aki általában használatban van minden személyekre, minden dolgokra való vonatkozással: *az a tük, akit a minap vöttem . . .; az a kocsi, aki be vöt fösté . . .; az a szomorúság, aki neköm van, mást má el is vitt vóna; az az a cseizma, akire ókudtam.*

Ha a birósághoz megy valaki, így mondja: *Törvénybe mék.*

,*Aligha eső nem lesz* h.: *Eggy aligha hogy esső nem lössz.*

— *Eggy aligha é nem mönünk.*

,*Oldalnyilalásom van* h.: azt mondják: *Szür a szögezés.*

,*Mi lelte?* h.: *Mi léte mög?* — *A forróhídeg léte mög.*

,*Ez legalább megmaradt* h.: *Ez bár mögmaradt, vagy: ez de-é bár mögmaradt. Nekünk de-é bár termött égy kis kolompunk, de az őcsénnek sémimi.* — *De-é bár eggy hónapot engedték vóna a fiannak.*

Szórendi eltérések: *Mér azt az ébet hogy mög nem kötöd ott, mit ugat, vagy kő vas së?* — *Minek mög nem völle kē azt a födet, de-é bár lött vóna paskonyunk a szigeibe is.*

A *ké* megkettőzése nagyobb tiszteletadást jelent s a gyermekek szüleik és idősebb rokonaik iránt minden használják bár-mely korban: *Ké is ott vöt ké?* — *Ha ké-ké öreg apám uram itthon marad, akkó én kimék a rétre.* — *Ha ott lött ké vóna, övött ké vóna kéd is abbú a szép ámabbú.*

,*Hallja-e kend* h.: *Hali ked-é?*

A református vallású ember az úrvacsorát *jó-nak* nevezi: *jóval éttem; fővöttem a jót.*

Ha dacasan tagadnak meg valamit, akkor a tagadó mondat után a megtagadott cselekményt vagy szolgáltatást ismétlő mondatot is használnak mellékmondat gyanánt: *Én nem járok ám ide egész nap, hogy ide járjak!* — *Mink nem fizetünk ám más helütt eggy krajcárt së, hogy más helütt fizessünk!* — *Má peding*

*én é nem viszöm azt a hordót, hogy évigem! — Érte sè mék,
hogy érte mönnyek!*

,Nagy, termetes ember' h.: *Nagy Mahomed embör.*

,Egyet-mást vittem a piacra' h.: *Kit-mifélet vittem a piarcra.*

— ,Mi van ebben a kosárban? h.: *Ki-miféle; öggyetmás.*

A.: *Há mén kigyeimed ilyen korán?* — B.: *Sétálgapok, most nincs olyan meleg.* — A.: *De há!* (a de hangsúlyos).

A.: *Tán a vásárba mén ké is?* — B.: *Odamék, mondok, má én is csak mögnízöm.* — A.: *De há!*

Párbeszéd.

— Korán főkét kē András bajám, agyon Isten jó röggét!

— Agyon Isten nekőd is Örzse! Korán ám, mer keskony az éccaka, hama kifordul az embör belülle. Há mégy?

— Hát — igyőm — émék Éva nenémhő, mögnizöm az új lóbözzit, mer asszondi, hocs csuda szépön mögvörta a vörö kisasszony, oszt én is oat akarnák csinyátatni a kisebbik uram lakodalma rá.

— Kinyerték má a léánt?

— Há! má a koszorúkötő is mögvöt tennap; szérdán lössz a lakodalom; ápumuram má a marhát is mögvölte. Együn kēd is ugyő András bajám, de-é bár kitáncója kē magát? Lá, ha együtt kē vóna vésárnak a szentégházba, láthatta kē vóna kēd is, hogy milyen hére égy pár lött abbú a két nyiszlett gyerökbű! De kivát ez a Mári csudaszép vót az islango selyömkendőbe; a farcukjába mög szép kik pántliká vót fonnyal. De bizony csak gyerünk kēd el!

— Má nem tom Örzse, hogy émöhétök-é, arra lévest, hogy a herceg erdejibe fővadítunk ezt a 12 léniát, oszt én vagyok a kaparás; osztánd igyőm éppen szérdán lössz az osztály. De mög annyibú is Örzse, mer tudod éccő nagyon lécáfotuk őgymást örebbik uraddá a kocsmába, mikó az a tom vót, össze is vittunk; há! — mondok osztán hátha mömmög történlik kösztünk valami.

— Peding hali kē, ott lössz a trettyös (trombitás) banda is. De most má mék ám, hali kē, mer még a sörör is é kell mönni, apám uramék hónap ki akarnak mönni azt a kis borsót főszönni, oszt igyőm a borgyúnak is akarnak sörözni ekkis füvet ott a tóró mellett. — Az embör (a férjem) is kimén, kiájik a nagy epörjfát . . .

KALMA ISTVÁN.

JÓSIKA MIKLÓS NYELVÜJÍTÁSA.

Jósika Miklós a legszorgalmasabb nyelvüjítőink közé tartozott. Regényeit olvasván, minden léptén-nyomon egy-egy új szóval találkozunk, amelyeket művei végén rendszerint betürendes csoportokba foglalt össze. E szavak egy részét a nyelvhasználat ma már szentesítette, nagy részük azonban elhullott, mint annyi sok más.

Itt ez utóbbiakat mellőzöm, mert a közhasználatba nem mentek át s így a nyelvtörténeti szempont sem követeli féljegyzésüket; a többiek azonban már csak azért is megérdemlik a figyelmet, mert a regényírónak a maga korában nagy népszerűségéről tesz tanúságot. Ezenkívül találunk közöttük olyanokat is, amelyek habár elvesztek is, de egészen szabályos képzésük s idegen szavaink nagy öröknében, ma is elkehnének.

Jósika újító elveit *A rejtegett seb c. regényében* (L. k. 189—196. I.) foglalta össze. Szerinte, nyelvünket az íróknak két neme szaporíthatja: „Először a tudományos nyelvész, főleg, ha a nyelvünkkel rokon más nyelveket is tanulmányozván, összehasonlítási képességgel is bir. Másodszor azok, kik nyelvérzékkel birnak, kik úgy szólvan az anyatejjel szívták a nyelvet magukba; kikben a nyelv vérré vált, s kiknek füleiben minden idegenes, visszás, nem magyaros zamatú szó, szókötés kellemetlenül csendül meg“.

Az újítás határát pedig a következőkben jelöli meg:

- „1. amire jó régi szó van, arra újat készíteni minden felesleges, gyakran káros;
- 2. műszavak készítése egyedül a tudós társaságot és a szaktudóst illeti;
- 3. az új szavakban arra kell ügyelni, hogy azokat, hacsak lehet — mert nem lehet ám minden — első hallásra vagy olvasásra érteni, vagy kitalálni lehessen“.

Ez a harmadik határpont ugyan nagyon kétséges és tetszés szerint távítható, de a *tudományosan képzett nyelvészek ellenőrködése*, amelyre Jósika többször hivatkozik, megakadályozhatta volna itt a tévelygést, csakhogy ilyen nyelvészre akkor alig lehetett számítani. Epen ez volt a főök, amiért nyelvüjításunk oly téves irányt vett s oly nagy szertelenségekbe tévedett. Jósika sem maradt ment, helyes elmélete mellett sem, kora nyelvtudományának tévedéseitől, de egyúttal számos, ma is közkeletű szóval gazdagította nyelvünket.

Az itt következő szavak mind Jósika regényeinek *első* kiadásaiból* vannak összegyűjtve s az utánok írt rövidítések mutatják, hogy mely műveiből valók.

Álca: álarc, Kir., Gord., Z., B., T., P., synonymja az *álarc* szónak, jobb, mert rövidebb s *álca* és *álarc* között mégis van egy árnyalata a különbségnek, Rs., Kk. (L. Nyr. 26:300.)

* Azon regények, amelyekben ily újonnan készült szavak találhatók, s a melyekhez a fővárosi nagy könyvtárakban hozzáérhettem, rövidítésekkel együtt itt következnek: Zrínyi a költő : Zr. (1843), Eszther : E. (1853), Nagyszébeni királybiró : Kir. (1853), A gordiusi csomó : Gord. (1853), A zöld vadász : Z. (1854), A szegedi boszorkányok : B. (1854), A tudós leánya : T. (1855), Pigmaleon : P. (1856), A rejtegett seb : Rs. (1857), Két királynő : Kk. (1857). Az egyes szavakhoz írt fölvilágosító magyarázatok szintén Jósikától valók, kivéten természetesen az újabb forrásokra való hivatkozásokat.

Álérő: sophisma, B., T., scheingrund, Rs.

Áltét: sophisma, Gord.

Aradíj: menyasszonyi ajándék, mátka-tál, Kir., Z., B., T.; ez régi tájszó, azon korból, mikor az eladó leány és a vő, azaz vevő kifejezések származtak, Rs. — Csak mint összetétel új, külön-külön előfordul már a NySz.-ban is (1:110, 505.).

Ároda: Halle, virágároda: Blumenhalle, Gord., Z., B., T., P., a csarnok szó is alkalmazható, de mivel sokféle értelemben használtatik: az ároda szó jelelőbb, Rs., Kk. — Később, sőt ma is még gyakran: áruda.

Atszelleműl: durchgeistet, Zr.

Badaros: bizarre, B. T., *badar*, régi szólásmód: *badar beszéd*, Rs.

Cég: firma (olasz szó), E., Gord., Z., B., T., P., származtatva a céger szóból, mely újra a cég kifejezésből származik, Rs., Kk.

Csepely, cseppegvény: stalactit (e szó hű fordítás s nem oly kemény, mint a görög), Z., *cseppegvény*, B., T.

Dallamos: melodieux (fr. szó), E., *dallamos*: melodicus, hungarice szépen hangzó notá, Kir., Gord., B., Rs. — A *dallam* szót Döbrentei magának vallja (Nyr. 26:303).

Elölség v. elölmény: Vortheil, Zr.

Esély: chance (fr. szó), bonne chance: jó esély, E., hungarice: szerencse kockája jobb szám reményével, Kir., Gord., Z., B., T., P., ha esemény jó szó, akkor az esély szó elfogadható és hézagot pótol, Rs., Kk.

Fájékony: wehleidig, oly ember, ki igen érzékeny a fájdalomra, Rs.

Félded: halblich, *féldedéség*: Halbheit, Rs.

Feszély: gène (feszélyezve valék: génirozva valék), Gord., Z., fesz és feszély között a különbség az, hogy az első a francia constraint szót pótolja, B., T., P., e szó hijányos, de magyarabb a gène szónál; jobbat kell gondolni, Rs., Kk. — A fesz Révainál fordul elő legelőször Antiquit. 224 (Nyr. 26:359).

Fogamzatos: empfänglich, E., Gord., könnyen tenyésző vagy fogamzó, Rs.

Fölény: descendant (fr.), azaz ama felsőségi hatás, mellyet kiváló szellemek köznapi lények fölött gyakorolnak: hungarice eddig: auctoritás, Kir.; felsőségi hatás, Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Görbely: retorta, E., Kir., Gord., B. [Másoknál göreb, ma ismét retorta.]

Héjáni: kreisen, Z., B., T., régi szó: *fenhejjájni*, *fenhejjázni* s származik a héjja (keselyü) erdélyi tájszóból, s annyit tesz, mint a keselyü v. keselőként fen a légben örvényelni, Rs. — A NySz.-ban is megvan már (1:1390).

Hevély: emotio, Gord., Z., B., T., P., a mi az embert hevít, felrázza Rs., e szó helyett jobb kellene, Kk.

Hirhedit: berüchtigt, azaz *rosz hirű*, pl. *hirhedit zsivány*: a hires, hirneves, nagy hirű tudós vagy művész. A kettőt kár lenne összetéveszteni, Rs.

Idény: saison helyett, P., magyarul lehet évszaknak is mondani, de az idén szóból készült *idény* közelebb áll a saison fogalmához ... s szébb és lágyabb, mint az évszak szó, Rs., Kk.

Ildom: convenience (fr. szó) és nem Klugheit, mert erre eszély a kitétel, E., Kir., Gord., Z., B., T., P. Ha a szép, igen régi s gr. Széchenyi által felelevenített szónak — *ildom*, visszaadjuk régi jelentését, mely mivel az illő szóból származik, alig lehetett más, mint az, amit a francia a *convenience* szóval fejez ki; akkor egy szóval gazdagodik a nyelv s csak egy synonimont veszt, mint mikor a hajdan egy értelmű *komoly* és *komor* szavakat külön jelentéssel ruházták fel a szófaragók, Rs., Kk..

Ivar: elefántcsont B., T., P., az elefántnak iv alaku nagy agyara levén, a leszármaztatás merész leend, de nem hallatlan s föleg a költészeti írály nyerne általa, Rs., Kk. [Vö. fr. *ivoir!* A szerk.]

Jelleg: typus, mint *jellem*: character. E., Gord., Z., B., T., P. Mikor e szót gyártottuk, eszünkbe sem jutott szükségtelen synonimont faragni, hanem hézagot pótolni jó szóval, Rs., Kk.

Keret: ráma, képkeret: képráma, E., Kir., Gord., Z., B., T., P., ha a keríti szó jó, akkor a *keret* is jó, mert kör, körítés, kerítés szavakból származik, Rs., Kk. [Vö. *keretel* MTsz.]

Kezdetleges: primitivus, E., Kir., Gord., Z., B., T., P., *kezdeties* egészen mászt tesz, Rs., Kk.

Közösély: incident, Zwischenfall, T.

Lakályos: wohnlich, E., azaz lakásra alkalmas, Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Láttáv: perspectiva, E., Kir., Gord., Z., B., T., Rs. — A tár Tari Pálnál 1800-ban (l. Nyr. 26:447).

Léh (Hauch), *tavaszleh* (Frühlingshauch) Zr., E., hungarice: *pára*, Kir., Gord., Z., B., T., P., ha a *lehelni* szó jó, akkor a *leh* is jó, Rs., Kk. — Vö. NySz. 2:561.

Lendületes: schwunghaft, T.

Lendületteljes: schwungvoll, T.

Lépce: Staffelei, E., az az izé, melyre a festő képet támaszja, Kir., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Mállott: blazirozott, B., T.

Merevélly: praecipitum, E., Kir., Gord., Z., B., T., P.; *mere-dély*: ua. jó szivvel fogadjuk ezt a *merevélly* szó helyett, melynek köszönheti létét, Rs., Kk.

Minősítni: qualifier, Rs.

Minősítés: qualificatio, B.

Minősíthetlen: inqualifiable fr., hungarice: már ez szörnyűség! erre nem is lehet nevet találni amice carissime! Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Negély: affectatio, Zr., *negélytelen*: kiben nincs affectatio, Zr.

Pélcé: flacon, származtatva *palack* szóból: *palacka*, *pélcé*, E., egyébiránt *tudtomra tájszó*, Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Rajgó: rakéta (Schwärmer), Zr.

Sivár (wüst), *siv* gyökszóból, mint *siv-atag* (Wüstenei), *siv-ár* (wüst), *sivár üzelem* (wüstes Treiben), *sivár fő* (wüster Kopf) Zr. — *sivar*: wüst, *sivar kedély*: wüstes Gemüth, *sivar üzelem*: wüstes Treiben, E. — bárdolatlan erkölcsű ember, korhely, néha nagy lurkó, Kir., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Szédületes: schwindelnd, szédületes magasság: schwindelnde Höhe, E., Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Szenvetlen: indolens, impossible, Z., v. *szenvetlen*, T., Páriz Pápainak *fájdalmatlan* szava helyett, P., Rs., Kk.

Szerettség — ki szerettetik Zr. — A NySz.-ban *szeretség* (3:225) a. m. *amor*.

Támla: falhoz támasztható fogas, Kir.

Támlány: fauteuil, E., Kir., támlásszék, Gord., Z., B., T., P.. régen karosszének mondották, a zselyeszék is igen régi s tesz *hordsséket*, Rs., Kk.

Téveg: labyrinth, nem *tömkeleg*, mert ez *Verknottung*-ot jelent E.; Kir.-ban már: *tömkeleg*, *tévely* v. *téveg*, Gord., Z., B., *téveg*, T., *téveg*, *tévely*, P., *téveg* nem oly faragatlan, mint a *tömkeleg* szó, Rs., Kk. A *téveg* megvan már Sándor Istvánnál (Nyr. 25:256).

Üde: frisch, friss, *üdülni* szónak gyöke: *üd*, *üdevezülni* szónak: *üdv*. E., Gord., Z., B., T., P., ezen ártatlan ösmagyár szó évekig pihent munkáinkban, Rs.; Kk.

Valóhű: wahrheitsgetreu, nem kell a *valószínűvel* összetéveszteni, mit a német *wahrscheinlich*-nak mond, Rs.

Válság: crisis, a pont, hol valaminek eredménye elválik, az jóra vagy roszra fordul, Gord., Z., B., T., P., Rs., Kk.

Válságos: criticus, válságos óra, válságos állapot, E., Kir., Z., B., T., Kk.

Viszonkodás: recriminatio, mondhatni *viszonvádnak* is, vagy *viszonbűnhítésnek*, E.; Kir.-ban: *viszvád*.

Záporlik: záporként szétvál v. hull, Zr. — Rendes denominális képzés a *porlik* mintájára, a NySz.-ban (3:1267) *záporokidik* tumultuor.

Az itt fölösoroltakon kívül Jósika még több közkeletű szót is alkotott, ilyen pl. a *lelkület* (Nyr. 26:395.), melyet később a *jellem* kiszorított eredeti jelentéséből s ma az *érzelenvilág*nak felel meg. Maga a regényíró így nyilatkozik e tekintetben magáról: „Van régi szavaink közül elég, melyekről talán már a legkevesebb ember tudja, hogy tőlünk eredtek s mi használtuk azokat legalább. Ilyen, hogy a sok közölt csak néhányat említsünk, a *szivar* szó W. *szipája* és P. Horváth L. *sejvoldája* helyett. Ilyen a *szentély* — ilyenek az összetett szavak — pl. *erőteljes*, melyeket és az ezekből származó vagy ezek mintájára készült összetett szavainkat 1835 előtt senki sem használta, s ilyen s más nemű van igen sok (A rejt. s. 195. l.)“

A regényíró jellemzőleg e szavakkal zárja be sorait: *maradjon a jobb — s pereat a rossz!*

BARTHA JÓZSEF.

IBODALOM.

Tót elemek a nyelvjáráskban.

Valló Albert Nandor: Tót elemek a magyar nyelvjáráskban, különös tekintettel a magyarság és szlávok viszonyára történeti, néprajzi és nyelvi alapon. Keszthely, 1897. 80 l.

Nagy jóakarattal megírt dolgozat, kár, hogy a sikerhez nem mindig elég a jóakarat. A szerző célja lett volna a magyar nyelvjárásk tót elemeit kimutatni; mindenképen dicsérendő vállalkozás, hiszen, bár nyelvünk szláv elemei részesültek eddig a legtöbb figyelemben, az eddigi dolgozatok mind nagyon rászorulnak a kiegészítésre s így csak öröltünk volna, ha Valló a tót elemeket tisztába tudta volna hozni. Azonban sajnálattal kell kijelentenünk, hogy a szerző nem végezte munkáját kellő szakismereettel és kellő pontossággal; nem vitatunk el tőle minden érdemet, hiszen összeállításában sok jó adat is van, azonban nagyon hangsúlyoznunk kell, hogy csak kellő óvatossággal használható.

A szerző összeállításához 28 lapnyi bevezetést írt, amely egy-két lap kivételével bátran elmaradhatott volna. El akar mondani minden, amit tanulmányai közben összeszedett. Az elején a fejlett nyelvtudományról beszél, melynek segítségével nemzetünk eredetét lehet kimutatni; fölisorolja aztán a kútföket, melyekből néplünk további történetét lehet megismerni. Majd a szlávságra tér át, elmondja történetét a magyarok bejöveteléig, aztán a honfoglalást, a magyarok viszonyát az itt lakókhöz veszi sorra; a honfoglaló magyarság műveltsége sem marad figyelmen kívül. Következik a tótok eredete és földrajzi helyzete, ez már inkább helyén volna itt, ha jobban ki tudná fejteni. Így azonban vázlatnak is kevés a sok egyéb anyag között.

A következő rész a bevezetésnek talán a leggyöngébb része; ebben meg akarja rajzolni „a magyar és szláv tipusok erkölcsi képét, mely alak- és jellemrajzukat is magában foglalja“. Nem tudom, mi az az erkölcsi kép, mely az alakrajzot is magában foglalja. Amit itt mond, az nagyobbára zavaros és igen-igen fölületes. A magyarság józan logikáját a népmesékben keresi, amelyek szerinte a minden nap életben gyakran előforduló eseményekből vannak szöve. Ahhoz sem kellene nagy tudomány, hogy *A megfagyott gyermeket* ne mondja népmesén alapuló költeménynek. Ezekkel a mesékkel különben sincs szerencséje, jobb lett volna, ha e térgyról, mellyel csak nagyon fölüliesen foglalkozott, egyáltalában nem is ejt szót, mert így folytonosan elárulja járatlanságát. Aki csak valamit ért a dologhoz, nem fogja Kisfaludy S. *Rozáliaját* s Arany *Bor* vitázét egy-egy tót népmesével szembeállítani, hogy kölcsönhatásukat bizonyítsa.

A tót nép jellemét akarván magyarázni, a természeti viszonyok hatásáról így ír: „Állandóan bizonyos homályban úszik közvetlen környezetük. Ezen természeti viszonyok miatt a tárgyakat,

amelyek látókörükbe esnek, nem lábják tisztán a maguk igazi alakjában, hatásában". Az ember szinte valami örökösi egyiptomi sötétséget képzeli oda. Minek az ilyen túlzás?

A következő pontban — mely a magyar és tót nyelv egy másra való hatásáról beszél — ismét többet állít, mint amennyit szabad volna; pár magyar közmondásnak a tótban is megtalálvan megfelelőjét, átadást vagy átvevést magyaráz ki. Ilyenek volnának: *több szem többet lát; ahány ház, annyi szokás; mindenütt jó, de legjobb otthon; halál ellen nincs orvosság; szükség törvényt bont; kér kezet mos, stb.*; látni való, hogy ezek más nyelvekben is előfordulnak s különben is tudnunk kell, hogy az önkéntelen találkozás sem ritka e nemben. Különös, hogy Valló tudja ezt, sőt az említett közmondások egy részét maga is az ilyenekhez sorolja s alább mégis elköveti a hibát.

Végül még az idegen elemek kimutatásának fontosságáról beszél; ismert dolgokat mond el itt is, de legalább nem ejt feltűnőbb hibát. Azt azonban, hogy rövid magánhangzóink egy fokkal nyíltabbá váltak, nem lehet most már ilyen kategorikusan állítani.

Maga az összeállítás 335 szót foglal magában, melyek közül 111 Miklosich kimutatása; 60—70 szó nem tót elem, vagy legalább is kétes. Ezzel szemben azonban vagy 80 szóval pótolhatjuk még a tóból vett szavak gyűjteményét, melyeket Valló nem vett fel, ami meglehetős felületességre mutat, mert legnagyobb részük könnyen felismerhető s nagyobb fáradság nélküli kikereshető a használta forrásokból.

Valló összeállításához sok szó fér; néha úgy látszik, mintha elfelejtette volna, hogy δ cíljául csupán a tót nyelvből átvett szavak kimutatását tűzte ki. Felvész olyan szavakat, melyek korábbi átvételek, amit hangtani alakjuk vagy általános elterjedésük is bizonyít; vannak összeállításában olyan szavak, melyek más szláv nyelvből valók, sőt olyanok, melyek eredeti szókincsükhez tartoznak. Ez utóbbiakat Miklosich után közli, kinek megröstált dolgozatát mindenben teljesen hitelesnek fogadja el; meg sem nézte azokat a dolgozatokat, melyek Miklosich művét birálják, ami szinte érthetetlen.

Kétes, meg nem okolt vagy egészen hibás egybeállítások a következők:

abarlovik (úgy látszik t. eredeti, de V. csak ilyen alakkal magyarázza: *obruvlik), *bács* (nem a t. *bača*, oláh közvetéssel került a m.-ba, Nyr. 22:74.), *balfassz*, *béles* (Nyr. 12:7), *béllice* (ószl.), *bibassz*, *bicska* (NyK. 17:116), *csap* (Nyr. 10:196.), *cruka*, *csuklyá*, *cerkó* (ruth. cerkov, templom; de hogy függ össze ezzel a szegedi cerkó, halászmadar?), *coboly*, *drugács* (drük?), *filkas*, *gacsaly* (kaščal?), *gálna* (skalina?), *galuska* (haluska jó, de a másiknak g-je azt mutatja, hogy korábbi átvétel), *harcsa*, *harisnya*, *hepela* (pchelo?), *hörcsög*, *ironba*, *jérce*, *kan* (tör. szó), *karicsál* (kričať? Tisza mell.), *kétrec* (katrč?);

kölöka, koperia, kutai (Nyr. 10:148), *lapu* (Nyr. 12:9), *lentek, lom* (Nyr. 12:9), *lőcs, mocsár, mocsok, moesdr* (a palóc mássalr jó), *murva, palánk, párrna, pinty, poloska, pondró, pónna, ráró, relesz* (Nyr. 12:10), *rücsköl* (ručaf?). *ssalonka, suskás, sunya* (Nyr. 12:11), *selyp* (tör. szó), *szamár, szelence, szikla, ssökcső* (Nyr. 12:55), *tarka* (Nyr. 12:101), *túró* NyK. 17:99), *vályog, verecce* (dverce?), *vihnye, vissla* (Nyr. 12:57), *sabla, szássló, szitony, serna* (černa?), *ssertelődni* (Nyr. 10:247), *szirkora, szurmóka* (Nyr. 12:59).

Ezek egy részének általános elterjedése azt bizonyítja, hogy korábbi átvételek.

Valló sok szóval nagyon mostohán bánik; az érdekesebb feladatok elől sokszor kitér, magyarázni nem igen szeret, s ha magyaráz is, folyton észrevesszük, hogy a szükséges ismeretek hiány; a legszükségesebb segédkönyveket sem igen forgatta; pedig legalább Miklosich Etymologisches Wörterbuchját és Lexikon plaeo-slovenicumát okvetetlenül használnia kellett volna. Forrásművei között nem látom ezeket sem.

Megjegyzésem az egyes szavakra a következők:

Babuka. E szónak úgy a szláv nyelvekben, mint a magyarban nagy családjá van. Valló azonban nem terjeszti ki figyelmét az egész családra s amit fölvesz és elmond, az se szerencsés. A *báb* (alak), *baba* (kis gyermek, szerető)*, *bába* (vénasszony) mind a szláv nyelvekből kerültek a magyarba; ez utóbbi szavunkat hasonlították össze legtöbbben az összes szláv nyelvben előforduló *baba* szóval, megtaláljuk minden e nemű dolgozatban (Verancsics, Gyarmathy, Leschka, Debr. gramm., Dankovszky, Miklosich). Valló ebből a *vén asszonyt* jelentő *babából* (*baba, babka, babuska*) magyarázza a *babuka*, szerető jelentését eredeti módon imigyan: „Jelentését metafora. útján kapta. Tudjuk ugyanis, hogy az anyókák szokása fejüköt több kendőbe ourkolni s így átvitten mindenek, kik az anyókák e szokását követik, anyókának neveztetnek, vagyis szláv (tán tót?) kitétel szerint *babuška*“. Véleményem szerint a *babuska* „szerető“ jelentése a másik *bába* (alak, gyermek) jelentéséből fejlődött már a magyarban. Megjegyzem még, hogy Valló ide veszi a *bábutyka*, bűdősbanka szót is, amely minden magyarázat nélkül nem foglalhat itt helyet.

Babral. Alig van kölcönszónk, melynek nyelvünkben nagyobb családjá volna, mint ennek. Valló ezekből minden össze egy-kettőt említi. Tán nem lesz érdektelen, ha itt fölsorolom a szónak egész rokonságát. A *babrál*-ból lett gyakorító képzővel ellátva *babrikál, paprikál*; *babrálgat, motozgat* és *papirkál*: szöllőt bongész; *babirkál* és *buborkál* (NySz.): *babrál*. *Babirkál*-ból $\rightarrow$ *bibirkál, bibirkél* $\rightarrow$ *bibergél*. Ebből

* Kőrösi Sándor (Olasz kölcönszök Nyr. 13:414) *baba, bab, bábu* szavainkat a lat. *babulus, baburrus* (stultus)-ból lett olasz *baba* szóval veti össze; mivel azonban a tóthban e szavaknak egész családjuk van, míg az olaszban az egyjelentésű *baba* csak kis területen használatos s az átvétel a közelebb levő tótoktól úgyis valószínűbb, azt hiszem, hogy *baba, bábu* szavaink szláv kölcönszök (*báb* a *babika* *babka*-ból kikövetkeztetett szó).

kikövetkeztetett alak: *bibereg > *bibeleg* (vö. Simonyi MNy. 2:217; itt Simonyi említi a *lebeleg*, *nebeleg* igéket, amelyek befolyással lehettek a *bibeleg* alakra). Ebben a nyelvérzék a *bibel*-t igezőnek érezte s lett belőle visszaható. képzővel: *bibelődik* s ebből népetimológiával *begyalldik*, *bibelődik*, fuglalatoskodik valamivel; *bibelődik*-ból a mélyhangú *babolődik*, *bibelődik*, szaporátilan vagy alkalmatlan munkával bajlódik. A *bibergél* mintájára más gyakorító képzővel ellátva: *bibréll*, uja között morzsolgat és *biberés*, keresgél. Mintha a németből volna kölcsönözve, alakult *babraéros*, *babral*, *piszmag*, *pepecsel*, aprólékos munkát végez. Előfordulnak még mint ikerszók: *bebrél-babral*, *babrál*, *motozagat*.

A *balaska* szónál figyelmetlenségből Csaplár Benedek érdemes tudósunk nevéből faluneveket csinál, úgy tüntetvén fől a dolgot, hogy a *valaska* előfordul Csallóközben, *Csaplár*, *Benedek* falvakban. (A MTsz.-ban mint közlő neve van Csallóköz után.) Az ilyen hiba nagy fölülé tességre mutat.

Bobák. Nem a *bobo*-ból, hanem a tótban szintén előforduló *bobák*-ból (kis hernyóbáb, féreg).

Bojnyik. Növény jelentése („hagymához hasonló növény, amely-lyel szűkség esetén a szöllöt kötözik“) nem való a „zsvány“ jelentésű *bojnyik*-hoz. (Vö. *bujni*, buján növő.)

Boti. Alapszónak fölveszi a „*cottus gobio*“ (halfaj) jelentésű *boti*-t s ezt egyezteti a „*saru*, *csizma*“ jelentésű *bota*-val! Amannak a *boti*-nak más a rokonsága. Itt a *botos*-t kellett volna fővennie alapszónak. Ez a magyar képzős *botos* visszakerült a tótba *bota* alakban (a szerb is átvette: *botače* s tán innen került a bolgárba: *botuš*). Úgy látszik korábbi átvétel, Calepinusnál is előfordul: *botos*, *udo*.

Bóosik. A tótban is megvan „idérc“ jelentése.

Csevice. Nem a šćavnica-ból, hanem štavica-ból (savanyúvíz); ugyanebből való a magyarban *csavissa* (*csavicka*) is (hitvány bor, pálinka, sör, étel; a kicsinyítésre vö. t. *vino* bor, *rinkó* rossz bor, lóre). Valló nem említi fől.

Csíra. Mért nem sorolja fől Valló összes alakjait és összes jelent-

* Ezen igék mellett még pár névszót is köszönhet nyelvünk a *babrd*-nak. A *babra*, *babralás*, *pepecselés*, *aprólékos piszmagó* munka (*babra*-munka a *babrd*-ból elvonva keletkezett (mint ikerszó *bírbi-babra*). Ettől függetlenül keletkezett egy másik *'babra*, melynek jelentése folt, piszok, petty lehetett megfelelőleg a *babrat* alapjelzetének: piszkol; ebből megvan a melléknév, *babrás*, *babos*, *súri* pettyes, tarka. Az említett *'babrd*-t kiszoríthatta *babirka* (a *babirkal*-ból): petty. Ebből a *babirka*, ahol a -ka mint kicsinyítő képző szerepelt, mely helyett bátran használtak egy más kicsinyítő képzőt a cs-t: *bibircs* (*bibiric* is); ebből *bibirces*, *bibircsös*, *bibircsös*; a *bibirca*-ból még egy kicsinyítő képzővel megbővülve (vö. *anyó-ka*, *kővecs-ke*) *bibirces* (*bu-burcso*, *bobores*). A *bibircs*-ból népetimológiával > *bibircesök* (*biborcsék*, *böbörcesek*, *buborcsék*, *buborcsik*); ebből *bibircesökös* (*buborcsikos*): *bibircesös*, pattanásos. A *babirka* (petty) > *babirkd*-ból > *babirkó*: bodzabogyó. A jelentésbeli változatok mindenekben könnyen kimagyarázhatók. A *babrd*-ból elvont *babrd*-nak megfelelőleg van *babirka* is a *babirkal*-ból: *babrálgató*, *pepecselő*, *motozagató*. Megemlítem még *bibiricskd*-t (burgonya), mely a *bubulyicskai*-ból lett ugyan, azonban alakítására a *bibircesök* is hatással volt.

fajta svájci tehén; 4. vörös. A „hermaphrodita” és „meddő” rokon fogalmak; ez utóbbinak csak a tehénre vonatkoztatásával szükebb körű lett a „csira” jelentése; s mivel talán a meddőség a svájci fajnál gyakran téseit? Éppen ez utóbbi szempontból érdekes szó; ime jelentései: 1. hermaphrodita; 2. meddő tehén; 3. kisszarvú, vöröses tarka, apró jelentkezik (?), ez kapta meg a *csira* nevet; e fajnak vöröses színe megadja végül a magyarázatot, mint lett a hermaphroditából: *vörös*.

Gambacs (e. h. *gambács*). *Gambáč* tényleg él a tótban, jelentése szintén ajkas korsó. Igy tehát elesik Valló merész föltevése, hogy a szóvégi *cs* már a magyarban alakult s melléknévi képzőből.

Gugyela. Előfordul *gongyola* is, mely úgy látszik a *göngyöl* hatása alatt alakult.

Kicska. A *kicke* (bojt) alak nem a *kička*, *rečka* (konty stb.) szóból való, hanem *kistka* (Bern.), *kicka* (bojt, plur. *kicke*) szóból.

Kistil. A *keseölcéhes* való.

Makovita. T. *makovica*, a magyar *t* bizonyosan az *ákorita* analógiájára került a szóba.

Minclér. A t. *mincjer* a ném. *münser*-ból.

Morotva. Nemcsak az Ipoly folyónak egy helyét hívják így, hanem más folyónak *holt ágát* is (l. MTsz.); *mrtvá voda*: holt víz, álló víz (vő. Holt-tenger); így elesik az a magyarázat, melyet Valló elfogad, hogy az Ipoly azon helyét azért hívják úgy, mert egy asztalos fult bele.

Pucsmag. A t.-ban *pačmaga*; a szóvégi *a* azt mutatja, hogy a tót vette a magyarból; a m.-ban hova lett volna az *a*? Különben is nyelvünkben a szónak egész családja van (*pacsmag*, *papucsmag*, *pacs-magol*, *pecsmegel*, l. MTsz.).

Pazzerák. A t.-ban *pažerák* nemcsak torok, hanem torkos is. Tehát a „falánk” jelentés ezzel magyarázandó.

Patok (nasenstüber). T. *potka* (Mikl.). A MTsz. nem ismeri. Hol él ez a szó?

Pikó: *ebrius* (*pivko*). A MTsz. *pikós* alakban közli ilyen jelentéssel. Valószínűleg nem a tótból, hanem valamely más szláv nyelvből. A más jelentésű többi *pikó* nem függ össze ezzel.

Poléka: suppe. A MTsz. ilyen alakban és jelentésben nem ismeri; *pojéka* stílt hásból vagy májból készült bocsinált-féle ételt jelent Csíkban, de hogy került ide a tót szó?

Poveddl. Előfordul *poveda* is: bőbeszédű.

Pusdarék, *pusdrék*: geburtsschmaus. A MTsz. nem ismeri.

Supa: szín. T. *šupa*, cortex, velamen (vő. *šopa* földtől hely, szín). Valló a „színt”, „color”-nak érti s mindenjárt kész is a magyarázattal, mely a „cortex” és „color” közötti különbséget kiegyenlíti: „Amennyiben a gyümölcsnek vagy bármely tárgynak kúlsó takarója bizonyos arányt mutat, az átvétel könnyen érthető”. Ilyen módszerrel valóban bámulatos eredményeket lehetne elérni; nincs az a két ellentétes jelentés, melyet egy kis képzelemmel kiegyenlíteni ne lehetne.

Szpoveddál: össze-vissza fecseg; t. *spovedat*: gyónni. Megelégszünk ezzel a magyarázattal. Minek teszi hozzá, hogy „lehetséges áz az eset

is, hogy a *povedal* igéből származott s így az *sz. az össze-vissza-povedál* kifejezés maradványának tekinthető". Ez az *sz-szé* zsugorodott *össze-vissza* Valló képzelő tehetségének élénkségét új oldalról mutatja be.

Vodka : pálinka utolja. A t. ban *vodka* nemcsak „vizecske”, hanem „gyönge pálinka” is.

Zsufan. Előfordul *zsufánka* is.

PRÓNAI ANTAL.

(Vége köv.)

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A műveltető *-tat*, *-tet*-nek egyes alkalmazásairól. Grammatikáink egyhangú tanítása szerint a *-t* végű igék *-iat*, *-tet* alakban veszik föl a műveltető képzőt, kivéve azokat, amelyekben a *-t* előtt mássalhangzó van, mert itt könnyebb kiejthetőség, meg a mássalhangzók torlódásának elkerülése kedvéért puszta *-at*, *-et* járul az igetőhöz. Tehát: *vet-tet*, *fut-tat*, *fűt-tet*, de csak: *vidaszt-at*, *szakaszst-at*, *emészt-et*, *illeszt-et*, *felejt-et*. Vegyük a két esetet közelebbről szemügyre.

Tehát könnyebb kiejthetőség, meg a mássalhangzók torlódásának elkerülése kedvéért történnék a szabálytól való eltérés. De hiszen nyelvünk — igaz, hogy nem valami nagyon kedveli — elég számos példával igazolja, hogy még a nehéz kiejthetőségeitől meg a mássalhangzók torlódásától sem riad vissza, csak az értelmet károsodás ne érje. Itt a példák: *hallgat*, *hangzó*, *hosszabbélékzetű*, *játszsa* el, *kevésbbé*, *különbég*, *mindkét*, *mintha*, *szálldogál*, *tollamond*, *többtagú* stb.; sőt a négy mássalhangzó összekerülésétől sem irtózik: *bántsd*, *bontsd*, *ejtsd*, *intsd*, *jelentsd*, *kiáltsd*, *mártsd*, *rontsd*, *tartsd*, *teremtsd* stb. Sőt az ilyen igazán nehezen kiejthető hangkapcsolatokban, mint: *ajánlya magát** engedményeket is tesz a kiejtéseknek a mi nyelvünk, de — nagyobbára — történeti helyesirásunk itt sem enged el semmit, ami az értelelem rovására eshetnék. Azt hiszem, nyilvánvaló tehát, hogy nyelvünk az értelelem károsodásával nem igen tesz engedményeket a fonétikának. Legfeljebb az egynemű mássalhangzók háromszorosítását engedi el (pl. *tollval*: *tollal*). Tehát sem fonétika — mert nagyon is kiejthetők. — sem helyesirás, — mert még könnyebben leírhatók, a logika meg épen nem ellenzi, hogy ezentúl: *el-v. kiejtette*, *megint-tette*, *kifejt-tette*, *kijelent-tette*, *megért-tette*, *elfejtette*, *emészt-tette*, *illeszt-tette* alakokat ne mondunk és ne írunk, az eddig divott *elejt-ette* stb. helyett. A logika szempontjából egyenesen szükséges, hogy így írunk, mert más az *intette* (a tanulót) és megint más a *megintette* (tartozása miatt), amint más az: *elejtette* (a palackot), *kiejtette* (a szót), *kifejtette* (nézeteit), *bejelentette* (a gyűlésen az elnökségről való lemondást), *megértette* (a beszé-

* Ilyenek még: *ajánlhat*, *felajánlta* (szolgálatát).

det), *elfelejtette* (az írást) és más az : *elejtette* (a választáson más segítségével), *kiejtette* (a tanító növendékeivel a hangzókat), *kifejtette* (a gondasszony cselekedjeivel a borsót, babot), *bejelentette* (magát az inassal), *mégértette* (vele, értésére adta), *elfelejtette* (vkivel a bántalmat, fájdalmat). DEMEK Győző.

Nyelvjárásaink többsége így különbözteti meg : *mégértette* maga — *mégértette* mással. Minthogy az *e* és *é* hangok jelölése irott nyelvünkben azonos, némelyek megkülönböztetésül tényleg így írnák : *mégértette* vele. De akkor ezeket is kettőzvetve kellene írnunk : *mégérteti* vele, *lebonttatja* a házat, minden *elfejttet*, *kiosztatja* az alamizsnát stb. Ezzel, minthogy a kiejtésben egyszerű *t* hangzik, az írásmód nagyon nehézkessé s mesterkéltté válna, nyerni pedig nem sokat nyernénk vele, mert a beszédnek összefüggéséből rendszerint amúgy is kiviláglik a műveltető jelentés.

A SZERKESZTŐ.

Esse. Valóban Kolumbus tojása ez a „*vox increpandi*“. Tóth Béla helyesen fejtette meg a jelentését (27:31), de az alakját illetőleg (*e* s *ez*) pontosabb a Zolnai jelölése : *ez* s *ez*. Igy a mással-hangzó megnyujtása (*ss*) szinte magától magyarázódik.

Maga a szó, mint szidalmazó kifejezés nemcsak a régieknél fordul elő ; igen gyakran hallható a borsod-hevesi palóc nyelvjárásban ma is. Jelentése itt még annyira világos, hogy a *Palóc nyelvjárás* c. dolgozatba fel se vettem. Feljegyzésem között illes kifejezésekkel talállok Apátfalva (Borsod) és Mikófalva (Heves) környékéről : *Sémmire val"ó es s e* (ez s e) *killyké!* *Es s e bitang barma, no nézd csak!* (Az illető megbaklott — csökönös — lovát szidta.) *Haszontalan es s ef fattya, mingyá mèvvellek* (megverlek). Megjegyzendő, hogy itt az *esse* nem valami erős szidalmás ész mindig valamely más jelzővel kapcsolatban fordul elő ; a beszélő rendesen akkor szokta használni, mikor nem akar valami erősebb kifejezéssel elni s hirtelenében nem találja meg a kellő szót gondolatának kifejezésére.

BARTHA JÓZSEF.

Kell lesz, lehet lesz. Két különös magyartalan kifejezést bátorokodom a Nyelvőr olvasói elé tártani ; különösen Ung, Zemplén, Bereg s Mármaros megyékben hallottam s nemcsak az értelmiég között, hanem a magyarul beszélő népnél is. Ezek : *kell lesz, lehet lesz*. Pl. „*Holnap el kell lesz mennem ; holnap lehet lesz használni*“ stb. Honnan származott e két kifejezés ? Nem a ruténból jött-e át a magyarba ? Mert ott találhatni hasonló alakokra. *Kell lesz = treba bude.*

DULISKOVICH ELEK.

Erről a furcsa igeszerkezetről már több ízben említés történt a Nyrben. Az eddig közölt adatok a 25. k. 352. lapján vannak összeállítva, s ott Melich J. — megkísértvén e szerkezetnek magyarázatát — megállapítja, hogy „az eddigi adatok mind olyan helyekről szolnak, ahol a magyarság az olahokkal nagyban érint-

kezik. Bizony megeshetik, hogy ez is idegen eredetű szerkezet, mint az *el kell menjek*-félé. Adjának fölvilágosítást, aik az oláh s rutén nyelv dolgait értik!

A SZERKESZTŐ.

Torva, torván. Anyám *torva szemekkel* áll (Gvad: RP. 36). *Torván* nézett rá a biró (Gvad: RP. 226). A NySz.-ban ezt a két példát találjunk a *torva* szóra, amelynek jelentése: mogorva, vad, sötét, komor, mérge; wild, finster. Eredeti mását a latin nyelvben találjuk meg. Gvadányinak első példájához hasonló kitételekre akadunk Ovidius Metamorphosisában (IX.27.): *Talia dicentem iam dudum lumine torvo spectat*. A *torva* szó tehát kétségtelenül a *torvus* melléknévből származott. Csak az egy föltünt benne, hogy a-s végzettel vettük át, holott a latinban akár az *oculus*, akár a *lumen* szóval tettek össze, ily vége nem volt (vö. *torvo oculo, torvo lumine*); ámde ezt a nehézséget megfejtí Pápai P. szótára, amelyben egy *torvá* határozót is találunk (*torve* helyett): „kemény tekintéssel, komoron“. Ugyanitt ily kifejezésre is bukkanunk: „*torván intueri*: komoran nézni vmit“, amely egészen összevág a „*torván nézett ró*“ magyar kitételel.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Hátha az olasz *torvo* forma átvétele?

A SZERK.

Mazur (26:315 stb.). A palócián széltében járatos; tönkrement, züllött, piszok-, rongy-embert jelent. Van egy tréfás szójátek is: Minő úr ez? Biz ez csak mazur.

BALOGHY DEZSŐ.

Hala. A Nyr. mult évi XI. és XII. füzetében Balassa J. és Róna I. a telhetetlen evőt jelentő *hala* szóra fordítják a közönség figyelmét. Amit a Balassa idézte forrás, a „Száz év Délmagyarszág történetéből“ című munka Szentkláray Jenőtől a *hala* eredetéről mesél, hogy t. i. egy bizonyos Hala Ferenc nevű császári biztosról, ki megyeszerte híres volt szörnyű étvágyáról, ma minden sokevőt *halá*-nak neveznek, sokkal naivabb okoskodás, sem hogy bárki is komolyan venné.

A *hala* nem fordul elő a MTSz.-ban, de megvan a Karadzsics Vúk-féle szerb szótárban, még pedig mint általánosan, nemcsak egyes vidékeken ismert szó, mert Karadzsics különben minden tájszónak megjelöli a hazáját.

Hala e szerint kétségvilágban a szerb nyelv révén került a magyarba; eredetére pedig — mint ma kétséget kizároan ki van mutatva — török. Karadzsicsnál ez nincs megjelölve, nyilván mert ő maga sem tudta, hogy a szó a törökből való, különben megjelölte volna, mint minden más török eredetű szót.

Karadzsics szótárában ez olvasható: *Ala* (h nélkül írva); vide *Azsdaja*; rákeresvén pedig az *Azsdaja*-ra, a jelentése ez: „draco (serpens fictum), der Drache, der Lindwurm“, tehát magyarul *sárkány*. Bővebb magyarázatát is adja, mely magyarul így szól: „Az aláról azt tartja a néphit, hogy az *azsdajától* különböző szellemű, repülő képességű, s hogy a felhőket vezeti s jégesöt visz a vétésekre“ . . .

Alo nesita! Telhetetlen evő! — ezt a szójárást minden szerb ismeri s Karadzsics is feljegyezte.

Hogy a magyarok használják azt a szót ugyanabban a jelentésben, említi Balassa is, Szentkláray is, Rónai is, ez utóbbi avval is megtoldván a közleményét, hogy a *hala* szó a németek és oláhok között is járatos. Magam is emlékszem, hogy Torontál megyében magyar ember szájából hallottam. Minthogy pedig mind Torontálban, mind Temesben, hol Rónai szerint nemcsak magyarok, hanem németek és oláhok is *halának* nevezik a mohó étvágýú embereket, a szerbek régóta és nagy számmal laknak, elfogadhatjuk, hogy a szót a szerbekkel való érintkezés közvetítette mind a magyarba, mind az oláh és német nyelvbe. BRANCSICS BLAGOJE.

Csak. Egyike legsimulékonyabb szavainknak. Annyira hozzáfonódik az egyes szólásokhoz, hogy deríre-borúra lehet használni. Azonban épen ezen simulékonyssága miatt óhatatlan, hogy még a tanult olvasót is kétségbe, csalódásba ne ejtse. Általános jelentése szerint szerepe szűkítő, az állítás terjedelmét, a névszó körét, az ige jelentését korlátta veszi körül; amit csak nélkül általanosságban állítunk vagy tagadunk, azt e kis szó beiktatásával egyes különös esetekre szorítjuk. Pl. *sokan vannak a hivatottak, de csak kevesen a válasszottak*, vagy : *csak sirt a királyfiú, de fájdalma meg nem enyhült*.

A mondat értelmét a *csak* a szerint is megváltoztatja, hogy melyik szóhoz vonjuk — természetesen, csakhogy épen ezt nem veszik figyelembe iróink és olvasóink. Pl. Bayer József most megjelent nagy munkájában „A magyar drámairodalom története”-ben idéz egy mondást Kulcsár lapjából, a Hazai és Külföldi Tudósításokból, ahol a Bánk bánról emlékszik meg „*Mi itten csak azt óhajtjuk, hogy ezen jó igyekszet azok előtt kedvet találjon, akiknek vagyon ssentelve*” s a mondást. épen a *csak* miatt tévesen érti és magyarázza. A *csak*-ot a tárgyi mellémondat határozójához vonja „*csak azok előtt találjon kedvet*” és Kulcsárékon csak mosolyogni tud, hogy a Bánk bánt nem tartották jobbnak, mint hogy *kiedrőlag a kecskeméti civileknek okozzon gyönyörűséget*, akiknek szentelte az író művét. Pedig a *csak* a fömondathoz tartozik s a bécsi újság azt akarta kifejezni: most nincs egyéb hátra, nincs egyéb mondanivalónk, mint az az óhajtás, hogy legalább a kecskemétiek előtt „találjon kedvet”. Ha mások előtt is, annál jobb, ezt azonban a szerkesztőség valószínűleg nem remélte.

Cs. E.

Állathangok. Téved Tolnai Vilmos (27:35), mikor azt hiszi, hogy a magyar liba v. zsiba li-li-li szóról ért, mert ezzel a récéket kicsi korukban csalogatják s némelykor a kis zsibákat is, ellenben a ludakat tán mindenfelé buri-buri-buri (megtoldva így: buricám!) hivogatják ; én legalább jártomban-keltemben máskép nem hallottam. Kikirikit is mondottunk Zalában a kis kakasról ilyen formán: „*Ez a pici kokas még csak azt tudja mondani, mikor kukorékol v. kukorít, hogy : „kikiriki”!*

BÓDISS JUSZTÍN.

Boron-szöszön (27:88): *szössir'-borir* (szöszért-borért) „Od'-adom én *szöseir'-borir*, csak keljén el mán, mér méguntam itt a vásárba álingálni“ (=áldogál). (Kalotaszeg.) CZUCZA JÁNOS.

Boron-szöszön, vagy inkább *szöseön-boron* Baranyában azt teszi, hogy nem pénzen vett vmi, hanem kócon, buzán, boron cserélt. Rendesen edényt vásárol így a köznép. BODONYI NÁNDOR.

Digó, diga. A Nyr. 26:566. lapján olvasom, hogy a *digó* szónak *diga* változata is járatos. Én eddig, megvallom, eddigelé csak a *digó* alakot ismertem, amely szó tudvalevőleg egyértelmű a *talidn* szóval. N. N.-nek a Nyr. ugyanazon lapján adott magyarázata azonban, hogy ugyanis „az olasz a férfit *digo*-nak, a nőt *digá*-nak szólítja“, csak tévedésen alapulhat. A *digo* ugyanis nem egyéb, mint az olasz *dico*:mondok! igének velencei és velencés megfelelője. Ebből könnyen megérthető, miért hívja a velencei és velencés vidéki olasz (s nem általában az olasz) bizalmasan *digo*-nak azt, akinek nevét nem ismeri. Ép olyan megszólításforma ez, mintha mi a „*Hallja-e?* vagy „*Hej, bardatom!*“-félé frázissal szólítunk meg valakit. Ebből azonban az is megérthető, hogy a *digó* szónak „talián“ jelentését nem az olasz, hanem a szomszédos német és magyar fejlesztette ki s így az ol. *digo* szónak nem lehet nőnemű *diga* alakja. (Van az olasznak egy *diga* főneve is, de ez hullámgátat jelent.) Ha csakugyan használják az olaszok a *diga* alakot is megszólításkép, akkor ez nem a *digo*-nak nőnemű alakja, hanem a *dire* ige imperativusának egy. sz. 3. személye: ol. *dica*: vel. *diga*: magy. „Mondja csak!“ Részemről azonban úgy tudom, hogy ez az alak megszólításkép nem járatos.

A magy. *diga* szó tehát véleményem szerint, külön fejleménye a vel. *digó* alaknak; vagyis a velencés rövid o végű alakból a magyarban kétféle alak képződött; az egyik hosszú ó, a másik a véggel; vő. magy. *kontó*: ol. *conto* és magy. *pálya*: ol. *palio*.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Flastrom. Ennek a szónak az eredete tudtommal eleddig nincsen kimutatva. Sándor István a vele egyjelentésű latin *emplastrum* szóalakkal köti rokonságba (Sokf. 12:34. 1.); Dankovszky és Czuczor szótárai pedig a görög *ἔμπλαστρον* formából származtatják. Hogy azonban e délibábos magyarázatok számába nem jöhetsznek, azt fölösleges volna bizonyítanom. Ha a latin vagy akár a görög nyelvből vettük volna át, az elején levő *em* szótagot, bizonyára megtartottuk volna ismert hangsúly-törvényünknel fogva. Véleményem szerint, a *flastrom* szóelegítyés folytán jött létre, még pedig a német *pfläster* és a latin *emplastrum* alakokból; vagyis tehát a német formát megtoldottuk a megfelelő latin formának végével: *pfläster + emplastrum*: *flastrum > *flastrom*. Nem ez az egyedüli eset arra, hogy két idegen szóalakból egy harmadikat alkottunk; találunk más hasonló példákat is nyelvünkben.

R. PRIKKEL MARIÁN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Idegen szók. „Hogy Badeni konzervensül kitartson a programmja mellett“ (Egyetértés; magyarul: *állhatatosan helyt álljon*). — „400 usque 600 gyermek“ (uo.; magyarul: *400 egész 600 gy.*) — „Magyar *liturgia*“ (mostanában sokszor olvassuk, pedig a magyar *szertartás* is megjárna). Még rosszabb a *lithurgia th-val!* Vannak, akik azt hiszik, hogy minden görög eredetű szóban kell lenni egy-egy *th*-nak vagy *y*-nak, s azért írnak ilyen nevetséges módon: *katharrus*, *kathalógus*, *ethymologia*, *hyppodrom* stb. — Ó fölsége elfogadta az összkabinet lemondását (össz és *kabinet* helyesen: *as egész kormány*). — „Karneválkor, a bálozás idején, szokták választani a kaszinó elnökeit“, így kezdi vezérkikkét az Esti Ujság I.28. Hogy a jó *farsang* helyett mért kellett *karnevalit* írni, azt megfejtí a német nyelvnek újságainkkal szemben való hódító ereje: a Pester Lloyd nyelvén *Carnevalt* írnak a népies *Fasching* helyett. — „*Vehemens* és igazságtalan támadás“. Hat már a Tanáregyesület Közlönyében (1898. I.30) sem tudnak anynyit latinul, hogy egy ilyen közönséges szót le tudnának fordítani? Vagy tán a magyar *hevést* nem tartják itt elég jó kifejezésnek?

ANTIBARBARUS.

Miért használjuk a *kinéz* kifejezést? Arany János a maga idején kimondotta pereatját a *kinéz*-ről. S mi tagadás, legzamatosabb magyarsággal megírt könyveinkben is felbukkan olykor-olykor (ott, ahol jogosult helye nincs) ez a betolakodott csemete. Lauka Gusztáv, hogy csak egyet említsünk a sok közül, nem egy ízben becsempezsi az efféléket: „gróf úr, ön ma jól néz ki“ stb. És valósággal bosszantó, mikor a magyar népdal — mert hisz ami a nép ajkáról hangzik, annak minden ízében magyaros szinét-szagát elvárhatjuk — így kesereg: „Úgy néz ki fekete gyászruhában, Mint liliom sötét erdő árnyában“ stb. [*Kinéz* és *árny*! Ez a dal nem a nép ajkán termelt! — A szerk.]

Hangoztatjuk, hogy e magyartalanságot könnyen kiszoríthatják ezen kifejezéseink: *jó színben van, jól fest, jól mutat* stb. A közélet ezekre csak elvétve vet üget. Sok-sok szemreváló dolgon tetszésünknek vagy nemzettszésekünknek ezzel adunk kifejezést: *jól néz ki* vagy *rosszul néz ki*. Magyaros kifejezéseink mintegy kényeskednek; nem akarnak minden esetben szolgálatot végezni, amire ezt az idegen kifejezést rászorítjuk. Rendes *hogy vagy* frázisunk mellett a *kinéz* hangszik legtöbbször: valóságos közvagyón, vagy inkább minden napos kritikára. Nem válogat, nem ismer árnyalatot, nincs különös vonatkozása: mindenre ráillik. És jó magyar kifejezéseink? — Ebben a mondatban: *ön jó színben van*, a német *aussehen-t* tökéletesen pótoltuk. De nem mondhatom: *ez a ló jó színben van*. *Jó húsból van*, mondjuk. Ámde áll-e ez a kifejezés a gebére, melyet fényesen felnyergeltek és épügy a tetszés hatását gyakorolja a szemlézőre? Itt a *jól fest, jól mutat* van helyén. A kártyaaszatok tarka szókészletében talán csak egy jó magyar kifejezés árval-

kodik: *ez a kártya jól fest*. A két utóbbi kifejezés általában nem személyekre vonatkozik, míg a *jó színben van* csakis személyi vonatkozásban hásználatos.

Szeretjük kifejezéseinket általánosítani. Szerény véleményünk szerint ez a magyarázata annak, hogy árnyalati jelentésű jó magyar kifejezéseink máig sem tudták ezt az idegen szór lást a közhasználathból kiselejtezni. **Nyácsik Béla.**

A pénzintézetek magyarsága. A kereskedői nyelvből talán legnehezebb az idegen szókat és az elfogadott rossz szókat kiküszöbölni, mert — sajnos — nagyon gyökeret vertek. Ilyenkor, hogy a pénzintézetek évi mérlegeiket és jelentéseiket teszik közzé, garmadával dülnek az idegen és a magyartalan szók. Annál méltóbb a dicséretre a *Monor-kerületi hitelbank részvény-társaság*, melynek jelentésén meglátszik az a törekvés, hogy a rossz szók helyett régi, jó szókat hozzon forgalomba. Igy a *számla* helyett nem ugyan egész következetességgel, de legalább a főbb címekben a *rovás* szót használja. A *mérlegszámla* = *mérlegrovás*, a *nyereség- és veszteség-számla* igen helyesen *eredmény-rovás*. Kár, hogy a *visszleszámolást* még mindig megtaláljuk, a helyett, hogy legalább is *viszont leszámolást* irna a jelentés. A *lombárd* címet így helyettesíti: *előlegre adósok*. Jó volna, ha ezeket a szókat más intézetek is elfogadnák s ha az *átvitel* helyett az *átvitel* szót, a *finanszírozás* helyett a *pénzesítés* szót használnak.

Egyszersmind kereskedőink is megjegyezhetnék, hogy az áru nem *közlekedik*, sem emelkedett, sem hanyatló árák mellett, hogy a forintot és krajcárt, a sorozatot és számot (sorsjegyeknél) a magyar nem a szám előtt, hanem a szám után irja, hogy a borszesz, a petróleum, de még a bors sem *marad szilárd helyzetben*, azért, hogy a nagy árat megtartotta s a kávé sohasem *jegyez* 37 forinton, mert legrosszabb esetben is a kereskedők jegyzik a kávé 37 forintos árát. Hosszu volna az ilyen *kereskedői kifejezések* sorra kiböngészni, de azt semmi esetre sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy akármennyi gabona van a tárházban, az mind csak *gabona* lesz és nem *gabonák* s így *fűszerek*, *kávék*, *árpák*, *babok*, *gyapjuk* sincsenek, hanem van *fűszer*, *kávé* stb., vagy ha a többes szám fajokra vonatkozik, *gyapjufajok*, *árpa fajok* stb.

(1898. II. 6.)

BUDAPESTI HIRLAP.

Szálloda v. szálló? A Nyr. olvasói bizonnyal mosolyogtak azon a jámbor kérdésen (26:518): melyik a jobb magyar szó: *szálloda*-e vagy *szálló*? Hogy még mindig akadnak ilyen világtól elmaradt emberek! És mily bámulatos az *Antibarbarus* türelme, hogy az efféleire is hűségesen válaszol! Leírja azt a bizonyos harmadfél oktató sort. Nekem azonban ez a jámbor kérdés eszembe juttatja azt a valóságot, hogy a *szálló* a Nyelvőr egyik legszerencsétlenebb javaslata volt. Ha nem csalódom Greguss Ágost ajánlotta elsőben (3:300), igaz, a *fogadó* mellett. (Ugyanakkor járda helyett a járót; mintha nem volna meg a *gyalogút*!) Már abban Gyulai Pálnak van igaza, hogy

a *szálló* : „herberg”, soha sem egyéb. Mindnyájan tudjuk, hogy a jó *fogadó*, *vendégfogadó* szótól a „szállodás” urak irtóznak, mert Ballagi vagy ki, megoktatta őket, hogy *fogadó* : „gasthof”, *szálloda* : „hôtel”. Furcsa, hogy a sajtó, mely tisztei a „szállodásokat” is, a Nyelvőrt is, csupa jóákarat révén ép „herberggé” alacsonyítja az előkelő „hóteleit” azzal a *szállóval*. Ezt ugyan nem köszönnek meg a „szállodás” urak, ha tudnának egy kicsit magyarul is. Egyébiránt a pozsonyi Hôtel Palugyay homlokán vagy ötven esztendeje tündöklik nagy arany betűkkel: „Vendégfogadó a zöld fához”; és még se jutott eszébe soha senkinek, hogy az ország ez egyik legúriásabb „szállodája” csak „gasthof”. Söt ami föbb: a háznak egyetlen egy kéménye se dőlt le a *vendégfogadó* miatt.

BÁLINT KELEMEN.

Greguss Á. az idézett helyen csak a magyaros -ó -ó végű képzést ajánlotta a korcs -da -de helyett, de a *szálló* mellett mindenki maga is említi a *fogadót*: „Képesde helyébe teendő helyesen képző (t. i. intézet), *tandárképezde* h. *tandárképző*; *nevelde* h. *nevelő*; *távirda* h. *táviró* (jobban *messzeirő*); *szálloda* h. *szálló* (vagy *fogadó*) . . .” A Nyr. szerkesztősége aztán (4:7) éppen megkülönböztetve ajánlotta: „Hôtel: *fogadó*, Hôtelier: *fogadós*; Restauration: *vendéglő*, Restaurateur: *vendéglős*; Herberge: *szálló*”. De a hírlapok mindenki által is fölkapták a *szálloda* helyett, nyilván azért, mert ez a két szó jobban emlékeztetett egymásra. Egyébiránt olyan nagy szerencsétleniséget ebben nem láthatni (az olasz *albergo* is mind a kettőt jelenti: szállót és fogadót), hiszen nagyobb jelentésbeli különbségek is összeférnek

ANTIBARBARUS.

EGYVELÉG.

Hogy ejtse a magyar a deák szót? Már elmondtam egyszer (Nyr. 26:180), miképen gondolkozom erről a kérdésről. Tiltakoztam a Thun-féle rendszer beütésétől terjedni kezdő németes olvasás ellen, visszakövettem a velenceies ejtés nyolc százados jussát. A szerkesztő erre azt jegyezte meg, hogy „misem természetesebb, mint hogy mai latin kiejtésünk a németek hatása alatt áll, valamint régente az olaszokat utánoztuk. A nyelv változik, fejlődik, s a tényekkel számolunk kell”. Erre a megjegyzésre könnyű lett volna illesmit felélem: „Épen nem természetes, hogy mai latin kiejtésünk a németek hatása alatt áll, mert mi magyarok nem a németektől tanultunk és tanulunk deákul; söt semmi közünk hozzá, hogyan ejtik a németek ezt vagy amazt az idegen nyelvet. Ha helyes volna az a veszedelmes elmélet, hogy már az idegen nyelvek ejtésében is a németeket kell követnünk, akkor nem lenne szabad a *bon jour*, *novella*, *salon* szavakat becsületesen elolvasnunk, hanem ilyenformára kellene az ejtésünket nyomorítanunk: *pon súr*, *nofella*, *zalóng*. A deáknyelv ejtése világszerte nemzeti vonás. A francia pap így énekli a *praeafatiot*: „*Véré dinyóm e zsüsztóm é, ekóm e szalütáré, no tibi száñpr et übikő grásziász ázsöré*” (tessék még beleképzelni a pergő *r*-eket); a német meg emigy: „*Fere*

tiknum ed juszdom eszt, egfum ed zaludáré, nosz dipi zember ed upikfe kráciász ákere" (tessék még beleképzelní sok minden elköpzelhetetlent). Azt kérdezem: van-e a világnak népe, amelyre akár az egyik, akár a másik olvasás hathasson? A mondó vagyok, nincsen. A deák szó ejtése mindenütt „házi ügy", és mint a nyelvnek minden tüineménye, nem magától és nem tegnapról mára keletkezett, hanem a nyelv történetében gyökerezik. Nálunk a deák ejtés története nyolcszáz esztendős. Senkinek sincsen jussa megtagadni; és aki arra akar bennünket kényszeríteni — példátlan egy törekvés! — hogy német módra ejtsük a deák szót, a germanizmusnak egy új és szégyenletes bilincsébe verné nyelvünket". De hallgattam ezzel a válasszal, mert elgondoltam: minek *enfoncer des portes ouvertes?* A déakság németes olvasása ma még csak a *gy* meg az *s* eltáncsereben mutatkozik; nincs mit félünk tőle. Joannovics György (26:559) most egyszerre eszembe juttatta, hogy van még veszedelem is. „Kurzus, versió, reversális, kontroversia, inzultál". Hát ez a „ziszegés, zörgés" sült német. Joannovics György azt mondja, nem csodálná, ha maholnap azt hallaná: „szursum korda". Valóban nem lenne mit csodálnia, mert én a „szursum kordát" már százsor is hallottam. Söt fiatal papjaink még azt is mondják: „konsekráció". Azt hiszem, itt az ideje közbeszónánunk: ne tovább! Ám legyen „tény", hogy a logika, reggina, gynitor" eltűnt (az *angyal*, *Egyiptom*, *gyehenna* az ó népes nemével egybe nem tűnik el soha), ám szálljon sírba deák olvasásunk nyolcszázesztendős velencés volta; de hogy most költözzék hozzánk a német zézés, melynek képtelen voltáról tanuságot tehet minden romanista, az nem járja. Ennél szégyenletesebb német bilincs nem zöröghet rajtunk. Hapead zipi!

TÓTH BÉLA.

A tolvajnyelvből. A malom-uccai privát koszttaúr az ily madarakra ezt szokta mondani: „ez is olyan szép virág! nem cíldova s elprédílezett!" grammaticae ennyit tesz: „nem fizetett és megseökött". Beöthy L.: Poéta és Maecenás.

CSEFKÓ GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Szádok (zádok). 1600. Leleszi konvent tanuvallatása a Salánk, Beregh és Kovászó között fekvő Szalva erdő használatáról: „Mikor az meghalt Orosz Lázár megesküdt, az *szádok-bokorra* (zadok) tevé az lábat, erős hittel azon esküvek meg". A NySz.-ban nem fordul elő. Mit jelent e szó?

F. Megvan a NySz.-ban *száldok* formában, a köv. idézettel: A szólót, ha elég vastag, tzigolya avagy száldok veszszőkkel is meg lehet kötözni (Apáczai Csere: Encyclopaedia 271). Már Baróti SzD. félvette Kisded Szótárába: „száldok: szádok, hárfa". A régi Tsz. szerint is *szádokfa*, *zádokfa* hársfát jelentő székely tájszó. Az 1825-i Lexicon Budense-nek nevezett oláh szótárban: *sáldokfa*, *tilia*, Linde (I. Nyr. 17:469). *Zádogfa* mint székely szó még Nyr. 2:556. Végre előkerült e szónak eredetibb formája régi nyelvemlékeinkből: „*Száldob*

az oklevelek tanusága szerint hárstát jelentett: 1391: *Sub quadam arbore tiliae vulgariter Zaldob vocata. Ad quandam silvam Malesal-doba nominatam. 1430: Pervenissent ad quandam arborem tiliae vulgariter Zaldob vocatam*". (Idézi Szamota, NyK. 25:153). Innen származnak a *Száldobos*, *Száldobdgy* helységnevek. „Az oklevélbeli példák és a mai *Száldobagy* nevű helységek tanusága szerint a *száldob* szó a következő megyékben élt: Bereg, Szatmár, Mármaros, Szilág, Bihar, Kolozs, Udvarhely stb., tehát csaknem a Tiszától keletre“ (NyK. id. h.)

2. Dandár és Standarte. A német *Standarte* szó nem a mi *dandárunkból* kerekedett-e? Ez meg a *tündér* mélyhangú változata lehet s voltaképen lengőt, lobogót jelent. A palócoknál „te dandár!“ lenge, ledér személyt jelent, *dandáros* pedig a. m. dáridőz, dombéroz.

F. A német *Standarte* v. *Standart* a zászlót jelentő olasz *stendardo*-ból lett; ugyanebból való a régi francia *estandard*, a mai *étendard*, s az angol *standard*. Az olasz szó a „kifeszítés, zászlóbontás“ fogalmából indult ki: *stendere le insignie* = lat. *extendere insignia*. Mindezek tehát nem a mi *dandárunkból* lettek, de viszont ez sem lett amazokból (mint már CzF. szótára állítja, s Ballagié is nyilván csak ezért hiszi, hogy „*ered. ért. die Standarte, die Fahne*“). Hiszen a *dandár* sohasé volt „zászló“, hanem „derékhad, nagy sereg“. Mátyás Flórián magyarázata szerint török-hozta perzsa szó („dáne dár = mag-tartó, a hadsereg magva“). — Kassai J. szótára szerint *dandár* v. *dondár* a Hegyaljában a. m. lódarázs. Kérdés, ennek mi köze a másik *dandárhoz*. A *dandáros* ige kétség kívül csak a *dombéros* tíjaból alakulata (a *dombéros* magyarázatát l. Nyr. 14:489, 19:125). A főt említett „te dandár“-nak sincs köze a rendes *dandárhoz*, hanem csak a *dandáros* igéből van elvonva.

3. Még egyszer a -val -vel. R. Prikkel Marián sommás úton végzett a *holval* ragjával (25:318.); és mivel az ő nézeténél meggyőzőbbet nem ismerünk, ideiglenesen bele is tördethetünk. Hogy időviszony jelzésére való, az kitetszik minden alkalmazásakor, szintúgy, mint a *tavasssal*, *ősszel* stb. Ez iránt tehát nem támad interpelláció. De igenis van különbség a *nappal*, *reggel* és *éjjel* látszólagos ragja s amazoké közt. Ezek aligha telivér *-val* *-vel* ragok, mert utánuk szívesen megtárnek más ragot is, pl. *reggelek*, *éjjelre*, „Alunni fogaz, s nem lesz több *reggeled*“. (Vör.) Söt az -i képzőt is látszólag ragozott alakjukhoz fűzik. Megteszi-e ezt más szó a magyar nyelvben, hogy ily módon szedje magára a ragot, képzőt? Vagy tán: *őssel-ek*, *tavassal-ra*, *ősszel-i* stb.? Belányi Tivadar.

Hogy azt mondjuk *éjjeli*, *reggelre*, ellenben nem mondjuk *őssel*, *tavassalra*, abból még éppenséggel nem következik, hogy amazokban más eredetű a *-vel*, mint emekekben. A ragos alakok csak akkor vehetnek föl új ragot vagy képzőt, ha nyelvérzéinkre nézve határozó szókká (adverbiumokká) merevednek. Mondhatjuk pl. *addigra*, *eddigi*, de nem *húsvétigra*, *keddigi*. Mondják: *kösbenső*, *errülső*, de nem *késbenső*, *kérülső*; *éppenség*, de nem *szépesség*; *ujrás*, *hátrál*,

de nem *útrás*, *hátrál* stb. stb. Az olyan határozó szókat, melyek mintegy önálló névszókká válva főnélvül vagy melléknélvül szerepelnek vagy új ragot s képzőt vesznek föl, önállósított határozóknak neveztem (róluk szóló tüzetes tanulmányomban, a Budenz-Albumban).

4. Utóda és utódja, testvére és testvérje s hasonlók között mi a különbség?

F. Amely szók így kétféle alakban vehetik föl a személyragot, rendszerint csak abban különböznek, hogy a művelt környelvben vagy egy-egy nyelvjárásban az egyik nagyobb divathat van, mint a másik. Az itt említettek közül nézetünk szerint *utódja* természetesebb, mint *utóda*, mert azt mondjuk: *rúdja, családja, cselejde, padja* (s csak kivételesen: *hada*, de néha ezt is: *hadja*). Viszont *testvére* szokottabb, mint *testvérje*. mert ez a vér összetétele, már pedig ezt így ragozzuk: *vére*. (Vd. Tüzes M. Nytan 1:710. és Révai Gramm. 466.)

Néha azonban a két alaknak jelentésében is érdekes különbséget tesz a nyelvsokás. Pl. átvitt értelemben, képes beszédben egy-egy olyan szót is *j* hanggal ragozgat, amelyet tulajdonképi értelemben csak *j* nélkül mondunk: a teleknek *lábja*, a dombnak *hatja*, a keréknak *talja*, a búzának *szeme* (ámbár mondunk így is: a hegynek *lába*, v. *háta*, a kerék *talpa*, a búza *szeme* stb.). SIMONYI ZSIGMOND.

5. Doctor philosophiae. Falusi társaságunk azon vitatkozott, mi a *doctor philosophiae* jó magyar egyértéke? Hosszas veszekedés után végre abban egyeztünk meg: döntse el a kérdést a Magyar Tudományos Akadémia ezidei Almanachja. Ez a gondolat igen szerencsétlen volt, mert az Almanach a visszavonás új üszkét dobta közénk. Sőt nemcsak egy üszköt, hanem szám szerint hetet. Az Almanach szerint ugyanis Acsády Ignác „bölcsezsettudor” (98. l.), Csánki Dezső „bölcselet-tudor” (kötőjellel, 99. l.), Beöthy Zsolt „bölcselettudor” (kötőjel nélkül, 79. l.), Szinnyei József „bölcselet doktora” (82. l.), Hampel József „bölcsezet- és jogdoctor” (c-vel, 92. l.), Thaly Kálmán „bölcseleti doctor” (c-vel, 90. l.), Simonyi Zsigmond „philosophia doctora” (c-vel, 82. l.). Van továbbá egynéhány „doctor philosophiae” is. Most már az a kérdés: melyik a helyes a hét vagy nyolc közül? Vagy mind helyes? Meglehet, hiszen az Akadémia mondja, s az Akadémia csak tudja, mit mond. Én legalább ezt vallom. Társaságunknak azonban vannak olyan békétlen tagjai, akik azt állítják, hogy a hét magyar-forma alaknak 71 percentje rossz; egyúttal azt is kérdik: hol keressen az ember tiszta nyelvet és következetességet, ha még az Akadémia leghivatalosabb kiadványában sem talál?

F. Nézetünk szerint az Almanach írásmódja közül egyik sem helyes, hanem ez a leghelyesebb: *filozófia doktora*, 1) mert semmi kényszerítő ok sincs rá, hogy a *doctor philosophiae*-t fordítva eltérjünk a birtokviszonytól (v.d. a *filozófia professzora*, a *nyelv művész*, a *szerelem bolondja*); 2) mert *filozófia* is, *doktor* is meghonosult szók s így az Akadémia szabályai szerint magyarosan irandók.

ANTIBARBARUS.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.*

1. Használja-e a nép, hol és minő értelemben a következő kifejezéseket: *fürössik* e h. *fürdik*, *irtódszik* a Balaton, *kikelet*, *ptrüsszent*, *ptrücsök*, *ptrukk*, *rovánc*, *rüheder*, *dacsán*, *koppány*, *korhány*, *szemöld*, *föveg* v. *föveg*, *atracél*, *hátrulja*, ebben az idénben, erre az idénre, *képszik* v. *kébezik*, *répszik* v. *rébszik*, „*egy látra két vékával lesz*” (gyümölcs a fán, állítólag Somogyban mondják), *bander*, *bördön*, *pongár*, *juthás*, *tívaros*, *visszakéshől*, *minő*?

2. Az *iny* szó mit jelent? mondják-e a *ssájpadlás* helyett? ismerik-e a *foghús* szót?

3. Mondják-e *imádkozni* e h. „olvasni”?

4. Az *egérút* jelent-e kibúvót, menekülést?

5. Hogy hívják a *simának* ellentétét?

6. Mondják-e: *tegyen róla*, hogy ez s ez megtörténjék?

7. Kihagyják-e az *egy* szócskát az ilyen mondatokból: [egy] pár csepp vizet ittam; [egy] szempillantásra v. percre sem felejti el?

8. Mondják-e: János velem testvér apával?

9. Mondják-e: hányszor *nem* mondtam neki!

10. Használják-e az összetett *mignemet* az egyszerű *míg* helyett?

11. Mondja-e a nép föltétes móddal: „menjünk, *míg* elérne az eső”?

12. Mondják-e: *ha ki* tudja, *ha mit* akarsz stb.?

13. Mennyire van elterjedve ez a szórend: „*ha nem is mondja*”, „*ha meg is mondja*” stb.?

14. Mondják-e: *mit én bánom*?

15. Hol mondják: *mindenhutt*, *máshutt* e h. mindenütt, másutt?

16. Hol mondják: *unokájai*, *ekéjeim* e h. unokái, ekéim?

17. *Tört* és *törött*: megkülönböztetik-e a két alak használatát, úgyhogy egyik a *tör*, másik a *török* ige befejezett cselekvését jelenti? Pl. az rossz cseléd volt, annyi edényemet *eltör* vagy *eltörött*? *tört* edények?

18. Vannak-e esetek, hogy a viszonyító (relativ) névmást hangsúlyozzák? s ha igen, az a előtagon vagy pedig az utótagon van-e a hangsúly? Pl. aki csak láttá v. aki csak láttá? ahányan v. ahányan csak ott voltak? amit akartam v. amit akartam? aki v. aki vesz, annak lesz?

19. Hogy mondják: *ohajt*, *sohajt*, *posta*, *ssinor*? vagy pedig: *óhajt*, *sóhajt*, *pósta*, *zinor*?

20. *Ujj*, *ujjat*, *ujjabb*? v. *új*, *újjat*, *újjabb*? — *rúd*, *hid* v. *rud*, *hid*? — *hülök* (*sülök*?), *fúlik*? v. *halök*, *fúlik*?

21. Hol mondják *hus*, *bün*, *szünik*, *ússik*, *csússzik* hosszú magánhangzával, és mégis *husvét*, *bünüt*, *szünüt*, *ússtat*, *csusztat* röviden?

* Kérjük t. gyűjtőinket, hogy közleményeiket híven; az illető vidék kiejtése szerint írják le, továbbá, hogy minden egyes kérdésre való választ más-más papírosszeletre; irjanak ezzel nagyon megkönnyítik az egybeállítás munkáját.

22. Nyilt e-vel vagy zárt é-vel mondják-e a következő szócskákat: *ne*, *nem*, *se*; *sem*, *te*, *le*, *-e*? (Ez a kérdés természetesen csak ész és össz nyelvjáráskra vonatkozik.)

23. Hol mondják: *épen*, *-képen*, *-kép*? s hol *éppen*, *-képpen*, *-képp?*

24. *Tegnap* v. *tennap*? *orosslán* v. *oroszlány*?

25. Vannak-e a nyelvjáráskban úgyn. emelkedő kettőshangzók (diftongusok), vagyis olyanok, melyeknek második elemét hangosabban, erősebb hangszíjjal ejtenek? Pl. *júó* vagy *juó*? *jou* vagy *jou*? stb.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Ruhanevek.

Részint helyreigazításul, részint pótlásul közlöm a következőket:

A gúnyának Szentesen leginkább trifálkozó, gúnyos értelme van. De használják komoly beszédben is; általában ruházatot jelent, tehát gyűjtőnév. (Csönd abba ar rossz gúnyába!) Egyes ruhadarab neve helyett ritkábban; pl. vőt fél ag gúnyádat = kabátodat. Mellette azonban a ruha szó is egészen közönséges.

A kis kabátot jankli-nak nevezik, a mellényt meg kislajbi-nak és mándli-nak is. A jankli és mändli, ha finnepű, csaknem kivétel nélkül kék posztóból van. De mändli csak másodosorban jelent mellényt, első jelentése: kabát, „újjas”, s a kik mändli név csakis az újast illeti meg.

Puszlik Szentesen csak női mellény s azt hiszem, másutt is; nálunk azonban már nem divatos.

Terebesi azt írja, hogy a szűr neve Szentesen békécs. Dehog! Szűr és bekecs egészen különböző két ruhadarab. A Nyr. 8:187 lapján is, honnan adatát merithette: „bekecs = juhbörböl készült téli felültő”. A szűr durva, leginkább fehér vagy szürke posztóból készült felső kabát, a szűrszabó mesterek varrják, posztóját Nagy-Szeben tájékán gyártják. Márkos szűr-nek hívják a sötét szürke szűrt, mely olyan, mintha mákkal volna behintve. Régebben leginkább a mesterművek viselték. A szűrnék nagy négyzetű gallérja van; a kankó vagy szűrkankó pedig szőrposztóból készült, de ilyen nagy gallér nélkül való kabát.

Ellenben a bekecs, valamint a ködmön, mindig juhbörböl van s közöttük az a különbözőség, hogy a bekecs rendesen vágott derekú, mint az átila, míg a ködmön nem az. A bekecset általában férfiak viselik, a ködmönt pedig inkább a nők, de láthatni ködmönös férfiakat is. A „magyar szűcs” varrja a bekecset és ködmönt, míg a „német szűcs” az urasabb dézbundákat szokta készíteni.

A subá-nak általános neve suba Szentesen is. A Nyr. 6:232 lapja nyomán említi Terebesi a dederuha szót. Ugyanott kögli — szentesi ember — a következő subaneveket: röhencs, dallos, diktéra, hét éjtszakai fagyás, hét sovány esztenedő,

tőkhaj, kölestalló, subella, bánáti bodor, darudő-börgő, ménésijesztő, varkus, dejszeny, tutusz. Én nem tudom, hol szedte őket össze a közlő. Én csak egy párt ismerek közülök s több őreg asszonyt megkérdeztem, azok se ismerik legnagyobb részüket.

Tőkhaj olyan ócska suba, amelynek a bőréből már minden zsir kiszáradt — az tartja pedig a meleget — a szőre is lekopott, kisebb is, mint kellene. A röhencs hasonlóképen ócska suba: „csak egy rossz röhencs vét rajta“. A többi nevet azonban sohasem hallottam, úgy látszik, nagy részük gyűnyos elnevezés, pl. a kölestalló nevezetet felrepedezett bőrű subára adhatták, de én és ismerőseim sohasem hallottuk. A közlő pásztoroktól vagy gányóktól (dohánytermesztők) hallhatta őket, valamint a dederuját is, de szó sincs róla, hogy csak nagyobb körben is — nem hogy még általában — ismeretesek volnának Szentesen. Talán csak tiszavirágok.

Sajátos fajtája a subának az, melynek alja fel van gombolva saját magából készült bőrgombbal. Juhászok viselik leginkább. A kis subát pedig asszonyok, őreg gazdák viselik, „ez még ojan rövid, bű, kerek; újja nincs; sétít sárgára festik; koszorússan, rúzsasan ki van varva, sziléssen piros, zöd sejémmel“. Igen drága.

A csurákat asszonyok viselik s minden prémes, ha csak vattával van is bélleve. Nevezik csura pé-nak is.

A kababják vagy kaca pedig őszi-tavaszi női „félötő“.

Télen szoktak viselni a férfiak harisnyaszérű szövetből készült, leginkább kék undercikot vagy untercikot is s e fölé aztán, különösen dolog közben, csak a kis lajbit veszik.

(Szentes.)

MOLEcz BÉLA.

S z ó l á s o k .

A fák meg vannak embér-kődve: megnőttek Vő. MTsz. és NySz.

A feleségem nehézkes: terhes. Vő. MTsz., hol az előfordulás helye ismeretlen, és NySz.

Unszolkodnak, hogy eljönnek (szolgálatba): ajánlkoznak. Vő. NySz.

Anyi hűvöst nem találtunk az erdőbe, ahol ehessünk: hűvös helyet. Vő. MTsz. NySz.

Tüzelték rá (a sáskára): szalmát gyűjtötték alája. Vő. NySz.

Lőhetős jó: elég jó. Vő. lőhetős NySz.

A szőmelőhetős (gabonáról): kielégítő.

A tójikácsa: tóban nevelt kácsa.

Soká nem tanyázok: nem maradok itt.

(Az aratók) szöműl részeltek tizedén pévabetolásig: (az aratók) leáratnak, lerakosznak (a kévéket asztagba rakják), nyomtatnak. Ekkor a búza tizedik részét megkapták. Ezután jön a pévabetolás: a polyva kivevése.

Az udvari készség: ami az udvaron van. Vő. MTsz., NySz.

Ügy volt a szómondatunk: úgy beszéltük meg.

Dolgozok, mint a jószág: állat. Vő. MTsz. NySz.

Míg a családjaim nem emberekődnek meg: míg gyermekaim nagyok nem lesznek.

Nekem családjaim vannak: családom, gyermekaim.

Ót családja van: gyermeké van.

Pesti Ambrus gazdánál voltam (marokverő) Csorba György mellé (résses).

Mikor hazajönnek az alföldi kettőzök: aratók (a kaszás megy elől, utánna a marokverő, ki a lekasztált kévéket kezével összegyűjt).

Ide be majd gyenge kosztra fogom: letartóztatom rendőrileg.

Eléállítom a tekinetes kapitány úrhő.

I dőtőltés, három napot elszalajtott (eltőltött).

Magasolom: drágának tartom.

Nem megy 120-on elől: nem adom olcsóbban.

Kutya szorító: sikátor. Tullajdonkép a kutya beszorítása egy sikátorba. Egy vagy két gyermek van az egyik felől, ugyanannyi a másik felől. Akkor azt kiáltják egymásnak: nyessed: tüssed.

Viritykölsz: iszogatsz.

Nem követhetőm a dolgomat: nem végezhetem.

Állíjak napszámost: állitsak.

Nyomorult (Körös és Kecskemét): nyomorék.

Vak meleg van: forróág, nagy meleg van.

Égzőngés: menyndörgés.

Csökked az ára: csökken.

Egy kis intézet volna vele: el kellene intézni.

Akinek huzalma van hozzá: vonzalma.

Valami rossz csanakba: edénybe.

Tessék szőmölni: szemlélni, megnézni.

A partossza szép a dinnyének, de a lapossát (alacsonyabb részét) víz járta.

A pulykák a dinnyébe (dinyénysben) voltak.

Szárazas idő: száraz idő.

Köcsögöt főz (zsályával): a tejes köcsögöt kiforrázza.

Portát venni: üres telket venni.

Ettudva: ezt tudva.

(Az állat) meg szélesedik: megvadul.

Kibetegődött: betegség miatt kimaradt az iskolából.

Csak egy öt-hat év menjen el rajtam: muljék el.

Nyeselek: apró fák, gallayak.

Van itt fejtől-lábtúl: kicsi és nagy gyerek.

Fél porta: egyvégás föld.

Tessék meg takaritani: megörizni, ajándékba elvinni.

Egyszer csak toplé: lefelé mennek, nem fölfelé.

Garabó (Körös és Kecskemét): kis gyümölcsös kosár.

(Nagy-Körös.) PATRUBÁNY LUKÁCS.

Közmondások és hasonlatok.

Kovér, mint a pölye.

Vékony, mint a szentgáli deszka.

Arva, mint az útszéli körö.

Ruhátlan, mint az ószi körö.

Csipős, mint az ószi szél.

Szűrös, mint a kőkény tűske.

Száraz, mint a tapló. (Tapló lelkű.)

Szívós, mint a csizmatalp, mint az áztatott vessző, vagy áztatott kóc.
Uj sőprő jól sőpör.

Mindig olyan, mint a mákos téiszta.
(Nem tiszta.)
Mint a vellára szedett. (Rendetlen forma, borzas.)
(Somogy m.) SzOKOLAY HERMIN.

Gyermekjátékok.

Szülőföldem gyermekjátékaiból fogok bemutatni néhányat, különösen ügyelve a játékonál előforduló tájszavakra.

1. A bércek között felnővő székely gyermek játékait sok tekintetben a vidéknak természeti viszonyai szabják meg. Itt a patakokra és tavakra még az ősz derekán rárakja a természet jégbilincseit és csak a tavasz közepén szabadítja ki fogásukból őket. Ez idő alatt más játéka nincs a gyermeknek, csak a csúszkálás és szánkázás. Mikor a szánkó elébe sem ló nincs fogva, sem gyerekek nem húzzák, hanem úgy szalad le a domb oldalán, ezt az elvezetet *eresskedésnék* mondják. *Ereszkedik a korcsoján*. Mert itt a kisebb szánkó, melyet nem rúdnál, hanem kötélnél fogva húznak, ez a *korcsoja*. Azt a korcsolyát is ismerik, melyet a talpunkra szokás kapcsolni, de más néven. Az acél korcsolya, mely gyárakban készül, *glics*. Állatok csontjait is illesztik talpukra, melyhez szőges pálcák jár, ez a *csáklya*. Szánkó itt nincsen, hanem *sedánka* vagyis kicsiny szán, melyben kéjutazást tesznek. A *szán* nevű már vaskosabb, durvább eszköz, mellyel *erdőlni* járnak (fáért az erdőbe). Ilyenkor *utaját* is tesznek reá: t. i. megnyújtják, hogy több fa férjen rá.

A természeti viszonyok eredménye az *ülásés* című játék is, mely paródiaja annak, miőn a vérce elfogja a csirkét. (*Üla* = ölyv, ölyü.)

Hasonló e játékhöz a *cikázás*, mely még találóbb allegóriája az *Üla* garázdálkodásának. Kettő kezet fog egymással, jelezve ezzel a csirke és a tyúk között levő egyetértést; mely idő alatt a harmadiknak csak az ólalkodás szerepe jut. De mi helyt *elcsapják* (eleresztek) azok egymás kezét, a harmadik azonnal üldözésükre rohan.

2. A gyermek úgyszólva a szabad természetben nő fel, de azért a szülői ház körül is eljátszodgatik. Atyját utánozva, csinál szekeret és játszik szekerésdít. A szekér részeinek nevei ezek: *Tenge* = tengely. *Fürgentyű* és *rókanca* = a tengelyből a széleken fölfelé álló négy törpe rúd. *Héva* = a rúd végén áll. *Drékszög* = a második tengely rúdját az első tengelyhez erősítő szög. *Fentő* = a keréknek tőve, honnan a különök ágaznak ki. *Járom*. *Pating* = a járom része.

Ha épít az apa, a gyermekek ellőpnak valami csutakot onnan, hosszú deszkát tesznek rá és megkezdtidik a hintázás. Bocsánat, nem hinta ez. Nálunk is van hinta: a csűrök ajtójánál lecsüngő lánc, amelyen himbálóznak, de a csutakra helyezett deszka nálunk *lapinka*. (*Lap* + *hintá?*) Olyan hinta, mely nem láncból, hanem lapból, deszka-lapból áll.

E játék közben nemcsak azon erőlködnek, hogy a deszka végét le- és foltasztsák, hanem még versikék mondására is jut idejük.

„Gyi lovam Barassóba,
Csengőt, bokrot a farkára.“

„Barassó“ nagyon gyakori a székely nép ajkán. Talán mivel a legtöbb lány odamegy szolgálni. Ha visszajő és fökötő alá kerül a feje s gyermekét hintálja öleben, még akkor is e nagy város áll előtte. Ezért gyügyögi bizonyára csecsemőjének:

„Egye, kettő, három, négy . . .
Kopac Mihály hová megy?
Barassóba dohányért . . .“

3. Mint harckedvelő nemzet tűnik szemünkbe a székely nép, még a gyermekjátékok vizsgálásánál is. Legörömebb a *kerekvárt* labdázzák. (Körben állva ütlegetik egymást.) Vagy a *szegecs vár*t (egy-egy *szögletet* jelölnek ki álláspontul az ütlegetők) és a *lovas vár*t. Az utóbbinál az az érdekes, hogy a megvert fél a diadalmasnak lova lesz; a legyőzöttnek a hátára úl a másik és úgy dobálózik tovább.

GENCSY ISTVÁN.

Tájszók.

Különbszű vidékiek.

b o r o c : barack. (Tolna m.)
b ó r m í n y : örököződ (Hedera L.)
c s a b r a k : cafrang. (Bihar m.)
Nagyvárad.)
c s a t o r á l : fecseg, bánt; pl. ne csatorálj! mondják a helytelenkedő gyereknek. (Bihar m. Nagyvárad.)
f ö l o m l i k : földagad, fölholyagzik pl. poloskacsípéstől az ember karja, képe. (Bihar m. Sáp.)
m e g l a k n i : „Jól meglakom a tekintetes úrékat“ a. m. ugyan-

csak, hosszú ideig tartózkodom a tek. úréknál. (Bihar m. Sáp.)
m a g y a r ó : mogoró. (Tolna m.)
n y e r v o g : nyávog. (Székesfehérv.)
r i c s a j : hangos mulatás, muri;
pl. ricsajokat rendezni: muri-
kat rendezni. (Békés m.)
r o s t o k o l : vesztegel. (A Ti-
szántúl nagy részében: Nyírség,
Érmellék.)
s z i v a : szilva. (Tolna m.)

DEMÉK Győző.

á n g á r i a : árenda (H.-Nánás).
b a j t á r : bojtár (Dtái).
G e c i : Gergely (Borsod).
k a c s i g a t : kacsingat, kacsintgat
(no.).
k a s k a : kis táská (Nánás).
k i s m a m á é k : a szülők, ellen-
tében a nagyszülékkel (Nánás).
k o l o n c o s ó r a : ingás, stílyok-
kal ellátott falি óra (H.-Nánás).
k ö b l ö s f ö l d : H.-Nánáson 1600

ól, Büd-Szent-Mihályon 1200
 ól, H.-Dorogon 1000 ól,
k r u m p e l y : burgonya (Gömör).
k u c o r : bicska (Nógrád).
k ü c s i n y : kicsiny (Gömör).
l á n c : Zentán 2200 ól termő-
föld, relativ mennyiségeg. A Kis-
Kúnságban pl. 1 lánc kukorica-
föld majd háromszor akkora,
mint H.-Nánáson 1 lánc szöllő.
l i d é r c e s : holdkáros (H.-Nánás).

m o n t: törköly, amit a présből kivesznek (Szatmáron és az Érmelléken).
n y i l a s: egy vékás föld, mert ennyit vetnek bele, terjedelme H.-Nánáson 400 □ ől.
s e r k é n t ő ó r a: ébresztő óra (H.-Nánás).
s i k e r í t (H.-Nánás). [Jelentése? A szerk.]
s i k - p o r: az úgyn. „federweiss” (H.-Nánás).
s i n k ó: magyaros diáksípka (Debrezen).
s i ó: csermely, patak (Badacsony).
s k ó f i u m: aranyfonal, rézfonal (Jászmonostor).
s z á t y i v a: szővőzék (Gömör m.).
s z i p i r t y ó: kurva (Jászmon.).

Gyakori ilyen szólásban: vén szipirtyó.
t a n y á z n i: elmentem tanyázni: beszélgetni, időzni (Nánás).
t e r e - t u r a: tere-fere, discursus (Jászmon.); pl. „tere-tura, fakótura” (Jászm.). Ugyane szólás Tisza-Füreden: „tere-tura, fa-poltura”.
t é k a: faliszekrény (Tisza-Szőllős).
t o s z o g a t: taszítgat (Nánás), illy alakban is: „toszigat”.
t u l i z: szarvaival öklel (Kis-Kuns.).
t ö r t ö l y: gerlice. (Talán a német Turteltaube-ból. A szó házáját nem ismerem.)
u s s a n: pl. kiussant a kutya a szobából: kiosont (Jászság).
v e r f ö l y e: kockajáték.

KIMNACH ÖDÖN.

Családnevek.

(Gány vagy előnevükkel.)

Sós Balog György	Cser Kis János
Kóházi Balog László (első kőháza volt Szalontán)	Retkes Bagosi Ferenc
Szűcs Boncos Mihály	Kisó Balog Mihály
Ser Balog Mihály	Condi Arany Ferenc
Harangoz Fazekas Lajos	Tudora Arany Ferenc
Kondor Nagy József	Dobozi Mónár János
Görbe Bálint Mihály	Meszes Balog Márton
Cser Nagy Mihály	Salak Arany János (az apja salaknak nevezte; ennek szépapja állítólag Arany János atyának testvére)
Zsigó Pataki Sándor	Janó Kovács Isván
Francia Kenéz Gábor (csákóforma ember: eszelős, magyarázzák Szalontán).	Bakator Szűcs Lajos
Kurdi Nagy Imre	Fogas Arany Mihály
Ignát Nagy Sándor	Hegyes Kenéz Sándor (öregapja hegyes legény volt)
Futó Szabó Sándor	Mocó Balog Sándor
Szijártó Fazekas Mihály	Poc Fekete Mihály
Laci Arany Mihály	Csókis Szabó Sándor
Morzsai Arany Sándor	Cserepes Szabó Sándor
Görcsös Balog László	Técsi Balog János
Füsüs Lakatos Mihály	Cégé Szemes János
Rézföld Arany Mihály	Borzos Szűcs János
Cser Szatmári János	Dékány Szabó Sándor

Csbertető Szűcs József	Szóga Nagy Sándor
Butykos Arany Pál	Istennek háló Balog Ferenc
Bura Oláh Mihály	Lacika ténsír Balog László
Méhész Köteles János	Úr Balog János
Vikás Jámbor Ferenc	Zsófi Balog Mihály
Körösi Megyeri Isván	Dongó Bödi Mihály
Bíró Szél Isván	Burkus Madas Isván
Tátos Szöllősi Ferenc	Sujtó Bíró Mihály
Árva Szatmári Isván	Egres Balog Sándor
Kutyamunka Bondár Sándor (munkája nem sokat ért)	Seres Szöllősi Mihály
Szappanos Balog Ferenc	Irtási Balog János
Mohóndfői Oláh Ferenc (egy csödőrrre mondta : ej be mohón döfi)	Miniszter Kis János
Paszulyos Szél Mihály	Cindri Berecki János
Borzos Jámbor Sándor	Posta Jámbor Ferenc
Fia Domján János	Rédai Kovács János.
Sonkolyos Tómai János	Csaplári Jámbor Sándor
Velő Mados János	Samu Bondár János
Béles Varga Mihály	Nyúl Varga Sándor
Geszti Balog László	Vaszil Kenéz János
Bujdosó Bagosi Mihály	Marhás Szél Sándor
Héver Csete József (héver : a jég, mely alól a víz kiadt)	Béres Kádár János
Pozdor Oláh János	Szegelet Kenéz János
Csiha Szatmári Sándor	Káté Cégé Isván
Csanigó Kis Mihály	Káplár Bagosi Ferenc
Berzák Berecki János	Csokány Oláh Sándor
Pakullár Varga János	Csóré Kenéz Ferenc
Furulyás Lakatos Mihály	Jójárt Berecki Sándor
Ángyi Gyulai Ferenc	Kurdi Nagy Ferenc
Ruszuj Lukács Mihály	Kalácsos Bondor Imre
Báró Lajos Mihály	Katona Kenéz Sándor
Juhgége Darvasi László	Bivajos Bajó Lajos
Deszkakár Darvasi László (rossz asztalos volt)	Királypál Kenéz Isván
Bugyi Boros János	Borzos Körösi Mihály
Muszka Bondár Sándor (a testvéréhez muszkák jártak)	Sutyi Balog Mihály
Puskás Bondár Isván	Bacska Kenéz Péter
Talpas Boros János	Vajas Cégé Mihály
Rocskás Balog Mihály	Zsombok Szöllősi Sándor
Zsélükáter Balog Ferenc (első fizte ezt a fényüzést)	Drótós Balog János
Vak Balog Mihály	Csereskörmi Megyeri Ferenc (tímár volt)
Csupros Tót Péter	Órsi Oláh Sándor
Dufla Szemes József	Gyártó Nagy József
Kompir Balog János	Csinyipakulár Varga János

Sejemnyakú Kajtor János
 Henák Balog Mihály
 Síma Kenéz János
 Marázi Szabó Isván
 Senye Mogyorós Isván
 Dózsa Darvasi Ferenc
 Kilisza Bordás János
 Csimbók Varga Isván
 Condi Varga Ferenc
 Kőlődőr Fazekas Sándor

Dézsi Oláh Mihály
 Sás Illyés Ferenc
 Pihu Farkas János
 Sziki Szőlősi Mihály
 Vári Illyés Sándor
 Dandé Nagy Isván
 Detto Balog
 Gombóta Megyeri János
 Rongyos Kis János.

(Nagyszalonta.)

BÉRCZY JENŐ.

Csiszár. Demeter. Derzsi. Ferenc. Gábos. Gotthard. Ince.
 Jakab. Kólcás. Lukács. Major. Muszka. Nyisztró. Orbán. Pap. Sándor.
 Tózsér. Zágoni. (Ége, Udvarhely m.) FERENCZ MIKLÓS.

Gúnynevek.

Régi alföldi betyár-gúnynevek.*

A pusztai kóborló bandáknak a régibb időkben is megvoltak már a maguk saját elnevezései, titkos híradásaik, jelzéseik. Nagy szerepet játszott náluk a gúnynév, ami voltaképen csak látszólagosan gúnynév. Igazság szerint arra szolgált, hogy a hatóságok és őldőzök előtt lehetőleg ismeretlenné tegyék magukat s olyan beszédmódot folytathassanak, amit más ember meg nem ért.

Egy a mult század vége felé vagy inkább a mostani század elején lefolyt óriási betyárbűnpörben, amelyet Szeged város törvényszéke tárgyalt, erre vonatkozólag igen érdekes adatokat mutatnak a város levéltárában neverő poros, régi akták. Majd háromszáz ember került ekkor vizsgálat alá, amelynek mindenannyinak más-más álneve volt, amit különfélekép használtak.

Ez a vonás különben minden tolvajfajtánál közös s meg van a mostaniakban is, amely a régiekből fejlett, nemzetközivé vált s már egy valóságos, Európa minden nemzetének szavaiból összealkotott tolvajnyelvet képez.

A mostani tolvajnyelv neve *rajhadova*, amelynek gyökszavai Európa minden országában ugyanazonosak. A régi betyárvilágnak ez a nyelve még nem volt meg, hanem azt a banda tagjaira adott gúnyszavakkal helyettesítette úgy, ahogy bírta. Például:

„Ha Salamon király nem köt pamukból téliinget, azt izeni neki a bakter, hogy pupot tesz a fejire a prezentir“.

Ez a gúnyzavak ismerete mellett így értelmezendő:

„Ha Mandel Ábrahám (a Salamon király) nem jól fizet a lopott

* Ezt a gyűjteményt mutatványul közöljük a következő című könyvből: Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág történetei. Első könyv. Szeged, Engel L. kiadása. Ára 1 frt.

holmikért Dékány Ferencnek (téliing) és Bibel Jánosnak (pamuk), akkor Tóth Rozál (bakter) hiradással lesz erről a bandának. Török József (pupos) és Vig István (prezentir) már lesik és be fogják útni érte a fejít".

Hogy a gúnyiszavak foltalálásában határozott tehetségük volt, mutatja, hogy az alábbi, majd háromszáz névnél egyszer sem találjuk ugyanazon gúnyiszavat. Érdekes, hogy e gúnyiszavak közül több később ráragadt a tulajdon emberére, annak hozzáartozóira s családnévvé is vált.

Az alábbi nevek szó szerint vannak az említett monstre-pörből kijegyezve:

(Ceglédi János:) Százeszű. (Tóth János:) Üszőkös. (Nagy Mihály:) Roszfar. — Mások : Röplő. Tarka. Sörke. Gubanc. Kabakos. Nyers. Kajla. Tallér. Cicó. Koca. Kácsafejű. Virganc. Hóka. Mufla. Gilvás. Mocsok. Dadogó. Kődös. Nyaksi. Bánós. Betyár. Gyémánt. Bunkó. Puja. Nagyháju. Cirok. Rádás. Cseres. Kucsmai. Kárka. Rontó. Szundi. Kupcsó. Bocskoros. Cifra. Lebő. Vén. Buty. Binya. Ebiz. Bun. Vadvörös. Szurok. Mezitlábos. Kortyándi. Kukli. Angyal. Csicsadó. Vakablak. Daru. Bajna. Böcső. Sárka kanca. Sárka. Potura [Poltura? Pótura?]. Tobákos. Zsizzik. Forgószerda. Vakhintó. Ritka. Kulusa. Csutora. Troka. Topor. Rezsuka. Cania. [Latin?] Hasbőr. Salamon király. Kukora. Pacalos. Rohoda. Garázda. Pamuk. Potykás. Siling. Savó. Dojmó. Csontor. Pöckös. Pupos. Cefre. Prezentir. Ványai. Siskó. Vakarcos. Kopiás. Edgyes. Sáfrány. Bakter. Cocó. Nehéz. Jeges. Szufli. Pipa. Hopka. Csajkos. Ráclőcs. Petres. Bicskai. Csöngő. Hödör. Fakó. Zsiros. Pútyi. Gubi. Fonalas. Rúcskös. Benyoda. Lisztes. Bogrács. Tyuk. Trifuns. Túrú. Tarka hátu. Hagyma. Csórmó. Cigány. Pántlika. Kakas. Tunkli. Kurcina. Zöldág. Pacsa. Bicska. Barka. Bomhec. Pimasz. Muzsika. Kálamista. Galuska. Gyukó. Irha. Csinos. Kosbür. Bunkó. Nagygeci. Turba. Kopár. Suta. Gubanc. Profus. Fillér. Pisze. Csímpiszli. Turcsi. Tükör. Csengő. Piktör. Pántlika. Tapodó. Pónya. Nyomi. Selymes. Ódal. Dömök. Pipacs. Tople. Óthos. Putri. Kutya. Sivalkodi. Parázs. Rupa. Zsidó. Ostor. Tepszi. Nátha. Filkó. Dadara. Fütyfüli. Kacsós. Fakó. Selyem. Deák. Keszegi. Hatuju. Espenc. Kanyi. Kostök. Csaldi. Mulati. Bürgés. Bagoly. Rozsda. Hajma. Málé. Patyes. Lóbür. Döncöl. Csömör. Kehes. Nyúheli. Ciboja. Ungyi. Hideg. Csíntalan. Ponyva. Gyöpös. Rajci. Kappany. Hideg hasu. Dörcögi.

Helynevek.

Ravaszlik Rakottya. Fejdelem függye. Nyirodala. Szejke. Terem. Malomhegy. Simócseréje. Kecskés csere. Két vég. Hidegség. Derék. Kinyeretlen mező. Szénáskert. Órhagy. Szabós vára (valószínűleg Szabolcs vára lehetett). Senye függye. Cengellér (valószínűleg Szt.-Gellért). Körti bokor. Akasztófa. Csigoja. Tökés föd. Kápojna mezeje. Tizedes. Agyagas. Samu dombja. Kádár odala. Magyaró. Mocsár. Kővecsces domb. Hálógyepű.

(Ége, Udvarhely m.) FERENCZ MIKLÓS.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

**MAGYAR
 NYELVÖR**

*Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal*

BUDAPEST

*SZERKESZTI
 SIMONYI ZSIGMOND.*

*Budapest
 New-York palota*

CSERBEN HAGY.

A Nyr. 2:399. lapján P. Thewrewk Emil fejtegetvén a *cserben hagy, marad* szólást, a kevés adat alapján, melyek rendelkezésére állottak, arra az eredményre jut, hogy *cser* itt nem jelent mást, mint *csel-t* (az *l* és *r* fölcserélődése nem ritka dolog: *Elisabeth-Erzsébet, délcég-dérceg, fölhérc-förhérc, melföld-mérföld* stb.); ebben megerősítette még egy népnyelvi adat is: *csalba maradni*, s így *cserben maradni* nem egyéb, mint *cselben, csalban maradni* szólás pálya.

Már P. Thewrewk Emil előtt a CzF. szótár is tesz kísérletet, hogy ezt a szólást megmagyarázza s a gőcseji és somogyi csér: sár tájszóra támaszkodva, sárban marad, *hagy* jelentést olvas ki belőle, ahogyan már Sz. Molnár Albert is érti: *in luto haerentem fraudulenter deserit.*

Ma azonban, midőn a régiség és a tájnyelvek adatai bőven
kezünkre járnak, az említett magyarázatok kétségesekké válnak.
Minthogy pedig nézetem szerint itt különböző szavak fölcserélé-
désével, az eredeti szólásnak idő folytán történt elhomályosodásá-
val van dolgunk, ezért szükségesnek látom, hogy vizsgálódásunkat
három irányban terjesszük ki. Legelébb nézzük a régiség adatait,
azután a *cser*, *csér*, *csel-csal* kifejezések egymáshoz való vonatko-
zását, végül esetleges értelmi mozzanatokat, melyek egyik vagy
másik szólás mellett döntenének.

A cser szónak jelentése a régiségben a) *csertölgy*; b) ennek lehántott *héjja*; c) a belőle készült *lúg*, mellyel a nyers bőrököt kikészítik: *cserzik* (*cerdonum nautea, lixivium, Gerberlauge*). A *cserben hagy* szólás megvan: ErdTörtAd. 2:386; Thurzó: Lev. 2:286; Thaly: VÉ. 2:116, ebben a jelentésben: bajban hagy, közös vallalkozásnál, mely nem sikerül, társát alattomosan elhagyja; PPBl.-ban pedig: meggyalázni a leányt; hasonlót találunk Erdélyi Közmondásában is: cserben hagyja mátkáját: elhagyja. *Cserben marad* megvan: Pázm: Kal. 466; Matkó: HRoml. 42 és BCsák.

112; SzD : MVir. 176, 333. Igen fontos és a szólás eredetére világot vet, Matkó : BCsák. 294 és TörtT. 18:225 : *az cseres kádba fognak hamisságodért dugni a tímárok*. Ezek az adatok azt vallják, hogy a cserben *hagy, marad* szólás a tímárok, cserzővargák mesterségéből vette eredetét. A nyers bőrt tudniillik cserbe, pár-lúgba teszik, hogy megpuhuljon, símulékonnyá váljék ; ha már most kelleténél tovább hagyják bent, a maró folyadék a bőrt megemészti: *megeszi*. Könnyen és minden erőltetés nélkül válhatott ebből a képes kifejezés is, kivált ha meggondoljuk, hogy a gyárák főlállítása előtt városainkban milyen elterjedt mesterség volt a tímárság és cserzővargaság. Matkónak s a Történelmi Tárnak legutójára említett adata pedig amellett szól, hogy ennek a szólásnak a képes átvitelen kívül talán még anekdotás alapja is lehet, talán megesett, hogy a tímárok vagy tímáregények valakit, aki az udvaron lévő cseresgödörbe esett, mert haragosai voltak, nem húzták ki, sőt hogy szándékosan is lökték bele vagy dugták a lúgos kádba. Különben is a régiségben, sőt a mai közbeszédben is gyakori képes kifejezés: *lúggal leönteni, lúggal mosni a fejét, száraz lúggal szapulni*. Támogatja ezt a magyarázatot, hogy a régiségben és a mai beszédben igen sok szólás van, melyben a *cser* helyett a vele azonos értelmű *csáva* áll (ma sokszor *pác*: német *Beize*: csáva, cserlúg és szósz: francia *sauce*, vör. *faire la sauce à quelquun*: lehordani, *saucer qu.*: vörivel megvetőleg bálni): Luther is addig hánnya a cselel, hogy csávában esik (Pázm : Kal. 153); csávában kel végre bőrötök (Mel : SzJán. 487b ; Mel : Sám. 399); bőrök csávába kerül (Vallást. Hhhijj; Decsi : Adag. 118; Kisv : Adag. 32); egy csávába vagytok méltók (Helt : Mes. 102); egy csávába veté (Matkó : BCsák. 166. és HRoml. 145); majd összekerülünk a csávában, mondja a róka a farkasnak (CzF.); csávába esni, kerülni, csalni, belekeverni valakit, elkerülni a csávát (Ballagi). Ezt különben már Ballagi is így magyarázza (1227-ik példab.), a CzF. szótár pedig megengedi: „Egyébiránt, mennyiben a *cser* jelent csávát is, a fentebbi mondatok (t. i. cserben hagy, marad) erre is vonatkozhatnak“.

Nézzük már most a szólás többi alakját. Az új Tsz Tolna vár-megyéből a *cselbe hanni* alakot közli (Nyr. 5:523). Ezt a régiségben egyáltalán nem találjuk, legalább a NySz. s a többi hozzáférhető adat nem tud róla. Ezt úgy magyarázhatjuk, hogy vagy előállott az *l* hangnak *r*-ré való változása, vagy a *cser* jelentése elhomályosodván a szólásban, az ösmertebb *csel*-nek engedte át helyét, annál

is inkább, mert ebhen több szólasra támaszkodhatott: *cselet vetni, hányni, szöni*. De azt látjuk, hogy a *cselet* szó is idegenebb némely vidéken és értelmileg közel állván a *csalni, csalás* szavakhoz, a *cselet vetni* szólasból lesz *csalt vetni* (Balaton mell. 1839; Zala m. Kővágó-Örs Nyr. 17:415; Kis-Kún-Halas Nyr. 14:429; Székelyföld és Kresznericsnél); épen így törtéhetett, hogy a *cseleben maradni, hagyni* szólasból lett *csalba (csóba) hananyi* (Mátra vid. Nyr. 22:240; Baranya m. Nyr. 15:372, 18:93 és P. Thewrewk Emil adata, hely nélkül). Hogy ez a folyamat így mehetett végbe, amellett szól, hogy a szólasok értelme rokon, hogy a régiségben egyáltalán nincsenek meg s ezért újabb keletűeknek kell lenniök.

Ép ilyen változásnak magyarázható a *cserben hagy* (Udvarhely m. Vadr. 38), bár a MTsz. a *csér* szót csak Vas és Zala megyékből ösmeri, Udvarhelyből nem. Minthogy *csér sarat, kátyút* jelent, lehetséges, hogy itt a *kátyúban, sárban ragad, elakad, sárba ránt, sárban hagy* szólasok csinálhattak a *cser-ből csér-t*. Úgy látszik, hogy Sz. Molnár Albert is *sár-nak* veszi a *cser-t, csér-t*, mert a szólást így fordítja: *in luto haerentem fraudulenter deserit*. De ezt az adatok hiányossága miatt biztosan állítani nem merem.

Ezeken kívül vannak még olyan értelmi mozzanatok is, melyek a *cser, tímárlúg* magyarázat mellett szólanak. Ugyanis a *cselet vet* (*insidias parare*) szólas a hadi életből való. Cselet vet az, aki ellensegét meg akarja zavarni, el akarja fogni, hogy batalinhaba kerítse, aztán tegyen vele, amit jónak lát. Hasonlóképen a *törbe, hurokra, hálóbá, lépre csal* a vadász- és halászéletből azt jelenti, hogy az állatot megfogja, aztán kiveszi a törből, hurokból, hálóból, hogy eladjá, megégye. A *cserben hagy* ép ellenkezője ezeknek. Valakit alattomosan, áltársággal olyan körülményekbe csaljuk, melyek vesztét, kárát okozzák, ha nem segítünk rajta. Így tehették, vagy tehettek volna Matkó tímárai is, házukba csalogatták áldozatukat, ott aztán belelökték a cseresgödörbe vagy kádba, *bennhagyíták a cserben, a szegény cserben maradt* pedig összeégvémarva nagy üggyel-bajjal, a tímárok kárörvendő nevetése közben kecelgett ki a maró folyadékból.

Véleményem szerint tehát mind a nyelvi, mind az értelmi bizonyítékok amellett szólanak, hogy a *cserben hagy, marad, bajban hagy, marad* szólasok eredetüket a tímárok mesterségből, a *cser, cserzölög* szóból vették.

TOLNAI VILMOS.

OLASZ JÖVEVÉNYSZÓK.

A magyar nyelvbeli olasz elemek. Irt KÓRÖSI SÁNDOR. Fiume, 1892.

A szerzőnek e dolgozata részben bővített s részben javított kiadása ama cikksorozatnak, amely néhány év előtt a Magyar Nyelvör XIII—XVI. kötetében „Olasz kölcsönszók” címmel jelent meg. Kórösi Sándor e dolgozatával egy lépéssel ismét közelebb juttatott bennünket azon időponthoz, amelyben nyelvünk egyik legszebb emlékoszlopát, a „Magyar etimológiai szótárt” fölállíthatjuk. Fogadja érte köszönetünket.

A dolgozat három szakaszra oszlik: 1. bevezetés, 2. a kölcsönvett szók betürendben, 3. fogalomkörök szerint osztályozva.

A bevezető rész ama hatás kijutatásával foglalkozik, amelyet két, együttlakó vagy szomszédos nép érintkezése egymás nyelvére kölcsönösen gyakorol. E fejezetés eredménye, hogy nincs nyelv, amely e hatás alól kivonhatná magát; következéskép nyelvünk is megérezte az idegen s a többi között az olasz néppel való érintkezésnek elég erős nyomását. E fejezetés után következik az olaszból nyelvünkbe került szavaknak betürendes egybeállítása. Összesen 334 szót mutat szerzőnk olyanokul, amelyek az olasz nyelvnek eredeti birtokai, s belőle jutottak át a magyarba.

Ezek a különböző fogalmi körök szerint ekként oszlanak meg: kereszténység 11, kereskedelem, ipar 136, művészet 44, hajózás, vizi művek 17, hadi és állami élet 23, társadalmi élet 29, gyermekek nyelve 7, orvosi szak 10, állatok és testrészek 24, más főnevek 7, melléknévek 18, igék 8.

Ez új sorozatból ki vannak hagyva a Nyelvörben olasz kölcsönvételekül idézett következő szók: *baba, báb, citrom, csöröge, csutora, guta, kaka, káma, káplár, kápolna, kappan, karabély, kéve, koleda, kristély, kulacs, malom, marcipán, maródi, molnár, mustra, orja, ostya, pástétom, pisál, skatula, stilét, szigony, tarsoly, truppa, vályú*.

Ellenben újakul vannak fölvéve e második, átdolgozott sorozatban: *ákovita, angyelika, arietta, ármádia, ázsia, bakacsin, ballerina, basszista, basszus, bástyia, berzeny, bokál, bombárda, bona-buruttya, bőra, bodza, bruttó, buta, cikória, co, cocó, cokó, cserebogár, csikész, csímarin, dákos, damasz, dárda, délcán, dézsma, dragón, dukát, dupla, endivia, etypepetye, fáklya, falkony, fasina, filigrán, flora, fraszka, galand, galanga, galantéria, galéria, gályá, garaboncás, gárgya, grotta, gúny, guri-guri, gyenesztál, influen-*

cia, intro, jubilál, kanavássz, kandia, karafin, karmazsin, kárpit, kártabianka, kártya, kátrány, kazamáta, kocsónya, kommencio, kordovány, kornéta, kortina, kvintin, lámpa, lancéta, lándzsa, lármlolya, lárva, lázsiás, lánzó, liberia, limány, linkabas, lombik, lyiút, majolika, makaróni, mama, marcona, markotányos, marinota, matász, mátra, mazolány, mezzanin, mina, móka, múmia, muskotály, muta, műrzsza, muzsika, oliva, oltár, operment, ostábla, paizs, pakéta, pali-záta, pamaráncs, parádé, párt, pástély, patkó, pelikán, péra, pianó, pinnáta, pintyó, piom, pirula, piskóta, pocséta, polenta, politika, pomagránát, pomáta, porcellán, porcs, pőce, prépost, rása, ribillió, rozmarin, rózsa, sálya, sajéta, sajka, saramonta, sárda, serte, skarablya, skárlát, sólya, somma, spádó, spárga, spinác, struc, szablya, szaladia, szardella, szármenta, szerecsen, szimpla, szófa, szóló, szoprán, taca, tafota, tarántula, tenor, terennella, tortáta, tucin, vára, velence, veranda, zéró.

A föntemlített 334, s a két alakúak s elvált jelentésük leeszámításával 322 szám közül maga a szerző is 24 szót olyanoknak jelent ki, amelyek lehet, hogy egyenest az olaszból, de az sincs kizárvva, hogy valamely más nyelvből jutottak át hozzáink. Tudvalevő ugyanis, hogy a műveltségi tárgyaknak legnagyobb része egyik földről a másikra vándorolva, nevezetükkel együtt a műveltebb népeknél új hazára talált. E közös nevezetek sok esetben vagy épen semmi, vagy oly csekély változtatást tüntetnek föl, hogy alakjuk után ítélezve, bajos dolog eldönteneti, a kettő vagy több közül melyik a kölcsönadó s melyik a kölcsönvevő nyelv. Ilyen, hogy a sok közül csak egy példát mutassunk be, a következő: lat. *barca*, olasz *barca*, oláh *barcă*, úszl. *barka*, ném. *bärke*, magy. *bárka*. Hogy tehát az öt nyelv közül melyik az, amelyiknek a magyar az ő *bárka* szavát köszöni, nehéz biztosan megállapítani, s bizonyításunkat legföljebb csak a valószínűségig vihetjük.

Ily kétes esetekben tehát, ha kutatásunknak eredményét öhajtjuk látni, nagy körültekintésre van szükség. Vannak ugyanis oly mozzanatok, még pedig nem csekély számmal, amelyeknek egyike-másikra elég biztos kalauzul szolgál a kutatónak, hogy ez útvesztőben eligazodhassék. A török *harambaşı* például megvan a magyar, szerb és oláh nyelvben, mind a három népnél *harambaşa* alakban, s ugyanegy „rablóvezér” jelentéssel. A kérdést, hogy a magyar egyenest a törökből vette-e által e szót, vagy pedig a szerbből, avagy talán az oláhból, az a körülímeny dösti el, hogy nyelvünkben csak mint tájszó s az is igen szük körben, az Alduna

vidékén ismeretes. Ez a mozzanat amellett szól, hogy a *haram-basa* nem a törökből, sem az oláhból, hanem a szerbből jutott át hozzánk.

Ha a kutató e sokféle mozzanat figyelembevétele nélkül csupán az alakegységre támaszkodva ítéli meg a kérdést, nem egy esetben tévedésnek teszi ki magát. Szerzőnkön is megesett az az emberi, hogy el-elsiklott több ízben a való mellett, minthogy nem volt kellő tekintettel egy és más mozzanatra, amelyek egészen más színben tüntették volna föl egy sereg szó átszármazását.

A *gesztenye* szóról például azt tartja, hogy ez nem, amint Miklosich véli, a szlávsságból, hanem az olaszból jutott át a magyarba. S e véleményét tisztán és egyedül az alakegyezésre alapítja. Így következtetett. A közolasz *castagna* mellett járatos volt egy dialektikus *cästeignä* alak is, ez pedig szemmel láthatólag tökéletesen egy és ugyanaz a hangalak, mint a magy. *gesztenye*, amelytől akár az ószl. *kostanъ*, akár az úszl. *kosztanъ* sokkal távolabb áll, mint hogy a magyar alaknak példaképe lehetett volna. Ez az eltérés azonban csak látszólagos s egyedül a hangfok különbségében áll, s meg is szűnik azonnal, amint számba vesszük és kellő súlyt helyezünk ama gyakori jelenségre, hogy különösen az idegen nyelvek mélyhangú szavának a magyarban elég számos esetben magashangú forma felel meg, pl. ószl. *čaša*: magy. *csése*, *csésze*, ószl. *grъnъčarъ*: magy. *gerencsér*, *göröncsér*, szl. *kominica*: magy. *kemence* stb. Alak tekintetében tehát a szláv szónak ugyanoly súlya vagyon, mint az olasznak. A kérdést tehát a mellékmozzanatok döntik el, s ezek a szlávság mellett nyilatkoznak. A nevezetesebb és fontosabb gyümölcs- és veteményfajok nevezete ugyanis mind arról tanúskodik, hogy őseink az itt lakó szlávság útján ismerkedtek meg velük. Ilyenek: *áfonya*, *bab*, *barack*, *berkenye*, *cseresnye*, *dinnye*, *cékla*, *konkoly*, *kóles*, *málna*, *répa*, *szilva*, *ugorka* stb. stb. Ugyanaz a körülmény, amely a *gesztenye* szót a szlávság birtokának ítéli meg, a *naspolyát* is tőle származottnak erősíti, amelyet szerzőnk szintén olasz földről származtat.

Hasonló okokból az *angyal* szót is ki kell vennünk az olasz kölcsönvételek sorából s visszahelyeznünk oda, ahova való, a szlávságba. A keresztenyi terminológiát ugyanis legeslegnagyobb részében az őseinkkel itt lakó szláv papok ismertették meg az új hitre tért magyarokkal. (L. Ásbóth Oszkárnak a tárgyra vonatkozó értekezéseit.) . . .

SZARVAS GÁBOR hagyatékából.

IDEGEN SZAVAK A SZÉPPRÓZÁBAN.

*Ti fekelyek a hazának testén ... Petőfinek ezt a sorát szoktuk idézni, ha a nyelvünkbe beleférkőző idegen szavakra fordul a beszéd. Talán kissé erőshangú a jajszó, de hiszen Petőfi külölföldi magyarjai sem szolgáltak rá teljesen a nagy költő és hazafiú átkaira. Valóban van sok egyéb bűn, mit a haza ellen elkövetnek, sok sérelem esik a nyelven is, ami inkább megérde-melné a pellengért, mint az idegen szók használata és a törvény-kezés mester-műszavával, akit idegen szókkal való elérésért vádolnak be, nem véltségben, hanem csak *kihágásban* kell elmarasztalni.*

De a kihágás is baj, ez pedig különösen veszedelmes, mert úgy ragad, akár csak az oláh nyelv. Elkezdi egy külölföldieskedő író, folytatja egy másik, aki tekintélyt akar olvasói előtt „tudományosságával“ szerezni, ettől eltanulja egy gyorsan gondolkodó, hirtelen kezű, hogy végre eltévelítse a legromlatlanabb nyelvérzéköt is, aki az anyanyelvén kívül máshoz nem is sejt.

Nem általában az idegen szók ellen szállunk síkra. Azt az álláspontot már — legalább tudományos téren — meghaladtuk, hogy minden idegen szóra kimondjuk az egyházi átkot, nem, sőt mint afféle szabadon gondolkodó nép, szívesen megadjuk nekik is, mint a bevándorlott embereknek, a polgárjogot (Simonyi Zsigmond, M. Nyelv), bár a szó a magyar polgárjogon kívül, megtartja az idegent is, közössé válik.* Nem a meghonosult idegen szók (lehnwort) ellen folytatunk szélmalom-harcot, sőt még a vendégjog védelme alatt itt tanyázókat (fremdwort) sem bántjuk, ha nincsen jó szavunk a kifejeztök fogalom megérzékitésére; hanem azokat a minden szükség nélkül, jogtalanul és céltalanul átvett „ékességeit“ a szomszéd vagy nem szomszéd államok nyelvének.

Ide iktatok egynéhányat azon frissiben, amint kijegyeztem őket „a magyar olvasóközönség kedvelt íróinak“ prózai, még pedig szépprözai műveiből. Ime: *akció, affront, arzendl, alkoven, blasz-fémia, büszte, dezentor, feldübung, imitál, irritál, kalkulál, kasztni, kongesztív, megparíroz (?)*, *permanencia, pozició, rajtsul, sál, sin-tér, szcéna, szuggerdl* stb. stb. Longus post nos ordo est idem petentium decus.

Ha elismerjük is, hogy az író néha-néha jellemzés céljából ad effajta szavakat a szereplők ajkára, azt is megköveteljük, hogy figyeljen a korlátokra is, melyeket eleje nem a hazafiskodás,

* *Kőrös lónak pedig türos a háta!*

Szedő.

hanem a jó ízlés és nyelvhelyesség zászlója alatt küzdő nyelv-őr állít. Bárcsak mindenki őre volna a maga nyelvének s eme díszes föladat ne volna csak egy kis csapatnak a kenyere.

Honnan hull az az eső, mely ezeket az irodalmi elősködőket annyira megszaporította? Keresték már sokan az okát, mert nyilvánvaló, hogy semmiéle bajt nem lehet addig kiirtani, míg az ember a gyökerét meg nem találja. Itt, a gyökérben kell Kazinczy szerint „csíjni, döfni, rúgni a gaz latrot“. Hiába irtogatjuk az idegen szavakat, csak úgy járunk, mint a régi módi orvos, aki a lázt akarta minden áron meggyógyítani, jóllehet a tüdő volt megtámadva.

Simonyi Zsigmond idézett munkájában (1:278) két emberi gyöngeséget említi, mint e baj forrását: egyrészt a restséget és kényelemszeretetet, másrészt azt a hiú törekvést, hogy amit írnak, tudósabb színt mutasson. Ezt különben már Bod Péter is észrevette és megróttta Az Isten vitézkedő Anyaszentegyház állapotja stb. című munkájának (Bázel, 1760) előszavában „Most mindenazonáltal ha valaha közel van a magyar nyelv a megzavarodáshoz, először mivel a szent-írás magyarázók, hogy tanítások ékesebb és hathatóbb legyen, minden harmadik szó közé deákot elegyítnek, miket pedig magyarul mind hathatóbban s mind érthetőbben lehetne kimondani, úgy hogy a deák nyelvben nem értő együgyü ember is megérthetné“. Hat évvel utóbb majdnem szószerint megismétli e véleményét a Magyar Athenás előbeszédében. Tagadhatatlanul mindeneknek, a restségnek is, a tudákkosságnak is nagy a hatása. A tudálékosság fitogtatása — a szépprózában természetesen — szerencsére szünő félfen van s ezen gyöngének a révén talán csak lélektani műszük kerülnek regényekbe és elbeszélésekbe; de annál többször találkozunk a másikkal. A magyar ember lusta, el is szenvetük érte Petőfi gúnyját, leírja ami tollára kerül és ha elolvasná is, mielőtt a sajtóba küldi, törülni... attól irtózik. Különösen az újságírókat éri e miatt vág, bár ők szeretik a gondatlanságot nem a restségnek, hanem a szüksre szabott idejüknek betudni. Pedig higyék meg, egyideig talán fáradtságos mesterség lesz a gondolkodás, de azután annyira hozzászokik, akit meg nem vesztegették az idegen „kecsek“, hogy egy-egy pillanat alatt eszükbe ötlük a helyes magyar kifejezés.

Egy másik forrásra, egyik kiváló nőírónk figyelmeztetett. Ő magyarázta meg nekem, hogyan kerülnek még aggóskodóbb íróink prózájába is efféle fölösleges idegen szavak. Épen azok az

írók, akik ügyet vetnek nyelvünk tisztaságára, nem kerülik el ezt az örvényt: gondosan kerülik a rosszul képzett új szókat és helyettük tudatosan választják a latint vagy franciát. Már ez a törekvés, ez az aggodalmaskodó buzgóság annyira elfogja őket, hogy észrevétlénél akkor is kölcsönvett ruhába öltöztek a gondolatot, mikor a magyar posztóból is lehetett volna ruhát szabni reá. Valóban sok igazság van e szavakban és nem egyszer megkönyíti a magyarázatot.

Bármennyire meg is állnak ezek a magyarázatok, így magukban mégsem elégségesek. Talán az a magyarázat, mely itt következik, szintén nem találja fején a szöget, de mélyebben kereskedik a baj gyökere körül s talán van annyi érdeme, hogy egy új oldalát világítja meg a kérdésnek.

Ismertes, hogy a mai szépprójai elbeszélés, kezdve a regényeken le a tárcaelbeszélésig, nagyon keresi a kapcsolatot a valóval, íróink egyik főtörökvése, hogy műveik minél inkább magokon hordják az élet színét. Nemcsak a környezet, a viszonyok rajzában iparkodnak hűek maradni a természethez, hanem — és reánk nézve ez a fontos — úgy is beszélgették a személyeket, amint azok az életben beszélnek. Mi pedig a közönséges életben azon igyekezzünk, hogy minél egyszerűbben beszéljünk, kerüljük a cifrát, a hangzatosat s a régi divatú patétikus beszéd annyira idejét multa, hogy egy-egy ilyen korától elmaradt „szónok“ jóindulatú mosolyt kelt ajkainkon. Mi ennek az oka, annak vizsgálata nem tartozik ide, de tény, hogy *proiicimus ampulla et sesquipedalia verba*, amint Horatius mondja.

A széppróza, utánozván ezt a mai beszédmódöt, átveszi úgy, amint az életben találja, átveszi idegen szavaival együtt. Mert a mi beszédünkben bizony töméntelen az idegen szók száma. Agyunk gyorsan működik s a beszéd organuma, a nyelv nem képes követni; ha nem jut mindjárt eszünkbe a helyes szó, használjuk a rosszat. Innen magyarázható, hogy sokan botlanak, szántszándékkal írtam botlanak, beszéd közben olyanok is, kiknek írásában nem akad kivetni való. Az élő és irott nyelvnek ez a kétfélesége tagadhatatlan, bár nem volna szabad közöttük különbségnek lenni. Avagy nem vethetünk-e mindennyian magunkra, ha azt halljuk, hogy sokan *kravállit* mondanak *nyakravaló* helyett, *kráglit* ha *gallért*, *cikkert* ha *cíptetőt*, *grájlert* ha *szatácsot* v. *kiskereskedőt*, *strimflit* ha *harisnyát*, *léniát* ha *vonalzót* akarnak mondani?

Nem kell-e ezt a mozzanatot enyhítő körülménynek betud-

nunk a prózairók nyelvéről szoltunkban? Gáncsolhatjuk-e lelkünk szerint a mai írót, kinek miatyánka a realizmus hitcikkelyei, ha föladatának a leg pontosabban akar megfelelni s bennünket úgy fest, amint egymás között beszélünk? Az igazi hiba ott kezdődik, mikor az író ezt a zagyva beszédet használja akkor is, ha nem személyeit beszélte, hanem maga beszél.

Ez a körülmény minden esetre egyik oka a bajnak s az ebből a forrásból eredő hibákat úgy lehet legegyszerűbben gyógyítani, ha mint már fönnebb jeleztük, magánál az oknál nyújtjuk „az első segítséget“. Kerüljük a beszélgetésben is a fölösleges idegen szavakat, szokjunk hozzá, hogy a mai magyar embert el tudjuk gondolni a maga németeskodó, francia-skodó, latin-skodó stb. beszédmódja nélkül.

Azért tartozunk olyan nagy hálával Gyulai Pálnak. Amint szépprózája ebben a tekintetben is mintaszerű, úgy tanítványainak és barátainak beszédét is egyaránt és kérlehetetlenül kijavítja, ha egy-egy ilyen idegen szó elcsúfitja.

Csak egyet nem szabad elfelejtenünk. Ennek a nyelvtisztító törekvéseknek mindég tudományos alapon kell állnia. Ha ebbéli törekvéseinknél nem fegyelmezi buzgalmunkat a tudás, akkor abba a hibába esünk, amelybe *Vajda János*, aki nemzeti fölhevülésében, mit nem vezetett helyes irányban a kellő tudományos műveltség, azt állította, hogy a *manöver* helyett *hadargást*, a *trafik* helyett *dohány-árudát*, *garantál* helyett *jótállást vállal-t** kell mondani és írni (Magyarság és nemzeti önérzet 24., 25. és 40. l.). Rosszul alkotott szót ajánlani az idegen helyébe (amint ma az országházában igen is divatos) már nem kihágás, hanem büntett.

Ettől pedig óyon meg bennünket a nemzeti érzéssel szövetkezett tudományosság.

Császár Elemér.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE a nyelvújítás szempontjából.

A XVII. század derekán, majdnem egy időben tűnik föl epikus költészetünk első két valódi nagysága. Sajátságos mégis, hogy Zrínyi Miklós remek klasszikus eposza egészen a jelen századig elfeledve, olvasatlanul hevert; míg Gyöngyösinél a maga korában, sőt még azontúl is századunk elejéig kedveltebb, népszerűbb költője kevés volt irodalmunknak.

* A helyes szó: kezeskedik.

Hogy Zrinyi M. Vergilius és Tasso remekein megtisztult hatalmás alkotását annyi időn keresztül el tudta feledtetni az eposznak, lírának és krónikás regénynek sajátságos vegyüléke Gyöngyösinél, annak okát a korviszonyokban találjuk. A kor t. i. az elbeszélésben könnyűséget kivánt, a lírai hangulatok kellemes festésében gyönyörködött; a verselésben tetszetős külsőt, hangzatos, fülbecsengő ritmust, mindenekfölött pedig simulékony nyelvet követtek: s épen ezt nem találta meg a Zriniász darabos és csengéstelen verseiben; épen ezt bámulhatta Gyöngyösiben.

Izlésünk a századok folyamán megtisztult, megnemesült. A Zriniász megnyerte méltó helyét irodalmunkban; Gyöngyösit pedig a Tinói nyomdokain járó krónikások közé, de mindegyikük fölé helyezzük, nem tagadva meg tőle nagy költői tehetségét, mely vonzó lírai és leíró részleteiben megnyilatkozik. Verselésének dallamossága, a költői stílus nagyfokú fejlesztése, rendkívül gazdag és fordulatos nyelve pedig, mely korában s még azontól is másfél századig akkora népszerűségre emelte, ma is legnagyobb érdeme.

Nyelve érdekli leginkább a nyelvészti, különösen a benne nyilatkozó újító hajlamoknál fogva. E tekintetben irányult újabban is Gyöngyösire a figyelem. (Legutóbb Nyr. 26:564.)

Már Kazinczy irja róla a Tud. Gyüjt. 1819:XI. kötetében a nyelvújítást védő cikkében, hogy: „Nem ritkán elkapta a poétai tűz, hogy merjen. Mere, s Nyelvrontónak vádoltaték“. Arany János Gyöngyösiről írt Irói Arcképében, Simonyi Zsigmond röviden Magyar Nyelvében, Fülep Imre Gyöngyösiről írt, mindenkor legbővebb s alapos tanulmányában (Phil. Közl. 1889. pótk. I.) utal Gyöngyösi újításaira. Adataik az újabb nyelvtörténeti kutatások folytán nem egy részben elavultak; de ma is általánosan a XVII. sz. nyelvújítójának tartjuk Gyöngyösit.

Nem alaptalanul. Mert, hogy Gyöngyösi szándékosan és tudatosan újított, tudjuk Kemény Jánosa elé írt nevezetes értekezéséből (erre is utal Kazinczy, i. h.), mely irodalmunkban az első és nem csekély jelentőségű értekezés a nyelvújításról. Ebben fejteti elveit s igazolja újításait olvasói előtt. „Az olvasó — úgymond — ahol olly szókot és dispositiókot talál versemben, a'-kik vagy a' közönséges szóllásban, vagy a' folyó írásban nem usuáltanának, ne tulajdonítsa azokat tudatlanságból esett fogyatkozásoknak, hanem a' versek' kedviért lévő szükséges cselekedeteknek“. Újításainak legsűrűbb mértéke tehát, igen helyesen, a „közönséges szóllás“ vagyis a nyelvszokás; okozója pedig vagy, hogy úgy mondjam, termője

a versbéli szükség. A négy rimes alexandrin — elgondolhatjuk — menyi nehézséget hordott útjába költői nyelvünk korabéli szegényisége és lapossága mellett. De néhol még az aesthetikai szempont is vezérlő újításaiban. Ezt gyaníthatjuk legalább értekezésében egy helyütt odavetett szavaiból: „De azok (t. i. a közönséges szólástól eltérő szók és dispositiók) a verseket ékesíteni szokták inkább, hogy sem mint valami disztelenségére szolgálnának“. Ez azonban, ami Kazinczyt is különösen túlzásokra ragadta, Gyöngyösi erős nyelvérzékét nem tudta megingatni.

Általánosságban mondhatjuk, hogy majdnem mindenkor eszközét használta a nyelvújításnak, melyet az újabbkori nyelvújítás munkásainál, Kazinczynál és követőinél látunk, de mindenkor óvatatosan, erős nyelvérzékét követve. Megkísértjük az alábbiakban ennek föltüntetését, amennyiben nyelvtörténetünk eddigi eszközeivel lehetséges.

Az újítás módjait rendszeresség kedvéért, grammikai kategóriák szerint csoportosítottam. Kutatásaim folyamán, mindenkor tekintettel voltam a Nyelvtörténeti Szótár kilátásba helyezett új kiadására.*

Nem csekély nehézséget okoz a kiadások megbízhatatlansága. Dugonics kiadása nem egészen megbízható; mert, noha kéziratok alapján dolgozott, mégis, különösen szavaiban, többször Faludinak hatása érzik rajta. De a régebbi kiadásokat sem tarthatjuk egészen hitelesennek már Dugonicsnak Előírtéseihez elszórt állításai alapján sem. Az egyik kiadás ellen pl. így fakad ki: „A’ Budai nyomtatás mennyit változtatott meg Gyöngyösinek kézirásában, az képzelhetetlen“. E mellett még nehezen is kezelhetők, minthogy nagyrészt nincsenek lapszámozva. A tárgyalás folyamán is látni fogjuk, hogy bizony nagyon kivánatos volna kritikus kiadása Gyöngyösi műveinek, Egyelőre úgy segítünk a hiányon, hogy egy öntetőség kedvéért a Dugonics kiadását idézem minden; de az adatokat egybevetettem régebbi kiadásokkal.

Hangtan.

Gyöngyösi nyelvén nagyon meglátszik, hogy az ország sok vidékén megfordult. Legjobban a palóc nyelvjárás hatása látszik rajta, s ezt természetesen is találjuk, tekintve, hogy majdnem

* Az idézetekben a NySz. rövidítéseit használtam. Egyéb szokásos rövid jelzések kívül: Rny, a Gyöngyösi korát megelőző régi nyelvet; * a NySz.-ból kimaradtakat; † pedig azon szavakat jelzi, melyeket egyébként igen, de Gyöngyösből nem idéz a NySz.

ötven évet szentelt életéből Gömörmegye fügyinek szolgálatára. E mellett szólnak a mindenütt olvasható *kén*, *kémél*-féle alakok; az *unálom* (Char. 99.), *tolváj* (Char. 38, 49 stb.) félék; a foghan-gok fölösleges játéka, mint: *testye* (KJ. 648; MV. 87.).

Ugynacsak nyelvjárási sajátságoknak kell tartanunk az ilyeneket: *vídám* (Char. 129), *múlasson* (Char. 118), *vóna* (Char. 103), *bölt* (Char. 104). *nyóltz* (Char. 112), *miótta* (Char. 115) stb., *imádandum*, *aldozandum*, *adandum*, *fogandum* (Char. 134); továbbá: az ilyen nyíltabb v. zártabb kötőhangzókat: *viasszas* (MV. 77), *állapat* (Char. 145), *bővön* (Char. 391), *bővölködöm* (Char. 104), *azokot* (MV. 18), *lábokot* (RK. 228), *szókot*, *dispositió-kot* (KJ. előb.).

De ezek minden oly nyelvi sajátságok, melyekre nem vethetünk ügyet a nyelvújítás szempontjából. Újnak hangrendi tekintetben, csak ezt tartjuk: *hühögét*, mely nyilván a rím kedvéért támadt a Rnyben rendes s jobb hangutánzó *huhogat* helyett. „Nem elég, a' mivel eddig *kesergette*, A füles bagoly is ezt meg-*hühögette*“. Char. 59.

Sokkal fontosabbak azonban a nyelvújítás szempontjából azon sajátságok, melyeket a hangok kapcsolatában tüntet föl Gyöngyösi nyelve. Siet ugyan kijelenteni, hogy e nem változtatásai „nem másképen estek annyira, mint a' versek' kedviért tetti alkalmaztatásból“; mégis nem egy közülök (*bizalom*, *győzelem* stb.) mai köznyelvünkben is abban az alakban használatos, amelyben Gyöngyösinél találjuk először. Műveit mindenfelé nagy lelkesedéssel olvasták, közel félszáz kiadást ért, egész költői iskola járt nyomdokain; nem csoda, ha mai nyelvünkön is megérzik hatása.

Hangalaki változtatásait „Metaplasmus“ néven foglalja össze s a „Deák Poézis“ műszavaival jelöli meg fajait. Használta műszavait nincs okom megváltoztatni. Metaplasmusai tehát:

a) Syncope. Gyöngyösi maga kettőt említi értekezésében: *győzelem*, *győzedelem* helyett; *guzslya*, *guzsallya* h. Ez utóbbihoz egészen hasonló: *boglya*, e h. *bogolya* (= bóbítaja, Cup. 634). Ezeket azonban *guzslya*, *boglya* újításoknak nem tarthatjuk, hanem egyszerűen a ritkább hangzóvesztő törekhez kell soroznunk (vö. Nyr. 26:564, ill. Simonyi TMNy. 308. l.). Az összerántott igei alakokat l. alább a szóragozásnál.

Ide sorozzuk Gyöngyösi következő változtatásait:

*Bizalom: a Rnyben *bizodalom*. Hogy élyen, senkinek nincs ahoz *bizalma*. Char. 171.

* *Cseleket* (?): e h. *cselekedet*. Azon lévén minden igyekezettel, Hogy néked kedveztek ez tselekettemmel. Char. 71. Régibb kiadásokban azonban így találjuk: hogy neked kedveztek tselekedetemmel; úgy lehet, ez is Dugonics keze munkája.

* *Csúflás*: e h. *csúfolás*. minden kigondolt kénokkal, felkeresett tsúflásokkal lévén az éppen tele. RK. 277.

† *Győzelem*: e h. *győzedelem*; a NySz. csak Amadétól idézi e rövidített alakot. Láb-szíjjat készített most fogott sólymának. Hogy azzal üdvözlye győzelmet urának. KJ. 424.

* *Győzelmes*: a Rnyben *győzedelmes*. Bátorság gyorsaság annak a vezére. Az szokta vezetni győzelmes végére. KJ. 554.

* *Kémkedik*: a Rnyben *kémelkedik*. El-is megyek és addig kémkedem, hogy megtudására annak verekedem. Char. 229.

Könnyebb' te: e h. *könnyebbülte* (vö. NySz. *). Az estve sebemet, békötvén az inas, érzem könnyebb-temet. Char. 16.

b) Syncresis. „Némely szókban két syllabát von egybe“, mondja Gy. s ezt nevezi syncresisnek. Két példát említi: *lány pro leány* (KJ. 428), *mért pro miért* (Char. 94 stb.); ilyen rövidítésre azonban a népnyelv is törekzik, s Gyöngyösi előtt is akárhány-szor olvashatjuk. Ilyen összeolvasztások még: *hál'-adás*, *hál'-adalanság* (MV. 61); de az elsőt Pázm.-nál, az utóbbit PP.-nál is megtaláljuk. Ezeket tehát nem tarthatjuk újításoknak.

c) Apocope. „Némely szóknak a' végéből is elvettem a bőtökben — mondja — a' versekben jobban bék-férek' kedviert“. *Veselén-t* említi *Veselényi* h., *gyo- t gyün* helyett. Ezeknek azonban semmi jelentőségük. De egy szót meg kell említenünk.

† *Szófi beszéd*: a régi *szófiás* helyett; a. m. mesebeszéd, csalfa b. (vö. Nysz. és Nyr. 19:124.): De ezek csak szófi beszédek lehettek. És mézes madzagként csalva édesgettek. Char. 132.

d) Metathesis. Ide sorolja Gy. azon szavait, melyekben a „bötű' rendit“ változtatta meg. Magyarul a *betűk visszatételeinek* mondja. Példának említi, hogy *terény* helyett, ahogy a szónak jobb rendi szerént kellett volna lenni, *tenyér-t* írt (l. KJ. 481, 529). E szerint tehát a *tenyér* mai alakját Gyöngyösire kellene visszavezetnünk. Azonban, bár nem vonjuk kétségbe, hogy Gy. korában *terény* lehetett a rendes alak, a régi nyelvre nézve a NySz. alapján a *tenyér* alakot kell eredetibbnek tartanunk. Csak

* *Könnyebte* nem a *könnyebbülte* rövidítése, hanem a *könnyebb-* szik igéből való képzés, olyan minták szerint, minők pl. *nyugsei* : *nyugta*, *feksei* : *fekte*. Igy pl. a régi iróknál nem-ritka *haraghatik* nem a *harag* fónév közvetetlen származéka, hanem *haragszik*-ból van képzve, mint pl. *nyughatik* : *nyugsszik*, *álhatik* : *alseik*. L. TMNy. 272.

S. Zs.

Decsi: Adag.-ból idézi a NySz. a *terény-t*, egyébként minden igy találjuk: *tenyér*, *tenyeres*; tehát ezt újításnak épen nem tarthatjuk. Itt említhetjük ezeket: *hidlotta*, e h. *hidalta* (KJ. 543); *fentereg*, régebben: *ferteng*, *fetreng* (Char. 64); *hasznatlan* (Char. 294, 347); *istenetlen*, a Rnyben mindenig *istentelen* (Char. 25); *firicsékel*, eredeti *fecserékel* h. (Char. 293). Merészebb: *elszéled*, *elssédül* helyett (MV. 114); a rím kedvéért.

e) Nagy kedvvel használja Gy. a diplasiasmust is, vagyis a mássalhangzók megkettőzését ilyen alakokban: *nálla* (Char. 156), *töllem* (Cup. 618), *tölléd* (Cup. 646), *tölle* (Cup. 650), *kellendő* (Char. 105.); *tüzelő*, *dörgellő*, *metélő* (Char. 171), *súggállás* (MV. 99), *bénna* (MV. 27), *esső* (Char. 119); *társasság*, *várossában* (Char. 355); ezeket egészben véve nyelvjárási sajátságoknak kell tartanunk.

f) Ugyancsak a népnyelv hatását kell látnunk az ilyen epen-thetikus alakokban: *segítségjekből* (Char. 49), *léjend*, leend h. (Char. 313), *tolgyongó*, tolóngó h. (MV. 80).

g) Végül a disszimiláció néhány esetével is találkozunk: *tanál* (Char. 17), *gyalánt* (Char. 100); de ezeket megtaláljuk már előzőnél is. Egyet említhetünk, melyet Gyöngyösön találunk először:

† *Lapány*: e h. lapály; a NySz. a 18. század végéről említi egy adatot. minden lapányokban magos vizek gyűlnek. KJ. 544.

Jelentéstan.

Jól érezte Gyöngyösi, hogy a korabéli költői nyelv sokkal szegényebb, semhogy kielégíthette volna verselésé szükségleteit. Ismerte a régi nyelv kincseit, sok helyen megfordultván, ismerte a korabéli nyelv egész szókincsét; mikor tehát a szükség úgy kívánja, féljítja a régi nyelv szavait vagy eredeti jelentésükben, vagy új árnyalatot ad nekik; majd meg a jól ismerte népnyelvhez fordul s ennek kincseivel gazdagítja irodalmunkat. Az irodalmi nyelv gazdagításának mind ezen forrásairól, bár kevésbé, Kazinczy és követői is merítettek. Az idegen nyelv kincseihez azonban igen ritkán fordul; inkább megtartja teljes alakjában és jelentésében az idegen szót.

1. Felújítja a régi nyelv kincseit, elavult szókat, régi értelmükben. Maga Gy. így ír erről: „Valamint-hogy a' Deák trópusokban még az Orátorok is olly szókkal szoktak élni, a' mellyek nincsenek máskép' ususban és azokat verba novátáknak nevezik; találtatnak az szerént az én verseimben-is, a' kik nem szokott

közönséges szók". Két példát említ, t. i.: *szomorgott* (l. KJ. 394), mely a kódexek korában is általános használatban volt; a másik ez: *miség* (l. KJ. 438), mely a NySz. szerint Veres B. Verbőczi-fordításában és GKAT.-nál található. Természetesen ez csak példa a sokhól. Itt emlíjtük még ezeket:

† *Általag*: palack, hordó. Végbe minden doleg csendesen mehetett, Bachus általagja nyertessen telhetett. KJ. 402.

† *Bájolás*: régi incantatio jelentésben (võ bű-báj). Kinek születése vala Rácz anyától, S' annak sokat tanult volt bájolásától. Van sok mestersége s egyébb varázslása. KJ. 308.

Cselleg: mászik, csúszik, l. NySz.; a népnyelvben ma is használatos hasonló jelentésben (l. MTsz. *celleng* alatt). Noha csak tsellegve és halkán menének. Char. 7.

Csuca: lándsa, l. NySz. Némely csucája hegyével. Némely dorongos kezével Taszigallya s' sebheti. RK. 275.

Csillagzik: ragyog jelentésben. Kövekkel csillagzó gazdag öltözete. KJ. 364.

† *Fog*: régiesen *kezd* helyett. Kupidó nyila gyorsan sebet tézen . . . Óhajtani fogja egygyik a másikat. MV. 16.

Furcsaság: agyafurtság, szellemesség. Még csecsemő korában meg-mutatta vala ritka példájú elevenségével és idejét fölümülő furtsaságával . . . jövendőbeli katona és vitézi állapottyát. Char. előb. 10.

† *Hatalmaz(ik)*: invalesco. A vér-has nyavalá akkor ural-kodott. Magos Murányban is igen hatalmazott. MV. 73.

† *Inkább*: majdnem. Annyira, hogy inkább ott mind el-fogyának. Char. 43. Vö. Pázm. Kal. 194: A püspökök Mohácsnál inkább mind levágattak vala.

† *Kástélyos*: zavaros, nem tiszta; a népnyelvben ma is használatos (l. MTsz.). A vizek kristályi kástélyossá lettek. KJ. 487.

† *Kegyes*: szűz, jegyes. Követik ezeket száz bokor kegyesek, kettősön ballagván . . . a melly szűzek pedig bal felől menének, azok lángot hányó tüzeket vivének. Char. 128.

Kény: a főnév Gy. előtt csak a BécsiC-ben, l. NySz. Nincsen olly finnyás kény, 's olly kényes finnyásság. KJ. 430. Nyugalmas szívöknek kedv-legelő kénnyét . . . prédálta újjabb bű. KJ. 485.

† *Kóborol*: praedor; vö. NySz. Kiki ő kúnyhóját külön építette. Kóborlott prédáját ezekben eltette. Char. 12.

† *Mály*: a mell-nek régi mélyhangú pára. Annak (kopó) háta Holló, Párduc pedig mályva. KJ. 370.

† *Menekedés*: bocsánat. Alig tudta tőle menekedést venni, Sok festékkel kelle a dolgot színlelni. MV. 122.

† *Sors-vetés*: sortitio, a NySz. szerint C.-nál. Sors-vetések nélkül így az Isteneknek, igen veszett dolgok sok szerelmeseknek. MV. 28.

† *Superlát*: velum. Le-szedetik superlátya: Harmadnapra másként látna Szent Annya édes Fiát. RK. 190.

2. A régi nyelv elavult vagy épen szokásos szavait új értelemben használja, új árnyalatot ad nekik, vagy átvitt értelemben alkalmazva költeményeiben érvényesítő újító szellemének tehetségeit. Ez utóbbiról különösen maga is megemlékezik KJ.-a előbeszédében: „Vannak az én verseimben is oly szók, a' mellyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a' dolog' egyenesen való ki-magyarázására; de ezek a versetek ékesíteni szokták inkább". E nemben nagyobb mértékben szólásai és szólásmódjai között látjuk megnyilatkozni eredetiségét; de nem egyet találunk szavai között is. Mellőzve azokat, melyek csak stílus tekintetében érdemelnek figyelmet s előzőinél is megtalálhatók, itt csak azokat soroljuk el, melyek nyelvtörténeti jelentőségük s Gyöngyösinek tulajdonosai.

Cifra: a Rnyben „függő" jelentésben használatos; itt a. m. auricula, fül-cimpa. Hány függők fénlenek füle cifrájában, Annyi Falu, Város sem azok árában. Cup. 611.

Csörgő: bilincs, vö. NySz. Az sem vala elég nyomorúságára, Hanem oly nagy csörgőt kötének lábára, Mellyet, hogy nem bírhat tollják taligára. KJ. 429.

Feletlenség: MA., PP.-nál imparitas; Gyöngyösi az özvegy állapot jelölésére használja. El-múlt tüzed helyett. hevit más melegség. Vig felét talállya a' mord feletlenség. KJ. 381.

† *Heveder*: a Rnyben a. m. öv, cingulum; Gy.-nél átvitten az állati test megfelelő része (ágyék). A medvének ... Úgy célozza azzal hevedere táját. Hogy ott-is nem vallya lövése hibáját. Cup. 600.

† *Le-jő*: leszármazik (vö. *Abkömmling*). Ezektől jő-le egynesszen a' Tekintetes Andrási familia. Char. előb. 5.

† *Lejtő*: a. m. táncos. Portán tanultt lova eggylábat felvette, Mint könnyű lejtősz azt megént le-tette. KJ. 369.

† *Meg-dül*: a Rnyben a. m. megfoszt, megrabol; Gy.-nél meggyőző, fölülmul. Ha tekénted kisdedségét, Csudálhatod bőlcsességet. Kivel másokat meg-dül. RK. 182. A Rózsákat felülmúló, Az Klárisokat meg-duló Orczádnak ékességét. RK. 270.

† *Metéllő*: a. m. kés; a NySz. csak „anatomicus" jelentését említi, Hozzanak énnékem ... Laurus fa ágait jó éles metéllőt. Char. 171.

Naszádos: Gy.-nél először „hajós, nauta" ért.-ben. Nyúlnak kormányokhoz a naszádosok. Char. 406. Erkeznek ... Themesának szomszéd rév-parttára Ott megelégítvén a Naszádosokat. Char. 410.

Nehezes: a Rnyben a. m. terhes, gravidus; Gy.-nél először „difficilis" j.-ben. Nehéz ugyan s rögös a bötsület útta, De akkor ezeknek nincs nehezes útta. MV. 10.

Nehézkedik: a Rnyben a. m. indignor; Gy.-nél moleste incedo. Vadászi lajtrán emelkedik Kazai Jánossal ... Fárattan utánnok Ferencz nehézkedik. MV. 110.

† *Pihenés*: a Rnyben is mai jelentésében volt használatos; a NySz. SzD. MVir.-ból idéz két adatot a „lélekzés” jelentésre; de megvan már Gy.-nél is (vö. *pihegés*). A nagy meredeken rettegileesettét, Nehéz pihenéssel veszi lélekzetét. MV. 95.

† *Percen*: saltito; a NySz. csak Faluditól idézi ily jelentés-sel. De egy ág-bog vagyon nagy akadályára, Mert a' szinte akkor perczen kéz-ijjára, Mikor kelne abból ő nyila szárnyára. Cup. 601.

Rekkenés: Gy. használja először „hőség, aestus” jelentésben; MA.: suffocatio. Mord tél óhajtattyá a' nyár’ kegyességét, Rekkenés kelleti szellők frisseségét. MV. 103.

† *Szederin* (szédérin, szederjén): a. m. földi szeder, rubus Idaeus, l. NySz.; Gyöngyösi átvitten, melléknévileg a vörös szín jelölésére használja. Es te is önnön magának *Szederin*, mert a lábának vérén nőtt Rózsát szedtél, Azzal mentél eleiben ... Venusnak. RK. 174.

Tenyészés: a NySz. szerint Gy.-nek alább idézett helyén a. m. conceptio, Befruchtung. Azonban a leírt történetből és magából a szövegből is azt következtethetjük, hogy inkább az „ok” szó konkrébb kifejezése: Tudya Nansicles is immár leányának A sorsát, hogy Cnemont vette mátkájának, — Értvén azt szájából a Charicliának, — A melly tenyészése otthon nem voltának. Char. 425. E helyett: amely (ami) tenyészé (=okozá, vö. NySz.), hogy otthon nem volt. Vö. A sok igéreteket ... a bor szokta tenyészni. Char. 433.

† *Térül*: a Rnytől eltérőleg Gy.-nél pregnáns jelentésben a. m. terjed, teresedik. Murány megvétele híresedik s térl, Kinn a fejedelem búsal, Császár örül. MV. 124.

Tolongás: mai jelentésében Gy.-nél először. Szent Fiához akar menni, De nehéz annak meglenni, Az nép’ tollongásában. RK. 279.

† *Trágya*: dünger, laetamen jelentését gyaníthatjuk az alábbi helyen, bár a NySz. szerint SzD. MVir.-ban találjuk először ebben a jelentésben: A mezőknek szép termési, a' kiknek legzsírosabb trágyája az azok munkájára lévő elégsges vigyázás ... Char. előb. 20.

† *Tüzellő*: valami füstölő edény vagy serpenyő. Hozzanak énnékem hamar egy tüzellőt, Laurus-fa ágait jó éles metéllőt ... sebes tüzet ... temjént, zárják az ablakot. Char. 171.

Varró: a. m. satura, Näharbeit, l. NySz. Bé-köszön Tereus a' Szűznek házában, varrója mellett találván munkában. Cup. 615. Arachné sem henyél, fel-fogja varróját. Pal. 140.

† *Villám*: villogás. Fegyvere oldalán tsördűle és annak vil-lámán a' szívök el-hüle. Char. 6.

3. Nem ritkán a népnyelv kincseit használja fel. Igy szól

róla Kemény Jánosa előszavában: „Találtatnak az én Irásomban is sok szók, a' mellyek nem mindenütt közönségesek, ... a' mellyek jól lehet jó magyar szavak, mind-azon-által: a' kik ottan nem jártak, ahhol azokkal élnék, nem vehetik mindgyárt eszekben azok' értelmét“. Két szót említi: „*mogorva*, a ki annyit tézen, mint mord“; *fellyegek*, mint felhők. Mindkettő már előzőinél is szokásos. Mellőzve azokat, melyek Gyöngyösi előtt már szokásosak voltak irodalmunkban, csak azokra helyezünk súlyt, melyek az ő műveiben tünnek föl először, melyekkel tehát ő gazdagította irodalmi nyelvünket.

Babos: a. m. tarka, foltos; több helyen ma is használatos, vő. MTsz. A szálkás Harpia (kopó!), a kopár Sárcsával, babos Leopárdnak egyfészkű társával. KJ. 371.

† *Bogoly*: a. m. bóbita, madárkonty; székelyföldi szó, ma is használatos *bogolya*, *bugoja* alakban (l. MTsz.). Tereus rút bűdös Babuká tétetik . . . koronája helyett boglya nő fejének. Cup. 634.

† *Buliklás, bulikol*: a. m. turbékol; ma rendes alakja *burokkol*, *burokol*, különösen székely földön járatos (l. MTsz.). A NySz. szerint Szabó Dávidnál jelenik meg először. Nem nyögi Gerlicze eltévedett társát, Az örvös Galamb is hagyta buliklását. KJ. 538.; Ha rekedt gégéje bulikló torkának . . . KJ. 435.

* *Dörgellő*: jelentését a szövegből nehéz kihüvelyezni, hihe-tőleg a székely *döreklö*, *dörökklő*-fával azonosítható (a. m. piszka-fa, zúzó-eszköz, l. TsZ. és MTsz.) s ez alapon soroltam ide. Ez a jelentés beleillik a szövegbe, alakján pedig egyszerű hangátvetéssel a rím kedvéért változtathatott Gyöngyösi. Hozzanak énnékem hamar egy *tüzellőt*, Laurusz-fa ágait jó éles *metéllőt*, Sebes tüzet, viasz, temjént és *dörgellőt*, Zárják az ablakot, hogy ne érjen *szellőt*. Char. 171.

† *El-nyellük*: a. m. elenyészik, elfogy; a NySz. csak SzD.-tól idéz ket adatot; a MTsz. szerint ma Abaujban használatos. Élete virági hamar elnyellenek. Char. 107. De vig már, hogy nem lett reménnye elnyellett. Char. 212.

Fityerész: a. m. kutat, keres; ma a Csallóközben használatos (MTsz.); a NySz. szerint csak Gy.-nél. Addig fityerész gyors futósásával, Hogy egy Fáczán nyomát veszi fel orrával. Cup. 605.

* *Kecseg*: más kiadásokban így: *kétség*; hangutánzó szó, de nem valószínű, hogy Gyöngyösi csinálta, mert a székely nyelvjáráshoz ma is él *kécég* alakban; jelentése, szájával csetteget (MTsz.). A tanultt ráró mikor tó felett jár buárt látván s üzvén ugyan kecseg bele, ha rajta repes már. Char. 166.

† *Kifitt*: a. m. kifordít, kimutat, l. Nyr. 27:27.

Temonda: a. m. pletykaság, ócsárlás; a TsZ. szerint ez is székely szó. A' sok te-monda izgágát ne tégyen s' a miatt szerelmeik változást ne végyen. Char. 431.

Szompolyodik: a. m. elkedvetlenedik; a NySz. csak Gy.-ből idézi; a székelyeknél *szonkolyodik*, *szontyorodik*, *szontyolodik* alakban járatos (Tsz.). Az holott ő szompolyodik, Ott szíved is szomorodik, Kedvedet háborítod. RK. 234.

? *Verdik*: a. m. vedlik, hihetőleg ez is a népnyelvből került az irodalomba; eredeti alakja lehet az újabb *vedlik*-nek (*megverdik*, l. NySz.). Megnőnek sugári verdett szárnyamnak is. KJ. 440. Vajha héjjából a kígyó kibújhatna, verdett orcajára gyengébb bőrt vonhatna. KJ. 376.

Zsombók: benött föld-buckó; Balaton-melléki szó, l. Tsz. Az irtovánnak, melly (!) posvány van mellette, Nött egy hantos zsombók annak közeppette.* KJ. 458. Végre el is érem a járt utat... Itten egy zsombókra le-hajtom fejemet. Cup. 577.

4. Végül meg kell még emlékeznünk jelentéstani idegen szerűségeiről is, amennyiben szó lehet róla; mert azt, hogy Gyöngyösi művei sem mentek hellylel-közkel különösen a latin szavaktól, eleve elgondolhatjuk, hiszen e korban is még igen nagy a szerepe nemzeti életünkben a latin nyelvnek s ép e kornak szülötte a Horologium Turicum szerzője. Németesen képzőjüktől megfosztva ugyan igen ritkán, de egyébként gyakran olvashatunk Gy.-nél is latin vagy német szavakat (*elementum*, *dispositio*, *officiir* stb.); ez azonban stílusbeli sajáság, melyet nem vehetünk figyelembe. Csupán egy-két szót tartunk szükségesnek a feljegyzésre.

Idegenből a 'metathesis'-t fordítja *visszatétel*-lel (KJ. előb.), ha csak ide nem számítjuk, hogy leszármazás jelentésben használja többször a *le-jő* igét (pl. Char. előb. 5.; vő. Abkömmling). Egyébként pedig a NySz. adatai szerint ő használja először a *berdő* (wer-da!) szót MV. 99.; de ezt nagyon is kétséggel kell fogadnunk, mert a Dugonics előtti kiadásokban minden *wer-da* van helyén; ő használja először a német *spade-t* (KJ. 523., 524. stb.). Külön kell említenünk sajáságos alakja miatt ezt:

† *Kirizir*: Fel-vett kirizírek fémlük derekokon. KJ. 523. A NySz. csak *kuracin* és *kuracél* formáját ismeri; a francia *cuirasse*, mellvért, átvétele. Gyöngyösi úgy látszik a *Kürassier* katonaság nevét használja eszközük jelölésére.

Végül ezt a maig is kétes származású:

Uszován szót, melyet két helyen találunk: Pórázra ebeket fogának... igen szép mindenkor őszován is festett. KJ. 370. Maga az Olaj-bék ezeket vezette... Fehér kék a lova úszován festettek. KJ. 502. (Régibb kiadásokban: *uszóvan*, *uszóban*, *uszován*,

* Igy értendő: amely posvány van az irtovánnak mellette...
A SZERK.

úszván meg-is festett, úszván festették; a két utóbbi a soproni kiadásban 1748). A NySzban olvasható úszely alak, Faludinál ez a hely: uszován királyi palást (l. NySz.), továbbá az a körülmény, hogy egyéb adatokban is mindig a festés fogalmával van társítva: nagyon valószínű tézisük, hogy nincs köze a szónak az úszik igéhez (mint ahogy a Nagy Szótár egyenesen származtatja: úsz-o-vány), hanem idegen szó lehet s a Gyöngyösi és Faludinál található alakok már csak későbbi népetimolgiás formák. Frecskay János említ néhány hasonló alakot az olaszból Nyr. 20:419; Simonyi Zs. uo. 376. 563); de bővebb adatok hiányában egyelőre megfejtetlenül kell hagynunk.

(Folyt. köv.)

EKKER J. SZENDE.

SZÓZAT AZ ISKOLAI HELYES MAGYARSÁG ÜGYÉBEN.

Úgy látszik, 1896 óta, amikor a magyar nyelv válságát a Magyar Nyelvőr is elismerte (Nyr. 25:83), a nyelvhelyesség nagyfontosságú ügye mind nagyobb hullámokat ver.

Ezt bizonyítja a pápai kör, mely Kapossy Lucián indítványára a következő kérelemmel járult az Országos Középiskolai Tanár-Egyesüethez: „kérje meg az O. K. T. E. vezetősége a v. k. minisztert, utasítsa mindenennél iskolák igazgatóit, testületeit, hogy mindenennél, az iskola életében előforduló közleményekben szigorúan tartásak meg a magyar stílus követelményeit; 2. kérje meg a v. k. minisztert, hogy az iskolákban használandó kézikönyveknek csak úgy adjon meg az engedélyezést, ha azok stílus szempontjából is megfelelnek a magyar stílus követelményeinek s ép ezért e szempontból is bírálissa meg azokat; 3. kérje meg a v. k. minisztert, hogy a v. k. miniszterium, melynek első sorban kötelessége ez irányban fülvégelni, eszközölje ki, hogy miként a maga miniszteriumából, úgy a többi miniszteriumból származó törvények, rendeletek, törvényszéki stb. végesek magyar stílus szempontjából kifogástalanok legyenek, miért is mindezeket — még most — nyelvi szempontból egy szakember átdolgozására bízzák”.

E dicséretes indítvány különösen két nagyterjedelmű szakkör nyelvhelyességét célozza: az iskolai s a jogászstílus purizmusát.

Jelen soraimmal a két első pontra szándékozom szerény véleményemet elmondani, hozzá tévén, hogy az iskolai stílus helyességét csak úgy érjük el, ha e nagyfontosságú ügy érdekében tanítók s tanulók használatára egy iskolai *Antibarbarus* mielőbb elkészül.

Visszatérve a pápai kör indítványára, tény, hogy az iskola nyelve megromlott (nem csoda, a tudomány, az országgyűlés, a hirlapirodalom nyelve sem különb!); de tény az is, hogy minden kör nyelvhelyessége érdekében történtek fölszólalások, bár csak afféle általános észrevételek. Így pl. A magyar nyelv iskoláinkban

(Nemzeti Iskola, 1894, 30. sz.), A magyar nyelv válsága (Néptanítók Lapja, 1897, 41. sz.) általános szempontból vette boncolókés alá az iskolai nyelv magyartalanságait. A jogásztílusról pedig Simonyi Zs. értekezett két cikkelyben szintén általánosságban (Nyr. 25:49, 193), megjegyezvén, hogy a törvénykezési stílus javításán már Vajkay Károly fáradozott s hogy 1889-ben Vécsey Tamás így fejezte ki óhajtását: „hasznos volna előadót találni az egyetemen a szabatos magyar stílus curiálisra, törvényszéki ékesszólásra, a szóbeliség és nyilvánosság előkészítéseül a jogi műnyelv magyarsága, egyötöntüsége és csinossága érdekében“. Annyi történt is, hogy 1890-ben Szilágyi Dezső, 1893-ban pedig Hieronymi Károly miniszterek intézkedtek, hogy legalább a törvényjavaslatok nyelve és stílusa szigorú bírálat alá kerüljön.

Mindez azonban édes-keveset használt. Mindkét szaknál nagy és részletes munkásságra és gyökeres javításra van szükség, mely nincs az összes műszavakra, hanem a kifejezésekre is kiterjedjen.

Különösen fontos az iskola tiszta magyar nyelve, mely egész emberöltőre kihat, megrontván vagy megjavítván nemzeti nyelvünket.

Csak akkor nemesedik minden iskola igazán nemzeti iskolává, hogyha a helyes magyarságban is elöljár. Ne elégedjünk meg tehát azzal, hogy nyelvünk ügyét csupán a stilisztika meg a nyelvkönyv egy pár fejezete karolja föl. Mit ér, ha a rossz képzésű s hibás összetettséű szavak egynéhányát példakép ismerjük s kárhoztatjuk; kelli, hogy valamennyit ismerjük, valamennyit kerüljük s kerüljessük a hibás kifejezésekkel s rún idegenszerűségekkel együtt!

Vannak iskolák, ahol tanító, tanulók elég türhetően beszélnek (de hány helyen nem!), hanem csakis az iskolában. Kün az életben azonban ők is az árral úsznak. Így aztán egész természetes, hogy az elemistából gimnazista, ebből joganc vagy filozopter lesz, sőt tudorrá is avatják, noha tisztelességesen nem tud magyarul.

Elszomorító, mikor az ember egyik-másik testület gyüleésén ilyeneket hall: A tantestület határozza, *míserint*... Az értekezlet multi határozata föl lett terjesztve. A megbeszélt kérdést elintézést nyert. Vagy ezek: *tandíj, tantárgy, tanonc, képezdész, osvoda, egyesre áll, kívülről tud, leülni*!

Iskola és sajtó fogianak kezet egymással. Ne engedjék, ne türjék tovább, hogy édes nemzeti nyelvünk épen most, ezredévi főnnallásunk idején élje szégyenletes válságát. Honosítsuk meg iskoláinkban azt a hamisítatlan tiszta magyar nyelvet, mellyel jelleseink halhatatlan műveiket írták. Iktassuk ki mindeneket a könyveket, melyek nincsenek tiszta magyarsággal írva. Mellőzzük az irodalom selejteseit, az idegen műveken táplálkozó világpolgárokat s a szolga módon utánzó fordítókat. Ellenben olvasgassuk a kitűnő magyarságú írókat, figyeljük meg a tösgyökeres magyar népet s minden rendén lesz. Ne támaszkodjunk pusztán a száz meg száz kísértésnek kitett nyelvérzékre, ellenkezőleg tanuljunk szorgalmasan és kitartóan, mint ahogy a németek. Tanuljuk meg legnagyobb nyelvi ellenségünkötől, hogy csupa szorgalommal is lehet nagy dol-

gokat elérni. Lárm a németek a sok Verein, Bund, Kranz, Tafel, Schutz und Trutz szövetségeikkel minő kulturát teremttek, pedig se nagy szellel, se őszerű, se ihlet, se lángész nem működött közre.

Ha azt akarjuk elérni, ami pedig jogos, hogy minden professzor, minden tanító jó magyarsággal szóljon, akkor oda kell hatnunk, hogy minden tanító megismerje és kerülje az összes korcskifejezést és idegenszerűségeket. Nem is tudom megérteni, hogy mert nem olvasgatja a nem nyelveket tanító professzor a Nyelvört, az Antibarbarust s más effeléket, holott erre ép oly szüksége van, mint bármely más ismeretre.

Harc, szakadatlan harc a mi életünk, küzdünk a létért, küzdünk lépten-nyomon nyelvünkkel a nyelvünkért. Mint a sakkjátékosnak minden mozdulatára, vigyáznunk kell minden szavunkra, mert különben csatát veszítünk a tolakodó idegenszerűség ellen.

Nehéz a magyar tanítóság helyzete, de aki sokat ad széphivatására, megtesz e téren is kötelességet. Valamint hisszük, hogy megtesz a W lass i c s miniszter is, ki ép úgy magáévá teszi e fontos ügyet, mint ahogy magáévá tette a közkeletű idegenszök magaratását is, melyen Tóth Béla és Szily Kálmán már dolgoznak is.

Hisszük, hogy akár pályázat, akár megbizás útján, nemsokára elkészül elemi s közép- (felső leány, polgári) iskolai tanulók számára egy-egy általános, a fő- és szakiskolák részére egy-egy szak- s végül tanítók, professzoroknak egy terjedelmes, e négy füzetet magában foglaló iskolai Antibarbarus, mely *Iskolai Helyes Magyarság* címen a nyelvhelyességet a pedagógia s szaktudományok összes ágazatában fölölelné (hit-, jog-, bölcsészet-, orvostudomány; ipar, kereskedelem, gazdaság, tanítóképzés, erdészet, bányászat, hadtudomány stb.)

SASSI NAGY LAJOS.

A SAJTÓ NYELVŐRKÖDÉSE.

Elégszer panaszkodunk a sajtóra mint nyelvrontóra, de anyival nagyobb örömmel kell megragadnunk elismerésünk kifejezésére egy-egy alkalmat, mikor a sajtó érdemeiket szerez azon úgy terén, melyet magunk is kötelességszerűleg szolgálunk, s különösen ha olyan siker koronázza a sajtó nyelvőrködését, amiből az imént láttunk.

Március 9-én terjesztette elő a képviselőház igazságügyi bizottsága a negyvennyolcas emlékünnepre szánt fóliirati javaslatot. A sajtó mindenjárt meghozzájárult nyelvének magyartalanságán, stilusának zavarosságán. A Budapesti Napló márc. 10-én bírált jegyzetekkel közölte, másnap „lefordította magyarra“ s hasábosan egymás mellé állította az eredetit s a fordítást, „hogy a magyar közönség megtudhassa, mi van abban az írásban, amellyel az ő nevében hódol majd a magyar király előtt a magyar országgyűlés“. Érdemes átvennünk a B. N. megjegyzéseit a fordítással együtt, mely — mint a lap maga megjegyzi — még nem teszi széppé a fóliiratot, de legalább hibáitól és érthetetlenségeitől meg-

tisztítja. Tanulságos összehasonlítani a két fogalmazást, mert igen jól mutatja, hogyan kellene a mi kaptaszerű hivatalos stílusunkat kigymalálni s megjavítani.

Az eredeti:

Felséges Császár és Apostoli
Király!

Legkegyelmesebb Urunk!

Nemzetek élete más, miként¹ az egyéneké, mely természet szerint időhatárokhoz van kötve, mert bár népek is elhalhatnak idő előtt,² ha elavult intézményekhez időn túl ragaszkodnak, de viszont nekik megadatott az, hogy életszerveiket, intézményeiket a haladó idő szellemében cserélve ki, ujjá szület-
hetnek.

Ilyen megújnodás emlékét ünnepelve most, kegyeletünkkel és ennek törvénybeiktatásával hálánk³ örök adóját rójjuk le az iránt a korszak iránt, mely a nemzet nagy politikai jogainak intézményes biztosítása s a polgári szabadságjogok kiterjesztése által a magukat túlélő intézmények korát zárta le és a nemzeti erőgyűjtés azt a munkáját⁴ végezte, amelynek alapján az újjászületett önálló magyar állam a maga és koronás királya iránti kötelességének teljesítésére az idők beláthatatlan folyamára képessé vált.⁵

Az átalakulás nem volt sem rögtönös, sem erőszakos. Azt a tudatot, hogy a hanyatló nemzeti életet a régi intézmények felvirá-

A fordítás:

Felséges Császár és Apostoli
Király!

Legkegyelmesebb Urunk!

A nemzetek élete nem olyan, mint az egyes embereké, amely véges és rövid. Igaz, hogy népek is megsemmisülhetnek, ha idejüket múlt, elavult intézményekhez görögcsőn ragaszkodnak; de viszont újjászülethetnek, ha elkopott életszerveiket a haladó idő szellemében ujakkal cserélik föl.

Most, mikor ilyen megújnodás emlékét ünnepeljük, kegyeletünket törvénybe iktatjuk, hogy ki fejezzük ezzel örök hálánkat az iránt a korszak iránt, amely a nemzet nagy jogait intézményekkel biztosította; a polgári szabadság-jogokat kiterjesztette; amely elvégezte a nemzeti erőgyűjtés nagy munkáját, az újjászületett magyar államot képessé tette arra, hogy teljesítse hivatását beláthatatlan időkig.

Az átalakulás nem volt hirten, nem volt erőszakos.

A nemzet legjobbjainak évtizedeken át folytatott, hazafias munkája érlelte meg azt a tudatot, hogy a hanyatló nemzeti életet nem lehet a régi intézményekkel föllendíteni és hogy helyük az

¹ Miért *miként?* Mondják úgy, hogy *mint*, jó urak; *mint*, *mint*, nem *miként!* — ² Hát ha a népek is elhalhatnak, hisz akkor az ő életük szintén időhatárokhoz van kötve és akkor nem más az ő életük sem, *miként* az egyéneké. — ³ Örök hálánk adóját méltóztatott érteni, úgy-e bár? — ⁴ A nemzeti erőgyűjtés végezte-e a munkát vagy a korszak végezte a nemzeti erőgyűjtésnek azt a munkáját? Tegyük oda azt a *nem*-et, nemzeti ünnep-kor ne legyünk smucigok. — ⁵ A magyar állam képessé vált először kötelezettségeinek teljesítésére, aztán meg az idők beláthatatlan folyamára. Ki érti ezt? — ⁶ Nem *azok helyébe*, hanem *helyükbe*. — ⁷ Az államhatalom nem

gozatni nem képesek és hogy azok helyébe⁶ az új idők szellemének megfelelő alkotásokat kell tiltetni, a nemzet legjobbjainak évtizedeken át tartó hazafias munkája, eszmei küzdelme érlelte meg.

Az intézmények újjáalkotására irányzott ennek az öntudatos munkának az eredményét, az 1848-iki törvényeket felségéd királyi előde bőlc szentesítésével ellátva, fejedelmi megnyugvással bocsátotta a gyakorlati élet útjára.

Igy lön, hogy az osztályokra, fajokra, felekezetekre tekintet nélkül lépett életbe a népképviseleten alapuló államhatalom⁷ s az ennek gyakorlatára hivatott⁸ felelős miniszterium s hogy az előbbi tagozatok szerint széthúzó erők⁹ meg nem semmisítve, de összhangzatosan egyesítve lettek azon állameszme alá rendelve, melyben Szent-István koronájának fényes és örökre változhatatlan tartalma a mai egységen olvad össze.¹⁰ Igy lön, hogy Erdély és a kapcsolt részek egyesítése által a területi sértelenség helyreállítattat és az egységes területen egyesülő jogképesség a közös teherviselés elveinek alapján az eddigi előjogok megszüntetésével, a politikai jogoknak minden osztály, nemzetiség és felekezetre való kiterjesztésével nagygy lön a nemzet, mert a föntartásában immár egyénileg egyenlően tevékeny fainak számára szaporodott meg.¹¹

S mindezekhez, hogy az akara-

új idők szelleméhez simuló alkotásoknak kell elfoglalniok.

Ennek az öntudatos munkának az eredményét, az 1848-i ki törvényeket felségéd királyi előde szentesítette és megnyugvással bocsátotta a gyakorlati élet útjára.

Ezzel az osztályoknak, fajoknak, felekezeteknek korlátai leomlottak és fölépült az államhatalomnak népképviseleten alapuló új szervezete; a végrehajtó hatalom gyakorlását felelős kormány vette át; és azok az erők, amelyek a régi tagozásban mind másfelé húztak, összhangzatosan egyesültek a Szent István koronájában örökre változhatatlanul kifejezett állameszme uralma alatt. Erdélynek és a kapcsolt részekenek az anyaországgal való egyesítése helyreállította a magyar állam területének épsegét; az egységes területen egyforma lett a jogképesség, érvényesültek a közös teherviselés elvei; megszűntek az addig élvezett kiváltságok; a politikai jogoknak részesé lett minden osztály, minden nemzetisége, minden felekezet és ezzel nagygy lett a nemzet, mert a kiváltságos ezrek helyett millióknak joga és kötelessége lett fentartásában közremunkálniok.

És hogy az akaratának érvényesítéséről biztosított nemzet kellőképpen felhasználhassa az új intézményeket állami és társadalmi boldogulására, szabad lett

módosult, csak a szervezete. — ⁶ A felelős miniszterium nem egyedül gyakorolja az államhatalmat, hanem a királytal, az országgyűléssel s a bírósággal egyetemben. — ⁷ Ha még mindig széthúzók ezek az erők, hogyan lehetnek most összhangzatosan egyesítve. Helyesen így volna: «Azok az erők, amelyek a régi tagozásban széthúzó természetük voltak». — ¹⁰ Az állameszmeben összeolvadt a Szent István koronájának tartalma? Szent Laufenauer! — ¹¹ Mintamondat; épnyelvű, ha elolvassa, hebegni kezd, a dadogó ellenben meggyógyul tőle. Hát még a nemzet *egyenileg egyenlően tevékeny fainak szimbolikus szaporodása!* Jó dolguk lehetett akkor a bábaasszonyoknak. —

tának érvényesülése iránt biztosított nemzet az új intézményeket kellően fordíthatssá¹³ állami és tár-sadalmi boldogulásának céljaira, szabaddá tételett a sajtó a köz-nek és jogos magánérdekeknek szolgáló gondolatok nyilvánítására.

Majd visszaállítatnak a nemzet színei is ősi jogaikba.

Át vagyunk hatva attól a meggyőződéstől, hogy az egyes intézményekben megnyalatkozó nemzeti erő az, mi nemcsak egyedül alkalmas válságok leküzdésére, de szellemében érintetlenül, a felséged bőlcse közreműködésével azóta létrehozott alkotásokkal kiegészítve s azoknak az idők és viszonyok által követelt módosításaival a jövőre ujra és újra életképessé téve, a nemzet boldog főnnállásával és felséged uralkodó háza változhatatlan dicsőségének semmi egyéb által nem pótolható biztosítékát képezi.¹³ Nemzetünk, hala az őrök Gondviselésnek és felséged atyai bőlcseségének, manem áll létét érinthető válságok¹⁴ előtt és az az anyagiak mellett szellemi kincseit is szaporíthatja. E kincsek egyike a nemzeti kegyeletnek az 1848-i alkotásokat megünneplő törvényben való megnyilvánulása.

A midőn tehát az ötvenedik évfordulón a félszázad előtti tavaszok nagy napjából egyet kiválasztunk ünneplésünk tárgyává, nem vehetünk más napot, mint azt, a melyen az ige „testté lön“, am-

a sajtó, szabad lett a közérdeket és jogos magánérdeket szolgáló gondolatok nyilvánítása.

Azután a nemzet színei is visszanyerték ősi jogaikat.

Át vagyunk hatva attól a meggyőződéstől, hogy csak az egyes intézményekben megnyalatkozó nemzeti erő alkalmas a válságok leküzdésére; hogy a nemzet boldog fennmaradásának és az ural-kodóház változatlan dicsőségének semmivel sem pótolható biztosítáka ezek az intézmények, amelyeket azóta, felséged bőlcse közreműködésével létrejött alkotások kiegészítettek és szellemükben érintetlenül hagytak, de az idők és viszonyok követelményei szereint módosítottak. Nemzetünk, hala az őrök Gondviselésnek és felséged atyai bőlcseségének, manem áll olyan válságok előtt, amelyek létért érinthetik és akadálytalanul gyarapíthatja nemcsak anyagi, hanem szellemi kincseit is. Ezeket a kincseket gyarapítja a nemzeti kegyeletnek az a nyilvánulása is, amely az 1848-i alkotásokat törvényben ünnepli.

Amidőn tehát kiválasztunk egyet annak a tavasznak a nagy napjaiból, amelynek most félszázasdos évfordulóját ünnepeljük, ünneplésünk tárgya csak az a nap lehet, amelyen „az ige testté lön“; amelyen felséged elődjének királyi szavára megszüntek csupán nemzeti óhajtások lenni azok

¹³ Intézmény, amelyet *fordítanak*. Mi az isten csodája ez? — ¹³ Mondatszönyeg. Száz aranyat annak, aki megéri; kétszázt annak, aki rosszabul tudja megstilizálni. — ¹⁴ Létet érinthető válságok. *Érinthető* magyarul nem az, aki érinteni tud, hanem akit vagy amit érinteni lehet; válságok által érinthető lét van, de létét érinthető válság nincsen. *

* Ezzel az egy megjegyzéssel nem érhetünk egészen egyet. Igaz, hogy szokatlan az a használat, de mégsem példátlan, mert azt mondjuk: *Isten a megmondhatója; nagykelető, segyverfogható*; l. Nyr. 5.82. A SZERK.

lyen a fenkőlt eszmék, melyek hosszú időn át foglalkoztatták fiaink¹⁶ legjobbjait, felséged elődjének királyi szavára megsüntek csupán nemzeti óhajok lenni, de királyi szentesítéssel ellátva, mint az azokban egybeforrt nép és korona akarata, átadva a való életnek, megkezdhettek és meg is kezdették átalakító, örökö erejű hatásukat.

Másik kincsként ismerjük fel s tesszük el¹⁷ ez alkalomból és örökö időkre azt a nagy tanúságot, amely a nemzet és király közös boldogulását ezek közös egyetértésében látja, amely egyedül képes időn, vészen, ellenségen diadalmaskodni.

E tudatban élve, amidőn nemzetünk dicső korszakának és alkotónak emlékét ünnepeljük, előjthattalanul tör ki történeti hű ragaszkodásunk és hálánk érzete felséged iránt, mint aki a jogfolytonosság alapjaira állott s ezzel a haza és a világ előtt mutatta meg fejlődésünknek állandóan követni kívánt¹⁷ útját, melyen a váltakozó korszakok sötéjtében¹⁸ is más világító oszlopunk nem lehet, mint alkotmányunkhoz való törhetlen ragaszkodásunk s a bizalom és hűség felséged személyéhez, trónjához és az uralkodóházból.¹⁹

Ezektől az érzésektről nemzetünk az idők végtelenségeig áthatva lévén, mi, mint annak törvényes képviselete, ez alkalommal is, a minden hazafi szívben élő azt az óhajtást tolmacsoljuk, hogy felségedet s királyi családját nemzetünk boldogulására és dicsősé-

a fenkőlt eszmék, amelyek nagy időn át foglalkoztatták apáink legjobbjait; amelyen azok az eszmék, királyi szentesítéssel el-látva, mint a bennük egybeforrt nép és korona akarata, átadva a való életnek, megkezdhettek és meg is kezdették átalakító, örökö erejű hatásukat.

Másik kincsnek ismerjük fel azt az örökö időkre szóló nagy tanulságot, hogy a nemzet és a király közös boldogulásának forrása mind a kettőjüknek közös egyetértése, amely időn, vészen, ellenségen diadalmaskodik.

Ennek tudatában, amidőn nemzetünk dicső korszakának és alkotónak emlékét ünnepeljük, az az ellenállhatatlan vágy támad lelkünkben, hogy kifejezzük hű ragaszkodásunkat és hálánkat felséged iránt, aki a jogfolytonosság alapjára állva, megmutatta a haza és a világ előtt fejlődéseknek azt az útját, amelyet állandóan követni kívánunk, amelyen a váltakozó korszakokban nem vezethet bennünket más, mint alkotmányunkhoz való törhetlen ragaszkodásunk, s a felséged személyéhez, trónjához s az uralkodóházból való hűség és bizalom.

Nemzetünket ezek az érzések hatják át az idők végtelenségeig és mi, a nemzetnek törvényes képviselete ezzel az alkalommal is azt az óhajtást tolmacsoljuk — amely minden hazafi szívben él — hogy felségedet és királyi cs-

ezelőtt nem a fiaink éltek! — ¹⁶ Önök elteszik a másik kincset, miután fölismerték? Baj lesz ebből, uraim! — ¹⁷ Követni kívánt út? Kibérelni akart ház! Elvenni óhajtott bajdon! Megenni szeretett volna káposzta! — ¹⁸ Miért van sötét, amikor a korszakok váltakoznak? Bocsánat, az illesmi megesik nappal is. — ¹⁹ A ragaszkodás, a hűség s a bizalom bennünk van; hát akkor hogyan lehetnek világító oszlopaink? Hisz ez esetben mi volnánk világító, mert belülről kivilágított oszlopok.

gére a mindenek Ura hosszú, boldog élettel áldja meg.

Kik egyébiránt mély tisztelettel vagyunk császári és apostoli királyi felségének

legalázatosabb szolgái:

Magyar-, Horvát- és Szlavonországoknak országgyűlésileg egybegyült képviselői és förendei.

ladját, nemzetünk boldogulására és dicsőségére, a mindenek Ura hosszú, boldog élettel áldja meg.

Mély tisztelettel vagyunk császári és apostoli királyi felségének

legalázatosabb szolgái:

a Magyar-, Horvát- és Szlavonországok országgyűlésén egybegyült képviselők és förendek.

Tanulságos pontról-pontra összevetni a kettőt, de érdekes mindegyiket magában is végig olvasni: akkor látjuk, milyen kellemetlen, idegenszerű olvasmány az eredeti, s mennyivel természetesebb, folyékonyabb a fordítás.

Hozzászóltak más lapok is. A Budapesti Hirlap azt írta márc. 12-i vezércikkében, hogy a javaslat „stilárisan [vagyis stílus tekintetében] a gimnaziális kritikát nem állja ki. Oly sokszor és oly nagyon hiába szólaltunk föl törvényhozóinknak nyelvbeli szégyenletes ponyolasága ellen, amely bibás es nem-magyaros mondatokat ír törvénykönyvünkbe, sőt nem átall köbe vésetni, hogy már szinte fasultan nézzük stílusbeli gyakorlatait ... Borzasság, kócosság, ponyolaság az erkölcsben és stílusban: ez a jelszó“. — Ugyanakkor az Országos Hirlap gyöngén védelmezte illetéknében: „Kifogásolták a magyarságát, ami némiképen merész kifogás, mert a felirat magyarsága tipikusan parlamenti. Az egy-két írót kivéve talán valamennyi törvényhozó ugyanezt a magyarságot beszéli. De talán a parlamenten kívül sincsenek sokan, akiknek magyarsága ellen nem volna kitogás elközelhető. Ha az Akadémia esetleg jónak mondaná, az ujságíró mindeneseire kifogásolna. Mert az Akadémia is, az ujságíró is más[-más] magyarsággal él“. — Tóth Béla pedig (A Hétköznapi, márc. 20.) a többi közt azt mondja: „A képviselő uraknak kötelessége volna legalább annyira becsülni a törvényhozás komolyságát és diszét, hogy ne tegyenek anuságot irodalmi és nyelvtudományi műveletlenségekről, valahányszor fogalmazni kell egyetmást. E szégyen kikerülésének megvan a maga móda. A házban ül egynéhány tollfogható képviselő is. Ezeket az urakat kell esetről-esetre megkérni, hogy a rossz stílusgyakorlatokat javításával. Biz az rettenetes egy munka. De bízzunk a hazafiságban!“.

A képviselőház, mint tudjuk, visszautasította a javaslatot a bizottsághoz. Ez az idő rövidisége miatt nem akart új javaslattal előállni, azért mellőzte egyik tagjának önálló, tartalom és forma dolgában jeles javaslatát s megelégedett avval, hogy kijavitotta a régit — jobbára a B. N. útmutatása szerint. Persze a végén még most is ott maradt az a csunyai *kik egyébiránt*, de az egész immár tisztességes fogalmazvány, s ezt az örvendetes eredményt egyedül sajtónk éberségének köszönhetjük. Bár folytatná hasonló szerencsével!

SIMONYI ZSIGMOND.

HELYREIGAZÍTÁSOK.

Meglepem és társai. Minthogy már hozzáfogtam a februári füzetben (64. 65.) a *meglepetés*, *elragadtatás*, *megtisztelés*, *kinevezetés* stb. és az *elhagyatva*, *indítatva*, *elhagyatottan* stb. *at-os*, *tat-os* szók kérdése tárgyalásához és be is mutattam a helyettük szabatosan használható alakokat: *meglepetség*, *elfoglaltság* (*elragadottság*; ezt pótlólag iktatom közéjük); *megtisztelés*, *kinevezés*, *megválasztás* stb.; *elhagyva*, *indítva*, *vezérelve*; *meglepetten*, *elhagyottan* stb. — célszerűnek tartom, még fől nem hozott mozzanatokkal kiegészíteni taglalásaimat.

Megjegyzem, hogy *meglepődik*, *meglepődés* is kifogástanak képzés ad normán: *elfogódik*, *vívódik* stb. — Vannak olyan igék is, amelyeket -at képző nélkül nem használunk. Mondjuk ugyan, pl. Már igen elkapott, azaz elkényesedett; de azért mégsem mondjuk: már igen *el van kapva*, hanem a mivelitető *elkapat* (*rosszra szoktat*, *elkényeztet*) révén mondjuk: *el van kapatva* = *el van kényeztetve* (NSzót). — Ilyen ez is: *megkapatta* lovait: *pabularit* paululum equos (Kreszn. megkaptatta is olvasható ugyanott; szokatlannak tartom). A melléknevi igenév e szerint: *megkapott* lovak — „Édes jó barátim, akiket jobbadán Én *kapattam* egykor *fegyvert fogni* csatán“ (Ar. Toldi estéje).

Hátra van még a fönévi igenév külszenvedő formájának a megvizsgálása. Melyik itt a helyes használat? ez-e: Nem hagyom magam *kigúnyolni* — vagy ez: ... *kigúnyolatni*? Szerintem az előbbi a kifogástanak. Használjak is nem kevesen, de sokaknak mégis jobban tetszik az *at-os*, *tat-os* pattogó hangzás: Fiát nem engedi pellengérre *állítatni* (*sértegettetni*, *kinevetteeni* stb.) Ne bagyd magadat *zavartatni* (*megelőzetetni* stb.).

A NySz.-ban mind a két alakkal szerkesztett mondatokat találunk: *Hagy*: 2. *sino MA. lassen, erlauben*. „*Hagyoc* magunkat *vezéreltetni*. Nem *hadya* magát othon *találtatni*“ — ellenben: „*Hattam* magamat zeretőimnek *fogdosnia*“. „Midőn az képknec tiszteletet *hagyunk tenni*“. De még a következőben is tisztán mivelitető képző a -tat: „... nem *hadya* magát hűttel *tartoztatni*“.

Arany J. is -et nélkül használja a határozatlan módot: „Pedig ne *hagyjuk asszonytól soha magunk' legybözni*“ (Arist. ford. Lysistrate). — A népnyelv is kerüli ilyenkor a *tat-os* infinitivust; pl. *Szidni nem hagyom* magam senkifiatul. Ki is *engedné* magát *legazemberezni*.

A külszenvedő képző nélküli infinitivus mellett ugyanazon okok szólnak, amelyek az ige — már tárgyaltam — többi származékaiknak -at -tat nélkül való használatát ajánlják. A szenvedő jelentésű képzőnek mellőzése már azért is kívánatos, mert a vele azonálakú mivelitető képző általánvéve és különösen az itt szóbanforgó esetekben is elég gyakran szerepel.

Nemcsak az olyan mondatokban, mint: *kelleti*, *tetszeti* magát, *megdicsteted* magadat az öccsét léptettei föl stb., hanem ott is

használatos a miveltető képző, ahol a kelletlen dolgok eltüreését jelöljük vele; pl. úton-útfélen *szidatja, meghurcoltatja magát*, és egy szóval sem védekezik. Ne ámittassuk, ne vesztegettessük meg *magunkat* holmi szép szavakkal. Hát azt hiszed, hogy örömost *utasítatom* rendre *magamat?* Ugyan kinek volna kedve *kikacagtatni (kidobatni, vörresre veretni) magát?*

De nem minden módosító ige barátkozik meg akár az *at-os tat-os*, akár az e nélkül képzett fónévi igenével; következéskép valódi szörnyeteg az ismeretes: „*kéretik az ajtót betenni*”. (*Es wird gebeten die Th. zuzumachen.*) De hibás az olyan mondat is mint: *kérem ezt figyelembe venni; javasolta a fóliarab megemlíteni* stb.; sőt még a következő szerkezettel sem tudok megbarátkozni: *kérem őt a szavazók jegyzékébe fölvétetni; a javaslatot sürgette tárgyalatni.* Miveltető-e itt a határozatlan mód, vagy szenvédő? Nem tudok eligazodni benne. A következő mondatokban ellenben kétésgéltenelek tűnik föl a miveltető jelentés: Pált föl szeretném vétele a tagok sorába. Nem merték kigolyóztatni (t. i. az illető testületekkel).

Az előbbi két mondatot én, a határozatlan mód kikerülésével, így szerkesztem: *kérem* (az illetőnek) a szavazók jegyzékébe fölvételét. A javaslat tárgyalását sürgette. Ez a mozzanat behatóbb tárgyalást kívánna. Itt az egyes módosító igék különböző értelmé határoz; ez pedig részletek kérdése, amelybe nem bocsátkozom, megelégedvén azzal, ha az itt előadottakkal sikerült kimutatnom a kifogásolt szerkezetek helytelenségét. JOANNOVICS GYÖRGY.

I R O D A L O M.

Tót elemek a nyelvjáráskban.

Valló Albert Nandor: *Tót elemek a magyar nyelvjáráskban, különös tekintettel a magyarság és szlávsgág viszonyára történeti, néprajzi és nyelvi alapon. Keszhely, 1897. 80 l.*

(Vége.)

Apróbb megjegyzésem még sok volna, de attól tartok, hogy már úgyis hosszas voltam.

Valló rövid összefoglalással fejezi be dolgozatát, melyben a többi között jó dolgokat is állít, így különösen amit nyelvünk türelmességről mond az újabban átvett tót jövevényiszókkal szemben. Ezek legnagyobb részben tájszavak, melyeket csak az azon környéken élők használnak, kik igen sokszor mind a két nyelven beszélnek; ilyen körülmények között természetes, hogy az átvett szók hangalakja alig változik. Az ilyes szók fontossága korántsem oly nagy, mint a közbeszédbe átment szavaké, hiszen ezeket nyelvünk szókincséhez jóformán nem is számíthatjuk.

Kimutatásuk azonban szükséges és érdemes föladat; kár, hogy

Valló dolgozata csak kísérlet marad e nemben. Nincs a kérdésben alapos tájékozottsága, hiszen a legszükségesebb dolgozatokat sem nézte meg. Összeállításának igen-igen alapos megrostálásra és bővítésre volna szüksége, hogy megállja helyét.

Befejezésül összeállítom hevenyében azon szavakat, melyeket a kihagyott dolgozatából:

- Babka*: fejes zsúp; tót *babka*: ua. (vő. báb, baba).
- Babka*-levél: babérlevél; t. *babkovi list*: ua.
- Barbora*: bögö; t. *barbora*: ua. *Barborás*: bögös.
- Bariska*: bárányka; t. gyermeknyelvben: *bariška*, ua.
- Boszvány*: bizonyosfajta kalács; t. *bosvan*: ua.; *bócmány*, *bócmány-alma*: bizonyosfajta alma; valószínű, hogy a tót nép is úgy nevezi azon a vidéken azt az almafajt.

Brengács: 1. keskeny szalag, mellyel a lányok a hajfonatjokat összekötik; 2. azon csokor, melyet a parasztlányok elől a pruszin hordanak; t. *brnčak*, zúgni, búgni, *brnčak*: gyermekjáték neve, mely egy fonára kötött léniából áll, melyet forgatnak és az zúg (*brnčanka* is). A hajfonatra s ebből a csokorra átvitten.

Bubulyicska: burgonya; t. *bobulička*: ua.

Burcsák: szüret utáni új bor; t. *burčák*: must.

Bútka, *bútyka*, *butka*: bódé; t. *búdka*: bódé.

Buviskál: szundikál, bóbiskol; t. *buvičkal* (*buvat*): aludni (gyermeknyelvben). Ebből a *buviskál*-ból lett: *bóbiskál* és a köznyelvi *bóbiskol*. Ez tehát újabb keletű kölcsönszó, a NySz. nem ismeri.

Cinka: 1. malac, 2. nővendék lánya; t. *cinkó*, *cinko*: 1. nővendék lánya; 2. kis fiú; *svinka*: kis disznó, nőstény disznó. A nőv. lánya jelentésre nézve vő. „süldő lány”. (Vő. Cinka Panna.)

Condra stb.: 1. daróc, 2. daróc ruha, 3. ringy-rongy ruha, 4. ringyó, 5. ronda, 6. pajkos kis lány; t. *cundra*: ringyó; vő. *cundrej*, kükörcecsin, foszlányos virág miatt. A cs.-ben is előfordul.

Csávig: sóska, a sóskának ennivaló szára; a cs.-ben van *štovík* alak, mely talán a t. népnyelvben is él. (*Štava*: sóska.)

Csermelye, *csörmöly* stb. melampyrum arvense; t. *čermel*: ua.

Csimény, *csömény*: apró darázs; t. *čmel*: apis terrestris (*csemel > * *csemély* > *csömény*; az *ly*: *ny*-re nézve vő. *vőfél*: *vőfény*).

Csiperke, *pecsérke* stb.: champignon; t. *pečárka*: ua.

Csirikol, *csivikol*: csiripel; t. *čvirikat*, *čirikat*: ua.; *csviringol*: cincog (a cigány a högönn).

Csorbaóka, *csorbóka*: hasenkohl; t. *čorbák*: ua. (A Miklosichtól idézett *csorbaka* aligha fordul elő valahol.)

Csucskó: lencse; t. *čočka*: ua.

Dutka: búbos banka; t. *dudek*, *dudok*: ua.

Flaska: palack; t. *flaška*: ua. (ném. *flasche*).

Frengál: prédál, pazarol; t. *frngat*: dob, vet.

Gajda: duda; t. *gajda*: ua.

Ganca: szaggatott csusza; t. *ganca*: ételfaj.

Glongdl: féllábon ugrál; t. *klonkař*: guggolni.

- Gologány*: hórihorgas; t. *galgan*: kamasz.
Gracka: két darab tisztogatófa; t. *gracka*: kis kapa.
Gulajsztra: stb.: első tej az ellés után; t. *gulajstra*, *kulastra* (colostra): ua.
Gyetvai: élhetetlen; t. *Đetva* falu Zólyom megyében.
Gyessepőgyes: együgyű, bamba; t. *de še pôdeš*: hát hová mégysz?
Hampulák: tölcseres cserépedény; t. *hampulka*: (cserép-)mécs.
Handrikol, *handrikál*: hadarva beszél; t. *handrmaj*: hadarva beszélő; *handrkovaf*: németül beszélni (gúny., Bern.); *handrmaj*: minden összezagylávó.
Hliptolni: habzsolni, ahogy a kutya szokott; t. *chlipaf*: szürcsölni.
Honka: a szelelő rosta csatornáján kifolyó gazos kalász, ocsú; *shonke*, -i (többes).
Kacabajka: paraszta szonyok földelője; t. *kacabajka* ua. A m.-ban előfordulnak még *kaca*, *kaci* és *bajka*, *bajkó*, *majkó* stb. alakok is.
Klapál: keteg; *klopkál*: lüklet; t. *klopaf*: zörög; *klopkat*: zörget.
Kollár: kerékgyártó; t. *kollár*: ua.
Komora: kamra; t. *komora*: ua.
Krasnyog, *krosnyog*: t. csoszog; *krošníť*: ua.
Kucserácska: fodormenta; t. *kučeračka*: ua. (*kučeravi*: gondör).
Kupec (Hont m., Bars m.): nyeréskedő; *lókupec*: lókereskedő; *kupec*: kereskedő.
Lajstna: léc; t. *lajnsa*: ua. (ném. *leiste*).
Mernyákol: nyávog; t. *mrnkat*.
Ocsenás: hitvány; t. *očenaš*: miatyánk. Valamiképen gúnyszó lett belőle.
Opataanca: vastag, metélt tézta; t. *opentanec*, *openiance* (többes), *opekance*: ua.
Opica: majom; t. *opica*: ua.
Opseese: lábbeli sarka; t. *obses*: ua. (ném. *absatz*).
Papanc: kúszó, fölfutó gyom, gaz (convolvulus); t. *pupenec*: ua.
Papatyi: 1. zöldpihés kis liba, 2. a ház tetején termő moha; t. *papafi*: így hívják a kis libákat, mikor enni adnak nekik.
Paskorta: torkos; *paskortáskodik*: torkoskodik; t. *paškrtni*: torkos.
Patril: gondoskodik vkitől; t. *opatril*: gondozni vkit (?).
Páederja: pozdorja, kóć; t. *paederja*: ua.
Pászitka: metélt hagyma; t. *pašilka*: ua.
Pipiske: pacsipta; t. *pipiška*: ua.
Pityieál: iszogat; t. *pili*: inni.
Povalács: naplopó; t. *povalač* (heverő).
Prassiva: rossz viseletű, erkölcselen; t. *prašivi*, *a*, *o*: rűhes.
Preszmog, *prsemog*: piszmog; t. *prsmif?*
Pumpa: kút szivattyúja; t. *pumpa* (pumpe).
Pusa, *pusi*: malac; t. *puša*, *pušika*: ua.
Rabec: veréb; t. *vrabec*: ua.
Ragács: kötekedő; t. *ragač*: akácfa.
Rajnyelka: lábas; t. *randlik*, *ranjelka*, *ranička*: ua. (ném. *reindl*).
Raki: pálinka; *rakja*: rossz pálinka; t. *rakija*: törkölypálinka.

Rapák: ragyás ; t. *rapavi* : ua.
Rocska : egyfélű faedény (vízhordásra stb.); t. *ročka* : ua.
Saráglya : a kocsi negyedik oldala ; t. *šaragle*.
Smánya : hitvány ; t. *šmaňi* : giz-gaz (*schmarn* ?)
Supál : út, ver ; t. *šupat* : hámoz.
Svandra, Sandra : csúf ; t. *švandra, šandra* : condra.
Szakácska : kötény ; t. *sakačka* : ua.
Szlimácsék : csiga ; t. *slimaček* : kis csiga.
Seműdos : kozmás ; t. *smudli, smuditi* : füstölni.
Sztockrásza : százzorszép ; t. *stokrása* : ua.
Szuszaák : búza, v. liszttaartó edény ; t. *susák*.
Talicska : taliga, targonca ; t. *talicek*.
Trepál : világba beszél ; t. *trepaf* : zajosan tör, átv. fecseg.
Trepálkodik : tőri magát vhová ; t. *trepaf sa* : ua.
Vidla : villa ; t. *vidla*.
Vinkó : lőre ; t. *vinko* : borocska.
Visnye : meggy ; t. *višňe* : ua.

PRÓNAI ANTAL.

Még egyszer Pekár Gyula nyelvéről és stílusáról.

A szoborszép asszony. Novellák. Irita Pekár Gyula. Budapest.
 Az Athenaeum r. társulat kiadása. 1897.

Valóságos szerencséje Pekár Gyulának, hogy sohasem írt stílusztikát, mert bizony olyan, sőt olyanabb dolgokat olvasott volna a fejére Császár Elemér uram a Szoborszép asszonyból, mint legutóbb (Nyr. 26:506) a stílusztával vegyes regényirónak, Szántó Kálmánnak a fejére.

Megesett különben Pekár Gyulán is, hogy megkísérlették effajta orvosi műtéttel gyógyítani a baját, mikor Csendes Aladár kiirogatta a Pekár tavalyi könyvből, az Aranykeztyűs kisasszonyból az elriasztó idegenségeket (Nyr. 25:547), sőt a Tóth Béla védelmező cikkelye után még rá is duplázzott (Nyr. 26:262). De bizony — úgy látszik — hiába! Jött a „Szoborszép asszony“, mely mindenjárt a címével hasogatja a jó magyar nyelvérzéket, mert ott hivalkodik benne egy hatalmas germanizmus. A *szoborszép* épen olyan hű, de égrekiáltó fordítása a *bildschön*-nek, mintha valakit buta helyett *villamosbának* (blitzdumm) neveznénk, vagy ha elhinnök Pekárnak, hogy szükség van a *szoborszép* melléknévre, mert a magyar nyelv szókincse *vérszegény* (blutarm) ez értelemben: szegény, mint a templom egere s hogy az ilyen új szóalkotásokkal kell *kőgazdaggá* (steinreich) azaz, bocsánat! dús gazdaggá tennünk. Nem a professzor örökké piros ceruzás javító keze hát az, mely most megint számon tartja az idegenszerűségeket s a nyelv szelleme elleni vétségeket a Szoborszép asszonyban is, hanem a Nyelvőr nyesegető kése, mely vagdossa, irja, pusztítja a fattyuhajtásokat, tudja bár, hogy újra nőnek.

Nem győzzük emlegetni, hogy nem eszeveszett purizmust

kivánunk; nem szeretjük azonban azt s velünk a legtöbb jó nyelvérzékkel bíró magyar ember (s bizonyára sokan a Pekár elbeszéléseit máskülönben kedvelők közül is), hogy ezeket az idegenszerűségeket annyira fölhalmozza valaki, aki a magyar szépirodalom szamottevő munkásai közé kíván tartozni, mint Pekár Gyula.

A Szoborszép asszony szerzőjének *szókincse* (*lucus a non lucendo!*) és stílusa egyaránt megvan mélyezve kirívó idegenszerűségekkel. Mindkét bajnak okát abban leljük, hogy Pekár Gyula nagyon is a francia életnek, francia irodalomnak és francia nyelvnek hatása alatt él s azonkívül enged még egyéb idegen áramlatoknak is. Innen van azután, hogy a francia életben megismert tárgyakat, fogalmakat, pl. a változó divat vagy a fél-fölmerülő sportok legválogatottabb részleteit siet belevinni elbeszélésibe, természetesen idegen neveikkel nevezvén őket. Különös kivánság pl. Pekártól, ha minden olvasójától megkívánja, hogy értse meg ezt a nagyon is magyaros tárgyú elbeszélésben előforduló részletet: „Ujdonatúj elegáns szürke *courderoy* vadászruha volt rajta“ (27. l.) Bizony kevesen tudják, mit kell rajta érteni! Ezekhez persze hozzájárulnak még a nálunk különben is közkeletű idegen szavak, melyek együtt aztán Pekárnak 176 lapos könyvében ekkora tekintélyes gyűjteményé nének: *berlin* (a kocsiknak egy fajtája), *jabot*; *empire-pelerin*, *fantom* (ezt nagyon szereti!), *psyché*, *flóra*, *courderoy*, *gardenparty*, *kontur*, *mítosz* (máskor meg: *mithosz*, *mythos*), *analízis*, *kúrasszir*, *börzemanöver*, *parkett*, *spekuláció*, *hôtel* (=palota), *lanszirozní*, *szuggesztív*, *harmonikus*, *passzív*, *monstruozus*, *szerénusan tiszta*, *esprit*, *bandális*, *blague*, *vizió*, *szimbolum*, *kabbalista*, *emblematikus*, *mithologia*, *szuggesztív*, *misztikus*, *antik*, *ideál*, *klasszikus*, *hexameteres mithosz*, *ignorál*, *plasztikus*, *modellírozott*, *reflex*, *medaillon*, *glyptoteka*, *piedesztál*, *fantázia*, *píktor*, *fantasztikus*, *parfüm*, *fixa-idea*, *mithologikus*, *fantazmagória*, *cínikus*, *reveláció*, *démon*, *szirén*, *pánik*, *intenzív*, *heroizmus*, *walkyrarcu*, *gletscher-karok*, *freya-szöke*, *melódikus*, *géniusz*, *romantikus*, *kritika*, *echo*, *akkord*, *extázis*, *ritournelle*, *finále*, *paródia*, *heroikus*, *fotografia*, *yacht*, *markans*, *profil*, *kurir*, *szimfónia*, *colonel*, *parazol*, *szentencia*, *lunch*, *kabin*, *mantilla*, *diskurzus*, *tropikus*, *table d'hôte*, *kozmopolita*, *ópium*, *head-light*, *prüdstég*, *moló*, *tourista*, *piaszter*, *park*, *lampion*, *delirium*, *piazza*, *cocktail*, *toddy*, *brandy*, *whiskey*, *mozaik*, *bolero*, *exotikus*, *toreroképü*, *pose*, *fatalista*, *kommandó*, *baccháns*, *penzionált*, *tragikomikus*, *figura*, *charge*, *flirt*, *eszplanád*, *hallucináció*. Mennyi idegen szó s mennyi idegen fogalom! Valósággal össze lehetne belőlük állítani a mai francia és francia társadalom mindenféle divatjának szótárat.

Stílusban is önkénytelenül utánozza Pekár a francia irodalomban megismert s csodált stílusbeli finomságokat is, melyeknek utánzatai azonban bizony csak idegenszerűségek, gallicizmusok mi nekünk. Ez utóbbiak utánzásából, divatjából ered az ő sok bombaszta, csodásabbnál csodásabb jelzői, szóösszetételei, melyek, különösen ha ellenzésre törekednek, látszik rajtuk, maguk is csak épen hogy

megkísértik közel jutni a fogalomhoz, melyet jelölni akarnak. Pl. *Csak előre nézett a végzetetlen síkság szemhatárára, hol a fekete föld alá még feketébb fellegek torlódtak oda párnának* (2. l.) *lelkét keményre égette a nagy forradalomnak távoli rémheve* (4. l.), a kétségebesés savaitól összemart lelke (12. l.), nem lehetett a szerelemnek olyan nagy ópiumadagja, mely ezt a sebes psychét a boldogságba tudta volna belealtatni (!) (13. l.), az asszony eddig különbéle befelé fejlődött vissza benne (17. l.), megromlott természete még maróbbá savasodott itt a magányban (18. l.), az δ kétségebesett lelke is visszafejlődött befelé (19. l.), hidegen lélegezve (!) mély-ségesen alatt (!) még a rengeteg (24. l.), okos szemeiben sohase látta felcsillanni a magát kitombolta ifjúság fantomját (50. l.), a hajnali gondolatvilág lázasan éles konturjai között (80. l.), a cipőcskék apró csoszogása valami emésztő boldog delirium-érzettel közeledett felém (122. l.), arcára olyan szerénususan tiszta volt (88. l.), csak azért szeretem szegényt annyira, mert már emblematicávált előttem (101. l.), mikor a hullámok elégére telelocsopták a fejemet hexameteres mithoszaikkal (148. l.), az én tizennyolc éves, észuki lelkem egyszerre részegedett meg a déli nap költészetétől (162. l.), a távolban mint egy antik mithikus álamtemplom mosódott el Capri a szemhatáron (164. l.), a villa sápadt fala álomba vesző erkélyével (168. l.).

Pekár nem zárkózik el ezenkívül — sajnos! — az éktelen germanizmusok elől sem, pl. *Borzasztó boszruval akar megfizetheti a világnak* (2. l.), *hogy is teremthetne egy jó isten rosszat a földre* (4. l.), hisz az δ sorsát csak egy jó isten vezetheti (9. l.), esemény nem adta elδ magát életében (16. l.), az ezredes milyen furcsán néz ki civilben (26. l.), olyan fondákul vette ki magát szíjában ez a szó (50. l.), a legkellemesebb arcot kellett csinálni (70. l.), a villa sápadt fala úgy vette ki magát (168. l.), vékony nyakával és vékony lábaival úgy nézett ki (108. l.), e pillanatban felfigyelem (107. l.) stb.

Vegyük hozzá ezekhez még Pekár saját, de rossz szóalakjait és kifejezéseit, melyektől sok idegen szava dacára sem kimér meg bennünket, pl. ott ült egy *facssart lábú karosszékben* (83. l.), fél-séges, hosszú lökemekkel úszott ki a tengerbe (154. l.), *pompáztosan* csengett a tenorhang (169. l.), hidegen lélegezve alatt a rengeteg (24. l.). Nem megvetendő s bizony fejtörő ez a jelzőhal-mazat is: *egy fehér flanell yacht-ruhás nyulánk ledny* (103. l.).

Ha mindezek mellé ellensúlyozásul hozzávesszük igen kevés igazi magyaros kifejezését, imre, előttünk van tiszta képben Pekár legújabb könyve a magyar nyelv szempontjából. **GYULAI ÁGOST.**

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Sparmeister (27:85) lehetne: *pénzkuvasz, garashuszár, számtartó, zacskómester.*

Kraftausdruck: teremtettézés? A *Kraftausdruck lefordít-*

tása fölösleges, a magyar ember *keményen oda mondogat, kemény kifejezéssel illet valamit v. valakit, oda vág neki, borsos beszéddű, megnyilaz valamit, keményen oda szól*. Ha már úgy tetszik: *ropogós beszéd* felel meg a német esze járásának.

Prügelknabe: Infanterist Zofcsaktól hallottam e szót: Mán ez a Bandi mindetig csak *tatárnak* került közibénk. — Hát asztán mér, te Zofcsák? — Mert ütet ütték, ha ja kompániójában zavar vót, még akkor is, ha ott se vót. — *Maßlapetkónak* is hallottam Ujvidéken. A *gügyült* is efféle értelemben veszik, bár más az ő rendeltetése; a *mucuri* (cigány szó, egeret jelent), a *bászli, pupák* (*pupek*: köldök, csehül) inkább együgyűségre vallanak.

Hinterland: *belső szomszéd*; Dalmácia *hátmöge*.

PUDRINSKY VAZUL.

Kraftausdruck: *nehéz szó* (úgy is: *nagy szó*; Debrecen vidékén: *zok-szó*), ami bántó, sértő, gúnyos, épen a veséig ható s legtöbbször verekedésre ingerlő. (Kalotaszeg.) CZUCZA JÁNOS.

Sparmeister: *kupori* (innét: *kuporgat, vő. zsugorgat, zsugori*). Ha tetszik, hozzá csatolható a *mester* is, akkor *kupori mester* lehetne. De mért ne tehetnök fel, hogy ez utótag, mint szokás, elmarad?

Kraftausdruck: *szilaj szó*.

Prügelknabe: *bünbak, veripajtás*.

Hinterland: *hátmegye vagy hátmög-ország*. Vő. Isten háta möge. BALOGHY DEZSŐ.

Sparmeister (27:85): *fösvénykirdlynak* mondanám.

Prügelknabe (uo.). Ily értelemben használjuk a *bünbak* szót. A nép szájából hallottam.

Hinterland (uo.): Ausztria megkapja Dalmácia hátsóvidékét, Boszniat és Hercegovinát.

Aufschlagen ein Buch (27:28). Tanítványaimnak rendesen így mondom: „*lapozzátok fel* (pl.) a 24. olvasmányt!“ De néha megtörténik, hogy a gyermek is egyszerre *rányít* a kellő helyre (vő. *rányítja* az ajtót). Így is halloitam: „*lapozz a 6. lapra!*“

Fressen. *Das ist ein (gefundenes) Fressen für ihn* (uo.): *Kapóra jött neki ez a lakoma*.

Tükröl pattant asszony (uo.): *ein flinkes Weib*.

RECHNITZ IGNÁC.

Prügelknabe lehetne *veréshárító*.

CSAPODI ISTVÁN.

Katzenjammer: *gugyibás* [vő. *gugyi*], *gurnyadoró* [vő. *gornyadoroz*, MTsz.], *kelletlen, mámoros*. (Ormánság.)

BODONYI NÁNDOR.

Megejtent a választást (27:84) Csúzi Antónia szerint:
die Wahl treffen. Nézetem szerint: den Wahlakt vollziehen.
NAVARRA JÓZSEF.

Findig, spitzfindig: leleményes, furfangos.

DEMÉK Győző.

Das Buch aufschlagen (l. 27:84). Úgy vélem, hogy a német szólás magyar egyértékesének keresői rossz úton járnak, mert teljesen megfelelő mására akarnának találni. De valamint az életben ritkán találhatunk egymással teljesen összeillő házaspárt, két idegen nyelv rokon kifejezéseit sem lehet minden legkisebb vonásig összeegyeztetni. Tanítás közben én e német műszót olyan magyar szólással helyettesítem, mely szerkezetre nézve eltér az idegentől, de értelmét tekintve egy és ugyanaz, t. i. azt jelenti, hogy a könyvet ott nyitjuk föl, ahol a szóban forgó olvasmány, szabály stb. feltalálható. Az én kommandóm így hangzik: „*Nyissatok rá erre s erre a leckére, nyiss rá ezen s ezen lapra*“. Vettettem pedig ezt az iskolai műkifejezést ezen régi, de ma is általánosan elterjedt jó magyar szólásból: *rám nyitja az ajtót*, ami azt jelenti, hogy hirtelen kinyitja az ajtót és ott keresés nélkül rám talál. A tanuló is, mikor *rányít* a kérdéses olvasmányra, nem tesz egyebet, mint hirtelen fölnyitja a könyvet és ott minden hosszabb keresés nélkül megtalálja a szóban levő szakaszt. Ajánlom e szólást tanártársaimnak iskolai használatra s hogy annál nyugodtabb lelkismerettel fogadhassák el, ide írok néhány példát a NySz.-ból: *rám nyitja az ajtót és bőjő házamban; a halál reám nyitja a paradicsomnak udvarát minden örömével.* KARDOS ALBERT.

Das Buch aufschlagen. Ennek megszokott s használt kifejezése a magyarban: *nyisd vagy nyissuk föl* a könyvet és fordítsunk az 1. v. 2. *lapra* (*nyissunk rá*). Nyissunk az 5. *lapra*!
SZOKOLAY HERMIN.

Lichthof. E Pesten széltében használt szó helyett ajánlok egy jobbat, a vakablak stb. mintájára, s ez: *vakudvar*. A lichthof keskeny, gyakorta homályos zugoly, célja a világosság közvetítése, de nem nyílt s nem szolgál tényleg udvar céljának. A vakablak is csak jelzi az ablakot. (Ballaginál: *világító udvar*.)
BRUKNER GYULA.

Waschecht (Nyr. 25:316, 414. 26:223). Hogy nálunk ezt hogy fejezik ki, régen lestem. Most véletlenül rájöttem. Épen ruha-félről volt szó s az egyik beszélgető azt mondja: „Az én ruhám hamar megadta a szinit!“ A rosszul festett ruha meg a mosás alkalmával ha erősen ereszti a festéket, akkor az „*nagyon főst, ném jó!*“, mert a „mosásba mégfakú“; ellenben ha „*tartós szinű*“, azt nagyon szeretik, mert „am m'ég a szapuba se mëgy ki, ném hogy a mosásbo“. (Pálfa, Kemenesalja.)
SZTRÓKAY LAJOS.

Morgue (27:85). Anélkül, hogy a francia *morgue*-nak

tetemnéző-re való fordítását célolni akarnám, kérdem : nem helyesebb volna-e *hullacsarnok* nevet adni neki ? Kőszeghy János.

Nem ; a *tetemnéző* minden esetre magyarosabb, olyan alkotású helynév, mint a *vendégfogadó*, *fürdő*, *temető* stb. Hiszen még az egyszerű *hulla* helyett is jobb és ízlésesebb szó a *tetem* vagy *holttest*.
A SZERKESZTŐ.

Trödler. A soproni hetivásáron hallottam, viselete szerint rábaközi embertől, mikor a másiknak a rozsdás szekeres láncon mutatta : „A *lomos*-nál vettetem !“ *Lomos* — mintha sokkal többet érne az ószeresnél !
GYÖRKÖNYI.

Aufschlagen ein Buch. Könyvet felütni, rút németeség. Úgy mondjuk jól, ahogy Czuecsa J. ajánlotta (Nyr. 27:84) : könyvet kinyitni, könyvből megkeresni. Nyissunk a könyünk 30. lapjára, vagy keressük meg könyünk 30. lapját, vagy : forditunk a 30. lapra.

Christkindl. Akár a *kardcsonyfa*, akár az *angyalfia* nagyon jó. Mindkettő födi az eredetit. Az elsőt mégis inkább ajánlom, mert ösmeretből s valamivel többet mond, mint az *angyalfia*.

SASSI NAGY LAJOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Bence, bencés (27:86). Tóth Béla Pápai Páriz szótára alapján azt vitatja, hogy a *Bence* név nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* származéka. Ennél fogva szerinte „a magyar Benedek-rendiek szent Vincét vallják patrónusuknak, mikor *bencéseknek* mondják, írják magukat“. — Pápai P. szótárában ezt találjuk : „*Vincentius* : Bentzentz, Vintze, Vintz, *Bentze*“. Itt tehát a *Bence* név tagadhatlanul a *Vincentius* ivadékául van elénk adva. Csakhogy erre megjegyzem, hogy Pápai szótárán kívül tudtommal eleddig semmi adatunk sincs arra, hogy népünk a *Vincentiust* egykoron *Bencének* nevezte volna, vagy nevezné a jelenben ; arra azonban nem egy bizonyásunk van, hogy a *Benedictust* illette s illeti e névvel. Kresznerics, Kassai és Czuczor-Fogarasi szótárai egyértelműen vallják, hogy a *Bence* szóalakot széltében nem *Vince*, hanem *Benedek* értelemmel használják. Ez pedig, azt hiszem, elég alap arra, hogy a Benedek-rendűek magukat *bencéseknek* nevezhessék még az esetben is, ha a *Bence* név talán nem volna közvetetlen kapcsolatba hozható a latin *Benedictussal*. — Czuczor-Fogarasi szótára megemlíti, hogy a Benedek-rendűeket népies nyelven *bencéknak* nevezik ; s ezt az állítást magam is megerősíthetem, mert volt alkalmam nem egyszer hallani, hogy közönségesen így hiják őket. Ez a körülmeny szintén bizonyás a *bencés* elnevezés helyes volta mellett, főkép ha hozzágondoljuk, hogy magát a *Bence* nevet is épen a nép használja országszerte *Benedek* helyett.

Jól jegyzi meg Tóth Béla, hogy a *Bence* alakot nem lehet a *Benedictus* formából kihüvelyezni; ámde nem is ebből keletkezett közvetlenül, hanem valamelyik magyar egyértékesből, amelyeket megtalálhatni bármely nagyobb szótárban. A *Benedek* névnek ugyanis a *Bence* változatán kívül még a következő alakjai járatosak nyelvünkben: *Bene*, *Benes*, *Benkő*, *Benke*, *Bekő*, *Beke*, *Bekény* stb. Ezek közül hitem szerint a *Benedictussal* csak a *Bene* forma volna közvetlen kapcsolatba hozható, bár valóbb szinűnek tartom, hogy már ez is a *Benedek*-nek rövidített ivadéka. Ebből a *Bene* alakból származtak minden bizonnyal a *k-s* alakok -*kő*, illetőleg -*ke* kicsinyítő képzővel, valamint a *Bence* forma is -*ce* (szintén kicsinyítő) képzővel, amelyet nyelvünk gyakran használ abecéző nevekben (l. TMNy. 551—552).

Láthatja ebből Tóth B., hogy a *Benedictus* értelmű *Bence* név nem félreértes eredménye, hanem a *Bené*-nek könnyen igazolható származéka; s ennél fogva mi, magyar *Benedek*-rendűek teljes joggal nevezhetjük magunkat *bencés*-eknek. Ami pedig azt a mellékес megjegyzést illeti, hogy Szerémi Györgynek *Benche* nevét *Benke* helyett hibásan olvasták *Bencé*-nek, felvilágosíthatom, hogy tévedésben van, mert ezen író a *k* hangot nem jelöli *ch*-val, hanem igenis a *cs-t*, meg a *c-t* (vö. *tanchos* kíral 133., *harch* 214., *pinche* 53., *hercheghed* 29. stb.); a *Benche* tehát ő nála is csak *Bencé*-nek olvasható.

RÉTHEI P. MARIÁN.

Huja. A Magyar Tájszótárban olvasom, hogy a *huja* Baranyában meg a Balaton-melléken pihenést jelent, de nincs hozzáteve, hogy a halászoknál és hajósoknál. Nemcsak pihenést jelent a *huja*, hanem a távolságot is ezzel a szóval mérik a vizen járó emberek. Mikor két évtized előtt a Dunát és Tiszát csónakkal bezártam, akárhányszor megtörtént, hogy arra a kérdésemre, hogy hány mérföld még ez vagy ez a város, a halász így felelt: „Mérföld szerint nem tudom megmondani, se pedig óraszámról, hanem úgy amint mi számítjuk, *hujával* megmondhatom“. A tapasztalat azután megtanított, hogy egy *huja* egy órai kemény evezést jelent.

Panyóka. Egy kedves atyámfia, aki jóformán már az egész világot összebarangolta, nemrégiben Mexikóból visszatérő haza. Úti tapasztalatainak elbeszélése közt felemlítette, hogy Spanyolországban és Mexikóban úgy a hidalgók utódai, mint az indiánok köppenyeg helyett színes posztódarabot vették a vállukra, melyet *panyókának* hívnak. Nem lehetetlen, hogy a török háborúk alkalmával nálunk járt spanyol katonák ajándékozták meg nyelvünket ezzel a szóval. A magyar ember a vállára vett mentére mondja, hogy *panyókásan* viseli.

RIBIÁNSZKY JÓZSEF.

Digó, diga. (27:128.) Kőrösi Sándor észrevételeit illetőleg megjegyzem, hogy a *diga* elnevezés, mellélyel az Alföldön az olasz munkásokat illetik, szerintem nem a *dico*-ból lett, hanem igenis

a *diga*-ból. Kőrösi S. szerint a *diga* megszólításkép nem járatos. Dehogy nem; Goldoni velencei tájnyelvű darabjaiban özönével akad az olyan mondat, melyben *diga*-val szólítanak meg valakit. Hát hogy is mondáná a velencei olasz ezt, hogy *mondja csak*, ha nem így: *diga!* Ha ugyan ezt példával is kell igazolnom, ott van a Goldoni-féle *Serva Amorosa* II. fölv. 4. jel.-ében: *Pantalone*: Viamo, la diga! Ezzel egészen analóg elnevezés dívik Algirban, ahol a franciákat, mint a Revue Larousse egyik legutóbbi füzetében olvasom, *didon*-nak híják, mert súrtien használják e szókat: *dis donc* (szintén: mondd csak!). A nagy Sachs-Villatte szerint (Supplément, sub *Didon*) a spanyolok is így híják a franciákat, „weil sie oft *dis donc!* sagen“. (Egyébiránt a *digát* már Bálint K. is igen jól megmagyarázta 26:74). RADÓ ANTAL.

Akusztikai hatások a nyelv fejlődésében. Helmholtz híres munkájában, melyet a hangérzetekről (Tonempfindungen) írt, részletesen fejezeti, hogy a nyelv egyes hangjainak minők az akusztikai hatásaik. Legfontosabb a fölső zöngékről (Obertöne) szóló tanítása. Van egy kiegészítő zöngle, mely abban válik ki a fözongélt kísérő egyéb mellékzöngéktől, hogy a fözöngével zenei harmóniát alkot. Ezt a harmóniát vizsgálja nyelvészeti szempontból L. Riemann „Die Beziehungen der Obertöne zur Sprache“ c. cikkében (Beil. z. Allg. Zeitung 1898. Nummer 35.). Azt mindenjában érezzük, hogy az olyan nyelvek, melyekben több a magánhangzó, melódikusabbak, mint amelyekben sok a mássalhangzó; ilyen például az olasz, szemben a szláv nyelvekkel. Oka pedig az, hogy a magánhangzók kiejtésénél a fölső zöngle harmónikusan összefonódik a fözöngével. Ki is mutatták már az itt jelentkező különféle zenei közöket. Az is bizonyos, hogy alkalom adtán beszédünknek lágy hangzást szeretünk adni, különösen a becéző, kedveskedő szólásokban. S Riemann kimutatja némely német s francia becéző kicsinyítő képzőről, hogy csakugyan zenei köz képződik kiejtésköznél. Ilyenek a n. -chen, -elchen: nagy terc; -lein: nagy terc-oktáva; fr. -cule: kvint; -el, -ette, -ine: nagy terc; -otte: szext stb. Sőt egyes szavak kiejtése is bizonyos öszhangzattal (Akkord, Konsonanz) jár pl. *wein*, *vino*: nonenaccord; *liebe*: septaccord, ellenben disszonanciásak pl. *Schuft*, *Schurke*, *Greuel*, *Streit* stb. Elég esetleg eg v mássalhangzót változtatni, hogy kedveskedőbb, lágyabb legyen a kiejtés; pl. šorš Georg helyett kedvesebben hangzik az š miatt, mivel ennek harmónikusában hangzanak össze a fölső zöngéi. Végre a fölső zöngék titokzatos s öntudatlan hatása miatt szoktuk izgatott állapotban kiejtésünkben nemcsak hangunk fokozatát, de még a szavak rendes hangsúlyát is változtatni, mint pl. a kérdezben, kérésnél; de különben is ismeretes az ú. n. zenei mellékhangsúly. Sőt Riemann azt is állítja, hogy a szláv nyelvekben azért oly gyakoriak a kicsinyítő képzők, hogy harmóniájukkal lehetőleg megszüntessék a disszonanciát, mely a mássalhangzók torlódása miatt keletkezik. Szóval a széphangzat, mely már sok kárt

tett a nyelvtudományban, még lehetséges, hogy újra tisztességre jut, de persze csak úgy, ha komoly, tudományos módszerrel fogják vizsgálni s alkalmazni.
SZILASI MÓRIC.

Nyelytani műszök. Úgy gondolom, hogy a *puszta mondat* és a *birtokos névmás* nem helyes elnevezések. Reájuk vonatkozó megjegyzéseim a következők: 1. A *puszta* szó ezt is jelenti: elpusztult, például ebben: *puszta ház*. Ha az olyan mondatnak, melyben az alanyon és állitmányon kívül más mondatrész is van, *bővített mondat* a helyes neve, akkor a csupán alanyból és állitmányból álló mondat neve csak *bővítetlen mondat* lehet. — 2. Az ilyen névmások: *engém, tied* stb. két név helyett állanak: a birtokos neve és a birtok neve helyett; elnevezésük nem a birtokostól, hanem a birtoktól kapják, mert ez az alapszó; tehát *birtoknévmások*. A birtokos szó és a birtokszó is együtt ketten nem birtokosnevet, hanem birtoknevet képeznek.

GERGULECZ GÁBOR.

Bitangságba venni, bitangságba vételetet (Nyr. 27:87) és az az általában használt hatósági ukáz, hogy: a községi előljáróság pedig utasítatik, miszerint a tilosban elfogott gazdátlan állatot *vegye bitangságba* stb. mégis *stilus curialis*: hivatalos irásmód. De tény, hogy sem a törvények, sem a kormány- és törvényhatósági rendeletek *bitangságba vételet* nem állapítnak meg. Az uratlan barom: *bitang jósság*; vagyis: barangoló (*bitangoló*), csatangoló (*csavargó*), eltévelkedett, kóborló (*kószáló*), tévelygő, tilosban (*erdőn-mezőn keresztül*) járó, urahagyott vagy uraveszett marha. Egyes törvényhatóságok bitang marhának nevezik azokat az állatokat is, amelyeket közigazgatási úton elköboznak (elkobzott marha). Voltaképen csak az az állat (vagy tárgy) nevezhető *bitang jósságnak*, amelynek urát (gazdáját) nem tudják.

Fázik van (Nyr. 27:88). Egy fehérmegyebeli ettyeki (sváb) gazdától hallottam az alábbi versikét:

Mikor Pesten lóger vót,
Akkor bizony hideg vót,
Az én csizmán lyukas vót,
Az én lábam fdeik vót!

Minthogy Ettyeken református magyarok is laknak, bizonyára azoktól tanulta a sváb atyai ezt a tréfás versikét.

NAVARRA JÓZSEF.

Én is hallottam ehhez hasonlót; azt nem árnalom el, hogy hol. Aszongya, hogy aszongya:

Mikor Pésten lóger vót,
ákor nágyon hideg vót;
Mikor nágyon hideg vót,
az én lábam fázik vót.

No de arról bizonyos lehet Cs. Gy. úr, hogy az nevetett ezen legjobbat, aki mondta. Nem szokás az illesmit komolyan venni.

BODONYI NÁNDOR.

Kikelet. A Nyr. 26:565. l. a *kikelet* szóról adott válaszomat kisérő ezen kérdésekre: „Minδ értelemben? Például?“ imé példáim, amelyek egyszersmind világosan beszélnek a *kikelet* eredeti értelméről is: „Émehettök fördni, csakhogy a meritőn szájatok bé s osztán *kikelet* is ott jöjetök ki. Az ágyból *kikölébe(n)* kicsikkant a bokája, nem tom (tudom), mitévök légyünk vele. A pislen má(r) a tojásból való *kikölé* előtt csipegni kezd. A nagy sár s a szakadó kód mián, csak lépésbe(n) cségléhetünk; amind (mint) így mőndögéltünk, éccér csak — supp! bédöltünk az árokba; a lovák egymáson, mű is egymáson; *kikelést* kikötük nagy nehezen, osztán a lovakot is kiszabadítottuk a hámból, de a szekér kassa (kasa) mind pozdorjába tört“.

PAAL GYULA.

Csini-csanak. Kúnos Ignác félveti ezt a szót a 27:62. lapon. Én is elmondom, hogy Kalotaszegen mit értenek alatta. mindenek előtt megjegyzem, hogy úgy a *csanak*, mint a *csinik-csanak* összetétel egyformán használtatik. Jelenti a k.-szegi parasthában a cifra fogásokra fölakasetott *kancsókat*, a reá s mi oda ném fér, a falba vert szögekre, a nagy tükör köré, elhelyezett tángyérok és tálak összeségét. S mikor népünk különben kedves edényeit *csinik-csanak* vagy *csanak*-nak csúfolja, boszankodik *rájok*, mert vagy pénzt kell kiadni írte, vagy mosogatni kell üket, ami évenként kétszer-háromszor csík a *nagy takaritás* (meszelés) idején. Ilyenkor *súgnak* (zúgolódnak) az asszonyok: *Tuggya is a fene: mire való es a sok csinik-csanak!* *As is bolond vőt, aki légelébb félszokta!* Még a főzödényekért is *morog az embér* (a gazda), ha az asszony sokat talál vásárolni: *Ugyan te Kata, mır vevel annyi csanakot, tám (ta!ám) hogy eltörjök?* *Ep pedig haszonra való, ném mind a többi csinik-csanak, aki mind porcollánból való.** (Bánffy Hunyad.)

CZUCZA JÁNOS.

Ad vocem *szittyia*. Szilády Áront még most sem értem, ám bár egy „gyermekes beszélgetéssel“ iparkodik dolgát a magamfélé gyöngé elméjüknek is érthetővé teni (Irod. Közl. 8:251). Viszont ő sem értett meg engemet; így hát kénytelen vagyok még egyszer visszatérni a szóra, pedig eddig ellenségeim sem fogták rám, hogy ha tévedtem, meg ne vallottam volna. Megvallottam biz én akárhányszor, mert mindig azt vallottam, hogy ez hozzátarozik a komoly, módszeres kutatóhoz. Sz. Á. azt állítja, hogy a *szittyai*, *Szittyia* alakokat Dugonics gyártotta, hogy a *Saca* és *száde-ki-ki* szavakat beléjük magyarúzhassa. Én megvallom, nem értem, miért kellett volna e célra a *Scythiát* *Szittyidává* változtatni, hiszen a *S-cy-thiába* még könnyebben beleerőszakolhatta volna a *száde-ki-ki*t, mintsem a *Sz-i-ttyiába*! Ezt tehát én nem értem. — Viszont Sz. Á. azt nem érzi, mikép mondhattak Dugonics előtt *Szittyát*, holott e nevet *Scythiának* írták. Azt, mint láttuk, megengedi, hogy az Sc betüket sz-nek olvasták; a Pannóniai éneken ő maga is sz-szel olvassa a *Seythiát*. E szerint tehát csak

* *Csinik-csanak* és *csini-csanak* az egyszerű csanakból nyilván csak afféle játszi ikerítés, minők *filit-falat*, *kicit-kacat*, *nyif-nyaf* stb. A SZERK.

azt nem érti, hogyan olvashatták Dugonics előtt a *thi* betűket *tty*-nek. Bocsánat, ezt már meg én nem értem. Hisz, aki annyira bujja a régi írásokat, az tudhatja, hogy a régiek a *thi*, *thy*, *tthy* betűcsoportokat rendszerint *ty*-nek olvasták, ahogy Nyelvemlékeink összefoglaló kézikönyve is megállapítja (Zolnai 20, 21). Hiszen ma is úgy írjuk a *Battyány* család nevét, melyet *Battyányinak* olvasunk. — Arra sem gondol Sz. Á., hogy a latin s más jövevényiszök *t-i-a* hangjaiból milyen könnyen kerekedett a magyar ajakon *-tya*, még pedig Dugonics segítsége nélkül is; vör.: *Mathias: Máttyás, (h)ostia: ostya, bestia: bestya* (ThewrC.) s aztán *bestye, sacrifia: sekrestye, olasz bastia: bástya, Sebastian(o): Sebestyén, ném. partiē: portya* (NyK. 23:59), tör. *saxtian: szattyán* (no. 25:374). Még a *-dia*, *-lia*-féle hangokból is hasonlóképp lett *-gya*, *-lya*; pl. olasz *guardian(o): gárgyán, Dionisi(o): Dienes, Ggenes, palio: pálya, talian(o): tallyán, talján (galea: gályá, solea: sólya, Matheus: Máttyus)*. Ime ezekhez nem sok fonéтика kell, csak a rengeteg tudomány mellé egy kis elfogulatlanság. — Hogy pedig *szittyát* ejtvén, mégis *Scythiát* írtak, azt megmagyarázza a helyesirásnak tudományosságra való törekvése, magyarán mondva: tudákkossága.

Nem tudom, ennyi magyarázgatás után átlátja-e Sz. Á., hogy tévedett. Ha igen, mint igazi tudós, ne restelje megvallani tévedését, mert — mint ő maga mondja — „a csúrás-csavarás ilyenkor már úgy sem haszuál“.

SIMONYI ZSIGMOND.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Hibák a Nyelvőrben. „Legjobban mutatják ezt a tudattalan íráshibák, amelyeknek magyarázata az, hogy a képzettársulás vagy gyenge, vagy megzavarthatik más társulás által bármi oknál fogva“ (27:55): vagy megzavarja valamely oknál fogva más társulás. — „Valamely szó jelentése alatt sohasem szabad logikai fogalomra gondolini“ (28:97): ... jelenlésén. E hiba többször előfordul. — Ezek alapján könnyű lesz megérteni azt a *folyamatot*, amely akkor *lefoly* (27:98).

Lapszemle. „Maga az elnevezés, „nazarénus“, tisztán ezeknek az új hitben *utazó* hivnek a találmánya“. (Szegedi Napló, 98., III.10.) Pompás újkeletű budapesti magyarság. Ott ugyanis már a tisztes polgárok is *valamiben* és *valakire utaznak*. — „A csöngőlei pusztán panaszos levelet szerkeszettek a gazdák“. (Szegedi N. 98., II.20. 7. 1.) Íme, manapság nemcsak „a bognár *szerkeszt* fából kocsit“, nemcsak „az élet *szerkeszt* embert a fiúból“, hanem már a levelet is *szerkesztik*. Szóval mindenjában szerkesztünk. — „Mely az összes budapesti tanárokat *időbbségi* rendben foglalna magában“. *Időrendben*, *időbeli* vagy *seolgdílati* *elsőbbség szerint* persze nagyon is közönséges szavak. — „A többi vádlottak is valamennyien *beismérésben voltak*“. „Az új ügyész a hivatalos *esküt letette* a törvényszéki elnök *keseihez*“. (Szegedi Hiradó, 98., III.4.) — „A város javadalmi hivatala csomagok

után 750 forintot vételeseit be". A Szegedi Hiradó után szóról-szóra iratostam le. — „A hazafias lelkesedés tűzénél ólombetükre nem olvasztják a nemzet súlyos rabláncait". Bajosan hiszem, hogy e mondat írója jelesre ált valamikor a magyar nyelvből. — „A nevelés az, amely által az alsó néposztálybeliek az állam által nekik adott jogok élvezetére képesekké tételetnek". (Pesti Napló, 98., II.19.) E mondatban két által van, holott egy sem kell (*amellyel, -tól*). — „Ott, hol a Dicsőség táblával kezében, ragyogó angyalként ül isteni szépen". (Kossuth sirja, Ábrányi Emiltől.) Szakasztott mása ezeknek a rát németességeknek: *kalappal a fején, srivarral a szájában*. — „A beteg Stefánia hercegnő". Stefánia h. betegsége. — „A 25 éves Magyar Nyelvőr". Egy napi- s egy iskolaiügyi lapban írtam volt annak idején a M. Nyelvőrről. Ismertetésemet mindenkitőbb ily címen küldtem be: *A Magyar Nyelvőr 25 éves multja*, s mégis mindenkit helyen a főntibás címmel jelent meg.

SASSI NAGY LÁJOS.

Kicsuk, kizár. Sokan kicsukják az ajtót, én csak becsukom, de kinyitom. Város-helyen a lakatot (zárvárt, zárót) kisáraják vagy besáraják; felénk a zárat rázárják (néhol bészeögelik), vagy felszárják. A tolvajt kisáraják, a jóságat beszárják. Hanem hát ilyen „aprólékoskodást" csak az ormánsági nép nyelvében találunk. BODONYI NÁNDOR.

Szép szóke hajai voltak az aranyosnak. Ez az első sora egy tárcaelbeszélésnek, amely ma jelent meg egy fővárosi ujságban, egy különben nem fatal és nem is érdemtelen irodáink tollából. Iszonyú visszaélést kell már elszenevednünk nyelvünk barbár bántalmazása dolgában, de ez meghaladja az elviselhetőt. Különösen türhetetlen a német többesszámnak illetéktelen elterjedése. Nekünk már nincs bútorunk, nekünk csak bútoraink vannak. Nincs feleségünk, hanem feleségeink vannak. Nem sűti le a leány a ssemét, hanem a szemeit. Ő felségeik itt ő felségeik, mintha a hősöknek nagyságaik volnának és nem nagyságuk, a lányoknak szépségeik és nem szépségük. A madarak tollaikkal ékeskednek, nem tollukkal. Most szép szóke hajaink is vannak már hál' Isten. Hátra van, hogy vacsorára babokat együnk, megsimogassuk a kutyánk szőréit, megpukkadjunk és kétségesesen fölkialtsunk: *végeink vannak!*

(1898. III. 5.)

BUDAPESTI HIRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. *Elvesz vagy elvész?* Melyik jobb irodalmilag: „Ügyelj, a hajtű elvész hajadból", vagy: „Ügyelj, a hajtű elvész hajadból"?

F. Irodalmilag mindenkit alak egyaránt helyes és íróink vegyesen használják őket. Azonban ha szabad egyéni nyelvérzékünkre hivatkozni, mi inkább az *elvész* alakkal élnénk, amely minden kétértelműséget kizárt, miközött az *elvess* az olvasásban nyilt és zárt é-nek is olvasható lévén (*elvess*, *perit* és *elvess*, *adimit*, *tollit*), esetleg félreértést szülhet.

2. Előszóját vagy előszavát? *Előszóját*, vagy *előszójának* egy részét olvassa-e pl. az elnök a megnyitó gyűléseken, avagy *előseavát* s *előseavának* egy részét?

F. Ha a kérdés úgy volna főltéve: melyik helyesebb, a *szóját* vagy a *szavát*-féllel alak, akkor az utóbbit határozottan nemcsak helyesebbnek, hanem egyedül helyesnek mondánák a mai nyelvhasználat szerint. Már az *előszó*-val kissé másként áll a dolog. Igaz ugyan, hogy *előszó* — a Nagy Szótár szerint — „néhány szóból álló mondás vagy beszéd, melyet valamely dolog előtt erre vonatkozólag elmondunk”, vagyis hogy *előszón* valami bevezető beszédet is érhetünk; de tény, hogy a mai nyelvhasználatban csaknem kizárolag a könyvek „előljáro beszédjére” értjük, s minthogy a *szó* fónévnek már emlitett ragozás-módja szerint az *előszó-t* 3-ik személyranggal általában így mondjuk: *előseavát*, *előseavának*, szinte szükségesnek tartja nyelvérzékünk, hogy a különösebb, szokatlanabb értelemben használt *előszó-t* a rendes *előszó-tól* a ragozásban megkülönböztessük s e szempontból az elnök megnyitó *előszóját* egészen helyénvalónak találjuk. (Vö. *lába*, de: a telek *lábja*.)

3. Estende és esztendő. Van-e s miséle viszony az *estende* és *esztendő* szók között? Az utóbbi értelme „este felé” Pl. „*Estende vót mán az idő, mikorrára megérkezett*”. (Hajdú-Szovát.)

F. Az *estende* és *esztendő* között legföljebb az az összefüggés lehet, hogy mind a kettőnek végső szótajában az *idő* szó lappang. Az *esztendő* ugyanis így elemezendő: *eszten-idő* és előtagját a régi nyelv így is használta: *eszten szerdán*, *eszten ez nap* stb. (l. az új Nyelvőrkalauzt), azonban maga az *eszten* alak eddigéle nincs kellően megmagyarázva. Az *estende* szónak a népnyelvben ilyen változatai is vannak: *estendén*, *estendőn* (l. MTsz.), amelyekből azt sejthetjük, hogy benne az *esten* (a. m. *estve*) és *idén*, *időn* szók tapadtak össze, bár Simonyi a -de és -den végzetet a *régen-te*, *hajdan-ta*-féllel alakok -ta, -te végzetével tartotta azonosnak (a Magyar névragozás c. dolgozatában 92. l.). Főltevéstünk támogatja a kecskeméti *estőnde* alak és még jobban a székelyleg (*v. i. estén-leg* úgymint **estén-idén*), amely aztán hasonulással *estelleg*, *esteleg-gé* változott (l. MTsz.).

ZOLNAI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

S z ó l á s o k.

Lesz kapsz. (Ki fogsz kapni.)	Êmehecc Kukutyinba zabor hegyezni.
Fítéd az irhádat. (Nem mersz kezdeni.)	Kinyáta magát. (Szépen feloltózkodött.)
Évitte a lípest. (Elillant.)	Jó' laktam, mint a tót karácsomkör.
Ha vóna merszje. (Bátorsága.)	
Kápusztás kertbe níz. (Egyik szemére kancsal.)	

Eszem-iszom fráter. (Aki nem Jó kípő gyerék. (Megnyerő kultörödik semmivel.)

sejű.)

(Esztergom.)

PARTLY NÁNDOR.

Megrőstétem magamat. (Megsértődtem.)

Em már úgy dukál, mint a papnak a csibe.

Ne kukoricázzon! (Ne csacsog-jon annyit!)

A.: Igazán bánom! B.: Mit fizet? én is bánom.

Hát hogy' élünk, ha meghalunk? (Hogy van?)

Ebben a dologban kettős vagyok. (Helyeslem is, meg nem is.)

Hótig csak megélünk valahogy.

(Baranya m. Bánfa.)

Hogy az orbánc törjön ki raj-tad!

Váglat nyakon, hogy taknyon csúszó Tónáig (l'olnáig).

Szájon kaplak, mint a góla a pacsirtát.

Húzzon össze a görcs, hogy dióhéjba cépelpolkát táncolhass! (Ez a németeknek szól.)

Vigye el a macska!

Ha más bajod nincs, ebből még

Morogjon el vele a kutya! Lukább a templomtorony dű-jű le!

kigyógyulsz. (Annak mondják, aki betegségről panaszkodik.)

(Harc-Szegvár-Agárd.)

JENŐ SÁNDOR.

Népies ráfogások.

1. Rimaszombatról.

Hát* mikor Batyi a hét falubú összetömörült [igy!], építettek egy szép templomot. Má szerettek vóna békársági, de még nem vót mě' hozzá a feszület. Elhatározta hát a nemés tanács, hogy députációt kűd ki, akik maj' Egérbü hoznak egy měffelelő Krisztust.

Elindíták hát a měbbizottak, de előbb beszóztak Kalasnyi is, mer' egy kis itókát akartak vinnyi az útra. Má jó messzire löhettek, mikor eszibe jutott az éggyiknek: „Aunye, mit is akarok csak mondanyni? De jó bor is van Kalasnott; měmmög oszt' aszt sě kérdéztük měg, hogy hogy fejér Krisztust věgyünk-ě vagy feketét? — „Hát gyerünk vissza!“

Im hogy visszaballagtak: měkkérdésztek, amit az úton kisütötték. Odahaza osztán elküdték őket, hogy mégis csak fejéret věgyének, mer' a szébb. Elindítak hát újra. Még a nannyok is kikísérte a jánosi kapuhoz, hogy ně vájjanak el ojjan nehez szívvvel. Má mikor még tovább vótak, a másiknak jutott az eszibe valami. „Hogy előbb nem tanátuk ki! Měmmög nem kérdéztük měg, hogy kicsinyt věgyünk-ě van nagyot? Gyerünk vissza!“ Má mikor látták odahaza, hogy újra visszalödörögtek, měkkérdésztek: „Tán elfogyott az itókájok?“ „Nem biz' a', de még akarjuk tudni, hogy minő fajtájút věgyünk, mer' ki

* Az *d* hangot zártabb ajakkal, vagyis *d*-nak ejtik.

B. R.

ijjet, ki ojjat óhajt". „Nocsak!...“ A nemés tanács osztán elhatározta, hogy ső kicsit, ső nagyon, hanem ojjan félajtajút.

Szérénccsésen el is jutottak Egér határáig. Ott má a harmadik üttöt égyet a fejé búbjára: „No iszén, hogy égyé még az íz kentekét, nem jutott az eszközbe ézibe, hogy mëkkérdeztük vóna, előt végynök- vagy hótat?“ „No má én csak aszt mondomb, hogy mégis csak előt végünk, mer' ha nem lész jó, maj' agyonfútyunk“.

2. Szútorról.

Éstvány* Pesta Rásró került le Szútorba. Borzasztó nagyon rossz vőt az idő akkoriba Szútorba, úgy hogy éfelejtették még a szinét is a napnak. Együttek mëllátogatnyi Éstvány Pestát a rokonyok, osztóig úgy tanácsolták, hogy mennyenek é Szombatba, ott má minden löhhet kapni, hát akkor mëmméig táng jő időt is áróznak.

Fékerekétték é's beméntek szombaton Szombatba. A sok bódos mind kikütté öket, csak égy vőt ojjan jő lelkű é's évezéreté egy bódiba. Bejis állítottak hát Brónnyi (Braunhoz) é's kértek jő időt.

A bódos mëffogott égy legyet oszt jő összpaklizta égy masina iskátujában, de rájok bizalmaskotta, hogy nő nézzéék még addig, amíg hazára nem érnék.

Bántotta az ódalukat, hom mi löhhet benné, hát félbontották, mer' sokátták érté aszt a ténér pészt.

Hát ammint kinyitották az iskátuját, nagy fénnyen kirepít a légy.

— Na s'ógor, mi lész? — De a' csak kiabáta a légy után, mer' Szombat felé repít:

— Hé! erre gyere Szútorba, erre-erre, nő arra te bolond, hogy az íz vigyen é!

Azóta nincs Szútorba jő idő.

BODOR DEZSŐ.

Tájszók.

Somogy megyei eiek.

c salafinta: mint a cserfes; csakhogy ez az élénkség átmegy ennél a modorra is s a kifejezése inkább a tagmózdulatokban nyilvánul.

csimota: emberi sarjadék. Igy használják: semmiféle csimotája (öccse, bátya, sógor, koma) hírért sem hallotta, meg nem éri. Kedvezésképen is kis gyermeknél: kedves csimotám.

csiricsáré: elszórtan alkalmazott rikitó díszítmény, szo-

bákban, ruhán, épület homlokzatán.

delen dociás: minden, ami nagyon bubosan áll vagy szerte áradó, magasan himbálózó virágokkal, szalagokkal és rikitó színben ékeskedik. Ajándékul nyújtott, nagy virágcsokorra is hallottam: „akkora nagy delendociás bokréttát vittek arra felé“. Delendociás lehet ember is. Ilyen értelmű szó volt régente „táribubos“.

d u d o s : földudorodott, dagadt.
h e n g e r b ó c o s (táj): hegyes-völgyes vidék, bergengócia. Ilyen Somogyban a Zselic, Zalában a Göcsej. A rónához szokott ember, mihelyt hegyvidéken utazott át, arról úgy beszél: „csuny a hengerbóc világ az ott”.

h o r h ó : mélyút.

h u p ó l a g o s , h u p a l a g o s : ahol a párná behuzatja főlkél, hólyagot vet, főlhólyagosodik.
k a s k é t á s (kas alaku): a cilinderkalaprás mondják, de magas tetejű sapkákra is.

k ó c i p o r : a legalábbvaló, ami emberben lehet, mint jellegben összes tulajdonság.

k u m m a n c s , k a m u t i : alattomos, aki nem mer beszéd közben a szembe nézni.

k u r g y á l : kurjant; a kurjogatás és kiabálás vegyüléke. Csatáráz a tyúk, a kakas kurgyal hozzá; kurgyal a kikiáltó; a vigan handahandázó, amint énekkéhangon a tova haladóknak oda-kialtoz; a zsivajgó gyermeket az utcai játéknál.

l e g é y f o g ó : a szallagesokor a leányok derekán; amint a szél lengeti a hosszú végeket, a mellette haladó legényre fogódik és így fogja a leány mellé és ezt jó jelnek tekintik.

n y i f a : aki az orrán át beszél. **r é v e t l e n :** a gyermek, mikor nem tudja megmondani, miért sír, révetlen sírást követ el. Akit alattomos baj sorvaszt s a rossz talajba ültetett fa zöldje révetlen színű.

SZOKOLAY HERMIN.

Gúnynevek.

Apagy. Baksi. Baranyai. Baranyi. Baszodi. Bényei. Birs. Bordás. Boros. Bökönyi. Cseke. Csendes. Cibere. Dobi. Erdei. Gencsi. Győrfi. Hegedűs. Hodosi. Hunyadi. Jakab. Kukli. Ludmán. Sós. Szőnyi. Vértesi. Zsom. (Nádudvar.) ABAUJVÁRI MIKLÓS.

Agócs. Balajti. Bárdos. Berki. Bial. Birinyi. Bódi. Bodor. Bojtos. Borbás. Cene. Csank. Dombi. Elek. Feledi. Földi. Gál. Görög. Gregoly. Habodász. Híves. Kabe. Kajsza. Kanta. Karcag. Kasza. Kecskés. Kiszely. Kónya. Kőböl. Kőkény. Lesták. Mag. Marton. Micsko. Mihályi. Mizerák. Nándori. Ortó. Ökrös. Pápista. Pelle. Révai. Sótész. Talmáti. Torma. Virók. Zagyi. Zsófi.

(Détér, Gömör m.)

Bari. Bató. Bencs. Bozó. Cene. Ciper. Csank. Csuha. Elek. Katy. Kilik. Koriny. Kőböl. Martonka. Marusi. Ökrös. Pányi. Petricki. Tanko. Tar. Törsei.

(Jeszte, Gömör m.)

Beren. Bódi. Boholy. Borboj. Bód. Ciper. Danyi. Fábris. Fodor. Gál. Házas. Jurák. Kázmér. Kelemen. Klacskó. Kosztra. Matapei. Pápista. Petykó. Putnoki. Rendek. Sebestyén. Vince.

(Darnya, Gömör m.)

MÁTÉ LAJOS.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én*

*három ívnyi
 tartalommal.*

XXVII. kötet.

**MAGYAR
 NYELVÖR**

SZERKESZTŐI
 SIMONYI ZSIGMUND.

1898. MÁJUS 15.

*Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal*

*Budapest
 New-York palota*

V. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

IV. Analógia és elszigetelődés.

Már Humboldt Vilmos megmondta, hogy a beszélés folytonos teremtés és azóta ennek a tételek igazságát mindenkorban elismert s módszertani fontosságát mindenkorban hangsúlyozzák.

A régi nyelvészeti irány tévedései közé tartozott az is, hogy minden szószámlának, mondattani szerkezetnek, amelyet beszélés közben kiejtünk, az emlékezetben kereste forrását; szerinte minden egyes szerkezetet hosszas gyakorlás útján, könyv nélkül megtanulunk s beszélés közben az emlékezetkép juttat minden egyes kifejezésmódot tudatunkba. A dolog nem így van. A beszélés nem megtanult dolgok ismétlése, hanem folytonos teremtés. A beszéd közben használt szószámláknak, szerkezeteknek csak legkisebb részét tanuljuk meg könyv nélkül, legtöbbször a léleknek bizonyos kombináló tehetsége működik, amit analógia érzékének nevezünk. Lássuk, mi az az analógia, miben van fontossága nyelvészeti szempontból?

Már az első fejezetben említettük, hogy minden hang, szószáma vagy szerkezet, amit valaki hall, kiejt vagy gondol, a nyelvtörténet körébe esik, vagyis emlékezetképet hagy a lélekben. Hogy ezeknek az emlékezetképeknek ereje nem lesz egyenlő, hanem mindenkorban minden esetben a lélekbe kerülő érzetek számától és erejétől függ, szükségtelen említeni.

De az emberi lélek természetéből következik, hogy ezek a lelekbe kerülő képzetek nem maradhatnak egymástól elszigetelve, hanem csoportokba alakulnak, amely csoportok tagjai az egymással való szorosabb egyezésre s a kifelé való elzártsgára összetartozó egészet alkotnak. Ezen csoportokba alakulhatás alapját mindenkorban a hangalak vagy a jelentés kisebb-nagyobb egyezése, vagy mindenkorban a kettő egyszerre teszi. Minél nagyobb az egyezés; akár alak, akár jelentés tekintetében, s minél intenzívbbek a képzetek, amelyek viszonyba lépnek, annál szorosabb lesz az összetartozás a csoport tagjai között.

El lehet mondani, hogy nincsen a nyelvnek olyan szava, mely valamelyik csoportba ne tartoznék. E nyelvi csoportoknak két faját különböztethetjük meg: a *tartalmi* és *alaki* csoportokat. (Paul szerint „stoffliche und formale gruppen“.) Tartalmi csoportot képeznek egy-ugyanazon tőnek különböző ragos vagy képzős alakjai, egy igének különböző idei, módjai, személyei. (Ilyen csoport pl. *ház, háznak, házas, házasodik . . . ; megyek, mentem, menni fog, lehet, menj . . .*) Evvel szemben az alaki csoportok alapja a funkció közössége. Egy alaki csoportot alkotnak az összes genitivusok (*háznak, kéznek, fának . . .*) az összes többesszámok, az összes mult idők (*mentem, jártam, kerestem . . .*) az összes kicsinyített főnevek (*tavacska, kavics, házikó . . .*) és így tovább.

Az egyes nagyobb csoportokon belül, az összetartozás ereje szerint, ami a megegyezés kisebb vagy nagyobb fokától függ, megint új kisebb csoportok támadnak, amelyek egymással szemben ép olyan zárt egészet képezhetnek, mint képezett a főcsoport más csoportokkal szemben. Egy példa világosabbá fogja tenni a dolgot. Az összes többesszámok egy nagy alaki csoportot képeznek, amelyen belül a hasonló tőváltozásuk egymással szorosabban összefüggő tagokból álló kisebb alaki csoportot alkotnak. Tehát pl. a *v* tövűek (*havak, lovak, javak . . .*) szemben a *hangugrató* tövekkel szorosabb csoportot képeznek (*álmok, hatalmak . . .*).

Ezen csoportok egymást természetesen sokféleképen keresztezik, úgy hogy ugyanazon szó egyszerre két, alaki vagy tartalmi csoportba is tartozhatik. Ez a szó pl. *fáknak* a *fa, fához . . .* tartalmi és a többesszámok és genitivusok alaki csoportjába tartozik. Az alaki és tartalmi csoportok ezen kereszteződésének eredménye a *nyelvi arányok* keletkezése. Nemcsak egyes szavak lépnek viszonyba az alak vagy jelentés egyezése alapján, hanem egyező viszonyok is egymással asszociálódva arányokat alkotnak. Ezeknek a nyelvi arányoknak fontosságát Paul emelte ki először s tőle való az elnevezés *alaki-tartalmi aránycsoportok* (stofflich-formale proportionengruppen); az egyes szavak viszonyba lépése t. i tartalmi, a viszonyok asszociálódása alaki egyezés alapján történik. Ilyen egyező viszony van a már említett *v* tövűek egyes és többesszáma között; az arány tehát, mely alakul: *hó : só : ló stb. = havak : savak : lovák.*

Ilyen arányok még: *bátor : szives : jó – bátorság : szivesség : jóság ; mond : szól : tart – mondani : szólani : tartani.*

Ezen nyelvi arányoknak elsőrendű fontossága van a nyelv

életében. Ha beszédünk minden alkotórészét külön kellene megtanulnunk, vagyis úgy, hogy a szóalakokat, mondattani szerkezeteket minden egyes használatkor a megelőző használatok emlékezetképe segítse tudatunkba, akkor nemcsak sokkal nagyobb nehézséggel, erősebb szellemi munkával járna a nyelv könnyű kezelése, hanem csak akkora nyelvanyagnak megszerzése is, a mekkorával közönséges körülmények között egy ember rendelkezik, egyenesen lehetetlen volna.

A nyelvet tanuló gyermek hosszas gyakorlással megtanulja az egyes szóalakok, mondattani szerkezetek típusát, s ha az emlékezetkép elég erős, ha újra olyanfajta szóalakot, mondattani szerkezetet akar használni azt a már megtanult alakok analógiájára maga alkotja meg. minden analógiás alkotás tulajdonképen nem más, mint egy olyan aránynak, amilyenről fentebb volt szó, megoldása, így tehát legalább három ismert tag szükséges. Tegyük fel, pl. hogy a gyermek megtanulta, hogy a *ház* szó genitivusa *háznak*; ha most pl. a *láz* szó genitivusára volna szüksége, az ebből az arányból:

ház : háznak = láz : x

önként következik a lélek legelemből kombináló tehetsége segítségével: *x=láznak*, ami az arányt kielégíti. Hasonlóképen, ha a hallgató esetleg sohasem hallotta is egy szónak épen azt az alakját, amit a beszélő előtte kiejt, szemléletesen szólva, a lelkében felállított arányok segítségével a legnagyobb könnyúséggel megéri azt.

Ugyanígy van a dolog a mondattani szerkezetekkel, avval a különbséggel mégis, hogy itt azok a viszonyok, amelyek az arányt alkotják, nem saját lelkünk asszociativ munkája, hanem a külvilágból készen jutnak a lelkünkbe. Pl. a *ház teteje=város vége*, azaz a két szó között a viszony, ebben az esetben a birtokviszony ugyanaz.

Látjuk tehát, hogy a szóalakok, szerkezetek legnagyobb része beszéd közben alakul meg lelkünkben a többiek analógiájára. De így nagyon könnyen megtörténhetik, hogy az arányok segítségével olyan alakokat alkotunk, amelyek a nyelvből hiányzanak. Ha az analógiásan képzett alakra vagy szerkezetre a nyelvben már egy régebb járatos, akkor egyszerűen az erő kérdése, hogy az analógiás alkotás vagy a nyelv törvényei szerint keletkezett lesz-e a győztes? Amíg az analógiás alakulás egy ember beszédtevékenységén belül marad meg, addig a többiekkel való érintkezés hatása

alatt az új alakulás rendesen elvész. De ha a hatás egy szűkebb egységet alkotó csoport több egyénében önként indul meg, úgy megvan a lehetőség, hogy mint nyelvjárási sajáság életben marad, vagy akár a nyelvközösségi egész területére kiterjed.

Ha az új alakulás olyan, amelyre mindaddig nem volt a nyelvben egy kifejezésmód sem járatos, akkor inkább meg van adva a lehetőség, hogy egy emberből kiindulva is elterjedhet.

Az analógiás alakok keletkezésének feltételeit már említettük. Minél számosabb tagból áll az alakra vagy jelentésre egyező szókból vagy viszonyokból álló csoport, annál inkább megvan az a képessége, hogy új tagokat is körébe vonjon. A magyarban azoknak a többesszámoknak csoportja, amelyeknél az egyesszámi alak a többes -k jelének hozzájárulásával nem változik, sokkal nagyobb a vés többesek csoportjánál. Ennek eredménye azután az, hogy a nagyobbik csoport lassanként felszívja a kisebb s így gyengébb csoportot, s a *v* tövűek többesszámát is amazok analógiájára kezdi képezni. Még ugyan mondják: *szavak*, *darvak*, *falvak*, de emellett csaknem olyan járatos: *szök*, *daru*k, *falu*k. Az olaszban a *sum* elszigetelt praesens az -o végű praesensnek analógiájára szintén *sono*-vá változott.

De talán még nagyobb mértékben, mint a tagok számától, függ az egyes csoportok attraháló ereje azon képzeteknek az erejétől, amelyek a csoportot alkotják. Érdekes példát nyújt erre a francia nyelvtörténet. Az egyetlen *sumus > sons* többes 1. sz. hatása az összes igékre kiterjedt s így keletkezett a hangfejlődésből meg nem magyarázható -ons többes 1. sz. típus (*aimons*; *amamus* hangtörvény szerint *amains* lett volna).

A nyelv történetében a rendes, normális nyelvváltozások mellett nagy szerepe van az analógiás hatásoknak is.

Már Scherer *Die deutsche Sprache* című művében nagy mértékben alkalmazza az analógiás hatást föltételező magyarázatot azoknál a hangváltozásoknál, amelyek a normális hangfejlődéseken kívül esnek. De az analógiás hatás elve is olyan eszköz, mely a vele bánni nem tudónak kezében többet árt, mint használ. Áll ez némileg Schererre is, ki gyakran nagyon is távol eső s csak némi erőszakkal összehozott alakok egymásra való hatását föltételezi. Épen abban van az új-grammatikus iskola érdeme, hogy igyekszik azt a határt minél pontosabban megállapítani, ameddig az analógiás hatás terjedhet.

Hogy azonban az analógiának tényleg van hatása a hang-

fejlődésekben, az olyan tény, melyet kétségbe vonni nem lehet. Hangtörvény szerint a *hal* ige mult idejének *holt*-nak kellene lenni, épügy, mint *val*-é *volt*, amint hogy a *holt* alak általános a régi nyelvben. Ma azonban a törvényes alakot mindenkorban kiszorítja az analógiás *halt*, mert a legtöbb igében a jelen idő magánhangzója ugyanaz, mint a multé (*szaval* ~ *szavalt*) s az *a* ~ *o* hangváltakozás csak elenyésző csekély számú esetben fordul elő. Ugyanígy analógiás alakok *telt* és *kelt* a szabályos *tölt* és *költ* helyett.

A szóragozás és szóképzés terén is lépten-nyomon találkozunk az analógia hatásával. A népies latin korszak íróinál gyakran találunk ilyenfajta genitivusokat: *senati* mely nyilván az *-us* végük hatása alatt keletkezett ilyen arányban:

murus : muri = senatus : senati.

Sevillai Isidorus gyakran használ egy *prostro* : *prostravi* igét a rendhagyó *prosterno* : *prostravi* helyett az *amo* : *amavi* típus analógiájára. A régibb finn nyelvben *laksi* : *lahden* : *lahteen* volt járatos, épügy, mint *kaksi* : *kahden* : *kahteen*. Manapság a rendes alak *lahti* : *lahden* : *lahteen*, kétségtől *tähti* : *tähden* : *tähteen*-féle alakok analógiájára, amelyekben eredetileg sem volt *kt*.

A hangtörvények hatása alatt keletkezett a finnben a *sáapa*, *kumartápa* típus a *láulava*, *sánova*-féle alakokkal szemben, *p* a hangsúlyos, *v* a hangsúlytalan magánhangzó után. De mivel a *sanova*, *laulava* alakok amazoknál gyakrabban fordultak elő s mivel a zárt szótagban a *p* is *v*-vé változott, a *-va* igenév-végzet lett általánossá s a *sáapa*, *kumartápa* alakokat is *saava* *kumartava* váltotta föl. Analógiás hatásnak kell tartanunk azt a több nyelvben megfigyelt jelenséget is, hogy az idegen nyelvekből átvett igéket denominális igéképzővel toldják meg. Ilyenek a magyarban *plántálni*, *kántálni*, *trafálni*; a vogulban *qltqaté* csalogat (tör. *alda-*) *jimläi* (tör. *imlä-*) stb.

A mondattani szerkezetek fejlődése is számos példában mutatja az analógia hatását. Gyakran előfordul Pestinél s néhány más bibliafordítónál egy kontaminált mondat szerkezet, mely *hogy*-os mellékmondat és *accusativus cum infinitivo* keveredéséből keletkezett. Így a DebrC.-ben: *és látá asszonyunk Máriát, hogy imádkoznék*. Ez a keveredés természetesen csak ott történhetik meg, hol a *hogy*-os mellékmondat alanya természetes tárgya lehet a főigének. De mikor ez a szerkezet használatossá lett, analógiásan olyan igék is felvették, amelyek mellett a tárgyeset gyakran idegen-

szerűen hangzik pl. a VirgC.-ben: *tudom atyádat, hogy engem ezért megháborgatna*. Idézhetünk példát a finn nyelvből is. A participiumos szerkezet szabályos alakjai volnának *näen poján tulevan*, többeszámban *näen pojat tulevan*. Az utóbbi helyett járatos *näen pojain tulevan* azon alapszik, hogy az egyesszámi *pojan* alakot genitivusnak érezték. Gyakori az analógiás hatás az igevonzatok körében. Eredetileg azt mondta *bővelkedni vmben* és *szűkölködni vmi nélkül*, de ez utóbbi kifejezést csaknem egészen kiszorította az előbbi analógiájára támadt *szűkölködni vmben*. Analógiás hatás folytán keletkezett a nép nyelvében a *drágáért, olcsóért venni* kifejezés a *drágán, olcsón venni* helyett, mert legtöbbször *ennyiért* vagy *annyiért* vesznek egyet-mást. Érdekes az ellentétes kifejezések egymásra hatása. *Rokon hozzá analógiájára idegen hozzá* járja a szabályos *idegen tőle* helyett.

Gyakran felvetették azt a kérdést, különösen régebben, hogy az analógia hatása a nyelv régi korszakaiban is olyan erős volt-e, mint manapság? A felelet rendesen tagadó volt. „Szerintem, mondja Curtius, az analógiás alakok föltételezése csak az újabb korokra valószínű. Bizonyára nem véletlen, hogy a figyelem csak újabban, a román nyelvek vizsgálata közben irányult erre a jelenségre“. Elméleti szempontból tekintve a dolgot, nem adhatunk igazat Curtiusnak. Az analógia érzéke az emberi lélek lényegében rejlik, s ha annak azonosságát a legrégebbi korszakokra is töltételezzük, amint föltételeznünk kell, akkor azt is el kell ismernünk, hogy az analógiának a legrégebbi korszakokban is hatni kellett. Hogy csak a román nyelvek körében lettek rá figyelmessé, az azért van, mert itt az összes jelenségek mintegy szemünk előtt folytak és folynak le.

Az analógia fogalmát igen gyakran félremagyarázzák. Nem valami nagy spongya az, mint Bréal találón mondja, mely végig töröl a nyelven, megsemmisítve a legjogosabb s legsükségesebb különbségeket, minden egyformává, egyhangúvá téve. Az analógia épen olyan fontos, mint a nyelvi élet akármelyik más ténye. Az analógia teszi lehetségesé, hogy a gyermek olyan rövid idő alatt megtanulja a nyelvet; másrészt meg a nyelv szervezetét, mely az önkéntes nyelvváltozások hatása alatt csakhamar felborulnék, bizonyos egyötötféle korlátai közé szorítja. De, mint majd látni fogjuk, az analógiának is, mint a nyelv minden törvényének, megvan a határa.

Többször volt alkalmunk hangsúlyozni, hogy a beszédszer-

vezetet alkotó képzetek tartalom és erőfok tekintetében folytonosan változnak, és így természetes, hogy minden nyelvénnek, amelyek gyökere ezekben a beszédképzetekben van, szintén változnak.

Láttuk, hogy az analógiás hatások alapja a beszélő lelkében keletkezett képzetcsoportok. De mivel a csoportokat alkotó képzeteket folytonosan változónak kell felfognunk, a csoportokba alakulás feltételei és evvel együtt magok a csoportok is kisebb-nagyobb mértékben módosulnak. Mind a tartalmi, mind az alaki csoportoknál a változásnak két főirányra lesz: a kapcsolat erősödése vagy lazulása. Ez utóbbit *elszigetelődésnek* (*isolatio*) lehet nevezni, kissé tágabb értelemben használva e szót. Mivel a csoportokba alakulás alapja minden az alak vagy jelentés kisebb-nagyobb egyezése volt, az elszigetelődés oka is vagy alak-, vagy jelentésváltozás lesz. Harmadik ok lehet még, bár ritkábban, az analógiás hatások kereszteződése. Néhány példa meg fogja érteni a dolgot. Nyilvánvaló, hogy az *állat* szó az *áll* ige származéka, s csak úgy viszonylik alapigéjéhez, mint *élet* az *él*-hez, s eredetileg nem jelent mást, mint valami állót, létezőt, lényt. De midőn később — hogy mi okból, nem tartozik ide — *animal* jelentését kezdte felvenni, az etimológiai kapcsolat mindenki által elhomályosult. A jelentésváltozás kiszakította az *állatot* abból a tartalmi csoportból, amelybe eredete szerint tartozott. Ma már senki sem gondolná, hogy *hagy* és *hajít* egy tö hajtásai, pedig a régi nyelv *hagyít* alakja kétségtelenül teszi, hogy ez utóbbi amannak csak momentán képzős alakja. Az elszigetelődés oka itt a *gy ~ j* hangváltozás volt. Nem nehéz példát találni arra sem, hogy analógiás hatások kereszteződése is okozhat elszigetelőést. Szó etimonja szerint épen úgy beletartozik a *szóhoz*, *szónak*, *szól*, *szórat* stb. mint *szavak*, *szavat*, *szaval*, *szavaz* stb. tartalmi csoportba; de az is bizonyos, hogy az első csoporttal az összetartozás a nagyobb hangalaki egyezés révén szorosabb. Már most minden egyes új analógiás alakulás, mely az első csoport erejét növeli (*szavat* h. *szót*, *szavak* h. *szók*), szükségszerűleg gyengíti az utóbbit s az alapszót mindenki által elszigeteli evvel szemben.

A mondattani elszigetelődések leggyakoribb esete, hogy valamely szerkezet mint élő szerkesztésmódszer elvész a nyelvből s csak egyes esetekben marad meg, amelyek a gyakori ismétléssel nagyon erősen bevésődtek az emlékezetbe. A *kívül* névutó ma rendesen locativussal jár. Azt mondjuk *ajtón* *kívül*, *városon* *kívül*, de a

nyelvemlékek tanusága szerint régebben alanyesettel használták. E régi szerkesztés nyomait örzik az ilyen elszigetelt kifejezések, mint: *ekívül*, *rendkívül*, *kétségkívül*, *énkívülem* (de itt már gyakori *rajtam kívül* is.) A régiségben a *-ban*, *-ben* ragnak gyakori volt egy partitivus-féle szerepe, amit bizonyítanak az ilyen kifejezések: *a ki eend e kenyérben*. Ennek emlékét örzi némely elszigetelt határozós kifejezésünk: *válogatni vmben*, *részessülni vmben*, *benne tart*. Az öltözetneveknél ős finn-ugor szerkezet a belvízonyragok használata az ilyen kifejezésekben: *a kalap fejemen van*; így mondja a finn is (*lakki on päässäni*), így a többi rokon nyelvek is. Így volt ez a nyelvemlékek tanusága szerint a régi magyar nyelvben is, de az újabb nyelvből, úgy látszik, kiszorul ez a szerkezet. Még ugyan erősen tartja magát ilyen kifejezésekben: *nyakába akaszottotta a kendőt*, *fejébe csapta a kalapot*, de már nem mondják *lábába húzta csizmáját*, pedig még Thalynál azt olvassuk: *Hadd huzzam lábamra fejelés csizmát*.

A szóképzés terén a tartalmi és alaki csoportok szétdílássára leginkább a képzők elhomályosulása szolgáltat alkalmat. *Álom*, *roncsol* lazábban függnek össze alapszavukkal (*aluv- ront-*) mint *futás* vagy *vereget* (*fut- rer-*) mert *-m* és *-sol* kihalt, miközött *-ás* és *-gel* még ma is élő képzők. Részleges vagy teljes elszigetelődést az alapszóval szemben leginkább az igei névszók körében figyelhetünk meg. Az elszigetelődés oka itt rendesen a jelentésfejlődés. Amíg az alapszó és a származék jelentésfejlődése párhuzamos, addig a kapcsolat nem lazul; de amint az egyik jelentésfejlődése más irányt vesz föl, az elszigetelődés szükségszerűleg megkezdődik; az igei névszóknál pedig ez a leggyakoribb eset, már csak azért is, mert az ige természeténél fogva nem igen tudja a főnevet jelentésfejlődésében követni. Tkp. azt kellene mondanunk, hogy *írás*, *schrift* értelemben nem függ olyan szorosan össze az alapigével, mint a nomen actionis (*das schreiben*) értelmű *írás*. De a jelentesfejlődés még tovább mehet. Az igei névszó egészen elvesztheti igei természetét s tárgyszóvá lehet. Ilyen vog. *xuntép* (*xunti* hátára vesz) *putap* szigony (*puti* szir). Itt már nem is érezzük az etimológiai kapcsolatot: az elszigetelődés megtörtént.

Gyakori az elszigetelődés a szóragozás terén is. A finn-ugor nyelvek névutóinak nem kis része nem más, mint egyes szavak megmérévedett esetei, amelyek kapcsolata a többi esetekkel megszűnt. *Mellett* eredetileg a *mell* szó locativusa, de ma már általános *neben* értelmet vett föl s a *mell* szóhoz tartozását nem érez-

zük. Ilyen a finnben *rinnassa*, *rinnalla*, *päällä*, *päässü* eredete is.
(*rinta* : mell, *pää* : fej.)

Látjuk, hogy a hang- és jelentésfejlődés eredménye a legtöbb esetben a képzetcsoportok arányosságának földülása volna. De a nyelvnek arra is van eszköze, hogy a szétrombolt rendet ismét helyreállítsa s ez az eszköz épen az analógia. A szétromboló és reorganizáló hatások szakadatlanul egymást követik a nyelv életében.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A NÉPIES SZÓLÁSOK A SZÉPIRODALOMBAN.

A Magyar Nyelvőr újabban néhány olyan cikket tett közzé, melyek engem — és talán velem együtt sok más írótársamat is — méltán meghökkentettek. Elő-előveszi ugyanis egyik-másik újabb könyvünket és megbírálja a nyelvét, főképen abból a szempontból, sok-e benne a népies szó és szólásmód; s mennél többet talál ilyet, annál nagyobb az öröme és annál jobban megdicséri a könyv szerzőjét. Hát hiszen jól van, jól; ha a Nyelvőr gyűjti a népies-ségeket, csak azt teszi, ami a programmjához tartozik; ám szurkálja gombostüre mindeneket a tájszólásokat is, melyeket ujság-tárcákban, versekben, színdarabokban fölfedez. De ha e mellett nemcsak nyelvészeti szempontból jár el, ha a népiességek halmozását valami nagy irodalmi virtusnak is hirdeti, annál jobb irónak hirdetve valakit, mennél sujtásosabb és kipitykézettebb az irása: már akkor szerintem nagyon is elveti a sulykot. Mert először is olyan dolgot cselekszik, ami kívül esik az ő feladatán, másodszor pedig hamis tanokat hirdet, melyek egyik-másik kezdő írót igen könnyen megtéveszthetik.

Itt van előttem a Nyelvőr 1897-iki évfolyama s ebből szeregetem példáimat. A februári füzet egyik derék irónak munkájából egyebek között kiemeli ezt a mondást is: Az Igazság csak a koldust *bagyulálta*. Hogy micsoda ez a *bagyulálni*, azt még a Szinnyei Tájszótára sem bírja megmondani. A márciusi szám egy újabb poéta ilyetén mondásait idézi, mint a törtöl metszett magyarság példáit: A sziklaormon *búsolog* a vár, Emez módjával tér ki, *illogat*; *teretlen' furcsul el*, ami derék; *vaklálkodik*, *égedelem*, *levengő*, *bolyókásan* stb. csupa tájszó vagy használatból kiment régiesség. Az októberi füzetben egy népszínműírónak ilyen szavait emelik ki: *alacsony ember*, e helyett: hitvány; *kalangya*, e h.: *kelengye*; *reketyés*, e h.: *rekedtes*; *szokotálódom*, *fiuityköstető*. Végre

a decemberi füzetben egy magyaros nyelvű tárcairónk „népies nyelvkincsének virágos mezejéről“ kapunk illatos csokrokat: búgott a *förmeter*, *barkácsoló*, *suhancár*, *iszos*, *ciheg* (sír), *pámpillás*, *pás-kálódik*, *örvényes* (érvényes), *fulákol*, *gegő* (gége), *rizziköl* (szuszog) stb.

Ha az ilyen, csak egy-egy vidéken dívó tájszólásoknak az irodalmi nyelvbe való keverése valóban utánzásra méltó példa, akkor nem tudom, hová jutunk maholnap; valószintleg oda, hogy ami úgynevezett magyaros íróink olvasásához még nekünk, írás-tudó embereknek is szükségünk lesz a Nyelvtörténeti Szótárra, a Tájszótárra, meg a Nyelvőr huszonhat kötetére, s végre amikor mindezek cserben hagynak, levelet kell majd irnunk a tisztelt szerző uraknak, hogy ugyan legyenek szívesek megfejteni nekünk az ő rébuszaikat! Némely külföldi irodalomban egyik-másik nyelvjárásnak külön irodalma is van, amelyet aztán más vidékről való ember meg nem érhet; a Fritz Reuter könyveit a bécsi német csak szótárral olvashatja, hasonlóképen a Mistral könyveit a párizsi francia, a Gallina velencei népszínműveit a római, a Burns dalait a londoni. Mindezek a nemzetek most azon fáradnak, hogy szakadjon már vége ezeknek a külön fiók-irodalmaknak. Ha mi most ennek éppen az ellenkezőjét akarjuk csinálni és megkezdjük a nyelvjárási irodalmat, hát az más, erről lehet beszélni. De hogy valaki tele spékelje a nyelvét a magyar nemzet zöme előtt érthetetlen sallangokkal s aztán azt higgye, hogy ő már most mustra-magyarsággal írt, sőt hogy ezért tekintélyes ujságok még agyba-főbe dicsérjék is: már azt mégsem lehet szó nélkül hagyni. Egy-egy igen jellemzetes tájszót, nem mondom, hogy hellyel-közzel nem lehet belecsusztatni az irodalmi nyelvbe is; hiszen próbált ilyet Arany János is, igaz, hogy ritkán és többnyire csak olyan szókkal, melyeknek értelmét a magyar ember könnyen kiérezheti az illető helyen. De egy ujságtárca öt hasábján tucatjával ontani az ilyen szóvirágokat, biz az, ne vegyük rossz néven írótársaim, izléstelenség. A népieskedésnek ez a túltengése nagyban dívott a Petőfi-utánzók lirajában; nem is olvasták őket sokáig. Ne kezdjünk most ilyet a prózában!

Szerencsére ez a ferde divat még csak imitt-amott ütötte föl a fejét s azok a régibb íróink, kiknek tiszta magyarságát mindenki dicséri, pl. Tóth Béla, szűzek maradtak tőle. Ezek megmutatják, hogy igenis lehet magyar lélekkel és magyar tollal írni anélkül is, hogy az ember csak úgy rázná az újjából a *pámpillás*,

rizzikől s mit én tudom miféle *fütyköstetőket*. Ezek után tessék indulni azoknak, akik a magyarosság erényében akarnak ragyogni ! Ha pedig ezért a kis firkantásomért össze akarnak szidni, kérem őket alázattal, legalább vasmegyei tájszókkal méltóztassák ezt velem megcselekedni, mert azokat megértem. Ha pl. elmondanak *bédónak* meg *basának*, szótár nélkül is tudni fogom, hogy az egyik annyit tesz hogy bamba, a másik pedig, hogy nagyfejű.*

RADÓ ANTAL.

OSZMÁN-TÖRÖK JÖVEVÉNYSZÓK.

Peszmet, peszmeg. Ezt a szót Kúnos magyarázta a Nyelvőr mult évfolyamában s a „szőlőíz” jelentésű oszmán-török *pekmez* (népies kiejtéssel: *petmez*), szóalakkal állítja rokonságba. Magyarázata hozzájárulást s helyreigazítást követel.

A NySz. két jelentését ismeri e szónak: 1. *panis nauticus*; *schiffbrod*, *piskoten*; *kétszersült*, 2. *congelatum*; *gefrornes*; *fagyalt* édesség. A népnyelvben négy jelentéssel kerül elő, nevezetesen: 1. rosszul sikerült (keletlen, sületlen v. összesült, agyonégetett) kenyér v. más tézsztás-étel, 2. kotyvaszték, 3. vézna, csenevész, hitvány, formátlan és 4. Göcsejben: gyümölcsből készült íz, lekvár (l. Tsz.). Ezt az utolsót azonban bátran összekapcsolhatjuk a 2-ikkal s így három jelentése marad. Könnyen észrevehetni, hogy a népnyelvbeli első értelemben egészen összevág a régiségnek ugyancsak első jelentésével, vagyis más szóval közvetlen ebből fejlődött. Ugyanebből származott — ha nem is közvetlenül — a „vézna, csenevész, hitvány, formátlan” értelemben is. A régiség második jelentése a göcseji értelemben felé hajlik.

E szerint a *peszmet* (*peszmeg*)-nek két fő jelentése marad: 1. *kétszersült*, keletlen v. összesült tézta, 2. kásásnemű édesség, gyümölcsíz, lekvár. Kunos magyarázatában csak az utóbbita volt figyelemmel, holott az előbbivel is számolnia kellett volna. De még itt sem volt elég óvatos. Mikesnek tanúságtétele ugyanis nem bizonyítja azt, hogy a *peszmet* hajdanta járatos volt nyelvünkben

* Szivesen közöljük a fölszólalást, mert velejében egyetértünk vele. De meg vagyunk róla győződve, hogy ismertetőink sem helyeslik minden egyes esetben az illető tájszók használatát s csak általában dicsérik az írókat, ha iparkochnak a népnyelv üditő forrásából meríteni. Hogy mégis kiböngésszük a népies írókból az összes tájszókat, arra az a tudományos érdek sarkall, hogy ezekből a munkákból is lehetőleg kiegészítsük a népies szókincs ismeretét. A SZERK.

második jelentésével is, mert hiszen ő, mint a törökországi örmény-ség körében divatos eledeiről emlékezik meg róla. Egyéb bizony-ságunk pedig nincsen régiségbeli illetén használatáról. Igaz ugyan, hogy Göcsejben és Baranyában jelenleg használják „lekvár, gyümölcsiz” értelemmel, de ebből nem vonhatunk következtetést arra, hogy régente egyebütt is alkalmazták ezen jelentéssel. A délvíde-kiek különben is közvetlenül a horvát nyelvből kapták a „lekvár” értelmű *peszmet* (*pekmec*)-et. Megengedjük, hogy ide meg a török-ből került, csakhogy ily körülmény mellett nem állíthatjuk igazi török jövevénynek, hanem horvátnak, mint teszem a *bognár* szót, amely közvetlen a szlávágból került hozzáink, nem mondhatjuk németnek, jóllehet eredete e nyelvbe nyúlik vissza.

Nem számolt Kúnos, mint már említém, a *peszmet*-nek első jelentésével. Pedig meg keilett volna tennie, mert annyi bizonyos, hogy ez a rokonságba állította török formának (*pekmec*, *petmez*), „szőlőiz” értelméből nem fejlődhetett. Én legalább ebben a meggyőződéshoz vagyok s úgy hiszem, mások is hasonlóképen vélekednek. Ez a fejlődés annál is inkább valószínűtlen, mert a régi-ségen, mint rámutattam, nincsen egy példa is, amelyben a *peszmet*-nek „szőlőiz, lekvár” vagy más valami hasonló jelentése volna.

Minthogy a *peszmet* szó a XVI. századtól kezdve vált nálunk használatossá, én is azt hiszem, hogy a törökségből kerülhetett át hozzáink; de annyi kétségtelen, hogy eredeti mássa nem a Kúnostól félvette *pekmec* (*szőlőiz*) volt. Nincsen-e a törökben egy más ily alakú szó, amely kétszersültet vagy hasonlót jelent? Valószínűleg kell lennie, mert a perzsából közvetlen nem kaphattuk; ez esetben ugyanis már jóval régebben ismertnek kellene lennie nyelvünkben. A perzsában, mint Hosszutóhi György követnek Bethlen Gábor fejedelemhez terjesztett egyik jelentéséből („Itaque Kazul (Persarum) panibus (*Peszmet* vocant) veneno infectis aliquot centenos camelos onerari iubet“ l. NySz.) van egy „kétszersült” értelmű *peszmet* szó, ámde a magyar rokon alak közvetlen ebből nem eredhetett, hanem nagyon valószínűleg török közvetéssel jutott hozzáink. Nézzen utána Kúnos a közletű formának, s ha megleli, joggal a török jövevényszök közé iktathatja a *peszmet*-et; addig azonban magyarázata csak lehetséges fóltevésnek marad.

Szemény. Kúnos I. a Nyelvör 22. kötetében (49—55. II.) azt igyekezett e szóról kimutatni, hogy az oszmán-törökségből került át hozzáink. Őse, szerinte a perzsa *szejbán*, amelyből az oszmán nyelv *szejmen*-t alakított, s e forma azután a török hódolt-

ság idejében, talán délszláv közvetéssel, *szemény*-nyé változott át nyelvünkben.

En ugyancsak e folyóirat 25. évfolyamában (271—273. II.) több nyomós erősséggel megbizonyítottam, hogy ez a magyarázat meg nem állhat s rámutattam az orosz-lengyel *semjeni-kozaki* kifejezésre, mint amelyből a *szemény* kétségtelenül leszármazott.

Kúnos a Nyelvőr mult évi utolsó füzetében (539) a legcsekélyebb cífolat nélkül egyszerűen kijelenti, hogy magyarázatát fontartja s az én megokolt értelmezésemről azt a nagyhangú, de mit se jelentő állítást bocsátja közre, hogy mint afféle „elég kalandoz” vélemény „alig szorul cífolatra“.

Tisztelettel meghajlok Kúnos tudománya előtt, de olyan tekinetélynek nem fogadhatom el, akinek pusztta szava elég arra, hogy vele az igazság nyomban napfénnyre jöjjön.

K. olyasmit cífol, amit nem állítottam; amit pedig állítottam, azt hallgatással mellőzi. Mutassa ki például Kúnos cikkelyemből, hol állítottam én, hogy „a perzsa *szekban* nem azonos a török *szejmen*-nel“, holott szóról-szóra ezt írom róla: „Szépen igazolja (t. i. Kúnos), hogy a *sekban* szóból a török népnyelvben szokott hangváltozással *sejmen* alak keletkezett“, csakhogy, hozzátemtem, semmivel se tudja igazolni, hogy a *szemény* ennek az ivadéka. Ez az egész cífolat, amit értelmezésemre fordít; ezt is, mint látnivaló, megfontolás nélkül vetette oda cikkelyébe. A *szemény* szó a régiségben mindenkorán három írónál kerül elő: Gyöngyösinnél (Kemény Jánosában), II. Rákóczi Györgynél (leveleiben) és Szalárdinál (Siralmás krónikájában). Az első kettőnél egész bizonyosan „kozák zsoldos“ az értelme; az utóbbinál („A *szeményi* gyalogság zászlóstul kiment az ellenség közibe“ 325. I.) eddigi hitünk szerint pusztán „zsoldost“ (szövetséges) jelent. Azt mondom: eddigi hitünk szerint, mert ezután nem szabad ezt tartanunk róla. Én ugyanis utána néztem a *szemény*-nek Szalárdi krónikájában s most teljes határozottsággal állíthatom, hogy itt is Rákóczynak pribék, kozák zsoldosaira vonatkozik, akik a szerencsétlen fejedeelmet lengyel hadjáratában hitszegően cserben hagyták. Szalárdi művének 320—329. lapjain szól e gyászos végű hadviselésről s a kozák *szemények* árulásáról fájdalmasan emlékezik meg.

Ezt szem előtt tartva, már most kérdem Kúnostól, micsoda jogen s alapon mondja kalandoznak azt az állításomat, hogy a *szemény* név a lengyel-orosz *semjeni-kozaki* kifejezésnek ivadéka? Talán azért, mert a *szemény*-nek minden áron a török jövevény-

szók sorában akar helyet juttatni? Nos hát ez a szándéka valóban „elég kalandoz“ igyekezet, amelynek semmi alapja sincsen! Nagyon kérem, olvassa el még egyszer Sándor Istvánnak tanuságátételét; ide iktatom újból, hogy számoljon vele: „Azon Kozákok, kik perepütyostul egy helyről más helyre szoktak volt költözködni, oroszul s lengyelül neveztettek *Semejni* vagyis *Semjeni Kozáki* mert oroszul *Semja* annyit tesz, mint *Familia*, azaz Nemzetseg vagy Házicseléd“ (Sokféle 7:178. l.). Ezt a magyarázatot pedig Sándor nem maga találta ki, hanem Büsching híres geográfus művéből merítette; tehát föltétlen hitelt érdemel. Amit pedig ő maga hozzátesz, szintén való igaz, mert Erdély történelme tanuskodik mellette, hogy t. i. „a mult XVII. században, az Erdélyi Fejedelmeknél is gyakorta zsoldban valának és *Szeményeknek* mondattak“. Kell-e ennél több bizonyás magyarázatom helyes volta mellett? Ez az egy nyilatkozat maga semmivé teszi Kúnos egész okoskodását!

Ámde ellenfelem nem jó zavarba, hanem úgy segít magán, hogy azt a főltevést kockáztatja meg, amelynek értelmében a lengyel-orosz *semjeni kozáki* kifejezés is könnyen származhatott a török népies *szejmen* alakból. Tudomásul veszem, azonban figyelmeztem őt, hogy ez se menti meg az ügyét, sőt inkább ártalmára van! Nem hiszem, hogy eléggyé meglátolta volna magában, mielőtt közre adta. Ily oda-vetett állítással semmi követ se mozdít! Álljon elő bizonyitékokkal!

A magyar *szemény* név semmi esetre se származhatik közvetlen a törökből, mert ennek „kozák zsoldos“ a jelentése, holott a *szekbán*, illetőleg a *szejmen* török katonát, még pedig leginkább janicsári jelentett. Már pedig e két értelemben között nem igen tudna Kúnos összekötő hidat létesíteni!

Látnivaló e szerint, hogy Kúnos igyekezete, amellyel magyarázatomat nagy fenyen semmivé akarta tenni, egészen kárba-veszett. Akad bizonyára az eddig ismerteken kívül még nem egy szavunk, amelyet igazában a törökségből kaptunk, mutassa ki ezeket s hálával leszünk értük; de ne akarjon erővel olyanokat is török eredetüknek magyarázni, amelyeknek oda semmi közük sincsen!

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

NYELVSAJÁTSÁGOK BARANYA-ÓZD VIDÉKÉRŐL.

E vidéknek (Baranya m. sz.-lőrinci járásának egy része) leginkább szembetűnő, fülbeötlő sajátságai az é-zés, ó-zás (*mére*, *ére*, *óra*, *bóra*) és ö-zés (*hogyös*, *körösöt*); az l gyakori elhagyása s az ly-nek részint l, részint j-vel való fölcserélése.

I. Hangtani sajátságok.

1. Magánhangzók. Igen jellemző, hogy a hosszú magánhangzók közül csak az é, ó éső marad meg eredeti formájában (*bér*, *szór*, *bőr*), a többi gyakran megrövidül (*víz*, *kut*, *tűz*); viszont a rövid o-t l előtt, ennek kihagyásával hosszan ejtik ki (*bót*, *fót*, *pógár* stb.), ugyanígy bánnak el az l-t megelőző rövid ö-vel (*bőcső*, *ötözz fő*); de: *bölcs*, *boldog*.

a) Rövid magánhangzók: e; ö-t helyettesít s é-t is: *szereje*, *serege* (seregely h.), de ü-t is: *keszte* (keztyű), *pörgete* (pörgettyű).

í: rövid i-t ejtenek az egyeasz. 3. szem. birtokrag e-je helyett. főkép ha ahhöz valamely névrag is járul: *béli*, *eszi*, *feji*, *kezi*, *pénzi*, *veji*; *bőribe*, *késibő*, *szőritű*, *zsebire* stb., de tőszóban is: *peccinye*, *vidör* (veder); u helyett: *lik*, *tik*, *hosszi*, *kódis*; ü-t is helyettesít: *fige*, *fircenc* (fürge), *ijeg* (füveg).

o; a helyett: *magos*, *szapont*; továbbá á után álló szótágban: *három*, *lábold*, *vállom*, *házod*; *lábott*, *hátot*.

ö; a zárt é helyett mindenkor ez szerepel: *embör*, *helös*, *högy*, *kendör*, *könyér*, *mögggy*, *összök*; néha é helyett is: *förges*, *körges*, *mörges*.

u; köznyelvi o helyett: *hun*, *otthun*, *suhány* (sovány), *udu*, *zsumbék*; hosszú ó helyett e tőszóban: *tíru* (túró) s a -ból, -tól, -ról ragokban: *ajtóbu*, *házru*, *templomtu*; egy esetben i helyett is: *szuhárog* (szivárog).

ü; az imént említett ragok ö-je helyett: *erdőbü*, *mezőrü*, *högytü*; ö helyett e szókban: *ücsém*, *türül*.

b) Hosszú magánhangzók: á; o-t helyettesít ezen egy szóban: *falatázni*.

é; gyakran használják e helyett, ha utána elmarad az l: *ésb*, *émőnt*, *été* (étel), *fé*; így a -vel ragban: *fejé*, *kézzé*, *késsé*, *mivé*; i helyett ilyen igében: *fordét*, *kerét*, *merét*, *nyerét*, *szorét*, *terét*, *ordét*; egy-két szóban u helyett: *foganté*, *sarkanté*; ü helyett is: *méhel*.

í; néhány szóban ü helyett szerepel: *fi*, *fir*, *fiz*, *tíkör*; é helyett is ezen igében: *níz* (néz).

ő; gyakori a köznyelvi a helyett, ha utána elmaradt az l: *Antó*, *bóha*, *fójon*, *högat*, *karvó* (karvaly), *nappó*, *óma*, a -val ragban: *bajjó*, *fávó*, *hantó* (Antó, mögdobla egy hantó), *lábbó*, *sajtó* (sajttal), *szénávó*, *zsákkó* stb.; egy szóban á helyett is: *bóba*.

ű; ö helyett használják e szókban: *bült* (böjt), *kü*, *üsz*.

2. Mássalhangzók. A mássalhangzókat illetőleg, legföltünöbb sajátság, hogy egynémelyiket vagy egyáltalán nem használják vagy más hanggal cseréljük fel. Igy pl. az ly-t éppen nem használják; részint j-vel, részint l-lel helyettesítik (*góla*, *pujka*), vagy elhagyják, minden pótłás nélkül (*kirá*). A köznyelvi l is gyakran, anélkül, hogy pótoltának, elmarad; legtöbbször megnyúlik az előtte álló magánhangzó: *főd*, *kúcs*, *mónár*, *tá* (de tan helyett

is tű-t mondanak); házná, házbu, házru, háztu, kertné, kertbü, kertrü, kerfü; hám (háltam), óvastam, vót; fótos, hódos stb. Két különböző mássalhangzót egymás mellett nem igen használnak; vagy közéjük szúrnak egy megfelelő magánhangzót vagy az egyiket egyszerűen kihagyják: Déráva, dérága, dorótos, keréta, Kirisztus, kovárté, poróbál, tekenyő; férhő (férjhez). ikább, maj, mer, mér, péz, tessér (Szengyörkor lössz esztendő). Az r-t igékben nem ket-tőztetik: duran, fór (forr), vór (varr), zören, de a névrágos fone-vekben igen: fenyerrü, könyérré (fenyérről, kenyérrrel). Két mással-hangzót is kilöknek, ezen szóból: mingá (mindjárt).

cs; egy szóban ty helyett alkalmazzák: bácsán.

g; gy helyett: gümücs (gyümölcs).

gy; j helyett: boryu, gyere, gyün, de gyakrabban a rago-zás közben egymás mellé kerülő d-j helyén: horgya, mongya, tuggyia; lúggya, rúggya.

h; néhány szóban v helyett: bihal, kohács, lohak, suhány (sovány), szuhárog (szivárog); néhány szóban közbeszürják: hinda, mihénk, viseha (inda, mienk, vissza).

j; rendszerint az ly-t pótolja: ijen, ojan, kájha, pojva, zsája.

l; gyakran ly heyett: fogol, góla, gömböülü, hüvel, mél, súl, személ. (Vannak szavak, melyekben az ly elmarad: bagó, kevé, kirá, máva.) A -hoz rag z-je helyett: fáhol, kerthöl. Ugyancsak ez esetben

n is szerepel z helyett: házhon, vízhön, fődhön.

ny; néhány szóban n helyett: csinyá, kalány, tekenyő.

t; ty helyett e szókban: pörgete, sarkanté, foganté, tük, tőpörtü.

ty; az egymás mellett álló t és j helyett: futtya, rántya. uttya stb.

II. Alaktani sajátságok.

1. Névszók. A tőnevekhez járólag ragok alakjáról már volt szó. A helyhatározó ragok: -bu, -bü; -ru, -rü; -tu, -tü; -hó, -hő; -ná, -né; a -val, -vel rag alakja: -vá -vé.

A -ban, -ben rag helyett is mindenkor a -ba, -be alakot használják; az -ért ragot pedig -ér-nek ejtik. A -stul, -stül ragból szintén elmarad az l: házastu, széköstü, lovastu, mindönöstü stb.

A birtokviszonyt jelölö -uk, -ük rag helyett következetesen -ik-et használnak: ablakjik, bátlajik, cérnájik, csalággjik, dómányik, furójik, gabonájik, házik, idejik, járomjik, kutyájik, levelik, mozsarik, nyakik, órik (orruk), péncik, ruhájik, sajtjik, szögik, tűjik, udvarik, üjegjik, vizik, zabjik, zsákjik. Itt említendő meg a furán hangzó szó: boryá = borja, boruja.

A névutók egynémelyike a használathban szintén változást szennved: elibe (elé), elü (elől), közü (közül), felü (felől), kívü (kívül), mellü (mellől). Az -uk, -ük személyragot itt is -ik váltja fel: elibik, elejibik = elejük; alattik, alulik, alájik; fölöttik, fölülük, fölibik; előttik, elülik; közöttik, közülük, közéjik; mellettik, mellük, melléjik; felülük, feléjik; utánnik, irántik, ellenik.

Birtokos névmások: *zenyöm* (az enyém), *tehéd* (tied), *züjjé* (az övé); *mihénk* (mienk), *tehétök* (tietek), *züjiké* (az övék). Tárgynevek mellett is az *aki* névmást használják: *a pézt, akit kaptá stb.* Kérdő szók: *hun*, *hó* (hol), *hunnan* (honnan), *há* (hova), *mére* (merre), *mijen* (milyen), *hutyu* v. *hutyun* (hogyan).

2. Igeragozás. Az igeragozás főbb, feltünőbb sajátosságai: A mély hangú igék a jelenidő tárgyas alakjának harmadik személyében -i, -ik ragot használnak: *adi, adik; bánti, bántik; fati, falik; gyűjti, gyűjtik; hajti, hajtik; kaszáli, kaszálík; mari, marik; szánti, szántik; vári, várak.* „*Láti, hallás, tudi, még is étagadí*”. Ahol pedig csakugyan -i-t kellene alkalmazni, így a magas hangú igéknél, azt -je, vagy -e-vel cserélik fel: *össze* (eszi), *tzlelje*, *fejje*, *hintye, keverje, merje, verje, vissze*; ugyanott a többes számban pedig: *összék, fejjék, hintjék, tzleljék, keverjék, merjék, verjék, visszék*.

A tárgyas alak többes számú első személye helyett minden időben a tárgyatlan alakot használják: *mögöszünk, mögöttünk, mögögyünk, mögönnék; látunk, láttunk, lássunk, látnánk.* Egyik másik igét a jelenidő alanyi ragozású többes első személyében úgy mondják, mint a fölszólító módban: *arassunk, ögyünk, igyunk* (aratunk, eszünk, iszunk).

A *tesz* és *vesz* igéket a mult idő egyes számú harmadik személyében, evett módjára, megtoldva ejtik ki: *tövött, vörött.* A *fut*, *nyit*, *itt*, *köt* és *vet* igéket pedig ugyanazon időben megkurtitva ragozzák: *futtam, futtál, futtunk, nyittam, ütted, vette, vettük, vették, vették.*

Hu a főnövi igenevet tárggyal kötik össze, a tárgyrag kímad: *árpa-kaszáni, buza-aratni, fűd-hordani, kukorica-kapáni, möggy-szönni, répa-eggyezni* (r. ritkitani), *szóma-hánni* (szalmát hányni, rakni), *vaj-nönni, zab-vinni*.

Tudom helyett gyakran ezt mondják: *tom.*

3. A szóképzésben az -ás, -és képzőt sokszor -at, -et-tel cserélik föl: *hordat* (hordás), *kapálat*, *kaszálat*, *választat*; *sütet*, *szödet*, *ütet* (ültetés), *vetet*; readszerint a cselekvés tárgaval összekötve s így időhatározóval használva: *árpakaszálatkor, buzavetetkor, fahordatkor, kapisztaüttetkor, kukoricakapálataikor.* A *dalol* igéből -ás képzővel e szót alkotják: *dallás.* Sajátos összetett szavaik: *asztófia* (asztalfiók, asztal fiókja), *fonácuc* (fonál-bál), *házhé* (házhéj, padlás), *házzsör* (házszer, épületfa), *háztete* (háztető, ház teteje), *teteccsita* (zölden levágott, megszáradt kukoricaszár), *torosház* (halottas ház).

III. Mondatbeli sajátosságok.

Az az névelőt mássalhangzóval kezdődő szavak előtt csak a nótákban s akkor használják, amikor módiassan, főkép, ha művelt emberrel szépen akarnak beszélni. Nótában: *Az babámnak kék a szöme, az haja mög fekete. Pineg-pönög az sarkantém*

tartéja. Én nagyok az falu rossza egyedül stb. Beszédben: Az vásárra van igyekvésöm. Tessék velem eljönni az pincéhöz. Majd sziveskődőm elmenni. (Elfogok menni.) Fogtam tudni, hogy az boraim beválnak. Az bucsuról fogtam jönni.

Megjegyzendő, hogy az igék ragozásában, amit különben már ott kellett volna megemlíteni, jövő időt, mint ilyet, nem használnak, azt rendszerint a *majd* szócskával fejezik ki: *majd émék* (el fogok menni); a *fog* szócskát csak mult időben s mint fönnebb láttuk, akkor használják, miidőn „urassan” akarnak beszélni, szépen akarják kifejezni magukat: *Láttá má föcskét? Igön is, fogtam látni.*

A magánhangzával kezdődő szavak előtt a névelő z hangsát a szó elé ragasztják: *A zidő zavaros. A szablak étörött. Négyet ülött a zóra. Nyitta van-é a zajtó? Maj mögmondik a zurak. A zökröket fogd bék! Álgya mög a zisten!* Akkor is, miidőn csak egyes magánhangzával kezdődő szavakat mondanak, ilykép ejtik ki: *zasszony, zembör, zóma, züjeg* stb.

(Vége köv.)

SOMSSICH SÁNDOR.

TANULJUNK MAGYARUL OLVASNI.

Tudom, hogy e soraim első következménye egy nagy fölháborodás lesz (sőt talán nem is lesz egyéb), azonban teljesen nyugodt vagyok, annak az embernek a nyugodtságával, aki biztosan tudja, hogy igaza van. Mert biztosan tudom, hogy elemi iskoláink egy részében rosszul tanítják a magyar olvasást. Ha csak egyetlen-egy ilyen iskoláról volna tudomásom, akkor is érdekes volna fölszólalni százak érdekében, azonban nem így van. Ime bizonyitékaim.

Nem régiben somogyi parasztokból álló társaság játszotta Budapesten *A falu rosszát*. Megnéztem őket és olyan tapasztalatokat is szereztem, aminőket nem várta. Alighogy színpadra lép az öreg Feledi Gáspár, megüti fülemet: Ha valaki keres, *mondjátok meg neki* stb. (olvasd, ahogy irva van). És ilyen művolt magyar nyelvben (*tud-ja, tet-szik, lát-játok*) beszéltek a többi parasztok is, ez egyszer nem színpadi, hanem igazi parasztok. Kitől tanulták ezt a szörnyű beszédet a jámborok? minden ujságban olvasható volt, hogy a pap és tanító tanította be őket.

Más. Egy vidéki elemi iskola ünnepén vettet részt nem régiben. Nagyrészt paraszt gyerekek, mind magyarok, szavaltak ilyen kiejtéssel. *Men-jen kedves kun-jaival, — nem engedi gond-ja, — szün-jék meg, ó Isten, ostorodnak súlya, — öseimnek véres kard-ja.*

Ismét más. Egy fővárosi elemi iskolában olvas egy kis leány: A pénzét mind neki *atta*. „Nem jól van — szól közbe a tanítóné — mondd ki tisztán: *ad-ta*. Nálad már máskor is vettet észre, hogy hajlamod van ilyen rosszul olvasni“.

Mindezknél fontosabb az a tapasztalat, amit az idén tettek a gimnázium I. osztályában. A tanulók jelentékeny része a leírt

módon beszélt, főként pedig olvasott és vagy 25 közülök azt vallotta, hogy az elemi iskolában egyenesen rájuk volt parancsolva ez az olvasás. Hónapok munkájába került leszoktatni, ha ugyan sikerült már, ami nem egészen bizonyos; ismertem VIII. osztályosat is, akitől folyton ezt hallottam: *tud-juk, von-ja, látja*. Vajon tisztán véletlen-e, hogy ez a fiatal ember néptanító fia volt?

Ez az olvasásmód tehát megvan, abban ne kételkedjünk. De ha valaki azt kérdezi, hogy mért rossz tehát, nagyon nehéz biggadtan beszálni róla. A hiba ugyanis olyan nyilvánvaló, olyan nevetséges, sőt — mondjuk ki egyenesen — olyan ostoba, hogy megvilágítására csak néhány példát hozunk föl.

Régibb irodalmunk helyesirására lehetőleg fonetikus: *teccik* (BécsiC.), *teczik, laczik* (VirgC.), *mutattyá* (EhrC.), *atta, anna* (adna), *szereccz* (Sylvester), de már *Geleji Katonánál*: *setitség, kazdagság, adtam*. Viszont ő utána *Pereszlenyi, Kővesdi és Szönyi* így irnak: *menny* (menj), *attyá, annya, rúdgya, sserettyük*. Vajon hiszi valaki, hogy ugyanazon szókat különbözőkép írva, különbözőkép olvasták?

Van-e valaki, aki e német verset:

Sie sassen und tranken am Theetisch
Und sprachen von Liebe viel,

vagy e német szavakat: *gehen, sehen, geben* egészen úgy olvassa, amint írva vannak?

Itt van egy francia mondat: *Comme il y a des hommes qui ne sortent jamais de l'enfance*, tessék ezt úgy olvasni, amint írva van és akkor majd megkérdezem, hol az a francia ember, aki ezt megérti?

Ugyan írjuk le ezt a mondatot úgy, ahogy a francia olvassa: *Komm iliá dézomm kinszort zsámé döläfusz* és akkor hasonlítsuk össze, hogy ehhez képest miben különbözik a mi írásunk a mi közmondásunktól. És az eredmény mégis az, hogy a francia azt az óriási eltérést meg tudja tanulni, nálunk pedig vannak tanítók, akik nem tudnak annyit megtanulni, hogy *mondjuk : mongyük, sötétség : sötécsceség, látja : látyta*. Hát nem szégyelni való ez? Hát nem lehet annyit megtanulni, hogy szóelemző helyesirásunkban a kimondás nem mindig egyenlő a kiírással? Kinek a hibája ez?

A Magyar Nyelvöré bizonyosan nem. Az megindulása után csakhamar rámutatott erre a hibára is, szóvá tette maga Szarvas Gábor, aki egy értekezésben többi közt ezt mondta: Mi magyarok úgy irunk, mint beszélünk. Az ifjú művelt kiejtés e váltig hangoztatott állítást szentírásnak nézve, a tételet megfordította s úgy beszél, amint orthografiánk útmutatása szerint ír: *Men-jen, ad-ja* át ezt *nén-jének*. No *lát-ja*, hogy hamis a *vád-ja* (2:103.). És mi lett az eredménye a Szarvas fölszólalásának? Lett először nagy fölháborodás, lett másodszor pedig az, hogy semmit se tanultak belőle, amint az én soraimból látszik.

Okvetetlenül szükséges, hogy a tanítóképzők nyelvtanai és tanárai megbélyegezzék ezt a szégyenletes tudatlanságot és ugyanazt tegyék az elemi iskolák kézikönyvei is, hogy maga a tanuló ellenőrizhesse tudákos tanítóját. : Szigetvári Iván.

IRODALOM.

Hoffmann Frigyes német-magyar szótára.

Hoffmann Frigyes dr.: Magyar-német és német-magyar zsebszótár. Két részben. I. rész: német-magyar. (16-odrét, 400 l.) Lipcse, Holtze Ottó utódjánál. Ára 2.20 márka.

A címbeli kis szótár I. része a millennium évében került ki a sajtó alól Lipsében, örvendetes jeléül annak, hogy Nagy-Németországban is érdeklődnek már nyelvünk iránt. A II. rész, a magyar-német, még nem jelent meg és épen ez a körülmény indított engem arra, hogy e szótárról, a Nyr. hivatására való tekintettel, e helyen megemlékezzek. Talán hasznára lesznek megjegyzésem a II. résznek.

Tudvalevő, hogy a legtöbb hiba az újabbkorú szótárok révén került a magyar nyelvbe; nézzük tehát, hogy ez a szótár jobb magyarságot fog-e terjeszteni a maga körében? Hogy a szerző mily alapról indult, azt szerettem volna az előszóból megtudni, de H. jónak láta álláspontját elhallgatni és előszót nem írt. Összefüzettem tehát munkaját a Ballagi-féle zsebszótárral (XVI. kiadás, 1890) és azt találtam, hogy szerzőnk a Ballagi szótárából egyetmást elhagyogatott, egynéhány új címszót fölvette, itt-ott javítgatott, de meghagyta pl. a következő „csintani“ szókat: *felzék, vezényelni, ügynök, okmány, különszenvez, timany, bűvereklye, roham, igény, horgony, uszor, lúganyos, elvezényelni, lemozdonyozni, harcászat, árbocozat, érv, hordár, tajok* (Schildpatt), *védenc*, stb.; továbbá: *tiszteletteljes, vérszegénység, szolgálatképtelen* stb.; aztán: „alkoven“: *ágyszoba*; „Arbeitsbeutel“: *műerszény* stb. De másrészt „abwägen“ Hoffmannál csak *megmérni, megmázsálni; mérlegelni* már nem fordul elő nála, „angstvoll“ pedig nála nem *aggodalomteljes*, hanem csak *aggódó*. Igaz, hogy ez utóbbi mellé odateszi ezt is: *félénk*, pedig ez németül „ängstlich“ v „furchtsam“, de ez a hiba más rovásra való.

A könyvnek jobbára csak az első 20 lapját néztem, de már abból a kevésből is meggyőződtem, hogy az a fordító, aki e szótárhoz folyamodik, szintén arra fog kifakadni: ami kell, az nincs meg benne, ami pedig benne van, az nem kell. Micsoda fölvilágosítást ad pl. a következő címszó alatti sor az útbaigazítást keresőnek: *als*: *midőn, mikor; mint; -nál, -nél; hogysem; úgy-mint*. Mit ér ez az egész sor frazeológia nélkül? Azt hozhatná föl a szótár-szerkesztő, hogy frazeológiát zsebszótártól nem sokat kívánhatunk, erre nincs elegendő hely. Persze, hogy nem marad

hely, ha oly szókkal tölti meg, melyekre a közönséges életben soha senkinek nincs szüksége mint pl. *abäschern*, *abbeerern*, *abbersten*, *abfüllen*, *anbrüchig*, *andrehen*, *andrücken*, *anerschaffen*, *unfrischen*, *Anfuge*, *Anfuhr* stb.

Az első 20 lapon ilyen sor van legalább 100 s így bátran állíthatom, hogy a szótár 10 százalékkal megkönyebülne, ha az ekkép fölösleges terhet a szerző kivetné. Helyette aztán több szó-lást vehetne föl.

Hasonlóképen nem kis szótárba valók a műszók sem, mint pl. *Abbau* : *kiaknázás*, *Ablaut* : *hangzóváltozás* (e h. magánhangzó-változás), *abprotzen* : *lemondonyozni* (így!), *Agiotage* : *tőzde-uzsora*, *Anfallsrecht* : *birtokháramlási jog*, *Ankerwache* : *horgonyőrség* stb.

Hogy értse meg az ember szólások nélkül, hogy *anfahren* : *közelthozni*, *Anfahrt* : *megérkezés*, *anfaulen* : *törődni*, *Anfechtung* : *kisértés*, angeblich : *vált jelentésű* is lehet?

A jelentések fölsorolásában H. sokszor kelletén túl fukar-kodott. Miért volna pl. „*abgeneigt*“ csak *ellenséges*, bizony inkább *idegenkedő-t* jelent; vagy „*abgezehrt* : *sovány*, *kiaszott*“? inkább *lesoványodott*, *megfogyott* felelne meg.

Az a német, aki ennek a szótárnak segítségével fog magyarra-fordítani, furcsa fordításokat vesz majd a tollára, pl. *Ich werde meine Sachen abholen lassen* : majd *elhívatom* a holmimat; *ich trinke lieber abgestandenes Wasser* : jobban szeretem az ávas, ízeten, *megromlott* vizet stb.

Ilyen furcsa fordítást az első 20 oldalról vagy harmincat jegyezgettem ki magamnak. De a szerző maga is rosszul fordít, midőn ilyeneket ad: „*darauf kommt es an* : *attól függ*“ (inkább : azon fordul meg a dolog...); „*es kommt ihm auf Geld nicht an* : *pénzzel nem törődik*“ (inkább : a pénzt nem sajnálja v. a pénzen nem mulik); „*sich angelegen sein lassen* : *gondot fordítani rá*“ (inkább : utána járni a dolognak); „*es liegt mir daran* : *komolyan veszem*“ (inkább : szeretném, ha...); „*sich jemandes annehmen* : *vkinek gondját viselni*“ (inkább : vkinek pártját fogni); „*es ist abgekommen* : *divatját elmulta*“ (minek itt az *el*-?). Igekötők helytelen használata tekintetében különben nem egy hibát találtam, pl. az előbbivel ellentétben „*scheiden* : *választani*“, holott itt már igenis kell az *el*.

A rekeszbe tett magyarázó szöveg majd magyar, majd német nyelven van adva. A német-magyar részben a magyarázatnak kizárálag németnek kellene lennie.

Jelentéstani hibák is vannak a könyvben, mint pl. „*täglich* : *naponként*, *naponta*“. Hasonlóképen: „*abstäuben* : *le-* v. *kiporozni* (e h. *le-* v. *kiporolni*).

Az első húsz lapon két sajtóhibát találtam, tehát aránylag nem sokat. De már az furcsa, hogy az *Achse* cimszó *Axe*-ra s viszont az *Axe* *Achse*-ra utal.

A fölsoroltak után a sz. olvasó talán megegyezik velem abban,

hogy a szóban levő munka Ballagihoz képest nem nagy haladást jelent, de a szerzőnek mégis meg kell adni, hogy tőle telhetőleg iparkodott Ballaginak dohos, penészes lékgöréből szabadulni és tisztább magyarságra jutni. Bár jobban sikerült volna!

A szótárfónak nehéz és fáradtságos munkája épen nem irigylendő foglalkozás. Nem csekély tudással dicsekedhetik az, aki minden nyelvet és frazeologiát teljesen bírja. De hát ne is fogjon e feladathoz csak az, ainek kellő készültsége van és ideje javát a kitűzött célra akarja fordítani. Elnézésre a szótárfó a legcsekélyebb hibáért se számítson.

SZIGETI JÓZSEF.

Ruschek Antal munkái.

A kereszteny nő. Irt Ruschek Antal, esperesplébános. — **Üdvözlégy Mária.** Irt Stolz Albin. Magyar nyelvre átdolgozta Ruschek Antal. Budapest, 1898. A Szent-István-Társulat kiadványai.

Katholikus egyházi rendünknek e jelese már számos érdemes munkával gazdagította irodalmunkat. S valamennyi művének egy közös vonása a mélységes emberszeretet, istenes hit vallásán kívül az, ami bennünket e helyen első sorban érdekel: nyelvének tiszta, szeplőtelen magyarsága. Valóban, nem utolsó az enémű munkák kellei közt, különösen mikor oly jól tudjuk, mennyire hiján vannak a vallásos iratok a nyelv egyszerű és mégis megragadó szépségeinek.

A kereszteny nő, az asszonyi hivatásnak dicsérete, meglep bennünket tégyához alkalmazkodó dikciójával; meglep hol merész arkhaizmusával, hol erős lendületével, hol mélázó szomorúságával, hol reményfakasztó költészetével.

„És Te, asszonyok Asszonya, a női hivatás betöltésének szent, tökéletes mintaképe, ki születésedben boldog öröme valál agg szüleidnek, növekedésedben példaadó ékessége társaidnak, szűzi imádban közbenjárója a világnak, hitvesi frigyedben gyámlítója szent jegyesednek, anyaságodból a jászolt a kereszti hű kisérője isteni fiadnak, özvegységedben segítője minden ügyefogyottnak s most is vagy: a sebhedettek orvosa, szomoruak végasztalója, az elhagyottak segítsége, hallgasd meg a nő biztosítás könyörögését, ki hivatása betöltésére kér Töled segítő kegyelmet“. (34. l.)

„Gyász ül a házon: meghalt a szerető férj, a kenyérkereső apa. Kiszikkadt a család boldogságának tápláló forrása; a jólleső meleget osztó nap kialudt; a családi szentélyre sötét éjszaka borult . . .“ (143. l.).

És ez a hang *egyenletes*, nincsenek zökkenői; oly jól esik végigolvasnunk anélkül, hogy a nyelv ügyefogyottsága bántana, a stílus lapossága megbontana a gondolat szép harmóniáját.

De ha e könyv érdemes minden föntartás nélkül való dicséretre, sokszorosan megilleti az elösmerés Ruschek másik művét, az *Üdvözlégy Márát*. Csak fordítás, de a fordító érdemét meg-

növeli nyelvezete, amely e könyvet legszebb imádságoskönyveink sorába iktatja. Nem hiszem, hogy a közkézen forgó kath. imádságos és énekeskönyvek között ebben csak egy is volna hozzáfogható. Tudjuk jól, hogy a latin nyelven szerzett egyházi énekeket mily gyarlón fordították magyarra, a *lingua vernacula*-ra; az imádságos könyvek fordítói bizonyára tiszteletremélők voltak hitük lángoló erejéért, de avatottak a nyelv kezelésében nem, s így a köznépnek leggyakrabban nehézkes, homályos, magyartalan imádságot adtak kezébe, holott e népnek oly nagy a szüksége rá, hogy zavartalan legyen áhitata, mikor Istenéhez emelkedik. Hock János imádságoskönyve, a legutolsó idők terméke, szép és dicsérendő kivétel, de vajon megfelel-e a követelményeknek „a lelkiekben”, döntse el más. Mi bízvást elmondhatjuk, hogy e könyvet azok értik meg legkevésbé, akiknek legtöbb szükségük van rá.

Az *Üdvözlégy Mária* tökéletes munka. Nem érezzük olvasása közben egy pillanatra sem, hogy fordítás van előttünk. Hiszen a *Boldogasszony Anyánk, régi nagy patronánk* dicsérete különös kiváltsága a magyar katholicizmusnak.

E dicséret egy valódi költő ajakán szólal meg azzal a költszettel, mely mélyebb a szerelem, a családi élet, a barátság, sőt a honszeret költészeténél, mert az emberi kebel legmélyéből fakad, honnan válságos órákban tör elő a hétköznapokon szunnyadó hitbuzgalom. És e dicséret kifejezése ép oly ünnepi, ép oly szent és kiváltságos, mint maga az érzés.

„De vajh ki az, kit annyi köszöntés üdvözöl, mint a mennyi levél van az erdő fáin, fűszál a mező földjében, harmatcsepp a virágok szirmain, mint a mennyi hópehely hull az egész hosszú télen a földre? És helyes dolog-e teremtett lényt ily szerfölött való módon tisztelni, üdvözölni?“ (11. l.)

„A mennyei öröök lakoma örömei között most is szíves készséggel hallgatja meg és teljesíti Jézus, *Isten szent Anyjának*, az ő edes anyjának közbenjáró könyörgését, épen úgy, mint a kána menyező alkalmával, itt a földön.

Jézus szeretete edés Anyja iránt nem fogyatkozott meg“ (161.l.).

— Végre is az egész könyvet nem írhatom e lapokra végig, mint amily gyönyörűség volt végig olvasnom. De „vere dignum et iustum est aequum et salutare“: elősmernünk egyéb jelességein túl különösen nyelve tökéletes szépségeit. Mert e könyv olvasása a *hívők* megkönnyebbülés és szárny, mely az égi pátronához emel; a bírálonak pedig zavartalan öröm és igaz elvezés kútfeje.

SEBESTYÉN KÁROLY.

Tót elemek a nyelvjáráskban.

Prónai Antal, a Nyelvőr utolsó két füzetében 119—124. és 174—177. ll., nagyjában helyesen itél Valló Albert értekezéséről, amelynek címe (*Tót elemek a magyar nyelvjáráskban, különös tekintettel a magyarság és szlávák viszonyára történeti, néprajzi*

és nyelvi alapon) olyan szép nagy programmot rejt magában, hogy csak azt kívánhatjuk, hogy Valló ne ejtse el az egész kérdést azért, mert ez idő szerint, minthogy nem kellő készültséggel fogott megoldásához, sikert nem igen aratott. De ha Prónaival nagyjában egyet is érhetünk, a részletekben ugyan csak sok a tévedés, amint ezt egy pár példán ki akarom mutatni.

Cikke végén összeállítja „hevenyében” azokat a magyarba átvett tót szavakat, amelyeket Valló kihagyott. Kiválasztom a g-n kezdődő szavakat. Ezek t. i. azért érdekesek, mert a tót nyelvben eredeti szláv *g*-nek *h* szokott megfelelni, csak úgy, mint a vele olyannyira rokon cseh nyelvben; tót szóban található *g* tehát mindenig föltűnő és magyarázatra szorul. Prónai ezen nem akad fön és magyarázat nélkül a tóból származtatja a magyar *gajda*, *ganca*, *glongal*, *gologány*, *gracka* és *gulajsztra* szavakat. Igaz, csak „hevenyében” állította össze e szókat, nem volt szándéka összeállításainak helyességét be is bizonyítani; de hát milyen értelme van ilyen összeállításnak, ha nem szakember végzi, akinek utóvégre puszta állításai is érdekelhetnek bennünket? E kérdésre az olvasó valószínűleg maga is megtalálja a feleletet, ha e pár összeállitást egészen röviden megvilágítom.

Prónai azt mondja, hogy „*gajda* : duda; t. *gajda* : ua.” A török *gajda* szó több szláv nyelvben található, tudnunk kellene tehát, hogy Prónai honnan ismeri e szót magyar szónak. A Magyar Tájszótár csakis Újvidékről hoz föl egy-egy adatot a *gajda* : duda és *gajdás* : dudás szókra; ezekre Prónai nem gondolhatott, mert ezek nyilván a szerb *gajde* és *gajdas* másai. A NySz.-ban igaz, rátalálunk olyan *gajdá*-ra is, amelyet bátran a tót *gajdy* másának mondhatnánk, ha csak biztosan tudnók, hogy nem szöröstül-bőröstülel tót, hiszen olyan szótárban olvassuk, amelyben magyar szó alig található: *Az gajdával, az huszlával ulicában jártunk, holubákát zabijáltunk, magyarul szpiráltunk*. Látnivaló, hogy Prónai összeállításával nem tudunk mit csinálni, mert nem tudjuk, hol, kitől hallotta azt a magyar *gajda* szót, amelyet tót eredetűnek mond.

Áltérek a *ganca* (*gánca*, *gánica*) szóra, amelyről Prónainál ezt olvassuk: „*ganca* : szaggatott csusza; t. *ganca* : ételfaj”. Egy cseppeket sem valószínű, hogy a messze elterjedt magyar szó a tót *ganec*-ból (ez a szó nominativusa!) lett volna. Ha Prónai nem nyugszik meg Miklosich magyarázatában, amely pedig igen tetszetős, legalább jeleznie kellett volna egy-két szóval, hogy miért nem fogadja el; de ha mindenellett, hogy Miklosich, aki pedig magát a magyar szót szláv forrásból származtatja, a tót szót mindenig magyar eredetűnek tartotta és nem is tarthatta másnak (l. Slav. Elem. im M. a žganec cikket és Et. Wörterb. žeg- 1. alatti), mondjam, ha Prónai mindenellett egyszerűen azt állítja, hogy a magyar *ganca* a tót nyelvből került, akkor azt a gyanút kelti bennünk, hogy nem isméri kellően az e téren végzett munkát, kezdve Leschkának 1825-ben megjelent Elenchusától (l. gánitza a.) egészen a legújabb munkákig.

Nógrád megyéből a Nyelvőr egy ízben egy *glongál* igét közölt, amely azt jelentené, hogy „fél lábon ugrál”. Ezt Prónai szó nélkül egy előttem ismeretlen tót *klonkaf*-ból származtatja, amely pedig azt jelentené, hogy „guggolni”.

Legkülönösebb azonban a következő összeállítás: „*gologány*: hórihorgas; t. *galgan*: kamasz”. Nem azon akadok fonn, hogy a szót a tót nyelvből nem ismerem, de fönnakadok azon, hogy a magyar szót az említett jelentésben nem ismerjük máshonnan, mint az Erdővidékről, már pedig oly szó, melyet csakis ott használnak, alig lehet tót eredetű. Kétkedhetik valaki Szinnyei magyarázatában, amely a Nyr. 22:536 l. olvasható, merésznek tarthatja, hogy a „hórihorgas” jelentést a „négykrajcárós” jelentésből származtatja — az oláh nyelvből vett *gologány* t. i. a Székelyföldön négykrajcárost jelent — de addig, míg újabb adatot ki nem mutat, nem szabad azt állítania, hogy egy, csak Erdély egy bizonyos részében használt szó a tóból származik, ha csak azonnal igen nyomós okokkal nem támogatja állítását. Szinnyei szellemes magyarázatát különben csak pusztta lehetőségül állítja („talán a négykrajcárós pénzdarabnak otromba nagyságára vihető vissza”), de a szerb nyelvben, ha nem csal a külső látszat, hasonló kapcsolatot teremtett a néptréfa a négykrajcárós és bizonyos megvetéssel említett személyek közt. A Brancsics-Derra-féle szerb-magyar szótárban a *búger* szó alatt ezeket olvassuk: 1. nazárenus, 2. fajankó, neveletlen, 3. négykrajcárós, 4. koldus. Igaz, hogy ezt a szót sem a Karadzsics-féle szótárban, sem a zágrábi akadémia nagy szótárában nem találjuk, de azért a mi szerbjeink jól ismerik, különösen a nazárenus és a négykrajcárós jelentésében, de általános gúnynévnek is, körülbelül a mi *bugris* szavunknak megfelelő értelemmel: így az újvidéki diákok a karlöcai deákokat néha karlöcai búgereknek híjják, a Miletics-pártiak így hitták a klerikálisokat és a kormány híveit. Az, hogy itt a kiinduló pont épen az ellenkező, az teljesen közönyös; ténynek látszik az, hogy egy szó, amely eredetileg egy megvetett szekta neve volt (vö. Littré francia szótárában a *bougre* cikket), mely azután ostoba, otromba ember jelentést is kapott, arra a nagy otromba darab pénzre is rá ragadt, azaz hogy a nép képződ tehetsége két, látszólag egymástól annyira távol eső fogalom közt utat talált, amely az egyiktől átvezet a másikhoz, már akár innen oda, akár onnan ide, az végre mindegy.

Ez az összeállítás is „*gracka*: két darab tisztagatófa; t. *gracka*: kis kapa”, bizonyításra szorul. Én csak annyit akarok megjegyezni, hogy a csak Miskolcról közölt *gracka* szó annyit jelent, hogy „két darab fa, amellyel a csöpü alját tisztagatják” és hogy a tót *gracka* jelentése ehhez sehogy sem talál.

Az utolsó *g-* kezdődő csoport a következő: „*gulajsztra* stb.: első tej az ellés után; t. *gulajstra*, *kulastra* (*colastra*): ua.” A szó elterjedése tényleg arra vall, hogy a tóból kaphattuk, de meg kell mindenekelőtt a tót nyelvben található alakjait és elterjedését vizsgálni, mielőtt az eredetileg oláh szóról kimondhatnók, hogy

mindenütt a tótból vettük-e át, vagy pedig itt-ott közvetlenül az oláhból kaptuk.

Prónai összeállításai közt találunk egyet, amely csattanósan bizonyítja, hogy Prónai nem törödött azzal, amit eddig írtak a magyar nyelv szláv elemeiről. Miklosich már 1871-ben azt mondta, hogy a tót *ročka* valószínűleg a magyarból átvett szó (Slavische Elemente in Magy. 689. sz. a.), én *A szláv szók a magyar nyelvben* c. értekezésemben több mint két lapot szenteltem e szó tárgyalásának és a 22. l. található jegyzetben fejtegettem, hogy a tót *ročka* nem is lehet más, mint magyarból átvett szó. És íme Prónai elegendőnek tartja mindezekkel szemben egyszerűen azt állítani, hogy a magyar szó a tótból került hozzáink.

ÁSBÓTH OSZKAR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Aufgewirbeltes Schnurrbärtchen annyi mint *felkondorodott* vagy *felkunkorodott* kis bajusz. *Kacskaringós* bajuszt is viselnek némely vidéken.

Sich zieren: magát büszkén, rátartósan viselni.

Zierpuppe: piperkőc, *cicomás* vagy *csicsókás* úrsi (ficsur)-

Ziererei: cicoma vagy cicomázás; nemkülönben: dicsék-vés, rátartiság.

Jemanden etwas in die Schuhe schieben a. m. valakire valamit *ráfogni*, *rákenni*, *rátolni* (rásözni, rávarrní).

Das war eine Leistung, körülbelül egyértelmű a magyar „ez volt ám csak a nagy munka”-féllel szólással.

Findig, spitzfindig: találékony, leleményes, elmés.

Gelbschnabel, Grünschnabel annyi, mint: éretlen (idélen) fickó, gyerkőc.

Der Gewohnheit fröhnen: a szokásnak hódolni.

Ein Fressen für ihn: neki való doleg, az ő málmaival való víz.

Freien, werben: kérőbe menni. kérőbe járni, kérőbe küldeni valakit.

NAVARRA JÓZSEF.

Überbein magyar népies neve, amelyet az orvosi nyelv is megtír, sőt itt-ott használ is. *holt-tetem*, a mibenléte *inhüvelytágulás*. *Csontkinövés* csak akkor lehet, ha valóságos csontnemű termés van a csonton, ez hasonló forma lehet, de nem az, amit *Überbein* néven neveznek.

Csapodi ISTVÁN.

Minthogy azonban a *holttetemet* egészen más értelemben használjuk, alig tehetünk mást, mint hogy az *Überbein-t* az irodalmi nyelvben *holtcsonnak* nevezzük.

A SZERK.

Tüsröl pattant (Nyr. 27:180). Inkább *drall*, mint *fink*. Emez csak „fürge”.

Prügelknabe (Nyr. 27:180). A sok ajánlott közül csak a *bünbak* jár elég közel hozzá, de szerintem ennél is jobb a *cshés*.

Spitzenfndig (Nyr. 27:181). Jobb az *agyafurt*, mint a *furfangos* v. *leleményes*.

Sparmeister (Nyr. 27:179). Mit vétett a *zsugori*, hogy a sok, részben nagyon is erőszakkal csűrt-csavart és esztergán készült javaslat mellett egészen megfelelkeztek róla? E javaslatok közül a *számtarió* a legszerencsétlenebb, mert már lefoglalta a nyelvhasználat a *Rechnungsführer*, *Rentmeister* jelentésre.

KATONA LAJOS.

Geil. Uri köreinkben nagyon használatos ez a kifejezés: „Ez a zsiros máj nagyon *geil* étel”. Nem émelyítőt akar ezzel mondani, hanem kelleténél zsirosabban, vagyis azt akarja kifejezni, hogy ne együnk sokat belőle, mert megárt. Erre nagyon jó a *gerjes*, *gerjes* hús, *gerjes* étel. BRUKNER GYULA.

A *geil* szónak két jelentése van:

- a) *buja*, *fajtalan* (a régiségben: *kacér*, *szilaj* is), emberről, állatról;
- b) ételről mondják, ha kelleténél zsirosabb, édesebb, nehezebb, szóval, ha sok van benne a jóból. Azt hiszem, felesleges erre új szót keresnünk, mert van rá több megfelelőnk is: *émelyítő*, *émelyes* (Aradon), *csömörletes*, sőt *buja* ételnek is hallottam mondani; pl. a „magyarság jobban szereti a buja ételt, mint a német-ség”: *geile Speisen* (a *csömör*, mely ép ettől van, ügyszölván magyar betegség).

Gönnen. Valóságos nyelvbeli chiliasmus. Er gönnt es mir nicht: sajnálja tölem; er gönnt es mir: nem sajnálja tölem. Nicht gönnen, a Bp. Napló 1897. VII.30 (12. l.) szerint: valakitől vmit *elsajálni*. Ösmeri-e az irodalom, vagy a nép?

Koffer. A Bpesti Hirlap 1896. V.26 (7. l.) igen jól írja *börönd* helyett: *utiláda*. A többi lap *böröndöt* írt ugyanabban a napihírben.

TOLNAI VILMOS.

Hogyan mondják ezt magyarul?

Ehekrüppel. Szirmay Antal „Hungaria in Parabolis“-ában (II. kiadás, 79. §.) következőképen nevezi a „feleségeknek felettesebb engedő, feleségétől félő, felesége után járó“ férfiut: *kontyot fellévő férfi*, *Simon Bíró*, *Anda Pál hadába való*, adomát is mond ezekről a szólasokról. Van-e rá újabb szó is? — *Ehebett*?

Windelweich hauen, schlagen (elpáhol, alaposan megrak, elrak, elagyabugyál, eltángál).

Kaviar fürs Volk. Shakspere Hamletjében II.2: Caviar

to the general. Arany fordításában: a nagy közönségnek kaviár volt az. (Szólások: pacsirtaszó szamárfülnek, szamárra bársonynyereg, disznóra gyömbért?)

Hogyan mondjuk ezeket: *balek-stósz, Bergsteiger* (cipő), *Sonn-tagsjäger, Stüssi* (-kebel, -sereg), *stockdumm, proletár*, eine Mode aufbringen, *delirium tremens*?

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szádok (zádok). E cím alatt a Nyr. 27:132. l. felvetett kérdésre ad feleletet a szerkesztő. E feleetre akarok kiegészítésül valami észrevételt tenni. A *zádogfa*, *zádokfa*, régebben *száldob* szó, földrajzi elterjedését úgy látszik pontosan állapította meg Szamota. Az az adat azonban, hogy e szó székelv tájszó volna, (mint eddig az irodalomban elfogadva volt), kibővítésre vár. Az a vidék, melyen gyermekkoromat éltem (Nagy-Károly és Tasnád környéke), mai napig is csak irodalmi úton ismeri a *hársfa* nevet. A nép ajkán a *hársfa* neve e tájon ez: *zódogfa*. Amit a patikában *hársfa-tea* címen adtak, mi csak *zódogfavirágna* mondtuk. Pedig több és szébb hárs-(zódog)fát, mint e tájon, alig lehet valahol látni. Tehát a neve nem tartozik a ritkaságok közé se. — Amily hallatlan a nép ajkán (legalább én sohasem hallottam) a *hársfa*, épen oly ismert és használt a *hárs* szó. Hársnak nevezik azon szöllő-kötésre való, vékonynra hasgatott hánccot, melyet a *zódoghajtásokról* vonnak le.

Kiegészítésem tehát csak annyi, hogy a *zódogfa* szó, mely a régi *száldob*, a székely *zádok* és *zádogfá*-val kétségkívül azonos, ma is a nép ajkán elő szó Nagy-Károly vidékén, hol sem a *zoldog*, sem a *zádog* változatot nem ismerik.

FIÓK KÁROLY.

Kistél. Tömörkény István *Kistélen* című tárcajában (Orsz. Hirl. 1898. IV.16.) így magyarázza: „Most áll a *kistél*, így husvétől kezdve május elejeig. Nem azért, mintha hideg volna, hanem mert munka nincsen. A télnek nem a hideg a nevesebb tulajdon-sága, hanem a munkahiány”. Ez a magyarázat, úgy látszik, az egész Alföldön el van terjedve, mert Kecskemétről is így közölték Nyr. 19:90: „*Kis tél*: május es június hónapok, mjdön nincs munka egész az aratásig”. Egy halasi elbeszélésban azt olvassuk: „Egyször csikónyírás volt, *fűhögyön*, *kis télbe* (májusban)”. — Érdekes, hogy ezt a kifejezést most ősreginek bizonyítják a rokon-nyelvek. Az osztjákok, kik 13 hónapra osztják föl a hónapot, a december hó táját télhónak, a januárt nagy tél mögötti hónapnak, a februárt kis tél mögötti hónapnak nevezik. Van továbbá kis őszhavuk (október) és nagy őszhavuk (november), nagy és kis kánikula havuk (l. Ethnographia 9:146—7). Úgy látszik tehát, a *kis tél* eredetileg a télnek enyhébb részét, veget jelentette. Jó volna, ha olvasóink összegyűjtenek a nép ajkán elő hasonló idő-jelöléseket.

SIMONYI ZSIGMOND.

A Jordánszky- és Érdy-kódexhez. Veinstein-Hevess Kornél egy igen mélyreható tanulmányt kezdett meg a Jordánszky- és az Érdy-kódexről a Nyr. 1896. évf.-ában. Tanulmányának mindenkorban csak az első része hagyta el a sajtót, de ez az első rész is bizonyítja, hogy ha a második rész is megjelen, értekezése a legjobb nyelvemlék-tanulmányaink közé fog tartozni. Hevess pontosan igyekszik megállapítani, hogy a két kódex a „Slavoniával határos alsó-drávai nyelvjárás-területen” keletkezett. — Ezt az állítást, valamint azt a tényt, hogy a Jordánszky- és Érdy-kódex szorosan egybe tartozik, bőséges példákkal meg is bizonyítja. — Már most nekem Hevess K. megállapított eredményeihez következő hozzáadni valóim vannak.

A nem rég megjelent Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék összefoglalásban van irva, akár csak az Érdy- vagy a Jordánszky-kódex. A szótár-töredékhez írt bevezetésben e sorok irója azt igyekszik bizonyítani, hogy e becses szótár-töredékünk is Dunántúl, még pedig valahol a Dráva mellékén keletkezett. Ha igaz, már most a Jord. és az ÉrdyC. dunántúli eredete — s a kételkedésre nincsen semmi elfogadható okunk — akkor a Gyöngyösi szótár-töredékről kifejtett nézetem a következőkkel is támagatható:

1. Csakis a Jord. és az ÉrdyC.-ból ismertük eddig a *váltóslag* (gegenseitig, entgegengesetzt) szót V.-H. nem említi; vörös NySz. A Gyöngyösi szótár-töredékben *váltóslag* négyeszer fordul elő.

2. Csakis a Jord. és az ÉrdyC.-ben olvassuk ezt a szót: *uyonnal valo* (neulich, vörös NySz. és Veinstein-Hevess K. 30. l.). A Gyöngyösi szótár-töredék ezt a két példát is megszerzi a következővel: *vionnal valo* — nouus.

3. A kódexek közül csakis a Jord. vagy az Érdy-kódexben van meg a *lapác*: planities, *kútya*: tugurium szó (vörös NySz., Veinstein-Hevess K. 16. 17. 25), amelyek a Gyöngyösi szótár-töredéken három-három példával vannak meg.

E három adat tanúságtétel amellett az állítás mellett, hogy a Gyöngyösi szótár-töredék szerzője dunántúli, drávamelleki ember lehetett; vajon alsó-drávavidéki volt-e, azt a későbbi kutatás dönti el. Annyi azonban az eddigiek alapján bizonyos, hogy a dunadrávaközönyű nyelvjárás szüfölte volt. MELICH JÁNOS.

Panyóka (Nyr. 27:183). Ribiánszky József úr jól tenné, ha kedves atyafától, aki e szóról neki Mexikóból hírt hozott, megkérdezné, hogyan írják a mexikóiak azt a spanyol szót, amely náluk egészen a mi *panyóka* szavunkkal egyformán hangzik. Spanyol helyesírás szerint az ilyen hangsúlyos szó aligha lehetne más, mint *pañoca*. Ezt pedig a kezem ügyében lévő spanyol szótárokban nem találom. Ezekben *pañó-nak* csak *pañito* és *pañuelo* (zsebkendő, keszkeny, kis vállkendő) származéka vannak meg azok közül, amelyek itt jelentésüknél fogva számba vehetők.

KATONA LAJOS.

Ad vocem. *Szeméremkapdás*: úgy-e bár furcsa egy metafora! Ezt a lehetetlen metaforát irodalomtudósaink fogják rá Apáti Ferencre, mikor az ő Feddő éneke 31. sorában így beszéltek a lányokhoz (a „csepkékhez“): „Szemérem kapálni bőlcst rengessetek“, azaz: bőlcst ringassatok, hogy szemérmet kapáljatok! Szilády Áron nagy tudóssan meg is okolja a RMKTára I. k. LIII. 31. sorához tett jegyzetében: „*Scemerem kapalny*. I. 30. s. *Duna látni*“. Szerinte tehát egészen hasonló kifejezés van a Pannóniai ének 30. sorában, mely így hangszik: (Egy kevetet választának,) Duna látni bocsátának — hogy meglássák, megnézzék a Dunát.

Csodálni lehet, hogy Szilády ezzel a képtelen magyarázattal meg volt elégedve. És nagy baj, ha így szunyókál Homerus, mert a többiek aztán vakon bízva követik. Ime Beöthy Zsolt iskolai irodalomtörténetében még a 6. kiadásban is csak olyan hibásan van közölve az a verssor, mint az 1.-ben: „Szemérem kapálni bőlcst rengessetek“. S egy különben igen jó értekezésben azt olvassuk Szilády nyomán; „Apáti könnnyed tréfával évődik a deák fodor hajával, a tánc közben elhullatott pártákkal, a *szemérem-kapáló csepkékkel*“ (A XVI. sz. m. lirai költészete. A bp. egyetem b. karától jutalmazott pályamunka. Bp. 1883. 66. l.).

Pedig ama sornak megfejtése valóságos Kolumbus tojása. Csak vesszőt kell a középére tenni: „Szemérem kapálni, bőlcst rengessetek“ = a kapálás most szégyen, hát csak ringassatók a bőlcst. A *szemérem* régente nemcsak szégyenérzetet jelentett, mint ma, hanem magát a szégyent s a megszégyenítést is. Szilády, ki olyan apróra ismeri a kódexeket, bizonyára olvasta a WeszpC. kőv. mondatát: Amit szemérem mondani, azt szemérem csak gondolni is (149). — Most a NySz. is idéz ilyen példákat: Nagy szemérem az testnek uralnodni az lelken (CornC.). Szemérem róla szólani (ÉrdyC.). Nem szemérem nékünk is tanúlni (Cisio). Szemérem mondani, minemű özegységet viselnek (Telegdi). — És a szlavóniai magyarok még mai nap is így mondják: Szemérem rányízni (Nyr. 23:361).

SIMONYI ZSIGMOND.

Duttyán. Bálint K. Nyr. 27:87 ezeket mondja: „A *duttyán* szó nyilván hódoltság korabeli maradvány; az arab-török *düküán* (bolt, zárt hely) délszlávos *dutyán* ejtéséből keletkezhetett“. Ó e szót Dugonics András egyik munkájában találta.

Utána nézvén a *duttyán* eredetének s jelentésének, azt találtam, hogy ez a szegedvidéki tanyai népnél ismeretes s könnyen felállítható s szédeszedhető *váseonsátor* jelent. Ezt bizonyítja Tömörkény István szegedi író is, ki „A *duttyán*“ című tárcájában (Szegedi Napló, 98, III.6.) ezeket írja: „A két végén van két nagy karó egyenesen, mert a földre ásattak. Azokra más karók kereszben következnek s mindenre ponyva terül. Vászonból való sátorponyva ez, ami ugyan nyáron épen nem fogja a nap melegét, de télen legalább beereszti a jó friss levegőt. Alattok pedig asztalok vannak, továbbá földre vert cővekeken a lócaik, az egész készség olyan, hogy fél óra alatt kocsira lehet

hányni és szaladni vele máshová. Még az öregek találománya ez, ama régi sátorkorszakból, mikor ló hátára tették a házat s odább viitték egy napi járófölddel. Ez a *duttydn*. Ez valami *rácrajta* szó, azelőtt csak *cstisztátorak* neveztek, aminthogy nem is más, mint sátor".

A „Jegenyék alatt“ című novellás kötet 31. lapján ugyanígy beszél: „A *duttydn* a lóvásárok hotelje s valamely igen foltozott vászonsátorból áll. Abban bort mérnek, sőt is és ott sülik a híres cigánypesenyt“. SASSI NAGY LAJOS.

A Nyelvőrkalauzhöz. „Pro domo“ szólok, de mentségem legyen, hogy nemcsak a magam javát, hanem a másét is védelmezem. A Nyelvőrkalauz 9. lapja eltolajdonítja *Kardos Lajostól* a „Folklore“ című cikkelyt, amely a Nyr. 18:113. lapján jelent meg és *Kardos Albertnek* ítéli oda. De ez még hagyján. Azt azonban már nem hagyhatom szó nélkül, hogy kedves dupladruszámtól, a nagybányai *Katona Lajostól* meg nekem tulajdonítanak el uo. egy *Pöce* című közleményt (Nyr. 22:325). S ha már benne vagyok a helyreigazításban, talán egy füst alatt még azt is megemlíthetem, hogy a Nyr. 19. kötetében nemcsak a *morkoláb* szóról, hanem a 481. és 529. lapon a *szivmdítra* eredetéről is értekeztem, amint azt különben más helyen, a Szómutatóban t. i., a Nyelvőrkalauz is elismeri. Végül a *Folklore* szónak nem a Szómutatóban, hanem a Tárgymutatóban lett volna a helye, mert inkább itt keresik majd, mint amott. K. L.

Igény. Egyik dőcögő társask-csin hallottam a következő párbeszédet: Utas: Miért nem állt meg, hogy ez a szegény öreg asszony leszállhasson? — Kocsivezető: Kérem alázatosan, nem lehet; itt nincs állomás, s ha megtudja az ellenőr úr, *engem vesz igénybe*. A mult héten is két forinttal büntettek meg. HARMATH P.

Nyelytani műszök. (27:185.) A *pusztá mondat* helyett *bővíttetlen* mondatot ajánl Gergulecz G. Támogatja ajánlatát azzal, hogy a *pusztá* szó *elpusztulást* is jelent, pl. *puszta* ház. A *puszta* ház többször jelenti azt, hogy *lakatlan*, mint azt, hogy *lakhataltan*, mivel ez esetben *elpusztult* ház vagy *rom* a neve. Ilyen végenyészethez a *pusztá mondatot* hasonlítani nem igen lehet, sem azt nem lehet kiokosnodni az elnevezésből, hogy e szerint a *pusztá mondat*: *semmi mondat*, tiszta-*puszta* azért, mert nincsenek benne (nem laknak a házban) *bővíttések*. *Dörög*; *villámlik*; *havaz*; *esik*; — vajon miféle jogon nevezhetnék ezeket a *puszta* mondatokat *fosszó képzőjű* kifejezéssel *bővíttetlen* mondatnak, holott azok értelmezésgéből miszem hiányzik? Még a fogyófélben levő *tómondatot* is alkalmasabb elnevezésnek vélem az ajánlott-nál. Nem tartom magam se a *pusztá mondatot* valami nagy szerencsével talált műszónak, de jobb hiányában meg kell vele elégndünk, amíg más kerül.

A *birtoknévmás* elnevezésnek alapokául azt hozza föl G., hogy a birtoktól ered s nem a birtokostól. Hogy miért épen a birtoktól, azt nem magyarázza meg. Elfogadva okoskodásunk praemissájául azt, hogy az elnevezés valamelyiktől származik, akkor is a birtokos mondhatja

el Phaedrus oroszlánjával: *nominor quia leo!* 'Az *enyém*, *tied* stb. névmás nem áll mindig a birtok helyett is, pl. *az a ház a miénk*, de mindig helyettesíti a birtokost. Véleményem szerint nincs ok a *birtokos névmás* elnevezését megváltoztatni. CZUCZA JÁNOS.

Bence, Benedek. Tóth Béla (27:86) Páriz Pápai szótára alapján azt vitatja, hogy a *Bence* név nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* származéka. A Nyr. mult havi füzetében (27:182) Réthei P. Marián a *Bence-Benedek* azonossága mellett tör lánzsát. Kresznerics, Kassai és Czuczor-Fogarasi szótárai, meg a közhásználat bizonysgai mellé legyen szabad még Arany Jánosunkat idéznem, aki az öreg Bencében a régi magyar cselédnek olyan kedves típusát alkotta meg az ő Toldi-triliójában. Az öreg Bencének fiát szintén Bencének nevezte, az is öreg már, mikor a Toldi estéjében, gazdája sírját ássa s a multakról emlékezvén fölsöhajt:

„Szegény édes apám, jó öreg *Benedek!*
Nyugossa meg Isten sírjában kelmedet“. (I. én.)

Ime Arany János is a *Benedek* kicsinyítőjének tudta a *Bencét*.

ZLINSZKY ALADÁR.

Széljegyzetek Kresznerics Szótárában. A nagyvaradi reáliskola birtokában lévő Kresznerics-féle szótár a címlapon található bejegyzés szerint valaha Mészáros István, röjtöki plébános tulajdoná volt. Talán nem csalódunk, ha a nagybecsű szótár I. kötetében található 11 bejegyzést, melyeknek ceruzavonásait az idő itt-ott az olvashatatlanságig megviselte, a könyv első birtokosának tulajdonítjuk. Becset vagy legalább érdekességet az a körülmény ad e bejegyzéseknek, hogy — ha fóltérvéünk a szerzőségre nézve nem csal — Kresznerics egy földijétől valók.* A jegyzetek a következők:

A Kr. *csergé*-jéhez hozzáteszi a bejegyző, hogy Molnár A. szerint is: *stragulum* : *cserge*.

A G betűnél e két szót jegyzi a margóra: *gobáncz(s?)ol*, *gyuba weis*.¹

A H betűs szókincset hat szóval gazdagítja a bejegyző. Az első olvashatatlan, a többi öt: *hibarcz*,² *höppen(t?)ő*, *hölyög*, *hulla* és *huppancs*.

A K betűbőz e két szót biggyeszti: *kaloda-fá* (*házon*, *kazalon*) s a Kresznericsben meglévő *kerevet*-hez hozzáteszi: *grábat*.

DEMEK GYÖZÖ.

Nánási tájszók jelentek meg a Nyr. 27:94. és 140. l. Kinnach Ödön alkirással. Engedje meg a szerkesztőség, hogy mint hajdunánsi megtehessem az igazság kedvéért észrevételeimet, annál is inkább, mivel ezek helyességét több földim is bizonyítja.

* Röjtök t. i. Sopron m. kapuvári járásában van. — ¹ A MTsz. szerint Sopron m.-ben a. m. szőke. — ² A MTsz. szerint Vas m.-ben a. m. híg sár, pocsolya.

A következő szavakat egyáltalában nem használja a nép Nánáson: *pásztely*, *pötyög*, *prúcsök*, *kipuskásni*, *piskál*, *pisikál*, *rangos*, *red*; további *ängária*, *kismamék*, *lánc* szólló, *lidércecs*, *sík-por*.

Ellenben pite használatos, de ez nem krumpliból készül. A *kipuskásni* szót csak diákok szából vehette a gyűjtő úr. *Rak*, „jóllakni” értelmében csak tréfásan; de így más helyt is használják. A *red* helyett *ler-t* mondanak. *Kismamék* alakot csak az úri osztály egyes családai használják. A *nyilas* használatos, de nem föld, szántósföld mérésére, hanem szóllóskert egyes kisebb részeire alkalmazva; egy *nyilas* szólló körülbelül 20—22 sor szóllót tesz ki. *Sikerít* használatos s jelentése előkerít, előteremt; pl. adjatok ide csak egy rocskát! Felelet: „nem tom ugyan hun (orrhang: *buⁿ*: bol) van, de azir maj (majd) *sikeríték* eggyet mingyán” (mindjárt). A *tossogat* nem oly elterjedt a nép között; inkább *tossigál* alakban használják. A többi körülbelül helyes megjegyzés a gyűjtő úr részéről. BERENCSY JÁNOS.

Alkalmatosság (Nyr. 26:175). Az adai embernél: *alkalom*. Ha valaki ingyenes fuvarral utazik: *alkalomma mén*. Sajátosan e szó használata ilyen mondatokban: „*Nagyobb alkalom kéne, hogy én dolog nékű légyek*”, mely esetben az alkalom vagyoni tehetséget jelent. Igy is használják: „...ha é is vette vóna feleségü (a parasztlányt az úr), nem illétt vóna ú annak: 'sz *alkalom kő* minden hő'”.

MOLNÁR SÁNDOR.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Kivélez. Erről a szóról a Nyr. XIX. kötetében sok mindenfelét írtak. Bódiss Jusztín szemenszedett germanizmusnak ítélte (mint már Kúnos Ignác is, a Budenz-Albumban); Szarvas Gábor tiszta magyarnak vallotta, „mert német egyértéke nincs”; Albert János nemkülönben; Csapodi István pedig azt mondotta, hogy az *etwas ausnehmen* igenis megvan a német nyelvben, s bizonyosan emlékezetből idézte a müncheni Fliegende Blätter egy anekdotáját. Ebben a kérdésben Csapodi Istvánnak van igaza. A pozsonyi Ungrisches Magazin 1781-iki első füzetében (61. l.) a v. W. (Windisch Károly) közlötte „Verzeichniss der meisten zu Pressburg, und in derselben Gegend üblichen Idiotismen” között ez van: „*Ausnehmen*, etwas in der Entfernung sehen. I siech was vo weitn, i kanns abr nit ausnehmn”. Vagyis az *ausnehmen* az osztrák-bajor némettségben csakugyan megvan; tehát a *kivélez* valamit germanizmus.

TÓTH BÉLA.

FörTELmes helyesírás. Allandóan evvel a diszítő jelzővel illeti a Budapesti Szemle az idegen eredetű szóknak magyaros írását, s a legjobb könyveket is lerántja a sárga földig, ha ebben a vétekben leledzenek. A B. Sz. és Dóczi Lajos ebben az egyetlen egy dologban értenek egyet, és éppen ebben az egyben nincs igaza egyiknek sem. Ő szerintük *soviniizmus-t* csak a „gatyás nyelv-

szek[“] barbársága irhat. Mink pedig rég kímutattuk, hogy akik *chauvinismus-t* irnak, azok germanizálnak, mert kétségtelen, hogy pusztán és kizárolag a németet utánozzák (nem a franciát, mint Dóczi hiszi, mert hisz a francia így írja: *chauvinisme*, csak a német írja: *Chauvinismus*). — De legújabban úgy látszik valami nagy reform készül a B. Sz.-nél, mert így írja: *sowinismus!* (98:137.) Tisztelettel interpelláljuk a B. Sz. szerkesztőségét, az akadémikák imádóját: vajon ezt a helyesirást melyik akadémiától tanulta? s vajon nem gondolja-e, hogy ez az a főtelmes helyesirás, melynek a mienket nézte ezelőtt? *

ANTIBARBARUS.

Papp vagyók, prédikálok. T. i. Papp Dániel prédikál az Országos Hirlapban, ugyanott, ahol egy pár hónappal ezelőtt Dóczi Lajos prédikált. Mind a ketten okos emberek, de az emberi okosság véges; ahol pedig az okosságnak vége szakad, — azt tartja egy zsidó közmondás — ott kezdődik a hóbort. Az okos ember ákkor lesz hóbortossá, mikor okosságában elbizakodva minden ötletét okosnak tartja s bátran föltállalja a hallgató s olvasó közönségek.

Papp Dániel elolvasott egy Nyelvőr-filzettel, véletlenül az áprilisit! Látta, hogy a Nyelvőr még most is üldözi az idegeniségeket, s haragra fakadt a Nyelvőr vaskalaposságán. Nyilván azt hiszi, hogy a Nyelvőr csakugyan vaskalapos, és nem tudja, hogy mások éppen a nagy engedékenységet vetik szemére. De Szarvas Gábor is hiába gúnyolja, mert ha volt is az ő eljárásában némi túlzás, ez a túlzás annak idején szükséges volt, és ha Papp Dániel jobban tájékozódik, meg fog győződni, hogy a magyar értelmiség nem hiába emel szobrot Szarvas emlékének.

Az apró kifogásokkal, melyeket P. D. az áprilisi Nyelvőr ellen említi, nem foglalkozunk, de nem is érdemes, mert csupa tájékoztatlanság, csupa ötlet és buborék. Ezt annyival bátrabban kimondhatjuk, mert rendes olvasóink tudják, hogy éppenséggel nem tagadjuk, ha hiba találkozik a Nyelvőrben: hisz a hiba bevallása a tudományos módszernek legelembib kötelessége

Ami pedig a dolog velejét illeti, magunk is tudjuk és valljuk, hogy az egyes kifejezések használatára nézve — még ha idegen eredetük is — a nyelvsokás a döntő. De a nyelvsokás főlismerésére a nyelvész legalább oly illetékes, mint a saját egyéni nyelvébe szerelmes író. P. D. szerint annak, hogy az idegen gondolatot mikor kell szó szerint, s mikor kell tartalma szerint lefordítani, nem a Nyelvőr a megmondhatója, hanem a fül. Nem akarunk viccelődni, de annyi kétségtelen, hogy igen különböző

* Némelyek szerint a *chauvinismus* és *chauvinista* azért nem irható magyarosan, mert a *Chauvin* személynévtől származnak (vö. Tóth B. Szájról-szájra). De hisz akkor a *káldvinistát*, sőt még a *kálomistát* sem volna szabad *k-*val irni, mert *Calvin* c-vel írta a nevét; szintúgy makadám: *Macadam* stb.

fülek vannak a világon. Lám, P. D. füle türhetőnek tartja magyar beszédben az *evoluciót*, pedig a magyar fül tudja, hogy ennek a kettős fogalomnak magyar neve vagy *fejlődés* vagy *fejlemény*. Azonban P. D. füle nyilván annyira finom, hogy ezekben a szerény magyar szókban „sarkantypengést” hall; de ilyen füllel aztán nem lehet meghallani a magyar lélek szavát!

A SZERKESZTŐ

Magyartalanságok a Nyelvőrben. Medice, cura te ipsum! Gyulai Ágost nagyon dicséretes munkát végez a Nyr. 27:177. lapján, mikor „még egyszer” pellengérre állítja a Pekár Gyula nyelvét és stílusát. Én is a' mondó vagyok, hogy kár az illesmit megvédelmezni; mert rossz ügy az, még ha olyan jeles prókátora is akad, mint Tóth Béla mester, vagy ahogy az ő párisi magyarkái selypítik e szót: *maichtère*.

Hanem aztán, ha már a más szemében meglátjuk a gerendát, a magunkéban se tűrjük még a szálkát sem. (Szándékosan forgatom ki a mi jó közmondásunkat, mert ezúttal a Gyulai Ágost botlásai mégis csak szálkák a Pekár uram gerendáihoz képest.) Tehát, ha már oktatunk helyes magyarságra, magunk is vigyázunk, hogy még elvétve se kerüljön ki a tollunk alól illesmi, mint: 178. l. jó *nyelvérzékkel* bíró (e h. jó nyelvérzékű); uo. *megvan mételyezve*, kissé erőszakolt és bombásztos. Mintha nem lenne elég baja szegény szimbolista honfitársunknak, hogy *tele van* „a szókincse és stílusa kirívó idegenszerűségekkel”. Mindkét h. pedig csak írjuk így: *mindakét*. Amazt legalább én nem „iskolázott” embertől még sohase hallottam. A 182. lapon Sassi Nagy Lajos is azt mondja, hogy: *Mindkettő födi az eredetit*. Én ezt a födi kifejezést is sult germanizmusnak tartom. habár derüre-borura használják a Nyr. emberei is. Szivesen látom azonban, ha megcáfognak. Legalább az én szókincsem is gyarapodik egy hasznavezető kifejezéssel, amire fordítgató mesterségemben elég gyakran rászorulok. Ugyanigý vagyok az *értenek alatta* (186. l.) kitételel is, amely helyett az én nyelvérzéken *értenek rajta* mellett szóval föl.

MILES.

Pardon és társai. Ideje volna, hogy a *pardon*, ezt a franciaiskodó nyegleséget kiküszöböljük nyelvünkbeli leszokjunk róla. Úton-útfélen, lépten-nyomon halljuk ezt és a többöt, mint *merci*, *kisethand*, *adieu* stb.

Hát nem sokkal helyesebb *pardon* helyett a *bocsánat*? Vajon mire való a francia szóval való tüntetés, mikor ugyanazt szép és jó magyar szóval is kifejezhetjük?

Igazán mondom, hogy egy erzsébetfalvi gubás parasztól is haladtam már e szót. A kapája nyelével véletlenül megérintett a helyi-érdekű vasút váróterme előtől. Két bűtykös újját lassan odaérintette pörge kalapjának zsiros karimájához, hozzá mondva: *pardony*. Bámulatos dolog ez, mert hát megszoktuk a magyar embertől, hogy azt mondja: *megkövetlek alásan*, vagy *engédelmet kírek*.

A *merci*-t az ifjúság, helyesebben a pesti ifjú nemzedék hozta forgalomba. Szende varróleányok lekötelező mosollyal és hatással szok-

ták alkalmazni az udvarias fiatal emberekkel szemben. Vélik, így sokkal műveltebbeknek látszanak lovagjaik előtt.

A *kisstihand* talán a Lipótvárosból származott. A *kesét csókolom* kevés nekik. A *kisetihand* elég. Különösen visszatasztó németesség, mikor valakit valamivel megkinálnak s a megkinált a szokásos mentegetőző udvariassággal mondja: *kisetihand, köseőnöm*.

Az *adieu* is a Lipótvárosból indult hódító körútjára. Ott kezdték legelőször használni nagy reményű bankárcsemeték. *Adieu bardatom! Adieu Ferenc! Adieu papám!* e h. *Isten veled!*

Erényesen kellene az ilyes szavak ellen föllépni, mert ha nem, úgy tovább is csak a *pardon*-nal, ezzel a nyájassággal és előzékenységgel elegyesen használt szóval fogják pocsékká tiporni leggondossabban ápolt tyúkszemcsemétéinket. Tovább is e szóval fog a legmosolygóbb ábrázattal nyakunk közé főcskendeni szüretlen dunavizet az utcát öntőző polgártárs.

BRUCKNER GYULA.

Lapszemle I. „Jó reggelt, hogy tetszik érezni magát? — Kőszönöm . . . , úgy, úgy . . . És ön? — Én? Úgy, úgy . . .“ (Bp. Napló: = so, so! magyarul: jól, v. *megvagyok*). — „*Ez oly igazán osztrákul van csinálva, hogy egy hipochondra nevettében megpukkadhatalna fölötté*“ (Magyarország; a fölötté egészen fölösleges). — „*Nyugodtan ülni vagy állani maradnak*“ (Néptanítók L. e h. *ülve v. állva*). — *G. nem engedi magát terrorizáltatni* (M. Hirlap; elég: *terrorizálni*). — „*Felolvásó sürgeti a hibás Juliáni naptár elvetését s a Gergely-félének általános használatba-vételét*“ (Nemzet; először is: *a felolvásó*, t. i. aki már említi volt; másodszor: ha az egyik Juliáni naptár, akkor a másik *Gregoriáni* naptár volna!). — „*Walsin-Esterházy nem nyilatkozik, δ, aki túlsokat is nyilatkozott, most túlsokat hallgat*“ (Orsz. Hirl.; helyesen: δ, aki *kelleténél többet* nyilatkozott, most *kelleténél többet* hallgat). — „*A kísérletek nagy hűhővel, vérbő optimizmussal támadtak*“ (Esti Ujság; németes összetétel; helyesen: *vérmes*).

ANTIBARBARUS.

Lapszemle II. A Hazánk egyik förmédvényéből. „A szabadelvű párt szereplése az *appropriacionalis* vita folyamán, *aversiót* kelthet az egész országban. Az undor fogja el az embert, ha látja azt a minden *etika* nélkül való politikát, amelyet ez a párt követ, s azt a *merkantilis* *álliberális* alkotmánytipró nyavalygást, amelyben *laborál*. Ma kevésbé, mint valaha *arrogálhatják* maguknak a szabadelvű címet s azt, hogy az ellenzék fölött *kritikát gyakorolhassanak*“ (72:2). — A lapnak ugyanezen számából futtábban kiszedett idegenségek: *organum*, *parlament*, *konstatál*, *közfunkció*, *epochalis*, *publiciss-tika*, *kredo*, *akkord*, *komikus*, *perfidia*, *nomenklatura*, *disekreditálás*, *tradició*, *megaposztrofált*, *inkompatibilis*, *passeív*, *mordilis*, *humanitás*, *konferencia*, *privát*, *konfederáció*, *markáns*, *rabulisztikus*, *deficit*, *spekulativ*, *konzervencia*, *indirekt*, *krízis*, *reflektál*, *luxus*, *produktum*, *incidens*.

MOLNÁR SÁNDOR.

Jég. Jogos borzadás töltheti el az ember keblét, ha a kávé-

házban azt hallja, hogy a hőgyek jeget kérnek. Hogyan, hát a jég az élvezeti cikkek közé tartozik? Még borzalmasabb az a jelenet, amikor a pincér előzékeny mosollyal állítja az asztalra a jég helyett — a fagylaltot. A fagylalt nem jég és a jég nem fagylalt, noha a német ember *Eis*-nek nevezi a fagylaltot. De ez nem ok arra, hogy mi jeget kérjünk, ha fagylaltozni akarunk.

(1898. 56. mell.)

MAGYAR HIRLAP.

A rosszul fogalmazott alapszabályok. A belügyminiszter a napokban a kunszentmártoni földmivelő munkások egyesületétől a következő sajátos indokolással tagadta meg alapszabályainak meg-erősítését:

„A kunszentmártoni földmivelő munkás-egylet folyó évi június 19-én, 17,505. sz. a. kelt alispáni jelentéssel felterjesztett alapszabálytervezetét, tekintettel arra, hogy az *abban*, valamint az alapszabályok jóváhagyása iránt benyújtott *kérvényben előforduló írás-, illetve nyelv- és mondatsékereseti hibák* nagy száma az egyletet alakítani szándékozók *műveltségi fokának oly alacsony voltára mutat*, hogy az illetők egy társaskör alakítására és vezetésére teljesen képteleneknek tekinthetők, *bemutatási záradékkel elláthatónak* nem találtam“.

A kunszentmártoni földmivelők alapszabályait és kérvényét nem olvastuk s így arról nem szólhatunk; az azonban bizonyos, hogy a belügyminiszteriumnak ez az egyetlen szörnymondatból álló indokolása sem disze a magyar fogalmazásnak.

(1897. XI. 30.)

MAGYARORSZÁG.

EGYVELEG.

A latin kiejtés. A Nyelvőr márciusi számában Tóth Béla visszatér e tárgyra és többi közt példán mutatja be a franciaik és németek latin kiejtését. Minthogy az előbbivel magam is behatóan foglalkoztam (*A franciaik latin olvasása*. Phil. Közlöny, 1897. nov.), jóformán kötelességemnek tartom felszólalni, nehogy a Nyelvőr olvasói helyesuek higyjék a Tóth Béla olvasását. Természetesen nem ismételhetem itt egész értekezésemet, azért elégnek tartom ide irni a Tóth Béla olvasását és utána azt, amit én helyesnek tudok. Szerinte a francia pap így énekli a *praefatiót*: „*Vére dinyóm e ssüsetóm é, ekóm e sealütáré, no tibi száñpr et übikő grásziáse desbré*“. Ez olvasásban sok tévedés van; a francia pap e sorokat valóságban így olvassa: *Vere dignom et ssüsetom eset ékom et sealütare, noss tibi ssemper* (szamper) *et übikue grasiass assere*. — A németek latin olvasását is bemutatja Tóth Béla és erre nem mondhatom azt, hogy tévedett, mert — úgy látom — szándékos torzképet csinált. Azt tette t. i., hogy minden kemény hangot lágyra és minden lágy hangot keményre változtatott. Igy nem olvas a német pap, az bizonyos, így a francia viclapok beszéltek franciául a „teutonokat“. Friedrich Rietschl, akit idézek említtet értekezésemben, csak a *v=f* (*fénio, fotum, — venio, votum* helyett) kiejtés miatt és a rossz hangsúlyért panaszkodik. És ez egészen érthető is, mert a németek a *v=f*

(*Volk — Folk*). A kemény és lágy hangokat ő is megkülönbözteti, ámbár más módon, mint mi. Ami a *kursus, versió, reverzális, insultál* kiejtést illeti, abban egyetértek Tóth Bélával, de alig hiszem, hogy a köznyelvből már kiirthatjuk; jó, ha a latin tanításban megőrizhetjük a *verscio, transciusse, defensum*-félé kiejtést. Sót talán nem is megörzés lenne ez már, hanem újtás.

SZIGETVÁRI IVÁN.

Wonock. Csakis a kalábriához értők tudják azt, hogy mit jelent az, hogy *vannak*. Azok se valamennyien, hanem csak a kiválóbbjaik, azok, akik *alsósan* játsszák a nemes spanyol játékot. Azok, akik a gőgős filkót degradálják s a legszánalmasabb figurát, az alsót, teszik meg minden utó hatalommá. Az alsós, amely diadallal járja most be az országot, ott született az alföldi rónaságon, nyakas magyarok, ők ellenzékiek között, akik minden elleneznek és épen ezért minden megkontráznak. Nagy doleg az új játék megszületése nálunk, ahol az idegen szellemnek hódoltunk mind a harmincét kártyával. A *ferblin* végigvonul a germanizáció hatalma. még a népies *kugli* is az idegen szellemet sinyli. minden játék-műszavunk, minden játékunk neve idegen. A *tártli*, a *máriás*, a *piké*, a *kalábriás*, a *Paskievics*, a *serbli*, a *makaó*, a *kasszinó*, a *kégli*, a *karambol*, a *kugli* idegen játékok és magyarok vagyunk, akik áldozunk nekik. Végre megvan az első magyar nevű játékunk, az *alsós*. Már nem jelző ez az *alsós* szó, hanem tulajdonnév. Fónév, amelyet ragozunk s melyet gyönyörködve mondunk ki. Nem tartjuk a kalábriás változatának, hanem önálló játéknak, amelyre ezer évig kellett várunk. Magyar a neve, a pszichológiája és magyar a legeslegfőbb műszava. Az, hogy: *vannak*. A *vannak* a jogegyenlőség jegyében született. Azt jelenti, hogy a hetesek és a nyolcasok is érnék valamit, ha négyivel *vannak*. Négy hetes!... micsoda gúny volt e szavakban még nemrég, s menyyi önrézzel jelenti be a gazdájuk most, hogy *vannak*! Igenis *vannak* a hetesek, és kontrára adnak erőt a játékosnak és megdöbbentik a bűszke főlevőt. Fiatal még az *alsós*, de már is jóvá teszi régi mulasztásainkat, söt megboszul bennünket az idegen népeken, akiknek a játékait játszottuk és műszavaikat mondottuk eddig. Kell, hogy elégtétel töltön el bennünket, ha azt halljuk, hogy a német végre magyar kártyaszót használ. Mi, akik a német befolyás alatt *blindeltünk* és *nikszblindeltünk* és *besszerültünk*, a boszú édességét érezzük, mikor a német azt mondja, hogy *wonock*. Mert ez a *wonock* nemcsak azt jelenti, hogy vannak, hanem azt is, hogy az új magyar kártyanyelv előtt meghódol a német. *Wonock!* A paritás a *besszerét* és *társaiért*. Ha mi *blindeltünk*, ő ezután *wonockiroz*. Ne mosolyogunk a németen, mikor *wonockot* mond, hanem hallgasunk meghatva ezt a kijelentését. A magyar szellem egyik legimpozánsabb diadala az, hogy a négy hetes és társai a németek közt *wonock*. A *wonock* az első lépés, de több is jön utána. Hiszen idehaza is az első magyar kártyaszó a *vannak* s még itt is küzdenie kell jogaiért. Türelem és remény, a *vannak* nyomában, még sok örömet érünk.

(1897. VIII. 14.)

PESTI HIRLAP.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás?** Azt olvastuk egy hirlapban: „*Szükségesnek véljük mindenkit figyelmeztetni . . .*” Nem tekintve a főnöki igenév magyartalan használatát, nem volna-e helyesebb a tárgyatlan igealak: szükségesnek *vélünk* mindenkit figyelmeztetni?

F. Bizonyára helyesebb, mert tárgyatlan alakkal mondjuk ezeket is: arra *akarunk* v. *kivánunk* v. *szoktunk* mindenkit figyelmeztetni, nem pedig *akarjuk*, *kivánjuk* stb.

2. **Bútor! vagy butrot?** Én *butrot* mondok, az egriek *butor*; én analógiára hivatkozom: *csuprot*, *tüköröt*, *ökröt*. Kinek van igaza?

F. Az egrieknek, mert mellettük szól az általános nyelvszokás. Már a Nagy Szótár is megállapította, hogy „*bútor*, ritkábban *bütrot*”. Bajza írja (Munkái 2:78): „Idegen jött, hátán egy nagy bútot hozva”, azaz *bugyrot*, mint a Balaton mellékén is mondják. — Azonban a *csuprot*, *tüköröt* analógiájára a köznyelvszokás ép oly kevéssé mond *bütrot*, ahogy az *árkot*, *berköt*, *törköt* minttájára nem mond *cirkot*, *gyerköt*, *törököt*, hanem *cirokot*, *gyereköt*, *törököt*. — A *bútor* mellett különösen érdekes a hasonló végi *sátor*. Ebből szokásos alakok ma: *sátrak*, *sátrai*, de már *sárat* szokatlan és *sástrast* egyáltalán nem mondunk *sátoros* helyett. A régi íróknál csakis *sátor*, *sátra* stb. található, és Arany is így képezi a többest: *sátorok* (Toldi Szer. 2:16; lásd bővebben TMNy. 314).

3. **Kiszeregni vhiből.** Ezt az Ország-Világban egy biráló új és rossz szónak mondja. Igaz-e?

F. Hisz ez épen nagyon magyaros és helyes kifejezés; más nyelvben alig is lehet utánozni. Ilyenformák még: *kiábrándulni vhiből*, *kijózanodni vhiből*, *kitanulni vhiből* stb. ANTIBARBARUS.

4. **Milling, nyösz.** Az éles késre szokta az adai ember mondani, hogy olyan éles, mint a *milling*. Értelmét egytől sem sikerült kitudnom. Ilyen szó a *nyösz* is, melyet az átkozódásban használnak: égyen még a *nyösz*. Egy öreg mosónő úgy értelmezte, hogy a nyösz a veszett fene öreganya. — Molnár Sándor.

F. Az utóbbi értelmezés nyilván csak tréfa. De magunk sem találunk eddig szótáráinkban *nyösz* főnévet. Bajosan függ össze avval a hetesi igével, melyet Nyr. 1:380. olvasunk: „Né, de *nyösz!* — beh-szeret játszani”, mert ez nem egyéb, mint a *nyöszik*, *nöszik* ige (az új Tsz. félreérte). Esztetgomi vidéken egy közlemény szerint azt mondják *nyöszet* e h. *unszol*, *sürget* (Nyn. 19:239), de ittán a m. *házasságra unszol*, vagyis *nyösetet*; *nösetet*. I. NySz. 19:239. A *millingről* valamivel többet tuduhuk. Biró Márton XVIII. sz. i író azt mondja: Mint a milling a csatépaté között, világott itt a)

Jósué kardjának lapja és éle. Dugonics pedig ezt a hasonlatot említi: Síma, mint a milling (NySz.). 1834-ben Kassai J. közli az ő Szókönyvében, hogy Hevesben a hóhér kardját híják *millingnek* és hogy „hóhérol” h. azt mondják: *millingőz* (ez „nyilván hiba” e h. *millingoz*, mondja az új Tsz.). A *millingnek* régibb történetét s eredetét nem tudjuk; formája német eredetet sejtet.

SIMONYI ZSIGMOND.

5. Tudomásul vétetik, tudomásul szolgál, tudomásul van.
E három kifejezés közül melyik a leghelyesebb s legmagyarosabb?

F. A három közül nézetem szerint legtermészetesebb s leg-ésszszerűbb a középső, mert azt teszi, hogy az illető közlemény nekünk fölvilágosításul, *tudomásul*, *tudomásunkra szolgál*. Ép így mondjuk valamiről, hogy *magyarázatul*, *bizonyítékul*, *például* szolgál stb. (l. M. Határozók 1:326.). — *Tudomásul venni* szintén ésszerű és helyes kifejezés; mert vannak ilyen szólásaink is: *tudul ad* (Csíky G.), *értésül ad* (Arany), *hírül ad* stb. (M. Hat. 1:332.). *Tudomásul vétetik* csak a szenvédő forma miatt nem oly ajánlatos, mint *tudomásul szolgál*. — *Tudomásul van*: ez a legkevésbé tetszetős a három közül. A *van* ige -ul raggal ma csak ilyenekben szokásos: *rosszul van*, *csehül van*; ám bár a régiek mondták: *segítségül van*, *például van* (l. uo. 326.). A *tudomásul van-t* jó szándékból kapták föl némelyek, mert a *tudomásul szolgál-t* németesnek tartották. Igaz, hogy a *dient zur Kenntniss* utánzása; mind amellett, mint említettem, egész természetesen beleilleszkedik egyéb megszokott szólásaink rendszerébe.

ANTIBARBARUS.

6. Kevéssbbé vagy kevésbé? A Nyr. szerkesztője 22:16 azt írta, hogy a *kevésbé* szóban „nem érzik a -vá, -vé rag, tehát nem is kell két b-vel irni”. Mért irja most 27:3 maga is két b-vel? Hisz azért sem kell két b, mert az s-végű melléknevek kötőhangzó nélkül csak egy b-vel képezik a középfokot. De mi hát az az é? Talán csak a könnyebb kiejthetőség kedvéért járult a szóhoz. Van-e még ehhez hasonló szó a magyarban?

F. Hogy nem kell két b-vel irni, abból nem következik, hogy nem is szabad. Eddig éppen a két b volt a szabály, s így nem csoda, ha tollunk még most is rájár. A középfok szabályával nem lehet eldönteni a kérdést, mert két b-vel kellene irni ezeket is: *díszesbbé*, *magasbbá*. A *kevésbbé* szó csakugyan -vá, -vé raggal alakult; hisz az alapfoka is kevessé s egészen hasonló forma az ezzel rokonértelmű kissé, azután elég s a *kevésbbé* ellentéte többé (vö. még ketté és *továbbá*, s l. M. Határozók 1:310—1). — De ma mindezekben elhomályosult a -vé rag, s mivel nem érezzük, a *kevésbé* alakban nem is szükséges föltüntetni. Szintúgy helyes a *lélegzés* a *lélekötés* helyett, mert e szóban nem gondolunk többé a lélekre. Továbbá *hadd menjek*, mert nem gondolunk rá, hogy ez a. m. *hagyd (hogyan) menjek* (ellenben *hagyd itt*).

7. Orgonál, orgonáz. Több kartársammal arról vitatkoztam, hogy *orgondásik* a. m. orgonán játszani; mig *orgondíni* a macska szokott. Azt hiszem, hogy ha az orgonán játszunk, akkor nem *orgondlunk*, hanem *orgonásunk*. Kartársaim azt állítják, hogy a macska nem *orgonál*, hanem *dorombol*.

F. Az orgonajátékot az irodalmi nyelvben s a művelt beszédben inkább *orgondlásnak* mondják, mintsem *orgonásásnak*, valamint inkább mondjuk *vacsordl*, *ebédel*, ámbár a nép így is mondja: *racsoráz*, *ebédes*, mint általánosan *reggelisünk*. *Orgonál* olyan forma, mint *trombitál*, hólott pl. *furulyázunk*, *songorásunk -s* képzővel. — A macska az irodalomban s a legtöbb vidék nyelvszokása szerint *dorombol*, de sok vidéken *orgonál* s néhol úgy látzik *fon* is.

SIMONYI ZSIGMUND.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

L. Nyr. 27:135.

1. Irtódsik: Adán a Balaton érhető okból nem irtódzik, hanem *irtódsik* a vásott köjök a Tisza hideg vizétől. *Trüsszent* is tőle annyit, hogy a *trücsök* is ijedten bagyja abba cirpelését, *aggyig még csak a ssille viassakésbü még nem vágja poson a durcás gyerékét*. *Irtódzik a körhél is, ha viassakésbü dütenek bort a pohardába, mer tuggya, hogy ijenkő a bor ki ssokott kéreckénni a pucorbú*. (A.)

Kikelet nálunk a. m. tavasz. (P.) — **Kikelet:** elszórtan hallik, de általánosabb a *tavassz*. (K.)

Ptrüsssent, ptrücsök a *t* hang lágy elegyedésével. A három más-salhangzó jó élesen kiválik, mikor a béres a befogott négy vagy hat ökröt egy hatalmas (ostor)-pattantással, de nem rácsapással megin-dítja: *ptrü elöl Csákó! Moesár! Ha'-bide Szilaj! Nye!* (K.) — „Hogy lármáz az a *ptrücsök!*” (Kvh.) — Karászon (Szabolcs m. Nyirség) a *tücsök* mellett sokszor *trücsök* is hallható, de *p* betűvel az elején se Szabolcs, se Szilágy, se Szatmár, se Bihar vármegyében nem hallottam. (Kar.) — A *ptrücsököt* nem, de *ptrücsök-öt* vagy *trücsök-öt* mond az esztergomi nép a tücsökre. (E.) — *Ptrüsssent* nem használatos, de *tüsssent*, *prüsseent* és *trüsssent* igen. (Ége.) [Vd. irtódzik a.]

Rováncs: használják, mikor egy ellenőrző közeg vagy felsőbb hatóság megvizsgál valamely közpénztárt. (Rovancsol.) (D.) [Csakhogy népies szó-e? Szerk.]

Föveg használatos, a. m. főbeli, kalap, sapka. (Ége.) — „Add ide a föveget!” (Kvh.)

Hátrulja. Itt máskép nem is mondja a nép, mint: „Ez az eleje, ez meg a hátrulja”. „Én fulók elől, te meg hátrul”. (Eg.)

Erre az idénre. Hontban és Barsban előfordul, de az *erre* nél-kül, csak így: „Az idénre má elig lessz a tüzelőnk”. Jelenti pedig a folyó évet. Megjegyzem, hogy az év szó szinte ismeretlen; még az újévet is csak *újésetendőnek* hívják. „Az idén még nem vótam beteg. Taval több búzánk lett, mind az idén” stb. Ebben az alakban meg

mindennapi. A címben levő ragon kívül mászt el sem is fogad. Belányi Tivadar. — „Az idénre több kalapot nem veszek“. (Kvh.) — Az idén e két alakban használatos csak: idén és idénre pl. „Az idén jó termis lősz talán“. „Az idénre a cukor-gyáros is kifizetté az előlegét“. (P.)

Képzik. „Ismertem a nép nyelvén gyermekkorom óta egy igét: képzik. Ez azt teszi, hogy valamely kép megragad a szemben, vagy a képzeletben. „Ne vidd akasztáshoz a gyermeket, mert megképzik. Egészben megképzett a tarkaságtól a szemem. Megképzik a gyermek az ijesztős mesétől, s vele álmódik“. (Ar.: HÁTRPr. 406, vő. Tsz.) — A képzik-et így ejtik kébzik. (P.)

„Egy látra két vékával lesz“ Somogyban nem mondják, hanem azt mondják: „úgy láttatra“ és „úgy néztem, hogy lész két vékára való“. (Kv.)

Visszakézből. Használatos Szentesen. Pl.: visseakézbű tölti a pohárba vagy visseakézbű ülötte nyakonn, ódalba stb. Azt jelenti tehát, hogy: úgy fordítva a kezét, amint közönségesen „nem esik kezire az embérnek valami dolog“. Visszakézből önt az ember, ha az üveget kezébe fogva, nem a tenyerével üti, hanem ekkor is a keze fejének a külső oldalával. (Sz.) — A visseakézből kifejezést Hontban és Barsban mint közönséges szólásformát hallani a visszajáról szónak analogiájára, mivel itt a szövet hátsó mezeje, amott meg a kifelé fordított tenyer működése értendő. „Ugy váktam poson visseakézbő, hogy mingyá elindót az orra vére. Ne töccs visseakézbő, mer megárt! (Ha fölfelé fordított tenyer szorítja a boros üveget.) Visseakézbő kö megmozsdatni. (Ha vkinék szemtől jön, vagyis megigézték.)“ Belányi Tivadar. [Vő. még írtódszik a.]

Minő: Egerben milyent sohasem mond a nép; mindig a minő járja. (Eg.) — **Minő?** Ezt is használják Esztergomban, milyen helyett. Pl. „Minő csúnya kípe van!“ Azonban mindig csak felkiáltással. (E.) — **Minő:** használják tréfás és gúnyos szójátékkal. Csupa minő! mondják a cifrán felőltözöttre. A nagydbú ágállóra (hencegő) is rászólják: hm! de még minő! (Kicsinylik vélle a munkáját.) (K.)

2. **Íny:** Karászon ínyt (rövid i-vel) is hallani szájpadlás értelemben; azonban gyakoribb a szájpadlás; a foghást is ismerik. (Kar). — Hajdu-Szováton az íny = foghús. „Tán vir gyűn az ínyembül“ A foghús szót ismerik, de csak nagy ritkán használják, helyette is inkább ínyhűst mondanak. (H.) — **Íny:** jelenti a fogsort körülvevő izmot, a szájpadlás felől is. Pl. A seárase kenytr megérlette az innyát. Foj a vir a fogádból; sohase: az innyából. A szájpadlást meg tudják különböztetni az innytől: Hogy ráragada ez a puha a szám padlására! Vidékünk a foghást is ismeri. A rosse nyavaja (fene, franc) egyszen lerákta fogha-hását. (K.) — Úgy fáj a foghusom!“ (Kvh.) — Az iny szót is alakban használják: „a fogainábdól is leszaptak e' darabot“ (pl. foghúzáskor); vagy „iz esett a foginába“ (gyuladáshoz jön a foghús és enyekes lesz). (N.) — Nálunk az in szó foghást jelent, rövid i-vel pedig az inuszákat: az inem a cügtű. az inam. még a mögerötetéstű fájul még. A foghús szót nem ismerik, a szájpadlás szónál pedig az

alapszót teszi előre az adai ember, mikor pl. azt mondja: *a pallás-számhó ragatt az ostya, mikő ádoztam.* (A.) — *Iny:* csak a *foghús* megjelölésére használtatik kizárolag, és az utóbbi csak az olvasottabak előtt ismeretes. Pl. „A fogam *innyát* megvéreztem; nem a fogát, hanem az *innyát* fájdítja“. A táplálékra vett húsból azonban *inyek* vannak: „ma nagyon *inyes* húst kaptam“. Az *in* szó a közbeszédben mint egyes szám csak valami összetétellel áll elő; pl. a lába *ina* fáj, t. i. a térdén aluli része. Az *ina-kásája* (dagadt meg). Az inszálok már *inyek* a testben; pl. az *inyek* meghuzódta a nyakamban. (Kv.) — Esztergomban a *foghúsra* (ezt a szót nem ismerik!) azt mondják: *iny.* Pl. „Minδ az *inye!*“ (E.) — *Iny* használatos: *megdagadt az inyem*, fáj az *inyem*; kalász ragadt az *inyemre*. A *foghús* is ismertes: *fáj a foghusom.* (Ége.) — Az *iny* általában használatos a szájpadlás helyett. Mondják: „fáj az *inyem*, lepállott (még gyakrabban: *lefölt*) az *inyem*“. A *foghús* szó is közkeletű. (D.) — Az *iny* szót még itt nem hallottam, a *foghúst* igen, úgy szinte a *szájpadlást* is. (P.) — Az *iny* szót Szentesen *foghús* értelmében használja a nép, nem pedig szájpadlás helyett. Így mondják pl. a fogzó kisgyermekre: *ni, miben dagatt seGINNEk az inye!* (vagy még inkább: *ine*); ellenben nem az *inire*, hanem a „*sejja pallásdra* ragad az embérnek a zsengis (= nem tökéletesen sült) kényir“. (Sz.) — Az *iny* szót a szájpadlás helyett sehol sem hallottam. A *foghúst* is csak idegen nyelvek szomszédságában. [De hát akkor a *foghúst* hogy nevezik? A szerk.] Belánnyi Tivadar.

4. *Egérutat*: *Egérutat* vesz a kergetett, ha kijátszva üldözője éberségét, écsellen. (A.) — *Egérutat* keresett a. m. vély szorult helyzetből hazugsággal, mások félrevezetésével kerülő úton menekült. (D.) — *Egérutat* vett. Szentesen közönséges szólásmód a menekülést. kibúvást jelent. (Sz.) — „Szerencséje, hogy megkapá az *egérutat*, hanem szinte baj leve!“ (Kvh.) — *Egérút*, nálunk nem igen használt szó, csak ebben az értelmében járja: elillant. Itt-ott hallani elvétve ezt is: *egérútra sealadt*, (de gyakrabban így: *cigányuccára sealadt*) t. i. vmi a torokban, amikor is erőszakos köhögésre kész, azaz cikákkol az ember tőle. Kibúvó, menekülés értelmében nálunk nem használják az *egérutat*; ezt így fejezik ki: *az csak* (vagy *mingyárt*) *talál kibújót.* (Kv.)

5. A *simának* ellentéte természetesen a *borsas*. Egyéb kifejezések: *kuseza*, *kuseált*, *kócos*; a beszédre: *nyeres*, *nyers*, *illedelmetlen*, *szókimondó*, *faragatlan*. (Kv.) — Simának az ellentétét legtöbbször reszelősnék hallottam a népnél; itt-ott *ripacsos-t* is hallottam; kistallyai (Heves m.) *cseledem görönccsnek* mondja. Biédermann Adolf. — *Sima* ellentéte: *göréncses* és *göréncs*. (Ége.) — A *simá* ellentéte nálunk: *durva*, *érdes*. (Kvh.) — A *simának* ellentéte: *görönygyös*, *gyöcsörtös*, *reosekes*, *göröncülös*, *redes*, *sértös*, *rücskös*, *ripacsos*; a hajról: *boreas*, *kócos* (N.) — A *simá* ellentétét Szentesen többféle szó jelentheti, aszerint, hogy miféle tárgyról mondják. Így pl. az ember kezebőre: *kírges* vagy *durva*, ha a szél kifújta: *ki van cserepesedve*; az „embér kipe“: *ripacsos* vagy *bibircsös*; a haja: *kócos*;

a szövetre azt mondják: *szörös*, *kócos* vagy *bojhos*; a bőrre meg a ruhára mondják, hogy *ráncos*. Sok minden mondanak tehát, csak az irodalmi érdes szót nem ismerik. (Sz.) — A *sima* szót a székely *simmá*-nak mondja (igéje *simittani*, *megsimogatni* v. *megsimogatni*). Ellentéte ritkán szerepel; a nép legtöbbször azt mondja: *nem simma*. Használják azonban a *höbörcsös* szót is, pl.: *ekkicsitt höbörcsös még most és, de minnyát úgy meggyalulom* (*megkészvonalom*), *hogy ojan lese mind a tükör*. Ugyanezt a fogalmat jelenti a *darabos* szó is néha (ellentéte *apró*, pl. *apró sót* [=őrolt sót] *hozzak-é vugy darabost*; *apró pénzem nincs, a darabos elfogyott*); végre *dúrvát* is mondanak *nem sima* helyett (ellentéte *finum*). (Hsz.) — Simának ellentéte mi felénk, ha hajról van szó: *boreos*; ha érdes tárgyról: *darabos*. Különben *széltibe* mondják: *ném sima*. (K.) — Általános ellentétre a *sima* szónál nincs tudomásom, mert az eddig ismert ellentétek között árnyalati különbségek vannak. A hajnál ami nem sima, az *borsos*; a nem sima deszka *sedálkás* v. *ripacsos*; az állat szöre ha nem sima, *kusselt* stb. (H.) — A *simának* leggyakrabban használt ellentéte: *rücskös*, *redves*, *ripacsos*. (A.) — A *sima* ellentéte *rücskös*. (E.) — A *sima* ellentéte egyes fogalmakhoz alkalmazva változik, pl. az út nyáron *rásós*, télen *göbörödött*, ha t. i. megfagy; sok nem sima tárgy (pl. a ráspoly) *göröncös*; a vágó szerszámok rövid nyelei *redesek*, a nem sima papír is *redes*. Megjegyzendő, hogy a *göröncös* rendetlen simáltságot, a *redes* inkább szabályosabb simáltságot jelent. (P.) — Itt, Rába-közben, Soproni megyének Miháli községében divatozik egy sútemény, úgy nevezik: *szalangáré*. Valószínű, a *sal calium* nyomán, melyet *szarvas-sí* néven árulnak s *fujókának* is neveznek, mivel a tézta-néműt, ha belekeverik, fölfújja. Egy páraszt asszony ennek a súteménynek készítését beszélte el, s így fejezte be: „utójjára pedig öregre törött cukorrá külli behinteni, hogy szíp *rücskös* legyen“. Később többször hallottam ezt a szót, mint a simának ellentétét, melyet eddig mint kemény, csúfolódó szavat ismertem. De mellette használják a *ripacsos* kifejezést is. Domonkos István. — A simának ellentéte nálunk *boreos*. (D.) — A simának az ellentéte *dorozmás*. (Somogy-Szöb, Csurgó) Trenčsény Lajos. — A simának ellentéte Zalában *dorozmás*. Egyebütt vagy csupán negativ kifejezással, vagy *kaparós*, *szúró*, *göröngyös*, *ripacsos* stb. szóval jelzik. „*Oan dorozmás vót a keze, ho' szinte mekkarcút*“. Belányi Tivadar.

6. *Tegyen róla, hogy . . .*: A kérdezett kifejezésmódot nem hal-lottam; de igen ezt: „Akinek nem tetszik, tegyen rúla“. Ez nagyon gyakran hallható. (E.) — „Valamit tegyen róla, hogy kapiam meg már a pénzecskemet!“ (Kvh.) — „Hát tegyen rúla, ha tud“, mond-ják, ha nem úgy van valami, mint lenni kellene. (N.) — *Tegyen róla*. Mindig tagadó értelmű kifejezással áll szemben. „*Tegyik róla*, ha nem akarja, hogy oda járjak“. „Ha nem tetszik, tegyik róla“. „Akármiből lesz véle, én nem bánom, de ha nem akarja, hogy a tyúkom az ü kertjébe járják, hát tegyik rúla vagy kerítesse e’!“ (H.) — A kikapós menyecske veti félvállról ura elé, ha ez csapodárságát hánlya szemére: *ha nem teccik, tegyik ké rúla!* Különben e kifejezással

sűrűn él a nyelvjárás, pl. *ké télhetne rúla, hogy én is kaphatnék égy pár lánc fődet árénnyé ...* (A.) — *Tegyen róla nálunk használatos; pl. jmmán mit téss róla? mit tehetsz róla, ha így történt.* (Ege.) — „*Tegyen róla, hogy ez s ez megtörténjék*“. Igy, nálunk, semmiféle rétegben nem beszélnek, hanem azt mondják: „*lásson hossá, hogy legalább révre vihessé; vagy: lásson utána, hogy meglegyen*. Ezt ellenben mondják: „*ha nem tetszik, tegyen róla*“ (Kv.) — *Ha nem teccik, tégynen rúlla! Léenne csak az én feleségöm, tennék én rúlla. tudom Isteném, hogy minden máskippen lénne!* *Mindittig panassol, hogy es sincs, as sincs, hát tégynen rúlla s mingyár lésse!* (= Oktatja a ném tisztességes keresetre). (K.) — *Tegyen róla, használjak. Valami megtörtént dolog után mondják: „Tégy róla, ha tudsz“.* „Ne busulj, már úgy sem tehetse róla“. (D.) — Berettyó-Ujfaluban (Bihar, Sárrét) egy paraszt asszony az ügyvédnek elpanaszolván, hogy szomszédasszonya mindenek elmondta, hozzá tette: „most elmondtam kendnek mindenat, de olyat nem, a miir (igy) az ügyvéd tudna tenni rulla“. „Mondja már, tekintetes úr, lehet errül tenni“. (B.) — A *tegyen rúla* kifejezés itt nagyon általános. (P.) — *Tegyen róla*, ezt a kifejezést Szentesen így használják: *ha nem teccik neki, hát tégynen rúlla*; azt azonban nem mondják: „*tegyen róla, hogy valami megtörténjék*“. (Sz.)

7. Hajdu-Szováton az *egy*-et az idézett mondatokban nem hagyják el. (H.) — Kemenesalján nem hagyják el az *egy* szót a kérdett mondatokban (P.) — Indulatosabb szólásnál ki-kihagyogatják az *egy*-et. Hallottam így: *mindig mozog, pérctél sē nyukssik*. De így is: *pérctél sē pihén, mindig dögözik valamit*. (K.) — „*Percig sem valék kánn, s már megesék benn a szerencsétlenség*“. „*Perc alatt itt légy!*“ (Kvh.) — Az *egy* szócskát a kérdett kifejezésekben sohasem hagyják ki. (N.) — Az *egy* szócskát nyomatékozás végett mindig ott hallottam a kérdésbe foglalt mondatokban Hont, Bars, Zala, Pozsony, Komárom stb. megyében. Nem is tudok vidéket, ahol elhagynák. Mégis, mintha Sáros megyében hallottam volna. A palócok így beszélnek: „*Ety pár krajcárát vettem neki. Ety csipetnyi jóboros hincs rá!* Egy minútum alatt visszagyűvök“ stb. Belányi Tiivadar.

8. Nálunk csak így mondják: „*János velem testvér apáról*. Egy testvér velem, de anyáról csak“. (H.) — Az édes testvérek apával, anyával testvérek. A féltestvérek apával testvérek, ha egy apjuk van; anyával testvérek, ha anyjuk egy. (A.) — Afféle beszédmódot, hogy „*János velem testvér apával*“, nálunk nem hallani. (P.) — „*Nem éggy annyuk vót, de tesvírek vótak apával*“, mondják Szentesen.. (Sz.)

9. Szemrehány, sajnálkozó felkiáltó mondatokban egészen közönséges Szentesen: „*hányszor nem montam neki, hogy nē igyon annyit, de hát hijába!*“ (Sz.) — „*Hányszor ném montam néki! de ném fogadtott szót: úgy veszi hasznát!*“ (K.) — Nálunk a tagadó szócska kihagyásával mondják: „*hányszor megmondtam neki*“. „*Hej! de rígen láttam aszt az embert*“, de így is: „*rígen nem láttalak*“. (H.) — Igen általános kifejezés: „*Hányszor nem mondjam neki!*“, sokkal erősebb kitétel a „*hányszor mondjam neki*“-nél. (P.) — „*Há* számtalan-szor *nem montam neki*“. Vagy: „*Hát nem megmontam bo' vigyázz*

rá"? (N.) — *Hányssor nem mondjam neki!* Ezt nem is veszem vidékiességeknek; hát hogy mondanók, ha így nem? „Ugy-e elvesztette? hányszor nem mondta neki, ne hordja magával!“ „Megbukott... hányszor nem mondta neki, hogy tanuljon!“ „A faképnél hagyta (völegénye); hányszor nem mondta neki: Panni, Panni, ne higgy annak a...“ stb. És ez minden nyelvjárásunkban előfordul. Belányi Tivadar.

11. „Mennyünk, még elérne az eső“, mondják Szentesen, de közönségesebb: „még el nem ír“. (Sz.) — A mi népünk nem is használ jelentő mondatot ilyen esetben: *menjünk, még elérne az eső; takarodj, még apád hasa jöne; egyéл, még esnék* (mondják a mezőn). (Ége.) — Kalotaszegen a *míg: még*. Mondják: „Mennyünk sógor, még ki nem löknék“. (K.)

13. A *ha nem is mondja*-féle szórend a szentesi embert nagyon idegenszerűleg érinti, e helyett: *ha nem mondja is*; nem is halja az ember szentesi születésétől sohasem. (Sz.) — „*Ha nem is mongya*, tudom mán! Csak annyi, *ha még is mongya*, úgy is tuggya mindenki, akar ně is mongya még“. (K.) — El van terjedve: „*nem bánom ha meg is mondja; ha meg is ver*“ stb. (Ége.) — „*Ha nem is mondja*, úgy is tudom, hogy megteszí értem“. (Kvh.) — A *ha nem is mondja, ha meg is mondja*-féle kifejezések általánosak. (P.)

14. *Mit én bánom?* Négy éves leánykám mindig így mondja, mióta Egerben lakom; valószínű, hogy valamely hevesmegyei cselédemtől hallotta így. (Eg.) — Nálunk csak így mondják: „*Bánom is én*“. „Bánom is én, akármit mondanak“. (D.) — Nálunk azt mondják: „*Mit bánod én* (akár mi' csinál). Majd én bánom azt meg; azt te bánnád meg legelőbb. *Mit bánod te azzat*, neked se árt, se használ. (Kv.) — „*Mit én bánom?*“ így nem használatos, hanem így: „*Mit bánod én?*“ (P.) — „*Mit én bánom?*“ Szentesen ismeretlen szóelhelyezés. (Sz.) — *Mit én bánom*. Mintha palóc specialitás volna; kivált az ó megyéikben gyakori. „*Mit én bánom*, ha gyűsz, ha nem gyűsz; én émek (elmegek). Hát osztán, ha ríjis: *mit én bánom!*“ Belányi Tivadar.

15. *Mindenhutt, máshutt*: Nálunk ezek az alakok járatosak: *mindenhun, sehn, máshun*. (N.) — A palóc nem mondja úgy, hogy másutt, még kevésbé azt, hogy *máshutt*, hanem *másútt*, ad norman: *mindenútt*. Hanem a gőcsejítől jobbadán így hallani: *máshun. mdsunnan*. Belányi Tivadar.

16. Az efféle alakokat *unokájai, kályhájai, beretvájai*, az öregök között lehet hallani Hajdú-Szováton, még ellenben a fiatalja *unokái* stbbit mond. (H.)

17. Népünk a *tör* és *tőrik* ige befejezett cselekvését csak egy alakban fejezi ki: *tört, eltört, kitört, bétört* stb. Ugyanezen alakja van a mult idejű melléknévi igenévnek is. (K.) — „Hozz a boltból tíz krajcárra [így? Szerk.] *törött* borsot!“ „*Eltört* má' megint egy üveget!“ „*Tört* (és nem *törött*) cserepei vannak“. (Kvh.) — Ha a cseléd vmit *eltört*, fölpanaszolja szülei előtt, hogy az edény árat lehúzzák bériből, de vigasztaláskép esik neki, hogy a *törött* edények óvái lesz-

nek. (A.) — Nálunk azt mondják: *törött edin*. (N.) — Szentesen mind a két értelemben *tört* használatos; pl. „a szögálló két kantát *eltört*“ és „sok kanta *eltört* a vásárba“; a befejezett cselekvés ige-neve azonban: *törött*, pl.: *törött edin*. (Sz.) — A *tört* és *törött* között a különbség megvan, pl. „Az a cseléd minden *összetört*“; a korsó, vagy edény pedig ha csorba, akkor *törött*. (P.)

18. A viszonyító névmást rendesen nem hangsúlyozzák, de ha hangsúlyozzák, az első tagra esik a hangsúly. (P.) — Azon esetekben, miódön a relativ névmást hangsúlyozzák, a hangsúly minden az *a* előtagra esik. (A.) — Hangsúlyozzák a második tagot: *aki* csak ott volt, vagy: *ahányan* csak ott voltak, mind látták. (Ége.) — Hajdu-Szováton a viszonyító névmás minden hangsúlyoztatik, még pedig a második tagján. „Elírtem, *amit* akartam. *Aki* vesz, annak lesz, *aki* nem vesz, beteg lesz“. (H.) — Az *aki*, *ami*, *ahány* stb. kiejtésénél az első szótagon van a hangsúly. (K.) — A viszonyító névmás első tagját hangsúlyozzák. (N.) — Szentesen csak olyankor hangsúlyozzák a viszonyító névmást, ha bizonyos ritmusos szólásokban útem elejére kerül: *akki tuggya | mé' nem mongya ... ; akki vész | annak léssz ; ahun finyēs | ott ögyenēs*. (Sz.) — Nagyon kivételes lehet, hogy valahol széles e bazában a viszonyító névmásnak ne az előtagját hangsúlyoznák. „*Aki* vesz, annak lessz. Az ak kendő, akit tennap véttem, kiment (színét vesztette a mosásban). Gyugd el, *ammit* kaptā. Amikor csak szérit tehetyi, kiszalad ah hóba, oszt' *ahány* gyereket meglát, mind meghagyigállyá“. (Hont. Bars.) Belányi Ti vada r.

19. Nálunk így mondják: *ohajt, sohajt, posta*: de *esinór*. (Kar.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta, sinór* használatos. (Ége.) — Nálunk *óhajt, sohajt, posta, ssinór*. (K.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta, esinór*. (Kvh.) — Adán minden hosszan ejtik az ó-t ezekben a szavakban: *óhajt, só ſjt, ssinór, pósta*. (A.) — Nálunk *óhajt, sóhajt, posta, esinór*. (N.) — Itt „*óhajt, s"óhajt, esin"ór*; a *posta*t rövid o-val ejtik. (P.) — Nálunk így mondják: *óhajt, sóhajt, pósta, esinór*. (E.) — Szentesen hosszú hangzával ejtik: *óhajt, sóhajt, pósta, esinór*. (Sz.) — Nálunk *ohajt, sohajt, posta*; de *esinór*. (Hsz.)

Rövidítések: (A.) = Ada, Bács m., beküldő Molnár Sándor.
 (B.) = Berettyó-Ujfalú, Bihar m., bek. Biedermann Adolf.
 (D.) = Dálnok, Háromszék m., bek. Benkő József.
 (E.) = Esztergom, bek. Brukner Gyula.
 (Eg.) = Eger, bek. Biedermann Adolf.
 (Ége) = Ége, Udvarhely m., bek. Ferencz Miklós.
 (H.) = Hajdu-Szovát. Hajdu m., bek. Rechnitz Ignác.
 (Hsz.) = Háromszék, bek. Incze Béni.
 (K.) = Kalotaszeg, Kalota-Szent-Király, bek. Csucea János.
 (Kar.) = Karász, Szabolcs m., bek. Biedermann Adolf.
 (Kv.) = Kaposvár, bek. Szokolay Hermin.
 (Kvh.) = Kézdi-Vásrhely, bek. Vajna Károly.
 (N.) = Német-Gencs, Vas m., bek. Pekovits Sándor.
 (P.) = Pálfá, Kemenesalja, bek. Sztrokay Lajos.
 (Sz.) = Szentes, bek. Molecz Béla.

Fölhivás

az új Nagy Szótár munkálataiban való részvételre.

Az új Nagy Szótár előmunkálatait az állami költségvetésből nyert állandó évi támogatás alapján még e nyáron megindítja a M. T. Akadémia.

E szótár lehető teljességre törekedvén, nemcsak az eddigi szótárak anyagát, hanem a jelesebb újabb írók nyelvkincsét is föl fogja ölelni, s azért a gyűjtés e nagy arányú munkálatában a művelt közönség s főképen irodalomtanáraink közreműködésére is számítanunk kell.

Akik az adatgyűjtésben részt kívánnak venni, szíveskedjenek a M. T. Akadémia főtitkári hivatalánál jelentkezni, megjelölvén az írót, amelynek szókincsét földolgozni óhajtják. Megjegyezzük, hogy Petőfi, Vörösmarty és Kisfaludy Sándor földolgozására már eddig is ajánlkoztak dolgozótársak.

A földolgozás az újabb íróknál oly módon eszközökkel, hogy a szótári szempontból fontosnak mutatkozó szók, kifejezések, szólások egyszerűen aláhuzatnak, az adatok kijegyzését aztán a szótár szerkesztősége végezeti.

A jelentkezőknek az állandó Szótári Bizottság a földolgozás módjára nézve részletes utasítást fog küldeni s gondoskodik a munkálat illő jutalmazásáról.

Simonyi Zsigmond,
a Nyelvtudományi Bizottság elnöke.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

MAGYAR
 NYELVÖR
 SZERKESZTI
 SIMONYI ZSIGMUND.

Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal
 Budapest
 New-York palota

XXVII. kötet.

1898. JÚNIUS 15.

VI. füzet.

NÉMET JÖVEVÉNYSZÓK.

Milling. Simonyi Zsigmond e folyóirat legutóbbi füzetében (232. l.) azt a gyanúját fejezte ki, hogy a *milling*, amely iróinknál kard, hohér kardja jelentésben fordul elő, német eredetű szó. Az itt következő magyarázat talán alkalmas lesz arra, hogy e föltevést megerősítse.

Azt tartom ugyanis, hogy a *milling* szó végső forrása a német hőmonda egyik leghiresebb kardjának, a *Miming*-nek a neve. Ez a kard a gótoknak egy alakjának, Wittich (Witege) hősnek, Detre egyik emberének, volt a fegyvere s Wittich hőstetteinek hírével (Wolfram von Eschenbach azt a mondát említi, hogy Wittich egy napon 18,000 embert vágott le; *Willehalm* 384. 23—25. s.) kardjának neve is híressé vált messze földön: nemcsak német, hanem angolszász és skandináv költői emlékek is tudnak róla. A híres kard azután nemcsak Wittichnek, hanem másoknak birtokaképen is fordul elő az emlékekben. Igy a *Valdere* c. angolszász költeményben Valdere-nek (azaz a német hőmonda Walther-jének) a kardja; egy XIV. századbeli alnémet költő Morant francia mondai hősnek tulajdonítja, egy 1464-ből való alnémet húsvéti játékban (*Redentiner osterspiel*) pedig Pilatus egyik katonája dicsekszik *Mummink* nevű kardjával (*Zeitschrift für deutsches Altertum* XII. 265. 277. 365. 366. l.). Látni való, hogy a mondaszerű kard, a *Miming*, sokfelé terjedő és sokáig tartó híre és népszerűségre tett szert.

A magyar és a német szó hangalakjának egybevetésénél azonban első tekintetre némi nehézséget okoz az a körülmény, hogy a szóközépi labialis nasalissal liquida áll szemben, ilyen hangváltozás pedig legalább is valószínűtlen. A középfelnémet hősköltemények kiadásai mindenütt *m*-es alakot (*Miming*, *Mimming* v. *-inc*, *Mimmung*) tüntetnek föl: a kiadóknak már csak etimológiai okokból is ehhez az alakhoz kellett ragaszkodniuk, minthogy a kard nevét *Mime* óriás nevétől származtatják; a kardnak dán forrásokban előforduló *Mimring* neve is azért tüntet föl liquidát, mivel a skandináv

területen ama mitikus alaknak neve *Mimir*. Azonban, ha a szabályozott nyelvű kiadások mellett a kéziratok tanuságára is vetünk ügyet, a magyar szó alakjához sokkal közelebb eső formákat találunk. A *Biterolf* c. hősköltemény (*Deutsches Heldenbuch* I. köt.) 8557—8. sorait a kiadó így adja: *da er sinen Mimmingen ze nutze mohte bringen*, — az apparatus criticus szerint azonban a kéziratban *mynningen* olvasható; ugyanott a 12273. sorban *Miningen* (a szóvégi -en az accusativus ragja). A *Laurin* c. költemény (*D. Heldenbuch* I.) 1577. sorában az egyik kézirat *munninck*, a másik *minich* alakot tüntet föl; a *Rabenschlacht* (*D. Heldenb.* II.) 901, 6. versében az A kézirat *mynniges*, az R kézirat *mimiñiges* alakot tartalmaz; a *Rosengarten*-ban (420, 4) *menung* olvasható. A kard neve előfordul Heinrich von Veldeke *Eneit*-jében is (Behaghel kiadása 5729. s.): itt a hétféle kézirat közül ötben találjuk a nevet szóközépi *n*-nel (*minning*, *minnenc*, *munneng*, *mimninch*). Neidhart egy XV. századbeli kéziratában egy helyt *meñigk* található; *-ninc* végzetet látunk a Neidhart másik kéziratában előforduló, meglehetősen eltorzított *mæcheninc* alakban is (*Zeitschr. f. d. Altertum* XII. 366.). Az *n*-es alak tehát igen gyakori (egy 17. századi irónál, Stariciusnál, is: *Meynung*, l. Grimm, *Deutsche Heldenage* 319. l.); úgy látszik, még jobban el volt terjedve, mint az *m*-es alak. Már pedig a *minning* v. *mining* alakból minden nehézség nélkül megfejtődik a magy. *millig*: az *n*-nek disszimiláció útján *l*-lé válása egészen közönséges dolog mind a németben, mind a magyarban; a németben vörös pl. ófn. *sniumo*: *sliumo*; *cuminum*, *kumin*: *kumil* (a mai *kümmel*); a bajor dialektusban a *-ning* végzet *-ling-*é vált az effélékben: *Prüfling*, *Steffling* (helységnevek, l. Weinhold, *Bair. Gramm.* 158. §); a magyarban is ismeretesek e hangváltozás példái: *Schemnitz*: *Selmec*, *Venence*: *Velence*, *Anton*: *Antal* stb. (Nyr. 20:282).

Hogy Wittich híres kardjának (a melyről Grimm Vilmos azt mondja: „*Miminc scheint das berühmteste aller schwerter*“, *Heldenage* 59. l., s a melyről Müllenhoff így szól: „*Mimming war anerkannt das beste aller schwerter*“, *Zeitschr. f. d. Altertum* XII. 366) a neve mihozzánk is eljutott, az nem valószínűtlen dolog: a szájhagyománynál még jobban elősegíthették a névnek terjedését a népkönyvek, melyek később a régi hősköltemények alapján készültek. És hogy azután a tulajdonnévből köznév vált (általában „kard“ jelentéssel), arra is van elég példa a jelentéstanban (vörös császár, király stb.); érdekes, hogy a szóban levő név hasonló jelentés-

fejlődést tüntet föl az ó-skandinávban is: *Mimandr* általában a kard költői elnevezéseképen fordul elő (Grimm, *Heldensage* 153. l.) s alighanem közénevű használja a nevet Neidhart is e helyen: er treit einen *mazcheninc* der snidet als ein schære. (Zeitschr. f. d. a. XII. 366.)

A *millung* különben, úgy látszik, a magyarban sem jelent közönséges kárdot: Bíró Márton mult századi író a Józsué kárdját hasonlítja hozzá (Mint a *millung* a csatépaté között, villogott itt a Józsué kárdjának lapja és éle. NySz.); a nép használja a szót, de nem tudja értelmét (Nyr. 27:231), és a hóhér kárdját különben is valamely a rendestől elütő néven (vö. a hóhér *pallosa*) szokták nevezni. CzF. szerint a *millung* „villámfényességű test, különösen maga az égi villám“, a NySz. szerkesztői e magyarázatot (kétségtükörök nem ok nélkül) megkérđójeleztek, de érdekes találkozás, hogy a német mitológusok is a villám jelképének tartják a *Mimung*-et (E. H. Meyer, *Germanische Mythologie* 163. l.).

Csölle: „hajócska“ (Tsz.). Kétségtükörök a német *zülle*, *fluss-schiff*, *kahn* (Kluge, Etym. Wb.), kfn. *zülle*, *zulle*, *flussnachen*, *fluss-schiff* (Lexer). Bajor-osztrák területen i-s alakok is: Schmeller-nél *die züllen* (II, 1115) mellett *die züllen*; Mareta (Proben eines Wörterbuches der österr. Volkssprache, 1861) a *zille* és *züll-en* alakot említi, Schöpfnél (Über die deutsche Volksmundart in Tirol) *zill* fordul elő; P. Thewrewk E. értesítése szerint a pozsonyi németeknél is dívik. Sem jelentés, sem hangalak dolgában nem forog fönn semmi nehézség: a ném. *z*-ból való magy. *cs*-re nézve vö. a *csécs*, *cstz*, *csődőr* szókat; a magy. *ő* akár ném. i-s alakból (vö. *csönköly*, *gödölye*, *köpe*), akár ü-s alakból (vö. *fölöstőköm*, *görön-cöl*, *kömény*, *löre*, *törköly*) eredhetett.

Fundér: „árulkodó, áskálódó“ (Tsz.). Melich nem említi a német vendégszók sorában, pedig hangalakja német eredetet sejtet s már Leschka is így szól *Elenchus*-ában: „*Fundér*, Ohrenblaser, delator, susurrator, maledicus, sine dubio factum est ex germ. *Finder*, *Funder*, inventor (scil. nugarum), aut *Plunder* nugator“. (1825. 77. l.). A *plunder* már csak hangtani okokból sem jöhét itt szóba, a Leschka említette jelentését sem tudom kimutatni (a Grimm-szótár nem ismeri efféle értelmét). A *funder*-t sem ismerrük a kezem tűgyében levő szótárok, a Grimm-féle szótárban azonban előfordul *umlautos* alakja: *fündér* („eine seltene von *fund* abgeleitete form“), s így nagyon lehetséges, hogy meg volt a *funder* alak is. Weinhold azt mondja az -er képzőről: „Der dialect braucht

dieses suffix *-er* auf das leichteste, um besonders *aus jedem beliebigen substantiv* ein actives, persönliches masculinum herzustellen". (Bair. Gramm. 211. §.; a ném. *-er*: magy. *-ér* viszonyáról l. Akad. Értesítő 1896. 589. l.). A magy. *fundér* jelentése szempontjából már most fontos az, hogy a ném. *fund* szót régebben nemcsak a ma szokásos „lelet, lelemény” értelemben használták, hanem egész általános volt a „cel, surfang”-félé jelentése is. Már a kfn.-ben *vunt* a. m. „dichterische erfundung; ausgedachtes, ersonnenes, kunstgriff, kniff, ausflucht, nûwe vünde, unerhörte kniffe” (Lexer); Grimm-nél is (s. v. *fund* 2. c) alatt): „ein anschlag, etwas listig ersonnenes, ein kunstgriff, ein kniff”, s megjegyzi: „überhaupt ist *fund* im 15. u. 16. sowie im 17. jahrhundert *am häufigsten und geläufigsten in dieser bedeutung*”. A bajor dialektusban is *fund* a. m. „kunstgriff, schlich, kniff, ränke, rechtsränke” (Schmeller I.726). Simonyi Zs. valószínűnek tartja, hogy ezzel a *fundér*-ral összefügg a *fondor*, *fondorkodik* is.

Ispiláng (*ispilángi rózsa*), talán a ném. *spilling* = szilvafa, kökényfa. A kfn.-ben *spillinc*, *spenelinc*, *spinlinc*: „frucht des gemeinen pflaumenbaumes” (Lexer); úfn. *spill*, *spilling*: „die zunft der apfel-pflaumer mit vielen gattungen” (Sanders); a bajor dialektusban *spenling* „prunus domestica” és „prunus spinosa”. Első sorban persze pontosan tudnunk kellene a magy. *ispiláng* jelentését. Nehézséget okoz a szóvégi *-áng* is; a ném. *-ing* rendszerint megmarad, vö. *filling*, *héring*, *misling*, *semling*.*

Lapaj: „hórihorgas termettű s lompos járású tenyeres-talpas suhanc” (Tsz.). Kétségtől a ném. *lappe*: kfn. *lappe*, *lap*, „einfältiger mensch, laffe, bösewicht” (Lexer); úfn. *lappe*, *lapp*, a Grimm-szótár szerint: „homo stolidus, ineptus” [ebből: *läppischlap* von Zimbern gehaißen ward”. A bajor dialektusban: *der lapp*, *láppal*, *lapps* „blödsinnige taubstumme person, narr, laffe” (Schmeller I.1496); az osztrák nyjáráshban: *lapp*, *blödsinniger thor, narr, oft im guten sinne* (Mareta, Proben

* Az *ispilángnak* 1792-ből ilyen változata maradt fenn: *Kis pillants*, *kis pillants*, *kis pillantsi róesa*; Nagy-Sápon pedig így danolják: *Kis pillang*, *kis pillang*, *kis pillangós róesa*. Úgy látszik, ez az eredeti forma; l. bővebbén Nyr. 20:372. — Vajjon van-e német gyermekvers, mely ami *ispilángi rózsánkkal* egyezik? S. Zs.

1861. 39. l.). A magy. alak a Schmellernél említett *lappel*-félé kicsinyítő képzésből magyarázódik; a képző -l-je a bajor-osztrák nyelvterület nagy részében -j-vé válik: „im suffix -el, je nachdem es -el, -il, -al lautet, entsteht -ej, -ij, -aj: *nagaj, vögaj, — büabei, kindei, lampai*“. Weinhold, Bair. Gramm. 158. §.

Löc, lőc-pöc: „hitvány, silány, ringy-rongy holmi v. ember“ (Tsz.). Kfn. *letze, lez*, verkehrt, unrichtig, unrecht, schlecht“ (Lexer); bajor *letz*, verkehrt, nicht recht, (von sachen) schlecht, (von thieren und personen) schlimm, böse“ (Schmeller I.1546); osztr. *lötz*, verkehrt, übel, schlecht, schlimm, böse“ (Mareta 42. l.).

Majszol (*majzol* is, Tsz.): „rágcsál“. Melich (Nyr. 24:346) az osztr.-baj. *maissen* alakból származtatja, ennek a Hoefer szótárából vett idézet szerint „beschneiden“ a jelentése. Ismerik a szót a Grimm-szótár (*meissen*) és Schmeller is (*maißen*, hauen, I.1663), azonban mindenütt csak valami külső eszközzel (innen: *meiszeln*, gerät zum schneiden‘, Grimm) való vágást jelent, a bajor-osztr. területen főleg favágást (*holz maißen*). Lehr A. közlése szerint a *majszol* ige igazi jelentése különben sem „rágcsál“, hanem „vastag ételt fog nélkül eszik“ s azért leginkább kis gyermekkről, olykor fogatlan öregekről mondják (körülbelül az, amit *pampogásnak* is mondanak). Tehát helyesebb lesz ha a *majszol* alakot egy másik német tő származékaival vetjük egybe. A ném. *malz*, *maláta* főnév s az ófn. és kfn. *malz* (*hinschmelzend, weich, schlaff*) melléknév egy germ. *melt* gyökérből valók s ugyanebből való az angolszász *mēltan*, *sich auflösen, zerfliessen, zerschmelzen* ige is (Kluge s. v. *Malz*) a melynek mása a tiroli *maltsə* ige „speise mit der zunge zerdrücken“ (Schatz, Die Mundart von Imst 1897., 50. l.). Hogy az *al*, *el* hangsosportnak már magának a bajor-osztrák nyelvterületnek nagy részében is *aj*, *ej* felel meg, arról ép az imént szoltunk; Weinhold szerint (158. §.) pl. *maln* helyett *majn*, *gstalt* h. *gstajt*, *selber* h. *sajbō* stb. fordul elő; a pozsonyi német nyelvjáráshban is *kaabl* helyett *kaibl*. Ezek szerint tehát nem ütközik nehézségbe, ha a magy. *majszol* igét ama bajor-osztrák *melzen*, *malzen* (tiroli *maltsə*) alakból származtatjuk. Egész természetes volt, hogy a német eredetű szó jelentésének megfelelve (amely jelentésben nagyon is megvoltak a cselekvés ismétlődésének, folytonosságának, elaprózott voltának mozzanatai, tehát mind a gyakorító képzés funkcióját jellemző mozzanatok, vörö. Budenz, *Ugor alaktan* I., *Igeképzés*; különnyomat 12. l.) a magyarban képzés tekintetében az *-ol*, *-szol* képzős gyakorító igék csoportjába

került. Az ekkép alakult *majszol azután olyformán válhatott majszol-lá, mint a hogy a hajszol régibb *hajtszol-ból változott el (l. Simonyi, *Gyakorító és mozzanatos igék*, különnnyomat 12. l.). *

Mammál: „megrág” (ételt a kis gyereknek, Tsz.). Föltéve, hogy nem hangutánzó (mint *mammog*, *mammant* Tsz.), a bajor nyelvjárás *memmeln* igéjével volna egybevethető, Schmeller szerint (I.1598) „ausdruck für das oft wiederholte bewegen der lippen, besonders beim kauen, wiederkauen, leise sprechen u. s. f.”; ófn. *lefs-mammalón* „balbutire” (*lefs* = ajak’).

Múzol: „örölve rágcsál” (gyermek, fogatlan öreg, Tsz.), bajor *muesen*, *mues'n* „gekochte speise essen”, a *mues* (főkép „kása” jelentésben, úfn. *mus*) főnévből; ugyanebből a *muesig* melléknév „wie mues weich” és *der mueser* „junger laffe, der gleichsam noch brei iss” (Schmeller I.1676).

Vukli: „das schneckerl” (Ballagi); gyakori Csokonainál. Bajor *die wuckel*, francia *la boucle*; *hàr-wuckl* „haarlocke” (Schmeller II.847); úfn. *buckel* „die ringe der locken” (Sanders).

PETZ GEDEON.

IDÓMÉRTÉKES ÉS HANGSÚLYOS VERSELÉS.

Megvallom, nem minden aggodalom nélkül fogok ennek a néhány megjegyzésnek a megirásához; félek, hogy maradiság vágja ér, mert régi, eltehetetlen hitt kérdést bolygatok: az időmértek és hangsúlyos verselés kérdését. Nem tudok belenyugodni, hogy az újabb elmélet ezt a megkülönböztetést nemcsak feleslegesnek, hanem még hibásnak is, a dolgok meg nem értésén alapulónak nyilvánítja; nem győztek meg erről Négyesy Lászlónak, verselméletünk történetében szinte korszakos munkálatai, sem tanulságos vitája Torkos Lászlóval (Nyr. 18. és 19. k.), de Magyar Verstanának második kiadása sem (1898), melyből elméletét most már meghigultan és világosan ösmerhetjük meg s melyet bízvást egészben új könyvnek is mondhatunk. Még pedig nem győztek meg engem azért, mert e pontot, legalább az én nézetem szerint, Négyesy még nem fejtette ki világosan, mert több helyütt mintha

* Megjegyzem — amire szintén Lehr A. figyelmeztet — hogy a *majszol* igét már Erdélyi János is német szónak mondta s ezért megrótta, hogy Arany János a „Családi kör”-ben használta (a kisebb költeményekről szóló birálatában), azonban anélkül, hogy a szó német eredetijét megnevezte volna.

P. G.

maga-magának mondana ellent, mintha inkább csak szókon for-dulna meg fejezetése, nem pedig a doleg valóján.

Vizsgáljuk meg közelebbről Négyesy tételeit, talán sikerül helyreigazodnunk.

Előrebocsájom, hogy fejezetésemben Négyesyvel teljesen egy alapon állok; midőn azt mondja, hogy a ritmikát szigorúan el kell választanunk a prozódiától; hogy alapul a legkisebb ritmikus egységet kell vennünk, az ütemet vagy lábat (ami elméleti szempontból teljesen azonos, azaz a ritmikus sornak egy hulláma, egy erős meg egy gyenge rész); hogy ezek a ritmikus egységek egy-egy versnemben teljesen egyenlő időtartamúak: ütemegyenlőség törvénye; hogy egy-egy ilyen egységen négynél több ütemrész nem lehet; teljesen egy nézeten vagyok vele abban, amit szólamláról, rendről, periodusról és szakról mond. De már a következőkben nem értek egyet vele.

Általános főtétele a következő: „Minden vers hangsúlyos is, időmértékes is; mert a magyar versformának ép úgy megvan az ütemegyenlősége, ami időmérték, mint a görögnek; viszont bármely görög versforma taktusaiban lüktetős, erős, súlyos szótagok vannak: ezért helytelen az időmértékes és hangsúlyos megkülönböztetés“ (Magyar Vers, 6; M. Verstan² 24). Ebben a téTELben azt veszem észre, hogy össze nem tartozó fogalmakat vegyített össze, hogy épen abban tévedett, amitől legjobban ő maga óv: összevazarta a prozódiát a ritmikával. Hogy a magyar versben ép úgy megvan az ütemegyenlőség, mint a görögben, az áll: ez a ritmikára tartozik; hogy az ütemen belül van egy-egy erős, súlyos, lüktető rész, meg egy gyenge, könnyű, nem lüktető, ez is áll; hisz épen ez okozza a ritmikus hullámzást: ez is a ritmika kérdése. De hogy ez a lüktető (= ictus, Négyesynak igen jól megválasztott műszava, M. Vtan² 42) teljesen egy természetű volna a magyar versben meg a görögben is, ez már nem áll, s ez már nem is a ritmika, hanem a prozódia kérdéseibe tartozik, mely a verselés hangtani föltételeit határozza meg. Nem a hangsúly az, ami a görög versben eldönti, melyik szótag legyen a lüktető meg a gyenge rész, mert akkor olyan görög verseket kapnánk, milyeneket Arany János csinált, hogy megcsúfolja vele az „új elméletet“:

Hajdani | dicsősé- | günk, hol | késtél az | éjjeli | időn ?

Száزادok | ültenek | el s te | alattok | enyészni | hajolt

Fénnyel | jársz csak | magában . . . (Hátr. Ir. 1.427.)

De nem is az időmérték az, ami eldönti, melyik szótag legyen lüktető a magyar versben. Hiszen Négyesy maga is kénytelen megtartani mind a két fogalmat, a hangsúlyt meg az időmértéket is az egyes verselési fajok meghatározásában. A magyar ütemről szólva maga mondja: „ — — a hangsúly lesz a rhythmusból az ütem lüktetője“ (M. Vtan² 42); „ — — a rhythmusérzék gyakran ott is teremt az ütemnek ictust, hol az ütem nem hogy egy szólamot nem, de egy szót sem foglal egészen magában, csak az utolsó felét — — — pl.

Este van | este van | kiki nyuga- | lomba. (M. Vtan² 43.) Ezt pedig inkább így mondanám: „A magyar versben a lüktető az ütem elején ott is teremt hangsúlyt, ahol természetesen nem volna, például szó közepén, végén.“

A görög versről meg így szól: „ — — az ictus csak hosszú szótagban szeret megmaradni s magának okvetetlen hosszú időrészét kíván“. (uo. 88). Íme tehát az új elmélet is csak ott van megint, ahol a régi, csakhogy nem nevezi nevén a gyereket, mert nem választja el az ütem és lüktető (ictus) ritmikus fogalmát, a hangsúly és időmérték prozodikus fogalmától, egy neki az ictus és a hangsúly (uo. 24: „ — — a versforma minden időmértékes és ictusos [hangsúlyos] egyszerre“).

Torkos Lászlóval folytatott vitájában (Nyr. 19:62) Négyesy ezeket mondja: „A magyar nyelvben kétféle verselés van: hangsúlyos és időmértékes, de háromféle vers: magyar, nyugati és antik“. Nem értem, mi az alapja a verselés meg a vers illetén megkülönböztetésének, amint nem is adja meg magyarázatát; épen így a M. Verstanban (2. kiad. 24): hogy más a „versforma“, más a „verselésmód“. Én azt hiszem, hogy a verselés, verselésmód, ez az actio, az eljárás, a vers, versforma pedig ennek eredménye, productuma, s hogy ez a két fogalom teljesen megállhat egy más helyett is, hajszálnyi megkülönböztetésük nehéz is, fölösleges is. Máson fordul meg a vers és verselés fajainak megkülönböztetése: a) eljárás szerint van időmértékes és hangsúlyos, b) származás szerint van antik, nyugati és magyar.

Annál is inkább kell megtartanunk a verstanban az időmértékes és hangsúlyos verselés fogalmait, annál is inkább kell ezeket megkülönböztetnünk, mivel ezek a tagolt nyelvnek sajátos tulajdonságai. A ritmus törvényei általánosak minden ritmikus mozgásban, ütemegyenlőség és lüktető egyenlöképen meg van a zenében, táncban, verselésben; a hangsúlynak és időmér-

téknak prozódikus különbségei azonban csakis a ritmikus nyelvben vannak meg, mert hiszen más az anyaga a versnek: a tagolt nyelv, más a zenének: a melodikus hang, más a táncnak: a testmozgás. A ritmika valamennyire a közös törvényt szabja meg, a prozódia pedig azt vizsgálja, hogyan illeszkedik be az anyag a ritmikus keretbe.

Ezek után a verstan alapvonalait következőképen állítanám fel:

Ritmika. a) A próza ritmustalan, a vers ritmusos beszéd.

b) A nyelv ritmusa erős és gyenge elemek szabályos váltakozása.

c) A verssor alapegyisége az ütem.

d) minden ütem egy erős (ictus, lüktető) s egy gyenge részből áll.

e) Az ütemek egy-egy versnemben teljesen egyenlő időtartamúak (ütemegyenlőség törvénye).

f) Lüktető minden ütemben van, a gyenge részt szünet is pótolhatja.

g) Egy-egy ütemben legfeljebb négy szótag lehet.

Prozódia. a) A lüktető minden az ütem elejére, hangsúlyos szótra esik; ha természetes hangsúlyra nem talál, teremt magának hangsúlyt: hangsúlyos verselés.

b) A lüktető minden hosszú szótra esik; ha az ütem elején van: ereszkező, ha utolján: emelkedő ritmusú lesz a vers: időmértékes verselés.

A versnemek felosztása származásuk szerint:

a) Magyar (hangsúlyos).

b) Antik (időmértékes).

c) Nyugati (időmértékes; t. i. a németek, franciák eredetileg hangsúlyos prozódiajú formáit antik prozódiaval vettük át).

TOLNAI VILMOS.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújtás szempontjából.

(Folytatás.)

Alaktan.

Az alaktan az a része a nyelvtannak, melyen a nagy nyelvújtás korában leginkább megérzik az újítók keze munkája. Természetesnek látjuk ezt annyiban, hogy nyelvünk hajlékonysága miatt ezek kerülnek tán legkevesebb nehézségbe. Gyöngyösinél is sok

új szót találunk; de ő mindig szokott eszközeit használja a magyaros szóképzésnek, erős analógiai érzéke csak igen ritkán inog meg egy-egy kissé szabadabb analógiás alkotásában (*fürtözet*, *fürteség*, *tágadalom*, *rútalom*); idegen vagy csinált képzővel egy szót sem alkotott (az egy *növetény* alig Gy.-é!). Nagy számú összettelei közé egy idegenszerű se tévedett. Az elvonásra, mely a nyelvújítás tulajdonképpen korábban annyi túlzásra ragadta az újítókat, találunk ugyan néhány kissé merészebb példát; de ezeket, ha egyelőre elvonásoknak is kell tartanunk, legalább is kétséges, nem fogjuk-e előtte is megtalálni. (Egyébként, hogy az elvonást a népnyelv is és mennyiben használja l. Nyr. 21:49.) Az alábbiakban, amennyiben szükséges gramatikai kategóriák szerint csoportosítva, összeállítjuk a Gyöngyösinek tulajdonítható szavait irodalmunknak s föltüntetjük újított-e a szóragozásban.

S z ó k é p z é s.

A) Igeképzés.

a) Deverbális igék:

Biztогat: a NySz. szerint csak Gy.-nél. Décseit előbb, mint elmenne biztогattyá Kemény. KJ. 375.

Csikorít: NySz. csak Gy.-től. Ezen közben Tysbe ajtót csikorítta. Char. 37.

Csörögдögél: NySz. csak Gy.-től. Látott ott a völgyben frissen csurgó kútat . . . bő folyamja a mint csörögдögél. Cup. 576.

*Dolgozdogál: A mint sok foglalatosságim és örögségem engedhették, addig dolgozdogáltam . . . RK. aj. l. 1.

Döllög: a. m. vacillo; NySz. csak Gy.-től. Kezd vére csurgni . . . Már erre már arra döllögve forogni. Cup. 602.

Eldugánt: NySz. csak Gy.-től. Cnemon Theogenes kardját nagy lassan ki-ránttya és magához vévén ki-fut s eldugánttya. Char. 60.

*El-húnyat: a. m. eltakartat, eldugat. Vélek most itt, most ott, ezt s' azt el-húnyattyá. És a keresőket véle meg-csalattyá. Char. 392.

†*Epeszт*: a NySz. csak Kr.-t említi. Felel a leány: Ne epezd lelkemet. Char. 46.

Fülelget: NySz. csak Gy.-től. Ajtaja . . . éjjel-nappal nyitva bē sem rekeszeti, hol mi dolgok esnek, onnét fülelgeti. MV. 11.

†*Hortyant*: NySz.-ban *hortyan* Kr.-nél. Nagyon hortyant a' vad s magát megrángattyá és végre a sok seb éltét el-fogyattyá. Cup. 604.

*Kapdosgat: Mondván megént: éltét mindgyárt el-fogyattyá Hogy ezt végeben vigye kardgyát kapdosgattyá. Char. 63.

†Szédeledik: a NySz. egy adatot tud a mult század végéről. Tsak szörnyen nem holtál, a mint szédeledtél. Char. 67.

Toldít: a. m. suppleo; NySz. csak Gy.-tól. Bánnya, hogy ezekkel szívét szomorítá, Tréfálo szavait valóval toldítá. MV. 63.

Üvöldögél: a. m. clamito; NySz. csak Gyöngy.-nél. Az egész Várban is nincs strázsa több egynél, A' ki üvöldögél a kapu fölinél. MV. 106.

Mint újszerűt említhetném különösen a Charikliában a reflexivumok illetén idegenszerű képzését: *fölvéven magát* (e. h. föl-emelkedik), Char. 65; midőn eszére jő *magát megtalálván*, Char. 75; *mutatja magát* nyájaskodni, Char. 83; *magát megrángattya* (e. h. rágatódzik), Cup. 604. *emészti magát* keserveben MV. 84; *magát bátorítja* MV. 108 (e. h. bátorodik, emésztődik) stb.; de ezek mintáit megtaláljuk már Heltainál is s a XVII. sz. német eredetű széphistóriáiban (vö. Simonyi: Magyar Nyelv, I.267).

b) Denominális igék:

Ágyaz: a. m. lectum sterno. Feladta szakács is kövér vacsoráját; De még nem ágyazta egy-is nyoszolyáját. KJ. 365.

Dérlel: a. m. gelo. Dérlelő hidegség fagylalta szivedet. Char. 62.

Dupplál: a. m. kétszerez. nővel. Nagy sebességgel siet asszonnyához, Dupláltt őröm járul ottan jutalmához. Char. 167.

Feleségel: a. m. feleségnek nevez; a NySz. csak Gy.-től idézi. Én tégedet miként nevezzelek? Mátkályalak, avagy feleséggelyelek? Char. 62.

* *Fölösít*: a. m. szaporít. Csak magadban főzöd azzal felelítvén nyavaládat. Char. 151.

Fodorodik: a. m. criso; a NySz. csak Gy.-től. Ragyogott a nap vidám fényességgel, ha fodorodott is néha a víz jéggel. Cup. 571.

Frissít, frissül: „El-száradott innyét harmatként frissiti“. KJ. 457. „Fénixként frissülni láttatik agsága“. Cup. 610.

Helytelenkedik: a NySz. szerint a. m. ago inepte, erronee; így Sl.-nal, de Gy.-nél, hitem szerint, jobban helyén való ez a jelentés: nem találja helyét. Habzó gondolattyá jár, *helytelenkedik*. Bizonyos válaszszal még nem csendedesedik. KJ. 383.

Inal: a. m. nyomában jár. A tegzes Apollo ott Dafnet kergeti, szaporán inallya de későn érheti. KJ. 397. Sok veszély inal minden boldogságot. KJ. 430.

Könyhül: a. m. könnyebbü. Várok én-is tovább jobb napokat. Mert érzem könyhülni már a sajdalimakat. Char. 16.

Leleményeskedik: mai jelent.-ben. A más dolgokban foglalatoskodó elme sem leleményeskedhetik úgy a Parnassus titkaiban... Pal. aj. l. 1.

Mátkál: a. m. mátkának nevez; l. feleségel.

*Pálmáz: pálmával jutalmaz, koronáz. Mindkét részt táplálja eddig a reménség, hogy ötet pálmázza a harczi dücsőség. KJ. 584.

*Ravaszul: a. m. ravaszszá válik. Nehéz ennek bírni kősziklás szívével . . . Ravaszult a csaló szirén' erkölcsével. KJ. 470.

Régít: a. m. megörökít. A' históriák az viselt dolgokat megmaradandóságra régítik. MV. aj. l. 1.

Szépel: a. m. takar, szépitget; csak Gy.-nél a NySz. szerint. Félelmes a követ, alig mer szóllani. Szépelné örömost, de meg kell vallani követsége dolgát. KJ. 383.

†*Színlet*: a. m. színig tölt; a NySz.-ban nincs adat. Satur-nus szemét reám veté . . . minden szerencsémet rút veszély követé, Rám köszönt poharat méreggel színleté. Char. 98.

Szorgosul: Város bárainak dolga szorgosula Char. 162; Siet-vén szorgosul szakácsok munkája. Cup. 612.

Trágyál: a. m. condio, orno; a NySz. csak Gy.-t idézi. Csókokkal trágyált ölegetések. Char. 233. Trágyált ágyak vannak megrakott rózsákkal. MV. 19.

Tündérkedik: a. m. ludifico. Circé énekével miként tündér-kedett. MV. előb. 2. Igaz, hogy Pandóra s' Circé tündérkedett, Sokakon nem remélyt fortélyt cselekedett. MV. 89.

Varasul: a. m. porrigine corripior; a NySz. Szt. csak Gy.-nél. Éktelen homlokjok pörzsöllött szemekkel. Orczájuk' varasult gyakor égésekkel. KJ. 425.

*Vezetékel: vezetőnek, irányítónak használ (vö. *ural* valakit). Meg-horgasztván eggyik lábat fel-emeli, Még a többin ropja azt vezetékeli. KJ. 512.

*Záporul: a. m. záporként hull. Záporult könyvének kiön-tött örvénye. Char. 157.

Zajdul: a. m. commoveor, tumultuor. Veszen új éledést δ megént szívében, Csendesítő habját zajdult elméjében. KJ. 439, MV. 8, 107.

B) Névszóképzés.

a) de verbalis főnevek.

Füvellő: a. m. rét; PPB. füvelő-hely. Nem tart a füvellő már pányvás lovokot, a' Tél istállóra szorítta azokat. KJ. 539.

Roppaj: strepitus; a NySz. csak Gy.-től. Erős roppaj hattyá azomban fülemet, egy hím szarvast látok felvetvén szememet. Cup. 581. Nagy roppaj esik közel ellenében . . . Cup. 596.

-ás, -és.

Mellőzve itt az egyszerű továbbképzéseket (mint: *leleményeskedés, RK. a. l. 2.; mesézés, Char. 125; zajdulás, MV. 83. stb.), csak a valami tekintetben említésre méltókat jegyezzük meg.

Alacsonkodás: a. m. elcsüggédés. Véle született fennyen járó Nemesi Erkölce megcsüggédő alacsonkodásra esne azokkal . . . RK. a. 9. Nagy elme nem szokta az alacsonkodást, Ha búja van úgy se mutat szomorodást. KJ. 550.

Avatkozás: a. m. *inauguratio* (*einsegnung*); a NySz. csak Gy.-t említi. Eörömödre volt születés, *Avatkozásra* mené sed. RK. 214.

*Ébrülés: a. m. ébredés; *ébrül* Kr.-nél (vö. NySz.). Esvén közöttük édes álmukból hirtelen ébrülés. Char. 213.

†*Falás*: a. m. harapás. Az ebek ... inain sűrő falásokat tettek. Cup. 603.

†*Fel-mészárlás*: a NySz. Faludinak tulajdonítja. Ismét történt osztán Filomélanak is rüt fel-mészárlása. Cup. 635.

Frissülés: alapszava is Gy.-nél először. El-is ajul, de kezdő magához térti és frissülésére hideg vizet kérni. Char. 59.

†*Futtatás*: a NySz.-ban nincs adat. Oda a másik völgy csak egy kis futtatás. Cup. 586.

Gémbelődés: a NySz. Gy.-nek tulajdonítja; a. m. stomachatio. Okát kérdi Éva *gémbelődésének*, tön amaz ily választ értekezéseknek, Vigyázatlanságát únta cselédgyének, ez oka *haragos kedvélenségeinek*. MV. 77.

*Hajdúkodás: A mikor Thiamus élt hajdúkodással, Mint fertő össze az a papi tartozással. Char. 407.

Irigylés: a NySz. szerint csak Gy.-nél. A kaján irigylés ... KJ. 378.

*Kétlés: nem a *kétkedés* összerántott alakja, hanem a Rny.-ben és Gy.-nél is meglevő „kétel” ige (KJ. 366, 431, 439 stb.) származéka. A’ felől-is ne legyen kétléssel. Char. 65.

*Környösködés: alapszava sincs meg a Rny.-ben; de az újabb nyelvben is ismeretlen. minden valószínűség szerint rendes alakjának ezt tarthatjuk: *körönsködés* (vö. *körönködik* Nagy Szótár, MTSz.); jelentése pedig körömhegyre menő küzdelem, elszánt harc. (Vö. *körömszakasz* küszködés RK. a. l. 5; Az emberek ... körmösön oltalmazzák, a mit elektől vettek, Zvon PázmP. 263; az előttünk álló dologhoz ugyan körmösön nyuljon, MonOkm. XXIII. 194., körmös oltalmazás, Fal. Jegyz. 934). Látván az ellenség az Várbélieknek erőssen kezdett környösködését és azzal... népének szaporodó veszedelmét... alig tett vóna több próbát ottan maga nagyobb veszedelmére a Pogány, hanem ... tovább ment volna onnét. De az gonosz meghasonlásnak veszedelmes férge esik végre közikben... RK. aj. l. 11. Az *m : ny* hangcserére nézve l. TMNy. 118.

Szemeskedés: a. m. örködés, figyelem; a NySz. csak Gy.-től. A Nagyságod szemeskedése miatt dolgaiban elé nem mehető végbeli pogányság. RK. aj. 6.

*Szemzés: a. m. nézés, aspectus. Igy szokta vizsgálni szem- is a' színeket. A tiszta szeretet Isteni végezés... Ha hová így nem ment olyan ott a' szemzés, Mint habok közt kormány nélkül az evezés. MV. 27.

*Sziveskedés: a. m. jó indulat, előzékenység. Körülötte való

szíves fáradozásait hasonló szíveskedéssel adgya vissza. Char. elõb. 21.

†*Szorgalmaskodás*: a NySz.-ban egy adat a XVIII. sz. végéről. Mária se nyugszik kedvére Murányban, Hanem vagyon gondos szorgalmaskodásban. MV. 72.

-at, -et

Fürtözet: fürtöz nincs a NySz.-ban, úgy látszik nem is volt használatos; a rim kedvéért adhatta neki Gy. ez alakot, mert egyébként a *fürt* is elég megfelelő lett volna e helyen: Kövekkel csillagzó gazdag öltözete, fodorított hajának rengő fürtözete. KJ. 364.

**Hang:at*: a. m. hang. Euterpe sípot horzatott, Ad ahoz kedves hangzatot, Azt fúvó ajakával. RK. 169.

Intézet: a. m. opinio, aestimatio; (l. Nyr. 26:360). A' kinek az árrát bőls szokta nevelni Tsak intézet szerint kezdték elemelni. Char. 9.

*Kedvezet: a Rny.-ben kedvezés. ... Vagyon ilyen szereettel Maga rokonihoz, kiknek kedvezettel, kévánt ő-is lenni. Char. 370.

Kertelet: a. m. terület, határ. Egy fertőhöz jutnak ... melynek erdő közt sok a kerületi, Vizekkel, nádakkal nagy a kerteleti. Char. 12.

*Varazat: a. m. var; ,varaz' ige ismeretlen a régiségben (Gy.-nél: *varasul* KJ. 425; de igekötős kapcsolatban előtte is); Kresznerics említi egy ,varazzik' igét és SI-tól a *varazás* főnevet. Nincsen más *ruházattyá*, Hanem ... az sebek *varazattyá*. RK. 190.

-alom, -elem.

† *Csüggdedelem*: a NySz. szerint csak SzD.-nál. Fogyatkozik gyakran és van csüggdedelme. Char. 349.

Fuvalom: a. m. fúvás, spiraculum. Fagylaló fuvalmi az erős szeleknek. KJ. 539.

Gyúladalom: a. m. szenvédély, gerjedés, concitatio animi. Szerelem rabja vagy s nem más ártalomnak Vesztett mérge, hanem e gyúladalomnak Nyomott el ereje. Char. 195.

†*Ijedelem*: a NySz. Kr.-ból idézi. A remént, 's elmémnek sob búját formálom, 's gyakor ijedelmit izzadva számlálom. Char. 339.

*Tudalom: a. m. tudomány. Megvallom másképpen gondoltam, Minthogy tudalmadnak nagy hírét hallottam. Char. 205.

Névszói tövekhez járul ezekben:

Tágadalom: a. m. engedés, csökkenés; a ,tágad' ige ismeretlen a régiségben, tehát látszólagos analógia eredménye Gy.-nél: Óh eltürhetetlen iszonyú fájdalom, Halálnál keservesb bú és *aggodalom*, Ezekben valaha lesz-é *tágadalom*. Char. 60.

Rútalom: bizonyára a *förtelem* analógiájára. Ne kévánnyuk magunk olly helybe estünket, Hol minden rútalom kövessen ben-nünket. Char. 239.

-mány, -vány.

*Csurgovány: a. m. forrás, patak. Pegasus lába nyomában, Hypocréne folyamában Vagyon-é olly csurgovány? A' melynek eredéséből forranा illy tudománny. RK. 195.

Esemény: ruina, verfall (I. Nyr. 26:306). Jó reménnyel vagyok, hogy feljövend már napom szép fénnnyel, De hogy ne lehessen még az eseménnyel, Nincsen elvégezve bizonyos törvénnyel. Char. 380, Cup. 640.

Fuvalmány: a. m. hófuvatag, hófuvás. Olvadnak az havak, fagyos fuvalmánnyi. KJ. 543.

Ragyogvány: a. m. fulgor, splendor. Az Test Égi ragyogványok', ezer színű szivárványok köntösiben öltözik. RK. 335. Van elég eszköze s helye játékinak, mint a déllel játszó náp ragyogványinak. KJ. 513; 360, 366; Cup. 611, 642.

Sérelmény, más kiadásokban *séremény*: alapszava bizonyára a „sérelem, sérelmes” kikövetkeztetett alakja; vagy a csak nála található „sér” ige (I. alább az elvonásnál!) továbbképzése. Mint-hogy annak rögös az ösvénnye, És lészen lábadnak ott sok sérelménnye. Cup. 640.

Sértemény: a. m. megsérülés, sebesülés. Tövissel van rakva az öröm ösvénnye, Az azt járó lábnak sok a sérteménnye. Char. 298.

Szorítvány: a. m. pressura, compressus. Tágulnak az erős derek szorítványi, A kemény jegeknek lágyulnak márványi. KJ. 543.

+Teremtmény: I. Nyr. 27:27.

Töltemény: a. m. fartum, fülle, töltelék. Sült is vala ollyan tölteménnyel, Mit látván kezd lenni gyomrok jó reménnyel. Char. 86.

+Töltvény: a. m. töltés; a NySz. Orczynak tulajdonítja. Gyönyörűséges ösvények, Hol semmi rögös töltvények, Nem sertenek lábokot. RK. 223. Sok halomnak töltvénnyi leomolnak. RK. 294.

Külön kell említenünk újszerű képzője miatt ezt a szót:

?Növetény: a. m. planta; a NySz. szt. csak Gy.-nél található; Kr. is megemlíti SzD. nyomán. SzD. KisD. Szót.-ban így találom: nőni, növelény (vegetable) növevény. Gyöngyösi régibb kiadásai-ban azonban „planta” van helyén s így igen valószínű, hogy Dugonics csempészte Gy. műveibe. A' kenett kerék is mert fordul gyor-sabban, Nő a növetény-is, ha öntözik jobban. KJ. 375.

b) Denominális névszóképzés.

-ság, -ség.

Ágyság: a. m. származás, fajzat. Két ráró szeme-is bizony-ság és egész testének rende-is, hogy e' felséges rend és nem paraszta ágyság. Char. 114.

Balság: Ha erre hozta-is szerencse balsága. Char. 76. Boldog vagy, hogy jobbra tértél utadnak balságából. RK. 201; KJ. 527 stb.

*Csendetlenség: a. m. zavar, zendülés. Azon haza csendetlenségeknek, nevezett árja szélesebben kiöntött. RK. aj. 7.

Csipalyagosság: a. m. lippitudo (csipalyagoskodik l. NySz.).

El-tökéllettség: a. m. elszántság. Nagy el-tökéllettség látszik személyében. KJ. 455, 474.

*Feleségesség: ... Drága a szűzesség, Nem ér azzal semmi jó feleségesség. Cup. 641. Régibb kiadásokban így: A' tiszta egyesség Drágább mint akár melly jó fele-segéltség.

*Fogyatkozatság: más kiadásokban ‚fogyatkozottság’; a. m. fogyatkozás, hiány. A tükrnek pedig az a tulajdonsága, Hogy kitől nézetik fénylő tisztasága, Megmutatta hol van fogyatkozat-sága. MV. 125.

Fürteség: a. m. fürt. Haja meg-eresztle vala tellyességgel, Nem lévén bé-fonva semmi fürteséggel. Char. 131.

Hajdaniság: a. m. antiquitas. Bár fel-járjon elméjével, Világ' hoszszával széleivel minden hajdaniságot. RK. 188.

*Illyenség: a NySz. a mult sz. végéről említi csak adatot. Tetszik Chariclesnek szómnak illyensége. Char. 138.

*Kikség: Tudja vérségét némellyekhez, de ... azok' kikségét. Nem vizsgálta, tudván annak régiségett. Char. 334.

Lettség: a. m. ordo, verlauf. Tsudálva nézik a testek sürüségét, Nem tudván azoknak miképen lettségét. Char. 10. Itt bővön leírja azok mint lettségét. Char. 391.

Lovasság: a. m. ratio equitandi (lovaglás?). Diánának a melly híres vadászsága, vagy Athalantának futó gyorsasága, olyan tekintetes ennek lovassága. s minden termetének deli módossága. MV. 126.

Meg-hittség: l. Nyr. 27:27.

Módosság: a. m. ékesség, kellem (l. ‚lovasság’-nál).

*Ollyanság: e. h. olyas valami. Sok pedig a bú-báj s. ördögi ravasság, Mondhatom, hogy ezt is érhette ollyanság. Char. 183.

*Óvosság: a. m. óvatosság; alapszava nem található a NySz.-ban (óvatos sem!). ... Azt nyertem tenéked nagy óvossá-gommal. Char. 175.

*Rendség: a. m. rang. Olly semmire-kellő meg-vetett nem lehet, Hogy általa úri rendségre nem mehet. MV. 39.

Szerencseség: e. h. szerencse. Apollót áldom 's hívom *segít-ségre*, Juttasson többször is illy szerentségre. Char. 30.

Töredékenység: a. m. fragilitas. Szükséges ahoz nagy tökél-lelesség, Mit nehezen tehet a töredéknység. Cup. 593.

*Tudalmasság: a. m. okosság, tapintatosság. Én mostan is tudalmasságommal azt nyertem tenéked... Hogy ég már a lány rát. Char. 175.

Tündérség: 1) a. m. ludicra, gaukelei. Circe legtöbb tündérséget akkor szaporított, sok kedves orczákat rút bőrrel borított. MV. 86 2) A. m. tünékenység, mobilitas: A szerencsének nézzed tündér-séget. KJ. 412.

*Vadászság: a. m. *ratio venandi*, a vadászás módja. MV. 126 (l. *.lovasság*-nál).

?*Veszteség*: eddig Faludinak tulajdonították. Dugonicsnak Gy. kiadásában két helyen: MV. 15; MV. 119; a régibb kiadásokban minden helyen egészen más szó van helyette s egyébként is ez értelemre mindig a *veszetség* (l. NySz.) szót találjuk (pl. MV. 96), Dugonics adatait tehát kétséggel fogadjuk.

Csak egy esetben járul a -ság képző egyenesen igetőhöz:

Haladság: e h. halasztás. A szives várásban soha sincs hamarság, Kevés üdőcske-is sok napi mulatság. Alig vala abban félőre haladság, Keménnek csak az is lön nyughatatlanság. KJ. 460; régibb kiadasban a *múlat-ság*nak megfelelőleg *halat-ság*.

A vers kedvéért még a határozó szókat is e kedvelt képző-jével bővíti: De ez maradgyon *félsegben* (Char. 102); ezennel h. *ezenséggel* (Char. 70).

Kicsinyített névszók.

Bíztatásocská: Bárcsak vehetném valamely bíztatásocskádat. Char. 62.

*Fényecske: Nézd vidám szemecskéinek, Ragyogó fényecskeinek. Mint jádznak golyóbisi. RK. 229.

*Kacsócska: Mint adgya kacsócskáját... Hozzád akarván menni. RK. 232.

*Kedvecske: Most kedvecskeje változik... RK. 229; Cup. 576.

*Továbbacskán: Egy kevessé tarta ez, mintegy óráig, Vagy ha továbbacskán, de nem lön sokáig. Char. 134.

-s képzős névszók.

Csinziás: a NySz. szerint csak Gy.-nél; jelentése tibicen; alapszava: *csinga*, *csincsa* (l. NySz.). Síposokkal mennek már a' trombitások. Dobosok azután és a csinziások. KJ. 511.

Gyüleményes: alapszava *gyülemény* a NySz. szerint Faludié. Öszve gyüleményes gazdag értékével. MV. 14.

Habzós: a. m. habzó. Viseltük (a tengernek) gyakor veszedelmét. A' habzós szeleknek iszonyú félelmét. Char. 14.

Kanótos: Kanótos puskája füstölög kezeknek. KJ. 521.

Pályás: a. m. pályázó. A pályás sereg piatzra indulna, 's annak csudájára a nép feltódula. Char. 162. Trombiták kezdék bő rivadásokat és futni indíták ott a pályásokat. Char. 166.

Rögös: Rögös a bőtsület útta". MV. 10. Rögös ösvény, Cup. 640.

Vezetékes: a. m. *duktor*, *führer*. Nyeritnek, ugrálnak, rúgnak, ágaskodnak, A vezetékesnek nem kis gondot adnak. KJ. 510.

-i képzős melléknevek.

Szenci M. A. hatása érzik egyik-másik -i képzős melléknevén, mint: † hattyúi termet (MV. 66), essői cseppek (KJ. 543)

„Az † oltári kérdést sem viheti végben“, Char. 336 (=az oltár ügyét sem intézheti el; a Rny-ben csak ebben a kapcsolatban: oltári szentség).

Ezek mintájára készülhettek ezek az újabbak: „*Gyémánti* fényesség (Char. 327, 367); *rabi* állapot (KJ. 422); *tüköri* fény-nyel ezelőtt fémlettek“ (KJ. 487).

Fosztó képzős melléknévek.

Gyöngyösinek tulajdoníthatjuk ezeket:

*Csalatlan: a. m. *csal* nélküli, igaz; alapszava meg volt már a Rny-ben (l. NySz.), Gy.-nél is megtaláljuk ily kapcsolatokban: *csalra* vissz (a. m. megcsal) MV. 86; *csalt* vet (=lest vet) KJ. 518, 553. Óh Istennek szűz szent Annya és mindennek csalatlan bizodalma. RK. 235.

Csendetlen: a. m. *inquietus*; alapszava Gy. elvonása. Bú a nagy elmét is teszi csendetlenné. MV. 73.

Fülep Imre (i. h.) Gy. újításai közt említi, hogy a fosztóképző előtt szereti a szót megcsonkítani. Csakugyan gyakran találkozunk ily összerántott alakokkal: *győzetlen* (Char. 395, Cup. 600), *hervadhatlan* (MV. 18), *lehetlenség* (MV. 85) stb.; de újításnak ezt épen nem tekinthetjük (vö. TMNy. 530); még a *lehetlenség* más-sát is megtaláljuk már a KesztC. (49) *mérhetlenség* szavában.

Melléknévek fokozása.

A középfok képzésében rendesen a kötőhangzótlan alakot használja, mint: *közeli* (Char. 215), *távúlb* (Char. 4.), *hamarb* (Char. 376), *készb* (Char. 287), *serényb* (KJ. 613) stb.; ezt is az újítások közt említi Fülep I. (i. h.), de ma már tudjuk, hogy ez egyik jellemző sajátsága a Gy.-t megelőző nyelvnek (bőven l. TMNy. 563.). A *nyilvább* fokozott igenévre nézve gazdag példatárt nyújt a NySz. egész Gy.-ig.

A fölösök képzésében is egészen hagyományos nyomokon jár. A *leg*-es fölösököt nagy ritkán (csak ilyenekben: *leginkább*, *legföllebb*) találjuk; helyette leggyakoribb a *felette* *nagy*, *felette* *szép* stb.-féle körülirás. (Folyt. köv.) EKKER J. SZENDE.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYA.

A műveltség gyors haladása rohamosan pusztítja a népelet minden eredeti, ősrégi és természetes nyilvánulását. A vasút gyorsan és olcsón elviszi a legkisebb faluba a gyáripar termékeit, melyek azonnal kiszorítják a használatból a nép maga készítette

ruháit, eszközeit, szerszámait. Az iskola, az irodalmi nyelv terjessével, lassanként átalakítja a nép eredeti nyelvét, mely századokon keresztül természetesen fejlődött minden erőszakos hatás-tól menten.

Nem kárhozhatjuk a nép életének e lassú átalakulását, hisz ez is természetes fejlődés, a mai műveltség és gazdasági haladás szükségszerű következménye. A tudományra nézve azonban nagy kár, hogy nem sietünk megmenteni a mult beszédes hagyományait, míg a rohanó és pusztító jelen nyomtalanul el nem söpri őket. A népies foglalkozások egyszerű eszközei a multról beszélnek, a mult emlékét örzik meg, s a kezdetleges szerszám történeti kútfővé válik a hozzáértő tudós kezében. A nemzeti műveltség haladása megköveteli, hogy tagjainak minél nagyobb tömege váljon a tudás, a művelődés osztályosává. Ma már nem elégedhetünk meg avval, ha a nép fia írni és olvasni tud, s habár messze vagyunk Angliától, Skandináviától, ahol a szegény munkás ember szabad idejében a tudomány nehezebb problemaival foglalkozik, a tudás nálunk sem lehet egyes osztályok kiváltsága. S a tudomány terjedésével az egységes irodalmi nyelv lassanként el fogja nyomni a nép sajáságos színes nyelvét. S ha a nemzeti művelődésnek haszna lesz is belőle, a nyelvtudomány kárát vallja, hacsak idejében meg nem mentjük mindazt, ami még megmenthető.

Ma még nagyobb ellensége a nép nyelvének a tudatlanság, mely benne romlott, elkorcsosodott nyelvet lát, s arra törekszik, hogy a nép nyelvéről a „hibákat” kiürtsa. E tudatlanság ellen kell megvédenünk a nép nyelvét; s ez első sorban azoknak a föladatnak, akik a néppel folyton érintkeznek s szellemi fejlődésükre állandó hatást gyakorolnak: a papoké és tanítóké. minden nyelv a nép ajkán fejlődik, s életmódja, műveltsége változásával a nyelv is változik, néha bővül és gyarapszik, máskor szavakban és nyelvtani alakokban szegényedik. Idegen népekkel érintkezve az idegenszerűség káros hatása is jelentkezhetik a nép nyelvén; ez ellen azonban, amennyire lehet, küzz az ép és romlatlan nyelvérzék.

Az egyes vidékek nyelve között is sok tekintetben különbség van: az egyik vidék szavait a másik nem ismeri vagy pedig más jelentésben használja; a közös szavakat is máskép ejtik az egyik helyen, mint a másikon; különbség van a névszók és az igék ragozásában, a mondatok alkotásában, a szórendben, egyes szólás-módok használatában stb. E különbségek alapján osztjuk a magyar nyelvterületet egyes nyelvjárásokra, melyek között nincs ugyan

olyan nagy különbség, mint a német, francia vagy angol nyelv dialektusai között, hogy a kölcsönös megértést megnehezítenék, de elég jelentékenyek arra, hogy az eltérés első hallásra is észrevehető legyen. S nemcsak a nép fainak beszédén vesszük észre a nyelvjárási különbségeket, hanem megfigyelhetjük a műveltebb körök beszédén is. A hangok képzésének módjáról, a hanghordozásról, a használt szavakról könnyen megismerhetjük a dunántúli, szegedi, debreceni vagy székely embert.

E nyelvjárási különbségek részben régi sajátságok, melyeket az illető vidék nyelve századokon át megőrizett, részben pedig új fejlődés eredményei. Az egymással ritkán vagy nehezen érintkező népesség ajkán különböző módon változhatik a közös nyelv, s hosszabb idő mulva mind nagyobb és nagyobb lehet a különbség az egyes vidékek nyelve között. Az egyik vidék megőrzi a nyelvnek régibb sajátságait (szavait, nyelvtani alakjait), míg a másik helyen újakkal helyettesítik. Ily módon két vidéknek eredetileg egyforma, közös nyelve idő voltán minden jobban eltér egymástól. Hatással lehet új nyelvjárások keletkezésére az idegen népekkel való érintkezés is, és még inkább az, ha idegen népfajok tanulják meg az illető nyelvet.

A nyelvjárások tanulmányának első sorban a nyelvtudomány látja hasznát. A nép nyelve igen sok régi szót, szólásmódot s nyelvtani alakot őrizett meg, melyet a közbeszéd és az irodalmi nyelv elfelejtett s ma már nem is ismer. Igy pl. a kányának *bese* nevét, melyet a régi irodalomban is csupán a Jordánszky-kódex őrizett meg, megtaláljuk mint ma is élő szót a szlavóniai magyarok nyelvében. A Nádor-kódexnek is van egy egyetlen egyszer előforduló szava: *gorza*, melynek jelentése nem világlik ki az illető mondatból, s nem is értenők, ha Herman Ottó meg nem találja a bodrogközi halászok nyelvében, ahol a *gorzsa* patkószegek fasákkal jelent (az Ecsedi láp mellett *garzsa* alakban ismerik, *korza*, *kérza*, *gérza* alakban pedig a székelyek használják s náluk görögös bot, mankó a jelentése). Igy világítja meg a mai népnyelv a mult rejtélyeit. De nemcsak egy-egy fontos adatból, ismeretlen szóból merít hasznot a nyelvtudomány; értékes rá nézve a népnyelvnek minden, bármily csekélynek látszó adata. A magyar nyelvnek aránylag kevés a történeti emléke, s a megmaradt irott emlékek irásmódja is oly tökeletlen, hogy a multba tekintve, majdnem mindig sötétként tapogatózunk. A nép nyelve azonban mindenütt megőrzött valamit a multból, s ha a mai nyelvjárásokat

teljesen ismerjük s ha egymással összehasonlítva vizsgálhatjuk őket, a multnak számos titkát megfejthetjük. Fontos még az is, hogy a nép nyelvének ismerete a nyelv természetes fejlődésének, változásának törvényeit világítja meg.

Nem csekély hasznát láthatja a nyelvjárások tanulmányozásának az irodalom is. Nem is szólva arról, hogy a nép szellemének költői formában történő megnyilatkozásai, a mesék, dalok, balladák, közmondások stb. gyűjtése együtt jár a nyelvjárás tanulmányozásával, pusztán a nép nyelvének ismerete is jótékony befolyással van az irodalmi nyelvre. Szavakkal és szólásokkal, magyaros fordulatokkal és találó kifejezésekkel gyarapszik az irodalmi nyelv, ha időről-időre szülő anyjához, a nép nyelvéhez for dul, hogy fölfrissüljön.

Végül nem csekély hasznott hajt a nyelvjárások ismerete a néprajznak is, hisz nyelvében tükrözödik legjobban a nép gondolkozásmódja, beszédében tárja föl egész lelki világát. Természetes tehát, hogy annak, aki a nép lelkét akarja megismerni, első sorban nyelvét kell tanulmányoznia.

Nálunk a nyelvészek kis körén kívül csak igen kevesen érdeklődnek komolyan a nép nyelve iránt. A néppel érintkező műveltebb osztályok legfeljebb a feltünt furcsaságokat figyelik meg s mosolyognak, mulatnak rajtuk. Arra azonban alig gondolnak, hogy ezek a furcsaságok figyelemre és feljegyzésre méltók, hogy gyakran a multnak tanulságos emlékei, melyekből a nyelvész fontos következtetéseket vonhat le a magyar nyelv multjára vonatkozólag. Az érdeklődésnek ez a hiánya az oka, hogy nyelvjárássainkat ma sem ismerjük elégge s tájszavaink sincsenek teljesen összegyűjtve. Ha sikerülne felkelteni az érdeklődést a nép nyelве iránt a nemzet minden rétegében, még ma is sok, rövid idő mulva veszendőbe menő kincset lehetne megmenteni a tudomány számára.

Miota a Magyar Nyelvőr pályázataival a nyelvjárások tanulmányozására fordította a néppel érintkező körök figyelmét, mintha nagyobb érdeklődés mutatkoznék ez irányban. Bizonyosan elő fogja ezt segíteni az az intézkedés is, hogy ezentúl számos népiskola olcsón vagy egészen ingyen jut a Nyelvőr füzeteihez, s így a magyar nyelv ügyének oly köröket nyer meg, kiktöl legtöbbet várhatunk ezen a téren. Hogy az így felébredő munkakedvet helyes irányba terelhessük s a nyelvtudomány javára minél gyümölcsözőbbé tehessük, a következőkben részletes útmutatást óhajtok

adni a nyelvjárások megfigyelésére és feljegyzésére, hogy akik a nép nyelvével foglalkozni akarnak, tudják mit és hogyan kell tenniök.

Kik foglalkozzanak a nép nyelvével?

A nyelvjárások megfigyelésével, tanulmányozásával foglalkozhatik minden művelt ember, ha elfogulatlanul és kellő érdeklődéssel fordul a nép nyelve felé. A megfigyeléshez és feljegyzéshez nem kell több nyelvészeti szakismeret, mint amennyit a tanítóképző vagy a középiskola nyújt, az adatok feldolgozása és tudományos értékesítése úgyis a szakemberek feladata. A gyűjtés terén legtöbbet várhatunk azoktól, akik folyton a nép körében élnek, s akikkel szemben minden elfogultság nélkül, a maga természetességében élnek nyelvükkel. Ha idegennel beszél a nép fia, mindig bizaimatlan vagy elfogult; s vagy nem áll vele szóba, vagy arra törekszik, hogy beszéde minél választékosabb, úriasabb legyen, mert szégyenli a maga parasztos egyszerűségét. A beszélőnek ez az elfogultsága sok járatlan gyűjtőt megréfált már, és sok oly szó vagy kifejezés került népnyelvhagyományaink közé, amit a maga körében sohasem használ a nép. A tanító, a pap, a jegyző, a gazzaltszabt a legalkalmasabb gyűjtők, ha megvan bennük a kellő érzék és kedv e feladathoz. Csak arra kell ügyelniök, hogy ne akarjanak többet tenni, mint ami a gyűjtő feladata.

Sikerrel végezhetik a gyűjtés munkáját az egyetemi hallgatók és tanító-jelöltek is, kik évi tanulmányaik végeztével a nyári hónapokat szülőföldjükön töltik. Bennük mint anyanyelv él az illető nyelvjárás, de ismerik az irodalom nyelvét is, sőt módjukban van már összevetni a maguk nyelvjárását más vidékek beszédmódjával. S ha még azt is el lehetne érnünk, hogy az egyetemeeken s a tanítóképző intézetekben a nyári tanulmányozásra önként vállalkozó ifjak kellő oktatásban, útbaigazításban, sőt még egy kis anyagi támogatásban is részesülhetnének, rövid idő alatt igen szép eredményre lehetne jutni.

Aki csak rövid időt tölthet a nép körében oly vidéken, mely nem az ő hazája, eredményt csak úgy érhet el, ha feladatát minél szűkebb körre szorítja. Elégedjék meg ez esetben az illető nyelvjárás egy kis részletének megfigyelésével, gyűjtsön pl. egy bizonyos tárgyi körbe tartozó tájszókat, vagy figyeljen meg egy bizonyos hangváltozást, vagy a névragok egy sajátos használatát stb. Az ilyen monografikus gyűjtés szintén igen hasznos, de természetes,

hogy nagyobb készültséget, nyelvészeti jártasságot kíván. A rövid ideig tartó gyűjtés legsikeresebb akkor lesz, ha esupán a szókészlet egy bizonyos körére szorítkozik.

Mit kell megfigyelni és feljegyezni?

A népszerű minden terméke érdemes arra, hogy összegyűjtsük és feljegyezzük, tehát semmit sem szabad csekélynek vagy jelentéktelennek tartani. Legjobb, ha a gyűjtés rendszeresen és tervszerűen történik. Ámbár az esetről-esetre történő gyűjtés sem kárba veszett dolog; az így összegyült anyagot bármikor rendezheti a gyűjtő s ha kedve van, hiányait könnyen kiegészítheti újabb gyűjtéssel.

A gyűjtés tárgya vagy kész nyelvanyag (szó és összefüggő szöveg), vagy pedig nyelvtani adatok, részletek. Az első lépés mindenig a kész anyag minél szélesebb körű és minél gazdagabb gyűjtése legyen. Jegyezzen fel a gyűjtő minden, amit hall: szavakat, mondatokat, beszédtörököt, közmondásokat, meséket, dalokat, amihez csak hozzáérhet, tekintet nélkül arra, hogy érdekesnek és fontosnak tartja-e vagy sem. A feldolgozás alkalmával tünik csak ki, hogy mily fontos lehet egy-egy egészen jelentékenyen tartott adat.

A szavakat lehet mindenkor kezdetben bizonyos tárgyi körök szerint gyűjteni, s így legbiztosabb, hogy a gyűjtés eredményes lesz. Vegye sorra a gyűjtő az ismert állatok, növények neveit, a háznak és részeinek nevét, hozzávéve az anyagot, amiből a ház készül, azután a ház berendezését, a bútorokat, a házi eszközöket és játékszereket; az egyes mesterségek körében a szerszámok nevét és egyéb mesterműszökat; a határ- és helyneveket; a háztartás körébe tartoznak a ruhaneműek, továbbá a gyümölcsök és ételek nevei. Össze kell gyűjteni a rokonsági viszonyok elnevezéseit a szokásos megszólításokkal együtt, a tulajdonneveket, keresztneveket a szokásos és a családi érintkezésben majdnem kizárálag használt kicsinyített, bizalmas formában; továbbá a csúfneveket. Az állatok neveit a hivogató, a terelő és elkergető szókkal együtt kell összegyűjteni. Összegyűjtendők továbbá a melléknevek s az igék, melyek akár akár jelentés tekintetében a köznyelvtől eltérnek. Hosszabb ideig tartó rendszeres gyűjtéssel össze lehet állítani az illető nyelvjárásnak majdnem teljes szókészletét, s a gyűjtő sohse elégedjék meg avval, ha csak a különös, feltünő szókat gyűjti össze; a nyelvtudományra nézve fontos a terület meghatározása is, melyen az egyes szavakat használják.

A szavakat mindenki kell kísérni. Az ismert tárgyak neveit eléggyé megmagyarázza az irodalomban használt szó, a különösebb s csak egyes vidéken használt eszközök, szerszámok stb. neveit pontos leírással kell kísérni; legjobb, ha a gyűjtő le tudja rajzolni a szóban forgó tárgyat s evvel is magyarázza az illető szót. Az elvont fogalmak neveit s az igéket, mellékneveket már nehezebb jó és biztosan útbaigazító magyarázáttal kísérni; ezeknél többet használ néhány találó szólás vagy mondat, melyben az illető szót használják. Jegyezze fől a gyűjtő minden az egész mondatot, melyben az illető szót hallotta, maga azonban ne gyártson példamondatokat, hacsak nem anyanyelve az illető nyelvjárás, ekkor is csak jobbnak hiányában. Minél több szólást vagy mondatot közöl a gyűjtő, annál biztosabb, hogy az illető tájszó pontos és helyes értelme fog belőlük kitűnni.

Igen fontos, hogy a gyűjtő kellő tapintattal és óvatosan végezze a szavak összegyűjtésének munkáját. Akinek anyanyelve az illető nyelvjárás, emlékezetéből is sok szót tud gyűjteni; igyekezzék azonban ő is ellenőrizni ott a hely színén a maga emlékező tehetségét. Az idegen gyűjtő a legnagyobb óvatossággal figyelje meg a hallott tájszót s minél többszöri hallás után próbálja csak jelentését magyarázni. Nagy tapintattal kell eljárnia, ha egy tájszó előfordulásáról, vagy egy hallott szó jelentéséről akar meggyőződni. Az egyenes kérdezőskodés zavarba hozza a kérdezettet, s vagy nem tud felelni, vagy megtévesztő feleletet ad. Csak az értelmesebb egyénektől lehet kérdezni, hogy ismeri-e ezt vagy azt a szót s még az ő feleletükben sem lehet föltétlenül bízni. A szó jelentését pedig (hacsak nem valami tárgy neve) sohasem szabad kérdezni. Igyekezzék a gyűjtő alkalmas kérdésekkel a kérdezett szóra vagy fogalomra terelni a beszédet; beszéd közben magától ki fog tűnni a keresett jelentés. Megeshetik, hogy sokáig kell a gyűjtőnek várnia, míg fölbukkan előtte a keresett szó; siettetni azonban nem lehet a dolgot: a türelem ezen a téren is rózsát terem.

(Vége köv.)

BALASSA JÓZSEF.

A NÉPIES SZÓLÁSOK PERES ÜGYÉRŐL.

I.

Rákosi Jenő tárcsa-cikkelye, melyet a Budapesti Hirlap 1898. május 21-i száma közölt *Próza* címen, érdekesen találkozik Radó Antal legutóbbi fölszólalásával, mely a népies szólásokkal foglal-

kozik (Nyr. 27:201). Mintha csak Radó sugalmazta volna a Rákosi tárcajának második felét. Móra Istvánnak *Atyámfiai* c. könyvét veszi elő s tárca-stílusban mondja el róla azt, amit Radó Antal komoly, tudományos fölészítés formájában adott elő. „Móra István egészben a szegedi és a szegedtanyai népet énekli. Semmi sem termézetesebb, minthogy ezt a népet a maga zamatos nyelvén szólaltassa meg, saját kifejezéseit adja ajkukra, ha egy-egy szót mi más vidékbeliek nem is értünk meg. Hiszen ez, ízléssel és tapintattal használva, a legpikánsabb, legközvetetlenebb és legegyszerűbb módja is a jellemzésnek. Igen, jól esik a szegedi tanyást, juhászát, kondását vagy bérését a saját nyelvén hallanunk. Más mondatok is, nemcsak néha más szók az övéik, az indulata, az érzése, a gondolata fejeződik ki sajátos szórakozásában. Színt és zamatot kap tőle a beszélgetés, vagy csak egy-egy oda vetett mondás is. Magából Móráról ki lehet több helyen mutatni, mily ereje, eredetisége, mily preciz fegyvere a jellemzésnek rejlik ebben a dologban s mily hatásokat — elbeszélői és csak stílusbeli hatásokat is — el lehet vele erni“. Azt azonban már méltán nem érti Rákosi, hogy „Móra föladataban annyira megtévedjen, hogy maga is az író, mikor elbeszél, sőt mikor filozofál és mikor leir, a szegedi tanyás nyelvén beszél“⁴. Rákosi ezután tréfára fogja a dolgot s azt kérdezi tovább, hogy „vajjon Móra úr, mikor ír, nem öltözöködik-e föl szegedi tanyasnak? Mikor egy-egy zsíros mondásra készül, nem zsírozza-e be hozzá a szaját?“

Lám, mennyire rájár a rúd szegény nyelvjárási irodalomra, egyszerre két tekintélyes lapban! Meg kell hát vizsgálni, nem esik-e e rajta igazságtalanság?

A két egyértelmű cikkely közül, melyek egyforma hévvel törnek pálcat a szépirodalomban szereplő népies szólások divatja fölött, a tréfás akkordokban végződő tárccák kely mondja ki világosabban az igazságot. Radó Antal, tudományosabb és ridegebb álláspontján, egyáltalán nem kegyelmez a népies szólásoknak vagy jobban mondva a tájszavaknak a szépirodalomban; megtagadja még az új provençal irodalmat is, a félibrizmust, a franciák nyelvjárási irodalmának egyik — hagyományainál fogva érdekes — újabb kísérletét; Rákosi szelidebb lélekkel, kegyelmesebb szívvel inkább közeledik a méltányos igazsághoz. Elfogadja egy-két elbeszélés nyelvül a nyelvjáráskat, kuriózumképen, vagy inkább azok tájszavait, de már egy egész kötetet perhorreskál s még inkább elfordul attól, hogy az író nincs személyeit beszéltesse tájszólázzokkal vagy a leírásokba vegyítsen tájszavakat, hanem még akkor is ezt a nyelvet használja, amikor elbeszél vagy elmélkedik. Ezzel épen nem zárja ki a szépirodalomból a nyelvjárást. Érdekes fejtegetésekkel tárgyalja a művelt nyelv kérdését; elismeri, hogy az „a jó írók tollából kerül közforgalomba“. Mert ők alkotják meg ízlésükkel, tapintatukkal, ösztönükkel, ihletükkel a magukéból és *mindabboldi*, ami csak van, tehát a nép nyelvéből is. Csak a stilust nem szabad összetéveszteni a dologgal: a szegedi vagy torontáli

vagy a svájci vagy az egyiptomi építkezés stílusában készült lakóház helyett szegedi vagy torontáli tanyaházt, svájci kalibát vagy egyiptomi gúlát ne kinálunk valamely művelt családnak.

S itt az igazság, a középszerben!

Minden esetben helytelen, hogy Móra kilép az író megengedett határaiból s félreérte Arany és Petőfi népiességének diadalmas példáját, a helyet, hogy jellemzésül használna itt-ott népies szólásokat — ma, mikor az irodalmi nyelv iránti érzék még nem is nagyon erős — szeparatistikus törekvésekkel kizáraja magát és műveit az egész nemzet közösségből és úgyszíván nyelvjárást tesz egész könyve nyelvéné.

De viszont elköpzelhetnök-e Mikszáth Kálmán bájos palóc elbeszéléseit, főleg párbeszédeit és humorát az ő nyelvének népies zamatja nélkül, melyet pedig leginkább a tájszavakból merít? Hány becsves lappal lenne szegényebb elbeszélő költészetünk javarésze, ha azokat az elbeszéléseket kirekesztenek irodalmunkból? Hány jellemző elbeszélése, tárccacikkelye elmaradt volna pl. Petefi Istvánnak vagy Benedek Eleknek vagy épen magának Mórának is? Ezeket a dolgokat nem szabad figyelmen kívül hagynunk, mikor e kérdésben állást foglalunk. Módjával, jellemzésül alkalmas a szépirodalomban a nyelvjárás, a tájszólás is, épen úgy, mint pl. a régiesség Arany Jánosnál. Azért nem kárbaveszett a munkája azoknak, akik az effajta kísérleteket sorra regisztrálják a Nyr. lapjain s kipécézik belőlük a tájszólásokat, elismerjük, hogy *néha túlbuzgósággal*; de ez akkor a komikumban, mely törekvésüket kíséri, úgyis megleli a büntetését.

GYULAI ÁGOST.

II.

Részben az „én vétkem, én igen nagy vétkem”, hogy Radó A. a minapában úgy rádörrenteit a Nyelvőr dolgozótársaira. Vádol bennünket, hogy „gombostúré” szurkáljuk mindeneket a tájszólásokat, melyeket ujsagtárcákban, versekben, színdarabokban fölfedezünk sennel többet találunk ilyet, annál jobban megdicsérjük a könyv szerzőjét. Vádol, hogy a népiességek halmozását nagy irodalmi erénynek (*virtus!*) tartjuk s annál jobb irónak hirdetünk valakit, sennel sujtásosabb és kipitykézettebb az írása. Radó szerint a Nyelvőr most a prózában a népiességek épen olyan túltengését akarja meghonosítani, amiben egykor a Petőfi-utánzók lirájában dívott; szóval átkozottul elvetjük a sulykot, mikor a népiességekbe ennyire belegabalyodunk.

Igaza van Radónak, hogy az ilyen irányú cikkek csak „újabban” honosodtak meg a Nyelvőrben s én voltam az egyik (a másik Balassa), aki ezt a „népieskedést” itt ilyen irányban legelőször erősenhangsúlyoztam (l. Nyr. 25:261—265) Terentius magyar fordításának ismertetése alkalmával. Csak azért bocsáalom ezt előre, hogy fölszólásom legalább „pro domo” megokolt legyen, mert álláspontom az alábbiakban némi tekintetben talán el is ter a Nyelvőrétől.

A népies írókból igenis kiböngésszük mi az összes tájszavakat, népies szólásokat és kifejezéseket. Hogy mi okból, ezt már jelezte a szerkesztő (203) s e lapokon bővebben magyarázni nem kell. De a szorosan vett nyelvészeti szemponton kívül van még egy másik is, amely talán még inkább kötelességgünkkel teszi, hogy az egyes íróknál található népies szólásokat és tájszavakat többi íróinknak is figyelmébe ajánljuk. Ez a szépirodalmi, vagy inkább — ha szabad úgy neveznem — a szépprózai szempont. Irodalmi nyelvünket annyira elárasztották már az idegen szavak és kifejezések, hogy — uram bocsá — a jóbélű magyar embernek nemcsak a gyomra, de még a feje is fölkeveredik tőle maholnap. A Nyelvőr ezekkel a gyomrokkal szemben nagyon enyhén viselkedik, pedig ha üldözzük — még pedig helyesen — a nyelvújítás korcs alkotásait, akkor üldöznünk kell az idegen szavakat és kifejezéseket is. A nyelvújítás koresainak legnagyobb részét a nyelvszelleme már úgyis kivetette magából vagy ki fogja vetni; azoknak pedig, amelyeket a nyelvszokás bevett, hasztalanul megyünk neki fölgyürközött karral.

De ha rosszak, ha mind rosszak is a nyelvújítás szavai és szólásai, mennyivel jobbak a barbár szavak és szólások? Erre óhajtanék én már egyszer valakitől egy velős és alapos feleletet! Én annyi különbséget tudok köztük, hogy amazoknak a lelkük ugyan idegenszerű, de legalább a ruhájuk magyaros szahású, s a megszokás aztán lassanként egészen magyarrá teszi őket kívülbelül; emezek ellenben testestüll-lelkestüll idegenek s hiába szabogatjuk rájuk a magyar átillát, minden porcikájuk kiordít belőle. Az én palócaimnak bizony hiába mondomb a Tóth B. nyelvén, hogy *logyika*, *gramatyika*. Nem értik meg. Azt sem fogják tudni megeszik-e, vagy megísszák ezt a valamit. De ha azt mondomb, hogy *gondolkodástan*, *nyelvtan*, akkor — habár e két fogalmat ők talán még soha sem hallották — annyit megértenek belőle, hogy itt valami *gondolkodásról* és *nyelvtanulásról* van szó. A magyar nemzet nagy *tömege* (és nem: *zöme!*), az igaz, még mindig *spékeli* a nyulat, mint Radó a nyelvet és *mustra-magyarsággal* beszél, mint ő vagy Tóth Béla; de azt hiszem, úgy sem vetik ők meg a jó nyulgerinct, ha a szakácsné épen *megtüzdeli*; valamint minden magyar ember megért bennünket akkor is, ha *minta-magyarsággal* szólunk hozzá (Nyr. 27:202).

A kölcsönvett szavak nem nyelvünk szegénységéről tanús-kodnak, sőt épen az mutatná szegénységét, ha az ilyen idegen szót saját szellemének megfelelően átidomitani nem tudná. Szókölesonzés minden volt és lesz is; lehet is, de csak *módjával*. Nem is juthat eszébe senkinek, hogy a már meghonosodott idegen szavakat nyelvünkbeli kiküszöbölje; de viszont azt a jogunkat se vitathatja el senki, hogy ha az idegen szó jelölte fogalom kifejezésére helyes magyar szavunk találkozik akár a régiségen, akár a nyelvjáráskban, ezt az idegen szó kiszorításaval az illető fogalom megjelölésére félhasználnunk ne lehetne.

Mit mondjak a jelenkor szókölcönségekről? Nemcsak tudományos, hanem szépprózánk is valósággal tömve van idegen szavakkal és szólásokkal. Nem régiben egy vidéki ismerősöm bement az országházba, hogy meghallgassa egyik legkiválogott szónokunkat. Mikor hazajött, ilyen párbeszéd kezdődött közöttünk:

— Nos, hát mit beszél A...?

— Barátom, ha a nyakamat leütnék, akkor se tudnám megmondani. Legalább is minden tizedik szava idegen volt. Én magam is tudok több idegen nyelvet, de így magyar munderba bújatva nem tudom őket megérteni.

Ugyanigy jártam én Pekár Gy. egyik regényével. Kiadták ismertetés céljából. Olvasom, olvasom s hiába! Előveszem a latin, a francia, a német tudományomat, még mindig nem elég. Veszek hozzá olasz szótárt (saját pénzemen!), majd meg angolt is (ugyanúgy), s még mindig hiányos volt a tudományom. Mikor megkaptam a bírálati díjat, ugyanakkor a könyvárús is elküldte a szótárrakért számláját s ennek kiegyenlítésére *amaz* nem volt elég! Aki nem akarja, ne hagyja! Elég az hozzá, hogy hallatlan, amit íróink az idegen szavak halmozásával elkövetnek. Nem tudom, mit gondolnak a magyar olvasó közönségről; de én sem vagyok elég okos elgondolni, hogy hogyan veheti meg és főképen hogyan tudja elolvasni az ilyen hat-hét nyelvű regényeket. Azt talán nem lehet felnennünk, hogy minden olvasó egy-egy Mezzofanti, azt pedig nem szabad mondanunk, hogy gondolkodás nélkül olvas.

Ime tehát ez az oka, amiért mi irónkból kiválogatjuk azokat, akiknek irománya magyarosabb; megdicsérjük magyarosságukat, mert ez ma már érdem; kiemeljük népies szólásait, kifejezéseiket, kiböngéssük tájszavaikat s rámutatunk az idegen szavak mai vízszínénben, hogy mi bennük *általában* követendő. Ez nem a sujtásos és pitykes írásmód (*stílus*) dédelgetése, hanem az *idegen* mellett a *magyarosnak* hangoztatása. Itt a nagy különbség! Hogy aztán egyesek ez irányban visszaelést követnek el s irományait mindenféle *pámpillás*, *rizzikék* és *hagyulált* fütyköstetőkkel tömik (bocsánat, *spékelik*) meg, erről a Nyelvőr nem tehet. Hiszen íróinkról csak föl lehet tennünk annyit, hogy gondolataikat ki tudják fejezni helyesen, ha akarják. Avagy kárat írjon talán a Nyelvőr nekik, hogy ezt vagy azt a szót hol s milyen értelemben használják!? Hisz legnagyobb részük még a kérő, könyörgő jó tanácsot se veszi be: a kemenyebb hangra pedig az a válasz, hogy *csak azért is!*

Nem vagyok ismerős a külföldi irodalmi élettel. Radó ezt — hiszem — elég jól ismeri. És azt a kérdést bátorokodom hozzá intézni: mit szólna az olasz műbirálat (nekem a *kritika* fölösleges) az olyan regényhez, amely német, francia, angol és más idegen szavakkal s kifejezésekkel volna meggyömöszölve? Azt hiszem, nem vetem nagyon messzire a sulykot, ha azt állítom, hogy az ilyen irónak a derült Italában legalább is egy jó orvost ajánlana-

nak birálói. Nos hát mi is megtehetünk talán annyit, hogy az *idegen tollakkal* ékeskedő magyar írónak a körmire koppantsunk s jelezzük neki a nyelvtisztaság ösforrását, a népnyelvet, hogy vagy tisztitsa meg ennek segítségével saját dudvás nyelvezetét, vagy egyszerűen dobja sutba a tollat!

A Nyelvörnek egyik dolgozótársa nem régiben (151. l.) igen behatóan ismertette az idegen szavak beözönlésének okait s ilyenekül jelöli meg a hires magyar lustaságot, a rosszul képzett új szóktól való idegenkedést s azt, hogy a szépirodalom nagyon keresi a kapcsolatot a valóval és a nyelvben is arra törekszik, hogy minél inkább magán hordja az élet szinét (153. l.). Az utolsó ok csak látszolagos és az íróknak legföljebb csak ürügy. Ha az író személyeit beszélgetteti ilyen habarék-nyelven, akkor a jellemzés céljából úgyis helyén van; de az a baj, hogy magok az írók használják ezt a nyelvet, sőt sokszor a falusi ember szájába is olyan szavakat adnak, amilyeneket csak a főváros utcáin hallhatunk. A rosszul képzett új szóktól való idegenkedés már többször használtaja íróinkkal az idegen szavakat, de ezek beözönlésének legfőbb oka az, amit már Bod Péter is emleget: *a restség és tudá-kosság*.

Ha már a betegség okait megjöltük, legyen szabad orvos-ságot is ajánlanunk.

1. A meghonosodott idegen szók ellen korántsem akarunk ugyan szélmalomharcot folytatni, de még itt is arra kell törekednünk, hogy ha helyettük tősgyökeres magyar szó találkozik, akkor használjuk inkább ezt.

2. A meg nem honosodott idegen szavak kilenctized részben olyanok, hogy jó magyar szavakkal minden helyettesíthetők; egyenlíték részük pedig jobbadán műszó s csak igen csekély részben szükséges köznév. Ama nagyobb részt használnunk már csak a jó magyaros ízlés is tiltja; a kisebb részből a műszavakat minden jobb eredeti idegen alakjukban használni, a többieket azonban csak addig szabad megtünnünk, ameddig helyettük alkalmas magyar szó nem találkozik.

Ha e két kis szabályt igyekszünk megtartani, mind a beszédben, mind az írásban, az idegen szavak újabb beözönlésének már is útját vágtuk, s azok, amelyek már beözönlöttek, jó talaj hiányában lassanként kivesznek.

Ezekkel, azt hiszem, elégé megokoltam, miért szükséges a Nyelvörben, szépirodalmi szempontból is, „gombostüre” szurkálnunk minden egyes tájszót és népies kifejezést. Aki a nyelvünk tisztaságáról való bármily csekély gondoskodást nem tartja elég fontos ügynek, az először önnönmagára vessen követ.

BARTHA JÓZSEF.

IRODALOM.

Pázmány Péter Összes munkái.

Magyar sorozat II. és III. kötet.

Idestova 300 éve, hogy Pázmány műveit írta s most abban az időben, melyet ő csak szédülettel tudott emlegetni „1900. ha a világ addéig tartana” (II. k. 26. l.) nemesak a világ, hanem az ő dicsősége, érdemei és intézményei is tartanak még, s egyik intézménye, a tudomány-egyetem, iránta való tiszteletből kiadja összes művei sorozatát, a „világ” pedig részint támogatja, részint hálásan fogadja a kiadást. A mozzalmat 1881-ben indították meg, s az I. kötetet 1894-ben tették közzé. Újabban a magyar művek II. és III. kötete jelent meg, amaz 1895., ez 1897-ben A II. k. XII és 801 lapon hét művet tartalmaz, a III. és VII. 759 lapon a Kalauz felét.

A vállalkozás nagy értékét mutatja, hogy a II. kötet öt oly művet tesz közkinccsé, melyek eddig csak „egyetlen” példányokban voltak meg; ezek: Rövid tanuság (kiadja Breznay Béla). Alvínczy Péterhez iratott öt szép levél, Alvínczy feleletinek megrostálása, Calvinus hiszek-egy-istene. Posonban lött praedikatio (ezeket kiadja Rapaics Rajmond). A Kalauz legutolsó (4-ik) kiadása is 130 évvel ezelőtt jelent meg, most kiadja Kiss Ignác; a Keresztyéni felelet a megdicsöült szentek tiszteletiről (kiadja Kisfaludy Árpád Béla), eddig csak egyszer jelent meg, tehát szintén ritka lehet, végre az Imádságos könyv (kiadja Breznay Béla), melyet Pázmány összes művei közül legjobban szeretett, most huszadszor jelenik ugyan meg, de ugyancsak rafért a szakszerű kiadás, mert a Szent-István-társulat a 19-ik kiadást csak 18-iknak jelezte és több helyt hibásan pótolta a most már elavult szókat és szólásokat, a hiteles négy eredeti kiadásból pedig, melyek Pázmány életében keltek, szintén már csak egy-egy példány volt ismeretes.

Az egyes művek előtt bevezetés tájékoztat a mű keletkezése és további sorsa felől, a végén rövid jegyzetek főkép a fölemített írók életéről, esetleg tartalom-mutatók is vannak Pázmánytól vagy a kiadótól (a Megrostálás után is jó lett volna a 15 fejezet címét összeállítani). Az elavult szók és kifejezések is nagyjában meg vannak magyarázva a sorok alján haladó jegyzetekben.

Mivel a vállalat főkép szövedék-kiadás, a jegyzetek lehető szűk számra vannak szorítva, fölösleges nincs köztük, mulasztást fölhánya alig lenne méltányos, különösen helyes, hogy a Kalauzban az elütő tulajdonnevök is meg vannak magyarázva: *auráicus* orániai, *tiguri* zürichi. Megjegyzésem minden össze annyi, hogy a Kalauzban a kevés közt is számos jegyzet ismétlődik: *epeség* 261.. 298. l. *iszák* 706. *tettetes* 534. stb. 14 szó van így kétszer-háromszor megmagyarázva. A többi megjegyezni valóm is nagy részt a

Kalauzra vonatkozik: *safarina* : satrafa, *ag-lant* : vén totya 548. homályos szót homályossal magyaráznak; (mosdott és) *felkendett*: fölékesített 487. pontosabban kendőzött, festett volna; *fazekokban fő*: teljesedik rajtok 477. pontosabban: rájuk illik; *metszek*: mit tegyek 329. helyesen: mit teszek, mert mittegyek: *meggyek*; „Nagyobb hitelt nem szerezhetet a mi bibliánknak, minthogy ily apró dolgokat támasztott ellene. Mert ha nagyobb fogyatkozásokat talált volna, ne kételkedgyél, hogy el nem halgatta vóna“ jegyzet: „*hogy elhallgatta volna*“ 505. ez határozott tévedés. a „dictum“-ban a beszédbe fölvett egyenes szavak tagadása megmarad akár állító, akár tagadó a főmondat, ha így mondomb: „tudom, hogy el nem hallgatta volna“, helyesen szólok, és így is: „ne kételkedjél: el nem hallgatta volna“, tehát akkor is kell a tagadás, mikor a *hogy*-ot is kitesszük s Pázmány nem botlott meg s a kifejezése nem avult el. Az Imáds. könyv kiadója is megütközött úgylátszik ezen a kifejezésen: levonná *lábábol* megrutitott saruját II.89. mert a szövedékben *sic*-et tesz a *lábábol* után és a 266. lapon följegyzi, hogy mind a négy hiteles kiadásban így áll a szó; pedig ez a kifejezés ma is járatos a székelyeknél és ennek párra: kalapját fejébe teszi, szemébe vágja, kalap van a fejében; tréfás vers: Piros csizma a lábába, Nem süt a nap a szemébe.

Pár helyt a NySz. cserben hagyta Rapaicsot, úgy hogy a magyarázást mellőznie kellett: Erre te csak egy *grit* sem mondasz II. 689. egyébként érthető: egy kukkot sem, úgy látszik e szó a francia *cri*-ból (kiáltás, szó) származik; Irásomat is minden jóillatú *julépnél* édesben folyónak mondod II.635. a NySz.-ban ez sincs meg,* de megvan a MTsz.-ban *jülep* alakban: szörp, pl. *málnajülep*, hazája Kolozsvár és Erdély; „*cív* vagy *csatorna*“ II.635. 689. lehet, hogy erőltetett szójáték *cstv*, azaz *csév*, *cső* helyett. Megérdemelte volna a magyarázatot: *Kákon pillis, tar varju* II.765, melynek értelmét szintén a MTsz. segítségével lehet megfejteni, a *pillis* egyik jelentése kenyér gyürkéje, dúc, a mondás tehát a. m. kákán csomó, kopasz varjú, amilyen igazak ezek, olyan igaz a te beszéded. Kisfaludy-nál: Némely alávaló és *le tött* könyveket támaszt Gyarmathi a római anya szent egyház ellen II.345. *letött*: *abiektus*, megvetett, megvetendő.

A Magyar Tájszótár sokszor szerencsésen pótolja a NySz.-t, mivel már az *R* betűig készen van s ennél fogva a kiadók jó hasznát fogják vehetni. Kiss Ignác azonban a NySz.-t sem forgatta, különben nem mondhatna illet III.208. l.: *a harap* : harapó tűz, „mindenesetre sajtóhiba“. A NySz. közli ezt a *harap* főnevet (II.1326. l.) Baróti Szabó szótárából, Zrinyi és Haller műveiből, a MTsz. szintén több vidékről és több jelentésben tünteti föl ma is

* Megvan a *gyülep* címszó alatt, melyre a szómutatóban *julep* is utal.
A szerk.

élf szónak. Sőt maga a *harapó-tűz* olyan összetétel ebből a szóból, mint a dolmány-szűr, vagy a dóka-mente stb.*

A II. és III. kötetben néhány hasonmás is van, de nagyon üdvös volna, ha egy-egy belső lapnak a hasonmását is közölnék, akár csak kisebbített nagyságban is. Akit a címlap érdekel, az a belső lapokat még tanulságosabbaknak is ítélni.

A művek szövedékét nyomtatás alapján lehetett adni, tehát gyanító javításokra, *konjekturáakra*, nem igen volt szükség; ami kevés előfordul, tulajdonkép az is fölösleges volt. II.40: nem csak kenyérrel él [az] ember: nem kell az *az*, mert P.-nál sokszor áll az *ember* szó névelő nélkül: valamig ember halálos bűnben vagyon 182. az első bűn megfeszítja embert 183. stb. és más szók előtt is hiányzik még néha a névelő nála: én is megbocsátok ellenem vétetteknek 41. de szabadics gonosztúl 43. Hasonlókép fölösleges a II.103. „[ezt írja]“, P. a latin nyelv példájára hagyta ki ezeket a szókat. II.217: „Kiért éltetem elmült, mint árnyék: és megfült, mint kaszált fű bús testem“ ezt a verset P. előbb így írta, de a III. és IV. kiadásban inkább a jobb kifejezést és gyöngé rimet választva így írt: *megfült*, Breznay azonban visszatért a régi kiadáshoz, mely „a rím miatt is jobb“. Nem ez a P. akarata, mert ő a *megfült*-et is rimnek tekintette s máshol is alkalmaz régi módra főhangú szótághoz mélyhangú rímet: II.214: Hám fék

* A megérthatést a magyarázatokon kívül az is előmozdítja, hogy a Pázmánynál sűrűn előforduló *latin idézetek* nagyrészt le vanak fordítva. A Kalauzban azonban ezek a fordítások teljesen hiányzanak, Breznay pedig kijelenti, hogy nem szívesen tett eleget ebben a tekintetben a kritika kivánságának. Az én véleményem az, hogy a tudós nem köteles meggyőződése ellen eleget tenni a kritikának. De én őszintén hiszem, hogy e fordítások már most is hasznosak és idővel még hasznosabbá fogják tenni a műveket, mert a magyar nyelvész is tanulmányozza őket s néha szüksége van a latin idézet értelmére is, hogy a magyar részt jól megértse, sőt oly teológusok is tanulmányozzák e műveket, teszem görög katolikusok, kik a latin nyelvvel nem élnek oly terjedelemben, mint a róm. katolikusok, végre pedig talán számíthatni rá, hogy a katolikus papképzésben és egyházi életben is idővel akkora tért fog nyerni a nemzeti nyelv a latinnal szemben, amekkorát Franciaországban elvez s ekkor szívesen fogadott könnyítések lesznek ezek a fordítások. A középkori latin nyelv nehezebb, mint az ókori, melyet az iskolában tanulunk, mert minden nemzet fia a maga anyanyelvének némi ízével keveri a világ-nyelvet, s teszem egy-egy angolos metafora egészen megnehezíti nekünk a megértést, még a Pázmány klasszikus latinsága is inkább csak szónoklatilag teljes, nem nyelvtanilag. Különben némileg következetlenség is volna magyar szókat magyarázni, latinokat nem, mikor úgy sejtem, hogy nincs minden plébánián jó szótár. Egyébiránt Breznay bár nem szívesen, mégis szorgalmasan fordítgatta a fontosabb kisebb idézeteket is.

zabia ostor, délcég lovát megtör, uo.: Azért sok kinomban, tövis közt ültömben már csak meg nem fonnyadtam.

E kiadásban legfontosabb a szövedék, a *textus* kérdése. Az előirányzat a legteljesebb hűséget tűzte ki, amennyire csak össze lehet ezt egyeztetni a mai olvasó kényelmével; tehát jóformán csak az elavult betűalakokat kellett kicserélni, azonban mégis meglátszik, hogy több kéz végzi a közlést. Nehézséget okozott Pázmány fejlődő és következetlen *helyesírása*, melyet Breznay (II. k. XI. l. jegyz.) érdekesen jellemz. E következetlenségeket a kiadók, igen helyesen, nagy részt meghagyták, ki minő óvatossággal, azt nem áll módomban ellenőrizni, de úgy tetszik, hogy leg-hívebb Breznay, legelésebb késsel nyesegegett Kisfaludy. Igy ámbar P. helyesírása folyton fejlődött, az 1631. megjelent Imáds. könyv (Br.) ódonszerűbb írást, mint az 1607. kelt Szentek tisztelete, mert Kisf. többet tesz át mai alakba. Pl. P. úgy látszik, azért, mert kezdetben a hosszú hangzókat kettőzással jelezte (*aa* = á), szereti a hosszúság jelzését, ha több hosszú hangzó van egymás-hoz közel, elmulasztani: *kéresét* 177., *kérését* 174., *szolgaid* 177., *táplálásátul* 124. Ezt a szokást Kisf. kiadásából észre nem vehetni, pedig sokszor kétes, hogy helyesírási sajásággal, vagy kiejtésbeli eltéréssel találkozunk-e: *szabadulásárt* 150., *langját* 124., *ajtatos-ság* 44., *Estveli* 68. ezeket ugyanis röviden is ejtik; *cselcsapság* 65, ma: csélcsp, pedig tulajdonkép a. m. csele csapni, vő. cselcsapott, cselcsapás. Br.-nál minden rövid az *emlekezet* és párajai, Kisf.-nál *emlékeset* 382., 438., 495. *ájtatos* 345. 463. Rapaicsnál aztán újra visszatér az *emlékeset* alak 533. Az eredeti címlapon *Monoszlo* áll, a Kisf.-én *Monoszlay*. Kevésbé fontos, hogy az a után, ha állítmányi névszóval áll, hiányjelt tesz: *a' bizonyos jele* 382. értsd: az a bizonyos jele.

Pázmány folyton fejlődő stilusát most már könnyen tanulmányozhatja, aki akarja, sőt a fejlődés tanuságait annyival könnyebb megtalálni, mert ő a művei újabb kiadásait, így a Kalauzt is buzgón javítgatta, s e javításokat akárki összevetheti a jelen és a Bellaagh-féle kiadás segítségével, mert az összes művek a III. jav. kiadást közlik, Bellaagh pedig az I. kiadás alapján adja a Kalauz két első könyvét (a Franklin-társulatnál).

Ismertetésemet azzal az óhajtással végzem, hogy bárcsak sikerülne azokat az összegeket, melyek P. műveinek kiadását fedezik, e sorozat befejeztével Káldi és más jeles prózairónk műveinek kiadására tovább is lefoglalni.

KALMÁR ELEK.

JELENTÉS A MAGYAR NYELVŐR PÁLYÁZATÁRÓL.

A Magyar Nyelvőr mult évi októberi füzetében megújított pályázatra három pályamunka érkezett: 1. A dunántúli nyelvjárás általában és külön a somogyival párhuzamba vonva. 2. Az adai nyelvjárás. 3. A zilahvidéki nyelvjárás.

A bíráló bizottság tagjai (Szinnyei József dr., Vikár Béla és alulirott) örömmel látták, hogy e második pályázat, habár a versenyző munkák számával az első mögött maradt, a dolgozatok értékét tekintve, amazt jóval fölülmulja. Az első számú, mivel nem egy helyi nyelvjárás leírását tűzte ki főadatául, hanem a dunántúli nyelvjárások összehasonlításával próbálkozott meg, még pedig kellő készültség nélkül, nem volt figyelembe vehető. A másik két dolgozat valóban gazdagítja eddigi ismereteinket a magyar nyelvjárásokról: Zilah vidékénél nyelvét csak töredékes és hiányos adatokból ismertük, Bács megye tiszamenti községeinek nyelvéről pedig még kevesebb adatunk volt. Mindkét dolgozat gondos és lelküsstemes munkának eredménye, bár mindenkor némi pótlásra és javításra szorul. Minthogy a zilahvidéki nyelvjárás leírása nagyobb készültségről s hosszú időn át folytatott szorgalmas gyűjtésről tanús-kodik, a bíráló bizottság ezt a munkát tarija érdemesnek az első díjra, mik az adai nyelvjárás leírását a második díjjal óhajta jutalmazni. Az előbbi munka szerzője László Géza kolozsvári tanár-jelölt, az utóbbié Csefkó Gyula és Molnár Sándor adai tanítók.

Budapest, 1898. június 3.

BALASSA JÓZSEF.

A bírálók véleménye alapján a száz-koronás első jutalom László Géza tanárjelöltet illeti meg. A másik sikeres pályamunkát kivételekép minden a két ötven-koronás díjjal, tehát szintén száz koronával jutalmazzuk, egyért azért, hogy két szerző faradságának gyümölcsé, másrészt azon való örömünkben, hogy e dolgozat annak a helynek a nyelvét ismerteti, ahol Szarvas Gábor bölcséje ringott, ahol ő tanult magyarul beszélni s ahol éppen most készülnek az ő emléke teleplezésére.

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Fonetikus írás. A fonetikáról, mint külön tudományról, nálunk csak a helyesirási viták alkalmával vesznek tudomást, akkor is csak a nevét emlegetik, mert kényelmes takaró, amit rá lehet borítani a hagyományostól. A régiestől eltérő minden írásmódra. Az Akadémia érdemes főtitkára is *furor phoneticus*-nak nevezte el napilapjainknak azt a néha boszantó, néha komikus eljárását, hogy *minden* idegen szót, még az idegen tulajdonnevet is magyarul (de nem fonetikus irással) írják le. Pedig ehhez a fonetikának semmi köze; s igazán kár, hogy egy jobb sorsra érdemes tudomány nevét hurcolják meg oly dolog miatt, amiben teljesen ártatlan. Az igazi fonetikus írásnak, mert ilyen is van, csak tudományos munkában van helye. Mióta a nyelvtudomány a beszélők ajkán tényleg élő nyelv elemzését tekinti egyik legfontosabb céljának, szükségesnek mutatkozott oly írásmód megalakítása, mely lehetőleg híven jelölje a kiejtett szó minden elemét: hangot, hangok kapcsolatait, hanghordozást stb. Ezt az írást, mely

Leirható jelekkel akarja pótolni a kiejtett hangot, nevezük fonetikus írásnak. Sokan egész új, s az eddigi betűktől teljesen eltérő jelekkel akarták elérni ezt a célt, mint Brücke vagy Bell (*Visible speech*); mások, mint Sweet, Passy stb. a latin betűsor segítségével igyekeztek oly írásmódot teremteni, melyben minden egyes betű minden egy és ugyanazt a hangot jelölje s viszont egy hangra csakis egy jel legyen. Ez a fonetikus írás fölreve. Van is ilyen frászmód elég, több mint kellene; ezeket csak tudományos célra használják, idegen nyelvek vagy nyelvjárások kiejtésének pontos foltüntetésére. Azt azonban nem nevezhetjük fonetikus írásnak, ha az angol, francia vagy svéd nyelv szavait magyar betűkkel írjuk. S a *szón* zsén, *rajkszrát*-féle írástól megborzad a fonetikus; nem egyéb ez, mint az idegen kiejtésnek tökéletlen utánzása. S ép ez ellen küzd a fonetika, midőn helyet kér a praktikus nyelvtanításban is, hogy ha már idegen szót kell kiejtenünk, ejtsük azt ki úgy, mint az illető idegen nép.

A magyar írásmód a kiejtés s a szófejtés elve közötti megalkuváson alapszik. A fejlődés iránya az, hogy a szófejtés minél több engedményt tegyen a kiejtésnek, tehát a leírt szó minél inkább megegyezzék a kiejtett szóval. Ezen az úton halad írásmódunk, s ezt a haladást ideig-óraig lehet gátolni, de megakasztani nem. Az idegen szavak írásának is ilyen irányban kell változna. A meghonosodott szavakat magyarul (de nem fonetikusan) fogjuk írni, ami pedig nem honosodott meg, s meghonosodása nem is kivánatos, az maradjon külsejében is idegen. A *catholicus*, *rhythmus*, *gymnasium* épolys furcsa a magyar szavak között, mint a *szpícs*, *faivoklokti*.

BALASSA JÓZSEF.

Huja. (Nyr. 18:190). Demjén Kálmán egy baranyamegyei, tiszta magyar községből, Csúzából, amely egy pár kilométernyire van a Dunától, közölte a *huja* szót „pihenés a munkában”-fele értelemmel, egy igés kapcsolatot is említtet, *hujátt csap*, azaz pihen: *Nagy hujátt csaptak*, és egy vele rokonértelmű igét: *hujázni*. Többet az új Tájszótárból sem tudunk meg; Szinnyei Demjén adatain kívül másról nem talált, ezeket is kétkedve közli. Azért nem egészen pontos Ribiánszky Józsefnek a Nyr. 27:183. I. található állítása, hogy a M. Tájszótárban azt olvasta, „hogy a *huja* Baranyában meg a Balaton melléken pihenést jelent”, de tény az, hogy Ribiánszky közlése következetében a szó egészen új világításban tűnik föl előttünk. Eszerint a szó csak a hajósoknál és halászoknál jelent pihenést és a Dunán is meg a Tisztán is sűrűn hallható, vagy hallható volt, mert a közlő 20 év előtti időről beszél, mikor „akárhányszor” hallotta a szót az olyan szólásfélében is, hogy ennyi vagy annyi *huja* van még a városig, amit az előbb mondottak szerint talán úgy kell értenünk, hogy annyi „pihenés”, megállás van még odáig. A közlő tapasztalatára hivatkozva nem a pihenésre, hanem magára a pihenésig végzett munkára érti ilyen esetekben a *huja* szót: „a tapasztalat — így fejezi be érdekes

kis közlését — azután megtanított, hogy egy *huja* egy órai kemény evezést jelent". A szó minden esetre megérdemli, hogy a Nyelvőr olvasói figyelemmel kísérjék és ha tehetik, újabb adatokkal szolgáljanak a magyar és a horvát-szerb *huja* szó használatáról és elterjedéséről. A zágrábi akadémia nagy szótárában „1. *Huja*" alatt ezeket olvassuk: a hajósoknál híjják úgy a staciót, amikor lovakkal vontatják a hajót (*kaže se kod ladjara štacija kad se koňima ladja vuče*); erre következik két idézet a Száva vidékről: *Og Gošća do Siska imano drie huje*. Gostyétől Szisztekig két hujánk van, és *Čim maće kora pod ladjom tim gušće su huje*, minél kevesebb ló van a hajó elé fogva, annál sűrűbbek a huják. Amint a magyar *huja* mellett *hujájni* igét említi Demjén, úgy találunk a zágrábi szótárban *hujati* igét is, de már idézet nélkül és talán épen azért nem oly konkrét értelmezéssel: *počivati* azaz pihenni. Minthogy a *h* a horvát-szerb nyelvben eltűnő félben van, nem szabad azon csodálkoznunk, hogy a Karadzsics-féle szerb szótárból a *huja* alakot nem is találjuk, hanem csak a vele azonos *uja-t*, „die Rast, Erholung, das Ausschnauben, respiratio, requies", és a *hujati* igének hű másául *ujati-t* „ausrasten, ausschnauben, respiro". A zágrábi nagy szótár még csak a *k* betű elején van, az *uja* cikkre várhatunk még vagy 15 évig; addig is érdekes volna az elő nyelvből összeállítani az ide vágó adatokat. És ezúttal csak az újvidéki szerbek nyelvéről említhetek föl egy pár adatot, amely talán a szó eredetére is némi világosságot vet. Ha csónakon átkelnek a Dunán, a kormányos *uja!* kiáltással adja tudtára az evezőknek, hogy az evezéssel hagyjanak föl, mert a csónak már egészen közel van a parthoz. *Uja!*-val jelzik a munka megszüntetését különben is, például délnben, este az építkezéseknel. A műveltek is széltiben használják a szót, pl. ha munka félbeszakításáról van szó: *sad još da pročitam ovo pa onda uja!* most még elolvassom ezt és azután *uja!* (vége, többet nem dolgozom). Egy szerb hallgatóm azt állítja, hogy atyja a helyett, hogy *dosta!* elég! mindig azt mondja, hogy *uja!* Látni való, hogy itt is még sok anyagot meríthetünk az írásba nem foglalt forrásokból, olyan anyagot, amelyet a szótárakban, a legjobbakban sem találunk. Különben az irottakban is találni bizonyosan még elég anyagot, csak figyelemmel kell a szót kísérni. En amiota e sorokat írtam, azaz egy hónap alatt a *huja-ra*, *uja-ra* is találtam egy-egy adatot. *Huja* előfordul egy újvidéki írónál, a boldogult Trifkovicsnál: *A sad huja, momci, dvanaest je sahat, a znate da moja baba ne voli kad se na ručak zadocnimo*: „most pedig huja, legények, 12 az óra, tudjátok, hogy az öreg nem szereti, ha elkészünk az ebédről". (Mladost Dositija Obradovića I. foly. 3. jel.). Az *uja* alakot találtam egy Szabács közelében született írónál: *Ama, Simo, uja malo — odmori se!* „De, Simon, uja egy kicsit — pihenj". (Jankó M. Veszelinovics Momče c. elbeszélésében.)

ÁSBÓTH ÖSKÁR.

Bács-Bodrog megyében mást is jelent, nemcsak pihenést.

Pl. *Aluttam égy huját* = egy sort, egy ideig. *Évégesztem égy hujára v. hujába* = egy végben, egy fütyre. Baja fölött a Dunán van egy rév (bajaiasan: *ré*), melynek *Kishuja* a neve. Nevét azért kapta, mert — értesülésem szerint — a Sugovica torkolásától a nevezett helyiség *égy evezés*.

A halászok is *égy huja* evezés után pihenek *égy huját*. Ha az evező mesterek csónakja parthoz közeledik, a gazda így figyelmezteti a legénységet az evezők bevonására: *huja!*

Adán is a könnyebb dolgot *éghujába* (hamarosan) végzik el s a nehezebb munka után pihenek *égy huját*. *Évégesztük a dögunkat, mos. mán: huja!*

CSEFKÓ GYULA.

Huja! Sohase jelent távolságot; közönséges értelme: nyugvás, nyugvópont. Jelent még időtartamot is, ha az egyik helyről a másikra való eljutás idejét akarják vele kifejezni. Ha kérdezzük a dunamelléki embertől, hogy egyik hely a másiktól mennyire van, azt feleli, hogy három vagy négy *hujára*, azaz három vagy négy nyugvópont van odáig. A *huják* nem egyenlő távolságra vannak egymástól. Körülbelül úgy vannak vele, mint a kis gyermekek, kik a karácsonyfát várva azt kérdik szülektől: hányszor alszunk még odaig? Vagy mikor a pósta-stáció alatt nem a mérföldet, hanem a valóságos állomást értették, s két stációjó néha négy, néha öt mérföld is volt, amint az állomások közelebb vagy távolabb estek.

BÁNFFAY.

Kis dél. (Vö. *kis tél* 27:220.) Adai tanítványaimtól hallottam e szót. Egyszer nem bocsátottam ki öket tizenegy órakor s ily szavakkal figyelmeztettek mulasztásomra. Engessen ki tanító úr, mer mán mögműt a *kis dél*. Tehát Adán a *kis dél* délelőtti tizenegy óra.

CSEFKÓ GYULA.

Cserben hagy. (27:145.) Tolnai V. állítását látszik igazolni az: hogy nálunk *csávának* azt az edényt is nevezik, melyben a cserzőlögöt tartják; s alkalomadtán hallani is lehet: *bevitte a csávába oszt* (azután) *cserbe hatta*.

BÁNFFAY.

Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás? (27:231.) „*Szükségesnek véljük* (nem: *vélünk*) mindenkit figyelmeztetni”. A főnévi ige-név használatának kérdését itt nem bolygatom. A kérdőnek állításával szemben csak azt jegyzem meg, hogy a szóban forgó mondatban a főnévi igenév használatát nem tartom magyartalannak.

A módosító ige ragozását illetőleg véleményem az, hogy a tárgyatlan ragozás (*vélünk*) nemhogy helyesebb volna (amit a kérdővel egyetértve a szerkesztő is állít), sőt határozottan hibás; és a tárgyas ragozás az egyedül helyes.

A fejelet példáiban egyenes vonzat van a módosító igék és a mindenviszor tárgyatlan ragozást kivánó *mindenkit* tárgyeset között: arra *akarunk v. kívánunk v. szoktunk mindenkit* figyelmeztetni; a kérdéses mondatban ellenben a módosító igének (szükségesnek *véljük*) semmi köze a *mindenkit* tárgyesethez. Az állít-

mány itt a mondatban lappangó *azt* szót vonzza egyenesen. Az ilyen szerkezet ugyanis minden két mondatból van összevonva; úgy hogy a független mondatot (*szüks. véljük azt*) a következő függő mondat követi: *hogy mindenkit figyelmeztesünk*.

Ez magyarázza meg a módosító igének az összevont mondatban is változatlan tárgyas ragozását, akár *azt* mondomban: szükségesnek tartjuk v. célszerűnek véltük *mindenkit* figyelm.; akár ezt: ... figyelmeztetni az illetőket v. az őcsémet; akár benhatólag: szüks. *tartjuk* megpihenni, v. *más eszközökhöz nyulni*. Hisz így beszélünk és írtunk is mindeddig: *Títkot elárulni nem tartom becsületes eljárásnak* (nem pedig így: ... nem *tartok* becs. elj.). Jónak láttad elhallgatni *egyet-mást* (és nem: jónak láttál *egyet-mást* elhallgatni). „... noha nem igen látják szükségesnek *bajlódni* a caesurákkal“ (Ar. J. Prázai munk. 22.).

De van nem egy olyan szerkezet, amelyben a bővített állitmányt tárgyatlanul ragozzuk; jelesül a visszamatató *akit, amit, amennyit* stb. tárgyesetekre vonatkoztatolag; pl. (Nem törődöm azzal), *amit* ők jónak véltek kikürtölni. (Csak annyit mondj), *amennyit* tanácsosnak tartasz közleni vele. „*Kit* valamely kritikusa jónak látott a gyáripar és nyomor költségének nevezni“. (Ar. J. lev. 2:113.) *Amit* ezennel megemlíteni méltónak *tartok*“ (Ar. J. Pr. munk. 11.).

Az itt felsorolt példákból éléggé kitűnik a különböző vonzat és a vele együtt járó tárgyas, illetőleg tárgyatlan ragozás, amelyet meg nem változtat a változó szórend, vagyis az, hogy a bővített állitmány (szükségesnek *véljük...* — *amit...* méltónak *tartok* stb.) majd elül, majd hátul sorakozik. — Tárgyatlan ragozást vonz még a kérdő névmásnak is a tárgyesete; pl. *Mit* tartasz még szükségesnek indítványozni? *Mennyit* véltek ők jónak felszámítani?

A tárgyatlan ragozásnak itt fölösleg a különbség a két mondatból lenne ketté osztani. Ezt úgy értem, hogy a kettéosztás csak önkényes és mesterkélt lenne; péld. (e helyett: *amit* ők jónak véltek kikürtölni) ilyenformán: *amit* hogy kikürtöljenek — jónak véltek (?) — Az ilyen esetekben tehát a határozatlan fogalomtól vonzott tárgyatlan ragozás jut érvényre.

Nem folytatom tovább a kérdés tárgyalását. Minél többet vizsgálhat benne az ember, annál több olyan mozzanatra bukan, amellyek mindegyike külön fűrkészetre készti.* De az e cikkben félhozottak, nézetem szerint, biztos alapon állanak.

JOANNOVICS GYÖRGY.

* Az igaz, s éppen hogy olvasóinkat további gondolkodásra ösztönözzen, bátorodom egy rövidke megjegyzést ide tenni. „*Minden szükségesnek tartok fölemíteni*, ami e dologra nézve fontos lehet“ — íme ez a példa egészen hasonló ahhoz, amelyből a cikkirő kiindult, s mégsem állhat benne tárgyas alak. S nem lehet-e azt is mondani: *Szükségesnek tartok minden fölemíteni...*? S. Zs.

Sok lud mit is győz? (Nyr. 26:554.) Természetes, hogy *dissnót* és nem *farkast*. Mert hát mi köze is lenne a farkasnak a ludhoz olyan, hogy a kettőt egy országszerte ismert közmondásban együtt emlegessék. Ha még talán rókáról lenne szó — hagyján, de a farkasról mindenjában tudjuk, hogy legmelegebb vonzódással a nyájak bárányai és birkái iránt viseltetik. Hogyha pedig a magyar közmondásokat sorra vesszük, úgy találjuk, hogy a nép ezeket leginkább a saját szemlélődése körébe eső tárgyakkal és élő lényekkel népesít meg s úgy fejezi ki velük az általános igazságot. Ime csak egy pár példa: *Zsák megleli foltját.* *Hadd ugasson a kutya, csak meg ne harapjon.* *Minden kakas úr a maga szemétdombján.* *Minden dissnó megleli a maga dörsölőfaját* stb. E példák alapján világos a következtetés, hogy a népnek nem lehetett sem oka, sem alkalma a ludat az ó minden napilvilágától távol eső farkassal egy pórázra fűzni. Annál inkább lehetett azonban a disznóval. Ha valaki huzamosabb időn át figyelte a falusi életet, bizonyára volt alkalma e közmondás igaz voltát a saját szemeivel látni, mert ott nem ritkaság, hogy néhány sziszegő gunár jól megkergeti a házi kutyát vagy az udvaron fitető disznót. Mindebből pedig az következik, hogy a Kardos Albert magyarázatát egész addig aláírom, mik a *győz* ige átvitt értelmét fejegetni nem kezdi. Itt arra nincs szükség, de meg a közmondás valódi jelentése is kizárja az ilyen értelmet, mert az nem azt jelenti, hogy érték dolgában *sok lud fölér egy dissnóval*, hanem hogy a sok gyöngé lúd, összetéve erejét, gyözedelmeskedik a nálánál sokkal erősebb disznón is. Szerintem a közmondás eredetére éppen ennek a képnek a szemlélése adott alkalmat.

Dobozi.

— A közmondásnak *farkasos* változatát én is hallottam Debrecenben.

RECHNITZ IGNÁC.

Lésza (Nyr. 27:111). Kalma I. azt mondja: „*lésza*: léc-szerien készített vesszőkerítés“. Nálunk, Somogyban lécekből összeállított és vastag szalmakötéllel befont *nyugvóágyat* neveznek lészának s hajlandó is volnék Kalma állítását tévedésnek tartani. ha nem ismernék egy beregmegyei szót, mely meg amellett bizonyít, hogy Kalmának is igazsága van. Ez a szó a *lécka*. Ha a földet juhok által részletenként akarják megrágyáztatni, akkor földbeásott oszlopokra három-sorosan szögezett lécekből álló kerítésbe zárják őket s ezt *léckának* nevezik, maga a művelet pedig *léckázás*. Ha a kerítést galyakból, tővisből marhák számára csinálják, az *kosár*, a művelet pedig *kosarakás*.

Állathangok. Bódiss Jusztín magyarázatának pótlására megjegyzem, hogy Somogyban a kis zsiba *bi-bi-bi*, a kis réce *li-li-li*, a kis csirke és a tyúk *pi-pi-pi* szóról ért. Ha az állatkákat messziről hívják, akkor így szól a hívó: *bibi! bibi! bibicám!* vagy *pipi! pipi! pipi!* — ha pedig közelről csalogatják, akkor így: *bibibibibi!* — *lililili!* stb. H.-Hadházon a nagy récéket így hívják: *tas-tas-tas!* a ludakat: *ők! ők! ők!*

TRENCSÉNY LAJOS.

Erőgöl. A Nyr. 27:186. l. a kikelet-ről szóló cikk 8. sorában

eajtóhibából „cségelhettük” áll *erögölhetünk* helyett; *erögél*. a. m. bgyenletes lassú lépésben, téren vagy hágóra megy, mendegél ember, sarom, ló- vagy ökör-fogat. A példabeli *erögöl* az udvarhelyszéki havasalji ö-ző tájejtés alakja. [Nem *erögel*? A szerk.] PAAL GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Szünóra. A Néptanítók Lapja, mióta megújult, szépirodalmi csemegével is szolgál olvasónak. Szerkesztősége megtesz minden, hogy észnek-szívnek egyaránt jó és változatos táplálékot nyújtson. *Szünóra* a lap e szépirodalmi részének a címe; kár, hogy a másik rész címe nem *Tanóra*. A *Szünóra* név nyilván példázza, hogy e hely igazán „*fur contrasti*”, ahova a világ ádáz tusai közül még csak az orthológia szele sem hat el. Tanóra után jól esik a szünóra, vastag étel után a csemege. Az április 14-i szám balatoni különlegességet ad az asztalra. A „Balatoni kép” c. vers ez, mely nagyon szép, mivel egyik strófája beljebb van írva, másik meg kijebb. Ebben van ez a fogás:

Vizében a hal is szebb, jobb
És vigabb, mint máshol:
Talán meg van mámorítva
Édes hullámvastál.

„Ach tán szellemi lágy flöte kerengni csinált?“ — mondáná Kisfaludy Károly a t. szerzőnek, mint mondta ezelőtt háromnegyed századdal egy magyartalan magyarítóra, akiből később igen nevezetes tudós lett. Ez a megmámorított fogas is jó fogás. Herman Ottó majd gyönyörködik benne, s bele is iktatja nemsak a magyar halászat szótárába, hanem az inyes mesterségébe is és a Royal étlapja nemsokára ilyenformán szól majd: „Balatoni kecsege tatármártástól megmámorítva“. — De tovább is van a notá. Vihar támad. „És a megczikázó villám Tarajzó hullámban Ezer fényt vet, káprázatos Félelmes pompában ...“ Azonban semmi sem tart örökké, ennek a viharnak is az a sorsa, hogy elnémul, s a költemény egy bájos akkorddal végződik, a kedves villás fecske „fenn szárnjal és hala zendül csicsergő dalában“. Lehet-e ennél szebb leíró költemény? Ime egy balatoni vihar teljes rajza, attól fogva, hogy a hullámzó Balaton beborul, addig, hogy a felhő kiderül, a tó lecsendesül; addig, míg a villás fecske, bizonnyal az édes hullámvastál megmámorítva, beáll pacsirtának. Valóban nagyszerű játéka a természetnek egy rövid szünóra alatt a hullámzó Balaton tetején!

Si — 6.

,Tiszttelt Cím!“ Fölhivom t. *Címedet* stb. Újabban ilyen megszólítású iratokat kap az ember magánosoktól, egyesületektől, vállalatoktól. Ez a „Cím” szó, tudvalevőleg, hivatalos iratok fogalmazványában ideiglenesen használatos alak, amelyet azután a

segédhivatal a címzettnek állása szerint ‚tekintetes’, ‚Nagyságos’ stb. szókkal cserél föl. De mit keres ez a ‚Cimed’ a hivatalok falain kívül?

Ott, a hivatalban megkönnyíti a fogalmazás munkáját; de a külülvilágban, ahogyan érvényre talál jutni, egy új furcsaságot tiltetne át irodalmi nyelvünkbe, amely különben sem szükölködik furcsaságokban. Tisztelettel kérem tehát a föl- és meghívó egyéneket, hagyjanak föl ezzel a mathematikai *X*-nek megfelelő *Cím* szóval; és ha már röviden akorják címezni az embert, írjanak így: Tisztelt Uram! Tisztelt Úrhölgy! Csakhogy az ilyen megszólítás még csak a jövő demokrácia zenéje.*

JOANNOVICS GYÖRGY.

A magyartalanságok hódító hatása. Régóta figyeljük a magyartalanságoknak hódító körútját régi jó íróink között s valóban fájlaljuk, hogy olyan igazán magyaros író is, mint Rákosi Jenő, ki a minden tekintetben legmagyarosabb újságot, a Budapesti Hirlapot írja, bele-beleesik abba a megmagyarázhatatlan hirlapirói tulajdonságba, mely nem tiszti meg legszebb s legszentebb kincstünket, a magyar nyelvet sem.

Magyartalanságai közül különösen egyet akarok most kiemelni, melynek sűrű szereplése utóbbi tárcacikkelyeinek egyikében nagyon sérti nyelvérzékünket. A határozatlan névelőnek, az *egy*-nek, németes használatát értem. A május 21-i, különben nagyon tanulságos *Próza c. tárcacikkelyből* idézem a következőket: „Hát nem csak ugyan *egy* hirtelen felkapaszkodott város-e ez a Budapest?“ „Móra István *egy* nagyon tehetséges elbeszélő“. „Ez a dolog nyilván *egy* erős tévedés“.

Nem épületes az sem, ha Rákosi a legsovinisztább újságban ilyen magyartalanságokat mond: „Egyen azonban egészen *el vagyok ámulva*“ vagy: „*Mi* a művelt nyelv? Nemde *az, amely* a jó írók tollából kerül közforgalomba“. S mennyire sajnáljuk, hogy Rákosi is elhanyagolja a régi jó magyaros formákat s így ír: „Mennyi elvezetet találtam a Margalits által lefordított Kraljevics Markó-féle szerb hős dalokban“, ahelyett, hogy a Margalits fordította dalokról szólna.

Ha a Budapesti Hirlap ünnepelt -ő-je így bánik el nyelvünkkel, mit várunk másról? hogyan írjon a nagy világba csak úgy tudás nélkül kiszaljtott tudósító s egyéb apróbb szentek?

GYULAI ÁGOST.

A Nyelvőr nyelvőre. Miles fájdalmas meggyőződésünkre bizonygatja (Nyr. 27:227), hogy nincsen olyan magyar írás, még a Nyelvőrben sem, melybe elvétele ne kerülne bele egy-egy kis fia germanizmus vagy egyéb magyartalanság. Bizony beteljesedik még a Nyelvőr nyelvőrén (vagy mondjam: a nyelvőrök nyelvőrén?) is a saját mondása. Avagy mit mondjak, ha Miles ezt írja (27:227):

* Engem' egyszer — már régen — így szólított meg valaki: *Tisztelt ön!*

„Mintha nem lenne (e h. *volna*) elég baja szegény szimbolista honfitársunknak?“ No meg magyaros, jó szórendnek nevezzük-e azt, mikor így szól: „Rossz ügy az, még ha olyan jeles prókátora is akad, mint Tóth Béla mester?“

De elég is már a szörszálhasogatásból! Ebből az ötletből még csak az jut eszembe, hogy nem ártana, ha már csakugyan összegyűjtenék a magyarban divatos és fölszaporodott idegenszerűségeket egy újabb, teljesebb, hiteles Antibarbarusban. Hadd tanulnának belőle Pekár Gyula is, meg Tóth Béla is, meg Gyulai Ágost is, de meg Miles uram is.

Ezknél a kérdéseknel is eszembe jutott már Simonyi Zsigmondnak fejezetése az ú. n. *nyelvhelyesség* kérdéseiről (A magyar nyelv I:279—280). Még inkább azonban akkor, mikor Miles Sassi Nagy Lajosnak ezt a kifejezést kifogásolja: „Mindkettő födi az eredetit“ (27:227). Sült germanizmusnak tartja, szivesen látja azonban, ha megcáfolyák. Nem tudom, elfogadja-e céfölönök azt, hogy a NySz. szerint Pázmány is használja olyanfajta értelemben, mint a Nyr. idézett helye (27:182). „Ha megcsalatnak a testi gyönyörűségtől, fajtalan vétkeket a házasság tisztaságos nevével *fedezik*“. (Pázmány, Lutheristák Vezetője: 186.) Ilyen fajtát ért rajta Szenci Molnár Albert is: „Az ó hitec az ceremoniákkal néminemőképpen *béfedeztetet* volt“. (Molnár Albert: Szent Biblia 1:71.) A *fed* és *fedez* igék rokonságát nem szükséges külön bizonyítgatnom. Azt hiszem, hogy Pázmánynak és Szenci Molnárnak nyelvérzékeben ezúttal is megbízhatunk. Talán ilyenfajta használata a *fedez* igének az is, melyet a Nyr. közöl egyéb tokaji szólásmódok között (20:336) s melyet a Tsz. is idéz (I:630): „Nem akarom *fedezni*: nem mondom ki rája az igazat“. Kár, hogy több példa nem világítja meg.

A *valami alatt érteni valamit* már sokszor bírálat alá került. Maga a Simonyi Zs. népszerű Magyar Nyelve is háromszor emlegeti a helyes *rajta érteni*-vel együtt (I.270. 272. és 287.), s meg is mondja, hogy Faludi használta először a *darunter verstehen* mintájára. Lásd különben a Nyr.-ben is (11:32). ALLES.

Hibás szórend. Hát a ma divó szórendről — helyesebben: szórendtelenségről mit mondjak? Arany János már 1867-i (akkad.) főtitkári híres jelentésében így kiáltott föl: „szórendünk zavarba jö“. Ezt én — amúgy magamban — így igazítottam ki: Nem kell annak mégsak belejönnie (a zavarba); benne van az már. És most, harminc év multával, ha ugyan lehet, még jobban benne van.

Például: az igét a mondatnak legvégére szorítják. A világért se tennék előbbre így: A rendőrség *szétkergette* a tüntetőket. A ház *elfogadta* az indítványt; — hanem így írnak: A rendőrség a tünt. *szétkergette*. Az indítványt a ház *elfogadta*; és így tovább: Az elnök az ülést *megnyitván*... Szilágyi Dezső; tehát: Sz. a vitát *megnyitja*. Sz. az ülést *beszárja* — punktum.

Az ige (a határozott módból ige) hátratolásának másik módja:

„amit most *elmondani* akarunk“, „ez a tény az aggódókat *megnyugtatni* fogja“. Az emberek *felizgatva* voltak stb. stb. Az ilyen szórendzések se nem olvastak, se nem hallottak arról, hogy a módosító ige ilyenkor a fője és határozója közé kerül így: *amit el akarunk mondani; meg fogja nyugtatni; fől voltak izgatva* stb. „*Be van az én szürőm útja kötve*“; nem pedig: *bekötve van*.

Nos ha ez: *bekötve van* rossz elirákás, akkor az olyan is mint: *megölve vagy elásra van* — irgalmaslan rossz. Ezeket versben olvastam. Az nem mentség, hogy a jambus kedvéért törítent: *mégölve vágyp* Helyesen csak így lehet: *Még vágyp ölré*. Ez nemcsak jó trochaeus, hanem magyaros szórend is egyúttal. A kötött formára való tekintet soha se lehet annyira, hogy a nyelvnek kétségtelen törvényén is tátehesse magát. — Tehát: előbbre az igével!

JOANNOVICS GYÖRGY.

Pardon és engedelelem. Gyulai Pál bizonyára haragszik Brukner Gyulára, amiért a *pardon* helyett azt a népies kifejezést ajánlja *engédelmet kírék* (Nyr. 27:227). A minap is hallottuk, hogyan magyarázta valakinek, aki *engedelmet* kérte tőle valami alkalmatlan-ságért, hogy a magyar ember utólag *bocsánatot* kér, *engedelmet* csak előre! A magyar kritikusok nesztora szerint így aztán hiábavaló volna a Nyr.-beli *engédelmet kírék*. Mit szólunk azonban ahhoz, hogy ennek dacára van a magyarban egy ige, mely az *engedelemmel* egy családból való s így hangzik, hogy: *engesszel* s azt jelenti: *bocsánatot kér vagy : megpróbál bocsánatot nyerni?*

G.

Engedelelem mai irodalmunkban szokatlan ugyan a bocsánat értelmében, de mind a régi, mind a népnyelv ismeri így és használja. A NySz. a többi között Heltainak ezt a mondását idézi: Esküvéssel figérének ezeknek királyi engedelmet. *Megenged* szintén gyakran s. m. megbocsát, pl. Illyés Prédikációiban: Isten kegyelmes, midőn a vétkeket megengedi (több más példa is a NySz.-ban). De a dunántúli nép ma is mondja: *Má megengedjen az ír!* Ehhez sokszor közel jár az egyszerű *enged* is: *enged vkinék*. — *Megenged* e h. megbocsát mintegy ezt fejezi ki: „megengedi, hogy valamit tettem legyen“. „hadd legyen, hagyján“, vagy pedig: *elengedi a dolgot, mintegy elengedi a büntetést*.

A SZERK.

EG Y V E L E G.

Kutatások a rokon nyelvek terén. Zichy Jenő gr. Oroszországból Kazárból f. é. május 31-i kelettel a kőv. őrvendetes levelet intézte lapunk szerkesztőjéhez:

Nagyságod volt oly szíves expedíciómhoz Pápay József urat javaslatba hozni és ajánlni. Ezért jövök ma teljes elismerésemet és bárámat nyilvánítani. Pápay feladata megoldásában igen szépen és ügyesen, fáradhatatlan szorgalommal jár el. Most június közepétől november végéig az Ob és Irtis folyók között végez nyelvészeti tanul-

mányokat és kutatásokat. Szurgut-Berezovon keresztül főlmegey egészen Odborszkig. Célja az osztrák nyelv és nyelvjárások tanulmányozása. Visszatérő útjában az Ufai kormányzóságban, esetleg Orenburg környékén a baskirokat látogatja meg, ott is nyelvészeti kutatásokat végez és nyelvészeti anyagot gyűjt. Két-három hónapot azután még a csuvasoknak szentel; rendkívül érdekesnek tartja a csuvas nyelv tanulmányozását is, mert hiszen a magyar nyelv turk eredetű szavai jó része egy olyan török nyelvjárásból való, amely hangtani sajátságaira a mai csuvas nyelvhez áll legközelebb. — Pápay csak néhány napja tért vissza a csuvasok közül, három héttel alatt bejárta a cseboksári területet. A rövid idő alatt is eredménnyel járt ott, elvegyült közéjük, megismerte szokásait, részben hagyományait is; úgy találta, hogy ezek között és a mi magyar hagyományaink között is van valami érintkezés. Célja tehát összeállítani mindenazon szóegyezéseket, amelyek a magyar és csuvas nyelvben észlelhetők; ily módon talán östörténetünkre is eshetik némi világítás. — Gyulai Pál is elutazásom előtti napon ajánlta nékem Pápayt; legyen szíves néki is eziránti örömöm tolmacsa lenni, hogy Pápayban egy ilyen képzett szakerőt és ilyen lelkes hazafit ajánlt és nyertem így expediciómra. Szibériában ő csak egyedül fogja folytatni útját, mert onnét a Góbin át Pekingben úgy tartja, hogy nincs mit keresnie. Úgy intéztem el véle az ügyeit, hogy április elejéig (jövő tavasz) itt folytathassa tanulmányait minden fönnakadás nélkül!... Munkánk egyáltalán szépen folyik minden tekintetben és azt reményelem, hogy nem lesz eredménytelen a magyar tudományos kérdésekért igazán érdeklődő és leskesedő urak előtt!

Öszinte hazafias üdvözettel maradtam Nagyságod kész tisztelező híve
ZICHY JENŐ.

Iskolai olvasás. Szigetvári Iván cikke (Nyr. 27:210.) eszembe juttat egy ép oly érdekes, mint elrettentő példát, milyen nem természetes fejlődésű vonásokat véshet az iskola jóakaratú bár, de tudásban szegény törekvése valamely nyelv arcába.

Kedves, jó öreg Hildebrandom beszéli (Zeitschr. f. d. d. U. VII. 153), hogyan terjedt a német nyelv kiejtésében az *eu*, *ü*-nak az *ei* -tól annyira elütő hangoztatása. Ő átélté az átmenetet, habár tapasztalatai csak Lipcsére és környékére vonatkoznak. Az ő gyermekek korában, a harmincas években, még a műveltek is *e*, *i*, *ei*-t hangoztattak *ö*, *ü*, *eu* helyett: „deutsche treie, gottes gite, hechste schenheit, Gethe's Getz“, vagy legjobb esetben „Göthe's Getz“, mert két *ö*-t egymás után kiejteni már nagy fáradtságra került volna.

Hildebrand az *eu*-nak erőszakos hangoztatását egy Vogel nevű iskolaiigazgatóra vezízza, aki tanítványaiban mesterségesen fejlesztette ezt a hangoztatást. Igaz, mondja Hildebrand, hogy az új költői irány, az esztétikai törvényeknek szigorúbb végrehajtását követelve, a rím tisztaságára is nagyobb gondot fordított; Vogel úr tehát a teóriában már másoktól megpendítet elveket alkalmazott iskolai pedanteriával. Hildebraudnak voltak Vogel iskolájából kikerült tanítványai, akik már *deutsche troie*-ért lelkesültek s az új, művelt kiejtés oly lelkes hívekre

akadt, hogy még a szedőgyerekek is Teubner kiadó nevét Tuibner-nek ejtették. Mert a jóból inkább többet, mint keveset. HARMATH P.

Hoffmann Fr. szótára bírálatához utólagos szerkesztői megjegyzést kell csatolnunk. A bírálat különben tárgyilagos és igazságos, de igazságtalan a 213. lap egyik bekezdése, mely szerint „a német ... ennek a szótárnak segítségével ... furcsa fordításokat vesz majd a tollára, pl. „Ich werde meine Sachen *abholen lassen*: majd *elhívatom* a holmimat ...” Aki még annyira járatlan a magyar nyelvben, hogy az *elhívat* igét élettelen dologra vonatkoztatja, az a legtökéletesebb szótár segítségével is a legfurcsább fordításokat fogja megcselekedni. A zsebszótártól pedig legkevésbé szabad azt követelni, hogy ilyen szóájakra nézve biztos irányt adjon. A német-magyar zsebszótár voltaképen csak magyar embernek való, a magyar-német zsebszótárnak meg igazán csak német ember veheti hasznát, szóval az, aki a második nyelvet jól tudja s úgy akar az első nyelvből fordítani.

A SZERKESZTŐ.

Tájszólás a bíróság előtt. Nem minden nap per folyt le a minap a debreceni törvényszék előtt, amely talán érdekelni fogja azokat, akik a magyar népnyelvvel foglalkoznak, vizsgálásban gyönyörűséget találnak.

Szemrevaló parasztlány volt az anyjával együtt a vádló. Az volt a panasza, hogy egy másik parasztlány nagyon csúnya dolgot híresztelt róla, sőt még a szemébe mondani sem restelte.

— Aztán mégis mivel sérтette meg magát olyan rettenetesen, lelkem?

— Mindig azzal csúfolódott, hogy *ellőkték a torjut meg bőg a borju.*

(Az első azt jelenti a nép nyelvén, hogy gyereke született, a másik pedig, hogy él a gyerek.)

Az első bíróság elutasította a felperest vágjával, mert nem tudta bebizonyítani, hogy abban a szólásban becsületsértés van. Azonban ügyvéde felebbezett és a másodfokú bíróság elé szakértőt készült megidéztetni. De közben a vádloit megijedt egy kicsit és a tárgyalás előtt beismerte, hogy becsületeértést követett el, bocsánatot kért és megfizette a perköltséget.

Ime tehát manapság az ember nem viheti el szárazon, még ha a legártatlanabb szavú tájszólásba bujtatja is be a rágalmazását.

B. K.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátságok Baranya-Ózd vidékéről.

3. Tájszók.

Ruhaneműek: a) Férfiruhák: *kődmeny*: téli kabát, *szür-kankó*: szűr, beszűtt, nem nyitott ujjal, *csuha*: fölöltő, posztóból, *leves-csuha*: fölöltő, mosókelméből, *purusslik*: mellény, *mejjeső*: a mellény-

nek egy külön faja, általvetővel, maguk készítik, *csicsóné-bocskor*: szíj nélküli bocskor. — b) Női ruhák: *Gangár-csuha*: felöltő, kam-garn-szövetből, *visitli*: felöltő, mosókeméből, *csuha*: kötény, *sémös kesskengyő*: selyem kendő, *csöndes*, *mamusz*: posztóból készült, bőrtalp nélküli lábbeli, *kacabajkó*: téli, prémes rövid fölöltő, kék posztóból, öreg asszonyoknak, *kapca*: harinya, de az a vászondarab is, amelyet a férfiak csizmába használnak, *hacuka*, *botos*: kócból készült, vastag „*kapca*”, *bikla*: alsó szoknya, ósó *imög*: alsó ing, *déjjesti*: ünnepi délután fölöltött ruha.

Bútorok, házi s e g y é b e s z k ő z ő k : *Szökröny*: ládaalakú, csúcsos fedelű, kicirázott szekrény, *ámárjom*, *sublat*: fiókos szekrény, *sifonér*, *edény*: magas, egyik felében ruhafogassal, másikban rekeszekkel ellátott szekrény, *káseli*: konyhaszekrény; *kalásli*: pohár, *pohár*: korsó, *banda* v. *szájas*: nagy, fekete, vizet hordó korsó, kanna helyett, *tá*: tál, *tácsa*: tányér, *vellakés*: villa, *kalány*: kanál, *cserpenyő*: vas lábos, *bokráncs*: üst, *mécsős*: lámpa, *pörgő*: rokka, *rokka*: kender, *sáfó*: fejőke, *bátor* *seirvő*: szűrő, bádogból, *iskekára*: vaskapocs, *iskájha*: létra, *sató*: borsajtó, *csórag*, *suháng*: pózna, *porong*: szővésnél a fonálszálakat összetartó vaslemez, *szapu*: szalmából font véka. — *Ház* e h. szoba: *éső* *ház*, *hátsós* *ház*.

Étel nemiek: *Pecsinye*: szalonna, *kurcinya*: sült szalonna, *koporc*: pörc, *kapiseta*: káposzta, *tökkapiseta*, *töksanyó*: tök főzelék, *sajátakapiseta*: k. saláta, *sajátauborka*: ugorkasaláta, *huppancs*: fánk, *kött* *perec*: fonott fánk, *pánk*: forgácsfánk, *köttles*: kalács, *tésuta* *levérő*: húsleves, *ssurmóka*: rezelt tézsza, *tekercs*: rétes.

V e g y e s fő n e v e k : *Bumbék*: bimbó, *cakó*: huza-vona, *derék*: országút, *diákgyerők*: részeg, *fé*: fej, *févő*: ruhatekercs, *fór*: fuvar, *gyűdiesök*: gyűdi bucsúsok, *hidegasétő*: ravatal, *kibeszéd*: mentegetődzés, *imbora*: cimbora, *imposztor*: ravasz, *isztorké*: eresz alja, *megye*: sővény, *nincsentelenség*: vagyontalanság, *palozsna*: záptojás, *paszita*: első lakoma, az ujszülött tiszteletére, *pereverág*: pipitér, *pocsok*: piszok, *taják*: kalászos növény bajsza, *vacak*: egyet-más, *riher*, *ziheter*: vihar.

I g é k : Azt *tudtam* : gondoltam, hittem; *áglál* : férceł; *bekafót*, *beszekurát* : megrészegedett, *bocog* : lassan jár, *bóklászolódik* : céltalanul jön-megy, *bööstörködik* : kötekedik, *cakolódik* : húz-von, *ecselődik* : járköl, *eklendőzni* : akadékoskodni, *esplikáni* : magyarázni, *fágyi* : mohón eszi, *fölözni* : túl tesz rajta, *fuhakszik* : szárad, *kauzászkodik* : zsörtölődik, *kibeszéni* : rágalmazni, *kieggyelete* : megverte, *kutusz* : kerestgél, *küjetkőzeni* : bucsúzni, *lúgos* : párol, *ócsmál* : ócsáról, *ojbá tartom* : olykép, úgy tartom, *patallérozni* : hetykén járni, *pilál* : ápol, *porbáni* : próbálni, *rászót* : jól megfelelt neki, *ráterjászékodik* : ráfórmad, *regmáli*: szidja, *sarkantél* : ugra-bugrál, *sarmalódik* : settenkedik, *sóhajti* : óhajtja, *szávonyádeni* : szállingózni, *szuhárog* : szívárog, *ratorász* : tapogat.

T u l a j d o n s á g o t , m i l y e n s é g e t j e l e n t ő k : *Alpárias*: egyszerű, szegényes, *bákó*: együgyű, *bárédok*: bárgyű, *fencse*: csempe, *figyenyős*: lejtős, *fistős*: szennyes, *geribes*: sovány, *gudváncos*: férges, *nem* *eggyes*: nem egyenlő, *nem* *számos*: nem számít, *nyiselett*: hitvány,

puruttya : ronda, *rigyás* : hézagos, *sápkodó* : panaszolkodó, *semmijense* : nagyon gyarló, *ssépssagú* : jó szagú, *telepe* : terebélyes, *zsibörkődő* : zsugori.

Vegyesek: *Azonba* : azonnal, *átabotdba* : össze-vissza, *borszettó szép* : nagyon szép, *darabék* : kis darab, *deé* : legalább, *egyhuzsomba* : egysoltában, *egyíromba* : egy ízben, egyszer, *encőm-bencőm* : cök-mók, *hejde* : eredj, menj, *képútlásbu* : szinleg, *késsülélössen* : útra készen, felőltözve, *kökönyc* : kökény, *mássá* : válasz, levére, *mesetéláb* : mezitláb, *mihást* : mihelyt, *mindétilig* : minden, *mögentelen* : megint; ehhez, ha valami, amit mondani akarnak, nem jut nyomban eszükbe, hozzáteszik: *isé* s ezt igen gyakran használják: *mögentelen isá*, *mömenög*: már meg, *osztég* : aztán, *örökkétilig* : folyton, *ött-kajátt* : kiabál, *pedétig*, *pedétiglen* : pedig, pediglen, *rétüngössen* : ingujiban, *rögvést* : rögtön, *tegét* : minap, *tib-ldb* : csetlik-botlik, *tisztdra* : egészen, *üstiöllést* : tüstént, direkt, *utolsódiik* : többször ráfut valakire.

4. Szólásmondások, kifejezések, mondatok.

Leverő hírre: Éfogott a föd hídegje.

Csudálkozás: Éfogott a málé csudája.

Ki nagy időt akar kifejezni: Örökké, még a világ.

Vkivel vidékhelyen találkozva: Hát kéd (v. maga) is ett van?

Vkitől hazakészülőben: De le is ūtem!

Bevezetés a jövetel céljára: Nem is kérdőzik, minek gyüttem?

Dicsekvés: Môghiszóm azt! vagy: Éhiszöm ám! Ojan szép, hogy még!

Ha vkit vmiel megajándékoznak: Ezt kénék (v. magának) sajnátam (szántam).

Vkit vmire kérve: Parancsónék valamit, ha mögfoganná!

Ismerkedés: Há valósi kē? — Szenkirái. — Az Isten élettesse. — Kéddel eggyütt. Hát kē hun lakik? — Mincenton. Tarcsa Isten!

Köszönésmódok: Vkit az úton elérve: Jó szöröncsét aggyon Isten! — Fogaggy is Isten kétü. — Munka között: Jó munkát aggyon Isten kétöknek. — Aggyon Isten kénnek is. — Búcsúzva: Istennek ajállom v. Isten maraggyon kétökké! — Jó szöröncsév vagy: Isten hírérv járgyon kē! — Étkezés közben: Jó fölöstökömöt (reggelit), ebédöt aggyon Isten! v. Jápitust a fölöstökömök, déliebédhő! — Köszönünk, része lógyön benne! — Vküre a borosüveget rákőszöntve:

Tanácskérés: Mongyon ikább valamit!

Gyengélkedőről: gyönge szörré van; egy szőm jó móggya sincs.

Gyászba esetre: paraszta esett.

„Paraszt asszony” = magaszótte fehér (gyász) ruhába öltözött asszony.

Kétkedés vki igazmondásában: Egyfelé csak emondi.

Hejde szülöttem, ijeszd é (nyujtsd el) a téstát.

Mög van-e má sikáva (mángolva) a ruha?

Mit tok én belé. (Tudom is én.)

De fistós az eruhád! (szennyes a kötényed).

Tiszta pocsok ez az imög. (Egészben piszkos ez az ing.)

Jót aggyon Isten! — Úgy engeggye Isten! Vagy: Adom tisztölteté!
— Aggyon Isten egésségire!

Megszólítások s feleletek: Hali kéd-e? Halod-e? — Hallom. Mija no! Hé! — Beszédközben, ha vmej szót nem értenek meg: Micsinyá?!

Tréfás mondások: Micsinyáná, ha szömbe gyűnne veled egy csizmadia, vagy egy tabor? (Dióval telt csizma, borral telt tál.) — Hát, a diat mögönném, a bort möginnám; a csizmát főhúznám, a tálat mög összitörném.

Akinek beszédközben hirtelen jut eszébe vmi: Veszött teremtette, maj efelejtőm! — Ellenmondások: Persze, hogyne; tisztóstelel tisztán, ippen ni! Akkéne még! Ojan nincs! Ne mongya, mer érontya! Ne kék, már rászokik kék!

(Vége köv.)

SOMSSICH SÁNDOR.

S z ó l á s o k.

Kékbeli ember. (Gazdag paraszt, aki már kék posztóruhát visel.)

Jó kiadású ember. (Jól, ékesen beszélő ember.)

Majd szavazok vele. (Beszélek vele.)

Már szavazásban vagyok vele. (Alkudozásban.)

Legcélszerűbben így van. (Legnagyobb valószínűség szerint.)

A szomszédban kedvelteti magát. (Ott van.)

Megdöuteni valakit. (Rosszat forralni ellene.)

Egy kis földje van és abból élvezí magát. (Abból él.)

Hogy vannak sógor a csalárdjai. (Felesége és gyerekei.)

Megromlik. (Beteg lesz.)

A derekát fájlalja, a derekától szivened.

Dufla ember. (Szép, magas ember.)

Csunya a képes fele. (Az arca.)

Farsangi báld. (Bál.)

Báldozni. (Bálba járni.)

(Tolna-Ozora.)

WALDER LAJOS.

Népmese.

Miért haragszik a kutya a nyulra?

Eccer a kutya meg a nyul elmentek vándorolni. Eccer csak elérnek egy nagy tűzhöz és mongyák egymásnak, hogy hát ki tuggya jobban átugrani?

A nyul átugrott a szerencsésen.

De a kutya valahogy megsiklott, osztán oele esett a tűzbe, és a talpáról leégett a szőr.

Nagyon megharagudott a nyulra, hogy hát néki miér van ször a talpán.

Azóta minden áldozza, ahun csak látya.

(Patóháza, Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

MAGYAR
 NYELVÖR
 SZEKESZTTI
 SIMONYI ZSIGMUND.

Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal
 Budapest
 New-York palota

XXVII. kötet.

1898. JÚLIUS 15.

VII. füzet.

SZAVATY, ZAVAGY, ZUVAT.

A jövevényszók kutatása csak akkor gyümölcsöző a tudományra, ha a nyelvészeti megállapításaiból kellő mértékkel a műveltségtörténet is meríthet. A címül írt szó is, kellő óvatossággal megvilágítva, végtelen becses adalék a magyar nyelv szláv elemeihez. Becsces azért, mert egy csomó műveltségtörténeti tény tudásának a birtokába juttat.

Az 1897. évi Jogtud. Közlöny 2. számában, később pedig — gondolom, más részekkel is megszerezve — különlenyomatban, Széll Farkas tollából a következő című értekezés hagyta el a sajtót: A becstelenítés és a bíróság előtti megkövetés a Debreczen városi régi jogban. Debreczen 1897, 8° 47. l. Ebben az értekezésben el van mondva, hogy „nem esett büntetés alá a másuktól hallott rágalmazó állítás továbbterjesztése, ha vádlott hallomásának forrássát bizonyítani tudta” (24. l.). A becstelenítésnek hallomás útján való elterjesztésére a *szavaty* megjelölést használták, amely a Debrecen-városi jogban a következő négy szólásban volt meg:

1. a *szavaty futamodik*: rágalmazó szavak keltek szárnyra;
2. a *szavaty megáll*: a becstelenítő hír terjesztője ismeretessé vált;
3. a *szavatyot felvenni, felvállalni*: beismérése a becstelenítő hír terjesztésének;
4. a *szavatyot másra adni, eladni magáról*: a kérdőre vont a rágalmazó szavakat mástól hallotta. Ez a csoportosítás a *szavaty* (pleteyka, vág, becsmérés, rágalmazás) keletkezését és a rágalmazó kipuhatalását hűsen föltünteti. A szónak eredete megállapításához a közlött négy szólás közül a 4-ik a legfontosabb; ép ezért nem fog ártani e szólást a Széll Farkas példái közül az 1677. május 26-án kelt pörös aktával megvilágítani.

Az acta így szól:

,Causa Stephani Dobozi A. [Actor] contra Tot András I. [Incaetus] proponitur, hogy az I. azt mondta, az A.-nak annyi buzája vagyon és kigyó s békává vált, ö nem hoz buzát. I. non negat. Nagy Mihályra *hittel adta* s felvállalta a *szarattyot*; Nagy Mihály *másra el, utoljára Posta Andrásnéra adta*’ (Széll, i. ért. 27. l. Nyr. 26:57).

Ebből a példából látható, hogy a bizonyítást addig folytatták, a rágalmazást addig nyomozták, míg az eredeti kútforrásra vissza nem vezették. A *szavaty* eredetét tisztán ennek az adatnak az alapján is megállapíthatnók; szerencse azonban, hogy Simonyi Zs. Széll Farkas cikkét a Nyr. 26. kötetében kivonatosan lenyomatta (56—60 l.), s a cikket becsves adatokkal megszerezte. Simonyi ez írásában összehordta mindenzt az adatot, ami a *szavaty*, *zavagy*, *zuvat* (s ebből *zuvatolni*) szóról akár a nyelvtörténetből, akár a népnyelvből összehordható volt (a korábbi dolgokra l. Balassa, Zolnai, Balásy, Ásbóth cikkeit a Nyr. 25. kötetében). Ez adatok között a szó eredete szempontjából a régi Tsz.-nak a következő két adata a legfontosabb: 1. *Zuvat*, mikor valamely ellenpatott portéka vkinél megtaláltatván, arra bizonyít, hogy mástól, pl. Pukától vette, s Pukához menvén, ez ismét urát adná, hol vette. S így mindaddig vinni a puhatolást, míg vkin feneklenék a dolog és a lopó kikerekednék. Innen *zuvatra menni v. vinni a dolgot*: a már leírt módon cselekedni. (Székely szó és szólás, Szabó Elek.) — 2. *Zuratolni*, előbb adni, utasítani. Leginkább a lopáskor használják az inquisitióban, hogy urát adja, hol vette a gyanús marhát, vagy más portékát. Innen *zuvatlás* szóhordást is tesz'. (Székely szó, Kállay.) Ebben a két adatban a *zuvat* nem „vád, pletyka, becsmér-lés, rágalmazás”, hanem valami más. Ha figyelmesen szemügyre vesszük ezt a két adatot s összehasonlítjuk az összes eddig ismert többi adattal, okvetetlen arra a meggyőződésre fogunk jutni, hogy a két székely adatbeli *zuvat* maga a bizonyító eljárás, az a nyomkövetés, mely az igazi tolvajt a bíróság kezébe juttatja, míg ellenben a Széll Farkas, Balásy, Balassa közölte *szavaty*, *zuvat*, *zavagy* újabb, másodlagos jelentés, amely az elsőből fejlődött. S ezt a fölfogást teljesen igazolja a szónak az eredete is. Csak az a kérdés, milyen eredete. Abban teljesen egyetértek Balassával és Simonyival, hogy a szó szláv eredetű. Csakhogy szerintem nem a szerb-horv. *svadja*, *zavada* vagy tót *zvada* „verekedés, rágalom” az átvett alak. A főnéhézséget e megfelelésnél szerintem nem abban kell keresni, hogy nem tudjuk urát adni a szóvégi a eltünésének (lásd a *vád*-ra Ásbóth, Nyr. 25:373), hanem abban, hogy a *zuvat*, *szavaty*, *zavagy* eredetileg magát a „nyomkövetést” jelenti, amely abban nyilvánult, hogy a lopást lehetőleg az első forrásra vezeték vissza s csakis itt büntették. Ugyanez történt később a rágalmazással is.

A leitmeritzi latin nyelvű alapító levélben, amely Šafařík

szerint a XIII., Dobrowsky és Vlček szerint pedig a XI. századból való (vö. Vlček, *Dějiny české literatury*¹ 6.), előfordul egy szó, amelyet az oklevél így ír: *svod*. A Šafárik-Palacký-féle *Die ältesten Denkmäler der böhm. Sprache* (*Prag, 1840*) című mű, ismertetve ez alapító levelet (olyan emléke ez a cseh nyelvnek, mint a mienknek a tihanyi apátság alapító levele), a 40. lapon ezt mondja: *ssvod (svod) wenn ein Diebstahl begangen wurde, . . . über das besondere Rechtsverfahren bei dem svod, welches in Böhmen bis zu K. Otakars II. Regierung herab, in anderen slawischen Ländern aber, z. B. bei den Russen und Serben, noch länger beobachtet wurde, haben wir im Časopis českého Museum 1837. I. 83—85 umständlicher gehandlt*². S ha már most megnézzük ezt a Časopis-t, ott Palacký *Srownání zákonů cara Štefana Dušana srbského s nejstaršími rády zemskými v Čechách* c. értekezésében a *svod*-ról ezeket találjuk: A *svod* eredetileg a lopás vádjának önmagáról való elhárítása (elvezetése) volt. Az eljárás az volt, hogy a lopott jószág birtokosa megnevezte azt, akitől a marhát vette; ez ismét megmondta, hogy kitől vette. Ez az egyikről a másikra való hárítás addig tartott, mikor végre a lopás vádja egy olyanon akadt meg, aki már nem tudta urát adni, hogy a tárgyat kitől kapta. Ez volt tehát a tolvaj . . . Ha a *svod* egy ismeretlenen pl. szökött emberen akadt meg s az igen rendes dolg volt, hogy a tolvaj nem várta meg a *svod*-ot, akkor az egész falu vagy kerület köteles volt kárterítést fizetni stb. („*Svod byl . . . původně swedenj se sebe nářku krádeže, a sice tjm, že wěc za ukradenau narčená od toho, kdo gi měl, na toho, od koho gi kaupil nebo dostal, tak dlauso wedena byla, až se na konečného přišlo, t. g. na toho, který se dále, od kohoby gi měl, wykázati nemohl, a protož za krádce práwem gmjn byl . . . když svod na negistého wyšel, k. p. na uteklého, a to obyčegně bylo, že zloděg svodu na sebe nedočkal, celá wes aneb okolina . . . pokutu složiti musela*“ stb.) Palacký az idézett cseh szövegben azt állítja, hogy a *svod* : *svedení se sebe s ez az értelmezés teljesen egybevág azzal, amit a cseh Jus Con. 10. §-a latinul így fejez ki: „Quandoque ducitur quod dicitur svod, ultra tres non ducatur, sed in tertio remaneat“* stb. Egy másik helyen pedig ugyan e törvényben egy XV. századi cseh fordításban ez áll: „*Pakli ten řekl, že kůň u jiného kúpil a to chce s vesti k onomu, tak s jednoho na druhého svod půjde, dokudž jistý prodavač nebude nalezen*“. — Ha pedig az (értsd, akinél a lopott marhát megtalálták) azt állítaná, hogy a lovat mástól vette

s ezt erre akarja hárítani, akkor a *svod* addig hárul át egyikről a másikra, amíg az igazi vevő elő nem kerül. (Jireček, Slov. pr. 173. 174). Hogy a *svod* : *svedeni se sebe*, azt bizonyíthatjuk a Čelakovský-tól kiadott „*Codex juris municipalis regni Bohemiae*“ c. mű számtalan helyével (I:2, II:21, 22. 25. 78); itt csak a 2. k. 67. lapját idézem, mert ez a hely azt is elárulja, hogy mi a *svod* német egyértékes; a hely így szól: „*si quis equum suum apud aliquem detinuerit cum iusticia, que dicitur anevanc, iudici dabit XXX-ta denarios. Si autem ille dicit se ecum apud alium emisse, et ad illum vult deducere, quod vulgariter dicitur schieben, tam diu deducitur, donec uerus venditor inueniatur, et tunc cum iusticia ecus optinebitur*“. Ez az idézet bizonyítja azt, hogy a cseh *svod* németül *schieben*, vagy amint Brandl Glossariumában mondja, *schuben* s ma is megvan az emléke a ném. *er schiebt es auf mich*, cseh *on to svádi na mne* szólásban. Čelakovský munkájára még csak az a megjegyzésem, hogy nála a cs. *svod*, ném. *schieben* mindig csak ló-, tehén- vagy egyéb értékes tárgynak az ellopásával kapcsolatban fordul elő.

A cseh *svod*-ra vonatkozólag még két nevezetes forrásnak a tanuvallomásáról kell beszámolnom; az egyik Jireček H.-nek *Slovenské právo v Čechách a na Moravě. Doba nejstarší: Od prvních zpráv do konce X. století* (V Praze 1863) című műve, a másik Brandl V. Glossariuma. Jireček műve 173. lapján ezt mondja: Ha valaki elveszett marháját valakinél megtalálta, nem volt jogában jószágát visszavenni, hanem ha saját jószágát vissza akarta kapni, az akkori tulajdonost *szavatyra* szólította (*vyzvat držitele na svod*). A régi orosz törvénykönyv is azt mondja: Ha valaki megtalálja valakinek a birtokában a saját marháját, nem mondhatja neki: Enyém, hanem így kell szólnia: Gyere *szavatyra*, hogy urát add, hol vettet (*pojdi na svod, gdě jesi vzal*). A *svod* pedig úgy folyt le, hogy az akkori gazda a jószágról, amely másnak az igazi tulajdona volt, megmondta, hogy ettől meg ettől vette, ez ismét másra utalt mint eladóra (*ten to svede zase na jiného*) s ez az egymásra való utalás mindenkor tartott, amíg az igazi tolvaj elő nem került. (A Časopisban az orosz törvénykönyvnek e helye csehül így van: *a kde srod segde na konečného, tu ten afuše zaplatj, i pokutu* = s akin utoljára megáll a *svod*, *szavaty*, az köteles minden, a büntetést is megfizetni). Jireček művéből még csak azt említem meg, hogy az volt a *szavatyo* (*svodnik*), aki a lopás vádját másra tudta adni (vö. Széllnél: Azt, akire ekként a *szava-*

*tyot ráadták, nevezték szavatysnak, Jirečknél: Majetník slove přitom pívod nebo iščec, držitel, jenš svádí, svodník).*¹

A másik forrás Brandl, kinek *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes* (Brünn 1876) című műve a 332. lapon ezeket mondja: „*svod . . . 1. jene Eigenthumsklage, in welcher der Besitzer eine Sache, die von einem Andern als sein Eigenthum erkannt und angesprochen wurde, seinen Vormann im Besitze nennen musste, um durch die Überführung auf alle Vormänner den Dieben zu erforschen. Es ist dies also dieselbe Rechtsinstitution, wie der deutsche Anefang,² oder das römische *furtum per lancem et licium*, oder die *intertiatio* (= in tertium deducere) des mittelalterlichen Lateins . . . von . . . svod stammt die noch heute übliche Redeweise *on to svádí na mne = er schiebt es auf mich*. Im Verlaufe des 13. Jhrt. verliert sich dieser Rechtsgebrauch aus dem Rechte, im *Stadtrechte* bestand er aber noch im 16. Jht. 2. Das Bussgeld für den Diebstahl. 3. Die Verpflichtung des Vicinates, beim svod zugegen zu sein*“.³

Ezek után a vallomások után nem marad egyéb hátra, mint még megleítenem, hogy a szláv népek közt a *svod* (in tertium deducere) csak a cseheknél és az oroszknál volt meg; maga a jogszokás, amint azt Dušán István törvénykönyve tanúsítja, megvolt a szerbeknél is, a *snod* szó azonban e törvényben elő nem kerül („*ačkoli, slowo sicod se w nich nepřipomjná*“, Časopis 85. l.). Már most senki se fog csodálkozni azon, ha azt állítom, hogy a m. *zuvat, zavagy, szavaty* a szláv *svod*-nak az átvétele. Amilyen szólásokkal kapcsolatban a magyar szó eddig előkerült, ugyanolyan kapcsolatban megtaláltuk a *svod*-ot vagy az egyik vagy

¹ Jireček művének e helye oly fontos, hogy eredeti cseh szövegben is közölnöm kell: *Stalo-li se, že majetník postihnul věc, která se mu stratila, v držení u někoho, provolání trhem prvé neučiniv: tehdy již nesměl vzít ji sobě jednoduše, ale byl povinen, chtěl-li ji věc opět získati, vyzvat držitele na svod. Pravda Ruská praví: I.13 Ačce poznajet kto svoje ,nejmleč jego, to nerci jemu: „Moje!“ ně rci jemu tako: „Pojdi na svod, gdě jesи vzjal“. Svod pak jest postup onen, kdež držitel věci, kterou majetník svou býti praví, ukážic postaví toho, od koho ji koupil, ten to svede zase na jiného a tak pořád až se přijde na toho, kdo se nemůže vykázati, od koho a kterak ji nabyl, a tudiž právem za držitele nepočítáváho (zloděje neb ndlezce) pokládán bude.*

² Erről l. Paul: Grundriss: Anefangsklage II:2. 160.

³ Vö. még *schuben* és *osada* cikkeket Brandlnál.

a másik szláv nyelvben is (vö. *pojdi na svod*, *svod sejde na konečného* stb. magy. *zuvatra menni*, a *szavaty vkin megáll* stb., továbbá *svodník*: *szavatyos* stb.) — Szlávnak mondta az átvételt, nem pedig csehnek vagy orosznak, holott a legszorgosabb kutatásra is a szót a jogszokással kapcsolatban csakis e két népnél találtuk meg. A csehet azonban szerintem ki kell zárnunk az átadók sorából. Erre az a körülmény kényszerít, hogy a magy. *zuvat*, *szavaty*, *zavagy*-ban a áll szláv (cseh-or.) o-val szemben (*svod*). Mivel ez o > a szláv-magyar megfelelésekre egy később kifejtendő elméletem van, kérem az olvasót, nyugodjék ezúttal abba bele, hogy itt is olyan esettel van dolgunk, amilyen van a *pop* : *pap*, *bob* : *bab* stb. szavakban. De ha az a nem is okoz nehézséget, módszeres eljárás szláv jövevényszavaink kutatásánál mégis csak az, amely az óbolgáról indul ki. Helyreállítva egy ilyen alakot, a *svod* az óbolgárban *svodz* volna s ép olyan magánhangzóváltozással keletkezett alak az óbolg. *svesti*, *praes. svedaq*-igéből, amilyen pl. a *pri-nosz* : a *nesz*, *nesti* igéből (e—o, vö. Leskien, Altbulg. gr. §. 11. 1.). Ennek az óbolg. *svodz, cs.-or. *svod* szónak egész szabályos megfelelője a magy. *zuvat* szó, melynek z-je akár a magyarban is keletkezhetett. Ezt azonban nem szükséges okvetetlen föltennünk, mert hisz ugyanez a szó a tótból *zvod*-nak is hangzik, ahol azonban a kút gémjét jelenti, azt a rudat, amellyel a vödröt fölhúzzák (mintegy fölvezetik). A m. *zuvat* u-ja egyszerű ejtéskönnyítő hang, amilyen a két mássalhangzón kezdetű szavaknál igen gyakori. Ez az u tehát nem maradványa a z-nak, mert bár igaz, hogy a szó belséjében tovább éltek a félhangzók az óbolgár nyelvben, mint a szó végén, de az óbolgáról a szó, mint már említettem, a jogszokással kapcsolatban ki nem mutatható. Az u aztán előreható illeszkedéssel *zavat, *zavagy*, ill. *szavat-tá, *szavaty*-tyá válhatott. A szónak itt adott magyarázatát meg nem ingatja az, hogy a szóvéget a *ty*, *gy*-t nem tudom kielégítőleg magyarázni; *svodz alakot föltennünk nem lehet; viszont a t : *ty* > *gy* megfelelést a *teperite* : *töpörtyű*, *sorcante* : *sarkantyú*, *lettyed* : *lágy* (vö. TMNy. 135) alakok meg nem magyarázzák. A d > *gy* megfelelést szláv jövevényszavaink közül legjobban igazolhatná még a magy. *torongy* (vö. NySz.) < óbolg. *trqdz* (art krankheit, vö. Mikl. EtymWb. 362, Slav. Elem.), vagy esetleg a *vrédz* > *mirigy* szó, ha ugyan a két szó összetartozása teljesen bizonyos volna.

Vizsgálódásunk eredménye tehát ez: a magy. *zuvat*, *zavagy*, *szavaty* szó szláv eredetű; szláv megfelelője az óbolg. *svodz.

cs.-or. *svod*, amelynek megfelelően a magyar szó is eredetileg egy jogszokást jelentett. A magyarban aztán, ahogy a csehben a *svod* magát azt az összeget is jelentette, amelynek megfizetése a tolvaj kötelessége volt, kifejlődött a „vád, pletyka, rágalom, becsmérlés” jelentés. A Zolnai közölte *zavagy* (vö. Nyr. 25.) egészen más szó lesz. Hogy ez a jogszokás, ez az *intertiatio* mennyiben eredeti magyar, nem az én tisztem előnteni. A jogászok kötelessége megállapítani a német *schieben, schuben, anfangsklage*, a lat. *intertiatio*, cseh-or. *svod* és a m. *szavaty* közti viszonyt; mi csak azt említi-jük meg, hogy a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle (Tagányi K. szíves figyelmeztetésének köszönjük) 5:161. lapján „Lopott lovak nyomának követése” cím alatt hasonló jogszokást közöl; e szerint a *svod* jó magyar neve „nyomkövetés” volt (vö. uo. „de az szent-andrásiak azon nyomot semmikép fel nem akarták venni és nem is vették, hanem csak abban hatták”).

MELICH JÁNOS.

VEZEKEL.

Az etimológiát ötletek szülik. A képzettársulás elménkben kapcsolatba hozza a kutatott szót más szóval vagy szavakkal, az ölet nyomán aztán megindul a nyelvbugár keresni: van-e csakugyan eredeti összefüggés az egybetartozóknak látszó szavak között, és megtalálja az eredet forrását vagy — nem találja meg. Nem ritka az eset, hogy a megkezdett nyomon nem érünk célit, de megtaláljuk a helyes ösvényt más irányban.

Igen érdekes, hogyan jöttem nyomára a *vezekel* szó eredetének. Munkácsi Bernát nem rég nyelvész társaságban azon ötletének adott kifejezést, hogy a *vezekel* ige talán az *üdvöz* szó második tagjával fakadt egy töböl. Az *üdvöz* (régebben *idvérz*) ugyanis e két kihalt elemből áll: *id* és *vérz*, mindegyike pedig eredetileg szentet jelent (vö. MUSz.). Ámde a magyar *vérz*-nek megfelelő votják *vié* bőjtöt is jelent s e jelentés alapján egész termézetesen támadt Munkácsiban az a gondolat, hogy a magyar *vezekel* is talán a *vérz-nek ilyen elavult jelentéséből származhatott. Azonban nagy bökkenő volt Munkácsi előtt, hogy a *vezekel* igét a régi nyelvben nem találta.

Kezdtem a szó iránt most már magam is érdeklődni. Ámde a *vezekel* igét nemcsak a NySz.-ban, hanem Kresznericsben (1831—32), Dankovszkyban (1833) s egyáltalán régibb szótáraink egyikében sem találtam. Pedig mily közönséges szó, hogyné ismer-

ték volna vallásos, egész életet is vezeklésben töltő elődeink! És mégis úgy van: egyelőre a Nagy Szótárnál régibb adatot nem tudtam rá találni. Iparkodtam valami szóval kapcsolatba hozni s kettőre gondoltam: a *vezet* igére, amellyel azonban nem tudtam a jelentésbeli távolságot áthidalni, s a régi *veszékel*-re, amint Tinódi-ból eszembe jutott: „Sirva vesziköl mast szegin Magyarország, Mert tőle távozék hangosság, vígaság“ (RMK. 3:277); de jelentésbeli és alaki különbségénél fogva ezt a szót is messze levőnek véltem a *vezekel* igétől. Egyik ötletnek sem tulajdonítva valami értéket, kerestem: foglalkozott-e valaki a szó eredetével. A Nagy Szótár magyarázgatásán kívül sehol e szóval foglalkozó cikkre vagy észrevételekre nem találtam.

Most már az a gyanúm támadt, hogy a *vezekel*, ez a régimek, középkorinak tetsző szó, csak a nyelvújítás gyártmánya lehet. Szily Kálmánt, a nyelvújítás történetének alapos ismerőjét és kutatóját kérdeztem meg tehát, de e szó eredete ő előtte is teljesen ismeretlen volt. Annyival fokozottabb kiváncsisággal kezdtünk most ketten a *vezekel* legrégebbi adata után kutatni.

Megállapíthattuk, hogy szavunk először a *Magyar Tudós Társaság Zsebszótárá*nak német-magyar részében, 1835-ben bukkan föl, a következő német szók és kifejezések alatt: *Busse thun : vezekelnī*; *büssēn : vezekel* bűnéért, hibájáért; *Büssung : vezeklēs*; *Büsser : vezeklō*. E szótár után természetesen már Fogarasi 1836-i Német és magyar zsebszótárában is megtalálható: „*vezekel* : büsst; *vezeklēs* : Büssung, Busse; *vezeklō* : büssend, der Büsser“.

Minthogy ez a lelet a szó eredetéről még föl nem világosít, megfordított irányban kutattunk tovább; kerestük, hogyan fejezte ki a korábbi magyar egyházi nyelv a latin *poenitentia* fogalmát. Ekkor Nagy Nep. Jánosnak 1845-ben Szombathelyen megjelent *Hierolexicon polymathicum latino-hungaricum*ában (magyar címe: Latin Magyar Köztanulatos Egyházi Műszótár) ezeket a nem kevéssé meglepő adatokat találtuk: „*Poenitentia* : bűnbánás, bűntörés, *veszékelés*, töredelem; *poenitentia publica* : nyilványos *veszékelés*. *Poenitentialis* : *veszéklēsi*, *veszékletri*, bűnbánati, töredelmi. *Poenitentiam agere* : *veszékelni*, bűnbánni, törödemeskedni“.

E meglepő szótári adat visszavezetett fontebb érintett ötletemhez, amelyre eddig ügyet se vetettem: a mai *vezekel* igének okvetetlenül összefüggésben kell lennie a régiek *veszékelésével*.

Ezt az összefüggést azonban kétségtelen bizonyossággal egyetőre nem lehetett megállapítanom.

Tény, hogy a *vezekel* alakot sem a régiség, sem a népnyelv nem ismeri; ez utóbbiban legalább Szinnyei nem bírja kimutatni és először csak az idézett 1835-iki szótárban mutatkozik. Az is tény, hogy a régi *veszékél*-nek, *lamentor*, *jammern'* jelentéséből a „búnbánat, töredelem, poenitentia' jelentés természetesen fejlődhetett, a kettőt egyszerű metonímia hidalja át. Csupán az a kérdés, még pedig az alakváltozás miatt: vajon csakugyan természetes úton fejlődött-e a *veszékél vezekel*-lé, vagy valami félreértés adott-e létet az újabb, alig félszázados szóalaknak?

A magyar történeti hangfejlődés tanuságai inkább az utóbbi lehetség föltevését javallják. A szóközépi *sz*-nek *z*-re változása a magyar nyelvtörténeten belül csak néhány szórványos példában mutatkozik. Ezek: a *vonz* (*vonzok* stb.) ige, amelyet a régi nyelv így ragozott: *vonszok*, *vonszunk* stb. (l. NySz. és TMNy. 407); a *rajzol*, amely régebben *rajszol*-nak hangzott (a ném. *reissen*-ból, vő. Melich: Ném. vendégsz. 58); a népnyelvi *majzol* a közönséges *majszol* mellett (l. Nyr. 27:245); a *csíz* is hasonló esetnek tekintethető, amennyiben szóvégi mássalhangzója az alakok nagy részében szóközépen áll (*csúzos*, *csúza van* stb.) s a régi nyelvben *csúsz-*nak hangzott (= ném. *schuss*, l. Melich id. m.). Ide foglalhatjuk még Szarvas fejtegetése alapján a *pazarol* igét is, amelyet csak **paszarol* alak közvetésével magyarázhatunk meg német eredetjéből a *prassen*-ból (Nyr. 20:533) és talán néhány -ász -ész és -áz -éz végzettel egyaránt járatos gyakorító igének (l. TMNy. 410), valamint a népnyelvi *fáesz* és *fááz* alakoknak egymáshoz való viszonya is ugyane hangváltozáson alapul. Mindez azonban oly szórványos jelenségek látszik, hogy a *veszékél*: *vezekél*-ben ilyen változás fölvétele óvatos szófejtő előtt már csak azért sem lenne teljesen megokolt, mert még e példák sem egészen azonosak a *veszékél*: *vezekel*-ben föltételezett esettel; egy részük (-ász -ész : -áz -éz; *fáesz* : *fááz*) magyarázata valószínűleg szintén kívül esik nyelvtörténetünk határain, más részükben pedig vagy mássalhangzó-csoportban áll az *sz* hang (*vonszon*), vagy a német eredtnél fogva a hangviszony eredete is német forrásban keresendő (*rajzol*, *majszol*, *csíz*, *pazarol*). Nehéz a szó két utolsó tagjának átmenetét is (-ékel > -ekél) kellőleg igazolni; ambár némely szótövekben vannak hasonló változások, így: *fenek* : *fenekek*; *kerék* : *kereket*, *kerekes* stb., de e tőváltozások is még a történettelőtti időkből valók. Azért szerintem igen valószínű, hogy a *vezekel* alakot — amennyiben régebből ki nem mutatható — egyszerű szótárirói tévedés szülte,

olyképen, hogy a ‚lamentor’ jelentésű régi igének *veszék* írásmódját rosszul, betűszerint olvasta a Zsebszótár szerkesztőinek (Antal, Bajza, Bugát, Schedel, Vörösmarty) valamelyike s így vette föl, különösebb jelentéssel fölruházva a szótárba. Hogy ez nyelvújtatóinkról föltehető, arra nézve elég a *sirám* szót említenünk, amely a kódexkori *siramban*, *siramrol*-féle alakoknak (olv. *sirâmnak*, *sirâmról*, e h. *siralmnak*, *siralmról*) hibás olvasásán alapszik (vö. TMNy. 483).

A *vezekel* szó eredetét nem tekintjük ugyan e fejtegetéssel teljesen tisztázottnak, de nyomozásunk menetét és eredményét elmondani mégis érdemesnek tartottuk, mert annyi bizonyos, hogy a szóra nem a finn-ugor nyelvek távoli analógiából, hanem nyelvtörténetünkön belül kell világot deríteni, s ezt az új Nagy Szótár adatai alapján talán nemsokára meg is tehetjük már.

Maga a *veszék*, *jajveszék* ige sem könnyen magyarázható.

Minthogy *jajveszék*lni, régiesen *veszékelni* veszedelemben, általában valami bajunkban szoktunk, természetesen a *veszni* ‚perire’ igében fogjuk a *veszékelés* alapszavát is keresni. A NySz. is ezen ige alá sorozza a *veszék*-t és származékeit. E szótár adataiból többet is megtudhatunk. Nevezetesen a régi nyelvben a *veszék* igének fönvéi alapszava is élt, bár az adatok szerint csupán a *jaj* indulatszóval kapcsolatban: *jaj-vezék*, ezen jelentéssel: *ejulatio*, *calamitas*, *jammer*.

A kérdés most már ennek a *veszék* szónak a megfejtésében öszpontosul, mert innen a fejlődés alaktanilag világos.

Csakhogy maga a *veszék* nem könnyen magyarázható. Mindenekek előtt föltünő, hogy a legrégibb adatokban nem *jajveszék*-et, hanem következetesen ilyen írásmódokat találunk: nagy *iayveric* lészön; *jay veric* mind azoknak; eleiben jó nagy *iay verzikkel*; megszabadul ez világi *yay vezyktewl* stb. Ilyenek az összes kódexkori adatok. A NySz. csupán két példát tud idézni -ék végzetűt, Pesti Gáborból és Tinódiból.

Igen egyszerű megoldás volna azt mondani, hogy ezek az -ic, -ik végű alakok hosszú i-vel *jaj-vezék*-nek olvasandók s a *veszék* maga egyszerű i-s változata az -ék képzős *vesz-ék* fönévnek, amely a *vesz* igének olyan hajtása volna, mint *ját-ék* a *ját-ss-ik* alapszavából, *hajl-ék* a *hajol*-ból, *marad-ék*, *hasad-ék* stb.

Ámde az -ék névszóképzőnek -ik alakját legföllebb i-ző nyelvjárássú emlékekben várhatnók (amint pl. a Szalkai-féle glosszákban csakugyan *játik*, *maradik* stb. olvasunk, l. Nyr. 25:168), a NySz.

adatai ellenben a legkülönbözőbb és épen nem 4-ző nyelvjárástú kódexekből valók.

A *jaj-veszék* második tagjának tehát másféle eredetének kell lenni.

Följult emlékezetemben egy régi mondat, amelyet valahol olvastam s amely így kezdődik: „*Jaj* hogy *veszik*“. Szerencsére meg is találtam ezt a fölkialtásmódot a NySzótárban a *jaj* alatt, nem is egy, hanem két példában. Az egyik így szól; „*Jaj* hogy *veszik!* mire jöttem ez földre?“ A másik: „*Jaj* hogy *veszek*“. Mind a két adat *Pontianus császár históriájá*-ból (Bécs, 1573) van közölve. Erre a kifejezésmódra sokszor visszaemlékeztem s mindig azt hittem — anélkül hogy a dolgot tovább kutattam volna — hogy ebben kell keresni a *jajveszékkel* eredetét. Most már kettős kötelességem vele behatóan foglalkozni.

Azt hiszem, hogy régi ötletemmel eltaláltam az igazságot. A *jaj, hogy veszik!* fölkialtást így értem: Ach, wie das (er) zu Grunde geht! Vagyis: Jaj, hogy pusztul! jaj, hogy vész! Tudnunk kell ugyanis, hogy a *veszni* „perire“ ige a népnyelvben (pl. Dunántúl, Fehér megyében) ikesen járja és ezt az ikes alakját kell keresnünk a most idézett szólásban is.* A NySz. idézetei között találjuk a RMKT.-ból e helyet is: „Óh mint *veszék* jó szomszédom!“ E mondat szakasztott párra a *jaj hogy veszik!* fölkialtasnak s egyszersmind a *jajveszék*, *veszékkel* é hangjának mivoltára is rávezet. Minthogy a *veszék*-lel szemben rendesen (*jaj* hogy) *veszik*-et s egyszer (oh mint) *veszék*-et találunk, azt kell hinnünk, hogy az -ék-es alak sem egyéb, mint az -ik igeragnak eredetibb hangzása. Hogy az -ik rag régente -ék-nek hangzott, arra nézve kétségtelen adatokat idéz Simonyi TMNyelvtanában (601. l.).

Ennek a *jaj, hogy pusztul!* jelentésű *jaj hogy veszik* illetőleg *jaj hogy veszék* és *hogy* nélkül *jaj veszik*, *jaj veszék* kifejezések egyszerű igéssítése a régi *jajveszékkel* és (*jaj* nélkül) *veszékkel* ige, a mai *vezeklés*-nek rosszul olvasott eredetije, amelynek folytatására Munkácsinak főnt elmondott ötlete ösztönzött.**

ZOLNAI GYULA.

* E szerint Tinódinak főnt idézett mondatát is tulajdonkép így kell olvasnunk: Sírva *vesziköl* (nem *vesziköl*) most szegín Magyarország.

** Ennek az érdekes fejtegetésnek nézetem szerint csak egy pontban nincs igaza, a *jajveszék* magyarázatában. A *vész* igének a régi nyelvben aligha volt ikes formája. Szarvas Gábor tévedett, mikor a

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYA.

(Vége.)

Az összefüggő szöveg gyűjtése már sokkal nehezebb. A gyűjtendő anyag kétféle: 1. megállapodott tartalmú és szövegű, tehát valóságos népirodalmi termékek; 2. a minden nap beszélgetésnek részletei, egyes mondatok, beszédtörédekek, párbeszédek, melyeknek alakja és tartalma az alkalom szerint változik.

A népirodalmi termékek, melyekre a gyűjtőnek figyelmet kell fordítania, a következők:

1. Szólásmódok, közmondások és példabeszédek.
2. Táncszók, kurjantások.
3. Játékok (szöveg és dallam); gyermekversikék, kiolvasó versek; rejtvények, találós mesék, adomák.
4. Babonák, kuruzslás; vallásos cselekedetek, bizonyos időszakhoz vagy naphoz fűződő cselekedetek; köszöntők, lakodalmi versek.
5. Népmesék, mondák, regék.
6. Népdalok, balladák, románcok; husváti, karácsonyi s más ünnepekhez fűződő játékok (lehetőleg mindig a dallammal együtt).

E szövegek egy részének, a daloknak, versikének, szólásmódoknak és közmondásoknak, megállapodott alakjuk van s a gyűjtőnek ehhez a legfontosabban kell ragaszkodnia. Legjobb, ha hallás útján megtanulja, azután írja le s utólag még egyszer ellenőri a feljegyzés helyességét. Ha megbízható, értelmes versmondója van, tollba is mondathatja a szöveget, csak hogy ezt is össze kell vetnie a szabadon elmondott szöveggel, mert a tollba mondás

NySz. *vész, vész* címszava mellé mint eltérő ikes formát állítja a *vessék* alakot a RMK. 4:257. lapjáról vett idézet alapján: „*Oh mint vessék jó seomiszdom! . . . kisebbségemre leányom énnékem vagyon*“. Mert nyilvánvaló, hogy a *veszék* után vessző kell, s első személyre kell érteni. A búsuló „leányos ember“ jájveszékelése ez, azért hogy nincsen fia: *oh mint vessék!* = oh, hogyan elvesztem, megromlottam, el vagyok veszve. Vő. „*Oh jaj vesszik!* vallyon mit használt énnekem ez világi kevélység?“ ÉrsC. 294. Ezt a mondatot Szarvas G. a *jajveszék* főnév példái közt idézi, pedig itt még félig igeszerű (= jaj, elvesztem!), félig indulatszófélé fölkialtás. Ebből az első személyből lett aztán a *jajveszék* főnév s belőle a *jajveszékelés*. — A régen csak egyetlen egy helyet ismerek, ahol a *vész* ige ikesen van ragozva: „*oltalmaz meg engemet . . . hogy el ne wezem*“ (ThewrC. 65), de ez, éppen mert egyedül áll, kétes; vő. „*hogy el ne wezyek*“ no. 120.

S. Zs.

gyakran megzavarja a legjobb versmondót is. Az énekelt szövegeket dallamukkal együtt kell gyűjteni. A feljegyzés híven kövesse az eredeti dallamot, nem szabad rajt semmit se javítani, s cifrázással sem szabad az eredetinek egyszerűségét meghamisítani. A mesének azonban csak tartalma állandó, szövege nem; a mesemondó a maga meséjét mindig a saját stílusán mondja el. A legkedvezőbb körülmény az, ha akad jó mesemondó, aki tollba tudja mondani meséjét; az utólagos ellenőrzés ez esetben is szükséges. A gyengébb, ügyetlenebb mesemondó szövegét se javítsa ki a gyűjtő; nyelvészeti szempontból így is értékesebb, mint az irodalmi formába átgyúrt mese. Ha nincs módjában a gyűjtőnek, hogy pontosan és híven jegyezze fel a hallott mesét, az irodalmi helyesírással kell közölnie annak a jeléül, hogy ez nem tiszta népnyelvi szöveg.*

A nyelvtani adatok gyűjtése részben együtt jár a tájszavak és a szövegek gyűjtésével. minden pontosan feljegyzett szöveg gazdag nyelvtani anyagot rejт magában, melyet fel kell használni a nyelvjárás kidolgozásakor. Csakhogy ez az anyag nem teljes, s hogy megkapjuk az illető nyelvjárás hű képét, ki kell egészíteni a nyelvtani vázlat hiányait, tehát keresni kell a hiányzó adatokat. Csakhogy az egyenes kérdezősködés itt még veszedelmesebb, mintha egyes szavakról van szó. Egyes ragok használatáról, az igék bizonyos ragos alakjairól, szórendi kérdésekéről stb. soha sem szabad kérdést intézni a néphez. A gyűjtő vagy vár, míg a keresett alak önkényt eleje bukkan, vagy, ha elég ügyes, úgy fordítja a beszéd sorát, hogy a megfigyelt egyénnek ajkára kerüljön a keresett szó vagy nyelvtani alak. Ez az eljárás lassúbbá teszi a gyűjtés munkáját, de az eredmény annál pontosabb és megbízhatóbb.

A nyelvtani gyűjtés első sorban az illető nyelvjárás hangsájakára vonatkozik. Le kell írni, milyen hangokat ejt az illető vidék s mikor használja őket. A gyűjtő ne állítsa szembe mindenig az irott nyelvet az ő nyelvjárásával; ne keresse, hogy „mi lett“ az irodalmi nyelv hangjaiból, vagy — a mi még rosszabb —

* Az összefüggő szövegek feljegyzését nagyon megkönnyíti a gyorsirás ismerete. A szokásos gyorsirásmódot nem használhatja a gyűjtő változatlanul, mert ezek az irodalmi helyesíráson alapulnak, át kell tehát alakítani a maga céljára fonétikus gyorsirássá. Egy ilyen fonétikus gyorsirás szerkesztését megpróbálta az angol Sweet. (*A Manuel of current shorthand, orthographic and phonetic*. Oxford¹ 1892.).

betűiből, hogy összeállíthassa a hangváltozásoknak minél nagyobb táblázatát. Ez a leghelytelenebb módja a nyelvjárások tanulmányozásának; a gyűjtő ne keressen folytonesan hangváltozásokat, mert hisz ez a nyelvtudós feladata. Le kell írni a nyelvjárást úgy, amint a nép ajkán él. Ez a feladat lebegjen folyton a gyűjtő szeme előtt. Sorolja el a nyelvjárás hangjait s ha képes rá, jellemesse ejtésük módját. Világítsa meg azután minél több példával az egyes hangok használatát s gyűjtse össze mindeneket a szavakat, melyekben az illető hang használata, az ő tudása szerint, más vidékek nyelvszokásától eltér. Igy pl. egy palóc nyelvjárás leírása ne mondja, hogy *ú*-ból *ó* lett e szavakban: *koszoró*, *szomoró*, *ágó* stb. (ez nem is felel meg nyelvtörténeti ismereteinknek), hanem elégedjék meg avval, hogy el sorolja, mily szavakban ejt az ő nyelvjárása szó végén *ó-t*, s vannak-e olyan szavak is, melyekben *ú-t* ejtenek.

A hangtani sajátságok közül főleg a következőkre kell felhívnom a gyűjtők figyelmét:

1. A zárt é használata. Ismeri-e a nyelvjárás ezt a magánhangzót s mikor használja? Ha rendesen *e-t* vagy *ő-t* ejt helyette, el sorolandók azok a szavak, melyekben az *e-t* mégis ejtik.

2. A ketfélé é megkülönböztetése. A magyar nyelv mai hosszú é hangja ketfélé eredetű: a szavak egy részében nyiltabb hang volt, a másikban zártabb, s ez a különbség észrevehető az ől nyelvben majdnem mindenütt. Megfigyelendő tehát, hogy milyen hangot használ az illető nyelvjárás e ketfélé hang helyén; pl.: *ész*, *kéz*, *ég* (fónév), *tél*, *dél*, *fél* (felet), *hét*, *jég*; *egér*, *tehén*, *szekér*, *levél*, *egyéb*, viszont: *négy*, *nép*, *szép*, *fényes*, *mély*, *égni*, *férni*, *nézni*, *díni* stb.

3. Az i, ú, ü hangokat a tőszóttagban röviden vagy hosszan ejti-e a nyelvjárás (*ir*, *str*, *víz*; *tanít*, *segít*; *úr*, *út*; *tűz*, *fűz* stb.); minél több példát kell el sorolni ragozott és ragtalan alakban.

4. Az ó és ő szintén ketfélé eredetű; a szavaknak egy részét sok helyen zártabb hanggal ejtik. Hogy hangzik tehát e szavak magánhangzója: *ló*; *kő*, *tő*, *ő*, *lő-ni*, *sző-ni*.

5. Ejt-e az illető nyelvjárás distongust (kettős magánhangzót) valamelyik hosszú hang helyett? Irja le a gyűjtő, amennyire tudásától telik, a distongus képzésének módját és világítsa meg használatát minél több példával.

6. Az irott nyelvben *ly* betűvel jelölt mássalhangzó helyett az egyes vidékeken vagy *l-t* vagy *j-t* ejtenek. El sorolandók a szavak, melyekben az egyik vagy a másik mássalhangzót használják.

7. Sok vidéken elmarad a szótag és szó végén álló *l*, s igen gyakran megváltozik az előtte álló magánhangzó. Elsorolandók mindenekben ez történik.

Ez a néhány sajátság még nem meríti ki a nyelvjárás hangtanát; a gyűjtő igyekezzék összeszedni minél több szót és szöveget, hogy belőlük minél több példát adhasson minden egyes hang használatára. Hangváltozások címén pedig csak az olyan jelenségeket szabad tárgyalni, midőn valósággal egyik hang helyébe egy másik lép az illető nyelvjárás körén belül, pl. ha egyaránt mondják: *torony* és *torom*, *fogózik* és *fogódzik* stb.

Az alaktan körébe tartozik a szóragozás és a szóképzés. Közölni kell minden egyes rag alakját s használatának módját minél több példával megvilágítva. Igen fontos a birtokos személyragok alakjainak bemutatása, s ezt minél több szó teljes ragozásának (paradigmák) közlésével kell tenni. A példákat a különböző tövű és végű névszók közül kell válogatni, hogy a személyragozás minden sajátsága kiütönjék.

Az igeragozást is mindenféle tövű igék teljes ragozásával kell bemutatni; nem elég a személyragok puszta összeállítása. Az igealakok közül csak azokat szabad közölni, melyeket a nép tényleg használ, s a gyűjtő sohase csináljon a nyelvtani kézikönyvek alapján paradigmákat, inkább hagyjon hézagot a közlésben, semmilyen maga csináljon nem egészen hiteles alakokat. Különösen fontos a változó tövű igék ragozásának megfigyelése, mint: *megyek*, *vagyok*; *lesz*, *tesz*, *vesz*, *hissz*, *visz* stb. Az ikes igék ragozását is pontosan kell közölni; mely igéket ejtenek *-ik* raggal a 3-ik személyben, ezek közül melyeknek az 1. személye végződik *-m*-mel, a 2. *-l* vagy *ó*, *ő*-vel; mely nem ikes igéket ragoznak egyes személyekben ikesen, stb.? Meg kell figyelni az elbeszélő mult s az összetett igealakok (*ír vala*, *írt volt*, *írni fog*, *írni fogott*, *írni fogna*, *elment lesz* stb.) használatát s minél több, a nép ajkáról feljegyzett példával (egész mondattal) kell megvilágítani. Figyelje meg a gyűjtő azt is, vajon használja-e a nép a tárgyas alakban az *írnók*, *kérnők* alakokat.

A szóképzést is minél több olyan példával kell bemutatni, mely az illető képző jelentését és használatának körét jól megvilágítja. Gyűjtőink erre kevés gondot szoktak fordítani, pedig a képzők használatában nagy a változatosság vidékenként. Az ige-képzők közül fontos a gyakorító (*-dos*, *-dös*, *-doz*, *-döz*, *-gat*, *-get* stb.) képzők használata, a névszóképzők közül pedig egyes vidékek nagy

változatosságban használják a kicsinyítőket. A szavak szorgalmasságyűjtése, tekintet nélkül az illető szó különösségeire vagy ritkaságára, gazdag anyagot szolgáltat a szóképzés rendszeres tárgyalásához.

A mondatban sajátoságok megfigyelése nagyobb nehézséggel jár, mert alaposabb nyelvtudományi ismeretet követel, s mindenig egész mondatokat, összefüggő szövegeket vagy beszédtörékeket kell feljegyezni. Az egyszerű mondat körén belül fontos a szórend, az alany és állítmány egyezése, a tárgyas ragozás használata (az igék tárgyas és tárgyatlan alakjainak felcserélése) stb. Meg kell figyelni az összetett mondatok összefüzésének módját s a kötőszók használatát is. A mondatban körébe tartozik a hanghordozás (különösen az egyes vidékeken használt éneklő hangsúly) minőségének megállapítása s befolyása a mondat jelentésének változására. Aki azonban csak a gyűjtés munkájára akar vállalkozni, jegyezzzen fel minél több pontos és hű szöveget s bizza a nyelvészre a tanulságok levonását.

Hogy kell leírni a gyűjtött anyagot?

Minden népnyelvi közleményt úgy kell leírni, hogy az előbeszédet, a kiejtést híven tükrözze, tehát nem szabad ragaszkodni a hagyományos, irodalmi írásmódról. Ne alkalmazkodjék a közösségi nyomtatott alakjához, hanem arra törekedjék, hogy a rendelkezésre álló betükkel minél hívebben jegyezze föl azt, amit hallott. A magyar nyelvjárások nem térnek el annyira az irodalmi nyelvtől, hogy a szokásos betüket csekély változtatással ne használhatnának a népnyelvi közlemények folyegyzésére. Csak arra kell ügyelni, hogy ugyanaz a betű mindenkor ugyanazt a hangot jelölje, tekintet nélkül a szokásos írásmódra. Pl. így írjuk *aszt*, ne pedig *azt*, *agygyon* e h. *adjon*, *kösség* e h. *község* stb.

A magánhangzók közül használhatjuk szokott hangértékkükkel a következőket: *a*, *á*, *o*, *ó*, *u*, *ú*; *e*, *é*, *i*, *í*, *ö*, *ő*, *ü*, *ű*. Egyes hangok számára, melyeket az irodalmi nyelv nem vesz figyelembe, külön jelölésről is kell gondoskodnunk. Meg kell mindenkor különböztetni a nyilt *e*-t a zártabb *é*-től (*még*, *té*, *le*, *né*, *embér*) s ez utóbbit mindenkor jelölni. Némely vidéken, különösen a palócok közt, az *á*-nak megfelelő rövid *a*-t is ejtik. Ejtenek némely vidéken a nyilt *e* helyett egy még nyiltaabb, képzésre nézve az *a* és *e* között álló hangot, melyet *é*-vel jelölünk (*ném*, *templom*). Küküllő megyében az *ö* helyén is egy ennél nyiltaabb hangot ejtenek, ezt a

nyelvnek olyan alacsony állásával képezik, mint a nyilt e-t; ezt a hangot *ø*-vel jelöljük. E néhány betűnél több külön jelre nincs szükségünk, ha a népnyelvi hagyományoknak egyszerű főjegyzéséről van szó.

Nagy gondot kell fordítania a gyűjtőnek a magánhangzók időtartamának megjelölésére. A hosszúságot a szokásas ékezet jelöli (*i* és *í*, *o* és *ö*); figyelembe kell azonban vennünk az *a* és *e*-nek megfelelő hosszú hangokat is, s ezeket így jelöljük *â*, *ê*. A hosszú magánhangzókat sohasem szabad két betűvel (*aa*, *oo*) vagy a magánhangzó után tett hiányjellel (*a'*, *e'*) jelölni. Némely vidéken orrhangú magánhangzókat is ejtenek, midőn az *n*, *m*, *ny* valósággal egybeolvad az előtte álló magánhangzóval; ezt az illető magánhangzó mellé tett *kis n*, *m* vagy ~ jelöli: *lá**, *toro~ba*, vagy *lá~*, *toro~ba*.

A kettős magánhangzók jelölésére is nagy gondot kell fordítani. minden diftongus két részből áll, egy erősebben ejtett teljes hangból s egy rövidebb hangból, melyen a kiejtés csak átsiklik; ez utóbbit *kis* betűvel kell jelölnünk az illető magánhangzó előtt vagy után, aszerint, amint a kiejtésben megelőzi vagy követi a teljes hangot. Tehát "ó vagy ó", "é vagy é" stb.

A mássalhangzók számára új jelekrol nem kell gondoskodnunk, a mi betűsorunk teljesen elégges a nyelvjárások főjegyzésére, csak azt kell ismételve kiemelnem, hogy minden hangot a kiejtéshez híven ragaszkodva kell leírni. El kell hagyni minden mássalhangzót, még pedig minden megjelölés nélkül, aminek az élő beszédben nyoma nincs. Tehát ne írjuk *a'ra*, *a'ma* (arra, alma), *avva'* (avval), hanem: *âra*, *âma* vagy *óma*, *avvâ* vagy *avr'ó* stb. A kettőzött vagy hosszan ejtett kétjegyű mássalhangzót teljesen ki kell írni kétszer, pl. *agygya*, nehogy kétértelműséget okozzon. (Vö. pl. *vág-gya*, *rág-gya*.)

Van az élő beszédnak sok olyan finomsága, hangárnyalata, melynek megfigyelése és főjegyzése fontos a nyelvtudományra, csakhogy ezt nem várhatjuk a gyűjtőtől, ez a hangtanban képzett s a hangok megfigyelésében gyakorlott nyelvtudós föladata. A gyűjtő hasznos munkát végez avval is, ha híven főjegyzi mindenzt, amit a maga egészséges fülével hall és észrevesz.

Terület és határok.

A nyelvjárások tanulmányozásának az eddig említetteken kívül fontos föladata az is, hogy megállapítsa az egyes nyelvjárá-sok területét s a nyelvjárási sajátságok elterjedésének határait.

A gyűjtőnek mindig meg kell jelölnie a területet, melyre megfigyelése kiterjedt, még pedig a lehető legpontosabban. Sorolja el a községeket egytől egyig, melyekben tudomása szerint a leírt nyelvjárást beszélnek, s ne emlegessen határozatlan nagyságú területeket vagy megyét, járást, melynek ő csak egy részét figyelte meg. Helytelen a területnek ilyen megjelölése: Alföld, Sárrét, Balaton melléke, Dunántúl, Székelység stb. A gyűjtő minden csak azt a területet jelölje meg, melyen biztos tudomása szerint ugyanazt a nyelvjárást beszélnek, s inkább a ténylegesnél kisebb területet jelöljön meg, semhogy túlmenjen a határon.

Oly vidéken, melynek nyelvjárását már ismerjük, azt a föladatot is tűzheti maga elé a gyűjtő, hogy megkeresi két érintkező terület határait. Ez esetben ismernie kell minden terület nyelvjárását s a sajátságokat, melyek a két vidék nyelvét egymástól elválasztják. Végig kell járnia a két terület érintkező részét községről községre, megfigyelve mint keverednek vagy mint válnak szét az egyes nyelvjárási sajátságok. A mi nyelvészeti irodalmunkban még alig foglalkoztak ilyen föladatok elvégzésével, pedig ez nélkülözhettetlenül szükséges pontos nyelvjárási térképek szerkesztéséhez. Igaz, hogy ez magasabbrendű föladat, melyet meg kell előzni a nyelvjárások egyszerű leírásának. S mi még sok helyt ennek is híjával vagyunk.

Ép ezért ez útbaigazító megjegyzések befejezéseül elsorolom azokat a többé-kevésbé ismeretlen vidékeket, melyeknek megfigyelése égető szükség, hogy végre ismerjük az egész magyar nyelvterületet.

A Dunán túli vidékek a legismertebbek; itt is vannak azonban egyes kevésbé ismert területek: Zala és Somogy megyéknek a Balaton melletti része, Baranyának északi fele (Hegyhát), Tolna megye. A Duna és Tisza közében alig ismerjük Bács-Bodrog megye egyes más vidékről került községeinek tarka nyelvét s Pest m. északi részének palócoss nyelvjárását. A Felső-Tisza vidékén, Szatmár, Bereg és Ugocsa megyék majdnem teljesen ismeretlen területek, Abaúj megyében is van egy ö-ző sziget, melyet csak hírből ismerünk. A Királyhágón túli magyarság nyelvét is alig ismerjük; a székelységen pedig a csiki és gyergyói nyelvjárás a legkevésbé ismert. Igen fontos föladat volna még a moldvai csángók nyelvének újból való megfigyelése és földolgozása.

Ezeket a területeket ajánlom első sorban a gyűjtők figyelmébe, kiket talán sikerült e sorokkal a népnyelv ügyének megnyerni.

BALASSA JÓZSEF.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából.

(Folytatás.)

II. Szövőszetétel.

Nem csekély az értéke a nyelvtörténet szempontjából annak a nagy sereg összetételnek, melyet — legalább eddigi ismereteink mellett — Gy.-nek tulajdoníthatunk. Igaz, hogy legnagyobb részét az alkalom szülte, vagy költői szellemének gazdagsága csillanik meg itt-ott bennük, de eredetiségét nem tagadhatjuk meg különösen az ilyen analógiás alkotásokban: *készen-bánik* (e h. elbánik vele), *félbe-fal* (félbeszakít) stb. Az összetételnek a nagy nyelvújítás korában annyira elhalásosodott idegenszerűségeit hiába keressük nála, ezektől minden távol tudja tartani erős nyelvérzéke.

1. Összetett igék.

Tárgyas összetételek közül csak ez egyet említhetjük, ez is alkalomszerű: †*Had-szerencsététvén*: a. m. periculo exponendo. Népe a dögtül sűrűn emészttetvén, Bellyebb nem igyekszik hadszerencsététvén. KJ. 532.

Határozós összetételek:

*Alá-nyel: átvitten a. m. visszafojt. Torkára gyűlt mérgét alább-nyeli. KJ. 476.

*Bele-kötődik: vö. SzD. MVir. 105: mindenbe beléköt, kötelődzik (NySz.). Némely társainkban bele-kötődnek. Char. 43.

*Egybe-zajdúl: a. m. commoveor. Az őrzők hirtelen egybezajdulának, Megijedvén tolvajt kiáltanak. MV. 90.

Felbe-fal: a. m. opprimo, elharap; félbe-szakít s hasonlók analógiájára. Vala hallgatása félbe-falt szavának. KJ. 379.

*Hátra-zsugorodik: Az inak ő helyüktől hátrabb zsugorottanak. RK. 286.

*Készen-bánik: a. m. el-bánik vele (vö. jól kikészitti). Bizony nem eggy ördög bánik azzal készen. Char. 177.

*Közre-megy; a. m. részesül, részt vesz; a *köz* szó „communis” jelentéséből fejlődhettet. A két rabot tartsa ma jó vacsorával, Közre-mennek holnap ők is a prédával. Char. 12.

*Körül-nő: Rendetlen csemeték körül-nőttek állat. KJ. 448.

*Öszve-érkezik: De öszye alig érkeznek... edgyé lesznek épen. RK. 335.

*Öszve-gázol: Öszve-gázoltam, megvetvén törvényedet. RK. 277.

*Öszve-kél: mai jelentésében. Remélli öszve-kél Keménnyel. KJ. 392.

*Öszve-láncol: Orczádot orczájával az csók öszve-láncollya.

RK. 234.

*Öszve-rothaszt: Sok derék-allyt, párnát öszve-rothasztottak, Mondtam: szellőztessék, de szót nem fogadtak. MV. 78.

*Öszve-szólít: a. m. összehí Szolgáit mind öszve-szólítta. Char. 27.

*Öszve-tép: Öszve-tépi haját, ruháját szaggattya. Cup. 621.

*Reá-felesedik: a. m. nagy tömegben reá-tör. Minthogy fegyverétől már sokon sértek, A' búsult törökök reá-felesedtek. KJ. 566; A' több' ebek-is reá-felesedvén le-vonnák végtére. Cup. 603.

*Reá-gerjed: Reá-gerjedt tűze lévén oly szemtelen. Cup. 648.

*Reá-igér: a. m. eligérkezik. Hogy ők-is véle el-mennyenek kéri, Kire ki-ki magát reá-is igéri. Char. 414.

*Tétova-oszlat: Felverik őket 's tétova-oszlattyák. KJ. 493.

*Vissza-kerget: Vissza-kergeszenek megént mint barmokat; KJ. 474.

Bár inkább az ige kötők érdekes használatára példák, mintsem hogy valóságos összetételek volnának, egyszerűsítés kedvéért mégis itt említtem ez ige kötők igéket:

Be-köszön: Be-köszön Tereus a' szúznek házában. Cup. 615, 629.

†*El-céloz*: e h. megcéloz, kitűz. Sok háborús üdők... Az el-célzott partól meszszire ejtenek. MV. 97.

El-fajzik: mai j.-ben. Mivel Venus asszony tengerből született, Anyjának el-fajzott lyánya nem lehetett. MV. 84.

*El-meddül: a. m. el-sorvad. Mindjárt virágjában társom el-meddűl. Char. 107.

El-okul: a. m. megokosul, kitanul. Midőn pedig a' vitézi dolgokban annyira el-okult volna, hogy akarmely hadi tisztet is elviselhetne... Char. előb. 15.

Föl-borzad: Rendetlen tollai föl-borzadtak. KJ. 434. Minek-utána Vénusra akadtam, Azóta dolgain sokszor föl-borzadtam. Cup. 591.

†*Fel-fodorít*: vö. ,orrát fitorítja, fatsaritja' GKAT: Válts. II.1313. Emez orrát fel-fodorítta, Amaz fogát vicsorítta ellene, úgy csúfolla. RK. 260.

*Fel-forog: a. m. kitűnik. Abban forog pedig fel leginkább az a tökkötös igaz... szeretet. Char. előb. 3.

*Fel-hajnallik: Ott léve örvénnye, A mellybe merüle fel-hajnallott fénye. KJ. 463.

Fel-zajdúl: a. m. commoveor, tumultuor. Ezt a nevet hall-ván Cnemon fel-zajdúla, Hol sárgult színében, hol pedig pirúla. Char. 96.

Ki-vagyik: Mint ki-vagyó-madár... szorgalmatoskodik szab-dulásában. MV. 76; KJ. 407.

*Le-padol: a. m. lezár. Fel-bontya az üdő le-padlott fagyait. KJ. 542.

Meg-csappant: a. m. vibro, torqueo. A szarvast... Várja a' Szűzasszony nyilára szívesen... és azt megcsappantván akad gégéjében. Cup. 596.

*Meg-ellenkezik: Labros (kopó!) a többinél hamarabb érkezett, Még azok elértek, meg-is ellenkezett. Cup. 602.

*Meg-könnyez: Filoméla sorsát meg-is könyveztem. Cup. 640.

*Meg-lakatol: Némelynek a szájját meg-lakatolhatni. KJ. 374.

Meg-töpörül: a. m. összeszárads. Simul orczádnak is meg-töpörült ránczcza. Pal. 141.

*Meg-zár: a. m. megkerít. körülzár. A' Betlehem Jánost véletlen meg-zárván, Hagygya Fejedelmét nála nélkül árván". KJ. 494.

Külön említjük ezt a két határozó igeneves összetételt:

†*Lélekszakadva*: Nagy lélek-szakadva Ferenchez jutának. MV. 117.

*Szárnya-fáradva: Hová a madár is szárnya-fáradva jár. MV. 9.

2. Összetett főnevek.

A háztűrnéni, világldáni tárgyas összetételek mássát látjuk ebben: *Játék-nézni: Vannak e' városnak ... Piros márvány-kőből Egyházi rakások, Játék-nézni való szép magas állások. Char. 2

Jelzős összetételek.

*Al-fogás? : a. m. csel; más kiadásokban *ál-praktika* olvasható helyén. Budai Zsigmond is pendítetik vasban, Mert álfogásait érték sok dologban. KJ. 499.

*Bal-sors: l. Nyr. 27:27. *Bal-szerencse*: uo.

*Gyors-pósta: a. m. hírnök; vö. Com. Orb. 284: *gyors-inas* = cursor, läufer. Egy gyors-póstát hamar kerestetvén ír a Görögöknek. Char. 413.

Hajnal-szín: Az üdő már piros hajnalszínben magát öltözette. MV. 24.

*Hamis-vád: Káromlás, szitok, hamis-vád, kiket viseltél érettem. RK. 296.

*Képes-tábla: a. m. festmény. Láttya, hogy nem messze egy képes táblához viszen az út, ő is indul nézésére. Char. 393.

Láng-szin: Gyenge láng-szin kárpit házát terítette. MV. 21. Láng-szinnel elegyes barna ábrázattyá. Cup. 574.

*Mennykő-villám: Merő mennykő-villám szikrázik szemében. Cup. 626.

?*Ólom-mag*: a. m. puska-golyó, töltés; a NySz. Faludinak tulajdonítja, a régebb kiadásokban meg így olvassuk Gy. e helyét: *ólom meg-járással*; tehát, úgy lehet Dug-ra Faludi volt hatással. Ószve-egyvelült füst a kard-villogással, 'S azok között a gyakor ólom-mag járással. KJ. 564.

*Szívó-ég: vö. levegő-ég. ... A' szívó-eget, mellyel tápláltunk, orrunkon és szánkon magunkhoz szívtatunk. Char. 139.

*Szűz-koszorú: Pénzért a' szűz-koszorúk is szalma színre kelnek. MV. 39.

†*Vérpatak*: l. Nyr. i. h.

Birtokos összetételek.

*Bú-felejtés: A' kertbe mennek mind a' négyen, hogy a' Chariclia bú-felejtést végyen. Char. 354.

*Bosszú-adás: nyilván a *boszúállás* analógiájára: Avagy nem lehet-e... Boszszú-adástokért boszszú-állást vennünk. KJ. 476.

*Csillag-nézés: a. m. jóslás, Mindazáltal... a csillag-nézés-hez ért ő is. Char. 389.

*Csúf-tétel: Csúf-tételek... Dárda, kereszt, kinek mérgé halált ereszt Éltére sok kénokkal. RK. 255.

*Dolog-üzés: Ha volt vóna gondja a dolog-üzésre, nem jutott vóna ily mocsokba esésre. Cup. 647.

**Fegyver-csendülés*: Fegyver-cs. lön mellette azonban. MV. 53.

*Gyalázat-vallás: vő. kár-vallás, kín-vallás már Gy. előtt. Kezd ott szólni a kártya jádzáshoz, a melly szokott oka lenni... sokfélé gyalázat-vallásnak. Char. 418.

†*Szégyen-vallás*: a NySz. Faludinak tulajdonítja. Hogy ha az ellenség megént próbát tézen... Szégyen-vallást vészen. Cup. 647.

†*Hamarja-vetés*: Kresznerics szerint a jövendő-tudás kerestének egy bizonyos módja. Mindazáltal a' csillagnézéshez, 's hamarja-vetéshez ért ő is. Char. 389.

*Játék-csinálma: a. m. játékszer. Jádzva műlatának a gazda leányi, A' kiknek vannak sok játék-csinálmannyi. Char. 392.

*Kapu-vágás: a. m. betörés. Kezdgyünk vízére a kapuvágásnak, Ha vesznünk kell, veszszünk mint fiai Mársnak. MV. 101.

Maga-unás: e h. unatkozás. Mennek már... kétség, maganás, bánat... Szállanak helyekben víg élet, kedvesség. KJ. 478.

*Préda-hányás: a. m. prédaszedés, zsákmányolás. Veselényi hadakozásában sok szép jókat szedett préda-hányásában. MV. 60.

**Szerelem-gerjesztés*: Kupido... szerelem-gerjesztést öntött némellyekben. MV. 21.

*Szél-zúggás: Nem véltem, hogy olyan gyenge szíved lenne, Kit a szél-zúggás is felelemre venne. Cup. 637.

*Szív-aggódás: Semmi szív-aggódást nem láttak éltekben. MV. 19.

*Vadászat-üzés: Minthogy volt mindenkor vadászat-üzésben, Nem akadt módnya a lesre vevésben. Cup. 647.

3. Összetett melléknevek.

Két jelzős összetételek kell megemlítenem:

*Egy-fézsű: a. m. egy anyától lett. A szálkás Harpia (kopó!) a kopár Sárcsával, Babos Leopárdnak (kopó!) egy fézsű társával. KJ. 371.

Hamar-sarkú: a. m. gyorslábú, tünékeny. Esedez a hamar-sarkú szerencsének, Jobb részén visellye forgó kerekének. KJ. 407.

Tárgyasak:

*Bú-felejtő: Most a bú-felejtő poharak kerülnek. KJ. 382.

*Kedv-legelő: a. m. kedvet elvező, jó kedvet adó. Nyugalmas szívöknek kedv-legelő kénnyét ... prédálta újabb bú. KJ. 485.

*Köröm-szakasztó: a. m. nehéz, terhes. A' Török ellenség ... köröm-szakasztó küszködése után ... dücsőségesen érkezvén-be vég házaban. RK. A. 5.

*Kötél-csináló: a. m. köteles. Mester sok vala Murányban, Kötél-csináló is lakik vala abban. MV. 79.

*Próba-leső: a. m. küzdelmet óhajtó, harcias. Nehéz ugyan várni a' szerelmeseiknek, A'-szerént a próba-leső Vitézeknek. MV. 71.

*Szív-fogdosó: a. m. megkapó. Vagyon köze minden szív-fogdosó széphez. MV. 39.

*Szív-fonnyasztó: a. m. sorvasztó: A' szív-fonnyasztó bána-tok távoznak. Char. 354.

4. Szókettőzések.

*Irul-pirul: Midőn eleiben számlálom ezeket, Irul-pirul, óhajt 's változtat szineket. Char. 197.

Tipog-tapog: A' hol, mint az agár, állatván helyére tipog-tapog 's ugrik, nézvén a' cserére. Char. 166.

†*Jutton-jut*: a NySz. csak Kr.-t említi. Jutton-jutnak eszembe a 'Nagyságod' dicsőséges elei. Char. előb. 3.

*Vigadván-vígad: Vigadván-vígadott, de csak színeskedett. Char. 19.

*Bú-gond: ... Sok bú-gond gyűlt nyavalýájára. KJ. 441, 478.

Csengő-bengő: Bakhusnak szoktak áldozatot tenni, és sok csengő-bengő ruhákat felvenni. Cup. 627.

*Csonka-bénya: Holmi csonka-bénya oly személyt vehetett, kit ép deliség is kedvessen nézhetett. MV. 27.

?*Csörgés-börgés: más kiadásokban 'csörtölözés'. Végre csör-gést-börgést egy parton hallának. MV. 93.

*Esze-kedve: minden esze-kedve lévén a prédában. Char. 8.

*Módgya-rendgye: Ilyen módgyát-rendgyét halld azok' uttyának. KJ. 501.

III. Elvonás.

Az új szók alkotásának ezt a módját is megtaláljuk Gyöngyösinnél, mely a „szendergő gyököket feltámasztó” Verseghy s a „szokat elmetsző” Helmechy korában tán a legnagyobb túlzásokra ragadta az újítókat. Simonyi Zs. is megemlíti Gyöngyösi újításairól szóltában a Magy. Nyelv I:247. l.

Igaz, hogy több adatot, melyet eddig Gyöngyösinek szoktak tulajdotítani (*dal, lak, remény, vág, csal*) a NySz. adatai nyomán ma már törönünk kell Gy. elvonásai közül; mindamellett, mik nyelvtörténeti kutatásaink az ellenkezőjét meg nem bizonyítják, Gyöngyösinek tulajdoníthatjuk az alábbiakat.

Csend: a régi csendességből. Ha bár vigasztalná lanitya Orfeusnak, Ugy se lenne csendgye Tereusnak. Cup. 614.

†Figyelem: a *figyelmetességből*. Kr.: „figyelm, figyelem, Faludi“. Simonyi Zs. (MNy. I:250) is Faludinak tulajdonította. Apolló leczkéjét *figyelmel* hallgatták. KJ. 402.

Gémb: teljesebb „gémbelődés“ alakja is Gy.-nél található először a NySz. szerint. Forraván cselédi ellen nagy gémbeket, Mutat haraggal tölt kemény beszédeket. MV. 77.

Korcs: A „korcsos“ melléknévből. Párduc korcscsa lehet, mint ösmérni körmén. KJ. 370. Dicső nemességből elfajzott korcs. KJ. 530.

Lomp: a. m. villus, zotte, ször; kétséges, hogy Gy. elvonásának tarthatjuk-e a *lompos* mn.-ból, mert nadrág (*bracae, caligae*) jelentésben Gy. előtt is használatos (l. NySz.). Szíj-selyem pórára ebeket fogának. Dervis egyik: farka nagy lompot ereszgett... Rágattyá mindkettő lomját bal inának. KJ. 370.

*Meg-vét: a *meg-vételekből*? Nagy Atlással akár eget is emelne, Murány meg-véteben csakhogy módot leine. MV. 10.

*Pitty: alig rokonítható a Nyr. (27:94) e népnyelvi adatával: „várj egy *pittyet*“ (Kiskúnság); a *pittyled* (l. NySz.) ige elvonásának tartjuk; az analogia hatása nyilvánvaló: Amaz ajakára *pittyet*, Ez orra alá hánymány *pittyet*. RK. 260.

Ide sorolhatjuk a *sér* igét is, mely hihetőleg a „sért, sérűszik“ elvonása, csak Gy.-nél található (vö. TMNy. 483); átható és benható jelben is használja Gy.; elvonását a versbeli szükséglet idézhette elő: Nagy hőség kezdi itt Theogenest *érni* És a' szivét nehéz szoritással *sérni*. Char. 59. Tőlem sokat *kér*, A' kinek gőzétől szédelgő fejem *sér*. KJ. 452.

IV. Szóragozás.

Arany János Gyöngyösiről írt Irói Arképében mondja, hogy Gy. a hajlításban is újított. Állításának igazolására a *guslya* alakon kívül az *ostromja* alakra hivatkozik. Az *ostromja* (e h. *ostromolja*) alakhoz hasonló összerántásokkal gyakran találkozunk, mint pl.: *futtam* (Char. 20), *juttanak* (Char. 153), *juttak* (Char. 59), *botsátta* (Char. 31), *békötte*, *kötötte* h. (Char. 246), *hozhadd*, *tethed* (Char. 155), *gondolhadd* (Char. 415), *tudd*, *tudod* h. (Char. 139), *ett*, *itt* (Char. 329), *lénk*, *levénk* h. (Char. 187), *üdvözlye* (KJ. 424), *üdvözlyék* (Char. 410) stb.; ezeket azonban, mivel nyelvjáráskinkban is — különösen a befejezett csel. alakok — a gyakoribb jelenségek közé tartoznak (bőven l. TMNy. 229, 237) s mivel már kódexeinkben s a XVI. században pl. Tinódinál is gyakoriak: újításoknak nem tekinthetjük. (Vö. Nyr. 26:564.)

Igealakokban sokkal gazdagabb Gy. nyelve, mint mai köznyelvünk, de egészen hagyományos nyomokon jár. Érdemesnek tartom a megjegyzésre ezt a két körülírt alakot: *fogván szabadulni* (Char. 11) és *várakozva* minden részről *löttünk* (Char. 23); ennél többször nem is találjuk nála.

Arany János is említi (i. h.), hogy „az ikes igék iránti érzék

már hanyatlík Gy.-nél. Ezt nem tagadhatjuk. Olyan igéket is, melyek a Rnyben általábanosan ikesek voltak, Gy. igen gyakran iktelen alakjukban használja, mint: *folyam* (Char. 337), *tün* (Char. 147, 412), *ütközne* (K.J. 359), *tetszhessen* (Char. 144), *tünne*, *illene*, *történne* (MV. 111), *futamodna* (MV. 107) stb. Simonyi Zs. már több ízben feltüntette ennek nyelvtörténeti jelentőségét (M. Nyv. 2:243; Phil. Közl. 11:372—399; TMNy. 588—592), félőslegesnek tartom tehát azt a nagyszámú alakzavarodást mutató igealakot mind fölsorolni.

A névragozásban a többes birtokot majdnem kizárolag kötőhangzótlan alakjában használja, a névmások ragozásában gyakran találkozunk ily alakokkal: *ötet*, *aztat*, *eztet*; de ezek oly népnyelvi sajáságok, melyeket a nyelvújítás szempontjából figyelmen kívül kell hagynunk.

A -stúl, -stúl ragot egyáltalán nem találjuk műveiben; érdekes körülírással pótolja e helyen: Nemcsak várát, hanem magát mindenével öszve gyüleményes gazdag értékével. MV. 14.

Eredetinek mondhatjuk tán nyelvén azt a sajáságát, hogy a vers kedvéért szokatlanul elhagyja a ragját a birtokos jelzőként álló névmásoknak, mint ezekben: *E'* fejében töled e pohárt elvettem Char. 147; *A'* nagy Istennek — a' *kik'* birtokában állanak mindenek Char. 43; Patyolat golyóbis keríti fejeket, *kik'* golyóbítási tartnák szép rendeket KJ. 514 stb. Sőt egyébkor is elhagyja a határozói ragokat: *A'* járula egy *ok'* én elmenésemhez Char. 101; Mint éjjeli *dolog*, még azok is félnek a' *kik* szivesebbek (dolgoztól!) Char. 212; E lövések azért meg ne rémítsenek. Ekhöz zengéséből, kik nagyok' tetszenek MV. 84. — Az előbbiekben még érthető némileg az analógia hatása, de az utóbbit már egyenesen a költői szabadság merészebb érvényesítésének tarthatjuk.

(Vége köv.) EKKER J. SZENDE.

IROD ALOM.

Magyar és német zsebszótár,

tekintettel a két nyelv szólássára. Szerkesztette Wolff Béla, áll. főréalisk. tanár. II. német-magyar rész. Budapest, Athenaeum, kis 8r.; vászonba kötve 1 frt; az első, magyar-német részzel egybekötve 2 frt.

E hasznos kis zsebszótárnak első részét (vö. Nyr. 26:507) csakhamar követte a kiegészítő második is. Ami dicséretest találtunk amábban, az a másodikban még fokozott mértékben van meg: a szóanyag pedagógiai megválogatása; zsebszótárhoz mért bősége, mely még vagy hetven lappal meg is haladja az előbbiét; a szólások földolgozása; a kiállítás csinossága, ami a kiadót is dicséri. De van még ezeken fölül olyan jelessége is, amit eddig szótárainkban nagyon is nélkülváltunk s így kivált gyakorlati szem-

pontból igen megkönnyebbíti különösen az iskolás fiúk számára az amúgyis nem „nagy közkedveltségnek örvendő” készülést. Eddig a tanuló azon nyersen találta meg a főnevet, melléknevet, igét, német szótáraban; hogy alakjait is tudja, elő kellett vennie nyelvtanát, ott sok fáradozással fólkutatni a genitivusokat, többesszámot, fokozást, igeidők alakjait, ha ugyan tette. Wolff könyve ebben kezére jár; a főnév mellett adja a névelőn kívül egyes genitivusát és többes nominativusát is: pl. *Gast* (der), ~ *es*, t. *Gäste*; a rendhagyó melléknevek fokozását: pl. *gut* (kf. *besser*, ff. *best*); az igék infinitivusát, a jelennek esetleg eltérő 2. és 3. személyét, imperfektumát, föltétes módját, perfektumát a *hat* vagy *ist* segédigével, imperativusát, pl.: *geben* (j. *ich gebe*, *du gibst*, *er gibt*; tm. *ich gab*; km. *er gäbe*; m. *er hat gegeben*; fesz. *gib!*); milyen nagy haszna van ennek, arról csak a gyötrődő diáks a nem kevésbé gyötrött professzor adhat számot. Ha volna itt kifogásom, az csak annyiban állana, hogy a km.: *kötömód* jelzés helyett (pl. *er gäbe*) inkább a *föltételes jelent* használnám, minthogy a *kötömód* kifejezés nagyon határozatlan, a szótár adata pedig csak a tulajdonképeni „nehéz” alakot adja. A főnévként használatos igeinevek változó alakjairól is ád fölvilágosítást a szótár; pl. *Bediente* (der), ~ *n*, t. ~ *n* (*ein Bedienter*, *zwei Bediente*). Egyes helyeken az osztrák helyesirástól eltérő porosz helyesírás is külön fel van tüntetve.

A szótár németsége ellen nem lehet kifogásunk; ha belecsúszott is egy-két tévedés, tollhibának vehetjük (*mahlen*: *örleni*, particip. perf. nem *gemahlt*, hanem *gemahlen*, vő. Kummer, Deutsche Schulgr. §. 146:3); die *Scheide*, harcsa jelentésben helytelen, az: *der Scheiden*; *Trumm*: darab, artikulusa tudtommal *das* és nem *der*; *Weichbild*: város határa szónak „menedék” jelentését nem ösmerem; Paul és Kluge szótáraiban sem találtam meg. — Az *Ahle*: ár szó mellé odatettem volna a szerszám jelzőt, különben a magyar fiú nem tudja, vízről, pénzről vagy szerszámról van-e szó. Célszerű lett volna azoknál a szavaknál, melyeknek nálunk más a neme vagy alakja, mint a külföldi németségen, az eltérő névelőt meg alakot is feltüntetni, mert utóvégre is, ha mi beszélünk németül, osztrák-bajorul beszélünk; pl. *das Meter*. *Liter* és összetételei nálunk hímennemmel használatosabbak, Wolff is a *Thermometert* csak *der-rel* adja; die *Schnepfe* mellett van *der Schnepf* is; *der Trappe* mellett die *Trappe*; a *Germ* élesztő szót a magam részéről csak nőneműnek ösmerem, különben is a hochdeutschban nem ösmerik, helyette die *Hefe-t* használják; a ritka die *Weihe*, héjja, kánya szónak *der Wei* alakja is van (pl. Schiller, Tell, III. 1).

Ezek azonban mind csekélyiségek. Több kifogásom van már a szótárnak magyarsága ellen. Wolff kelleténél jobban megalkuszik a nyelvünkben felburjánzott korcs és törvénytelen szavakkal, engedékenysége az úgynevezett „pótolhatatlan” szavakon kívül nagyon sokat fogad be azok közül is, miket már felejteni kezd a mai

nyelvszokás, minthogy megtanulja, mi a helyes. Azt hiszem, hogy a nagy közönség és tanulóság kezébe adott szótárnak kell az elsőnek lennie, mely az ilyen fattyúkat eltemeti s a jó szót igaz örökébe helyezi vissza; mert nyelvtant és Nyelvőrt a közönség nem forgat, szótárt azonban igen, mert szüksége van rá s ezért a szótár az, mely igazában tanít, oktat és javít. Más célja van a tudományos szótárnak; abban, igenis benn kell lennie a korcsnak is, életrajzával együtt: „Születeit — meghalt, nyugodjék békében!“ Ez ezért nem helyes, hogy Wolff, ki szótárát gyakorlati céllal szerkesztette, nem hagya ki a bugátságokat, annál is inkább, minthogy akárhányszor a jó szó is ott van a rossz mellett.

Ilyen helytelen szavak, különösen hibás összetételek: Arte-rie, Schlagader: *ütér*, mellette a helyes *verbér* (*ütőér*); Vene, Blut-adér: *visszér*, holott ma az egyetemen már *vivőeret* mondanak; — Aegide: *védpajzs* (*védőp.*); — Bremse: *dörzsék* (*fék*, *dörzsölő-fék*); — Coaks: *pirszén* (*kokszi*); — Fuhrwerk: *jármű* (*járómű*, *alkalmatosság*), ép így járszalag: *Gängelband* (*póráz*); — Gesichtskreis, Horizont: *láthatár*, mellette a jó *látó-* és *szemhatár*; — Tragweite: *horderő* (*fontosság*); — Klammer: *zárjel* (*zárójel*); — Rapier: *vítőr* (*vívőtőr*); — Schlussstein: *zárkő* (*zárókő*); — Schutzengel, -geist, -heilige, -marke: *védangyal*, -szellem, -szent, -jegy (*védő*-); — Senkblei: *mérón*, mellette a helyes *mérőn* (*piom*); — Wahlverwandtschaft: *várokonság*, mellette a *lélekrokkonság*; — Scheintod: *tetszhalál* (*álhalál*) és scheintodt: *tetszhalott*, mellette *holt-eleven* (*álhalott, elrejtett*); — fischreich: *halbő*, *haldús* (de wasser-reich: *bővízű*); pathetisch: *hévteljes* stb. Továbbá a sok -da, -de képzős szavak, pl. Eisengießerei: *öntőde* (*vasöntő műhely*, -gyár); — Pochwerk: *zúzda* (*zúzd*); — Sternwarte: *csillagda* (*vizsgáló*) stb. Egyéb korcsok: Bahnhof: *indóház*, mellette a helyes *pályaház*, -udvar; Dimension, Massstab: *mérő*, mellette *mértek*, *méret*; — Division: *osztag* (*osztály, rész*); Flur: *virány* (*rét, virágos mező*); — Herzlichkeit: *szívéllyesség* (*szívesség*), holott a *herzlich* mellett csak a helyes *szíves* áll. — Éleny, légeny, széneny; — Lehrling: *tanonc* (*inas*); — Sänger: *dalár* (*énekes*); — Blende: *fényle* (-érc) stb.

Nem helyeselhető, hogy a Jelenkor című lapnak gyártott szavait is felveszi, mikor azokra a halvászületett csemetékre semmi szükség nincsen: *villanyka* (*Epigramm*), *alagstır* (*Katakomba*), *macskanyakösör* (*Katzenjammer*), *báva*, *bávaság* (*naiv, Naivetät*) stb. sőt a jó Vajda János *csököny*-ét is felvette (*strike*), zárójelben még külön meg is jelölve a szónak ajmát.

Nem magyarosak a következő szólások: darunter verstehen, érteni vmi *alatt* vmit, zárójelben mellette a helyes *rajta* (vmin vmit); den Sieg *davon* tragen, győz felette (legyőz vkit, vmit; győzedelmeskedik vmit); binnen Jahresfrist, mához egy *éwig* (*évre*); Pech haben, *szurokban* lenni (szegény flótás, nincs szerencséje) stb.

A következőkben nem egészen szabatos, néhol nem helyes a jelentés: anstossen: *dadog*, inkább *selypít* (*dadog*: *stottern*); Aufguss:

rdöntés (*forrázat, főzet*); *aufziehen* : *fölültet*, ez németes, helyesebb : *ugrat, bosszant, ingerel*; *Augenstern* : *szemfény* (szem bogara, feketeje); *ausbrechen in Lachen* : *nevetésre fakad* (nevetve, sírvafakad); *Ausbund* : *címeres gazember*, inkább *cégéres* (címeres az ökör); *aushecken* : *kohol*, első jelentése *kikolt* (madár); *Bache* : *vaddisznó*, szabatosabban *ense*; *Base* : *néne*, eredetileg lányunokatestvér (*néne* : Muhme); *Bockshorn* : *szentjánoskényér*, ez a jelentése csak az osztrák-bajor németiségen van meg, ott is csupán a diminitivumnak: *Bockshendl, Puckshendl*, különben kecskebak szarvát jelenti; *gestutzter Flügel* : *szegett szárny* : nyesett, megnyirbált szárny; *Hatz* : *agarászat* (vaddisznó-vadászat); *Häher* : *szarka* (szajkó); *Honigwabe* : *lépesmez* (lép, sonkoly); *kopfhängerisch* : *alamuszi* (bátortalan, foly az orra vére); *schlecht und recht* : *jól-rosszul* (egyenlős és őszinte, egyszerű); *Schramme* : *karcolás* (forradás, sebhely); *Schwalch* : *tűzcső* (kürtő, kémény torka); *Takelwerk* : *vitorlakészülék* (kötélzet); *unpaar* : *felemás* (páratlan; felemás : *ungleich*).

Egy néhány szó mellől elmaradtak közkeletű jelentések is, miket pótlandóknak tartok: *abdampfen* : *elpárologni* (intrans.) és *párologtatni* (trans.); *abfärben* : *megfakul* és *színét hagyja* (fest); *abjagen jdm einen Schrecken* : *megijeszt* és *jdm ein Beute*, erőszakkal elvesz, elrabol; *dick* : *vastag* és *sűrű*; *Esse* : *kohó* és *kémény*, *kürtő*; *Fach* : *szak*, *szakma* és *polc, rekesz*; *greinen* : *nya fog* és *zsörtölődik*; *Hefe* : *alj, seprő* és *élesztő*; *keilen* : *ékelni* és *ján keilen*, elverni, elpáholni (Keilerei); *Steg* : *palló, bürül* és *ősvény, kikötőhíd*; *treffen* : *találni* stb. és *sich treffen*, találkozni; *Tross* : *csőcsélék* és *szolgahad, kíséret*; *Wirbel* : *őrvény* és *dobbergés*; *zerstreuen* : *szétszór, eloszlat* és *szórakoztat*.

Véleményem tehát Wolff szótáráról az, hogy rendszere kiváló, hazai német szótárirodalmunkban úttörőnek is mondhatjuk, de a magyar szóanyag megválogatásában nagyobb szigorúság igen kívánatos volna.

TOLNAI VILMOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Sich zieren. Sohasem jelenti, mint Nyr. 218. l. mondják: „magát büszkén, rátartósan viselni”; se *Ziererei*: „cicoma vagy cicomázás: nemkülönben: dicsekvés, rátartiság“. Mondhatni, hogy e magyar kifejezéseknek még csak árnyéka sincs meg a címbeli német szókban. *Sich zieren* szószerint: magát diszíteni, fölcicommázní; jelentésbővülés folytán pedig: finomságot affektálni, tettetni, továbbá: affektáltan, hamisan szégyenkezni, szabadkozni abban az esetben, mikor valamit visszautasítunk, amit voltakép megkivánunk. A főnévnek a jelentése megfelelő: finomságnak affektálása, hamis szégyenkezés, szabadkozás és még általánosabban: affektálás, mesterkéletség, mint ellentéte a természetességnek a magaviseletben. A németben a szó főleg a nőkre vonatkozólag fordul elő (*Damengeziere, Weibergeziere*).

Findig és *spitzfindig* nem egyjelentésű. Az előbbi csak találékonys, leleményes, az utóbbi sohasem elmés, hanem mint Katona Lajos helyesen mondja: agyafűrt.

Der Gewohnheit fröhnen, helyesebben: rabja vmely szokásnak. ALEXANDER BERNÁT.

Ferencpálinka. Egyike számos leíterjakabjainknak, tisztán a német *Franzbranntwein* hibás fordítása, ami eredetileg csak a bor lepárolása által nyert pálinkát, azaz *konyakot* (*Armagnac, Languedocspit*) jelent; minthogy francia találmány, azért kapta a német *Franz-* jelzőt, ép úgy mint a *Franz-mann, -band, -brot, -wein, -obst*. A konyakot pedig sós étherrel szokás hamisítani, de megint a sós éther és borszesz keveréke orvosság is, így ragadt a pálinka neve az orvosságra, bizonyára nem minden szándék nélkül a német patikusok jóvoltából. Ha tehát valaki már a *Franz*-ot le akarja fordítani, akkor csak *franciá*-val fordíthatja, amire különben a *Franzbranntwein* szónál nincsen szüksége, mint hogy megvan hivatalos neve: *sóshorszesz*. TOLNAI VILMOS.

Stockdumm: *tökfejű, tökkelütött, tökfilkő, fajankó, borjúfejű, félkegyelmű, vízeszű, bangó* stb.

SZOKOLAY H. BRUKNER Gy. SZIGETI J.

Különben van a Nyelvőrben vagy négyszáz kifejezés, a butaság minden fokozatára (7:368; 16:330; 25:334). T. V.

Katzenjammer: a *Pesti Hirlap* (1898. I.8.) leszámlolt a *Katzenjammer*-kérdéssel. Végig mondván az eddig ajánlott fordításokat, abban állapodott meg, hogy „a *borscömör* a legjobb valamennyi között, tréfás fordításnak pedig a *macskanyakösör*“ (I. Nyr. 27:83). S mégis újra fölvetem a kérdést, mert ennek a *Katzenjammer*-nek régi magyarját látom én abban a kifejezésben, melyet Szenci A. Pál a XVII. század vége felé egy könyve címéül választott: *Részegesek jajos pohara*. A könyvet (megj. 1682, Debrecenben) a NySz. is földolgozta. GYULAI ÁGOST.

Lichthof. Ballagi szerint *világító udvar* (*lucus a non lucendo*); Révész Sámuel Vasúti Szótára ezenkívül még ezeket mondja: *vakudvar* [ez a legmegfelelőbb. A szerk.], *udvarkuncs* (?), *kuckóudvar*, *zúgudvar*, *fülkudvar*. A fővárosi építésügyi szabályzat szintén *világítóudvarnak* nevezi, de ha egy négyzetméternél kisebb területű, akkor *légakná-nak* hija. SZIGETI JÓZSEF.

Ein Mode aufbringen: divatossá tenni, kezdeni, felkapni vmely divatot vagy vminek divatját.

SZIGETI JÓZSEF. SZOKOLAY HERMIN.

Sonntagsjäger: a vidéken majdnem mindenütt ösmeretes a gyakorlatlan, vadászatra ritkán menő s ügyetlen *kocavadász, kocapuskás*. SzOKOLAY HERMIN. SZIGETI JÓZSEF. ADONYI.

A *kocavadász* révén a *koca* jelzőt, mely ügyetlent, járatlant jelent, más szavakhoz is kapcsolják: *kocapipás*: aki ritkán dohányozik s olyankor félszegen bánik pipával, szivarral, szivarkával; *kocaturista*, *kocahalász*, *kocanyelvész* (l. Ballagi Magy. ny. teljes szótára 1873.), sőt *kocadiák* is van (Aradon), a magántanuló, aki nem jár iskolába, csak év végén teszi le ott vizsgait. Azt hiszem, a *kocavadász* oly módon fejlődött, hogy bizonyos időben a vaddisznónak csak kanját szabad lőni, emséjét, *kocáját* pedig nem; tehát ügyetlen, járatlan vadász, aki *kocát* lő. TOLNAI VILMOS.

Bergsteiger (-cipő): *hegymászó*; cipőt nem szükséges melléje mondani, alattomban hozzáértetődik.

SZIGETI JÓZSEF. BRUKNER GYULA.

Szegestalpú, *szegezbocskor*, *talpas*, *toppancs*.

SZOKOLAY HERMIN.

Ehebett: *hitvesi ágy*.

SZIGETI JÓZSEF.

Nászágyn.

RECHNITZ IGNÁC.

Ehekrüppel: *rokkant, házasság rokkantja*. Nálunk (Kaposvárt) „rokkantak mulatságát“ is rendeztek, mivel házas emberek, kizárálag maguknak s a maguk érdeméből rendezték.

Koffer: a fölülnyitós ládat igen jól lehetne neveznünk *málházó-nak*.

SZOKOLAY HERMIN.

Gönnen szóhoz (Nyr. 27:219), a Bp. Napló kifejezését megérőíti, hogy Kisházán (Bibar) is mondják: „Kiesett a falat a számbú, valaki *esajnáta* tülem“ (= nicht gönnen).

RECHNITZ IGNÁC.

Geil. Feleségem, aki bácsbodrogi születésű, de Budapesten nevelkedett s kinek erdélyi származású volt az anyja, *csőmörletes*-nek mondja a *geil* ételt.

Überbein. A szerkesztő úr felre értette az én magyarázatomat. Semmi szín alatt nem lehet *holtsont*. Hiszen semmi köze a csonthoz sem eleven, sem holt korában, hanem *inhüvely-tágulás*, melyet a nép is, az orvosi nyelv is *holttetemnek* hí. Ezt pedig nem szabad, de nem is lehet *holtsont*-ra javítani, mikor nem az. A *holttetem* ma már más is jelent ugyan, de *überbein*-félé nem igaz értelmét legalább a régi szokás védi; ellenben új szót ne csinálunk, hazug értelműt.

Csapodi ISTVÁN.

Kaviar fürs Volk. Csak fordítsuk az angol *caviar to the general*-t úgy mint eddig szoktuk: *káviár a népnek*. Ez shakspere-i kép, mely ebben az alakjában ment át minden nemzet nyelvébe, amely Shakspere-t olvassa. Nem hiába idézi Tóth Béla a Szálló igék közt. Magyar egyértékűje van elég, de ha ezeket használ-

ruk, nem Shakspere-t idézzük. Már pedig a káviár a néponk semmi egyéb, mint shakspere-i idézet, olyan, mint mi neki Hekuba? stb.

RADÓ ANTAL.

Ausgesprochen. Régóta gondolkozom, hogyan fordíthatnám találóan az *ausgesprochen* szót? (Vö. Sie war eine *ausgesprochene* Schönheit.) Talán *határozott*? Úgy érzem, ez nem adja egészen pontosan az *ausgesprochen* értelmét! Még kevésbé a *kikiáltott*. Ez egészen más árnyalat! Épen úgy nem felelnék meg ezek a próbálgatások sem: *kifejezett, hangos, valóságos*.

GYULAI ÁGOST.

Ebben az esetben legjobb a *valóságos* vagy *igazi szépség*; más esetekben a *határozott*, pl. *ein ausg. Gegner: határozott ellenfél*.

A SZERK.

Hasenfuss. Ballagi azt mondja, hogy a gyáva embert jelentő *Hasenfuss* magyarul: „(átvitt értelemben) nyúlszívű, golyhó”. Az első nem egyénít elégge, tiszta melléknévi formával fejezi ki a német főnév-formájú idiotizmust s nagyon németes izű; a *golyhó* meg, úgy érzem, egészen mást jelent, azt amit a *bamba*. Mi volna hát jobb?

GYULAI AGOST.

A *nyúlszívű* nem németes; természetes találkozása a két nyelvnek ebben a hasonlatban; a *nyúl*, mint a félénkség, gyávaság jelképe, számos tösgyökeres szólásunkban meg van. Főnév formájú megfelelője a *Hasenfuss*-nak az országszerte használatos *anyámasszony katonája, gyászvitáz, nyúlvitéz*.

A SZERK.

Stossseufzer. A *Stossseufzer* szót Ballagi így fordítja: *felsóhajtás (imádság közben)*, bizonyára a *Stossgebet = fohászkodás*, *felsóhajtás* szóval való rokonsága miatt. Ez természetesen nem találó fordítás, mert a Fliegende Blätter tréfás *Stossseufzereire* sehogyan sem illik. Wo'ff Béla derék kis szótára *mély sóhajnak* mondja. Nem lehetne-e valami találó idiotizmussal fordítani a német idiotizmust?

GYULAI ÁGOST.

Ennek bizony nehezen kerül magyarra a *sóhajtás, fohászkodás* szavakon kívül; de hiszen két nyelv sohasem felel meg egymásnak minden izében. *Stossseufzer*, épen úgy, mint párra a *Stossgebet* válságos helyzetben a szív mélyéből előtörő sóhajtást, imádságot jelent, mit nem ritkán, pl. az említett élcílapban, holmi jámbor óhajtás (vigyen el a...) is kísér; ez utóbbi esetben *jámbor óhajtásnak, kívánságnak* is mondhatnók, természetesen gúnyos értelemben.

A SZERK.

Hogyan mondják ezt magyarul?

A napokban a párizsi tolvajvilágról szóló német könyvet olvasván, kijegyezgettem belőle a „mestermüszavaknak” következő

sorát, hogy megkeressem magyar egyértékesét, ez azonban nem sikerült teljességgel.

Dieb : tolvaj. *Diebsgelichter* : tolvaj népség, *Spitzbube* (jó értelme : kópé, huncut, de van rossz értelme is). *Spitzbübeleri*; *Schurke*, *Halunke*, *Strolch*, *Lotterbube*, *Lüderjahn* (-jan), *Bummier* : csavargó, *Strauchdieb* : kapcabetyár, *Einbrecher* : betörő, *Räuber* : rabló, *Raubmörder* : rablógyilkos, *Wegelagerer* és *Strassenräuber* : útonálló, *Gauner*, *Gaunerthum*, *Gaunerei*, *Gaunerkniff*, *Hauptgauner* (könyvem szerint a párizsiak úgy határozzák meg : Der Dieb nimmt, der Gauner lässt sich geben), *Schwindler* : szélhámos, *Hochstapler* (*Gauner* és *Hochstapler* megegyeznek abban, hogy mindenketen kényelmes és veszélyteljesen nem járó módon igyekszene felebarátaiat „fölöslegüktől” megszabadítani; mik azonban a *Gauner* alkalmi *coup-ra* számít és kevessel is megelégszik, addig a *Hochstapler* nagyban veti hálóját és „művészete” összes szabályai szerint fosztja ki az embereket, szóval nagyban szélhámoskodik), *Bauernfänger*, *Falschspieler* : hamisjátékos, sipista, *Falschmünzer* : hamispénzverő, *Schlittenfahrer* (csaló, aki külföldről különféle ravaszcodás útján hitre árúcikkeket hozat s az így szerzett jószágot olcsó pénzen elpocsékölja); — *Nachtspelunke*, *Diebhöhle* : tolvajfészek; — *Gelegenheitscoup*, *Trick* : fogás; — *abgefeimt*, *durchtrieben*, *gerieben* : ravasz, agyafürt, fortélyos; — *stehlen* : lopni, *stibitzen*, *mausen* : csenni, elemelni, *rauben* : rabolni, *ausnehmen*. TOLNAI VILMOS.

Ha valakit hosszas magyarázatás után valami addig érthehetetlen vagy fölfoghatatlan dolognak belátására bírnak, így kiált föl: *Jetzt geht mir ein Lichtl auf!* (tréfásan így is: *Jetzt geht mir ein Seifensieder auf!*) Vajon hogyan volna ez magyarul?

Selbstfressen (v. *Selbstessen*) macht fett; akkor mondják, ha valakinkek mohóságát, kapzsiságát, anyagiasságát, érdekhajhászását menterik tréfásan-gúnyosan. Hogyan van ez a *Selbstfressen* magyarul?

Nem tudnék hamarosan jó magyar szót ezekre sem: *Pikkem van valakire*; *xizerlöweise*; *geharnischte Sonette*; *Paragrafenreiter*; *Saufbruder*; *Kaffeweiberl* (= kávésnénié?); *Kulissenreisser*; ezt az utolsót nagyhangú, nagyképű, túlzott pátozzsal szavaló, handbandázó színészre mondják. Úgy érzem, a *Siebenschläfert* sem pótolja egészen az álmosszuszék.

Schlager; *Schlagwort*; für jemanden in die Schranken treten; unberufen; *Krähwinkel*, *K.-sitte*? GyULAI ÁGOST.

Anstichtskarte? hogyan van ez magyarul?

Képes levelezőlap.

A SZERK.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Különös határozók. A NyK. 28:216. lapján magyar és finn észjárásbeli találkozást említi Sz. J., hogy t. i. Háromszékben. Kovácsnán azt mondják: *eperbe*, *málnába*, *mogyoróba* jártam stb,

e b. *málnát szedni* stb., s hogy egészen hasonló határozó szerkezet divik a finn nyelvben is. Nem ismerem ugyan a székelységgel szomszédos szászság megfelelő szólásait, de támaszkodva az erdélyi és szepességi németesség kétségtelen rokonságára, mely talán ebben az esetben is bebizonyítható, az állítólagos finn egyezésben német hatást látok. Szepességen a célhatározó infinitivust következetesen helyhatározóval fejezik ki a Sz. J. említette esetekben; pl. *Ich gehe in die Nüsse. Er war in den Himbeeren. Wir waren im Heu.* Sokszor *lop* értelemmel: *Ich war in den Äpfeln*: almát loptam; *du warst in den Pflaumen*: szilvát loptál. Mindezek csak azt határozzák meg, hogy valamivel ellátott helyen szerző szándékkal van az alany. A német alakra pedig a finn nem lehetett hatással.*

KREBSZ ERNŐ.

Szertibe. Valószínűleg a kombináló szóalkotásnak érdekes példájával van dolgunk Aranka György *Rajzolat*-jának egyik szávában, mely így hangzik: *szertibe*. Az említett röpirat 9. lapján szók használatáról beszél s így folytatja: „Egyik helliébe *szertibe* tézik a másikát”. Az irodalmi nyelvben manapság nem járatos *szertibe* alak bizonyára a *szerte* (= mindenfelé, mindenütt) és a *széltiben, széltibe* (= sok helyütt, nagy területen) szóalakok kombinációjának eredménye; jelentése körülbelül ugyanaz, mint a kombinált s különben is rokonértelmi elemek bármelyikéé külön-külön. A kombináció ebben az esetben is valószínűleg népnyelvi eljárásnak eredménye; erre mutat az a körülömény, hogy Aranka Györgynek a népnyelvhez nagyon hajló röpiratában fordul elő.

GYULAI ÁGOST.

Gri. A Nyr. 271. lapján Pázmány Péter e kitételét: „Erre te csak egy *grit* sem mondasz” helytelenül magyarázza Kalmár Elek a franciaiból. A *cri*-nek semmi köze a kérdésben levő szóláshoz. minden egyébtől eltekintve, csak nem gondolhatott Pázmány illyest, hogy: „erre te csak egy kiáltást sem mondasz!” De igenis használhatta e görög szólásmódot: οὐδὲ γρῦ ami szóról szóra azt jelenti, hogy: „egy kukkot sem”; a γρῦ-t magyarosan *grin*-nek írta.

GOLDZIHER IGNÁC.

Lőcs. Simonyi e szóról egyik szerkeszti izezetében (Nyr. 27:38) azt írja, hogy „kora és eredete bizonytalan”. Eme jegyzés, azt hiszem, nem maradhat hozzászólás nélkül. A *lőcs* szó eredete ugyanis nem mondható bizonytalannak, amennyiben számottevő erősség hozható föl arra nézve, hogy a szlávságból került

* Vajjon megvan-e ez a szerkezet egyebütt is a germánságban? s vajjon onnan került-e a finnbe is? (vö. *el van adva a buzát* az ormánsági nyelvjárásból s a finnben is alkalmassint szláv forrásból.) A német szerkezet megmagyarázódik az *erdőben, mezőben jártum* analógiából, s ilyen észjárás alapjan a finnben idegen hatás nélkül is kifejlődhetett a szóban forgó szerkezet.

A SZERK.

hozzánk. Dankovszky a tót *ljets*, *lēts* alakból származtatja, sőt úgy látszik, a vadmagyar Kassai is szláv eredetűnek tartotta, mert szótárában nem etimologizálja, hanem egyszerűen kijelenti, hogy „Slavis *Liuts*. Hungarice posset recte dici: *szekér-kar*“. Miklosich szintén a tót *lievč*, *levča* formákkal köti rokonságba (l. Nyr. 11:317). Én a *lōcs* szónak ezt a származtatását elfogadhatónak tartom annal is inkább, mivel a kocsihoz tartozó szavaink nagyobb része kétségtelenül szláv eredetű (pl.: *eplény*, *iga*, *járom*, *rakonca*, *saraglyá*, *zubola* stb.). Azután, bármennyit is töprengtem már rajta, nem találtam eleddig semmi okot-alapot, amely miatt e rokonítást el kellene vennünk. A *lōcs* mind alakilag, mind jelentésileg teljesen megfelel a tót *lievč* szónak. Hogy pedig a tétság nem mi tölünk kapta a maga kifejezését, hanem inkább megfordítva, mi kaptuk tőle a mienket, elégé Hathatosan bizonyítja az a körülmény, hogy a *lievč* névnek rokonságát megtaláljuk más szláv nyelvekben, nevezetesen a szerben és az oroszban is (l. Miklosich: Etym. Wörth. 167. l.). A szerben *lievča* alakot találunk: ebből is lehetne a *lōcs* szót származtatni, ha épen valaki nem akarná elfogadni a tót *lievč* formával való rokonságba állítást; bár részemből semmi nehézetet sem tudnék ellene félözni.

Egyébként mellékesen megjegyezhetem, hogy Simonyi a *lōcs*-öt maga is szláv eredetűnek vallja Magyar Nyelvben (1:114. l.).

Végül hozzáteszem, hogy e szónak kora se mondható bizonytalannak, mert annyi kétségtelen, hogy Molnár Albert szótárában már megvan; s ha jelenlegi általános használatát tekintjük, joggal következtethetünk arra, hogy már előbb is járatos volt nyelvünkben.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

Rákérde, rákérdez. Magyar nyelvtanítók az iskolában sokat vitatkoztunk — a kérdés talán a Nyelvőrben is megfordult — vajon helyes-e használnunk a beszéd- és mondatrészek elemzése alkalmával ezt a kifejezést: *kérdezz az alanyra*, *kérdezz a tárgyra*, *kérdezz rá* stb. Én mindenkor mellett voltam, hogy ez a fordulat helyes, nem azért, mivel sokkal kényelmesebben használható, mint pl. *tedd föl a kérdést erre s arra*, nem is azért, mivel az én nyelvérzékiem megengedhetőnek tartotta, hanem mivel az én emlékezetemben éltek a népnyelv hasonló kifejezései. Legyen szabad most mellettem, illetve a kérdéses szólás jogossága mellett egy tiszta népnyelvi bizonyítékra hivatkoznom. A Bujdosó Rákóczi c. régi népénekben (Thaly, Irodalom- és műveltségtört. tanulm. 408. l.) a fejedelem így szól Károlyi Sándorhoz: „Hová lött az én szép taborom? Most *rejá kérdelek*“. Különben a NySz. ugyancsak sok példával szolgálhat a *kérdezz* ige ilyen s hasonló használatára, mint: *Arra kérdelek*, hogy az mammonnac akarsé szolgálni; Weres András *reá kérdelek*, hogy ha ő is akar bizonyítani. — A *rákérde* és *rákérdez* iskolai használata annyival kiváatosabb volna, mivel útját állaná egy határozottan germanizmusból fakadó szólásnak: *utána kérdez* (nachfragen).

KARDOS ALBERT.

Topló. (Nyr. 27:138.) Ez, úgy tetszik, hiányosan megfigyelt szó, mert csakugyan megvan, de nem úgy, hanem így él tisztán: *topp-le* (bele pottyan, a meredeken lefelé gurult, lerogyott). Van ilyen több is: *suhén*, *suhin* (bele zuhant, lezuhant, akár az eső is).

SZOKOLAY HERMIN.

Csicselli. Régen motoszkál ez a dunántúli szó a fejember, az irodalomban még sohasem láttam. A minap azonban a Pesti Napló egy tárcájában akadtam rá. Már most illő dolog, hogy meg is magyarázza a Nyelvőr. Eleinte azt hittem, hogy a német *sitzerweis* volna a szülője, azonban alkalmasabb magyarázatát adta Berky Gusztáv tanártársam, aki azt mondja, hogy ez a *Zicherli*-ból ered és a győri Zichyek valamelyes aprópéne volt. Már annak utána kell járni, hogy volt-e csakugyan a Zichyeknek pénzverő joguk vagy sem.

PERÉNYI ADOLF.

Huja. Mint dunamelléki szülöttnek megbökte a szememet a Nyr. VI. füzetében e szóról közölt három rendbeli értesítés. Régi emlékekkel újított fól bennem. Szinte látom a még gyermekkoromban is virágzóbb komáromi fakereskedő telepekhez induló talpat, melyeket egy tucat ember vagy 2—3 pár ló húz nagy-keservesen a „Kis-Dunán” fölfelé, s mikor odaérnek a stéghoz (a hajóállomás magyarosított neve!), ahol befelé kellett kormányozni a zsindellyel, deszkával erősen megvakított talpat, egyszerre csak fölhangzik a kormányos ajkán a kiáltás: *hujja*, mire a vontatók megálltak, illetve a hajtók megállították a lovakat. Itt „*hagyd abba*” (a húzást, vontatást) jelentése van a *hujjának*. E kettőt, amint emlékszem, kapcsolatban is hallottam, mikor egyik nyáron a komárommegyei D.-Radványon malomba mentek ladikok. A molnármester, mikor már annyira jutottunk, hogy a ladik a már kapott sebességgel odasimulhatott a malomhoz, így szolt a még úgylátszik kezdő evezős inasához: *Hujja! Hagyd abba!* — Éppen ezek voltak az eszemen, mikor beállítottam a borbélünk, aki szintén becsűletes komáromi benzsfülött és meginterpelláltam, mit tud a *hujjáról*. Még többet is tudott. „Emlékszik rá Fót. Úr, azt mondja, mikor a kis hidat csinálták? Akkor az ácsok, mikor verték le a cölöpöket, mikor a csigán már elég magasra fölhúzták a sulykot, hogy rájejték a cölöpre, elkiáltották, hogy *hujja*, azután nekieresztették a kötelet és lecsapott a sulyok”. Közbe beszappanozott és mosolyogva azt mondja: „No most már ennek is (a szappanozásnak) *hujja*”. Látnivaló, hogy Komáromban a közlőktől fölhozott jelentések használatosak. Arra is emlékszem a Pali borbél is bizonyítja, hogy az ácsok, mikor elvégzik a munkát, vagy bevégzik a napi dolgot, azt mondják: *hujja* vagy *mára hujja*. Ezek szerint a szóban levő kifejezés a dolog abbahagyását, pihenést, nyugvást jelent.

SRS.

Tőrfilmetszett régi kifejezések. A Tud. Gyűjt. 1817. VI. 137. lapján olvasom Csaplovics egy közleményében, mely a bécsi műegyetem laboratoriumában berendezett gázvilágítást ismerteti, a szénessir szót Theer, kátrány értelemmel. Egészen elfogadható analógia

a *hamuzzir* (Pottasche) kaptafájára. Ugyane folyóirat 1818. I.136. lapjáról írtam ki a következő kifejezéseket: *vad ölelés* (concubinatus) és *bitang hír* e h. „kósza hír, mendemonda“. K. L.

Sajka. Ez a szó *hajó* jelentésében török eredetű s amint a legújabb kutatások bizonyítják, már az ugorságban is megvolt, mint jövevény szó. Van azonban más *sajka* szavunk is, mely németből került hozzáink újabb időben; jelentése *bádogcsésze*, *bádogseilke*. A szó tulajdonkép csak a magyar katonák szókincsében van meg, de már több alkalommal a nép szájából is hallottam, s ennek megvan a természetes magyarázata. Katonák evőcsészéjét németül *Ess-schale*, *Schale*-nek híják, ebből lettek a következő, minden használatos alakok: *sálka*, *csálka*, *csajka*, *csajka*, *sajka*. Valószínű, hogy fejlődésére a *sajka*: *hajó* szónak is volt befolyása. [Vö. tót *šalka*. A szerk.] TOLNAI VILMOS.

Szádok (zádok). A Nyr. 27:132 lapján felsorolt *száldok*, *szádokfa*, *zádokfa*, *záldokfa*, *zádogfa*, *száldob*-félé szók a Szilágyságban *szódokfa*, vagy csak *szódok* zártabb alakokban élnek szintén hárfa jelentésben, amelynek lehántott héjával *kötni* szoktak. („A szőlővennikét a karóhoz költözik“.) LÁSZLÓ GÉZA.

Mazur (26:315). Nálunk nem abban az értelemben használják, mint Baloghy Dezső értelmezi. Olyan embernek mondják, aki kemény, tenyeres munkát végez. Az ilyen *mazur* munkás, *mazur* ember; de lealázó, megbélyegző jelentése nincs, sőt néha a munkás ember dicsérete. (Dálnok, Háromszék m.) BENKŐ JÓZSEF.

Digó, diga. A Nyelvőr februári füzetében rámutattam, hogy a magy. *digó* szó a velencés *digo* (mondok) kifejezésből származik. Radó Antal a márciusi füzetben ezt azzal toldja meg, hogy a *diga* szó is egyenes átvétel az olaszból s nem a *digó*-nak alakváltozása, mint ahogy én véltem. Radónak ebben igaza van. Téved azonban, miidőn azt állítja, hogy a *diga* kifejezés a velencés tájszólásban megszóláskép járatos. Én éppen nyelvérzékre hallgatva mondtam ki oly határozottan az ellenkezőjét. Boerio (Dizionario del Dialetto Veneziano) sem ismeri külön kifejezésként; ellenben a *digo*-t nagyon jól ismeri és külön címszó alatt adja:

„*Digo*, Voce assai familiare, ed è appellatoria o eccitatoria. *Ehi*; *Diurni*; *Amico*“.

A *digo* szó tehát a velencei és velencés nyelvjárásban valóságos megszólítás. A szó jelentése az olaszágban magában is értelemmódosuláson ment át. *Digo* ily olasz kifejezésekben már nem azt jelenti, hogy *mondok*, hanem hogy: *Halld-e?* vagy *Hej, atya!*, sőt még oly értelme is van: *Gyere ide! Gyűjjön ide!*

Ellenben a *diga* szó magában véve nem használatos; a velencei olasz sohasem szólít meg senkit úgy, mint Radó mondja, hogy: *diga!* Sűrűn használatos ellenben a *la diga* kifejezés; Trentinóban *El diga!* ném. *Sage Er!* és *La diga!* ném. *Sagen Sie!* De ez is mindig csak eredeti értelmében használatos, vagyis azt jelenti, hogy

mondja meg, amit tudni akarok, vagyis hogy *beseéljen*! Ez tehát tulajdonképen nem is megszólítás, hanem csak oly felszólítás, amely minden imperativusban természetesen füleg megvan. Hogy állításomat példával is igazoljam, ide iktatom Goldoniból azt a jelenetet, melyre Radó hivatkozik, *La serva amorosa*. II. felv. IV. jel.

Lel. Pantalone de Bisognosi úr, mély tisztelettel üdvözlöm.
Pun. Alázatos szolgája. (Ki akar menni.) *Lel.* Kónyörök alássan, valami mondanivalom volna. *Pan.* Mit akar, barátom? *Lel.* Édes anyám tiszteletti. *Pan.* Nagyon le vagyok kötelezve kegyességeért. (Ki akar menni.) *Lel.* Uram, sürgős dologról kell önnel *ssónom*. *Pan.* Egy kis dolgom volna, nem időzhettek. *Lel.* Két szóval elvégzem. *Pan.* Nohát, izibe, beszéljen! (*Via mo? la diga!*)

Bárhol forgassam Goldonit, mindenütt csak *la diga* fordul elő és sehol sincs *diga* magában. És mindenütt csak a szó eredeti, vagyis *mondja csak! beseéljen!* jelentésében olvasható a kifejezés, vagyis olyankor használja a velencés olasz, miután azt kivánja, hogy valaki mondjon meg valamit, adjon felvilágosítást valamire nézve.

Ellenben a *digo* igazi megszólítás, valóságos interjekció.

Ezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a magy. *digó* = „talián” szó a vel. *digo* (Mondok! Hej!) -félé megszólításból, a magy. *diga* = „talián nő” pedig a vel. *la diga* (mondja csak) féle felszólító kifejezésből jött át hozzáink.

A magy. *digó* szó általában elterjedt a *talián* szó párja gyanánt; a *díga* szó ellenben csak kis területen ismeretes az országban s az értelemmódosuláson kívül már csak azért is érdekes, mert amely nyelvvidéken ez a szó használatos, ott tudákos népetimológia útján történt a szónak elvonása a vel. *la diga*-szerű kifejezésből. A magázsra szolgáló velencei *la* (ol. *Lei*) személyes névmást ugyanis nőnemű névelőnek vették.*

KÖRÖSI SÁNDOR.

Lózsián. Ezt a furcsa szót gyermekkoromban, Nagy-Mihály borsodmegyei faluban hallottam, mikor paraszt pajtásaim a lajbi pityékben találhatták, kiből mi lesz, majd ha megnő: „Pap, katona, kondás, kutyapécér, lózsián; pap, katona, kondás, kutyapécér, lózsián; pap, katona” stb., míg a pityékben tartott. Ami az utolsó pitykére esett, az mutatta meg a jóvendőt. A lózsián az elhadart lószivány kopása; nem valami érdekes, a gyermekjátékok nyelvében akárhány mása van. Érdekesebb a lószivány összetétel. Még érdekesebb a pityék ből, gombból való jóslás, melyre gyűjtőink eddigé nem igen vetettek ügyet; holott ezek a bohóságok mind a nyelv hagyományai közé tartoznak, alig keletkezik egy is máról holnapra.

BÁLINT KELEMEN.

Burgonya, kolompér. A *burgonya* el nem, vagy csak nagy nehezen elfogadott neve helyett nem volna-e célszerű a somogyit állandósítani?

* A szó etimonját tekintve e felfogás nem is mondható tévesnek, mert a vel. *la* névmás épügy a lat. *illa*-ból származik, mint az ol. *la* névelő.

K. S.

Az ettől elütő, és hangtani tekintetben nem igen ajánlható elnevezések így vannak: *krumpli* a német után; *krumpely* abból áteröltetve, esetlen magyarsággal; a somogyiaké: *kolompér*.

SZOKOLAY HERMIN.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A népies szólásokról. E tárgyról a Nyr.-be (27:201) írt cikkemre ketten is tettek észrevételeket, melyekhez volna egy pár szavam. Gyulai Ágost úr nem jól nézte át soraimat, midőn azt olvasta ki belőlük, hogy én „egyáltalán nem kegyelmezek a népies szólásoknak vagy jobban mondva a tájszavaknak a szépirodalomban“. Hiszen világosan megírtam: „Egy-egy igen jellemzetes tájszót, nem mondom, hogy hellylel-közzel nem lehet belecsusztatni az irodalmi nyelvbe is“. Tehát én is azt mondom, amit Gyulai úr, hogy „módjával, jellemzésül“ lehet tájszóhoz fordulni, de persze csak n a g y o n módjával. Ami Bartha József urat illeti, õ is v i s s z a élésnek mondja a tölem megrótt pámpillás-féle szókat, csak azt jegyzí meg, hogy ezekről a Nyelvőr nem tehet. Nem is azt mondtam én, hogy tehet róluk, hanem azt, hogy az ilyet nem kell *virtusnak* nézni. Igenis *virtusnak*, tisztelet uram, mert a *virtuskodás* nem annyi mint az *erényeskedés*. Hogy mi okból bizonygatja Bartha úr velem szemben, hogy az idegen szók túlságos használata hiba, igazán el nem birom képzelní. Hiszen én erről egy szót sem szóltam és tudtommal nem is adtam okot arra a féltevésre. Minthá én az ilyesmit mentegetném. Abból, hogy elítélem az egyik hibát, t. i. a túlságos tájszó-vadászást, csak nem következik, hogy a másik hibát, az idegen szók hajhászását nem látom hibásnak?! Vagy tán az én stílusomnak szól a lecke, amiért *virtust* írtam, meg *spékelést*, meg *mustrát*? Bámulatos, hogy Bartha úr egyfelől védi velem szemben a szokatlán tájszólásoknak a szépirodalomban való használatát, mert hát *tanulni kell a néptől*: másfelől meg azért támad engem, mert a közkeletű népies *virtust*, *spékelést* meg *mustrát* írtam le! Hogy mert nem mondok *virtus* helyett *erényt*? *spékelés* helyett *tűzdelést*? *mustra* helyett *mintát*? Hat mert ott, azon a helyen ezek a népies szók kellettek nekem s mert ott azon a helyen az *erény*, meg a *tűzdelés*, meg a *minta* részben más jelentettek volna, részben más szint adtak volna a kifejezésnek. Uramfia! hova jutunk, hogyha még ilyesekért is nekünk rontanak a Nyelvőrben, még pedig a népies kedés védelmére írt cikkben!

RADÓ ANTAL.

Új magyarság. Rákosi Jenő a magyar nemzeti szellem s a magyar nyelv érdekkében becses cikkelyt írt a Bp. Hir. 1898. V.21-i ki számába. Érdekes sorozatát közli, csak úgy hevenyében, a magyar társadalmi élet idegen szavainak, melyek nélküli meg sem lehetne az a jó magyar dzsentri-élet, mely újabban a kül-

földnek mázát még nyelvben is imádja. Vagy hogyan is játszhatnák a mi magyarjaink jó kedvvel a labdajátékot, ha nem volna *tennisz* a neve, ha nem kellene benne *fiftint*, *zertin-fortit*, *gyűszt* kiabálni, ha nem volna benne *plé*, meg *redi*, meg *gém*? Hát még a *kvízett* meg a *fútból*? No meg a *fejsto-klok* és a *raud*? A lóverseny *zsokkti*, *bukmékerjei*, *mecs-csei*, *ausszejderei*, *tiketjei*, *tipjei*, a színház *premiérjei*, a családok *zsúrjai* stb. sem maradhatnak el ebből a gyűjteményből! S ha valahol, hát ezeknél jogosult a Bp. Hirlap helyesirása, — akár gúnyból is, ha úgy tetszik! Mert ha olyan nagyon kellenek és tetszenek ezek a szavak, s annyira vérébe mentek át a modern magyarnak, hogy az átvettet átalakítani se tudja már, akkor hát csak tessék szépen magyarosan irni!

GYULAI ÁGOST.

Egy csodálatos igenév. „Másnap válaszoltam Esperanto nyelven, s azt hiszem, kevesebb hibával, mint az általam beszélt 14 nyelv legtöbbjén *irandott* levelemben kapni lehetne“ (Bálint Gábor, a nyelvész, írja Barabás Ábel kolozsvári Esperanto nyelvtana ajánlásában; legalább így van idézve az Egyetértés 1897. VII.29-i tárcájában). — „Egyáltalan az alkalmaztam vagy *alkalmazandottam* ékezetekkel nem kell sokat törödni, azok inkább a kinai hanglejtést jelelik“ (Ürge I. kinai téritőnk írja, A kath. hitterjesztés lapjai 16:83). — „Klamariknak azonban már nem nyújt-hatta ezen — szivesen *megadandott* — eléglételt“ (Klamarik-emlékkönyv 20). — Ebben az igenévbén az a csodálatos, hogy nemcsak a befejezettséget, hanem a föltételes módot is kifejezi! Az *irandott* levél = az a levél, amelyet irtam volna! Az *alkalmazandottam* ékezetek = amelyeket alkalmaztam volna! A nyelv úgyis bámulatos egy alkotmány, de mivé lehetne még, ha sok ilyen lánglelkű művelője volna, mint ezek az urak!

ANTIBARBARUS.

Azok az idegen szók. Papp Dániel azt írja minápi tárcájában (Orsz. Hirl. V.7): „Ha valamelyik novella-hősömnök egyszer azt kell mondania, hogy *pour le roi de Prusse* — akkor én minden habozás nélkül úgy fogom fordítani, hogy: *a porosz királynak dolgoztam, kérem*. Tudom, hogy ez nem magyaros, de a *hijába* vagy a *tengerbe hordtam a vizet*, az nem elégít ki, mert én ép a *pour le roi de Prusse-re* gondoltam. és a porosz királynak ott kell a papiroson lenni“. De kérem, hiába van az ott a papiroson, ha nem megy az olvasónak a fejibe. S vajon minek irnak az urak, ha avval nem töröknek, hogy az olvasóik megértsék, amit irnak? Hogy pedig ezek nem értik a sok idegenségüket, bizonyítja az a minden gyakrabban észlelhető tény, hogy az olvasók a szerkesztőktől kérík egy-egy csomó idegen szó magyarázatát. A szerkesztői izeket közt aztán néha egész kis szójegyzékeket olvasunk, minő pl. a Bp. Napló V.13-i számában a következő: „*Interviewolni* = meglátogatni, *hipokrizis* = képmutatás vagy álszenteskedés, *solidaritás* = egyetemlegesség, *motivum* = indok, *plutokrácia* = pénz-

uralom, *misszió* = küldetés, *kompenzáció* = pótlás, *szervilizmus* = szolgaiság, *pure et simple* = tisztán és egyszerűen, *proklamálás* = kihirdetés, *opportunist* = alkalmazkodó, *ankét* = szaktanácskozás, *cínikus* = arcátlan vagy szemérmetlenségi, *irónikus* = gúnyolódó, *ad hoc bizottság* = alkalmi bizottság, *maliciózus* = rosszakaratú". — De ha ezek, mint az öönök egyenlősegű jele bizonyítja, csakugyan egyértéktű kifejezések, s ha csakugyan tudják, hogy kell e fogalmakat magyarul kifejezni: akkor miért nem írják magyarul, hogy a magyar olvasó megérthesse a magyar ujságot? ANTIBARBARUS.

Ellenállási részlet. Jókai Mór a Garay-albumban azt írja, hogy Garay János Kontja egykor a hangversenyeken az „ellenállási részlet“ volt. Mi az az *ellenállási részlet*? Találós mese. Nem tudom, akad-e ember Magyarországon, aki meg tud vele birkózni, ha ugyan nem támad olyan tréfás gondolata, amilyen az én agyamba ötlött, hogy t. i. azt a titkos értelmű két szót franciára kell fordítani, és legott megvan az érthető *pièce de résistance*. A francia szótárak ezt a kifejezést a szakácsmesterség szavai közé sorozzák: „*pièce considérable, où il y a beaucoup à manger*“. Magyarul tehát, (ha megmaradunk a szakácsmesterség mellett) a „legtömösebb fogás“ volna. Mint-hogy azonban az a francia kifejezés német réven nálunk is elveszette konyhai értelmét, úgy kell magyarra fordítani, hogy „valaminek a koronája, legjava, fő dolga, csattanója“ stb. A *pièce de résistance* „ellenállási részlet“ fordítása, azt hiszem, szántszándékból elkövetett gallacizmus vagyis tréfa. De mit ér a tréfa, ha csak nagy nehezen lehet kiírni az értelmét? Mindezt különben csak azok számára jegyezem föl, akik talán valaha Jókai-szótárt csinálnak. TÓTH BÉLA.

EGYVELEG.

Szarvas Gábor szobrának leleplezése. Ada város, ahol Szarvas Gábor született, még a millenniumi ünnepek idején elhatározta, hogy legnagyobb fianak szobrot emel Ada főterén. Az eszmét lelkes adai polgárok, élükön Wolf József és Burtik Győző dr. csakhamar megvalósították, támogatva a budapesti szoborbizottságtól, mely Szarvastnak a fővárosban felállítandó szobrára indított országos gyűjtést. A szobornak alkotója a fiatal művészgárda egyjelese, Jankovich Gyula akad. szobrász.

A leleplezés ünnepére a Tud. Akadémia, a Magyar Néprajzi Társaság, a Középisk. Tanáregyesület s az Eötvös-kollégium részéről küldöttségek mentek le Adára. A megye és Zenta városa is küldöttséggel voltak képviselve. Szarvas Gábornak összes még elő hozzatartozói — özvegye kivételével — találkoztak az ünnep alkalmából.

Zentán a szoborbizottság főemberei várak a fővárosi és megyei küldöttségeket és kisérték Adáig, ahol ünnepies fogadás volt: Latky plébános üdvözölte az érkezőket, s ezek nevében

Simonyi Zsigmond felelt. A város lobogódíszben pompázott, kivált főuccája, a Szarvas Gábor-út és a középületek. Az adai két lap ünnepi kiadásban jelent meg. Az ünnep kezdetét mozsarak durrogása jelezte s a tűzoltók zenekara és az adai daloskör éneke nyitotta meg. Az első szónok Burtik Viktor dr. volt, a szoborbizottság lelke, aki a szobor történetét adta elő velős rövidséggel. Beszéde alatt leleplezték a szobrot, azután Simonyi Zsigmond tartott emlékbeszédet (ez az Akadémiai Értesítőben jelenik meg) s letette az Akadémia koszorúját a szoborra. Szigetvári Iván Szarvas barátai nevében szolt nagy tetszés mellett. Erre Vikár Béla adta elő ünnepi ódáját, mely szintén élénk hatást keltett. Utána Mészáros tanár koszorúzta meg a szobrot a zentai főgimnázium tanári kara részéről. Végre Wolf József elnök átadta a szobrot a város hatóságának. Az ünnep a daloskör énekével záródott. Koszorút küldtek és hoztak még: Harrer Paula őrnő, Szarvas Gábor özvegye, az adai nők, az elöljáróság, a tanítótestület, az iparos olvasókör, a szoborbizottság és „egy külföldi honleány”, a Moszkvában élő Schraderné asszony.

Az ünnep a lehető legszebb időben folyt le. A mellszobor, amely életnagyságot meghaladó méretben ábrázolja Szarvast, mind hasonlóság, mind pedig művészeti kivitel tekintetében igen sikeres munka és sokan üdvözölték a szintén jelenlevő fiatal művészt, Jankovichot.

Érdekes, hogy Ada és vidékének vegyesnyelvű, magyar és szerb lakossága tömegesen vett részt az ünnepen s látható nagy érdeklődéssel kísérte annak minden mozzanatát.

Délben fényes bankett, este nagy vacsora volt. Az egész ünnep a maga keresetlen egyszerűségével és komoly méltóságával becsületére vált Ada városának és méltó volt Szarvas Gábor emlékéhez.

Szarvas Gábor dicsősége. Az adai szobor leleplezésekor a napilapok többé-kevésbé — de többnyire kevésbé — komoly cikkekben méltatták a Szarvas G. indította mozgalom jelentőségét. De legnevezetesebb Papp Dániel tárcája (Orsz. Hirl. VI.22), melyben Szarvas G. méltatását a következő sorok merítik ki: „Hervadhatatlan érdeme, hogy Szcerbovszky Szanisló ma nem tüsvédeket vezet, hanem tűzoltókat; hogy továbbá Latinovics Géza külföldön vadászik s nem *kül-honban*, és hogy az álarcos bálokat nem a *Vigardában* tartják, hanem a vigadóban. S ez itt nem a példa segítségével teremtett élc, hanem komoly elragadtatás, mert a magyar ember fülét száz latin vagy francia szó nem sérti annyira, mint egy fizetlen, öröletesen rossz magyar szó”. Tehát egész komolyan, csak ennyi fogalma van Papp Dánielnek Szarvas Gábor jelentőségéről. Igaza van annak a tárcáiról, aki ugyanezen alkalommal azt mondotta, hogy sehol sem ért annyi hajdu a harang-öntéshez, mint édes hazánkban; s igaza van Papp Dánielnek ugyan ebben a tárcájában, mikor hibáztatja, hogy kezekötők ítélnek az ecset remekeiről. — De már az nem igazság, ha a művész a műkritikust

is kefekötőnek nézi és ha az író eleve tiltakozik minden nyelvész kritikája ellen. Papp Dániel ennek az ellenkezőjéről senkit sem fog meggyőzni az ő szofizmáival.

SIMONYI ZSIGMOND.

Elhibázott kezdet. Wlassics Gyula miniszter hőkezülsége lehetővé tette, hogy az Akadémia már az idén hozzáfoghat az új nagy szótár munkájához. Ámde az első lépés, melyet az új szótári bizottság tett, igen szerencsétlen lépés. Azt határozta ugyanis, hogy összeíratja, kinyomatja s a dolgozótársak kezébe adja az összes címszókat, melyek eddigi szótárainkban megvannak. Azért kell-e ez a szójegyzék, hogy a gyűjtők aztán azt gyűjtsék, ami ott hiányzani fog? Mintha bizony az volna a fődolog, hogy mennél több új szót gyűjtsünk, hogy mennél több címszó legyen a nagy szótárban. Legfontosabb a szóknak jelentése és használata, erről pedig az a címszógyűjtemény nem adhat fölvilágosítást. A gyűjtő nem fogja kiirni Gyulainak azt a mondatát, melyben „a remény és *lemondás*, a diadal és kétsébbeesés” vannak szembeállítva (Nök a tükr előtt), mert a szójegyzékben ott lesz a *lemondás*; pedig CzF.-nál csak a hivatalról stb. való *lemondás* van említve. Szintúgy mellőzni fogják talán Vörösmarty sorát: „Még egyszer fölemelte szavát Sár róna vidékén” (Két szomsz.), mert hisz mindezek az egyes szók meglesznek a jegyzékben. De hogy *szavát fölemelni* mint szólás megvan-e eddigi szótárainkban, az kérdés. Ha megvan, ismét kérdés, nem mondavacsinált példával van-e meg; pedig a Vörösmartyból való idézetnek egész más a tanulsága s a bizonyító ereje, mint a szótáriró csinálta példának. — De annak a szójegyzéknak különben sem lesz semmi haszna. A gyűjtő nem fog, mert nem képes megnézni minden egyes szót a jegyzékben. Ha a könyvben egymásután ezer meg ezer ilyen közönséges szót fog olvasni: *Párizsba, jöni, hogy, lássa, hallja, élvezze, az, ember, e, világváros, bájait* stb. stb. stb.. nincsen az az értelmes ember, aki arra a lélekölő gép-szerepre vállalkozzék, hogy ezt a sok ezer szót összevissza keresse a jegyzékben, csak azért, hogy hátha mégis hiányzik valamelyik. Nem, hanem az ilyen minden napí szókat egyszerűen mellőzni fogja abban a féltevésben, hogy úgyis megvannak már. És akkor mi fog történni? Mellőzni fogja ezeket a közönséges szókat is: *szobácska, furulyaszó, hótakarta, bálkirálynő, dobbanás, dédelget*, pedig ezek mind hiányzanak a régi nagy szótárban! — Vagy vegyük ellenkezőleg a ritka szókat. Valaki talán egy íróban megtalálná ezt a szót: *füröszik*, s nem irná ki, mert már megvan CzF.-nál; CzF. semmivel sem bizonyítja, hogy ez a szó csakugyan megvan a magyar nyelvben, s ha megléte bebizonyná, ez igen érdekes volna már csak a *füröszt* ige kedvéért is. Vagy pl. Gyulai Pál olvasója erre a szóra akadna: *Széchenyieskedés*; de tegyük fél, hogy ez a szójegyzéken is megvolna s azért a gyűjtő nem irná ki, holott eddigi szótáriróink talán éppen Gyulaiból nem idézik, noha ő alkotta! — A címszó-jegyzéknek tehát se haszna, se célja: legföllebb, hogy egy-két gyűjtőt külön meg lehetne bizni avval a

föladattal, hogy gyűjtsék az ott hiányzó szókat: De ezeknek meg kezükbe lehet adni Czf. vagy Ballagi szótárat, no meg a NySz.-t s az új Tsz.-t, — és nem kellene egy-két ezer forintot kidobni a haszontalan és céltalan címszó-jegyzékre!

SIMONYI ZSIGMOND.

Halasi logika. Szilády Áron az Ir. Közl.-ben még most is a *szittyá* szóról értekezik az ő szokott szittyálkodó stílusában, mely cifra ízléstelenségen a legizléstelenebb XVII. sz.-i hitvitázókéval vetekedik. Logikája most is csak ebben tetőzik: mivelhogy Dugonics előtt senki sem írt *szittyát* (sőt akad egy szótáriró, aki *szitiatit* ír), ennél fogva senki sem mondott *szittyát*. Ugyanezzel a logikával azt is mondhatná Sz. Á.: mivelhogy se *kard*, se *kuțya*, se a *csukni* szó nem fordul elő a kódexekben, tehát ezek a szók nem is voltak még meg nyelvünkben a kódexek korában. Ez a tagadó előzményekből való következtetés ép oly logikus volna az egyik esetben, amilyen volt a másikban.

De még cifrább logikával is találkozunk Sz. Á. érdekes apróságai közt. Nagy bátorságra vall, hogy engem plágiummal vádol. Az ő bátorsága is olyan ebben az esetben, mint sok bátoré, aki csak azért bátor, mert nem látja előre a következményeket. A következmény pedig ezúttal az, hogy vádjával komoly-hírét teszi kockára. Hisz minden olvasónk jól tudja, hogy engem komolyan nem vádolhatnak plágiummal. Hisz az a magyarázata, melyet a minap megröttam, olyan szembeszökően hibás és nevetséges volt, hogy nemcsak Szarvas és én, hanem mások is könnyen észrevehettek a hibát. (Azt a lehetőséget nem is tárgyalom, hogy hátha Szarvast is én figyelmeztettem a mulatságos dologra.) — De most jön az a cifra logika. Mivel bizonyítja Sz. Á., hogy én különben is megáltalkodott plágium-hős vagyok? Egy pár évvel ezelőtt a NyK.-ben azt a nézetemet fejtégettem, hogy a *hold* szó valaha reggelt is jelentett. Az idén azonban ráakadtam a PhKözl.-ben Steuer Jánosnak egy régibb, hasonló (de nem is teljesen azonos) fejtégetésre, s nézeteink érdekes találkozását, mihelyt észrevettem, azonnal közöltettem a NyK.-ben, sőt megjegyeztem, hogy e szerint „felfedezésem nem volt új“. Íme ezzel bizonyítja rám Sz. Á. a plágiumot, pedig ez a fegyvere is visszajárul sült el, mert éppen az sült ki belőle, hogy én a plágiumnak még csak látszatát sem tűröm meg magamon.

Viszontlításra, Uraim!

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Veszeség vagy veszteség?** melyik a helyes? Én így okoskodom: a tő *veszes* (mint *mentes*, *jártas*, *nyertes*), tehát két s-sel kellene írni.

F. Hogy nem a *veszes* melléknévből, hanem a *veset* igéből származik, azt bizonyítja párja, a *nyereség* (mint *vereség* stb.). E mellett szól az is, hogy tényleg egyszerű s-sel ejtik.

2. Mesterinas vagy iparos-tanorc? boltosinas vagy kereskedő-tanorc? melyik van helyesebben mondva?

F. Az oktatásügyi miniszter hivatalos rendelete szerint azt kell mondanival: *iparos-tanorc*, *kereskedő-tanorc*. De ezek csak olyan papíros-virágok, mint a *lóbtyű-művész-gyakornok*, mint a hivatalos *laktanya*, s mint a *tanoda*, mely szintén hivatalos műsző volt egy félszázadon át. A helyes magyar kifejezések: *mesterinas*, *boltosinas*, *mesterlegény*, *boltoslegény*, *kaszárnya*, *iskola* stb. Az *inas* és *legény* helyébe az úrhatnámság és a németesség tette a *tanoncot* és *segédet* (vö. *Lehrling*, *Gehilfe*). — **ANTIBARBARUS.**

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

L. Nyr. 27:235 (a rövidítésekre nézve l. 27:239).

20. A háromszéki székelységben *ujj*, *ujjat*, *ujjabb* minden rövid. Ellenben *rúd*, *hid*, *hülök* (*meghültem*) hosszú magánhangzával (*fúlik* ismeretlen). (Hsz.) — Esztergomban azt mondják: *ujj*, *ujjat*, *ujjabbat*; *rúd*, *rúddal* (de *rudat*); *hid*, *hiddal* (de *hidat*), *hülök*, *fúl* (nem: *fúlik*). (E.) — Nálunk így mondják: *ujj*, *ujjat*, *ujjabb*, *rúd*; *hid*, *hülök*, *sülök* pl. „má *megsülök* ebbe a melegsígbe“. (N.) — Az adai nyelvjárás hosszan ejti ezen szavakat: *új*, *újat*, *újabb*, *rúd*, *hid*, *fúlik*; ellenben röviden: *hülök*, *sülök*. Ez utóbbi szavakat is hosszan mondja az esetben, ha az *l* kimerül: *hütem*, *sütem*, *húni*, *süni*. (A.) — Nálunk *új*, *újat*, *újabb*, *rúd*, *hid*, *hülök*; *fúlik*. (Ége.) — „*Újj* ruhám van!“ „Az enyém még *ujjabb*!“ „Hozz egy *rudat*!“ „Ott jön a *hidon*!“ (Kvh.) — Hajdú-Szováton hosszú *ú*-val s egy *j*-vel. *Új*, *újat*, *legújabb* stb. Mindig hosszú magánhangzával ejtik ezeket is: *rúd*, *hid*, *fúlik*. Hosszú magánhangzával ejtik ezeket is: *lél*, pl. „*kilél* a hideg“; *mér*, pl. „nem *mért* rám *útni*“; *megvér*: „*arra ne meny* (menj), mer’ *megvér* az öreg!“ (H.) — *Újj*, *újat*, *újabb*, mint melléknév hosszú *ú* és *j* hanggal, mint főnév: *új*; de *ujjat*, *újjod* stb.; *rúd*, *hid*. (K.) — Szentesen a magánhangzó is, a mássulhangzó is hosszú ezekben: *újj*, *újat*, *újabb*. *Rúd* hangrövidítő tő: *rudat*, ellenben a *hid* t-je megmarad változatlanul minden rag és képző előtt: *hidat*; *hül* és *fúlik* szintén hosszú hangzával hangzanak, *hül* azonban röviden is. (Sz.) — Az egész palócság *ujj*-at mond (akár *novus*, akár *digitus* értelemben) mind a ragozás, mind a képzés céljaira: „Rongyosba keresik az *ujjat*. Énnyihány veres hajma még éddarab kinyér van asz szíre *ujjába*. Mit mond az *ujság* (itt csak egy *j* hangzik), lessz háború? *Rúd*, *rudas*; *hid*, *hidas*; *hús*, *husvét*; *bún*, *búnös*, *büntet*; *úseik*, *úsetat*; *csúseik*, *csúsetat* a palóc kiejtés; soha máskép. Belányi Tivadar. — Nálunk így ejtik ki: *ujj*, *ujjat*, *ujjabb*; *rúd*, *hid*; *hülök*, *fúlik*, *csúseik*. (P.)

21. Hajdú-Szováton mondják: *hús* és *husvét*; *bún* és *büntet*; *szünik* és *szünet*, *szüntet*; *úseik* és *úsetat*: *csúseik* és *csúsetat*. (H.) — Azok a szavak „erre felé“ minden hosszú *ú* és *ü* hangzával ejtődnek. (K.) — Nyelvjárásunk hosszan ejti a *hús*, *bún*, *úseik*, *csúseik* szava-

kat; rövidül a magánhangzó ezekben: *husvét, bünlet, szüntet*; de hosszú marad az *úsetat, csúsetat* szavakban. (A.) — Esztergom így mondja: *hús, bún, szúnik, ússik, csússik*, de *husvét, bünlet, úsetat* stb. röviden. (E.) — A 21. kérdéshén említett szókat nálunk minden röviden ejtik. (N.) — Szentesen *husvét, szüntet, ússat, csússat* hosszú hangzával épügy, mint a megfelelő alapszók; *bún* hosszú ú-vel, *bünlet* azonban röviddel. A hangzórövidítésre inkább hajlandó Kis-Ér nevű városrészben, mely múlt századi palacos telepítvény, így mondják: *husvét, szüntet*, de *hús és szúnik* hosszan hangzanak itt is. (Sz.) — A háromszéki székelységben: *hús, bún, szúnik, ússik, csússik* hosszú: nem különben *úsetat, csúsetat*, sőt *húsét* is. Elleuben *bünlet, szüntet* rövid. (Hsz.).

22. A *ne, nem, se, sem, te, le, -e* szócskákat nálunk zárt ē-vel mondják. (P.) (N.) — Nálunk nyilt e-vel mondják; *ne, se, le* stb. (Ége.) — Kalotaszegen: *ně, něm, -ě* stb. Az utóbbit megjegyzem, hogy helyette általánosabb az -i ejtés. (K.) — Adán a *nem* szócskát nyilt e-vel, a többit ē-vel ejtik. (A.) — Szentesen nyilt e-vel mondják: *nem*, ellenben zárt ē-vel: *ně, sě, lě, -ě*; *sem* helyett minden *sě* használatos. A *te* szót nyilt e-vel mondják, ha rákiáltanak valakire: *gyere man. te!* ellenben zárt ē-vel máskülönben, pl. *tě is ot vótá!* (Sz.) — A *sě, ně, sém* a palócocknál zárt ē-vel, a *nem* nyilt e-vel hangzik. Szintúgy zárt ē-vel mondják ezeket is: *lě, tě, -ě?* Belányi Tivadar.

23. „*Ippen* most ment el. Hatfilekíppen is meg tutta csináni. *Ippen* megviratt (egy *r*-rel), mikor felébrettettem“. (H.) — Szentesen: *íppen, kippen*. (Sz.) — Nálunk: *éppen, -képpen*; pl. „*éppen* most ment el; *miképpen* mű es megbocsáttunk“ stb. (Ége.) — Vidékünkön: *ippen, kippen, máskip van*. (K.) — Esztergomban: *éppen, képpen, -képp* et mondanak. (É.) — Palóc ejtés: „*Éppen* nyócvan esztendőt ért még. *Kétféleképpen* monta el, oszt éggyikét sérítettem“. Belányi Tivadar. Nálunk: *ippen, kippen*; a *kép* rag perig így hangzik: „*máskibb* nem tutta“ (N.) — Háromszéken minden úgy hallottam s magam is úgy mondomb most is: *-képpen* (-kép, -képp) a népnyelvben nem használatos). *Épen*-nek az első betűje minden rövid: *éppen* (néha *éppeg*, ritkán *éppeg*). Magánhangzával kezdődő szók előtt az utolsó *n* betű kettősen hangzik: *'sz éppenn az a baj!* (Hsz.) — Nálunk így ejtik: *'éppen, -k'éppen, -k'épp*. (P.)

24. Hajdú-Szováton: *tennap*. Hasouló asszimilációk: *hallám* (hadd lám v. látom), *hannizzem* (hadd nézzem), *máma* (már ma), *fére* (félre), *abbahatta* (abba hagyta), *gellice* (gerlice), *tunnád* (tudnád). *Oroszlány* helyett *oroszlán-t* mondanak. (H.) — Nálunk: *tennap, oroszlán*. (Kar.) — Nálunk: *tennap*-ot mondanak; *oroszlán* és *oroszlány* fölváltva használatos. (Ége.) — Szentesen *tennap*; *oroszlán* és *oroszlány* minden a kétfelekép hallható, de gyakoribb: *oroszlán*, a végén orrhangba átcsoportáz-val. (Sz.) — Felénk gyakrabban a *tennap* használatos. (D.) — Nálunk: *tennap, oroszlány*; mig a lány: *lán* v. *lěján*. (K.) — Nálunk: *tennap* és *oroszlány*. (A.) — Nálunk: *tennap, oroszlán*. (N.) (P.) — Esztergomban sem *tegnap*, sem *tennap*, hanem: *těnnap, tompa* é-vel.

[Értsd: zárt ē? Szerk.] (E.) — A palócock így beszélnek: *Tennap* még birt beszényi, de a hónapot (holnapot) alyig ha megéri". Belányi Tivadar. — Háromszékben csakis *tennap* (*tennapelőtt*) járja; éppen így *orosslán*,* magánhangzó előtt azonban lehet *orosslány* is, pl. *orosslányok*, *orosslány és van vaj három*. (Hsz.)

25. A kemenesi nyelvjárás: "o-, *ö-, *ě-, 'é-, ēē kettőshangzókat ejt, melyek közül a második a hangsúlyos, még pedig annyira, hogy alig vehető észre az első. Pl.: *m'écscs'é* (mécscsel), *l'óv"ó* (lóval), *čémigy* (elmégy)?, *t"ótött* (töltött) stb. (P.) — A mi vidékünkön az ó, ö és é mindig emelkedő diftongus; így beszél különösen az erdővidéki és az Olt felső folyása mellett lakó székely, pl.: *aó hogy a súj egye meg méeett is* (vagy *meétt és tudéék ide jööni!*; *éedes apaó, jööjjön kee, met a kereket, akit éedes anyaó, csinált kékérik* (a vásárban). A Feketeügy mentén ié diftongust is használnak, pl.: *iédes niénim* (édes néném, Besenyő). Volt a sztygyörgyi kollégiumban egy zabolai és egy szacsvai tanulótársam, kik minden így beszéltek. (Hsz.)

Pótlék a 14. kérdéshez: *Mit én bánom?* Szabolcsban közönséges, valamint *a mit én tudom?* is. Ez a furcsa szórend minden fitymálást, hosszúságot fejez ki. Bálint Kelemen.

NÉP NYELVHAGYOMÁNYOK.

Nyelvsajátsgok Baranya-Ózd vidékről.

(Vége.)

5. Társalgásbeli sajátságok.

- Látogatás komáénál. (Párbeszéd.)
 — Dicsérgyünk a Jézus nevét!
 — Mindörökké dicsérhessünk!
 — Jó röggét aggyon Isten kétöknek!
 — Fogaggy Isten kétű, köröszkomám!
 — Egésségikre vájjék az éccakai nyugodalom minnyájiknak, minden részről, közönségössen.
 — Aggya Isten kénnek is! Hejde szülöttem, aggyá széköt a körösztapádnak!
 — De csak had lén, lányom, nem fárrottam é még mamá.
 — Üjjön kē le komám uram, deé é né vigye kē a kis gyerők ámát!
 — Ikább hutyu van kétök?
 — Amin láti kē! Az asszony,acs csak mögvóna, ojan gyönge

* Vö. *boroszlán* (orgonafá), *ledinka*, *rossz ledinka*; sőt tréfásan versben is mondják: *boroseldán*, *rossz lán* (lány helyett).

Ez a kis lány boroszlán
 Ez a kis lány bo-rosz-lán
 Boroszlán, rosz lán, boroszlán, rosz lán
 Ez a kis lány bo-rosz-lán.

szörre, amin szokott is lönni, halom nekőm ippenn egy szőm jó módom sincs; azutánu fogton, hogy tegét a ságornak födhordani vótam, lá épüni akar, mer évát a báccsátu, mindenig nagyon hurutok, pedig nem is ittam, hogy én ittam vóna; ikább mongyun kē valamit, hogy micsinyájak?

— Porbájun kē pereverág levét innya, mer éhíhettye kēd ám, hogy húttést kapott, óru pedig az szokott hasznáni.

— Am möglöhét, mer ojan hideg forma üdő vót, ém mög még a puruszlikomat is levettem, osztán csak úgy rétűngössen mög meszté-láb vótam, asztuttam, hogy an nem árt, halom mihást hazagyüttem, azonba éröztem, hogy baj van, még a hideg is kilét, attu félök, hogy tikhusz betegség talá belüle lönni.

— Ah hát, má hutyu lönne az, minek rémészti kē magát, mög ha al lönne is, lá a kohács veji is abba vót, aszonták, hogy möghő, möghő, osztán mégiccsak möggyógyét.

— Mög hát. De lá nem eggies az embör természette, mer hát az is hordozí ám!

— No csak porbája kē mög, amit montam. Ippen kapisztavágatkor mút esztendé, mikor én is tisztán így vótam, osztán nekőm ah hasznát!

— Halod-e asszon?

— Mija no?

— Kutussz fő valahun ekkis pereverágot, asztunnám, hogy az asztófiába van egy marékkó, osztán főzd mög. De eccőribe ett lógyón ám!

— Jó van no, csak ne terjászkoggy rám annyirá, tá nem vagyok siket. Láti kē komám uram, ijen ám ez az embör, mingyá kauzás-kodik, nem tud hókkó beszéni.

— Ereggy, ereggy, ne járgyon a nyéved, mind a pörgete, tödd a dógodat! Te mög lányom, hocide azt az ijegöt, aki ott van az ómárjomon, maj éfelejtöm mögkináni a körösztapádat.

— Csak had lén, sze' nem szögátam én rá!

— Dejsze' nem kē aszt keresni! Jót aggyon Isten!

— Aggyon Isten! . . .

— Adom tisztőletté!

— Aggya Isten egésségire!

— Csak jó huzzun kē rá, ekkicsit sanyó, de nem töhes-sünk róla!

— Bá nekőm ijen vóna, de az én szöllömmé az idén má tisz-tára végez az a puruttya férőg, az üssze má alig lössz kivántu egy-két fé, akit mögögyünk, így osztán maj lőhet házosétani, pedig má Szentmihára hazaszabadú a gyerők a katonaságtú.

— Az ám, hát hutyu van a Pétör?

— Jobb, ha nem is kérdőzi kē, éfog a főd hidegje, mihást rágondulok. A mút héton kaptunk tüle levelet Pilicsováru (Pilis-Csabáról), ippenn máma küttünk neki mássát; azt fri, hogy a bő kezének az egyik ujját mög taláta szúrni, osztán annyirá járt, hogy parantot kapott és a regemenc-doktor levágta.

— Ejnye, szegén gyerők! Em má bizon egybe nem jó szöröncse!

— Osztán ha még csak ev vóna! Tennap mög a kis lányó

hutya jártunk! Az annya a fistós ruhákat szötte ki a szókrónbú, am mőg ott bóklászolódott mellette; vátig monta neki, hogy mőnnyön onnan, ne eklendőzzön ott, de nem hógaott rá, osztán a szókróny tete rácsapódott a kezire, szegénke örökkétig sít-rén; bisztossan az a ször is mari, akit az annya rátövött.

- Am maj csak móggygógyé, mire férhő mén!
- De le is útem, baza is kéne má mőnni!
- Ráér kē még, ijen pocskos időbe úgy se lőhessőn dógozni.
- Nem is egyébér, halom az asszony hónap lúgzani akar, osztán fut kéne neki vágni.
- Kikerű ménge mamá az is.
- Nem is kérdőzi kē: minek gyüttem!?
- Maj mógmondi kē!
- Hát ha odanná kē hónapra a seckavágóját!
- Óra való, csak hasznája kē.
- Ha a szóga a csikós elü hazahajti a lohakat, mingyá éküdőm érte.
- Nagyon jó lössz! Csak küggye kē!
- Isten maraggyon kétőkké!
- Jó szőrcsévő járgyun kē! Kószöntetünk az otthunvalókat!
- Kószönöm. Istennék ajálom!
- Isten hirévő, köröszkomám!
- Dicsérünk a Jézust!
- Mindörökké dicsérhessünk!

SOMSSICH SÁNDOR.

S z ó l á s o k.

De nem adok én, ha szentül kukurikul is.

Sorjába mén, mint az alpári biróság.

Mégvan mindennek a sorja, mint a dereje-évisnek.

Úgy níz rám, mint a kutyára.

Mijen ruhád van Vittorka? Se lyim poplin (kelme) csipkévé van ellátva.

Hanyat ad a tojásbú?

Eltévejédétt, mint a Rettkes erszénye.

Edzi mint Paska a sajtot.

Regbe süglak mint Terjék a pulykát.

Szeretik egymást mint a Zsádányi lovai.

Úgy szereti mint Paska a tarhót.

Úgy níz, mint akinek gyinyefőd nem tellétt.

(Kun-Félegyháza.)

POLLÁK BÉLA.

T á n c - s z ó k.

I.

II.

Helyét kérünk nekünk és,
Ha kicsikék vagyunk és!

Kicsi nekém ez a csűr,
Kirepülök, mint a für' — madár!

(Háromszék m. Kézdi-Vásárhely).

VAJNA KÁROLY.

<i>Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.</i>	MAGYAR N Y E L V Ö R <small>SZERKESZETI SIMONYI ZSIGMUND.</small>	<i>Szerkesztőszéq és kiadó hivatal Budapest New-York palota</i>
XXVII. kötet.	1898. AUGUSZTUS 15.	VIII. füzet.

SZARVAS GÁBOR EMLÉKEZETE.

Szavalta a szerző Szarvas Gábor szobrának leleplezése ünnepén,
Adán, 1898 január 19-én.

Csodás erő, mely lenn a millióknak
Mély rétegében szűlsz nagyságokat;
Kipótolod, melyek fönn korhadoznak,
A nemzet fáján sínlő ágakat;
Te szent varázs, az Örökkévalónak
Lehellete, melyből új lét fakad:
Te küldted őt a mélyből a magasba,
Hogy lelke dús virágit osztogassa.

Ideje volt! A magyar szó ügyének
Apostolára mennyi munka várt!
Az ősi nyelv törvényin tort ülének,
Fattyúhajtás belepte a határt,
Nőttén a sok idegen csemetének
A magyar lélek vallott egyre kárt,
Vetési közt vigan virult a dudva —
S mi a vetés? mi a konkoly? ki tudta?!

Ő megtanított. Milyen lecke volt a!
Nem szó áradt ki ajkiról, de tűz.
Igéít a nemzet lelkébe oltva,
Hatása mind tovább-tovább gyürűz;
A régi törvény láncait leoldja
S a fejlődésnek új irányt kítűz;
Bástyát emel — a *Nyelvőrt* — a nagy ügynek,
S a nyelvrontók, mint szélbe pára, tünnek.

Leszáll a népi lélek tengerébe,
 Hol drágagyöngyök dús termése int;
 Leszáll a múlt emlékei körébe,
 Az ősi kincset összegyűjtve mind.
 Az únott szürkeség helyett cserébe
 A nyelvünk részét így ölt újra színt:
 Megannyi új forrás, megannyi bánya --
 És fölvirül a nyelvnek tudománya.

De, míg fogyasztja életét nagy őre
 S a nemzet kincse véle szaporúl,
 Reá, titokfejtő szeme egére
 A közel vég felhője ráborúl.
 Még él, s a munka: egyedüli béré
 S a szeretet, amelyre rászorúl;
 De fényes napja már leáldozóban —
 Egy perc, s az égi láng utolsót lobban.

A félhomályra jött az éjek éje . . .
 Hiába jött! Nem árthatott neki.
 Úgy élt, míg élt, hogy a halál ne érje,
 Csak a múló létből emelje ki.
 Az ily halál csak az élet cseréje,
 Idő ennek határát nem szegi,
 Ez nem veszít, csak nyer nemes becsében,
 Míg nemzet él s eszmény honol szívében.

Eljő a kor, midőn e másod-élet
 A mainál lesz még tartalmasabb;
 Midőn az eszmény, mely Ő benne égett,
 A mainál lesz diadalmasabb;
 Midőn a munka, mely magasbra léptet
 A szellem útján, méltó díszre kap:
 S az lesz a kor, amely ez ércalakhoz
 Még szébb adót, még szébb koszorukat hoz!

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

V. A ragok és képzők keletkezéséről.

Mielőtt e kérdés mai állását vizsgálnók, nem lesz érdekelten egy rövid pillantást venni történetére és azokra a feltevésekre, amelyek a mai fölfogást megelőzték. E tekintetben legtanulságosabb az indogermand nyelvészeti története. A kutatásra az igei személyragok adtak alkalmat. Már régtől fogva feltűnt a nyelvtudósoknak a nagy hasonlóság a személyragok és a személyes névmások között; olyan tény ez, mely előtt senki sem hünyhatott szemet. De már a köztük való viszony tekintetében többséle felfogás lehetséges. Lehet úgy felfogni a dolgot, hogy a személyrag az első és belőle fejlődött a személyes névmás, vagy hogy a névmás az első és belőle fejlődött a személyrag, vagy végre, hogy a kettő egymástól függetlenül fejlődött.*

Időrendben első a Schlegel-féle ú. n. fejlesztő (evoluciós) elmélet, melyet elméletileg csak C. Becker, M. Rapp és R. Westphal fejtettek ki. Szerintük a személyes névmások fejlődtek ki a személyragokból. Az elmélet legfőbb nehézsége az, hogy szerinte fel kell tennünk, hogy az indogermand nyelveknek hosszú időn keresztül nem volt személyes névmásuk, amely feltevést pedig semmiféle nyelvi tényivel csak a legtávolabbi sem lehet igazolni. Az egész elmélet a nyelv keletkezéséről való ferde felfogás következménye.

Szilárdabb tudományos alapon igyekezett kifejteni ú. n. alkalmazó (adaptációs) elméletét Ludwig *Agglutination und Adaptation* című művében.

A személyragok és személyes névmások egymástól függetlenül fejlődtek. A védák nyelve alapján törekzik Ludwig kimutatni, hogy a személyragok eleinte nem szolgáltak a személy jelölésére; az ősi flekszió csak az ú. n. tőképzés. Midőn a későbbi fejlődés során a személy megjelölése szükségessé vált, a nyelv az eredeti tőképzőkbe vitte bele a személy fogalmát.**

De ha a személyragok és személyes névmások egymástól függetlenül fejlődtek, honnan van mégis a hasonlóság? Erre a legfontosabb kérdésre Ludwig csak egész általánosságban és épen

* Delbrück: Einleitung in das Sprachstudium.

** Ludwigéhez hasonló gondolatot fejtett ki legújabban M. Bréal *Essai de sémantique* című művében *irradiation* néven.

nem kielégítően felel meg. Hátra van még a harmadik lehetőség, t. i. hogy a személyrag fejlődött a személyes névmásból. Ezt az elméletet, mely időrendben tkp. a második, Bopp alapította meg s a mai tudománynak is ez a felfogása. Ezt az elméletet nagyon valószínűvé teszi az a körülmény, hogy a ragozó (agglutináló) nyelvek is e mellett tanuskodnak, s e tanuskodás annál fontosabb, mert, mint majd később szóba kerül, jó részt jogtalan az a szoros megkülönböztetés, amit a hajlító és ragozó nyelvek között tesznek.

A nyelvnek alaki elemei közül mindaz, ami nem analógiásan keletkezik, összetétel útján jön létre.* Az összetétel nem öszerdeti valami, mint a mondattani alapviszonyok, hanem már hosszas későbbi fejlődés eredménye s alapjában véve mindenig mondattani eredett. Természetesen a mondattani viszony és az összetétel között még számtalan átmeneti fokozat lehetséges s a különbséget nem lehet egy általános érvényű meghatározásba foglalni. Az összetételt a mondattani viszonytól nem különbözteti meg sem az, hogy egy hangsúlya van, sem az, hogy beszédközben egybeejtük tagjait. Avagy mennyivel kapcsolódik szorosabban a beszédben egy összetétel két tagja, pl. *házfedél*, mint ha azt mondunk: *el is ment?* Viszont az is bizonyos, hogy az összetétel első tagjának nincsen erősebb hangsúlya, mint az utóbb idézett mondatban az *el-nek*, s a második tag *fedél* ép oly hangsúlytalan, mint *is ment*. A különbséget nem is itt, hanem a jelentés terén kell keresnünk. A mondattani viszony akkor válik összetéttelé, ha az egész a részekkel szemben, melyekből alakult, valami módon elszigetelődik.**

Hogy az elszigetelődés mi módon folyik le, azt már jó részt a megelőzőkben láttuk. Vagy az egész meg keresztül olyan jelentésváltozáson, hogy a részek nem követhetik, vagy viszont a részek jelentése változik meg olyan irányban, hogy az összetétel jelentésváltozása vele lépést tartani nem képes. Elszigetelődés oka lehet az is, hogy az egyszerű szó kivész a használatból s csak az összetében marad fenn, vagy az összetétel módja vész ki s csak néhány kivételes esetben marad meg. Elszigetelődés történik

* Van ugyan eset arra is, hogy széttartó hangfejlődés szétváló jelentésfejlődéssel új csoportot teremt, viszont arra is, hogy összetartó hang- és jelentésfejlődés hoz létre új csoportot, de hogy ez csak kivételes dolog, azt nem szükség hosszan fejtegetni.

** Brugmann Gr. II. 14. Paul Pr. 278.

végre akkor is, ha az összetétel olyan hangváltozáson megy át, mely ez etimológiai kapcsolat érzését megszünteti. Az efajta elszigetelődés eredménye aztán az, hogy a mondattani viszonyból összetétel lesz. A fejlődésnek el kell tehát jutni egy bizonyos pontra, de egy másik határt meg nem szabad átlépnie, mert azon túl az összetétel ismét egyszerűnek tűnik fel a nyelvérzék előtt. Az összetétel érzése e két határ közé esik.

Ezzel eljutottunk addig a pontig, ahol a képzők és ragok keletkezése megkezdődhetik. Az első lépés minden az, hogy valamely összetétel egyik tagjának etimológiai kapcsolata az egyszerű szóval megszűnik. De ez még magában nem elég. Képző keletkezéséhez szükséges, hogy az illető tag minél több összetételnek tegye közös alkotó elemét. Szükséges továbbá, hogy a másik tag etimológiai kapcsolata az egyszerű szóval minden esetben világosan érezhető legyen. Végre megkivántatik a rendes körülmények között, hogy a képzővé alakulandó tagnak már eleve bizonyos elvont jelentése legyen vagy legalább meglegyen a képessége, hogy elvont jelentést vegyen fel. Ha valamely összetétel egy tagja mindeneknek a feltételeknek eleget tesz, akkor meg van adva a lehetőség, hogy képzővé váljék. Néhány példa meg fogja világítani a dolgot.

Ismerrük a magyar -ság -ség képző eredetét. Eredeti alakja -ség (a régiségben *magas-ségo*), ugyanaz a szó, mint a finn *sää*, mordv. -*ši* : nap, időszak) valamikor önálló szó volt s a rokon nyelvek tanusága szerint valami általános ,nap, idő' jelentése lehetett s így alkalmas volt arra, hogy elvont nevek képzésére szolgáljon. Megerősíti ezt az is, hogy a mordv. -*ši* szó szintén képzővé kezd alakulni az ilyen kifejezésekben *šupav-či* gazdagság (*šupav* gazdag). Érdekes, hogy ugyanez a szó (*ši* idő) raggá vált a kondai vogulban. Lokativusa *šit* összerántott -*št* alakban a -né részesülő-képzővel időhatározói gerundiumot alkot. Pl. *teništ* midőn szőnek, szövéskor, *näi vuor késništ* midőn te vadászol, vadásztodban (Vog. Népk. 2:226).

A vogulban a *sup* szó (eredeti jelentése szerint darab, rész) már jórészt kicsinyítő képző értékével bír az ilyen összetételekben, mint *šqs-sup* : órácska (*šqs* : óra), *mant-sup* : lapátcsoска (*mant* : lapát). Gyakran idézett példák a képzők keletkezésére a német -lich (weiblich, männlich), eredetileg test, -heit (Schönheit) = gót *haidus* : tulajdonság, ol. -mente, fr. -ment (eminente-mente, rapidement) a latin *mens* ,ész' szó ablativusa (*rapidement* : rapida mente).

Arra is találunk példát, hogy jövevényszóból alkot a nyelv képzőt. A folyamat itt járásban gyorsabb, mert a teljes elszigetelődés az átvevő nyelv etimológiai csoportjaival szemben már eleve megvan. Igy vált a vogulban az oroszból vett *xəct* erdő szó képzővé olyanforma szerepben, mint az olasz *-eto* (pl. *arboreto*, *faggeto*); *nānkläši* : vörösfenyőerdő (*nānčk* : vörösfenyő), *xālāši* : nyirfaerdő (*xāl* : nyirfa); kopott -ás alakban pl. *nūlāš* : lucfenyves (*nūl* : lucfenyő).

Ugyanígy vagyunk a ragok eredetével is, hiszen a ragok és a képzők között pontos határvonalat húzni nem is igen lehet. Persze itt a nyelvet mintegy munka közben, műhelyében megfigyelni sokkal nehezebb, mivel a legtöbb rag keletkezése a történettelőtti időkbe esik. A személyes névmások és személyragok összefüggését egészen világosan mutatják az összes ugor nyelvek. Például csak a magyar *-muk* és *-tek* ragot említiük, melyek nyilván a *mi*, *ti* személyes névmások *-k*-képzős többesszámai. Épen ilyen világos esetei a személyes névmás és a személyrag egyezésének a finn többes 1. és 2. személy: *me mene-mme* : mi megyünk, *te mene-tte* : ti mentek. Érdekesen figyelhető meg a névmás és az ige össze-szövődése a mai bajor dialektusban, hol ilyen alakok járatosak *mir hammer* (wir haben wir), *ess lebt* (ihr lebt ihr).

Természetesen minden új képzőnek keletkezése a meglévők elhalványulását vagy akár elveszését okozhatja. Tulajdonképen minden képző kihalt, ha már nincsen meg az ereje, hogy analógiás alakulásokat hozzon létre. A képzők kihalás oka leggyakrabban a széttartó hangfejlődés, melynek folytán az eredetileg egységes képző ereje megeszik, hangteste elkopik. Ilyenkor a nyelv mindig arra törekszik, hogy a meggyengült képzőt egy új, teljesebb, egy-öntetű képzővel helyettesítse. Ez a magyarázata annak, hogy miért szoríjk ki a legtöbb nyelvben a testesebb vagy összetett képzők az egyszerűeket. Ez magyarázza meg az ú. n. képzőbokrok keletkezését, melynek különösen az ugor nyelvek szóképzésében nagy szerepe van. Az elhomályosult, elgyengült képzőt a nyelv új képzőelemmel erősíti, melynek hasonló jelentése van, s ez a folyamat ismétlődhetik is. A vogulban megtörténik, hogy egy igére három, négy rétegben rakodnak a gyakorító képzők, pl. *ojllālli* : megfut (*oji-*; *-l + -l + -l* gyakorító képzők). Ennek az eredménye aztán az, hogy a képző általában kezd veszteni jelentőségből és erejéből, ez aztán még inkább elősegíti a fejlődést ebben az irányban.

Az agglutinációs elmélet bővebb vizsgálata vezette a kutató-

kat arra a föltevésre, amelynek már magában véve igen nagy belső valószínűsége van, hogy amit ragozás, hajlítás és elszigetelés állapotának nevezünk, csak egy körben járó nyelvfejlődés különböző állomásai. Mondattani viszonyokból összetételek keletkeznek; egyes tagok elvesztik önállóságukat, eszközé lesznek: létrejönnek a ragok, képzők (ragozás, agglutinálás). A fejlődés folyamán a képzők, ragok elkopnak, egészen eltünnek, de jelen-tésük érzése vagy valami ilyes megmarad (hajlítás, flektálás) s a nyelv hiányukat a szórenddel vagy valamely jelentős szóval pótolja és visszatér az elszigeteléshez (izoláláshoz). Gabelentz kimutatta, hogy az ó-kinai tisztán elszigetelő nyelv volt, de az új-kinai olyan irányban fejlődik, mely a ragozáshoz közelít. A többi indo-kinai nyelv közül néhány már eljutott az agglutinálásig. De viszont a francia és különösen az angol nem közeledik-e rohamosan az izolálás felé? A fejlődés útja mindig önmagába tér vissza.

(Folyt. köv.) GOMBOCZ ZOLTÁN.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Abora (*abara, aborha*): „széna- vagy takarmánytartó és -védő alkotmány, mely négy vastag karóból v. faoszlobpból és főjebb v. lejjebb csúsztatható könnyű födérből áll”. (Tsz.) Eredetileg német jövevényszónak tartottam, minthogy a bajor dialektusban: „*die obern, hēu-obern, getraid-obern, legeplatz für heu oder getreide oben in der scheune; spæn-obern, hängendes gestelle über dem ofen der landleute zum trocknen der lichtspäne*” (Schmeller I, 17; a sváb dialektusban ugyanezt *oberling* és *oberte*-nek mondják, Grimm, DWb. s. v. *obern*). A német szót így magában véve az *ober* középfokú melléknév nőnemű alakjának lehetne tekinteni, öfelnémetre fordítva *obora volna; az *-n*, amely a mai alakban a szó végén föltűnik, abból magyarázódhatnék, hogy a bajor dialektus a gyönge ragozású nőnemű főnevek egyes sz. nominativusában általánosította az *-en* végzetet (l. Weinhold, Bairische Grammatik 348. §.). Azt azonban eleve nem tartottam valószínűnek, hogy a szó már abban a korban került volna a magyarba, amikor a föltételezett *obora alak második és harmadik szótagjában még gyöngítetlenül megvolt az *o* és *a* hangzó; s már akkor valamely szláv közvetítő alakra gondoltam. Tagányi Károly most arra figyelmeztet, hogy hasonló szóalakok csakugyan vannak a legkülönfélebb szláv nyelvekben. Miklosich (*Etymol. Wörterbuch* 381. l.,

„ver-2“ alatt) a következőket említi: ószlovén *obora* „sepimentum“, újszlov. *obora* „thiergarten“, horv. *obor* „einzäunung für schweine“, cseh *obora* „viehstelle“, lengyel *obora* „viehhof“, kisorosz *obora* „hürde, vieh“, fehérorosz *obora* „dünnes band, gehöft“; egyéb nyelvekben is: ó-porosz *aboros* „raufe im viehstall“, litván *obara* „hofraum“, albán *obor* „zaun“, oláh *obor* „viehhof“. Ezekhez még Csopey László rutén-magyar szótárából idézhetem a következőt *obora* n., „kerített szénatartó“. Leginkább valószínű, hogy a rutén volt a magyar szónak forrása. A svájci tájszótár mind a baj. *obern*, mind a sváb *oberling* és svájci *oberte* alakokat a német *ober* középfokú melléknévből származtatja (*Schweizerisches Idiotikon I*, 54); de lehet, hogy a német szóalakok is szláv eredetűek s a nyelvérzék csak utólag kapcsolta őket a német *ober* középfokú melléknévhez. Megjegyzem, hogy a Helységnévtár tanusága szerint Zemplén megyében van egy *Abara* nevű falu is.

Lecke. A TMNy. e szót az „Olasz és latin eredetű szavak“ szakaszában tárgyalja (182. l.) és első tekintetre alighanem mindenki a latin *lectio* szóból (az olasz *lezione* úgy sem jöhét itt szóba) hajlandó azt származtatni. Pedig, azt hiszem, ha nem is tekintjük a szóközépi mássalhangzócsoportot, amely hangátvetésnek köszönheti mai alakját, a szóvégi -io-nak -e-vé válása legalább is magyarázatra szorulna: a magyarban tudtommal nem szokott az efféle „magánhangzógyöngülés“ beállani. Tudjuk azonban, hogy ez a hangfejlődés jellemző sajtsága a német nyelvnek s ép a lat. *lectio* is — amely a németben nemcsak az irodalmi nyelv *lection* alakjában van meg — a németbe jutva, alá volt vevve a hangváltozás emez általános érvényű törvényének. Az ófelnémetben legrégebb alakul kimutatható a *leccia* vagy *leczia*, majd *lecza* (Braune, *Ahd. Gramm.* 226. §.), a középfelnémetben *lectie*, *lecze* (cz = kc) és *letze* (Lexer); ezeknek folytatásai ma is megvannak a német népnyelvben, mellettük pedig — s ránk nézve ez a fontos — van egy *letzge* alak is. Lexer kfn. szótárában a *leczg* és *letzge* alakokat említi. A Grimm-szótárban ezt olvassuk róla: „*letzge* f., wie *letze* aus lat. *lectio*: „lesung“; *letzge*: *lectio*, Dasypodius [1537]; *die letzgen*, das vorläsen und auszlegen, *praelectio*, *lectio*, Maaler“ [1561]; jelentései még a következők: „*schulunterricht*, *do die letzgen us was*; „*pensum*“, schweiz. *die letzge lehren*; das aufgegebene lernen; in die räumliche bedeutung einer schulkasse umschlagend: *letzgen*, „*classis*“; schweiz. ist *lätzge* die höhere schulanstalt: *er geht in die*

lätzge, ins collegium". Schmeller is említi a *lätz*, *etzen* és *lätzgen* „lectio" alakokat (I., 1546.). Hasonló formák, amint a Grimm-szótár adataiból is látszik, Svájcban is el vannak terjedve; a svájci tájszótár a következő magyarázatot fűzi hozzájuk: „*Letzgen* wol durch metathesis aus *leczen*, vgl. *blitzgen* aus *bliczen*. Sonst allerdings einschiebung von *g* nach *z* nicht selten: *hitzgen*, *schmatzgen*, *süfzgen*, *schmützgen*". (Schw. Idiotikon III., 1574).

Bárhogyan magyarázzuk is a német *letzge* alakot, akár a *lek-ze* szóközépi hangcsoportjának metathesisét lássuk benne (a *g* ez esetben nem zöngés hangot jelöl), akár egy *letzje*-féle alakban beállott *j:g* változást tegyünk föl (vö. Weinhold Mhd. Gramm. 220. 221. §. Bair. Gramm. 178. §.): a magy. *lecke* alakot — főkép a szóvégi *-e-re* való tekintettel — legegyeszerűbben ebből a német *letzge* formából származtathatjuk.*

Léc. E szónak eredete még nincsen kielégítően megmagyarázva. Melich János Nyr. 24:303 a ném. *leiste* szónak *leist* mellekalakjából származtatta, a Német vendégszók különnymomatában (47. I.) azonban elejtette a szónak e magyarázatát és azt a következő szókkal vetette egybe: „baj. *letz*, *letzen*, *schlinge*, *schleife* zum festhalten, zurückhalten; *letzenbrett*, brett mit schlingen zum vogelfangen; osztr.-baj. *latz*: ursprüngl. ein ding, womit etwas gedeckt, verhüllt wird". Azt hiszem azonban, hogy a jelentéstán szempontjából ez a magyarázat sem állja meg a helyét: ez a *letz* hurkot, zsineget jelent (a *letzenbrett*-ben csak a *brett* a „deszka") s a *latz* sem illik a m. *léc* jelentéséhez, sem mostani értelmében („klappenförmiger kleidungsteil", Heyne), sem eredetibb használatában („lehnwort aus ital. *laccio*, span. *lazo* schlinge, schnur, fangstrick, zurückgehend auf lat. *laqueus* strick; zunächst in der bed. der schleife oder schlinge, dann bei den männerhosen, ursprünglich band oder riemen, mit dem man den schlitz zwischen den beiden hosenbeinen zuband, später übertragen auf das neu aufgekommene, vorn eingesetzte zwischenstück", Heyne). Azt hiszem, más német szóban kell keresnünk a *léc* eredetijét. A Grimm-féle szótár öt *letze* főnevet sorol föl: 1. *letze* „unrechter, übler zustand"; 2. *letze* „die verletzung, versehrung, ende, äusserstes, letztes"; 3. *letze* „äusserste verteidigungslinie einer stadt, eines schlosses oder eines gebietes, schutzwehr zur abhaltung eines feindes, landwehr"; 4. *letze*

* Megjegyezzük, hogy a mi kódexeinkben is gyakori a *lekce* alak. Nyilván mind a két forma a németből jött át. A SZERK.

aus dem lat. *lectio*, „vorlesung, unterricht, unterrichtsstoff“; 5. *letze* „schlinge“, wie *latz* und *lätsch* aus dem ital. *laccio* entsprungen, zunächst aber *wol* aus dem plural von *latz* hervorgegangen, schlinge, schleife zum festhalten, zurückhalten“. Melich, amint lát-tuk, az 5. számú szóból származtatja a *léc*-et — én a 3. számút tartom erre alkalmasabbnak. Ehhez persze némi magyarázat szükséges. Lássuk, mit mond még a Grimm-szótár erről a 3. számú *letze* szóról:

„Es ist ein technischer ausdruck in beschränkter räumlicher verwendung (nur alem. u. bair.) für diejenige vorrichtung, die sonst allgemein landwehr heisst und aus einem verhau mit oder ohne davor gezogenen graben besteht. Französ. entspricht *lices*. Es ist dies ein gemeinromanisches wort: ital. *liccia*, *lizza*, span. *liza*, prov. *lissa* neben *laissa*, sonst die *schranke des turnier- oder kampfplatzes*, auch den platz selbst bezeichnend . . . Die etymologischen verhältnisse des wortes sind dunkel. Wie immer aber, das deutsche *letze* wird von ihm herstammen, nicht umgekehrt, aus lautlichen gründen, da die roman. formen nicht aus *letze* sich bilden konnten, wohl aber *letze* aus jenen, namentlich der italienischen, sowie aus gründen der verbreitung, da das wort durch alle romanischen dialekte geht, dagegen bei den Deutschen nur im süden verbreitet ist und auch hier erst spät auftritt.“

Már ezekből az adatokból is kitűnik, hogy e latin eredetű szónak régibb jelentése „korlát, sorompó“ volt. Még közelebb jutunk a magy. *léc* jelentéséhez, ha magát a latin szót kutatjuk. Du Cange *Glossarium mediae et infimae latinitatis* c. ismeretes művének V. kötetében (1885-iki kiadás) ezt olvassuk: „*Licia*, palus, pertica. Hinc *lice* agger palis constructus appellatur. Inde etiam *lice* dicitur pugna ludicra, hastiludium, quod in campo liciis seu palis clauso perageretur“. Itt van tehát a magy. *léc*-ével rokon jelentés: „karó“ (*palus*), „pózna“ (*pertica*). A szó, amint már látuk, megvan az olaszban is: „*lizza*, schranke (des turnierplatzes), turnierplatz, kampfplatz; *entrare in lizza*, in die schranken treten“ (Rigutini-Bulle, Dizionario). Az ó-franciában: „*lice*, barrière, palissade, clôture d'un camp; champ clos pour un tournoi“. (Godefroy, Dictionn. de l'ancienne langue fr.) A bizonyítás láncolatának igaz, hogy hiányzik egy szeme: a ném. *letze*-nek (mert azt hiszem, ebből kell kiindulnunk és nem a lat. *licia*, ol. *lizza*-ból) egyelőre nem mutathatjuk ki azt az egyszerűbb jelentését, amely eredeti-jéhez fűződött. De ha a németben nem is mutathatjuk ki a lat. *licia* és magy. *léc* egyszerű „karó“-félé jelentését, akadunk mégis oly jelentésányaivalatokra, amelyek mintegy közvetítők lehettek amaz-

eredeti jelentés és a német *letze* szónak „erődítmény”-félé értelme között. A svájci németségben t. i. a következőket találjuk: „*letzi*
a) grenzbefestigung, besonders in gebirgsgegenden. Die *letzinen* waren bleibende oder vorübergehende. Erstere bestanden auf dem lande aus festem mauerwerk mit einem oder mehreren warttürmen, einem graben u. einem tor; in seen u. flüssen aus einer oder mehreren reihen von pfählen... In städten und burgen bezeichnet *l.* bisweilen auch den hölzernen umgang an der inneren seite der ringmauer. *b)* Grenze eines dorf-, stadt-, landgebietes, entweder auf natürliche weise oder wol auch durch einen zaun, grenzpfähle u. s. w. bezeichnet“ (Schweizerisches Idiotikon III, 1558. 1559. I.). Német nyelvterületen is kimutatható tehát a szónak, ha nem is egyszerű „karó, cölöp”, de legalább „cölöp-sor” értelme s ez ugyancsak közel esik a latin „palus, pertica”-félé jelentéshez. S ez az eredeti jelentése még meglehetett a németben, mikor a *léc* szó onnan a magyarba került.

Matéria, matérja. A Tsz. szerint több helyt „genyedtség” jelentéssel fordul elő. Természetes, nem szabad hinni, hogy a lat. *materia* rendes jelentésének ez a megszűkülése magában a magyar nyelv körében ment végbe. Simonyi Zs. (NyK. 24:358). Dungernek az idegen szókat tárgyaló német munkájából idézte a *materie* szónak „eiter” jelentését; Schmeller is említi: „die materi, der eiter”, és hozzáteszi: „schon das lat. *materia* hatte auch diese bedeutung” (I, 1685). A tiroli németségben is *matéri* a. m. „eiter, pus” (Schöpf, *Tirolisches Idiotikon*); az elzászi német nyelvjárásnak ép most megjelenőben levő szótárában pedig *eiter* c. a. a következőket olvassuk: „nur N. [= Nordstreifen]; daneben das sonst allein gebräuchliche *Materi*“ (Martin u. Lienhart, *Wörterbuch der elsäss. Mundarten* 1897., 82. I.). Már a kfn. *materje* egyik jelentése: „flüssigkeit im körper, besonders eiter” (Lexer). Említi továbbá a Grimm-szótár: „*materie*, bei den wundärzten eiter, sanies, pus, in den geschwüren” (Frisch L. 1741-ből való szótárára utalva); a franciaiban is megvan a szónak ez a jelentése: „*Matière purulente*, ou, simplement, *matière*, le pus qui sort d'une plaie, d'un abcès” (Littré); megvan végül e jelentés a mai olaszban is: „*materia* = marcia, der eiter” (Valentini, *Gran Dizionario*). Igy kétségtől a magyarban sem fejlődött önállóan a szónak efféle jelentése, hanem már a szó hangalakjához fűződve került a nyelvbe.

PETZ GEDEON.

VEZEKEL, SIRÁM.

Jól mondja Zolnai Gyula a *vezekel* szóról írt, érdekes és tanulságos fejtegetése végén (Nyr. 27:295), hogy e szóra nem a finn-ugor nyelvek távoli analógiáiban, hanem nyelvtörténetünkön belől kell világot derítenünk.

Irodalmunkban mikor és hol jelentkezik legelsőben a *vezekel* szó, 1. mai alakjában és 2. mai jelentésében? E két kérdésre akarok mindenekelőtt megfelelni.

1. Mai alakjában legelőször 1536-ban Pesti G. Uj Testametum a 136. lapján fordul elő a következő mondatban: „Syrnak wala és *wezekelyk* wala a leyant“ (flebant omnes et plangebant eam, NySz.).

A *vezekel* alakot sem a codexek, sem a régi írók (Pestin kívül) nem ismerik. Nálok majd *vesziköl*, majd pedig *veszékel*; e szerint a *vezekel* Pesti Gábor hapax legomenonja. Jelentése azonban nála nem a mai, hanem „*fleo, plango, lamentor*“.

2. Mikor és kinél található először a *vezekel* igének ma i bűnbánó, bűnsirató, töredelmeskedő jelentése? E második kérdésre is épp oly határozottan felelhetünk, mint az elsőre.

Szótár-íróinkat (jelesül a Tud. Társ. Zsebsz. szerkesztőit) a *vezekel* mai jelentésére Horváth Endre „Arpád“ (Pest, 1831) című hőskölteményének 430. lapján található s itt szó szerint idézett helye vezette, ú. m.:

„.... Szvetopolkot ..... Czoborhegy
Röjté el: hol az álnokság játékszíne lelkét
Megtörvén, ragyogó fénnyét barlangba rekeszté
S itt *vezekelte* bűnét az utolsó vénkorig. A táj
Emlegeté csónedes remetéjét Nyitra hegyének
Hosszú údön által, nem sejtvén benne kiráyat“.

Állításom igazolására a döntő bizonyítékokat magából H. E. Árpádjából, nevezetesen a hozzá függeszti Szókalauzból meríttem. H. E. a 463. lapon ugyanis így szól:

„Azokat, kik talán bennem néhány régi szóknak föltámasztását gáncsolni fognák, szükséges emlékezetetnem: tartsák szemeik előtt, hogy régi dolgokról és ugyan költeményben frok. Kellett akarnom, hogy a tiszteletes régiségek színe ne csak a történeten, hanem annak elbeszélésén s még egyes szavain is kitessék.... Böcsüljük meg azokat a régi szókat, melyeket régi íróinktól által vettünk, kik úgy irtak, miképen akkor beszéltek; életek oly szókkal, melyeket az akkoriak közönségesen értettek“.

E régi írók közül megnevezi Szt. Margit életiróját, Komjátit, Pesti Gábot (Uj Testam.), Telegráfit, Pázmányt, Molnár Albertet (Szótár) stb.

A 487. lapon pedig a Szókalauz *vezekelni* címszavához ezt függeszti: „Siránkozni, megsiratni, plangere. (Régi szó.)“

Ezen idézetekből, azt hiszem, világosan kitűnik, hogy H. E. a régi szónak gondolta *vezekel* ige jelentését csakis Pesti Gábor Uj Testamentumából, melyre hivatkozik is, vehette át, s hogy Szvetopolk *bünvezeklésé* nála nem is jelent egyebet, mint bűne megsírását; mindenmellett kétségtelen az is, hogy „a lélek megtörése, a barlangba húzódás és remetéskedés“ mindenkiben, aki a fent idézett mondatot olvassa, a mai (poenitentia, busse) jelentés fogalmát ébreszti föl. S ily értelemben is került bele a M. Tud. Társ. Zsebszótárába (1835): „büsszen: *vezekel bünéért, hibajáért*“.

Horváth Endre tehát nem szántszándékosan, nem is a neologia szeretetéből — ami, mint ismeretes, nagyon is távol állott a szívétől — hanem éppen ellenkezőleg, a régihez betűszerint való, hű ragaszkodásból lett ennek az új szónak megteremtője. Azt ő nem tudta, hogy a Pesti Gábor *vezekeljét* mai helyesirással *veszékel*-nek kellene irnia, s erre csakis utóbb, mikor a *vezekel* már közkeletű irodalmi szóvá lett, mikor tehát már késő volt, jöttek rá mások. Vö. Egyházi Műszótár (1845), poenitentia stb. alatt.

Ugyanígy lett Horváth Endre a *sirám* szó megteremtője is. Szt. Margit élete Pray-féle kiadásában ezt olvasván: „tellyessegel ev magát ez zent zvz syralmakra ki oldoza és gyakorvan syralmaknak bevseges syramyt arradassyt“ (83), nem is gondolt arra, hogy e mondatban a *syramot* is *syralmnak* kell olvasni, sőt éppen ellenkezőleg azt következtethette, hogy a *syram* és a *syralom* két különböző szó. Bizonyára a *villám*, *hullám* analógiája meg a *sziránkok* ige hangzása vezette arra a gondolatra, hogy a régi *syram* voltaképen *sirámnak* olvasandó. Igy alkalmazta azután, mint régi szót, Árpádja több helyén, péld. a 142. lapon:

„ . . . . honnyuktól messze szakadni
Írtóztak s a férfiakat meggyőzte *sirámjok*“.

A 165. lapon:

„ . . . . Pajzán uradat jobb útra terelned
S csöndre szelidítned lehetett félenyi *sirámmal*“.

Fogarasi 1836-iki s a Tud. Társ. 1838-iki Zsebszótára kapvakkaptak a szép *sirám* szavon, s így vált ez a költői nyelv kiegészítő részévé.

Mellékesen megemlítem még, hogy H. E. a *gimes-t*, „teherhordozó hajó“ értelemben, szintén mint régi szót iktatta be Árpád-jába. Erről is megmondhatjuk, hogy honnan vette. M. A. 1708-iki kiadása 172. lapján találta: *Gimes*, *navigium*, *navis oneraria*; ellenben a 171. lapon, ha oda is tekint, ezt találta volna: *Gémia*, *navis oneraria*; az 1621-iki kiadásban pedig *Gimea* szintén *navis oneraria*. Az 1708-i kiadás sajtóhibából támadt tehát ez a *gimes*, mint régi hajónév, amely azonban egy szótárunkba sem került bele, s ennek következtében a jól megérde melt feledés fátyola borulhatott reá.

Térjünk most vissza a *veszékel* igéhez.

Zolnai (i. h. a régi *jaj hogy veszik* kifejezésből magyarázza a *jajveszékel*, *veszékel* igéket s a *veszik*-et a *veszni* ige ikes 3. személyének véli. Simonyi Zs. (uo.) a *veszék*-ből indul ki, csakhogy azt nem a jelen idő 3. személyének, hanem az elbeszélő mult 1. személyének tekinti.

Kétségtelen, hogy ragozott alakok is vehetnek föl néha-néha képzőt (pl. *általján*, *éljenez*, *sorjáz*, *ütlekel*), mindenmellett a szóképzésnek ez a módja annyira kivételes, hogy csakis a nyilván-ságos esetekben, vagy pedig a végszükségben szabad a szómagyarázónak ehhez a fegyverhez is nyulni. Ha el lehet nélküle, ne éljen vele s a járt utat, ha céljához vezeti, ne hagyja el a járatlanért.

Állitsuk egymás mellé a következő igeprárokat: *hull* — *hullál* (Tsz.) — *hullákol*, *supál* (Kriz.) — *supákol*, *szuny* — *szunyál* (CzF.) — *szunyákol* és juttassuk eszünkbe, hogy *k*, *g* előtt az *l* kiesése minden nap i dolog (vö. *nyáka*, *ólákodik*, *beszéget* stb.), akkor önként kinálkozik ez az analóg csoportosítás is:

vesz — *veszél* — *veszékel*,

föltéve, hogy a *veszél* frequentativ ige meglétét vagy megvoltát valósággal ki tudjuk mutatni.

A NySz.-ban találom a *veszékkedik* igét s jelentése ugyanaz, ami a *veszékel*-é; továbbá ugyanott *veszélődik* (ingadozik, vergődik) értelemben. A *veszékkedik* és *veszélődik* igék, együttvéve, nagy valószínűséggel egy *veszél igét föltételeznek, még pedig épen azzal a kettős jelentéssel, amelyet a NySz. a *veszékel*-nek is tulajdonít.

Ugyanígy támadt a *bókol* ige a kihalt *ból* igéből. (Vö. *bólint*, *bólog*, *bólogat*.) *

KIRÁLY KÁROLY.

A „REDŐ” SZÓ EREDETE.

Király Károly Nyelvújítási adatok c. cikkelyében a címbeli szónak eredetére a következő megjegyzést teszi (Nyr. 26:398): „Szarvas hibás elvonásnak tartotta a *redés*-ből, de mások azt állítják, hogy a *redős* a nép ajkán is él“.

Eme határozatlan nyilatkozat nekem alkalmul szolgál arra, hogy a *redő* eredetére vonatkozó régebben végzett nyomozásaimat közzé adjam s ezzel ügyét végleg tisztába tegyem.

* Amilyen érdekes e cikknek a tényleges réze, olyannyira elfogadhatatlan a *veszékel* magyarázata. Magában véve lehetséges volna ugyan, hogy az -ékel e szóban csupa igekeképző volna (csak a jelentés nem volna igen kielégítő, mert akkor *veszékel* inkább olyasmit jelentene, mint *halászol*). Ámde hogy lehetséges ez az összetétel: *jajveszékel*? Ez hasonló volna a *kép-visel*-hez (v. *jaj-kialto*), ilyen pedig a régiségben nincsen! Azonkívül a nyelvemlékek ből nyilvánvaló, hogy a *jajveszék* régibb, mint a *jajveszékel*, tehát ez amannak a szárma-zéka (vö. *láttamoz*, *ülegelet*, ered. *ülek-el* stb.). S. Zs.

A Nyelvőr olvasói bizonyára emlékszenek még ama vitára, melyet e szónak eredetéről annak idején Szarvas Gáborral folytattam anélkül, hogy megegyezésre jutottunk volna. Igaz ugyan, hogy Szarvas utolsó válasza után (l. Nyr. 23:540—550) való hallgatásom mindenkiten azt a gondolatot kelthette, hogy megadtam magamat s elismerek Barótit a *redő* alkotó mesterének; a valóságban azonban nem így volt. Abbeli hitem, hogy a *redő* népi eredetű szó, bár — nem tagadom — Sz. válasza után egy kissé meggyöngült bennem, egészen azonban ki nem halt belőlem; sőt a látszólagos vereség arra üzött-ösztönözött, hogy kutatásomat fokozott erővel tovább folytassam; fáradozásom végre is jó eredménytel fog végzüdni!

S e hitemben nem is csalatkoztam. Ma már ugyanis oly bizonyosok vannak birtokomban, amelyek minden kétségen fölül igazolják a címűl írt szónak népi származását.

Megjegyzem, hogy adataimat eredeti forrásból gyűjtöttem össze, nevezetesen papoktól és tanítóktól, aikik községüknek nyelvét legjobban ismerhetik.

Lássuk tehát sorjában, mit szólnak ezek a *redő*-nek s rokonainak a nép körében való használatáról:

(Somogy m.) Balaton-Berény: „A *redő* szó nálunk ismeretes ráncre értelemben; továbbá használják annak melléknévi *redős* alakját is, ezt azonban ritkábban. Mint igét, nem hallani, tehát nem is ismerik”. Milla István, kántortanító.

(Veszprém m.) Bakony-Ság: „A *redő* = ráncre itt használatban van. Az itteni cipész is mondja, hogy gyakran kérík őt a csizma *redőszésére* = ráncolására. De *red*, *redes* vagy *regyes* alakban nem használják”. Harsányi Imre, tanító. — Noszlop: „E téjén a nép a *redő* szót mint főnevet sohasem, de mint melléknévet, *redős* kifejezést igen gyakran használja, pl. *redős* gatyá. A *redől* szót mint igét is sokszor használja, pl. gatyát *redől*. Azonban *redől*, *regyés* kifejezéseket egyáltalán mellőz”. Nagy Károly, tanító. — Lázi: „A *redő* kifejezés itt nem ismeretlen, de nem a kérdezett alakjában, hanem *regyő* = ráncre alakban; előfordul melléknévi *regyős* és igei *regyőseni* alakja is. Hozzátehetem azt, hogy a *ráncre* győzesen nyomul előre, s a *regyő* kiveszében van; főleg az öregek használják, s a fiataloknál a kifejezés némi pajzán árnyalattal bír (De *regyő*s a gatyád; ugyan *kiregyőse-ted*; de *regyő*s a képed stb.). Tárkányban (Komárom megyében) szintén ismeretes a *redő*, de itt is némi módosulással, a lázihoz hasonló értelemben: *regő*, *regő-s*, *regőseni* (a sekrestyésemről tudom, ki tárkányi születésű)”. Ross Mór, plébános.

(Győr m.) Taáp: „Kutattam a *redő* szónak ismeretsége után s arra jutottam, hogy ezt a szót ráncre értelemben nálunk ugyan rendes beszédben sohasem használják, hanem vajmi sokan ismerik, vagyis jobban mondva: megértik. Más alakban nem ismerik és nem is értik”. Kisfaludy Z. Lajos, plébános. — Péter: „Peérett maga a *redő* szó ismerős, de a többi alakok ismeretlenek”. Óveges Alajos, főtanító. — Mérföld: „A *redő* itten ismeretlen; ellenben ennek melléknévi alakja

redős ismert, de csak ritkán használják". Kovács István, kántortanító. — Nyúl: „Az öregek még szórványosan ismerik a *regyő-t*, ezt is csak mint melléknevet: *regyőös* pintől, gatya, szoknya stb.“ Kováts Gergely, kántortanító. — Nagy-Barát: „Hiveim között, de csak az öregebbek között, akadtak néhányan, kik a *redőt*, még jobban a *regyő* szót ismerik, de csak a pintől együtt említve. Önállóan említettem előbb, kérdezve, mit jelent *redő v. regyő?* Erre hallgattak; de, amint hozzáttemtem, hogy mit jelent hát a *regyőös* pintől, mindenki rámondta, hogy ráncos pintől, és hogy még néhány öreg asszony viseli is, de nagyon kevés. A *regyőös* használatosabb, mint a *redős*". Szemethy Sándor, plébános. — Bóny: „Népünk a *redő* szót ránc értelemben használja, habár ritkán. Használja a melléknévi és igei alakját is. E kifejezések azonban kiveszőben vannak, mert kérdezőkök désemre nemelyek bámultak csak, míg az éltésekkel kielégítő felvilágosítást tudtak adni“. — Réta lap: „Réta lap népe ezen szót: *redő* és ennek módosulásait egyáltalán nem használja. A fiatalabb nemzedéknek fogalma sincs róla. Miért? Mert a fiatal menyecskék és leányok, és ezekről átragadt az öregekre is, már nem redőbe szedik a szoknyát, hanem ‚plisérbe levasalják‘ és ‚a fodrot kikolmizzák‘. De hogy a *redő*, ill. annak módosulásai valamikor tényleg léteztek, bizonyítja ezen, az öregektől sértetlenül átvett mondat: Nid, de meg *regélli!* t. i. a bűszkén lépegető leány a vasalt szoknyát verdesi s így ráncokat, redőket alakít rajta. A *megregélli*-nél még gyakrabban lehet hallani a *megregyéli* alakot, pl. ezen mondataban: Ugyan de *megregyéli* magát!“ Sámsoni Pollák István, tanító. — Tényő: „A *redő* szó itt általában ismert s használt szó a nép ajkán s volt használva főleg, minden a nép maga fonta s festette szoknyákat használt, meléknévül: *redős* szoknya, *redős* újú rékli stb.; de az arera vonatkozólag is használta, mondván: Nem illik ez v. amaz hozzá, mert már *redős* az arca. Itt a barázdas arccal volt egyértelmű“. Gosztonyi Fábián, plébános. — Nyalka: „Nálunk ezen szó az ötvenes évekig lehetett használatban: 1. a nő ingének (pintő) ráncát jelentette. Ugyanis a régi időben nyáron át a nők csak inget és kötényt viseltek. Hogy ezen ing, mivel bő volt, szét ne álljon, azért szokás volt a hátlját ráncba szedni s ezen apró ráncokat *regyőnek* nevezették. 2. A férfi gatyájának ráncát, aki igen apróra tudta szedni, azt meg *regyősnak* nevezték“. Horváth Alajos, kántortanító. — Végül ide tehetem, hogy egy écsi (szintén Győr megyei község) 76 esztendős koldustól magam hallottam, hogy náluk is járatos volt hajdan a *redő* szó, még pedig *regyő* alakban (pl. de sok *regyőt* vet a szoknyád stb.). Ismerték igei *regyőz* és melléknévi *regyőös* formáját is (pl. *regyőös* a gatyája, *regyőös* képű stb.).

Íme ezek azon hiteles adatok, melyeket a *redő* eredetére vonatkozólag sikeres összegyűjtenem s amelyek, úgy vélem, a vitás szónak ügyét végleg tisztába hozzák. Ha Szarvas G. elné, nem kételkedem benne, teljes készséggel meghajolna előttük, mert igazolják állításomat, hogy a *redő* a nép ajkáról került az irodalomba, nem pedig megfordítva.

Azt hiszem, félősleges volna vitatkozásunk lefolyását most ismertetnem; elégnek tartom, ha az iránta érdeklődőket a Nyelvőrnek illető helyeire igazítom (7:386—388; 23:274—275, 376—377, 509—515, 540—550 II.). Mindamellett a dolog teljes megértése s tisztába tétele végett egy-két szóval meg kell emlékeznem a közünk volt véleménykülönbégről.

Szarvas szerint a *redő* Barótinak alkotása, aki a régi szótárak *redös* melléknévi formájából következtette ki, még pedig helytelenül, mivel az ebben levő δ hang valószínűleg rövid. A *redő*-nek eredeti alakja a *red* (az ószl. *rēdu szónak ivadéka), amely széltében használatos a dunántúli nép körében, mik az egy-két helyt ismert *redő* forma csak az újabb időben lett ismeretessé a nép között a műveltebb osztály közvetése útján.

Én ezen nézettel szemben azt vitattam, hogy Baróti nem úgy alkotta a *redő*-t, hanem a népnyelvből vette át szótáraba. Hivatkoztam Horváth Zsigmondnak tájszótárára, mely e szót mint a Balaton vidéki nép körében járatos kifejezést közli. Szerintem a *redő* a *red*-nek továbbképzett alakja, amelyet a nép maga alkotott, nem pedig Barótítól tanult el.

Vitánk eldöntése végett mindenkiten a legilletékesebb forrás-hoz a népnyelvhez fordultunk a következő eredménnyel.

Szarvas huszonegy helyről kapott értesítést, amelyek szerint a *red* formát Dunántúlnak tizennégy községében és Szlavóniában ismerik, mik a *redő*-t minden össze négy helyen használják. Ez a körülmény szerinte világosan bizonyítja, hogy az utóbbi csak újabb időben került a nép nyelvébe, még pedig két úton, t. i. az egyházi szószék és a műveltebbek beszédeje útján. Én tizenöt dunántúli községből szereztem tudósítást, amelyek mindenkorban vallják, hogy a *redő*, illetőleg ennek elváltozott alakjai és származékai messze vidéken ismeretesek a nép körében a jelenben is s még inkább járatosak voltak a régi időben.

Szarvas azt hitte, hogy én a *red* és a *redő* formák között oly nemű ellentétet állítottam föl, mely szerint az egyiknek létezése kizárja a másiknak járatosságát, holott világos szavakkal kifejtettem (l. Nyr. 23:514), hogy az utóbbit az előbbi közvetlen ivadékának tartom. Eddig meg nem cáfolt erősségekkel kimutattam, továbbá, hogy a régi szótárak *redös* alakjának δ-je nem rövid, hanem hosszú; föltéve tehát, de meg nem engedve, hogy Baróti alkotta a *redő*-t, sem követett el semmi csorbát az ú. n. gyök-elvonás (helyesen: kikövetkeztetés) elméletén. Különben is Adámi már 30 évvel előtte ismeri e szót, tehát Barótinak semmi köze sincsen hozzá. De még ha volna is köze hozzá, sem tehetni föl, hogy a nép tőle tanulta volna el; pedig Horváth Zs. már 1839-ben mint Balaton melléki tájszót közli (l. TudGyűjt. 1839. XI.4). Akármimódon, de bizonyos, hogy a nép alkotta, még pedig minden bizony-

nyal a régibb *red* formából.* Baróti csak átvette a néptől, amint Szemere Pál is helyesen állítja róla (l. Munkai II.258. l.). Balatonberényi (Somogy m.) közlésem igazolja, hogy Horváth Zs. nem, mint Szarvas állította, Vörösmarty hatása alatt írt *red* helyett *redő*-t a szótárába, hanem a pusztáigazságot közölte. Lázi, bónyi, rétalapi, tényői, nyalkai és écsi tudósításaim pedig föltünnegyezéssel tanúskodnak róla, hogy a *redő*-t és ivadékait főleg a régebbi időben ismerte s használta a nép; épen nem valószínű tehát, hogy az irodalom embereitől kapta volna. E föltevés ellen szól egész határozottsággal az a körülmeny is, hogy a *redő*-nek *regyő*, *regyös*, *regyőz*, *regő*, *regös*, *regőz*, *regyél*, *regéll* stb. változatai is járatosak a nép körében. Különben is vajmi gyönge az a föltevés, hogy a nép a *redő*-t az egyházi szószékről tanulhatta el. Aki hallgatott valaha falusi templomokban prédikációkat, annak tudnia kell, hogy ilyen és hasonló szavakat a népnek való beszédeken nem szoktak használni; hiszen a *redő* még az irodalmi nyelvben sem valami nagyon használt szó! De a nép nem is igen értené meg magyarázat nélkül; pedig a prédikáló nem etimologizálhat, legalább nem ilyfélé szavakat.

Föltünnök a tárkányi *regő*, *regőz*, *regől*, meg a rétalapi *regyél*, *regéll* alakok, amelyek azonban nehézség nélkül leszármaztathatók a *redő* formából. A *regő* és társai eredhettek közvetlenül a *redő*-ből *d > g* hangváltozással, vagy épen a *regyő* változatból is (*gy > g* változással), legalább a Réatalapon vegyesen használt *regyél* és *regéll* alakokból erre is lehet következtetni. Megjegyzem mellékesen, hogy Tárkány és Réatalap szomszédos községek, tehát a奔nük használt *regől* és *regéll* változatok egyezése könnyen érthető dolog.

Megemlíthetem itt, hogy Bódiss Jusztin is járult néhány adattal a *reuo*, illetőleg a *red* népi használatának ismeretéhez (l. Nyr. 25:370—371), amelyek azonban az előadtam tanúskodások után, legföllebb csak annyiban jöhetsz számba, amennyiben azt bizonyítják, hogy a *red* formának eddigi tudomásunk szerint nagyobb elterjedése van a dunántúli nép körében, mint a *redő*-nek.

Befejezhetem tehát cikkelyemet azzal a megnyugtató tudattal, hogy az igazságot sikerült földerítenem. Eszerint nincsen jog a senkinek sem azt állítani, hogy a *redő*-t Baróti alkotta, mert igazolva van, hogy a nép maga teremtette meg s az irodalom egyszerűen csak átvette tőle.

Ez a vitás szónak története. Én is azt mondhatom rá, amit Szarvas mondott utolsó válaszának végén, hogy „rövid, egyszerű és világos történet“.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

* minden bizonnal? de hogyan? Az *apró*, *fió(k)* szók ősrégi kicsinyítő képzője már nem volt élő képző, mikor a *red* náluuk meghonosult; a *Janó*, *anyó*, *kutyó*-félé becéző szók képzője pedig csak élő lények nevében fordul elő (l. TMNy. 560). Talán a *redől* és *redős* alakokból lett *redő* (előbb *redőnyi*, mint *énekönyi* stb.) és *redős*, ezekből aztán elvonással *redő* (vö. a *csákos*—*csákós* melléknévből elvont *csákót*, melyet Szarvas magyarázott ilyenformán 12:483). S. Zs.

A PESTI NAPLÓ HANGSÚLYPÖRE.

Foglalkozva Arany János levelezésében előforduló nyelvészeti vonatkozásokkal, Aranynak egy megjegyzésére akadtam, mely a Pesti Napló- és a Magyar Sajtóban lefolyó hangsúlypörre vonatkozik. Ugyanis Arany az 1856-iki iskolaszünet elején kelt levelében figyelmezteti Tompát a napilapokban folyó hangsúlyvitára, kikérve Tompa véleményét ebben a dologban s egyszersmind közölve a magáét. Utána néztem azután a vitának az említett lapokban s ennek előzményeit és lefolyását szándékozom most röviden összefoglalni.

A vita a Pesti Napló és Magyar Sajtó júliusi számaiban folyt le, de kezdete korábbi időre nyúlik vissza. Ugyanis Greguss Ágost a Pesti Napló színügyi tudósítója még lapjának 1856 febr. 22. és márc. 1-i számában közli Hangsúly és hangnyomat és Hangnyomat és szórend című cikkeit, amelyekre okul a színészek által oly gyakran eltévesztett hangsúly szolgált s amelyeknek célja részben az is volt, hogy a nyelvészket a megpendített kérdések továbbnyomozására indítsák. „A színészek — úgymond — a hangsúlyt nem ejtik egyes szavaknál azon tagra, melyre annak a magyar nyelv törvényei szerint esnie kell és szintoly gyakori eset, hogy a mondatban nem azon szót emelik ki, hangnyomat által, mely épen a mondat leglényegesebb árnyalatát jelzi“.

Azután kifejtíti, hogy a hangsúly a szónak egyes tagján, a hangnyomat a mondatnak egyik-másik szaván uralkodik; az nyelvészeti, ez pedig logikai törvényeken alapszik. Teljesen helytelen az az elmélet, mely szerint a „magyarban a hangsúly minden a szótő hangjára esik“, mert legyen az tőhang vagy nem, a magyarban a hangsúly minden a szó első tagjára esik. A hangsúlytól megkülönbözteti a hangnyomatot, amely oly szókra vagy szórészekre esik, melyeket értelmüknel fogva kell kiemelni erősebben s ezen kiemelendő szók rendesen az uralkodó igék szoktak lenni, de nem kivétel nélkül, mert ha a mondat tagadást fejez ki, akkor az ige előtt álló tagadó szót kell meghangsúlyozni, mivel a tagadás tartalmazza határozottan a mondat lényegét. Hogy azután melyik szót illeti a hangnyomat, annak a szórendből kell kitünnie vagy megfordítva: a szórendnek a hangsúly törvényei szerint kell alakulnia. Főszabálynak azt állítja föl: a hangnyomatos szó az uralkodó ige előtt szokott állani, a jelentéktelenebb részek pedig utána. Ha az igén van a hangnyomat, akkor ez kezdi a mondatot.

Ugyancsak Greguss Ágost a Pesti Napló 1856 júl. 2. és 4-iki számában közöl egy-egy cikket Mária királyné (Tört. színmű 4 főlv. Irita: Vahot Imre) és Békési (Eredeti színmű 4 főlv. Irita: Gajzágó Salamon) előadásáról s ebben említi, hogy színészeink nemcsak hogy nem tudnak különbséget tenni a hangsúly és hangnyomat között, de még a hangsúlyt sem tudják helyesen alkalmazni. Különösen Egressy Gábor hibázatja (már megelőző-

leg is a P. N 1856 máj. 21, 24, 29 és jún. 25. számaiban). Egressy Gábor, különben sem barátja a Pesti Naplónak Gyulaival folytatott irodalmi harca óta, erre levélben felel a P. N. szerkesztőjének s ez a levél azután a P. N.-ban is, a Magyar Sajtóban is megjelent júl. 8-án. Azt vitatja, hogy a szinészetiben a hangsúlyozásnak több neme van s ezért a tudósítónak meg kellene neveznie, melyik ellen történik a vétség s megokolnia vagy legalább megmagyarázni, miért vétség az. Mert a szinészeti minden tagjára hangsúlyozható minden szó, a szónak minden tagja, sőt minden egyes betűhang kivétel nélkül, tehát pl. a megállj, meghalt szavak végső tagja is. Hogy mikor milyen hangsúlyozásnak van helye, azt Szini leveleiben igéri kifejteni s ezek azután a Magyar Sajtó júl. 17. és 19-i számaiban meg is jelentek. Itt hangsúly alatt az emberi beszédnek énekszerű lengését érti s két csoportját különbözteti meg: a nyelvtani, másképen értelmi vagy anyagi hangsúlyt és művészeti vagy érzelmet keltő vagy szellemi hangsúlyt. A nyelvtani ismét két csoportra oszlik: 1. fogalmi hangsúly, amely minden a szó első tagjára esik, mint amely vagy magát a gyököt vagy ennek főviszonyát képviseli; 2. értelmi hangsúly, a hangnak könyű emelkedése, mellyel a mondat főszavát ejtük. Ez a hangsúly a mondat szavainak rendjétől független, főadata tisztán föltüntetni a mondatban a hasonlításokat, ellentéteket s így természetes, hogy a szónak bármely tagjára vagy betűhangjára eshetik. Péld. 10,000 frót öröklünk! Másik. Öröklünk!

A művészeti hangsúlyt három csoportra osztja ú. m. 1) a szenvédély hangsúlya (emphatischer accent), melyben az értelmi hangsúly a szenvédély hangsúlyába megyen át s azt sokszorozza. Sőt az indulat nem férve az első szótágra is átviheti, pl. háládtlan! 2) jelző vagy jelvező hangsúly (symbolischer accent). Ezt azért nevezi így, mert azt a benső rokonságot jelképezi, mely a tárgy és a gondolat között van; pl. borzasztó, vagy: öltönyébe gyilkot rejlett s azzal ellopódzott. A gyilkot s ellopódzott szavakra tett hangsínezet szerinte nemcsak a gyilkolás sejtelmét ébreszti föl, hanem magát a gyilkolás tényét is előállítja. 3) egyéni hangsúly (ethischer accent), mely azon kedélyhangulatot festi, mely „a viszonyok öszletéből folyvást szülemlík“. Ez tisztán a szinművészeti körébe tartozik.

Az értelmi hangsúly tehát a beszéd nyelvtani értelmét fejezi ki, a jelző hangsúly szellemi tartalmat lehel belé, az egyéni a kedély egyéni kifejezése, az ő tükre.

Egressynek júl. 8-án közlött levelére ugyancsak abban a számban felel br. Kemény Zsigmond, a szerkesztő, kifejtve, hogy a hangsúly tisztán grammikai tény s annak a magyarban csak egy törvénye van: hogy a hangsúly minden szónak akár egyszerű, akár összetett, minden az első tagjára esik. A hangsúlyozásnak tehát több neme nem lehet. Nemcsak hogy hangsúlyozható minden szó, de minden hangsúlyozandó is, mert mindegyiknek megvan

a maga hangsúlya. Enélkül egy szó sem lehet el. Hosszabb szavakban némi gyöngé hangsúlytal emeljük ki a harmadik, ötödik tagot, de ez már mértékes kiemelés, a főhangsúly minden az első tagon van. A *meghalt* s *megállíj* szavak hangsúlyozására nézve azt jegyzi meg — Gregussnak fentebb idézett két cikkére hivatkozva — hogy a hangnyomat (a logikai vagy mondathangsúly) néha elenyészti a hangsúlyt, de ez ritkaság. Helytelen dolognak tartja, hogy a hangsúlyt színészi szempontból vizsgálja, mert a hangsúly a nyelvtan kelléke, nem a szavalaté s mert a hangsúly helyes alkalmazása még nem alkot szavalatot; erre csak a hangnyomatnak van befolyása. Nem szabad lett volna tehát összetéveszteni a hangsúlyt a hangnyomattal.

A Pesti Napló júl. 23. és 24-iki számában „Szegény Egressy ügye“ cikkében a szerkesztő a felosztás alapját támadja meg, mert a hangsúly s hangnyomat csak ott alkalmazhatók, ahol a hangnak mennyiségi módosulása forog kérdésben, hol ellenben a hang minőségi tekintetében változik, mint a symbolikus és az ethikai hangsúlyban, ott nem szabad a hangsúly szót alkalmazni; azért is a symbolikus hangsúly nem egyéb, mint *hangfestés*, az ethikai pedig: *jelzőhangoztatás*. A szenvédély hangsúlya már beletartozik az ethikai hangsúlyba, amennyiben mindenkor egyéni, belső életet tár fel. Az öröklünk szó hibásan van hangsúlyozva. A magyar azért, mert a hangsúly csak első szótágra eshetik, így segít magán: *Mi öröklünk*.

Egressy felszólal még ezután a Magyar Sajtó júl. 27-i számában, mintegy védőül cikkei elő téve Petőfi és Aranynak hozzá intézett dicsőítő költeményeit s Kemény azután felel erre júl. 30-án a maga lapjában; de itt az ügy már személyes kérdésekbe megyen át.

Jóllehet Kemény utolsó cikkében Aranyra is hivatkozik, ö nem szól a kérdéshez nyilvánosan, hanem amint a fentebb idézett levele bizonyítja, kedvet kapott az akcentus vizsgálatára s az egész vita eszmét is költött benne. Eddig ö is abban a meggyőződésben él, hogy van grammatikai hangsúly, mely szerint minden magyar szónak az első tagja hangsúlyos. Különösen Kemény cikkeit kisérve figyelemmel, arra jött, hogy a magyar szóban afféle hangsúly, mint a német gyökszóban, nem létezik. Sok oly első szótág van a beszédben, amelyre semmi hangsúly nem esik. De igen van szóköztesi vagy logikai hangsúly (melyet a Nyelvőr II. kötetében megjelent szörendi tanulmányában azután mondatsúlynak nevez), melyet Kemény *hangnyomatnak* nevezett. Mivel ez többnyire valamely szó első tagjára esik, azért vélekedtek a nyelvészek helytelenül, hogy a magyarban minden szó első tagja hangsúlyos.

Nem fogadja el tehát Keménynek azt az elmeletét, mely szerint a magyarban minden szó hangsúlyos, úgymint a németben vagy latinban s más szóhangsúlyos nyelvekben.

Ma úgy gondolkozunk, hogy minden egyes szónak első tagján

van a nyomaték s ez a hangsúly. De azt is tapasztaljuk, hogy szók hangsúlya nem egyenlő a mondatban, hanem minden annak a szónak ejtjük leghangosabban az első tagját, amely szóval az illető gondolatnak főfogalmát jelöljük. Ez a mondatbeli hangsúly. Többféle hangsúly a magyarban nincsen, ha csak nem számítjuk ide még a magassági hangsúlyt, mely a hangok zenei magasságát változtatja (kérdő hangsúly).

Lehetséges, hogy e vita hatása alatt fogott hozzá Fogarasi János is a hangsúly behatóbb vizsgálatához a magyar nyelvben, amennyiben „Hangsúly. vagyis nyomaték a magyar nyelvben” című munkája négy ével később jelent meg (a Magyar Akadémiai Értesítőben), amelyben tüzetesen vizsgálja a magyar hangsúlyozásnak számos különféle eseteit.

SUHAJDA LAJOS

A BÉCSI ÉS A MÜNCHENI KÓDEX IRÓI.

Nyelvészeti irodalmunkban kevéssé ismeretes *Jireček* József tanulmánya, amely a Bécsi és a Müncheni kódexek iróira vonatkozik. Mivel Zolnai „Nyelvemlékeink” c. könyve se említi ez értekezést, amely mára különben a legnagyobb gonddal készült az egyes nyelvemlékek bibliografiája tekintetében is, nem fog ártani ez értekezést a Nyr. olvasóival megismertetni. Az értekezés címe: „Einiges über die culturellen Beziehungen der Ungarn und Böhmen im XIV. und XV. Jahrhunderte und über die ungarischen Hussiten. Prag, 1885.” 15 l. 8r. Az értekezés eredetileg a prágai „k. böh. Gesellschaft der Wissenschaften” Sitzungsberichte-iben jelent meg. Bevezetőben elmondja a szerző, hogy a prágai egyetem jogi karának anyakönyve magában foglalja az 1372—1418. között olt tanult ifjuk névsorát, mik ellenben a filozófiai kar anyakönyve az 1367—1585 között tanulókét. A dologban csak az a sajnálati való, hogy a filozófiai kar könyveiben csak azoknak a neve fordul elő, akik valami akadémiai fokot értek el. A magyarokat, akik a mondott időben összesen 98-an voltak, a négy akadémiai nemzet közül a csehhez számították. Már most nagyon érdekes, amit Jireček a husszita mozgalomnakról, a prágai négy pontnak latin, német, cseh és magyar értelmezéséről elmond, s fölhozza azt a tényt, hogy a IV. Károly alapította *dies reliquiarum* alkalmával 1437-ben „ostensae fuerunt reliquia et publicatae latine, boemice, theotonice et hungarice”. Ehhez hozzáadva azt a tényt, hogy a cseh múzeum lépcsőházában ma is őrzik azt a követ, amelyen az ekkor közzétett cseh szöveg maradt fenn az utókorra, féltehető, hogy a megfelelő magyar szöveg is megvolt, de vagy lappang, vagy örökre elveszett. A szerző azután vázolja a husszita mozgalom történetét hazánkban. Mivel a husszita mozgalom ép ügy, mint a reformáció, a népre akart hatni, okvetetlen a nép nyelvére kellett támaszkodnia. S hogy ez így volt, egyebeken kívül tanúsítja az is, hogy a husszita mozgalmaknak köszönhetjük a Bécsi és a Müncheni kódexeket. Jireček

most aztán arra a kérdésre akar megfelelni, ki volt Tamás és Bálint. „Was Valentin betrifft, so spricht wohl ein hoher Grad von Wahrscheinlichkeit dafür, dass derselbe mit dem Magister *Valentinus de Ujlak* (Illok) indentisch ist, der erwiesener Massen vom J. 1410 bis 1412 inmitten der Hochfluth der husitischen Bewegung in Prag verweilt hatte und unzweifelhaft zu Husens Anhängern zählte.* Eine gleiche Identität mit einem der Prager Graduaten lässt sich bezüglich seines Genossen Thomas nicht behaupten, es wäre denn, dass man an Thomas von Fünfkirchen (1399)** denken wollte, eine Annahme, die wohl nicht ausgeschlossen, aber wenig plausibel ist. Jireček aztán rátér arra is, hogy ki volt Németi György. A Müncheni kódex végén az áll, hogy Hensel Imre fia volt. Mármost nagyon valószínű, hogy Hensel Imre erdélyi szász ember volt s természetesen az volt magyarul tudó fia is, aki amolyan Heltai-féle ember lehetett. Ez a Hensel Imre pedig Jireček szerint ugyanaz, aki a prágai egyetem baccalaureatus lett 1407-ben s Emericus de Septem Castris-nak van beírva (vö. Jirečknél 6. és 13. l.). Ezt támogatja az is, hogy aki „de Septem Castris“-nak van a prágai egyetem anyakönyvébe beírva, csakis a szász lakta területről való lehet (vö. pl. *Frater de Megies alias de Septem Castris*, míg ellenben az erdélyi magyart így írták be: „Ungarus de partibus Transilvanis“, lásd Jirečknél 4., jegyzet). Mind az, amit Jireček aztán a moldvai husszítákról stb. elmond, nagyfontosságú dolog s megérteti velünk, hogy mért készülhetett kódexünk „Tathros“ városában, ahol 1646-ban már csak 30 magyar és szláv volt (vö. *Bandinus visitatioját*, Gyöngy. fer. könyvt.). Jireček tanulmányának a Bécsi és a Müncheni kódexekre vonatkozólag tehát ez az eredménye: A két fordító Ujlaki Bálint és talán Pécsi Tamás; mind a kettő a XV. század elején, ill. a XIV. végén a prágai egyetem tanulója volt. Németi György, a Müncheni kódex másolója, erdélyi szász ember volt, akinek az apja az az Emericus de Septem Castris lehetett, aki a prágai egyetemen 1407-ben lett baccalaureatussá.

MELICH JÁNOS.

ZICHY JENŐ GRÓF VÁLLALATÁRÓL.

Zichy Jenő gróf második tudományos vállalatának nyelvész tagja, Pápay József, eddigi útjáról a következő leveleket intézte lapunk szerkesztőjéhez:

I.

Perm, 1898. június 6-án.

...Az előkészület nagy munkájában igen sokszor megakasztott, majdnem lefegyverzett a kétségeskedés, ilyenkor aztán csak a lelkésdés tartott meg. Hittem-reméltem, hogy bármily nagyok is azok az

* Az anyakönyvben 1411. 1412. évből ez áll: *Valentinus de Vylak, wurde 1412 Magister.*

** Vö. az anyakönyvben: *Thomas de Quinque Ecclesiis.*

akadályok, mégis napról-napra közelebb juthatok abhoz a magasztos célhoz, amit kitíztem magam elé, amelynek hűséget esküdtem.

Elképzelheti Nagyságos Uram, hogy milyen érzelemmel mentem a tifliszi találkozóra; remény és kétség közt hányódott a lelkem, nem tudtam, még csak nem is sejthettem, hogy mit hoz a jövő. Ápril hó elsején már Tiflisben voltunk, megállapítottuk a nagy úttervet. Ekkor még hallgatnom kellett az osztjákokról, de azért nem mondottam le a tervemről, csak az alkalmas időre várta. Ez csakhamar be is következett. Egy kirándulásunk alkalmával elmondtam a grófnak egyetmást a jövőre vonatkozó tervemről s úgy vette észre, hogy nem igen ellenkezik — tehát remélhetek. A szerencsés fordulat előbb megtörtént, mintsem gondoltam;... én ápril 12-től július 15-ig szabadságot kaptam — lehetek az Ob és Irtis közé.

Ápril 19-én már Kazánban voltam, de itt meg is akadtam; a jég miatt nem lehettem tovább. Figyelmem a csuvasokra irányult, összegyűjtöttem a rájuk vonatkozó irodalmat és úgy találtam, hogy nem lesz hálátlan a velük való foglalkozás. Hozzáfogtam a nyelvük tanulmányozásához, csakhamar el is mentem közéjük és bejártam a csebokszári kerületet. Még pogány csuvasokat is letem, pedig Kazánban azt mondották, hogy ilyenek a kazáni guberniumban már nincsenek; Šéndzsás-ban három családot is találtam. Elmentem a vásárjaikra is; ezek nagyon tanulságosak voltak rám nézve, kiváltképen a felsőtoga. Messze földről összesereglettek erre a vásárra a csuvasok és pedig egész háznépükkel egyetemben. Milyen remek kosztümököt látta, az asszonyok, leányok teljes díszben voltak. A vásár végeztével az én csuvasaim letelepedtek a *traktir* elő, itták az áldomást. Ez alkalmas idő az énekgyűjtésre. Virágos kedvükben hamarabb eszükbe jut a nóta. Gyűjtöttem énekeket, meséket, babonákat stb. A rövid idő alatt is szép kis gyűjteményt állítottam össze.

Nagyon megszerettem ezt a gyermekesen naiv, egyszerű népet, pedig sokszor meg is bosszantottak — igen fáradtságos úton-módron tudhattam meg tőlük egyet-mást. Egy alkalommal például csuvas kocsisomtól azt akartam megtudni, hogy ez a szó: *város* hogyan van csuvasul. Úgy gondoltam, hogy legjobb lesz egy mondatban föltennem a kérdést: Hogyan mondod ezt csuvasul: „*a városba megyek*“? — *Kajádub Šeboškára* — válaszolt az én csuvasom nagy leiki nyugalommal. Hány meg hánny ilyen esetem volt!

Csebokszárból, mint már mondottam, május 25-én egy volgai hajóval visszamentem Kazánba; társaim 28-án érkeztek meg. Még az nap elvezettem őket Szmirnovhoz, aki aztán a legnagyobb készséggel megmutogatta a múzeumi gyűjteményeket. A gróf meghallotta Szmirnovtól, hogy ők másnapra (29.) kirándulást terveznek a régi Bolgariba, — rögtön megkérte, hogy mi is velük tarthassunk. Másnap tehát Bolgáribába mentünk. Útközben észrevettem, hogy a gróf unatkozik, beszélgettem vele; előhoztam neki a jövőre vonatkozó terveimet s úgy láttam, hogy nagy figyelemmel hallgatja beszédemet, mind jobban nekitűzsedtem, összintén föltártam előtte titkos tervemet, — mire megérkeztünk Bolgariba, az osztják kérdés már belekerült a Zichy-expe-

dició programmjába olyformán, hogy a grófot elkísérem a Bajkál tóig, onnét aztán visszamehetek az osztjákokhoz.

Másnap este konferenciát tartottunk. Elmondtam a grófnak, hogy milyen eredménnyel jártam a csuvasok között, bemutattam neki a gyűjteményemet; aztán ismét áttértem az osztják kérdésre. Meggyőztem őt ennek nagy fontosságáról, hitelt adott szavaimnak — együtt lelkesedett velem.

Még arra is kész volt, hogy együtt menjünk az osztjákokhoz; szinte nagy munkába került, miőt erről le tudtam beszálni.

Megállapítottuk a programmomat a következőkben: 1. az osztják nyelv és nyelvjárások tanulmányozása; 2. a magyar-csuvas szóegyezések összeállítása; 3. a baskir nép és nyelv tanulmányozása. A fődolog természetesen az osztják kérdés, de azért a másik kettőre is gondolok, hisz megigértem, csak legyen rá időm. Nagyon könnyen megtörtenhetik, hogy az osztjákok között telelek. A gróf május 31-én Kirszanevbe utazott, elkövetkeztem tőle — majd csak Bpesten találkozunk ismét. Adj a Isten! Ily módon sikerült az osztják kérdést belehoznom a Zichy-exppedíció programmjába. Az igaz úgy diadalmas-kodik. Úgy hiszem, hogy a gróf ír vagy talán már írt is Nagyságodon; ilyen előzmények után nem nagy meglepetés számba megy, ha esetleg a finn-ugor atyafiságról is szó lesz abban a levélben.

Most még az expedícióról valamit. A gróf Csiki és Bánhidy társaságában megy Khinába; Minuszinszkig Jankó és Pósta is elkezrik, itt aztán (körülbelül aug. 15-én) elválnak a gróftól és visszafelé mennek — útközben még meglátogatják a közbeeső múzeumos városokat és csak úgy térnek vissza Magyarországra. A gróf számításunk szerint csak február vége felé érkezik haza, bizony jobban tenné, hogyha Minuszinszkból ő is visszafordulna; a legkellemetlenebb időben kelnek majd át a Góbi sivatagon. —

Szent-Pétervárott három hónapig szorgalmasan dolgoztam; az orosz nyelven kívül csak a fonetikával és az osztják nyelvvel foglalkoztam. Castrént és Abquistot szorgalmasan tanulmányoztam (már ekkor elhatároztam, hogy az osztjákok közé megyek, aztán folyton ebben az egy irányban dolgoztam). Összegyűjtöttem minden az orosz irodalmi anyagot, ami az osztjákokra vonatkozik, az orosz nyelv kedvéért meg ezeket olvastam.

Március elején voltam Helsingforsban, felejthetetlen napokat töltöttem a finn atyaiknál! Sajnos, csak 10—12 napig lehettem közöttük, sietnem kellett Odesszába, ott vártak reárnak Jankó és Pósta. Útközben csak Moszkvában és Kievben állapodtam meg egynéhány napra. Odesszából együtt mentünk a tifliszi találkozóra. Holnap este 7 órakor már innét is tovább megyek. F. hó 8-án reggel érkezem Jekaterinenburgba, itt szerzem meg a szükséges eleséget, aztán egyenesen Tobolszkba tőrekzem...

Arról, úgy hiszem, meg van győződve Nagyságos Uram, hogy szívvél-lélekkel azon munkálkodom, arra tőrekzem, hogy hasznára lehessen annak a tudománynak, amelyet oly nagyon, mondhatnám a rajongásig szeretek...

II.

Tobolszék, 1898. június 25-én.

Szívből üdvözlöm Nagyságodat és kedves családját Szibériából! Már két hét óta szibériai lakos vagyok; f. hó 11-én érkeztem meg Tobolszkba, itt megállapodtam egy kevés ideig (ez a két hét olyan hamar elmulult!), de most már ismét indulóban vagyok — minden pillanatban várom a hajót — Berezov felé.

Tobolszkból érkezésem alkalmával rögtön megtudtam, hogy Karjalainen, a finn-ugor nyelvészeti társaság stipendiátusa már itt van; csak néhány nappal előzött meg.

Másnap még a délelőtti órákban fölkerestem Karjalainent. A gözölgő szamovár mellett (ez az első lépés az elorosz sodáshoz) egy magas termetű szőke fiatal embert látok; rögtön megismertem, hisz már egyszer találkoztam is vele (igaz, hogy csak úgy futólagosan) a Finn-ugor nyelvészeti társaság ülésén Helsingforsban. Nagyon meg volt lepődve, mert talán már nem is gondolt a találkozásra — de csak hamar túltettük magunkat a kezdet nehézségein és atyafiságos szercettel üdvözöltük egymást. Nemzetközi nyelvnek megtettük az oroszt, azóta ez a hivatalos társalgási nyelvünk. Megbeszélük a jövőre vonatkozó tervezeteket s abban állapodtunk meg, hogy K. előbb a déli dialektusokat tanulmányozza, csak aztán megy föl felé — én Berezov és Obdorszkkal vidékén kezdem meg a munkát. Meghánytuk-vetettük a dolgot; együtt nem dolgozhatunk (úgy értem, hogy egy helyen egy és ugyanazon időben), pedig már annyira összeszoktunk, hogy szinte nehéz lesz a válás — csak január vagy február hónapban találkozunk ismét.

Elhatároztam, hogy Obdorszkból telelek már csak a vásár miatt is (dec. végén vagy január elején), az osztjákok messze földről összessereglenek erre a vásárra. Ez a legjobb alkalom a gyűjtésre. Obdorszkból már szállásom is van: a gubernátor most nevezett ki oda egy fiatal orosz tiszviselőt, akinek sajátképen az a hivatása, hogy a szegény osztjákokat a kapzsi orosz kereskedők ellenében megvédelmezze.

Matyaszevicssel (ez a családi neve) együtt telelünk majd Obdorszkból, ő még csak egy hónap mulva foglalja el ezt az állását, addig én Berezovban tartózkodom.

Most még együtt dolgozunk Karjalainennal a múzeumban. Ez csinos kis egyemeletes köépület a Jermák-kert bejáratánál. A múzeum gyűjteményei teljesen rászolgálnak az érdeklődésünkre. Remek osztják és szamojéd gyűjteménye van; itt együtt találjuk mindenöt, ami karakterizálja az osztjákok és a szamojédek életmódját. Említsre méltó a könyvtára is, joggal nevezhetjük szibériai könyvtárnak, mert ez sajátképen azon irodalmi termékek gyűjteménye, amelyek Szibériára vonatkoznak.

Úgy látszik, hogy most már jobban fölkarolják a szegény osztjákokat; gondoskodnak még a lelki szükségleteikről is. A napokban jelent meg egy kis füzet (különnyomat a *Tobolszki Egyházkörületi Értesítő-ből*): osztják ábécé. Jegorov osztják pap szerkesztette. Ide mellékelem.

Az expedíció többi tagjai most Jekaterineburgban vannak; onnét Ufába mennek, majd Tyuménen keresztül Tobolszkba; ha jól tudom, júl. 9—10. táján érkeznek ide, akkor már én Berezovban leszek. Most irok a gróf úrnak is; értesitem arról, hogy a tavaszig az osztájak között maradok. Én azon leszek, hogy minél előbb végezzesek, de természetesen folyton a szem előtt tartom azt a jó tanácsot: Festina lente!

Az útra már megszereztem a legszükségesebbeket; tanulok fotografini is, hogy főlveteleket készíthessek. Az időjárás most nem igen kedvező; pár nap óta rettenetes hőség van, 40—42° R., csak úgy szédülünk tőle — nagy akadályunkra van a munkában, nem tudunk dolgozni.

Holnap vagy holnap után már útban leszek Berezov felé. Nagyságodnak és szeretett családjának minden jót kíván

őrökre hálás tanítványa,

PÁPAY JÓZSEF.

IRODALOM.

Az iskolai kézikönyvek stílusa.

A középiskolai tanárok egyesületének ez idei húsvéti gyűlésein a többek között azt javasolta a pápai kör: eszközölné ki az egyesület vezetősége a miniszteriumnál, hogy a tankönyvek magyar stílus szempontjából is bírállassanak meg.

Amily örvendetes, ép oly elszomorító e javaslat. Örvendetes, hogy végre a legilletékesebb körök hangoztatják szükséges voltát; elszomorító, hogy egyáltalán szükség van rá. Pedig mennyire van! Alig találunk iskolai kézikönyvet, melyben lapról-lapra ne akadnánk nyelvtani és stilusbeli hibáakra. Pedig a tanuló a kézikönyvekből nemcsak a tudomány anyagát sajátítja el, hanem az előadás formáját is. Igaz, hogy van egy miniszteri rendelet, mely szerint „nagy súlyt kell fektetni” arra, hogy a tanuló gyakorolja magát az önálló gondolkodás- és előadásban; mégis tagadhatatlan, hogy a legjobb, a legönállóbb gondolkodású tanuló is nagy mértékben támaszkodik a kézikönyvre. Annyi önállósága még aligha van, hogy a könyvben levő előadási hibákat kijavítgassa; a tanarnak meg... se kedve, se ideje nincs hozzá.

Ez általánosságokat már most dr. Mangold Lajos történelmi munkáira vonatkoztatom. E derék kézikönyvek miniszteri engedélytel az összes középiskolák legnagyobb részében használatosak. Használhatóságukat s elterjedtségüket eléggé mutatja az, hogy aránylag rövid idő alatt három-négy kiadást értek. Az újabb kiadások egyszersmind „javított”-ak is s mégis a legújabbakban is mennyi még a javítani való! Példaképen csak a szembetűnőbb hibákat sorolom föl.

I. Világtörténelem. Középiskolák számára. I. k. Ókor. Negyedik javított kiadás 1895. A 2. kiadás előszavában (1883) azt

mondja a szerző: „javítottam a szöveget és az olykor-olykor nehézkes és hosszúra nyúló stílust“. A 4. kiadásban pedig (1895): „a szövegen javításokat eszközöltem“. Ezek kikerülték a figyelmét:

58. lap. Dárius — *Mardonius* veje vezérlete alatt sereget küldött... A 62. lapon már helyesen: Xerxesnek — csupán *sógora*, *Mardonius*, maradt vissza... Az utójelzőnek (értelmező) amolyan visszás használata minden a négy kötetben sérti a fület, zavarja az értelmet. Ilyenek még: 89. l. Sándor megbánta, hogy *Klitos barátját* megölte... 90. l. *Roxane nejétől* fiú utódot várt. 152. Caesar — *Julia leányát* nőül adta Pompeiushoz. — Egyéb szórendi hibák: 61. A salamisi öbölben a görög hajóhad is foglalt el védelmi állást (értelme: a görög hajóhad is a s. ö. f. el v. á.). 77. E zsoldos had Persiával is keverte Görögországot háborúba... 138. Márkus az Izére és Rhone folyók egyesülésénél ütött tábot, honnan mindenkit *Olaszországba* vezető útat szemmel tarthatott. 155. Még Pompeiust is merte saját házában ostrom alá fogni. 165. A földkerek-ségnak valamennyi vallása és bálványa *fészkelte be* magát a világ fővárosába.

Hibás szók és szólások: 90. *Ujdonsült* fejedelmek. 93. Büvös vonzerőt kölcsönzött a képnek. 95. Az etruskok a rómaiak vallására, alkotmányára és művészeti lényegesen befolytak. 100. Védenczek. 101. *Képzeletdús*. 102. Elükön a pont. maximussal (ez a rag félősleges). 122. A rómaiak elhatározták magát Karthagót meg-támadni. Miszerint (sokszor). 124. *Harczkész*. 128. *Kedvencz*. 132. E korszak irodalmi áttekintete. 137. Indítványának kiviteléhez fogott. 153. Végcélját az egyeduralom képezte. 155. *Bérencz*.

II. *Középkor*. Harmadik kiadás. 1892. A már fölösörök s folyton ismétlődő hibákat mellőzöm.

8. lap. Gondoskodott róla, hogy a polgárság gazdagodjék és hogy valamennyit ezerfélle mulatsággal szórakoztasson. 71. III. Leo pápa kezdettől fogva *barátságos lábon* állott Károlylal. (En még nem láttam se *barátságos*, *bizalmas*, — se *barátságtalan*, *ellenséges* lábat; olyat csak a németek ismernek). Megfelelt az óhajnak. 94. Nagy Ottó — a sváb hercegséget *Ludolf* fiának, Bajorországot *Henrik* öccsének, [de már:] Lotharingiat vejének, *Konrádnak* adományozta. (Következetesség!) 98. III. Oltót — Gerbert nevelte, ki a *maga részéről* a spanyoloknak vala tanítványa. 103. *Kegyencz*. Pedig a 147. és 148. l. III. Henriknek *kedvűt embereiről*, *kegyeltekiről* van szó. 137. 1212-ben csalók által ámított szegény gyermeket indultak keletre, kiket azután csalárd kalauzaik rabszolgáinak adtak el Afrikában; *hasonló* (!) *kudarcz* kísérte II. Endre vállalatát. 157. Anjou Károly — eljött Nápolyba. (A *jön-megy*, *hozvisz* következetesen föl vannak cserélve). 209. Hazánknak jutott a föladat, hogy a többi Európának védbátyául szolgáljon...

III. *Újkor és legújabb kor*. Negyedik kiadás. 1894. — Először a harmadik kiadáshoz: „az irály javításáért barátaimnak tartozom köszönettel“. (Nem ellenségeinek?) Tisztelettel legyen mondva, nem sok köszönet van benne. Ime:

23. lap. Amerikába — utóbb Afrikából hozták be a szerecseneket. 26. A megrettent pápa békét sietett kötni Károlylyal; három sorral alább: Ferenc király is sietett békét kötni . . . 47. Már ez okból is üdvözölte a nép trónralépését kitörő örömmel. (Szórend!) 53. A mozgalom a nemesség-[nek] és polgárságnak kedvezett. 55. Cervantes „Don Quixote“ c. gúnyoros hőskölteménye. (Eddig úgy tudtam, hogy Don Quixote *regény*.) 100. Károly ujra uralkodott az alkotmány ellenére (értelme: megint alkotmányellenesen uralkodott). 140. A trón először is I. József[-re] és fiutódaira és csak azután Károly[-ra] és ennek figyermekire volt szállandó (a szórend is hibás). 181. (A deisták) Ez új iskola — arra *vetemedett*, hogy a szellemi világot, az államot és a társadalmat teljesen átalakítja (*törekedett*; mert *vetemedett* — mindig vmi rosszra való törekést jelent; vör. *elvetemedett*). 183. Voltaire és társai a *meglevő* társadalom bajain *orvosolni* törekedtek. 223. (Napoleon) Mihelyt Párizsba érkezett, kellő előkészület után *Sieyès-* és *Lucian* öccsével és az idősek tanácsával egyetértve . . . (értelme: Sieyès-vel és Napoleon öccsével, Luciánnal . . .). *Keresztlüvisz, kivihetetlen, nagy horderejű, súlyt fektet, jogar, dicsvágy, vagyonbukott, fölény, lőfegyver, indok* — csakúgy hemzsegnek.

IV. A magyarok oknyomozó története. Harmadik, javított kiadás. 1896. — E könyv már „a középtanodák VIII. oszt. számára“ készült; mig a többi — két, három, négy évvel előbb — jó volt középiskolák használatára. Az ismétléseket most is kerülöm.

9. lap. A rómaiak Sisciában főpénzverdét létesítettek. A 84. lapon is pénzverdékről van szó, méltó pájról a középtanodáknak. 103. (Hunyadi J.) Szilágit nevezvén ki *Belgrád* kapitányának, ő maga Kapisztrán keresztes hadaival egyesült és azután *Nándorfehérvár* felmentésére indult. (Belgrád = Nándorfehérvár). 112. Pál pápa nem III. Frigyes császárt *szemlélte ki* . . . (szemelte . . .) 115. (Mátyás) most a *maga részéről* keresett Fr. ellen szövetségeseket. 123. Mátyás halála után a tudományos kincsbánya *részben a külföldre* került, . . . *részben a törökök által Konstantinápolyba* vitetett. 202. (Zrinyi) *Morvában* küzdött III. Ferdinánd szemei előtt, ki őt horvát bánná *nevezett ki* [!] 203. Alkalom sem volt nagyobb tett *véghézvitelre* (a négy kötetben egyetlen egyszer helyes kifejezés *ki-, keresztlüvitelre* helyett). 205. A török egész eljárásából kitünt, hogy Erdélyt alá akarja *hajtani* (csak így!). 218. Lipót kezdettől fogva arra törekedett, hogy Magyarországot katholikussá tegye és *annak* alkotmányát megnyírbálja . . . sőt a német birodalmi tartományok közé szerette volna *azt vinni*. 222. A magyar alkotmány *ellen* irányuló törekvések *ellen* . . . visszahatás támadt. 222. II. Rákóczi F. alakjában a nemzeti hagyomány *kegyeletteljes dicséfénnyel* övezett szabadság-hőst tisztele. 243. (III. Károlynak) *István veje, Lotharingiai Ferencz...* törzsországa helyett Toszkánát kapta kárpoltlásul. (Ennek a szórejtvénynek ez a megfejtése: III. Károly vejét Lotharingiai *Ferenc Istvánnak* hitták.) Az udvar varázshatalma csak a nemzet *felszi-*

nét olvasztotta, a törzs épen maradt. (Képzavar.) — Lelhely, rokon-szenv stb.

Remélhető, hogy e különben igen derék iskolai kézikönyvek még több kiadást megérnek; de kivánatos, szükséges, hogy akkor e fölsorolt és még sok más hibákat, fogyatkozásokat minden, minden kijavítsa valamely igazán köszönetet érdemlő baráti kéz.

TRENCSÉNY KÁROLY.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Lunte riechen, a. m. megérezni, hogy baj van; magyar megfelelője: megérezni a sáfrányillatot, vő. TörtT.³ III.197: „Löcsén, az ellenség fennhagyott és elszallott alólá, érezvén a sáfrányillatot“.

Den Braten riechen és *Wind bekommen* is azt jelenti: messziről, jó előre megérezni, hogy majd lesz valami, csak hogy jóra is. rosszra is vonatkozhatik. Az elsőnek értelme világos: megérzi, hol sütnek-főznék, szóval érzi a pecsenyeszagot; eredetileg csakis valami jóra vonatkozhatott, de tréfásan ellenkezőjét is jelenti. *Wind bekommen* a vadásznyelvből van véve; *Wind* itt a. m. a *vad szaga, szimat*; a szólás magyar megfelelője: *megszimatalni vmit*. Vő. a következő szólásokat: *szag után járó, potyaleső; szaga után borra, mint jó vizsla a nyúlra*.

Du lieber Himmel: Én édes Istenkém! Uramfia!

Dugni: néha egy-egy aranyat *dugtam* neki: hie und da steckte ich ihm einen Ducaten zu; — liess ich ihm einen Ducaten *beikommen*.

Elképed: er wurde auf einmal sehr betreten, verblüfft; *elképedt*: er machte ein sehr verblüfftes Gesicht.

För medvény: Pamphlet, Schmähchrift.

Székház, rendház, pl. barátoké: *Ordenshaus*; uralkodó székhelye: *Wohnsitz, Residenz*.

Visszuszíni vmit: etwas zurücknehmen (revocieren); később aztán szépen vissza kellett szinia követeléseit: später musste er klein beigegeben; tréfásan: *Retourkutsche nehmen*. TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sió, Tokaj, Tárkány. Lehetséges, hogy „post festa“ szólok. De most nem nézhettek utána se a Nyelvőr kötetéiben, se a Nyelvtudományi Közleményekben, hogy ezeket a neveket magyarázták-e s ha igen, hogyan magyarázták nyelvészünk. Én a csuvás földön tudtam meg a Sió folyónév igazi értelmét. Hogy összetétel, azt már azelőtt is tudtam (vő. Sajó, Héjó stb.), csak az össze-

tétel első tagjával nem voltam tisztában. Úgy hiszem, hogy nem csalódom, ha azt a csuvas *sivé* „hideg” származékának tekintem. Ily módon *Siv-jó -> *Sió*, valamint *Hév-jó* -> *Héjó*. Ez utóbbi *m e l e g*, az előbbi meg *h i d e g* folyó.

A csuvas földön egy csomó *Togaj* és *Tárzan* nevezetű helysegnév van (magam is voltam egy Togajban a Csebokszári kerületben). Zolotnickij csuvas-orosz szótárában mindenmennyit összeállította a szótárhoz csatolt függelékben. Abban semmi kétségünk se lehet, hogy ezekkel a mi Tokajunk és Tárkányaink (mert, ha jól emlékszem, több is van) valami kapcsolatban vannak. Arra gondoltam, hogy hátha a csuvas nyelv alapján egyes folyóink nevét is megtudnók közelebbről határozni, s úgy jutott az eszembe a *Sió* magyarázata is.

Perm, 1898. jún.

PÁPAY JÓZSEF.

Peszmet, peszmeg. E szónak magyarázatában, mint Réthei Prikkel M. helyesen megjegyzi (Nyr. 27:203) a „kétszersült” értelemből kell kiindulni, nem pedig a „gyümölcsiz” értelemből. Kétszersült” értelemben előfordul hasonló hangzású szó a görögben a következő alakokban: *παξαμάς*, *παξαμίς*, *παξαμίτης*, *παξαμάδιον*, *παξαμάδιν*, *παξαμάδιν*. Ezen alakok közül az első, *παξαμάς*, átment a latinba *paxami* (többesszám) formában (használja Hieronymus, *Adversus Iovinianum* I:25), amiből következik, hogy már megvolt az ógörögben, tehát az ókorban is. Ugyanazt lehet némileg következetetlen abból a körülmenyből, hogy a szó a régi zsidó irodalom egy termékébe is átment *pakszamin* (héber többesszám) alakban (l. szótáramat: Gr. und lat. Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum s. v.); itt olyan munkában fordul elő, mely hefejezésére nézve ugyan a 12. századba tartozik, egyes részeinek keletkezése azonban bátran az ókorba tehető. A szónak a középkori latinságban már olyan alakja van, mely a magyarhoz nagyon közel jut: *paximatum* (l. Meursius 400. l.). Ez alak könnyen fejlődhettet a görögötől, mert a szó töve (pl. a többesben *παξαμάδες* vagy *παξαμάτες*) már itt is *d* vagy *t* néma hangot mutat föl; a görögös vagy latinos végzetnek az eltünése pedig nem is szorul magyarázatra. Különben a végzet nélküli és *t* hanggal előfordul az örményben is: *pakszimat* vagy *pakcamat* alakban; l. *Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* 47:31; továbbá Hübschmann, *Armenische Grammatik*, Leipzig 1897. I:371. és onnan a saját közlésemben Philol. Közl. 22:344. Ugyancsak *pakszimat* alakban a görögötől atment a szó a török nyelvbe is; l. G. Meyer. *Türk. Studien*, I:58.

Latszik ebből, hogy köz-elterjedtségű szóval van dolgunk, beszédes szóval, mely a maga vándorlásával egész kis kulturtörténetet élt át. A magyar *peszmet* akár egyenesen az örményből jöhettek, hiszen Mikes Kelemen a *peszmeget* mint örmény nemzeti ételt említi és így lehetséges, hogy a magyar örménység köréből bejutott más magyar vidékek nyelvébe is. Nehézséget okoz azon-

ban, hogy Mikes a szót *peszmeg* alakban közli, holott a fenti kimitásban a *g* hangnak még csak nyomát sem láttuk, továbbá az, hogy a szónak Mikesnél „gyümölcsiz” az értelme, holott a fentiek szerint csak „kétszersültet” jelent. Azt hiszem tehát, hogy Mikes tudósítását teljesen ki kell hagyni a számításból, azaz, más szóval: más a *peszmet* és más a *peszmeg*; amaz kétszersült, emez gyümölcsiz; amaz a közvetítő nyelveken át a görögre megy vissza. emez, mint Prikkel valószínűvé teszi, a horvát *pekmec* változata, ami nem zárja ki, hogy ez a maga részéről örmény vagy török jövevény szó legyen.

A magyar *peszmet*, „kétszersült” nézetem szerint a törökből származott és így mégis csak Kúnosé az érdem, hogy e jövevény szóra rámutatott. A *k* hang kiesése a *kszm* hangcsoportból nem okoz nehézséget; vör. *puszpáng* *Buxbaum*ból, *viasz*, *viakszból* stb.

Még csak egy általános megjegyzést. A német *Zwieback* Kluge szerint (Etym. Wb. 5. kiadás) csak 1600 óta járja és a francia *biscuit*, olasz *biscotto* mintájára készült; a magyar eszerint, habár kölcson útján, előbb jutott oly szónak birtokába, mely a kétszersült fogalmát jelzi, mint a német. Érdekes volna még azt is meg tudni, hogy a középlatin *buccellatum*: kétszersült előfordul-e latin nyelvű magyar iratokban?

KRAUSZ SÁMUEL.

Peszmeg. Nem a Kúnos-Prikkelék *peszmet*-vitájának (Nyr. 26:538 és 27:203) lényegéhez szólok, oszmán-török jövevény szó-e vagy nem? csak rövid jegyzetet akarok szolgáltatni hozzá, mely némi képen segíthet a szó történetének megvilágításában.

R. Prikkel Marián a NySz. és az új TSz. alapján egynéhány jelentésnek összevonása s egymásból származtatása után arra az eredményre jut, hogy a *peszmet*, *peszmeg*-nek két főjelentése marad: 1. kétszersült, keletlen v. összesült tézsa; 2. kásásnemű édesség, gyümölcsiz, lekvár. Ezeknek elsejéből származtatja a népnyelvbeli harmadik jelentést: „vészna, csenevész, hitvány, formátlan”, de vitájában épen úgy elhanyagolja, mint Kúnos. Pedig a *peszmet*-nek bizonyára ez az értelme volt a régiségben is, meg a népnyelvben is, s így a régi népnyelvben is leginkább elterjedve. Ezt látszik bizonyítani Aranka Györgynek megjegyzése, mely 1791. január 2-án Kolozsvárt kelt röpiratában (Egy erd. M. Nyelvűvelő T. fel-állításáról való Rajzolat) olvasható. A röpirat, mely nagy és változatos munkakörű tudós társaság felállítását sürgeti, a tervezett társaság sürgős feladatai közé sorolja (e tekintetben talán mint legelső) a Magyar Tájszótár szerkesztését s nem röstel példákat is említeni. Ebben a röpiratában mondja Aranka György a következőket is, amik most tárgyunkhoz tartoznak: „De találtathatnak lassan-lassan sok olyan Magyar szók is fel, mely-lyekről megfelejtkezünk, mint p. o. *kouak* (?) annyit tézen, mint *Statio*, a régiek így éltek vélle. *Peszmet*, *Bágage* [így!]. A Székellyek most is élnek vélle stb.” (Rajzolat: 24. l.)

A francia *bagage* poggyászt jelent s csak német csatornán át jutott hozzánk is más értelemben: *bagázs*, *bagászi*, *bagászia*: *hitvány*

népség, pereputty; német minta szerint megvetést jelentő szóvá lett nálunk is, vagyis furcsa germanizmussá. A *peszmegnek bagage* értelme tehát tulajdonképen nem egyéb a Tsz. említette harmadik jelentésnél, melyet Kúnos-Prikkelék elhanyagoltak.

Hátha hasznát veszik ennek a 107 éves népnyelvi adatnak!

GYULAI AGOST.

Esse. Pontos mása megvan a németben is: *dieser und jener* s itt nem egyéb, mint az ördögnek euphemisticus körülírása, amint Tóth Béla is magyarázza a magyar kifejezést (Nyr. 27:31). *Dich soll dieser und jener* = dich soll der Teufel (Hetzl, Wie der Deutsche spricht. Leipzig, 1896, *sollen* szónál); *dieser und jener*, wird in Verwünschungen euphemistisch für den Teufel gebraucht (Hermann Paul, Deutsches Wörterbuch, Halle, 1897). Pozsonyban is: *hol dich der und jener!* A magyarban is teljesen beleillik az említett szólásokba az *ördög*, akár főnévképen, akár melléknévképen, lehetne még *fenevel* és *ördögadtával* is helyettesíteni: hova mentek esse lelek: ördögadta lelek (RMNy. II.169); ez esse fiai eltörték székemet: ez ördög fiai (Nád: Lev. 18); megszidván őket, mondá, hogy ezek az essék nímetek volnának: ezek az ördögadták (MonIrók. III.49); esse-, bestye fiával ebet tapon-gassatok: ördög-, bestye fiával (Thaly: VÉ. I.389); nem tudtam, esez lélek, hogy fortélyos légy: ördög v. fene lélek (MonIrók. XXXI.30); szidogatám, ez s ennek a fia: ördög fia (Bethlen Miklós, Önéletírás I.337). Épen így illik az *ördög* Zolnai debreceni, valamint Bartha palóc adataiba is (NyKözl. 1896:345, Nyr. 27:125). Nem hiszem, hogy a magyarba átvételképen került volna a németből, véletlen találkozás, mint sok egyéb; annál is inkább, minthogy a rossznak, rútnak, gonosznak ilyesfélé körülírása szelidebb korholásban, fenyegetésben nem épen ritka: no megállj csak, te *emilyen-amolyan*; fenyegetőzött, hogy majd *így-úgy*; majd elvisz téged a *majdmítmondkki* stb.

TOLNAI VILMOS.

Huja! 1895-ben a Hortobágyon jártam időjárási adatok gyűjtése céljából az Ethnographia számára. Dél körül járt az idő, midőn a hosszú úttól s a melegségtől elcsigázva az első pásztoral találkoztam. Távozásom előtt a távolban kolomp hangját hallottam. Meg is kérdeztem: „Ugyan bátyám! mennyire van ide a legközelebbi pásztorember?“ „Hát biz öcsém van a vagy *egy jó hujára*“. Nem értem s még egyszer megkérdeztem. Ismét ugyanazt mondotta. Én e szót még sohasem hallottam addig, azt hittem, valami pásztorias kilométerjelölőről van szó. Kértem a pásztorot: „Hát aztán mennyire számítanak egy huját?“ Elmosolyogta magát. „Hej, öcsém, látom, hogy nem írti. Halla csak!“ Erre elkiáltotta magát: „*huja haj!*“ és a távolból ugyanily feleletet hallottam. Hozzávette még: „Lám, ha messzibb lenne, meg nem hallaná!“ Ekkor tudtam meg, hogy a *huja* egy oly távolság, amelyre az erős *huja haj* kiáltás elhallatszik és oly időt is jelölhet, amelyben egy hujányi utat megteszünk.

RECHNITZ IGNÁC.

A nyelvtani műszókhöz (Nyr. 27:223). A mondatot csupán csak azért, mert nincsenek mellékrészei, *pussa mondatnak* nevezni olyan logikai hiba, mintha valaki pusztának nevezné a házat azért, mert melléképületek, melyekre gyakran szükség nincs, nem tartoznak hozzá. Az ilyen mondatokat: *dörög, villámlik, havaz, esik* (épen úgy, mint ezeket: a kutya ugat, a ló nyerít stb.) azért lehet *bővítetlen* mondatoknak nevezni, mert csakugyan bővítetlenek. Ez a fosztóképzőjű elnevezés a mondatnak nem az értelmére, hanem a szerkezetére vonatkozik. Fentartom azt azt állításomat, hogy csupán alanyból és állítmányból álló mondatnak *bővítetlen mondat* a helyes neve.

Ami a *birtoknévmást* illeti, az *enyém, tied* stb. névmások elnevezésüket azért kapják a birtoktól, mert ez a zalaapszó a birtokviszonyos kapcsolatban (pl. ház *teteje, háztető*). A birtoknévmások mindig (a Czucza J. említette mondatban is) birtokos neve és birtok neve helyett állanak. **GERGULECZ GÁBOR.**

A pozsonyi magyar. Fadrusz János, úgy látszik, nemcsak vésőt forgat, hanem tollat is. A Magyarország c. lapba (1898. V.15) eleven cikkecskét írt az olasz munkásokról. Egy helyütt azt mondja: „Kérdeztem, hogy itt alszanak-e; az volt a felelet, hogy nem, de már két órakor reggel indulnak a bányák felé, *egy kis kenyér és sajt a kendőjükben*“. Ezben a pozsonyi magyarságon kétség nélkül megbotránkozik a budapesti magyarság. Hogy lehet így beszélni? „... egy kis kenyérrel és sajttal a kendőjükben“, ez a helyes. A gáncsolók nem gondolják meg, hogy Fadrusz Jánosnak erős mentsége van. Embernyi ember korában tanult meg magyarul s most igazán tud magyarul; holott Szlankaményi báró szerint azt kis gyermekkoruktól fogva kell tanulnunk, hogy *ne* tudjunk magyarul. (Vö. Arany János Prázsi dologozatai² 386. I. Nyr. 27:188.) **BÁLINT KELEMEN.**

A macska fon. (Nyr. 27:233.) „A macska... néhol úgy látszik *fon* is“, írja Simonyi Zsigmond. Igy tudom én is. Gyermekkoromban tanultam, hogy a macskának csak azt kell mondani: „Fonjál, titukám, jönnek a törökök, patyolatot kérnek“, és tüstént dorombol. De azt nem tudom már bizonyosan, kitől hallottam ezt a mondókát: szabolcsi, borsodi rokonaimtól-e vagy (mint homályosan sejlik benнем) a győrmegyei Hanthó Lajostól. A mondóka kétség nélkül hódoltság korabeli maradvány; turbánnak való patyolatot a törökök gyakran szedtek tölünk adó fejében. „A macska fon“ aligha germanizmus (*die Katze spinnt*); az orsó-, a rokkapergés meg a macskadorombolás hasonlóságából könnyen támadhatott ez a tropus nálunk is, másutt is.

TÓTH BÉLA.

Egy bibliai közmondás. A Nyr. f. é. első számában a szerkesztő Margalits művét kritika tárgyává teszi, idézvén közmondásokat, melyeket M. fól sem említi. Többek között: *Jobb a siralmás házhoz menni, hogysem lakodalmas házhoz*. Cikkének végén külön tesz emlí-

tést közhasználatban levő bibliai közmondásokról. Legyen szabad figyelmeztetnem, hogy a főt idézett közmondás is szószerint *Kohelet* 7. fejezetéből való, tehát bibliai eredetű.

STRICKER SIMON.

Lapaj. Petz Gedeon a német *lappe* szót látja benne. De a *lapaj* szót az egész tötság ugyanily alakban „kamasz, naplopó” jelenettel ismeri. Előfordul még *lapan* is; talán e h. *chlapan, *hlapan, *hlapaj, a *chlap* v. *hlap* legény szóból. A m. *lapaj* tehát tót eredetű, s ú. l. csak a tóttal érintkező nyelvjáráskok ismerik. A *lapajt* a következő mondataban hallottam egyszer: *kukajte ho, jaki lapanisko, čo chvilu bi mi šecki hruški ulopníl*: nézzd csak, milyen lapaj, majdhogyan mind a körtémet el nem *lopta*. Ez azért érdekes, mert a mátyusföldi tót ember a *lapajt* is a *lopni* igével akarta kapcsolatba hozni, nyilván a *tolvaj*-*aj* végzete miatt. A *lopni* igét csak a magyarsággal szomszédos tótok ismerik.

K. Zs.

Ispiláng. Ugyancsak Petz G. úr növénynevet lát ebben (*Spiling*). De nem tartom valószínűnek akár azt, hogy a kevésbé használt *spillingen* kezdődő német gyermekversnek nyomára akadhatunk valaha, akár pedig azt, hogy ily nevű rózsát ösmerne valamelyik magyar nyelvjárási. Kiss Áron dr. Magyar gyermekjátkönyvében 1792. kelettel közli e dalt, magyaros, de nyilván népetimológiára valló alakban (*kis pillants*). Valószínű, hogy valamely *ich spielle* v. 's *spielen* kezdetű n. dallal van dolgunk. Az -ang végzetet talán a karintiai *Anger*: rét, mező szó magyarázza (vö. Drausn *am Anga*, sitzt maj diannal un want). A német eredeti tehát körülbelül így hangozhatott: *Spüln im anga, spüln im anga, spüln im anga rosen*. A vers többi része már magyar eredetű is lehet. Gyermekversnek ily változatára hadd említsem a tót, de magyar eredetű *Érik a medfá, nád az ányitai* kezdetűt, melyet így is énekelnek: *éter, méter, činčaráná, szitá szitá vendel, bila russa pendel, zapiszandel*. Ez utóbbi szó ebből van elrontva: ,akit szeretsz, kapd el'. A rá következő második versnek már tót az eredete és teljes az értelme. (Ebből az értelemben nélküli változatból újabb magyar vers lett: szita-szita péntek, szerelem csútörtök, *zab szerda*.) — Érdekes, hogy a tótból is van egy gyermekek száján is hallható dal, melynek harmadik sora szintén hasonlít az *ispilánghoz*: „*iszel pan, rozbil šban, aha mh rozbil šban*”.* De ez más dallamú, más mértékű és nem is gyermekvers.

K. Zs.

Pulyka. Az Alexi-féle etimológia, mely a *pulyka* szóban az oláh *csírkécske* fordítását látja, még sem olyan furcsaság, mint amilyennek Herman Ottó a Nyrben annak idején föltüntette (16:69, 129, 181, 220, 222). Néhány évvel ez előtt Rajnai Burkuszágból az esseni híres ágyú-gyárban akadt dolgom és a társas-ebéd étlapján az egyik fogás *Puter* volt, melyet nem értettem meg, de akkor utána kutatván a dolognak, azt találtam, hogy ez a Grimm nagyszótára szerint is a kakaspulyka neve, a járce neve pedig *Pute*, mely két

* Az úr jött, kancsót tört, aha mh kancsót tört. Szeberényi ford. Tót népd. 160. l.

szó, valamint a *Put* (csibe) és *Putchen* (csibécske), ugyanazon forrás szerint mind egy töröl szakadt. Q. e. d. — De a *Puter*-re nézve más magyarázat is lehetséges. Az angolszász *éle-pútan* ugyanis, továbbá az angol *pudding* (hurka), *pout*, *pouter*, svéd *puta* (tájszólásban), talán a francia *bouder* is, továbbá az ír *putog*, gael *putag*, *put*, *poten*, *putyn*, corn *pot* stb. Skeat véleménye szerint ugyanazon tőre (*pút*, hosszú ú-val) vezethető vissza s valamennyi itt fölösorolt szónak alapja a pőffeszkedés, fölfuvottság, fölfuvalkodás fogalma. Ez talán találóbb etimológia a pőffeszkedő kakaspulykára, mint a Grimm-féle csibe-szár-mazás. Az angolban *pouter* (ejtsd ki: *pauter*) a pőffeszkedő, nagybegyű tokás galamb (*Kropftaube*) neve.

Marha. Thallóczy L. nem rég megpirongatott a *Századok*-ban. (31:579) azért, mivel egy abbeli közleményben *ingatlan marha* kifejezést használtam. Szerinte *marha* a magyarban „tárgyat, lábas jószágot, portékát és nem ingatlanban fekvő tulajdont jelent, tehát épen lényeges jelzetében, az ingó, nem fekvő természetében van az eltérés“. Erről azonban nem vagyok még teljesen meggyőződve, mert pl. Pázmány Péter „ingó marhát“ említi egy helyen, tehát vagy ingatlan marhára gondolt vagy pedig tautologiát követett el. Különben a NySz.-ban akárhány idézet van közölve, melyből világos az, hogy a *marha* szónak egészen általános a jelentése és jószágot, tulajdont, birtokot, gazdagságot stb. jelent minden tekintet nélkül ingó vagy fekvő természetére. Thallóczy maga is közölt egyet Zay Ferenc életrajzában (165. l.), hol a magyar főür azt írja, hogy „az én jószágom és marhám nem ősömtől, sem atyámtól, sem anyámtól nem maradott, mert azt mind török birja, hanem enszolgálatommal letem“. Élek a gyanúpörrel, hogy Zay a II. Lajos idejében elvesztett ős birtokait értette az Al-Duna mentében.

KROPF LAJOS.

Maszatol, meszetel. Érdekes volna megtudni, hogy a *mész* vagy *meszet* szóból eredő *meszelni* igének bővebb alakja a *meszetelni*, használatos-e Békésen kívül másutt is? Mindenesetre érdekes fölhangú iker-alakja a *maszatolni* (— piszkítani) igének miként a *meszet* a *maszat-é*.

GYULAI ÁGOST.

Az új MTSz.-ban van: „[1. *meszetél*], *meszetől* : meszel. Szlavónia Nyr. 5:12. és 2. *meszetel* : szemetel, Pápa vid. Tsz. 259b. [vő. *maseatol*, *peszettel*]“.

A SZERK.

Nyúlalom. Kondoroson, Békésben használatos ez a kifejezés *nyúldalom*; azt jelenti, hogy rövid ideig tartó, éber álom. Kis gyermekről mondják, kiket alig altattak el, már megint ébren vannak, hogy *nyúlalmuk van*. Vajjon használják-e másutt is? Én még sohasem hallottam. Eredete minden esetre valami rövidített hasonlat; talán az, hogy olyan éber álmot jelent, amilyen a félénk nyúlé, vagy olyat, mely rövid, mint a nyúl farka?

GYULAI ÁGOST.

Csicselli. Magam is dunántúli szülött vagyok. Gyermekkoromban, körülbelül 30 évvel ezelőtt, nálunk Keszhelyen szintén gyakran

hallottam a *csicselli*, inkább: *csicserti* kifejezést. A régi *hatosi* mond-tuk ennek; talán nem egyéb, mint a *sechserl* átmagyaráositott kifejezése.

Hujja. A napokban egy vásárhelyi kerékpárkereskedő így szolt hozzáim: „No, P.-né még csak ma, egy fél óráig tanul ezen a női biciklin, aztán *hujja*“. Mondom: mi az, hogy: *hujja*? — Hát hogy már nem tanul tovább, mert jól megtanult biciklizni. E szerint Hódmezővásárhelyen a *hujja* azt jelenti, hogy vége valami dolognak. Orosházi ember a *hujja* kifejezést nem használja; én legalább 15 év óta itt egyszer sem hallottam.

BÉRCZI FÜLÖP.

Digó, diga. Olasz földön katonáskodván, a magyar legénységtől minden a *diga* kifejezést hallám; még pedig úgy megszólító, mint olaszt, főkép olasz férfit jelentőképen. Pl.: „Jelentem alásan, elhozta a köszörűs diga a borotvát“ stb. Azt hiszem, a magyar nyelv-kényelem kívánja így.

BALOGH DEZSŐ.

Lésza (27:279). Adán így nevezik a vesszőből font kocsikast, cserényt.

MOLNÁR SÁNDOR.

— Kalmának is igaza van, mikor azt állítja, hogy a *lésza* annyit is jelent, mint „vesszőkerítés“. Ipolyságon (Hont m.) ilyen kerítéssel vesszik körül a földmívesek udvarukat. Egymástól mintegy fél méternyire merőlegesen levő dorongokat fűzfavesszővel fonnak át tővétől a hegycsúcsra vagy *lészakerítés*. E szónak más formája vagy jelentése ott nincsen.

BÁRDOS REMIG.

Tegyen róla. Mit én bánom. A szerkesztő kérdéseire beérkezett válaszok 6. és 14. pontjához (Nyr. 27.) egy pár észrevételeket fűzök ezúttal — 6. pont 236. Az itt elsortolt példák legnagyobb részének tanusága szerint ezt: *tegyen róla* akkor mondják, amikor (N. szavaival) „nem úgy van valami, mint lenni kellene“; pl. hát *tegyen róla*, ha tud. E szerint — mint H. is mondja — minden tagadó értelmű kifejezéssel áll szemben: *Tegyik róla*, ha nem akarja, hogy oda járjak stb. — Ebben az értelemben használja az irodalmi nyelv is, és csakis ez a használat felel meg e szólás természetének. Maga a *róla* is az ellencselekvés fogalmát jelöli az ilyen beszédben. Hát *téhetek én róla*, hogy...? mintha ezt mondaniá: Hát *megakaddályozhattam* én ezt a dolgot. Mit *téhetek én ellene*? Mit *tehettem én avégre*, hogy ez meg *ne történjék*?

A sok példával szemben az ottani jelentéssel ellenkezőleg csak ez a két mondat szerepel a válaszok rovatában: Valamit *tegyen róla*, hogy *kapjam meg* már a pénzecskét (Kvh.). Ké *téhetne rúla*, hogy én is *kaphatnék* pl. födet árendába (A.). — Ez a használat összekészti, erőszakosan kapcsolja egybe a *róla*-féle, természetesen tagadó értelmű mondatot az állítóval; ami kézzelfogható ellenmondást idéz elő köztük. Épen ilyen ellenmondást szűlné — csak hogy megfordítva — a mondatoknak efféle kapcsolata: *korteskedik mellettem*, hogy *megbukjam*. — A *teszek róla* már magában állva is azt jelenti, hogy: *ellene dolgozom; azon vagyok*, hogy meg *ne történjék*. — Igen kivá-

natos, hogy az irodalmi nyelv ezentúl is csak ebben az értelemben használja.

Áttérek a 14. pont alatti szokatlan szórendezésre (238). *Mit én bánóm*, ha gyűsz, ha nem gyűsz. Hát osztán ha rí jis, *mit én bánóm*. Az e pont alatti válaszban Belányi T. azt mondja e különös elrakásról: „mintha palóc specialitás volna; kivált az ő megyéikben gyakori”. — Ha csakugyan palóc különlegesség, maradjon annak. Az irodalmi nyelvbe nem való. Sokkal természesebb ez: *mit bánom én! bánom is én!*

Eszmekapcsolatnál fogva ide iktatom a következő szólásokat is: *Tudom is én! mit tudom én*, hogy mi a szándéka. Ezekhez nem kell magyarázat. De van a *tud* igének egy a *mit én bánóm*-félével azonos sorakozása is; például: Beszélт ő irodalomról, politikáról, pénzügyről és *mit én tudom* miről nem fecsegett még. Nem egyszer találkoztam ezzel a szórenddel jó magyarságú emberek beszédében, és szintúgy irott dolgozataikban is. Magam is hozzászoktam huzamosabb idő óta. Akikkel értekeztem erről, azok is úgy vannak vele.

Kétségtelen, hogy — nem is szólva a *bánóm* igéről — észrevehető különbség van a *mit tudom én* és a *mit én tudom* szerepe között. Amaz rendszerint kezdi a beszédet, illetőleg a mondatot: *Mit tudom én*, hogy mi a szándéka?! — Magában is állhat: Hogy hova ment? *Mit tudom én?!* — Emez ellenben mindenig csak kiegészít a mondatot, következéskép nem állhat magában: Multjára, érdemeire, szenvedéseire és *mit én tudom* mire nem hivatkozott még!

Több szem többet lát. Célszerűnek tartanám e részben másoknak is a felszólalását.

JOANNOVICS GYÖRGY.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A tárgyas és tárgyatlan ragozásról szólva véleményem szerint hibintott Joannovics, amikor azt állította, hogy helyesen csak így mondjuk: „*szükségesnek véljük mindenkit figyelmeztetni*”. Bizonyos, hogy állításának megokolása helytelen. Szerinte ugyanis az állitmány a lappangó *ast* szót vonzza egyenesen: *szükségesnek véljük ast*, hogy mindenkit figyelmeztessünk. Vajon igaz ez? Lássunk csak egyéb példákat is: „*Ast hitte*, hogy a halálban édes boszú rejlik”. Ezt összevonva J. szerint így kellene mondaniuk: édes boszút *hitte* a halálban rejleni, mert hát a *hitte* vonzza a lappangó *ast* szót, s íme Arany J. Murány ostroma IV. énekében mégis csak így mondja: „Édes boszút *hitt* a halálban rejleni”. Vagy vegyük a jegyzetbeli példát: „*szükségesnek tartok minden fölemlíteni*”. Ha akarjuk, erre is ráfoghatjuk, hogy a *tartok* vonzza a lappangó *ast* szócskát, mert hiszen mint összetett mondatot ezt is így mondaniuk: *szükségesnek tartom (azt)*, hogy minden fölemlítsék; mégis az összevonásban tárgyatlan ragozást használunk s használ Joannovics is. Hogy mért? Igy kivánja a *mindent*, a *mindenkit*. Vö. még: Látott érkezni sok kutyafejű tatárt (Petőfi). Kötélhágcót leletek függeni a falon (Arany). Az előbbi példában által-

lában kutyafejű tatárokrol, az utóbbiban bármely kötélhágcsóról beszél az író, használja tehát az alanyi ragozást. E kérdés minden esetben megérdelemli a további gondolkodást.

FENYŐ MIKSA.

Tetszhalott, áthalott, áltört. A Nyr. 27:36. lapján a *tetszhalott* fogalmára az *áthalott* h. igen jó régi szót ajánl Hegedűs Pál, t. i. *holteleven*. Az az *ál-*val való összetevés már nagyon *hamis* kezd lenni. (Pl. *álbarát*, *áltört*, s mind a kettő főlé odahelyezhetjük: *álhalál*). Mint „tanúgyi férfi” (tanítót akarék irni) különösen az *áltört* dolgában kifejtett *nyelvri akadozást* csudáltam sokáig, lévén az egyszer: *áltört*, máskor *szinlett tört*, ismét: *vegyes tört*, „ki nem fejlődött számalakban”, azután: *vegyes seám*, ugyanolyan értelmezéssel, megint: *hamis tört*, és így tovább, az egymásután megírt tanítókönyvek (= vezérkönyv) szerzőinek tetszése és akarata szerint. — A *tetszhalott* kifejezésére én itt Kalotaszegen ezt a szót hallottam: *elrejtőzött*. Hogy jobb szó a *tetshalott*nál, az bizonyos; de hogy meg tud-e birkózni a *holtelevennel*, azt döntsék el a hozzáértők.

CZUCZA JÁNOS.

A Pesti Hirlap magyarsága. A Pesti Hirlap, amely bőséges nyelvészeti tanításokkal szokta ellátni olvasót a „mondanivalókban” még pedig meglehetős apodiktikus hangon, a mult nyáron valamelyik számában vezércikkben aposztrofálta érdemes képviselőket, Madarász Józsefet, midőn ez a tisztelet házban fölhívta minden jó magyar ember figyelmét az idegen szók kerülésére. A vezércikk címe ez volt: *Öreg Madarász*, s később is, a cikk folyamán, ahol Madarász József neve, mint alany fordul elő, a cikk írójá mindenütt *Öreg Madarász*nak tiszteli. *Öreg madarász* németül azt teszi, hogy *Ein alter Vogelfänger*; a cikkiről pedig azt akarta mondani, hogy *Der alte Madarász*.* A magyarban a névelő a jelzős név elől soha el nem maradhat; pl. az *öreg Deák*, az *öreg Pulcsky*, az *öreg Arany*, nem pedig: *öreg Deák*, *öreg Pulseky*, *öreg Arany*. A névelő elhagyása csak megszólításokban történhetnék, pl. *Te, öreg Tisza*; de azt meg a társadalmi illem tiltja, amely megelégszik a jelzővel: *te öreg* vagy kitoldja egy tárgyszóval: *te, öreg barátunk!* Ez elemi szabálya a magyar nyelvnek s aki ezt nem tudja. Óvakodjék attól, hogy másoknak abban tanítást adjon. Különben a P. H. tárcái, különösen egy-két fővárosi munkatársáéi, bővöködnek szemmenszedett nyelvficamításokban, amelyekből talán majd küldünk be fizelítőt a Nyelvőr olvasóinak.

JÁMBOR TAMÁS.

Azok az idegen szók. I. „Mindezek, ha egy képviselő nem-tetszését vonták magukra, *vogelfrei*-állapotban vannak és tönkretehetők irgalom nélkül” (Pesti Napló; magyarul: *védetlen* állapotban vannak, mint holmi *földönfutók*). „Ferdinánd fejedelem *fogelfrájjá* tesz egy védtelen nőt” (MHirl.). — „Ügyesen rajzol és skicceit nagyon dicsérik, akik látták” (Magyarország; irodalmi magyarsággal: *váslatait*). — „Mily álláspontokban *krisztallizálódott* az egyházpolitikai kérdez” (P. N.; *kristályosodott*). — „A kísérő katonai *konduktus*” (uo.;

* Amit magyarul úgy mondunk, hogy: *Az öreg Madarász*.

katonai kíséret). — „A bankok újra közelépek erélyes *intervenidő* vásárlásokkal“ (uo.; ép ilyen szószaporítás volna ez: *intervenidítők* erélyes közelépő vásárlásokkal). — „Ravasz *machinációval* belevonhatja az érdekeltség körébe az egész *kontinenstet*“ (uo.; *fondorlataival* az egész európai *szárazföldet*). — „A döntés előtt bárminemű *konjunktúrába* bocsátkozni időelőtti volna“ (uo.; itt hibás a *konjunktúra*, *konjektúra* vagyis *hozzávetés* v. *találkozás* helyett, mert *konjunktúra* a. m. helyzet, viszonyok találkozása v. kapcsolata). — „Az igazság-szolgáltatás már megkezdte munkáját, miért nem tudják bevérní a *verdictjét?*“ (B. H.; *döntését*). — „Bead egy igen *vague*, igen általános . . . beadványt“ (uo.; *határozatlan*). — „A hír szárnyára veszi, a *pietás* megszenteli“ (uo.; *kegyelet*). — „A munka és *populáció* arányosítása“ (uo.; *népesség*). — „Maga jelezte ama *modalitásokat* . . . Említette *in specie* a részleges anyakönyvek behozatalát . . .“ (uo.; így van kifigurázva a magyar Shakspereben a tudákos tiszviselők beszéde). — „A családnak ősi nemessége *notorius*“ (uo.; *közelmású*). — *Notickönyv!* (uo.) — „*Momentúmussá* teszi a dolgot“ (Rákosi Jenő maga írja, e h. *emlékesetessé, nagyszerűté*). — „Valami *Spasen-vogel* elhiresztelte rólam“ (Jókai írja e h. *kópé, selma, tréfás* v. *mókás* v. *fránya ember* stb.) — „*Altruissetikus motivumokkal* szaporítás a karakter erejét“ (Wlassics írta 1896. I. 2. a néptanítóknak, e h. *emberbaráti vonásokkal*). — „Karakterisztikus, milyen *spendábilis* a kormány az emberek nyugdíjazásában“ (Pázmány írja e h. *bőkező, bőmarkú, pazar*). ANTIBARBARUS.

II. Ijesztő például idejegyzem azon idegen szókat, melyeket Emmer Kornénak a B. H. 1897. III. 17-én kivonatosan két hasábon közölt beszédjéből írtam ki: *tendencia, pretensió, mandátum, ambicionál, naivság, idealizmus, parlamentariusz, illuzió, szimptomatikus, motivum, politikai force, parlamenti, korrupció, intakt, nivelláció, donquijotteria, fogelfraj, argumentum, gallomán, institució, kanton, gallo-mania, mania, gallus, Mathiasz, plántáljuk, kodifikáció, sommás, doktrináriusz, redaktorok, Streitfragen, produktivitás, mekanikai, polemiú, Zweite Lesung, Reichsgericht decisió, judikatúra, krigli, referé rendszer, passzánszjáték, kodifikátor, Place Vendome, abszolutizmus, provizoriúm, kulturális annexió, kultiválás, kodifikacionális, optimizmus, self-kontrol*. — Két hasábon 52 idegen szó, közülük néhány gyakori ismétléssel. Madarász József bizonyára nem volt jelen, mert nem szólt közebe. Mennyi lehetett még a teljes beszédben! BÁRDOS REMIG.

Az elő németessége. Föltűnő sok germanizmus fordul elő az elő szócskával képzett főnevek között: Vor-urtheil : *előítélet* (elfogultság), Vor-gefühl : *előérzet* (sejtem), Vor-bedingung : *elő-föltétel* (föltétel), Vor-theil : *előny* (haszon, java), Vor-schuss : *előleg* (foglaló), Vor-wort : *előszó* (bevezetés), Vor-liebe : *előszeregetet* (kiváló szeretet), Vor-tánzer : *előtáncos* (első táncos; a francia sem mondja avantdanseur-nek, hanem chef des danseur-nek), Vor-bereitung : *előkészülés* (készülés), Vorschrift : *előírás* (meghagyás, szabály, rendszabás), Vor-zimmer : *előszoba* (pitvar), Vor-bote : *előhirnök* (híradó) stb. LEGÁNYI GYULA.

Lapszemle. „Ime a legújabb *kirohanás* a *classikus* nyelvek ellen“ (M. Paed. 7:191; *kirohanás* németes e h. *támadás*; *classikus* hibás írásmód, mert a meghonosult szókat az Akadémia szerint is magyarosan kell irni, tehát: *klasszikus*). — „Ha *szívükön fekszik a kiegyezés létrejötte*“ (Nemzet; helyesen: *ha szívükön hordják*). — „Cselfogása oly nyilvánvaló, *miként* igen gyenge elme kell ahoz, hogy valaki annak *felüljön*“ (uo.; ha az ember saját szemével nem látná, alig hinné, hogy lehet avval a szegény *mikénttel* ennyire visszaélni; inkább tiz *hogyot egymásután!*). — „Szokatlan jelenség, *kis optimizmussal* szinte életnek nézne az ember“ (M. Hirl.; helyesen: *egy kis opt.*). — A szocialisták is nemzetközi nyelven írnak. Szabados S. sajtópörében (l. a VI.28-i lapokat) azt olvassuk, hogy „*egy sereg nyomorult proletár a fübe harapott*“, holott ezelőtt az ilyen istenadta népek *a fogukat szokták ott hagyni*. — „Ó, ó, — *abagyatott Sancho Pansa*“ (A Hét VII.10, 441; *óbéglötött*, jó uram, *óbéglötött*, mert nem szokás mászt abagyatni, mikor az ember maga is óbégat). — „Felélesztett tehát azon rendelkezés is, hogy *minden középületeknél s köz-intézeteknél, minden nyilvános ünnepélyek alkalmával és minden magyar hajókon a nemzeti lobogó használtassék*“ (Végeidék f. é. 4. sz.). — „Az ezen lapban megjelent és a cs. és kir. 7. hadtest részére szűk-séges széna, szalma és részeit zab szállítására vonatkozó hirdetményre ezennel *figyelmeztetik*“ (a 7. hadtest hadbiztosága figyelmeztetése a Szegedi Napló VI.23-i számában).

ANTIBARBARUS.

E G Y V E L E G .

A császár beszédei. Bécsben a magyar meg az osztrák kvóta-deputációk erősen alkudoznak egymással, de nem tudnak megegyezni. Nem lep ez meg itthon senkit. Tudtuk előre. Nem is szomorít el senkit. Ami a bécsi hírek közül szomorúsággal tölt el bennünket, az, hogy az osztrák császár sokkal jobb szónok, mint a magyar király. Sok gyönyörűséggel és egy kevés írigységgel olvassuk azokat a beszédeket, amelyeket a jubiláló császár Bécsben mondott. Tegnap a gyereknek, ma a vadászoknak. Poézis, lendület, melegség van ezekben a beszédekben. Szép, majdnem tökkéletes a formájuk. A magyar király sohase mondott ilyen szép beszédeket, pedig de sok jó alkalom volt rája! A nyelvünk is legalább olyan szép, mint a német, az irodalmunk is fejlettebb, mint az osztrák, nagyobb élő poétáink is vannak és stilisztáink. De ezek — sajnos — nem dolgoznak miniszteriumokban s a minisztereink „azon véleményben léteznek, miszerint általuk mégis csak jobban fogalmaztatik, mint némely skribler által“. Ezért mond szép beszédeket az osztrák császár és mond kevésbé szépeket a magyar király.

(1898. VI.26.)

ORSZÁGOS HIRLAP.

Minden egyebet nem nézve: a német nép nemzeti érzésének, legdrágább kincsének: nyelvének megbecsülését látjuk e beszédeken. S e dolognak korántsem pusztán stilisztikai a jelentősége. Végre is a

nemzet legföbb kincse a nyelv; és valamennyi e kincsnek megvan az őt megillető becsülete fenn, addig a sokfelől szorongatott nemzetiség bizodalommal tekinthet sziklaként szilárd őrizőjére: urára és császárára.

Azért olvassuk mély megilletődéssel e beszédeket, azért látunk bennük a nagy ünnep fontosságával arányos, külön formában és belső tartalomban egyként teljes és tökéletes megnyilatkozásokat. És azért fog el bennünket mély szégyenérzés, ha fenszóval olvasván, végig botorkálunk azokon a beszédeken, melyeket a magyar kormány bőlcse-sége ad ő felsége ajakára. Hol volt ember, ki érvényt tudott volna szerezni a magyar nyelv, magyar stílus és magyar gondolkodás jogainak? Úgy tetszik, mintha a kormány összes tagjai közül egy sem akadt volna, akire az ünnepi szónoklat szövegének megállapítását bizzák. Innen van, hogy maga a mindenhez értő Bánffy volt kénytelen szövegezni a beszédet, mely minden nagy terjedelme dacára is — ő mondatból áll. Közöttük akad ilyen is:

„Mert miután megállapítattot azon mód, mely szerint a magyar koronám országai és a többi királyságaim és országaim közt létező közös ügyek alkotmányosan kezelhetők és a kölcsönös védelem tekintetében a pragmatika szankción alapuló kötelezettségek teljesítendők, valamint Magyarország és társországai között is a közjogi viszony állandóan rendezetett, valóban az 1848. évi törvények átalakító hatása teremtte meg azt az alapot, melyen magyar koronám országainak újabbkorai állami léte nyugszik és melyen azoknak szellemi és anyagi fejlődése oly örvendetesen halad“.

Ó mennyi hév, mennyi bensőség e pár rövid sorban, ez egyetlen mondattban! Magyarország trónjáról a magyar országgyléshez ily magyar nyelven intéztetni szónoklatot — valóban megsértése legszen-tebb két érzetünknek: a felség iránti tiszteletnek, a nyelv iránti fél-tékeny szeretetünknek.

De nem folytatjuk a példákat. Aki akar, már e kettőből is okulhat. Szembeállítva a felség szózatát amott és nálunk, elégége szembeötlő a gyászos, ránk nézve oly megalázó különbség.

Ki volna oly vakmerő állítani azt, hogy a nagy fejedelem szerelete két népe iránt nem ugyanoly nagy? De hogy ez a ragaszkodás a mi népünkhez nem tud oly közvetetten kifejezést találni, mint ama másikhoz: azért szálljon azok fejére a felelösség, kik maguk is gyarlók saját anyanyelvünknek tudásában, sokkal is gyarlóbbak, hogyszem neki a trónon meg tudnák szerezni méltó helyét.

Mert magyar nyelven szólni a magyar néphez Magyarország trónjáról — ez volna a méltó királyunkhoz!

1898. VI.28.

MAGYARORSZÁG.

Népies magyarság a francia nyelvben. Minket magyarokat elégége érdéklő könyv jelent meg Párizsban ezen a címen: „Les grands poètes Hongrois: Arany-Petoefi“. Műfordítások vannak benne Arany-nak és Petőfinek költeményeiből. Szerzője Gauthier F. E., a budapesti francia konzulság tiszviselője. Annál érdekesebb ez a könyv, mert

Aranynak is, Petőfinek is olyan kőlteményeit fordítja, melyekben teljesen a nép nyelve uralkodik. Benne van a kötetben az egész *Toldi* és az egész *János vitéz*. Ezen a réven sok olyan szó ment át a magyarból a francia nyelvbe, melyek eddig ismeretlenek voltak a franciaiban. Eddig csak kevés afféle vándorszót ismertünk; a *huszárt* s a *csákót* emlegettük leginkább. Gauthiernál ott szerepelnek a következők is: *puseta, pint, fillér, csárda, Alfoeld, dolman, Koukoricea Jancsi, galouska, gombóc*; egyik még rímet is alkot:

„L'aurore

Malgré ses beaux atours, même elle regarde
N'ayont point de fierté, dans la pauvre *csarda*“.

Ezt különben magyar tulajdonnevekkel többször is megtesszi a fordító. Bizonyos, hogy nem mind tösgyökeres magyar szó, amit így odakölcsönzünk, de a francia ezen új jövevényszavainak a formája mégis csak a magyar nyelvén.

GYULAI ÁGOST.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. **Fene.** Simonyi M. Nyelv 2:205. l. a következőket olvasom: „A mi *fenénknek* hangzására nézve teljesen megfelel a finn *peni*, lapp *bäna* stb., s ez a szó a rokon nyelvekben mindenütt kutyát jelent. E szerint *fene ember* tulajdonkép ‚kutya ember‘, *fene dolog* ‚kutya dolog‘ stb.“ — Miként magyarázza Simonyi ezen Bácskában nagyon elterjedt kifejezést: *fészkes fene?* Pl. Egyen még a *fészkes fene!* Nincs-e inkább a *fenének* oly jelentése, mint a *var-nak*, vagy mint a *rossz-seb-nek?* Csefkó Gyula.

Feleletfűl ide iktatjuk Budenz J. fejtegetését (MUG. Szót. 513): „A *fene* szónak már kissé határozatlan a jelentése a mai magyar nyelvtudatban. Tekintve, 1. hogy mint melléknév vad, kegyetlen állatról vagy ehhez hasonlított emberről használtatik; 2. hogy mint főnév olyanféle betegséget jelent, mely más nyelvekben is ragadozó, harapós állatról neveztetik (vö. ném. *wolf*, középlatin *lupus*, fr. *loup* a rákbetegségről); 3. hogy káromkodásban használva, amikor szintén főnévnek vételek, ezen szó a *fészkes* és *fias* attributumokat kapja: igen valószínű, hogy a *fene* szó eredetileg valamelyik ragadozó vad állatot, alkalmassánt farkast (*canis lupus*) jelentett s mostani jelentései ebből kiindulva minden csak hasonlati alkalmazások. Ez ellen az sem szól, hogy a *fene* melléknévi is lehet, vö. *kutya-dolog, gaz-ember*“.

A SZERKESZTŐSÉG.

2. **Avval, evvel.** Ez a két hibás szó a Nyelvőrben is előfordul gyakorta. A segítő *-val*, *-vel*, ha hozzáragasztódik a főnévhez, nem alakítja át a főnév utolsó mássalhangzóját *v*-vé, hanem igenis a *v* alakul át az elibe ragasztott szó utolsó mássalhangzójává, vagyis ahhoz hasonul. Tehát: *aval, evvel* hibás. Helyesen: *azzal, ezzel*.

F. Egy más olvasónktól a következő levelet vettük:

Azzal, ezzel. Ez a két hibás szó a Nyrben is előfordul gyakorta.

Az *az*, *ez* névmások, ha ragot vesznek föl, nem alakítják át a ragnak kezdőhangját *z*-vé, hanem igenis a *z* alakul át a ragnak első mássalhangzójává, vagyis ahoz hasonul, pl. *abba*, *annak*, *ehhez*. Tehát *azzal*, *ezzel* hibás. Helyesen: *avval*, *evvel*.

Ebből már most nyilván következik, hogy mind a két forma helyes; mert az első fölszólaló az *azzal*, *ezzel* helyességét bizonyította be, a második pedig az *avval*, *evvel*-ét. Sőt az utóbbi még annyival is jogosultabb, hogy tudtunkra az élőbeszédben sokkal inkább el van terjedve, mintsem a másik.

3. *Fömeredek*: praeceps. Ez az ékesen faragott szó Szilasi Móricnak Horatius ódához való Praeparatióiban (4. l.) fordul elő. Persze *prae+caput*; de akkor miért nem mindjárt *meredekfő*?

F. A *fömeredek*-et nem Szilasi M. faragtja, mert ez a szó ebben a jelentésben egészen közönséges a régi magyar könyvekben. Nyilván éppen olyan rövidített kifejezés volt, mint a rokonjelentésű *hanyatthomlok*. Kérdés, a népnyelvben nincs-e meg ma is itt-ott a *fömeredek*?

ANTIBARBARUS.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Párbeszédek.

— Agygyon Ilona néném ők kis lisztét kőcsön!

— Én agygyak, te?* Nincsen nékém. Hát hozzáj jössz tē kőcsön kirni? Hát *mim van nékem*?** 'Isze', tuygya aszt az egész világ, hogy *nincs nékem sémmin* sē. Alig tudok illni őggy napról a másikra. Osztán tē mégis töllem kirsz? Adnék én Kata lelkém jó szível, de ha nincsen. Vót ők kicsi, de mán elfogyott. Még Karányi Őrzsók is itt vala pízt kirni, mér aszongya, hogy kell a porcijóba. No ládd! Van is nékém pízэм! Van a go... (szájára üt), maj' megmondám kicsodának! (Gonoszoknak akará mondani Ilona néni, kinek különben van elíg mindené, csak ú kême erőssen fősvín asszon, szereti sok szóval, sok panasssal kifizetni a *hozzáfordulókat*.)

(Kalotaszeg.) Czucz János.

Közmondások.

Palóc vidékiek.

Ollyan fejér a lelkém, akar a
a leszakajtott haó.

Ollyan, mint a subagallér, t. i.
változó. (Parád.)

Parasztyi munkába nincs köny-
nyebb a heverésné.

Rossz a rossz, rossz nékü rosz-
szabb. (Bocs.)

Sorba, mint a papok pokolba.

Szalad, mint a folyózatlan ke-
rék; t. i. baktat, mint a talpfá-
lan kerék. (Parád.)

* Mondat végén, közepén is, mikor rákiáltunk, a tē kinyillik te-re.

** Megerősítő Bodonyi nyelvérzékét (27:90).

Szénvedtem én mà jépen annyit
mind af feőd. (Bocs.)

Tartya magát mint a kompaótyi kisasszon.

Te jis a létjobb végibeő vagy
a posztaónak. (Parád.)

Tisztélém, mint a Pelyók harisnyáját, t. i. lef .. ta.

Tisztéllek, mint a kutya ja verem tetejít. (Bocs.)

Úgy Állya neki mint a teőke;
t. i. mozdulatlanul.

Úgy él, mint barátok szamara,
t. i. szegényesen.

Úgy érzem magam, mintha mindenem el vón esve. (Parád.)

Úgy üti mint a szúcsiak a szopáos malacot, mi' feő nem érte ja vályúba ja túraós galuskát. (Bocs.)

Válogat, mint Makaóné a száoszba.

Véka eszedő, köbeő sár. (Parád.)

Hetes ésseő, hármas ünnep, gazda morgás, bérés nyugodalom. (Béresek szokás mondása essős, rossz idő alkalmával.) (Bekölce.)

ISTVÁNFFY GYULA.

Mondókák.

I.

Éggya, kettő, három, négy,
Kicsi kutya hova mégy,
Én a bótba papucsét,
A nagyasszony kedviét.

III.

Csiga-biga búj ki,
Szarvadot nyúcsd ki,
Mett apádot,
Mett anyádot
Cséberrúddal kergetik ...

II.

Új esztendő, jukas kendő,
Szeles üdő, üres bőndő. (Háromszék m. Kézdi-Vásárhely)

VAJNA KÁROLY.

Népetimológiák.

Egy kis lyány nem szerette József nevű rokonát. Ha azt mondta: a József bácsi, rögtön kijavította: Nem jó Zsef csak Zsef. — A másik kis lyány mindenben szeretett ellenkezni. Ha azt mondta: Ez a zászló *nemzeti*, arra is azt vetette oda: De *zeti*. (Baja.)

CSAPODI ISTVÁN.

Mikor IV. Béla király Belényes táján bujdokolt, keskeny hid vezetett át a Körös vizén. Nagyon félte a feleségét, váltig mondogatta neki: Vigyázz belé *ne ess*, *belé ne ess* !

(Belényes.)

HEVESS KORNÉL.

Tájszók.

Gyergyóiak.

1. E nyerész kedő, anyagias század hű fiaként én is a nyerész kedő játékkal kezdem. Ott nem használatos e kifejezés: gombozni, hanem e helyett nagyon érdekesen használják nyerőzni. S tényleg találó is ez elnevezés, mert e játékot nemesak gombbal, hanem fuszuj-

kával (paszulyal), sőt krajcárókkal is játszzák. A két utóbbi esetben tehát a gombozást fuszujkázásnak és krajcározásnak kellene nevezni. Milyen jó általános kifejezés az összesre, a nyerőzés szó.

A nyerősről annál is inkább áttérhetünk a ruházatra, mivel sok nyeréskedő játék az embert még a ruhájából is kivetkőzeti. Tehát összefüggés van közöttük. A ruhát íly néven nem nevezik, hanem csakis így: *gúnya*. Mert ez a szó: *ruha*^t nálok más fogalom megjelölésére szolgál. A kendő helyett használják: *zsebbeli ruva* (zsebkendő), *főrevaló ruva*, vagy más néven *keszkenyő*. Kezdetben e szó talán a zsebkendő neve volt, mivel ezt különösen a lányok és templomba menő öreg asszonyok mindig a kezükben szokták vinni. De az a sajátságos, hogy a zsebkendő ott más néven: *zsebkeskenyő*.

Vau persze innapi és miesnapi gunya. A miesnapi az már csak olyan *ucsu* (rossz, silány). Rokonértelmű e szóval a *csepű*, a szösznek legkomiszabb része; úgyszintén a vaj cseptjét is csak a kutyáknak szokták odaadni. A *csepűvászonból* varrott nadrág *bikfaharisnya* néven ismeretes. Készítenek belőle *ucukát* is (kis kabát).

2. Most jöjjenek azok a szavak, melyek más vidéken is hallhatók, de más az értelmük ott, más itt. A földünkön szerepelő *csomó* kényesebb a gordiusinál is s ha egy Nagy Sándor nem is, de egy ügyes orvos okvetlenül kell, hogy vágást eszközöljön. Ez a *csomó*: a difteritisz.

Ki láthatta a mostan élő emberek közül a Krisztus kapcát? Lám a gyergyóik milyen boldogok! Ők látták, ma is látják, sőt eszik is. Mert ez a Krisztus kapcája nem más, mint a palacsinta.

Hibálni minden ember szokott, mivel nincs ember hiba nélküli. Gyergyóban ismerek olyan embert, kinél még az ártatlan bárány, a szelid galamb, sőt még a szentirás is *hibádzik* (= hiányzik).

3. A körülírás igen gyakori ott: „*Nagy gazembernek adszenni*”, nagy gazember vagy. Ez persze a felhőtteknek szól. A kis gyereknek szól egyéb. A *bugyugót* még csak most dobván el és csak most húzván először nadrágot, természetes, hogy a kicsiknek kilög a szíja, akárcsak egy hosszú tiszt kard. Ilyenkor gúnyolódva kiáltanak rá: „*Dugd el a macskák harangjának a kötelet*”. Tehát a lelőgő szíj a macskák harangjának a kötele. E körülírás a nép gazdag képzelő tehetségéből magyarázandó meg. A macska ugyanis pajkos természeténél fogva a fiúnak alácsűngő szíjával játszani kezd; két első lábával belekapaszkodik. S az élénk képzelmű nép, mely ezt látja, úgy képzeli, mintha a szíj harangkötél s a macska harangozó lenne. A mi nem létezik, azt is érdekesen irja körül: „*Van nekem egy királyi palotám. Láthatlan szín; dali veres, hoppikék*”.

S hogy e nyelven szóljak és szerencsém gyakori változását ecseteljem, nem hazudok, ha azt mondom, hogy nálam is egyszer dobí, másszor kopi.

GENCSY ISTVÁN.

U g o c s a m e g y e i e k :

b a g ó h i t ü : aki nincs meges- mag y a r o k : reformátusok.
 küdve. m e g m e n t : elveszett.
 b i d a : törvénytelen gyermek. t o k á n y : kukoricalisztből készült
 k a s i c a : fűzből készült gát. p é p s z e r ü étel.
 l i n g á r : rossz, dologkerülő férfi. z s i r b a s ú l t : fűtykös, bunkós bot.

(Tisza-Ujlak.) KÖSZEGHY JÁNOS.

G y e r m e k s z ó k .

a a p :	harap.	c s ó c s ó :	k o r s ó .	k á j o s :	s á r o s .
a j c i :	alszik.	c s ó c s ó n i :	c s ó k o l n i .	k á k a :	s á r g a .
á d ó b a :	úgyba.	d a t t a :	a s z t a l .	k u k ó :	c u k o r .
b á b é :	k á v é .	D á l i :	M á r i .	k u l l a :	i s k o l a .
b á c s i t a t :	m á s i k a t .	D á n d ó :	S á n d o r .	M a l l i :	M a r g i t .
b e b e s :	leves.	d e j e :	j e r , g y e r e .	m ú z s a :	m u z s i k a .
b e j j a :	v e l l a .	D é d u s :	J é z u s .	n e n n ó :	n e m j ó .
b i á m :	v i r á g .	d ó d ú :	g y ó g y u l .	o d d ó :	o l l ó .
b i b a :	s z i l v a .	d o n d ó :	r o n g y .	o k k a :	s z o k n y a .
b i b á m :	di v á n .	D ú c s a :	J u l c s a .	p a c i :	c s i k ó .
b o b b ó z n i :	mo s d o z n i .	d ü n d ö j e :	i n g e .	p a j a p a :	k a l a p j a .
b u b u :	s z ö l ö .	g u n d á j :	g ú n á r .	t e j e t :	s z e r e t .
b u m b u s :	ö r d ö g .	i n k i :	ny i s d k i .	t e t e :	s z é p .
c s i c c s e n :	n i n c s e n .	I t t e n :	I s t e n .	t e t e m b ö :	t e k n ö ñ .

(Ózd.) SOMSSICH SÁNDOR.

Családnevek.

Árvai. Bajnok. Bajúsz. Bakkai. Balázsik. Balon. Bárc. Barna. Barta. Bekke. Belány. Bencse. Bene. Benyó. Bódi. Bodnár. Bokor. Bollo. Cinka. Cíkol. Dalen. Demjén. Derbész. Derda. Dúdor. Dukát. Dusza. Estók. Fáklya. Fodor. Fülöp. Gábor. Gál. Galo. Galko. Gelle. Gergely. Gesko. Giblyék. Gubaszko. Gyurgyák. Huszka. Jónai. Kajda. Károlyi. Kós. Kótai. Koto. Körtvélyes. Kövesdi. Kujon. Lakatos. Lányi. Lehota. Lesták. Lévai. Lóska. Lókös. Luszpa. Mács. Madarász. Matulka. Micski. Morász. Nemec. Németi. Orciák. Pataki. Petyerec. Radnóti. Ribár. Sága. Saru. Soltész. Szabó. Szekeres. Szepesi. Szögredi. Szurok. Tamás. Topor. Urbán. Úveges. Vályi. Vicén. Vince. Vityilla. Zachar. (Deresk. Gómör m.) MÁTÉ LAJOS.

G ú n y n e v e k .

Apsi. Babszem. Betyke. Bezzeg. Bezsenáni. Bingyós. Bolha. Bakk bolha. Borsó. Budahordó. Buglya. Bugyi. Báró Sükösd. Csakakkora. Cigó. Cigánypap. Combik. Császár. Dete. Disznoláb. Fingos. Fucsuj. Geci. Geszteli. Gédi. Girlai. Hasburung. Hattyu. Jáger. Katipila. Kásás. Kamatiné. Kecske. Kokó. Kotró. Koszvájó. Kurta. Kukukk. Kúszemű.

Kúti. Kúticska. Lakat. Likfóti. Liktágító. Mánda. Máncika. Makujka. Mutuj. Mondika. Ócsu. Pacal. Pelikán. Pecula. Peszkula. Peckes. Píripóci. Piszi. Pocok. Poszi. Pozdor. Rikkancs. Rucuka. Rupi. Sósné. Sulter. Szatyira. Szotyros. Sutus. Szarka. Szima. Tatar. Turós. Vaksi. Vankúj. Vackor. Vakaró.

Dörő Dani. Égett Laji. Kotoka Pista. Kurta-koma. Sós Pista. Szegény Józsi. Szomoru Mózi. Torma Laji. Veres pap. Zsiros Pista. Puliszka Nagy Sándor.

(Kézdi-Vásárhely, Háromszék m.)

VAJNA KÁROLY.

Helynevek.

Utcanevek: Degettes-utca. Gagyaszár-u. Kovács-szer. Szala-u. Rákok. Kertmege. Poszigángja. Újut. Kanta. Rózsapalló. Unió.

(Kézdi-Vásárhely, Háromszék m.)

VAJNA KÁROLY.

Határrészek: Budsák. Dugolya. Hídvég. Felső rét. Kincstári telek. Macédonia. Nyomás. Peszér. Rétpart. Sziget. Tatárszéllő. Tehénjárás. Tulabara. Városszállás. Viszpart. Tornyos. Kántor laposa.

(Ada, Bács m.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Állatnevek.

Tehénnevek: Búcske. Bogár. Bárány. Bukros. Buga. Bútykös. Cifra. Cigány. Daru. Dallos. Fáni. Gazsi. Götymös. Gombos. Gondos. Jélika. Jágér. Kókény. Kadét. Káplár. Karvaj. Kasznár. Kormos. Kapcos. Kesztűfűs. Legyes. Lisztri. Lamos. Milka. Mëggyes. Macuja. Pirók. Puskás. Petyke. Pittor. Róka. Rigó. Rojtos. Szilvás. Szennyes. Sámó. Szémök. Táblás. Téglás. Talpas. Virág. Végyes. Zsombó. Zsuga.

Ökörnevek: Bicskás. Busa. Buja. Bodor. Bastá. Csémpé. Fütykös. Füstös. Gatyás. Hajdár. Huszár. Hajas. Hégyes. Kajla. Körmös. Lombár. Refska. Rabló. Samu. Utas. Véllás. Vendel. Zséra.

Lónevek: Basa. Bátor. Bétyár. Bimbó. Csinos. Csézár. Dáma. Dáni. Egza. Fúrjozó. Gidra. Iboja. Kese. Kondész. Luci. Lila. Lisza. Liszka. Lénka. Marcsa. Maci. Marci. Nyalka. Pogány. Polyár. Pásztor. Pajtás. Pajkós. Putkó. Rúzsa. Szellő. Szikra. Száltán. Tündér. Tatár. Tützes.

Ebbenevek: Bundás. Gyugó. Dolfi. Jedző. Kójó. Kesej. Mocskos. Maszinó. Punyec. Rigó. Virgonc. Viloja. Szomszéd. Szolga.

Sertés(kan)nevek: Gyémánt. Kardos. Huszár. Fegyver. Hatos. Csárdás. Sugár. Radics. Bukfenc. Pésztér. Vitáz. Nédaj.

(Ada, Bács m.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Javítandók.

286. l. 3. sor: csuha h. olv. eruha.

333. l. 3. " husvét h. husvit, és usetat h. üsetat.

1. " al. ténnap h. csakugyan: ténnap.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

MAGYAR
 N Y E L V Ö R
 SZERKESZTÉ

SIMONYI ZSIGMUND.

Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal
 Budapest
 New-York palota

XXVII. kötet.

1898. Szeptember 15.

IX. füzet.

A „KOCSI” EREDETE.

Erről a tárgyról már sokan írtak, kül- és belföldiek egyaránt, de végleg tisztába hozni mindeddig nem tudták. A magyar eredet vitatói mellett akadtak számosan, akik a *kocsi*-t németnek, csehnek, olasznak s francia-nak akarták bizonyítani.

Az előbbiek főleg két bizonyággal igyekeztek állításukat valószínűvé tenni, nevezetesen, hogy 1. a *kocsi* név magyar forrásokban előbb (XV. sz.) kerül elő, mint kül földiekben (XVI. sz.); 2. tekintélyes külörszági írók (Dainero, Cuspinianus, Avila, Herberstein stb.) egyenesen magyar eredetűnek hirdetik.

Tagadhatlan, hogy e két számottevő erősség a *kocsi* magyar eredetét nagyon valószínűvé teszi, de kétséget kizáró bizonyosságot mindenellett nem szerez neki.

Nekem nem régen sikerült oly oklevéli adatokra bukkannom, amelyek megcáfoltatlanul igazolják, hogy e névnek magyar eredetét semmiféle nép nem vitathatja el tőlünk. Ezen adatok az eddigi valószínűséget megdönthetetlen bizonyosságra változtatják. Fölfedezésemet már közzé tettem a Phil. Közlönyben (21:53—56. l.). Mivel azonban e folyóiratot a Nyelvőr olvasói közül sokan nem olvassák, de a dolog iránt bizonyára érdeklődnek, szükségesnek tartom, hogy adataimat itt is közre bocsássam.

Engel egyetemes világörténelmének (megj. Halléban, 1797-ben) 49. kötetében meg vannak örökitve ama számadások is, amelyeket egykoron Zsigmond pécsi püspök, kinestartó és helyettese, Dombai Imre vezettek a királyi udvarnak 1494- és 95-iki bevételéiről s kiadásairól (l. 17—181. l.). Ezekben találtam a *kocsinak* magyar eredetét meglepő módon igazoló következő tanubizonyásokat:

XV-o die Februarii: Matheo *kochy*, qui in negotio Re Mtis duxerat Thobiam et Georgium Banfy ad Wesprimium, dati sunt: fl. 6 (86. l.).

X-o Martii: *Curriero de Koch*, qui ad relationem Korlathkwy transivit pro boletis, dedi: fl. 6 (72. l.).

I-o Maii: Ad mandatum Regie Mtis missa sunt ad Wissegrad poma narantia dulcia et acerba per unum *kochy* Dno Regi empta. Per eundem *kochy* misse sunt lucerne et candele parve Dno Regi ad Wissegrad, cui *kochy* pro expensis et laboribus datus est: fl. $\frac{1}{2}$, (111. l.).

XXVI-o Julii: Matheo *kochy*, qui duxerat res Regie Mtis et reduxerat bina vice ad Thatham et hoc Budam . . . . dati sunt: fl. 4 (166. l.).

XXIX-o Octobris: Pro *kochy*, qui praefatum Nicolaum cum prefatis rebus duxit Waradinum dati sunt: fl. 6 (100. l.).

XIX-o Novembris: Nicolao literato cum certis subis et prefatis pomis narantiis et aliis rebus ad Regiam Mtem ad Petrum Waradini, vel ubi repererit, pro expensis dati sunt: fl. 5, pro *kochy* iterum: fl. 5 (100. l.).

XXIX-o Decembris: Ad relationem Bradach stabulariis et aliquibus Gubernatoribus equorum Re Mtis, puta Horwath, qui providet ad currus Re Mtis: fl. 1, duci. fl. 1 . . . Uni *kochy* Re Mtis: fl. 1 . . . (101. l.)

Látnivaló, hogy e hiteles történeti adatok a *kocsi* névnek és a jelölte targynak magyar eredetét teljesen kétségtelenné teszik. Legérdekesebb és legnyomósabb köztük a második: „*currifer de Koch*”, amelyből szembeszökőleg kitetszik, hogy a *kocsi* valósággal *Kocs* helységünknek nevéből származik. De e mellett a többi adat is számottevő erősség arra, hogy a *kocsi* elnevezést mi adtuk a többi európai nemzeteknek, nem pedig azok nekünk. Észrevehetni ugyanis, hogy a *kocsi*-nak ezekben még *currifer*, azaz *kocsi vezető kocsis* a jelentése. Ily értelemmel pedig egy külföldi nyelvben sem találjuk meg, hanem csak a későbbi *currus* jelenettel. Ez a körfülmény tehát nyilvánvaló bizonysság reá, hogy ben-nünket illet a megalkotásának dicsősége.

Ugyane számadásokban vannak oly adatok is, amelyekben a *kocsi* név a *currus* jelzőként szerepel: *currus kochy*, azaz *kocsi székér*.

I-o die Februarii: Misit Dnus meus ad Zenth Gyerghwara Gasparum Alemannum pro portandis pecuniis Regie Mt, cui pro expensis et ad *currum kochy* dati sunt: fl. 12 (79. l.).

I-o Augusti: Missi sunt per Regiam Mtem Ivan Slezak aulicus et prepositus Pragensis, nec non Jacobus bombardarius Regie Mtis in tribus *curribus kochy* in Nandor Albam (167. l.).

XXX-o Septembris: Jankoni, familiari Dni thesaurarii ad dicatores cottus Zempleniensis per unum *currum kochy* pro pecuniis misso pro expensis et vectori dati sunt: fl. 6 (172. l.).

E három adat azért fontos, mert a bennük feltűnő *currus*

kochy kifejezés pontosan összevág a 16. századbeli külföldi íróktól emlegetett s magyar eredetűnek állított *carro da coccia, Gotschiwagen, Kotzschi Wägen* kitételekkel. A meglepő egyezés világosan mutatja, hogy ezek a nyelvünkben egész a jelen századig használt *kocsi szekér* elnevezésnek általált képmásai.

Átnéztem a királyi udvarnak 1526-i kiadásjegyzékét is (I. Engel, Monumenta Ungarica, 187—236. l.), amelyben szintén találtam nyomós erősségeket a *kocsi* magyar eredetére vonatkozólag.

A következő két példában a *kocsi* még eredetibb *currifer*, vagyis *kocsis* értelemmel kerül elő:

Feria III. prox. post fest. b. Barnabae apostoli: Luce *currifero kochy*, qui Matheum Pothony et Urbanum Soos . . . ad Posegam duxit et reduxit, pro mercede dati sunt in bonis per 2-os: flor. 25 (207. l.).

Fer. V. prox. ante fest. b. Johann. Baptiste: Quinque *curriferis kochy*, qui Dnum cancellarium . . . Strigonium missum duxerunt, soluti sunt: fl. 25 (223. l.).

Ugyanebben igen sok följegyzésre bukkantam, melyek a „pro expensis et solutione *currus v. curruum kochy*” kiadásokról adnak számot.

Végül találtam benne egy pár oly adatot is, amelyekben az eredetileg jelzől használt *kocsi* név már magában kerül elő „*currus*” jelentéssel, mint:

Pro expensis et solutione *kochy* dati sunt in cupreis monetis: fl. 23 (207. l.).

Sigismundo Nagh, familiari nostro Wiennam pro adducendo argento . . . cum duobus *kochy* misso pro exp. et solutione eorumdem *kochy* dati sunt in cupreis: fl. 100 (210. l.) stb.

Összevetve e hiteles oklevéli bizonyásokat, mármost így állapíthatjuk meg a *kocsi* név jelentésének fejlődésmenetét: Legelőször a *Kocs* községből való híres fuvaros szekereket jeinentette. Majd azután az itt készített könnyű földött utazó szekereknek s ezek vezetőinek jelölésére alkalmazták felváltva. A fejlődésnek ezen a fokán vették át tőlünk a szomszédos nemzetek. Végül az utazó szekereknek általános kifejezőjévé lett.

Látjuk tehát, hogy Herbersteinnek teljesen igaza van, mikor 1518-ban azt irja, hogy a *kocsi Kocs* község nevétől nyerte eredetét, „a quo et vectores currus nomen acceperunt (vö. Matheo, *kochy*; uni *kochy* Re Mtis; cui *kochy* stb.) Cotzique adhuc promiscue appellantur” (Rer. Moscovit. Comment. 108. l.), mert,

mint az idézett tört. adatok bizonyítják, a *kocsi* szót 1494 körül, sőt még 1526-ban is egyformán használták a Kocsról származó híres fuvarosoknak s ezek könnyű utazó szekereinek jelölésére.

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

G Y Ö N G Y Ö S I I S T V Á N N Y E L V E

a nyelvújítás szempontjából.

(Vége.)

M o n d a t t a n .

Hogy Gyöngyösi a mondattanban újított, mindig is tartottuk. Könyvről-könyvre járt ez a deák és magyar analógiával megokolt példája: „*Bellóna sisakját kevés a' ki vággya*”. Már Kazinczy is megemlíti (i. h.) hozzátéve, hogy „még e sorának is kényetlen vala Gyöngyösi védelmére kelni”. Ezt még ma is Gyöngyösi újtásának tarthatjuk; de általánosságban azt kell mondanunk, hogy néhány, jobbára a vers kedvéért használt, új határozói kapcsolatán kívül, meg természetesen eredeti szólásain kívül a mondattan körében nem tartjuk újítónak.

A magyarosabb írók között szoktuk említeni Gyöngyösit. Arany János is róla írt Arcképének végső soraiban: „Valahány-szor a magyar költészet és nyelv oda jut, hogy idegen hatástól lesz szükség menekülnie: minden nyeréssel fordulhat vissza a néphez s az irodalomban Gyöngyösihez” — kiemeli Gyöngyösi magyarosságát; de nem tagadhatjuk, hogy a mondattani idegenszerűségektől nem tudott egészen szabadulni. Igaz ugyan, hogy azzal a gazdag kincsel szemben, amellyel költői nyelvünket gazdagította, eltörpül a száma soloecismusainak; de amit a költőnél is szívesen látunk takarva, nem maradhat takarva a nyelvész előtt. Nem mondhatjuk azonban, hogy ez idegenszerűségeketől tiltette volna irodalmi nyelvünkbe. Megtaláljuk valamennyit már előtte is: latinizmusait kódexeinkben, germanizmusait a német anyanyelvű Heltai műveiben s a XVII. század német eredetű szépprózai műveiben (vö. Beöthy: Széppróza I.154; Simonyi: Magy. Nyelv 266—7). Úgy látszik nagy részben egészen öntudatlanul csúszhattak nyelvére korának különben is nagyon idegenszerű hivatalos nyelvéből. Följegyzek néhányat.

Különösen nagy kedvvel használja a szenvedő igealakokat, pl. I. alább. Egyéb idegenszerűségei:

A módhasználatban: Másnap mikor vinnék a váras házához, Char. 37; Minthogy a mult napon sokat fáradnának, Char. 78; Mit kivánnyon tőlem a' hadnagy, értettem, Char. 40. stb. Leggyakrabban a Charikliában találkozunk velük, sokkal ritkább jelenség Gy. többi műveiben.

Régiességnak kell azonban tekintenünk ezt a gyakrabban olvasható módhasználatot: *Akarjuk* szívesen, hogy *vigasztaltatol*, Char. 404; Akarom, hogy már most hazá leshettelek, Char. 175. vő. NySz.

Névmások használatában: Nádat vevén tüzet gerjeszt *azzal*, Char. 74; Theogenest említvén könyvesen mondják, mint szerették *azt* közönségesen, Char. 392; Felvévén *magát* (fölemelkedék), Char. 65 stb.

Az infinitivus használatában: Nem is *látni* senkit ott lenni lélekben, Char. 4; *Mondja* a gyertyákat a tüzet jedzeni, Char. 50; Lenni az én dolgom majd így *találtatott*, Char. 99; Ezt csak történetből *tetteti* ö lenni, Char. 167; Strucczokat *itél-hedd* érkezni óh melly gonoszokat, KJ. 562; A' révnél *látszatott* immár Kemény lenni, Kl. 462 stb.

Egyéb idegenszerű szerkezetek: *Félти, hogy ne jusszon* az ellenség kezében, Char. 50; *Fél, hogy* gonosz hírt általa *ne végyen*, Char. 75; Azonban a birót *mondják, hogy eljött már*, Char. 332; *Szerencsés napjait mondhattam* eltemnek, Cup. 585; *Bús volt utána*, Char. 411; *Temploma ékes volt véle*, Char. 119 stb.

A személyrágos infinitivus használatában is eltér Gy. a mai köznyelvi használattól, de e tekintetben a régi nyelvszokást követi (vő. TMNy. 511). Tehát inkább régiességeknek, mintsem hogy újításoknak kell tekintenünk az ilyen szerkezeteket:

Förendnek lennie állíták, Char. 10; A' kik a tengerre mennie készülnek, Char. 435; Pokol fenekéből származott furia, Ki nem szántál engem így megrontania, Cup. 622; — Kévántam régen oly emberre akadnom, Char. 106; Alig tudom helyre hoznom életében Char. 108; Általlom pedig néked jelentenem, Char. 150; Kész lészek felkelnem mellettes, Cup. 593; Ha szódat nem fogod itt tovább is szánnod, Char. 168; Mert nem tudunk tőle másként elszakadnunk, Char. 83.

Bár a régi nyelvben s a népnyelvben is látunk ingadozást a *ki*, *mely*, *mi* használatában, mégis meg kell említenünk, hogy Gyöngyösi semmi ügyet sem vet megkülönböztetésükre; amint épen tollára jő, vagy ahogy a szótagszám kívánja, akképen használja. Majd minden lapjáról idézhetnék példát: Thiamus Termutist hivattyá, a' melly távol lévén a szót nem hallhatiya, Char. 50; Nem állhatván a fényt, a' kit szemlélének, Char. 7. A *mi-t* igen ritkán találjuk, mert helyét rendesen *ki-* vagy *mely-lyel* pótolja.

Valódi ujságokat a szófűzésben határozói kapcsolatai közt

találunk. Maga is említi értekezésében, hogy e helyett *vágyok erre vagy arra* a vers kedvéért azt mondja, hogy *vágyom ezt vagy azt*, e helyen: Bellóna sisakját kevés, a' ki vággya (KJ. 528). Bár latin analógiát is említi (ezt a graecismust: Os humerosque Deo similis), saját szavaival bizonyíthatjuk, hogy a *kiván* ige vonzatának analógiája is vezette: „mintha mondanám: kevés kívánnya Bellóna sisakját“ (KJ. előb.). Ehhez egészen hasonló: Lattyá Jóseph ezt s könyvezí RK. 245; nyilván a *sirat valakit* analógiájára (vö. Orczynál is: Bús szivvel könyveztem könyveit, Kolt. Sz. 181).

A régi nyelvben is megtaláljuk már az ilyeneket: *Örüli* Polerus oda érkezését, Char. 287; *Örüli* a nem várt alkalmatosságot, MV. 23, *örül valamin* helyett (vö. Simonyi M. Hat. 1:284). Menék tőle én a piatz felé, a hol szemeimet Theogenes *telé*, Char. 175; Szívét örööm *telé*, Char. 178; szívét örööm *teli*, KJ. 380 (vö. CornC. stb. NySz.). Theogenest kezén fogva tartya, bőven *beszélgeti*, melly bús volt utánna, Char. 411; vö.: Ki mit ohayt, azt beszélgeti, BornPréd. 251. — Itt említhetem még, hogy a tárgyas ragozás többes első személyének *tudnók*-féle alakját Gy. műveiben nem találjuk; pl. Hogy a titok köztünk maradna *fogadánk*, ... Az ajtókulcsát is magunkhoz ragadánk, Char. 106; Csak *tudnánk*, azok kik lehettek, Char. 219 stb.

Bár a *vágyik* és *könyvez* igéket tárgyasan Gyöngyösi előtt nem találjuk az *örüli*, *beszélgeti*, *teli* alakok alapján legalább annyit mondhatunk, hogy a jelenség maga nem új Gyöngyösinél.

Egyéb újszerű határozói kapcsolatokra is akadunk hellyelközzel Gy.-nél, melyeket nálanál régibb íróknál nem találunk.

Básul utánna (Char. 411); a *vágyódik*, *kívánkozik* igék vonzatának lehet hatása,

Elámul valamivel; bizonyára a rím kedvéért: Elámula atyám az illy mondásokkal, Nem gondolván amaz köz tanításokkal, Char. 19.

Ég valakire: a *lángol*, *lágoz* valakire analógiája lehet, vö. NySz. Ég már a' leány rád. Char. 175.

Fajzik valamihez: a hasonlóságot kifejező igék vonzatához illeszkedett. Ne fáraszsz már többször Annához a'-kinek a'. szive fajzott kösziklához. KJ. 392.

Fél valamiben, nyilván a rím kedvéért: A' melly nyul jut egyszer a' sasnak körmében, Az a' kányának is fél rezzenésében. Cup. 638.

Hitele van valaminek valakinél; Hihetetlen valakihez: egyiket sem találjuk Gy. előtt: úgy lehet, mindenkor a bizalmat, hűséget kifejező igék vonzataihoz alkalmazkodott. — Nálam minden szódnak vagyon nagy hitele, Char. 6; Látom hozzámag vagy te hihetetlen. Char. 25.

Hirül hoz: a Rny.-ben mindig *hirt hoz valamiről*, *vmi felől*. Mikor hírül hozzák illy veszedelmeket, kedves feleinek szánnya eseteket. KJ. 533.

Kedveli magának: nyilván a *kiván* ige vonzata rejlik benne;

olyan pregnáns szerkezetnek tartjuk, mint pl. ezt: kinézni valakit (l. Simonyi M Nyelv 2:315). Templa ma ékes volt véle (Charikliával) Diánának, Valaki meglátta kedvelte magának, Char. 119.

Köze van valamitől: a Rny.-ben mindig „köze van” miivel, vmi-hez; valószínűleg az ellentétes „távol van tőle” s hasonlók analógiájára használja így Gy. — Van nem kevés köze a Biró házának Az ó szállásától. Char. 314.

Közeliit melléje: a *hosszája közelít* helyett; ezt is pregnáns szerkezetnek tarthatjuk (*közeliit + melléje jut*). — Melléje közeliit ’s gyengén ápolgattyá. Char. 16.

Lángoz-valakiért: a Rny.-ben mindig így: ég valakire vagy vki miatt; az „érted halok, érted szenvedek” s hasonlók analógiáját lát-hatjuk Gy. szerkezetében. Az a’ kiért szívem annyira lángozott, Char. 32.

Meddő valamitől: Gy. előtt mindig *meddő valami nélkül* (vö. NySz.); a „valamitől ment” s hasonlók mintájára keletkezhetett Gy.-nél. Kevés napok többet tesznek a jó főben, Mint számos esztendők az esztől meddőben, Char. 81.

Itt említhetem még Gyöngyösinek ezt a határozói kapcsolatát: *fél szerént, a félíg* helyett; bizonyára a versbeli szükség teremtette e helyen: Könnyebbült fél szerént azzal szenvedésem. Char. 383. Vö. rész szerént.

A mondattan egyéb részeire nézve egészen hagyományos nyomokon jár Gyöngyösi; még csak szólásairól és inversióiról kell egyet-mást szólnunk.

Új szólások és szólásmódok.

E címen foglalom össze minden szólásokat és szólásmódokat, melyekkel Gyöngyösi gazdagította irodalmunkat. Nem egy közülök költői szellemének gazdagságát dicséri, de nem kevésbé érdeklik a nyelvészeti is. Nagy részükben, különösen az átvitelekben, bizonyára eredetiek, másokat analógiára alkotott; néhányat pedig, különösen a közmondásszerűeket, egy kissé megváltoztatott alakkal ugyan, de a népnyelv kincseinek kell tartanunk. Itt közlööm jobbára azon sorrendben, amint rájuk akadtam:

Panaszra ereszti nyelvét. Char. 5.

Fegyvere villámán a *seivők elhüle*. Char. 6.

A sors mostoha-ságából... mint menekedtél. Char. 6.

Mélyebb elmével dolgozsz szólának. Char. 7.

Anyám fent viszi dolgomat (a. m. nagyítja, főlhordja hibáimat). Char. 27.

Ordög ül a szívén, ott pedig középen. Char. 28.

Élete rát poklát palástolja szépen. Char. 28.

Egymáshoz sokféle *beseédet nyújtának*. Char. 45.

Áradván szemei, bő könyve tsordúla. Char. 47.

A’ nyereség köz szárnyon vitetik (a. m. kétes). Char. 50.

Köz szárnyon röpül köztök a' nyereség. KJ. 564.

A' mérges Párcák . . . éltem' bordájából engem kimeszenek (a. m. haljak meg). Char. 61.

Szörnyen hal (a Rny.-ben mindig: hirtelen vagy szörnyű halált hal (vő. NySz.). Char. 67.

Szerelmeimet üz (e h. szerelmeskedik). Char. 68.

Félek vala, hogy rút fertelemhez adtam magam', 's *tessnek ssal-mát a' fejemhez* (a. m. megbélyegeznek; nb. a házasságtörőket szokták a középkorban szalmakoszorúval megbélyegezni a község előtt). Char. 101.

Forgó szél van ennek a fejében (a. m. hóbortos). Char. 142.

Ujjat von a' nagy Istenekkel. Char. 152.

Az ujjamon is azt már meg-vettem (vő. kis ujjamban van). Char. 153.

Öszve-voná a' hegyit vállának. Lefüggeszté fejét (a. m. búsul, elszomorodik). Char. 160.

Ne vegyen illy kordélyt gondolattyában (a. m. ne törődjék vele). Char. 164.

Feje dült vállára, úgy bánkódik. Char. 204.

Esze fordult meg a' feje lágyában? (a. m. meggabalyodott). Char. 228.

A szél meszszére fújja bűzét (a. m. rossz híre terjed) Char. 322.

Elményére fordult a' Rhodopis dolga (eszébe jutott) Char. 322.

A' búnak tétezik ott tora (a. m. jó kedvük kerekedett). Char. 332.

Nyúgbe akadok én is vele együtt (a. m. nyomorúságra jut). Char. 342.

Nem soknak adta ő kólcásat e' titkának. Char. 358.

Theogenesnek . . . mint estek nyomában (a. m. rátalál). Char. 391.

Szive gyengeségét hozza mérészségre (a. m. neki bátorodik). Char. 396.

A' szót erről másra üteti. Char. 400.

Már csak híren is kedve hajnalodik. Char. 403.

Merülnek . . . jó álomban utazások után. Char. 411.

Úttyokat úgy-is siettetik szükitvén dlmokat. Char. 415.

Kár illy serénységgel hogy elméd terheled. MV. 11.

A' Vénus (=szerelem) mestere mindennek. MV. 16.

Róka most a' világ; bőlcs a' praktikában. MV. 16.

Szíkkot hány az Égben. MV. 20.

Gyenge láng-szín kárpit házát terítette (hajnal-pir vontabe). MV. 21.

Kikbe szívet öntött sok beszédekkel (a. m. bátorít). MV. 54.

Vukra vetett sok' koczkája (a. m. rosszra fordult). MV. 65.

Elvárom a' sorsnak vagy hattyát (szerencse dobás! a kocka hat pontos oldala), vagy vakját (a. m. kivárom jóra vagy rosszra fordul szerencsénk). KJ. 416.

Két végét köti fel a' szerencsének (szerencsét próbál). KJ. 440.

Le se veszi szemét szép ábrázattyáról. MV. 66.

Döl sokssor könyökre, hallgat, szomorkodik. MV. 72.

Merevitvén testét a halál hidege. MV. 81.

Nem tanácsos doleg asszonyoknak hinni, Mikor leghivebbnek látszik hozzád lenni... akkor szokott *csalra vinni* (a. m. megcsal). MV. 86.

A' Törökök... *csalt velvén* más-felé térének (a. m. cselt vet). KJ. 553, 518.

Ki-tetszenek körmei rejtett szándékának. MV. 108.

Az nap kezd hanyatlani. RK. 224.

Orrát fel-fodorítta... úgy csúfollya (vő. orrát fintorgatja). RK. 260.

Pittyet hány (vő. ma: ajkát biggyeszt); az analogia nyilvánvaló: Ámaj ajakára pittyet, az orra alá hány fittyet. RK. 260.

Décsei Bálintnak *lelkére költötte*. KJ. 375.

Szép bőrrel födözi bélé poklosságát. KJ. 439. (Vő. Bárány bőrrel födözi farkas fogait, SzD: MVir. 349.)

Melly eszköz lehetne a' szabadulásban... *elmém annak uttya' gyöpét szegi* (fürkészsi). KJ. 446.

Kicsúsztott markunkból minden reménség. KJ. 474.

A hold éjfélkorrá derül (vő. a nap delel). KJ. 454.

Meg kell mérsi elméje' fonttyaval. KJ. 489.

Kuvarczot vált: *vall* helyett, nyilván a rim kedvéért: Ha el-kezdi tovább is úgy *szántson*, Hogy a bőcsületeken kuvarczot ne *váltson*. KJ. 490.

Rab-szíjjra fűzik szegényeket. KJ. 517.

Ónt nem kötnék a' dolgok-lábához (nem késleltetik). KJ. 551.

Egy máknyit se tud amannak tűzében. Cup. 613.

Kedvelt személlyéről szemét le-nem-veti. Cup. 619.

Port rúghatsz szemekbe az ellenségeknek (a. m. visszatartóztat). Cup. 646.

Dolga kezében szegik (meghiusul). Cup. 651.

Nem lesz egy portám azokkal (a. m. dolgom velük). Cup. 651.

Közmondásszerűek:

Háló előtt halász nem fogja tsukáját. Char. 161.

Egy lélekzés hevet 's *meleget* (!) nem vehet. Char. 161.

A' bűdös hust adja bővön a' jó lével (szertelenül dicsér). Char. 206.

Vak mutat utat az eszesnek. Char. 331.

Tűz választya az arany jóságát. Char. 415.

Ki-néz a' szúrból is a nemes vér, a' bársony köntösbül-is a' parasztt természet. Char. 427.

Pénzért a szűz-koszorúk-is szalma színre kelnek. MV. 39.

Farka' elvágását kigyó nem felejtji. KJ. 501.

A' hivalkodás ördögnek párnája. Cup. 647.

Inversiók.

Gyöngyösi valóságos költői nyelvet teremtett. Az alexandrin előtte s utána egészen Aranyig nem zengett hasonló ritmussal. Mi ennek az oka? Ha az előzőek verses törtériáit tekintjük, mon-

dataik elnyítték, össze-vissza tömvék bővítményekkel, sokszor több versszakra terjedő körmondatos szerkezet laposságával fárasztanak. Gyöngyösinél ez a legnagyobb ritkaság. Rendesen föloldja a körmondatos prózai szerkezetet s vagy egymás mellé rendeli a gondolatokat, vagy csak a legegysszerűbb alarendelésekkel él egészen a magyar nyelv szelleme szerint. Hogy ez nagy fejlődés az elődök alkotásaival szemben, természetes. Sokszor úgyszólvan a ritmus szerint méri ki s rendeli egymás mellé gondolatait. Csak egy példát említek:

Értéke Kő-várok. Úri rend Nemzete.
Ideje legjobb kor. Vitézség élete.
Dicséret, jó példa, díszesség termete.
Járása gyorsasság. Ráró tekintete. MV. 2.

De leggyakrabban az inversióval kerüli el a körmondatos szerkezet laposságát. Ez egyik leghatalmasabb eszköze annak, hogy alexandrinjeit előrei s utórai egész Arany Jánosig nem tudták meggyőzni.

Hogy inversióban a régiség zengzetes énekeinek, a népnyelvnek és népénekeknek hatását, tán nem is csekély mértékben, megtalálhatnók — nagyon valószínűnek tartom; de annak tüzetes kimutatása, hogy használatukra nézve mennyiben eredeti Gyöngyösi, hitem szerint külön alapos tanulmányozásra szorul. Az inversiónak a régi nyelvben leggyakrabban használt módjait, hogy t. i. a kötőszót az ige elé vonja, s a viszonyító névmás rendes helyét szokatlanabban cseréli föl, Gyöngyösinél is megtaláljuk; sőt hogy kívülök még egyebeket is találunk nála, melyekben csak elvétve hagyja őt cserben mindenkor erős és magyaros ritmusérzéke, már Arany J. igazolja a Magyar Nemzeti Versidomról szóltában (Próz. dolg. V:289—93). Egyelőre tehát csak azon főbb módozatok föltüntetését kísértem meg, melyek Gy. inversióiban mutatkoznak.

Igen gyakran használt inversiója, hogy az igét a sor elejére, vagy végére helyezi, az egyes monatrészket pedig aszerint csoportosítja, amint lényegesebbek vagy kevésbé lényegesek. Pl.

Es méltó panaszra a' nyelvét ereszti. Char. 5.
Hanem kérdi: kikkel Nanticles lehessen. Char. 96.
Erdély felé úttaát ugyanezért vette. KJ. 535.
A' haza szerelme, kiben igazán forr. KJ. 545.
Kihozott magával a melly szám rabokat. KJ. 477.
Látván kell maradni most attól üressen. Cup. 614.
Számlállya elgyővén kérte melly szívessen. Cup. 615.

Tekinget kemény-is vissza még láthatta. KJ. 548.

Ne várják helyben meg, hanem ki mennyenek. KJ. 552.

A segédige az inversiókban rendesen sorkezdő:

Vala beteg szívem nem könnyű sebekben. KJ. 481.

Van az egész haza szörnyű rémlésben. KJ. 481.

Fogván szabadulni az gazdag sartzával. Char. 11.

Van nem kevés köze a Biró házának az ö szállásától. Char. 314.

Vagyón ugyan nékem más-is két magzatom. Char. 383. stb.

Az is szórendje legtöbbször rericdes; de ha a ritmus kedvéért el is veszi rendes helyéről, arra látszólag minden ügyel, hogy az ütemnek ereszkedő részébe kerüljön. Pl.

Örömest leány-is ezt megtselektette. Char. 24.

Vagyón ugyan nékem más-is két magzatom. Char. 383.

Tavasz munkája-is a mezei zöldség. KJ. 467. (e h. mezei zöldség is).

Érdekes s leghangzatosabb sorai közé tartoznak azon inversiói, amelyekben az összetett szó két tagját választja szét egy-egy hangsúlyosabb szóval. Pl.

Mellyet halván a' szűz, *tsak* el-nem ájula.* Char. 47.

Tsak' szörnyen nem holtál, a' mint szédeledtél. Char. 67.

A' Charikles pedig szegény *tsak* meg nem holt. Char. 213.

Két-féle szeretet ösze-nehezen fér. KJ. 546.

Kedves személyedtől *el*-annyira-essem. Cup. 616.

Az összetartozó mondatrészeket azonban csak nagy ritkán különíti el egymástól; ebben van nagy érdeme Gyöngyösinek. Tudjuk, hogy Zrinyinél is találkozunk hellyel-közzel magyaros inversiókkal; de ö nagyon is a latin nyelv szellemének hatása alatt állván, mintái után legtöbbször igen nagy szabadságot enged magának a mondatrészek széthányásában. Gyöngyösinnél egészben véve csak ezeket említem:

Hogy már leszakadgyon, nem fél, több helyeken. KJ. 479.

Jutának elsőben, mintegy ötszáz lóval

Az esztergomiak válogatott jóval. KJ. 502.

Által köténk egy-mást karjaink lánczával,

Mint a foglalkozó-Gerlicze társaval. Cup. 585.

És te-is önnön magának, *Szederin*—mert a lábának vérén nött—
róesdt szedtél ... RK. 174.

Nemcsak erős ritmus-érzéke teremtette azonban inversióit, hanem sokszor épen a negysoros rímelés okozta nehézség lehett szülőka.

* Csaknem a 17. sz.-ban még nem volt egységes összetett szó. A mai *csak-nem* elájult ép olyan fejlemény a régi *csak* (éppen hogy) *el nem* ájult helyett, mint a dunántúli *alighanem* elájult e h. *aligha el nem* ájult. A SZERK.

E rövid példatárral is, hiszem, sikerült megbizonyítanom, hogy csakugyan méltó és érdemes doleg volna Gyöngyösi verselését ezen szempontból is alapos tanulmány tárgyává tenni kapcsolatosan népénekeink s a mult költézetével.

* * *

Nyelvújító volt-e tehát Gyöngyösink? Kazinczy az idéztem helyen, sorok között világosan védelmére kel Gyöngyösinek, mint egy ős munkását látja benne iskolájának, ki egy századdal előbb meri már védelmezni az újítás elveit az olvasók balítéleteivel szemben. Az újításnak csakugyan majdnem mindenazon eszközét megtaláljuk már nála, melyet az újabbkor nyelvújítás munkásainál. Kazinczynál és követőinél látunk; de nagy a különbség közöttük. Gyöngyösi szándékosa és tudatosan újított, mint láttuk, de nem erőszekosan; legtöbbször a vers kedvéért ugyan, de majdnem minden alkotásának láttuk analógiáját.

Szörövidítései közül az ilyeneket: *bizalom, győzelem* stb. szerencséseknek mondhatjuk, s elvonásai közül is a képzőjükön teljesen megosztottakat, ha kissé merészbebeknek is, de minden esetre megbocsáthatónak tarthatjuk annak az irónknak, kinek annyi nehézséggel kellett megküzdenie a jó verselés kedvéért.

Amikor csak szüksége van új szóra s a régi nyelv és népnyelv kincsei szükséleteit nem pótolhatják: egész könnyedéssel, de mindig a magyaros szóalkotás jól ismerte eszközeivel alkotja meg a hiányzót s illeszti megillető helyére. Idegen képzőkre, az összetételekben idegen mintákra nincs szüksége; elég gazdagnak tartja a magyar szóképzés és szóösszetételnek nyelvérzéke sugalta bő változatait.

Mondattanában is ami újat látunk, majdnem mindennek egész könnyedén megtaláljuk analógiáját; eredeti szólásaiért pedig különösen hálával is tartozunk neki, amennyiben költői nyelvünket nagy mértékben fejlesztette.

Szóval Gyöngyösi újított, de általanosságban kimondhatjuk, hogy mindig erős analógiai érzéke vezette, úgyhogy ő benne a XVII. századnak mintaszerű nyelvújítóját kell látnunk. Bátran járhatunk iskolájába, ha nyelvünket gazdagítani, fejleszteni akarjuk, s ha a nyelvújítás nagy mesterei az ő iskolájába járnak vala, sok fattyuhajtástól szabadulhatott volna nyelvünk.

EKKER J. SZENDE.

A BIRTOKOS -É RAG.

I.

Ragnak nevezem ezt a járuléket, ámbár képzőnek is szokás tekinteni. De néztem szerint sem ezt, sem a többes -k-t nem helyes képzőnek minősíteni. A képző jelentéstani kitevője a szónak, minden mondatrészben végig megmaradhat a szóban és minden mondatrész befolyásától független. Pl. nincs az a mondattani szerkezet, mely a -ság -ség képzőt kiüsse a nyeregből, de a -k rag azonnal elmarad, mihelyt számnév a szó jelzője s azonnal i lép a helyére, mihelyt birtokos jelzője van a szónak.* Igaz, hasonlít a -k ragos szó a gyűjtőnévhez: *katonák* : *katonaság*, de a kettő mégsem teljesen egy, s ilyen átmenet ezrivel található, főkép ha két nyelvet hasonlítunk össze. Tézzem: *járhá* a magyarban képzett szó, a latinban összetett kifejezés: *ire potest* vagy *coniunctivus potentialis* : *eat*. A többes *k*-nál, mely kétszeresen van alávetve a jelzőnek, nem különb az -é sem. Ez is csak bizonyos mondattani viszony keretén belül használható, mikor t. i. a birtokos jelző után a birtok nincs kitéve; ha a birtokot kitesszük, az -é eltűnik s a -nekk léphet a helyébe.**

Egyetlen ok, mely miatt e két ragot képzőnek nevezhetnök, az hogy bármely mondatrészben megmaradhatnak s az illető mondatrész ragjai utánuk csatlakoznak a szóhoz, de ez nem elég arra a nagy változtatásra, mert a személyragok is végigvonulhatnak úgy az összes mondatrészeken s mégsem merjük őket, nem is volna helyes a képzők közé iktatni.

Az -é tehát rag, s a képző meghatározását azzal is meg kell toldani, hogy a mondatrészek befolyásától független.

De nekem még azt is meg kell védenem, hogy mért nevezem az -é-t birtokos ragnak, mikor különben birtok-képző a neve. Ragjaink arról a szóról veszik nevüket, melyhez járulnak, illetőleg arról a mondatrészről, melyben a szavuk velük szerepel: van helyrag a helyneven, tárgyrag a tárgyon, részes határozó rag a részes határozón, okhatározó rag az okhatározón; tehát az -é-t,

* De ép úgy szokott a melléknévi -s helyébe -ú ü kerülni, ha számnév v. más melléknév van előtte, pl. *füles*, de *két-fülű*, *hosszú-fülű*, s azért mégis képző az -s és az -ú ü. S. Zs.

** Czucza J. közlése szerint Kalotaszegben, Nyárszón van egy határrész, melynek *papé szere* a neve; itt a *papé* valóságos genitivusnak látszik. S. Zs.

mely a birtokos jelzón van, szintén **b i r t o k o s . r a g n a k** kell nevezni. Nevezték és nevezik így is, de zavart szült az **-m**, **-d**, **-ja** személyragok neve, mert ezek a birtokos személyét jelentik s ezért a többi raguktól eltérőleg nem birtokragoknak vagy birtokszemélyragoknak, hanem a saját önálló jelentésük alapján birtokos személyragoknak hívták őket. De ezen a zavaron könnyű segíteni, ha az **-m**, **-d** stb. ragokat egyszerűen csak **személyragoknak** nevezzük. Másféle személyragja úgy sincs a fönévnek, hogy attól jelzővel kellene megkülönböztetni, sőt a birtokos szó nem is találó, mert ezek a személyragok részeshatározóra is vonatkoznak: *nekem házam van*. Az ige személyragjaitól nincs mért megkülönböztetni, mert azokkal lehetetlen összetéveszteni őket.

Legyenek tehát a fönévnek a birtokviszonyban egyszerűen **s z e m é l y r a g j a i** (**-m**, **-nk** stb.) és két **b i r t o k o s r a g j a**: **-ne**k és **-é**.

Ennek az **-é** ragnak s a belőle származtatott **-i** képzőnek (*kerti*) eredetéről eddig Budenz József mondott véleményt. „Budenz az **-i** és **-é** (*oja, *eje*) képzőket az ugor kicsinyítő **-j** képzőből származtatja“, mondja Simonyi a TMNy. 580. I. De mivel Simonyi e véleményt csak apró betűs jegyzetbe szorította, úgy látszik, nincs nagyon meggyőződve a származtatás helyes volta felől.

Hát ne is legyen!

A birtokos **-é** rag eredetét a másik birtokos rag eredete árulja el. Valamint a **-ne**k rag az irányjelölő **-ne**k-ból származott, épen úgy, talán még előbb, az **-é** rag is az irányjelölő **-á**, **-é** ragból eredt (hov-á, id-é-bb, el-é, mög-é, od-á-ig, Szögéd-é-be, Egr-é, sok-á, sok-á-ig stb.). Szinte természetes is, hogy ha a kitett birtok mellett a „*lativus*“ **-ne**k szerepel rag gyanánt megfordított irányjelentéssel, akkor a ki nem tett birtok esetében is egy *lativus* ragot használunk hasonlóképen megfordított irányú jelentéssel. S ezzel egyúttal történetileg is ragnak bizonyul a birtokos **-é**.

A **-ne**k és **-é** ragokat a birtokviszonyban megfordított irány jelölésére használjuk, mert ezek eredetileg *hová*-irányuak, a birtokos jelző, a genitivus pedig *honnán*-irányú. A görög genitivus *honnán* és *mióta* kérdésre felel, a latin helyébe *honnán*-irányú *de* és *di* stb. elüljárók léptek, a németben és angolban is ilyen irányú elüljárók (*von, of*) pótolták a genitivust. Szóval a birtokos jelző *honnán*-irányú fölfogása kétségtelen. De épen annyi bizonyíték mutatja, hogy a részeshatározó dativus és a birtokos jelző váltakoznak: Die Kugel zerschmetterte dem Könige den Arm (des

Königs Arm), Er fiel dem Vater zu Füssen (zu des Vaters Füssen*) angolul: a cousin to the Lord (Becker K. F. Organism der Sprache 379.). Vegyük még ehhez a sok latin és görög „dativus possessivus“-t.

Más mondattani viszonyok között is váltakozik a honnan- és hová-irány: az -ért rag célt jelez, hová-irányú, de okot is és ekkor a honnan-irányba csap át, a végett névutó is célt jelent, de immár nagyon sűrűn összetéveszik az okkal és okhatározó gyanánt használják; félek valamitől honnan-irányú, félek bemenni hová-irányú; a latinban, németben: adni valakinek dare alicui, jemandem etwas geben, a dativus hová-irányú; valakitől elvenni: adimere alicui, jemandem etwas wegnehmen, itt már honnan-irányú a dativus. A magyarban ezekben a részes- és fosztó-határozókban megmaradt a külön hová- és honnan-irányú rag, de az ok- és célhatározók között nálunk is kiszorította a sűrűbben használt rag a másikat. Az átmenetet megkönníti az, hogy a hol-irányú határozók közelségi, a honnan- és hová-irányúak pedig távolsági viszonyban vannak az igével s a beszélő csak a távolsági viszonyt tartja számon, a többi részlet összefoly a szemlélete előtt. Ez az elhomályosodás néha oly erős, hogy a jeles Becker föntidézett hires művében (345. l.) a dativust tulajdonkép honnan-irányúnak állítja, tehát épen megfordítja az elmélethen a szemléletet.

Sok érdekes részletet olvashatni az ily iránycseréről Simonyi M. Határozók I.24. és 27—44. ll. s Becker K. F. i. m. 407. l. Itt célunk érdekében az eddigiek is bebizonyíthatták, hogy az iránycsere a mondattani kategoriáig is felhatolt s részeshatározóból fosztót (*dativus commodi*-ból *incommodi*-t), célhatározóból okhatározót teremtett, sőt az irányhatározóból a birtokos jelzőbe is átjutott.

Ez az -é rag egyszerűbb és ősi ragjaink egyike. „A közelést jelentő lativus egyszerű ugor ragja Budenz szerint -ga volt“ s „talán ez van meg a vogul -e végű allativusban“ (Sim. TMNy. 1:642). „Az ugor lativusi -ga-nak nyelvünkben szabályszerűen j-re kellett volna változna, ez a j pedig a megelőző tővégi magánhangzával, mint számtalan más esetben, dítongussá, aztán egyszerű hosszú magánhangzóvá egyesült. Igy keletkezett az az -á, -é, -i, melyet a hová kérdésre felelő határozó szóink és viszony-

* Sőt az osztrák németség a birtokviszonyt különben is többnyire dativussal fejezi ki: *der Frau ihr Kind, dem Vater sein Rock* stb.
S. Zs.

szóink végén rendszerint megtalálunk: *alá*, *fölé*, *közé*, *odább* és *odébb* stb., -*vá*, -*vé* (e h. *vel-é, rokona a *vel-nek*)[“] (uo. 643. l.). Mivel ennek az -*é*, -*á* ragnak igen általános közelítő értelme volt, hol el-elmaradt a szók végéről: *megé*: *meg*, *elé* : *el*, *hozz-á* : *-hoz*, *neki* : *-nekk*, *belé* : *be*, *kivé* : *ki*, *levé* : *le* (Sim. M. Hat. I. 9. l.), hol más raggal erősítették meg: *Szögedé-be*, *idá-ig*, *soká-ig*, *egy kicsinyé-g*, hol pedig az ellentétes irányban is használták: birtokos -*é-nek*, de más határozóban is: *onné-t*, honnét s bizonyára a -*ból* -*ből*, -*ról* -*ről*, -*tól* -*től* hangzójában is ez az -*é* lappang. Ezeknek hosszú magánhangzójáról ugyanis különben a TMNy. 643. l. szerint kielégítő magyarázatunk eddigelé nincsen. Az ablativust a végső -*l* fejezi ki. Azt hiszem, elég természetesen lehet ott az -*t* keresni s akkor a magyar ablativus olyan mint a német *von zu hause*, francia *de chez le médecin*, oláh *de pe deal* kifejezések, csak hogy nem is *hol + honnan* kombinációval, hanem *hová + honnan* összolvasztásával.

A melléknévi -*i* képző rokon ugyan a birtokos -*é-vel*, de alig származhatott ebből, mert *királyé kert, *kerté virág-féle birtokos kifejezés sohasem volt a nyelvben, tehát nem is hozhatott létre semmit; hanem az -*i* képző is egyenest a hová-irányú -*é* helyragból keletkezett, mert ilyen kifejezések nemcsak lehettek, de új, mai ragokkal ma is vannak a nyelvben: *tejbe kása*, *helyre legény*, *félre hely*. A nyelv szelleme ma is az ezer év előtti analógiákkal, eszközökkel jár el, csak az eszközöknek anyaga változott keveset.*

KALMÁR ELEK.

II.

Az -*é* ragra s a -*ja* -*je* vagy -*a* -*e* ragokra vonatkozó s a nyelvtani könyvektől elterő nézeteimet kívánom az alább következőkben előadni.**

1. Úgy gondolom, hogy az -*é* rag tökéletesen egyez a -*ja*, -*je*, vagy -*a*, -*e* (továbbragozásnál hangzónyújtással álló) raggal. Ez a rag fordul elő -*é* helyett a *tied*, *mienk*, *tietek* (*tijed*, *mijenk*, *tijke-*

* Dolgozótársaink bizonyára hozzá fognak szólni ehhez az érdekes kérdéshez. Én addig is csak egy ellenvertést teszek: a *Jánosék* alak nyilván a *Jánosé* többese s nyilván igen régi forma, ezt pedig bajos lesz az irányragos alakból magyarázni. S. Zs.

** Ebben a cikkben is van sok gondolkodásra valló, elmés és elmemozdító részlet, s azért közöljük, ámbár velejét és eredményét nem helyeselhetjük. Eredménytelenségét a nyelvtörténeti szempon-tok hiánya okozta, mint alábbi jegyzeteink is mutatják. A SZERK.

tek) névmásokban; ennek a *j* betűje érzik az *enyém* névmásban is. Nyelvtani könyveink az -é ragot határozottan megkülönböztetik a -ja, -je, vagy -a, -e ragtól s bizonyosan ez az oka, hogy még eddig sem az egyik, sem a másik rag számára nem találtak általánosan elfogadott nevet.

2. Birtokrag minden a kettő, csak az alkalmazásra nézve különböznek egymástól. A -ja, -je, vagy -a, -e rag kimondott birtokszó mellett, az -é rag ki nem mondott birtokszó helyett áll. János könyvét szeretném, de a Péter(könyv)ét nem.

3. Az -é rag, minthogy a birtokszó, nelyhez tartozik, kimarad, oda kerül a birtokos szó mellé, de nem úgy, mint ahhoz tartozó képző vagy rag, hanem mint a szóösszetételek egyik tagja, s ezen összetételeben épen az -é birtokrag az alapszó, melynek az előtte álló birtokos csak jelzőjét képezi. Az összetett szók elnevezése az alapszó után történvén, nem lehet az -é birtokraggal összetett szót *birtokos névnek*, vagy *birtokos névmásnak* nevezni. *Birtoknév*, vagy *birtoknémás* az ilyen szónak a jellemző neve. A birtokos szó és a birtokszó is együtt ketten egy birtoknevet képeznek.

4. A birtokrag mint rag illeszkedhetett, mint az összetétel tagja nem. Ez magyarázza meg az alaki különféleséget, ez enged következtetni arra, hogy a birtokragok eredeti alakja -i, -é, vagy *j* lehetett.

5. Magyar nyelvünk a birtokviszonyt nem úgy fejezi ki, mint az indogermain nyelvek. Ha ezek közül valamelyiket, például a leginkább ismeretes német nyelvet a magyar nyelvvel összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a birtokviszony kifejezésére a német nyelv birtokos ragokat, a magyar nyelv pedig birtokragokat használ (Das Buch des Vaters, az atya könyve. Der Garten des Nachbarn, a szomszéd kertje). A német nyelvben nincsenek birtokragok, a magyar nyelvben pedig nincs genitivus. Feljebb már említettem, hogy az -é nem úgy áll a birtokos mellett, mint ahhoz tartozó képző vagy rag; az -é birtokragnak épen úgy, mint a -ja, -je, vagy -a, -e birtokragos szóknak a német nyelvben nominativus felel meg (Das Buch des Vaters ist gross, das des Kindes ist klein: az atya könyve nagy, a gyermeké kicsiny). Genitivus ragoknak tekinteni nem lehet a -nak, -nek ragokat sem. A -nak vagy -nek ragos határozó a birtokos szó kihagyása folytán kerül a birtokszó mellé: Péternek az én ruhám szűk, Péternek a te ruhád szűk, Péternek a(z ő) ruhája szűk.* A birtokos szó sohasem kap -nak, -nek ragot. Péter ruhája helyett Péternek ruhája olyan kifejezés, mintha valaki az én ruhám helyett *nekem ruhámat* mondana.

6. Hogy a -ja, -je, -a, -e, -é (többes számban -jai, -iei, -ai, -ei, -éi, talán ebből: *ii*) ragok csakugyan birtokragok, és hogy nem

* De hát ha azt mondjuk: *Péternek* a ruhája *nekem* szűk? Ilyenkor a *Péternek* csak genitivusnak, birtokos jelzőnek nevezhető.

A SZERK.

ezek jelölik a harmadik személyt, kitetszik abból, hogy minden ott állanak a birtokszó mellett vagy helyett, tehát ott állanak tisztán vagy személyragokkal összeolvadva akkor is, minden a birtokos nem harmadik személyű. A *házam*, *késem* stb. szókban az *a*, *e* hangzók nem kötőhangok, hanem birtokragok.* A *kalapjaim*, *kertjeim*, *gyalujaim* stb. alakok mutatják, hogy a *kalapom*, *kertem*, *gyalum* stb. a *kalapjam*, *kertjem*, *gyalujam* stb. alakokból rövidültek vagy származtak.** Legtisztábban felismerhető a birtokrag bármelyik személy birtoka mellett akkor, ha a *magam* névmás a birtokos: *magam kertje*, *magad kertje*, *maga kertje* stb.***

7. A birtokos személy nincsak névvel, hanem 1., 2., 3. személyű névmással is megnevezhető. Magyar nyelvünk a személyes névmásokat, minden nincs rajtuk hangsúly, el szokta hagyni, ennél fogva a birtokos személyt a birtokszónál is megjölíti. A birtokos személy ezen megjelölésének ide vonatkozó példákból kiolvasható törvénye ez: a harmadik személyű birtokost a személyrag teljes hiánya, az első és második személyt pedig a megfelelő személyragok jelölik. Személyragok a birtokszó mellett egyes számban: *-m*, *-d*; többes számban ugyanezek, összeolvadva a többes szám *-k* ragjával: *-nk* (régi nyelvemlekekben *-mk*, *-muk*, *-mük*). *-tok*, *-tek*, *-tök*.

8. Különböző nyelvtani könyvekben külön az *-é* rag is, meg a *-ja*, *-je* vagy *-a*, *-e* rag is többséle nevek alatt fordul elő. Velük szemben én azt gondolom és ismételve állítom, hogy a *-ja*, *-je*, *-a*, *-e*, *-é* ragok egyformán birtokragok. A kimondott birtokszó mellett és a ki nem mondott birtokszó helyett is vagy tisztán birtokragok, vagy birtok- és személyragok állanak. A birtok- és személyragok és a többes szám ragja együtt képezik az ismert négy csoportot.

GERGULECZ GÁBOR.

* De hisz semmi sem mutat arra, hogy a *házam*, *késem* a *é* hangja más volna, mint a *házat*, *hásak*, *késen*, *késel* alakok kötőhangzója.

A SZERK.

** Szinnyei J. a birtokos személyragozásról szóló értekezésében bebizonyította, hogy ezek a *-jai*-félé alakok csak újabban keletkeztek, még pedig *kalapjai* (a régibb *kalapai*, *kalapi* helyett) az egyes 3. szem. *kalapja* analógiájára, *kalapjaim* pedig még később a 3. szem. *kalapjai* hatása alatt (e h. *kalapaim*, *kalapím*). E szerint a *-jaim*-félé alakok nem bizonyíthatják a főlvetett *-jam*-félé formák hajdani megvoltát.

A SZERK.

*** *Magam* eredetileg fönév volt, testem, személyem-félé jelen téssel; tehát *magam* kertje olyan kifejezés, mint *személyem* kertje.

A SZERK.

AZ ADAI NYELVJÁRÁS.

A Magyar Nyelvőr pályázatán jutalmazott munka.

A nyelvjárás általános jellemzése.

Az adai nyelvjárás a duna-tiszai nyelvjárásterülethez, illetve ennek bácsmegyei nyelvjárási-vidékéhez tartozik. Midön az adai nyelvjárásról értekezünk, egyszersmind azon területnek nyelvsaját-ságait is bemutatjuk, amely a régi koronaközösségek közül Adán kivül Moholyt, Petrovosszellt, Ó-Becsét és Bacs-Szenttamást is magában foglalja.

E vidék lakossága jász telepítés. Ezen állításunkat a következő nyelvi sajátságok tamogatják:

1. A *t*-hangú igeitőket összevontan ragozza nyelvjárásunk a befejezett cselekvésben, pl. kötöttem : *köttem*, sütöttem : *süttem* stb.
2. A foghangokat gyakran jésti: *tetyű*, *testye*, *hityük* (hitük), *bútyor* (bútor); *gyiő*, *gyiák*, *Bangyi*; *ennyi*, *innya* stb.
3. A kötőhangzó mélyhangú a *csip* ige mellett: *csipok*, *csipunk*, *csipnak*, *csipjon*, *csipás* stb.

Nyelvjárásunk hangzórendszerére kevés eltérést mutat a köznyelvtől. Az *é*-ző vidékek közé tartozik s az *é*-t csak egyes esetekben váltja föl az *ő*.

A kétféle *é* közül az *é* helyén következetesen *é*-t ejt, míg az eredeti *é-t néha az *í* cseréli föl. *Ly*-t nem ejt a nyelvjárás, helyette *j*-t használ. Diftongussal sem találkozunk; az *aj* helyén is *é* hangszik a szavakban: *paré*, *gané*, *karé*; *zsétár* (sajtár).

Nyelvjárásunk magánhangzóit a következő táblázat mutatja:

Felső nyelvvállás :	<i>i</i> , <i>í</i> , <i>ü</i> , <i>ű</i>	<i>u</i> , <i>ú</i>
Középső „ :	<i>ě</i> , <i>é</i> , <i>ö</i> , <i>ő</i>	<i>o</i> , <i>ó</i>
Alsó - - :	<i>e</i> , <i>ɛ</i>	<i>a</i> , <i>â</i> , <i>á</i> , (<i>ă</i>)

A zárójel között levő *a* hangot csak a két szóban hallhatjuk: *hász*, *hászen* (hát-hisz, hát-hiszen).

A tájszavak közül, melyek nyelvjárásunk sajátjai, kitetszik, hogy a szerbség, mellyel összekeveredve él, nagy hatással volt szókincsére. Lépten-nyomon akadunk szavakra, melyek ezt igazolják; ilyenek: *vrácsál*, *lésza*, *szíroma*, *uszkocsi*, *kotla*, *klapč*, *povéta*, *gubénica*, *dragacs*, *bagréná*, *próstya* stb. Ezeknek néha megtaláljuk a magyar megfelelőjét, de az idegennek sürűbb használata kiszorítással fenyegeti emezt.

Sajátságos az egymásnak megfelelő magyar és szerb szó együttes használata ebben: *Opet újra itt vagyok*.

I. Hangtani sajátságok.

A) Magánhangzók. A köznyelvtől eltérőleg hosszú magánhangzókat találunk a szavakban: *kormány*, *cúkor*, *tyúkör*, *mámáros* (mámoros), *hivatal*, *mijik* (melyik), *púha*, *csúnya*, *nyúgott*,

túdós. Hosszú a *-val*, *-vel*, *-hoz*, *-hez*, *-höz* ragok magánhangzója: *evvé*, *avvá*; *ehhő*, *ahhó* stb. A szóvégi *r* előtt hosszú a magánhangzó a *hamar* szóban *hamá*. Hosszú *é*, *ő*, *ó* hangot találunk a következőkben: *ére*, *mőre* (merre), *fóró*, *órom* (orrom) mig az *arra* szó *a*-ja, az *r* kivetésével á lesz: *ára*. A határozói igenévé képzője is hosszú magánhangzóval van, mássalhangzója pedig áthasonul: *addá* (adva), *kérré* (kérve), *ütté* (ütve) stb.

A pótónyújtás által keletkezett hosszú hangok nem térnek el a köznyelviektől, tehát külön jelzésük is fölösleges.

e. — Az irodalmi nyelvtől eltérőleg *i*-t találunk *e* h. e szavakban: *messzi*, *kilis*, *igényes*, *eriggy* (eredj); a *félc*-vel képezett melléknevekben: *százfeli*, *sokfeli* stb.

é. — E hangot használja a nyelvjárás: 1. sok egytagú szóban az *el*, *fel*, *vet*. *mer*, *ez* kivételével: *éggy*, *mégg*, *hégy*, *kégy*, *tégy*, *szégg* (szedj), *még*, *kél*, *szég*, *fenn*, *szér* stb. 2. az *-é* kérdőszócskában. 3. Sok többtagú szóban: *égház*, *egyéb*, *hervad*, *hégyes*, *ményegző*, *sérény*, *szégle*, *tennap*, *tétes*, *bégyés*, *pétyke* (hetyke) stb. 4. Azon ragokban és képzőkben, melyeknek a mélyhangúaknál *o* felel meg: *félék*, *feketedik*, *keskeny*, *teccett*, *nyeldés* stb.; *i*-t ejtenek helyette ezekben: *kinyér*, *girizd*, *girinc*, *szíld*.

é. — Nyilt *e*-t hallunk az eredeti *é helyén a következő szavakban: *szekerkenyöcs*, *keves*, *nehez*, *hetfű*, *szemet*, *egyeb*. Gyakrabban hallunk *i*-t az *é helyén: *niz*, *típ*, *szégin*, *legin*, *kilis*, *kisz*, *sítit*, *pinísz*, *kinyés*, *dérlik*, *egísz*, *fehír*, *dímberekedett* (gémberekedett), továbbá a *-ség* főnévképző *é*-je helyett *egísssg*, *reminsig* stb. Rövid *i*-t ejt a nyelvjárás ezekben: *szérint*, *mégint*, *ényim*. Továbbá az *-é* személyrag helyén ragozás alkalmával: *kezibe*, *fejire*, *tenyerit* stb. — *ü*-t találunk az *é* helyén: *füssü*, *szürű*.

ü, *í*. — Az *i*-t szereti nyelvjárásunk hosszan ejteni így a: *hír*, *str*, *víz*, *híd*, *szív*, *szín*, *zsír*, *kín*, *tíz*, *síma*, *sír* (ige). *tr* (fn.), *tr* (ige), *bíró*, *nyílik*, *segít*, *szépit*, *hasít*, *tanít* stb. szavakban. — *ü*-t ejt a nyelvjárás *i* helyen: *üzen*, *füzet*, *ügyekszik*; *ő*-t ebben: *ösmer*.

ő, *ö*. — Az *ő*-t e nyelvjáras nemely *e*-etben a zártabb *ü*, *ü*-vel helyettesíti, így a *-ből*, *-ről*, *-től* ragokban: *kézbő*, *fődrű*, *istentű*. A többes 3. személyű birtokos személyrag szintén *ü*-vel van: *fejük*, *közöttük*, *kezük*, *előttük*; *ü*, *ű*-t hallunk még az *ő*, *ö* helyett e szavakban: *gyükér*, *gündör*, *gyün*, *fütyűl*, *csübör*; *kű*, *lűl* (*lő*), *tílem*, *esernyű*, *söprű*, *háztetű*, *töpörtyű*; *o* helyettesíti a köznyelvi *ű*-t ebben: *zonok* (igy, *n*-nel, a. m. *zömök*).

ü, *ű*. — Mint az *i* t. úgy az *ű*-t is hosszan szereti a nyelvjáras ejteni. Hosszan hangzik ezekben: *szür*, *gyűrű*, *gyűszű*, *tyűkör* (*tükör*), *tűz* (fn.), *tűz* (ige), *fűz* (fn.), *fűz* (ige), *fű*, *tű*; *gyönyörű*, *színű*, *szémű*. Röviden: *kivül*, *belül*, *kerül*, *szípül*, *merül*, *őrül*; *i*, *í* hangzik a köznyelvi *ű*, *ű* helyén: *siket*, *sindiszno*, *kilső*, *igyetlen*, *rihős*; *hívés*, *nyívés*; *ű* helyett *é*: *méhej* (műhely).

a. — Az *a* hang zártabbá lesz néha a szó belsejében, pl.:

várjonak, lábom, magos, tálol, lázos, halovány, lábos, csiromálé, nyovoja, vociro, osztán, potkány, bogja, komra. A *-val* rag *a*-ja pótlónyújtással á lesz: *karddá, puskává* stb. Ugyanazon hanggal találkozunk az *ára, amára* (arra, amarra) szavakban, míg az *r*-nek ugyanilyen rövidítését minden változás nélkül türi el a *vurok* ige. A köznyelv *a*-jával szemben á-t találunk e szavakban: *ád, hágy, hová, kácsa, kána* (kanna), de: *acc. hacc* (adsz, hagysz); *a* helyett *i-t: sipka, é-t: hérmonika, u-t: butu* (buta) szavakban találunk. *o, ö.* Néhány szóban *é, i* áll az *o* helyén: *gējva, péjva, abrincs, lapicka*; egy szóban *a: kila*; *o* helyett *ő* ezekben: *höbör-tös, mörmöl.*

u, ú. — Hosszan hangzik ezekben: *út, kút, rúd, lúd, mülik, gúzs, húsz, hús, szú, hajdú, háború, búcsú, szomorú, ágú, szárú*; röviden: *tanul, fordul, mulat, ugy-e* stb. Gyakran helyettesíti *u, ú* a köznyelvi *o, ó-t*, pl.: *bukor, csukor, egyfurma, kukurikul, kápuszta, szagul, hun* (hol), *ustor, vánkus, durung, hajul, mustoha, bujtár, csurog, csorkuja* (korcsolya); *mámár, kancsú, rúlad, rússa, túrú* (túró), *fúrú*; — *i* all a köznyelvi *ú* helyett ebben: *hosszi; ú* helyett *a: savanya.*

Hangrend. A ragok és képzők nem mindig illeszkednek a szótőhöz. Az idegen származású keresztnévek kepzője *v.* ragja mélyhangú: *Irinka* (Irénke), *Józsefekhó, Albertnak.* A *csip* iget is mélyhangúan ragozzák. — Néhány idegen eredetű szóban érdekes hangzóilleszkedést látunk: pl. *citora* (citera), *fucukli* (fuszekli), *nyovoja, vociro.* Pár szóban nem illeszkednek a magánhangzók: *gējva, péjva, gēga, abrincs, lapicka, sipka, hosszi.* — Tökéletes hasonlást találunk a *savanya* (savanyú) és *butu* (buta) szavakban.

Hiátus. A hiátust csak e két szóban türi meg nyelvjáráunk: *peig* (pedig), *aig* (alig). Egyébként a hiátus pótlására általában a *j-t* használja: *Fábiján, fijaim, ökrejim* stb. — Két esetben *h* és egy esetben *v* könnyítő meg a kiejtést: *koha* (kova), *fébruár*; *rivad* (riad). — A hiátus elkerülésére gyakran használnak összevonást, pl.: *lány, rá, mőte* (mióta), *mér* (miért), *águsztus, kék* (e h. kiék, pl.: kék ezek a malacok?).

B) Mássalhangzók.

a) *A mássalhangzók képzésénél jellemző sajátsága a nyelvjársnak, hogy ly-t nem ejt s helyette rendesen j-t, néha l-t használ, pl.: kiráj, fojó, mijik (melyik); luk (lyuk).*

b) *A mássalhangzók használata.* 1. Az ajakhangok használata: *m: humok* (hunyok), *torom* (torony), *vagyom* (vagyon).

2. A foghangok használata: *n: hun* (hol), *tanál, danol, nedve* (medve), *zonok* (zömök), *tonka* (tompa); — *d: dombol* (tombol), *dímberedett* (gémberedett); — *r: frastrom, rózan* (józan); — *t: buttáris, tróba* (próba).

3. Az ínyhangok használata: *j: kiráj, fojó, csobojó, hajma* stb.; *sajáta, pájinka*; — *ny: varnyú, vőfény, citrony, Adány,*

paradicsony, kenyőcs. katlany, paplany. Istvány, teknyő, csinyál, fony, nyől (nő, ige); — *gy* : *gyijó, gyiják. Bangyi, hagyít, gyün* (jön), *gyere, térgy, gyinnye* (dönve), *aggyig, Gyermány* (Germán, keresztnév), — *ty* : *tetyű* (tetű), *bútyor* (bútor), *tyükör* (tükör), *töpörtyű*; — *s* : *tarisnya*; — *ds* : *gádsér* (gácsér).

4. A torokhangok használata: *g* : *ippeg* (épen), *gënge* (gyenge), *igényes* (egyenes); — *k* : *tonka* (tompa), *geszkënye* (gesztenye).

c) *Mássalhangzó-kihagyás*. 1. Pótlónyújtás nélkül. A szó elején: *ászló, ubhony* (zubbony), *trimfli, acskó, istória, ácintus*. — A szóban: *tesvér, ikáb* (inkább), *kumpli* (burgonya). — A szó végén: *für* (fürj), *gazda* (gazdag), *mér* (miérl), *mer* (mert), *há* (hát), *azé* (azér), *maj* (majd), *má* (már), *mikó* (mikor) stb.

2. Pótlónyújtással. A leggyakrabban kieső hang az *l*, kivált a foghang előtt, legritkábban az ajakhang előtt. Példák az *l* kihagyására: *ugóc, póc, bót, fót, kődök, kúdús, mónár, páca, táca, ötés, főd, köt, méső, bóha, kúcs, bőcső, ámos; éjjé, széjjé, nappá, de: legel, gondol, pirul* stb.

Vannak szavaink, melyeket a köznyelvtől eltérőleg rövid mássalhangzával ejt a nyelvjárás. pl.: *álat, álomás, milijom, aféli, eféli* stb. Viszont az *s* és *sz* vegű melléknevek végső hangja egyes ragozott esetekben hosszan hangzik, így: *erőssebb, szélessen, magos-sat* stb. Az *l* hangzik hosszan a *szallag, bellű, föllű* (helül, fölül) szavakban: a *gy* ebben az egy szóban: *bággyatt*.

d) *Szútagok kihagyása*. *Mángol* (mángorol), *hocí, homicide* (hozd sza ide), *bá* (bácsi), *hász* (hát hiszen), *oszt* (azután), *ládd* (látod), *azzá* (azonnal), *köret* (követei), *levór* (revolver), *tom* (tudom).

e) *Hangbővülés*, illetőleg bővebb alakok. A szó elején: *spertli* (pertli), *iskátulya* (skatulya). — A szóban: *csalárd* (család), *pincs-lés* (penészes), *trücsök, trüsszent, mirigu* (mirigy), *párgol* (párol), *majzol* (mázol), *töviskes* (tövises), *fajtost, helyhöz* (helyez), *pakszus* (passzus), *pakszól* (passzol), *Kulára* (Klára), *mihántést* (mihályt), *puntomas* (Pontos), *tiisis* (te is). — A szó végén: *tollú, rozmaring, nőválaszt, araszt, átal* (át), *meszet* (mész).

f) *Hangátretétés*. *Kalán, csanál, koréla, prosčijó, riaksz, subick, cutat* (tucat), *karaláb, pétlóréjum, keleb* (kebel), *ögyvez* (őzvegy), *viloja, csorkuja* (korcsolya).

g) *Hangáthasonulás*. *Nasszájú, naſſejű, hannagy, kiccsibe* (kis csibé), *ticcenti* (tíz centiméter), *nakkendő* (nagy kendő), *meffog* (megfog), *hallak* (hagylak), *hallám* (hagy lám), *talló, palló, dömmög* (dörmög), *ajja* (alja), *gyalló* (gyarilo), *ajáll* (ajanl), *pallás, akkora honno* (akkora, hogy no!) stb.

II. Alaktani sajatságok.

A) Névszószó törzsek.

A névszótöveknél a köznyelvtől eltérő sajatságok a) a hangzók megrövidülése, b) a kötőhangzó használatának eltérései, c) egyéb többszörű sajatságok.

a) *Hangzórövidülés*. E jelenséggel a következő szavaknál találkozunk: *keves, nehez, egyeb, szemet, hetfű* (hétfő), *szekerkenyőcs*; *hosszi, ohajt, sohajt, joslás, barazda* (barázda). — Az egytagú i, u, ü hangú névszótők közül ragozás vagy képzés folytán megrövidülnek: *víz* : *vizek, tűz* : *tüzek, út* : *utak, kút* : *kutak, fűz* : *fűzek, szűz* : *szűzek, rúd* : *rudak, lúd* : *ludak, nyíl* : *nyilak, híd* : *hidak, frigy* : *frigyelek, nyúl* : *nyuluk, fű* : *füvek, ín* : *inak, húsz* : *huszas, tíz* : *tizes, szú* : *szujos*.

b) *A kötőhangzó használatának eltérései*. Megtaláljuk a kötőhangzót a köznyelvi szabályokon kívül a ki, mi kérdő és vonatkozó névmásban és összetételeiben: *kijén, mijén, akijén, amijén*. (kin, min stb.) — Zárt kötőhangzót vesznek föl: 1. az -ékony, -ékény végű melléknevek többese: *jótékonyok, törékenyék* stb. 2. az egytagú á hangzós névszótők közül ezek: *láb, kár, báb, rák, mák, pír, vám, áll, sár, ács, máz*.

d) *Egyéb többeri sajátosságok*. A kéttagú ó, ö-s szavak közül véghangzójukat nem rövidítik meg: *akó, bimbó, csikó, hordó, korsó, kunyhó, orsó, posztó, tinó, ászló, zsidó*. Kétféleképen járatos: *ajtó, apró, disznó*; pl. *ajtója* és *ajtaja*. — A magashangúak közül sohasem rövidül: *cspó, söprő, szőlő, bőcső, ernyő, lépcő, teknyő, fürdő..* — Az ú, ü hangúak közül az ü mellett megmarad a v, az ú mellett azonban j-t használnak: *bújában, szujos, fújósok*; de *nyívés* (nyíves), *hívés* (húvös), *tüvés*, *füvés*.

B) Szóképzés.

a) *Névszóképzés*. A kicsinyítő képzők használata igen gyakori: -ka, -ke: *lánya, szitka* (szita), *csibike, bugyika, csipetke* (tézsafélé), *legényke, pohárka, szégyényka, picurka* (nagyon kicsiny); — -cska, -cske: *húzcska, küvecske, fűjúcska, kertécske, méhécske, vínecske*; — -ika: *ekkorika, ukkorika, vékonyika* s a kicsinyítés fokozására: *ekkorikácska, akkorikácska, vékonyikácska*; — -us: *Bélus, Imrus, Kálmus, Viktus, Vittus, Étus; kutyas, libus, circus*. Az -us és -ka képzők együtt is előfordulnak: *Béluska, Kálmuska, Imruska: kutyuska, cicuska* stb. — -kó: *Patkó, Ferkó; vejkó* (a vő tréfás elnevezése). *pejkó, pirinkó*; — -ó: *Ágó* (Ágnes), *kacsó, háhbó* (kis bab), *sutiyó* (legényke); — -csa: *Borcsu, Julcsa, Marcsa, Ancsa* (Anna), *Puncsa*; — -ca: *Katica, Vécu, Técu*; — -csi: *Pulcsi, Jancsi, Tércsi, Fercsi, Lajcsi*.

A becéző -i képző is nagyon használatos: *Feri, Pali, Jani, Matyi, Mári, Panni, Gyuri, Franci* (Franciska), *Rózi, Juli, Sandri* (Sándor), *Dezsi, Szilvi* (Szilveszter), *Amáli, Lóri* (Lőrinc), *Marci, Luci* stb.; *bari* (bárányka), *Bodri* (állatnév). — Az -i képzővel találkozunk a gúny- és ragadványnevekben: *Hasznosi, Táppai, Szépesi, Szigeti, Csanyi, Pukri, Kutri, Oszlatyi, Szubi*.

Az -s képző a köznyelvi használaton kívül gyakori a gúny- és állatnevekben: *Bürgés, Kártyás, Sajátás, Bicskás, Dudás, Véllás, Táblás, Gyöngyös, Pödrös, Gatyás, Csilás, Hajas, Talpas, Rendés, Szuttykos, Lomos* stb.

A nagyító -ók, -ók képzőt a következő szavakban találjuk: *Pirok* (állatnév), *szemők* (nagy szemöldű ember; birkáról is mondják, ha fekete a szeme környéke). *bandsók* (nagyon kancsal), *pofók* (duzzadt arcú)

Az összemérő mellékneveket részint a pusztia alanyesetből, részint a birt. ragos főnevekből képezik: *lüvényi, dobásnyi, aprányi, anyányi* leány, *apányi* legény, *félényi, embéryni* embér, *kőrmőm-feketényi* stb.

Az igéből képzett -at, -et végezetű főnevek sem idegenek: *sütet, gyugat* (egy gyugat szalma), *adat* (egy adat abrak), *ütet* (egy ütet tapló), *halat, nyelet* (egy nyelet kinyér).

Az -i (összetartozást jelentő) képző a következő sajátosabb alakokat adja: *égyhasi* (iker), *előhasi* tehén (melynek még csak egyszer volt borjúja).

A közép- és felső-fokú határozók -bb képzője után néha az -at, -et szótág járul: *ikábat, elsőbbet, továbbat* (később értelemben). Itt említiük meg, hogy a *leg- előrag g-jéből t* lesz: *letjobb, letnagyobb, letszebb, letmesszibb, letévkonyabb, letutóbbat, letkésőbbet* stb. — A tulajdonság kisebb-nagyobb fokainak jelzésére illyeket használnak: *borzasztó* szép, *irgalmatlan* nagy, szép szagú, *réttentő sok, témérdek sok, csupa rózan* (tiszta józan) stb.

b) *Igeképzés* Nyelvjárásunk kedveli a gyakorító igéket: *végezelődik, főktszülődik, tisztagatolódzik, veszködik v. veszkölődik, mémmosdózik, szédelődzöködik, ugráncoszik, farikcsál* (farag) stb.

Az -ít képző helyett -aszt, -eszt, -iszt képzőt használnak a következőkben: *szakiszt : szakiszt, repeszt : repeszt, fáriszt : fáriszt* (de a hanggal: *hullaszt, fukaszt, szuluszt*). Az -aszt, -eszt képző helyén -ajt is van a következőkben: *hullaszt, szukaszt, fukaszt, szaluszt* s így lesz: *hullajt, szukajt, fukajt, szulajt*. Az -ít helyén -ejt: *veszejt*.

A főnévi igenév képzője sok esetben -nyi, -nya: *ennyi, innya, felényi* (felelni), *felennyi* (feledni), *annyi* (adni), *főkényi* (fölkelni).

A vész ige ezt a különös alakot ölti: *veszédik*, pl. *Megveszé-dik* a kutya (megvész, megdühödik).

C) Ragozás.

a) *Névragogzás*. Az -l-es ragok közül a -ból -ból, -ról -ról, -tól -tól ilyen alakban járulnak a tövekhez: *húzbú, világbú, lelkembú, vásárrú, öröksígrú, píptú, feleségémtú* stb. Az l kihagyását latjuk a -nil -nél, -ul -ül, -stul -stül, -vel ragoknál: *vírosházáin, kertnél, gonoszú, szémtelenü, csóstú, retye rutyástú, fűsűvél, kendővél* stb. A -vul rag u-ja á-vá lesz: *fiammá, upámmá, kalapáccsa, hírommá* stb.

A helyhatározói -bun -ben és -ba -be ragokat megkülönböztetés nélkül használják; néha még a hová kérdésre is a -ban -ben használata hallható, pl. *Há mész hé? Ménék a templomban*. A -hoz -hez -höz a következő alakokban használatos: -hó -hő,

-hon -*hön*, de Moholyon *-hol* is. A *-szér* ő-je minden esetben δ-nek hallható: *öccő*, *tissző*, *kéccő*, de *kéccé* is. — Az *-ért* ragból elmarad az *rt*: *pízé* (péntért), *kényéré* (kenyérért), *forinté* (forintért), *azé*, *mé* (azért, miért). — A régi *-ént* ragot találjuk e szóban: *képesint* (módjával). — Ragkettőztetések: *esztet*, *usztat*, *esztetet*, *usztatat*, *nílamnai* (nálam), *tülemlné* (tülem).

b) *Igerugozás*. Nyelvjárásunk az ikes igét aziktelentől nem különbözteti meg pontosan. Az ikes igék első személyének *-m* ragja ismeretlen, a második személyű *-l*, ill. *-ó*, *-ő* ragot iktelen igéknél is használják, ha azok sziszegő végzetük: *nízö*, *olvasó*, *főzö*. Ikes igék módjára ragozzák a következő nem sziszegő végű igéket is, de csak a fölszólító módban: *aggyá*, *irjá*, *mennye*. A sziszegő végüknel ugyanezt látjuk: *üssé*, *olvussá*, *főzzé* stb.

A *megy* ige ragozása a jelentő mód folyó cselekvésében a következő: *mék* v. *ménék*, *mész*, *mén*, *ménünk*, *méntek*, *ménnek*.

A ható igéket a tárgyas alak 2. személyében így ragozzák: *vihedd* (viheted), *athadd* (adhatod), *éhedd* (eheted), *ihidd* (ihatod), *üthedd* (ütheted), *téhedd* (teheted), *nízhedd* (nézheted) stb.

Sok *t*-hangú ige tárgyas ragozása helyett a fölszólító alakot használják: *üssük* (ütjük), *vessük* (vetjük), *süssük* (süttük), *fessük* (festjük) stb.

Az elbeszélő mult s a *fog*-fele jövő ismeretlen.

A *t*-hangú igeitőket összevontan ragozzák a befejezett cselekvésben: *süttem* (sültöttem), *üttem* (ütöttem), *köttem* (kötöttem), *vettem* (vetettem), *nyittam* (nyitottam); *üttem*, *üttél*, *ütött*, *üttünk*, *üttek*, *üttek*; *üttem*, *ütted*, *ütte*, *üttük*, *üttélék*, *ütték*.

A *kell* ige 3. személye *kék*, föltételesének 3. személye *kéne* v. *kékne*.

A föltételes mód *-nék* végzete a mélyhangú igeitők mellett illeszkedik: *annák* (adnék), *tunnák* (tudnék), *alunnák* (aludnék), *ugornák* (ugornék), *kapánák* (kapálnék) stb. — A föltételes mód *irnök*, *vernök* alakjai ismeretlenek.

A fölszólító mód 3. személyében az ikes igék *-ék* ragja *-ík* alakot ölt: *égyík* (egyék), *igyík* (igyük) stb. Ugyanitt az iktelen igék is *-ík* ragot kapnak: *hozzík* (hozzon), *aggyík* (adjon), *süssík* (süssön), *lássík* (lásson), *vessík* (vessen) stb.

Az *-ít* végű igeitők fölszólítójának folyó cselekvése ilyen: *taníjjuk*, *taníjjá*, *taníjjon*, *taníjjunk*, *taníjjatok*, *taníjanak*; *taníjam*, *taníjjad*, *taníjja*, *taníjjuk*, *taníjjáto*, *taníjják*.

Az *enged* ige fölszólítója: *engess*, *engessen*, *engesse*.

Ikesen ragozzák a köznyelvi iktelen *hül*, *fül*, *fúl*, *búg* igéket: *húlik*, *fúlik*, *fúlik*, *búgik*.

D) Névmások.

A személyes névmásokat így használják: *én*, *té*, *ű*, *minek*, *tik*, *űk*; tárgyasan: *éngémet*, *tégédet*, *ütet*, *mineket*, *tiktéket*, *űket*. — A melyik kérdő névmást így ejtik: *mijik*; a *mennyi*-t pedig elvétve így: *minnyi*.

III. Mondattani sajátságok.

Azon igeidők közül, melyeket a köznyelv gyakrabban használ, nem ismeri nyelvjárásunk az egyszerű jövő időt, helyette a *majd* szócskával való körülirást használja: *Maj émennék a vásárra* e h. el fognak menni.

A szenvedő igéket nem használja; helyettük mindig a -vu, -ve rágos igenév áll: *lē van ütté, é van vággá, é van vivé* stb.

Használja a következő sajátos igealakokat is: *fáj van, fázik lész, fáj vót a fogam.*

Számnév után a fönév sokszor többes számú, pl.: *ezérnyi embérök, témérdek kutonák, három forintok.*

Valami cselekvés után való vágyódást, óhajtást a következőkkel fejezik ki: *éhetném van, ihutnám van, uludhatnám vót* stb.. de: *éhetnékem, ihatnékem, uludhatnékom* is.

Az *uki, amijk* vonatkozó névmásokat személyekre is, tárgyakra is vonatkoztatják, pl. Csikorgós a csizmám, *akit* tennap vötté. Rossz az a ló, *uki* sartol. Rossz az a menyecske, *amijk* nagyon petyke.

A -vu, -ve képzős igenév gyakran -vást, -vést alakot ölt: *nérvést, szívást, alvást, futvást.* A -re rag helyett -ről-t használnak ebben: *miről való* (mire való), *miről hasznáju* (mire használja).

Elmarad a tárgyrag az ilyen összetételekben: *kárlátnyi, horinnya, borszereti ember* (bort szerető ember).

IV. Szókincs.

A) R o k o n s á g.

Az asszony férjét *embérnek* szólítja; az *uram* elnevezést más előtt sem használja, hanem *az én embérém* címezés járja. Viszont a férj *asszonyomról* beszél más előtt, ha pedig feleségével beszél, *anyuk-nak* vagy *asszony-nak* szólítja. A gyermeket *éccsapám* vagy *éccsanyám* névvel illetik s e mellett igen járatos a birt. rágos alak is, pl.: Mit hozott kē *apja?* Az anyának leggyakrabban használt elnevezése *szüle.* A menyecske férje szülőit és viszont a férj felesége szüleit is saját szüleiként szólítja.

A bátya feleségét a fiatalabb testvérek részéről *ángyi* megszólítás illeti meg, az ángyi pedig férje öccseit *kiszebbik uramnak* híja.

A gyermeket együttes megnevezésére a *csalárd* (család) szó többesét használja a szülő: Ényugottak mán a csalárdjaim, a. m. elaludtak már a gyermekaim.

Az öregebbek *te-zik* a fiatalabbakat, míg ezek *ké*-vel tisztelik meg amazokat.

Az asszony is *ké*-zi urát, ha *te*-zi, azt mondják róla: Mán e' is vínnebb az embériné.

A nagyobb tiszteletadást a *ké* szó kettőzettsével mutatják, pl.: *Kéké is égyüjön ám a lakadalomba*, vagy: *Ké is égyüjön ám ké a lakadalomba.*

B) Ruházat.

<i>bakkancs</i> :	cipő.	<i>lajbi</i> :	vastagabb kabát.
<i>bekécs</i> :	rövid férfikabát.	<i>leves</i> :	könnyű nyári férfikabát.
<i>bíbor</i> :	tull, organin.	<i>mejjedző</i> :	bőrből való, ujjatlan,
<i>otos, pacnī</i> :	szőrcipő.		körülbelül csipőig éró mellény-
<i>bugyi</i> :	a gyermek hátul gombos nadragja; máskép <i>trityi, keres-</i> <i>lóbos</i> .		féle, olykor színes hímzéssel.
<i>duci</i> :	kódmón.	<i>répás kendő</i> :	élénk színű, szővött virágokkal díszített nagy rojtos selyemkedő, melyet a leányok ünneplapon viselnek (már ritka).
<i>dusánka</i> :	testtől elálló női ujjas, télre és nyárra.	<i>sezating</i> :	gatyamadzag.
<i>fékető</i> :	fökötő.	<i>pëndél</i> :	női ing.
<i>galland</i> :	szalag.	<i>trimfli</i> :	harisnya.
<i>jankli</i> :	a férfi köznapi kabátja.	<i>tyurak</i> :	prémes, hosszú női téli kabát.
<i>kacabáj</i> :	testhöz simuló női újjas, télre és nyárra.	<i>ubbony</i> :	egybeszabott, hátul gom- bos ruha kis leányoknak.
<i>keszkenyő</i> :	zsebbeli.	<i>under</i> :	férfi ing, leginkább parket- ből, amelyre csupán a <i>kis lajbit</i> húzzák.
<i>kíkbeli</i> :	sötétkék posztóból ünneplő férfiruha.	<i>üng</i> :	ing.
<i>kis lajbi</i> :	mellény.		

C) Bútorok, házi eszközök, szerszámosok.

<i>abranyica</i> :	vízhordó rúd.	<i>kotla</i> :	bogrács.
<i>bútyor</i> :	bútor.	<i>lóca</i> a közönséges pad is.	
<i>csíkszedő</i> :	tésztaszűrő.	<i>lóhúzó masina</i> :	cséplőgép.
<i>csűcsős</i> :	korsó,	<i>nyoszoja</i> :	ágy.
<i>döbön</i> :	bádogedény a zsír, vaj stb. számára.	<i>panyócka</i> :	ajtófüggöny.
<i>garabó</i> :	karkosár.	<i>pizsla</i> :	mécses.
<i>gurguja</i> :	vetéshengerező.	<i>portély</i> :	arckép (<i>portrait</i>).
<i>kallantyú</i> :	ablakzár.	<i>szélke</i> :	nagyobb bögre.
<i>karszék</i> :	támlás faszék.	<i>tévő</i> :	a kemence szájának befödő- zésére szolgáló agyagtábla.
<i>kasetró</i> :	vaslábos.	<i>türük</i> :	tülkök.
<i>kátyula</i> :	skatulya.	<i>tyükör</i> :	tükör.
<i>koha</i> :	kova.		

D) Állatnévek.

<i>békateknyő</i> :	folyami kagyló.	<i>pocik</i> :	patkány.
<i>heszei légy</i> :	hesseni légy.	<i>rudas fecske</i> :	füstös fecske (Hi- rundo rustica).
<i>lipe</i> :	pillangó.	<i>tetyű</i> :	tetű.
<i>paklincs</i> :	kullancs.		

E) Növénynevek.

<i>bagrena</i> :	ákácfá (szláv <i>bagrenu</i>).	<i>bisalma</i> :	birsalma.
<i>ballangó</i> :	barlangkóró.	<i>bocfa</i> :	bodzafa.

<i>burgying</i>	: gaz a vetés közt.	<i>kutyafa</i>	: lycium.
<i>csörme paprika</i>	: apró piros paprika.	<i>kúdús tetyű</i>	: apró, ragadós termésű tövisfaj.
<i>csuma</i>	: a kukoricának földben maradt tönkje.	<i>nádkuduj</i>	: a nád tönkje.
<i>gesekénye</i>	: gesztenye.	<i>pillangó</i>	: a nád bugája.
<i>koronafa</i>	: glediesia.	<i>sajáta</i>	: saláta.
		<i>turjány</i>	: a levágott fa tőhajtása.

F) Ételek.

<i>angyali csík</i>	: mézes-mákos tézta.	<i>gölödin</i>	: gombóc.
<i>bocskoros málé</i>	: a kukorica málé, mely alá kenyérlisztből aljat, bocskort készítenek.	<i>gurábli</i>	: cukorsütemény.
<i>bundás gölödin</i>	: a sült burgonya tréfás neve.	<i>herőce</i>	: csőrőge.
<i>bundás kinyér</i>	: olajban vagy zsírban sült kenyér.	<i>kandárvet</i>	: galuska.
<i>cipő</i>	: a rosszul kipattogott kukorica.	<i>kevé</i>	: töltött káposzta.
<i>csík</i>	: metélt.	<i>konfit</i>	: az utolsó falat kenyér (konfekt)
<i>csipédétt</i>	: tézta, melyet a forró levesbe kézzel csipkednek.	<i>kumpli</i>	: krumpli.
<i>csiromálé</i>	: csirázó búzából készült eledel; bőjbén eszik. Mivel igen édes, kenyérrel is fogyasztják.	<i>kumplikása</i>	: tört burgonya.
<i>domó</i>	: a kenyér gyűrkéje; a jól kipattogott kukorica neve.	<i>kurcina</i>	: sült szalonna.
<i>gibenyica</i>	: tökös lepény.	<i>málé, görhe, ganca</i>	: kukoricából készült ételek.
		<i>odvas mész</i>	: a régiségtől szinte barna mész.
		<i>pampuska</i>	: fánk.
		<i>seak</i>	: olajpogácsa; a gyermekék bőjti csemegéje.
		<i>varsli</i>	: disznósajt.
		<i>virsi</i>	: virsli.

*G) Egylebtájszók.*a) *Főnerek.*

<i>ákovita</i>	: civakodás.	<i>digó</i>	: az olasz munkások kétkező kocsija; maguk a munkások <i>digósok</i> .
<i>átabota</i>	: összevisszáság.	<i>érkézet</i>	: idő, ráérés.
<i>békasó</i>	: kavics.	<i>fekés</i>	: a nyúl fekvőhelye.
<i>bubkár</i>	: tüvel, cérnával s egyéb aprósággal kereskedő tót.	<i>félézkimádr</i>	: csirkefogó, csempész.
<i>bëngu</i>	: hazajáró lélek.	<i>finanajsz</i>	: firneisz.
<i>buksea, butelláris</i>	: pénztárca.	<i>fitying</i>	: „Nem ér égy fitying-gét sě“.
<i>balogsuti, balfüles</i>	: súket.	<i>fűjósok</i>	: trombitások.
<i>busseng</i>	: bukfenc.	<i>galáris</i>	: gyöngy.
<i>buba</i>	: bóbítá.	<i>gëbërdusz</i>	: pálinka.
<i>cincár</i>	: hentes.	<i>grasel</i>	: „Ez a vín graszt (ló) nem akar húzni“.
<i>csámac</i>	: csónak.		
<i>csömbök</i>	: kis szőlőfürt, csomó.		
<i>dáré</i>	: dáridó.		

gügyű : az eljegyzésnél a kikérő násznagy.	murga : mumus-féle.
hajka : hajtóvadászat.	pálany : bélrész.
halhé : sor, rend. „A kívíket haléra fektettük“.	paskom : legelő.
isik : takarmányhulladék.	petek : csetepaté.
kacér : pénztáros.	pétics : vörheny.
kaláka, móva, pomána : toll- v. kukorica-fosztás.	pilka : kavics.
kényesítő : hydrargirum.	poloas : tojás, melyet a tyúkfé- szekben hagynak.
kilis : kelés.	pösemet : apró dolog.
kis pap : káplán.	prósélik : keresztelési lakoma.
korozsma : ajándék.	ruskó : valaminek az alja, szennye.
lénvendula : reverenda.	suddr : az ostor végére kötött ló- ször, mely arra való, hogy az ostor nagyobbat csattanjon.
lélekvalcság : lélekharang. „Húzzák a lélekvácsát“.	superlat : mennyezet a templom- ban.
lapos : alacsonyabb hely a szántó- földeken v. országúton, hol a víz meggyülemlík s kátyukat alkot.	seargália : káli-só.
matyó : a kukoricaszárból rakott kúp teteje.	tetém : test.
métál : ércpénz, melyet a leányok nyakukban hordanak.	telek : trágya, ganaj.
acatol : a vetés között levő gázta ki- vágja.	tárkelevény, támadds : nagyobb kelés.
acsarog : civódik, ármánykodik, irigykedik.	vadrát : négyiszög.
andalodik : eltéved. „Egírszen el- andalottam a sititbe“.	viraghét : virágvasárnapot meg- előző héten.
bekever : bepiszkít, berondít.	virinció : zárvavar, csetepaté.
bemázsál pl. a férj, ki rossz fele- séget vett.	
bionyikodik : esküdőz.	
bozsékol : jaigat, kónyörög.	
cékléz : kutat, főlülvizsgál.	
csatakozik : veszekedik.	
csatarás : hadonászik.	
csesenyit : piszkít.	
csimpasekodik : kapaszkodik.	
csipákol : csipog.	
csirog : sír.	
dömmög : dörmög.	
duffit : nagyít.	

b) Igék.

écserek : elcsal.
éddangál, énáspágol : elver.
égügyüz : eljegyez.
éprangatérosz : elbukik, csödöt mond.
feleségesedik : házasodik, feleséget vesz.
fötökél : meggondol.
figliez : kisemmiz.
finnyog : finnyáskodik.
gagyaráz : gagyog.
gusztál : ingerel.
gyéntöl : ajánl.
gyovón : gyón.
hajkáze : hajtóvadászaton van.
házasodik : házat vesz.
hefetyöl : nyelveskedik.
hurkol : megver.
ilofól : elszalad.
irongal : csuszkkál.

kárpál, kosepitől :	ócsárol, leszól.	puskosodik :	fölholyagzik pl. a
kiesőrrog :	kikönyörög.		festék.
koslēbál :	ősszeir.	rēgnál :	könyörög.
lehēdeződik :	vágayakozik.	sēdērēg :	sürög-forog.
mēganyaháealnak a méhék :	az anyátlan raj anyát nevel.	seppēg :	fecseg.
mēgkutyól :	megver.	seétmarad :	elvál.
mōrmōl :	mormog.	seiktíroz :	haragit.
nyihel :	kb. dőrzsöl. „Ne nyihēd le a hátaddá aszt a falat“.	tēmpózik :	tréfál.
párgol :	párol.	tertyed :	terjed.
postorkodik :	csintalankodik.	uzovál :	gyakorol.
		vrácsál :	babonáz.
		vaksol :	szavaz.

c) Melléknevek.

bosztor, buszma :	együgyű, ostoba.	jó hāstartó :	háziás.
cépok :	sovány, vékony.	kuka :	súketnéma.
cérkó :	csontos, sovány.	majesz:	maszatos.
csajhos :	sáros.	mutuj :	buta.
csapda :	fecsegő.	nattörvényű ember :	heves ember.
cesenye :	piszkoz.	povétás :	tréfás.
csollák, bandsók :	kancsal.	prasnya :	rendetlen, tisztatlan.
dēbélia :	vastag.	petyke :	hetyke, gangos.
dēzēntor :	gonosz.	ruha-radó az, ki nagyon szaggatja a ruhát.	
gacsos, csortos :	vékonypénzű, cson-	sandra :	piszkoz.
	tos.	tökéletlen :	meggondolatlan.
gajdinds :	részeg.	topa :	górbe lábú.
homli :	nagyon szőke ember.	tygora :	vak.
iszos :	pityókos.	veszes :	veszekedett.
izmos :	piszkoz.		

Elbeszélés.

Tuggya kē, még magam sē vótam ijen sorba, mera velemvívású embérök még bugyiba jártak, mikó a mēgbódogút nasságos úr lett a parókijás. Haném má mos én is tom, hogy hom mén a papválasztás, mer há tuggya kē én is évótam a választásra.

Amint ménnek a kösségházahó, látom a sarkon a vín Cséplés fiját, a Jánost, tuggya kē, akinek ojan nagyon csáléra áll az égyik szémē. Mondok néki: há tē mé tekingecc, mint vak kutya az ugaron. Asszongya, hogy várja a többit. Osztán, mondok néki, (mán hogy a Jánosnak) kire vaksóz, hé? ! Ászongya, má csak ū ára a kövérfur-majúra, mer az valami (derék) embér, még osztán a nasságos úr ruhája is puntomossan rápakszól, letalább assé kék a kösségnék csi-nyáttni. No, mondok, akkó égy a' igazunk, haném ha ára gyūn a sorja, légyé ám légin a gáton, oszt ékkis pálinkájé másra nē add a szót. (Mer, tisztességg nē essik mondván, mēgissza a János a gēbēr-duszt, ha nem aggyák is ingyé.) Ászongya : ū, má mint ū . . . !

Mondok néki, nem kék a' ébét annyira kötnyi a lőcshő, mer északad a kötele, még oszt maj éválik, hány zsákká tellik.

Avvá osztán gyűttek a többjek. Éballagtunk a kösségházáhó, oszt várunk a sort. S. i. t. CSEFKÓ GYULA. MOLNÁR SÁNDOR.

I R O D A L O M.

A magyar kereskedeleml nyelvéről.

Ha körülözünk a magyar nyelv háza tájékán, sok olyan burján, gyim-gyom, mi. boszantja tekintetünket, melyek ellen hasz-talan kelünk háborúra mindenféle fegyvernemmel, fölüti bíz az a fejét, mivelhogy gaz. Különösen egy van ezek közt a gyim-gyomok közt, amelyet a nyelvészbotanika *Germanismus Linné* névre keresztelt; oly tolakodó ez a gyom, hogy még ott is ki meri ütni a fejét, ahol a legadázabb harc foly ellene; nem ment tőle sokszor maga a Nyelvőr sem, még épen akkor sem, mikor ellene feni a fegyverét.

Sehol azonban nem virágzik oly búján ez a burján, mint a kereskedelmi nyelvben; ezen nincs is mit csodálkozni, ha figyelembe vesszük, hogy kereskedelmünk a német kereskedelel méhéből került ki s még mai nap is az ő gyámkodása alatt él. Ezért is nem tudta a magyar kereskedelelm megtanulni eddigelé a tőssgyökeres magyar nyelvet; ezért is erzik meg a gyermeken, milyen anyatejet szopott és milyen anyatejjel szítta be a magyar szót.

Itt van már nagyon is az ideje, hogy a magyar kereskedelmet megtanítuk a becsületes magyar nyelvre, megmutatva neki, mikép kell az idegen minta utánzásáról leszokni és eredeti meg nemzeti ruházatot fölvenni.

A M. T. Akadémiában megvolt a jóakarat, hogy a magyar kereskedelmi nyelvet magyarrá tegye, midőn megbízta Ballagi Mórt és György Aladárt azzal, hogy állitsanak össze egy kereskedelmi szótárt, mely biztos útmutatóul szolgálhasson a magyaros kereskedői nyelvre. Hogy a törekvés kudarcot vállott, nem az Akadémián volt teljesen, ám bár hibás abban, hogy a főszerkesztők mellé nem jelölt ki olyanokat, kik nyelvi szempontból utasítást adtak volna; a kudarc okai a szerkesztők, akik föladatukat nem oldották meg teljes szakbeli jártassággal.

Mivel a felnőttek oktatása — a tapasztalat is igazolja — kevés eredménnyel jár, s mivel csak úgy írnak a kereskedők ma is magyarul, mint írtak a Kereskedelmi Szótár megjelenése előtt, ennél fogva a magyar kereskedelmi nyelvet csak úgy lehetne megállapítani és közkeletűvé tenni, ha az ifjú kereskedői nemzedékkel kezdenék meg a nagy munkát: a kereskedelmi nyelvnek és szellemnek magyarossá és nemzetivé tételeit. Azonban sajnos, de szent igaz, hogy a kereskedelmi iskola, nagyon, de nagyon kevés fárad-

ságot fordít arra, hogy a jövő kereskedői nemzedék végre magyarossá legyen nyelvében.

Ezen, talán vakmerőnek tetsző állításom bebizonyításául elég lesz megismertetnem a Nyelvőr olvasóival egy legújabban megjelent iskolai könyvet, mely a fölös kereskedelmi iskolák használatára készült, s mely a helyes magyarság és magyaros stílus ellen égbekiáltó bűnt követ el.

Ennek a könyvnek a címe: *Magyar-német kereskedelmi levelezés. A fölös kereskedelmi iskolák számára, valamint magánhasználatra. Irták Garai Ede és Pinterits Károly keresk. isk. tanárok. Budapest, 1898. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai).*

Szakszerű birálata szakemberre vár, majd elvégzi a Hivatalos Közlöny birálója, aki szakszerűség szempontjából valószínűleg engedélyezésre fogja ajánlani a könyvet. Én beértem azzal, hogy fönntebbi állításom bebizonyítása végett nyelvi szempontból veszem boncolókés alá, de olyképen, hogy midőn kimutatom, mi a vétek benne a magyar nyelv ellen, egy füst alatt igyekszem a hibát tehetségemhez képest kijavítani, megmutatva, hogy ami magyaros, az lehet kereskedelmileg helyes és jól hangzó is.

Az alábbiakból egyszeriben meggyőződhetik bárki is, hogy a két író közül egyik sincs tisztában sem a magyar nyelv természetével, sem a magyar stílus sajáságaival. Elannyira, hogy ha a hivatalos biráló nyelvi szempontból is vizsgálat alá veszi a levelezőt, pedig ez kötelessége volna, akkor a könyvtől meg kellene vonni az engedélyezést; mert a könyv valóságos métyel a kereskedelmi iskolai tanuló nyelvérzékére. Hiábavaló munkát végez ilyen könyv mellett a magyar nyelv tanítója, hogy a diákokhoz hozzászoktassa a helyes magyarsághoz; fáradozása sisyphusi munka, mert amit épít, azt vandál módra lerombolják a szakkönyveknek éketlen magyartalanságai. Aki a kereskedelmi iskolában magyar nyelvet tanít, szánalomra méltó teremtménye a jó Istennek! Az irásbeli dolgozatokban hasztalanul javítgatja ki ugyanazokat a hibákat nem egyszer, de százszor, százegyedikszer is csak elköveti a diákok, mert a szakkönyvek és szaktanárok úgy rászoktatják, hogy nincs mit csodálkozni azon, ha nem fog rajta egy cseppet se a tanítás.

Jöllehet hemzseg a magyartalanságuktól a szóban forgó kereskedelmi levelező, mégis csodálni való, hogy irói többször emlegetik az üzleti leveleknek s ügyiratoknak magyarosságát, mint amely egyik fő követelményük. „... a levelezőnek nemcsak az üzleti irály kellékeit s annak a nyelvnek, melyen levelez, a sajáságait kell ismernie, hanem egyúttal az üzletébe vágó részleteket is“. (Jellemző mondat!) „... különösen kerülni kell benne (a levélben) az idegen nyelvű szórendet és szóviszonyítást“. (2. l.) „Az ügyirat irálya legyen világos, szabatos és magyaros“. (210. l.). Ime a magyar közmondás szerint a pap, ki vizet prékidál és bort iszik!

A következő részletekben csak a kirívóbb barbárságokat mutatom be; nem mertem szigorúan alkalmazni a boncolókest, attól tartva, hogy a levelezőkönyvből a végén merő rongy lett volna. Tanácsosnak véltem tehát szelidséget alkalmazni, nehogy a szigorúság ártson a jó ügynek.

1. Helyesírás i hibák.

A trieszti általános biztosító társaságnak 69. 70. lev. — Cím-ről levén szó, a M. T. Akadémia szabályai szerint: A Trieszti Ált. Biztosító Társaságnak.

Gráz, 81. 82. 83. 86. lev. — Helyesen: Graz vagy Grác (a B. H. szerint: Gréc).

K. 1509. 80. a keszthelyi népbankra 115. lev. — K. 1509. 80. a Keszthelyi Népbankra.

A kereskedelmi bank 156. lap. — A Keresk. Bank.

... posztó és gyapjuárú raktár 134. lev. ... posztó- és gyapjuárú-raktár.

2. Ragok és viszonyszók helytelen használata.

12. l. Bátor voltam a mai postával 50 zsák Singapore bors-ról mintával szolgálni. — H. borsból.

14. l. ... előnyös árszabásaim által indittatva érzi magát. — Elkerülhető az által cselekvő alakkal: kedvező árszabásaim arra fogják Önt inditani.

20. l. Ilyen esetekben ... a hitelkérő által ajánlott cégekhez fordulunk. — Ilyen esetekben bizalmi férfiakhoz vagy a hitelkérő ajánlta cégekhez fordulunk.

44. l. ha az áruk fölött máskép intézkednének. — H. ha az árukról (v. az áruk felől) máskép intézkednének.

A fölött németes: verfügen über die Waare.

164. l. ... feddhetlen jellege által az itteni piacon teljes bizalomban részesül. — H.: f. jelleménél fogva.

3. A főnévi igcnév helytelen használata.

11. l. A vevő ajánlata tartalmaz: óhajtást az eladóval összeköttetésbe lépni. — H. tartalmazza azt az óhajtását, hogy az eladóval összeköttetésbe akar lépni.

24. l. minden alkalmat felhasználunk, szivességét viszonozni. — H. arra, hogy szivességét viszonozzuk.

4. A névmások helytelen használata.

26. l. Szolgálatkészsgünkről más alkalomra biztosítva ... — H. Biztosítva Önöket szolgálatrakészsgünkről bármely más alkalom adtán ...

28. l. A megrendelő leveleknek az a céljok, hogy azokban valakit ... fölkérjünk. — H. hogy bennök vkit ... fölkérjünk.

38. l. Remélem, hogy az áruk minősége és azok ára által indittatva érzi magát. — H. Remélem, hogy az áruk minősége és ára arra fogják Önt inditani ...

40. l. A szállító ... fölkéri az átvevőt, hogy az ... áruk átvételét tudassa. — H. tudassa vele.

46. l. ... az árukat ... átvizsgálva, sajnosan tapasztaltam, hogy *azok* igényeimnek meg nem felelnek. — H. tapasztaltam, hogy kiváncsaimnak nem felelnek meg.

58. l. A folyószámlát ... lezárják és *ennek* kivonatát ... megküldik *oly* célból, hogy *azt* ... összehasonlíta, *annak* helyeségéről nyilatkozzanak. — H. lezárják és kivonatát ... megküldik *abból* a célból, hogy saját féljegyzésekkel összehasonlíta, helyeségéről nyilatkozzanak.

59. l. *Ama* biztosítással. — H. *Azzal* a biztosítással. *Amaz* csak akkor használatos, ha *emez-zel* áll szemben.

64. l. ... *oly* meggyőződésnek adok kifejezést ... — H. *azon* meggyőződésemnek adok kifejezést (v. meg vagyok győződve). Általában az *oly* szertelen sokszor van használva *azon* v. *ezon* helyett, különösen így: *oly* kérelemmel fordulok Önhöz.

80. l. Becses címét az ottani Brázay Kálmán cégnak köszööm, *kitől* megtudtam ... — H. *melytől* megtudtam. A *cég* a kereskedő ház helyett állvan, nem helyes a személyre vonatkozó *ki* névmás használata.

82. l. Bevásárlási megbizások és azok teljesítése. — H. vásárlással való megbizások és teljesítésük.

104. l. ... átnyújtjuk ... kötvényeinket és kérjük, hogy *annak* biztosítási díját ... — H. kérjük, hogy a biztosítás díját ... Az *azt* és *annak*-ot a mellé- vagy alarendelt mondatban minden kiteszi, fölöslegesen, mert a magyar minden oda érti az előző mondatnak megfelelő szavát és nem lát értelmetlenséget ott, ahol a német *azt* látna, mert a birtokos személyrag fölöslegessé teszi a tárgyhelyettesítő *azt* v. *annak* kitételét.

158. l. Válaszolva b. levelére, ... értesitem, hogy az *abban* említett küldvényt. — H. hogy a benne említett küldvényt.

206. l. ... annak egyedüli oka, hogy ... — H. ... annak egyedüli oka *az*, hogy ...

5. A névelő helytelen használata.

94. l. Budapestről a Svájcba (nach der Schweiz). — H. Budapestről Svájcba.

6. A kötőszörök helytelen használata.

146. l. Mi a fedezetet illeti, úgy *azt* teljes megnyugvással várom. — H. Ami a fedezetet illeti, teljes megnyugvással várom.

148. l. 110. lev. ... sajnálattal tudósítom, hogy abbeli kívánságának, *mikép* ... használhassa. — H. tudósítom, hogy azon kívánságának, hogy ... használhassa.

7. Helytelenül képzett vagy összetett szavak.

Előnyeimre is tekintettel kell lennem. — H. A magam javára (v. hasznára) is tekintettel kell lennem.

Sárosy D nem veszi igénybe az ajánlatot, mert az árak nem felelnek meg *igényeinek*. — H. Sárosy D. nem fogadja el az ajánlatot (v. nem áll rá az ajánlatra), mert az árak nem felelnek meg kiváncsainak (v. az árak nincsenek inyére, nem kedvére valók).

Lekötelező válaszuknak örömmel *nézek elébe*: Ihrer verbindlichen Antwort sehe ich mit Vergnügen entgegen. — H. Lekötelező (v. szíves) válaszukat örömmel várom.

Szíves elhatározásának elébe nézve. — H. Szíves elhatározását várva.

Becses megrendeléseit huzamosabb idő óta *nélkülööm*. — H. Huzamosabb idő óta hiányát érzem v. hijával vagyok b. megrendeléseinek.

Nélkülööm a benne (a levélben) jelzett küldvényt. — H. Nem kaptam meg v. nem találom a benne jelzett küldvényt.

A tavaszi *idény*. — H. A tavaszi *évad*.

Tiszteletteljes, -en. — H. tisztelettel teljes, teljes tisztelettel. Kiváló előnyökét nyújthatok. — H. Kiváló kedvezményeket (v. kedvező föltételeket) nyújthatok.

Hasznothajtó forgalom. — H. haszonhajtó (v. haszonnal járó) forgalom.

Jutányos kiszolgálás. — H. olcsó kiszolgálás.

Ezen küldemények mellékköltségeinek megtérítését is *igényelem*. — H. Ezen küldemények mk megtérítését is megkívánom v. követelem.

Könyvtartozás (= Buchschuld) — H. Könyvbeli tartozás.

Kötlevél. (Még mindig kisért az efféle alak, minők: kötmód, kötszó) : Kötéslevél.

Díjmentes : Díjtalan.

Tanonc. Tanidő. — H. Inas. Tanulóiidő, tanulás ideje.

8. *Helytelen, németes igei kifejezések*.

Nagyobb megrendelést *helyez kilátásba*: megrendelést igér.

Nagy fontossággal bír. — H. Nagy fontosságú, fölötté fontos.

Szíves bizalmának eme *tanúságáért* (Beweis). — H. bizonysságáért v. nyilvánításáért v. tanúsításáért.

Megrendelésem gyors *eszközösítését* várva. — H. Megrendelésemnek gyors végrehajtását várva . . .

A készpénz *elküldését cszközölhetjük*. — H. A készpénzt küldhetjük.

Az árakat *kiszabni*. — H. megszabni.

Lekötelező szolgálatot teljesítenének. — Nyakatekert kifejezés. — H. Nagyon leköteleznének. Hálára köteleznének. Nagyon hálás lennék szolgálatukért.

További megbizásainak *elvárásában* vagyok kiváló tisztelettel . . . — H. További megbizásait várva (v. kérve) vagyok stb.

F. hó 1-én kelt figyelmeztető sorainak *válaszában* szíves elnázését kérem. — H. F. hó 1-én kelt intő levelére való jelen válaszomban szíves elnázését kérem.

Minden tekintetet mellőzve (= jede Rücksicht beseitigend). — H. minden tekintet nélkül. minden tekintet nélkül.

Tekintre kényszerhelyzetére. — H. Kényszerhelyzetét tekintve v. kényszerhelyzetére való tekintettel.

Fizetéseit *beszüntette* (einstellen). — H. Megszüntelte fizetéseit.

Szíveskedjék feltételeit *kezeimhez juttatni*. — H. Szíveskedjék velem közölni (v. tudatni) föltételeit.

Ha a szállítás vasúton *eszközöltek*. — Ha a szállítás vasúton történik.

Kérjük a nyugtatónyt hozzánk *visszajuttatni*. (A kér a legtöbbször németesen főnévi igenével van kapcsolatban). — H. Legyen szíves v. szíveskedjék a nyugtatónyt hozzánk visszaküldeni. A nyugtatónynak szíves visszaküldését kérjük.

A váltó különféleségére *néze az ezzel* kapcsolatos levelezés is fontos. — A váltó különféle fajait tekintve, a vele kapcsolatos levelezés is fontos.

Bátor vagyok megküldeni a *mellékletben* (in der Beilage) intézvényemet. — H. ide csatolva v. mellékelve.

Felteszem azonban, hogy azokat pontosan bejelenti. — H. Kikötöm azonban, hogy azokat pontosan jelentse be.

Becses bizalmát *magamnak kikérve*... (*Kikértem magamnak* a sérződés kifejezésére használatos). — H. Azzal a kérelemmel, hogy tiszteljen meg becses bizalmával... v. becses bizalmát kérve.

A kávét minden gyanú nélkül *útnak indítottam*. 400 koronát postautalvánnyal *útnak indított*. — A kávét minden aggodalom nélkül földadtam (a vasútra). 400 koronát küldött postautalvánnyal. (Az *útnak indít*-félé kifejezéseknek se szeri, se száma a könyvben.)

9. Hibás szófűzés, szórend és fogalmazás.

Nehézkes: Azon meggyőződésben, hogy méltányos föltételeim alapján szolgálataimat nemsokára igénybe veszi, vagyok azzal a kijelentéssel: becsületbeli dolognak fogom tartani, hogy megbízásainak pontosan eleget tegyek, kiváló tisztelettel... (28. l.) — H. Biztat a remény, hogy mélt. föltételeim alapján szolgálataimmal nemsokára élni fog. Egyúttal kijelentem, hogy mindenkor becsületbeli dolognak fogom tartani, hogy megbízásainak pontosan eleget tegyek. Kiváló tisztelettel...

Rossz és gyakorta használt szórend: ... melyet új számlára előjegyezni fogok (62. l.) — ... melyeket reám bízni óhajt (94. l.) ... meggyőződve lehet róla (114. l.) stb. stb.

A befolyt összeget számlám kiegyenlítésére fölhasználni tessék (132. l.).

Szófölösleg: Egyúttal biztosíthatom, hogy b. megbízásainak keresztülvitelét becsületbeli ügynek tekintem és kötelességemnek tartom azoknak pontosan megfelelni. (80. l.) — H. Egyúttal biztosítom Önt, hogy b. megbízásainak becsületes teljesítését kötelességemnek tartom.

Hibás szerkezet: ... az áruk továbbküldését úgy vállalja magára, hogy azt a saját nevében ... továbbszállítja (92. l.).

Hibás kérdőalak: ... mit tegyen a váltóval: óvást véteszen fől, vagy visszaküldje-e? (121. l.) — H. ... mit tegyen a váltóval: óvást véteszen-e fől vagy pedig visszaküldje?

Hibás szófűzés: Az ily levelekben értesítjük a telepest, megnevezzük a váltót, kérelem annak beváltására, értesítés a

fedezetről. (137. l.). — H. Az ily levelekben értesítjük a telepest, megnevezzük a váltót, kérjük a telepest, fizesse ki és tudatjuk a fedezet módjáról.

Jelzőcsere: *Hosszú évek során át.* (196. l.) — Évek hosszú során át; sok éven át.

Németes fölszólítóalak: (Távirat.) Kávét nem venni, ha vett, azonnal eladni. — H. Kávét ne vegyen, ha vette, eladja azonnal. (Helyesebb volna: *adja el azonnal*, de egy szóval már több.)

Ime egész dandárja a magyartalanságoknak, a szemmenszedett németességeknek. A szerzők különben sem tudnak menekülni a németesség nyügétől; nem tudják megállni, hogy a műkifejezéseket németül is ne biggyesszék oda, mintha olyan koldusok volnánk, hogy mindenért a szomszéd súgorhoz kellene fordulni.

Ami végre a kereskedelmi levelek általános sajátságait illeti, itt az ideje, hogy azt is szóvá tegyük. Menjünk sorjába.

A keltezésnél így szoktak írni: *Budapest, 1898. aug. 1.* — Szerintem nem helyes a keltezésnek ez a módja, mert a keltezés helyéhez és idejéhez mindig oda kell érteni azt a szót, hogy *kelt*; eszerint írjuk: *Budapesten, 1890. aug. 1-én.** Valamint kivánatos az is, hogy a céglégi címzésnél a címzett lakóhelyéhez is kitégyük a helyhatározó ragot: Révay Gyula úrnak, Késmárkon.

A levél szövege rendesen így szokott kezdődni: *Van szerencsém Önt értesíteni.* Helyesebb ez a használat: *Tiszteettel értesítem Önt.* Az idézett kereskedelmi levelezőkönyv szeretve szereti használni az efféle kitételt: *Nagyrabecsült ajánlata (v. levele) birtokában*, hogy megadja a módját ennek az ékes kifejezésnek: *Im Besitze Ihres geschäfztzen Offertes (od. Schreibens)*; magyarul talán így mondhatnónk: *Vettem (v. kaptam) bescs ajánlatát (v. levelét).*

Az intézvénycézsre vonatkozó levelekben szokott előfordulni a hibás *lát után, látra* kifejezés az olasz *à vista* jelzésére. Nem volna-e célszerű a *látra* helyett valami magyarosabb alakot használni?

A leveleknek befejezésében a magyar meglehetős kevés változatosságot tud alkalmazni. Legelterjedtebb a: *kiváló tiszteettel, szíves üdvözettel s maradok stb.-féle* használat. Van ugyan több is még, kivált a bizalmas levelezésben, de ezek olyanok, melyek nem igen válnak be a kereskedelmi életben. Könyvünk szeretlenül szereti alkalmazni és úgyszöván csak vele él, a *s vagyok v. vagyunk teljes v. kiváló tiszteettel* (bin ich mit vollster Hochachtung) alakot, ami szerintem nem épen szerencsés találomány, mert egyszeriben megérzik rajta a származás. Efféle udvarias ki-

* De így is ki lehet egészíteni: [A keltezés helye és ideje] *Bpest, 1898. aug. 1.* A póstai címzésben pedig: [A címzettnek lak-helye] *Késmárk.* Sőt jogosult azok fölfogása is, akik helyesebbnek tartják a rag elhagyását, hogy kitétele zavart ne okozzon; vő. *Apáti* és *Apatin, Bágy* és *Bágyon* stb. Egy anekdota szerint a címzett *Lontón* lakott, de a levél *Londonba* került.

fejezésekben talán leggazdagabb a francia. Célszerű volna, ha több magyaros befejező formulát lehetne összeállítani a kereskedelmi élet használatára.

Tisztelettel kérem e lapok olvasóit, szíveskedjenek ebben s egyéb idevágó dolgokban kezére járni a magyar kereskedelmi levelezés tanárainak, hogy végre a magyar kereskedelelm a levelezés terén is elérhesse nagykorúságát és nyelvben is, szellemben is egyaránt minden ízében magyarrá legyen. Kováts S. János.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Ausgesprochen: kinyilvánított, nyilvánvaló.

Sonntagsjäger: kocavadász, lesipuskás.

Ehekrüppel: anyámasszony katonája, Katipila. (Két aszszonynév összetéve: Pila: Pilu: Ilona.) Ide tartozó mondások: *Az asszony az úr. Mennyen ked, hajja hé, ügyejjén otthun a rántásra! Fükkötöt (fejkötöt) visel. Ő viseli a keszkönöt, felesige a kalapot.* (Kalotaszeg.) CZUCZA JÁNOS.

Ausgesprochen (Nyr. 27:319). Talán inkább adja az *ausgesprochen* értelmét az *elismert*? Pl. *elismert szépség*. Ein ausgespr. Gegner : elismert ellenfél.

Saufbruder: poharas pajtás.

Siebenschläfer: álmoszsák, álomtarisznya.

BÉRCZI FÜLÖP.

Unberufen. Amit a német e szóval ilyen mondatokban, mint *Er ist jetzt, unberufen, gesund* kifejez, azt az én édes anyám, aki szilágymegyei, zilahi asszony, így szokta mondani: Most egészes, jó órába legyen mondva. ZOLNAI GYULA.

Hogyan mondják ezt németül?

Kevésdohányú. Ez a szólás tudvalevőleg egy 1672-ből való labanc gúnydalból származik (Thaly, Adalékok I. 41), mely főleg Szepessy Pál, borsodi alispán ellen irányul, aki egyike volt a legszerényebb s egyszersmind legvitézebb kurucvezéreknek. A dal maga Thaly Kálmán véleménye szerint a kurucoknak 1672. október hó 26-ikán történt veresége után keletkezhetett, ekkor csúfolták a labancok Szepessyt *nagypipájú, kevésdohányú* Pálnak; az elnevezés később az egész nemzetre hárult: *nagypipájú, kevésdohányú magyar nemzet*. Értelme világos, *nagypipájú* : nagyon akar, köti az ebet a karóhoz, hogy így meg úgy, s mikor aztán tette kerül a dolog, akkor *kevés a dohánya a nagy pipába*, nincs tehetsége hozzá, akár eszközök, akár ész és erő hiány. Mint a kuruckornak sok mas dala, ez is megmaradt a nép száján, kivált

nótája, a híres *tárogató-nóta* révén, s bár versei szétforgácsolód-tak is, töredékei majd magukban álltak meg, majd hasonló dalokba olvadtak.* Igy maradt meg a nevezett szólás is a nép nyelvében ebben az alakban: *nincs vágott dohánya, kevés a vágott dohánya*, s ezt olyan emberről szokták mondani, kinek nincs elég esze, nem elég okos valaminek megtevéséhez, különösen, ha ahoz e g y-szerű, józan ész kell, mint Árany János tudósá, ki könyvet írt a bölcsességről, de nem találja ki cirmos cicájának baját, mert

Nagy lett velna a tudósnak az ő tudománya,
De mi haszna, ha kevés volt a vágott dohánya.

Van-e erre megfelelő, ily jóízű kifejezés? Ide vág különben ez a közmondás-féle: „Ein Quentchen Mutterwitz (természetes józan-ész) ist mehr wert, als ein Centner Schulwitz“ s ez a szólás: „Er hat Grütze im Kopf“. *Grütze* eredetileg annyi, mint tiszta gabona, szemben az ocsúval, pelyvával.

Hogyan mondják ezt magyarul?

Das bitte ich mir aus, das will ich mir ein für allemal ausbitten, vagy ausgebeten haben? Mert: *kikérem magamnak sült német szólás.*

Sich krümmen und winden, wie ein Wurm.

TOLNAI VILMOS.

Eine ausgesprochene Schönheit: legmegfelelőbb fordítása: *elismert szépség.*

K. Gy.

Backfisch. A Pesti Hirlap a közelmultban nagyon sokat foglalkozott e szó magyarázával, azonban a *csitri lányra* nem gondolt. A *csitri* szó nem fejez ki mást, mint serdüléltent és így nagyon jól alkalmazhatjuk a *bakfis* helyett.

Garde-dame. *Hölgykísérő*, ez kissé erőltetett fordítás; sokkal jobb lenne az egyszerű *gárda* szót használni, pl. lányomnak van *gárdája* (e h. *gardedáma*).

Schneidig. Ezt a sok magyar lapban *snájdignak* irott melléknevet nagyon jól helyettesít a régi nyelvben használatos *dali* vagy a *délceg*; pl. *dali* v. *délceg* katona, e h. *snájdig* katona.

Schnittling, Schnittlauch. A gyenge hagymahajtásokat mindenütt *snidlingnek* nevezik. Itt Pesten *sarjúnak* hallottam híni. Hol használják így, nem tudom.

Katzenjammer. Jókainál olvastam a *makutyi* szót ilyen-forma okoskodással: A német a macskához hasonlitja a tivornya

* Erdélyi János, Népdalok és mondák I.335.

után levő állapotját; a magyar a kutyához: innét a *makutyi* (?!). Hallottam ezt a szót Esztergomban is. Valaki fáradt, petyhüdt volt s ekkor mondta: makutyi vagyok.

Auflag. Vendéglői műnyelven: *feltét*, s így ha valaki káposztát akar auflággal, hát: *feltételes káposztát* kér. Jól megfelelne erre a *ráadás* s újabban, hogy több vendéglőst figyelmeztem erre: az egyik már így litografáltatta étlapját: *főzelék ráadással*. [A nép így mondja: *rávaló, belévaló*. A SZERK.]

Pflanz (magyarosan írva: *flanc*). Mi a magyar egyértéke? ennek a „fenn az ernyő, nincsen kas”-féle állapotnak? [Kb. *nagy-zás, hencégés, cífrálkodás*. A SZERK.] BRUKNER GYULA.

Mi a helyes fordítása a Lessing Náthánjában előforduló helynek: *Niemand muss müssen?* (Zichy Antal így fordítja: *Senkinen nem kell kelleni*). Továbbá a Säkkingeni trombitás ismert refrénjének:

Es wär zu schön gewesen,
Es hat nicht sollen sein?

P. I.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Hadd-féle kötőszó a németben. A *hadd* indulatszót a köz- és irodalmi nyelv sűrűn használja kötőszó értelemben. Eredeti jelentése elhomályosult és mindenkor a *hogy* szerepét veszi át. Érdekes és tanulságos, hogy nemely *temesi német* tájszólás is így használja a *lass* indulatszót. A *lass' mal sehn* s hasonló alkalmazások közönségesek. E sorok írója a liebling-semplaki tájnyelvben ilyen kifejezést is hallott: *alle müssen d'ran gehn, lass (tájsz, loss) 's uns besser soll werden*. Első pillanatra magyar hatásra gondolunk, de ezt, amily érdekes, ép oly nehéz volna kimutatni. E nyelvvidék t. i. kiválóan oláh és tót, de különösen oláh nyelvterületekkel érintkezik; a magyarságval való ritka közeledés és így a nyelvi hatás is csak nehezen és erőltetve volna kimutatható. Az oláh nyelvvel való összevetés sem járt eredménnyel, amennyiben ott e használatra nem akadtak. Megjegyzendő, hogy az említett vidéken a *lass*-nak ilyen értelemben alkalmazása nem kizárolagos és a *hogynak* rendszerint mégis csak a *dass* felel meg. Ha már a hatást s az átvételt kutatjuk, aligha tévedünk, ha kimondjuk, hogy a *lass=dass* ép oly eredeti momentum a említett vidék belső nyelvi változásainak, mint a magyarban a *hadd=hogy* kialakulása, ha csak ez erősnek tetsző feltevést valamely esetleges pozitív adat le nem fogja rontani. NYÁCSIK BÉLA.

Dikhenc. Keszthelyen, de különösen a stájer határ felé gyakran hallható az ilyenféle kifejezés: *félre innen, te dikhenc!* A *dikhenc* szó fitymáló értelemmel bír, körülbelül annyit jelent: nagyszájú, nagyképűskődő. Eredetét valószínűleg a *henc* szóban kell kutatni. A Balaton vidékét ugyanis — különösen, mikor vasutak nem épültek — éven-

kint többször bejárták a stájer fuvarosok, deszkával, gerendával stb. Az ilyen embereket Keszthelyen *h'enc*-eknek hallottam nevezni. Kocsijuk elé igen nagy testű lovak voltak fogva; ú. n. *h'enclovák*. A henccek erőstestű, magas növésűk; hangjuk dörgő, beszédjük fónhémjárást árul el. Lehetséges, hogy a *henceg* szó is innét származik. Az én gyermekkoromban a tyúkokat, csirkéköt szintén ezek a henccek vásárolták össze a Balaton vidékén. Hosszú, ketreces szekerekkel jártak faluról-falura, fónhangon kiabálva: ván-e tík? tíkot-tíkot! A falu népe *tikásznak* nevezte ezeket a „hencseket“. Nem egyszer hallottam otthon is: „ne kiabáj, mint egy tikász!“ A *tikász* csúfnévül is használatos volt a gyermeket között. Sőt ijeszteni is így ijesztették a kis babát. „Ne sírgy, mert elvisz ám a tikász“ vagy: „od'allak a tikásznak!“ Ebből a két szóból keletkezhetett a *tikhenc* vagy *dikhenc* kifejezés.* Használata is erre vall, s körülbelül annyit jelent, mint: *henceg*, csirkefogó. Tehát nem valami nagy megtisztelés rejlik benne, ha azt mondjuk valakire, hogy: *te dikhenc!*

BÉRCZI FÜLÖP.

Lapaj. Téved Petz G., ha azt hiszi, hogy *lapaj* a német *lappe* szóból ered, de téved K. Zs. is, ha e szónak tővét a tót *chapan*, *hlapaj*, *chlap* v. *hlap*, „legény“ szóban látja. Tót eredetű e szó, de magyarázata sokkal egyszerűbb. A tót nyelvben van *lapaf*, „fogni, megfogni“. Ennek fölösítő egyes 2 szem. *lapaj*, mely teljesen megfelel a magyar *fogdmeg*-nek úgy alakját, mint jelentését tekintve. A tót *lapaj* általánosan el van terjedve, útonálló, csavargó, csirkefogó értelemben. Hogy pedig a tót nyelvben ily alakok nem ritkák, mutatják a következő hevenyében szedett példák: *nedbaj*, *gondatlan* (szóról-szóra, ne bánd! a *nedbat*, nem bánni igéből), *habaj*, *kapzsi* (szó sz. ,kaparítsd össze a *habaf*, összekaparítani igéből). *hltaj*, *haló* (szó sz. ,fald meg, *hltaf* falni), *handmaj*, hadarva beszélő (szó sz. ,hadarva beszélj), *handrmaf*, hadarni), *papaj*, „nagyevő“ (szó sz. ,edd meg, *papat*, enni). Fölemlítem, hogy a tót nyelv -aj szótaggal névszótóból is képez oly mellékneveket, melyek valamivel ellátottságot fejeznek ki; pl. *hlavaj* .fejes, nagyfejű (a *hlara* ,fej“ szóból), *bruchaj*, „nagybelű“ (*bricho* ,gyomor“); így a K. Zs. említette *chlapaj*, „legényes, legény“ (a *chlap*, „legény“ szóból). — K. Zs. említi, hogy e szót *lapan-*nak is hallotta; ez valószínűleg analógia hatása, még pedig a *lagan*, *galgan* és *trhan* szavaké, melyeknek jelentése az említett *lapaj* szóval csaknem azonos.

KORÁNYI GYÖRGY.

A macska fon. (Nyr. 27:233. és 370.) A macskák Kalotaszegen is *fonnak* csak „*élvétve*“ dorombolnak.

Huja. Déli és estéli pihenőre fölhívásnak hallottam Kalotaszegen 1886-ban legelőször kömives munkásoktól. Azóta különösen építés alkalmával nem ritka a másféle mesteremberknél is, kik csoportosan dolgoznak együtt, ha egyszerre kell abbahagyni a munkát

* Alig hisszük. Inkább német lehet mindenestől: *Dick-Henz.*

A SZERK.

Lésza, lásza. (Nyr. 27:279. 373.) 2—4 m. hosszúra font kerítés „*talpra*” vesszőből; elszállítható és bárhol, bármikor fólállítható. **CZUCZA JÁNOS.**

Hujja. (Nyr. 27:273.) Nálunk Baranyában többnyire a svábok használják. Pl.: Noch amol trinkn mer, nochtem huja (igy). Magyar parasztjaink is használják, de ritkábban. Azt hiszem a sváboktól sajátították el.

Meszetel. (Nyr. 27:272.) Gyulai Á. kiváncsi, vajon másutt is használják-e? Mohácson a *mész* szót egyedül ilyen összetében hallottam: *mésekemence* (mészégető) Egyébként csak: *meszet*. Ennek megfelelően így mondják: *meszetelni*, de így is: *meszelni*. — Ha a vidéki meszes ember elkiáltja magát: „meszet, meszet”, a gyermekek rímképen visszakiáltanak: „Elveszett az eszed”. **PORDÁN MÁNÓ.**

Népetimológlák. A *hujáról* 27: 369. l. adott magyarázat talán csak népetimológia. Hasonló magyarázatot hallottam egy másik hasonló hangzású szóra alkalmazva. Mélykút bácskai falu messze kinn fekvő részét a nép *Kurják*-nak híja s ámbátor biztosra vette, hogy ez elnevezés nem egyéb, mint a latin *curia* többesszáma — mások is innen származtatják — tudakoltam e szó népies magyarázatát s a következőket tudtam meg: Régebben azon a tájon szoktak a fiatalok cicázni s a távolságot, amily messzire *kurjogatásuk* elhallatszott, *kurják*-nak nevezték. E magyarázat egészen egyforma a *huja-haj*-ra adott magyarázattal s hitelessége nem kevésbé kétséges. Nálunk a *huja* szó pihenést, valaminek a befejezését, időbeli és térbeli távolságot jelent: „Lemorzsojjuk a kukoricát, azután huja”. „Jó huját aluttam”. „Jó huját dőgoztam”. A veszes fél kuglizás közben nagy búsan mondta: No most már huja = vége, elvesztettük a játékot. **FENYŐ MIKSA.**

Monda. Nagyszigethi Kálmán kimutatta, hogy a *monda* szót nem Kármán József csinálta, mert már Dugonics *Tudákkosságában*, 1784-ben számtalan szor olvasható. Szerinte valószínűleg Dugonics alkotása (Nyr. 23:30). Anélkül, hogy a kérdést el tudnám döntenи, megjegyzem, hogy a *mondá*-t Dugonicsnak már egy 1774-ben megjelent munkájában, a *Trója veszedelmében* is megtalálni:

Bizonnyal igaz az, a' mit köz *mondában*
Sokan emlegetnek, hogy ha víg ágyában
Le-fekszik az ember, nem tudya vóltában,
Mi történhet rajta hajnal' hasadtában. (181. l.)

ZOLNAI GYULA.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Meglepődés vagy meglepetés. A Budapesti Szemle augusztusi füzetében — i azt mondja, hogy Szikra én tőlem tanulta a *meglepődés* szót, mely rossz, mert *melegpetési* a jó. Nem gondolnám, hogy a *meglepődés*-t én csináltam volna; de ha mégis én csináltam,

nincsen okom szégyelleni. Abban igaza van az —i jegyű névtelennek, hogy én élek a *meglepődés* szóval; gyakorta láthatta írásaimban, tehát jussa van akár azt is hinni, hogy én alkottam.* De —i abban téved, hogy a *meglepetés* rossz, a *melegépetés* meg jó. A *melegépetés* neológia. A régi magyar elme nem ismerte ezt a kerek fogalmat; de azért mégis minden tudta, mit kell mondani, mikor váratlan, hirtelen dolgok történnek. Az *überraschung* (vagy talán inkább a *surprise*** magyar egyértékesének gyártása) tehát fölösleges volt, mint ahogy fölösleges a többi tízezer neológia; ezeket a fogalmakat a magyarok azelőtt is ki tudták fejezni, csakhogy másikép, a maguk módja szerint. De ha már nem lehetünk el a *surprise* magyar egyértékese nélkül, hát legyen az a szó legalább helyesen alkotott. A *melegépetés* csinálója Geleji Katona Istvánnak hitt. „Így kell... igazán szollni: Az embernek teremtetése, megváltása, szenetlítése, nem: *teremtése, meg-váltása, szenetlése*“. Ezért mondta a szócsináló: *melegépetés* nem *melegépés*. Mert hogy a *surprise* helyes magyar egyértékese mégis csak *melegépés*, nem tagadja talán —i sem. Ma már a középiskolabeli fiúk is tudják, hogy az -atás, -etés minden *causativum, nihil aliud*. Erről tehát kár is beszálni. A *melegépődés* szót olyan valaki csinálhatta, aki érezte, hogy nem művelte, nem is szenvédő, hanem visszaható kifejezésre van szüksége. Szóval jó magyar, tiszta nyelvű, világos elméjű ember, — az Isten éltesse. (Ha véletlenül én volnék, annál inkább.) Alkalmasint író volt és talán fordítás közben támadt az a gondolata: „Hogy is mondjak azt magyarul: *je fus bien surpris? Igen meg voltam lepetve?* Hát meg vagyok lövetve, ha így kell beszélnem. *Meg voltam lepve?* Hagygyán. De ez is árjaizmus. Nekem magyar reflexivum kell, aminő az *aggódtam, a gyötördtem*; tehát *melegépődtem*; mert mikor *aggaszt* valami, *aggódom*, mikor *gyötör* valami, *gyötördöm*, mikor *melep* valami *melegépődöm*. Kell-e még sokat magyarázgatnom, hogy annak a gondolkodónak igaza volt? Ezt talán jóváhagná még —i is, ha nem élne benne régtől óta az a makacs hit, hogy minden igazság legott hamisággá válik, ha én is vallani merem; és ha nem hallotta volna a Debreceni Grammatika híret. A Budapesti Szemle —i jegyű írója ugyanis az -ódik, -ödik, -ódás, -ödés reflexivumokat egy kalap alá teszi a debreceni grammatikusok ama tanításával, hogy a passzivumok helyett folyamodjanak minden az -ódik, -ödik-hez. E reflexivumok létével már különben csak azok tagadják, akik még most is azt hiszik, hogy a nép nyelve nem bizonyoság. De ha a szenvédő alak kerülésének nem is ez az az igaz és egyetlen módja, az -ódik, -ödik-et még sem szabad végkép sutba dobnunk. Vagy ha sutba dobjuk, akkor —i velem nem kölödik, hanem költetik (nem tudom, kitől) és ebbe az —i szemében igen homályos kérdésbe sem szürödik, azaz hogy *szüretik* egy szikra világosság sem.

TÓTH BÉLA.

* Eljárása emberséges, nem olyan, mint a Bartha Józsefé, ki Nyr. 27:267 azt fogja rám, hogy az én nyelvemen a *gramatika*: „*gramatyka*“. Én sohasem írtam azt, hogy *gramatyka*!

** Mert e század elején a német is jobban szerette a *surprise* szót

Hazajáró lelek. A Nyr. egy negyed század óta sok gazi kigyomlált irodalmi nyelvünk vetéséből, de a gyomnak igen szívós élete van s néha a legszebb vetés közepett is újra meg újra fölveti a fejét. A nyelvújtásnak is egy-egy már-már elfeleddett korcs alkotása újra kísért itt és ott, mint valami hazajáró lélek, melynek nincsen nyugta a sírban. Ime egy pár ilyen kósza lélek: „Ürge Ignác *hitkündér* úr részére” (A kath. hitterjesztés lapjai 16:140; helyesen: *térülő v. hitterjesztő*). — „A Szávay *úrrali polémiam*” (Pázmány Dénes írja, Magyarország 1897. XII:8). *Figyelemrei* irányítás. *börkészítésbeni jártasság* stb. (egy 1897-ben megjelent könyvből idézve Ethn. 9:167). — „Pedig milyen más leendett az, ha a nemzet és a király együttesen a március tizenötödikét ünnepi vala meg!” (Hoitsy Pál írja. Egyetértés 1898. IV.13.) — Biróság *útjáni* megtorlást nem fogok kérni (Kossuth F. nyilatkozata az 1898. IV.2-i lapokban). — Mesterséges *fehérnye* (Nemzet, 1898. IV:22.; a természettudósoknál ma helyesen: *fehérje*). — Hadi *dugáru* (Nemzet és Egyetértés IV:22.; más lapokban helyesen *csempészett áru* de lehet rövidebben is: *csempészárú*). — Ezen ló igen szép *küllemű* (e h. *külsejű*, egy VI:2-i estilapban).

ANTIBARBARUS.

Végrehajtó hatalom és **végrehajtói hatalom**. Egyike a legszokásosabb s legkevésbé ellenőrzött könnyelműségeknek a bírlapokban s az élőbeszédben is az, mely az ilyenfajta kapcsolatok megkülböztetésének elhanyagolásában rejlik, mint: *végrehajtói hatalom* és *végrehajtó hatalom*. Magam különösen fölsőbb osztályokba járó, politikai földrajzot tanuló diákoktól hallottam sokszor, s olvastam dolgozataikban is, az utóbbinak összeavarását az előbbivel. *Végrehajtói* nem a *végrehajtó* melléknévi igenévből továbbképzett melléknév, mert ez hibás képzés volna, hanem a *végrehajtó*: *exekútor* főnévből származott melléknév s jelzett főnevével az exekútornak könyörtelen hatalmát nevén nevezi; ebben a kapcsolatban a *végrehajtó* tehát birtokosa a *hatalomnak*. A *végrehajtó hatalom* politikai fogalmat jelöl. Ez a hatalom sokkal nagyobb, tágabb, mint az előbb jelzett. Azt a hatalmasságot jelenti, melynek joga, kötelessége s ereje is van rá, hogy az államban a törvényeket érvényre juttassa. Kapcsolata nem birtokviszony-forma, hanem oly jelzői viszony, melyben a jelzett név az alany, a jelző pedig melléknévi igenév-formájú állítmány s a tárgy világosan hozzáértheiő.

Az omnibusz magyarsága. Budapest mostanában kétségtelenül elüljár közlekedési eszközeivel az európai fővárosok között. Csak egy javithatatlan, élettelen alkalmatossága van még. a Széchenyi ideje óta elfajzott demokrata *omnibusz*, melynek még a neve sem tud megmagyarodni, hiszen alig mondja valaki *társaskocsinak*. A rázós, dőcögös kocsikat még kellemetlenebbé teszi a belsőjükben éktelenkedő hirdetés hétrétü latinizmo-germanizmus: „*Kéretik a jegyeket a kocsi elhagyása előtt megsemmisíteni!*” Szinte fárasztó volna kielemzni belőle, hogy hányszéle idegenszerűség van ebben az egy mondatban.

GYULAI ÁGOSTR.

A sajtó nyelvőrködése. *Dalkör, daloskör* (a rút *dalárda* helyett; épen olyan jó mint a régi *énekkar*). Szent Erzsébetrendi iringalmas *nénék*. Szent szívről címzett *szereletesnők*. Angol *apácsák*. (Pompás kikerülései a *nővérek-nek*. Bp. Hirlap.) — *Kiutasít* (*toloncol* helyett, Kakas Márton). *Vicc* jobb mint az *élc*. *Albordák* *kiutasítása* (nem pedig: A kiutasított Alborák; K. M.). **SASSI NAGY LAJOS.**

A Magyar Könyvtárból. 31. füzet Molière: Dandin György, ford. Hevesi Sándor. 8. l. Lubin (észreveszi Dandint, félre): Ez a valaki *megvigyáz engem* (e h. *szemmel tart*). — 28. l. Dandin *körülkerüli* a feleségét (e h. *megkerüli*). — 39. füzet. Droz Gusztáv: Az úr, az asszony és a baba, ford. Béri Gyula. 3. l. Droz a kedélyesség *hangját* telivér párisi léterére kitűnően *kezeli*. Képzavar, e h. a k. hangját kitűnően eltalálja. — 20. l. . . az első könnny, amely a zápor *előhírnöke* (e h. *híradója*). — 58. l. Ki tudja, hogy ez apróságoknak *kiindulási pontja nem-e* ugyanez, hogy igazán *nem-e* testvérek mindannyian? Székesfővárosi magyarság, e h. Ki tudja, hogy ez apróságok kiindulópontja nem azonos-e, hogy igazán nem testvérek-e mindannyian?

HARMAT GÉZA.

Az elő németessége. Legányi Gy. az *előleget* (Vorschuss) így találja magyarosnak: *foglaló*, holott a foglaló az *Angabe* egyértéke. Vajjon hogyan mondaná ezt magyarul: „*Der Gehilfe hat von seinem Meister Vorschuss bekommen?*” Úgy vélem, ilyenkor csak tartsuk meg az *előleget*. Elég, ha az előszeretetet stb. kerüljük.

PORDÁN MANÓ.

A Pesti Hirlap tudvalevőleg nyelvészketik. Két nyelvésze van: a szerkesztő és Viharos. Ha az utóbbi pl. elmésen kigúnyolja a *laktanya*, *indok* stb. szókat, akkor ezek bizonyára legalább ötször olvashatók azon lapnak egyéb helyein. Igy tulajdonképen önnönmagukat figurázzák ki; elég nagy hősiesség, de nem elég hasznos dolog. Azért helyesen cselekednék Viharos, ha ezen alkalmi cikkecskéit szétosztaná dolgozótársai között megszívelelésül. A másik nyelvész sem sokkal szerencsésebb; mert ha — különben értelmes — szerkesztői izeneteiben egy jó szót ajánl, két rosszat használ. A VII.3. számban pl. a jó *kisdedővő-t* ajánlya a krisztinavárosiaknak a rossz *kisdedovoda* helyébe, mert így „két betűt (*da*) megtakaríthattak volna” (az épület homlokzatán). „Bizony-bizony, főlősleges és *indokolatlan* pazarlás ez”. Vagy pl. a VI.13. számban helyesen magyarázza, hogy „az *ünnepe* és *ünnepség* helyett az *ünnep* egészen jó”, de aztán minden nyelvészeti tudását elrontja valami féllábú szabályjal. Ime: „A magyar nyel-ság, -ség képzője csak melléknévekből csinál főnevet, mint pl. *hanyag-ság*, *rosszaság*, *jóság* stb. De az erdőt pl. *fasagnak* nem lehet mondani”. Hanem *vendégség*, *papság*, *katonaság*, *hegység*, *erdőség* stb-t lehet mondani; lám, pedig ezek fónévből származtak, nemde?

JENŐ SÁNDOR.

Lapszemle. Morro erődből tegnap este 11 órakor az amerikai hajórajra tíz lövést tettek (M. Hirlap; e h. *tized v. tizeder löttek*).

Azt hiszik, hogy Anglia is fog tiltakozni az elfogás ellen (M. Hirlap). Sebével egyébként kívül van a veszedelmen. (Túl van a veszedelmen v. sebe azonban nem veszedelmes.) Éreztem, hogy most én be fogom magam óhajtani azoknak az egyszerű embereknek a boldogságával (meg fogom óhajtani a boldogságát). — Cseko kálemileg. (Az alagi nagy akadályversen győztesének külsejéről mondva.) „Lábai csontosak és inaival egészen megfelelőek a felső részeknek; az első lábak felkarjai izomdúsak. A ló nem finom, de harcias kinézésű, nem oly nagy s elegáns, mint a főherceg lova . . . Kilátszott belőle nemcsak a fáradsalmakat könnyen elviselő test, hanem az energikus lélek is, melynek futás alkalmával oly fényes jelét adta“. (P. Napló f. é. VI. 7. a Vadász és Versenylapból.)

SASSI NAGY LAJOS.

EGYVELEG.

Plágium? (Nyr. 27:222, 331. Irodt. Közl. 8:378—80). Szilády Áron plágium-sélét emleget Simonyi Zs. ellen, amiért Simonyi nem hivatkozik Szarvasra, midőn kimutatja, hogy Szilády értelmetlenül olvasta s ugyanúgy magyarázta Apáti Ferenc Feddő énekének immár hirhedtté vált sorát: *Szemérem kapálni bőlcst rengessetek*. — Ahhoz a furcsa törekvéshoz nem fűzők megjegyzést, hogy mások akarják tanítani Simonyit Szarvas iránti tiszteletre és kegyeletre. De a dolog érdemére vonatkozólag kijelentem, hogy engem, aki Sziládyt vakon követve, szintén szemérmét kapáltattam Apáti Ferencsel (A XVI. század magyar lírai költészete. 66. l.), már pályamunkám megjelenése idején, 1883-ban vagy 1884-ben, tehát Szarvas G. 1888. évi nyelvőri cikkénél és a NySzótárnak 1890-ben megjelent II. köteténél előbb figyelmeztetett Simonyi a Szilády és az én tévedésemre, illetve a kérdezés sornak helyes olvasására.

KARDOS ALBERT.

Dal a „görredőny“-ról.

Segíts, óh muzsa! Sohse kértem
Segélyt még ilyen epedőn.
Hadd zengjek dalt a görredőnről!
— Tudod-e, mi a görredőny?
A görredőny csinos találmány,
A neve is már csodaszó
Ó maga szerény éji jószág
S nappal csak ritkán látható.

Szép Budapestnek bőlcse tanácsa
Rászól most... Zord szó az nagyon:
„Nem tűrhető ily görredőny meg
Sem boltajtón, sem ablakon!
A görredőny csak egy esetben
Tűrhető meg: ha zajtalan . . .“
S a budapesti bőlcse tanácsnak
Ez egyszer tán igaza van.

A görredőnynek bizonyára
Zajtalannak kell lennie,
Kivált ha őt az ablakára
Szerelmes pár ereszti le.

De zajos görredőny dörögjön
Fülébe — mást nem érdemel —
Örökre, ki e szép találmányt
Görredőnynek nevezte el.

(O. Hirlap VII.31.)

TELL.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Figyelmeztetés. Ezentúl ebben a rovatban olvasóinktól olyan kérdéseket is közlünk, melyekre a feleletet viszont más olvasóink szíves közreműködésétől várjuk. Ezt az eljárást az alábbi 4. kérdéssel kezdjük meg.

1. Veszékel. Simonyi Zsigmond eszter a régi *jaj veszék!* (= *jaj elpusztulék!*) fölkiáltás származékának állítja (Nyr. 27:300, 350). anélkül hogy a leszármazás mikéntjét bővebben kifejtené.

Két mód képzelhető:

1. Ha félteszi, hogy a *jaj veszék!* helyett egyszerűen az emphatikus *veszék!* fölkiáltáshoz, vagyis ehhez a quasi-fónévhez (amire azonban egyetlen egy adatunk sincs) ragadt az *-el* képző. Tehát éppen azon a módon, mint ahogy a neológusok *láttamoz*-ában a *láttam*-hoz az *-oz* képző.

2. Ha félteszi, hogy a *jajveszékel* igéből a *jaj* lehámlása útján támadt a *veszékel*.

Ez utóbbi féltevés tetszetősebb lenne az elsőnél, ha kitudnók mutatni, hogy a *jajveszékel* idősebb vagy legalább is egykorú a *veszékel*-lel. A NySz. azonban a *jajveszékel*-t egyáltalában nem ismeri, holott a *veszékelre* Pestiből, Tinódból, Szalárdiból öt idézetet is szolgál.

Melyiket higgyük?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

F. Az a régi fölkiáltás (*jaj veszék! jaj hogy veszék!*) nem volt annyira egységes kifejezés, hogy az egyszerű *veszék* ne válhatott volna az új ige képzésében kiinduló-ponttá, alapszóvá. — Ami pedig a *jajveszékel* korát illeti, ez a szó alig lehet újabb a *veszékel* szónál, mert, mint már megjegyeztem, nem igen lehet a *jaj* és *veszékel* összetétele, hanem csak a *jajveszék* származéka, tehát egykorú a *veszék* igei származékával. Az egyik vidék talán ezt, a másik amazt használta. Hogy a NySz. idézetéiben nem fordul elő a *jajveszékel*, az csak véletlen lehet. Az ilyen szók, melyeknek sem alakja, sem jelentése nem tér el a maitól, sokszor elkerülték a NySz. gyűjtőinek figyelmét. SIMONYI ZSIGMOND.

2. **Egy cső kukorica vagy egy kukoricacső?** melyik van helyesebben mondva?

F. Nézetünk szerint mindenik helyes, de más-más jelentéssel. *Egy kukoricacső*, ez csak a tárgynak megnevezése; pl. mi fekszik ott a földön? *egy kukoricacső*. Ellenben *egy cső kukorica*, *két cső kuko-*

rica stb. a mértéket, mennyiséget jelenti, mint pl. *egy pipa dohány*, *két tányér leves*, *három darab cukor*, *négy pár cipő* stb. — Szintúgy különböznek: *egy szőlőfűrt* és *egy fürt szőlőt*, *egy gyujtóskatula* és *egy skatula gyujtó*, *egy tyúkborító* és *egy borító tyúk*.

3. *Jó példával előljárni*, magyarosan van ez mondva? Néztem szerint ez szolgai fordítása a német szólásnak: *mit gutem Beispiele vorangehen*. Hogy mondják ezt magyarul?

F. Igaza van, de a szóban forgó szólásnak mentségére szolgál, hogy könnyen érthető képes kifejezés. Egyébiránt vannak rá más magyar kifejezések: *jó példát mutatni v. adni*.

ANTIBARBARUS.

4. *Az iskolai osztályzatok műszavai* amily sokféleképen, ép oly helytelenül s rossz magyarsággal vannak megállapítva. Az államiaik sem tesznek ez alól kivételt. Az egyes osztályzatokban nincs meg az átméreti fokozat, az ismétlés gyakori, a szavak pedig néha nem jó magyar szavak: Csak kevés példát említenk: A szorgalomnál *ernyedetlen* az első, *kitartó* a második fok. Az *ernyedetlen* szokatlan, erőltetett szó, jelentését a nép meg nem érti; s ha jól meggondoljuk, az *ernyedetlen* és *kitartó* szók között értelmileg nincs különbség, s így fokozat sincs. A jó általános előmenetellet *kellő* szorgalom áll szemben; pedig a *kellő* szó értelmi megfelelője: *elég(séges)*, s így az *elég(séges)* általános előmenetelnek felelne meg a *kellő* szorgalom. A szorgalomnak utolsó fokozata: *semmi*. Pedig elemi iskolában az irányító nevelés mellett képtelenség, hogy bármelyik tanuló szorgalma *semmi* se legyen. Az erkölcsi viselet utolsó foka meg épen: *rossz*. Ez igen erős; rossz magaviseletű tanuló nemhogy iskolai év végéig, de egy percig sem tartózkodhatik rendes iskolában, az ilyen tanuló a javító-intézetbe való. Az írásbeli dolgozatok különböző alakjánál megállapított osztályzatok: *csinos, tiseta(!), rendes, türhető, rendetlen*. Méltán kérdezhetjük: *rendetlen* dolgozat nem lehet-e *tiseta*? Vajon okszerűen alkalmazott, határozott osztályzat-e itt a *tiseta*?... Egyéb helytelenségekre is mutathatnánk, de legyen elég ennyi példakép. Minthogy felekezeti iskolákat e részben semmiféle rendelet sem kötelezi az osztályzati fokozatokat illetőleg, s minthogy a józan éssel és a magyar nyelv törvényeivel számolni óhajtunk ez ügyben, arra kérjük a magyar nyelv hivatott őreit, szíveskedjenek az egyes osztályzati fokozatokat az előmeneteli jegyeknek megfelelő, okszerű egymásutánban megállapítani.

EGY EVANGÉLIKUS ISKOLA IGAZGATÓSÁGA.

Kérjük az iskola embereit, szíveskedjenek e kérdéshez hozzászólni. Minthogy azonban a tárgy annyi embert érdekel, hogy nagyon széleskörű vitát várhatunk, igen kérjük a hozzászólókat, szíveskedjenek nézeteiket igen röviden, szabatosan és velősen fogalmazni. Együttest megemlíttük, hogy a Nemzeti Iskolában épen a minap jelent meg egy ide vágó fejtegetés.

A SZERKESZTŐSÉG.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

MAGYAR
 NYELVÖR
 SZERKESZTI
 SIMONYI ZSIGMUND.

Szerkesztőseg
 és
 kiadó hivatal
 Budapest
 New-York palota

XXVII. kötet.

1898. OKTÓBER 15.

X. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

VI. Néhány mondattani jelenség.

Annak a leiki és fizikai folyamatnak, amit beszélésnek nevezünk, legegyszerűbb része, egysége a mondat. A mondat nyelvi eszközökkel való kifejezése annak, hogy a beszélő lelkében két képzet kapcsolódott, azon célból, hogy az a két képzet a hallgató lelkében is összekapcsolódjék. A mondat leiki része tehát minden szerepük szerint különböző két képzet kapcsolódása. Az egyik a pszichológiai alany, az a képzettőmeg, mely először van meg a beszélő tudatában és ehhez csatlakozik a másik képzet vagy képzettőmeg, a pszichológiai állítmány. Ugyanezt fejezi ki Gabelentz meghatározása, de a hallgató szempontjából: a pszichológiai alany az, amire a beszélő a hallgató figyelmét irányítja, az állítmány meg, amit vele arról gondolatni akar. Az előbb kifejezett fölfogásnak, hogy minden mondat két képzet kapcsolata, azt a tényt vetették ellene, hogy vannak olyan mondatok, amelyek egy szóból vagy egy egységet alkotó szócsoportból állanak. Az ellenmondás magyarázata, hogy ilyenkor is megvan a másik képzet, a logikai alany, csakhogy nyelvileg nincsen kifejezve.

Ide tartoznak azok az esetek, amidőn a logikai alanyt a megelőzők foglalják magukban, pl. a párbeszédekben: *Ki járkál a szobában?* — *Péter* (pszichológiai állítmány). Pszichológiai alany az egész megelőző kérdés. Pszichológiai állítmányul szolgálhatnak megelőző kérdésekre ilyen megjegyzések mint: *igen*, *hogyan*, *természes*, *dehogy* stb.

Logikai alany lehet másodszor a szemléleti kép is, mely a beszélő és hallgató szeme elé tárul: ide tartoznak a csodálkozásnak, elszörnyedésnek fölkiáltásai, segélykiáltások. Ha valaki egy szép hegyi táj előtt „*De gyönyörű!*” fölkiáltással ad kifejezést bámulatának, úgy pszichológiaileg minden esetre megvan annak a nyelvileg is kifejezett állítmánynak alanya; épen annak az elragadó tájnak képzete, mely belőle a fölkiáltást kicsalta.

Szakasztott így áll a dolog az úgyn. személytelen igékkel és az állítólagos alanytalan mondatokkal.* Itt is minden megvan a mondatnak két része: az egyik a konkrét szemlélet — pl. ha azt mondjam *villámlik*, *es brennt*, *pluit*, a villámlás, égés, esés közvetlen szemlélete, — a másik a villámlásról stb. lelkemben meglevő általános képzet, amely alá az előbbit foglalom.

A hallható mondat már most úgy viszonylik, a — hogy úgy mondjak — leksi mondathoz, mint a hangsor viszonyolt ahhoz a képzethez — a jelentéshez — amellyel rendes körülmények között kapcsolódott (ásszociálódott). A fő az, hogy mind a két esetben csak jelképpel van dolgunk; a hangsor jelképe a képzetnek, a hallható mondat többé-kevésbé találó jelképe annak, hogy a beszélő lelkében két képzet kapcsolódott.

A nyelvnek különböző eszközei vannak arra, hogy ezt a képzetkapcsolódást kifejezzék.

A legegyszerűbb eset az, amiben a beszélő egyszerűen egymásután ejti ki azt a két szót, amely a lelkében kapcsolódott két képzet jelképe. Steinhalt többször idézett munkájában több ilyen primitív szerkezetű mondatot említi, amelyeket maga lesett el beszélni kezdő gyermekek ajkáról. S ha a mondat a maga egyszerűségében talán kétséges értelmű lehetne is, mellékkörülmények, a megelőző, a szemléleti kép, melyeket a hallgató ismert, elősegítik a megértést.

A szavaknak egyszerű egymásmellé helyezése mellett van eszközünk arra is, hogy a köztük levő viszonyt pontosabban meghatározzuk. Ilyen a szórend, a hangsúly, a hanghordozás, melyekről föl kell tennünk, hogy már a fejlődés legelső fokán föllépnék, bár másrészt tagadhatatlanul történelmi fejlődésre is képesek.

A s z ó r e n d r e nézve Gabelentz és Wegener fölfogása állandóan egymással szemben. Gabelentz szerint a pszichológiai alany áll az első helyen; az elői álló grammaticalitály lélektani szempontból rendesen alany. Wegener szerint ** rendes körülmények között a lélektani állítmány áll elő. Figyelembe véve az előbb mondottakat, nem lesz nehéz a helyes fölfogást megtalálni.

A pszichológiai alany, mint az a képzet, amelyhez az állítmány csatlakozik, természetesenleg minden előbb van a beszélő

* Miklosich: Subjectlose Sätze. (Wien.) Marty egy értekezése (Vierteljahrsschrift f. wissenschaftliche Philos. VIII. 56).

** Wegener: Über die Grundfragen des Sprachlebens 31. I.

tudatában. Ha a hallható mondat minden tükrözne vissza a lelki folyamatot, az első helyen minden a pszichológiai alanynak kellene állnia. De gyakran megtörténik, hogy az állitmány képzete olyan erővel tolul tudatunkba s kapcsolódik az alanyhoz, hogy előbb találja meg a nyelvi kifejezést. Igy különösen, ha fölindulásban beszélünk, vagy ha az alany az előbb mondottakból érhető, amikor aztán egészen el-is maradhat.

Az alany és az állitmány megkülönböztetésére szolgál másodszor a hangsúly. minden nyelvre érvényes szabálynak vehetjük föl, hogy az állitmány, mely valami újat csatol az eddig ismert-hez, erősebben van hangsúlyozva.

A fejlődésnek magasabb fokán a mondattá kapcsolódott képzetek viszonyának pontosabb kifejezésére külön eszközöket fejleszt magának a nyelv: 1) a ragozást, mely az összetartozás minőségét fejezi ki, 2) az önálló viszonyjelölő szókat, amilyenek a létége, segítő igék, kötőszók, névutók stb. és 3) a szóegyeztetést (*congruentia*), mely az alaki megegyezéssel az összetartozást fejezi ki.

Bár csaknem minden ismert nyelvben megvan a hajlandóság a szóegyeztetésre, mégsem kell azt gondolnunk, hogy azt a logika okvetetlenül megkivánná. Semmi logikai kényszerűség nincsen arra, hogy a melléknév főnevével esetben és számban vagy nemenben is egyezzen. Mennyivel logikusabb a latin *bonis patribus* mint a magyar jó atyáknak, a francia *les pères sont bons* vagy a finn *isät ovat hyväät*, mint a német *die väter sind gut*?

Inkább úgy kell fölfognunk a dolgot, hogy történeti fejlődés révén létrejött alaki egyezés szolgált kiinduló pontul az analógiás elterjedésre. Már az előző fejezetben láttuk, hogy az ígei személyragok a személyes névmásoknak az igéhez forradásából keletkeztek. Az igével összeolvadt névmási alanynak kettős szerepe van: megmarad eredeti alany szerepében, pl. *megünk, menemme*, vagy az igének az alanyhoz tartozását jelöli, pl. *isät menevät, az atyák mennek*. Az indogermán nyelvekben úgyszólvan kizárolagosan utóbbit szerepében maradt meg. — A jelző és jelzett szó egyezése valószínűleg az utólagos jelző vagyis értelmező egyezéssel kezdődik, itt tehát a melléknév az értelmezett mondatrész ismétlésének vehető.

A szóegyeztetés kifejlődésével lesz a szám is mondattani kategóriává. De másrészt a többség kifejezésére a nyelv nemcsak a többesszámmal él. Ha nyelvtanilag nem is, logikailag többesszámot fejeznak ki a számnevek: *ezer, millió, a gyűjtőnevek: hegy-*

ség stb. Az ilyen esetekben a beszélő egyéni felfogásától függ, hogy a sokat mint több részből állót, vagy mint egy összetartozó egészet fogja-e föl. Igy könnyen megtörtéhetik, hogy szigorú nyelvtani egyeztetés helyett logikai, úgyn. értelmi egyeztetés áll be. Leggyakoribb eset, hogy az állítmány többesszámban áll, mert az alany gyűjtőnév, vagy olyan fogalom, melyben logikailag benne van a többség képzete. Álljon itt néhány példa Aranyból:

Lássuk, az asszonynép, gyere, hogy solymásznak. (B. H. VIII.). Meglásd, valamennyi pátorra szegődnek. (B. H. IX.) Maga szakál-lába kiki elmélyednek. (B. H. IX.) Édes övéikhez kiki oszolhatnak. (B. H. X.) Némán háta megett a többje álnak. (B. H. XII.)

Az értelmi egyezés továbbfejlődésének lehet tekinteni azokat az eseteket, amidőn a nyelvtani kategória a lélektanihoz alkalmazkodik. Igy keletkezett a francia *les gens* (kivételes írásmód *gents* helyett, az ó-franciában még *ja furent venu la gent*). Ugyanez az olasz *genti* története. Hasonló példa a magyarból: *Kaczagtak a népek* (Benedek, Népm. I:83). Né, *mennyi népségek gyűrönnek ki a hajóból* (Népny.). Az ilyen gyűjtőnevek többesszáma ha nem metonimikus, nem fejez ki többet, mint az egyes.

A mondat legegyszerűbb alakjában tehát mindig úgy keletkezik, hogy egy képzettömeghez, a pszichológiai alanyhoz egy más képzettömeg járul, a pszichológiai állítmány, s a nyelv kifejezi a képzetkapcsolódást és a képzetek viszonyát a rendelkezésére álló eszközökkel, fejlettségi állapotához képest pontosabban vagy kevésbé pontosan. Hogyan fejlődtek már most a többi mondatrészek? Hogyan alakult az a számtalan mondatalak, mely a legbonyolultabb gondolat kifejezésére is alkalmas eszközül szolgálhat? Legvalószínűbb Paul féltevése, hogy a mondat legösszetettebb alakjában is annak az egy viszonynak, az alany és állítmány viszonyának ismétléséből származik. A bővülésnek legegyszerűbb esete, ha egy alanyhoz két állítmány vagy egy állítmányhoz két alany járul. Az utóbbi esetet véve, megtörtéhetik, hogy a két alany logikai viszonya a közös állítmányhoz nem ugyanaz. Ez a tárgy keletkezésének kiindulópontja. Vegyük egy ilyen mondatot: *én hallom a zenét*. Személyes névmás nélkül azt is mondhatom: *a zene hallatszik*. Könnyen gondolhatunk olyan fejlődési fokot, midőn minden ragozás nélkül *én* és *a zenét* is a pszichológiai alany általános kategoriája alá esett. De a tárgy — vagy kiegészítő, legáltalánosabb értelmében — ismét sokféle viszonyban lehet az állítmánnyal. Ha tehát egy állítmánynak két tárgya van, megtörtéhetik, hogy

a logikai viszony különbsége nyelvtani elkülönödés oka lesz, s keletkeznek a különböző bővítmények.

Amint a tárgy egy pszichológiai alany, úgy a jelző egy pszichológiai állítmány maradványának tekinthető, melyet nem önmagáért mondunk ki, hanem hogy így az alanyhoz újabb állítmányt csatolhassunk.

Ha egy egységes tagnak vett mondathoz járul egy új tag alanynak vagy állítmánynak, az egyszerű mondat képlete helyett az összetettére jutunk: $(a : b) : c$. Különben is szoros határvonalat húzni a bővített és összeteit mondat között történeti lélektani szempontból nem is lehet, mihelyt nem tekintjük az igét (*a verbum finitumot*) a mondat nélkülözhetetlen alkotó részének. Ahol az ige nincs határozottan megkülönböztetve, ott a határ az összetett és bővített mondat között elmosódik. Elég, ha például az uraltaiki nyelveket idézzük, melyek alakilag az alarendelt mellékmondatok rendszerét olyan értelemben, mint az indogermán nyelvek, nem fejlesztették ki, s gyakran még a többszörösen alarendelt mondatot is bővítmény alakjában csatolják a főigéhez. Nem szabad természetesen a magyarra, finnre, oszmanlira, gondolnunk, melyek mondattiana indogermán hatás alatt, részben megváltozott.

A mondattani viszonyok a történeti fejlődés folyamán épen úgy változásnak vannak alávetve, mint a szó hangalakja vagy jelentése.

Minden mondatot kétféle szempontból tekinthetünk: nyelvtani és lélektani szempontból. Mind a két esetben az egyes mondatrészek szerepe, az egész mondat tagolódása más és más lesz. Ami nyelvtani szempontból alany, az lélektani szempontból talán állítmány és megfordítva. Ha most a beszélő lelkében a logikai fölfogás győz, a mondat eredeti, nyelvtani tagolódása megváltozik, s a logikainak enged helyet. Ha a folyamat többször ismétlődik az így támadt új szerkezet használatossá válhatik. Ezt a jelenséget nevezzük a mondattani tagolás eltolódásának vagy megváltozásának. Egy példa meg fogja értetni a dolgot.

Az úgyn. *accusativus cum infinitivo* olyan szerkezetekből ered, ahol az acc. és az inf. egyként tárgya a főigének, pl. *jubeo te facere*. De mondatnai azt is: *quod te jubeo*. Lassanként azonban a tényleges logikai viszony hatása alatt úgy tünt föl a dolog, mintha az acc. alanya volna az infinitivsnak, s mint egységes mondat függenének a főigétől. Ennek eredménye az volt, hogy a szerkezet analógiásan olyan igékhez is járult, melyek tárgyi acc.-t

nem vehetnek maguk mellé pl. *Pompejos terrae motu desedisse audivimus.*

A magyarban a mondattani tagolás említett eltolódása nem történt meg és ezért tulajdonképen acc. cum inf. a magyarban nincsen. Hasonló szerkezetet használunk a *lát*, *hall*, *enged*, *hagy* igék mellett (*anyját látja jöni a korlátok felől* Ar. T. I. é.) *hallom a szelet zügni*; *engedd át kimenni*), de a tárgyeset mindig természetes tárgya a főigének. Ép úgy mondhatom, hogy *anyját látja*, mint *jöni látja.* (Polyt. köv.) GOMBOCZ ZOLTÁN.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

I.

B e v e z e t é s.

A nyelvjárásról általában.

Alig van nyelvjárássunk, amelyről a szakirodalom kevesebbet tudna, mint a zilahvidéki, hisz még csak kisebb tájékoztató ismeretés sem jelent meg róla; a Nyelvőr szükmarkú népnyelvi közményei pedig a közlők lelkismeretlensége, vagy járatlansága miatt bosszantóan hibásak és fölszínesek. Igy igazán csoda, hogy kitűnő fonétikusunk e hibás közleményekből is érezte, hogy „több palócos sajáságat találunk benne, de nem egy jellemvonása a felsősziszai nyelvjárással egyezik, mely minden oldalról körülveszi”; de egyszersmind érezte azt is, hogy „e nyelvjáras bővebb vizsgálata s pontos leírása nagyon kívánatos volna“.*

Valóban e nyelvjárásvidék megérdemli a bővebb vizsgálódást nemcsak a számos megőrzött régies alakért, melyek a kevés fönmaradt nyelvemlék mellett hiánypótlóknak tekinthetők, de megérdemli érdekes fejlődése s kialakulása miatt, amelyhez hasonlót kevés nyelvjárásvidék tud fölmutatni. Ezért elhatároztam, hogy a nyelvtudomány érdekében, szülőhelyem, megyém nyelvjárásat megismertetem a szakirodalommal, mert éreztem, hogy a magyar nyelvészeti nem egy vitás kérdésére fényt vethet.

Az adatokat majd minden magam gyűjtögettem. Kérdéseimre levél útján válaszoltak vagy kérdőívet töltötték ki: Sarmaságról és vidékéről Fröhlich Albin nagybirtokos, Csete György földbirtokos, Balázs József ev. ref. tanító urak és Benkő György gazda. Az e kérdéssel összefüggő csekély irodalmat is főhasználtam. Balassa József „A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése“

* Balassa J.: „A m. nyelvjárások osztályozása és jellemzése“. Bp. 1891.

(Budapest, 1891.) című művét s a zilahi nyelvjárásvidékről megjelent igen kevés népnyelvi közleményt.*

A zilahi nyelvjárásvidék magában foglalja Szilágynagy megye keleti részét. Határai: délen s délkeleten a Meszes hegység, keleten a Szamos folyó. Északon természetes határa nincs, mert Hadad és Szilágynagy-Cseh vidékén már kezd összefolyni a felsőtisza nyelvjárással, amely minden valószínűség szerint hajdan egész Szilágynagy megyében uralkodó volt. Nyugati határa a Kraszna folyó, amelynek mind a két partján újabb időben is települtek le palókok Alsó- és Felső-Szopor, Nagy-Derzsida, Zálnok, Sarmaság, Mojád, Somlyó-Újlak és Somlyó-Csehi községekben.

Az egész nyelvjárásvidék, mintegy sziget a felsőtiszaiban, amelynek több jellemző sajátságát meg is találjuk benne s ez lehett eredetileg az egész megyében az egyedüli. Ez az eredeti felsőtiszai nyelvjárás keveredett később a székellyel s az újabb időben, 1888. óta a paloccal.

Az egész vidék ősidőktől fogva tősgyökeres magyar volt, s a Szegedi Kis István téritői működése óta kálvinista. Már Béla névtelen jegyzője megemlíti, hogy Töhötöm és fia, Horka a Nyír vidékén hódítva Zilahig hatoltak, hogy Árpád országa határat a Meszes hegységig terjesszék (22. fej.). A török s tatár dúlások idejében nagyon meggyérült a lakosság e vidéken. E vidék volt az egyetlen kapu a meszesi átjáróval Erdélybe s így minden nagyobb háborúból s szennyezésből bőven kijutott a része, amint a zilahi levéltárban levő iratok tanúskodnak. A dolgos kéz hiánya a telepítésekkel csakhamar szükséges lett, ezek pedig, mint az egész országban, itt is a XVIII. sz. közepén, a török kiűzése után kezdődnek és folynak, amint a zilahi levéltárban még meglevő iratok tanúskodnak. Keletről s délről félkör alakban az oláhság nyomul a meggyérült lakosságú megyébe s ezen a részen (a Zilah székvárost környező falvakban) még ma is számos községen kizárolag csak ők laknak vagy elszórva találjuk a magyar ajkú lakosság között s ahol többségben az oláh volt, megtörtént, hogy teljesen magába olvasztotta a magyar elemet; innen magyarázható, hogy az ilyen községen több oláhot találunk igen szép hangzású magyar névvel (*Zoványi, Szűcs, Embér, Kiss, Joó, Lakatos, Filep, Kocsis* stb.), aki magyarul egy szót sem tud, sőt szégyenkezve

* *Fodor Dániel* VI. köt. 473. lap; *Gacsó Kálmán* VI. köt. 10. fűz.; *Gajmossy Iván* VII. köt. 381. l.; *Pungur Gyula* IX. köt. 181. és 477. l.; *Juhos Béla* XIV. k. 286., 333. és 430. l. tájszókat közölnek. — *Gajmossy Iván* VII. k. 383. l., *Boér Miklós* VIII. k. 240. l.; *Király Pál* IX. k. 231. l.; *Tömlő Gyula* IX. k. 479. l.; *Szilva György* XI. k. 380. l.; *Juhos Béla* XII. 234., 236. és 285. l.; *Versényi György* XIII. 277 és 375., XIV. k. 44. l. népköltési termékeket és babonákat közölnek nagyrészt a kőznapi kiejtést tükrözhetve vissza a leírásban, s ha a fonétikus írással próbálkoznak meg, sokszor hibásak és következetlenek (lásd XII. 277. és 375., XIV. 44. lap).

vallja be, hogy valamelyik ōse magyar volt. Sokkal kedvezőbbek e tekintetben a viszonyok a megye szívében s északi részében Diósad és Kusaly községek környékén, ahol majd minden község tiszta magyar, s ahol egy kevés oláh elem ki is mutatható, ez anyanyelvét vagy teljesen elfelelte már, vagy pedig a magyart annál sokkal jobban beszéli. De ez az oláh elem az egész nyelvjárási vidéken csak a szókincsre volt hatással s e tekintetben is inkább a déli és keleti részeken, ahol az érintkezés közvetlen.

Szerencsére elég korán kezdődnek a székely telepítések is. Már 1764-ből találunk okiratot, melyben a kormányszék a „székelyekről, ujjonnan fölállított határőrök ról kibocsátott rendeletet a Radnai határőrző oláh katonára is“ kiterjeszti s még ez évben megtiltja a kormányszék a „Szent-Háromság nevű Székely helységnak csúfságából Szentek-Pusztlása nevezetét“. Ez évtől kezdve lépten-nyomon találkozunk a „Székely primipilusok“, „Székely colonusok“ és „nemesek“ említésével, akik meg-megszökésükkel nem egyszer vonták magukra a kormányszék szigorú rendeletét, mert — úgy látszik — nem nagy kedvük lehetett e sok zaklatásnak kitett vidéken maradni s nem lehetetlen, hogy e megszöködésre céloz a többi lakos részéről a *Szentek-Pusztlása* tréfás elnevezés is. Ugyanekkor telepítének a megye északi részében, Tasnádon, Hadadban és környékükön németeket és szászokat.* A székely határőri telepek központja Diósad község volt, amelynek nyelvjárása a közeli Kusaly, Mocsoly, Sámsón, Kirva, Erded és Zséér községekkel (ide számítva még egynéhányat a megye észak-keleti részében), bárha palóc elemmel vegyült is, nagyon hamar elárulja a székely eredetet a figyelmes fül előtt. Az egész nyelvjárásvidék szókincsének is egy jó része közös a székellyel, mint a milyenek: ákácijós, bocs (medvebocs), békás, büzöld, fárzsába, tuszkál, empli* (a szán része), kájsza, ízik v. ízi*k, vájlbgat, megkámförödik, zöcsköl, pusmog, pepecsel stb., egy egész sorozat. Igen sok a székely családnév is, különösen Diósad környékén:

* E telepítésekre vonatkozó okiratokat magam kezdettem kutatni 1897. dec. havában a zilahi megyei levéltárban, mert bár magam sehol sem találtam megemlítve, sem nem hallottam, hogy a Szilágyságban székely telepfürtek lennének, de erős volt a hitem létezéstükben a Diósad községekben és környékén dívó székelyes kiejtés, a sok székely tájszó és családnév miatt. Azonban nem sikerült e kérdésre vonatkozó okiratot találnom a XVIII. sz. közepéről, úgy látszik, a régebbi okiratok legnagyobb része már elkallódott; de találtam egy „Mutató könyv“-et, valamivel későbbi időből (valószínűleg a jelen század elejéről), amely az egyes okiratok tartalmát röviden összefoglalva adja betűrendes csoportosításban az 1618-ik évtől a 70-es évekig, idézve az illető jzkv. számát és lapját is, amelyben a kivonatolt okirat található. Más okirat biján e „Mutató könyv“-ből idéztem adataimat. Az idézett két okirat száma, mely a megfelelő jegyzőkönyv számára és lapjára céloz: Nro. 5. 56. l. és Nro. 30, 97 lap.

Püsök, Boda, Dózsa, László stb. Igen sok szólásmód és népmese is teljes egyezést mutat a székellyel, e helyen nem is említve fől hangtani és egyéb egyezéseket. Magában a székvárosban, Zilahon is — bár a kiejtés majdnem azonos a felsőtiszaival — az öregabb emberek től hallható *Nasz Székely-ucca* (ma Tuhutum-u.), *Kisz Székely-ucca* (ma Wesselényi-u.) elnevezések tanúskodnak a székely eredet mellett. Sőt, hogyha az újabb történeti kutatásokat tekintjük, ez a székely telepítés tulajdonképen nem egyéb, mint visszatelepítés az eredeti székely hazába. Legújabb kutatóink ugyanis azt iparkodnak bizonyítani,* hogy a honfoglalás előtt a székelyek hazája az ország nyugati részén Zala, Veszprém, Baranya és Vas megyék környékén, a keleti részen pedig a Felső-Tisza melléken Bihar, Szatmár, Szilágy és Arad megyékben volt.

Az 1888. évtől kezdve — de a hagyományok szerint, még előbb is — jönnek Heves, de különösen Borsod megyéből a palócok, akik a megye középső részében, Sarmaság környékén, különösen a már említett falvakban települnek le szóránysan. A régebbi települők, a szájhagyomány szerint, úgy kerültek e vidékre, hogy a földesurak többször megszorulva munkás dolgában, Felső-Magyarországról hívtak le dolgosokat aratásra vagy más munkára, akik aztán családostól lejöttek, s megkedvelve az itteni viszonyokat, a földesúrral kötött kedvező szerződések alapján itt maradtak. Többen jöttek egyes kereskedelmi cikkeket s különösen paprikát árulni s itt látva beköltözött földieik jólétét, jobbnak látták a termékeny vidéken maradni, ahol a megélhetés a dolgos kéznek sokkal könnyebb, mint otthonukban. Ezeket a többi lakos még most is gúnyosan *paprikásoknak* híja.** Az 1889—90-ik évben több települő jött Borsod és kevesebb Szabolcs és Hajdú megyékből is, akik előzőnlöttek a Szilágy megye északi részében levő falvakat. Saját földjüket otthon eladták drágán s itt szereztek maguknak sokkal olcsóbban, különösen Alsó- és Felső-Szopor, Kezestelek, Nagy-Derzsida és Zálnok községek környékén. Ezek többnyire mind a mezőkön és erdők alján építették föl kicsiny házaikat, ahol az anyag kezük alatt volt.*** Fő foglalkozásuk a földmivelés, s különösen szeretik a dinnyetermelést, de ezenkívül legalább még egy mesterséghöz mindenik ért. Amelyiknek kevés a birtoka, a más földjét műveli a termés részében, felében vagy harmadában, vagy dolgozni bérért is eljár.

A palóc hatás és település mellett bizonyít a sok palóc családnév is: *Balájti, Bárta, Bari, Círvák, Császár, Cseh, Csóka, Fodr, Kónya, Radics, Szigyártó, Tár* stb. A legtöbb szólásmód és tájszó is egyezik a nyelvtani egyezésekben kívül: *zsa*göl, sérke, szobaszusz, várba* (tímár és sohasem csizmadia), *suprikál, pinli,*

* L. pl. Thury J. az Erdélyi Muzeum 1898. évi XV. köt. II—V. füzetében, A székelyek eredete c. értekezésében.

** Csete György levele után.

*** A Csete György, Balázs József és Fröhlich Albin levele után.

várju (vö. a nógrád-gömöri *várnyú* : a varrott, rámás csizma tréfás neve, Nyr. 24:19) stb.

Hogy a palóc elem fólül tudott kerekedni, különösen Sarmáság község környékén a már említett helyiségekben, azt különösen annak köszönheti, hogy a székelynél sokkal újabb elem, hisz még most, napjainkban is szívárognak be lassanként s az újabban beköltözöttök a régebbi palóc telepek nyelvsajtságait kiveszni nem engedik.

Az egész nyelvjárásvidék tehát, amint láttuk, három nyelvjárást keveréke, de egységesnek a keveredés után sem tekinthetjük, mert a keveredés aránya és ideje szerint, három kisebb terület különböztethető meg: 1) A zilahi, amelyhez egy pár szomszédos falu tartozik, amelyeknek lakossága csak felerészben magyar, s a többi oláh (Egrespatak, M.-Kecel, Ördögkút, Panit, Cigányi, Görcsön). Ezen a kis nyelvjárási vidéken uralkodó maradt a felsőtiszai nyelvjárás és csak kevesebb palóc és székely elemmel vegyült. 2) A diósadvidéki nyelvjárás, amelyhez tartoznak: Diósad, Mocsolya, Kusaly, Sámson, Kirva, Erked, Balla, Szeér és Bogdánd községek. E terület a három közül a legnagyobb s a figyelemre legmeltóbb, mint amelyben a székely elem, még pedig amint a hangtan, szókincs és minden tanuskodik, a keleti székely elem az uralkodó; mellette érzik a palóc hatás, de a felsőtiszai már csak alig. 3) A sarmaságvidéki, ahol az újabb települések a palóc elemet emelték uralomra, amennyiben az újaban beköltözöttök nyelvjárásuk sajtságait magukkal hozták, de a régebben betelepültek nem distongizálnak, csakis az újabbak s úgy látszik ezek vezették felre az egyik közlöt (Nyr. 12:277. 375). De a legújabban betelepültek nem tekintve, e terület nyelvjárasa teljesen egyezik az előbbivel, a diósadvidékel minden tekintetben, mert a distongizálás megszűnése tisztán érezhető a régebben betelepülteknél s a régibb lakosság gúnyolódása az újaban beköltözöttök is idomítja napról-napra érezhetőben a saját nyelvjáráshoz.

Ezek szerint két számbavehető kisebb nyelvjárási kört különböztethetünk meg, amelyek főképen a zárt *é és az ikes igék fölszólítójában különböznek egymástól. Ugyanis: mig a zilahiban a zárt *é helyett mindenütt í áll (s csak nagyon ritkán i, mint az idős szóban), addig a nyelvjárásvidék egész északi részében, úgy a diósadi, mint a sarmasagi körben e hang helyett, az első szótárgban 'd distongust ejtenek, a többiben a zárt ē képzésének teljesen megfelelő, nyújtott é hangot. A fölszólítómód egyeszámú 3. személyét pedig, amíg a zilahi nyelvjárási kör inkább -n raggal (s csak ritkán -ík-kel), addig a diósadi kör, vagy jobban mondva, a nyelvjárásvidék egész északi része kizárolag -ék-kel (-ék) képezi, a legtöbbször még az iktelen igéknél is.

Az egész zilahvidéki nyelvjárás legjellemzőbb sajtságai a következők:

1. A nyelvjárásvidék északi része (a diósad-sarmasagi kör)

a nyílt e-vel szemben a palóc és székely kiejtésnek megfelelőleg zárt é-t ejt, ahol az alföldi vagy a nyugati székely ö-t ejtene, de a zilahi már igen gyakran ejt e-t a felsőtiszaival megegyezően. Az e küzd itt már a zárt é-vel annyira, hogy néha, amelyik szóban az egyik é-t hangoztat, a másik kizárálag csak e-t használ.

2. A zártabb hangzókat annyira kedveli, hogy a legtöbb alsó és középső nyelvállással képezett magánhangzó helyett ejtenek egy fokkal zártabbat, amely jelenség szintén észlelhető úgy a palóc, mint a székely nyelvjárási területen.

3. A hosszú hangzókat kedveli úgy a szótőben, mint a ragokban, ahol az irodalmi és a köznyelv nem tűrné.

4. Nem szereti az ajakhangzókat s ezért úgy a palóc, mint a keleti székely nyelvjárásnak megfelelőleg gyakori az ü-nek i-vel való helyettesítése.

5. Az l szótag végén és szóvégen, ha utána még egy más-salhangzó következik, az o és ö s nagyon ritkán az u, ü, a és é után elesik (âszik, de álma stb.). E tekintetben ép oly következetlen a nyelvjárás, mint a borsodi palóc vagy a keleti székely.

6. A palóc-székely -nott, -nól, -ni személynevekhez járuló helyhatározói ragok közül használatos honnan kérdésre a -nú(l), -nű(l); hol és hova kérdésre a -ni.

Az itt fölsorolt sajatságok majd minden föltalálhatók úgy a palóc mint a székely nyelvjárásterületen, de hogy az ly helyett a palóccal ellenkezőleg minden j-t ejtenek, ez már vagy a székely, vagy ami valószínűbb, a felsőtiszai nyelvjárás hatására mutat. Van még több sajátsága, ami a palóctól elüt; ilyen, hogy a -val, -vel minden hasonul, hogy csak egyetlen egy distongusa van (az 'é), de ez sem használatos az egész vidéken, amint láttuk; a többi kettős magánhangzó helyén pedig csak erős nyújtást alkalmaz az egész vidék. Az i is elveszítette már palócos palatalizáló hatását s csakis három szó tanúskodik arról, hogy egykor e hatás talán gyakoribb lehetett. E három szó: cinyége, csinyál és innya.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

A KÖNYVMOLY ÉS A RUHAMOLY.*

Volt egyszer egy ember, ki nagyon kapott a könyveken, felesége pedig, mint az már történni szokott, csak a divatban s egyéb hiúságban lelte örömét. Mindketten útramentek, s egyiknek a könyvtárát, másiknak a ruhaszekrényét jóideig senki sem bolygatta. Hogy ilyenkor a moly az úr a háznál, elégé ismeretes

* A Fővárosi Lapok 1876-i 73. számából adjuk ki újra a szerző szíves engedelmével ezt az elmés és tanulságos népszerű cikket, melyet Schott Vilmos németre fordított s a Magazin für die Literatur des Auslandes 1876-iki évfolyamában némi rövidítéssel közzé is tett.

A SZERK.

dolog. Meg volt ugyan hagyva a szobájának, hogy a lakást rendesen szellőztesse, mi meg is történt, ha nem is gyakran, de legalább akkor, mire az uraságot megint haza várta. Bezzeg volt most sóprés, takarítás és olyan porolás, hogy a szűcs udvarában sincs különb. Az pedig a molyoknak cseppeket sem kellemes. Meg is zavarodott jómódú nyugalmas életük: ki helehalt, ki a szemétre került s azzal az udvarra a szemétgödörbe.

Ilyen a világ folyása! Szerencsétlenségen összetartóbb az ember; de tudnivaló, hogy a moly is: legalább az a kettő, melyről itt szó lesz, jó napjaiban nem igen nézett egymásra; most azonban, hogy a sors egy szemétgödörbe hozta, szépen együtt élnek, osztózkodnak mindenben, amint szerencsétlen molyokhoz illik. Az egyik könyvmoly, a másik ruhamoly. Mostani helyzetük eltörülte köztük a különbséget; csak olyankor, midőn alkalmuk akad visszaemlékezniük a régi jó időkre, venni észre rajtuk, hogy könyvmoly meg ruhamoly mégis csak két különböző valami, nem mondomb testileg, hanem ami a lelke, a műveltséget illeti.

Ha úgy együtt beszélgették, a ruhamoly mindenutan előhozta azt a tömérdek drága ruhát, melyben valaha lakott és boldog napokat élt. Annyit s oly körülményesen mesélt a hiúság eme kedvelt holmijáról, mint valami eleven divatlap.

A könyvmoly csak hallgatta és nevetett. Öregebb is, okossabb is volt. Egyszer mégis megsokalta a hallgatást s azt jegyzé meg, hogy a ruhavilágban nem igen jártas, hanem igen is a könyvekben, s örökké sajnálja, hogy csak rágna tudta, olvasni nem; pedig azokban a könyvekben nagyon sok szép lehet.

Miből következteted azt? — kéri kíváncsian a ruhamoly. Hiszen csak csupa szó, semmi egyéb.

Oh ne bidd! A könyvek, amint hallottam, teli vannak ismeretekkel, tudománnal; s a szó nem megvetendő valami. Hallottál-e már szógyűlést?

Szógyűlést? Azt sem tudom mi. Meséld csak! Hadd tudjam, mi az a szógyűlés?

Egy csendes nyári éjszakán sehogysem bírtam aludni. Házi-gazdám könyvei között ült és olvasgatott. Egyszerre csak elalszik s a könyv kiesik a kezéből. Erre nagy zümmögés támadt, mintha ezer meg ezer kis tündérke szállongott volna a levegőben. Nézem, hallgatom, hát csupa apró kis szó mászott elő a könyv lapjai közül. Kiváncsi lettem, hogy ugyan mit akarnak? Szépen körbe telepedtek s egyikök előált s így kezdte beszédét:

Uraim! nem egy izben tapasztaltuk már, hogy az emberek sok furcsát állítanak mi rólunk. Akik ellenségeink, még le is néznek. „Nincs könnyebb a szónál“, tartja a közmanás, pedig dehogy dehogy! A tettet minden szónál többlet becsülik. Ebben igazuk van. De legünk igazságosak. Nem-e a szó lelkesíti az embert a legszebb tettekre? Ha olykor az ember a szép szót készpénz gyanánt veszi, nem mi vagyunk az oka. Azt mondják, mi megcsaljuk őket, pedig mi többnyire ártatlannok vagyunk benne, csak-

hogy az ember visszaél velünk. Ha be nem váltja szavát, nem a szó a hibás, hanem az ő jelme.

Igaz! Úgy van! kiált közbe a szógyűlés. Halljuk tovább!

A kisebbítést, uraim, ünnepélyesen visszautasítjuk.

Helyes! Éljen!

Hiszen a szó csak olyan, mint az ember: „értelemmel bíró lény“. Társaséletet él, s a nyelv alkotmányos törvényeit híven követi. Az emberek közti különbségeket, rangfokozatokat s tulajdonságokat nálunk is megtalálni. A szó nem mind egyforma: van köztünk rűt meg szép szó, aljas meg nagy szó, sőt olyan is, mely annyira kiemelkedik a többi közül, hogy fejedelműl uralkodik s egész nemzeteket vezérel. A szó hatalmát érzi az egyes ember szintűgy, mint az egész emberiség.

Van-e oly szív, mely ne tudná, mily hatalom rejlik e szóban: szeretlek?

Lehet-e boldog az a nemzet, mely a szabadság szavát nem ismeri?

Mennyi örömet, mennyi csalódást okozhatni egy szóval!

Mennyi förgeteget idézett már elő a történetben egy könyvnyelmű igen vagy egy konok nem!

Úgy van! Helyes!

Mi szók mindenütt jelen vagyunk s mindenütt szerepelünk, ahol ember él. Az emberiség elválaszthatlan társai vagyunk. Mi dolgozunk a gondolkodás műhelyében, a kész gondolatokat mi szállítjuk tovább, s mint a legbuszgóbb kereskedők, bejárjuk néha az egész világot. mindenüvé elvisszük a fogalmakat, az eszméket, terjesztjük a műveltséget, s hódítjuk az emberiséget!

Szünni nem akaró taps és élen követte a szónok beszédét.

Hogy a zaj lecsendesült, egyik is másik is előállt s panaszt emelt az emberek ellen.

Először a német *schlecht* szó szólalt föl, hogy most semmi becsülete, pedig nem érdemli: nem rajta mult, hogy eredeti értelmét az emberek annyira eltorzították.

Ne füllents! kiálták közbe a társai.

Nem füllentek. Régen még az istenről is azt mondta, „er thut nichts als schlechtes“ s az útról: „was uneben ist soll schlechter Weg werden“. * Tehát éppen az ellenkezőt jelentettem valaha. Mai nap csak egy kifejezés emlékezeti régi értelmemre t. i. *schlechtweg* s az 4-sen hangzó *schlicht* meg *schlichten*.

Alighogy a *schlecht* szó önvédelmét befejezte, a jámbor szó is panaszokodott, hogy az emberek ő vele sem bánnak szépen. Nemcsak, hogy olykor gúnynevvé alacsonyítják, hanem még állatra is mondják, holott eredeti értelme szerint egyes-egyedül embert illetne meg.

* Az első mondat Fridanknak 1229-ben kelt „Bescheidenheit“-jából való, a másodikat Luthertől idézi Weigand, Wörterbuch der deutschen Synonymen (Mainz 1843.) 1644. sz. 1. jegyz.

Jámbor ugyanis összetett szó: jó *ember*-ből lett s régen *jámbor*-nak is ejtették.¹

A *jámbor* panaszát alaposnak találták; csak az *állat* szónak volt rá megjegyzése: mert bizony ő sem jelentett mindig oly aljasi, mint a német Thier. Valamikor annyi volt csak, mint lény, das Wesen. Régen azt mondta a magyar, hogy „az Isten örök állat”. s „tudnia kell, hogy az emberbe két állat vagyon, lélek és test”.²

Most már az *asszonyi állat*-féle kitételeben sem fognak többé megbotránykozni s azt a hazugságot kiokoskodni belőle, hogy a lovagias magyar nemzet az *asszonyt* valamikor állatnak nézte; *asszonyi állat* szakasztott annyi, mint a német *weibliches Wesen*.³

A szógyűlés érdekkel hallgatta e felvilágosítást. Utána felszólal az *asszony*: a védelmet jó szívvel fogadja, de egyúttal panaszt emel a *menyecske* ellen, ki azt akarja egyikkel-másikkal elhitetni, hogy a *menny*-ből való. Felejten róla!

A *menyecske* előáll s azt mondja, hogy ő nem tehet róla, ha némely ember onnan származtatja s azzal önmagát ámítja. Az én rokonain, úgymond, nem a *menny*, hanem a *meny* és a *menyasszony*.⁴

¹ *Jámbor*-ról szerzőnek „A helyes magyarság elvei” c. munkája 27. l.

² „Mert az isten örök állat” Katalin legend. 1175. v. „Tudnia kell, hogy emberbe két állat vagyon, lélek és test” Bod-cod. 400.

³ 1825-ben Pesten, az Ót-pacsirta-utcában Stand (Megyeri atya?) házában, Gorove László (l. Magyar írók névtára 91. l.) lakásán egyszer egy írókból álló társaság mulatott. Jelen volt Szemere Pál, Vitkovics Mihály, dr. Kovács Mihály (l. M. írók névt. 192.), Horvát István és Ponori Thewrewk József. Ez alkalommal Vitkovics azt indítványozta, hogy az Üdvözetből hagyják el az *állatok* szót s írják egyszerűen, hogy *asszonyok*. Mind beléegyezett, csak Thewrewk, mint a régi nyelv ismerője, azt jegyezte meg rá, ha kihagyják is, magyarázzák meg legalább a népnek, hogy eddig sem mondott véket; de ezt az indítványt nem fogadták el.

⁴ Érdekes látnunk, a nyelv hogy gazdálkodik a maga szóvagyónál. *Meny* asszonnyal összetéve jelent *Braut*-ot, magában jelenti a *menyasszonyból* lett *Schwiegertochter*-t s kicsinyített t. i. *menyecske* alakjában a fiatal asszonyt. Ez utóbbi eszünkbe juttatja a votják nyelvet. Valamint a magyar a *meny* kicsinyítésével kapja a *menyecskét*: úgy alakul a votjákban a *men* kicsinyítésével a *menyasszonyra* való szó t. i. *isci-men* azaz kicsimény. A menynek megfelelő lapp szó a menyen kívül a fitestvér feleségét s a férj nőtestvérét is jelenti. (L. Budenz, Szóegyezések 615. sz. Hogy *meny*-nek *menny*-nyel semmi köze, u. o. a 616. sz.) Hasonló tünményt mutat a német és a latin nyelv. A német *Braut* a gótból (*bruths*) menyet és menyecskét, az ó-északi nyelvben (*brudhr*) feleséget, menyasszonyt, asszonyt és leányasszonyt jelentett. A latin *nurus*-t pedig hol menyre, hol a fiú menyasszonyára, tehát leendő menyre; hol az unoka vagy szépunoka nejére, hol átalában menyecskére s fiatal feleségre mondta.

Egyébiránt ha valakinék a menyasszonya vagy menyecske felesége csakugyan mennyei ajándék, azt úgy hiszem a szógyűlés is szivesen fölszabadítja rá, hogy a nevét ugyanonnan magyarázhassa magának.

Erre a szógyűlés jóizűt nevetett s megint mászt kivánt hallani.

Elbáll a *háza*. Elmondja, aki *háza*, azt nem nagyon becsűlik, mig ellenben az, aki *udvarol*, kedvesen fogadott vendég. Hát a *ház* mióta kevesebb az *udvarnál*? Nem lett-e a *háza* ép úgy a házból, mint az *udvarló* az udvarból?

Igaz! felelé az *udvarló*, csakhogy az én értelmemnek egész története van. Valamikor az udvar levén a háznak főrésze, a főrésze után magát az egész épületet is udvarnak neveztek el. Később e név csak a magasabb rangúak épületeire maradt. A lovagkorban ez udvaroknál finomabb magaviselet és társalgás divott, miért is *udvariasnak* mondta. s minthogy főleg a nők iránti kedveskedő, hódoló magaviselet volt e körök jellemző tulajdonsága, az *udvarlás* különösen ezt az értelmet nyerte.

Hogy az *udvar* szó nagyon is alacsony értelméből annyira fölvergődött, hogy jelenleg még fejedelmi lakot is értünk rajta, nem páratlan tünemény. Hisz én is alacsony sorsból jutottam mai kitüntetésemhez, mondja közbe a *palota* szó.

Hogy-hogy? kérdi a szógyűlés.

Nevemet Róma *Palatium* nevű hegyétől kaptam. A *Palatium* pedig valószínűleg ugyanazt a szógyököt tartalmazza, mely a *pásztor* szóban is megvan, s e szerint eredetileg valami *legelő*, *takarmányos*-félé helyet jelentett. Később, t. i. a császárság korában e hegyen a legtündöklőbb fejedelmi lakok épültek, s így történt, hogy utóbbit a hasonló épületeket szintén *palatium*-oknak, *palotáknak* keresztelték.

Alighogy befejezte a palota beszédét, csupa „*halljuk*“ hangzott föl a gyűlésten. A *király* szó állott volt föl s a csend bekövetkeztével így szólott:

Nekem is van panaszom, t. i. ama nyelvészük ellen, kik eredetéről hamis híreket terjesztenek. Azért, mivel a magyar korona görög feliratában I. Géza *král*-nak van címezve, azt hiszi némely ember, hogy görög szó vagyok,¹ pedig nem igaz. Valamint *Caesar* nevéből lett a *császár*: úgy lett Nagy *Károly* nevéből a szláv *kralj*, mely azután a magyar nyelvben *király*-lyá honosult.²

¹ Például Lóskay: A magyar nyelv, irodalom s műveltség története. Pest, 1863. 93. és 113. lap.

² A Nagy Károly nevéből való származást Dobrowsky állította föl. Geiger nem vallhatja egészen biztosnak, „da die Deutschen selbst nicht den Namen des fränkischen Königs, sondern den Caesar zur Gattungsbezeichnung des Herrschers verwendeten, so möchte die Entlehnung höchstens von dem Hauptwortbegriff *Karl*, im Sinne von Herr, ausgegangen sein“. Igy szól „Der Ursprung der Sprache“, Stuttgart. 1869. 58. l. Ha netalán igaza van is, a mesében nem lehetett helye e finom megkülönböztetésnek.

E fölvilágosítást a gyűlés nagy tetszéssel fogadta. Utána a *remek* szó beszélt. Én is a fölvergődésnek egyik példája vagyok, úgymond. Valamikor azt jelentettem, hogy „*Stück*”, s „*egy remek hús*”¹ annyi volt, mint egy darab hús. Most már nem „*Stück*”, hanem „*Meisterstück*” vagyok. Panaszom csak annyiban lehet, hogy egyik-másik ember sok olyat is mond remeknek, ami bizony silányság.

Erre jót nevettek s derültségükben az új szókat hívták föl, hadd meséljenek ők is valamit.

Először a *rajongás* lépett elő. Elmondja, hogy a német *Schwärmerei*, a *Schwarm*-ból származott, azért a magyar is a *raj-*ból alkotta a neki megfelelő magyar szót. Eredetileg — úgy mond — *rajoskodásnak*² hangzott. Ezt az alakot azonban nem kapták föl, hanem engem tettek helyébe s kevés ember van, aki észreveszi rajtam, hogy új szó vagyok.

Erre a *szerény* szó jelentkezik s így szól:

Én is új szó vagyok; de eredetemet nem igen ismerik. Néme-lyik még azt is rám fogja, hogy latin szó mintájára készülttem. Valamint *szertelen*, aminek ellentéte vagyok. úgy én is szerény *szer* szóból lettem.

Hát születésed előtt minek mondta a szerény embert? kérdi valaki a hallgatói közül. — *Módosnak* vagy *jómódosnak*, feleli a szerény, mi még megvan a közmanodásban:

Aki nagyon takaros,
Ritka benne jómódos.³

Én is új szó vagyok! — kiált föl az *előny*. Most *Vortheil*-t jelentek.

Most? kérdik társai. Hát azelőtt mi volt az értelmed?

¹ „Egy remek húst gyorsan ellopának tőle a szatyorból. A főző megössmeré, hogy elkötölt volna a remek hús”. Pesti Gábor mesái. XLVI. Toldy-kiad. 78. l. — „Es ereszté remek ónnor ő szájába” Bécsi cod.

² „Schwärmerei rajoskodás, mivel németben ettől a szótól jön *Schwarz*, méhraj, magyarban is legyen rajoskodás, bárha a méhrajnak azzal, amit a Schwärmerei akar kifejezni, semmi összeköttetése nincsen is. Ilyenek jól néz ki, sieht gut aus; szenvedelem, Leidenschaft, passio” így szól a Tudom. Gyűjtemény III.99. l. jegyz.

³ *Szerény*-ről azt írja Imre Sándor. („Nyelvújítás” 80. lap), hogy a latin *serenus* hangzata vonzásán készült. Halljuk, mit mond Kazinczy Széphálmon jan. 5. 1814-ben kelt leveleben: „*Szerény* és *szobor* ha régi szók-e? — De hát ha újak volnának? Mert az újak a mi Empiricusaink előtt nem rosszabbak a régieknél. — *Szobor*, igen is, régi szó; *szerény* pedig az én teremtésem. A gyökér *seer*, azaz *modus*, innen *szerény*, *modestus*, mert *szertelen* quod modum non habet”. (Jerney Magy. Nyelvk. I. Szerem sz. a „Talán Szerény, a Modestus keresztnév magyarítása“!?) — A *módos-t*, *jómódos-t* Molnár Albert szótára közli: a közmanodást boldogult atyámtól hallottam.

Harminc év előtt készültem s azt mondta rólam, hogy annyit jelentek, mint *Smizli*.*

Erre oly nagy hahota lett a szobában, hogy a házigazda rögtön főlélbredt. Alighogy egyet mozdult, a szógyűlés eltünt volt.

Beh sok érdekes dolgot tapasztált, mondja e mesére a ruhamoly a könyvmolynak. Igaz ugyan, hogy nem igen értettem meg a felét sem; de azért tökéletesen meghiszem, amit a szókról meg a könyvekről mondottal.

Ha ebből a gödörből még kimenekszünk, magam is a könyvek közé megyek, ha egyébért nem, hát legalább kiváncsiságból.

PONORI THEWREWK EMIL.

TANULJUNK MAGYARUL OLVASNI.

I.

Szigetvári Iván az „igazat szólók nyugalmával“ ront e címen a népiskolai olvasástanítás helytelen módszerének. Francia szemelvénnyel fegyverzi föl magát, hogy a magyar tanítóság rovására bemutassa a francia gyermek képességét, mellyel az anyanyelvének írása és olvasása között kísértő nehézséget legyőzi. — Ha azonban igaz Szarvas G. ez állítása: „Mi magyarok úgy irunk, mint beszélünk,” szükség szerint az is igaz, hogy: „Mi magyarok úgy beszélünk, mint irunk“. Amíg írásunk alapja a szóelemzés lesz, nem lehet, sőt nem szabad, hogy gyermekünk tisztán a kiejtést kövessék, mert hisz: „Mi magyarok úgy beszélünk, mint irunk“. Hogyan érvényesíténé Szigetvári úr a szokásos kiejtést az olvasás kezdő fokánál, a szótárolva olvasásnál? Hogyan engedhetnők meg a gyermeknek, hogy *any-nya men-cség at-ta* stb. olvasson, mikor a könyvben a megszakítva nyomtatott szavak ezt mutatják: *any-ja, ment-ség, ad-ta* stb.? De az olvasásnak nem csak e fokozatán kell a betüknek, illetve szótároknak megfelelő hangoztatását követelnünk, hanem minden gyermeknek fokozatban, mert csupán ez lehet ellenőre a gyermekök olvasásánál tapasztalt felületességek. Hova jutnánk, ha szabadjára engednők a kiejtést?

Nem a tanítóság tudákoságában van a hiba, hanem az Akadémia elvtelenségében, mert az önkívánta kiejtést nem szabályföllállítással lehet az iskolába vinni, hanem a fonétikai helyesirás behozásával!

MOLNÁR SÁNDOR.

* „*Smizli: előny*; mint Leibl: *mellény*“. Közölte mint elfogadásra ajánlott szót a Hirnök 1845. 33. sz. 130. l. a szentmártoni „olvasó társaság“-nak 1845-ik március 31-én tartott választmányi üléséből Benovich József urad. gyámnok, mint társ. elnök.

II.

Igen tisztelet Tanító Úr!*

Fogadja Pista fiam tanításában kifejtett buzgólkodásáért hálás köszönetemet. A fiú ebben az évben is nagyon haladt, csupán csak a magyar olvasásban nem üti meg a mértéket. Gépiesen kitűnően olvas, hibátlanul ejti ki a szavakat; érzi, hogy hová esik a mondatban a hangnak a súlya, de azért az, amit olvas, nem hű másra a közéletbeli beszélésnek.

E fogyatékosságnak abban találom az okát, hogy a magyar nyelvtanítás — lemondva minden önállósagról, csírájában elsojtva minden, amiben a magyar beszéd géniusa megnyilatkozhatná — századok óta ott cammog a német iskola nyomában, mint ahogy a láncra kötött medve cammog a bajcsár nyomában. A német nyelv természete megköveteli, hogy a mondatbeli szavakat egyenkint, megkülönböztetve ejtsük. Ezt a mondatot: *Er ist in England*, még ha gyorsan akarom is olvasni, nem olvashatom így: *E-risz-ti-nengland*. A német sohasem fűzi egymásba a szavakat; a német olvasás nem ismeri a szójáró mássalhangzó átvétését. A német iskolában így tanítják a gyermeket olvasni; az olvasás természetesen azonos a beszéléssel.

A francia ezt a mondatot: *Le fleuve s'en empare, les pousse au golfe mexicain, les échoue sur des bancs de sable || et || accroît ainsi le nombre de ses embouchures* így olvassa: *Lö flöv sza-nam̄pár, lē pu-szo golf . . . , lē-zésu . . . ē akroà-teñszi lö nom̄bre dō szē-zam̄busür*. A francia tehát hol gyorsan egymásmellé illeszti a szavakat, hol meg egymásba fűzi őket: nála a mássalhangzó átvétésénél — a liaisonnál — a francia nyelv sajátos széphangzásának a törvényei érvényesülnek.

A magyar ezt a mondatot: „Akit egyszer megmart az eb, ugatásától is fél” (fittyet hánya a mondatszakasz-alkotó szavak eredetének, kizárolagosan a fonética alapjára helyezkedve) így ejti ki: *A-ki-te-ccer-meg-mar-ta-zeb u-ga-tá-sá-tó-lis-fél*. A magyar a mondatot logikus szakaszokra bontja, e szakaszokat azután úgy ejti ki, mintha egyetlenegy szóból állnának. *Lehetőleg úgyírj, amint beszélnek, denebeszéljügy, amintírnak*.

Ez adja azután magyarázatát annak, hogy miért veszi a német és a francia oly kevésbe a szakaszközi szüneteket, s hogy miért kell a magyar beszédben és olvasásban a mondatszakaszt olyan szabatosan szünetekkel elhatárolni.

Csodálatos, hogy nyelvünknek ezen tulajdonságáról egyetlen-egy grammaticánk sem emlékezik meg, s hogy nem akadt tudós, aki egybefoglalta volna a magyar beszélés és olvasás művészeti-

* Ez a levél Kerkasztner Jakab csömöri tanító úrhol volt intézve, s ő bocsátotta — a levélíró engedelmével — rendelkezésünkre.

A SZERK.

nek a törvényeit. Nem vagyok próféta, de azért nem vetek neki egy-két esztendőt, s a tudósok világa is magáévá teszi az én fölfogásomat, s templomban, szószéken és iskolában nagy lelki évezettel hallgatjuk majd a német iskola járma alól fölszabadult gyönyörűséges magyar beszédet.

Fogadja, Tanító Úr, kitűnő tiszteletem kifejezését, amellyel maradtam

Csömörön, 1898. június 20.

készsges szolgaja

OLDAL JÁNOS.

III.

Az I. cikkre részben már a II. megadja a helyes választ, mikor azt mondja: Lehetőleg úgy írj, amint beszélnek, de ne beszélj úgy, amint írnak. Hiszen az élő szóval való beszéd az igazi nyelv (azért is nevezük nyelvnek), és a beszélő nemzet milliói sehol sem igazodnak kiejtésükben az írás változó divataihoz vagy elavult formáihoz. Nálunk is a mintaszerű kiejtés kérdezére független a helyesirás kérdésétől. A szóelemző írásnak, mely szerint azt írjuk, hogy *adjon, szabadság*, megvan a kellő alapja nyelvérzékkünkben, mely öntudatlanul is megérzi e szóknak az elemeit: *ad-j-on, szabad-ság*. Ámde azért kiejteni így kell e szókat: *aggyon, szabacság*, mert így ejti a magyarságnak 99%-a. A századik % csak azért mond *ad-jon-t* és *szabad-ság-ot*, mert az első iskolai évben rákénszerítik vagy mert sohasem tanult meg folyékonyan olvasni. Az csak szükséges rossz, hogy az olvasni tanuló gyermek így olvas, mert betünként vagy szótagonként olvas és nem látja, nem érti még az egész szót, mikor az első szótagot kiejti. Sajnos, hogy sok tanító erre a szótagoló olvasásra kényszeríti a gyereket akkor is, mikor már folyékonyan, egész szókat kell olvasnia, nem pedig a szótagokat egyenként. Az a szótagolás helyes a maga helyén, de különben mesterkéltté s nevetségesse teszi a kiejtést, ép úgy, mint mikor sokan *jó éj-szakát* mondanak csak azért, mert ez a hibás írásmód elterjedt (e h. *jó éjtszakát*), holott hazánknak minden vidékén ezer év óta így ejtik: *jó éjcakát*.

A II. sz. levél irójának a dolog velejére nézve teljesen igaza van. Nemcsak hogy *adjon* helyett azt mondjuk *aggyon*, hanem *adjon isten* helyett is tényleg azt mondjuk mindenjában: *agy-gyonis-ten!* De már abban nincs igaza, hogy a nyelvészek ezt még észre nem vették volna. Újabb nyelvészeti irodalmunk megállapította, hogy a mondatban nem egyenként ejtjük ki a szókat, hanem úgynevezett szólamokká vagy fonétikai szókká csoportosítva, melyeket egy főhangsúlyal egységes szók gyanánt ejtünk ki. (L. Balassa J. Hangsúly a m. nyelvben, Nyelvtud. Közl. 21. k. Német fonélikusok a szólamot ütemnek vagy beszédütemnek mondják, angolok hangsúly-csoportnak vagyis hangsúlyos csoportnak stb.) Ami pedig a szótagok alakulását illeti, megállapították, hogy „a két magánhangzó

között álló mássalhangzó mindenkor szótárhoz tartozik, még akkor is, ha ez a mássalhangzó a szó végén áll s utána magánhangzón kezdődő szó következik: *sza-ba-dé-let*” stb. (Simonyi-Balassa: Tüzetes M. Nyelvtan 1:31). Ettől csak kivételesen térünk el, ha pl. az ilyen kifejezésnek értelmi elemeit valami okból határozottabban meg akarjuk különböztetni, pl. tollba-mondáskor, hogy a helyes írást megkönyítsük: *sza-bad é-let*. Nincs igaza a levélirónak abban, hogy ez német hatás volna. A német szótágok alakulása nem egyezik ugyan teljesen a mienkével, mindenkorban minden nyelv — egységebbe forrasztva, fonétikai szóvá egyesítve ejti a szókat. Sievers fonétikája szerint pl. ezt a mondatot: „gib mir das Buch her” így ejtik: *gip-mir-das bū-cher*; ezt: „er gibt mir das Buch und geht weg” így: *ergip(t) mirdasbū chungētwech* (boszus hangon, erősödő hangnyomattal); ezt pedig; „er hat das Buch”, az a könyv van nála, így: *erha tásbuch*. (Grundzüge der Phonetik. 3. kiad. 206—8.)

A SZERKESZTŐ.

TÁRGYAS IGERAGOZÁS.

I.

Fenyő Miksa „A tárgyas és tárgyatlan ragozásról” szóló cikkében (Nyr. XXVII. 374) azt mondja, hogy „hibintottam, amikor azt állítottam (277, 278), hogy helyesen csak így mondjuk: *szükségesnek véljük* (és nem: *vélünk*) *mindenkit figyelmezteni*. — Nem hibintottam pedig; mert az ilyen mondatban a jó magyarságú beszélő és író tárgyasan ragozza az igét. „Hogy állításomnak a megokolása sem helytelen” — mint a tiszta cíkkiró tévesen hiszi — újra ki fogom mutatni. De legerősebb kifogás alá esik épen az ő állításának a megokolása; még pedig mindenekelőtt azért, mert a cíkkiró mondataim szabályosságát tölük egészen elütő szerkezetekkel iparkodik megdönteni.

A vitás mondaiban ugyanis bővített, jelesül dativussal kiegészített állítmány szerepel: *szükségesnek véljük*; az ő tőle szembeállított mondatban pedig dativus nélkül áll az ige: édes boszút *hitt a halálban rejleni* (Ar.). Ime, ez teszi lényegben különbözővé ezt a két szerkezetet; úgy hogy nekem teljes jogom van bővített, még pedig dativussal kiegészített állítmányt követelni attól, aki kifogásolja állításomat. Hisz épen ez a szerkezetkülönbség okozza az igének különböző ragozását. Minthogy F. is — úgy mint én tettem a vitás szerkezetet — ketté osztotta az Arany J.-félé mondatot: *azt hitte, hogy a halálban édes boszú rejlik*: tegyünk párhuzamot közöttük. A vitás szerkezet ketté osztva a következő: *Szükségesnek véljük (azt) | hogy mindenkit figyelmezessünk*.

Itt (a vitás mondatban) két állítmány és két tárgyeset van, és ez a két tárgyeset külön-külön vonzza a maga állítmányát. A

lappangó *azt* az igének tárgyas — a *mindenkit* pedig tárgyatlan ragozását kivánja.* (Határozott fogalmat jelelő tárgyesettel a *hogy*-os mondatban is tárgyas ragozás járna; pl. szüks. *tartjuk (azt)*, hogy *őt* is figyelmeztessek.) Látni való, hogy itt a *hogy*-os mondat tárgyesetének semmi köze a főmondatbeli állítmányhoz, és hogy e szerint semmikép se intézheti emennek a ragozását.

Ha mármost egységes és infinitivumos mondatot akarunk szerkeszteni, meghagyjuk első résznek a főmondatot: *szüks. véljük*; a függő *hogy*-os mondat igéje pedig határozatlan módba kerül: *mindenkit figyelmeztetni*. Hogy ekkor mind az *azt*, mind a *hogy* eltűnik, magától érhető. — Vizsgáljuk most a F. idézle kettős mondatot: Itt se a főmondatban nincs dativussal vagy bármi mással bővített állítmány (*hitte*), se a függő mondatban nincs tárgyeset (*édes boszú rejlik*). E két mondatból tehát csak úgy lesz egységes és infinitivumos szerkezet, ha a *hogy*-os mondat alanya tárgyesetté válik (*édes boszút*), a melyhez, mint egyetlen tárgyesethöz a szintén egyetlen határozott-módú (*hisz*) ige szükségszerűen alkalmazkodik: *édes boszút hitt a halálban rejleni*.

A *hogy* kötőszóval együtt az *azt* itt is eltűnik. Mit is keresnének ezek az egybevont mondatban? De F. itt is kerestet vele valamit. Azt állítja, hogy: „Ezt (a mondatot) összevonva J. szerint (szerintem?) így kellene mondanunk: *édes boszút hitte a halálban rejleni*, mert hát a *hitte* vonzza a lappangó *azt* szót.“ Téved a cikkirő. Szerintem is *hitt* és nem *hitte* a helyes igealak; mert az *azt* szónak itt már semmi dolga. Ez a szó csak a különálló főmondatban szerepel épen úgy, mint a függő mondatban a *hogy*: *azt hitte, hogy* stb. De a már összevont egységes szerkezetből eltűnik épen úgy, mint a *hogy*. F. el is bocsátja emezt, de visszatartja önkényes képzelettel az *azt*-ot; hadd teremtsen — az én rovásomra — bámulatos szerkezetet: *édes boszút hitte r.* Csakhogy ilyen furcsa mondat-összevonást nem ismer a magyar nyelvtan. Hát nem látja F., hogy az összevonás itt egészen megváltoztatja a szórendet? Ugyan hova bujtatná itt az *azt* szót? Tárgyas ragozás csak a következőképen módosuló mondatban lenne helyén: a boszú *édességét* a halálban *hitte* rejleni. Mire mutat ez? napnál világosabban arra, hogy ebben az összevont mondatban, az ott álló tárgyeset határozza meg az igeragozást, nem pedig az onnan elillant és csak oda képzelt *azt*. F. e különböző mozgatoknak egyikére sem vetett ügyet. Oda is jutott boncolásával, hogy még egy mondatban, szintén hibásan, de a viszonosság kedvéért (nem tárgyas, hanem) tárgyatlan ragozást vitet végbe velem. Azt mondja: Vagy vegyük a jegyzetbeli példát: „szükségesnek tartok (sic!) minden fölemlíteni“. Nem irom ide a fejte-

* Első cikkemben az áll, hogy az állítmány vonzza az *azt* szót. Ez tollhiba, szabatosan: „az állítmányt az *azt* vonzza egyenesen“ (277, 278).

getést; holott minden szava, F. szándéka ellenére nekem ad igazat (Ott van a rövidke cikk vége táján; alulról föl a 7. sor). A befejezés ez: „mégis az összevonásban tárgyatlan ragozást használunk, s használ Joannovics is“. Dehogys használok én itt tárgyatlan ragozást! Hisz ez a szerkezet szakaszolt olyan, mint a vitás mondaté: *szükségesnek véljük mindenkit figyelmeztetni* és: *szüks. tartom minden fölemlíteni*.

A jegyzetet nem én írtam, hanem a szerkesztő (S. Zs.). Az ő példamondata nem az, amelyet F. idéz, hanem ez: „*Minden szükségesnek tartok fölemlíteni*, ami a dologra nézve fontos lehet“. Az itt helyes tárgyatlan igealak nyomán S. Zs. kérdőleg fejezi be jegyzetét: „*S nem lehet-e azt is mondani: Szüks. tartok minden fölemlíteni ...?*“ (Hát nem lehet, nézetem szerint; de erről később.) Ha F. a jegyzetbeli első példát idézte volna, azzal a kijelentéssel, hogy ott én is tárgyatlan ragozást használók, nem tiltakoznám eliene. Igy azonban F. újra csalatkozott eljárásomról való főltevésében és a hibásan idézett példán hibásan véghezvitt művelete ezúttal is sikertelennek bizonyult.

Többi idézetei ezek: *Látott érkezni sok kutyafejű tatárt* (Petőfi). *Kötélhárgcsót letek függeni a falon* (Arany) Ezek a legközelebbi kiegészítő nélkül álló igék (*látott, letek*) szolgálnának biznyitékul az én mondataim ellen, amelyek egytől-egyig „ad rem“ valók? Arany Jánosnak három mondatát idéztem. Egyikből sem hiányzik a dativussal kiegészített állítmány. Többi példám is mind hasonló a vitás mondathoz úgy a tárgyas, valamint a tárgyatlan ragozás eseteiben is. Ilyen példákat kérek azoktól, akik úgy vélekednek, hogy a kérdéses mondatokban a tárgyatlan ragozás a helves, vagy — mint S. Zs. mondja a kérdésre adott feleletben (27.231) — a „helyesebb“.

(Folyt. köv.) JOANNOVICS GYÖRGY.

KÁPA.

A RMK. 4:373. l. irja Szilády: „A kápát és csuklyát sokan egynek veszik, mint már Szenczi Molnár s legutóbb a Nagyszótár is. Itt (Ilosvai: Tholdi. 326—7) világosan meg van különböztetve egyik a másiktól. A nyakban lógdogáló csuklya (cucullus) azt a fejre húzható részt jelentette a barátruhának, melyet ma sem mondunk egyébnek . . . A derékon rengdegélő kápa pedig jelentette magát a ruhát“.— Ilosvai csakugyan határozottan megkülönbözteti egymástól a két ruhadarabot: „Nyakában csuklyája úgy lódogal vala, derekán kápája hogy rengdexel vala.“ (Azaz: úgy lódogal vala a csuklya nyakában, amint rengdegél vala derekán a kápa.) Megkülönbözteti a csuklyától a kápát Sztárai Frátor is: „Bizony én itt hagyom mind e csuklyát, mind e kápát (RMK. 3:227); meg aztán Eszterházi Tamás is: „Senki sem veszi meg . . . az baratoknak es az apatzaknak kápaiokat és kuklyaiokat“ (Az Igaz Anyaszent-

egyházról, 455.) Sőt még mintha Szenci MA. is megkülönböztetné egy esetben (A ker. religióra való Tan. Előb.): „kápa és czuklya“.*

Az idézett helyekből kitetszik, hogy a kápa a csuklyától különböző ruha-féle. Hogy pedig a legtöbb esetben magát a szerzetes-öltözötet jelenti, az a régi emlékekből világos; l. NySz. DebrC. 279. VirgG. 72. DomC. 280. Heit: Kr. 47. stb.

De akadunk ám olyan emlékekre is, melyekben a kápának egyenesen csuklya, süveg jelentése van. Pl.: „Nem kell csengetyűs fület kápádra csinálni, igen esmernek öltözetedről“ (MA : SB. 128). Lépes Bálintnál (Pokoltól rettentő Tükör I. 301): „Kapat vonnak a feiében hogy ne lásson“. A XVI. századi Fortuna H jelzésű lapján: „Bár fel hasiczkak az en legdrágáb orromat, ha feiedbe nem vonszák az barát kápáiát“. Haller (H. Hist. II. 262): „Kápas köntös“.

Tehtét akik a kápát csuklyának értik, nem tévednek mindig. Sőt eleinte a kápa csak csuklyát jelenthettet. Azt ugyanis nem tarthatom a legsikerültebb szószármaztatásnak, amelyet Szilády a RMK. 4:374. lapján közöl: „A kápát a latin *cappaból* magyarosult szónak szokás tartani, s mikor az, akkor csakugyan süveget, csuklyát jelent . . . Mikor azonban köntösfélét jelent, akkor aligha vihető vissza a *cappára*; talán inkább az orosz *kabát-tal* függ össze.“*

Az én véleményem szerint mind a csuklyát, mind a szerzetesruhát jelentő *kápa* a deák *cappaból* magyarosult s mint már mondtam, eleinte csak csuklyát, sapkát, süveget jelentett. Amint a deák *cappa* az egyházi nyelven nemcsak csuklyát jelent már, hanem azt a kis csuklyával ellátott, hosszú, bő, violaszínű köpenyt is, melyet a püspök visel, midőn ünnepiesen a templomba vonul, úgy a magyar *kápa* néven idő folytán már nemcsak süveget, csuklyát vagy sapkát értettek, hanem csuklyás köntöst, a szerzetesek csuklyás öltözötét is.

RÉVAI TIBOR.

Épen a „köpönyeg, csuklyás ruha“ a *cappa* szónak legrégebbi jelentése. Hogy pedig mind a két *kápa* egy és ugyanaz a szó, azt Szilády Áron egy kis körültekintéssel könnyen megállapíthatta volna, mert a nyugati nyelvekben is széltébeu megvan a szónak kétféle jelentése. Az olasz szótárakban *cappa* 1) pipka, 2) barátcsuha, köpenyeg. Egyébiránt bizonyítékul csak egynéhány sort kell idéznünk Diez-nek román és Kluge-nek német szófejtő szótárából: „*Cappa* ital.; span., portug., prov. *capa*; franz. *chape* M a n t e l. Ein sehr altes Wort, vielleicht noch aus der röm. Volks sprache: *capa*, quia quasi totum capiat hominem, bemerkt Isidorus 19, 31, 3, wo er die *capa* auch *capitis ornamentum* nennt, denn man zog sie über den Kopf“. (Diez: Etym. Wbuch der romanischen Sprachen 4. kiad. 86.) — „*Kappe*; die Bedeutung

* Ez a Szilády Áron híres „fonétikája“. Könnyebben lenne a mi nyelvünkben a *lapátból* *lapa*, az *apátból* *apa*, s még a *kapából* is *kápa*, mintsem a *kabából* *kápa*!

A SZERK.

des mittelhochdeutschen *kappe* entspricht seltener der neuhd. • ge w ö h n l i c h bedeutet es ein mantelartiges Kleid, das mit einer Kapuze zugleich den Kopf bedeckte; daher *Tarnkappe*, eigt. „unsichtbar machender Mantel.“ Althd. *cappa*; angels. *caeppe* Mantel, engl. *cap* Kappe, Mütze. Die Doppelbedeutung des mhd. Wortes erscheint in dem ihm zu Grunde liegenden mittellat. *cappa*, Mantel und Mütze. Wegen der Bedeutung vgl. noch frz. *chape*, Chormantel, Überzug, Futteral, Formkappe, und die Ableitungen *chapeau* Hut und *chaperon* Mönchskappe. Das mittellat. Wort wurde europ. Kulturwort, es drang ausser ins Romanische und Germanische auch ins Slavische.“ (Kluge: Etym. Wb. d. deutschen Sp. 2. kiad.) — Ide tartozik természetesen a *nyereg-kápa* is = nyeregfő, mintegy a nyeregnék süvege. Ide való még a *kaput* eredetje: olasz *cappotto* fr. *capot*, csuklyát köpönyeg, stb.

Érdekes, hogy a mi kápolna szavunk eredetije, vagyis a latin *capella*, a *cappa* szó kicsinyítője volt: „*capella*, urspgl. kurzer Mantel, speciell das Stück eines Mantels des heil. Martinus, das in einer kleinen Hofkirche aufbewahrt wurde, daher überhaupt kleine Kirche, sieh Ducange“ (Diez, id. h.). SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVUVÍTÁSI ADATOK.

Erjed. 1796-ban Pethe Ferenc, a „Vizsgalódó Magyar Gazda“ szerkesztője, folyóirata 400. lapján kérdést intézett olvasóihoz, hogyan lehetne „a fermentatio szónak közönséges értelmét jó magyarsággal kitenni“.

A tudakozódás eredményéről a rákövetkező évfolyam 11. lapján számolt be. Elmondja itt, hogy csakugyan jött egynéhány magyarázat, ú. m. Egerból ez: „mivel minden doleg, ami fermentálódik, az által erőssé válik meg, ki lehetne ’hát, talám, ezzel tenni: erősödés“. — Györből ez: „fermentálódik annyit teszen nálunk, mint erejezik“. — Debreczenből: érik — Pécsből (magától Pethétől) ez: „a fermentatiót közönségesen aligha ki lehet jobban fejezni, mint így: erejedzs. Szép magyar szó is ez a mellett, tsak egy nap’ szoktassuk magunkat hozzá.“

Nemcsak a szerkesztőnek, hanem a költő és természettudós Földinek is nagyon megtetszett az *erejedzs* szó. (Vö. Földművelési Kémia 130); alkalmasint a *gyökeredzik*, *leveledzik*, *sarjadzik*, *bimbódzik* és különösen a *levedzik* analógiája kedveltethette meg velük.

Később, századunk tizedében, Pethe akkori mezőgazdasági irodalmunk legtevékenyebb munkása, gondoskodott is róla, hogy a Nemzeti Gazda és a Földművelési Kémia útján az *erejedzs* mindenki által elterjedjen. Egynémely követője, úgy látszik, a *gerjed* s *terjed* analógiájára, *erjedzsnek* is kezdte írni. (Vö. CzF.) Effe rövidítések akkoriban nem voltak ritkaságok; így lett a Barczafalvi *terj*-éből *terj* (Fog. Zsebsz. 1836), a Dugonics *elev*-éből *elv* (Nyr. 25.213) stb.

További elrővidülésére az első lókés egy egészen más eszme-körből indul ki. A filozófiai műnyelvnek szüksége volt egy szóra, mely a latin *intensio* értelmét fejezze ki. *Extensio* és *intensio* nemcsak párhuzamos fogalmak, hanem rokonhangzásuk is. Nyelvújítóink azt akarták, hogy a magyarban is így legyen. Imre Jánosnál (Phil. Műsz.) *külleg* vagy *küldék* és *belleg* vagy *belledék*; Kunossnál (Gyalulat) az *intensio* *belterj* s ennek felel meg (Ball. 1844.) az *extensio*ra a *küllerj*. Fogarasi még rövidebbet kivánt s így okoskodott: Ami külső legnagyobbodik, azaz minek *tere* szélesedik, az *terjed*; ami belsőleg nagyobbodik, belső *erbre* nézve gyarapszik az *erjed*, s e szerint az *extensio*: *terj* vagy *terjedés*, az *intensio* pedig *erj* vagy *erjedés*. (Fog. Zsebsz. 1836. és CzF.) Fogarasi még 1864-ben is (CzF.) úgy akarta, hogy az *intensio erjedés*, a *fermentatio* pedig *erjedzés* legyen; a közszokás azonban másként döntött. Ha a *sarjad* és *sarjadzik* egy jelentéstiek, akkor az *erjed* és *erjedzik* sem lehetnek annyira külön értelműek. Már 1844-ben megtaláljuk az *erjedést* *fermentatio* értelmében is (Ball.); másik értelme pedig, alig egy-két évig tartó használat után, mindenki által háttérbe szorul, elannyira, hogy *intensio* értelmében az *erjedés* ma már teljesen kihalt szónak vehető; ellenben *fermentatio* értelmében úgy meggyökerezett, hogy kiirtására gondolnunk sem lehet.

Mellesleg megemlítem itt is, hogy a *fermentum*ra Helmeczy (még 1816 előtt) az *érv* szót csinálta s ezt ilyen értelemben Kazinczy is használta. A mai *érv* csak az ötvenes évek óta jött divatba. (Nyr. 26:305).

LUKÁCS LŐRINC.

Értesít. Budenz J. MNyszet 6:393. azt a nézetet fejtegeti, hogy a *tudósít* ige alkalmasint nem rendes úton fejlődött kifejezés, hanem „nyilván csak inter doctos keletkezett vocabulum doctum”. Szerinte ugyanis ügyetlenül van képezve ez a szó, mert hiszen nem azt akarja kifejezni, hogy „tudossá tesz” vkit, hanem hogy *tudtára* ád vmit, mintegy *tudtossá* (*tudatossá*) tesz, tehát így kellemetlen hangzania: *tudtosít*. Érdekes, hogy Budenz e véleménye megérősítéseiül az *értesít* igére hivatkozik, mely szerinte tkp. így értendő: *értesít*, mintegy *értesse* (*értekettsé*) tesz, érttére vagyis értésére ád vmit. — Most pedig tudjuk, hogy *tudósít* régi szó, már irott nyelvemlékeinkben sokszor előfordul, s nyilván a *tudós* szónak eredeti általánosabb jelentéséből indult ki (*tudó*, *beavatott*, vő. *vmiben tudós*. I. NySz. szólások). Viszont kisül most, hogy éppen az *értesít* ige nem található a régi nyelvben, hanem a nyelvújítás alkotása. Csak a harmincas években bukkan föl Kunoss Endre Szófüzérében, még pedig ilyeténképpen: „*Értelmesítni* v. *értesítni*, *verständigen*”. Verständig: *értemes*, tehát verständigen: *értemesít*, és nyilván ebből az új igéből rövidítette Kunoss az *értesít* alakot.

SIMONYI ZSIGMOND.

Viszhang. Vajjon Dugonics Az arany perecek című regényének (317. lap, az első, 1790-iki kiadás szerint), e szava *visz-*

hangoknak az *echo*-nak fordítása-e? A sorok, amelyekben ez a szó előfordul, így szólnak szóról-szóra:

„A' nedves szavaknak ládd erőtlenségét!
A' visz'-hangoknak-is tántorgó bőségét!
Lám hulló haboknak egyenlő térségét!
Egyszerre a' víznek kévántt csendességét!“

Ha *echo*-t tesz, akkor úgy tetszik, Dugonics volt a *visszhang* szó alkotója. Ámbár azt hiszem, hogy ő nem a *visszu*, hanem a *visz* szóval alkotja azt a szót. BELLAGH ALADÁR.

Dugonics *visz'-hang*ja kétségtől kívül *echo*-t jelent, s a hiányjal amellett szól, hogy *vissza-hang*-ból van rövidítve. Az új szót Baróti Szabó Dávid mindenki által 1792-ben félvette az ő Kisded Szótára 2. kiadásába, még pedig így: „*Vissz-hang*: viszsza-hang, viszszál-hang, viszsza-verett, -ütött, -szökő-hang. Vissz-hangolni. Visszhangolás“. SIMONYI ZSIGMOND.

I R O D A L O M.

Egy nyelvemléktani kísérlet.

Hubert Emil. A nyelvemléktan alapvonala. (Doktori értekezés.) Budapest, 1898.

I.

A legutóbbi években megjelent nyelvemléktanulmányok csak elszorító hatással lehettek minden komoly kutatóra. Nem egyebek ezek, mint rendszertelen kiböngészései egy-egy nyelvemlék különös (legalább a feldolgozó előtt különös) alakjainak, a melyekből ismert recipe szerint könyv lesz. Csakhogy e könyv nem tanítja meg a vele foglalkozott jóformán semmiré; nem ismerjük meg belőlük az illető emléknek nyelvállapotát, sem viszonyát korának egyéb nyelvemlékeihez. Ép ezért örömmel üdvözöljük Hubert dolgozatát, mely rendszeresen foglalkozik a nyelvemlékek tanulmányával, bemutatja a nyelvemlékekkel foglalkozó tudománynak egész körét, s a tanulmányozás módszeréről is sok figyelemre méltó és megszívlelendő megjegyzést tesz. Talán meglesz az a jó hatása, hogy óvatosságra inti a nyelvemlékekkel foglalkozókat, rámutatva, mennyi mindenre kell figyelemmel lenni, ha valaki az elmúlt korok írásaival tudományos célból akar foglalkozni.

Az értekezés első része az alapfogalmakat magyarázza meg: mi a nyelvemlék? mikor hiteles a nyelvemlék? mi a nyelvemléktan célja? Hubertnek ez alapvető fejezetései hívják fel legjobban a bírálatot, mivel tudományos műszavainknak nem közhasználatban levő, megállapodott jelentéseit veszi tárgyalása alapjául, hanem maga látja el a használt szókat új jelentéssel, s ami még nagyobb biba, ez új jelentés alapján bírálja elődeinek eljárását. Így mindenjárt a nyelvemlék szó meghatározása is helyte-

len. „A nyelvemlék egy nyelvállapotról szóló, jegyekben ránk maradt tanuvallomás.“ S később is mindig azt tekinti legfontosabbnak, hogy a nyelvemléknek jegyekbe kell foglalva lennie; amit elő szóval mondunk el, az nem nyelvemlék, amit írásba foglalunk, az már igen is az. Tehát szerinte a Halotti Beszéd, Margit Legenda, Pázmány szónoklata, Arany balladája, sőt az ő értekezése is egyaránt nyelvemlék. E meghatározásban, s az egész értekezés folyamán, az *emlék* szó jelentésének egy lényeges jegyét felejti el; azt t. i., hogy emléknek azt szoktuk nevezni, ami régebb korból való; nyelvemlék sem lehet az, amit ma foglalunk írásba, tehát sem Hubert értekezése, sem ez az én bírálatom nem nyelvemlék, hanem legfeljebb csak nyelvmutató vagy nyelvanya a XIX. század utolsó éveiből. Ezt a két fogalmat: nyelvemlék és nyelvmutató, zavarja össze Hubert, ami elég kárára van a tárgyalásnak. Valamely nyelvállapotról szóló minden tanuvalloinás a nyelvtudós számára „nyelvmutató”, s csak akkor nevezzük nyelvemléknek, ha a maitól eltérő, régebb kornak nyelvállapotát mutatja be. Igaz, hogy a régebb kor elválasztása a maitól némi leg önkénytelen, ez azonban nagy bajt nem okoz, hisz a mult és jelen szétválasztásában minden van egy kis önkénykedés.

Attól azonban semmi esetre sem térhetsünk el, hogy nyelvemléknek csakis egy a mai nál régebb nyelvállapotról szóló, jegyekben ránkmaradt tanuvallomást nevezzünk. Teljesen felesleges és igazságtalan tehát az a szemrehányás is, amellyel Hubert Zolnait illeti könyve címe miatt. („Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“). „Helyes dolog-e — írja a 9. lapon — a nyelvemlekeket egy bizonyos korszak határai közé szorítani, amint pl. Zolnai tette, hódolva a közhasználatnak?“ Még akkor sem érheti szemrehányás Zolnait a könyv címe miatt, ha igazat adnánk Hubertnek a *nyelvemlék* szó magyarázatában, mert hisz ép ez a cím arra mutat, hogy vannak nyelvemlékek a könyvnyomtatás korán túl is. S az irónak talán csak megvan az a joga, hogy a maga kutatását arra a korra szorítsa, amelyre neki épen tetszik; s a könyvnyomtatás megkezdése minden esetre fontos határjelölt nyelvemlékeink között.

Sok szó fér ahoz is, amit Hubert a nyelvemléknek hitelességről mond: „Mivel minden ember nyelve külön nyelv, a szó igaz értelmében a nyelvemlék nem egy nemzet, hanem egy egyén nyelvállapotát tünteti föl. Tehát egy irott mű minden annyi nyelvemlék, ahány egyén nyelvállapotát őrizte meg.“ — „A nyelvemlék akkor hiteles, ha tényleg létezett egyéni nyelvállapotot őrzött meg.“ (5. l.) S később: „A nyelvemléktan... célja az egyéni nyelvállapot hitelességének megállapítása és a hiteles nyelvállapot tárgyalása“. (12. l.) Mi eddig más értelemben használtuk a *hiteles* szót s a tudományban minden bajt okoz, ha ok és szükség nélkül változtatjuk a szavak jelentését. Mi azt a nyelvemléket tartjuk hitelesenek, mely tényleg azon korbeli nyelvállapotot őrizett meg. a midőn írásba foglalták. Tehát nem hiteles nyelvemlék pl. Tóth

Bélának Krisztus gyermekszégről írott könyve, melyben mai író elmult korok nyelvét utánozza. És ha így fogjuk föl a nyelvemlék hitelességét, még akkor is figyelembe veendők azok a tanulságos megjegyzések, melyeket Hubert a régi iratok nyelvemléktani s okleveítani hitelessége közötti különbségről mond.

Egyébként is nagyon kényes dolog a nyelvemlék hitelességét attól tenni függővé, hogy *tényleg létezett* egyéni nyelvállapotot őrizett-e meg vagy sem. Igaz, hogy minden ember nyelve külön nyelv, csakhogy ez az egyéni külön nyelv mindig az összeségéhez simul, s minél több emberhez szólunk, annál többet veszít nyelvünk a maga egyéniségből s viszont annál többet vesz fel az egyénileg talán nem is létező köznyelvből. Egyikünk sem ír úgy, ahogy beszél, így tehát a mi írásunk sem „hiteles nyelvemlék”, mert nem hű képe a mi saját egyéni nyelvállapotunknak. Söt még ez az egyéni nyelvállapot is változik időnként, amint az illető egyén más helyre vagy más társadalmi vagy irodalmi hatás alá kerül. A régebbi korok írásműveiben, akár kézirathban, akár nyomtatásban maradtak reánk, még jobban elhomályosul az egyéni nyelvállapot, úgy hogy nagyon megelégedhetünk vele, ha meg tudjuk állapítani a szerző vagy leíró egyéni nyelvállapotának legfőbb vonásait; e nyelvállapot teljes képét sohasem fogjuk megrajzolhatni. Gyakran még avval is meg kell elégednünk, ha egyik-másik nyelvemlékből csakis a kor átlagos nyelvállapotára vonhatunk némi következtést, s a szerző egyéni nyelvállapotát még csak nem is sejthetjük.

S mi lenne az egész nyelvemléktanból, ha csak a Hubert szerint hiteles nyelvemlékeket lehetne tanulmányoznunk. A leghitelesebb emlékek az emlékezettermogató feljegyzések, midőn az író csak önmagára volt tekintettel s nem mások számára dolgozott; már kevésbé hitelesek a levelek, az irodalmi művektől pedig (melyeket Hubert a furcsa szókat keresve *tanulmányiratoknak* nevez) legkevesebbet várhatunk, mert ezekben legjobban elhomályosult az egyéni nyelvállapot képe. Csakhogy a mi nyelvemlékeink első szakából afféle emlékezettermogató feljegyzés alig maradt egy-két sornyi, levél is alig egy-kettő, ellenben „tanulmányirat” van elég szép számban. Mi lesz tehát a magyar nyelvemléktanból, ha ezeket, mivel az egyéni nyelvállapotot bennük megállapítani lehetetlen, sutba dobjuk, egyébbel pedig nem foglalkozhatunk, mert nincs.

Erre ez értekezés írója sem gondol, különben nem írta volna meg dolgozatának legértékesebb részét, a II. szakaszt, melyben osztályozza a nyelvemlékeket (feliratok, kéziratok, nyomtatványok), s mindegyik csoportnak tanulmányozása módját elég behatóan tárgyalja, utalva a legfontosabb s legsürgősebben elvégzendő feladatokra. Rendszeresen fel kell dolgozni az oklevelek teljes anyagát, meg kell írni a magyar írás történetét, az eddiginél, alaposabban és gondosabban kell foglalkozni a nyomtatványokkal, másrészt meg a ránk maradt magán és hivatalos levelek nyelvével.

Az értekezésnek utolsó szakasza a módszert tárgyalja s a nyelvemlékek kiadásáról, feldolgozásáról szól, bírálva azt, ami nálunk eddig e téren történt. A mi nyelvemlékkiadásainkra s nyelvemléktanulmányainkra valóban ráfér a bírálat: csakhogy az a nagyzó hang, amellyel Hubert minden le akar dorongolni, ami eddig történt, inkább mosolyt kelt, pedig megjegyzései megérdemlik a komoly figyelembe vételt is. Igaz, hogy nyelvemlék-kiadásaink nem mintaszertűek, hanem azért mégsem mondhatjuk, hogy „e téren minálunk kétségbetejtők a viszonyok, tökéletes a zavar”. A mi szegényes irodalmi viszonyaink mellett még álmodni sem lehet oly tökéletes nyelvemlékkiadásokról, amilyenekre a kutatóink valóban szüksége volna. Kénytelenek vagyunk munkákat ebben a szerényebben felszerelt műhelyben végezni, s ha az eredmény nem is lesz tökéletes, valami eredményre mégis csak jutunk, s a tudomány lassú lépésekkel is tud előre haladni.

Hubert értekezésének leggyengébb része a polemia. Tényleges kifogásai Volf és Zolnai nyelvemlékkiadásai ellen sokkal meggzőbben hatnának az olvasóra, ha nem előznék meg oly nagyhangú mondások, melyek után az elsorott egy-két hiány és tévedés valóságos *ridiculus mus*. S ha a HB. hasonmásában 12 vessző hiányzik, ez csak azt bizonyítja, hogy a mechanikai reprodukció sem teljesen megbízható eszköz a nyelvemlékek sokszorosítására. (Feltűnő azonban az, hogy Zolnainál a betűszerinti szövegben két helyen megvan a vessző, a minek nyoma sincs a hasonmásában: 29. s. *tumetivc*, 31. s. *iitua*. A Nyelvőr IX. kötetéhez mellékelt másolatban látható ez a két vessző, azonkívül még vagy három.)

Kicsinylő hangon támadja Hubert azt a törekvést is, hogy próbáltattuk megállapítani egy-egy nyelvemlékünk nyelvjárását. Jól tudjuk mi is, hogy nem könnyű dolog ismeretlen helyen s ismeretlen szerzőtől eredő nyelvemlékek nyelvjárását kutatni, s ha mégis megtesszük, ép az a cél lebeg előttünk, hogy helyesen értékesítünk a nyelvemlékből levonható nyelvi tanulságokat. Annyi bizonyos, hogy a XV. században is különbözőkép beszéltek a magyar nyelvet az ország más-más vidékein, s az is készségtelen, hogy az írók e korban mindig a maguk nyelvjárását használták irás közben. Ha tehát keressük a nyelvemlékben az író nyelvének dialektikus sajátságait, ezen csak a kákán is cso-mót kereső ütközhetik meg. S ha kellő óvatossággal végezzük a nyelvjárási sajátságoknak e bírálhatását, eljárásunk mégis csak valamivel komolyabb dolog lesz a játéknál. BALASSA JÓZSEF.

II.

Hubert Emil értekezése figyelemre méltó jelenség a mi irodalmunkban. Nemes lelkesültség, a foglalkozás iránti buzgalom és alapos készültség tükröződik át a sorokon. Nyelve is általában magyaros. Talán fől sem sorolnám az alábbi kifogásolni valókat, ha nem nyelvész munkájával volna dolgom.

A bályegelárusító mondhat, az ujságíró írhat *okmányt*, de nyelvészembernek nem kellene (19., 20., 58. stb.). A varrólánynak kis, a bankárkisasszonynak nagy *igénye* lehet, hanem nektünk más *kivánlalmaink* és *követelésekink* vannak. „De ez eljárás minden a legnagyobb *előrigyázatot* (*Vorsicht* helyett jobb *őrültség*) *igényli* (követeli, kívántja) 8. l.; „a nyelvemléktannak melyik és minden segétdományát vettük *igénybe*“ (19. l.), e h. vettük használatba v. használtuk; „1874-ben jelenik meg az első tudományos *igényekre* szabott (kivánlalmaknak megfelelő) nyelvemlékközös“ (49. l.); „az alaki külső részek tanulmányozása nem *igényel* (kíván) külön cédulezést“ (54. l.); „a classica philologia . . . *igénybe* veszi (foglalkoztatja) az emberi szellem legkiválóbb képviselőit“ (38. l.). Csodáalom, hogy nem nélkülözheti a főnti szót és testvéret, az *előnyt!* „Megvan a levélnak az az *előnye*“ (21. l.), jó *tulajdonsága* itt egészen helyén való; „legyen az akár anyagi *előny* (haszon, 33. l.); „de tekintsük az ajánlottam módszer *előnyeit*“ (gyakorlati hasznát, kiválóságát, kitüntetést, 23. l.).

Két vagy több ember jó vagy rossz *viszonyban* élhet egymással, állatok és dolgok között is lehetséges *viszony*; a rag is *viszonyítja* a mondatrészeket. Szóval viszony legalább két valaki vagy valami közt lehet csak. Mire való hát *állapot* helyett *viszonyt* írni? „Ha e lelkes felszólalások mindenkor eredmény nélkül maradtak, annak oka jórészt honi *viszonyainkban* keresendő“ (3. l.); „jelen *viszonyok* között (19. l.); iskolázási, tanulmányi (31. l.), hazai, nyomdászattörténeti (42., 46. l.) *viszonyaink*“.

Boldog idők! Azelőtt csak az ég *nyilatkozott meg*, s ma már minden államférfiú „megnyilatkozik“. „Strindberg Agost, svéd író, Damaskus felé című új munkája szakít azzal az irányával, mely a Julia kisasszony technikájában *megnyilatkozik*“ (Pesti Hirlap VII. 29.); íróink szerint a közöhajnak, költőink szerint a szerelemnek is vannak *megnyilatkozásai*. Nem régen kapták föl e kifejezést és íme, már mindenütt meglehető: „egyik vidék oklevéleiben egészen más nyelvsajátsgágot *nyilatkoznak meg*, mint“ (23. l.), e h. tünnek föl, találhatók stb.

S mindenek dacára (37. l. mindenmellett). A címzett *játsza* a főszerepet (34. l.); *rosszul* (23. l.); *utánna* (40., 55. l.). „Nagyobb ügyforgalom mellett valószínűbb, hogy egy a nyomdában megijent műnek megtaláljuk eredeti kéziratát, a mi már teljesen elegedő a nyomda *nyelvállapotkörlelő* eljárásának megisméréséhez.“ (40. l.) Talán *nyelvállapotát közlő?* — Még két új, ámbár jó, szavat használ: *nyelvemléktan*: aki nyelvemléktannal foglalkozik; *fogalmazat*: fogalmazvány.

JENŐ SÁNDOR.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Eine ausgesprochene Schönheit legmegfelelőbb fordítása Bérczi Fülöp és K. Gy. szerint (27:422, 423) *elismert sebesség*. Nem egészen! *Ausgesprochen* itt ellentéte az *unausgesprochen-nak*;

jelenti azt, ami határozott kifejezésre jut, tehát: *határozott, belyegzett*, a maga nemében *tökéletes*. Legmegfelelőbb tehát: *Határozott* (v. *tökéletes*) *szépség*. A fordítókat az vezette félre, hogy a határozottságot, mi a tárgyban van, fölcserélték a megfelelő alanyi viszonttal; ami tárgyilag határozott, azt mindenki annak ismeri el. De a német kifejezés mégis csak a tárgyi, nem a megfelelő alanyi viszonyt jelzi.

Das bitte ich mir aus: *kikérém magamnak* (27:423). Igaz, hogy sült német szólás, de annyira el van terjedve, befogadva, hogy kár bolygatni. A latinból, németből nem vettünk-e át régebben is száz meg száz ily szólást?

Schneidig (27:423) ritkán: *délceg, dali*; eredetileg: aminek éle van, átvitt értelemben *bátor, merész*, tehát a magatartásnak, nem pedig a testi mineműségnak jelzöje. Ujabban majdnem kizárolag a porosz határozott föllépésnek, kiméletlenségnek kifejezése. Magyar értéke nincs, mert a magyar nem sch., néha jó lesz: *elseánt, merese, vakmerő*. **ALEXANDER BERNÁT.**

***Schnittling*:** sem gyenge *hagymahajtás*, sem hagymasarju, hanem: *párhagyma*, ami egy egészen külön hagymafaj. minden gyenge hagymahajtást vagy sarjút nevezünk csak *hagymasedár*-nak, a megfelelő jelzőkkal — régi mód szerint.

***Garde-dame*:** nővédő, nőoltalom. (A Nyr. 27:423. lapján a *hölgyktsérő* h. a *gárda* ajánlatatik. Aligha jó lesz. A *gárda* mint szó is, mint fogalom is el van már egyébüt foglalva, jölhet a védelmet jelenti ott is. Pl. *gárda* a kúton oltalmaz a beléestől és *gárda* (szeges öv) a juhászkutya nyakán, oltalmazza a farkasotkót.* — Kalotaszeg.)

Das bitte ich mir aus stb. (Nyr. 27:423) jó magyarul: *engedelmet kérek vagy: bocsánatot kérek*. Nem takarja egészen a német szólást, de csak azért, hogy nem olyan harcias, azonban udvariasabb.

CZUCZA JÁNOS.

Magyarul: Kővesse meg magát az úr, kővesd meg magadat.
BÁLINT KELEMEN.

***Pflanz*:** ágállás (ágálás, Kalotaszeg). **CZUCZA JÁNOS.**

***Fitogatás*.** **BÁLINT KELEMEN.**

***Blockierung*:** a könyvnyomtatónak ezt a műszóját *vakbetűre* fordítottam. Tetszett az itteni metrompásnak, fölvette az ő műszótárunkba. **PERÉNYI ADOLF.**

* Csakhogy ez nem azonos a nyugati nyelvek *gárdjával*, hanem szláv eredetű s egy a kerítést jelentő *gardd*, *gardgya*, *gárgya*, *gárd* tájszókkal.

A SZERK.

Unberufen. A jó órában legyen mondva nénetség; * a magyar ember azt mondja: *hogy meg ne ártson*. (Rég láttam ilyen pirospozsgásnak, — hogy meg ne ártson, vagy: „csak úgy mondomb, ha meg nem árt“.)

Siebenschläfer: álomszuszék.

BÁLINT KELEMEN.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

Timár. A Magy. Gazd.-tört. Szemle idei 5. füzetében megjelent egy rövid közleményemet avval a megjegyzéssel fejezem be, hogy nyelvészinkre bízom azon kérdés eldöntését, hogy a *timsó* és *timár* szók között van-e oly összefüggés, mint a latin *alumen* és *alutarius* között. Felelettől a *Magyar Nyelvőr* szerkesztője hálára kötelező előzékenységgel megküldötte e folyóirat 10. és 12. kötetéinek azon számaikat, melyekben bold. Szarvas Gáborunk már megbirkózott volt a kérdéssel. Közleményei azonban nem győztek meg arról, hogy õ helyes úton kereste a *timár* szó származását s hajlandó vagyok Simonyi Zsigmond-dal egyetérteni (no. 12:327) abban, hogy mégis csak van valami összefüggés a *timsó* és *timár* között. A *timfű*-nek persze egészen más az eredete.

Szerény nézetem szerint Szarvas mindenjárt első közleményének elején eltéved, midőn azt az általánosítást követi el, hogy a magyarban „a mesteremberek vagy attól a tárgytól kapják nevüket, amit készítenek, vagy attól a cselekvéstől, amivel foglalkoznak“. Továbbá, „arra nézve, hogy az iparos attól a tárgytól vette nevét a m i b ől készít valamit, nyelvünkben csak egy esetet ismerünk: *bádogos* (no még az *üveges* is!); hogy azonban az eszközök valamelyikéről nevezték volna el, amelyekkel dolgozik, annak egyáltalában nem tudunk példáját s nem is tartjuk elképzelhetőnek“. Hát a *kőszörűs* nem ebbe a lehetetlen kategóriába tartozik-e? Ha pedig az idézett mondatban az iparos szót munkás-sal helyettesítjük: szolgálhatok még egykét példával, mint *drótos*, *kapás*, *kaszás*, *kocsi*, *seekeres*, *hajós*. Továbbá az *ágyús*, *muskétás*, *puskás*, *trombitás*, *kürtös*, *dobos*, *furulyás*, *dudás*, *pallantyis*, *cimbalmos* stb. szók szintén a Szarvas fölállította szabály ellen bizonyítanak. Másrészt azonban megengedem, hogy ha a *timár-t* a *timsó* után neveztek volna el, úgy *timos* vagy *timsavas* volna talán mai neve.

Szláv testvéreink szerint minden -ár-ral végződő név, mely foglalkozásmódot jelöl, az ő nyelvanyaguktól származott át hozzánk, de a *tim* gyökeret, vagy a *timár*-féle származékot még eddig nem felfejlőtek föl.

Kutatásait a szófejtés útvesztőjében tovább folytatva, Szarvas Gábor arra az eredményre jutott, hogy a magyar bőrgyártó *timár* nevének eredetét megjeljük az ó-görögben, a közép-latinban, új-görög-

* Még pedig, úgy látszik, egész Németországban járatos. Egy képes folyóiratuk is van: *Zu guter Stunde.*

A SZKK.

ben és az olaszban. Az ó-görögben akadunk egy *τομάριον* (schnitt, abgeschnittenes theil. Stück) szóra, de megvaljja, hogy „a két jelentés (bőr és darab) között igen nagy a hézag“. A középlatinban, megvan „*tomaria* (*tomaria-ból*) scortum, corium, pellis“. Az új-görögben van *τομάρη* (ejtsd ki: *tomári*) s végre az olaszban „*tomajo*, *tomara* (ober-leader) alakban és jelentéssel. (Mellesleg jegyzem meg, hogy *tomare* az olaszban annyit is jelent, mint „bukfencet venni“. Absit omen!) Azt azonban Szarvas elmulasztotta fölemlíteni, hogy a nyers bőrnek az ó-görögben βόρας a neve és δέψω jelentése „gerben, weich machen“, honnan a bőrgyártó neve βορσές vagy βορσοδέψης, amely két névnek van logikai alapja. A bőrmetéld azaz szíjgyártó neve pedig βορσοτόμος, amit szintén megértünk. Továbbá *τόμαρος* (vagy *τόμουρος*) valami okból papot jelent, valószínűleg azért, mert az áldozat húsát δε μετέλε *fōl*.

Szarvas további fejtegetése szerint avval a mihaszna *o* bőtfával nem kell sokat törödnünk, mert állítólag „az *o-i* hangváltozás a magyarban a szónak mind elő-, mind utóhangjában a megszokott jeleniségek közé tartozik“. Ime megint egy általánosítás! Hogy egy gőcseji vagy palóc ember bűneiért az egész magyarságot miért teszik felelőssé, annak Isten a megmondhatója.

Az is baj Szarvas fejtegetéseiben, hogy a régi szótár-csinálókba fültétlen bizalmat helyezett, kik a foltozó vargát és timárt összecserélik. Ha azonban az új angol nagy szótár szerkesztésénél elfogadott szabályt nálunk is meghonosítanók és a régi szótár-csinálókat másod-, sőt harmadrangú tekintélyeknek degradálnók, különösen műszaki szók magyarázatában, sok tévedéstől menekülnének meg. Igy pl. jelen esetünkben bizonyára csak náluk támadhatott az a fogalomzavar a *cerdo* (foltozó varga, Flickschuster, ang. *cobler*), *alutarius* (lágy, finom bőrök gyártója) és *coriarius* (durvább bőrök gyártója) között, kiket minden egy kategóriába szorítanak. A *pulyka* szónál pláne, mint Herman Ottó már néhány év előtt (ugyanakkal a Nyelvőrben) kimutatta, a szótárakban egy egész madársereggel találkozunk.

Nálunk tehát a régi szótár-csinálók összetévesztették a timárt a foltozó vargával, az új-görögben pedig a foltot (nem szükségképen bőrből, de bőrfoltot is) *tomári*-nak nevezik, ergó a magyar *timár* szó az új-görög *tomári*-ra vezethető vissza. Ha pedig hitelt adhatunk egy modern szótár-csinálónak *τομάρη* egyenesen bőrt jelent (peau, cuir). L. Angelos Blachos *Lexikon Hellenogallikon*-ját (Athén 1897).

Szarvas Gábor származtatása ellen szól azonban még az is, hogy ugyanazon szótár tanusága szerint a bőrgyártó mesterembernek még mai napság is βορσοδέψης (tanneur, corroyeur, mégissier) a neve Görögországban. Mellesleg megemlíthető még az is, hogy a *τιμάρη* szó is megvan s értelme pansage (d'un cheval) tehát ló-sziszám.

KROPF LAJOS.

Bence (27:86, 182, 224). Nagy Géza a Pallas Nagy Lexikonában azt mondja a *Bencér*ről vagy *Bencir*ről, hogy „napjainkban a Benedek névbecéző alakjának használjuk, valószínűleg azonban nem

ebből származott, hanem ép olyan rövidítése a *Bencencnek*, mint a *Vince a Vincentiusnak*⁴. A *Bencenc*, ugyancsak Nagy Géza szerint, „az Árpádkorban használt magyarosítása a *Vincentius* vagyis a mai *Vince* névnek⁵. Réthei P. Marián maga is elismeri, hogy a *Bence* alakot nem lehet a *Benedictus* formából kihüvelyezni; szerinte azonban *Bence* a *Benének* -ce deminutivumos származéka. Ebből a következő kérdések kerekednek: 1. volt-e a *Bencenc* (*Vincentius*) névnek *Bence* alakja, mint Pápai Páriz állítja és Nagy Géza hiszi; 2. ha volt, élébb volt-e meg, mint a *Bene-ce*? Ami az első kérdést illeti, alig hiszem, hogy akadjon nyelvész, aki a *Bencenc* -> *Bence* lehetséges voltát tagadja. A második kérdésből azonban könnyen circulus vitiosus támadhat; mert akár az egyik *Bence*, akár a másik *Bence* a régibb, annak kellett történnie, hogy az emberek még egy *Bencét* csináltak mikor már megvolt egy *Bence*. Ezt a dolgot nem igen lehet a homonimia keletkezésének rejtelmei közé sorozni. De talán nem gondolok merészet és nagyon, ha azt vélem, hogy a *Bencenc*-*Bencéből* népies etimológia révén lett *Benedek*-*Bence*. *Bencenc* régtől óta kiavult név; kényelmesre kopott és eredeti értékét vesztett *Bence* alakja azonban megmaradt és a nép a *Benedek* gyanánt használja. Mert hogy a nép atyafiságot lát-hasson (amint hogy lát is) a *Benedek* meg a *Bence* közt, az tiszta sor; hogy azonban nekiálljon és megcsinálja a régi *Bencével* semmi rokonságban nem lévő *Bene-ce* nevet, az nem egészen tiszta sor. már csak azért sem, mert se a *Gyurica*, se a *Palica*, se a *Marci*, se a *Berci*, se a többi szláv -ca, -ce, -ci, -ica nem ád elénk teljesen meggyőző példaképet. (A Nagy Géza említette *Benci* talán inkább tekinthető ilyen kicsinyítő alaknak.) Csakis a *deductio ad absurdum* kedvéért említem azt a másik lehetőséget, hogy a *Bene-ce* -> *Bence* már javában élt és uralkodott, mikor az új *Bencenc* -> *Bence* hirtelen előtermett valahonnan. A két név, azaz hogy az egy név, eleinte küzdött egymással, azaz hogy magamagával; de csakhamar békesség lett s a kétlaki *Bence* ugyanazon időben *Vince* is volt, *Benedek* is volt. Ámde minden keresztnév arra való, hogy értsenek róla; még pedig az értsen róla, akinek az a keresztnév a megkülönböztető jegye. Mi történt hát akkoriban, ha a gazda kikiáltott az udvarra: „Bence szolgám, itasd meg a jószágot!“ Ki nyúlt a vődörhöz? *Benedek*-e vagy *Vince*? Szerencse, hogy ezek a rossz napok csakhamar elmultak. A jövevény *Bence* elbujdosott, visszatért a semmiségbe, ahonnan jött; és az ős *Bence* ismét régi hatalmához jutott. A keresztnév jelentése aligha változhatik másképen, mint hogy először elveszíteti eredeti értékét, aztán népetimológia vagy ép erőszak révén reáforgatják valami másra. Az utóbbi esetnek példája a *Leander*, *Lándor*, *Nándor*, mely ma már *Ferdinánd*. A *Bencenc* elveszett; de megmaradt (talán mint vezetéknév) a belőle lett *Bence*, s ezzel bánt el aztán a nép a maga etimológiája szerint. E kérdésben az lesz a döntő, aki nyelvtörténeti bizonyítékkal szolgál arra nézve, hogy a *Bencenc* -> *Bence* csakugyan megvolt: bár, azt hiszem, már most sincsen jussunk a Pápai Páriz tanuságát és a Nagy Géza vélekedését rövideden sutba dobnunk. Réthei P. Marián talán nem egész szerzete nevében szól, mikor azt mondja, hogy „mi

magyar Benedek-rendűek teljes joggal nevezhetjük magunkat *bencés-eknek*. Mert ép egy nyelvész társa írta nekem most ötödfél esztendeje: „A *bencés* szó bizony nagyon elterjedt, s mi szintén érezzük alkalmasának hibásságát; különösen apródjaink mestere irtogatja szüntelen. De hát mind hiába!“ Írta pedig ezt nekem egy levelemre, melyben arról szóltam, hogy a Benedek-rendűek helytelenül cselekszenek, mikor maguk is *bencéseknek* nevezik magukat. Az a ‚nép szava‘ kedves, sőt díszes, mert a nép bizodalmára és szeretetére vall; a tudós szerzet azonban nem vállalhatja el komoly nevének azt, amit nem csupán én itélek a Vincentius-Bencencból lett népies etimológiának. Ami a Szerémi György olvasását illeti: a mondó vagyok, hogy jó Georgius Sirmiensis-nél következetlenebb orthographus nem egyhamar született ez világra, Hogy *Benke* vagy *Bence*-é az a *Benche*, az majd csak akkor derül ki, teljes bizonyossággal, ha adataink lesznek arra nézve, hogy a XVI. század elején a *Bence* már minden *Benedeket* jelentett. A *Benedek Benke* deminutivuma megvolt és megvan (a Benke vezetéknévben) ma is. Ha majd a kérdés nyelvtörténeti részét teljesen megismerjük, az is eldől: vajjon nem követett-e el Arany János anachronismust, mikor Nagy Lajos korában Bencét azonégynek véteti Benedekkel. Kérdés: végkép eltűnt-e már akkor az Árpádok korabeli *Bencenc* név? Kötve hiszem. *Bencenc* még 1296-ban is előfordul. De szabad-e ilyesmit a népies költő szemére hányni? A mai jámbor olvasó ép akkor hőkkent volna meg, ha azt látja, hogy az őreg *Bence* voltaképen *Vince*.

TÓTH BÉLA.

Tér, térebb. A NySz. a *tér* szónak két értelmét ismeri. A nyelvújítás előtti magyar nyelvben *tér* lehet főnév ebben az értelemben: *regio plana, ebene*; lehet melléknév s akkor azt jelenti: *spatiosus, planus, weit, geräumig*; ezt az utóbbit fölválthatja a *tér* melléknév is. Ma a melléknévi értelemtől elszoktunk s alig halljuk már a *tér* szót e helyett: *téres, sik, tágas*; ma a *tér* csak mint főnév ismeretes előttünk.

A *tér* főnévre egyetlen egy példát hoz föl a NySz. Comenius Januajából 1697-ből; a *tér* melléknévre sokat, körülbelül 16-ot. Ezek közül a legtöbb a *föld* szóval kapcsolatban, néha határozott összetételeben mutatja be a melléknévet: *tér föld, tér-föld* vagy *tér föld* formájában úgy, hogy szinte főnévnek tekinthetnők a *tér-t* is. De a NySz. példái közül egyik-másik világosan mutatja a melléknévet: „*Ez a tener nagy és ijngen (igen?) teer : hoc mare magnum et spatiosum. (Kulcsár kódex : 252.)*“ Pázmány két helyen is emlegeti a *tér, sik* és *gyepes utat* (Prédikációk : 86, 87). A példák közül a legutolsó már 1789-ből való: „*Megtzirkálván e tér világ négy részeit.*“ (Orczy, Két nagyságos elmének Költeményes Szülemeényi, 22.)

Azontúl nem ismerünk példát a *tér*-nek melléknévi használatára. Az Orczy példájánál egy évvel fiatalabbat találtam Révai előszavában, melyet Bessenyeinek Jámbor Szándékához írt 1790-ben. Bárótzirol, Bartsairól és Bessenyeiről szólván, mondja: „*Ezek voltak inkább az első, melylyek jobb fizlésbenn világosottak nékünk arra a' térebb Ország*

útra, a' hol most járunk". (10. l.) Révai tehát ugyanazon melléknévi értelemben s ugyanolyan jelzői minőségeben használja, mint Pázmány két ízben is, de érezhetőbbé teszi a szó melléknévi voltát azáltal, hogy fokozza is. Ha pusztán főnév volna is, akkor is csak melléknévül használva volna fokozható, mint: *rózsa rózsább, gyöngyör gyöngyörebb* (Vörösmarty), *róka rókabb* (Arany), *gyöngy gyöngyebb* stb. **GYULAI ÁGOST.**

Hogy lesz a cívisból bika? (27:175). Ilyenformán gyártott a báctopolyai népetimológia *donátokat* a tanítókból, Donát nevű egykori kedvelt tanítójuktól. **MOLNÁR SÁNDOR.**

Az igeidőkhöz. *Elibuktál, ha bejöss.* Úri emberek kalábrisz-játékánál hallottam ezt a mondást, melynek szokatlan időviszonyítása érdekes. **BÁRDOS REMIG.**

Rohadt sarok. Nálunk az égnek azt a táját híják *rohadt saroknak*, ahonnét a legtöbb vihar- és esőfelhő szokott előkerekedni; és pedig az éjszak-nyugoti tájat. Németül is hallottam már *Faulwinkel*-nek nevezni egy német-magyar ácsmestertől. Azt hittem, magyarázál a germán. Most az Országos Hirlap egyik tárcajában olvastam Michel Corday után francia ból fordítva, hogy az ég éjszaknyugoti táját a francia kóznép is rohadt saroknak hívja. Ilyen világ-polgár volna ez a tősgyökeresnek látszó magyar kifejezés? **MAGISTER.**

Átalatos. A szentesi Közérdek c. újság mult évi 29-i számában volt közölve egy jegyzőkönyv, mely Szegeden 1834. Boldog-Asszony hava 27-én kelt s ebben olvastam a következő mondatot: „a gyermeket hasonlóra serkentsék, beléjük a' becsület érzést öntvén, a' gonosz tetteket szemük előtt átalatossakká tegyék.“ Az átal igének ezt a származékát sohasem hallottam; a szótárokban sem találtam. Lehet, hogy a rokonértelmű átdílatos mintájára keletkezett [vagy e helyett olvasták v. írták hibásan. — A szerk.] **MOLECZ BÉLA.**

A kuglizás műszavaihoz. A középső a *király*; a legelső a *papunbiró*, eittől jobbra és balra levő: *dáma*; a két szélső: *parasz*; az utolsó neve *hátról*. (Maros-Vásárhely.) **SZABÓ BÉLA.**

Hiú, ház héja. Vikár Béla a ház héját a *háshajból* magyarázza. E feltevés mellett szól a *kenyérhék*, alma héja, dió héja, mely Adán még a *kenyérhaj*, *almahaj*, *dióhaj* alakban járatos.

Digó, diga. *Digó*-nak nevezik Adán a kubikos taliánok két kerekű, földhordásra használt kocsiját, maguk a talián munkások *digósok*.

Peszmet. Talán nem érdektelen tudni, hogy e szó Adán (Bács. m.) a csörmelék tűzrevaló neve. **MOLNÁR SÁNDOR.**

Szavatos. A *szavaty*, *szavagy*, *szuvat* szavakról kifejtett etimológia támogatására (l. Nyr. 27:289—295) Tagányi Károly egy újabb adatra hívja föl figyelmet. A Teleki-Oklevélétár II. kötetének 12. és 13. lapján közölve van egy Tordán, 1444. III. 8-án kelt oklevél; e

szerint az oklevél szerint „Váraskeszi Lépes Bálint erdélyi kormányzó megparancsolja a tordavármegyei szolgabiráknak, hogy Bolgár Lászlónak Bogdán nevű pakocsai jobbágyát, kit Csáni László egy lovának ellopásával vádol, ha magát tisztázni tudja s a *szovatost*, kitől állítása szerint a lovat vette, előtudja állítani, elmarasztalni ne merészeliék”. Az illető hely, ahol a magyar szó is előkerül, ez: „Quare vestris committimus dilectionibus et mandamus, quatenus si ipse Bagdan se coram vobis emundare et excipere legitime poterit, et illum, a quo emit equum, scilicet *szowathos* suum dare poterit, extunc ipsum in nullo aggravare contra eundem Ladislaum presumpmatis aut sitis ausi quoquo (modo)“.

Ez az adat mind hangalakjánál, mind pedig jelentésénél és koránál fogva igen becses. Hangalaki szempontból kitűnik belőle az, hogy *zavagy*, *szavaty*, *zuvat* mellett volt egy *szovatos* vagy *sovatos* alak is. Megtaláljuk azonban az oklevélben a szónak pontos jelentéskörét is. E szerint a *szovatos*, *sovatos* a lopott lónak az az átmeneti gázdája, kire a ló el tulajdonításával vádolt egyén mint eladóra hivatkozik. Erre az eladóra háramlik tehát a lopás vádja, aki esetleg szintén urát tudja adni jogtalán tulajdonának. Végül nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az itt közölt magyar adat teljesen egykorú a közölt szláv adatokkal; ugyancsak ez a nyelvtörténeti adat a székely *zuvat*-tal egyetemben támogatja azt a főltevést, hogy a *szavaty*-nak ,*hir*, *rágalom*’ jelentése nyelvünkben kifejlődött másodfokú jelentés.

MELICH JÁNOS.

Ideje korán. Tudományos módszerrel készült két új szótárunk egyikében sem szerepel a címlál kifejezés. Az új TSz. egyáltalán nem ismer effajta időjelzést, a NySz. pedig az *idő* származékai közt hasonló értelemmel csak ezeket mutaja ki a régiségből: *ideje* (*tempus est*; *es ist zeit*, *an der zeit*); *idejében* (*suo tempore*; *zur zeit*, *zu rechter zeit*); *idején* (*tempori*, *attemperate*, *in tempore*, *tempestive*, *mature*; *in der zeit*, *zur zeit*, *zeitich*, *früb*); *ideintén* (*mature*, *initio*; *zeitlich*, *im anfang*).

Az *ideje korán* mindeneknek egy új árnyalatát adja; azt jelenti körülbelül, hogy „valamicskével előbb, mint kell, rendes ember fel fogása szerint tehát épen jókor, ennél fogva lehetetlen hogy későn.“ Ez az értelmi árnyalat egyúttal valószínűvé teszi, hogy egy egész mondat rejlik benne, épen úgy mint a hogyan az *ideje* kifejezés maga tényleg mondat s azt jelenti *tempus est*. Az *ideje korán* teljes mondattá kifejtve így hangzanék: *ideje korán van*.

GYULAI ÁGOST.

De bizony megvan a címbeli szó a NySz.-ban a *korán* összetételei közt. Ugyanott azonban elég idézet van erre a régi kifejezésre is: *idején-korán*, úgyhogy nyilván ennek a rövidítése a mai *ideje-korán* (mint pl. *ágán-bogán* h. *ágabogán*). Vö. még a *korán*-ról MHat. 2:354).

A SZERK.

Csanak v. csinik-csanak (Nyr. 27:62 és 186) a Szilágyságban a *csente-bente* ikerszóval együtt a legtöbbször azoknak a kis

cserép-edényeknek a neve, amiket „a jó kis jányok karácsonykő *anagyálfíjába* kapnak”, de a „gazda” a felesége edényeit is kicsinylőleg gyakran nevezi így (s más is): „Ugyan mán nem tudod aszt a sok rohgy csanakodat érakni(j) az útbú, az embér még dőgozni sě tud mán tällök”.

LÁSZLÓ GÉZA.

Milling. Két újabb adattal járulhatok ennek az érdekes szónak ismeretéhez. Bródy Sándor „Regénytárgyak” című kötetében (Szépirodalmi Könyvtár) írja: „No uram, a Sári meg a Tíltos megy már, akár a *milling*”, jelezvén evel a két ló gyorsaságát s ugyancsak ilyen értelemben használja még egyszer: „Gyors mint a *milling*”. Ez esetben jelentése nem közeledik annyira a *kard*, *pallos*, *höhérpallos*, éles kés felé (Vö. itt 27:231 és 241), mint inkább CzF.-nak a NySz.-ban megkérdőjelezett magyarázatához, mely szerint a *milling* „villámló fényes test, különösen maga az égi villám” s ezt az árnyalatot Petz tudósítása szerint a német mythologusok is megtalálják a német *Milling*-ben. Minthogy Bródy egri születés és nevelés, talán a hevesi népnyelvből még több adatot is kaphatnánk szavunkra. Merőben elüt ettől a jelentéstől másik adatom, melyet Jókai „A leaotungi emberkék” című meséjében letem. (J. M. Meséskönyve. Révai Testv. 152 l.) Jókai valamelyen mesebeli emberkéknek, tündérkéknek mondja a *millingeket*: „Termete olyan, mint a *millingeké*, a kik ép ilyen parányiak, ilyen finomak, éjjel a füben táncolnak s karéjuk után zöldebb lesz a pázsit, a mit lábak hegye megérintett”. Nékem ilyen *millingekről* nincsen eddigelé tudomásom, Jókai műveiből sem emlékszem rájuk; hátha csak összetévesztése a *villik*-nek a hasonló hangzású *millinggel*? Kiegészítésül fölemlítem még Ballagi Mór adatait. Teljes Szótárában: *Milling* általában vakító fényű test; különösen 1) a villám; 2) fegyver fényes éle, pengéje; innen a szójárás: *síma, mint a milling*. 3) nyaktiló; innen *millinges*: nyaktilóval fejét veszi vkinék. Német-magyar szótárában (1890) *késmilling*: késpenge. Adatait csillaggal táj-szónak jelöli, de ez véleményem szerint, a „nyaktiló” jelentésre nézve legalább is kétséges.

Nyúlalom (Nyr. 27:372). A nyúlról vett hasonlat, mert nyilt szemmel alszik s azért álma igen éber, könnyen felriad. Hogy szemfelnyitva alszik, annak az az egyszerű oka, hogy nincsen szempillája, miről akár vadászaton, akár vadkereskedésben bármikor meggyőződhettünk. Innen a közmanás: *alszik mint a nyúl, félseemre alszik, ébren alszik, mint a nyúl*. Németben is mondják: *Hasenschlaf*. (Vö. Nyr. 25.501.)

TOLNAI VILMOS.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Józsika-utca, Gizela-tér. Jósika Miklósnak, a költőnek nevé-ről elnevezett budapesti utcán így díszeleg a főlirat: *Józsika-utca*. Mi tudjuk itt Pesten, hogy Jósikáról van szó és nem Józesikáról. Valami nem literátus ember azonban joggal gondolhatná, hogy ez

kedélyeskedés valami Józseffel szemben. A helyesírási hiba költői szépséggel ékes egy tizenötéves leányka levelében vagy egy szegény baka episztolájában. De ahol annyi ember néz az írásra, meg vasból is van kovácsolva, ott talán jó lenne félretenni a könnyed bájt és szépen odairni a nevet úgy, ahogy a magyar helyesírás megköveteli. — A Gizella-tér pedig a cukrászat fölött *Gizela*-térnak van jelezve. Ez jogosult lehetett a Halotti Beszéd vagy a naiv eposzok korában. Ma a magyar helyesírás kérlelhetetlenül követeli a két l-et és ennek úgy is kell lenni. Már ez így van. A főváros hatóságai fölött bizonyos ügyekben nemcsak a belügyminiszter, hanem a magyar helyesírás is intézkedik.*

(1898. VII. 1.)

BUDAPESTI NAPLÓ.

Mit adtak? Kis cselédem eldicsekedett vele a minap, hogy a nyáron színházban is voltak Füleken.

— Aztán mit adtak?

— Bizon nem adtak semmit, de még be is köllöttet fizetni, felelte ajkát bigyestve az Eszti.

Én meg ez után a lecke után szent fogadást tettem, hogy ezentúl majd csak azt mondom és irom: *játszáék a szindarabot*. Mert hiába van előadás, az ‚adni’ mégis csak a ‚geben’. BÁLINT KELEMEN.

Nosce te ipsum. Igen, ismerjük be magunk, ha tévedtünk. A tévedés ugyan nem velem, az egyes emberrel esett meg, hanem a Nyr. egy másik dolgozó társával, de egyek lévéni a szeretetben a Nyelv és annak őr-e iránt, ha szeliden dorgálva jóvá tesszük, amit más közülünk való elkövetett, mintha csak magunkat hibáztnánk, és Rechnitz Ignácot magyartalanságaiért szapulva a fejmosásnál engem is esz a lúg (Arany). A Nyr. augusztusi számában (27:369) *Huja* címen olvashatjuk ezeket a magyartalanságokat. Rechnitz I. pl. azt mondja, hogy *időjöslási adatok gyűjtése céljából ment a Hortobágyra*, noha valójában *időjöslő adatokat ment gyűjteni*; hogy a huja *egy oly távolság, amelyre az erős huja kiáltás elhallatszik bár a mi tudomásunk szerint a huja csak akkor távolság, amennyire stb.* A jámbor olvasó talán azt is elhiszi, hogy az öreg pásztor (miért nem határozottan: csikós, kanász, juhász, csordás vagy tehenes?) így beszélt: *Lám, ha messzebb lenne, meg nem hallaná, nem pedig ha messzebb volna.***

* *Jósika* a helyes írásmód, de tudnivaló, hogy kiejteni *zs*-vel kell, mint *Desservifft*, *Sennyejt* stb. vagy *Deés* és *Isaszegh* nevét. Egyébiránt a helységnévekben nem tartjuk helyesnek ezt a régies helyesírást. A fővárosi népnek is elég bajt okoznak az ilyen nevek, pl. a *Maddch-utcát* a jótsefvárosiaknak jó része *Maddák-utcának* híja. — A *Gizela* egyszerű l-je németes, aminthogy idegenszerű az *Arthur*, *Mártha*, *Fanny*, *Jenny* e h. *Artur*, *Márta*, *Fanni v. Fdni*, *Zseni* stb.

A SZERK.

** Az irodalmi nyelv szerint itt a *volna* a helyesebb, de az öreg kanász csakugyan mondhatta úgy, hogy *lenne*. A népnyelvben ez elég járatos; hiszen az már az irodalomban is általános, hogy *lett volna* e h. *volt volna*, sőt a nép ezt néhol így mondja: *lett lenne*.

A SZERK.

Azt olvasván pedig: *Távozásom előtt a távolban kolomp hangját hallottam. Meg is kérdeztem... megeshetik, hogy a kérdezést nem a „följebb mondott“ pásztorra, hanem a kolomp hangjára érti.* CAESAR.

Tartály. A Pesti Hirlapban ezt olvastam (1895. X.26. sz. 17. l.): „*Kis tévedés. 0'80 m. mélységű tartály* két csapból nyerhet vizet... Ha a két csapból egyszerre folyik a víz, a *tartály* két óra alatt megtelik. Úgy is megtölthető a *tartály*, hogy ... Mekkora a *tartály* köbtartalma? Mily idő alatt telik meg a *tartály*, ha ...“ Mulatságos kis olvasmány volt ez csakugyan s örvendek, hogy a Pesti Hirlap az attikai húmornak ilyen szapora *sótartályával* rendelkezik. Vagy talán nem szándékosan buzogtatta ilyen bőségesen e *tartályból* a furcsaságokat? Kárt lett volna minden esetre, ha ez a kacagtató apróság a P. Hirlap *tintatartályába* rekedt volna. Nem tudom, kell-e külön megijegyeznem, hogy ez apróságnak címe ellen is *kis kifogást* tehetünk. Hogy mit, azt szerencsére már Arany János kifejtette *kis malácidival* abban a cikkecskében, melynek címe *Kis polémia*, s melyben a határozatlan névelő jogát vitatta *kritikai lap* támadásával szemben. Tessék megkeresni Arany Hátrahagyott prózai dolgozataiban s okulni rajta.

ANTIBARBARUS.

Bujás szembajok. Csapodi professzor e címen közölt egy füzetet. Eddig ezen bajokat bujakorosoknak mondtauk. Azt hiszem evvel meg is lehetnének, a *bujás-sal* csizmadiát fogott Csapodi. *Buja* melléknév; ha ehhez -s képzőt függesztünk, legfeljebb kicsinyítjük értelmét: *feketés, sötétes, pirosas; de kurtás, fürgés, stb.* meg nem állhatnak JENDRÁSSIK ERNŐ.

Milyen a mintaszerű ifjú? Hercegh Mihály dr. a tudományos egyetem rektora erre a kérdésre így válaszol:

„Én nem azt tartom *mintaszerű ifjúnak*, aki halovány, vékony, nyulánk, éjfélvirraszt, örökké csak tanul, a testet megveti, csupa szellem. Szerintem a mintaszerű ifjúnak piros az arca, széles a válla, öblös a melle, erős a gyomra, jó a tüdeje és mindenek fölött kemény, acélos az idegzete. A mintaszerű ifjú nem sápadt, nem beteges: hanem csupa *rugany* (migany?), csupa izom, csupa jó egészség, mely az élet bármely viszontagságaival is könnyedén dacol.“

Ezt az egyetem kitűnő rektora egy fólihvás keretében mondja el, amelyben tudatja az ifjúsággal, hogy a budai polgári lővészegyesület az ifjúság gyakorlataira átengedte a lővőcsarnokot, egyéb testedző sportok céljára pedig többi helyiségeit. Fólihvja az ifjúságot, hogy a polgári lővészegyesület szíves engedélyét minél gyakrabban vegye igénybe, ami bizonyára meghozza a kívánt eredményt a *rugany* szempontjából.

(1898. IV.27.)

MAGYAR HIRLAP.

Lapszemle. Napoleon *kezei* (Orsz. Hirl. V.10; helyesen u. a. nap a M. Hirlapban: N. *keze*). — „Az ellenségeimmel majd csak elkeszülök magam is“ (Uj Idők V.15. will ich schon selber fertig werden: magyarul *elbánok*). — „Ha valamelyik középiskolai tanuló a Bésán-alapítás egyik ösztönzöldíját megnyerte“ (B. Hirl. VI.6, 6; ez

már kelleténél több buzgalom, mert *alapítvány* is helyes képzés és *ősztöndíj* is helyes összetétel: olyan díj, mely együttal őszön, amennyiben őszönél vagyis ősztőnzől szolgál). — „Négy millió ember maradt kenyér nélkül. Nem jól írom. Igy kell mondani: a kenyér *reménye* nélkül” (ezt irja Bartha M. Magyarország VII.1). Pedig még most sem jól írta, mert helyesen így kell mondani: a kenyérnek *reménye* nélkül. — „Nevetni való hadviselés volna, amely haditervét a *nagyharangra bízná*” (P. N. VII.7. 2; helyesen: *dobra ütné*; a *nagyharangra* legföllebb a kifizetendő adósságokat *bizzuk*). — „Koldus ország vagyunk? Jó. *Ezt szegézzük le*. Ez a koldus ország nem birja el a fölemelt kvótát”. (P. N. VII.9. 2. Ezt ritka magyar olvasó értheti meg, még ha visszafordítja is németre, mert ritka az a magyar, aki tudja, hogy *das wollen wir tiefer hängen* = tekintsük ezt meg közelebbről, tegyük világossá, fejtsük ki jobban.) ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

A színek nevei. A Természettudományi Társulat nővénytani szakosztálya 1898. IV.13-án tartott ülésén Csapodi István előadást tartott a színek magyar neveiről. A nővényvilág tarka szíupompája nemcsak a laikust gyönyörködteti, hanem a nővénytudós mint fontos bályegeket nézi a nővényeken; de a színek leírásában olyan nagy az ingadozás, hogy ideje már, hogy egységes megállapodás legyen erre nézve. Csapodi István nagyszámú pamutmotriong magyarázta el az előforduló színeket, s megnevezésükre helyes magyarságú neveket ajánlott. Egyszersmind általános elveket is fejtégetett; így kikelt az ellen a németesség ellen, hogy *éatkék*-et, *rozsavörös*-t s *koromfekete*-t monannak *égszínkék*, *rozsaszinvörös* v. *koromseinfekete* helyett.* Rámutatott a magyar nyelv azon sajátságára, hogy a vörös színen kívül még *pirosat* is ismer; ezt a kincset jól lehet értékesíteni, ha *vörös*-nek csak az igazi vöröset, vagy sárgás-vöröset nevezzük, *piros*-nak a bibort, rózsaszint, szóval a kékes színezetű vöröset. Nem kevésbé fontos a *kék* és *ibolyaszín* szigorú megkülönböztetése. — Staub Móric kifejti, hogy a színárnyalatok helyes megkülönböztetését újabban biológiai szempontból is több figyelemre méltatják; a működésben levő nővénytani műszótár-bizottságot arra kéri, hogy e kérdést karolja fel, és hasson arra, hogy a színjelzéseket tartalmazó megfelelő tábla a leendő műszótárból ki ne maradjon. — Simonkai Lajos azt hiszi, hogy *hőszínfehér* helyett *hőszín*, *hollószínfehér* helyett *hollószín* stb. ilyen rövidített alakban is helyesen és magyarosan fejezi ki az illető színeket. Csapodi István hozzájárul e rövidítéshez. — Mágócsi-Dietz Sándor

* *Rosszavörös*, *téglavörös*, *hamuszürke* helyett a népnél csakugyan a *rosszaszinű*, *téglassinű*, *hamuszinű* (v. röviden csak *hamuszín*) dívik, de a fokozók vagy erősítők, minők *hőfehér*, *koromfekete*, *vérvörös*, azt tartom, a népnél is ismeretek, mert ezek a *méregdrága*, *csodaszép-félékhez* hasonlítanak.

indítványozza, hogy az elbádás jelenjen meg a Természettudományi Közlönyben, ennek megtörténte után lépne a szakosztály jegyzője érintkezésbe a többi szakosztályokkal, s a szüksébb körű bizottság az elbádó jelenlétében állapodnék meg véglegesen a nyomtatásban kiadandó színes tábla iránt. Azt hiszi, hogy a táblát nemcsak a megjelenendő növénytani műszótárhoz lehetne mellékelni, hanem a Saccardo-féle Chromotaxia mintájára is ki lehetne adni, angol, francia és német szöveggel. A szakosztály ehhez hozzájárult.

1898. VII.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

■ Kérjük olvasóink szíves hozzászólását.

1. *Elhal*, újabban nagyon járatos összetétel. Úgy érzem, mintha a magyar embernek a keze, a lába, családjának egy tagja *elhalhatna*, de a magyar ember maga *meghal*. Igazam van-e?

F. Igaza van: az *elhal* és *meghal* között van különbség még akkor is, mikor legjobban közeledik egymáshoz jelentésük. Aki vkinék elvesztését siratja, azt mondja róla, hogy *elhalt*, itt hagyott, *elkölözött*. Aki ellenben az illetőnek halálát egyszerűen megállapítja, azt fogja mondani: *meghalt*. És milyen nevetséges volna, ha pl. a színpadi gyilkos az ő *megölt* áldozatáról azt mondaná, hogy *elhalt!* A különbség itt is olyanforma, mint ezek közt: *elromlik* : *megjavul*, *elgyöngül* : *megerősödik*, *elfajul* : *megnemesedik*, *eloláhosodik* : *megmagyarosodik* stb. L. Nyr. 25:469.

2. *Szálfinom*-at ajánlott vki a *subtilis* helyett. Kérdem: ha az orvosnak tilos a *vérseegény*, miért szabad a nyelvésznek ajánlani a *szálfinom*-félé összetételeket?

F. Más a *szálfinom* és más a *vérseegény*. A fónévből és melléknévből álló összetételek közül azok, amelyek összehasonlítást fejeznek ki, immár rég meghonosultak nyelvünkben és nézetünk szerint kifogás alá nem eshetnek. Ilyenek: *méregdrága*, *hófehér*, *jéghideg*, *nyílsebes* stb. és ilyen a *szálfinom* is. (L. az előbbi l. jegyz.)

3. Tárgyas igeragozás. I. A fővárosi napi lapoknak csaknem mindenike közölte Bogdanovics Lucián budai szerb püspöknek köszönő levelét, melyet egyik volt jogtanárának üdvözlő soraira küldött válaszképen. E levélben a következő kifejezést olvassuk: „Ebben is tanújelét látom annak az igaz szeretetnek, amely *nagyságodat* hozzám, mint volt tanítványához fűzött“. Helyes-e ez? — I. Gy.

Mártonffy M. „Magyar nyelvtan elemi iskolák V. VI. osztálya számára“ (Budapest, 1895.) c. könyvében a 112. lapon a következő mondat áll: „T. B. magához veszi A. B. fiát 4 évre, mely idő alatt minden alkalmat megadja, hogy“ stb. Jól van ez így? — Lőw Eszti.

F. Mind a két mondat határozottan hibás. Az elsőben tárgyas igeragozás kell: *Nagyságodat hozzáám ... füze*, a másodikban pedig tárgyatlan: *ninden alkalmat megad*. Sajátságos, hogy a *minden* szó mellett többen is elkövetik a szóban forgó hibát; pl. *Minden igaz bécsit* magyarokkal való együttérzés *lengi* dt (P.Napló, 1896. VIII.17). Talán azért, mert a rokonértelmű *valamennyi* mellett tárgyas alakkal szoktunk élni. Szokatlan pl. Pósa Lajosnak tavali versében (Éljen a sajtószabadság) a köv. mondat: *Törjetedek szét, zuzzatok szét valamennyi gépet*, s lapjaink közül a P. Napló akkor ki is javította: *Törjétek szét, zuzzatok szét valamennyi gépet*.

4. Tárgyas igeragozás. II. Sokat vitatkoznak egy városunkban elmondott beszédnék következő töredékéről: „A bizottságnak azon föltevésből kellett kiindulnia, hogy a rendelkezés a felek meghallgatásának mellőzésével történt, *mely föltevést igazol* azon körfölmény ...“ Az egyik párt szerint hibás az *igazol*; azt állítja, hogy *igazolja* kellette. A vitatkozóknak kisebbik része az *igazol* mellett van, azon az alapon, hogy vonatkozó névmás mellett a tárgyas ragozás elkerülendő.

F. Az idézett mondatot helyes magyarsággal így kellett volna mondani: „A bizottságnak azon föltevésből kellett volna kiindulnia, hogy a rendelkezés a felek meghallgatásának mellőzésével történt, *ezt a föltevést pedig igazolja* azon körfölmény ...“ A viszonyító névmás használata itt határozottan latinosság. Világos, hogy a helyes, magyaros szerkezetben itt tárgyas alak kell: *igazolja*; s ezt a vitatkozóknak többsége megérezte. Viszont a kisebbség azt érezte, hogy a viszonyító névmás mellett furcsa a tárgyas forma, mert ilyenkor tárgyatlanul szokás ragozni az igét; vő. pl. az ilyen közmondásokat: *Amely ebet el akarnak* veszteni, dühös nevét költik. *Amely ebet* bottal *hajtanak* a nyúl után, nem fogja az meg. — Tehát mindenik párt érezte a fele igazságot, csakhogy egyik sem tudta a teljes igazságot megtalálni.

ANTIBARBARUS.

5. Szilágy és Zilah (Zilaj). Vajjon azonos eredetű-e a megye és a város neve. Az utóbbi az oklevelekben csak így fordul elő: *oppidum Zylah*. A Névtelen jegyző írja: „*de Zyloc* egressi venerunt in partes mezesinos“. Egy 1281-i oklevél szerint Erzsébet királyné „*quintam partem proventuum tributi de Ziloh* (alább *Zilok*) annualem“ adja, illetve meghagyja a monostor birtokában. Bunyitay Vince azt tartja, hogy ezek alatt a nevek alatt nem Zilah város, hanem Szilágy, Szilágyság értendő (*Ziloc* mai kiejtéssel: *Szilágy*). A Szilágy ily változatokban fordul elő *Zylagh*, *Zylag*, *Zilag*, *Zilagság*. De ilyen alak is van: *Scylag* (1246).

F. Nagyon valószínű, hogy a két név nem egy eredetű, s hogy hasonló hangzásuk csak véletlen eredménye. *Zilok* vagy *Zilah* alakból a magyar hangfejlődés szabályai szerint nem válthatik *Szilágy*. A megye neve az oklevelekben is *sz* kezdőhanggal olvasandó, hisz ezt a hangot is *z* betűvel jelölték akkor. a *z* hangból pedig azóta nem vált volna *sz*. *Szilágy* kétségtől a *szilfából* származik; hiszen oklevelekben mint

erdő neve is előfordul: silva Zylag, nemus Zylagh (1231-i s 1489-i oklevélben, l. NyK 25:152). Egészen hasonló képzésű helynevek: *Nyárágy*, *Hássdagy* (*háss* = *hárs*), *Száldobdagy* (szintén erdőnév 1414.; *száldob* az oklevelek tanusága szerint hársfát jelent és azonos a *szádog*, *száldok* szóval, l. NyK. 25:153. és Nyr. 27:132). Vö. más képzőkkel: *Nyárád*, *Nyárad*, *Nyárasd* és *Száldobos*; és szintúgy: *Seilád* és *Seilas*. Hogy a *Zilah* név honnan ered, arra talán olvasóink közül tudna valaki megfelelni.

A SZERKESZTŐ.

6. *Egy cső kukorica.* (Nyr. 27:431.) Nem vitatkozom a két kifejezés helyes, vagy nem helyes voltán. Azt tudom azonban, hogy a feleletben foglalt arra a kérdésre: *mi* fekszik (no, ez a *fekezik* is alhatik mi felénk, nálunk így kérdeznék: *mi van*) *ott a földön?* Kalotaszegen így felelnék: *egy csű kukurica*. S ha már a *kukuricáról* foly a beszéd, egy kárbeclésnél pl. nem is említi a *kukuricát*, hanem a *csőt*.

- Sok kárt bęcsültek?
- Nem ott; felit sę annak, ami van.
- Mégis mennyit?
- Vaj (vagy) harminc *csűt*.

CZUCZA JÁNOS.

A M. TÁJSZÓTÁR SZERKESZTŐJÉNEK KÉRDÉSEI.

1. Hol és minő értelemben használják a következő szavakat: *szalmájára* (nézve) *szavattyús*, *ház szegélye v. szegése, szegéző* (ajtózáron), *szegint*, *szemere*, *szérécsika*, *szérédina* (*szérégyina*), *szermet*?

2. Mit jelentenek a következők a rekeszben megnevezett helyen v. vidéken: *męgszámokodik* (Gömör), *szándékoskodik* (Göcsej), *szapirkál* (Répce vid.), *szaporék* (Háromszék m.), *száraz fájdalom* (Rábaköz), *szottyán* (Udvarhely m.), *szavat* (Ormáság), *századol*, *beszázadol* (Püspök-Ladány), *szédi-védi*, *üti-veri* mint főnevek (Rábaköz), *szedő*, *szedőkereskedes* (Háromszék m.), *szegnek hagy* (Cegléd), *szelnek hagy* (Halas), *szeagle-szugla* (Rábaköz), *szeaglelet* (Vas, Zala m.), *szeke-szuka* (Szeged), *vármegye székjese* (Puszta-Földvár), *szélkergető* (Csongrád), *széjjehosszatjába* (Háromszék m.), *szélel*, *szélelő karó* (Vas m.), *elszellen* (Dtúl), *egy szemre metszik a szöllőt* (Hegyalja), *szenni* (Kún-Szt-Márton), *szenesház* (Félegyháza), sz. *András-pofa* (Csongrád), *szent János kabalái* (Csík m.), *szennyes* (Ormánság), *szépasszonyok* (Hétfalu), *szépka* (szövőszékben, Szürnyeg), *odaszérkezik* (Dtúl), *odaszörkölődzik* (Veszprém), *szeszemosza*, *szeszemuszi* (Térkeve), *szeszpítális* (Beregszász), *szi-pörge* (Órség), *sziket* (Gömör)?

A M. Tájszótár szerkesztője (Szinnyei József) arra kéri a Nyr. t. gyűjtőit, hogy minden egyes kérdésre külön-külön lapocsán válaszoljanak és válaszaikat még október hó folyamán egyenesen ő hozzá (Budapest, VIII. József-körút 17. sz.) küldjék.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Káromkodások.

Az Isten engeggye meg, hogy fojjon ki a szemed, mint a húslé.

Az Isten engeggye meg, hogy a két kezem száraggyon le tőstöböl, ha ezt tettem.

Hej! te kutya máju!

Te kutyafejű tatár!

Az Isten engeggye meg, hogy bolonduj meg s úgy haj meg.

Az Isten ugy elsiesszen, mint Isodomát.

Az Isten engeggye meg, hogy a két látószeméden fojjon ki.

Az Isten pusztíccson el a nyakról.

Hogy a fekete fene egye meg a csontodot, hogy zeregen.

(Ége, Udvarhely m.) FERENCS MIKLÓS.

Tájszók.

Bácsmegyeiek.

a tabotába : összevissza, rendetlenségenben. „Tennap hogy meszelés vöt, ojan átabotába vőtunk ...“

bëng a: a „bolygó zsidó“-hoz hasonló, nyugtot nem találó lélek.

bukcsa, butéllaris: pénztárcá, bugyelláris.

csajhos: csatakos. „Minek jártok a búzán, egísz csatakos lesz a gúnyátok? !“

cse sznye: piszkos (gyermekről).

csombök: kicsiny, fejletlen szölfür.

dragacs: láda nélküli talicska, targonca.

écséhöni (elcschelni): elcsalni, ellopni. „Má ha zsidó csehöte vóna é tüle, nem szónék sémmit.“

éprangatéroz: elbukik, vagyonilag tönkre megy.

garaboj: kar-kosár.

gondság: gond. „Nagy gond-ságba vöt.“

hëpciaskodik: kötekedik.

igënyës: egyenes.

kopoz: a hengerörlés alá való gabonát, ha esetleg még nem volna megrostálva, a malomban ,kopozzák meg‘.

korozsma: bérmaajándék.

móvába, pománába, kalákába dolgozni: ajándékban, ingyen dolgozni.

murga: mumus amivel a gyermeket ijesztik.

nyakdabicska: rossz, elromlott kés.

nyovoja: nyavalysás. A szidásnál mondják: „te nyovoja“.

prandán néz ki: csúnya. „Nöté cudar, ugyancsak prandán nézö ki!“

sonkoly: méhsejt, melyből a mézet már kipergették.

trähany: lusta, lomha.

velem vívású: velem egy idős.

zöcsköl: összever, összezúz (embert v. állatot). „Annyira összezöcsköté, hogy alig vagyok“.

(Ada.)

MOLNÁR SÁNDOR.

Beregmegyeiek.

- ászok:** két hasáb fa, amelyre tűzgyújtáskor a forgácsot és fákat kereszthe teszik. „Nem lehet a tűz alá gyújtani, mert vékony az ászok”. (Barkaszó.)
- gőmje:** összegyűrott juhturó. „Gőmjejét vettetem a juhásztól”. (Barkaszó.)
- hog y ú g y ?:** hogy? „Hogyúgy van az a nota?”. (Barkaszó.)
- ilitt-olott:** imitt-amott. „Csak ilitt-olott van gyümölcs”. (Barkaszó.)
- közlés:** besüppedt hely, a holt Szamos hagyta fövényes helyen, hol még a Szamos folyt, örvény lehetett; vagy: vízmosás. „Ezen a helyen nagyon sok közlés van”. (Vásáros-Namény.)
- lazna:** mindenféle fű, a jóság nemely részét szereti. „Ide is kell hajtani a jószágot, hadd legelje le a laznát”. (Tisza-Adony, Vásáros-Namény.)
- lazna-hely:** kaszáló hely, hol mindenféle giz-gaz van, ott lehet gyalog menni. „De lazna hely a te földed”. (Vásáros-Namény.)
- ökvel:** öklel. „Ne menj ki az uccára, mert felőkvel a bika”. (Barkaszó.)
- patti:** pattogatott tengeri (Szatmárt „pukkam-mále”). „Hozzál egy rostát, pattantok patti”. (Barkaszó.)
- tinó-binó:** apró borjú, 1—3 éves. „Vettem két tinó-binót”. (Tisza-Adony.)
- törömpész:** törpe. „Kivágom ezt a kis törömpéz fát”. (Barkaszó.)
- tuszan:** fúj? lélekzetet vesz? „Tegnap két kis lány hótt a Tiszába. Az egyiket halva húzták ki, a másikat még harmadszor is felvette a víz, de mire odaértek a ladikon, egyet tusszant s meghött”. (Vásáros-Namény.)
- zohoda:** óvoda. „Vigyed a zohodaba ezt a két gyermeket”. (Barkaszó.)
- zsarám:** porló kő, mely szőlőtermelésre igen alkalmas. „Órül a komán, mert olyan szőllöt vett, amékben sok a zsarám”. (Tisza-Adony, Beregszász.)
- vergel:** nagyon hajt. „Nem is akartuk a jóságot vergelni”. (Tisza-Adony; messzi útról, lassú szekerezsről szól.)

IFJ. VOZÁRI GYULA.

Baranyamegyeiek.

- déta:** feleselés.
- elindétni:** megkezdeni. „Ha nem tudta végbe vinni, ne is indította vóna é”. *
- étőkéllőtte:** eltolajdonította.
- fizü:** füző.
- gángó:** hosszú, nyulánk. „Nagy, gángó embör lött belüle”.
- gegerce:** gége.
- helbőséteni:** állásában megérőseni, igaznak tartani. „Minnyá pástort helbősétőttek; helbőséttöm, amit mondó”. *
- huppalagos:** puffadt, duzzadt.
- imahónap:** maholnap.
- kucorázik, kucorába van:** csirázik, csirban van az elvetett mag.

* 1880-ban tettünk kérdést a *helybesít* szóról, melyet akkoriban egy ügytársunk Veszprém vidékén hallott (l. Nyr. 9.26, 126).

kunyer málódi k: könyörög. nagyzi magát: dicsekszik.
 mögálltani: megfogadni. Mög, tikokó: tyúkól, tyúkok ólja [tik-
 álltották a lohak mellé: meg- akol. — A szerk.]
 fogadták csikósnak. vaklic: barna, piros. „Ejnye, de
 merő: merev. „Elereszti magát, szép vaklic mönyecske“.
 ojan mint egy merő fa“.

(Ózd.)

SOMSSICH SÁNDOR.

Családnevek.

Ács. Bajnok. Balázs. Balyo. Bódi. Bodnár. Cirják. Forgó. Futák.
 Gálic. Gérec. Györgyi. Hatala. Kótai. Lalik. Lányi. Miskai. Orosz.
 Palica. Pásztor. Sebén. Sebestyén. Szécsi. Tamás. Török. Tuza. Úve-
 ges. Vince. (Szkáros. Gömör m.)

Bacso. Belányi. Berki. Bojtos. Demjén. Gubar. Lang. Pataki.
 (Visnyó. Gömör m.)

Balog. Belica. Bojtos. Deman. Dusza. Fabo. Goral. Holló. Hunyák.
 Kondor. Medve. Orosz. Palica. Pazár. Rózsa. Sebe. Sebők. Sürgő.
 Szabari. Szentiványi. Szukács. Tőke. Újpál.

(Felfalu. Gömör m.)

MÁTÉ LAJOS.

Gúnynevek.

Aprózsidó. Bárány. Báránygyáros. (Jókor ellettek a juhai.) Bársony.
 Belizár. (A ref. pap adta az illetőnek ezt a nevet, mert félszemére
 vak volt, azóta az egész község ezen a néven ismeri.) Bogár. Borzos.
 Brugós. Csitri. Deszkáncsúszó. Fecske. Gyertyamártó. Gyönyörű. Ha-
 curaperzselő. (A hacurával a dohányt s más efélét szokták betakarni.
 Minthogy ez szalmából készült, itt-ott egy száll áll ki belőle. Ezeket
 a szalmaszálakat úgy akarta letisztítani egy ember a hacurájáról, hogy
 meggyűjtotta, persze megégett aztán az egész. Igy ragadt rá ez a
 gúnynév.) Harkály. Hatvékás. Herkules. (A leggyengébb ember a köz-
 ségenben.) Hapcsuk. Kajla. Későjött. Kolbász. Kosláb. Kotló (Mérgez
 természetű.) Lából. Lepke. Luci. (Cigány gúnyneve.) Panóka. Pipás. Rókli.
 (Az anyját Rákhelnek hívták.) Sárvíz. Selyemkos. Tyúkbür. Ürge. Vad-
 macska. Vicsori. Zsacska. (Balkány.) BALKÁNYI KÁLMÁN.

Helynevek.

Dülönök: Csomós. Ragyás. Felsőrét. Kenderföld. Templom-
 oldal. Folyó-fű. Alsórét. Cseres. Ágozat. Csomósalja. Rókalyuk. Ra-
 kottyás. Latráni kenderföld. Előhegy. Kullogó. Somos-oldal. Varjas. Határ-
 völgy. Mocsolyásvölgy. Kisvölgy. Nagyerdő. Nagyvölgyoldal. (Zádorfala.)
 Gyertyános. Moré. Hegyeshegy. Ritkaerdő. Fábián. Görbe. Bakóc.
 Hímrét. Órhegy-alja. Mocsáralja. Nagyerdő. Juhszalagos.
 Kiserdő. Bogomér. Lókert. Peres. Rónya. (Alsó-Szuha.)

Rétnévek: Berekalja. Simonbér. Kányás. Mocsár. Hosszúdőlörét. Tilalmás pást. (Putnok.)

Szöllőnévek: Nagyvölgy. Pálvölgy. Hegyestető. Nagyhegy. Lepénke. (Uo.)

Szántóföldek nevei: Kistelekre járó. Dienesfalusi völgy. Borsóföld. Lepénke. Tetűsor. Temetőalja. (Uo.)

Erdők nevei: Szurdok. Gombás. Legyestető. Hosszúdűllő. Kurtabér. Csempely. Farkaspallag. Gosztonyos-kő. Fenyves. Somosvölgy. Juhlegelő. Fancsal. Hosszúbér. Bucsinka. Lódányoldal. Páska. Piroska. Zöldkapú. Hegyvár. Zsidóvölgy. Fehérlovas. Babatető. Lódomb. Nagykő. Hidegoldal. Kiskő. Lomova. Kavacsos-bér. Kormos-tőke. Kölesparlag. Magashegy. Róna. Szedreslápa. Barackó. Döllőbér. Kakasvár.

(Gömör m.) ISTVÁNFFY GYULA.

Állatnevek.

Lovak: Csinos. Villám. Véres. Vérce. Búszke. Cukor. Hamvas. Kokas. Barna. Betyár. Csillag. Fákó. Kese. Kódus. Madár. Rózsa. Sarolta. Sárga. Szikra. Szőke. Szürke. Tajár.

Tehenek: Lányasszony. Tuba. Zöldes.

Őkrök: Pompás. Nyulas. Éles. Boros. Nyakas. Galambos. Szőke. Bokros. Torkos. Tarka. Cifra. Bárány. Pogány. Fekete. Pörge. Gyöngyös. Kőrös. Szárcsa. Bodor. Boris. Gyapár.

Kutyák: Hattyú. Kánya. Paulina. Citrom. Cukor. Kávé. Pumi. Pinzsi. Bundás. Bojtos. Talát. Hektor. Szultán. Parisli. Kamilla. Oszkár. Amidor. Fidel. Vildon. Amor. Cigány. Plutó. Duna. Dráva. Huszár. Kurázs. Cuki. Palotás. Borzas. Tigris. Kehes. Kondor. Piszi. Forint. Vizsla. Veddrád.

(Marcali, Somogy m. 1874.) MARCZALI PÁL.

Állathivogató és fiző szók.

Az ökörnek mondják: Csá ne! Csá be! (balról jobbra hajtja a barmot). Hó me! vagy: Hók ide ne! Hejk ide! (ellenkező irányban, balra hajtja). Farta te! (lépj arrébb). Hók me! (hátrálj).

A borjut így hivogatják: Prücsi, prücsi, prücsi! Kergetik: Prü bé! prücsi bé; prücsi bé ne! vagy: kuty ki! prücs ki!

A disznót így hivogatják: Csika, csika, csika! Kergetik: Huj ki ne, huj ne!

A malac hivogatása: Cuga, cuga, cuga! Kergetése: Hec ki, hec ki!

A juh hivogatása: Prüss ne ne, prüss ne! Kergetése: Bri ne!

A kecske hivogatása: Cige, cige, cige! Kergetése: Cige ne!

A réce hivogatása: Ucu, ucu, ucu! Kergetése: Ruca ne!

A tyúk hivogatása: Pipityi, pityi, pityi! vagy: pi, pi, pi!

Kergetése: Hes ne!

A kotló hivogatása: Kotá, kotá, kotá fias!

A pulykáé: Puj, puj, puj!

(Marosvásárhely.)

SZABÓ BÉLA.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

**MAGYAR
 NYELVÖR**

*SZERKESZTI
 SIMONYI ZSIGMUND.*

*Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal
 Budapest
 New-York palota*

XXVII. kötet.

1898. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

A JELENKORI NYELVÉSZET ALAPELVEI.

VII. A nyelv keletkezéséről.

Jelen fejezetünk tárgya, amennyiben a nyelv keletkezéséről való legújabb feltevésekkel foglalkozik, jó részben más természetű, mint az eddigi fejezeteké; más természetűek lesznek a nyert eredmények is, mint azok, amelyekre az eddigi fejegetések folyamán jutottunk. Az élő nyelv és az irott emlékek a nyelvi jelenségek egész sorát tárgák elénk. Ezek természetét, történeti kifejlődését vizsgáltuk, fölfedezni iparkodtunk azon állandó viszonyokat, amelyek a nyelvi türemények bizonyos során észlelhetők. Megérteni törekedtünk a nyelvi élet törvényeit, amelyek mint a fejlődés általános irányai, áramlatai jelentkeznek. Egyes megfigyelt esetek között főnálló állandó viszony fölfogása vezetett el bennünket a nyelvtörténelem elveihez.

Máskép áll a doleg a nyelv eredetének kérdésével. Az eddig alkalmazott induktív-történeti módszer itt eredményre nem vezet; hiszen itt épen tapasztalati tények megfigyelése lehetetlen, pedig ez az első lépés minden induktív kutatásnál.*

* Az összehasonlító lélektan módszereivel eszközölt kutatások sem nyújtottak még eddig biztos eredményeket. Némelyek a gyermeknyelv megfigyelése útján törekedtek az önkéntes nyelvfejlődés természetét megérteni és ebből a nyelv keletkezésére következtetéseket vonni (l. kül. Hale : The origin of language. 1886. James Sully : Studies of childhood. London). Pontosabb kutatások azonban kimutatták, hogy a gyermeknyelv korántsem minden külső befolyás nélkül létrejött képződmény, hanem nagy része van benne környezetének is, amennyiben a gyermek ösztönserű vagy reflex hangjait valamely tárgyra vonatkoztatja. Sőt még azok a hangsorok vagy hangkapcsolatok is, amelyeket a gyermek látszólag magától képez, gyakran hallott szavak tökéletlen utánzásainak mutathatók ki (l. Wundt, Essais, Leipzig. 1885). — Müller Miksa fölolvásásai révén ismeretes Robert Moffat utazó féljegyzése, mely szerint Délafrika némely elhagyott falujában a gyermekek szüleik hosszas távollétében maguk alkottak maguknak nyelvet. De az efféle nagyon is elszigetelt és épen nem pontos megfigyelésekre tudományos kutatásnál nem igen lehet támaszkodni.

A nyelvkeletkezésének kérdését csupán a pszichogenetikai vizsgálatok eredményeinek főhasználása világíthatja meg; ezt ellenőrzik és támogatják azok a visszafelé való következtetések, amelyeket a nyelv jelenlegi állapotából vonhatunk egy olyan nyelvállapotra, illetőleg a nyelvfejlődésnek egy olyan korszakára, melyből közvetetlen megfigyelés útján adatokat nem gyűjthetünk. E két segédeszközzel legalább közelítő fogalmat alkothatunk magunknak arról a folyamatról, amit nyelvkeletkezésnek, nyelvteremtésnek nevezünk. Következtetéseink elfogadhatósága azonban egy föltekéshoz van kötve; minél jobban bebizonyul a feltevés igazsága, annál inkább nyernek valószínűség dolgában a belőle vont következtések. Ez a fejlődés egyöntetűségének és folytonosságának tétele; más szóval: el kell fogadnunk, hogy a nyelv egyes korszakaiban működő erők között nem minőségi, hanem csak mennyiségi különbség van, hogy azok az élettani és lelki feltételek, amelyek között a nyelv fejlődése megindult, olyan természetűek voltak, mint jelenleg, vagy egy megszakítatlan fejlődési folyamatnak alacsonyabb fokán állottak. A feltevés általános érvényessége mellett szól az is, hogy a természettudományok is kutatásaiak eredményekép a folytonosság elvét állítják föl a természeti fejlődés fő jellemvonásául.

Ezzel mindenkor ellenkezésbe jutottunk a régibb nyelvészeti irány egyik tételeivel, mely Schleicher fogalmazásában így hangszik: „A nyelv élete két teljesen különválo korszakra oszlik: a nyelv fejlődésének történetére: a történet előtti korszakra és a nyelvi forma hanyatlásának történetére: történeti korszakra“. Az efféle felfogást a leghatározottabban vissza kell utasítanunk. Nincs jogunk arra, hogy a nyelv fejlődése menetét két ilyen minőséigileg különböző korszakra osszuk, midőn valamennyi külső és belső bizonyíték a fejlődésnek egyöntetűsége mellett szól. Sőt tovább mehetünk. Tágabb értelemben a mai kort ép úgy nyelvteremtő kornak kell neveznünk, mint a történet előttit. Magától értetődik, hogy ha már a nyelv, mint az emberi lélek legmagasabb fokú nyilvánulása létrejött, nincs meg többé sem az alkalom sem a szükség oly nagy mértékben az úgyn. nyelvteremtő erő nyilvánulására, mint a fejlődés kezdő fokán. Ha valamely nyelv a fejlődésnek olyan magas fokán áll, mint pl. egy nyugateurópai nyelv, hogy úgyszólva minden képzetnek megvan a maga vele társult hangbeli megfelelője, ritkán áll be a nyelvfejlesztés szükségessége. De a nyelvteremtő erő működése sohasem szűnik meg teljesen. A modern nyelvekben a pontos szófejtő kutatások mellett is egész

sereg olyan szó van, melyek megfelelőjét sem a régibb, sem a rokon nyelvekből nem sikerült kimutatni. Igaz, hogy számba kell venni azt is, hogy a nyelvemlékek sohasem ölelik föl egy kor teljes szókincsét, s így sok szó eredete épen ezek hiányossága miatt homályos; de még az így megmaradt szám is tetemes. Paul egész kis gyűjteményét állította össze azoknak a nagyrészt hangfestő újfelnémet szavaknak, amelyek a régibb nyelvből nem mutathatók ki s melyekről föl kell vennünk, hogy újabb fejlődések.*

Előbb említettük már, hogy a nyelv nem esetleges valami, vagy épen logikai folyamatok eredménye, hanem az emberi léleknek a maga alkatról föltételezett szükségszerű nyilvánulása.**

Fizikai vagy fiziológiai ingerek hatása alatt bennünk támadt érzeteket, ezek társulását folytonosan bizonyos elemi érzelmi állapotok kísérlik, amennyiben az egyén azokat szükségszerűleg saját állapotára vagy tevékenységére, egyszóval saját énjére vonatkoztatja. Ezen kísérés nem magokban véve különálló tényezők szabályos együttlétélet jelenti, hanem magoknak az állapotoknak egységes összefüggését, melyből csak a mi elvonásunk választja ki az egyes elemeket.

Ezen érzelmek, épügy mint az érzetek, melyeket kísérnek, első sorban pszichofizikai állapotok. minden érzelmet tehát minőségeinek és erőfokának megfelelő testi változás követ. Amennyiben ezen változások külső tünetekben nyilvánulnak, az érzelem természetének objektív jeleivé lehetnek. minden olyan mozgást, amely az egyesben végbemenő változásokat a külvilág tudomására

* Nem szólunk itt azon szavakról, amelyek úgyszólvan szemünk előtt, gyakran véletlen folytán vagy félelőrtéből keletkeztek, pl. *mob*, *gas*, *tramway*.

** A nyelvkeletkezés kérdése mindig egyike volt azon problémáknak, amely talán mértéken fölül is foglalkoztatta mind a nyelvészket, mind a laikusokat. Nem is említve a régibb kísérletek egész sorát, melyet Plátó Kratylosa nyit meg, az idevágó újabb munkákból is egész lajstromot állíthatnánk össze. Tájékoztatás kedvéért csak néhány alapvető művet sorolok föl. H. Steinhalt: Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens. 1851. Noiré: Ursprung der Sprache. (A nyelv elsőbbsegét vitatja a gondolkodással szemben.) Bleek: Über den Ursprung der Sprache. (A dialektusok keletkezését a Darwin-féle fajkiválás elméletével veti egybe.) Farrar: An essay on the origin of language based on modern researches and esp. on the works of M. Renan. (A hangutánzás elméletét védi; ellene: Müller Miksa és Noiré.) L. a részletes bibliográfiát Techmer, Intern. Zeitschr. für allg. Sprachwiss. I. 2—8.

juttatja, kifejező mozgásnak nevezünk. A tudat és a külvilág közötti kapcsolat létesítésére a mozgás az egyetlen eszköz. Természetesen ezen kifejező mozgások nem külön eredetiek, hanem származásuk szerint mind vagy ösztönszerű, vagy reflexmozgások. Nem is szabad őket fejlődésük legalacsonyabb fokán akarati jelenségekkel kapcsolatba hozni. Erős érzelmi változásnál közvetlen innerváció megy végbe a mozgató idegrendszer középponti részeire, ami vagy bizonyos izomcsoportok rögtöni megbénulását vagy gyengébb rázkodásnál az ingereltség állapotát hozza létre, melyet később lankadtság vált föl. A kifejező mozgások egy másik csoportjának eredete az analog érzetek társulásának elvében van. Hasonló érzelmi hangulatú képzetek egymással társulnak s egymást erősítik; ez különösen a tapintási és izomérzetekre vonatkozik. Ezek képezik leggyakrabban valamely érzet föllépését kisérő erős érzelmi változás érzéki alapját. Az öklök összeszorítása, a kar vagy arc izmainak feszültsége önkénytelenül is az előidéző érzellem erőfokához alkalmazkodik. A végbement belső változás külső mozgásban tükröződik, melyből a hatást létrehozó érzellem természete és a képzetek iránya többé-kevésbé pontosan kiolvasható. A kifejező mozgások egy harmadik csoportjánál a képzet és a mozgás viszonya jó különösen tekintetbe. Ennek a kapcsolatnak appercipiálása teszi a fejlődés következő fokát. Földindult állapotban önkénytelenül rámutatunk arra, akitől beszélünk. Ezáltal a kifejező mozgás tudatunk előtt is jelzi az érzelmet, mint közvetetlen forrását, evvel együtt jele lesz az érzetnek is, melynek föllépését azon érzelmi hangulat kísérte, és csak közvetve azon jelenségnek vagy konkrét tárgynak, mely az érzetet előidézte. Itt még nem föltétlenül szükséges, hogy a kifejező mozgásnak célja legyen.

De egy dolgot nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az ember kezdettől fogva a többi ember társaságában élt. minden mozgás-nyilvánulása természetesenleg visszahatást keltett az egy-nemű lelkei szervezetű csoportnak többi tagjában. A tudat appercipiálja az észreveit visszahatás és a végbevitt mozgás közötti kapcsolatot. Ez mintegy fölhívja a tudatot arra, hogy az illető mozgást már most olyan céllal tegye meg, hogy a visszahatást társa részéről előidézza. Mihelyt az egyes szándékosan tesz meg valamely mozgást, mely az előbb említett céllal van összekötve, megszületett a nyelv legkezdetlegesebb alakjában. Valamint az utánzó törekvés a kifejező mozgás keletkezésénél annak a jelen-

ségnék utánzására indít, amely bennünk az érzelmi változást előidézte: ez ismét újabb utánzást idéz elő azon egyesek részéről, kikhez a kifejező mozgás irányult. Ez fontos tényező arra, hogy a támadt mimikai jel megszilárduljon és általánosan elterjedjen egy csoport tagjai között.

Mindeddig általában kifejező mozgásról beszélünk, amennyiben nemcsak az összönszerű és reflex reakciók, hanem alacsonyabb fokon a kifejezők is külső mozgás alakjában nyilvánulnak.* A hallhatónak, egészen úgy mint a jelbeszéd, eredetileg az ember azon ösztönéből származik, hogy érzelmi változásait mozgással kísérje, amelyek az érzést előidéző folyamattal közvetlen kapcsolatban vannak és azt szubjektív előidézett hasonló érzéssel erősítik. De van egy nagy különbség a néma és a hallható beszéd között: a hallható beszédnél a mozgásérzeten kívül a hangérzeti is erősíti a keletkezett benyomást és így az utóbbinak érzékelhető ereje nagyobb. Hozzájárul még ehhez az is, hogy a hangérzéknak finom kifejlődésénél fogva a változatosságának itt ügyszólvan nincsen határa. Természetesen eleinte, legalább a beszélő tudatában a hangalaknak több-kevesebb összefüggésben kellett lennie a képpzettel. Erre két út van. Az első és legtermészetesebb, ha a hangalak valamely természeti hangnak közvetetlen utánzása. Ez az úgyn. hangutánzás (onomatopoiia). De a közvetetlen hangutánzásnál fontosabb egy másik folyamat, amit közvetett hangutánzásnak nevezhetnénk. Ez abban áll, hogy — a hasonló érzelmi hangulatú képzetek vonzódása alapján — más érzékek érzeteit a hangérzétek területére visszük át. E folyamat kizárolag az érzelem területén megy végbe, amennyiben az eredeti benyomások egyértékesei ugyanazon érzelmi állapotot idézik elő.**

* Tágabb értelemben a jelbeszédet ép úgy beszédnek kell tartanunk, mint a hallhatót. minden eszköz, legyen bár hang, vagy szorosabb értelemben mozgás, mely az egyes gondolatait más egyessel tudatja, lélektani szempontból beszéd. A sűketnémák jelbeszédében pl. megvan a beszéd minden lényeges jellemvonása (I. Wundt Essais. Leipzig 188). Az egymás nyelvét nem értő amerikai indián törzsek között egész jelbeszéd fejlett ki, amelynek a szó szoros értelmében megvannak a maga nyelvjárásai, egészen úgy mint egy hallható nyelvnek. (L. erre nézve. Sign language among north american Indians. Garrick Mallery. First annual report of the bureau of ethnology. Washington. 1881.)

** E. Lazarus: Leben der Seele II. 92. H. Steinthal: Abriss der Sprachwissenschaft I.: 376.

Három fontos állomás van eszerint a nyelvkeletkezés mene-tében. I. Ösztönszerű kifejező mozgások közvetlen innerváció hatása alatt. II. Bizonyos célból akarati elemek hozzájárulásával véghezvitt kifejező mozgások. III. A jel (mozdulat vagy hang) elter-jedése eleinte önkénytelen, később mindenkorább szándékos után-zás útján.

De a hangsor ezen elterjedésének van a fejlődés kezdetén egy olyan akadálya, amelyet eddig nem vettek kellőleg figyelembe s melynek fontosságára méltán utal Paul. Valamely hangsor után-zása a mozgásérzet biztosítását feltételezi; ez meg csak hosszas gyakorlás eredménye lehet. A beszélő tanuló gyermeknél is meg-figyelhetjük, hogy mennyi tapogatózásra, kísérletezésre van szük-sége, míg a hallott hangot képezni tudja. Pedig a gyermek folyto-nosan olyan felnőtt egyének hatása alatt van, akiknél a mozgás-érzet megállapodott és legalább is nagyon közelítőleg egyformán van kifejlődve. A nyelvkeletkezés első korszakait mindenkorább a mozgásérzetei nagy tarkasága és bizonytalansága jellemző-hette; csak az egymással való folytonos érintkezés fejlesztette idő foly-tán bizonyos egyötöntüséget. Ezen átlagon belül az egyes egyé-nek és a zártabb egészet képező csoportok között természetes kisebb-nagyobb eltérés fejlődött, melynek foka épen az érintkezés gyakoriságától és tartósságától függ.

Magától értetődik, hogy az így keletkezett jel tömeg még nem nyelv a mai értelemben. Úgy kell képzelnünk a legkezdetlegesebb nyelvet, mint hangsorokat, amelyek egész konkrét szemléleti képekre vagy érzelmekre állapotokra vonatkoznak, amelyek összefüggése az okozó benyomással még él a beszélő tudatában.

Minél többször ismétlődik az így támadt jel használata, annál gépiesebbé lesz a kifejező hangsor és a megfelelő szemléleti kép között való kapcsolat és annál inkább elhomályosul a közöt-tük való összefüggés tudata; de viszont annál inkább meglesz az illető hangsornak az a képessége, hogy lassanként elvont jelentést vegyen föl. Mihelyt a fejlődés oda jutott, hogy a tárgy szemlélete önkénytelenül idézi fel az emberben a hangsor, amelyet eleinte a közük levő tényleges viszony hozott a tudatba, mihelyt tehát a hangsor úgyszólvan jelképpé lett, megindul a nyelvnek élettani és lelki tényezőktől feltételezett kifejlődése, melynek módját és törvényeit a megelőző fejezetekben tárgyalunk.

NYELVUVJÍTÁSI ADATOK.

Király Károly a Nyr. 25. s 26. k.-ében mintegy 5—600 nyelvuvjítási szónak összeállította a történetét. Valahányszor tehát újabb szók történetével foglalkozunk, hasznát kell vennünk annak a becses összeállításnak, hogy nyomozásainkban könnyebben s biztosabban haladhassunk. Mulasztás volt tölünk az imént is, hogy a *viszhang* és *értesít* szókkal foglalkozva (27:457—8), Király K. jegyzékét meg nein néztük; mert akkor láttuk volna, hogy a *viszhang* szóval Baróti Sz. D. már 1788 előtt is élt, tehát előbb mint Dugonics, az *értesít* igét pedig Pápay Sámuel már 1807-ben beiktatta a Veszprém megyei Tiszti Szótárba (az *értelmesít* igével pedig, mint Király K. úr figyelmeztet, már 1822-ben élt Verseghy az ő Lexiconában *explanare, intellectuare* értelemben). Mindazáltal megmarad minapi közlésünknek az az érdeme, hogy tanulságunkra fordítja a *tudósít* és *értesít* közti történeti viszonyt, s hogy a *viszhang* példáján ismét megmutatja, milyen nagy szerepe volt Dugonicsnak az új szók elterjesztésében s népszerűvé tételeben.

Egyáltalában nem elég az új szókra nézve az első előfordulást, mintegy az első kísérletet kimutatni, s különösen nem elég a szögyüjteményekre és szótárakra való hivatkozás, mert a nyelvuvjítás előtti szótárakban is sok a hiba s az élő nyelvszokástól való eltérés, hát még a nyelvuvjítás óta megjelentekben! Szükséges annak a kimutatása is, hogyan, kik által terjedtek el az új szók lassanként az irodalomban, s eközben minő változásokat szenvedtek alakjukban s jelentésükben (hisz az utóbbiakra Király K. összeállítása is néhány érdekes példát mutat). Szándékom tehát azoknak az újabb szóknak, amelyeknek első előfordulása már ki van mutatva, további sorsát olyan adatokkal megvilágítani, melyek ezen szók életének első korába esnek. Ezek az adatok nem rendszeres kutatások, hanem csak alkalmi féljegyzések eredményei,* de talán így is használható anyagot szolgáltatnak a magyar szók történetéhez.

ábra 25:211; különös, hogy Kuthy Lajosnál (Hazai rejtelmek 1846) „ábrázat, arc” jelentése van: „dúlt ábra” 1:9. (Kunoss Szófüzérében 1834 „Umriss, Contour“.)

ábránd 26:299. „Egyedül az ifjukor van kicsapongó ábránd-

* Csak a harmincas években megjelent akadémiai szemle, a Tudománytár néhány kötetét és Dugonics egy-két munkáját olvastam tüzetesen e célra való tekintettel.

dal lelkesedve a szabadságért“ Tudománytár 1834. 4:126. *Abránd*: Phantasie, ábrándozik: phantasieren, Kunoss: Szóf.; *ábrándos, -an*: phantastisch, Kunoss: Gyalulat 1835. — *Abrándoz* (mely a Tisza vidékén is dívik, MTsz.) irodalmi szövegben már Kisfaludy Sándornál előkerül: Repkedett a szív lelkében, ábrándozván felőle (Gyula 3:54).

alany 25:211. Nem árt megjegyezni, hogy már előbb is próbáltak a latin *subjectum* alapján magyar műszót alkotni: *alájavettelet*, Geleji Kat. I. CorpGr. 317. *alózmány* Barcafalvi.*

alap 25:211. Azelőtt a *fundámentumot* *fendékkel* is próbálták fordítani. Révainál *derék-fenék*: Az ékesszószeretésnek (philologia) derék-feneke . . . a hazai nyelvnek története . . . (id. Bánóczi: Révai 318). Még Szemere Pál is *fenekest* ír 1809-ben *alapos* helyett: A nyelv historiáját a . . . grammaticának előrebocsáttatása nélkül fenekesen írni nem lehet (Munkái 3:10).

álladalom, status 25:211. Barcafalvi szava, öt tőle vette Dugonics, de „állapot“ értelmében; így használja pl. 1798. Szerecsenek 1:157, továbbá Példab. 2:38: Úgy tettette magát, mintha . . . nyomorult álladalmát szívére venné. — 1804-ben már jogi szakmunkában is előfordul, még pedig a politikai *status* értelmében, Georch Illésnél, l. 25:50. (Vö. még 1834-ben: az Egyesült-országok Tudománytár 4:105; „keleten a háznép a *status* alapja“ uo. 1:112. stb.)

állítmány 25:211. Georchnél *állítmányok*: statuta, Honnyi törv. 22. Állítás értelmében is előfordul, pl. Ezen álláspontnál fogva azon állítmány általában helytelennek látszik. Tudománytár 1838. 4:101.

állomány 25:211. Alkotója, Dugonics, mindig *államán, állomány* alakban írja; gyakran használja s rendesen „föltétel“ értelmében, pl. Szerecs. 200, 403, Példab. 1:257. 2:203.

anyag 26:300. Bessenyeinél *anyatest*, Holmi 30, id. Mátyás F. NySz. 57.

arány 25:212. Barcafalvi Szigvártja után a kőv. irodalmi művekben fordul elő, de még folyvást „cél“ jelentéssel: Eltökéllett aranya szerettével együtt lenni, KisfS: Gyula 9:35. „Arányba szemzeni“: célba venni, Horváth E. Árpád 329. Ugy szegi a súgárt célja s aranya felé, Ungv. Tóth L: Vers. 41. — A mai

* Nyilván az ugyancsak nála található *előzmény* „objectum“ példájára (vö. *mellős* : *előz*).

.proportio' jelentéssel irodalmi szövegben talán csak a 30-as évek óta: Fegyvernemek aránya, . . . egymásköztő arányban kell állani, Tud.-tár 1835. 7:164. A föld és tenger közti arány, uo. 1838. 4:98. Ez az arányosság áll, uo. 1835. 8:120. — A bátor tettek arányos béréik, Ungv. TóthL: Vers. 105. Võ. „arántos (proportionné)" Dess: Bártfai Lev. 1818. 62. — Faludinál „képes egyenlőség (proportio)" 135. — Még a 30-as, 40-es években sokszor használták az irány szót proportio h. is. Igy: A tudományos előménytel az engedett szabadsággal egyirányban fog lenni, Tud.-tár 1836. 6:13. Igy iránylag idősb Szász Károlynál; iránylag e h. aránylag meg van róva 1843. Athenaeum 1:85. — Maga az irány, úgy látszik, először 1798 Dugonicsnál fordul elő: Megparancsolta kormánnossának, hogy abba-hagyván Ammon templomának iránját Kárhágó felé célozzon, Szerecs. 398. Miért is ad Kegyed hőse oly rossz irányt szenvedelmeinek? Tud.-tár 1838. 4:285. Cél értelmében: Rettentéssel kíváná kitűzött irányát elérni, uo. 190.

Aszkór 13:321. Bugátnál 1843-ban; de már előbb is előfordul így: „aszkórság, tabes, Auszehrung" Tud. Gyüjt. 1833. 6:81.

SIMONYI ZSIGMOND.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

Második közlemény.

I. Hangtani sajátságok.

1. A hangok képzése.

Magánhangzók. Az a hangok képzése alig különbözik a köznyelvítől. A hosszú á hang kiejtése azzal teljesen megegyezik, úgyszintén a rövid a-é is, azzal az eltéréssel, hogy ha a megelőző szótárgban á hang van, ez az a az egyes szám 1. és 2-ik személyű birtokos ragja előtt o s a 3-ik személyben pedig az o felé hajló, ajakzárással ejtett a hang lesz, mint a dunántúli, vagy a palóc nyelvjárássban: lábom, lábod, lába; hátom, hátod, háta stb. Az irodalmi és köznyelvi a hang képzésével teljesen megegyezik a nyújtva ejtett a hang képzése, amely két esetben használatos: 1. az a hang után következő l, r hang kiestével, pótónyújtás esetén: ászik, ásó; vár (varr), ára stb. 2. a megmaradt l, r és j előtt, ha ezekre még egy mássalhangzó következik vagy ha mondat végére kerülnek, mint az egész székely területen, itt is minden esetben: álma, hatálmas; tártni, párt; hajtani, ájtó, „fené tugygya mit akár", stb

Az e hangot a nyelvjárásvidék északi részében a legtöbb

esetben, a zilahi körben pedig igen gyakran zárt é helyettesíti. Az e hang széles ejtésű nyújtott alakját, az é-t hangoztatja e nyelvjárás az á hangnál említett két esetben, de máskor soha: téjes (teljes), mérni, féjtem stb. A zárt é képzésével teljesen meggyezik ennek nyujtott alakja, anyugati székelységben is hallhatót é, amelyet a zilahi nyelvjárási kör nagyon kán ejt az eredeti zár *é-vel szemben, mert rendesen az é és í között képezett i-t ejti ilyen esetben: ilet, ésig, szísd (szélső), íg (ardet) stb. De é hangot ejt az egész nyelvjárássziget a következő szókban: érez, ért, értelem, érteßen, kényér (ritkábban: kinyér), kérdezni, cérna, gyértya, sértegét, tángyér, térgy (térd) és származékaikban, tehát csakis r előtt.

A nyelvjárássziget egész északi része, tehát a diósadi s a sarmasági kör a zárt *é helyett, épen mint a mátravidéki palóc, az első szótághan 'é kettős magánhangzót ejt, a többiben minden a zárt é nyujtottját, az é-t: 'ég (ardet), 'él, 'émejég (a gyomrom); tesvér, kelés (v. kilis), ménedék stb. Ez esetekben a zilahi kör a felsősziszai nyelvjárás befolyása alatt úgy az első, mint a többi szótághan a már említett i felé hajló i hangot ejti szíl (margo), jíl (timet). hasadék stb.

Az a hanghoz közeledő széles ejtésű, székelyes é hangot csakis a diósadi körben (tehát ahol a székely hatás legszembeötlőbb) lehet hallani az el — és fel — igekötőkben: émént, fékötő stb.

A rövid o képzése teljesen megfelel a köznyelvinek, de a hosszú o már kétféle: ó és ö. Az első széles ejtésű, a rövid o teljesen megfelelő hosszúja s alkalmazása megegyezik a megfelelő á és é-vel, azzal a különbséggel, hogy csak a megmaradt r, l és j előtt nyilik az o ó-vá: órsó, kapór; pakól, voncól; rójt, bójtá; mig a mássalhangzók kiestével pótónyújtásos ó lesz: ótás, ócsó, bódog, ór (orr) stb.

A rövid ö sem tér el semmiben az irodalmitól, de a hosszú szintén kétféle: ö és ö. Az első a még egy következő mássalhangzával álló l, r, j előtt használatos: öldökös, örvend, jöjjék stb. Míg más esetben a legtöbbször ö lesz: zöd, föd stb.

A nyelvjárássziget összes magánhangzót tehát a következőleg állíthatjuk össze táblázatba:

A nyelv állása	Mély hangok	Magas hangok
	ajak nélkül ajakkal	ajak nélkül ajakkal
Felső	u ú	i í ü ü
Középső	o (ö) ó	é é 'é é ö (ö) ö
Alsó	á	a (â) â e (é) é

(A zárójel a pótónyújtással vagy az l, r és j hatása alatt létrejött magánhangzókat jelzi.)

A mássalhangzók képzése tekintetében csakis annyiban mutat eltérést nyelvjárásunk, amennyiben a ly hangot nem ismeri,

helyette minden *j*-t ejt s a zöngés *m*, *n* és *ny* hangok helyett a szó végén és *k*, *g* előtt orron keresztül ejtett magánhangzó hallható: *i'kább*, *roko'*, *cigá'*, *lójá'* vagy *já'* stb.

A hangok kapcsolatában a többi nyelvjárással egyezőleg a könnyű kiejtés az irányadó, ezért a hiátust nem tűri, elkerülésére vagy magánhangzót dob ki: *odatta* (oda adta), *hoccide!* (hozdsza ide!) stb., vagy járulékos mássalhangzót alkalmaz: *v*, *h*, *j* hangot: *bivaj* v. *biháj*; *januvár*, *fébruvár*; *dijó*, *féríjaszt* (fölriaszt), *hijába* stb. Az átmenet könnyebbitése céljából az érintkező mássalhangzók között gyakran áll be hasonulás: *pallag* (parlag), *talló* (tarló), „*am má' nem jó*“ (az már nem jó), *id aggya*, *fucc*, *hacc*, *tőrzs* (fagysz, hagysz, töltsd).

2. Minőségi hangváltozások.

A) Zártabb hang áll nyíltabb helyett.

Nyelvjárásunk sok alsó és középső nyelvállással képezett hang helyett egy fokkal zártabbat ejt. Ez a magánhangzóváltozás a legkedveltebb az egész vidéken a hangzónyújtás mellett, ezért a leggyakoribb s ha akár palócos, akár székelyes vonásnak magyarázzuk is, annyi bizonyos, hogy eredetibb, régibb nyelvállapot megőrzésére mutat.

Amint már említettük, a zárt *é* hang a nyelvjárássziget egész északi felében általános a nyílt *e*-vel szemben, de a zilahi körben nagyon ingadozó a felsősziszai nyelvjárási hatása miatt, s minthogy az egész északi rész *e* hang alkalmazásában teljesen egyezik úgy a palóccal, mint a keleti székellyel, itt inkább csak a három kisebb kör közös vonásaira leszek tekintettel. Ragtalan alakok *é*-vel: *béréná* (gyakoribb: *borona*), *pécsénye*, *zséndice* stb. Sokkal gyakoribb a használata ragos alakokban. Ez áll a birtokos személyragozás egyesszámu 3-ik személyében: *lélké*, *v'éré*, *könyvé* (de ez az *é* ragok előtt *i* lesz: *lélkire*, *v'érít*). A tárgyrag előtt: *könyvemét*, *v'érü'két*. Más esetben a palócos használat szokásos.

A köznyelvi *é*-vel szemben *i* áll néhány szóban: Az -*é* vagy -*é* kérdő szócska minden *i* alakban használatos: „*jöössz-i nállunk?*“ „*hoz-i valamit?*“ Az egyetlen *gyermekik* szóban is *i*-t ejtenek kivételesen a többesképző előtt. Ilyenek még: *hátgirinc*, *hírnyó*, *kinyér* (de gyakoribb: *kényér*), „*aggy ikis kényerét!*“ (egy kis).

e~i: *körti*, *messzi*, *kilis*, *igyenés*, *teli*, *eriggy*.

A zárt *é helyén minden *i* áll a zilahi körben — amint már láttuk — amikor az északi rész az első szótárgban 'é-t s a többi szótárgban é-t ejt.

A köznyelvi nyílt *é* helyén is hallhatni egy pár szóban zártabb *é* vagy *i*. *i* hangot a nyelvjárásból: *ért*, *értelém*, *értez*, *érzik*, *kérd*, *kérdez*, *sért* (vö. *sért* Helt.), *szívónó* (vashorog a szén kiszittisára, vö.: *szén* Rábavid. nyj.), *b'erc* (zilahi: *bírc*), *zsimbél*, *zsimbés*, *kí* (kénkő). *v'eka* (zilahi: *víka*), *fövi* (fövin NySz.). Az *é*-vel szemben *i* áll a főnevek egyes 3. személyű birtokosának ragos alak-

jaiban: *kezit, szemire* stb.; úgyszintén az *ippe**, *pinz*, *gimberédi*k és az *idés* szóban, ha jelzőül szerepel: *idésálma*, *idés téfél*, *idés anyám*, de „az álma *idés*“ Zilahon és ’*edés* a nyelvjárásvídek többi részében.

ő~ú: *türül*, *tüvicsk*, *düülü**gödzik, de hosszú ú pótlónyújtás esetén: *bütöl* (böjtöl), vő.: *bwyt* VirgC., *bwoth* LevT.), *dút* (dönt) s az egy *újjü* (ölyv) szóban, úgy a ragos mint a ragtalan alakjaiban.

ő~ű: *bű*, *fű*, *füstű* (fejstöl). *kű* (követ), *tű* (tövet), *csű* (csövet), *ű* (ütet, ő), *ük* (üköt), *ledűl*, *beszű*, -*bű(l)*, -*rű(l)*, -*tű(l)* stb. Rövid ú lett a *csérgettyű*, *pérgettyű*, *seprű-féle* szókban, de: *seprő* (a bor és kávé alja) és *téperti*.

A köznyelvi *a*-val szemben nagyon gyakori az eredetibnek látszó *o* hang: *osztá** v. *oszi*, *osztég* (vő.: *oz*, *ozuc*, *oschuz* HB. *oz*, *ozth* LevT.), *topp* v. *toppintás* (vő.: *tapos*, *tapod*; *topod* Pázm.; volj. *tub*, *oszij. tupa*), *toszít*, *ágos*, *fokad*, *fokaszt*, *rogya*, *kokas*, *hombár*, *nádól*, *halová**. *rogygog*, *poronyó* (porhanyó), *magoss*, *hör-gosi**, *kosörnya* (kasornya), *padmój*, *foncsika*, *fazokas*, *motáz*, *Frigmo** (Friedmann). *boka*, *szároz*, *jova*, *popa* (kenyér, gyerm. ny.), *hotá** *köré* (katáng), *bokafántos* (makrancos), *sódör* (sódar). A birtokos személyragozás egyes 1. és 2. személyében is *a* helyett *o* kötőhangzó áll, ha az előző szótagban á v. a van: *hítom*, *hátod* (de: *hátq*); *ódalom*, *ódalod* (de: *ódalq*). Szintén *o* az -s melléknévképző s a -n módhatározó rag előtt: *börzos*, *hör-gos*, *hátos* (*lú*), *tálos* (edénytartó állvány), *tágos*, *málos* („a *bür*, ha *v'ēko*“), *bogjos*; *szörgálmatoso**, *halálosor*, *piszkozo** stb.

o helyén az eredetibb *u* is gyakran hallható: *udu* (odv, vő.: *udw* Jord. ÉrdyC.), *csuda*, *hu**, *hunnét*, *othu**, *valahu**, *ahu**, *ěhu** (imhol). *sěhu**, *hummi* (holmi), *suhájtoz*, *muhár*, *muha* (moh), *úcsu* (tokos búza), *cucu* (cocó, ló, gyerm. ny.), *ivutt* (vő.: *odutta* HB.), „*csukra* köt“ (csokorra köt), *kúdül*, *kúdus* (a pótlónyújtás miatt), *sutu* (satu, sajtó), *úcsudni*.

Az *ó* helyett az *ú* már ritkább: *alú(l)*, *hátú(l)*, *tú*. A -ból, -tól, -ról ragok is zártabbak: -*bú(l)*, -*tú(l)*, -*rú(l)*, amelyekből az *l* mássalhangzók előtt kiesik. De *u*-vá rövidülve megtaláljuk ezt az ó-t a következő szókban: *vakaru*, *fíru*, *gyalu* (s a legtöbb ilyen eszközt jelentő névben). *Tyúkulucca* (Tyúk-ól-utca, ma Király-utca Zilahon) s a -ból, -tól, -ról ragokban, ha utánuk magánhangzó következik, vagy birtokos személyraggal látjuk el: „A *fírul* ugrott le“ (de: „a *fáru* jött“), *rullam* stb. [Éppen így: „a *kérbül* atta“, de: „a *kérbü* hoszta“, *tüllém* stb.]

B) Nyíltabb hang áll zártabb helyett.

E jelenség a nyelvjárás természetének megfelelőleg igen ritka.

A köznyelvi *i* helyett é-t ejtenek nemely jövevényszó elején: *éskola*, *Está** (István), *éspotáj*, *estrá**g stb. Ezt az é-t találjuk az egész nyelvjárásvídeken az *ésmér*, *zséndej* s az *ěhu** (imhol) szavakban is.

A köznyelvi *i* helyett *ő* hallható a nyelvjárás északi részében oly szókban, ahol eredetileg *é* hang volt: *mindētig, szerēnt óráként*.

i~é: „Maraggy itt. amég visszajövök“.

ü~ő: előfordul a többes 3. sz. alakban, de gyakran *é* helyettesíti: *kértyök* v. *kértyék*, *r'éltyök* v. *r'éltyék* (rétjük).

u~o: a többesszám 3. sz. birtokos rag előtt az alhangú szavakban: *húzok, ruhájok* stb. s a *krompli* szóban (sokkal gyakoribb: *pírkó* néven). A *kócs*-ban és a *Kócsár* névben is *o* van pótlónyújtással. Különben *u* helyen *ő*-t csakis az egy palócos savanyó-ban észleltünk.

C) Elülső és hátsó hangok egymás helyett.

E hangváltozásokra alig lehet itt egy-két példát találni: *u~i*: *bajicc* (csak az öregebbek aján, a fiatalabbak *bajuce*-nak ejtik). — *u~ü*: „a párna v. zsák *csücske*“ (csúcsa). — *ő~é*: *bérzél* (a lekasztált fűvet megforgatja). — Az *-aj* diftongus helyén *é*-t hallunk: *gané, karé, paré, taré*. — *a~i*: *gubics*. — *o~i*: *csimbók, lapicka, lapiss* (gyakoribb: *laposs*).

Még ritkább a hátsó hang elülső helyett: *i~ú*: *zsúzsok, juhárfa*. — *i~o*: *oskola* (csak az öregektől hallható, más *eskolá*-t mond). — *i~u*: *puci*.

D) Nem ajakhangzó állajakhangzó helyett.

Ez a változás már sokkal gyakoribb, minthogy az egész nyelvjárás lehetőleg kerüli az ajakhangzókat. A köznyelvi *ü*, *ű* helyett *i*, *i*-t gyakran ejtenek: *bikkfa, mihéj, filem, fige, innep, hités, idvezől, idvesség, siket* stb., épen mint a keleti székelység. — *ő~e* vagy *é* (pótlónyújtás esetén, vagy az *l, r, j* hatása alatt *é*): *sér, veress, serté, sérít* (sörény), *fél, felésleg, gyéngé, écsém, csépp, csebér, vedér, fertélém, férgeteg, csérgő, mégé, pér, röpked, repüll, gëthes, gömbéc, tömléc*. — *ő~é*: *bétetéz, megfertéztet, elebb*. — *ő~i*: *isztike* és *isztikél*. — *ü~é*: *féredő* (fürdő), *férdeni, szégy* (szügy).

Ajakhangzót a nem ajakhangzó helyett csak az *üdő* szóban lehet hallani az öregebbektől. A *fűsü* szóban általános az *ü*, *é* helyett (az alapszava is *fő* : *fő, fej*).

Mássalhangzók.

A mássalhangzóknál már kevesebb az eltérés.

1. Zönge hangok zöngések helyett.

j helyett *ny* csak két szóban: *bőrnyu* és *pérnye*. — *r~z?* *nyizbál* (a rossz kés, olló, ha nem vág jó).

2. Zöngés hangok zönge nélküliek helyett.

t ~ d: pürközsd, garad s így *d*-vel hangzik a mint kötőszó: „Ojaⁿ jó kedvēm vaⁿ, mind akit akasztani visznék”. — *k ~ g: gunyhó, geleb* (kebel), (disznó- v. bika-)csög. — *h ~ j: fejér, Ziláj, zilaji, Zilájra, Zilájrú, de: Zilahu*ⁿ (zártan ejtve a *huⁿ*, *othuⁿ*, *sehuⁿ* stb. analógiájára).

3. Zöngés hangok zöngék helyett.

A székely és a felsőtiszai nyelvjárás hatása alatt a *ly*, *ll*y hangok helyett kivétel nélkül *j*, *jj* hangzik az egész vidéken: *fojó, ijeⁿ, ojaⁿ, kiráj* stb. — *l* és *ll* helyett is igen gyakori a *j* és *jj*, mint a keleti székely területen: *pujiszka, pájirka, fejül, bejüll, jáⁿ* (v. *légúⁿ*), *jászój, csajáⁿ, vaju, kájba* (kaliba); *méjj, dűjjeszt* stb.

4. Zönge nélküli hangok zöngések helyett.

g ~ k: vennike (venyige). — *gy ~ cs: varancsokos* (*b'ěka*). *görönccsös* (a sima ellentéte). — *zs ~ s: sugorgat* (de: *zsugori*). — *z ~ sz: szugbj*. — *d ~ t: lapta*. — *b ~ p: pittyeszt*. — *v ~ f: csafárni, kotyfaszt, kotyfad* (erjed).

5. Zöngé hangok egymás helyett.

r ~ n: máⁿ (már). — *l ~ n: tanál, danol, huⁿ, ēhuⁿ* stb. — *ly ~ n: mihenst* (mihelyt). — *l ~ r: elódaról* (elkullog. vö.: *oldal*). — *ny ~ n: vennike*. — *n ~ ny: készkenyő, vonyitani, hónyajj, szappanyozni, tekényő, cinyége, innya, csinyál, nyőstéⁿ* (Zilahon: *nyőstiⁿ*). — *n, ny* helyett szóvégen, ha reá másalhangzó következik, vagy a *g, k* előtt orrhangú magánhangzót ejtenek: *mékkű* (mennykő). *toroⁿ, vászoⁿ, szappaⁿ, lějáⁿ v. jáⁿ, rokoⁿ, iⁿkább*. — *r ~ l: fansalog* (tekereg), *öklendez* v. *ökrendezik, fanyaló* (fanyar, talán a saványó analógiájára); hasonulások: *talló, salló*. — *ny ~ m: fjimlik*.

6. A hangképzés helyét tekintve, néha váltakozik egymással a torokhang, ínyhang, foghang és ajakhang: *d ~ gy: a tērgy* (térd) és az *ésomförgyál* (elkullog) szavakban. — *z ~ sz: csizsma, zsacskó, rozsmariⁿg*. — *sz ~ s: csusnya, tarisnya, cseresnye, silimáⁿ* (v. *szilimáⁿ*). — *cs ~ s: szóközépen* igen gyakori és jellemző változás a diósad-sarmasagi körben: *luskos, keské, boskőr, kusma, menyéske, feske, maska*. Zilahon és környékén csak az egy *besteleⁿ* szóban hallottam. — *s ~ cs: tüvicsk*. — *m ~ n: penetē* és *penetéfű*. — *sz ~ c: décka, kopac* (*kopasz* is). *ba-jucc*. — *t ~ c: kalicka*. — *n ~ t: disztó*. — *t ~ k: Szakmár, Szakmári*.

3. Mennyiségi változások.

A hangzárás mellett leginkább kedveli nyelvjárásunk a hangzóknak megnyújtását, nemcsak ott, ahol a köznyelv ingadozik a kiejtésben, hanem igen gyakran az általánosan röviden ejtett hangokat is megnyújtja úgy a tőszótagban mint a rágóban és képzőkben.

Hosszú magánhangzó van a következőkben: *szűz, szűzet, szűnik, fűrész, tükr, üz, fűszfa, gyűrű, fűrj; szív, szívre, szívnék, birtok, védik, tiz, tíz, tizes, bíró, bíztat, biztos, vígat, hídat, ír, írás; húsz, húszat, húszadik, húzás, gyűr, szür, szürtam, úr, úrnak, züg, búza, búcsu* (vö.: régi *bulcsu*), *csúcs, nyúl, nyúlat, kút, kútat, rúd, riadat, út, útat, gúnár, sugár, műlat, húszár*; és (esik az eső), *kél, lés, nyél, vér* (ver-ni), *nékem, néki* stb., *ád, hágy, seholvá, motör* stb.

A nyujtott nevezős főnevek rendesen minden rag előtt megőrzik hosszúságukat s rövidülést csakis a tárgyrag előtt szenved egynéhány.

Minden *r, l, j* előtt megnyúlik a rövid magánhangzó a megfelelő hosszúvá a mondat végén, vagy ha az *l, r, j*-re még egy mássalhangzó következik: *órsó, álma, éjteni* stb.

Képzős és ragos alakokban is igen gyakori a nyujtás. Az *-ul, -ül* végű igék és határozók kivétel nélkül hosszú hangzásak: *bámül, okül, örül, terüll; n'emetü(l), cschü(l)*.

Hosszú mássalhangzó van a következő szókban: *ll: kerüllő* (csősz), *belöllem, alóllam, rullam, nállam, tüllem, elöllem, felböllem, cöllök* (kölönök), *restéll, keveséll, javáll, sokáll, utállat, ráráváll* s ezek ragozás közben is megtartják a hosszú mássalhangzót. — *nn: utánnam, utánnad* stb., *szalonna, vennike* (venyige). — *ss: magoss, laposs* (ritkán: *lapiss*), *erőss, piross, hegyess, a mássa* vminek és minden *-s* végű melléknév, s ezek ragozás közben is megőrizik a hosszúságot. — *szsz: egéssz, bajussz* (gyakoribb *bajucc* v. *bajicc*) *lëssz, bosszu, bosszuság, bosszant, rossz*. — Ilyenek még: *órakkör, szíj v. szíjju, újj* (novus és digitus), *egyébb, battyu, dúcc* (kényér- és galambdúcc), *sunnyi, közzül, hammu* (vö.: a *holm-tővel), *csé*gettyü, csérgettyü*.

Rövid magánhangzó is áll hosszú helyett, de ez már ritkább jelenség. Az *-it* végű igék *i*-je kivétel nélkül megrövidül: *tanit, tosxit, kerít, csérdit, kondit, csendit* stb. Az *-ű, -ű* végű melléknevek és főnevek szintén kivétel nélkül rövidek: *kákabélű, nagyfejű, nagyhasu; fürgattyu, billentyű, csé*gettyü, bosszu, búcsu* stb. A *-ból, -ról, -tól* ragokban és felhangú alakjaikban magánhangzók előtt az *l* marad s rövidül a magánhangzó: „*a házrul esett*“ de: „*a házrú hull*“.

Mássalhangzó-rövidülést csakis a *virad, viradat, vár, várás, ór* (orr), *fórad* és *fóró* szókban és származékaikban hallhatni.

Bővült alakokat találunk sokszor az irodalmi nyelvvel

szemben, úgy magánhangzóval mint mássalhangzóval. Ilyenek pl. *m a g á n h a n g z ó k k a l* bővülve: *palánt* (*planta*), *tekényő*, *kör-csoma*, *tollu*, *kurázsi*.

Mássalhangzó - bővülést találunk a már tárgyalt hiátustöltő *j*, *h* és *v* hangokon kívül ezekben: *vírgáncs*, *tulipánt*, *izi*^k (v. *izék*), *göringy* (*görény*), *szírpog* (*szipog*), *tányér*, *rozsma* *ri*^g, *fréccse*ⁿ, *tüvicsk* (elhomályosult kicsinyítő képző), *vijaszk*.

Néha szótágokkal, képzőkkel s egész szóval is bővül a szó teste anélkül, hogy az értelme megváltoznék: *varancsokos* (*béká*), *fájintos* (*finom*), *mérsekél* (*méreget*), *hilinta* (*hintá*), *jukatos* v. *jukacso*, *azótátulóta*, *mámma* (*ma*), *bincsillók* (*binesók* v. *csimbók*), *tésis* (*te-is-is*) s az eredetibb *örökkétilig* és *mindetig* vagy *minditig* szavakban.

Hiányos alakokat is találunk e bővüléssel szemben. Mint láttuk, a hiatus kikerülése végett gyakran esnek el magánhangzók: *gazdasszo*ⁿ, *id'aggya* stb. De máskor is: *cibre* (*cibere*), *m'é(r)* (Zilahon: *mí[r]*, miért), *osztá*ⁿ, *já*ⁿ (*leány*)

A mássalhangzó nyomtalanul vész el néha, így az *r*, *l*, *j* hosszú magánhangzó után s másik mássalhangzó előtt: *fére*, *téfél*, *hálgat*, *nyút*, *bút* (*bőjt*); rövid magánhangzó után ritkán: *géllice* (*gerlice*).

Az *l* a szóvégen, ha azzal végződik a mondat, vagy ha az utána következő szó mássalhangzón kezdődik, nyomtalanul elvész a *-bú(l)*, *-bü(l)*; *-rú(l)*, *-rű(l)*; *-tú(l)*, *-tű(l)* és *-ná(l)* ragokban. Hárrom egymás mellé került mássalhangzó közül a középső nyomtalanul vész el: *tesvér*, *kérbű*, *mí^m* *megdíté* (mind m.), *köp' ki*. Ez okból a most szó *t*-je is minden kiesik mássalhangzó előtt: *mos' jó*ⁿ. Az *-n* a *-ban*, *-ben* ragok végéről minden elmarad; a *h*: *husagyókedd*, *poronyó* (*porhanyó*); a *v*: *pitár*, *pitarájtó*, *Está*ⁿ (*István*). Az *-ért* ragból s a *mert* kötőszóból mássalhangzó előtt az *rt* kiesik: „*m'é* jóssz? *azzé* mé híttá!“ de magánhangzó előtt csak a *t*: *m'er* eszéd? *mer* *'edés* (Zilahon *mí[r]* és *azí[r]*). Az *eggy* szó mássalhangzója is elesik a *kis*, *kicsiny* szók előtt: *ikis* (egy *kis*), *ikicsinyég* (egy *kis* ideig).

Néha egész szótággal is megapad a szó teste: *istuccsegé*ⁿ, *pég* (*pedig*), *mippa?* (mit parancsol?), *ett* (*evett*), *sosé*, *vó*ⁿ (*volna*), *csál* (*csinál*) stb., amelyekhez hasonló alakokat a székely nyelvjáráskban bőven találunk.

Pótónyújtás-sal esik el a *l* a rövid *o*, *ö* s nagyon ritkán az *a*, *u* és *ü* után, ha az *l*-re még egy mássalhangzó következik: *ócsó*, *bódog*, *ódani*, *nyóc*, *sikót rikót*; *rőd*, *gyümőcs* v. *gyömőcs*, *érkőcs*, *bőcső*, *tőgy*, *vőgy*, *kődök*, *szemődök*; *küldeni*, *tanútam*; *ászik* (de: *álma*, *hatálmas*). Az *el-*, *fel-* igekek töök is elveszítik *l*-jüköt mássalhangzók előtt: *émént*, *fékött* (a diósadi körben: *émént*, *fékött*). Ilyen pótónyújtásos alakok még a következő szók: *dült* (*dönt*), *gyült*, *té* (*tej*) és származékaik, *fáré*, *kéd* v. *ké* (*kend*).

A hangátvetésre is álljon itt egy pár érdekesebb példa: *tepsed* (tesped), *korella*, *égyeledik*, *ögyvez*, *gelebem* (kebelem), *lebzsel*, *göb*, *cöllök* (kölönc), *csimbók* és *bincsók* v. *bincsillók*, *huság* v. *suhág* (vessző), *agdenóta* (anekdota) stb.*

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

„MÁSODIK JAVÍTOTT KIADÁS“.

Midőn két melléknév, mint jelző, a mellérendelés viszonyában áll egymáshoz, a sorrend — ha bizonyos esetekben stilisztikailag szóba jöhét is — logikailag teljesen közömbös. Ha egy társaság, amely eddig fehér bort ivott, még pedig egrit, ezután vörös bort akar inni, még pedig szegzárdit, akkor mindegy, akár így szól a vendéglőshöz: „Kérünk most már *szegzárdi, vörös bort*“, akár így: „Kérünk most már *vörös, szegzárdi bort*“. Itt ugyanis *bor* a jelzett, mely két szempontból, hazája és színe szempontjából, van közélebből meghatározva: mint *szegzárdi* és mint *vörös*. A *szegzárdi* az *egrivel* és a *vörös* a *fehérrel* van szembeállítva; itt tehát csak az a lényeges, hogy mind a két melléknemet nyomatékkal ejtse ki a megrendelő, azonfölül pedig szünetet tartson a kettő közt, mely szünet írásban vesszővel volna jelöлendő.

Ha azonban két melléknév nem a mellérendelés, hanem az alárendelés viszonyában van egymáshoz, akkor korántsem közömbös, melyik előzi meg a másikat. Ebben az esetben ugyanis a második helyen álló melléknév a rákövetkező főnévvel együtt egy egységes fogalmat fejez ki, melynek csak az első helyen álló melléknév a jelzője. Mármost ha két ily melléknév helyet cserél, s így az, amely jelző volt, most a főnévvel egy egységes fogalmat fejez ki, az pedig, amely a főnévvel egy egységes fogalmat fejezett ki, most egy új fogalomnak jelzőjévé lesz: akkor ez a helycseré két-ségtelenül az értelémnek teljes megváltoztatásával fog járni. Ha pl. a társaság nem is gondol más borra, mint egrire, akkor azt a bort, melyet eddig ivott, csak *fehér egri bornak* nevezheti, nem pedig *egri fehér bornak*, mert az a fogalom, mely itt közelebbről van meghatározva, nem a *bor*, hanem az *egri bor* fogalma. És ha ezután, megmaradva az egri termés mellett, vöröset akarnak inni, csak *vörös egri bort* kérhetnek, de nem *egri vörös bort*. Ez az utóbbi kívánság csak akkor volna helyén, ha azelőtt is vörös bort ivott volna a társaság, de nem egrit, hanem például szegzárdit. Ebben az esetben a *vörös bor* fogalma a jelzett, melynek jelzői: *szegzárdi*, illetőleg *egri*.

* Az egész leírásban főként a diósadi kör kiejtését tartom szem előtt, mert ez a legnagyobb s a hangtan terén itt legkevésbé zavaros a kiejtés, mik Zilahon s a kérülötte fekvő pár faluban már a felső-tiszai nyelvjárás hatása alatt sokkal zavarosabb a kiejtés, igen sok a szabálytalanság. A zilahi kör eltérő kiejtését rendesen zárójelben közlöm.

Arra is van eset, hogy az egymásnak alárendelt két melléknevet csak egy sorrendben használhatjuk. — akkor t. i., mikor csak az egyik alkalmas arra, hogy a fónévvvel együttesen egy fogalmat fejezhessen ki. Így pl. ez a cím: „Temesvári Első Takarékpénztár” határozottan hibás Az „Első Takarékpénztárak” kategóriájának nincs semmi értelme, hanem a Temesvári Takarékpénztárak fogalmát kell alapul venni. Mikor az idézett intézet létesült, Temesvárott még nem volt takarékpénztár, s azért a többi, netalán később alapítandó takarékpénztárak közt az időbeli elsőséget akarta címében dokumentálni. Nem fér hozzá kétség, hogy ez volt a címadók szándéka. Helyesen tehát csakis ebben a címben állapodhattak volna meg: „Első Temesvári Takarékpénztár”.

E szerint az elv szerint állapítható meg egyebek közt miniszteriumaink helyes címezése is. Így van-e helyesen: *M. k. igazságügyi miniszterium?* Vagy így: *Igazságügyi m. k. miniszterium?* Megjegyzendő, hogy itt csak két jelzővel van dolgunk, minthogy a *M. k.* szét nem választható. A kérdés tehát az, hogy az *igazságügyi* kapcsolandó-e össze a *miniszteriummal* egy egységes fogalom kifejezésére, melynek megkülönböztető meghatározására a *m. k.* szolgál, vagy a *m. k.* jelöl-e a *miniszteriummal* együttesen egységes fogalmat, melyet az *igazságügyi* jelző határoz meg közelebbről. Az első esetben az *igazságügyi miniszterium a genus proximum* és *m. k. a differentia specifica*. E szerint a világ összes Igazságügyi Miniszteriumaitól egy mint *m. k.* volna megkülönböztetve. Világos azonban, hogy midőn a kérdéses miniszteriumot akarjuk megjelölni, nem gondolunk más államok igazságügyi miniszteriumaira, amelyektől a mienket mint magyar királyit akarnák megkülönböztetni, hanem a többi *m. k.* miniszteriumokra gondolunk amelyektől ezt az egyet mint *igazságügyit* akarjuk megkülönböztetni. A *genus proximum* tehát: *m. kir. miniszterium, a differentia specifica* pedig *igazságügyi*; — a helyes címzés tehát: *igazságügyi m. k. miniszterium*. Ha más államok igazságügyi miniszteriumaival akarjuk a mi igazságügyi miniszteriumunkat bizonyos szempontból összehasonlítani, akkor igenis *magyar igazságügyi miniszteriumról* kellene beszélnünk, — megkülönböztetésül pl. az angol, francia, a porosz stb. igazságügyi miniszteriumtól. A két jelzőnek vesszővel való elválasztása itt is teljesen ki van zárva, mert az elválasztás esetén egy nagyon is általános fogalom, t. i. a *miniszterium* (harmely államban és bármely ügykörrel) fogalma szolgálna a közelebbi megkülönböztetés alapjaul.

Látjuk az eddigiekből, hogy a vessző alkalmazásának, illetőleg elhagyásának mindenkor esetekben, ahol két melléknév következik egymás után, igen nagy fontossága van. Hirlapokban és könyvekben egyaránt mégis igen sürűn találkozunk e tekintetben értelemezavar vagy (mivel az értelemes olvasó a hibás szünetjelzés ellenére is a helyes értelelm szerint olvassa az illető kifejezést) legalább pontgyola írásmóddal.

Ha valamely egyesület az ő gyűléseit, jellegükre való tekintet nélkül, folytatagos számmal jelöli, vagyis rendes és rendkívüli gyűléseit nem számozza külön, akkor ez a jelölés: *Első rendes gyűlés, Második rendkívüli gyűlés, Harmadik rendes gyűlés* határozottan hibás, mert hiszen pl. a *Harmadik* (vessző nélkül!) *rendes gyűlés* alatt azt kellene tulajdonképen értenünk, hogy csak a *rendes gyűlések* harmadikáról van szó, holott az egyesület azt akarta mondani, hogy az illető gyűlés egyáltalán még csak a harmadik (a rendeseket és a rendkívülieket összevéve). Tehát: *Első, (vessző!) rendes gyűlés. Második, (vessző!) rendkívüli gyűlés* stb.

Amily sűrűn találkozunk a vessző elhagyásával ott, hol vesszőnek volna a két melléknév között helye, ép oly gyakran bukanunk oly esetekre, amelyekben vessző választ el két melléknemet, minden alap és jogosultság nélkül. Az utóbbi hibára a következő mondatok szolgálhatnak példákul: „Beköszöntött az első, tavaszi nap”; „A magyarországi, ‘nemzetiségi kérdés megoldása nagy nehézségekkel jár”. Ezekben a mondatokban nem lett volna szabad a mellékneveket vesszővel elválasztani, mert itt a melléknévek nem a mellé-, hanem az alárendelés viszonyában vannak egymással; más szóval: mind a két esetben a második helyen álló melléknév a fónévvel együtt a jelzettet fejezi ki, és csak az első helyen álló melléknév a jelző. Itt nem napról, hanem tavaszi napról, nem kérdésről, hanem nemzetiségi kérdésről van szó.

A kérdés, úgy hisszük, az eddigiekben eléggé meg van világítva, s így immár eldőlhet a *második javított kiadás* sorsa. Igaz, hogy nagyon kiváló szerzők műveinek címlapján találjuk így írva. ahogy e sorok élén áll (t. i. vessző nélkül); mindenkorral nem lehet kétséges, hogy a *második* és a *javított jelzők* között vesszőnek kell állania. Hiszen itt nem arról van szó, hogy az illető könyv már másodszor jelenik meg javított kiadásban (nem is gondolna olyat senki, hogy — mivel az eredeti kiadás nem lehet javított — a *második javított kiadás* tulajdonképen harmadik kiadás legyen). hanem arról, hogy egyáltalában még csak két kiadást ért meg a kérdéses könyv, mely kiadások közül azonban a második nem változatlan lenyomata. hanem javított mása az előnekk.

Különben a vessző elbagyásával írt *második javított kiadást* minden értelmes olvasó úgy olvassa, mintha a két melléknév vesszővel volna elválasztva, t. i. mind a kettőt hangsúlyozza és a kettő között szünetet tart. Minthogy pedig minden szünetjelzésnek az a főcélja, hogy a helyes kiejtésre adjon lehetőleg pontos útmutatót, a vesszőt a szóbarsforgó esetben nem szabad elhagyni.

Tehát: *Második, (vessző!) javított kiadás.*

BERGMANN ÁGOST.

TÁRGYAS IGERAGOZÁS.

(Vége.)

II.

Minthogy már hozzáfogtunk a kérdés vizsgálásához és a Simonyi Zs. jegyzetbeli példájában (*mindent szükségesnek tartok fölemlíteni*) új mozzanattal talalkozunk, a további tárgyalást szükségesnek tartom annál is inkább, mivel így még érhetőbbé lesz a vitás mondat kérdése és még szembetűnőbbé az e szerkezetbeli ige tárgyas ragozásának a jogosultsága.

S. Zs. példamondata, amily hasonló a vitás mondathoz a benne működő részes tárgybeli állítmány és infinitivus tekintetében, ép oly eltérő tőle e mondatrészek elrakását illetőleg; pedig ez idézi elő e két szerkezetben a különböző igeragozást. A vitás mondatban ugyanis a tárgyeset együtt marad *szüks. véljük | mindenkit figyelmeztetni*; a S. Zs. mondatában ellenben a közbül álló bővített állítmány elszakítja őket egymástól. *Mindent | szüks. tartok | fölemlíteni*. Ennek itt az a következménye, hogy az elül-álló tárgyeset uralkodik a mondaton; és minthogy határozatlan fogalmat jelöl, az őt követő igének tárgyatlan ragozását eszközli. A tőle távol álló infinitivust sorsára hagyja ilyenkor, úgyhogy ez akár határzó számban is járhat; mintha azt mondanónk: *mindent szüks. tartok a fölemlítésre*.

Az ilyen szerkezetben a mondatvezérő tárgyeset határozza meg az igeragozás minőségét. Ha pl.: így kezdődnék a mondat: *Ezt a körülményt . . . , magától érhetőleg, így folyna tovább: célszerűnek vélte fölemlíteni*. Egészsen más a vonzat ott, ahol a tárgyeset együtt marad a határozatlan móddal; mert az ilyen szerkezet, mint már legelső cikkemben kimutattam, két mondatból össze van vonva. Ott a részek mindegyikének van tárgyesete. Az egyik a lappangó *azt*, amely nélkül épen úgy nem képzelhető a tárgyas ragozás, mint nem képzelhető az igének (*tartom*) első személye a szintén elhallgatott *én* nélkül. Itt tehát van tárgyas ragozást eszközlő tárgyeset; Simonyinak a szerkezetében nincs; még elhallgatva sincs ilyes tárgyeset; az ottani egyetlen tárgyeset (*mindent*) pedig tárgyatlan igeregozást kíván: *Mindent szüks. tartok fölemlíteni*.

Ahol a tárgyeset együttmarad az infinitivussal, ott mindig tárgyas az igealak, akármelyik részen kezdjük is a mondatot, és akárminős fogalmat jelöl is a határozatlan móddal együttálló másik tárgyeset; pl. *Szüks. tartom | minden fölemlíteni*; és: *mindent (v. egyet-mást, v. valamit) fölemlíteni | szüks. tartom*; — és így tovább: Jobbnak láttad | valótlanúságot mondani. — Másféle állítmány-egészítővel: Feladataul tüzte ki | mindenkit sértegetni. — Kövezetet taposni | rendes teendőid közé soroztad. — Tárgyas a ragozás ott is, ahol nincs tárgyeset az infinitivus mellett: *Ildomasabbnak ítélte | hallgatni róla. „. . . noha nem igen látják szükségesnek | bajlódni a caesurákkal.“ Ar. Próz. 22. Nyr. 27:278.*

Ha az ilyen szerkezetű (összevont) mondatot középen ketté-szakítjuk, kiegészített állítmánya akkor is megtartja mondatbeli kellekeit: *jónak látom*; *elvünknek valljuk*; *köteleségüknek tartják* stb. — a más elrakású mondat részei ellenben bárhol is elválasztva, jelentés nélküli töredékekkel válnak: *mindent | szükségesnek tartok | fölemíteni*. — Amikor a szóban forgó bővített állítmányt előrebocsátjuk, gyakran még nem is szerkesztettük a mondatnak többi részeit, esetleg a külön függő mondatot; és így ezektől nem is tehetjük eleve függővé az előrebocsátott állítmány sorsát. Az igét tehát ez esetben szükségszerűen ragozzuk tárgyasan. Ha ez áll, akkor nem tudok alapos okot arra, hogy a hátravetett állítmány ragozása másfélé szabály alá essék.

A határozatlan tárgyesettől vezérlett mondatokban, — amind a Simonyi-féle is — mind a szórend, mind a tárgyatlan ragozás egybevág azzal, amelyet a visszamutató *akit*, *amit* stb. és a kérdő *kit?* *mit?* stb. tárgyesetekkel alakuló mondatokban találunk: *amit* nem *tartok* szüks. *elmondani*; és: *mindent* nem *tartok* szüks. *elmondani*. A különbség itt mégis az, hogy a visszamutató és kérdő tárgyeset vonzó ereje nagyobb a többi határozatlan tárgy-eseténél; mert minden körülmény között és így akkor is tárgyatlan ragozást eszközöl, amikor az infinitivus együtt marad vele: *amennyit | tanácsosnak vélsz | szóba horni*; és szintúgy: *amennyit szóba horni | tanácsosnak tartasz*; — ellenben (másnemű határozatlan tárgyesettel): *vilamiscsít | jónak láttál | eltitkolni*; — és: *egyet-mást kifecsegnyi | nem tartod helytelen cselekvénynek?*

A szóban forgó részekből álló mondatokra nézve eszerint a következő három szabály adna útmutatást: I. Ahol a határozatlan mód együtt marad a tárgyesettel, ott az állítmánynak a ragozása tárgyas. II. Ahol a közbül álló állítmány elválasztja a határozatlan módot az előrebocsátott, következéskép mondatvezérlő tárgyesettől, ennek határozott vagy határozatlan inivolta intézi az állítmánynak targyas vagy tárgyatlan ragozását. III. Az *akit*, *amit*, *amennyit* stb. és *kit?* *mit?* *mennyit?* stb. minden tárgyatlan ige-ragozást kívánnak, akár együtt marad velük az infinitivus, akár nem.

E három szabály szemünk elé állítja a különböző szerkezetek határvonalait és a köztük különféle módon végbemenő ige-ragozást. Jobb irónak műveiből, Aranynak három mondata kivételével, nem idéztem példákat; kerestem pedig ilyeneket órákon át; de hasztalan; mintha ez írók nyelve nem is ismerné (a szóban forgó szerkezetre vonatkozólag) a határozatlan tárgyesetet, amely előidézte a vitát. Remélem azonban, hogy majd ráakadunk ott is olyan szerkezetekre, amelyek vagy igazolják, vagy megcáfolják állításomat. Az utóbbit nem tartom ugyan valószínűnek; de bármivel lesz is a további kutatás eredménye, a nyelv ügyének minden-tesetre csak javára szolgálhat. „Győzzön a jobb“.

JOANNOVICS GYÖRGY.

BENCE, BENCÉS.

Tóth Béla, mint e tárgyról írt legutóbbi cikke bizonyítja (27: 465—467. II.), még mindig meg van erősen győződve, hogy a *Bence* nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* ívadéka. Vitatkozásunk fő tárgya az, jogosan s helyesen nevezik-e a Benedek-rendűek magukat *bencéseknek*? Tóth B. szerint nem és újra nem! S vajon ugyan miért? Mert a nép pusztá félreértésből nevezte el s nevezí a Benedeket *Bencének*?

Ha azt hiszi Tóth B., hogy e megismételt bizonykodása előtt a Benedek-rend mindenjárt fejet hajt s az eddig használta *bencés* nevet nyomban elveti magától, akkor fölötte igen csalódik. Kétségbevonhatatlan tiszta igazság ugyanis, hogy népünk a *Bence* nevet széles ez országban mindenfelé a *Benedictusra* érti; nem pedig a *Vincentiusra*. S ha ez így van, amint hogy nincs is különben, akkor nem lehet oka, sem jog a bárkinek hibául tartani, ha Sz. Benedek fia a hosszú *benedekes* v. *benedekrendi* helyett *bencésnak* mondja magát, akár félreértésből, akár tudatosan nevezte el a magyar nép a Benedeket *Bencének*! Ez ellen hiába szavaz s kardoskodik Tóth B.; ügyekezete markába szakad, mert az istenadta nép erősebb nála! Vagy talán szégyen az a Benedek-rendre, legyen bár még oly tudós, ha a maga elnevezésében a nép szavájárása után indul? Legkevésbé sem!

Különben Tóth B. még azt se tudja semmiféle elfogadható tanúságtelellel igazolni, hogy népünk valósággal félreértésből használja a *Bencét* a *Benedictus* jelölésére. Abból magából, hogy Pápai P. szótára a *Vince* sarjadékának közli, még épen nem következik, hogy a közhasználatú *Bence* név csakugyan ebből fakadt. Vagy Pápai tanúságához tán kétség nem férhet? Mutasson fel T. B. egyéb bizonysságokat! Idézzen olyan adatot, amelyben a *Bence* *Vincent* jelent! Hiszen még a *Bencenc* forma egykorú meglétére se hozott fel eleddig egyetlen egy határozott történeti adatot sem! Mert a Nagy Gézára való pusztia hivatkozása csak nem fogadható el történeti adatképen!

Egyébként, ha a nép a *Bencét* való-igazán félreértésből alkalmazná a *Benedictus* kifejezésére, annak bizonyára valamelyes nyoma akadna nyelvében. Ez esetben ugyanis alig hibető, hogy az egész országban csupán ezen értelemmel használnák, hanem kellene lenni helyeknek (vagy legalább kellett volna lenni a multban), ahol *Vince* volna a jelentése. Ámde erre eleddig nincsen semmi tanubizonysságunk.

Tóth B. nyelvészkető okoskodásából kedvesen kitetszik az elbeszélő hajlandóság. Egész kis történetet ád ugyanis arra nézve, miként lett a „kétlaki” *Bence* idővel egylakivá, vagyis az eredeti

* Ehhez meg kell jegyeznünk, hogy Nagy G. a Pallas nagy lexikonában három árpádkori forrásból idézi a *Bencench*, *Benchench* nevet.

A SZERK.

Vince értelme hogyan változott át *Benedekké*. Ámde ez a kigondolt fejlődés történeti alap hiján egy cseppet sem bizonyítja, hogy a mai *Bence* név valóban a *Vincentius-Bencenc*-ból keltett népies etimológia műve. Vagy ugyan hát mutassa ki T. B. mely időben történt meg ez az átváltozás! Annyi való-igaz, hogy a *Bence* név-alak a 12. század elején már divatos volt nyelvünkben, mert a Váradí Regestrumban (1205—1235.) már találkozunk vele: „Paulus comes impeciit Letem diaconum Forcasium et *Benczem* de sexaginta marcis . . . Vendegu curialis comes exemit Farcasium et *Benczem* a ferro cudent“. 34. db. Az ugyanitt található *Benci*, *Bunczy* (67. db.) és *Bencya* (117. db.) formák is valószínűleg a *Bence* átváltozott másai. A *Vince* név csak egyszer kerül elő ugyane forrásban s ekkor is eredeti *Vincentius* alakjában; a *Bencencnek* pedig semmi nyoma benne. Kérdés azonban, nem *Vincét* jelent-e még itten a *Bence*? Semmi erősség se szól mellette, sőt a valószínűség egyenesen a *Benedek* javára írható. Tehát nincsen alapja Tóth B. ama föltevésének sem, amely szerint Arany J. anakronizmust követett el, mikor Nagy Lajos korában *Bencét* azonegynek veszi a *Benedekkel*.

Tóth B. annak valószínűbbé tételeire, hogy a mai *Bence* a *Vincentius-Bencencból* lett népies etimológia eredménye, hivatkozik a *Nándor* név analógiájára, amelyet ma már nem *Leander*, hanem *Ferdinánd* értelemmel használunk. Csakhogy ez az argumentuma se bizonyít semmit, mert a *Nándor* névnek mostani alkalmazása nyilvánvalóan nem a népnek, hanem a művelt osztálynak rovására esik. Már Czuczor szótara is megjegyzi, hogy „újabb időben valamely ügyetlen szógyártó *Nándort* *Ferdinánd* helyett erőszakolta a nyelvre“.

Hogy Tóth B. a Szeréminél előkerült *Benche* nevet hibásan olvasta *Bence* helyett *Benkének*, az, bármennyire bizonykodik igaza mellett, nagyon-nagyon valószínű, mert Szerémi, ha még oly következetlen ortografus is, a *k* hangot *ch*-val nem jelöli.

Cikkének végén szememre veti, hogy én egész szerzetem nevében merek írni, holott egyik nyelvész rendtársam neki ötödfél esztendeje írt levelében kifejezte a *bencés* név hibásságáról való véleményét. Igaza van Tóthnak; a Benedek-rend, engem nem bízott meg, hogy nevében nyilatkozzam. Ámde illesmit nem is tettem; mert mikor azt írtam, hogy „mi Benedek-rendüek teljes joggal nevezhetjük magunkat *bencéseknek*“, nyilván csak azt akartam kifejezni, hogy a Benedek-rend, amelynek magam is tagja vagyok, jogosan nevezheti magát *bencésnek*. Rendtársaimnak legtöbje így is írja magát. Hogy azon nyelvész rendtársam bármiféle eddig nem nyilvánította okból hibásnak tartotta vagy tartja a *bencést*, az e név eredetének s helyességének eldöntésénél számba nem jöhét, s így ebből Tóth B. ellenem semmi erősséget sem kovácsolhat.

Tóth B. irataiban már nem egyszer kifejezést adott rendünk iránt való érdeklődésének s barátságos érzületének; a nevünk ről

írt két cikkelye is erről tesz tanubizonyságot. Hálával vagyunk és leszünk érte. Ámde most az egyszer, mivel olyat kíván tölünk, a miről megokolt hitüknél fogva le nem mondhatunk, tanácsát nem követjük.

RÉTHEI PRÍKKEL MARIÁN.

TALLÓZÁS AZ IDEGEN SZÓKÖTÉS MEZEJÉN.*

M u t a t 6.

ugy = so.

azt : es

—i.

szenvedő.

igekötő.

es, mint alany.

-and, -end, rimes mondatok.

-and, -end.

de = hanem.

szórend.

miserint = hogy

felett = über.

is — nem = sem

igekötő.

többesszám, igekötő.

A mi a spanyolokat illeti, **úgy** ezek is kegyetlenségek által alapították meg uralomokat. *B. P. Köslöny*. 1406. lap 1867.

Ha politikai lapot vesz kezébe, unalommal dobja félre **azt**. *P. Napló* 186—5194.

Tény az, hogy a Kréta szigeténi véres jelenetek a Balkán táján ismételteknek s orosz részről minden elkövettek a keleti kérdés előtérbe helyezése érdekében. U. o.

Törökországban azonban, a keresztények kedélye **felisgatva van**. U. o.

Még kissé szokatlan itt. (t. i. nekem a hely vagy körülmeny.) Hon 1867. 185. sz.

Remélem... hogy közreműködésünk annyira összeforrasztandja lelkí valónkat, hogy a rövid „barát” szó használatára jogosítva érzendem magamat. U. o.

Mit ha P... re érkezem, élőszóval magyarázni el nem mulasztandok. U. o.

A közreműködő törekvés nem a multé, **de a jövő**. U. o.

Egy hazafi, ki **tudta** a „szabadság” stb. jelszavait **egyesíteni**. U. o.

VIII. Henrik Rómától elvált. **miserint** házasságát felbonthassa. U. o.

Sajnálkozik a **felett**. U. o.

E tekintetben az autonómia **is** nekik **nem** elég. U. o.

Mennyire **tér el** ettől a reixrath fel fogása! (U. o.)

A két küldöttség között a hangulat engedékeny. Ez pedig **több** jelenségekből **tünik ki**. (Kitűnik.) U. o.

* Ez a Tallózás még azokból a jegyzetekből való, melyeket Arany János 1878-ban adott át a M. Nyelvőrnek. Ez a rész akkor nem jelent meg, alkalmassint azért, mert csak rendezetlen alkalmi jegyzetekből áll. Most mégis közöljük, hogy el ne vesszen e ‚tallózás’, mely szintén mutatja, mily aprólékos gondot fordított Arany János az irodalmi nyelvhasználat megfigyelésére.

A szrk.

A legjelentékenyebb jelenség. U. o.	stil.
Aligha <i>nincs</i> igaza õ felségének. U. o.	szórend.
A deczemberi császárság romjain a köz-	
társaság fog feltámadni és a köztársaság	
fogja-e nekünk azt <i>beváltani</i> (be fogja-e	
váltani) amit Napoleon igért. Hon-estilap.	
1867. II.39.	
Egy szövetség Napoleonnal ránk nézve	
oly merénylet stb. U. o. (A N. való szövetség).	
Ha azoknak <i>volt</i> volna is igazuk . . .	hibás nyomaték
e h. Ha a. <i>igaszuk</i> volt volna is. U. o.	többesszám
Minekutána a fővárosban több kormány-	
férfiakkal találkozván . . . (P. Napló. 187—	
5195.)	
Az erdélyi múzeum egyletének beadott	szóhasználat
értekesletem. U. o.	
(A németek) ez elkülönített állásban	szórend.
soká nem maradhatnak meg, ha csak <i>nem</i>	
<i>szünnek meg</i> németek lenni. P. Napló. 5196.	
Vajon Poroszország olvad-e belé Né-	
metországba, vagy . . . a többi német állam-	
mot <i>poroszseá teszi</i> ? U. o. (teszi poroszszá).	
Ha egyszer <i>keresetülvítetik</i> , <i>fenntartani</i>	igekek. germ. szórend.
fogják akarni. U. o.	
R. ur lemondását el nem lehet fogadni,	szórend
míg utódja <i>nincs kiszemelve</i> . U. o.	szórend.
Mondják, hogy B. úr <i>helyre állílaní</i>	germ.
akarja a valutát. Hon. II.187. 1867.	germ.
A nemzeti bankot kényszeríteni akarja	szóhasználat
készpénz fizetéseinek <i>fölvételére</i> . U. o.	
A tapasztalás megtanított <i>rá</i> , nem di-	
csérni a napot leszállta előtt. U. o.	
Az adósság amortisációja megszűntet-	
nék. U. o.	
Legtöbbet <i>jajgatnának</i> az ilyen műve-	
let <i>felett</i> az asszonyok. U. o. (Megverték, a	
<i>felett</i> jajgatok.)	<i>felett</i> : über.

ARANY JÁNOS.

RÉGI KÖZMONDÁSOK.

Egy multszázadi latin iskolakönyvre akadtam, amelynek hiányzik az első 16 oldala és címlapja. A könyv különben 621 oldalra terjed, azonkívül még egy „index verborum ungarico-latinus“ is van hozzácsatolva. Latin nyelven van megirva, de magyar iskolák számára készült, mert magyar és német szavak, szólások bőven fordulnak elõ benne. Valószínű, hogy lényegében két egymás-

tól független könyv lehetett (amelyet talán egy osztályban használtak), mert a 145. lapon új cím áll: „Flos Latinitatis, ex auctorum latinae linguae etc. auctore Fr. Pomey“. Az 1—144. lapra terjedő rész címe az ívek alsó széle szerint: „Syntaxis Ornata“.

Récsey Viktor úr szives közlése szerint a pannonhalmi könyvtárban van egy ily Syntaxis Ornata, de nincs egybekötve a Pomey-féle „Flos Latinitatis“-szal. Ez utóbbi Syntaxis Ornata Nagyszombatban nyomatott 1745-ben és 146 lapra terjed. Valószínűnek tartom, hogy a kettő azonos, vagy legalább egyazon munkának két kiadása.

A könyv maga azért érdekes, mert nagyon sok magyar szólást, sőt egyik fejezetében 79 magyar közmondást tartalmaz. A fejezetnek címe: idiotismi ungarici adagiales, qui nisi circumlocutione aliqua latine reddi nequeunt, vagyis oly tösgyökeres magyar mondások, amelyek csak körülírással fejezhetők ki latinul. Valamivel fölbb megtudjuk még azt is, hogy a magyar mondások legtöbbje „apud Beniczium in Rhytmis, tum apud alias“ van összegyűjtve, latinra fordítva pedig részben Páriz-Pápainál, részben Molnárnál találhatók.

E közmondások érdekesek, mert néhány közülök egyéb gyűjteményeinkben nem található meg, javarésze pedig más alakban van följegyezve. Azt hiszem, nem lesz érdektelen részletes kimutatásuk. Az összehasonlításnál a magyar közmondások és közmondásszerű szólások legteljesebbikét: Margalits Ede gyűjteményét használtam, és mivel ő megnevezi „a közmondásnak gazdáját, ki először használta írásban“, kimutatásom egyúttal erre is kiterjed, ha Margalits későbbi keletet jelez.

Alább három részre osztva közlöm a Syntaxis Ornataban levő közmondások legnagyobb részét. Az 1. alattiak Margalits gyűjteményében nincsenek meg. A 2. alattiak megvannak Margalitsban, de nem ugyanúgy, mint itt; míg a 3. pont alatt csak azon egyező közmondásokat idézem, amelyeknél az írásban való első használat ideje módosul.

Épen ezért szükséges a rövidítésekkel is megmagyarázni: M. = Szenczi Molnár Albert (1604), KV. = Kis-Viczai (1713), ML. = Mikes K. levelei (1735), BSz. = Baróti Szabó Dávid (1804), Sz. = Szirmay Antal (1805), D. = Dugonics András (1820), B. = Ballagi Mór (1850), E. = Erdélyi János (1851) és ME. = Margalits Edénél először. A zárójelben levő számok az írásban való első használatot jelzik, Margalits szerint. Természetesen módosul ez azon közmondásoknál, amelyek után BSz., Sz., D., B., E. és ME. áll, mert a Syntaxis Ornata régibb keletű.

1. Margalits gyűjteményében nincsen meg:

Alatt jár elméje = circa terram natat.

Egy fára ütöttet = ejusdem farinae.

Mód nélkül bőmből = suilla harmonia.

2. Megvannak Margalits gyűjteményében, de nem ugyanúgy, mint a Syntaxis Ornataban:

Nem álmot hivelyezek, hanem igazat mondok = non somnium est, sed res vera. (Margalitsban: nem álmot hűvelyezek én, hanem igazat mondok. Decsi János.)

Mind apróstul, tsepőstul = ne saunione quidem domi relicte. (Marg.: apróstul, csepróstul, iastul, fiastul. BSz.)

Bagoly is biró házában = suae quisque domi Rex est. (Marg.: bagoly is biró házánál. Decsi János).

Nem mind barát, a' ki reád mosolyodik = fronti nulla fides. (Marg.: nem mind barátod, aki rád mosolyog. M.)

Fagy követ fujnak [igy] = colludunt. (Marg.: egy követ fujnak. B.)

E' vólt az ó bibéje = hinc illae lacrymae. (Marg.: ez a bibéje. E.)

Ki hon bízik, ott hízik = ubi amici, ibi opes. (Marg.: ki hol bízik, ott hízik. M. KV.)

Egy bordában szót, Egy huron pendült = ejusdem farinae. (Marg.: egy bordában szótték, KV.; egy huron pendülnek, ML.)

Minden botnak a' végén a' feje = finem vitae specta. (Marg.: minden botnak végén a feje. M.)

Ez a' bekkenője = caput rei. (Marg. Ez a' bökkenője. Sz.)

Oly kevély mintha mind a' dio-fáig az övé volna = tanquam si argivum clypeum abstulerit. (Marg.: oly kevély, mintha övé volna mind a diófáig. KV.)

Ő maga ditsíri magát = ipse sibi tibicen est. (Marg.: maga dicséri magát. E.)

Kap két felé, mint a' dunában haló ember = animo nunc huc, nunc fluctuat illuc. (Marg.: kétfelé kap, mint a Dunába haló ember. M.)

Valamelly ebet bottal hajtnak a' nyúl után, nem fogja a' meg = invitis bobus arare. (Marg.: a mely ebet bottal hajtanak a nyúl után, nem fogja az meg. M.)

'A mely ebet meg akarnak ölni, veszett nevét költik = malefaceri qui vult, nunquam non causam invenit. (Marg.: a mely ebet meg akarnak ölni, dühös nevét költik. KV. vagy: amely kutyát meg akarják ölni, veszett nevét költik, B.)

Eb rudon ki vetni = furcillis expellere. (Marg.: ebrúdon vetették ki. M.)

Nem hallik eb-ugatás menny-országba = in coelum jacularis bruta fulmina. (Marg.: ebugatás nem hallik a mennyországba. KV.)

Ebül gyűjtött marhának, ebül kell el-veszni = male parta, male dilabuntur. (Marg.: ebül gyűlt marhának, ebül kell elveszni. M.)

Egy más kezére adgyák = spbaeram inter se redditum. (Marg.: egymás kezére adni, M.)

El-feledtem, mint a' holt = illud devoravi imprudens. (Marg.: úgy elfelejtette, mint a holt, D. vagy: megfelejtkezik, mint a holt, E.)

Igen enyves kezű = viscatis manibus est. (Marg.: enyves kezű. M.)

Hires eperjre nem kell kosárral menni = non respondet opinioni calculus. (Marg.: hires eperre nem kell kosárral menni. M. KV.)

Erdőre fát vinni = noctuas Athenas deferre. (Marg.: erdőre fát visz. M.)

Farkast emlegetnek, 's kert alatt kullog = lupus in fabula.
(Marg.: farkast emlegetnek, a kert alatt kullog. Sz.)

Mindenben gántsot találsz te = nodum in scirpo quaeris. (Marg.: mindenben gáncsot talál. M.)

A' gazdagnak is kettő az orra lyuka mint a szegény embernek = dimidio vitae nihil differunt felices ab infelicibus. (Marg.: A gazdagnak is kettő az orraluka, mint a szegénynek. Sz.)

Azt sem tudgya, melly nap rányták-el s' gyéként alóla = occidit ei sol, cum adhuc esset dies. (Marg.: Ki sem tudja, mely nap elrántják a gyékényt alóla. M.)

Igen tud a' hajdú harangot önteni = asinus ad lyram. (Marg.: igen tud hajdú harangot önteni. M.)

Még a halál-ház-is ki ütött rajta = Charontis symbolum habet. (Marg.: még a halálháza is kiütött rajta. M.)

Addig hamitsd a hárs fát, míg hámlik = dum pluit, molendum est. (Marg.: addig hántsd a hársfát, míg hámlik. D. M.)

A' harist maga szaván fogják meg = suo indicio perit forex. (Marg.: a harist az ő maga szaván fogják. M.)

Hátán háza, 's kebelében szobája = inter inquilinos censemur. (Marg.: hátán háza, kebelén szobája. M.)

Sem hete, sem hava, 's immár parantsolsz = de Aesopi putoe modo venis, et iam exlamas. (Marg.: Se hete, se hava, már is parancsol. KV.)

Jó tett helyében, jót ne várj = vallus vitem decipit. (Marg.: jötött helyébe jót ne várj. M.)

A' kinek a' kása száját meg-égeti, máskor a' tarhóját fujni nem felejti = proprio periculo sapere. (Marg.: kinek a kása megégeti száját, még a tarhóját is megfújja. KV.)

Nem jó nagy urakkal tseresnyét enni = cum Regibus verborum pareus esto. (Marg.: nem jó nagy urral egy tálból cseresnyét enni. D.; vagy: nem jó nagy urral cseresnyét enni, mert meglövöldöz magával. KV.)

A ki igazat mond, bék törik a feje = veritas odium parit. (Marg.: mondj igazat, betörök fejed. KV.)

Se füle, se farka a' mit beszél = inepte loquitur. (Marg.: se füle, se farka beszéd. Sz.)

Mással ujjat vonni = disceptare. (Marg.: mindenivel ujjat húz. ME. von. D.)

Tormát törtem az orra alá = dicenda dixi. (Marg.: tormát tört az orra alá. Sz.)

Minden tehén a' maga borját nyalja = me mea delectant. (Marg.: minden tehén maga borját nyalja. D.)

Ember fogad fogadást, az-eb [így] a' ki meg-allya = regia res est promittere multa, at praestare etc . . . (Marg.: ember fogad fogadást, eb a ki megállja. D. vagy: e. f. f., agg eb, ki megállja, KV.)

Meg-sem fogtad, 's immár melleszted = ante victoriam triumphum canis. (Marg.: el se fogta, már melleszti, E. vagy: meg sem fogtad és már mellezed, Sz.)

A' tsöbörbül vődörbe hágott = ex equo ad asinum. (Marg.: Csöbörből vődörbe hág, M. vagy: vődörből csöbörbe hágott, Sz.)

Bika alá-is a' nyelv borjútt tehet = lingua Theseo Pirithoum cripit. (Marg.: a gonosz nyelv bika alá is borjat tehet. D.)

Fel tette ma az orbán sővegét = indulsit genio. (Marg.: feltette az Orbán sővegét. M. KV. Sz.)

3. Margalitsban ugyanúgy van, tehát csak az írásban való első használat kelte módosul:

A sok bába között a' gyermek-is el-vész és sok szakáts el-sózza az étket = multitudo imperatorum Caryam perdidit. (Marg.: ugyanúgy: mindkettő Sz.-től.)

Mit állasz, mint a' bálvány = quid stas stipes. (Marg.: m. állsz stb. Sz.)

Nem minden bokorban találsz nyálat = non e quovis truncō fit mercurius. (Marg.: ugyanúgy. Sz.)

Egy a' szoba a' kementzével = amicorum communia sunt omnia. (Marg.: ugyanúgy. Sz.)

Fáradt lónak farka is nehéz = longo ex itinere etiam palea oneri est. (Marg.: ugyanúgy. D.)

Ki-ki a' maga fazéka mellé szít = omnes sibi melius esse malunt, quam alteri. (Marg.: kiki maga fazeka mellé szít. Sz.)

Megy a' székér, ha hájozod = invia nulla via est auro. (Marg.: m. a. sz., h. hájazod. E.)

A' mi nem éget, ne fűjd = aliena ne curaveris. (Marg.: fujjad. B.)

Kitetszik a' szeg a' zsákból = naturam expellas furca, usque tamen recurret. (Marg.: ugyanúgy. Sz.)

Alánéző matskának nem köll hinni = frons, oculi, vultus persaepe mentiuntur. (Marg.: a. m. n. köll b. E.)

Nem azé a' madár, a' ki utánna jár = sic vos non vobis fertis aratra boves. (Marg.: ugyanúgy. Sz.)

Az ebnek ha aranya vónla-is, hájat venne rajta = asinus stramen mavult, quam aurum. (Marg.: ugyanúgy: Sz.)

Az ökör tsak ökör, ha Bétsbe hajtyák-is = qui fuit hic asinus, non ibi fiet equus. (Marg.: ugyanúgy. Sz.)

Nem idézek 15 közmondást, mert megvan ugyanúgy Margalitsban és M. vagy KV. jelzésű, tehát korább jelent meg nyomtatásban, mint a Syntaxis Ornata.

Viszota Gyula.

IRODALOM.

Madárnevek.

Magyarország Madárfajainak Elnevezései. (Nomenclator Avium Regni Hungariae.) Összeállította s kiadta a magyar ornitologusok 1896. évi ezredéves értekezletének megbízásából a m. ornitológiai központ. Budapest, 1898.

Szójegyzék, száraz lajstroma szárnyasainknak, mégis régen olvastam hasonló gyönyörűséggel könyvet, mint ezt. Örül a lelke

az embernek, míg egymásután forgatja a lapokat, mintha csupa régi jó ösmerős között járna, kint a viz partján, kalászos dűlők közt, lombos erdőben; egyenként ráösmerünk kedves madarainkra, melyeket ezelőtt a szándékában dicséretes, de eszközeiben és eljárásában vak és elbizakodott buzgalom száműzött, kizárt könyveinkból, iskoláinkból, úgyhogy a természetrajzi órák rémületesebbek voltak a legagyafúrtabb latin és számvetési leckéknél. Ezekben legalább idegen dolgot kellett eszünkbe gyűrni, de azok nyomorékká tettek, agyonlányították azt, amit ösmertünk és szerettünk, a természetet. Nem volt szabad ösmernünk füles baglyot, az *huhogó fülű* volt, füleműlenk *bájdalú zenér*, a sáskamadár *rózsaszínű csacs-kár*, a fecske *kőfali fölleng*, nem is szólva a *delice, édenc, nyarga, lángály, bajnok küzdér* s egyéb csudálatos nevű szörnyetegekről, ám bár ezek még ma is kisértgetnek a Nemzeti Muzeum állattárában. Szabó József, Szily Kálmán fölszólalásai után *Herman Ottó* volt az első, ki elróstelkedve ezen a nevetséges fonákságon, visszaadta állatainknak becsületes neveiket, belenyúlt a régiségebe, óriás fáradtsággal bezárt a országnak minden táját, gyűjtve azokat az elnevezéseket, mikkel a nép illeti úszó, csúszó-mászó, röpülő teremtményeit a földnek, víznek és levegőnek. A most kiadott madárlajstrom lapjain ott van ugyanaz a szellem, mint a halászat könyvében, mint az ős foglalkozásokról írt jelentésében. Hál' Istennek, mai természettudósaink mind az ó nyomában járnak.

Az előttünk fekvő madárlajstrom tulajdonképen csak előmunakálat a készülő nagy madárszótárhoz, s azért nyomatták ki, hogy minden szakember megtehesse észrevételeit rá. Egy-egy lapon bal-felől vannak a madarak latin nevei, jobbfelől magyar neveik, még pedig legelől az a név, melyet az ornitoligiai központ, mint nézete szerint legjobbat ajánl irodalmi használatra, a többi utána sorban, végül még a tájnyelvi nevek. A lajstrom szerkesztői nem árasztják el munkájukat maguk képezte szavakkal, hanem részben megtartják az irodalmilag használt nevek közül a jókat, részben a nyelv-emlékekből, régi trókból s a népnyelvből pótolják a hiányzó neveket a leghelyesebbnek és legalkalmasabbnak látszával. Igen helyes dolog, hogy a tájneveket is fölvették (némelyiknél négy-öt is van), bár saját nyilatkozatuk szerint a rendelkezésükre álló anyagnak felét sem használtak föl. A nagy madárszótárban remélhetőleg egy-egy fajnál ott lesznek a régiségek és tájnyelvnek összes elnevezései, ami majd megbecsülhetetlen hasznnot hajt, nemcsak a madarász szaktudónak, hanem a nyelvésznek, vadásznak, gazdának s az érdeklődő nagyközönségnek is egyaránt. Tudományos okból lehetőleg kettős nevet ajánlanak a szerkesztők, úgyhogy minden fajnak megleyen nem és fajneve is, mert enélkül pontos megkülönböztetés lehetetlen volna; p. o.: nem: *pacsirta*; fajok: *búbos, erdei, fehérszárnyú, mezei, füles pacsirta*; csak ott nem alkalmazták a kettős nevet, hol az egyes név oly erősen átment mind népies, mind irodalmi tekintetben a közhasználathba, hogy nézetük szerint nem lehetne a rendszer formáihoz gyűrni, anélkül.

hogy a nyelven erőszakot ne tegyenek; ilyenek például: a *hollö*, *csóka*, *gerle*, *fogoly*, *fürj* stb. Néztem szerint itt az egyszerű közönséges jelző is megtenné, ha új faj fölmerülésénél új jelzőre volna szükség; pl.: *közönséges gólya*, *fekete gólya*.

A mi az egyes neveket illeti, következő megjegyzéseim vonának rájuk. A *Larus ridibundus*-ra a szerkesztők a *danka sirály* szabolcsi nevet ajánlják, tudtommal a *kacagó* vagy *nevető* általánosabb; az egész családot is inkább *halászka/félék*-nek nevezném, minthogy a *sirály* a régiségen nincsen meg, a Tájszótár is csak egyetlenegy adatot mond s így a név nem egészen megbízható. Szintén ilyenféle, legalább számonra teljesen hozzáférhetetlen eredetű neveknek nézem a következőket: *cüllő*, *gulipán*, *cankó*, *gurvat*, *sitke*, *geze*, *csuszka*, *zsezze* (ennek az utolsónak egész nemét a legösmertebb faj után *kenderiké*-nek nevezném). Furcsán hangzik a *csaláncsúcs*, *fitisz füzike*, *csilpcsalp füzike*. Hibás a *Phalacrocorax carbo* (*Carbo cormoranus*) neve: *kárókatona*, ennek török eredetű neve *karakatna*, *karakatona*, *kárakatna*, *kárakatona*, de soha sem *kárókatona*. Tévedésre adhat okot, hogy az *Oedemia* nemi neve *feketeréce*, egyes fajai pedig *füstös* és *kormos réce*; a hiba az, hogy a faj nevében nincs benne a teljes nemi név. A túzokok két faját: *túzok* és *reznek* nevekkel választják el, pedig *reznek* a régiséghen szalonkát jelent, Beregben ma is valamilyen kisebb vizi madarat; különhen is az *Otis tetrax* mindenfelé, ahol előfordul, *törpe túzok* néven ismeretes. A *Nycticorax* is sokkal össmeretesebb *vakvarjú*-nak, mint pusztán a Tisza mentén járatos *bakcsó*-nak; ép így a *Bubo*-t kis helyen nevezik *buhú*-nak, szemben az általános *nagyfüles bagoly*-lyal; a *lappantyú*-t teljesen ki kellett volna hagyni, mint bugáságot s a latinból fordított *kecskefejő* helyett is jobb volna a Dunántúl használt *bagolyföcske*; ép így a *pásztormadár* helyett a *sískamadár*, *kirdályka* helyett *pipőke*. Tévednek a szerkesztők, mikor a népies *figemadár* nevet tévesztésnek tartják *függő madár* helyett (ami egyáltalán nem is fordul elő), valamint abban is, hogy régi íróinknál *Ficedula*-t, *figeevő* madarat jelentett; a régiség adatai minden a *Remira pendulina* (*Parus pendulinus*) mellett szólnak, így Sz. Molnár Albertnél a *füge*: *avicula in artificioso visticans nido. pendente de arbore célsa*; *fügefészek*: *nidus mira arte constructus aviculae sycalis*; egy mult századi munkában is olvastaim *füge* és *függő cinke* = *parus pendulinus* (vö. Nyr. 21: 222); a régi Tájszótár székely, az új székely és baranyai szónak össmeri a *füge*, *fige* alakokat, mind a mondott jelentésben, tehát szó sem lehet a *füge* (*ficus*) és a *függő* szavakkal való összetévesztésről, nem más, mint külön megvolt és meglévő alak.

A nagy madárszótárban, amint említtettem, föltétlenül benne kell lennie minden régi és minden népies adatnak, anélkül nem válnék teljessé, s egyes esetekben, mint látnivaló, csak az összes adatok útbaigazításával igazodhatni el. Remélhetőleg a madárszótár után indul ezután az egész természetrájzi nyelv is.

TOLNAI VILMOS.

Nyelvemléktani alapfogalmak.

I.

A Nyelvőr októberi számában ismertette Balassa József „A nyelvemléktan alapvonala” című doktori értekezésemet, s mivel szerinte a dolgozatnak épen „alapvető fejtegetései hívják föl legjobban a bírálatot”, sajnos, kénytelen vagyok „alapvető fejtegetésem” védelmére kelni.

Mi a nyelvemlék? Mikor hiteles a nyelvemlék? Mi a nyelvemléktan célja? Különösen e három alapkérdés hívja ki t. bírálóm kritikáját, még pedig több okból.

1. „... mivel tudományos műszavainknak nem közhasználatban lévő megállapodott jelentéseit veszi tárgyalása alapjául”;

2. mert „maga látja el a használt szókat új jelentéssel s ami még nagyobb hiba, ez új jelentés alapján bírálja elődeinek eljárását”.

A t. bíráló első kifogásával tárgyalásomnak mindjárt kiinduló pontját támadja meg, de a legjobb akarat mellett se tehettem volna eleget kivánságának, minthogy dolgozatom megjelenése előtt tudtomra senki se határozta meg, hogy mi a nyelvemléktani hitelesség s mi e tudomány célja, amiért is e műszavaknak, „megállapodott jelentéstük” sem lehetett.

Készseggel elismerem, hogy e két szót: *nyelvemlék* és *hiteles* nem én csináltam. De hol az a logikai szabály, amely megtílthatja nekem gondolkozó embernek, ha rájövök arra, hogy a nyelvemlék és a nyelvemléktani hitelesség *nem az*, aminek azt a „tudomány” tartja, hanem *az, aminek én tartom*, hogy én azt teljes határozotttággal meg ne mondassam?

Mért volna „még nagyobb hiba”, ha én *bizonyítani* is akarom, hogy „elődeim” rosszul vagy seholgye fogták föl azt a három fogalmat, s úgy van helyesen, ahogy én fölfogtam?

A t. bíráló azután sorra veszi alapkérdéseimet s szerinte mindenjárt az első definícióm: „a nyelvemlék egy nyelvállapotról szóló jegyekben ránkmaradt tanuvallomás” helytelen, mert az *emlék* szónak egy *lényeges jegyét* felejtem el, t. i. hogy „*emléknek* azt *szoktuk* nevezni, ami *régibb* korból való”.

Vajjon igazán „szoktuk”-e?

1890-ben egy vékony füzetecske hagyta el Hornyánszky sajtóját, a címe: „Nyelvőr-emlék. Szarvas Gábornak királyi tanácsossá történt kinevezése emlékére szerkesztették barátai és tisztelei”.

Ügy tudom, hogy Szarvas Gábor és barátai értettek valamicskét a magyar nyelv tudományához, s íme ők *emléknek* nevezték azt a füzetet, amiben a többek között „egybefüzték a mondtott fölköszöntők koszorúját”.

Mit tettek tehát? 1890 márc. 8-án gyorsirással rögzítették a lakomán elhangzott fölköszöntőket s Nyelvőremléknek nevezték ulyancsak 1890-ben, amikor a füzet a sajtót elhagya.

S ha, amint láttuk, nem „szoktuk” is emléknek *csak* azt

nevezni, ami régibb korból való, vajon igazán „lényeges jegye“-e a nyelvemléknek, hogy *régi* legyen?

A t. bíráló azt mondja: igen.

,Válamely nyelvállapotról szóló minden tanuvalommás a nyelvtudós számára „nyelvmutatvány“ s csak akkor nevezzük nyelvemléknek, ha a maitól eltérő, *régibb* kornak nyelvállapotát mutatja be‘.

Az a nyelvállapotról szóló tanuvalommás nemcsak akkor „nyelvmutatvány“ ha új, hanem akkor is, ha *régi*, vagy akkor is, ha nincs jegyekbe foglalva, hanem *hangzó* nyelvállapot. *Bármely* nyelvállapotnak egy része „nyelvmutatvány“.

E szót tehát így és ezen a helyen alkalmaznunk nem lehet. Nyelvemlék csak maradandó, rögzített nyelvállapot lehet.

Ez ellen azt hiszem a t. bírálónak sincs kifogása, csupán abban tértünk el, hogy a jegyekbe foglalt nyelvállapotok között ö különbséget lát, én nem. Ő azt tartja, hogy ha régi a nyelvállapot, akkor emlék, ha új, akkor nem emlék, hanem „nyelvmutatvány“. Én azt tartom, hogy ha maradandó, ha rögzített az a nyelvállapot, akkor emlék, ha nincs rögzítve, akkor nem emlék. Egyébként pedig mind a kettő: „nyelvmutatvány“.

Mikor fogalmakat határozunk meg, akkor nem szabad csupán a jelenkor kutatási körére tekintettel lenni, mert az változó; jó meghatározásnak pedig örök időkre kell szólni.

A mai gyakorlati diplomatika pl. csak a XVI. sz. elejéig terjed, de azért Sickel s az összes mai diplomatikusok úgy határozzák meg az oklevelet, hogy: *az oklevél bizonyos megállapított formák között kiállított jogi termeszetű irat* s nem tették bele a meghatározásba, hogy annak réginek is kell lenni. Nagy Károly diplomája, Mária Terézia címereslevéle, meg az én doktori oklevelem minden diplomatikus előtt egyaránt *oklevél*; csakhogy jelenleg érdemesebbnek tartják Nagy Károly diplomájával foglalkozni, mint Mária Teréziaéval, vagy az enyémmel.

Ugyanígy van a nyelvemléktanban is. minden fixált, megörökített nyelvállapot nyelvemlék, a Halotti Beszéd ép úgy, mint az én értekezésem.

A nyelvemléktani *hitelességet* így határoztam meg: „A nyelvemlék akkor hiteles, ha tényleg létezett egyéni nyelvállapotot őrzött meg“. A t. bíráló szerint ehhez is sok szó fér. „Mi eddig más értelemben használtuk a *hiteles* szót, s a tudományban minden bajt okoz, ha ok és szükség nélkül változtatjuk a szavak jelentését. Mi azt a nyelvemléket tartjuk hitelesnek, mely tényleg azon korbeli nyelvállapotot őrizett meg, amidőn irásba foglalták“.

Ime ez az a meghatározás, amelyet eddig — a t. bíráló többesszáma szerint — uralt a tudomány. En ugyan még sehol nem olvastam sem ezt, sem más meghatározást, de tegyük föl, hogy nem *ad hoc* készült. Nézzük most már, hogy igazán ok és szükség nélkül „változtattam“-e a szó jelentésén?

Mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy mi a „hiteleség“. Tegyük féle egy percre a kettőnk eltérő felfogását, nézzük meg egész részrejhatlatlanul, hogy mit ért rajta a „tudomány“?

Vegyük a két legközelebbi: a *történetet* és az *oklevéltant*. E két különböző tudomány tanítása szerint a *hitelesség = igazság*.

A két tudománynak különböző végcélja van; az egyiké; *esemény*, a másiké: *oklevél*; de mindenki megköveteli a maga tanujától, hogy az, amit mond, *igaz* legyen. Nézzünk egy példát: „*Én, alulírott X, adományozok e levelem rendiben Y-nak egy birtokot. — X (alairása)*“.

A történelem azt keresi, hogy *igaz-e* az az esemény, amiről ez oklevél hirt ad? Igaz! X adott egy birtokot Y-nak!

Most lemasolom ezt az oklevelet. *Igaz-e* az az esemény, amiről ez az oklevélmásolat hirt ad? Adott-e X birtokot? Igen. E kútfő *történeti hitele* tehát a másolat következetében nem változott.

Nézzük az oklevél tan szempontjából. Ki ennek az oklevélnak a kiállítója? Az oklevél maga mondja, hogy: „*Én alulírott X.*“ Igaz? Igen. Most Z lemasolja. Kinek az oklevele ez a *másolat*? A kútfő azt mondja, hogy az alulírott X állította ki. Igaz? Nem *igaz*, mert Z állította ki. *Oklevéltni hitele* nincs, mert nem *az, aminek magát mondja*. A fides diplomatica tehát nem tűr másolást, csak *eredeti* oklevél lehet hiteles. Ebből azonban nem következik, hogy az eredetisége, az oklevéltni hitelesség magába foglalja a fides historicat is. Tegyük föl, X nem adott birtokot Y-nak, de azért mégis kiállítja az oklevelet. *Eredeti* az oklevél? Igen. Igaz, hogy adott birtokot? *Nem igaz*, tehát *történeti hitele* nincs.

Ime a „tudomány“ megismertetett bennünket két fogalommal: a *hitelességgel* és az *eredetiséggel*, ami két külön dolog. E tudásunkkal fölfegyverkezve vizsgáljuk meg a t. bíráló meghatározását. Csak annyit szabadjon még előrebocsátanom, hogy a nyelvemléktannak végcélja természetesen a *nyelvállapot*. (Hogy egyéni-e vagy másmilyen, az most mellékes, később csak azt kell bebizonyítanom, hogy nincs más, mint egyéni nyelvállapot.) Mi tehát a *nyelvemléktani hitelesség*? A nyelvállapot *igaz* volta.

Vegyük föl most egy X hiteles, eredeti nyelvemléket. Ha én egész hiven lemasolom, vajon nyelvemléktanilag hiteles lesz-e ez a másolat? Szerintem igen, mert nyelvállapota nem változott. A t. bíráló meghatározása szerint nincs nyelvemléktani hitele, mert nem azon korbeli nyelvállapotot örizett meg, amikor írásba foglalták (1898), hanem egy régebbi, pl. XIII. századit.

Szerinte tehát a másolatok nem lehetnek hiteles nyelvemlékek, mert ő a nyelvemléktani *hitelességet* összeköti az írásemléknek *eredetiségével*, ami pedig két teljesen külön dolog; mert ha egy emlék, mint írásemlék megváltozik, még nem kell megváltozni a hiteles *nyelvemléknek*.

Mindebből csak az tűnik ki, hogy a t. bíráló meghatározása tarthatatlannak, de evvel még nincs bizonyítva, hogy az enyém helyes.

Egy lényeges kelléket már eddig is láttuk. A hitelességnél az *igazságra* vetettem súlyt, hogy az illető nyelvállapot „tényleg létezett”-e.

A t. bíráló, a fönnebb említett „ok és szükség” hiányán kívül még két kifogást emel meghatározásom ellen.

Az első, hogy *kényes* az *egyéni* nyelvállapot megalapítása. Ezt föltétlenül elismerem. De azért, mert a nyelvemlék tan ma még „*kényes*” tudomány, nem következik, hogy más keressen, mint az *egyéni* nyelvállapotot s hogy azért a meghatározás hibás.

Második kifogása egy fölkialtás: „S mi lenne az egész nyelvemléktanból, ha csak a Hubert szerint hiteles nyelvemlékeket lehetne tanulmányoznunk”. Ezt én nem mondtam. minden nyelvemléket tanulmányozhatunk, de a tanulmányozás az illető emlék *hitelességenél* kezdődjék.

Arról pedig, hogy a t. bíráló kétségbe esik a magyar nyelvemléktan sorsán, szintén nem az én meghatározásom tehet, mert én általában nyelvemléktant írtam s ha nincs elég emlékünk, az nem a rendszer hibája.

Más ponton kellett volna definíciót támadni. A t. bíráló egy szóval sem említi, hogy én különbséget tettem *nyelvtörténet* és *nyelvemléktan* között. Pedig, ha ez helytelen, akkor rendszerem alapjából összedől.

A nyelvtörténet: *nyelvfejlődés*, melyet Hermann Paul az individuumoknak *kölcsönhatásáról* (Wechselwirkung) magyaráz. De addig nem szólhatunk nyelvtörténetről, nyelvfejlődésről, egyedeknek kölcsönhatásáról, míg magukat az egyedeket nem ismerjük. Itt tehát előmunkálatról van szó, melynek célja az egyedi nyelvnek, *egyéni* nyelvállapotnak kiválasztása. (Hát van más nyelvállapot is? Nincs! „Jede sprachliche Schöpfung ist stets nur das Werk eines Individuums. Paul, Prinzipien 17. Die Gemeinsprache ist natürlich erst recht eine Abstraktion. Sie ist nicht ein Komplex von realen Thatsachen, realen Kräften, sondern nichts als eine ideale Norm . . .” Uo. 378.)

E munkát a nyelvtörténetnek egy segédtudománya: a *nyelvtörténeti kútfótan* végzi, melynek, ha irott forrásokból dolgozik, neve *nyelvemléktan*. (*A hangzó nyelvforrások tana* még nem rendszerezett tudomány.)

A jegyekbe foglalt egyéni nyelvállapotokkal tehát a nyelvemléktan foglalkozik. Nyelvégységeket állapít meg, míg a nyelvtörténet ez egységek kölcsönhatását, nyelvfejlődésbeli jelentőségét vizsgálja. Íme kétfele szempont, kétfele cél. Minél közelebb áll a vizsgált tárgy az illető tudomány végcéljához, annál nagyobb a bizonyító ereje, *hitelessége*. Minél egyénibb nyelvállapotot őriz meg egy nyelvemlék, annál nagyobb a *nyelvemléktani hitele*, minél világosabb az egyéni nyelvállapotnak a többi nyelvállapothoz való viszonya, annál nagyobb a *nyelvtörténeti hitele*.

A mondottakból, azt hiszem, kitetszik, hogy a nyelvemléktani hitelességről szóló meghatározásom minden önállósága mellett is a „tudomány” fel fogásával ellentétben nem áll.

Ami már most a két tudomány *célját* illeti, idézhetem értekezésem idevágó sorait:

„A nyelvemléktan . . . kizárolag egyéni nyelvállapotokkal foglalkozik; a nyelvtörténetnek már kész anyagot nyújt, hogy az az összes földolgozott egyéni nyelvállapotban fölismere az összefüggést és megállapíthassa a nyelv egész fejlődését.

A nyelvemlék tan tehát a nyelvtörténetnek *segédtudománya*; célja: az egyéni nyelvállapot hitelességének megállapítása s a hiteles nyelvállapot tárgyalása.

Tán kelleténél hosszabbra nyúlt soraimat avval a kijelentéssel zárom, hogy a t. bíráló jelenleg nem győzőtt meg rendszerem hibás voltáról, de ha ezt a jövőben bármikor megtenné, szivesen beismerem tévedésemet.

HUBERT EMIL.

II.

Hubert fejezetére igen kevés a megjegyezni való; bizonyosan mások is foglalkoznak az itt tárgyalt kérdésekkel, döntsék el azok, hogy melyikünknek a fölfogása jár közelebb az igazsághoz s válik a tudománynak javára.

Az *emlék* szót tárgyalva elfelejti Hubert, hogy e szónak a magyarban többséle jelentése van. Ő abban a megbírált értekezésben s én is a bírálatban arról az *emlék*-ről beszélünk, aminek német neve *Denkmal* s most egyszerre előáll a *Nyelvőremlék*-kel, pedig ez egészen más fogalom, ennek a német neve: *Andenken*. Azt hiszem, hogy a különbség e két szó között minden további magyarázgatás nélkül is világos.

A nyelvemléktani hitelesség meghatározásában még mindig egymástól eltérő nézetet vallunk: csakhogy a példa, amit Hubert említi, épen nem találó. Ha egy X hiteles nyelvemléket valaki bíven lemasol, az szerintem is hiteles nyelvemlék marad, de nem mint eredeti, hanem mint másolat, mert leírója most sem vallja más korbelinek, mint amikor tényleg írásba foglalták. Akár kézirással, akár nyomtatással vagy fotografia útján másoljuk és sokszorosítjuk az eredetit, az mint másolat is (ha igazán hű) hiteles nyelvemlék marad, ha az eredetije hiteles volt. BALASSA JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZITÁSOK.

Rómaság. A *Barcaság*, *Jászság*, *Kúnság*, *Nyírség*, *Ormánság*, *Örség*, *Ssepesség*, *Seilágyság* stb. kaptafájára készült *Rómaság* szóalakot eddig leginkább az Akadémia Csoma-kódexében, egy 1638-iki másolatban fönmaradt „Rustán császár” históriájából (XVI. sz.) ismertem, aból ez alak igen sokszor ismétlődik. Pl. 1. vsz. *Rommasagról*, 2. vsz. *Rommasagot*, 8. vsz. *Rommasagban*, 11. vsz. ua., 19. vsz. *Rommasagban*, 52. vsz. *Rommasagbol*, 69. vsz. *Rommasagnak* s a legutolsó (226.) vsz. *Rommasagnak* stb. — De megvan ez alak már az Érdy-kódex

(1526—27) 445. és 453. lapján is; amott: *romaffagban*; emitt: *Romabasaghban*, ami nyilvánvalóképen a másoló hibája és szintén csak *Romasaghban* helyett kerekedett ki úgy, hogy a gondatlan leíró már a képző elé is oda szúrta az utána következő ragot. Meglelőük továbbá ugyanez alakot a valamivel még régibb (1517) Domonkos-kódexben is 98. *romasagba*.* K. L.

Hogy hívták a fagylaltot a múlt században? Gvadányi tanusága szerint (PNöt. IV. r. 202. vsz.) és másutt is) *fagyos* volt a neve. „Enyhülnek *fagyossal*, 's mandola tejével” mond a jó öreg Gvadányi s kár, hogy a nyelvujítás nem hallgatott az ő szavára, mert akkor nem érzenék a német *Gefrorenes* íze a magyar *fagylalton*, ezen a nyelvtanilag bár helyesen képezett, de mégis erőltetett szón. Ím egy újabb bizonyás, hogy a nyejvújtás mily kevéssé épített a hagyományra s mily kevéssé tartotta számon és használja fől a nyelvnek régen kész alkotásait. KARDOS ALBERT.

Nap nap után (Nyr. 27:65). Nékem is van erre két példám Hajduszovátról: „*Nap nap után, csak ellátogat ü is; mikoron benn járék Debrecenbe, nap nap után tatálkozék véle.*”

RECHNITZ IGNÁC.

Milyen idős a nagyság? Ha mai nagy divatjából következtünk, azt kellene hinnünk, hogy olyan újabb termék, akár az őn és kegyed? Hiszen ma minden asszonyt és minden leányt, kiknek rangját nem tudjuk, *magnagysádunk*. A szó pedig százévesnél is régibb; Bessenyei, Gvadányi széltére használják, nemcsak nőkre, hanem férfiakra is. (Lásd Bessenyeinek próf Teleki József ellen írott versét közölve a Széll Farkas-kiadta *Bihari remetében*; továbbá Gvadányinál PNöt. VI. r. 267. vsz. és másutt is). A NySz.-ból kimaradt.

KARDOS ALBERT.

Szörszál-hasogatás. A *Néptanítók Lapja* boldogult királynénk egy versét közölte magyar fordításban. Abban a versben ez a mondat is előfordult:

„Óh Mária, *imaddunk!*“

E miatt aztán a *Népnevelő*, ez a kiváló pápista érzelmi lap nekirent a *Néptanítók Lapjának*, hogy bizony mi kath. keresztyények

* Előfordul még más nyelvemlékekben is: a Katalin-legendában (1486. vers), Tinódinál (Zsigmond kir. 644., 939. és 945. v.), Dézsi András-nal és Sztárainál (RMK. V. köt. 12. 181, valamint ugyane kötet mutatójában főlsorolt számos helyen). A TihC. 24. lapján mint gyűjtőnév a lakosságra van vonatkoztatva: Mikoron az misén jelen volna az pápa az két császárokkal és olymint egész Rómasággal. — Hasonló gyűjtő helynevek: *Somogysdg* és *Zalasdsg* ÉrdyC. 496, *Erdélység* uo. 400b, *Seerémség* uo. 593b; *Somogysdg* Helt: Krón. 28b, 41; *Erdélység* MA: Tan. előb. 5; *Bakonyasd* LevT. 1:313; *Liptósdg* és *Szepesség* Valkai: Geneal. 54; *Szilvásd* Lisznyai Kovács P. Krón. 86; *Bosznasdg* uo. 93; *Barcaság* Szöllősi: Szenán b. 11.

S. Zs

nem *imádjuk* Máriát, hanem *csak tiszteljük*. És minden áron kétfelé akarja hasítani a — szórszát. Olyan országra szóló kázust csinált belőle, hogy a szegény Néptanítók Lapja ijedtében Jézus-Máriát kiált s ugyancsak mosakodik, hogy ők azt a verset a napilápos után közölték.

Hát hiszen ez is mentség. De úgy látszik, azt egyik lap szerkesztője sem tudja, hogy *imádunk* azt is teszi, hogy „*kérünk*“. „Én bizony nem imádtam tovább. Mennyit imádtam, hogy jöjjön már haza!“ Hisz ez egész közönséges szólás-mondás.

És ilyen értelemben, noha magam is pápista vagyok, bizony sokszor imádtam (ex offo) Máriát. Ezt csak azok nem tudiák, akik a dogmatika egy-szál fájától nem látják a népnyelvi szokás öregerdejét.*

MAGISZTER.

Bujás szembajok. Jendrássik Ernő azt jegyzi meg egy füzetem címéről, hogy csizmadiát fogtam vele, mert a *buja* melléknév, sba -s képzőt függessztünk hozzá, legföllebb kicsinyítjük értelmét. s meg sem is állhat, ahogy nem mondhatjuk: *kurtás, fürgés*. Én nem akarom a *csizmadiát* latin mondatban idézni, csupán azt jegyzem meg viszont, hogy csodáalom, hogy olyan jeles klinikás, mint Jendrássik, azt mondhatja, hogy „*eddig ezen bajokat bujakórosoknak* mondta, azt hiszem evvel meg is lehetnének“. Bizony-bizony minden szifili-tudós megbotránkozna rajta, ha az egyszerű *buja* bajokat *bujakóros* bajoknak nevezné valaki, holott csupán az igazi szifilis a bujakórság. Én nekem közös név kellett az efféle betegségek hármas csoportjára, ahogy mások venerikus vagy venériás vagy nemi bajoknak mondják őket. Magyar név kellett, azért nem használtam az első kettőt, az meg nevetséges lett volna, ha *nemi szembajok*-ról irtam volna. Igy próbálkoztam meg az önkéntelenül alkotott *bujás* jelzővel. De mielőtt ki-nyomattam, a NySz.-tól is tanácsot kértem, szabad-e. No hát ott találtam Enyedi I. János Mennyei szó-jából a *bujás* gyönyörűséget, meg a Kis-Viczay Péter Adagiá-jából az *igen suskás, bujás-t*. Emez a példa arra is megfelel, hogy kicsinyítő-e az -s képző az *igen bujás*-ban.** Különben is, ámbátor a *feketés*: kicsit fekete, de talán a *tartós* nem a. m. „*kicsit tartó*“, hanem inkább „*sokáig tartó*“. Nem lehet ám minden egy kaptára húzni.

Csapodi István.

* Az *imadd* ige a NySz. számos idézetében is könyörgést, imádkozást jelent, hasonlókép az új MTsz. szerint kérést jelent Csallóközben. Azonkívül kínálást is jelent (*imád, megimád*) Veszprém megyében és Csallóközben, I. MTsz.; így a NySz. három idézetében is.

A SZKK.

** Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy más példákban is előkerül az -s képzőnek fokozó, hővítő jelentése. Pl. a NySz.-ban: Hogy az haza dolgait *igen restesen*, sőt többire [többnyire] nem is effektualná. *Annyira siketés* volt, hogy ha ágyuval lőttek volna is, mégsem hallotta volna (viszont kicsinyítőleg ugyancsak a NySz.-ban: Jobb süketesnek lenni, hogynem mint teljességgel süketnek). Vörösmarty a Helvilához intézett költemény első kia-

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

Akar. Ez a szó magyar mondatban egymagában meg nem állhat; kiegészítésül minden megköveteli a maga főnévi igenevét, pl. Pista almát akar (eddig németes) *kapni, lopni, enni* stb. Kivétel a hiányos szerkezet, pl. erre a fölszólításra: No, menj vele te is, Palika! — az elkisérően így felelhet: De ha nem akar. (T. i. vele *menni*.) Tehát csak ilyen mondatpárban szerepelhet egymagában. Nem is hiszem, hogy nem tévedésből került a Nyr.-be ez a germanizmus: „ha valaki káposztát *akar auflággal*” stb. (27:424). Itt élénken követeli a kiegészülést pl. ezzel: *kapni, rendelni, enni*.

BELÁNYI TIVADAR.

Meglepődés vagy meglepetés? Erről a kérdésről (27:426) még volna egy s más mondanivalóm. Azt hiszem, igazam volt, mikor azt állítottam, hogy a *melegpetés* neologia, s hogy csinálója Geleji Katona Istvánt követte. Nagyszigethi Kálmán egy szíves figyelmeztető levele azonban kötelességemmé teszi, hogy bővebben és világosabban beszéljek. Mind a *melegpés*, mind a *melegpetés* mind a *melegpődés* természetes bokrosodása a *melegpni* igének, és mind a három jó a maga helyén. A *melegpés* activum, a *melegpetés* causativum, a *melegpődés* reflexivum. *Melegpés* akkor ér, mikor hirtelen, váratlanul következik rám valami; *melegpetés* akkor, mikor valaki meglepetett valamivel; a *melegpődés* meg lelkem amaz állapotját fejezi ki, amelyet a *melegpés* vagy a *melegpetés* okoz. A neologusnak az volt a hibája, hogy ezt a három fogalmat az egy *melegpetés* szóba fogalta össze, holott mind a *melegpés*, mind a *melegpődés* más jelent. A Budapesti Szemle — i jegyű frójának meg az a hibája, hogy tagadja a *melegpődés* szónak még csak a lehetőségét is. Ez azonban nem ingatja meg az én *meggyőződésemet*; *meggyőzésem* csak akkor sikerül, ha — i okokkal győzet meg; valamig ezt nem cselekszi, *meggyőzésem* kereken tagadom.

TÓTH BÉLA.

Leszögez. Higgyék el az Országos Hirlap írói: sok fáradtságuk kárba vész az idegenségek erőszakos pártolásában. Egy vadonatúj németesség háromszor is ismétlődhetik egyazon vezércikkben s mégis megeshetik, hogy a legtöbb olvasójuk nem érti meg. Ime okt. 23-án

dásában a *feketést* is nagyításra használja: Boríts el álmok éjjele s burkolj *feketés fatyolodba*. Később erre javította: burkolj *sötétes fatyolodba*; s ez a *sötétes* sok példában kimutatható ilyen fokozó jelentéssel, l. TMNy. 570. — Ide tartoznának Calepinus szótárának efféle fölös képzőjű nagyító melléknevei: *nádasos, fejeses, krétdos* stb. (l. Nagyszigethi K. cikkét Nyr. 17:357). De ezek gyanusak, mert a szótáron kívül, összefüggő szövegben s a népnyelvben nem mutathatók ki (a Nagyszigethi említette népies *nedveses* bizonyára kicsinyítő), tehát könnyen lehet, hogy Calepinus magyarítójának a csinálmányai, (a latin *-osus* utánzásaul), mint pl. Molnár Albertéi az *aranyi, csüsti-féle* anyag-melléknevek. Azokkal az adatokkal, melyek csak szótárban kerülnek elő, egyáltalán óvatosan kell bánnunk!

S. Zs.

is háromszor egymásután írt ilyent a vezérekkirő: „Tisza I. gr. gombostüre szúrhatta a második tanulságot . . . Sem Tisza I.-ról, sem Szilágyi Dezsőről nem szabad félenni, hogy pusztán a panaszokodás okáért *szőgezték volna le* a szembeszökő anomaliákat . . . Nem mondják, hogy miért, de tanulságul a jövőre *leszögezik* őket . . . Tisza I. *egy pár kemény szóval leszögezi* azt a jelenséget, hogy a házszabályok micsoda képtelen szituációt engednek kifejlődni“. — Merjük állítani, hogy még a megelőző *gombostüre seírás* után is csak az az olvasó érti ezt, aki a Pester Lloydot is szokta olvasni. Lám, nekünk kenyérünk az effélék böngészése, mégsem találtuk el a helyes magyarázatot, mikor a minap a P. Naplóban találkoztunk ez új jövevényvel s a német *tiefer hängen* fordításának tartottuk (473. l.). Most *Löw Immanuel* úr figyelemzeti az igazi forrásra:

„*Szegezzük le* nem a *tiefer hängen* fordítása, hanem egy másik divatos német hirlapirói szólásé: *festnageln*, amely állítást szaván fogni, eshetőleg későbbre eltenni, hogy alkalomadtán hivatkozhassunk reá és megcáfölhassuk.“

Minden esetre hatható metafora: az ereje szinte aránytalan a tartalmához képest. Más nyelvben alig van teljesen megfelelő szólás; Sachs-Villatte német-francia szótára pl. ennyit mond róla: „figürlich: *Das muss festgenagelt werden*, etwa: *nous en prendrons note*“. Tehát: ezt megjegyezzük magunknak, tudomást veszünk róla. Persze, ha Papp Dániel a Figaróba írná cikkeit, akkor ilyen szólással gazdítaná a francia nyelvet: *il faut que cela soit cloué!*

ANTIBARBARUS.

EGYVELEG.

Műkedvelő nyelvészek virágkorát érjük. Egy hétfőn Jókai Mór mond lesujtó ítéletet az egész magyar nyelvhasonlítás föött, Jókai, ki sem a nyelvészeti irodalmat nem ismeri, sem pedig a rokon nyelvek minvoltáról nincsen sejtelme.* A másik hétfőn Ballagi Aladár sujt le az erkölcsbíró mennyörgő haragjával a Nyelvtörténeti Szótárra s így bünteti sírjában is Szarvas Gábot, aki kétéssége merte vonni Ballagi Mór szótárirói érdemeit. Azt írja egy napilap, hogy a jelenvoltak nagy élvezettel hallgatták Ballagi kifakadásait. Hogyné? Az emberek minden szívesen jártak a kivézetésekre, még az ártatlanokéra is, hát még ha olyan embert végeznek ki, akinek egynéhány hónap mulva gyönyörű emlékszobra fog emelkedni ugyanott, a vesztőhelyen, az Akadémia palotája előtt. Dehogység előtérben, dehogység előtérben, dehogység előtérben! Az erkölcsbíró magasztos tisztét gyakorolják!

No de nem minden erkölcsbírónak van sejtelme a szótárszerkesztés módjáról. Néha az erkölcsbíró azt hiszi, hogy egy nagy

* Jókait mint nyelvészett jellemeztem a P. Napló f. é. XI.5-i számában.

tudományos szótár szerkesztőinek fő kötelességük összeírni mindenzt, amit a már meglevő szótárak közölnek, nem törődve avval, vajon az egyes adatok nem a szótárirók koholmányai-e, s ha nem, vajon elég fontosak-e arra, hogy szótárban egyáltalán szerepeljenek.

Néha meg azt hiszi az erkölcsbíró, hogy egy nagy szótár gyűjtői egyes kijelölt kifejezéseket keresnek az irodalmi forrásokban. Pl. előbb száz régi könyvet csak azért olvasnak végig, hogy ugyan melyikben van meg a *paprika* meg a *tarhonya*? Azután megint százat, más százat vagy ugyanazt a százat, hogy megkeressék a *parasztgárdát* meg a *földművest* és így tovább. Ha pedig a gyűjtők véletlenül nem akadtak rá ezekre a szókra, vagy nem volt érzékük, hogy megfigyeljék előfordulásukat: nosza rajta, jámbor szerkesztő, — arra való az *olcsó időnek hasztalan soka* — keress meg minden egyes hiányzó kifejezést évekig tartó verejtékes munkával, ha pedig akkor is ismeretlen előtted a lelőhelye, szabadítsd rá a bejelentő hivatal rendőreit, azok majd megbírságolják az önként nem jelentkezőket. Mindent próbálj meg, csak azt ne, hogy történettudósaink tól kérj segítséget, mert azt ugyan várhatod. Lám, szegény Szarvas is mennyit rimánkodott nekik, hogy: Uraim, segítsetek a szent ügy érdekelében! Gyűjtsétek össze az oklevelekben található s a történeti érdekű szókat, hiszen csak ti érthettek ehhez! De éppen az erkölcsbírák nem ajánlkoztak akkor ilyen munkára, sem ingyen, sem pénzért. (Ellenben a szerkesztők egyike buzdította az elhúnyt Szamota Istvánt, pótolja ki a legérezhetőbb hézagot, aknázza ki az oklevelek szókincsét. S a buzdításnak fényes eredménye volt és nemsokára sajtó alá kerül a NySz.-nak legelső és legbecsesebb pótléka.)

Van végre olyan eset is, hogy az erkölcsbíró — érezve semmi-vontat a nyelvtudomány terén — tisztán „erkölcsi” mozzanatokat érvényesít. Ráolvassa Szarvas Gáborra a saját mondását, mellyel a hiányokat mentegyette: hogy „bedugultak az összes források, *ingyen* pedig manapság senkinek sincs kedve dolgozni“. Jaj, kérem szereettel, mikor Szarvas ezt írta, még nem voltak olyan tudós és nagylelkű házioraink, akik ingyen ajánlkoznak megigérni a főváros történetét.* Szarvas pedig azokra a szegény emberekre értette, akik a gyűjtés terhes munkáját végezték — no meg azokra a tudós urakra, akikhez sikertelen esdekeltek segítségről.

Azt is állítja még a legújabb erkölcsbíró — legalább a lapok közlése szerint — hogy „a szerkesztők ezrekre menő szókat, amiket a gyűjtők beküldtek, nem illesztettek be az öket megillető helyre“. Már azt az örömet nem szerzem meg bírálónknak, hogy ezt a leggonoszabb ráfogást cáfolgassam. Nevetséges ez mindenkinél, aki a két szerkesztőt akár személyesen, akár tudományos működésük révén ismeri. Nevetséges minden dolgozótársunknak,

* Megigérni — így volt a kéziratban is, nem megírni.

sőt minden nyelvésznek s a Nyelvőr minden olvasójának; mert mindezek jól tudják — ne dicsekedjünk lelkismeretünkkel vagy lelkesedésünkkel — de tudják, mennyi kedvteléssel, mennyi gyönyörűséggel, mennyi szenveddélyel dolgoztunk munkánkon, s mennyi gonddal és szeretettel iparkodtunk már megjelenése közben a hiányzókat pótolgatni s pótlásukra megnyerni az ügyfeleket.

Gondolkadtam, méltassam-e egyáltalán szóra a legújabb támadást. De — szomorú doleg — nálunk a tudatlan és rosszakarátú támadások mindig megtévesztik a jóakaróknak is nagy részét, s azért minden nyiszor kénytelen az ember ismételni százzszor elmondott dolgokat. Jelenlegi fejezetésemet pedig alkalmassint folytatnom is kell, ha nyomatásban is látom Ballagi fölolvásását. Hiszen, ha komoly célja van vele, akkor *mentül előbb ki fogja adutni, s hogy ez megtörténék, azt hivatalosan is kértet a M. Tud. Akadémia főtitkárához intézett beadványommal.*

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Lefokoz. A napilapok használják, s így a nagyközönség is használja a *lefokoz* szót a *degradálás* kifejezésére, még pedig a katonai életre alkalmazva teszi ezt különösebben. Másoknál azonban ez a lefokozás egyebet tesz. Teszi azt, hogy leütötték, föbe ütötték, agyonütötték; pl. a NySz.-ban: Nyakon ytyk vala kardfokkal. (WinklerC. 166.) A varga leányát is . . . jól megbalmafokozta. (Phil. Fl. 60.) A magyarországi ember pedig, ha valakit lefokozott, azt, vagy föbeütötte, vagy agyonütötte, vagy fejbe vágta, vagy épen kollintotta fejbe. Ime, a nagy ellentét. De ezen én meg nem ütközöm; nem ritkaság a nyelv életében, hogy egy szónak többséle nagyon eltérő értelme lesz. De az sem tagadható, hogy a szóban forgó használatnak oka a latin-német hatás, mert szóról-szóra való fordítása a *degradatio*, *Degradation* szónak. Jobb volna a következő kifejezések valamelyikét használni: *letették, lecsapták; megfosztották állásától; hivatalából kiesett; állásából elmozdították; állásától felmentették; hivatalától elesett.* Nincs igazam?

F. Igaza van, de félünk, hogy elkésett a figyelmeztetésével. A *lefokozás* már annyira elterjedt, hogy alkalmassint megmarad nyelvünkben. Szerencsére nem ellenkezik sem az összetétel módjára, sem pedig két elemének használatára nézve nyelvünk szokásaival, úgy hogy a nyelvérzék nem igen ütközik meg benne.

ANTIBARBARUS.

2. Duga? Beregszászi barátaim kinevettek, mikor a *donga* helyett azt mondtam, hogy *duga*; pedig nekem — azt hiszem — igazságom van, mert Somogyban mindenütt *dugának* nevezik azokat a deszkákat, melyekből a hordó készül. Az irodalmi nyelvben is nyoma van ennek a tájszónak, — ott van a *dugába dől* képletek kifejezés, melynek bizonyára van valami köze a hordó összeomlásához. Van-e igazságom?

F. Az bizonyos, hogy *dugába dől* tkp. a. m. összedől a dongája (hisz erről éppen taval közöltünk kimerítő magyarázatot, 26:65). Ennek a szólásnak Dunán túl van a hazája, ahol a dongát *dugának* híják. Minthogy azonban magát a hordódongát a legtöbb nyelvjárás *dongának* mondja: az irodalomban csak ez a forma járatos, és az irodalmi szokáshoz alkalmazkodik a művelteknek élőbeszéde is.

ANTIBARBARUS.

NÉP NYELVHAGYOMÁNYOK.

Gúnyos és tréfás mondások.

Szerencsétlenség megesik az ágyon is.

Igyék, egyék a vendég, van a hidásba elég! (A Kása Ferkó felesége, a Sziva Juli mondta, mikor a Marci fia vendégségét tartotta. Akkor épültek s kamráházuk — mit e vidéken külön szoktak építeni — még nem volt s azért új hidásában tartotta, amit vendégségre készített.)

Ne mennyen el, ugyis mit csinál itt?!

Ne mennyen el, ha ēemegy, ēemegy az esze is! (Természetesen, mert magával viszi.)

— Há méssz? Fehér födet vennyi menek (feleli vissza az oldal és fenék nélküli kocsin ülő paraszt). — Kővér gondolatok gyűnnék ki abból a sovány fejedből, az igaz! Nohát ha nem úgy van, edd meg a mekecset (mécset)!

Nem fél, hogy leszakad a lova farka, ha egy emberré tőbb ül a kocsijára.

Nem veszik vaját (a kölcsönkért ásónak).

Hogy ez a bőr azon a csonton? (Rossz lóra gúnyos alkuvás.)

— Nem harap ez a ló? — Nemcsak harap, de rug is! Nem jó vóna, ha nem harapna! Mit ennék, ha nem harapna?

Tensür ēemehetett vóna a gelencsérekké (fazekasokkal kocsin).

— Nem ollan ūdős még! — Ha az én feleségem ollan vén lenne, má régen levágattam vóna.

Van is magának pénze? — Hát ez micsoda? Az aprajával meg a malacokat etetem.

Te csúnya hagyás!

Sok a huncfut!

Csak a fejedet tapogasd (magadban találsz legtöbb hibát)!

(Zala m.) VOLÁK LAJOS.

Tájszók.

Beregmegyeiek:

csónár: csalán.

jőstök: jöttök (különösen kérdezéskor).

felső: kabát, pl. „Add ide a felsőmet“.

lingár: naplopó.

kőpéce: 10—12 lit. nagyságú edény.

megfelelni, megfelelőtanulni stb.
nyit: nyílik (pl. kinyitott a

James

ALFRED JAMES

(Hans)

azt ángon:	azután.	la bog:	sokat beszél.
dranzir:	drágás (olyan kereskedő, aki jó drágán árul).	megszmúdul:	megkozmásodik.
drémál:	szundít, szunyókál.	slajdirozik:	sokat járkál, kóbórol.
furmányos:	fuvaros (nagy teherkocsival).	sillent:	hazudik.
folyós:	orbánc.	szmuhtol:	keres vmit (de nem találja).
kercse:	kertecske.	úkorkodik:	kötödik, kötekedik.
	(Rozsnyó és vidéke.)		STROMP JÓZSEF.

Balaton mellékiek.

rend:	sor, pl. írásnál, ültetésnél, kaszásnál.	szodál:	telhetetlen az ételben.
satuut:	széles út a szöllőben, melyen a csőbrőt hordják.	szuszakul:	lassan végzi dolgát.
siakodik:	sikoltó hangon kialbál.	tislér:	asztalos (e szót nem ismerik).
sor:	állapot, doleg, pl. „jó sora van; sora akadt“.	vakotás:	foltos, rozsdás gyümölcs.
szé dibabáz:	addig forog körben, míg el nem szédül.	vendégkésérő:	furkóbot.
	(Felső-Somogy.)	vinnyog:	a száját huzogatja.
		zerna:	zöldes szürke (pl. bizonyos szín a maeskánál.)
			SZEMNECZ EMIL.

Szabolcs megyeiiek.

alkalmazgatt:	elrendezget. „Nem hajlik el ez a kazal a világír' se, majd elalkalmazgattyunk azt mi szépen“.	duhog:	(az esőről) szakad. „Adony fele duhog már az eső“.
baj:	szitkozódásban: „Hogy a baj mennyen rá!“	hallani:	érezni. „Dinnyét ettek hé? Azt. Tán a szagán halod?“ (Metónimia: faj a nem helyett.)
belegyőzödni, vimbibe:	megnyugodni valamiben. „Csak abba az egybe nem tudok belegyőződni sehogyse!“	indulóskodni:	„Elbocsátottam, mer' egész idő alatt indulóskodott“. (Menni akart.)
campózik:	ballag, megy. „Akár ide campózik a szekér, akar oda, an nekem mindegy“.	kifog:	„Ín rajtam nem fog ki“ (rajtam nem málik).
csizsma dia-fogás a':	ostoba beszéd.	kilel:	1) kitalál. „Mit nem lehet ki azok az urak“. 2) megkap; „Majd kilelem in azt tőle“.
dógozik.	„Nincs ojjan; nem kiszűrünk mi el szombat estig a takarmány behordásával. Mer' a bőkköny (bükköny) meg a csalamádé csak megvóna, hanem a lúhere, ad dógozik benne“ (a. m. az tesz sokat).	mellőz:	kikerül. „Ne fijen, nagyságos uram, úgy elmellőzöm ezt a dülört, mintha ott se' vóna“.
	(Aba pusztá.)	papasan:	kényelmesen, nyugodtan. „Ne egyíl ojjan papasan!“
		percen áll:	„Most fp'a percen áll“ (Méréskor mondják, ha a föltett súly pontosan megfelelő).
			BALKÁNYI KÁLMÁN.

Udvarhelymegyeiek.

békócslani: békálni.	nyslat, flangéroz: jó-megy.
cíkkel: az ing egy része, mely a válon kőzvetlenül a gallér mellett van.	pacs magol: zavar, össze-vissza csinál minden.
csitol: csendesít.	tócs: zabból és polyvából a lovakknak csinált étel.
kötvény: kötény (csak az öregbebektől lehet hallani).	vakontag: vakondok.
mennyég: meddig.	zeke: téli kabát szürke posztóból.
nagy matag: lagymatag, lanyos.	

FERENCS MIKLÓS.

(Cége)

Tájszók és mondások.*

Á: Né ájj itt úgy, mind őgy Ábétű! (Tótágast áll. B.-Hungad.)	rét, erdő, kaszáló stb. 2) berső (l. öröksig alatt). Hangt. analógiák: erső, ferső, túrsó, közbürső, embertürső, hátúrsó, utórsó.
ápfog: zápfog. Hasonlók: 'áporos (K.-Sz.-Király), 'ászló. A tojás azonban zápon marad.	asszonember: nő, asszony. (Nagy-Petri).
ágyszalma: „Isten könnyisd meg az ágya szalmáját“: bár meghalna! (Vö. simlódiák.)	átok: Fogja még az átok! Egye még a szigyen s a keserűsig! Lepje körül a bánat! Mennyen vélle a gonosz! A kárvallas légyen a cimborája! Essik belé a fene! Vesszen még az it(ét)-vágya! Íjjén addig, amíg a Kühégy! (Ahasvérus átna.) A rossz ájjon belé! A nehíssig bújjon az ódalába! Törje ki a libáké! Ájjon a sújj belé! Én Isteném, vakisd v. süketisd még! Légyen társa az ördög! Az Isten nő légyen Istene! A Sátány legyen a keresztrapja! Pusztuljon el még a magja is! Jusson a hfd vígire! (Koldus.) Verje még a mindenható jó Isten, aki felhozza az áldottat! Ó, hogy az én Isteném pusztítaná el! Egye még a fiszkes fene! Hogy az én Isteném törné el
akasztófa: akasztófára való. „Jaj, te nagy akasztófa!“ (B.-Hungad.)	
ajtóstúljúbék: rohanva, nagyra nyitott ajtóval.	
alamuszti: alamuszi, alattomos. „Alamuszi macska egeret fog.“	
áldott: nap. „Jaj be szípen sút az áldott!“	
álingál: álldogál.	
ángyó: a testvérbátya felesége. Kisángyó: az őcs neje. (Zentelke.)	
anyakatej: „Még az annya teje a szája szilín van s mán fogdossa a lányokat! (Vö. téfélés száju; szabolás.)	
angyalfia, angyalhozta: christkindl.	
apjárúl maratt: összes vagyon. 1) kürső: (lífekvő) szántó,	

* A különösebb „szóllásnál“ oda teszem a helyet is, ahol hallottam, egyszerben érteni kell Kalotaszögöt“.

Cz. J.

a lábat! Lelje (rázza) ki a hideg! Lelje ki a mindennapos, (esetleg) harmadnapos hideg! Igessé még a tűz a lekit! A gyöhönna lángja csapja fél! A ménkű üssőn belé! Törje ki a nehéz nyavaja!

a z s á k, aki a mákot megtartya! (A titoktartásnak szép hasonlata. K.-Sz.-Király.)

b á b á k f ē r g e t e g j e: viharos, szélvészes, menydörgős zápor. (Bába: a rosszak, boszorkányok anyja a néphitben.)

b a g a z i a: muszuly (speciális ruhadarabja Kalotaszegnek, M.-Gyerő-Vásárhely).

b a g j a: bugja. A petrence: viláhegy (B.-H.), rudas, apró (K.-Sz.-Király).

b a j a b a j: sóhajtozó válasza annak, kinek vmi kárt vagy szerencsétlenséget beszélnek el.

b a j o s e m b e r: sok ügye-baja van. (A hangsúly érezhetőleg a baj-ra esik.)

b a k l ó s á g o t k a p: csökönnyössé, makaccsal lesz (M.-Gy.-Vásárhely).

(Kalotaszeg.)

CZUCZA JÁNOS.

Családnevek.

Almási. Bányász. Béres. Bobák. Bucseg. Burkus. Drótos. Figura. Hajnos. Hegyes. Kuchta. Lang. Máte. Rákai. Répási. Soltész. Szepesi. Tisza. Vanyo. Vasko. Vozár.

(Lucska. Abaúj-Torna m.)

Ádám. Andó. Arany. Bátya. Bénai. Bódi. Boros. Bozó. Gazda. Gúdor. Ispán. Király. Lakatos. Lázár. Mandula. Mede. Pál. Szombati. Varga. Vince.

(Egyházas-Bást. Gömör m.)

Ádám. Básti. Bal. Bolla. Bozó. Mede. Medve. Pál. Surc.
(Ó-Bást. Nógrád m.)

Bozo. Sűle. Súlye. Vég.

(Vecseklő. Nógrád m.)

Bajzát. Balázs. Baraca. Bebb. Béres. Boza. Csuha. Dávid. Drotár. Dudla. Éliás. Erős. Farmosi. Ferenc. Fóris. Gábor. Hajdú. Hegedűs. Hűvösi. Jó. Juhász. Király. Kocsis. Komlós. Körömi. Kún. Kutas. Lakatos. Lénárt. Lipócki. Mitnyócki. Oláh. Olajos. Orosz. Palkovics. Polányi. Pongó. Poroszka. Siket. Sikúr. Simon. Sípos. Sőregi. Szalai.. Szepesi. Szikora. Tamasi. Telekes. Vajdovics. Vas. Vékony. Virág. Zöld.
(Cserépváralja. Borsod m.)

Árvai. Bernát. Breznai. Figura. Juhász. Kerekes. Korcsmáros. Olajos. Sirgely. Szepesi. Tisza. Zsilla.

(Barka. Abaúj-Torna m.)

MÁTE LAJOS.

G ú n y n e v e k.

Ancsa. Aranyos. Bableves. Bábá. Bicskás. Bojtok. Bolha. Bürgés. Brekú. Brinzák. Csanyi. Csepelés. Darázs. Dobre. Dora. Dudás. Gugyella. Gyerepl. Hasznosi. Hurka. Jónás. Kanász. Katri. Káli. Kóles. Kártyás.

Kölli. Krajcár. Kukac. Medve. Mikacs. Módé. Parti. Pityin. Pozderja. Pörge. Pukri. Sajátás. Szarvák. Sziszsi. Szepesi. Szubi. Tollar. Tyurakos. Veréb. Vityilós.

(Ada, Bács-Bodrog m.)

Begre. Buhú. Gányó. Gombóc. Jakab. Kikindai. Palóc.
(Mohol. Bács-Bodrog m.) CSEFKÓ GYULA.

Helynevek.

Erdőrészek: Biróné. Örkő. Erős oldal. Lóré. Andornyak. Ávas. Cserealja. Ipacs. Piliske. Csordadéllő. Tetves kút. Szármány. Magos hegylánya. Görgő. Tisztított csere. Játszómező. Kerek ponk. Mészégető. Súgás. Vállus kút. Benkőkert.

Mezőnevek: Débrén (D. teteje, D. pataka). Újhely. Kőkönyes (K. pataka). Kőzéphegy. Felmenő. Hosszu. Déirejovő. Vizremenő. Nagykép. Nagytó. Sóstó. Kőzépláb. Szemerjai láb. Templomfélle.* A hegylánya. Karószög. Ávas alja. Kertmäge.** Szénafű. Gémvára. Magyarós nyaka. Kula kert. Eprés tető.

(Háromszék m.) INCZE BÉNI.

Határrések és dűlők. Mogyorós. Pangota. Ásvány. Pagony. Kepés. Tanárok. Fud. Bájkap. Mégér. Körtölös-sziget. Szencér. Gálista. Kásagáttya. Ördöggáttya. Vadalmás. Kábosztáslap. Góla. Gelegényés. Piribék. Csukás. Dühös. Farkásdomb. Tállo. Gérébi. Szilés. Sáfár. Erdőalla. Kómár. Kertalla. Ördöngő. Födvitel. Malomlapos. Bárd. Csonkás. Tóhát. Pusztahidere. Ókörtilos. Kónyi lapos. Hármos-határ. Világvigé. Hárromcsucos. Pityérdomb.

(Csécsény, Győr m.)

Dűlő-nevek***: Kertallai rétek. Szénégető és Határföldek. Róka-szerek és Hosszú Kőles-Földek. Hid eleje. Ujirtás. Nagy-Bereg. Pinkói Irtás. Öreg Tölös. Gödör allya. Eötvösi dűlő. Körtélesi dűlő. Árokszer. Szabad földek. Kőzépdűlő. Kőles-szerek. Aszú dűlő. Kutra dűlő. Kiss Homokok. Rétre dűlő. Csapó rétek. Öreg rétek. Merétei rétek. Gányás rétek. Alsó erdő. Vadalmás.

(Salamon, Veszprém m.) VIDA SÁNDOR.

* = a templom felett, a hegyen. I. B.

** = a kerti(ek) megett. Mint határozó: Kert megett voltam. Kert meg(= mögé) menyek. Kert megül jövök. Ép így a templom felett, a templom felüli, a templom felül. I. B.

*** Ezekre a községen levő győri püspöki uradalom hivatalában egy 1817-ben rajzolt térképen akadtam. Ugyane neveket találtam egy 1846-ban készült térképen is, s a nép ma is ezeket használja, bár újabb földfelosztások folytán a rétek, erdők és szántóföldek helye nagy változásokat szenvedett.

V. S.

*Megjelenik
 minden hónap
 15-én
 három ívnyi
 tartalommal.*

MAGYAR
 NYELVÖR
 SZERKESZTÉ
 SIMONYI ZSIGMUND.

Szerkesztőség
 és
 kiadó hivatal
 Budapest
 New-York palota

XXVII. kötet.

1898. DECEMBER 15.

XII. füzet.

A GYULAFEHÉRVÁRI VERSEK.

Becses új nyelvemléket fedezett föl Varjú Elemér a gyulafehérvári könyvtárnak egy latin kódexében, s jelentését e nevezetes fölfödözséről nov. 28-án mutatta be néhány nyelvészeti megjegyzés kíséretében ifj. Szinnyei József az Akadémiában. Az illető irott kódex 154 kis 8r. lapra terjed, az 1299 és 1310 közti időben készült és latin szentbesszédek gyűjteményét foglalja magában. Irója valószínűleg Watahai János, magyar ferencrendi barát. A latin szöveg alatt három helyen egy-egy latin versszakot lefordított magyarra, hogy az egyházi szónok magyarul is versben tolmacsolhassa a latin verseket. Ez tehát minden eddig ismert verses emlékünk közt legrégibb — versnek ugyan elég gyarló, — s összefüggő nyelvemlékeink közt a HB. után első helyen áll, mert régibb a Königsbergi Töredéknél. Az egész kódexet s a magyar bejegyzéseket bővebben s pontosabban Varjú Elemér fogja ismertetni. Addig is itt közöljük magukat a gyulafehérvári verseket:

I. Habrosagben walacnok kegussege
 Eleeknek uruksege
 Koorsagban walaknok egessege
 Sciuksegben walaknok beusege
 Ehezeu nepeknek . . .

Háborúságban valóknak kegyessége,
 Előknek öröksege,
 Kórságban valóknak egészsége,
 Szükségen valóknak bősége,
 Éhező népeknek . . .

II. Chudalatus miuinec ielenetuiben
 Vnū zaiaul müdut igeneç to-
 nosagaban
 Scent oltarū kuner kepeben
 Oz kerezt fan figeu kepeben.

Csodálatos műveinek jelenetiben,
 Önnön szájával mondott igének ta-
 nuságában,
 Szent oltáron kenyér képében,
 A keresztfán függő képében.

III. Vnun tonohtuananac arulatia
 Nemzetui nepnech vadulatia.
 Jrím warasanac tistes fuga-
 datia
 Isten fianoch artotlonsaga
 Halalanoch scidalmos quina
 S (?) Bodug ascunnak scemehel
 latatia

Önnön tanítványának árulatja,
 Nemzeti(nemzete)népnek vádolatja,
 Jeruzsálem városának tisztes fogadatja,
 Isten fiának ártatlansága,
 Halálának szidalmás kína (kinja),
 Boldog asszonynak szemével látatja
(látása).

E nagybecsű sorokból ezúttal csak a legfontosabb nyelvi jelenségeket akarom kiemelni. (A helyesírás egészben a HB.-ével s KTör.-ével egyezik.)

Uj és fontos az á-képzős igenévi alak ebben a háromszor előkerülő szóban: *valáknak*, ami a. m. *valóknak*. Ez azt bizonyítja: 1) hogy a *bíró*, *méltó*, *forró* szóknak á-hangú alakjai, vagyis *bírák*, *méltán*, *forrás* (vö. TMNy. 288), egy hajdani rendes igenévi képzés maradványai; 2) hogy ez az á-hangú képzés valamikor szabályos megfelelője volt a magashangú igék é-képzős igenevének, mely még a 15. század emlékeiben is gyakran előfordul (l. TMNy. 78), pl. *idvezeté*, *szülé*, *veréfény* stb. *üdvözítő*, *szülő*, *verőfény*; ennek is van egy pár maradványa: *tetéz*, *tetés* a *tető* alak mellett stb. (TMNy. 288.) — Az -á é-ből a ragtalan alanyesetben -a e lett, tehát ide tartoznak az ilyen főnevek és melléknevek: *szüle*, *hulla* (hulladék, l. MTsz. hulló), *lenge*, *pörge*, *daga*, *nyifa* stb. (l. TMNy. 522.) — A mélyhangú szók á-ja is eredeti é-ből lett; ezt különösen a mai *pattantyú*, *csurgató*-félékkel egyértékű régi és népnyelvi *pattanté*, *sarkanté*, *fogaté*, *csurgaté*-félé formák bizonyítják, melyekben az é megmaradt illeszkedés nélkül (l. uo.). — E szerint, úgy gondolom, egyáltalán nincs szükség Balassa J. föltevésére (uo. 89), mely szerint a *kajla*-féle igéből való képzések véghangja az -ó igenévképző elváltozása volna. Az -a e, -á é képző és az -ó ö képző nem azonos eredtük, csak rokonértelmiük voltak, s megfelelnek egyfelől a finn -ja jü, másfelől a finn -va vā képzőknek és rokonnyelvi párraiknak.

Fontos továbbá a *scemehel* (*széméhel*) alak, mert most már a HB.-beli *kegilmehel* nem áll magában és látszik, hogy a -vel ragnak ilyen ejtése magáhangzó után tényleg szokásban volt, legalább némely vidéken. (Vö. *bival*—*bihal* s más efféléket, s a HB.-ben *halalaal*).

A -ben rag három mélyhangú szóban fordul elő, az egyikben még nem illeszkedik, a másik kettőben már igen: *habrosagben*, *koorsagban*, *tonosagaban*. — A -nek rag is illeszkedik már itt.

Az -at et képzőnek magashangú formája, mint a KTör.-ben, a HB.-ével egyezik: HB. *intetvinec*, *ildetvitvl*, — GyfvVers. *iele-netuiben*, *nemzetui*, — KTör. *kezdetvitvl*, *scilete[t]vi*; s magashangú az egyetlen fönmaradt példa is: *hitv*-és. Ellenben mélyhangú példában a v nyomát csak a HB. őrizte meg: *kinzotviatwl* (így olvasandó: *kinzatujátwl*, l. TMNy. 478). Mind a GyfvVers., mind a KTör. példái már a rövidebb formát mutatják: GyfvVers. *arulatia*,

oadulatia, fugadatia, latazia, chudalatus, — KTör. mogzotbele[vl], tamadatia, aradatia, sőt chudaltus.

A KTör. *chudaltus* szavát (e h. *csudalatos*) valamint a HB.-ben ezeket a rövidítésekét: *angelcut* (angyalokat) és *vogmuc* (e h. *vagyomok*, vagyunk) eddig gyanús szemmel néztük, mert tollhiba lehetőségére gondoltunk, jóllehet a *chudaltus* hitelessége mellett szóltak a fönmaradt *éltes*, *biztos*-féle formák (TMNy. 482), s az *angelcut* szakaszott mássa is megkerült a moldvai csángó *azkat*, *ezket* formában, e h. *azokat*, *ezeket* (Nyr. 9:486). — Most a Gyulafehérvári Versekben is találunk egy ilyen rövidítést: *habrosagben*, olv. *hábróságben* e h. *háboróságben*. Mindezekből az akkor kiejtésnek az a hajlandósága látszik, hogy a második s harmadik szótagban a két mássalhangzó között álló rövid magánhangzót kihagyják. Ennek a jelenségnak egyéb példái ismerjük az olyan nyelvtani alakokban, minők a HB.-ben s más nyelvemlékekben *zumtuchel*, *esztékben*, *élették* stb. (TMNy. 276., jegyz.), továbbá *éltem*, *holting*, *távozta* stb. (480), aztán különösen számos helynévben és jövényszóban, melyek szintén az Árpádok korában vesztettek el egy-egy magánhangzót, minők *Zsitova* : *Zsitva*, *Zagyava* : *Zagyva*, *szologa* : *szolga*, *pálica : *pálca* stb. stb. (l. ezekről MNyelv 2:37.). — A nyelvtani formákban nyilván a magánhangzós alakok analógiája akadályozta meg e hangtörvénynek általános érvényesülését: a legtöbb nyelvjárás az *angyélköt* helyett megőrizte az *angyéloköt* formát, mert az alanyeset így hangzott: *angyélok*; szintúgy megmaradtak a teljes *csuddálatos* és *háboró(ság)* mellett, mert azt mondta: *csudálat*, *csudálatja*, *háborgani*, *háborgás*, *háborgat*, *háborokodik* (hol a hangtorlat miatt nem maradhatott el az *o*).

Már ennyiból is világos, mennyi becses tanulságot vonhatunk abból a tizenöt kis verssorból, s mennyire múlhatatlan kötelesséünk a hazai könyvtárak kéziratainak legaprólékosabb átvizzsgálása! Addig is szerencsét kívánunk Varjú Elemérnek nevezetes fölföldözéséhez.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÁRMÁN MÓR NYELVTANÍTÓ ELMÉLETE.

Adalékok a gimnáziumi oktatás elméletéhez. A budapesti m. k. tanárképzőintézet gyakorlóföggimnáziumában Kármán Mór vezetése alatt tartott elméleti értekezletek jegyzőkönyveiből összeállította Waldapfel János. Budapest 1898. Eggenberger. (Ára 2 kor.)"

E kötet kiadásával nagy szolgálatot tett Waldapfel János a magyar iskolaügynek. Végre előttünk van Kármán Mór egész

pedagógiai rendszere. Nem a szó szoros értelmében vett könyvben ugyan és irodalmi formában, de teljes, maradandó, rendszeres jegyzetek alakjában, melyeknek minden lapja kiadójuk szakértelmét és szerető gondját mutatja. Még aki ismerte is fővonásaiban e rendszert, sok új becses dolgot fog találni az eszmék e ragyogó kinchesházában, a magyar tanárság pedig megkapja benne a mai gimnáziumnak és Utasításainknak elméleti alapját. A napirenden levő tantervváltoztatások alkalmából meg egyenesen vitairat e könyv: egy szilárd, minden részében összefüggő pedagógiai rendszer, amelyen ha réseket ütünk, megsemmisítjük az egésznek tudományos értékét. Benne minden szigorúan tudományos, ethikai és lélektani elveken épül föl a széleskörű alaptól a legutolsó részlethez, igazolva a pedagógiai gyakorlat minden lépését. Egészben pedig a magyar szellemnek oly hatalmas terméke, mely méltán sorakozik az új Magyarország nagy nemzeti alkotásai mellé.

E helyütt bennünket e rendszernek természetesen csak a nyelvi tanításra vonatkozó része érdekel. A nyelvtanítást azonban Kármán nem tekinti önálló célnak, hanem csak az irodalmi tanítással összefüggésben. Az ő pedagógiája szerint ugyanis formális disciplina — grammatica, stilistica, rhetorica, mathematica — nem lehet öncél, tárgyi tartalmat kell belé vinni, mert csak ennek van *nevelő* értéke s ezen keresztül dolgozandó aztán föl az illető tanulmány alaki része. Az irodalmi formális tanítás célja kettős: az egyik az *ars dicendi et scribendi*, a másik a sajátképeni *nyelvtani oktatás*. Az elmélet értelmében mindenkor csak gondosan megválasztott, nemes tartalmú olvasmány alapján foglalhat helyet az iskolában.

Az első természetesen főként a fogalmazás, szerkesztés és anyaggyűjtés kérdése, de Kármán már jóeleve alapot vet neki az alsó osztályokban a *szókincs gyűjtésével*. Ezt iskoláink ma is nagyrészt elhanyagolják, pedig gazdag szókészlet és az árnyalatok megkülböztetése nélkül nincs stílus sem.

A theoretikum így szól róla:

„Kiindulunk abból a tényből, hogy a gyermekek már magukkal hoznak az iskolába bizonyos anyagkészletet t. i. van szókincsük és bánni tudnak az alakokkal. Ezt a kétfele nyelvi birtokot kell nekünk fejlesztenünk. Az elsőnek fejlesztése a fontosabbik feladat, mert a gyermek a társas életben magára hagyva is meglehetősen megtanul helyesen beszélni, de hogy mikor, melyik szót használja, az már tárgyi tájékozottságot tételez föl. Első feladatunk ezért a szókincs fővilágosítása. Hogy ez miben áll, azt legjobban

példán tüntethetjük föl. A gyernek iskolába kerülve, használja már a családra vonatkozó szavakat, de nincs tudatában, hogy ezek összetartozó csoportot alkotnak. Az ilyen csoportok egy részét fölvilágosítják a különböző tantárgyak. A matematika például megtanítja, hogy a pont, vonal, kör stb. együvé tartozó képzeteket jelölnek. A történelem megtanítja a maguk összetartozásában az állami életre vonatkozó kifejezéseket. De van egy kör, mely egyenesen az irodalmi tanítás számára marad föl; ez t. i. a *lelkei életre vonatkozó szavak köre*. Ez nem csekély anyag; benne van az ember egész szellemi világa; de végre a külvilág fölfogása is psychicum, amennyiben erre nézve is fontos, hogy az ember lelke miképen, minő szempontból fogja föl. Ha a matematikus egy szót használ valamely fogalom jelölésére, avval megelégedhetik; neki nem kell a fogalom megvilágítására még a szónak eredetét, más szókkal való kapcsolatát is tárgyalni; de a fiú magát a szót igazában csak akkor fogja teljesen ismerni, ha gyökerét, származékait, szóval egész családját ismeri, azért ezt az ismertetést valamely tanításnak el kell végeznie, még pedig a doleg természeténél fogva nem végezheti más, mint a magyar nyelvi tanítás. A történet tanára definiálja például az *állam* fogalmát; a magyar nyelv tanára azonban összeveti még e szót az *állapot*, *állhatatosság* stb. szóval is és kimutatja, hogy mind e szók, melyek az *áll* igéből származnak, minő fogalmi árnyalatokat fejeznek ki. Ilyen módon kell nékünk a nyelv anyagról fölvilágosítást adni. Ez egészen más feladat, mint az irodalmi olvasmány megértetése. Ott a szöveg, a mondatok értelmére vagyunk tekintettel; itt pedig a szókéra. A szókincs tárgyalása — s ezt iskoláink nem igen veszik figyelembe — maga is oly önálló főadat, mint az alakoké. A régi görög és római grammaticai tanítás nem is a formákra, hanem az anyagra (szók jelentésére) helyezte a főszínt. Quintilianus igen szépen fejtegeti, hogyan lehet minél nagyobb szóbőségre szert tenni. Comenius is a nyelvtanításban a szókincs-gyűjtést tekintette első sorban. És a szókincs e fölvilágosítását magának a magyar nyelvi tanításnak kell elvégeznie; nem végezhető az más idegen nyelv tanításával kapcsolatban, még pedig azért nem, mivel az ilyen szócsaládok a különböző nyelvekben korántsem fedik egymást. minden nép más-kép gondolkodik és azért szócsaládjai is másképen fejlődnek.

A szókincs fölvilágosításának e munkájára nézve három nagy csoportot és neki megfelelő három fokozatot különböztethetünk meg. 1. alakítandók, főleg a lelkei élet tényeiről, tárgyi csoportok; 2. egybeállitandók etymológiai csoportok; 3. fölvilágostandó a szók átvitt értelmének használata. Tulajdonképen nem volna szabad itt egymástól elkülönített föladatokról beszélni, mert tárgyalásuknak az olvasmánnyal kapcsolatban egymás mellett kell haladnia; de amennyiben az első rendbeli csoportosítás nemileg kevesebb nehézséggel jár, mint a második, ez is könnyebb a harmadiknál, azért előterbe lép az első osztályban a *tárgyi*

csoportok tárgyalása, a másodikban az *etimológiai* csoportoké, a harmadikban pedig a *figurális* csoportoké. Hogy az ilyenmű tanítás kellőképen keresztülvihető legyen, ahhoz mindenekelőtt jó segédeszközök volnának szükségesek. Össze kellene állítani ily csoportokat rendszeres szótárakban segédeszközül tanárainknak, hogy kiszemelhessék pontossággal, természetesen a megállapított olvasmányra való tekintettel, a tárgyalandó csoportokat tárgyi, etymológiai és figuralis szempontok szerint".

A sajátképeni nyelvtani tanításról nagyon szükszavú a theoretikum. Hiszen a gyakorló iskolából indult ki a nyelvtanítás mondattani alapra helyezése és írták Simonyi Zsigmond az első magyar, Bartal és Malmosi az első latin grammatikát mondattani alapon. De e tekintetben ott volt a jelöltek előtt maga a gyakorló iskola nyelvi tanitása, élén a mesterrrel, Kármánnal, aki épen e téren aratta legfényesebb tanítói sikereit. A theoretikumok e tekintetben csupán a mondattani alap kérdését tisztázzák:

„Másik föladata a nyelvtanításnak a szó szoros értelmében vett nyelvtani oktatás, melynek első része az alaktani oktatás. Ebbe némi tekintetben belevág már az etimológiai tárgyalás. Alapjában véve ugyanis a rag és a képző között aligha van funkcióbeli lényeges különbség és nem is szükséges, hogy a gyermek pl. az elemi iskolában a kettőt szigorúan elválassza egymástól. De a tulajdonképeni alaktani tanítás csak mondattani alapon eszközölhető.

Mondattani alapon itt nem azt értjük, amit rajta érteni szokás, hogy a tanítás egyes mondatokból induljon ki, hanem hogy a gondolatbeli és a megfelelő mondatbeli functiák fonalán haladjon tárgyalásunk, azaz aszerint, hogy minő szerepe van a szónak, alaknak a beszédben. A vezető kategóriákat mondatok elemzése útján nyerjük; de azután már maguk e kategóriák szerint haladhatunk. A kezdőfokon be kell érnünk avval, ha a gyermek a kategóriákat fölismeri és a megfelelő kérdések útján elemezni tudja a mondatokat; csak lassan-lassan kell aztán a mondatrészek és beszédrések alaki megkülönböztetésére rávezetni, főleg a jelek, ragok és képzők egybevetésével".

A nyelvtan tanitása ez alapon az első és második osztályban befejeződik s a harmadik osztályban rendszeres összefoglalás tárgya. Tüzes, tudományos nyelvtannak a gimnáziumi tanítás későbbi fokán a theoretikum nem barátja. „A nyelvtudománynak physiológiai és psychológiai ismeretek teszik az alapját; ezekkel pedig tanítványaink nem igen rendelkeznek; de másrészről az ügyes, pontos nyelvhasználaton túl, nyelvtani belátásra szükségük sincs. A gimnáziumban minden formális disciplina — hogy a régi terminusokkal eljünk — nem mint *scientia*, hanem mint *ars tanitandó*".

Rendkívül érdekes a theoretikumnak az idegen nyelvek tanításáról szóló része. Miért szükséges az iskolában egyáltalán idegen nyelv tanítása? Korántsem egyedül azért, hogy egyeseket ezáltal valami életföldatra képesítsünk. A gyakorlati hasznávehetőség szempontját egymagában nem alkalmazhatjuk a gymnáziumi anyag megállapítására nézve. Magasabb szempontokat kell keresnünk. Az egyik az, hogy a műveltségnak mai fokán lehetetlen a többi népek szellemi mozgalmai elől elzárkóznunk. A tanulót képesíteneünk kell reá, hogy más népek szellemi életét össze tudja vetni a magyarral. Másrészt maga a magyar szellemi élet idegen szellemi életnek ismerete nélkül meg sem érhető. Már a római nép is fölvette az iskolába egy idegen nyelvnek, a görögnek tanítását és azóta minden modern nép követi példáját.

A theoretikum vázolja ezután a görög és latin nyelv tanítását osztályról-osztályra, a főcélok megjelölésével. Kétségtelenül értékes megjegyzések, de mégis halványak nekünk, akik láttuk, mint indult meg a tanítás a magyarban előforduló latin szókon (hónapok nevei, iskola, templom, tudományok), majd tért át a helybeli latin föliratokra (József nádor szobra, Rókus, egyetemi könyvtár) s vezette azután végig a tanulót Róma történetén, kimutatva mint lett a kis pásztorvárosból Itália, majd a földközi tenger egész medencéjének ura.

Az első ket osztályra maga Kármán készítette a szöveget, egyszerű, de természetes szöveget, formális grammatai mesterkedés nélkül, mely ma Csengeri nyelvtanában olvasható, a III. és IV. osztálynak Bartal-Malmosi, Livius nyomán, továbbívve a római történetet a pún háborúig, melyeket az V. osztályban azután Livius eredeti ragyogó szövegében olvastak. A VI. osztályban Vergilius foglalta össze költői világképben Róma történetét a nagy háborúk utáni diadalmas római önérzet hangján, majd Cicero catilinai beszédei mutatták a köztársaság romlását és végre Horatius a császárkorbeli római sztoikus-epikureus filozófiáját. Teljes összefüggő római történet ez, a római szellemnek, a hadi, vallási, állami és magánéleti régiségeknek biztos alapja, azokat nem kompendiumból magoltatva, hanem a nagy írók szövegéhez fűzve, minden a maga helyén, ahol hat és megmarad, mert összeforr a teljes, egységes történettel. Épen ez az alapja a belőle elvonandó grammaticának is, a szókincs és a nyert szabályok azáltal állandósulnak, hogy egy oly, magában is összefüggő szöveghez fűződnek, mely ismét a tanuló egész tudástartalmával alkot

egységet. E grammikai tanítás menetét különben az Utasítások részletezik. A theoretikum még a latinnyelvű magyar irodalomra — erre a tényleg nemzeti irodalomra — is tekintettel van s pl. Livius olvasásakor, főleg a magyarból latinra való fordításnál, Bonfiniust szeretné fölhasználva látni.

A német nyelv és irodalom tanításának fejezetése egyik legszebb része a theoretikumnak. Amaz elvi megkülönböztetésből kifolyólag, hogy a tárgyak reális és formális része közül az előbbi a pedagógiaileg fontosabb, természetesen itt is elsősorban az olvasottaknak *tartalmát* tekinti. Nem akarja egészen elmeríteni a tanulót az idegen nép szellemében. Attól tart, hogy:

„Ha a modern irodalmakban a tanítást nagyon is korán kezdjük vagy növendékünk nagyon is belemerült a modern, fejlődő idegen irodalomba, akkor ehhez hozzászokva könnyen szüknek, kicsinynek találhatja a magyart. Igy aztán az idegen irodalom könnyen versenytársává lesz a mienknek és csahamar az a veszedelem fenyeget, hogy ízlésünkben, gondolkodásunkban más irodalomtól függünk, ami aztán megakasztja saját nemzeti irodalmunk fejlődését.“

Hogy ennek a fölfogásnak van alapja, azt legjobban mutatja nemzetünk régibb története és azon nagyszámú családok példája a jelenben, ahol az idegen nyelvek hajszolása miatt sem egészszéges magyar nyelvérzék sem a magyar szellemi élet igaz szeretete ki nem fejlődhettet. Valamint azon irodalmi termékek is, melyek idegen szelemből fakadva, nyelvükön kívül a magyar élettel majd semmi összeköttetésben nem állanak. A theoretikumok szerint tehát csak oly műveket szabad a modern irodalomból fölvenni, melyek nem szorosan nemzeti, hanem általában emberi jellegűek. Ilyenek a német és francia irodalom ókori mintára készült vagy másutt is, mint saját földjükön már minttává lett művek. A theoretikumok az egyes osztályok szerint a görög mondák német földolgozásait (Niebuhr), Herder Cidrománcait Goethe és Schiller balladáit, Hermann u. Dorotheát és Iphigeniát jelölik meg elsősorban ilyenekűl. Ezeknek fordítása, nyelvi és tartalmi elemzése lesz az oktatás főföldadata. A szó és írásbeli készséget sem zárja ki ugyan a theoretikum, de méltó és elérhető célnak csupán a német szöveg *megértését* ismeri el. A beszédbeli ügyesség csak egyéni értékű lehet, nem nemzeti cél, közös munkával el sem érhető és azért a ház és nem az iskola körébe tartozik. A nyelvnek *megértését* lehet csak közös munkával elérni és erre kell az iskolában okvetetlenül törekedni. E tekintetben

leginkább Bartos Fülöp értekezései fejezik ki a gyakorló iskola álláspontját, aki az újabb ú. n. *méthode maternelle* elveit és kísérleteit is a theoretikumok pedagógiájának alapján méltatja. A modern nyelvnek is összefüggő szövegen való tanítása azonban a gyakorló iskolából indult ki, csakhogy a fonétika és az idegen nyelvnek mint a tanítás nyelvének útjára már nem követte a reformálókat, habár ennek nem is zárta ki alkalmazását.

Mindezen eszmék, bármily röviden vannak is meg a theoretikum lapjain, egy nagy rendszer keretébe helyezve termékenyítő elmélkedésnek és a gyakorlati főadatok egész sorának lehetnek ösztönzői. Biztosabb kalauzt erre Kármán pedagógiájánál nem is választhatunk.*

ZLINSZKY ALADÁR.

MADÁRNEVEK.

E folyóirat 1898. XI. füzetének irodalmi rovatában Tolnai Vilmos oly módon ismerteti a magyar ornithológiai központ madárnomenclatorát, hogy az intézetre és munkásaira nézve csak budító hatással lehet. Ezért a támogatásért hálával tartozunk és ha lehet, még nagyobbal azokért a megjegyzésekért, amelyeket T. V. nemely madárnévhez fűzött. A kiadmány előleges lévén, az intézet nem nyújthatott a szaknyelvésznek a kritikai eljárásába való betekintést és minthogy a tervezett ornithológiai szótár megjelenéséig még sok víz folyhat le a Dunán, talán helyén való, hogy a betekintést, éppen T. V. megjegyzéseihöz fűzve, lehetővé tegyük. Megtesszük pedig megjegyzéseinket sorrend szerint T. V. rendjéhez alkalmazkodva.

„Közönséges”, szerintünk a nagyon megyökeresedett és egységedűl álló, össze nem téveszthető fajoknál, mint *holló*, *csóka* stb. azért nem alkalmazandó, mert megkülönböztető oly valamivel, ami most még nincs, t. i. a *nem* közönségestől. Megjön azonban az idő, amikor a madarak egyetemet kell majd tárgyalunk s ekkor lehet, hogy ezek a magyar — esetleg palaearktikus — fajok megkapják a megkülönböztető fajnevet.

* Ezúttal megemlítjük a gyakorló gimnázium tavali 25 éves örömnénpére megjelent nagybecsű emlékkönyvet is: Emlékkönyv Kármán Mór 25 éves tanári munkásságának ünnepére. Szerkesztették *Volf György* és *Waldapfel János*. (Bp. 1897. Eggenberger-féle könyvkereskedés.) Ebben a Nyr. olvasóit közelebb érdeklő cikkek a következők: Simonyi Zs. Kármán Mór s a magyar nyelvtan. Kardos A. Kármán és a tankönyvirodalom. Körösi S. Nehéz-e a magyar nyelv? Albert József: A magyar stílus tanítása. Balassa J. A beszédrészletek osztályozása. Zlinszky A. A történeti fokozatok az irodalmi oktatásban.

Danka sirály: T. V. a *kacagó* vagy *nevető* mellett volna, mert „általánosabb“. Igen ám, de szolgai fordítása a *L. ridibundus* és *Lachmöve* névnek, a nép száján pedig nem él, holott a *danka* Szabolcsban, a Bodrogközön — *tanga* alakban — népies, azonkívül Bessenyei György szava; hozzá Debrecenben családi név.

Sirály T. V. szerint nincs meg a régiségben, ezért *halászkának* nevezné a családot. A *sirály* a nép szájáról való. A Hortobágyon, a Hajdúságban és a Nagy Kúnságban a *Lászemű sirály* = *Larus argentatus* L.; a Tiszamentén a *Lósirály* = *Larus canus*. E nagy alakokkal szemben a kis testű halászkák népies nevei *csér*, *csérla*, *csélla*, *csöré*, *csória*, a közép Tiszán *szerkő*, a Balaton körül *küsztvágó*. De tekintetbe veendő még a *síró csüllő* és a még tisztázandó mátravidéki *csira*, végre a *csüllő* is. Egyébiránt a *sirály* nevet Földi János 1801-ben hozta forgalomba; azóta tankönyvekben általános és megvan Arany és Tompa szókincsében is. A *csüllő* legelsőben Fábiánnál — 1799 — és utána Földinél található. Az enemű alakokat a nép szájáról vett jó nevekkel majd az egyetemeségben is meg lehet különböztetni.

Gulipán, Recurvirostra, mint hangfestő név az Alföld parasztvadászainál közkeletű.

Cankó, széles körben partokon futkosó sneff-féle madarat jelöl. Már a német *sneff* lehető kiszorítása miatt is föl kellett venni. Különben *cankózni* = lábatlankodva futkosni.

Guvat, megvan Sándor Istvánnál és Földi J. hozta forgalomba.

Füzike, Földi J. vette be; talán a német *Weidenzeisig* hatott reá.

Csilp-csalp, a németben *ziülp-zalp*, az angolnál *chiff-chaff*, annyira hangfestő, hogy a laikus is így kérdez: miféle madár az, amely így szól: *csilp-csalp?* Diós-Jenő vidékén a nép száján *szíj-csap*.

Zsezse, túl a Dunán és egyebütt is népies: kenderike azért nem lehet, mert csak téli vendég, éjszakon pedig Linné a len szerint különböztette meg *linaria* név alatt.

Csaláncsúcs, Pratincola, magas csalán és körök csúcsán lesi prédjáját. Borsodban a nép száján.

Csuszka, Sitta, a Bükk borsodi és hevesi részében a nép száján. Kitünően jellemző.

A *sitke*, *geze* és más hasonló elnevezések magyar családnevekből kerültek, mint égető szükséget pótlók, azért, mert némelyik apró fajt sem a nép, sem a tanult rend nem különbözteti meg. Ezeket az alakokat a „kismadár“ vagy „tövisbújó“ tágas keretébe foglalják egybe.

Kárókatona: Chernel Istvántól — Velencéről — való; de érmelléki név is. Pungür; Kalocsa vidékén *karókatona*. Grossinger-nél: „corrupte Károl-katona“.

Oedemia: Feketeréce; a megjegyzés helyén van, hogy t. l. a nemi név nincs benne a faji névben; ez nemcsak itt, hanem a

bukórécénél is így van. A szakornithologusok egyhangúlag ellene voltak az összetett faj-neveknek, nekünk sem kellenek; de a népies szókincs egyelőre cserben hagyott. A megoldás a jövő fejlődés főadata.

Reznek. Fábiánnál 1799. „kisebb tűzok“ magyarázattal; Földinél 1801 „reznek tűzok“, Szentgyörgyinél 1803 „rezgő szárnyú tűzok“; a Tisza mentén a nép száján „reznek tűzok“ és „rezegetűzok“; az öreg vadászoknál egyszerűen „reznek“. Ahol e nevet sneffekre értik, ott nem ismerik magát a rezneket; alkalmazták már a fogolyra is: Recueil de Dialogues, Pozsony 1749 p. 159. „Perdris grise, grau Feldhuhn, reznek“.

Bakcsó; T. V. a *vak varjú* mellett foglal állást, ezt azonban kizárja az a szabatosság, amelyet a tudomány művelése megkövetel. A vakvarjú sem nem *vak*, sem nem *varjú*, mert látó, gémféle. Lehet, hogy a név a hangszerű *bakcsó*, *bakcsóka*, melynek szava *vak-vak*, a *vakcsókán* át *vakvarjúvá* fejlődött, a csóka és varjú családi és alaki rokonságánál fogva is; még inkább talán azért, mert ágra is szokott szállani s ekkor, összehúzódva, a varjúra emlékeztet és „vak“-ot kiált; annyi bizonyos, hogy a szakornithologusok a bakesó nevet szó nélkül elfogadták.

Buhu, e helyett T. V. a *nagy fülesbagoly* nevet ajánlja; ajánljuk mi is, mert a *buhu* csak németes vidéken élő magyaroknál divik.

Lappantyú, T. V. bugásagnak, így kivetendőnek tartja. Azonban ez ép oly kevéssé bugáság, mint a *karmantyú*, *patiantyú*, *kallantyú* vagy *sarkantyú*. Bugát előtt egy félszázaddal — 1799 — Fábián Term. Hist. p. 392 már alkalmazza s úgy okolja meg, hogy azért *lappantyú*, mert estve mint a tolvaj *lappogva* jár. *

Kecskefejő, ugyancsak Fabiánnál 1799 p. 392 avval a megokolással, hogy Aristoteles azt költölte a madárról, hogy éjjel behatól az akolba és megfeji a kecskéket.

A kecskefejőt, a *Caprimulgus-t* — lappantyút, Aristoteles nyomán Plinius is közli. Grossinger — 1793 Ornith. — biológiai-lag helyesen ismerteti a madarat: „Aetas nostra verius statuit, quod hae aves pecudum caulas subeant, potius ut insecta venentur, quam ut lac sugant“. Az akol és környéke sok rovart fejleszt, ez csábítja a madarat, melynek roppant óblös a szájanyílása; ez és az akol vezette Aristotelest a kecskefejés föltekésére; ez a babona mélyen bevette magát a népek lelkületébe, minek bizonyítéka a következő sorozat: *Goat-milker*, *Goat-sucker*: angol; *Succia capre*: olasz; *Ziegenmelker*: német; *Geitenmelker*: holland; *Kozodoj polunočnik*: éjszeli kecskefejő: orosz; *Kozodoj*: tót (régebb

* A *tyú*, *tyű* képző leginkább élettelen tárgyat, különösen eszközöt jelent (TMNy. 502); a *lappantyú-t* sem a régiség, sem a népnyelv nem ősmeri, Fábián alkotása, amit bozzásfűzött magyarázata is mutat. Akkor inkább a babonás *kecskefejőt*, vagy még inkább a népies *bagoly-fecskét* ajánlanám. — T. V.

helyesírással : *Kozodog*, Grossingernél hibásan *Kozodok* és *Hozodog*; tót szinonimikája Bernolák szerint, Lex. slav. II:1058: *Kozodogec*, *Kozidogka*, *Kozodogka*). [Finnül is *vuohen-lypsäjä* : kecskefejő. — A szerk.]

Királyka. E helyett T. V. a pipókét ajánlja, amit el nem fogadhatunk, mert szinonimikája szerint a majorsághoz vezet: *pipi*, *pipe*, *piköke* stb. A *királyka* szakaszottan úgy gyökerezik a népek lelkületében, mint a kecskefejő; ezt a babona, amazt egy mese vitte be mélyen. Miskolczi 1691. mondja: „*regulus . . . annyit tészen, mint királyocska*, mivelhogy a királyságot csalárdsgal a sastól nyerte volt el“. A magyarság irodalma így oktat: *Kis keral*, Murmelius 1533; „*Királyka nominant aucupes nostri*“ Grossinger 1793; *Királyka*, Sándor István 1792; ugyanígy Földi J. 1801. A meggyökeresést és elterjedést bizonyítja a következő sor: *Roitelet*: francia; *regolo*, *reatino*, *re d'uccelli*, *regina*: olasz; *Fugelkonge*: dán és norvég; *Kungsfogel*: svéd; *Haubenkönig*, *Sommerkönig*: német; *Kraliček*, *Kralik*: tót; *Krolík* *zubaty*: lengyel; *Kraljič*: horvát nyelven. Ez talán elégig igazolja eljárásunkat.

Függő madár. Erre vonatkozólag a mi megokolásunk ez. Földi 1801. a *Parus pendulinus* = *Remiza pendulina* tárgyalván, annak Függőmadár és Remic nevei után oda teszi: *nem figemadár*. Comeniusnál Figemadár = *Ficedula*, ez „*fige evőt jelent*“. Miskolczi mondja: „Figemadár csak kicsiny, de megtétre igen kedves izű . . . gyönyörködik a figeévelben a holott kaphatja, a minthogy akkortájban is szokott közénk érkezni, mikor a fige derekasán érik . . . azért az édes figétől szokott deákul neveztetni: *Ficedula, a fico dulci*“. Igaz, hogy Sz. Molnár Albert és utána Páriz-Pápai is, így adja: „*Füge*, avicula in arteficiose victitans nido pendente de arbore celsa“; de egyik sem volt tisztában a dologgal, ennek világos bizonyósága az a magyarázat, amelyet a két szótáriró a *Fügefészekhez* csatol, mondván „*nidus mira arte constructus aviculae s y c a l i s*“. Már pedig *sycalis* görög eredetű: συκῆ : fügefa, σῦκον : füge : *ficus* : Feige. Ennek alapján helyes Grossinger interpretációja: „*Ficedula* proprie est Graecorum *Sycalis*, Italorum *Beccafigo*, Hungarorum *Füge-madár*, Germanorum *Feigenfresser*, Polonorum *Figojedka*“.

Való, hogy népünk nyelvén él és Sz. Molnár idejében is elhettek a *Füge*, a *Parus pendulinus* értelmében, úgy a függő fészek is, mint e madár fészke „*fügefészek*“ név alatt; de kénytelenek vagyunk addig, valamennyi új adatok az ellenkezőről nem győznek meg, véleményünket föntartani, mely az, hogy a *fügemadár* tévesztés útján került forgalomba a *függőmadár* helyett. E mellett már azért is meg kell állani, mert Sz. Molnár és Pariz-Pápai az állattiakban érezhetően a Plinius-féle fölfogásnak hódoltak.

Amidőn még megjegyezzük, hogy a *pásztormadár* nevet ugyanazoknál az okoknál fogva alkalmaztuk, amelyek a tudomá-

nyos elnevezés alkotására hatottak — *Pastor*, *Hirtenvogel* stb. — abban a reményben zárjuk sorainkat, hogy eljárásunk alaposságát kímutatni legalább igyekeztünk.

A MAGYAR ORNITHOLÓGIAI KÖZPONT.

*

Nekem, személyesen, ezek után csak egy pár megjegyzésem van. Senkisem érzi jobban, mint érzem én, hogy a madár-nomenclátor csak nagyon is „előleges dolgozat” s hogy előbb-utóbb gondoskodnunk kell az ornithologia egyetemének magyar nyelven való tárgyalására is. Ez egyértelmű egy nagy szókinccsel, amelynek nagyobb részét meg kell alkotni. A mi gyűjtésünk nem arra való, hogy azt is kiteremtse, ami nincs, hanem igenis arra, hogy adja meg a nyelvnek azt a hajlékonyságot, mely nélkül úgy alkotni, hogy a nyelv szellemre csorbát ne szenevedjen, nem is lehet. De az is igaz, hogy mi magunk a föladatot nem oldhatjuk meg a gyűjtő nyelvészük hozzájárulása nélkül. A gyűjtő nyelvészük hozzájárultak máig pl. ahoz, hogy a *bankának* kb. negyven elnevezését ismerjük; de csak elenyésző kis mértékben járultak ahoz, hogy a többi 329 madárfaj népies elnevezéséről kellőképpen értesüljünk; pedig itt nyugszik a magyar egyetemes ornithológia ismeretlen nyelvkincse. A szegényességeknek a kérdezés módszere az oka. Ha azt kérdem halásztól, pásztortól: hány madarat ismer? nem tudja megmondani; ha nevet kérek, 5—6 kerül ki belőle; de ha azt kérdem: hányfélé sast, rigót, rucát, gémet, ludat stb. ismer, csak úgy dül a remekebbnél remekebb anyag. A szakkörök egyértelműleg visszautasították a *Fú* genus nevet, mint ismeretlen és akadt nyelvész is, aki ellene szolt, mert szerinte ha él is, kis nyelvterületre szorítkozik. Ám a *Fú* a régiósban megvan; az Akadémia régi tájszótára Baranyából adja, én Beregben szedtem, Kassai Szatmáról említi. Annyi bizonyos, hogy az értelmezés ingadozott; de mégis leginkább a récével volt kapcsolatban: *Füréce*, *fű-réce* [!], *Fúmonya*: vadréce-tojás, innen *fúmonya*, Kassai, *fű-pete* uo. A legtöbb vélemény oda hajlott, hogy a *Fú* már kihalt. Amidőn azonban én intéztem a kérdéseket, kisült, hogy a *Fú* él és generikus értelmű, tehát kiválóan bocskas. A révészek, halászok és pákászok így mondták be a rucák sorát:

Békés, révész:	Hajdúság, halász:	Sárré t, pákász:
Tóke r.	Zöldfejű r.	Tókekacsa.
Kendermagos r.	Kendermagos r.	Kanálos k.
Orsfarkú r.	Orsfarkú r.	Kerce r.
Kanálos r.	Lapátorrú r.	Kendermagos r.
Csörgő r.	Kerce r.	Csörgő r.
Jég fű.	Jeges kér.	Telelő r.
Sívó fű.	Véres kér.	Jég fű.
Fekete fű.	Fekete kér.	Fekete fű.

A Hajdúság — Kösi ér — halásza a *fút* — a régiénél *fuvat* — nem ismerte. Ebből világos, hogy a *fú* él, a *kér* helyettese és nem *csér*, mert a halász pontosan megkülönböztette a sirályféléket, ahová a csérek is tartoznak.

Igen érdekes volt, hogy a bemondók az igazi rucákat, *Anas*, bemondvá, megakadtak és csak arra a szóra, hogy még több rucáfele madár is van, mondották „igen, de az már *fú*, illetőleg *kér*“. Az utóbbit tudtommal mint madárnév, a szótárákban nem fordul elő.

HERMAN OTTÓ.

A ZILAHVIDÉKI NYELVJÁRÁS.

Harmadik közlemény.

II. Alaktani sajátságok.

Ezek nagyrészt vagy a palóccal vagy a székellyel egyeznek, de azért akadunk egy pár érdekesebbre is, amelyek a legtöbbször egy régibb nyelvállapot megkövült alakjaiként tünnek fel.

1. Szóösszetétel.

A köznyelvtől kevés az eltérés, de néha palócos, kihagyásos összetételekkel is találkozunk; különösen ahol tárgyrag maradt el: *mitró* legyék, *ammondó* vagyok, *sokérő* takármánnya térmett. Ritkább palócos összetételek még: *bétevőfalatt*, *halpór*, *dógoróruha*. Gyakoribbak a székely hatásra mutató igés összetételek, amilyeneket a palóc nem kihagyásos, hanem teljes, ragos alakban használ: *pirkókapálni*, *háztűznézni*, *kendérnyüni*, *szénenagyűtni*, *fükaszálni*, *szőlőszedni* stb.

A határozós összetételek nem gyakoriak, különösen a főnévben: *bébillér* (a bejáróné tréfás neve), *összemarék*, *férhezmenés*, *fűtővaló* (fejfa), *Nyakigláb*, *Véigigüress* (a magas, sovány ember gúnynevei).

Érdekesebb jelzős összetételek: *rézelő* (pálinkafőzéskor ami először folyik ki), *vendéghaj* (álhaj), *ördögloğinya* (ördöghinta), *uccapista* (tekergő), *takompóc* (az alkalmatlankodó gyermeknek mondják), *szakasztókosár*, *dürifaru v. darázsdéréku* mennyecske, *égimeszelő* (gúnynév), *maglódiszstó*, *kóstolóbőr*, *arammáj* (sárgarigó, *arany-mál), *fötökőr*, *áloszuszék*, *tüvicskesdisztó* (sún).

Tárgyas összetételek: *bagóleső* (a száj tréfás neve), *kutya-szorító* (sikátor), *nyaktekercs* (madár), *békanyúzó* (a rossz kés), *fűsfaragó* (tréfásan: kéményseprő), *vérszípó* (hadály), *kármentő* (csizmadia szerszám), *derejémeccő*.

Ikerszók: *hepē-hupás héj* (gidres-gödrös), *hibli-hubli v. hi-káhák embér* (szeleburdi, hencegő), *locsi-fecsi* (fecsegő), *miki-máki* (piciny, amely valószínűleg az oláh *mic* (kicsiny) és a *mákszem*

szók keveredéséből származott; *hújki-hújbé* (mindenes a háznál), *hilinta-balinta* (hintá), *térő-fördül* (*Térő-fördül* oszt mingyá-mingyá húz őggy jót a pájinkás üvegbő), *tél-túl* (innen s túl). *Csak úgy tél-túl végzi a dögát*: ímmel-ámmal, hanyagul), *tétova* (révedező, habozó), *tétovázik* (habozik, ingadozik).

2. Szóképzés.

A) Igéképzés igékkel. Leggyakoribb s legkedveltebb mozzanatos képzők az -int, -ant s az ezekből összevont -ít képző: *pattint* v. *pattant*, *koppint* v. *koppant*, *bérëccsintettem* a kemencébe, *kollint* (oldalba üt), levelet *fírkint* v. *fírkant*, *kibr-sint* (kiszökik), *csenditnek* (halottnak harangoznak), vállat *vonit*, *kaparit*, *kanyarit* stb. Ritkább az -an, -en: *kukka*" v. *mukka*" v. *vakka*" (szólni kezd: *Mukkanni* sē mért (jöttibe)), *loccsa*", *hôrkant* (vö.: *hôrköl*), *sztrpant* (az orrát szívja); *mëgszeppe*" (megijed, *szeppe*: fél), *rebbe*", *zökké*".

A gyakorító képzésnél leghasználatosabb a g s az ezzel alkotott képzőbokrok: *zubog* (a víz), *lődörög* (inog, tekereg), *bitojog* v. *imbojog* (lóg), *kucorog* v. *kuporog* (guggol), *hencserég*, *nyafog*. A -gat, -get is igen gyakori: *k'érégét* (koldul), *állogat* (állítgal), *toszogat*, -ng és -ngat képzővel: *táto*"g, *úcsi*"gódzik (ágaskodik, kapaszkodik), *léze*"g, *kürjögut*; — a -d és -l és képzőbokraik: *gôrnyed*, *kotyfad* (erjed), *lohad* (a daganat), *mëgsâjdul* (sajogni, fájni kezd), *kóricál* (kószál), *kôrnyicsál* v. *kôrnyicsól* (a macska), *gyûrköl*, *zöcsköl* (összeráz, pl. szölköt), *gyûrücköl*, *m'érsekél* (mérget). A gyakorító s kicsinyítő -kod, -ked, -kod helyett inkább a -dos, -dés, -dös: *cibdös*, *kabdos*, *köbdös*; -ász, -ész: *kûrkász* (keres), *hájkorász* (hajkároz), *futkorász* (futkároz), *kaparász*.

A mindig a -t, -at, -et, -tat, -tet és -szt képzőinek használata a köznyelvivel megegyezik Különösebb alakok: *bérget* (juhot), *fojat* (tehenet), *röhöt* (disznót), *hágat* és *sárat* (lovat közösségi). Az -szt használata nagyon ritka, mert rendesen az -it helyettesít: *nyúgosztál*, *vígasztál*, *száraszt*, *ízzaszt*, *bággyaszt*. Az -it képző, mint már említettük, minden megrövidül: *hájlit*, *homlit* (szőlöt bújtat), *kondit*.

Visszaható képzés. A szenvédő igét ez a nyelvjárás sem ismeri, ahelyett is a visszaható alak használatos. Leggyakoribb az -ódik, -ödik s a névszóból képzetteknél az -ül, -üll: *levágódik*, *mëgnyesödik*, *sértödik*, *mëgpirül*.

A tulajdonképi visszaható igék képzőjében -ódzik, -ödzik alakot ejt nyelvjárásunk: *vakaródzik*, *he*gérgödzik*, *dülü*gödzik*, *rá-gatödzik*, *k'érödzik* (a marha).

B) A névszóból való igéképzésben még ritkábban tér el nyelvjárásunk a köznyelvtől! Nevezetesebb képzések: *nyavajog* (betegeskedik), *vájlögat* v. *óbégat* (oh weh! jájgat, sápitózik). *óról* (vö.: *orr*): *haragszik*, *dohog*; *pócihál* (rakosgat vmit), *nyakál*

(mohón eszik), *hilintádzik*, *lepárjál* (lemásol), *megigenli* (megsokalja) a dógot, *kapcászkodik* (kötekedik, hibát lel vmben), *noszogat* (nögat, a *toszogat* analógiájára), káposztát *őrmöz* (az őrmóját levaggossa a káposztalevelének, vő.: *hámoz*), *cubikkól* a sárba (vő.: *cubák* : *comb*), *katlanoz* (kutat, keres, különösen ételnenűt: *Kék fő Bori n'ez(d)* még, *hu* *katlanoz az a tölvaj maska*), *rátehédkedik* v̄kire (ránehézkedik), *ku^ukorodik* (görbül, *ku^ukoru* : görbe).

C) Névszóképzés igékből. A -dalom, -delem sokkal gyakoribb, mint a köznyelvben: *köpedelém*, *égedelém* (nagy baj, veszély), *győzedelém*, *nyúgodalom*, *rijadalom*. Az -ás, -és képző igen gyakran a cselekvés eredményét, tárgyat és helyét fejezi ki: *kárcolás*, *aratás*, *kelés* v. *kilis*, *kaszacsapás* (a fűnek kaszálás után a földből kiálló csonka része), *térghájlás*, *ne járj a szántáson!* (a fölszántott hely), *írtás* (a kiirtott hely), *vágás* (az erdő levágott része). A főnévi igenévképző rendes alakja a -ni; egyetlen kivétel a palóc vidéken is hallható *innya*. A mn. igenevek -ó, -ő képzője főnévi használatban zártabb lesz és egyszersmink megrövidül: *pérgettyű*, *csérgettyű*, *csengettyű*, *fúru*, *gyalu*, *vakaru*, *seprű* (vő.: *sepér*). De van egy-két kivétel is: *seprő* a bor és kávé alja, *tepértő*, *v̄sző*.

Különösebb névszók: *habari*, *lesi-pécsi*, *locsi-fecsi* (szószatyár), *ördöglöginga*, *lötyedék* (mosogató lé, gyenge leves), *Toppancs* (gúnynév, vő.: *tapod*, *toppint*, *topp*: lépés), *lebbencs* (lepény), *zuhatalag* (zápor), *Szegődi Mózsi* (a vándorló cseléd gúnyneve), *törek* (gabonatörmelék), *tekérce*, *nyaktekérce* (madár), *ragadáj* v. *ragadvárfű*, *nyomdék* (nyom), *ivóka* (kis fapohár), *futóka* (növény, fölfutó).

D) Névszóképzés. A birtokos -é után nem alkalmazzák az -i többes képzőt; vagy -k-t tesznek utána, vagy pedig semmit sem: „*Kijék ezek a bőrnyuk?*” „Há biz azok a Kócsár *Éstanék* (Istvánéi), azok a juhok pég, ott ni! az *idésapámé* (apáméi)”. A birtokos névmások több birtokra vonatkoztatott alakjai a következők: *az enyinek*, *a tijéd*, *az övék* vagy *az övé*; *a mijék* (ritkán: *a mijékek*, vő. JordC. *tiedek*), *a tijétek*, *az övék*.

A kicsinyítő képzőket nyelvjárásunk nagyon ritkán alkalmazza s a legtöbb kicsinyített szavában nem érzi a képző ilyen jelentését. A kicsinyítést a *puci*, *kis*, *kicsi*, *ësz szikra*, *mákszem*, *ëcs csëpp*, *miki-máki* szók körülírásával fejezi ki rendesen: „Ó be szép ikis jánya (leánykája) va* kénék, esszém a kisz szive gyükerit!”

Palóc hatásra mutat egy pár tótos kicsinyítő képző alkalmazása, különösen a becéző tulajdonnevekben; a -csa, -cse: *Júlcsa*, *Bórcsa*; -ea, -ce: *Gyurica*, *moslica*, *fürkinca*; -is, -us: *baris* (a barna sertés), *Anuska*, *Bértuska*, *Ninus*, *picus* v. *picurus* (cicus, macska); -u, -ók és -kó: *Misu*, *Feru*, *Pistuka*; *Érzsök*, *pufók*, *bincsök*, *bincsillák* v. *csimbók*, *csombók*, *fijók*, idevére még a szárnyasok combját jelentő *cubák* szót is (vő. Háromszék: *cobók*); *vaskó* (csizmatakarító rossz kés), *haskó*, *bundikó* (kis bunda), *csmójkó* léssz a pujszkába, ha nem törik jól még!”

Főnevek fokozása: *legájja*, *legtetejé*, *legtövę*, *leghegyę*; *legeslegvęge*, *legeslegtetetęje* stb.

Az -ú, -ű képző, mint említettük, minden rövid: *dürifarū, darázsdérēku, jó(v)ízü*.

A személyes névmás a többesszámban minden személyben fölveszi a többes -k képzőt: *én, tē, ü; mik, tik, ük*. Birtokos nm. *enym, tijéd, övé; mijé-k, tijétek, övék*.

Visszamatató nm.: *aki, ami, amék* (amelyik; *amely* sohasem használatos). Az *aki* néha tárgyra is vonatkozik: „Recsegős a csizsmám, *akit* tennap véttem” (Népdal).

Különösebb névszói képzések: *kórság* v. *kórságos nyavaja* (epilepsis), *fájintos* (finom), *akkurátos* (épen olyan), **tapodat* csak tárgyraggal: „Eggy *tapottat* sě menný sehová sě!” (vagy: „eggy *toppot* sě...”; lépés), *pëcsi* (hús; gyerm. ny.), *ízék* v. *ízi-k* (széntörmelék, szénamurva, vő. íz, ízület), *hancsik* v. *hancsok* (kis hant, rög), *foncsika* (vminek igen kis része), *‘étkes* (falánk), *vérmes* (a szem, ha vörös a fehére).

E l v o n á s s a l is képez sok esetben szót nyelvjárásunk: *csicso-ka* (csúszka a jegen), *hilinta* (hintá; *csicso-kázik* és *hilintázik* igékből), *csóva, rekesz, piszka-fa, szürka-piszka* (kötödés, áskálódás), *vizita, trakta*.

3. Szóratorzás.

Nyelvjárásunk a szóragozásban tér el leginkább a palóctól, mert a palóc újabb fejlődésű alakjait itt nem találjuk meg, s a köznyelvtől eltérő különösebb sajátságok inkább megőrzött régieségek, amiket nagyrészt úgy a palócnál, mint a székelynél meg-találhatunk.

A) Szótövek.

A szótövek között találunk úgy bővebbeket, mint rövidebbeket a köznyelvieknél s nem egyszer tanúskodnak megőrzött régieségről. Bővebb tőalakot mutatnak: *muha* (moh), *törzsa*, *ôrca*, *sárju* (*sárjum* stb.; másodkaszálási széna), *udu* (odv, odu), *szíju* (szíj), *üjjü* (ölyv), *tollu* (toll), *hamniu*, *könyv* (az öregebbek ajkán: *köny*), *úcsu* (tokos búza), *savanyó*, *ád*, *hágy*, *mér* (merész), *nyér*. A *szúj* (szú) szóban a j analógia hatása alatt kerülhetett a tőbe (vő.: a dunántúli és palóc *búj*, *bú* s a mai *száj* s a régi *szá* szókkal). Töböz tartozónak tűnik föl az a több helynévben: *Szánuta, Babuta* (szőlőhegyek), *Kirájkúta* (tanya), *Erőssgödörárka*.

A nyújtott nevezőjű szavakban a hosszú hangzó a legtöbbször ragok előtt is megmarad: *fondált, füzet, hídat, hígat, húszat, kütat, nyúlat, rúdat, súgárt, szüzet, tenyért* (de *tenyerét* is néha), *tízet, útut, vígat* stb., amint már a hangtani részben is érintettük.

A kettős ragozású főnevek inkább az eredetibb tövet mutató nevezősethez veszik föl a ragokat: *falut, faluk, hammut, gyap-jum* stb.

A hangzóvesztő igék rendesen így hallhatók: *sodrani, ug-rani* stb.

B) Igeragözás.

Mint a legtöbb nyelvjárásunkban, úgy ebben is három mód van. A jelentő módnak megvan a folyó jelen ideje: *ír*; a befejezett jelen ideje: *írt* s a befejezett multja: *írt vót*; a föltételes módnak két alakja: *írna*, *írt vóna*; a fölszólító módnak csak folyó jelene: *írjo* (a diósad-sarmasági körben: *írjék*).

A folyó jövő kifejezésére a folyó jelen használatos *májd*, vagy *ha v. májha* (majd ha) jövőre mutató szócskával: *májd ír*, vagy pedig csak magára: *ír*. A befejezett jövőt legtöbbször a befejezett jelen helyettesíti valami jövőre mutató szócskával: „Hagygyátok el a fenébe, csak akkó civakoggyatok ezen a rongy kis gugyoriⁿ, *ha mám meghóttam!*” „Idésapám! ugyi *májha méngrőtem*, nékem isz szabad leßsz pipálni?“ Sokszor a folyó jövő, illetőleg a folyó jelen fejezi ki: „Na hadd é csak, *májha bémengyek Zilájra*, néked is veszek kicsi piross ficsort (gyermek csizma)!“

Az igeidőket tekintve, tehát a székelyhez képest, nagyon szegénynek nevezhető nyelvjárásunk s e tekintetben a palócnál csak két idővel gazdagabb a jelentő mód befejezett és elbeszélő multjával (*itam vót* és *írék*), de az utóbbit csak az öregebbektől hallhatjuk ritkán, élénk elbeszélésben.

Alanyi ragozás. Az ikes és iktelen igéket az egyes 3. személyben kívül sehol sem különbszeti meg, mint a legtöbb nyelvjárásban. E tekintetben a köznyelvtől való eltérések mind palóc eredetre mutatnak.

Az -m ragot az egyes 1. személyben csak elvétve lehet halálni az öregebbektől vagy egyes szólásmódokban megsontosodva: „Mitű jó az a sok *eszém-iszom?*“ (de máskor mindenig *eszék* és *iszok*). Az általánosan használt rag a -k.

A 2. sz. -l és -sz ragja vegyesen fordul elő úgy ikes, mint iktelen igében gyakran egymásmellett is: *szenvedé(l)*—*szenvecc*, *adó(l)*—*acc*, *férédé(l)*—*ferecc*, *bájlódó(l)*—*bájlócc*, *gyötörődő(l)*—*gyötörőcc*, *hagyó(l)*—*hacc*, *lakó(l)*, de rendszerint *laksz*.

Az l végű tövek a széphangzás és könnyebb kiejtés kedvéért mindenig -sz s a sziszegőn végződők -l ragot vesznek föl: *nevész* (nevelsz), *csépész* (csépelsz), *méghász*, *romlassz*, *bomlassz* (ritkán: *romósz*, *bomósz*): *rákászó(l)*, *dógozó(l)*, *győrző(l)* stb. A fölszólító 2. személyében is nagyon gyakori az -l az iktelen igéknél is: *hozzá(l)*, *legyé(l)*, *tegyé(l)*, *(h)ozz*, *l'égy*, *t'égy* v. Zilahon: *ligy*, *tígy* csak a felnőveltek ajkán), míg az l végűek itt sem veszik föl a -l-t: *danójj*, *ugrájj*, *örnyikájj* (ordítózik), *feléjj* stb.

A jelentő mód 3. személyében már az ikes és iktelen igék közt megvan a különbség egész határozottan s csakis három ige tesz kivételt az ikesek közül: „*és az eső*“, „*mégesz mindenfélit*“ (megeszik) és „*Kinek szive hova húz, kezé-lábq oda csúsz*“ (csuszik).

A fölszólító mód 3. személyében a rag a diósad-sarmasági körben az ikes igéknél minden -ék: *egyék*, *igyék*, *láccoggyék* (lássék), de az iktelenek is jobbára e ragot kapják: *jéjjék*, *aggyék*,

hozzék, n'ezzék, lássék, mennyék. A zilahi körben -n a rag még az ikes igéknél is, különösen a fiatalabbak ajkán s csak ritkán hallszik az -jék rag: *aggyo*"*, *jőjjő*"*, *egyé*"*, *igyo*"*, *lácoggyo*" stb. (ritkán: *aggyék, jőjjék, egyék, igyk* stb.).

A föltételes mód egyes sz. 3. személyében minden ige ikteletlen ragozású: *enne, inna, láccana, esne, lakna; strna, nyérne* stb. A hatóige is a legtöbbször iktelen s csak ritkán ikes ragozású: *nyukhat, álhat, lakhat, ehet* (ritkán: *nyukhatik, lakhatik* stb.).

A régies -n végzet több igénél haltható az egyes 3. személyben: *mengyé*"* (gyakoribb: *megy*), *lészé*"*, *tészé*"*, *vészé*"*, *viszé*"*, *hiszé*"*, *vagyo*"* (ritkábban: *va*"*, *jő*"*, *nincsé*"*, *sincsé*"*).

Tárgyas ragozás. Az igék tárgyas ragozásában a köznyelvtől semmi különösebb eltérést sem tudunk fólmutatni, legfönnebb csak azt, hogy a föltételes mód többes első személyű *hagynók*-fele alakja mellett ritkán palócosan a *hagynák* alak is hallható.

Néhány különösebb igei alakot is találunk, mint amilyenek: *mengyék, m'essz* (Zilahon: *míssz*), *mengyé*"* (v. *megy*), *mengyük, menték, mennék* (a többi alakja rendesen). Ilyen a *vagyok, vagy, vagyo*"* (ritkább: *va*"*), *vagyuk, vagytok, vagynak* ige is. A *mengye*"*-fele alak a felsőszai nyelvjárás hatására mutat, bár palóc eredetű is lehet, mert Borsodban is él. A kell ige föltételes módjának 3. személye *kék* v. gyakrabban *kék*, *kéne*. A jön ige fölszólító mód egyes 2. személye *gyere* vagy *gyér* (*gyer idé!*); a *menni* ige fölszólító m. egyes 2. személyű alakja az *eriggy*, amely mellett a *menny* csak ritkán hallható.

A fönvéi igenév sohasem veszi föl a személyragokat: „nékem *irni kék*"* stb.

Az ige melléknévi alakjai közül csak az *író* és *írt*-fele alakok élnek; a jövőt körülirással fejezik ki: „A fü má" *kaszálni való*"*, „a gabonát má" *hőrdani kék*"*. A határozói alakok közül ritkán használatos a -va, -ve alak (a -ván, -vén helyett is), de ha lehetséges az értelem zavarása nélkül, ezt is a következőfele igék-ből képezett személyragos névszói alakok helyettesítik: *ültömbe, 'éltembe, hóttomba, jártodba-köttödbe* stb.

C) Névrágózás.

A névszók ragozásában már több, a köznyelvtől eltérő, érdekes jelenséget találunk. Különösen a határozói ragokban találunk egyes megőrzött régi alakra, amely figyelmet érdemel.

1. A tárgyrág a birtokos ragok után néha elmarad, kivéve mind a két 3. személyt, de a legtöbbször kiteszik: „Elat-tam a *tinóm* v. a *tinómat*"*, „vedd le a *kusmád* v. a *kusmádqt*"*. Ez a szabály áll a személyes névmások egyes számára is: *é"gem* v. *é"gemet, t'éged* v. *t'égedet* (Zilahon: *tíged* v. *tígedét*) de: *üttet*.

2. A határozó ragozók többnyire csak a hangtani részben már tárgyalt hangbeli eltéréseket mutatják: *-bú(l), -bű(l)*;

-rú(l), -rül(l) stb. A *-ban*, *-ben* rag mindig elveszti az *n*-jét. De a *-hoz*, *-höz*, *-höz* alakja és alkalmazása a köznyelvivel egyezik, a Nyr. egyik közlője tévesen hagyja el a *z-t*, mert minden tisztán hallszik (Nyr. 12:375. l.).

A *-vá* -*vé* rag nagyon ritkán székképesen az alhangú szavakhoz is járul: „*kárré* mén̄t” (kárba veszett), „*betyárré* lét̄t”.

Az *-ul*, *-ül* helyett egy pár szóban eredetibb palócos alakot találunk: „*észak felöll*” (de *fejüll*, fölül, fönn), *alöll*, *elöll*, *belöll* vagy *alölfelöll*, *elölfelöll* stb. (hol kérdésre felelve).

A székely és palóc nyelvjárásban elő *ösi* *-nott*, *-nól*, *-ni* helyhatározó ragjaink közül használja e nyelvjárás a *-nól* és *-ni* ragokat a személynevek és a személyt jelentő köznevek mellett, még pedig honnan kérdésre felel a *-nú(l)*, *-nű(l)*: „Ippēg mos jövök *nagyapádéknú*”, Ém még *Érzsijéknú* hozom haza eszt a rongyos kőköt, hogy ne *cancékőjo* (tekeregen) man annyit”. De ezek mellett különösen az ifjabb nemzedék ajkán hallható *apádék-tú(l)* és *Érzsijéktú(l)* is. Hol és hova kérdésre felel a *-ni*, melyet csak ritkán helyettesít a *-ná(l)*, *-né(l)* és *-hoz*, *-höz*, *-höz*: „Mengyék ékkicsinyég (egy kis ideig) ide *écsémasszonyékni*, te pég fussál át addig a *kománi* (v. *komájékní*)”. „Há tē annyuk hun a fenébe kóricáltá (csavarogtál) megíⁿ (ismét)?”, „Né haraguggy na fijam, igazán csak ikicsit (egy kicsit) beszélgettem itt *Kócsárékní*, osztáma^m még ész szikrát a *papékní*”. Ritkán a fiatalkák ajkán: *Komájék-hoz*, *papékná(l)* stb. Sőt még ilyen alakok is hallhatók: *nálluⁿkni* (nálunk) és *nállurⁿknu* (tölünk).

Az *-ig* rag eredetibb, nyiltabb alakban él a *még* (míg) kötőszóban s a *kicsinyég* (kis ideig) határozóban.

Az okhatározó -ér̄ rag alakja a mássalhangzón kezdődő szók előtt és mondatvégen -é, magánhangzón kezdődő szók előtt pedig -ér̄ (Zilahon: -í és -ír): „*Ezér* jötté?” „*Azér* attam”. Hasonló helyzetben veszíti el a *-kör* rag is az *r-jét*: „*Valamikő* csak lëssz” de: „mâj *máskor* adok”.

Különösebb képzésű és használatú határozók. A *hol-t* és összetételeit zártabb magánhangzóval ejtik: *hu**, *valahu**, *séhu**, *othu**, *ithu**. Érdekes régi ragot őrizett meg nyelvjáráunk néhány honnan kérdésre felelő határozó szavában: *innét* (ritkábban *innet*), *onnét* (v. *onnat*), *hunnét*, *túrunnét* (*tul-ról-nét*), *albrunnét*, *fejürunnét*, *hátúrunnét*, *másünnét*, *egyebünnét*. Az utóbbi terjedős formákat csak az *innét*, *onnét*, *hunnét* alakok analógiából magyarázhatjuk.

Az azután szó alakjai *osztá**, *oszt*, *osztég* (ritkán). A *bent* és *kint* helyett igen gyakori az *odabé* v. *odabe* és *odaki* (vagy ritkábban *künn*). Az *-st* elavult határozó raggal: *mihenst* (mihelyt), *rögvest* (rögtön) stb.

Nagyon sok alhangú határozó fokozásánál a fokképző előtt főhangú é áll á helyett: *hátrébb*, *leghátrébb*, *árébb*, *odébb*, *legodébb* stb., amelyek ritkábban á-val is hallhatók. Egy néhány érdekes határozót találunk az egyes szám 3. sz. birtokos ragjával és

a -ban, -ben határozó raggal ellátva: *écceribe* v. *ízibe* (rögtön, hamar), *melegibe* (hirtelen), *hamárjába*, *búvibe* v. *dögibe* (bőven), *futtába*, *hosszdba*, *szélűibe* stb. Figyelemre méltó alakok még: *másutt* v. *másutt*, *egyebütt*, *másuvá* és *egyébüvé*.

3. Birtokos személy rágók. A sziszegő mássalhangzón végződő szavak a 3. sz. birtokos rag előtt e véghangjukat gyakran — mintegy a birtokos j kiesésének a pótłására — palócosan megnyujtják: *mássa*, *kokassa*, *kovássa*, *mázza* stb. Az egyes 3. személyű birtokos *a* ragja, ha az előző tagban á vagy *a* van, mint már láttuk, zártabb o és a lesz s az ennek megfelelő fóhangú *e* rag is egy fokkal zártabb é, amely aztán ragok előtt még zártabb i-be csap át: *három*, *hárod*, *hátg*; *szemém*, *szeméd*, *szemé* és *szemít*, *szemire*, *pénzivé(l)* stb. Az -ő, -ő végű névszók e hangzói rendesen nem változnak *a*, *e*-re a birtokos rag előtt: *hordója*, *ájtója*; *érője*, *mezője* stb. Kivételek: *elő*, *ész* (első), *erő*, *esztendő*, *vő* (elejé, ésejé) stb.).

4. Névmások. A személyi névmások ragozása a következő:

<i>é</i> *, <i>é*gem</i> v. <i>é*gemét</i> ,	<i>mik</i> , <i>mi*két</i> v. <i>bennü*két</i> ,
<i>té</i> , <i>t*éged</i> v. <i>t*égedét</i> ,	<i>tik</i> , <i>tiktekét</i> v. <i>bennétekét</i> ,
(Z.: <i>tíged</i> , <i>tígedét</i>)	<i>ük</i> , <i>ükét</i> .
<i>ű</i> , <i>űtét</i>	

Főnévvkel kapcsolatban a személynévmás így hangzik: *az é*födém*, *a té*födéd*, *az ū*föggye*; *a mi*födük*, *a ti*födeték*, *az ū* v. *az ük*föggük* v. *föggük*.

(Folyt. köv.)

LÁSZLÓ GÉZA.

A KOCSI KÉRDÉSÉHEZ.

I.

Az Egyet. Phil. Közlöny 1897. évf. 53. s köv. lapjain R. Prikkel Marián valósággal kocsi kérdéssé tette a kocsi származását, midőn a Baumgarten- (és nem Engel!) fele világtörténelemben Engeltől kiadott magyar történelemre s a Mon. Hung.-ra támaszkodva a komárommegyei *Kocs*-ra ruházta a kocsi föltalálásának dicsőségét.

Londoni historikus hazánkfa, Kropf Lajos, megtette ugyan erre (uo. 207. s a köv. I.) a maga megjegyzéseit, de. csodálatos, Prikkel szeges figyelmét elkerülte. Igy tehát, midőn újra szellőzeti fölföldözését, talan nem lesz fölösleges azt a historikus anyagot, mi szemembe ötlött, közölni.

Különösen nyomós okadatnak tartja Prikkel a „currifer de Koch“ kifejezést, mint „amelyből szembeszökőleg kitetszik, hogy a kocsi valósággal *Kocs* helységnek nevéből származik“. Tévedés van a dologban! Tudvalevő dolog, hogy nemcsak a királynak, hanem a földesuraknak is voltak bizonyos meghatározott szolgá-

latra kötelezett emberei, kik némely az illetők birtokában levő helyiségekben, részbirtokokon laktak. Igy van azután, hogy már 1266-ban (hol van ide még 1495?) „*curriferi (regis) in Kulchowd* (Kulcsod, Győr m.), *curriferi (regis) in villa Negewen*“ kitételekkel találkozunk. Ezek semmivel sem jelentenek másat, mint mikor „*vinitores (regis) de Sokoro iuxta Jaurinum in villis . . . Zeuleusme- gyer . . . in maiori Meger*“-ről olvasunk. (Az idézetek okl. helyére vő. Csánki Magyarország tört. földrajza a Hunyadiak korában III, 551., 552., 553. l.) Kajári curriferekről olvasunk 1369-ben (Litt. Doc. Abbatiae Sti Mauricii de Bakonbél, kézirat a pannonh. Itárb. 270. l. uo. 272. l. vector curruum). Vő. még: *cruciferi de Dada* (Somogy m.. Csánki i. m. II, 599. l.), *udvornici de Ketel* (Anjouk. új okmt. XI, 226. l.), *castrenses de Duruzmot* (Hazai Okmt. I, 42. l.) stb.

Azután meg azt a körülményt sem lehet mellőzni, hogy curriferekkel másutt is találkozunk a 15. sz. elején; német városokban is voltak (vő. Fejérpataky, Magyarországi városok számadáskönyvei) s ezek elnevezéseiben semmi sem emlékeztet arra, hogy a *kocsi Kocs*-ról származó magyar találmány volna. Ezzel kapcsolatban jut eszembe, hogy ugyan a főhözött „tekintélyes“ írók melyike emlékszik meg „hires“ *kocsi fuvarosokról*?

De meg miért lenne éppen a komárommegyei *Kocsé* a *kocsi* fölfedezésének dicsősége, mikor már 1409-nél látjuk (Pannonhalmi Itár C. LII, L. R. alatt), hogy Vas megyében is van villa *Koch* és Csánki dr. ugyanezen megyében *Kocsi* nevű birtokos családról is megemlékezik. Az sem mellékes, hogy Zalamegyében *Koch* hegye helyre találhatunk (Csánki i. m. III, 73. l.)

Másik fontos argumentumul szolgált Prikkel barátomnak a „*currus kochi*“ kifejezés, mert „szépen összetalál a 16. századi kúlföldi íróktól említett s magyar eredetűnek állított „*carro de coccia*‘ *Gotschiwagen*, *Kolzschi—Wägnen*“ kitételekkel“. Csak csináján szabad illeszít állítani, mert bekövetkezik, amit mondtam, hogy az első lovak is *Kocson* termettek. Igen bizony, mert Oláh Miklósnak 1562-i végrendeletében „*De equis*“ cím alatt (L. Tört. Tár, 1896, 157. l.) a következő, a címben érintett kérdéshez tarozó folyjegyzésekre akadunk:

„*Reliqui tres (equi), qui in curia mea serviunt quotidie, una cum Koczy dentur Joanni Listio et uxori.*

Tres similiter equi Kocsy (mi ez, ha *currus kocsy* : *Kocson* föltalált székér? talán *Kocson* föltalált ló?), qui Posonii sunt, dentur Emerico Saághy Provisori.

Tres similiter equi Kocsi, qui in Olah-Wywar (a mai Érsekujvár) sunt, dentur Petro Wsali Provisori“.

Még csak azt jegyzem meg, hogy Verancsics összes munkáiban IX, 162. l. szintén oly kitétel van, mely nem kedvez a *kocsi kocsi* származásának és hogy magyarul, már 1587-ben egyszerűen így írnak: „*Egy kocsi négy lúra való kissiggel* (TörtTár, 1879. 561. l.). A *currus kocsi* : *kocsi székér* nem más, mint megkülönböztetés a

hintó szekértől (vö. Radvánszky, Udvartartás és háztartás könyvek, 15. l.), milyenekkel, mint tudott dolog, 1495 előtt már ismerős volt a magyarság is.

Szóval ezekből előttem az látszik világosnak, hogy a *kocsi*-nak *Kocsról* való származtatása mégsem oly világos, s manapság még úgy vagyunk, hogy olyas állítás, mely szerint „a *kocsi* magyar eredete történeti emlékeinkből minden kétséget kizáró bizonyossággal igazolható” erősen megkérdőjelezni való, még ha a „tekin-télyes” irónak mondott Herberstein mondja is, hogy a *kocsi* magyar eredetű és neve a Győrtől 6 mfre eső *Cotzi* (mellesleg így nem neveztek!) falunak nevétől származott.

A főntebbiekben fölhoztam a további kutatás érdekében nehézségeim s kivánom, hogy kedves Prikkel barátom a szokott ügyességgel s szerencsés utánjárással eloszlassa azokat.

Sörös PONGRÁC.

II.

Sörös P. barátom nehézségeire nyomban megadhatom a feleletet.

Azt mondja rólam cikkének elején, hogy valóságos *kocsi* kérdéssé tettem a *kocsi* származását. Tévedésben van. Ez a kérdés már régen fonnállott. Én cikkemmel csak a megoldására törekedtem, s ezt hitem szerint sikerült is elérnem.

Téved, midőn azt állítja, hogy én a komárommegyei *Kocs*-ra ruháztam a *kocsi* föltátlásának dicsőségét. Én e tárgyról nem mint találmányról írtam, hanem azt akartam hiteles tört. adatokkal kétségtelenne tenni, hogy az európai nyelvekben is megtalálható „*currus*” értelmű *kocsi* elnevezés tőlünk magyaroktól, még pedig a komárommegyei *Kocs* helység nevétől származott. Sörös, mint cikke világosan mutatja, fejtegetésem eme nyilvánvaló célzá-sával nem volt tisztában, mert különben nem tenne afféle semmitmondó nyilatkozatot, mintha az enyémhez hasonló bizonyítással még azt is kisüthetné valaki, hogy a világ első lovai szintén Kocson nyerítettek először a fölkello napnak.

Egyébként ez utóbbi legkevésbé sem találó analógiája nem eredeti, mert már Kropf Lajos is előállott hasonlóval (I. Phil. Közl. 21:258.), mikor először közzéadott cikkelyemre megtette a maga észrevételeit. Sörös szememre is veti, hogy Kropf ellenve-tései csodálatos mód elkerülték a figyelmemet. Higgye el, épen nem kerülték el; de nem éreztem szükségét annak, hogy cáfo-latukba bocsátkozzam.

Barátom tévesnek mondja azon állításomat, mely szerint az 1494-ből idéztem *currifer de Koch* kifejezésből szembeszökőleg kitetszik, hogy a *kocsi* valósággal *Kocs* helységünk nevéből származott. Ennek megbizonyítására fölhozza 1266-ból („hol van ide még, kiált föl, 1495!”) a „*curriferi* (regis) in *Kulchud*” és „*curri-feri* (regis) in *villa Negewen*” kitételeket, amelyek szerinte állításomat meggyöngítenék; hogy mért, azt egészen elfelejtí kifejteni.

Talán az én állításomból az következik, hogy *currifer-ek* (szekeresek) 1494 előtt nem voltak, avagy hogy csupán *Kocson* voltak s egyebütt nem? Voltak bizony nemcsak nálunk, hanem más országokban is, még pedig sok, nagyon sok idővel előbb! De hát, kérdez, mért nem nevezték őket *curriferi kochy-nak*, mint ahogy az 1494—95-iki kir. számadásokban! Sörös bizonyságai csak az esetben volnának számbavéhetők, ha így kerülnének elő: „*curriferi kochy in Kwlichwd*” és „*curriferi kochy in villa Negewen*”; de még ily alakban sem zárnák ki a *kocsi-nak Kocs* helység nevéből való származhatását.

Elsímerem, hogy a *currifer de Koch* kifejezés magában, egyéb bizonyságok nélkül még nem teszi kétségtelenné a *kocsi* illetén származását; ámde ott vannak az 1494—95-ki számadások, melyekben a *currifer de Koch* mellett *currifer kochy, Matheus kochy* vagy *pusztán kochy* kerül elő „auriga, rhedarius currifer”, azaz „szekeres, kocsis, kocsivezető” értelemmel. Mikor tehát egy és ugyanazon történeti tanúságtételben ily föltünően összevágó kitételekre akadunk, teljes joggal-alappal következtethetjük, hogy a *currifer kochy a currifer de Koch-nak* ivadéka (mert különben *currifer kochy de Koch-nak* kellene lennie), vagyis, hogy a *kocsi* elnevezés nem más, mint a *Kocs* helységnévnek jelzői származéka, szintúgy, mint a *landauer* és *berline* kocsinevek *Landau*, illetőleg *Berlin* városneveké (l. Nyr. 24:555).

De ha netán ez összevetés nem győzné meg Söröst, ott van Herberstein, aki két művében is megerősíti, még pedig teljes határozottsággal a *kocsi-nak* eme származását. Vagy talán nem akar neki hinni? Akkor, kérem, előbb cáfolja meg őt s azután álljon elő ellenvetésével!

„Nem lehet mellőzni, mondja tovább Sörös, azt a körülmenyt sem, hogy *curriferekkel* másutt is találkozunk a 15. sz. elején; német városokban is voltak, s ezek elnevezéseiben semmi sem emlékeztet arra, hogy a *kocsi Kocs*-ról származó magyar találmány volna“.

Barátomnak ez a megjegyzése nem hogy gyöngítene, de sőt inkább megerősíti származtatásomat. Épen az a körülmeny, hogy a *kocsi* név a 15. sz.-ban különöldön még nem ismeretes, egyik szintén nyomós erősséggel arra nézve, hogy a *kocsi* valóban magyar eredetű.

Csodálkozik Sörös, mért származtatom a *kocsi-t* épen a komárommegyei *Kocs* község nevéről, mikor Vas megyében is volt *villa Koch* és *Kocsi* nevű birtokos család; Zala megyében pedig *Kocs* hegyről történik említés.

Erre az ellenvetésre nagyon könnyű a felelet. Egyszerűen azért származtatom a komárommegyei *Kocs*-ból, mert erre Herbersteinnak ismeretes, eleddig senkitől meg nem címolt nyilatkozatai teljesen biztos alapot nyújtanak. A zalamegyei *villa Koch* különben is bizonyára csak valami kis gazdasági telep volt, tehát a *kocsi* semmiesetre sem eredhetett belőle.

Oláh M. végrendeletéból (1562) az *una cum koczy* és *tres equi kocsy* kifejezéseket idézi ellenem, mint amelyek szinte nem kedveznek a kocsi *kocsi* származásának. Ha cikkemet jobban megnézi vala, láthatta volna, hogy én 1526-ból idéztem adatokat, amelyekben a *kocsi* név már magában kerül elő „*currus*“ jellel. Azután, ha betekint, a NySz.-ban is talál 1562-nél jóval régibb, tisztán magyar nyelvű, hasonló adatokat. Különben ebben a korban, sőt még előbb már külföldön is használják a puszta *kocsi* kifejezést a székér elnevezésére.

A *tres equi kocsy* kitételeiről azt kérdezi tölem, hogy „mi ez, ha *currus kochy*: Kocson föltalált székér? talán Kocson föltalált ló?“ Nos hát, ha nem tudja, szívesen megmondom; ez nem egyéb, mint: három *kocsis* (kocsiba fogott v. népies nyelven: parádés-) ló. Láthatja jól, hogy ez az ellenvetés sincs bizonyításomnak semmi ártalmára.

Ami azt a megjegyzést illeti, hogy a *kocsi-szekér* megkülönböztetés a *hintó-szekér-től*, annak biztos eldöntése nekem, mint nyelvésznek nem lehet fölödatom; mindenmellett a közöltetem tört. adatok alapján azt hiszem, hogy a *kocsi-szekér* eredetileg nem megkülönböztetés a *hintó-tól*, hanem inkább ennek egyik faja lehetett.

Ezek azok a bizonyságok, melyeknek alapján Sörös azt a végső következetést vonja le, hogy állításom, mely szerint a *kocsi* magyar eredete tört. emlékeinkből minden kétséget kizáró bizonyossággal igazolható, erősen megkérdőjelezni való, még ha a „tekintélyes“ (gúnyosan idézőjelbe teszi anélkül, hogy megcáfálná tekintélyét!) Herberstein bizonyítja is. Histórikus létere nem átall nehézséget látni még abban sem, hogy Herberstein *Kocsi* helyett *Cotzi-t* ír emlékiratában; pedig bizonyára nagyon jól tudja, hogy H. nem magyar ember volt, azután meg önéletírásában már ugyan *Kolzschi-t* ír.

Mindenmellett merem hinni, hogy barátom az előadtam fölvilágosítástól megnyugtatva, készséggel meg fog hajolni az igazság előtt s többé nem vonja kétségbe a *kocsi* magyar eredetét.

Végül még egyet! Említettem már, hogy én cikkelyemben nem azt vitattam, hogy a „*currus*“ vagyis a *szekér* magyar találma volna, hanem hogy a külföldi nyelvekben is meghonosodott *kocsi* elnevezés tölünk, magyaroktól származik. Szükségesnek tartom, hogy ez állításomhoz némi magyarázatot fűzzek.

A *kocsi* tagadhatlanul ú. n. műveltségi szó, amely bizonyára a jelölte tárgygyal együtt jutott el az európai nyelvekbe. Ebből azonban korántsem következik, hogy a székér magyar találma, hanem annyi igenis fölötté valószínű, hogy az európai népek a 16. sz. első felében a magyar utazó-szekerek egyik fajával, a *kocsi-szekérrel* akármi réven megismerkedtek s azt a névvel együtt átvették tölünk. Természetesen tört. adatok hióján senki sem állíthatja, hogy ezeket a szekereket eredetileg csupán a komárom-megyei *Kocson* gyártották, vagy hogy pláne itt valóságos kocsigár

lett volna; készíthették s használhatták széles ez országban más helyeken is; de azt elvitatni nem lehet, hogy az elnevezés is elterjesztés dicsősége ezt a községet illeti meg minden időre.

Hogy a *kocsi* elnevezés nem hozza szükségkép magával azt, hogy az ilyenmű első szekereket *Kocson* készítették, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az ú. n. *landauer kocsi*, amely nem azért kapta *Landau* várostól a nevét, mivel először ott készítették, hanem mert I. József császár *Landau* megszállása alkalmával 1702-ben ilyen kocsiban vonult e városba (l. Hauffen, Goethes Herman und Dorothea 88. l.). RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN.

KÉT SZAVAZAT A BENCÉS ELLEN.

I.

Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas.

Én vagyok az a bizonyos benediktinus, aki egyszer azt írtam Tóth Bélának, hogy mi benediktinusok is tudjuk, mennyire nem egyértékes a *Bence* a *Benedek*nek, de hát terjed, terjed, s mi nem állhatjuk útját; apródjaink mestere irtogatja, üldözi ugyan, de mind hiába. Irtam pedig ezt azon alkalommal, midőn a *Jézus ggermekisége* ügyében először váltottam levelet Tóth Bélával, aki hozzám írt szives válaszában imígyl szól: „Meg nem állhatom, hogy még az e levél írásakor szívemben levő ünnepi érzések közeppet is ne sajnálkozzam a *bencés* szó elterjedésén. *Bence*, szerintem, nem a *Benedictus*, hanem a *Vincentius* diminutivuma (l. Pápai-Páriz Bod 1767. 612. és 614. l.)“. Ezt a levelet sokaknak megmutattam v. fölvastam, többi között tanítványaimnak is, akik közé tartozott Prikkel is. Igy kerültem én bele ebbe a vitába. Az a bizonyos apródmaster, Labach Berthold, épen akkor lett a beoltózott próbaévesek vezetője, amikor (1881.) én is a szerzetbe léptem. Nagy nyelvőr volt s elégszer elmondta előttünk, mily helytelen dolog az, hogy erőszakosan és ok nélkül terjesztik a nem rég fölkapott *Bence* nevet, holott helytelenül teszik; maradjon meg a régi *benediktinus* név v. a tisztes *benedekrendi*, miként megmaradtak a következők: *kegyesrendi* v. *piarista*, *ciszterci*, *prémontrei*, *ferenc-*, *domonkos-rendiek*, s nem mondjuk: *ranti-*, *nardi-*, *berti-*, *feri-*, *dózsa-rendiek*. Azóta sok víz lefolyt a Dunán, s a *bence* v. *bencés* név még jobban elterjedt. Használják nálunk is sokan, terjed mindenfelé, ahol csak megfordulunk, s most is azt mondom, lehetetlenség útját szegni terjedésének. De használjuk még elegen a *benedekrendit* is, a *benediktinust* is írásban, beszédben egyaránt; névtárunk, értesítőink évről-évre állandóan kerülik a *bencés* nevet, mert hivatalosan mi még mindig pannonhalmi Szt. *Benedek*-rend vagyunk, és nem *bencések*,

És vajon kik használjak manap a *bencés* nevet a világban? A műveltek és félmüveltek, mondjuk: a beavatottak, de csakis

ezek, mert a nép sehol sem használja, legfölebb városhelyen, ott is persze úri hatás alatt, anélkül, hogy a *Benedek*-névvel való egyértekes voltál csak sejtené is, szóval pusztán hallás v. a megtanult használat alapján. Idősebb rendtársaim nagyobb része szintén csak mint belopózott dologról tud a *bencés*-névről, amelyet ők is akarva nem akarva fogadtak el a 67 után való időkben. Van olyan társam, aki megesküdnék, hogy az 50-es években még sehol nem alkalmazták a *bence* v. *bencés* (ad analogiam: *dömés*,* *pálos*) nevet mireánk; pedig valószínű, hogy már akkor belopódott közénk. Volt egy igen erős magyar-érzésű rendtársam, Apa Benedek, akit föl is függesztettek tanítói állásától kuruc-magyar voltáért; de jöllehet szónoklataiban Alexandriai Kelemen Sándoros Kelemennek hirdette s minden lehető kitételel megmagyaráositott, a maga nevét legfölebb *Bené*-nek (ad analogian: Kele, Kelemenből) írta, de soha *Bencének*; pedig a vele egyidőben működő Kiliánt Kilénnye, Alkuint Alkonnyá, Cipriánt Ciporjánná, Szilvesztert Erdőssé stb. változtatta az akkori magyar világ. Vaszary Kolos sem írta régi kiadványaira azt, hogy *bence* v. *bencés*-r.. hanem *bene-rendi áldor*. A népről pedig Pannonhalma vidékén maig sem lehet mondani, hogy használná a *bencés* nevet (legfölebb azt mondhatni, hogy egyesek kezdik szájukra venni). hanem beszélnek imígyen: a mi papjaink, a várbeli papok, a távolabbiak pedig: a szentmártoni papok, az uri papok; míg a falusi v. paraszt papok és a világi urak gúnyosan és hátról mögött a különben oly szép értelmű s nékünk semmi fölháborodást nem okozó *barátok* nevet használja rólunk, mikor úgy tetszik nékik. Másrészt jó régi lehet (talán az 50-es évekből való) az a deákok csinálta (tehát szintén nem népi eredetű) verszet: Pannonhegy tetején *bence*-barát leszek én. Persze a deákok révén a falvakba elvándorolhatott a *bencés* név, ha nem gondolnak is használói a *Benedek*-kel való azonosságra.

Más vidékeken, amelyekről szólhatok, beszélnek kiscelli papokról, akikhez bűcsura járnak a vidékbéliek; szalapáti papokról Keszthelyen és egész Szalában, míg a *bencés*-név csak épen hogy a hozzáértők és tudákosak száján fordul meg.**

Szülőföldemen, Törjén (Szalamegyében), és a vele szomszé-

* Érdekes lám az is, hogy manap *Döme* a *Dömöör* rövidítésekép használatos, míg a *Domonkos* név helyett *Dóci* v. *Dóesa* járatos. Érdekes a Feszyek nevének származása is, apjoknak Szilveszter keresztnévében való rövidítés útján. Hja a nevek eredetének ezer és ezer módja van! Sok mulatságost frt ezen módokról Tóth Béla a Pesti Hirlapban.

** Itt említem meg azt is, hogy Pápán a fekete-ruhás benediktinusokat *fehéreknek* mondják annak emlékére, hogy előtük a fehér-ruhás pálosok voltak ott. A nép jellemzésére még félhozhatom, hogy a prémontreiieket Törje vidékén fehér papoknak v. csak fehéreknek, ritkán csornaiaknak is híjak; a cisztercieket pedig jobbára zircieknek mondják.

dos Hosszú-Peresztegen (Vasmegyében) a *Bence* név annyi, mint: ügyefogyott, félénk, félkegyelmű, s csupán csúfnévül használják, de *Benedek* helyett soha. Ezért is keltett bennem némi idegenkedést a *Bence* név, mikor a rendbe léptem, s még azért is, mert a *baca* és *bécc* szókat juttatta mindig eszembe. A nyúlra is mondják a Szala-mentiek, mikor kergetik: *hap-hap bence!* Mivel továbbá a türjei legények a vidékbeli búcsukon vitézebbek szoktak lenni a többieknél, mindeneket, akiket megröptettek, egyszerűen bencéknak gúnyolták. Igy történt, hogy a *peresztegi bence* elnevezés nállunk egész közönséges volt gyerekkoromban, mert úgy látszik, ők futoítak meg legtöbbször a türjeiek elől. Ehhez azonban meg kell jegyeznem, hogy ugyanezen alapon magán Peresztegen is megbíyegeznek egyeseket a *bence* névvel, s Kardos C. tanuskodása szerint ilyen nevek is vannak náluk: *Bence Szabó Józsi* stb. Ugyanezt mondhatom néhány türjei emberről is, azzal a különbséggel hogy itt a *Bence* előnév kiszorította a másik vezetéknemet s maradt csupán: *Bence Jancsi* stb.*

Rendünkben most van Sipőc *Benedek*, ennek két éve Cellben hallottam, hogy az odavaló jegyző mondta: kedves *Bencém!* Dukai Takács *Benedek*, szombathelyi orvos, nevét is hallottam *Bencének* ejteni, de aláírásában *Benedek*-et olvastam. Egy Csácsról (Szala-Egerszeg mellől) való tanítványom azt vallja, hogy egy pár földijének becéző keresztnéve *Bence*; megjegyzem, hogy a falu benediktinus birtok. Győrött járt a kezünk alá egy kitüntő deák és igen jámbor izr. fiú, aki kevésbe mult, hogy rendünkbe nem lépett, de *Benedek* nevét *Bencének* mondani csak benediktinus professzoraitól hallotta először becéző megszólításképen. Csaplár Benedekről sem olvastam sehol, hogy *Bencének* írta volna magát, ellenben *Benének* olvastam már; pedig maga beszélte nékem, mennyire tisz特eli egykor benediktinus tanítóinak emlékét. A litánia csak *Benedek* apátürről szól a híveknek. Végül a *Benedek* zsákban hozza a meleget-féle népies jóslat szintén a teljes alak mellett tanuskodik.

Azt mondhatná erre valaki, hogy aláírásokban kiírja mindenki az egész becses nevét; tehát a *Bence* név, mint becéző név (ép úgy mint Józsi, Jóska, Pista stb.), emiatt nem használatos. Aki ezt mondja, figyelmeztetem, hogy a *Bence* név nem egyszerű becéző név, ha mindenjárt *ca-ce-képzős* származéknak vallják is, hanem a *Vincének* v. *Benedeknek* teljes egyértékeset akar lenni ép úgy, mint Ferenc Franciscus helyett, István Stephanus helyett stb. A magukat *bencéseknek* író v. mondó egyének sem tartják v. mondják bizonyára a címöket csupán házias, vagy szűkebb körbe valónak.

Régebb időkről nem igen szólhatok, mert 48-ig latinul van-

* Volt Túrjén egy öreg zsidó suszter, akinek egyik fiát *Benclichenek* v. *Benci-nek* hítták; azt hittem hogy talán a *Benedek* rövidítése az a név; de megtudtam, hogy *Vencel* akart lenni.

nak fogalmazva névtáraink és jegyzőkönyveink, a magyarul író és levelező benediktinus pedig akkoriban kírta magáról, bármily hosszúnak tetszik is manap, hogy Szt. *Benedek* fia, v. szt.-*benedek*-rendi atya, ép úgy mint a Jézus társaságához tartozó v. a kegyes iskolákbeli atyák tették.

Mindenben adatokkal csak azt akartam tisztázni, hogy legjobb tudomásom szerint, milyen a mi *bencés* melléknevnünknek története. Nékem elég azt tudnom, mi módon férkőzhetett be hozzáink; a többöt döntsék el a kétségtelen tapasztalon alapuló bizonyítékok, vagy ha tetszik, erősségek. Én úgy látom a dolgot, hogy Arany és Szligeti *Bencéje* nyithatott utat ami vidékünkre is, s ezzel egyszersmind aláírom azt az állást is, hogy Arany János hazájában már régibb idő óta általános volt a *Benedek*=*Bence* azonossága. Hogy miképen történhetett amott ez az azonosítás, azt én nem tudatom; csekély véleményem szerint azonban egészen esetleges v. önkényes fölkapásnak v. átvitelnek eredménye, miként Tóth Béla is pedezte.*

Azt is aláírom továbbá, hogy az említett azonosítás mindenben terjed Dunán túl is, sőt megengedem, hogy van oly vidék és helység, ahol már meg is honosodott. Természetesen az ily helyeken szerintem is becélő névül kap lábra, nem úgy mint a Mons Sacer Pannoniae tetején.

A *Bene+ce*-félé származtatást már nem írnám alá.

A Váradi Regestrum adatát én is ösmerem már jó ideje; de ha még a *bencés* szó prókátora is csak pusztávalószintűsggel meri a maga erősséget kierőszakolni belőle, nékem nem lehet rá elégséges okom, hogy Pápai-Páriz és Nagy Géza hármas, ill. négyes erősséget semmibe vegyem.

Bármikép dőljön el a kérdés, nékem elegendő, hogy kifejthettem a magam álláspontját az immár meggyökeresedett *bencés* név ellen. Olvasóm talán megbocsátják, hogy egyik rendtársam, volt tanítványom ellen foglaltam állást, hisz őszinteségem sarkalt reá.

Bódiss JUSZTÍN.

II.

Réthei Prikkel Marián, a bencés, úgy látom, legyürte Tóth Bélát, a vincést. A *Bence*, amisso Párizpápaio, minden meglévő bizonysság szerint a *Benedek*-kel egyértelmű és Tóth Béla a *Vincé-*

* A magam körében is hozhatok föl példát ilyen önkénykedő megszólításra. Engem egyik gazdatisztunk *Juci* néven akart szólítgatni, míg rendre nem utasítottam azzal, hogy én nem vagyok Judit, s amúgy is elég bosszúság rám nézve, hogy egyre-másra kapom a B. Jusztin úrhölgy ő nagysága címezésű leveleket, valamint Zoltvány Irén társam is a maga nevére, mintha hőlgyek volnának. Mázy Engelbert társamat közönségesen Bandinak szólítjuk tisztán a magunk Angyalbandi-féle azonosítása és elvonása alapján. Jándi Bernardin társam egy időben a Benjamin-Benő alapján Berő-nek kezdte magát írni.

vel egyedül marad a sivatagban. Mert Prikkel főtisztelendő úr szigorúbb bíró, mint a nyelvtudományi bizottság, mely Jókai ellenében azt kifogásolja hogy a magyarok eredetéről szóló elöadásban nem találtatik egyéb argumentum, csak a belső meggyőződés. Ime Tóth Béla a belső meggyőződésen kívül még egy (1) nyelvtörténeti adattal is szolgál és R. Prikkel Mariánnak még az is kevés. Kegyetlen Marián.

Engedje meg a Nyelvőr, hogy chhez a nyelvészeti leg elődtölt vitához hozzászóljak, ámbár nincs rendelkezésemre sem a MTsz., sem a NySz., sem pedig a TMNy., csupán csak régi mulat-tatóm, a bolond Vbtz.* Ugyanis meglévén a tudományos igazság, hogy t. i. a *bencés* igenis helyes értelmű szó: a műkedvelő, a kontár bizonyosan nem szerénytelen, ha belépszél az elintézett dologba, amin már semmit sem ronthat. Veszem hát szócsövemet s az egyik bolygórol átkiáltom a másikra a következőket:

A magyar a *Benedek* szót azért rövidíti meg, hogy neves-sen rajta. Bizonyítja ezt a szándékot ama három nevezetes Bence, akit a magyar ember ismer. Tudniillik ismeri először is a Toldi Miklós szolgáját, *Bencét*, a magyar Sancho Pansát, azután ismeri az emlitettem Világbencét, az ő „némelly furtsa és nevetséges történeteivel“ és ismeri végül a falu bolondját, aki ha Mihálynak kereszttelték, tehát lesz belőle, Miska s ha a kereszttapjánál fogva Benedek, akkor meg Bence. A Tisza mentéről magam is isme-rek egy *Mata Bence* nevű futóbolondot, aki fellábon szokott tán-colni, a másik meztelen talpával meg pirosra verte a felsőcomb-ját; de ez az úriember krajcárt kapott és sohasem nevezték *Bene-deknek*. Viszont a komoly, nagy Benedictusok, X. Benedek pápa például, vagy Virág Benedek, sehol sem fordulnak elő úgy, hogy „Bence“; valamint hogy Hollós Mátyást sem híjuk Matyi királynak s valamint hogy a Brázay Kálmán francia pálinkáját is föl-gyüjtött volna a nemzet, ha a múzeumkörúti emléktáblan ez állna: „Itt lakott Czuczor Gergő.“

A *Bence* hát jó kedvre hangol: az ilyen szónak kizárálagos célja a lelkek földerítése, és én nem is tudom miért dolgozik a panonhalmi benediktinusok nagy része most húmorban, mikor a mi kitüntő benedekrendi papjainktól bizonyosan távol van az ilyen szándék. Prikkel és a benediktinusok és a nyelvészek, akik a döntéshez hozzájárulnak, aligha gondolnak erre, vagy gondolnak ugyan rá, de nem törődnek vele. Pedig én már tizenöt esztendős koromban is törödtem vele, a szócsinálás húmorával, mikor ugyanis helyi lapunk a „Fatornyos Haza“ azt közölte velünk, hogy „az új tankerületi főigazgató ő nagysága pannonhalmi bencés“. Vagy azt hiszem pláné csak „*bencé*“-nek mondta. Benediktinus avagy *bence!* ... Johannita avagy *jancsi!*

Ime azt fejegetem, hogy a nyelvész nem mindig törődik azzal, hogy húmor is található az igazságában. De vagyon még

* *Világbenzé.*

egy panaszom: a nyelvész azzal sem törödik mindig, hogy erőszakoskodás is van az igazságában!

A Bencével kapcsolatosan a Nyelvörnek egy másik témaja indít erre a panaszokodásra: az idegenségek ostorozása tudnillik. A novemberi füzetben például a *leszögezni* (*festnageln*) szó alkalmából került szóba az idegenségek kérdése, és ebből az alkalomból igen kikaptam én és az „Orsz. Hirlap“, holott az illető igazságot nem is én „szögeztem le“, hanem Kabos Ede. (Kirom, hadd mérgetdön.) A Nyelvör tehát hijába mondja, hogy én, ha a Figaróba irnék, bizonyosan francia is lefordítanám a *festnageln*-t: „Il faut que cela soit cloué“. Ó nem. Ezt nem tenném. Mert mikor nekem az idegenségekről más a nézetem, mint a Nyelvörnek, akkor ez nem azt jelenti, hogy én olyan idegenségeket is leirok, amelyeket a közönség nem ért meg. Ebből a szempontból minden óvakodom is attól, hogy például a kaffer nyelvből vegyek szóképeket; az ember lehetőleg igyekszik a németnél vagy a francia nál maradni s mielőtt a nagy fába belé vágia a fejszéjét, előbb minden arra gondol, hogy vajon az olvasó megérti-e majd a frázist. A *festnageln*-nél úgy látszik elmulasztották ezt. Ez hiba volt. Hasonló hiba volna az is, ha én a Figaróban német szólásmódot alkalmaznék franciaul; hiba volna, mert először is a művelt francia közönség nem tud németül s mert másodszor a francia nyelv díriusi gazdagságához fölösleges még idegenből is hozzálopni. De máskép van a dolog nálunk. szegényeknél, akiknek rideg a mondatszerkezetük és 213 szóból áll a szóincstük, mint a polinézeknek.

Már most egyébiránt nem magamat védeni, hanem panaszokodni akarok, mint mondtam. Panaszom a nyelvészek erőszakoskodásáról szól, és az ő csendőrszuronyukról, a *magyar nyelv géniuszáról*. Ez a fegyver az ő ómegájuk. Ha valami vitát, különösen, ha az idegenségek vitáját el akarják vágni, hirtelen megvillan a szurony, a magyar nyelv szelleme, és akkor vége a szórakozásnak. Jól van az így? Nem erőszakoskodás ez így? A szellemi világ kutatójának szabad mesterséges falat állítani a gondolkodás elé? Tagadom mindez. És célszerűnek sem tartom. Ha a Bourgogneban hétszáz ével ezelőtt azt mondta volna a fakultások: „Frank szólásmódok használatát tiltja a gallo-latin szellem“, a francia nyelv még akkor is megszületett volna. Igaz, önök nyelvészek azt felelhetik, hogy önök magyar nyelvészek, tehát a magyar nyelv külön sajátságait védi; de ebből legfölebb az következik, hogy a magyar igazság, az az önké, ellenben az általánosabb igazság, az az enyém. Nem is kívánok többet.

Mert Herbert Spencernek egy korszakos mondására emlékezem: „A tekintély tiszteletét legfőkép a grammatica terjeszti. Mivel a grammatica így szól: Ez a szabály így és így van, ennek így és így kell lenni, tehát itt nincs további okoskodás. Punktum“. Szakasztott ilyen grammaticus erőszakoskodás van a „magyar nyelv géniuszában“ is. Le akarok például magyarul írni egy fran-

cia mondást, avagy le akarom írni azt, hogy „a kék úristenre Bajorországban“. Akkor rögtön megvillan a csendőrszurony!

— Elég idegenségünk van úgyis. Tessék ezt a képet visszaszorítani becses önmagába.

— De tiszta tiszta csendőr úr — könyörgök neki — először is nem beszélek én kaldeusul, megértenek engem így is, másodszor meg, ki az, aki nekem azt parancsolja, hogy elnyeljem egy gondolatomat? Kicsoda ez a fórum?

— Ez a fórum feleli ő, a Tabu, vagy másként a magyar nyelv géniusza...

... . Tekintetek karok! Ne méltóztassanak bántani a műkedvelő nyelvészeket. Az ő szent hivatásuk az, hogy beleszóljanak a tudományba, ha a nyelvészek humorizálnak vagy erőszakoskodnak.*

PAPP DÁNIEL.

---

* Közöljük ezeket az elmés sorokat, mert egynémely részben igaza lehet az írójuknak. De egészén igaza egyik dologban sincs. Először is nagyon téved, ha azt hiszi, hogy a nyelvészek egyáltalán nem töröknek a nyelvbeli húmorral. Igen sokszor érintjük mi ezt, és éppen most van nálunk közlésre elkészítve Tolnai Vilmosnak egy nagyobb cikke, a kerestnevek tréfás használatáról. A *Bence* névre nézve megengedem, hogy ma többnyire tréfásan élünk vele, de nem mindenhol s nem mindenkor használták tréfásan; voltakép csak kicsinyítő szó, mint *Marci*, *Juci*, *Feri*, s néha az ilyen kicsinyítő, becéző nevek idővel egészen komolyá válnak, mint *Gerő*, *Danó*, *Izsó*, *Döme* stb. (a Döméből még *dömések* is lettek, mint a Bencéből *bencések*.) Néha más tréfás szók is megkomolyodnak idővel, pl. a *bánya*, melyet eleinte csak gúnyosan használtak, vagy a *trdgya*, mely azelőtt édeséget, édes lét, hús mellé való befőttet jelentett s csak pajkos tréfával alkalmazták a ganéjra.

Az erőszakoskodás vágájához is sok szó fér. Lám, Tóth Béla meg azt nem helyesli a Nyelvőr mai irányában, hogy nagyon is „synkretistikus“, megalkuvó. (Hát még ahoz mit szól majd, ha legközelebbi füzetekben egész gyűjtéseket közlünk olyan idegen eredetű szólásokból, melyek nézetünk szerint meghonosultak s többé nem hibázhatók!) Azt azonban tovább is valljuk, hogy nekünk a „*bajorországi kék isten*“ érhetetlen, hogy a magyar olvasótól nem kívánhatják a német és francia észjárás teljes ismeretét, s hogy még ami érhető is, lehet nekünk csúnya, izléstelen, nevetséges. (Az érhetőség pl. nem mentheti azt, hogy: *látom valamit* vagy: *látok téged*.) Ami pedig a magyar nyelvnek szégyeniségeit illeti, az rég elintézett balvélemény. Aki író, annak mai napság nem illik már eláralni, hogy ennyire nem ismeri a magyar nyelvnek értelmi és érzelmi kincseit s hogy ennyire nem érdeklődik irántuk. Persze, akik ahelyett, hogy *Dreyfus testben lélekben egészséges* éppen most is egyhangúlag azt hirdetik, hogy „*Dreyfus moráliter és fizikailag jól érzi magát*“, azokkal bajos a magyar nyelv géniuszáról vitatkozni. A SZERKESZTŐ.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN NYELVE

a nyelvújítás szempontjából,

(Függelék.)

Kevés író szolgáltatott ugyan gazdagabb anyagot a Nyelvtörténeti Szótárnak Gyöngyösinnél; de, hogy — a már említettek kívül is — sokkal jobban fólihasználja a korabéli, a régi és népnyelv kincseit, mint ahogy a NySz. foltinteti, annak bizonyítékául féljegyzem még néhány érdemesebb adatát.

- Aba : silány posztó, KJ. 505.
 Ajándékon ad : vő. ingyen ad, MV. 119.
 Akadályoskodik : MV. 86, Cup. 656 stb.
 Állat : állít, műv. Char. 112.
 Alít : vél, tart, Char. 77 stb.
 Ápolás : osculum (apol), Char. 167.
 Áros : kereskedő, Char. 2. stb.
 Asszonykodik : dominare ; „Éllyen, éllyen, asszonykodgyon, oltalma alá fogadgyon engemet is. RK. 345.
 Bajmolódik vele : RK. 182.
 Kezéhez békéll : kezet csókol, Pal. 141, Char. 318 stb.
 Bor-csiszár : Cup. 649.
 Bögy : madárbegy, RK. 433.
 Borján : bojtörján, RK. 202.
 Büdös-babuk : upupa, Cup. 634.
 Capa : bőr; „Zöld-fodor czapával nyergét borították“, KJ. 506.
 Csácsogás : csacsogás ; „Az Ekhó akkor is mestere volt a' csácsogásnak.“ MV. 84.
 Csíntalanság : „Minthogy nincs semmi csíntalanság . . . csendesült a Pórság“, MV. 93.
 Diadalom : RK. 193, Cup. 645.
 Dél-szin, RK. a. 8. stb.
- Derék-ally : culcitra, MV. 78.
 Dicsőtelen, KJ. 527
 Dölöngett habok, KJ. 544.
 Duplázzott kereszt, Pal. 132.
 Edgyen-edgyen : egyre [? vő. MHa-tározók 1:219. — A szerk.], RK. 299.
 Elégség, KJ. 529.
 Majd elhal szivében, Cup.
 Ellenvetés, RK. a. 3.
 Emberkedik : viriliter agere, Char. 26.
 Értekezik : kérdezősködik, Char. 39.
 Hitét farba rúgja : megtagadja, KJ. 501,
 Fel-fog : belekezd, megkezd, Cup. 651.
 Fel-forr ellene, Cup. 629.
 Fel-tesz : kockára tesz, KJ. 534.
 Fen-héjjáz, KJ. 505.
 Foganat : eredmény. RK. 318.
 Gondolatlan szándék, MV. 9.
 Göz-fürdő RK. 183.
 Gránát (szín) : vörös, KJ. 501.
 Gubás : szőrös, villosus, KJ. 516.
 Hagyomány : parancsolat, RK. 239.
 Nem hajtok rá, Char. 28.
 Hal-vesz érette, Cup. 572.
 Hangicsál a prücsök, KJ. 538.
 Hernyóka, * Cup. 601.

* Nem hernyó ám, hanem madárnév, a. m. *herjóka* Pázmánynál: «Mint egy herjóka fen akar röpülni Calvinus» (Kalauz 414). Gyöngyösinnél így: «Fiale felett egy hernyóka lebege». MA. szerint *herjó* perdix, PP. szerint tetrao Europaeus. De ezek a szótárirok alkalmasan tévedtek, mert a JordC. 94. lapján (Mózes 3. k. 11:12) *heryo*, úgy látszik, a milvus fordítása, Kassai Szókönyve szerint *herjóka*. Szabolcsban héját jelent és ez a jelentés olvasható ki Pázmány és Gyöngyösi itt idézett mondataiból is. Talán madarakszaink többet tudnak e szókról.

A SZERK.

- Hideglelés, Cup. 589.
 Hó-pénz: havi zsold, MV, 119.
 Hostát: suburbium, vorstadt, Char. 314.
 Indulót fú: neki indul, KJ. 532.
 Istenleni: istennek tartani; vő. Köt s fát istenlették, Char. 104.
 Karabén: karabély, KJ. 523.
 Kába sólyom: stultus, * KJ. 528.
 Kárlani: sajnál, Char. 28.
 Kedven: kedve szerint, Char. 421.
 Kényesség: finnyásság, MV. 86.
 Képmutató, Cup. 625.
 Képtelen: inanis, Pal. 131.
 Ki-néz: kitetszik, Char. 427.
 Kornét: kornéta, reiterfahne, KJ. 523.
 Kőszönet: fölkőszöntés, Cup. 614.
 Kőtelesség: kötelék, Char. 431.
 Locs-pocs. KJ. 544.
 Lyuk: barlang, Char. 77.
 Maszlag: méreg, Cup. 647.
 Medályos kolcsog: tolldísz, KJ. 511.
 Meg-eggyez: egyesül, MV. 83.
 Megengedek neki: megbocsátok, Char. 174.
 Meghittél engemett: hittél nekem, Char. 321.
 Meg-mellyesz: megkopaszt, KJ. 429.
 Meg-sajdít: megsejt, Char. 10.
 Meg-tol: visszatol, visszasorít, KJ. 565.
 Mordság: zordonság RK. 302.
 Napfényre hoz, Cup. 626.
 Negétség: superbia, RK. 239.
- Nyögés: gerlice nyögése, KJ. 433.
 Ordas: farkas, KJ. 371.
 Oszpora: pénz (török). KJ. 552.
 Perec: armilla, Cup. 610.
 Perváta: cloaca, Cup. 635.
 Pribék személy: szolga sz. KJ. 419.
 Publikán: pelikán madár, KJ. 454.
 Rák-háton-júrás: cunctatio, KJ. 500.
 Rá-vesz: rászed, MV. 95.
 Rójja a községet: adóztat, KJ. 530.
 Seléb: zsilip, RK. 187.
 Sertély: sorte, Cup. 600.
 Sívalkodás, KJ. 563.
 Szégyenség, RK. 285.
 Szérdék: aludt tej, KJ. 529.
 Szívtat: belehel, Char. 139.
 Szófogadás: szófogadás. Char. 154.
 Szökés: ugrás Cup. 600.
 Szurdok: zúg, latebra, Char. 329.
 Szúgyelő: szúgy-ék, KJ. 514.
 Tekiniet: respectus, Cup. 627.
 Tromf: Játékára tesz nyertes tromfokat, KJ. 522.
 Vasmaeska, Cup. 619.
 Vaspór: korom, KJ. 425.
 Verő-fény: napsugár, KJ. 393.
 Viadalom: küzdelem, MV. 110.
 Visszát von: viszalkodást szít, Pal. 137.
 Vonítás: vonás, Char. 187.
 Zsenge: fiatal, Char. 28.
 Zomok: szomak (ivó-edény), Cup. 604.
 Zúr-zavar (ige!), Char. 226.

Végül meg kell még említenem, hogy a színesség szót a NySz. hibásan tulajdonítja Gyöngyösinek. A színesség rovatába csak tévedés útján kerülhetett Gy. neve, mert műveiben sehol sem akadtam reá (ez értelemben szíveskedést használ!). A NySz. idézte adat is nem Gy. műveiből való (mint a hogy idézve van), hanem Dugonicsnak Gyöngyösi-kiadása elé írt bevezető soráiból.

EKKER J. SZENDE.

* Nem így! Az van ott: „El-fajzott, mint *kaba* [a] Sólyom nemzetitől.” *Kaba* a. m. kánya; l. NySz. és MTsz.! A SZERK.

IRÓDALOM.

A Nyelvtörténeti Szótár és az elfogulatlan kritika.

Nagy érdeklődéssel mentem el az Akadémia november 7-iki fölolvásó ülésére, hogy meghallgassam egyetlen tárgyát, amelynek címe volt: *Művelődésünk képe a Nyelvtörténeti Szótárban*. Tanulságos műveltségtörténeti értekezésre számítottam, aminőt például néhány év előtt Tagányi Károly a beszterce-naszódmegyei levéltárban fölfedezett latin-magyar szójegyzékről, vagy boldogult *Wolf György* a honfoglaló magyarok műveltségéről tartott. Csalódtam. A cím gúny volt, a fölolvásás pedig nem tudományos értekezés, hanem a Nyelvtörténeti Szótárban meg nem levő szóknak nevettetésre szánt, elméskedő csoporthoz, amely sem a hiányai és hibái mellett is érdemes szótárhoz, sem a tudomány szentelt csarnokához nem volt méltó. Igy szólhat valaki tudományos munkáról élcílapban vagy karcolatban, de nem az Akadémia fölolvásó asztala előtt.

Azonban lássuk, hogy az olcsó szellemeskedés micsoda vádat akar, hatást vadászva, a Nyelvtörténeti Szótárra dobni.

Ez az első „értekezés“ — mert szerzője, *Ballagi Aladár*, folytatást is ígér — azt akarja kimutatni, hogy az Akadémiának a Nyelvtörténeti Szótárra fordított anyagi áldozata sárba esett; mert a szótárból *ezerekre menő* régi szó maradt ki. Ezt a „szenzaciós“ vádat Ballagi 1898-ban, a szótár adatgyűjtésének befejezése (1880) után csaknem két évtizeddel mondja ki, nagy álmélkodásra laikus és még laikusabb fejeknek. Ha még két évtizedet vár, talán százezer olyan szót gyűjthetett volna össze *Ballagi Aladár*, amely nincs meg a Nyelvtörténeti Szótárban; mert hisz tudjuk, hogy a nyelv kiaknázhatatlan bánya, s hogy *teljes* szótár a világon nem volt és nem is lesz — *Ballagi Mór* „Teljes magyar és német szótár“-at kivéve, amelyről mindenki szólani fogok.

Már most igazságos és méltányos dolog-e a Nyelvtörténeti Szótárt — amely jóformán csak tíz évig gyűjthette anyagát — oly szók ezreinek kimaradásáért vádolni, amelyeket e rövid idő alatt az anyagi és szellemi erőknek elégtelensége miatt össze nem gyűjthetett? *Ignotos fallit, notis est — despiciatur!*

Komoly, tudományos eljárás az lett volna *Ballagi Aladártól*, korunk egyetlen eszményi gondolkozású emberétől, hogy a maga két évtizedes gyűjtésének eredményeit a Nyelvtörténeti Szótár újabb kiadása, illetőleg pót kötetéi számára a tudománynak egyszerűen rendelkezésére bocsássa s a szótárirók és az Akadémia ezt nagy hálával fogadták volna. De neki kedvesebbek a köznép hiú tapsai, mint a tudós méltóságához illő tárgyilagosság.

Nagyemlékű *Szarvas Gábor*unk, a most megtámadott szótár egyik szerkesztője, midőn az Akadémia egyes tagjainak a Nyelvtörténeti Szótár közzétételét sürgető szavaitól nem szabadulhatott, így kiáltott föl: Isten neki, hát kiadjuk a szótárt annyi adattal,

amennyi van és úgy, ahogy lehet! A szótár meg is jelent, fogyatékosan bár, sőt mint minden emberi mű, a részletekben nem egy hibával, de azért nagy fontosságát *elfogulatlanul* így sem lehet elvitatni. Hogy mennyivel többet tudunk e szótár megjelenése óta a régi nyelvről és nyelvünk történetéről, azt csak az nem veheti észre, aki a magyar nyelvészeti fejlődését nem ismeri.

Arra is megfelelt már Szarvas Gábor, amire Ballagi emlékeztet, hogy a Nyelvtörténeti Szótárnak egy birálója 5000 olyan szót talált Molnár Albertben, amely a Nyelvtörténeti Szótárban hiányzik. E szóknak egy része ugyanis olyan igenév, cselekvésnév, határozó alak, szokatlan *i*-képzős melléknév, kísérletező körülírás vagy egyéb efféle lehet, amelyeket nem tekinthetünk a *szókincs valóságos elemeinek*, a szótáriró tehát elvből is mellőzheti őket. Ezzel részben a Ballagi Aladár bámulatot keltő új adatait is, amelyeknek kimaradása alapján ő oly szellemes képet rajzolt őseink szánandóan fogyatékos műveltségéről.

Ám legyenek a Ballagi szerint kimaradt szók mind valóban fontos szóadatok, kérdem: várható-e a mi első *nyelvtörténeti* szótárunktól, hogy *teljes műveltségtörténeti* képet adjon? Szótárunknak nem ez volt a föladata, hanem — amint a neve is mutatja — a *nyelv* fejlődéséről akart olyan képet adni, aminőt akkor viszonysaink között adhatott. Ha csak egy olyan műveltségtörténettel foglalkozó gyűjtője lett volna akkor a szótárnak, aminőnek Ballagi Aladár e szenzaciós adataik összehordásában bizonyul, a Nyelvtörténeti Szótár bizonyára e tekintetben is sokszorita gazdagabb volna.

De van még egy szempont, amelyet a szakértő és tárgyilagos bírálonak tudnia kell, de amelyet Ballagi vagy nem tud, vagy szándékosan nem hoz föl a szerkesztők mentégeül: hogy az ő tőle összeállított nagyon is minden nap szók (mint például a *paprika* stb.) épen azért hiányzanak a szótárból, mert *annyira mindennapiaik*, hogy a gyűjtők nem tartották érdemesnek a folyezüket. Azt pedig józan ésszel csak nem követelhettük a szerkesztőktől, hogy e szóknak fölkutatásáért ők olvassák még egyszer végig az egész 400 éves irodalmat! Ha a francia akadémia szótárból kimaradhatott annak idején épen az *akadémia* szó, ne csodáljuk, hogy kimaradt a mi első nyelvtörténeti szótárunkból a *töltött káposzta*, *püspökfalat* stb.

Még csak egyet, nyájas olvasóm. Csodálkozol, hogy a Nyelvtörténeti Szótárból — amely nem nevezi magát *teljesnek*, sőt bevezetésének legelső soraiban panaszcodik a maga kezdetleges, fogyatékos voltáról — mondomb, hogy a Nyelvtörténeti Szótárból Ballagi Aladár szerint annyi ezer és ezer műveltségi szó hiányzik; csodálkozol, hogy őseinknek nem volt *koponyacsontjuk*, nem ettek *turós téstát*, öntött *salátát*, *hallevest*, *fonott kalácsot*, *dissz-nápróléköt*, *malacpecsenyét*, nem volt közöttük *parasztgazda* (ezek a Ballagi szellemes műveltségtörténeti fölfedezései!) — nos hát tud meg nyájas olvasóm, hogy a magyarnak 1890-ben sincs-

koponyacsontja; nincsenek *parasztgazdái*, nem eszik se *turós tésztát*, se *öntött salátát*, se *hallevest*, se *fonott kalácsot*, se *disznóapróléket*, se *malacpecsenyét*! Mindezen szók ugyanis hiányzanak Ballagi Mór 1890-iki „*Teljes magyar-német szótár*”-ából is, amit csak annak az igazolására hozok föl, mennyire méltatlan, sőt nevetséges dolog a szótárakat á kimaradt szók miatt ítélni el.

De menjünk mégis tovább, kritikusunk szellemességét követve, a Ballagi Mór *Teljes szótárában* (1890) s adjunk mi is egy kis *műveltségtörténeti* képet a mai korról e szótár alapján.

Nemcsak őseinknek nem volt „szépnemük”, de ami báljainknak sincs a század végén (1890) bálkirálynéjuk, nem csoda tehát — ami különben férfiasságunkat is mutatja — hogy nincs közöttünk egyetlen *papucshős* sem! Nem ismerjük a *kortesfogást* (Ballagi Aladár sem?), nincsenek *pártkérdéseink*, sem *érdekszövetkezeteink*, nem vezet bennünket se *pártszempont*, sem *érdekközöség* (mily eszményi világ! kiált föl örömmel Bodnár Zsigmond és Ballagi Aladár); nem ismerünk *lókupeceket*, nincsenek *nagy-* és *kisbirtokosaink*, *kisgazdáink*, sőt *kurtársak* nélkül is szükölködünk; nem vagyunk *tapintatosak* (amint a tárgyalt akadémiai felolvásás is bizonyítja); nem gyártunk *műbort*, nincsenek *műfogaink* (azért mutatjuk ki oly könnyen a fogunk fehérit); nincsenek *tandíjmentes* diákjaink és végül *érdemjelünk*, amellyel a tudomány ingyen munkásait jutalmazhatnók! (Ezek a szók mind hiányzanak Ballagi 1890-iki szótárában.)

Azonban nem folytatom. Csak föl akartam világosítani a tájékozatlan és könnyen megtéveszthető közönséget a szóban forgó bírálat értékéről s méltányosságot és tárgyilagosságot követelni egy hibában is érdemes szótári munka megítélésében, meg komoly-ságot a tudományban.

ZOLNAI GYULA.

* * *

A föntribbi cikkhez, amelyet az Egyetértés nov. 13-i számából e folyóirat átvenni érdemesnek tartott, Ballagi Aladár december 5-i folytatónagys támadása után csak néhány észrevételel kell még tennünk.

E második fölolvásást azzal kezdte Ballagi, hogy mig a múltkoriban azt gyűjtötte össze, ami a Nyelvtörténeti Szótárban nincs meg, most a fölött gyakorol kritikát, ami megvan, de rosszul van meg benne. A bírálatnak ez a része tehát a Nyelvtört. Szótár „tömördekk *hibáinak* és *tévedéseinek*” kimutatására vállalkozik. Nyugodt lehet a szótár minden olvasója, ha csupán a Ballagítól magától készített hirlapi közlések olvassa is, hogy ez a folytatónagys handabandázás is legnagyobb részt újra a szótárból *kimaradt* dolgokért üt zajt. Mert hiszen, hogy a szótár a fölhozott szóknak — Ballagi szerint — csak a minden nap jelentéseit ismeri, s hogy nincs tudomása azokról a ritkább jelentések rööről, amelyeknek adatait a szótár dicső „leleplezője” két évtized alatt összegyűjtette s nagyobb hatás kedvéért fiókja rejtekéből most ama laikus

és még laikusabb fejeknek bámulata elő állítja, ez a szótárnak ismét nem *hibája*, nem tévedése, hanem olyan *hiánya* csupán, amelyekről nem a szerkesztők, hanem a gyűjtők tehettek volna. Lehet-e a szerkesztőket s így a szótárt is általában vádolni azért, hogy a gyűjtők nem vettek észre olyan jelentéseket, amelyeket csak történetíró, még pedig első sorban műveltségtörténetbúvár vethet észre?

Ami pedig azokat az igazi tévedéseket és botlásokat illeti, amelyekbe a szerkesztők egyes szók magyarázatában szerencsét-lenségükre beleestek, s amelyeknek száma ilyen rengeteg szóhal-mazhoz és ezernyi ezer különféle tudnivalóhoz képest jelentéktelenül csekély: vajon e néhány „Leiter Jakabiádáért” tűzbe kell-e dob-nunk az egész munkát, amely nélkül Ballagi Aladárnak nyelvtör-téneti tudománya sem lehetne oly bámulatot keltő, amely nélkül ö sem volna képes egy közönséges régi iratot se kellően értelmezni?!

Valljuk meg keserűen: ami e bírálat föllépéseiben s egy ily bírálat elhangzásának lehetségében sajnálkozásra és fölháborodásra méltó, az az igazságérzetnek, a bíráló és tudós első kötelességének, oly páratlan lábbalíprása, aminre csak egy szenvedélytől vezetett, foltúnést hajhászó s ezért komoly meghallgatásra nem érde-mes kritikus képes. Néhány hibától nem látni egy munka megmér-hetlen becsét! A hiányoktól nem látni azt, ami nagy fáradssággal össze van gyűjtve benne! Iskolás gyermekül kérkedni olyan isme-retekkel, amelyekhez a szegény szótárszerkesztők véletlenül vagy a tudás kimeríthetetlensége miatt hozzá nem juthattak! Soha nem éreztem lelkemben hazai tudományos állapotaink iránt olyan csömört, mint e két fölolvásás meghallgatása után; de megnyugodtam abban a tudatban, hogy a Nyelvtörténeti Szótár érdemei túl fogják elni e kicsinyes és szégyenletes bírálatnak emlékezetét.

Z. Gy.

Ballagi Új Teljes Magyar-Német Szótáranak teljessége.

Három havi munkámba tellett, hogy kicédulázzam Cz.-F. Nagy-Szótárából azokat a köznyelvi szókat, melyek Ballagi főnt jelölt szótárában (1890-iki VI. kiadás) nincsenek meg.

Nyolcezer körül találtam ilyen szót, ami bizony szép szám, különösen ha meggondoljuk, hogy a kimaradt szók nem valami ritka használatuk vagy holmi általános képzővel bővült képzett szók, sőt ellenkezőleg olyanok, amelyek minden pillanatban jelentkező fogalmak kifejezésére szolgálnak, mint pl. *ángyi. ángyika, apuska, óhaj, népszinház, érdekeltség, félszegség, higgadt-ság, érdemjel, feketelevél, fogyatékos, tapintatos, helyszüke, megmagyarázottani* stb.

A kirott szók között nincsenek melléknévi vagy határozói igenevek, -ás, -és végű főnevek, ási, -ési, -i, -ú végű melléknevek, -n, -ül végű határozószók, sem pedig tulajdonnevek, tájszók vagy műszók. És ha a megjelölt két szótár összevetése mégis közel

8000 oly szó kiirását eredményezte, melyeket B. egyszerűen kihagyatott, az ő szótárának teljességebe eddig vetett bizodalmunknak meg kellett rendülnie és kötelességünk immár rámutatni arra, hogy ez a szótár oly címet visel, mely semmikép sem illeti meg.

De hát lássunk a kimaradtak közül egynéhányat, amint épen elém kerülnek:

a) összetett főnevek: *arany-lakodalom, arcmorzás, asszony-kalap, -kesztyű, -köpeny, bölcseségfog, ábrándvilág, nagyvilág, bársongruha, -cipka, -szalag, csend-háborgatás, -háborítás, cseréptető, dohány-egyedárusság, -zacskó, elvtárs, erényhős, gyászravatal, gyermeknyelv, házsarok, -sor, kukorica-cső, -cséve, -nadrág stb., mű-becs, -intizet, -kincs, ürfelmutatás, alsóing, angol-tapasz;*

b) összetett melléknévek: *benfekvő, aggravasz, előrangú, ebadta, jegybenjáró, vágahupás, dunajobbarti, dunabalparti* (az utóbbi kettő a M. á. v. két üzletvezetőségének jelzésére szolgál és így elég közönséges szó);

c) igék: *acélosodik, beleszalad, bepázsítóz, beszögell, bezúródik, buggyan, csillagosodik, csúsztat, cédulá, cégrez, elpipázgat, epéskedik, fellök, huncutkodik, megféllez, megfülléd, megszikkad, nekifekszik, viszonylt, zizeg, zümmög, diceg-döcög, dilleg-düllög dinnyeg-dünnög, dirmeg-dörög, dirreg-durrog, zsong-bong stb.*

d) más képzett szók: *bélyegtelen, botocsa, bugyros, aprányi* (aprány megvan, pedig ez senkinek se kell), *ájultság, bajtalan* és *bajatlan, bűvészeg* és *bűvösségi*, *csuhás, elvadultság lomposság* stb.

B. a *borjúsültet* — úgylátszik — nem találta érdemesnek arra, hogy felvegye (pedig a *borjúpecsenye* cikk végén ott áll, hogy „l. *borjúsült*“). Ép úgy hiányzik a *borjútüdő* is, meg az *őzgerinc* is, pedig ez utóbbi minden jobb étlapon megvan. *Előbb*-utóbb csak az *előbb* címszó alatt található meg eldugva, *ezres* nincs, csak *ezeres*, az egyévi *önkéntes* B. szerint csak *önkénytes* lehet.

Nem tudom, mire véljem, hogy B. kihagyta a CzF-ban meglevő következő neológus szókat: *életöröm, -szomj, -tartam, -teljes, -tilz, -vágy, -vidám?*

Hozzá maga és sok összetétele is hiányzik pl. *hozzámegy, -simul, -szagol, -szegődik, -szokik* stb. Az utóbbita nézve nevezetes, hogy a *hozzászokás* bejutott a szótárba, az ige maga pedig nem. Ilyen következetlenséget nem egyet lehet benne kimutatni, de nem ez volt a jelen sorok feladata, csak annak a kimutatása, hogy ez a szótár nem „teljes“, sőt nagyon is fogyalékos, és ideje volna már, hogy a közönség más, hasonló terjedelmű, de gondosabban megszerkesztett szótárhoz jusson. Szigeti József.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

1. Szavak:

Avit (viseltes, kopottas, vásott): *abgetragen, übertragen, fadenscheinig, abgeschossen, ver- (zer-)schlossen, schofel.*

Vesérkedik: die Führerrolle spielen.

Pörleső (ügyvéd): prozesshungrig, Beutelräumer.

Majszos, maseatos: schmudelig.

Lélekvesztő (csónak): der Seelentränker.

Trabális, drablis, tenyeres talpas: schwefellig, plump, drall (eine draffe Dirne), so ein Trampel von einem Mädchen.

2. Szólások:

Csillagot rúg (a remény): flöten gehen; in die Pilze, in die Brüche, zu Grunde gehen; zunichte werden; in Rauch aufgehen.

Fittyet hánny vkinek az orra ald: jemandem ein Schnippchen schlagen.

Halomra hordani a földet: Eulen nach Athen, Wasser in den Rhein (in die Donau, in die Elbe, in den Brunnen, in's Meer), Ablass nach Rom, Holz in den Wald tragen, den Fröschen trinken geben.

Leszopja magát: sich bedudeln, beduseln; benebelt, angesäuselt, seelig, weinseelig, illuminiert sein; einen Stich haben; des Guten zu viel gehan haben.

Elsutja a méreg: ihm läuft die Galle über; ihn frisst die Galle fast weg.

Mesemondásba való dolog: das gehört in das (blaue) Reich der Fabel (Träume); das sind blaue Märchen; das ist schon zu blau.

Összeszürük a levet: sie stecken (spielen) unter einer Decke, sie blasen ein Horn.

Még neki áll följebb: jetzt hat er noch das grosse Maul; ist er noch der Beleidigte, spielt er noch den Beleidigten; ist er noch aufgegangen.

Két posára dolgozik (eszik, fal): einhauen, mit vollen Backen essen.

Rákötni vkire vmit: jemandem etwas aufdrängen, bei jemandem etwas anbringen.

Eltörpül mellette: er verschwindet neben ihm.

TOLNAI VILMOS.

Vogelfrei. Antibarbarusnak nem tetszik a német *Vogelfrei* szó magyar hírlapban, de értelmétől maga is csak circumlocutióval tudja visszaadni ily formán: „*védetlen* állapotban... mint holmi földönfutó“. És ez sem helyes. Mert lehet valaki földönfutó, mint pl. a szegény szegediek voltak annak idején, midőn a Tisza kiöntötte őket mint holmi ürgéket, anélkül hogy egyszersmind *Vogelfrei-állapotban* voltak volna. Védetlenek is voltak ők szél, eső, hideg ellenében, de nem *Vogelfrei*. Mert e szóval csak azokat illetethetjük, kiknek fejére halálbüntetést mértek in contumacia s kiket a régi jó időkben bárki büntetlenül agyonverhetett vagy lepuskáthatott, mint holmi hitvány verebet. Az angol szó reá *outlaw*, azaz olyan valaki, ki a törvény védelmén kívül helyezte magát. A franciában *proscrit*, azaz számkitörött, proscribált.

KROPP LAJOS.

A *vogelfrei*-nak itt kifejtett jelentését magam is ismertem. De

magyar kifejezésre minden esetre szükségünk van, s az említett két magyar szóra, amíg jobb nincs, ráruházzatjuk azt az *ex-lex* jelentést.

ANTIBARBARUS.

Wenn der Teufel kein Fleisch hat, frisst er Fliegen, ennek tökéletesen megfelelő értelemben használatos az *Esel* szónál előforduló: ha ló nincs, szamár is jó (Német-magyar szólások, Simonyi Zs.).

Selbstessen macht jett: kaparj kurta neked is lesz.

Aus dem wird nichts Tüchtiges, Hervorragendes: ebből nem lesz prédikációs halott (kálvinista szólás).

A *peronospora* a betűrágóknak: *sölgomba*, *szőlőpenész*, *burgonyapenész*, a magyar parasztnak pedig: *feneroszpor*. Sz. E.

Unberufen: De szépek a gyerekei, *hogy szómmal ne vétsek.* (Tapolca, Zala m.)

Nicht's für ungut: Szép a szölleje, má: *tisztelesség szölván essék*, csak igaz, hog ganyé a gazda. (A szöllő jól meg volt trágázva.)
Tapolca, Zala m.)

VÁZSONYI LIZDOR.

Schnittling: nem *párhagyma*, mert ez a póré v. *pöréhagyma* neve (*Allium porre*), hanem *snidling* v. *metélő-hagyma* (A. Schoenoprasum).
CSAPODI ISTVÁN.

Schnittling: *sarjhagyma*. A székelységben széltére használják.

Katzenjammer: *égpokol*. Ezt a kifejezést Nagy-Enyeden sokat hallottam, többek között öreg édes anyámtól is.

Das bitt ich mir aus. Talán megfelelne neki: *tiltakozom ellene, az ellen már tiltakozom*, vagy pedig: *az már nem járja*.

Garde-dame: Erdélyben csak a kútnak van *gárdaja*, *gártyája*, a hölgyneknek talán hagyjuk meg csak a *kísérőt*.

BRASSAI KÁROLY.

Schlagfertig. A harcrakész helyett olvastam valahol *helyrenyelves-t*. Azt hiszem, ez jobban kifejezi a *schlagfertiget*.

Kunststück. Vajon nem jó-e a *Kunststückre a remek szó?* Igy aztán a kártyajátékban *Kunststück* helyett *remek* lenne.

Mi a *schlager* (B. H. *sláger*) magyar egyértéke?

Mi a **Kohlmark** és **Kohlmarkbruder** magyar egyértéke? [Hencegés, kérkedés; hencegő, kérkedő, szájhős. — A szerk.]
BRUKNER GYULA.

Hogyan mondják ezt németül? *Megnótáztatni* (coram nehmen, coramisieren?); *zabhegyezés*, *dlomhüvelyezés*; lesz még szöllő,

*lagy kenyér, eszem én még majd fehér cipót is ; csillagot rúgatni vki-
vel ; meg- (neki-) creszti hangját ; belesül tmibe (beszédbe, vállalatba,
tervbe) ; nyakába sózni vkinek vmit ?*

A SZERKESZTŐSÉG.

Hogyan mondják ezt magyarul ?

1. der *Kauz*, egyszóval hogy van ez? mert Ball. csak összetételeben használja (*närrischer, seltamer, wunderbarer K.* csodálatos szent [ez is német! = *ein sonderbarer Heiliger*. — A szerk.]; *durchtriebener* : nagy kópé, *reicher* : pénzes ember), mikor a német személyre önmagában is használja.

2. *wirrig?* — 3. *Anstrich?* — 4. *Wischer*, rajzeszköz.

5. *Schnörkelwesen* : barokk, műtört. kifejezés. G. K.

MAGYARÁZATOK. HELYREIGAZÍTÁSOK.

A hintó Turóczi krónikájában. „*Tandem antedicti trini dextrarii solennes, cum armis et experimentis omnibus ipsorum glorio-sissimis, seu attinentiis, cum sartaneo curru seu mobili aut ostilario regnali, signo regis desuper, forma avis struthionis, deaurato et gemmis adornato*“. Turóczi krónikájának a Küküllői Jánostól írt részét (pars II., cap. 29), mely Róbert Károly temetéséről szól, Fessler (*Die Geschichten der Ungern*, 3:1055) így fordítja: „... folgte drey herrlich geschmückten Prachtspferden die königliche Staatskutsche (*sartaneus currus*) in Riemen hängend (*mobilis*) mit dem Reichsschilde (*ostilario regnali*), worauf das königliche Wappen der Vogel Strauss vergoldet und mit Edelsteinen besetzt, zu sehen war“. És egy jegyzetben azt mondja: „*Die Räthsels: sartaneo, mobili, ostilario regnali wussten wir nicht besser als oben geschehen ist, zu deuten; mit Du Cange sambuca, anstatt sartaneo, mochten wir nicht lesen*“. A *sartaneus* szóról én sem tudok mondani semmit; de a *currus mobilis aut ostilarius* legott érhető, ha az utóbbi szót úgy olvassuk, ahogy kell: *oscillarius* és kész a fordítás: „ingó vagy hintó kocsi“. Az *ostilario regnali* tehát nem „*mit dem Reichsschilde*“, mint Fessler véli, hanem „*uralkodói hintóval*“. — Egy füst alatt megemlítem, jó lenne végre tudnunk, mit ér Nagy Gyula amaz adata (Nyr. 8:552), hogy a *kocsi* szó már 1267-iki oklevélben is előfordul (*c o c h y v e h e n d i s e t b e n e v a s a t i s*). Az ember sajtóhibát sejtene az évszámban, ha a közlő így nem folytatná: „*Igy ír István ifjabb király a hunyadi várnagynak, igazi magyaros diákság-gal, hogy jól vasalt kocsikon siessen bozzá a hadi készületekkel*“. E megjegyzés arra vall, hogy csakugyan a XIII. század közepéről van szó. mert V. István 1270-ig volt ifjabb király. Úgyde a *kocsi* egész eddig ismert története ellene mond annak a lehetőségnak, hogy a *kocsi* már IV. Béla idejében is megvolt. Ismernünk és vizsgálnunk kellene hát a Nagy Gyula idézte oklevelet. TÓTH BÉLA.

Én a szóban forgó adatot annak idején István ifjabb királynak (V-ik) egy 1267-iki leveléből jegyeztem ki, mely megolvasható Fejér-nél: Cod. Dipl. Tom. VII. vol. 4. pag. 133., meg kell azonban jegyezniem, hogy ezen levél hitelességéhez sok kétség fér, sőt Pauler legújabban (M. Nemzet Tört. az Árpádházi királyok alatt II:765. l. a. függelékben) határozottan hamisítványnak ítéli. Az a körülmeny, hogy Fejér közleménye Kemény József gróftól származik, hogy a levél eredetije, melyet talán soha senki sem látott, állítólag a Kemény familia levéltárában lett volna, inkább gyanússá teszi, mint támogatja a kérdezés levél hitelességét, mert Kemény J. tudavalévéleg főmester volt az oklevél-hamisításokban.

Egyébiránt megemlítem még, hogy I. Lajos királynak egy 1359. évi levelében is előfordul e kifejezés: „universis officialibus et tributariis, quatenus . . . currus vassatos diversis rerum generibus oneratos . . . transire et abire permittatis” stb.. Fejérnél IX. 3. 47., ki e levelet Engel után közli.

NAGY GYULA.

Nyúlalom (27:372). Ezzel a szóval nemcsak mink élünk országszerte, hanem élnek vele a franciák is: *sommeil de lièvre*: „sommeil très-léger, que le moins bruit interrompt”. A nép szerint ugyanis a nyúl nyitott szemmel alszik („csak hártyát bocsát rá”). CzF. is említi ezt a szólást: „ébren vagy fél szemre alszik, mint a nyúl”.

BÁLINT KELEMEN.

Az ószeresnek jobb magyar neve. Faludi Téli éjtszakáinak 8. beszélgetésében Párizsról beszélgetnek, s az író ezeket mondja: A szabók többet veszédknek az új inventióval, sem hogy a varrás munkával, és ha az egyféle köntös tovább tart egy leggyengébb virág életénél, már minden régiség. Innen támadtak a *kótyavetyések*, kik ennekkelte minden condrát és megnöött rongyot összeszereztek egy kézzel, más kézzel eladták. (288. lap.) Ime a szónak világos a jelenlése. A kótyavetyés tehát *handlét* jelent, éppen azt, amire mi az ószerest találtuk ki. Azt hiszem, hogy a *kótyavetyés* ki fogja szorítani az ószerest.*

RUPP KORNÉL.

Csicselli. E két szó eredetéről a következő fölvilágosítással szolgálhatok. Zichy Károly gr. osztr. pénzügyiminiszter 1825-ben igen apró ezüstpénzt verettet 3 pengő kr. értékben. A bécsi húmor e kis pénzdarabokat csakhamar *Zitscherl*, majd *Tchitscherl*-nek keresztele el. Innen terjedt el az elnevezés Magyarországra is, különösen a dunántúli vidékekre *csicselli* alakjában, s ezt az elnevezést később minden kis ezüstpénzre, így az ezüst tiz p. krajcárakra is alkalmazták amint ezt Györött és vidékén magam hallottam és használtam is.

BERKY GUSZTÁV.

* Az ószerest az ószerből képezték, ami Kolozsvárt s a székelyföldön a zsibvásár neve. — A *kótyavetyés* megvan a Pápai-Bodfélé magyar-latin szótárban is: „praeceo auctionarius, der Sachen feil bietet, Gantmeister”; azután Baróti Sz. D. és Kresznerics szótárában. De már 1669-ben is előkerül Károlyi Sándor gr. önéletirásában: Inéaltam computust kótyavetyésekkel. NySz.

A SZERK.

Lésza (27:426 stb.) az erdélyi részekben sok helyt, pl. Alsófehér megyében a vesszőből font kerítés v. kertelés tetejébe két oldalról betűzdelt hegyes cővekecskék, amelyeknek a közét tóvissel vagy szalmával töltik ki.

BRASSAI KÁROLY.

Baka-selyem? A NySz.-ban találom a régi magyaroknak ezt a különös nevű selymét. Miféle selymet nevezhettek őseink a *bakáról*? Vagy talán sajtóhiba? Nem hihető, mert mind a három kötetben (I: 163; II: 1539; III: Szómutató, 13) ugyanígy van.

Fölvilágosítással szolgál PP. akármelyik kiadása is. Itt ugyanis „*metaxa: matász, běka-selyem*”; sőt, ha ezt tudjuk, fölvilágosít bennünket már maga a NySz. is, a hol ezt olvassuk „*matász: készítlen, nyers selyem, běka-selyem*”.

A quiproquo a Vectigal Transylvaniae földolgozójától származik, aki a *békát bakának* olvasta.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Suba. Minthogy a *suba* szó megvan a szláv nyelvekben is, (*šuba, šupa*) szláv jóakaróink minden esetre a magukénnak követelik. Pedig valószínűleg a keletről került hozzánk. Az omdúrmáni csata leírásában pl. a londoni Daily Chronicle levelezője azt írta, hogy a csatater egészen fehér volt a lemeszárolt dervisek *dsibbái*-tól. Erre nézve dr. Skeat tanár a következőket közli a londoni Notes and Queries okt. 6-i számában. A *jibbah* (Daily Chronicle), *jubbah* (Century Dictionary), *jubbeh* (Burton's El-Medinah) hosszú, kaftán-féle köntöst jelent, rövid újjakkal, melyet elől gombolatlanul, nyitva viselnek tiszteinges mohammedán férfiak és nők Egyiptomban, Arábiában és Hindusztránban. Richardson arab szótára szerint *jubbah* (ejtse ki: *dsubba*) gyapottal bélélt mellényt jelent. Devicnek Littréhez kiadott *supplément*-ja szerint a francia *jube*, spanyol *juba*, *chupa* alsó kabátot (újjas mellényt) jelent; portugál *aljuba* (az *al-* névelővel) mór kaftán; olasz *giubba*, *giuppa*, Niebuhrnál (Voyage en Arabie): „Par dessus le caftan les Turcs mettent une *juppe* ou surtout à manches trés-courtes”. A *dsibbát* vagy *dsubbát* a keresztes vítezek minden esetre jól ismerték a keleten. Godefroynak ő-francia szótárában sok változatát találjuk a szónak így: *jupe*, *juppe*, *jube*, *jubbe*, s még *gipe* és *gippe* is. Chancernél az ő-angol költőnél pedig *gipoun*. A mai francia nyelvben *upon* persze csak alsó szoknyát jelent.*

KROPF LAJOS.

Téres. A tér ötletről érdemesnek tartom főjegyezni, hogy a szintén pusztuló *téres* szavunkat a sopronymegyeiek akkor mondják, mikor tudják, vagy azt hiszik, hogy tudják, ki kopogtat az ajtón. Oda kiáltják: *ot' kin téressebb!* Az nem haragszik meg, hanem benyit e szavakkal: *ide ben' heléssebb!*

Csapodi ISTVÁN.

Huja. Mikor a halászcsónak a parthoz közeledik, a kormányos

* Keleti eredetű s a *suba* családjával összefügg a *subbony* is, mely szintén megvan a szláv nyelvekben, de a törökben is *sebun* formában.

ASZERK.

huja szavára a legények egyszerre bevonják az evezőket. A bajai diákok is, ha megelégezték a tanulást, azt mondják: De most aztán *huja*!
HERMAN MIKSA.

— Bácskában a *huja* véget jelent. Használata a szerbségtől származik s átragadt a többi nemzetiségekre. Igy mondja a rutén, a magyar, a sváb, a tót. A szerb nyelvbe valószínűleg a törökből jött át, mert az ó-szláv egyházi könyvekben semmi nyoma.*

KÓTH SÁNDOR.

— Aradmegyében azt jelenti, hogy vége valaminek: „Estélig dolgozunk, aztán *huja*“. Az ottani halászoknál és molnároknál szintén ilyesféle a jelentése; ha csónakon általkelnek a Maroson, a túlsó parthoz érve a kormányos azt mondja: „Huja!“ s akkor a dallozók kiemelik az evezőket a vízből s a csónakba húzzák. — Másféle, de a Nyr. füzetében már közlött jelentésben találtam Jókai „Sárga rózsa“ című elbeszélésében: „Nem tréfa a polgári révtől a zámi karámig nyargalni egy *hujjában*“ (X. fej.) „Egészsegédre! — kiitták egy *hujjába*“ (t. i. italukat; XII. fej.), nyilván „egy huzomban, egyszerre“ jelentése van. Az eddigi adatok szerint tehát (MTsz., Nyr. 18:190, 27:183, 275, 277, 369 és 425) a *huja*, *hujja*, *hujáz* szónak két jelentésárvayala van. Az első: bizonyos rövidebb (körülbelül egy órai) idő alatt végzett folytonos cselekvés, átvitt értelemben az idő, távolság, mód (folytonosság), mely alatt, vagy melyben a cselekvés végbe megy (*egy huja*, *egy hujányi*, *egy hujára*, *egy hujában*); a második: a cselekvés befejezte, vége, pihenés s ebben a jelentésárvayalatban mint indulatszó is szerepel. Ásbóth Oszkár adatai pedig (Nyr. 27:275) világossá teszik, hogy a magyar *huja*, *hujáz* kapcsolatos a szerb-horvát *huja*, *uja*, *hujati*, *ujati* szóval. Melyik vette át a másiktól, az mindeddig nincsen kiderítve. TOLNAI VILMOS.

Hihetőleg az indulatszói használat volt a legelső. Ebből fejlődött az indulatszó jelezte pihenő v. szünet értelme, s utójára a pihenőig eltelő idő jelentése. Ép így mondtaik ezelőtt, hogy egyik város a másiktól pl. *három stáció*. Bokros J. értesítése szerint Bessenyeinek A természet világa c. költeményében előfordul ez a kifejezés: *egy pihőben*, a. m. egyfolytában; s az új MTsz. is közli Beregszász vidékéről: *egy pihőre* mentünk el Ujlakig: egy hajtásban. Ezek nyilván azt fejezik ki, hogy a cselekvő csak egyszer pihen, a munkának végén. (Vd. NySz. *pih*, *pihés*, *pihő*, a. m. pihen, pihenő.)

A SZERKESZTŐ.

Örmény jövevényszők lehetnek a következők:**

Dal. Örm. *dál* (*dágh*) = vers; óda.

Dalol. Örm. *dálálel* (*tajlájlel*, *dájdájlel*) = zengeni, zengedezni, zengetni, hangot váltni.

* Ebből még nem következik, hogy török. minden nyelvben keletkezhetnek új szók.

A SZERK.

** Nézetünk szerint jobbára csak véletlen egyezések.

A SZERK.

Ibolya? Pehlevi nyelven: *bōyāk*. (Bundehesh, Gl. 93.; ed. Justi, Leipzig 1868.) Új-perzsa: *bōyā* = illatos, szagos; riechend. (Vd. új-perzsa *bōya* és *bādarranj-būja* méhfű, mézelke; Melisse.) Abu Mansur Muwaffaq, Pharmacologia, ed. Seligmann, Wien 1859. — Örm. *gaz i boyag* = indiai fűszer; ein indisches Gewürz.

Kukk. E szólásmódban: Egy kukkot se! Örményben: *kuk* (khukh) = sóhajtozás, nyögés, nyögdécselés, gémissement. (Demirdsibasian, Örmény-francia szótár).

Tekereg. Örm. *tekerel* = ögyelegni, ácsorogni; fr. flâner (uo.)

Varjú. Örm. *vari (vori)* varjú; corneille. (uo.)

VOITH ANTAL.

Égyem. Szenci Molnár Albert bizonýára a népnyelv alapján vette be a szótárába (Dictionarium Ungarico-Latinum. Norinberga, 1604.) az *égym* rendes *nempe, scilicet : tudnillik* jelentése mellett az *inguam* : *mondok* jelentést is. Ezt bizonítja az a körülímeny, hogy a NySz. a *nempe, scilicet* jelentésre a régiségből egész sor példát idéz, szám szerint 9-et; az *inguam*-ra MA. szótári adatán kívül egyet sem. Az új MTSz. 27 példán mutatja be ezt az alakot a következő értelemben: *azt mondja v. mondják, úgymond*. mindenik példa a Dunántúlról, szükebben a Drávamellékéről, Baranyamegyéből, az Ormánságról, sok Eszék vidékéről való. Érdekesen egészít ki ennek a népnyelvi szónak ismeretét egy erdélyi embernek multszászádi féljegyzése, mely bemutatja, hogy mint *provincialis* szó a MA. említette *inguam* értelemben már a mult században ismeretes volt, szóval a népnyelvi adatot érdekesen köti össze a régiségi adattal. Aranka György írja 1791-ben kelt Rajzolata 21. lapján: „Az úgy nevezett tsupa Helly-ségbeli *Provincialis* szókot is szükséges megjegyezni, hogy csak Helly-ségbéliek. Mellékkel közönségesen, kivált a Tiszteességes Beszédek rendében és Gyűlekezetekben elni nem szabad. Illyen p. o. *Egyem* — Mondokért stb“. Vajjon a székelységen vagy legalább is Erdélyben ismerte-e meg Aranka *ezt a szót s használatos volt-e régebben ott is?* Vagy csak hallott róla, hogy a Dunántúl valahol szokásos ez a szó? Nem erre az utóbbi körülímenyre vall-e az, hogy „*sak Hellységbélinek*“ nevezi? Manapság bajos volna már eldönteni!

GYULAI ÁGOST.

Makutyi. Azt mondja a nép: Ma kutyául vagyok. Kutyául vagyok. *Makutyi*, úgy látszik, a *ma kutyául vagyok* összevonása: rosszul vagyok, dáridő után levő állapotban. Innét a Jókai-féle *makutyi*, a katzenjammerre, Nyr. 27:424. BRUKNER GYULA.

Jókai maga is így magyarázta az illető helyen: „Az átdözsölt éjtszaka után következik a *makutyiság* (*Katzenjammer*; valószínűleg ettől a szótól jön: *ma kutyá*; a német *macskául*, a magyar kutyául érzi magát)“. — „Öreg ember nem vén ember“ 17. folyt. a M. Hirlapban.

A SZERK.

IDEGEN CSEMETÉK. FATTYUHAJTÁSOK.

A magyar kereskedelem nyelvéről (Nyr. 27:415—422). E cikk írója eltévesztette a dolgát. Legföbb hibája, hogy a magyar kereskedelem nyelvén és a Garai-Pinteritsék stílusát egynek nézi. Szeretettel kérem, ez nem egy, hanem két különböző dolog.

Való ugyan, hogy az agyonbirált iskolakönyv megrött hibáinak egynémelyike előkerül a magyar kereskedelem nyelvében is, kétségtelen azonban, hogy a magyar kereskedelem nyelve jóval németesebb, idegenszerűbb a szóban forgó könyvnél. Ez, sajnos, tagadhatatlanul így van. A magyar levélírás már másfél tizede kenyерem s minden nap számos példáját látom, hogy a legmagyarabb vidék bankjának, takarékpénztárának avagy magángégének levelei mennyire vétenek a jó magyarságnak, tudományosan megvitatott s helyesnek elismert elvei ellen. Valóban, ha gáncoskodni akarnék, sorjában le kellene irnom mindenzt a sok kifogást, amit a Nyrnek mintegy huszonhét évi szorgalma és tudása összegyűjtött.

Kováts S. János cikkelye nem a gyakorlati élet kereskedelmi nyelvét vette „boncoló kése” alá, mert erre, úgy látszik, nincsen módja. Amit a kereskedelem nyelvéről mond, az merő általanosságánál nem egyéb. Ami kritikát mond, az csakis a szóban forgó könyv stílusát illeti. Dolgozata tehát voltaképen másról szól, mint amit címe figér.

Különben is Kováts S. János kifogásaival nem értünk mindenben egyet. A helyesírás—megalkuvás; itt az általános szokás, a gyakorlat az irányadó; legalább a kereskedelem életben ez a fölfogás járja. Hibás ugyan: *keszthelyi népbank*, de helyes így: *Keszthelyi népbank*. Hibátlan pl. hosszú címénél: *Kis-küküllő vármegyei takarékpénztár és hitelbank részvény-társaság*, s nem okvetetlenül szükséges az illetén helyesírás: *Kisküküllő Vármegyei Takarékpénztár és Hitelbank Részvény-Társaság*.

A keltezés dolgában a cikk írója téved és így Simonyi Zs. megjegyzése tökéletesen helyén való.

A látra, lát után megjelölések általánosak. A kiirtásukra való minden törekvés meddő.

Igaza van Kováts S. Jánosnak, midőn immár elérkezettnek látja az időt, hogy ügyet vessünk kereskedelmünk nyelvének tisztaságára, eredetiségére, hogy a jövő kereskedői nemzedék végre magyarossá legyen nyelvében. Ezt a célját azonban sohasem éri el oly cikkel, mint aminőt most írt. Ne hibákat bongésszünk másutt, hanem állítsuk össze a kereskedelmi nyelv német-magyar és magyar-német szólás-gyűjteményét (frazeologiáját) elismert nevű szakirók nyomán (Kitt, Kleibel, Meyer-Rotschild, Névy László).

Csakis szólásagyűjteménnyel értünk célt. A szókönyv egymagában nem sokat használ, mert a szó valójában csak a mondatban él. Tehát magyaros mondatok, fordulatok sokaságát adjuk kereskedelmi isko-

láink tanulóinak kezébe s ezeket irassuk velük folyton-folyvást; akkor a jó hatás nem marad el.*

HARMAT GÉZA.

Mikor orthológus vki. „A politika teljes szenvedelemmel...” így kezdődik a Budapesti Hírlap 1897. december 30-i számában egy cikkely. „Éljen!“ kiáltottam föl magamban. „Ím egy derék orthológus ujságiró! Neki nem kell a *szenvedély*. Neki *szenvedelem* kell. Hát ami azt illeti, az egyik olyan jó vagy olyan rossz, mint a másik; söt bizonyos, hogy minden a kettő tűrhető. De az az ódon (*magam se tudom: miért ódon*) *szenvedelem* orthológus emberre vall; meg kell becsülni az ilyen embert, főkép ha ujságiró. Bizonyosan hű olvasója a Nyelvörnek; amiért aztán az Otthonban csúfolják a szegényt. De ő nem bánja, söt örömet szenevez üldözést az igazságért. Szóval derék ember. Éljen! No de hadd olvassam tovább szép, magyaros írását“: „... uralta ma a törvényhatóságot“. Mi a tatár? „A politika teljes szenvedelemmel uralta ma a törvényhatóságot“. Ejuye! Vajon jól látok-e? Ki uralt? A politika. Mit uralt? A törvényhatóságot. Mivel uralta? Teljes szenvedelemmel. Érthetetlen! Ej, forditsuk le a mai gondolkodás nyelvére és pedig rosszul: „Die Politik beherrschte heute mit voller Leidenschaft das Municipium“. Most már értem. De az a jó szenvedelmes orthológus még mindig nem érti, mit akarok én volta-képen. Hát hogy megértsen, lefordítom neki, és pedig jól, mit írt ő. Ezt írta: „Das Municipium beherrschte heute mit voller Leidenschaft die Politik“. A szenvedelmes orthológus erre bámul. aztán félháborodik és azt mondja, hogy én nem tudok németül... *Ural* hegységében egyébiránt álló huszonhét esztendeje jár fölfedező úton a Nyelvőr. Söt nincsen olyan rossz szótárunk, mely ne mondaná meg, mit jelent az *uralni* szó. Miért *beherrsch*en hát mégis? Miért méltóságos úr a kályhafűtő szolga? Azért, mert orthológus lehet az ember, ha nem is olvas soha semmi füzet vagy könyv alakjába hajtogatott nyomatot papi-rost. Ezt mondja legalább az én elvszilárd, szellemdús és eszmegazdag orthológus újdondász barátom: Nélkülöző Dacár.

Úgy néz ki a dolog. Mikszáth Kálmán az Almanach 1899-iki kötetében ezt írja: „A főtisztelendő úr veres tintával javított itt-ott a szövegben — néhol ő is rosszul. Felvidéki ember lévén, körülbelül úgy néz ki a dolog, mintha például Matuska Péter tanítana egy főherceget magyar nyelvre“. Azt kérdeim: javította-e valaki Mikszáth Kálmán ez írását? Alkalmasint javította, még pedig rosszul. Mert a dolog körülbelül olyan, mintha például Kraxelhuber Tóbiás tanítana egy Mikszáth Kálmánt magyar nyelvre.

BÁLINT KELEMEN.

* A *Kereskedelmi Szakoktatás* legújabb füzetében örvendetes jeleket látunk. Sassi Nagy Lajos közli lelkes fölhívását: Szózat iskoláink helyes magyarsága úgyében (ugyancsak ő közöl) most egész cikksorozatot a helyes magyarságról a Nemzeti Iskolában); s a szerkesztőség állandó rovatot nyit ily címmel: Kereskedelmi helyes magyarság. — Ugyanott igen kedvezőtlen bírálatokat olvasunk az itt szóban forgó Garai-Pinterits-féle könyvről.

A SZERK.

Kerguela-sziget. „*Ein echter deutscher Mann mag keinen Franzen leiden*“. Azonképen a magyar sem állja a németet. Egy, a magyar tanuló ifjúságnak szánt lapban Jules Verne legújabb elbeszélését olvasom. És nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége, hogy a fordító (középiskolai tanító) nem tűri a németességet, még ha francia ember követi is el. Jules Verne ugyanis azt találta írni: „*ile Kerguelen*“. Jaques Échelle! Leiter Jakab! Mert hiszen, az a *Kerguelen* német plurális! Ki kell belőle hüvelyezni a magyar szingulárist. Nem könnyű dolog (én aligha tudnám), de a tudós eszmélkedés mégis csak kisüti: *Kerguela*. — *I thank thee, Jew, for teaching me that word!* Mely könnyen fogok elbálni mostantól fogva a német plurálisokkal, melyek mindenfelé lappanganak! *Kempelen*: sing. hung. Kempela. *Bethlen*: sing. hung. Bethla. *Kelenföld*: sing. hung. Kelaföld. *Szemtelen*: sing. hung. szemtela. Az ember ugyanis mindmostanig azt hitte, hogy Kerguelen kapitány, ki 1772-ben fölfedezte ama szigetet, becsülletes bretagnei ember volt. Pedig német a lelke is az ipse foltosnak! Mely szégyen, hogy Weinek László, a magyar csillagász, ki 1874-ben a Vénus átvonulását figyelni járt a déli vizeken, mindmáig megmarad a németesség mellett, és konokul azt állítja, hogy ő a Kerguelen-szigeten mulatott! *Kerguela* az, Weinek úr, *Kerguela!* Nem *Kerguelen*, ahogy az ujságírók mondják, az ujságírók, akiknek szégyenletes tudatlanságát ama jeles ifjúsági lap ép ama számában kárpálja meg.

BÁLINT KELEMEN.

Nosce te ipsum. Caesar dorgálását köszönnett fogadom, sokban igaza van, de nem mindenben. Igy pl. az mondja, hogy az én „a huja egy oly távolság“ kifejezésem helyett jobb lett volna „a huja akkora távolság.“ No kérem, én nem hiszem, hogy magyar ember látott volna olyan huját, amelyet meg lehetne mérni! (Van ugyan látható *huja* is: a 15-20 mázsás vaskalapácsot, amelyet pilóta leveréséhez használnak, szintén így nevezik; de nem erről van szó.) Már pedig az *akkorá-t* tényleg ott használjuk, ahol van valami, ami *makkora*. — A *lenne* szóra vonatkozólag pedig a szerkesztő megjegyzéséhez hozzátehetem, hogy azok a hortobágyi öreg pásztorok jobban megválogatják (ha ugyan válogatniok kell) a *lenne* és *volna* helyes használatát, mint sok „jámbor olvasó“ és csak ritkaság, ha téved. E tévedést pedig rendesen az „urizálás“ okozza. És az a kaputost ember akármilyen népiesen beszél hozzá (különösen ha ismeretlen), ő mégis csak azt hiszi, hogy a beszédje miatt kinevetik; ilyenkor utánozni akarja az irodalmi nyelvet, s rendesen ez szűli a tévedést.

RECHNITZ IGNÁC.

Hazajáró lelek. Az egyetemi *I. belgyógykóroda* fölváltotta tábláját *belgyógyászati klinikára*, ennek ellensúlyozására az új sebészprofesszor is új táblát föstetett: egyetemi *I. sebkórodá-t* iratván ki. Az Orvosi Hetilap új melléklapjának címe: *Gyermekekgyógyászat* lett. Hihába könyörögtem szerkesztőnek, kiadónak, frinák: *Gyermekekorvoslás*.

CSAPODI ISTVÁN.

EGYVELEG.

Szarvas Gábor Homeros-fordítása. P. Thewrewk Emil egy teljes magyar Homeros-fordítás tervével foglalkozik. Ehhez való előkészület az eddigi fordítások bőrálata, mely az Akadémia nov. 28-i kiírásán volt napirendre tűzve. mindenki azt várta, hogy az előadó első sorban Baksay Sándor nagyrédeki rimes fordítását fogja bírálni, de e helyett legnagyobb meglepésükre Szarvas Gábornak a Kisfaludy-Társaság legújabb évkönyvében megjelent kísérletét bírált módszeres aprólékossgal. A főolvasás, megvallhatjuk, kellemetlen hatást tett a hallgatókra, mert végső eredményében kedvezőtlen világot vetett Szarvasra, pedig, mint e sorok végén látni fogjuk, Szarvas Gábornak csak dicsőséget öregbíti. De kiméletlennek és igazságtalannak találták, mert a főolvasó nem volt tekintettel arra, hogy az a kísérlet csak töredék, melyet a majdnem teljesen világos szerző nyár évadán főolvasás után tollba mondva készített, eleinte talán inkább csak a maga kedve-telésre: a befejezésben, a simításban és sajtó alá készítésben megakadályozta halála. S valamint kegyeletből adták ki a mindamellett figyelemremélő töredéket, ép úgy kellett volna kegyetlenül bírálni!

Az egyenetlenségek és félreértések, melyeket Th. E. főlhányt, minden az említett okokból magyarázódnak. Egyes magyar kifejezések félreértséét és hibás-voltát is fölröti a bíró a némelyekben első látszatra igaza is volt, mint pl. a *számszeríjra* nézve, melyet Sz. a kézij neve gyanánt használ. Amde Sz. G. jól ismerte e szónak igazi jelentését (ágyúgép kövek stb. szórására), hisz ő maga szerkesztette a számszeríjról szóló egyik cikket a NySzban 3:196. S ha P. Th. E. elfogulatlanul gondolkodott volna, arra az eredményre jutott volna, hogy Sz. G. a rég elavult szót, melyet ma igen kevés olvasó ismer, talán költői szabadságból alkalmazta a kézij hangzatosabb egyértékesül.* De kifogásainak nagyobb részében semmikép sincs igaza a bírálonak. Igazságtalan volt pl. az olyanok megrovása, minők *jöttenek, mentenek, becsülőtte*. Vagy talán komolyan ki akar tiltani minden régiességet a Homeros-fordításból? Viszont mint újat, mint Sz. alkotását rója meg ezt a kifejezést: a kikötő *beljén*. Tessék csak megnézni a Nyr. 14:251. lapját; ott négy írót idéztem, aki már Sz. előtt élt evel a *bel* fónévvvel, mely egyébiránt azonos a *béll*lel.

Legerősebb hibáztatja Th. ezt a kifejezést: *tengerjárta hajók* (melyet Sz. G. Kőlcsey Iliaszából vett át). Azt mondja, hogy ez teljesen ellenkezik nyelvünk törvényeivel, mert emekek szerint *tengerjárta* az, amit a tenger jár, mint *víremosta* az, amit a víz mos, nem pedig ami a vizet mossa. Hát igaz, hogy szabály szerint igy van, de azért ne gondoljuk, hogy a Kőlcsey és Szarvas kifejezése valami hallatlan a

* Helyesen alkalmazta a *sedmiseríjat* Arany a Toldi Szerelmében. Most tudjuk, hogy ez a szó eredetileg nem az *új* összetétele, hanem = ószl. *samostréls* „balista” (szó sz. mintegy ön-nyilázó, magától lődöző). Vö. *samosserig*, *balistra* BeszSz., olv. *ssamosserigy*. Ebből pompás népetimológia útján lett a *sedmiseríj*.

magyar nyelvben. Ime három régibb irónknál olvassuk ezt az összetéltet: *világ-unta*, ilyen értelemben: világ-unt, aki a világot, az életet megúnta. „Nem gondolok osztán, ha lelkem elválik világ-unta testemből” (Zrinyi 2:126). Világ-unta ember (Faludi 936). Sohonnai, bitang ember, vflág únta (Kovács P. Közm. 140). — Ilyenetet találunk egy párszor Kazinczynál is: Boldogabb, mint ahogy azt a *por-lakta* lélek képzeli tudja (Munk. 2:157. azaz a porhűvelyt lakó lélek). Nem messze Baalzephontól, a *barlanglakta* nép tanyájától: Herberg einst der Höhlenbewohner im Land (Kaz: Pyrk. 35). Ismét más irónál: Oh, akkor a költészet, a *bünbánta* szfüz elnémult (Tudománytár 1834. 1:78). S végre a népnyelvben is ráakadunk: *seárnyassegte csirke* (Somogy, Nyr. 10:190). — Meg is mondhatjuk, minő észjárás vezetett erre a szerkezetre. Mivelhogy egyaránt mondíták: *anyaseült* és *anyaseülte*, *szélütött* és *szélütötte* ép így rájárhatott egy-egy nyelv vagy toll a *világ-unt* mellett is a személyragos *világ-unta* formára stb.*

Kölcsey kifejezését az Iliasban Vályi Nagy F. így módosította: *tengert járta hajók*. Erre a tárgyragos szerkezetre még több példát találunk, mint az előbbire: *Jót-unta* balgatag emberek (GKat: Válts. 2:247). A *seinét-hagyta* halmon s a még zöld völgyekben (Kaz: Munk. 3:75). A *seinét-hagyta* dombok (Kaz: Idyllék 1:85). Örül, mint a *mdsét elverte* gánár (Dug: Péld. 209). Erőtlen, mint a *börét* vetette kígyó (218). Fohászkodva adta tudtomra, hogy ő szeretőt vesztette lánya (Vitk: Munk. 2:66). Egy *magát megszedte* pénzügyi hivatalnok (Gogol Beszélyei 67). Az irodalom úgy hánycdott a tengeren, mint a *kormányzó-rúdját* vesztette hajó (Alexander B. BHirl. 1894. 10:28). — S végre a népnyelvben: „Ormánságban: *bábját vesztette gyerek, házát tévesztette barom, urát hagyta szolga* stb., mi erdélyi nyelvrokonságra mutat”, jegyzi meg Vass J. (M. Nyszet. 5:131).

Nem akarok amellett kardoskodni, hogy már most ezek mind utánzára méltó kifejezések, de itt is bebizonyult a szép francia közmondás igazsága: *Comprendre c'est pardonner*. Ne legyünk tehát igazságtalanok és bocsássuk meg az apró vétségeket s kivált a költői szabadságokat, valamint mi is bocsánatot remélünk a magunk vétkeinek!

Azonban még nem végeztünk. Th. E. azokkal a „módszeres” apróságokkal még éppenséggel nem okolta meg azt a kicsinylő általános ítéletet, melyet végül az egész fordításról kimondott. Az alaki hűség elvi kérdését nézettünk szerint Th. E. — akármennyire erősíteti — nem döntötte el végervényesen. Szarvas nem annyira hű, mint olvasható fordításokat akart. s annyi bizonyos, hogy a művelt közönség mindig szívesebben fog olvasni egy szép prózai átdolgozást, mint a leghibább hatméretű fordítást. Ami pedig az ezen kívül főlhozott egyetlen eszthetikai kifogást illeti, hogy t. i. Szarvas fordítása szószaporító, kivált a jelzők halmozásában: tudnunk kell, hogy Szarvas még a közönséges értekező prózában is szépnek és ajánlatosnak tartotta a

* A *világ-unta* keletkeztét megmagyarázná a *maga-unta* is („*maga-unta ember*”, Lépes: Fényes Tük. 212), mert ez kétfélekké volt érthető: az előtag tkp. alany volt, de jelentésénél fogva egyúttal tárgya az utótagnak.

szinonimák kapcsolatát. Itt a nézetek eltérése jogosult lehet, de semmi esetre sem oly nagy stílusbeli hiba ez, hogy azt a kicsinyést igazolná.

Ámde hátra van még mondókámnak a java. Thewrewk Emil az ó apróskodó módszeres kritikájával is aránylag nem éppen sok hibát talált a fordításban, s a közt is kevés kétségtelen hibát. Már most, hogy Szarvasnak kiváló tehetségét megbecsülhessük, gondoljuk meg, hogy fordítását nem a filológiai múzeum nagy készületével, de még nem is a saját dolgozó-szobájában készítette, ahol legalább a legszükségebb segédeszközöket főhasználhatta volna: hanem fürdőbelyen, nemes időtöltésűl dolgozott rajta, minden filológiai segítség nélkül. Sőt mi több, tudja meg a módszeres kritika: Szarvas Gábor fordítás közben nem látta, de jobbára nem is hallotta az eredeti szöveget, hanem világítalan létre kísérőjével a német szöveget olvastatta föl, úgy aztán emlékezetében fölidézte az eredetit s tollba mondotta a magyar fordítást. Csak itt-ott, ahol kétsége volt s ahol nem bízott egészen emlékezetében, vették elő az eredeti szöveget. Micsoda leiki erő, minő emlékezet és minő tudás kellett ehhez, tessék elgondolni és megítélni! S ha a legszigorúbb bíráló sem vette észre, hogy a fordítás nem is áll teljesen a görög eredeti alapján: bírálatával — ha akarta, ha nem — Szarvas Gábornak csak dicsőségét hirdeti. SIMONYI ZSIGMOND.

Szocialista. Még fiatal szó és márison mennyi változatát ismerjük a népyelvben! Az egymásután következő két magánhangzó terhére van a magyar ember nyelvének; azért hallhatjuk inkább az ilyeneket: *szocialista*, *cocilista* (ezek a legelterjedtebbek), *copidlista* (Kömlő, Heves m.), *cocista* (Tápió-Szt-Márton), *cokilista* (Félegyháza), *cucilista* (Alföld), *csucsilista* (Baranya m.). Az etimológia két tréfás alakja a *cokilusta* (Félegyháza) és a *csucsímska* (budapesti diáknnyelvben). — Itt tartom megemlíteni, hogy Madarász József, a képviselőház nyelvésze, *társbeliség*-nek és *társiasság*-nak nevezte a szocializmust.

JENŐ SÁNDOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Derékség. Vajon élhetek-e evel a formával. Egy sportmunka fordításán dolgozom és szükségem volna erre a műszóra: *testi derékség*, de azt mondják, a *derek* szóhoz nem szabad magashangú képzőt tenni, mert mély hanggal ragozzuk: *derekam*, *derékon*, *derekabb*, *derekas* stb.

F. Csak tessék bátran *derékséget* írni. Ezt a szót mindig így hallottuk és olvastuk. Már Vitkovicsnál előfordul: Munkai 3:143. Igy van az Akadémia Zsebszótárától kezdve újabb szótárainkban, sőt Fogarasiban *deréklő* is van. Keresznericsnél *deréksó* h. (l. MTsz.) *derékső* is van, evvel a jegyzettel: „Hallottam Sághon 1818. júl. 10.”, tehát Vas m. Tolnában szóbeli értesítés szerint így mondják a középfokot: *derékyebb*, Debrecenben pedig az új MTsz. szerint *derékre való* a mellény. Ilyen magashangú formák még: „a hallgató *derékek* – *egyike*” P. Thewrewk J. Velencei szappanpor 89. *deréknek* (rím:

ősmérnek) Vajda J. Béla 23. — A derékséghez hasonló magashangú alak : *férfiniség* Dugonics : Szerecs. 1:328, 329. és *férfinék*, *férfinivel* is hallható, legalább Dunántúl. — A *dérék* és *férfi* abban egyeznek, hogy rendesen mélyhangú a ragozásuk, ámbár most tényleg minden a két szót agyük magashangú. De éppen ez a körülmeny a magyarázata, hogy átcapnak a magashangú ragozásba. **ANTIBARBARUS.**

KÉRDÉSEK

a Magyar Nyelvőr olvasóihoz.

1. Kortes. Az Athenaeum kézi lexikona azt mondja erről a szóról : „1821 óta jött divatba, miidön a köznemesi választók Nógrádban az akkori alispánt sok választási furfanggal megbuktatták ; akkor-tájt keltettek a spanyolországi liberális kortesek [cortes] (a törvényhozás két háza) figyelmet s ezért a bécsi aulikusok a nögrádi választási küzdelem után a magyar köznemességet szabadelvűsége miatt kortesnek kezdték gúnyolni s a szó nálunk csakhamar közkeletű lett, de a főnt jelölt [kortes] értelemben“. Ki tud ennél többet ? CzF.-ban még nincs meg a *kortes* szó. Ballagi Mór Teljes szótára már beleveszi a nyelv kincsébe : „buzgó párhív ; párhíveket szerző ; *korteskedik* : „párhíveket hajhász“.

2. A Miatyánk és az Üdvözlégy. Kószónettel fogadnám, ha a Nyelvőr olvasói leírnák számomra a nép öregeinek ajkáról a Miatyánkot és az Üdvözléget. Ez a két imádság ma-holnap elveszti ősi ódon színét a „néptanoda“ meg az „imakönyvek“ révén. A Miatyánkot én így tanultam a nagyanyámtól, ki 1803-ban született Szabolcs vármegyében : „Miatyánk isten, ki vagy a menyégen, szenteltessék meg a te neved. Jöjjön el a te országod, legyen meg a te szent akaratod, mikép a menyben, azonképpen itt a földön is. Mindennapi kenyérünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a mi bűneinket, miképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek, és ne vigy minket a kisirtebe, de szabadítcs meg a gonosztul, ammen“. — Az Üdvözlégy : „Üdvözlégy Márja, malasztal vagy teljes, az Úr vagyon teveled, te vagy áldott az asszonyi állatok között, és áldott a te méhednek gyümőccse, Jézus. Asszonyunk szűz Márja, istennek szent annya, imággylértünk bűnösökért, most és halálunk óráján, ammen“. Azt hiszem, a Nyelvőr is örömest közléne e gyűjtést (legalább kivonatosan), mert ebben a két imádságban sok hagyomány maradt meg. *Colligite fragmenta, ne pereant.*

TÓTH BELA.

3. Ismeri-e a régi vagy a népnyelv e szót: só hely ? Ismeri-e olyan értelemben, hogy vele megmagyarázhatnók Gvadány e sorát : „Só helyekre vették gyorsan az útjokat“ (t. i. a barmok). PNótárius 11.

4. Ismeri-e a régi vagy a népnyelv az úkor szót ? Gvadányi a táncosokról szólva (PN. 76.) mondja : „Vetém szemem gúnyájokra, Irtóztató tsúfós úkor lárvájokra“. **KARDOS ALBERT.**

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap	
ARANY JÁNOS :	Tallózás	504
BALASSA JÓZSEF :	A nyelvjárások tanulmánya	258, 300
BALOGH PÉTER :	Uj kísérlet a határozók osztályozására	49, 104
BARTHA JÓZSEF :	Jósika Miklós nyelvújtása	114
BERGMANN ÁGOST :	A népies szólások peres ügyéről	264
BÓDISS JUSZTÍN :	Második javított kiadás	497
CSÁSZÁR ELEMÉR :	Szavazat a <i>bencés</i> ellen	553
CSEFKÓ GYULA :	Idegen szavak a szépprózában	151
EKKER J. SZENDE :	Az adai nyelvjárás	403
GOMBOCZ ZOLTÁN :	Gyöngyösi István nyelve	154, 249, 307, 388, 561
GERGULECZ GÁBOR :	A jelenkorú nyelvészeti alapelvei	6, 58, 92, 193, stb.
GYULAI ÁGOST :	A birtokos -é rag	397
HERMAN OTTO :	A népies szólások peres ügyéről	264
JOANNOVICS GYÖRGY :	Madárnevek	587
KALMA ISTVÁN :	Helyreigazítások	16, 63, 174, 452, 500
KALMÁR ELEK :	A mohácsi nyelvjárás	66, 110
KIRÁLY KÁROLY :	Olyan, amilyen	15
KÚNOS IGNÁC :	A birtokos -é rag	397
LÁSZLÓ GÉZA :	Vezekel, sirám	348
MELICH JÁNOS :	Oszmán-török jövevényszók	62
MOLNÁR SÁNDOR :	A zilahvidéki nyelvjárás	438, 489, 542
OLDAL JÁNOS :	Dőzsöl	13
PAPP DÁNIEL :	Szavaty, zavagy, zuvat	290
PETZ GEDEON :	A Bécsi és a Münchéri kódex írói	358
P. THEWREWK EMIL :	Az adai nyelvjárás	403
RÁDÓ ANTAL :	Tanuljunk magyarul olvasni	449
RÉVAI TIBOR :	Tanuljunk magyarul olvasni	449
R. PRIKKEL MARIÁN :	Szavazat a <i>bencés</i> ellen	557
SASSI NAGY LAJOS :	Német jövevényszók	241
SÖRÖS PONGRÁC :	Szómagyarázatok	343
SIMONYI ZSIGMOND :	Könyvmoly és ruhamoly	443
SOMSSICH SÁNDOR :	A népies szólások a szépirodalomban	201
SUHAJDA LAJOS :	Kápa	454
SZARVAS GÁBOR :	Oszman-török jövevényszók	203
SZOKOLAY HERMIN :	A redő szó eredete	350
SZIGETVÁRI IVÁN :	A kocsi eredete	385, 584
TOLNAI VILMOS :	Bence, bencés	502
VISZOTA GYULA :	Szózat az iskolai helyes magyarság ügyében	165
	A kocsi kérdéséhez	561
	A nép bölcsesége	1
	A sajtó nyelvőrködése	167
	Nyelvújtási adatok	487
	A Gyulafehérvári versek	529
	Nyelvsajátsgok Baranya-Ózd vidékről	206
	A Pesti Napló hangsúlypöre	355
	Olasz jövevényszók	148
	Tisztességtudás a népnél	19
	Tanuljunk magyarul olvasni	210
	Cserben hagy	145
	Időmértek és hangsúlyos verselés	246
	Régi közmondások	505

VOZÁRI GYULA :	Kemény Zsigmond szókincséből	Lap 26, 82
ZLINSZKY ALADÁR :	Kármán Mór nyelvtanító elmélete	Lap 531
ZOLNAI GYULA :	Vezekel	Lap 295

Magyarázatok. Helyreigazítások.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Francia szók a magyarban. BÁLINT K.	33	Nándsi tájszók. MOLNÁR SÁNDOR.	224
Sok lud mit is győz? CSEFKÓ GYULA, DOBOZI, RECHNITZ IGNÁC .	88, 279	Fonétikus írás. BALASSA JÓZSEF .	274
Gyöngyösi István és a Nyelvtörténeti Szótár. LUKÁCS LŐRINC.	88	Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás? JOANNOVICS GYÖRGY .	277
A műveltető -tat -tet-nek egyes alkalmazásairól. DEMEK Győző. A SZERK.	124	Különös határozók. KREBSZ ERNŐ	320
Kell lesz, lehet lesz. DULISKOVICH ELEK. A SZERK .	125	Törülmetszett régi kifejezések. K. L.	323
Allathangok. BÓDISS JUSZTIN, TRENCSÉNY L.	127, 279	A pozsonyi magyar. BÁLINT K.	370
Akusztaiki hatások a nyelv fejlődésében. SZILASI MÓRIC .	184	Egy bibliai közmannds. STRICKER SIMON	370
Nyelvtani műszök. GERGULECZ GÁBOR, CZUCZA JÁNOS.	185, 223, 370	Tegyen róla. Mit én bánom JOANNOVICS GYÖRGY .	373
Fázik van. BODONYI NÁNDOR .	185	Népetimológiai. FENYŐ MIKSA	426
A Jordánszky és Érdy-kódexhez MELICH JÁNOS .	221	Hogy lesz a civis-ból bika? MOLNÁR SÁNDOR .	468
A Nyelvőrkalauzhoz. K. L.	223	Az igeidőkhöz. BÁRDOS REMIG.	468
Széljegyzetek. Kresznerics Szótárból. DEMEK Győző .	224	A kuglizás műszavaihoz. SZABÓ BÉLA .	468
		Hogy hitták a fagylaltot a mult században? KARDOS ALBERT.	517
		Nap nap után. RECHNITZ IGNÁC.	517
		Szörszálhasogatás. MAGISTER.	517
		Örmény jövevényszók. VOITH ANTAL .	574

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Kocsiműszavak. Francia mondat magyar fordítása. SIMONYI ZSIGMOND .	37, 88	tetik, tudomásul szolgál, tudomásul van. ANTIBARBARUS	231, 232
I. a. osztály vagy a. I. osztály? ANTIBARBARUS .	91	Egy csőkukorica vagy egy kukoricacső? ANTIBARBARUS, CZUCZA JÁNOS.	431, 476
Még egyszer a -val -vel. Utóda és utódja. SIMONYI Zs.	133, 134	Jó példával előljár. ANTIBARBARUS .	432
Doctor philosophiae. ANTIBARBARUS .	134	Az iskolai osztályzatok műszawai. Egy evangeliikai iskola igaztósága .	432
Tárgyas vagy tárgyatlan ragozás? Kiszereti vikiből? Tudomásul vé-		Tárgyas igeragozás. ANTIBARBARUS	475

Idegen csemeték. Fattyúhajtások.

(Az egyes szókra vonatkozókat l. a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Államgimnázium és o-tövek. KALMÁR ELEK .	34	A budapesti vincellérképezdé évkönyvéből. PERÉNYI ÁDOLF .	36
Nagy kezdőbetűk. CSAPODI ISTVÁN	36	Kerüljük a németességet. BARTHA J.	89

Lap		Lap	
Mi van nekem? BODONYI NÁNDOR	90	A népies szólásokról. RÁDÓ ANTAL	326
Idégen szók. ANTIBARBARUS. BÁR-		Új magyarság. GYULAI ÁGOST	326
DOS REMIG	129, 327, 375	Egy csodálatos igenév. ANTIBAR-	
A pénzintézetek magyarsága. BU-		BARUS	327
DAPESTI HIRLAP	130	Jókai ellenállási részlete. TÓTH	
Hibák a Nyelvőrben. SASSI NAGY		BÉLA	328
LAJOS, MILES, ALLES	187, 227, 281	A tárgyas és tárgyatlan ragozás	
Lapszemle. SASSI NAGY LAJOS,		FENYŐ MIKSA	374
ANTIBARBARUS, MOLNÁR S.	187,	A Pesti Hirlap magyarsága. JÁM-	
	228, 377, 472	BOR TAMÁS	375
Szép szóke hajai voltak. BUDA-		Józsika-utca, Gizela-tér. BUDA-	
PESTI HIRLAP	188	PESTI NAPLÓ	470
Förtelmes helyesírás. ANTIBARBA-		Mit adtak? BÁLINT KELEMEN	471
RUS	225	Nosce te ipsum. CAESAR	471, 577
Papp vagyok, prédikálok. A SZERK.	226	Milyen a mintászerű ifjú? MA-	
Pardon és társai. BRUKNER GYULA	228	GYÁR HIRLAP	472
A rosszul fogalmazott alapszabá-		A magyar kereskedelem nyelvé-	
lyok. MAGYARORSZÁG	229	ről. HARMAT GÉZA	575
Tisztelt Cím. JOANNOVICS GYÖRGY	280	Mikor orthológus valaki. Úgy néz	
A magyartalanságok hódító ha-		ki a dolog. Kerguela-sziget.	
tása. GYULAI ÁGOST	281	BÁLINT KELEMEN	576
Hibás szórend. JOANNOVICS Gy.	282	Hazajáró lelkei. CSAPODI ISTVÁN	577

Irodalom.

Tót elemek a nyelvjáráskban. PRÓNAI ANTAL, ÁSBÓTH OSZKÁR	119, 174, 215
Még egyszer Pekár Gyula nyelvéről és stílusáról. GYULAI ÁGOST	177
Hoffmann Frigyes német-magyar szótára. SZIGETI JÓZSEF	212
Ruschek Antal munkái SEBESTYÉN KÁROLY	214
Pázmány Péter összes munkái. KALMÁR ELEK	273
Wolff B. magyar-német zsebszótára. TOLNAI VILMOS	313
Az iskolai kézikönyvek stílusa. TRENCSÉNY KÁROLY	363
A magyar kereskedelem nyelvéről. KOVÁTS S. JÁNOS	413
Egy nyelvemléktani kísérlet. BALASSA JÓZSEF, JENŐ SÁNDOR	458
Mádárnevek. TOLNAI VILMOS	509
Nyelvemléktani alapfogalmak. HUBERT EMIL, BALASSA JÓZSEF	512
A Nyelvtörténeti Szótár és az elfogulatlan kritika. ZOLNAI GYULA	563
Ballagi Új magyar-német teljes szótárnak teljessége. SZIGETI JÓZSEF	566

A német-magyar szótárhoz.

Christkindl. PAAL SÁNDOR. A SZERK. CZUCZA J. S. NAGY LAJOS.	28, 84, 182
Katzenjammer. PESTI HIRLAP. BODONYI N. GYULAI Á.	83, 180, 317
Aufchlagen ein Buch. CZUCZA JÁNOS. KALMÁR ELEK. KARDOS ALBERT.	
RECHNITZ I. SZOKOLAY H. S. NAGY L.	84, 180
Morgue. CSAPODI ISTVÁN. KÓSZEGHY I.	84, 181
Sparmeister. PUDRINSZKY VAZUL. BALOGH D. RECHNITZ I. KATONA L.	179, 219
Kräftausdruck. PUDRINSZKY V. CZUCZA J. BALOGH D.	179
Prügelknabe. CSAPODI I. PUDRINSZKY V. BALOGH D. RECHNITZ IGNÁC.	
KATONA L.	180, 219
Hinterland. PUDRINSZKY V. BALOGH D. RECHNITZ I.	180
Fressen, túzról pattant asszony. REICHNITZ I. KATONA L.	180, 219
Megejténi a választást. NAVARRA JÓZSEF.	181
Findig, spitzfindig. DEMEK GYŐZŐ. NAVARRA J. KATONA L. ALEXANDER B.	
Lichthof. BRUCKNER Gy. SZIGETI I.	181, 218, 219, 316
Waschecht. SZTRÓKAY L.	182, 317
Trödler. GYÖRKÖNYI L.	182
Aufgezwirbeltes Schnurrbärtchen. NAVARRA J.	218
Sich zieren. Zierpuppe. NAVARRA J. ALEXANDER B.	218, 316

	Lap
Gelbschnabel. NAVARRA J.	218
Überbein. CSAPODI I. A SZERK.	218, 318
Geil. BRUCKNER Gy. TOLNAI V.	219
Gönnen. TOLNAI V.	219
Koffer. TOLNAI V. SZOKOLAY H.	219, 318
Ferencpálinka. TOLNAI V.	316
Stockdumm. SZOKOLAY H. BRUCKNER Gy. SZIGETI I.	317
Eine Mode aufbringen. SZIGETI I. SZOKOLAY H.	317
Sonntagsjäger. SZOKOLAY H. SZIGETI I. A SZERK. TOLNAI V. CZUCZA J.	318, 422
Bergsteiger. BRUCKNER Gy. SZIGETI I.	318
Ehebett. SZIGETI I. RECHNITZ I.	318
Kaviar fürs Volk. RADÓ ANTAL	319
Ausgesprochen. GYULAI ÁGOST. A SZERK.	319
Hasenfuss. GYULAI ÁGOST. A SZERK.	319
Stossesufzer. GYULAI Á. A SZERK.	319
Lunte riechen. Den Braten riechen. Du lieber Himmel. — Elképed. Szék-ház, rendház. Visszaszí vmit. TOLNAI VILMOS.	366
Ehekrüppel. SZIGETI J. BÉRCZI F.	318, 422
Siebenschläfer. BÉRCZI F. BÁLINT KELEMEN	422, 464
Unberufen. ZOLNAI Gy. BÁLINT KELEMEN. VÁZSONYI I.	422, 464, 569
Ausgesprochen. BÉRCZI F. ALEXANDER B.	422, 462
Das bitte ich mir aus. ALEXANDER B. CZUCZA J. BRASSAI K.	462, 569
Schneidig ALEXANDER B.	463
Schnittling. CZUCZA J. CSAPODI I. BRASSAI K.	463, 569
Pflanz. BÁLINT KELEMEN.	463
Blockierung. PERÉNYI ADOLF.	463
Avit, csillagot rág stb. TOLNAI VILMOS	567
Vogelfrei. KROPP L.	568
Schlagfertig stb. BRUKNER Gyula	569

Egyveleg. Vegyesek.

Kérelem	36
Hogy ejtse a magyar deák szót? TÓTH BÉLA	131
A tolvajnyelvből. CSEFKÓ GYULA	132
A latin kiejtés. SZIGETVÁRI IVÁN	229
Wonock. PESTI HIRLAP	230
Kutatások a rókonnyelvek terén. ZICHY JENŐ	283
Iskolai olvasás. HARMATH P.	284
Hoffmann Fr. szótára bírálatához. A SZERK.	285
Tájszólás a bíróág előtt. B. K.	285
Szarvas Gábor szobrának leleplezése. Szarvas Gábor dicsősége. Elhibázott kezdet. Halasi logika. SIMONYI Zs.	331
A császár beszédei. ORSZÁGOS HIRLAP. MAGYARORSZÁG	377
Népies magyarság a francia nyelvben. GYULAI ÁGOST	378
Plágium? KARDOS ALBERT	430
Dal a görredónyről. TELL	430
A színök nevei. TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY	473
Műkedvelő nyelvészkek. SIMONYI Zs.	520
Szarvas G. Homeros-fordítása. SIMONYI Zs.	574
Szocialista. JENŐ SÁNDOR	576
Nyelvtani műszök	22, 71
Fólihívás. SIMONYI ZSIGMOND	240
Jelentés a Magyar Nyelvőr pályázatáról. BALASSA JÓZSEF. A SZERKESTŐSÉG	273
Szarvas Gábor emlékezete. VIKÁR BÉLA	337
Zichy Jenő gróf vállalatáról. PÁPAY JÓZSEF	359
A szerkesztőség kérdései	135
A M. Tájszótár szerkesztőjének kérdései	476
Válaszok a szerkesztőség kérdéseire	92, 233, 332

Nyelvújítási adatok.

Lap		Lap	
Gyöngyösi és Faludi. EKKER J. SZ.	27	Erjedi LUKÁCS LÓRINC	456
Dugonics műszavai. SZABÓ BÉLA	80	Érseki SIMONI ZSIGMOND	457
Pethő Ferenc műszavai. KIMNACH ÖÖDON	81	Vízhang. BELLAAGH ALADÁR SIMONI ZSIGMOND	458
Képezde. RECHNITZ IGNÁC	81		

Népnyelvhagyományok.

Lap		Lap	
Nyelvsajátsgok Baranya-Ózd vi-		Mondókik	381
dékéről	285, 334	Rimes mondiások	42, 94
Csaladnevek	47, 383, 479, 527	Népies ráfogások	190
Gúnynevek	48, 143, 192, 383, 479, 527	Karomkodások	477
Hejynevek	48, 144, 384, 479, 528	Közmondások	138, 390
Állatnevek	384, 480	Gúnyos és tréfás mondiások	523
Állathívogató és úzó szok	480	Parbeszéd	40, 380
Ruhanevetek	39, 92, 136	Szóások	39, 93, 137, 189, 288, 336
Növénynevek	96	Népetimológiai	381
Mesterműszok	93	Népmese	288
Tancsók	339	Táisztók minden számban.	
Gyermekek	383, 139		

Földrajzi mutató.

Dunáninnen. Esztergom m. (Esztergom) 96, 190; Csalóköz 524.

Dunántúl. Fehér m. 95; Győr m. (Cséceny) 528; Veszprém m. (Salamon) 528; Somogy m. 139, 191; Marcali 480; Balaton-mélek. Felső-Somogy 525; Zala m. 523; (Alsó-Lendva) 94; Sümeg 48; (Badacsony) 141; (Tapolca) 48; Vas m. (Környend vid Hegyhát) 96; Soprony m. 39; Baranya m. (Bánfa) 190; (Baranya-Ózd 285, 334, 383, 478; Torna m. 140; Dombovár) 47; Sárvár) 94; (Torna-Ozora 288.

Duna-Tiszaköz. Pest m. 95; Kis-Künsig 94; (Nagy-Körös) 138; Kún-Félegyháza) 336; Bács-Bodrog m. (Zenta) 140; (Mohol 528; Ada (384, 477, 528); (Baja) 381.

Palóc-ság. Palóc-vidék 380; Nozárd m. 140; Vecsési 527; Heves m. 93, 524; (Sirok) 43; (Hatvan) 44; (Markaz 44; Szucs Csehi) 44; (Tiszasas) 92; Gömör m. 140, 480; (Egyházas-Bárát) 527; (Détér 192; Jeszte 192; (Darnya) 192; (Geszete) 48; Rimaszombat) 190; Szútor) 191; Deress 383; (Hanva) 524; Felsalui 479; Rozsnyó vid.) 525.

Felső-Tisza melléke. Borsod m. 140; (Cserépvára) 527; Abauj-Torna m. (Lucska) 527; Barkai 527; Bereg m. (Barkászó) 478; (Mezővár) 523; (Beregszász) 95; Uzocsa m. 383; (Tisza-Szőlős) 141. Szabolcs m. Aba pusztai 42, 96; (Tisza-Dob) 44; (Tisza-Füred) 94; Jászság 95; (Jászberény) 95; (Jászmonostor) 141; (Karcag) 95; Nádudvar) 192; Hajdú m. 43; (Hajdú-Nádas) 94, 140; (Debrezen) 141; Szatmár m. 95; (Patóhaza) 288; Nyírség. Érmellék 140; Bihar m. (Lap) 140; (Nagyvarad) 140; (Belényes) 381; (Nagy-szalon) 143.

Alsó-Tisza melléke. Békés m. 140; Csongrád m. (Szentes) 136

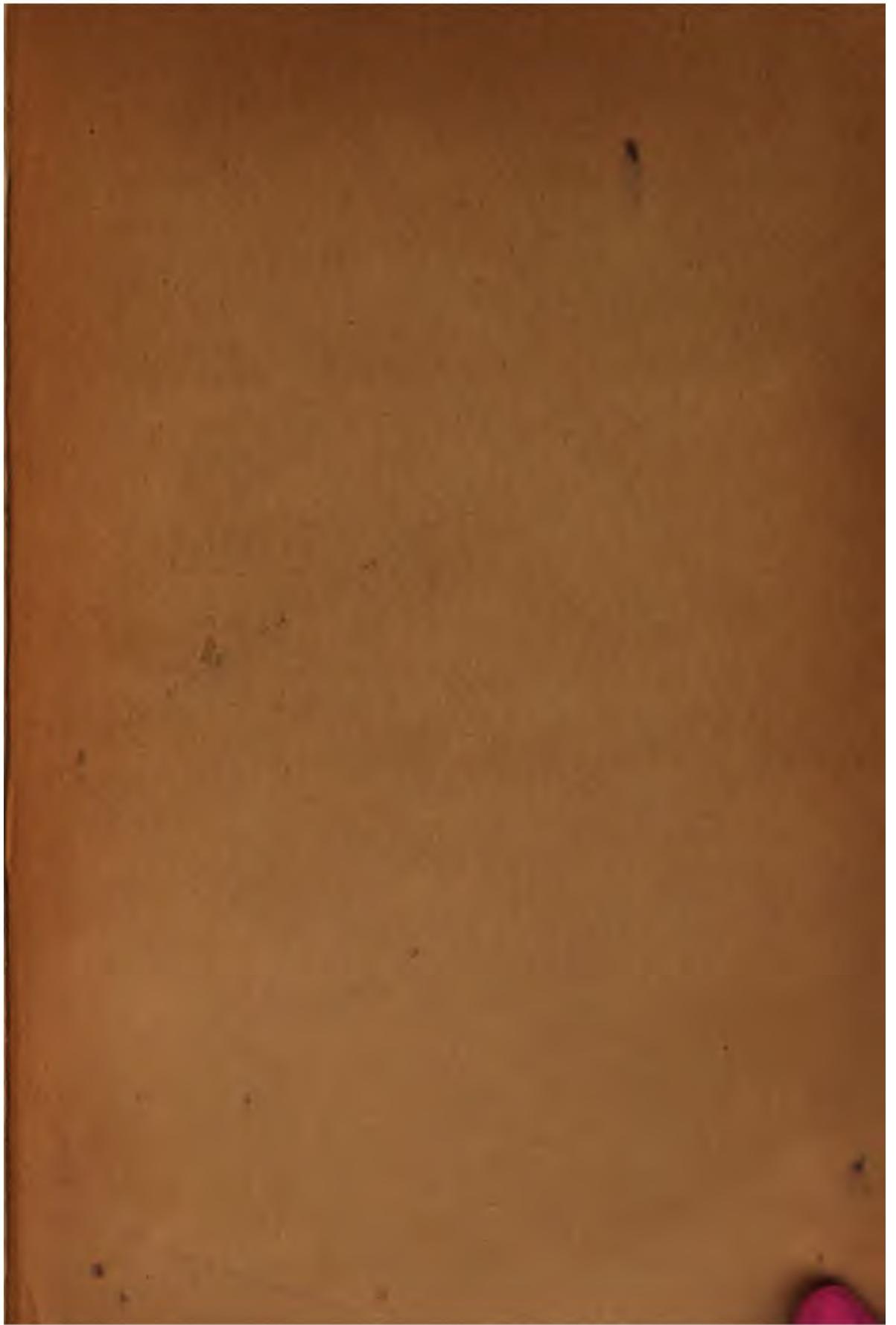
Erdély. Székelység 43, 46, 139; Maros-Torda m. 39, 94; (Maros-Vásárhely) 48; (Kalotaszeg) 380, 527; Udvarhely m. (Éze) 143, 477, 526; Háromszék m. (Gyergyó) 381, 528; (Kézdi-Vásárhely) 336, 381, 384.

SZÓMUTATÓ.

(Ebbe a szómutatóba nincsenek félvérőve a köv. cikkek szavai: Nyelvtani műszök. Vozáry: Kemény Zs. szókincséből. Szarvas G. Olasz jövevény-szök. Ekker J. Sz. Gyöngyösi nyelve. Prónai A. Tót elemek a nyelvjárásokban.)

A bora 343	boron-szöszön 88,	égyém 574	gósnya 83
ábra 487	128	elhal 474	gracka 217
ábránd 487	bugris 217	elismert 422, 462	gri 321
affér 17	bujás 472, 518	elképed 366	gulajsztra 217
agazo 91	bunkó 4	elő 376, 429	gyanánt 17
akar 519	burgonya 325	előny 448	gyékény 102
alamusz 3	bútor 230	előszó 189	
alany 488	bűnbak 180	elővitel 180	H add 424
alap 488		elprédлиз 132	hagy 173
álhalott 375	C cicoma 316	elvesz, elvész 188	hal 59
alkalmatosság 225	coldova 132	engedélem 283	hala 126
alkalomkor 18	csak 127	eplény 38	harambasa 148
álladalom 488	csanak 63, 469	erjed 456	harang 3
állítmány 488	csáva 146	eregel 279	házalo 447
állomány 488	csecsyulgány 87	értesít 457, 487	hegymászó 318
álmosszák 422	cserben hagy 145,	érv 457	henc 33
álmosszúrk 464	277	esse 31, 126, 369	henceg 425
által 17	csésze 150	estende 189	herjóka 561
általatos 468	csicselli 325, 372,	eszterdő 189	hiu 468
áltört 375	571		hintó 570
angyal 150	csicskás 218		hivők 89
angyalfia 29, 84,	csihés 219		holtsont 218
182	csilsátor 223		holteleven 36
anyag 488	csinik-csanak 63,		holttemet 186
ár 99	186, 469		holval 133
arány 488	csirke 34		hujá, hujja 183,
aszkór 489	csizmadiá 37	fél szem 26	275, 323, 369,
avval 379	csollák 62	feltét 424	425, 373, 572
	csölle 243	felüt 28, 84	hulla 86, 530
B abral 121	csömörletes 318	fene 379	hullároz 21
babuka 121	csúz 297	fenék, fenekes 488	
bagázs 368	D andár 133	ferencpálinka 317	I dejekorán 469
bagyulál 201	degradál 522	figemadár 511	iga 38
bakcsó 539	derék-fenék 488	flastrom 128	igény 223
baka-selyem? 572	derékség 580	fogadó 130	imád 517
bakfis 423	digó, diga 128,	fon 370, 425	indok 429
bakter 61	183, 324, 373,	fondor 244	irány 489
bal-sors 27	468	föllép 63	irmag 13
bal-szerencse 28	dikhenc 424	fómeredek 380	ispiláng 244, 371
barack 30	doktor 134	förmédvény 366	istráng 38
bárka 149	dombéroz 133	fű 541	iszony-viszony 89
Bence 224, 465	Döme, dömés	funder 243	J aj-veszék 298
Bence, bencés 86,	555, 560	függőmadár 540	jámbor 446
182, 502, 554	dőzsöl 13	G ajda 216	járom 38
bele-nyugszik 32	drabális 84	galogány 217	jegyez 130
bírák 530	dug 366	ganca 216	juhafá 38
bitangság 87, 185	duga 522	gárda 423, 463	
blamázs 17	duttyán 87, 222	gedő, gedő 4	K aba 562
borcsömör 84,		gerencsér 150	kacabajkó 20
317	E gy szem 29	gesztenye 150	kacskaringós 218
		golyhó 319	kajszin 30

- kalabér 60
 kápa 38, 454
 kapolna 456
 karácsonyfa 182
 karakatna 511, 538
 katzenjammer 88
 kecskefejő 539
 kehely 61
 kell lesz 125
 kemence 150
 képezde 80
 késafa 38
 kész van 87
 kevésbbé 232
 kevésdohányú 422
 kéz 59
 kicsuk 188
 ki-fitit 28
 kikelet 186
 kikér 463
 kikeriki 35
 kinéz 129
 király 447
 királyka 540
 kirohanás 377
 kis dél 277
 kis tél 220
 kiszeret 231
 kizár 188
 kocavadász 317, 422
 kocsi 38, 385, 549
 koffer 219
 kokonya 63
 kolompér 325
 kortes 581
 kötyavetyés 571
 könyvmoly 448
 közeppet 18
 kötés 87
 közlekedik 130
 kránfutter 38
 krisztár 32
 krisztkindli 29
 kudarc 17
 kupori 180
 Kurják 426
 kutya 221
 Laktanya 429
 lapác 221
 lapaj 244, 371, 425
 lappantyú 511, 539
 lársa 426
 laska 60
 léc 345
 lecke 344
 lefokoz 522
 lehet lesz 125
 lespuskás 422
 lésza 279, 426, 373, 572
 leszógez 519, 559
 letört 89
 liba 34
 lombárd 130
 lomos 182
 lózsián 325
 lócs 38, 321
 lúdvér 20
Majszol 246
 majzol 297
 makutyi 428, 574
 málhdzó 318
 mammál 246
 marha 372
 maszatol 372
 matéria 347
 mazúr 87, 126, 324
 megejt 181
 meghittség 20
 meglepetés 64, 173, 426, 519
 megiszivel 64
 mellény 443
 méltán 530
 menyecske 446
 mesterinás 332
 meszetel 372, 426
 milling 231, 241, 470
 mi sem 88
 monda 426
 morgue 86, 181
 műzől 246
Magyság 517
 nap nap után 517
 nézlet 64
 nyereg 37
 nyíosz 231
 nyújtó 38
 nyuládom 372, 470, 571
Olyan amilyen 15
 orgonal 233
 ostor 37
 ostorós 85
 ószeres 671
Pác 146
 palota 447
 panyóka 183, 221
 paprika 30
 pardon 227, 283
 párhagyma 463
 pazarol 237
 peszmet 203, 367, 468
 pih, pihó 573
 pulyka 371
Rajongás 448
 rákérdez 322
 rányít 180
 redő 350
 rékli 20
 rendház 336
 reznek 511, 539
 rohadt sarok 468
 rónáság 516
 ropogós beszéd 180
 rosszseb 20
 ruhamoly 448
Sáfrányillat 366
 sajka 324
 saraglya 36
 saslog 21
 Sió 366
 sirály 511, 538
 siram 238, 348
 snájdig 423
 sósborzsza 317
 sovinizmus 226
 standart 133
 suba 572
Szádok, száldok 132, 220, 324
 száldob 133
 szálinom 474
 szálló, szálloda 130
 számla 130
 szám 37
 számszerű 578
 szarahora 62
 szavaty 290
 szavatos 468
 szekér 37
 székház 366
 szemény 204
 szeméremkapálás 222
 szerény 448
 szertibe 321
 Szilágy 475
 szittyá 33, 186, 331
 szoborszép 177
 szocialista 560
 szósz 146
 szöcske 60
 szüle 530
 szündra 288
Tárkány 366
 tartály 472
 tatár 180
 technika 55
 tekintve 90
 tengely 37
 tér, térebb, téres 467, 572
 teremtettéjes 179
 teremtmény 28
 temet 86
 tetemnéző 86
 tetéz 530
 tetszhalott 36, 375
 timár 464
 Tokaj 366
 toplé 323
 torva, torván 126
 trágya 560
 tündér 138
Ujonz 4
 utiláda 219
 üdvöz 295
Vakbetű 463
 vakfül 87
 vakudvar 181
 vakvarjú 511
 váltóslag 221
 végrehajtó hatalom 428
 vérpatak 28
 vérszegény 474
 veszékel 296, 431
 veszteség 331
 vezekel 295, 348
 villámostoba 177
 viszhang 457, 487
 viaszaszi 366
 vonock 230
 vonz 287
 vukli 246
Zabola 38
 zabolás 84
 zákányos 84
 zavagy 290, 468
 Zilah 475
 zubbony 572
 zuvat 290, 468
 zsánfutter 33
 zsugori 219

Stanford University Libraries

3 6105 015 082 782

PH2001
M35
V.27
1898

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.
